ВАЗОРАТИ МОЛИЯИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ МОЛИЯ ВА ИҚТИСОДИ ТОҶИКИСТОН

МАВОДИ
КОНФЕРЕНСИЯИ ИЛМӢ-АМАЛИИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ДАР МАВЗӮИ «АРЗЁБИИ ҲОЛАТИ ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРИИ ХУРДУ МИЁНА ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН»
БАХШИДА БА СОЛҲОИ РУШДИ САНОАТ 2022-2026
шахри Душанбе, 6-УМИ МАЙИ СОЛИ 2023

МАТЕРИАЛЫ
МЕЖДУНАРОДНОЙ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОЙ КОНФЕРЕНЦИИ НА ТЕМУ “ОЦЕНКА СОСТОЯНИЯ МАЛОГО И СРЕДНЕГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН”
РАСПРЕДЕЛЕНИЕ ПО ГОДАМ РАЗВИТИЯ ПРОМЫШЛЕННОСТИ 2022-2026
город Душанбе, 6 -го мая 2023 г.

MATERIAL
INTERNATIONAL SCIENTIFIC-PRACTICAL CONFERENCE IN TOPIC "ASSESSMENT OF THE STATE OF ACTIVITY OF SMALL AND MEDIUM BUSINESSES IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN"
ALLOCATION TO THE YEARS OF INDUSTRY DEVELOPMENT 2022-2026
Dushanbe city, 6 - MAY 2023

ДУШАНБЕ – 2023

ББК: 65,5+65,9 (2тоҷик)+65261+92Я2
УДК: 339+336:34+327тоҷик+339,9
М-13

Маҷмуи мақолаҳои илмии мазкур бахшида бо “Соли рушди саноат 2022-2026” ба табъ расидааст.

Опубликован данный научных статей, посвященный «Году развития промышленности 2022-2026».

This set of scientific articles has been published dedicated to the "Year of Industrial Development 2022-2026".

Маводи конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ ДДМИТ, дар мавзӯи “Арзёбии ҳолати фаъолияти соҳибкории хурд ва миёна дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” ш. Душпнбе, (6-уми майи соли 2023). Саҳ. 538

Материалы международной научно-практической конференции ТГФЭУ, на тему “Оценка состояния малого и среднего предпринимательства в Республике Таджикистан” г. Душанбе (6 мая 2023г). Стр. 538

Materials of the international scientific and practical conference of TSFEU, on the topic “Assessment of the state of small and medium-sized businesses in the Republic of Tajikistan”, Dushanbe (6 - May 2023). Page 538

Зери назари доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор Қудратов Р.Р.
Под редакции доктора экномических наук, профессора Кудратов Р.Р.
Under the guidance doctor of economic sciences, Professor Kudratov R.R.

Муҳаррирони масъул:
Урунбоев А., Шодиев К.Қ., Ҷулиев М.Ҳ.

Ответственные редакторы:
Урунбоев А., Шодиев К.К., Чулиев М.Х.

Responsible editors:
Urunboev A., Shodiev K.K., Chuliev M.Kh.

ISBN 978-99985-870-7-6

© Маводи конференсияи илмӣ-амалии байналмилалии 2023с.
© Материалы международной научно-практической конференции 2023.
© Materials of the international scientific-practical conference 2023.

САРСУХАН

Таъмини рушди устувори иқтисоди миллӣ аз фаъолияти босамари бахши хусусӣ ва соҳибкорони ватанӣ вобаста аст. Махсусан рушди соҳибкории истеҳсолӣ яке аз омилҳои фаровонии бозорҳои кишвар бо маҳсулоти баландсифати ватанӣ ба шумор меравад. Бо дастгириҳои ҳамаҷонибаи давлат фазои соҳибкории истеҳсолӣ тайи солҳои охир дар мамлакат дар ҳолати рушд қарор дошта ба рақобатпазир гардидани маҳсулотҳои ватанӣ мусоидат намуда истодааст.

Бояд қайд намуд, ки дар доираи сиёсати пешгирифтаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар даврони 31 соли Истиқлолияти давлатӣ 4 маротиба Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон бо таҳрири нав мавриди амал қарор гирифт, ки ин ба рушди фаъолияти соҳибкорӣ, аз ҷумла, соҳибкории истеҳсолии хурд ва миёнаи замина фароҳам овард. Дар баробари ин то имрӯз беш аз 120 намуд имтиёзҳои андозиву гумрукӣ ба соҳибкорони ватанӣ пешниҳод шудааст.

Аз рӯйи маълумоти оморӣ дар соли 2022 маблағи имтиёзҳои андозиву гумрукии истифода гардида зиёда аз 12 миллиард сомонӣ ва дар ин замина шумораи субъектҳои соҳибкорӣ 339 ҳазор ададро ташкил намуд, ки ин нишондиҳандаро агар нисбати соли 2018 қиёс кунем, аз 76 ҳазор адад зиёд гардидааст.

Қобили зикр аст, ки соҳибкорони мамлакат, дар раванди саноатикунонии босуръати кишвар, бунёди корхонаҳои истеҳсолии хурду миёна, иншооти иҷтимоӣ ва таъсиси ҷойҳои кории нав саҳми назаррас гузошта истодаанд.

Аз рӯйи маълумоти Бонки миллии Тоҷикистон дар соли 2022 ба соҳибкорони истеҳсолӣ аз ҷониби низоми бонкии кишвар қарз ба маблағи 19,6 миллиард сомонӣ дода шудааст, ки ин аз маблағҳои умумии қарзӣ 36,6 фоизро ташкил медиҳад.

Албатта, оид ба арзёбии ҳолати имрӯзаи фаъолияти соҳибкории хурду миёна ва зарурати дастгирии он суханҳо бисёр аст, умедворам, ки дар саволу ҷавобҳо ва муҳокимаи маърӯзаҳо ҳама фаъолона иштирок мекунанд. Пас аз ҷамъбасти кори конференсия як қатор пешниҳодҳоро вобаста ба натиҷаҳои маърӯзаҳо таҳия кардан лозим аст, ки боварӣ дорам, пешниҳодҳои судманд боз барои рушди фаъолияти соҳибкории хурду миёна замина мегузоранд.

ТАМОЮЛҲОИ МУОСИРИ РУШДИ СОҲИБКОРИИ ХУРДУ МИЁНА ДАР ХОҶАГИИ ҚИШЛОҚ

Абдуалимзода Ҳакимбек Абдуалим *– н.и.и., дотсент, Ректори Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон (ДДМИТ). Суроға: 734067. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. E-mail: h.abdualimzoda@tgfeu.tj. Тел: (+992) 231-02-01*

Шодиев Кӯҳзод Қурбонбоевич *– н.и.и., дотсент, мудири кафедраи таҳлили иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон (ДДМИТ). Суроға: 734067. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. E-mail: kuhzod-8686@mail.ru. Тел: 935576360.*

Дар мақола муҳиммият, аҳамияти илмию назариявӣ ва таҷрибавӣ, дараҷаи омӯзиши он, инчунин мақсаду вазифаҳо, нишон дода шуда, тамоюлҳои муосири рушди соҳибкории хурду миёна дар хоҷагии қишлоқи ҶТ ва соҳаи истифодаи амалии натиҷаҳои бадастомада кушода дода шудаанд.

Дар мақола муносибатҳои мухталифи назариявӣ ва методологиро ба таҳқиқи масъалаи баррасишаванда хулосабандӣ намуда, собит карда шудааст, ки соҳибкорӣ ва муносибатҳои соҳибкорӣ асоси ташаккул ва рушди муносибатҳои бозорӣ, аз он ҷумла, дар хоҷагии қишлоқ мебошанд.

Хулосаҳои илмӣ ва тавсияҳо дар мақола оварда шудаанд, ки хулосааш чунин мебошад: соҳибкории хурду миёна шароитҳоеро фароҳам месозад, ки бидуни онҳо самаранокии баланди истеҳсолоти кишоварзӣ маъно надорад ва муҳити рақобатиро ба вуҷуд оварда, ба босуботии нархҳо ва беҳтаршавии сифати молу хизматрасониҳо мусоидат намуда, дар муҳайё сохтани ҷойҳои нави корӣ ва коҳиш додани сатҳи камбизоатӣ нақши калидиро мебозад.

Калидвожаҳо: *Соҳибкорӣ, иқтисодӣ, имтиёзҳои андозӣ, рақобатпазирӣ, хоҷагиии қишлоқ, истеҳсолӣ, хизматрасонӣ, соҳибкории хурду миёна.*

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ МАЛОГО И СРЕДНЕГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ

В статье показаны важность, научная, теоретическая и экспериментальная значимость, уровень его изученности, а также его цели и задачи, а также современные тенденции развития малого и среднего предпринимательства в сельском хозяйстве РТ и раскрыты области практического использования полученных результатов.

В статье, обобщая различные теоретические и методологические подходы к исследованию рассматриваемой проблемы, автор отмечает, что предпринимательство и предпринимательские отношения являются основой формирования и развития рыночных отношений, в частности в сельском хозяйстве.

Научные выводы и рекомендации в стетье сформулированы на основе проведенного исследования и суть их заключается в следующем: малое и среднее предпринимательство создает условия, без которых немыслима высокая эффективность сельскохозяйственного производства, создает конкурентную среду, способствует стабилизации цен и улучшению качества товаров и услуг, играет ключевую роль в создании новых рабочих мест и снижении уровня бедности.

Ключевые слова: *предпринимательство, экономика, налоговые льготы, конкурентоспособность, сельское хозяйство, производство, услуги, малого и среднего предпринимательство.*

MODERN TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF SMALL AND MEDIUM ENTERPRISES IN AGRICULTURE

The importance, scientific, theoretical and experimental significance, the level of its study, as well as its goals and objectives, are shown in the article, and the modern trends in the

development of small and medium-sized entrepreneurship in the RT agriculture and the field of practical use of the obtained results are disclosed.

In the article, generalizing various theoretical and methodological approaches to the study of the problem under consideration, he notes that pre-entrepreneurship and entrepreneurial relations are the basis for the formation and development of market relations, in particular in agriculture.

The scientific conclusions and recommendations in the article are formulated on the basis of the study and their essence is as follows: small and medium-sized businesses create conditions without which the high efficiency of agricultural production is unthinkable, creates a competitive environment, helps stabilize prices and improve the quality of goods and services, plays a key role in creating new jobs and reducing poverty.

Key words: *entrepreneurship, economy, tax incentives, competitiveness, agriculture, production, services, small and medium businesses.*

Тибқи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 рушди соҳибкорӣ дар хоҷагии қишлоқ ҳамчун самти асосии рушди иқтисодиёти деҳот ва баланд бардоштани сатҳу сифати зиндагии сокинон маҳсуб мешавад. Тавре маълум аст, «Тамоюлҳои муосири рушди соҳибкории хурду миёна дар деҳот бо мавҷудияти зуҳуроти бӯҳронӣ, паст шудани сатҳи зиндагии мардуми деҳот, зарурати иҷрои вазифаҳои худидоракунии шаҳрак ва деҳот шарҳ дода мешавад» [2; С. 160].

Ба андешаи мо, ин ба ҳолатҳои зерин вобаста аст:

- зиёда аз 70 фоизи аҳолии кишвар дар хоҷагии қишлоқ умр ба сар мебаранд, таъмини шуғли аҳолӣ ва фароҳам овардани шароит барои ба даст овардани даромад вазифаи стратегӣ мебошад;
- баъди пошхӯрии ИҶШС ва пароканда шудани хоҷагиҳои калон дар натиҷаи аз шакли колхозӣ-совхозии ташкили иқтисодиёт дар хоҷагии қишлоқ, шумораи бекорон якбора афзуд, ҳосилнокии истеҳсолот паст шуд, ки ин ба иқтисодиёти деҳот таъсири манфӣ расонд;
- бинобар хусусиятҳои табиӣ, иқлимӣ ва ҷуғрофӣ, саноат ва дигар соҳаҳои калони саноатӣ, ки дар аксарияти деҳот ҷойҳои кориро ба вуҷуд овардан, имконнопазир аст.

Илова ба ин, самти муҳими хоҷагии қишлоқ рушди соҳибкории хурду миёна – ҳамчун манбаи асосии даромад ва омили муҳимтарини таъмини шуғли аҳолии деҳот мебошад.

Исбот шудааст, ки «Нақши соҳибкории хурду миёна дар он зоҳир мешавад, ки он ба рушди муносибатҳои рақобатпазирии истеҳсолот дар бахшҳои гуногуни иқтисодиёт мусоидат намуда, имкон медиҳад, ки бозори истеъмолӣ бо маҳсулоте, ки аз ҷиҳати хосияташон гуногунанд, таъмин карда шаванд, барои ҳалли як қатор проблемаҳои иҷтимоӣ ва ба субъекти фаъолияти хоҷагидорӣ ҷорӣ намудани технологияи инновасионӣ дар соҳаҳои гуногун мусоидат мекунад» [1; С. 183].

Чӣ тавре, ки таҷриба нишон медиҳад, муносибати ягона ба масъалаҳои институтсионалӣ, танзим ва дастгирии соҳибкорӣ, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон инкишоф ёфтааст, имкон намедиҳад, ки дар рушди фаъолияти соҳибкорӣ, бо сабаби набудани системаи махсусгардонидашуда барои

омода намудани фаъолияти соҳибкории сокинони деҳот, махсусан дар хоҷагии қишлоқ, ба натиҷаҳои назаррас ноил гарданд [3; С.40].

Бояд қайд намуд, ки афзалияти муҳим ба рушди соҳибкории хурд ва миёна на танҳо дар хоҷагии қишлоқ, балки ба иқтисодиёт такони воқеӣ мебахшад. Илова бар ин, ҳиссаи соҳибкории хурд ва миёна дар маҷмуи маҳсулоти дохилии кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон ба 60 фоиз ва бештар аз он мерасад.

Соҳибкории хурд ва миёна бартариҳои дурнамои бузург доранд. Пеш аз ҳама, ин бо чандирӣ ва зиёд шудани майлу хоҳиш ба инноватсия, прогресси илмию техникӣ ва зуд ба тағйироти талаботи аҳолӣ мебошад. Мақсади асосии соҳибкории хурд ва миёна ҳалли масъалаҳои бо молҳои истеъмолӣ ва хизматрасонӣ таъмин намудани талаботи бозори дохилӣ мебошад.

Барои рушди соҳибкории хурду миёна дахолати мақомотҳои махсуси давлат зарур аст. Бе таъмини ҳимоя ва дастгирии бевоситаи давлат, бе паст кардани меъёри андоз, додани қарзҳои имтиёзнок, омодасозии кадрҳо, бе эҷоди инфрасохтори иттилоотӣ, паҳн накардани таҷрибаи пешқадами хориҷӣ, ҳифзи ҳуқуқии соҳибкорон аз худсарии бюрократӣ ва ҷинояткорӣ имконнопазир аст. Набудани бисёре аз ин шароит дар давраи гузариш монеи табдили ин соҳа ба як бахши хеле самараноки иқтисоди Тоҷикистон мешавад. Барномаи дастгирии соҳибкории хурду миёна дар рӯи коғаз боқӣ монда, воқеан маблағгузорӣ карда намешавад.

Барои шароит фароҳам овардан ба рушди бахши воқеии иқтисодиёт соҳаҳои андозу молиявию қарзиро ба вуҷуд оварда, онҳоро ба ҳадафҳои комили макроиқтисод ва рушди устувори иқтисодиёт тобеъ гардонидан зарур аст.

Дар адабиёти иқтисодӣ «соҳибкории хурд дар хоҷагии қишлоқ ташкилотҳои тиҷоратиеро дар бар мегирад, ки ҳадафи асосии фаъолияти худ фоида ба даст овардан, дар шакли шарикӣ ва ҷамъиятҳои соҳибкорӣ, кооперативҳои истеҳсолӣ, корхонаҳои воҳиди давлатӣ ва мунисипалӣ таъсис дода мешаванд» [6; С. 24].

Мафҳуми соҳибкорӣ ва фаъолияти соҳибкорӣ дар заминаи қонунгузории ҷумҳурӣ муқаррар карда шудааст:

- мутобиқи Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон (моддаи 15) фаъолияти соҳибкорӣ ҳама гуна фаъолиятеро дар бар мегирад, ки барои ба даст овардани фоида, даромад ё ҷуброн, сарфи назар аз натиҷаҳои он нигаронида шудааст; [4.]

- мутобиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», №1107 аз 26 июли соли 2014, фаъолияти соҳибкорӣ фаъолияти мустақилест, ки бо хатар амалӣ карда шуда, аз ҷониби шахсоне, ки мувофиқи талаботи муқарраршуда ба қайд гирифта шудаанд, ки вазифаи ба даст овардани фоидаро аз истифодаи амвол, истеҳсол ва фурӯши маҳсулот (мол, кор ва хизмат) пеш гирифта шудаанд [5].

Вақте сухан дар бораи мафҳуми соҳибкории хурду миёна ва меъёрҳои чунин таъриф, яъне тақсимоти корхонаҳо ба хурд, миёна ва калон меравад, ин тибқи қонунгузории миллӣ сурат мегирад. Аммо, чунон ки таҷриба нишон медиҳад, се намуди меъёрҳо: оморӣ, функсионалӣ ва институтсионалӣ бештар истифода мешаванд.

Меъёрҳои мавҷудаи гурӯҳбандии фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷадвали 1. нишон дода шудаанд.

Ҷадвали 1.

Таснифи фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон*.

Меъёрҳои кӯҳна (дар асоси шумораи миёнаи кормандон дар соли тақвимӣ) Нашри қонун аз 26 июли соли 2014 № 1107	**Меъёрҳои нав (даромади солона) Таҳрири қонун аз 18 марти соли 2015 № 1194**
Хурд	**Хурд**
на зиёда аз 30 нафар (барои истеҳсолкунандагони хоҷагии қишлоқ - 50) нафар	муомилоти мол дар як сол то 500 ҳазор сомонӣ
Миёна	**Миёна**
30 -100 (барои истеҳсолкунандагони кишоварзӣ - аз 50 то 200) нафар	муомилоти мол дар як сол аз 500 ҳазор то 15 миллион сомонӣ
Калон	**Калон**
зиёда аз 100 нафар (барои истеҳсолкунандагони хоҷагии қишлоқ зиёда аз 200 нафар).	муомилоти мол дар як сол бештар аз 15 миллион сомониро ташкил медиҳад.

***Манбаъ:** таҳияи муаллифон

Дар асоси қонунгузории амалкунанда субъектҳои соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хурд, миёна ва калон тақсим мешаванд. Ба субъектҳои соҳибкории хурд соҳибкорони инфиродӣ ва шахсони ҳуқуқӣ дохил мешаванд, ки даромади умумии солонаашон то 500 000 (панҷсад ҳазор) сомониро ташкил медиҳад. Соҳибкорони инфиродӣ ва шахсони ҳуқуқие, ки ба намудҳои зерини фаъолият машғуланд, наметавонанд ба субъектҳои тиҷорати хурд дохил карда шаванд:

– истеҳсоли молҳои зераксизӣ;

– таъминоти алюминийи аввалия;

– фаъолияти бонкӣ ва суғурта;

– фаъолият оид ба идоракунии фондҳои сармоягузорӣ;

– фаъолияти касбӣ дар бозори коғазҳои қиматнок.

Ба субъектҳои соҳибкории миёна шахсони ҳуқуқие дохил мешаванд, ки даромади умумии солонаашон аз 500 000 (панҷсад ҳазор) сомонӣ то 15 000 000 (понздаҳ миллион) сомониро ташкил медиҳад. Ба субъектҳои соҳибкории калон шахсони ҳуқуқӣ дохил мешаванд, ки даромади умумии солонаашон зиёда аз 15 000 000 (понздаҳ миллион) сомониро ташкил медиҳад.

Шаклҳои ташкили соҳибкории хурд ва миёна дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба намуди фаъолият алоқаманд буда, асосан дар чунин шаклҳо ба вуҷуд оварда мешаванд:

- фаъолияти соҳибкории инфиродӣ (дар асоси патент, шаҳодатнома), хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ);

- шахсони ҳуқуқӣ (ҶДММ, кооперативҳои кишоварзӣ, ҷамъиятҳои саҳомӣ).

Таҳлили танқидии нақш ва аҳамияти соҳибкории хурду миёна дар хоҷагии қишлоқ имкон медиҳад, ки бартарии асосӣ ва аҳамиятноктарини соҳибкории хурду миёна дар таъмин намудани шуғлнокии аҳолӣ, бунёди арзиши иловашуда буда, омили муҳим дар болоравии некуаҳволии истиқоматкунандагони деҳот ба шумор меравад. Ин бартариҳо, махсусан дар кишварҳои иқтисодиёти давраи гузаришро аз сар гузаронанда, алалхусус дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ, ки дар он қазияи бекории баланд дар хоҷагии қишлоқ, сатҳи пасти фаъолнокии иқтисодии аксарияти маскунони деҳот, рақобатпазирии нокифояи молу маҳсулот ва хизматрасониҳои онҳо, инчунин мавҷуд набудани сармоягузориҳо барои рушди иқтисодиёти деҳот ҷой дорад, мубрам мебошанд.

Соҳибкории хурду миёна дар хоҷагии қишлоқ рақобатро ҳавасманд менамояд, барои амалигардонии иқтидор ва самаранок истифода бурдани захираҳо дар деҳаҳо шароит фароҳам меорад. Ба ғайр аз ин, ба туфайли татбиқи усулҳо ва тарзҳои нави истеҳсоли молу хизматрасониҳо дар хоҷагии қишлоқ барои бунёди сохти нав дар деҳот, аз ҷумла, дар пояи рушди ҳамаҷоя ва ҳаматарафаи соҳибкорӣ дар хоҷагии қишлоқ, шароит фароҳам оварда мешавад. Соҳибкории хурду миёна бо як қатор хусусиятҳои хосаш, ки вайро устувор ва ҳаётпазир мегардонанд, фарқ мекунад. Онҳо метавонанд барояшон дар низоми кооператсияи истеҳсолӣ бо корхонаҳои миёна ва бузург ҷой пайдо намоянд, метавонанд истеҳсоли маҳсулотро бо қисмҳои начандон калон ташкил намоянд, ки инро дар чорчӯбаи корхонаҳои бузург бо дарназардошти ноилгардӣ ба дараҷаи муътадили даромаднокӣ таъмин кардан имконнопазир мебошад [7; С. 5].

Ин, махсусан дар шароити муосир, дар хоҷагии қишлоқи Ҷумҳурии Тоҷикистон мубрам мебошад, зеро самаранокии истеҳсолоти кишоварзӣ ва куллан рушди иқтисоди деҳот муносибати маҷмааâвиро тақозо дорад.

Бояд гуфт, ки дар хоҷагии қишлоқ соҳибкории хурду миёна на танҳо барои истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ, балки барои қонеъ гардонидани талаботи аҳолии деҳот ва субъектҳои соҳибкорӣ, истеҳсоли маҳсулот ва хизматрасонӣ ба дигар хоҷагиҳои деҳот; коркарди захираҳои маҳдуди маҳаллӣ; хизматрасониҳои истеҳсолӣ ба аҳолии деҳот ва субъектҳои соҳибкорӣ ва соҳаи ғайриистеҳсолӣ вобаста ба маориф, маданият ва нигаҳдории тандурустӣ ва ғайра мебошад. Дар натиҷаи чунин равандҳои соҳибкорӣ, ки бо ташкили соҳибкории хурду миёна дар хоҷагии қишлоқ алоқамананд, на танҳо истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ, балки зерсистемаҳои мустақили ташкилӣ, ки ба қонеъ гардонидани талаботи

субъектҳои иқтисодии деҳот нигаронида шудаанд, эътироф карда мешаванд.

Таҳлили хусусиятҳои ташаккул ва амалкарди соҳибкории хурду миёна дар хоҷагии қишлоқи Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон дод, ки ба фаъолияти онҳо омилҳои гуногун таъсир мерасонанд, ки ба онҳо метавон инҳоро мансуб донист:

1) экзогенӣ (берунӣ): шароитҳои табиию иқлимӣ; сиёсати давлатӣ (молиявӣ, истеҳлокӣ, андозбандӣ, аграрӣ), пурзӯршавии рақобат; равандҳои таваррумӣ;

2) эндогенӣ (дохилӣ): шакли ташкилию ҳуқуқӣ; мавҷуд набудани стратегияи аниқи рушди минбаъда ҳам дар давраи муайян ва ҳам дар оянда; сиёсати дохилии молиявӣ; сатҳи пасти менеҷмент ва норасоиҳои сохтори ташкилии хоҷагӣ; афзоиши қарздории кредиторӣ; тағйирёбии ҳаҷмҳои даромад аз фурӯш; аз даст додани бозори фурӯши маҳсулот ва сатҳи пасти бозоршиносӣ ва ғайра.

Соҳибкории хурду миёна дар хоҷагии қишлоқ бартариҳои зеринро дорост:

- якум, андозаи онҳо қобили қабул боқӣ мемонад, миқдори начандон калони кормандон имкон медиҳад молик суботнокиро аз ҳисоби салоҳияти пасти ҳайати кормандон таъмин намояд, ба ҷо мондани аксулалоқаҳо бо истеъмолгарон ва таҳвилгарон барои рушди минбаъдаи соҳибкорӣ заминаи устувор бунёд менамояд, алалхусус, дар байни истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ, сехҳои аз нав коркардкунанда ва субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ, ки ба истиқоматкунандагони деҳот хизмат мерасонанд, сохтори одии ташкилӣ, ки ба имконияти ба таҳдидҳо ва ҳодисаҳои муҳити атроф ва тағйиротҳои бозорӣ зуд вокуниш намудан чандир ва мутобиқшаванда мебошад.

Дар қиёс бо соҳибкории калон, корхонаҳои хурду миёна ба коҳиш додани нобаробарӣ дар тақсими даромадҳо таъсири шиддатнок мерасонанд ва дар таъмин намудани шуғлнокӣ, паст кардани камбизоатӣ, алалхусус бо роҳи бунёди ҷойҳои нави кории аҳолии деҳот, махсусан барои занон, нақши муҳим мебозанд, инчунин дар мамолики рӯбатараққӣ соҳибкории хурду миёна ба самаранок тақсим кардани захираҳо мусоидат менамоянд ва бо ҳамин, таносуби байни мавҷудияти қувваи кор ва касри сармояро таъмин менамоянд.

- дуюм, шумораи ками коркунон ба корхона имкон медиҳад, ки аз сабаби кам ҷойивазкунии кадрҳо устувориро таъмин намояд. Ғайр аз ин, дар ин гуна вазъият ягон омили зиддият дида намешавад.

Дар субъекти фаъолияти соҳибкории хурд ва миёна модели хаттии идоракунии равандҳои бизнес аксар вақт истифода мешавад, ки дар деҳот қобили таваҷҷуҳ аст. Таъсири манфӣ дар он аст, ки соҳибкор наметавонад дорои тамоми малака ва маълумоти зарурӣ барои рушди фаъолияти соҳибкорӣ бошад. Чӣ тавре ки амалия нишон медиҳад, маҳдуд будани дониш, малака ва маҳорат дар раванди фаъолияти соҳибкории хурду миёна дар хоҷагии қишлоқ мушкилоти зиёдеро ба миён меорад;

- сеюм, барқарор намудани робитаи зич бо истеъмолкунандагон ва таъминкунандагон барои рушди минбаъдаи соҳибкорӣ, аз ҷумла байни истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ, сеххои коркард ва субъектҳои соҳибкорӣ ба сокинони деҳот заминаи устувор фароҳам меорад. Агар ин афзалият дар шароити кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз нуқтаи назари хусусиятҳои ҷуғрофию иқлимии аксари деҳот аҳамиятнок бошад, аз ҷониби дигар, имконияти рушди соҳибкориро маҳдуд мекунад;

- чаҳорум, сохтори одии ташкилӣ, ки чандир аст ва ба қобилияти аксуамалии зуд ба таҳдидҳо ва чолишҳои муҳити зист ва тағйироти бозор мутобиқ карда шудааст. Аммо чунин сохтор барои татбиқи равандҳои мураккабтари тиҷорат мувофиқ нест, зеро он аз ҷиҳати идоракунӣ сода аст;

- панҷум, дар муқоиса бо соҳибкории калон, соҳибкории хурду миёна ба коҳиши нобаробарӣ дар тақсими даромадҳо таъсири пуршиддат расонда, дар таъмини шуғли аҳолӣ, паст кардани сатҳи камбизоатӣ, аз ҷумла, тавассути таъсиси ҷойҳои нави корӣ барои аҳолии деҳот, махсусан барои занон нақши муҳим мебозанд;

- шашум, дар кишварҳои рӯ ба инкишоф соҳибкории хурду миёна ба тақсими самараноки захираҳо мусоидат намуда, бо ин васила, таносуби байни мавҷудияти қувваи корӣ ва норасоии сармояро таъмин менамояд.

Дар баробари бартариятҳои дар боло зикршуда бояд қайд кард, ки соҳибкории хурду миёна дар шароити бухрон нисбат ба соҳибкории калон осебпазиртар аст. Дар шароити бухрон мушкилоти соҳибкории хурду миёна нарасидани сармояи зарурӣ, рақобати қавӣ, аз он ҷумла:

– машғул шудан ба намудҳои алоҳидаи фаъолият, инчунин таҷдиди сохтор аз рӯи андозаи онҳо;

- дараҷаи пасти диверсификатсияи фаъолияти соҳибкорӣ;

- заминаи пасти молиявӣ;

- набудани сарчашмаҳои қарзӣ, ки махсусан, барои ҷалби захираҳои молиявӣ дар шароити бозор муҳим аст;

- вобастагӣ аз қарз ҳамчун манбаи асосии берунии маблағгузорӣ;

- мавҷудияти шабакаҳои маҳдуди манбаъҳои мансуби (алтернативи)-и маблағгузорӣ.

Маълум аст, ки ташаккул ва инкишофи фаъолияти соҳибкорӣ, махсусан дар хоҷагии қишлоқ, бо дастгирии молиявии онҳо алоқаманд аст. Сабаб он аст, ки инфрасохтори молиявию қарзӣ сохторҳои соҳибкориро бо захираҳои молиявии барои фаъолияти онҳо зарурӣ таъмин менамояд. Дар шароити муосир ин яке аз проблемаҳои асосии фаъолияти соҳибкории хурду миёна дар хоҷагии қишлоқи Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Сабаб дар он аст, ки инкишоф наёфтани механизмҳои молиявию қарзӣ аз сабаби дастрас набудани манбаъҳои маблағгузорӣ мебошад. Имкониятҳои дастгирии давлатии молиявии соҳибкории хурд маҳдуд буда, бонкҳо ва ташкилотҳои молиявию қарзӣ нисбат ба онҳо фоизи баланди қарз дида мешавад ва қоидаҳои хизматрасонии ҳисоббаробаркунӣ ва хазинавирро мураккаб менамояд[8; С. 22]. Аз ин рӯ, зарурати таъсис

додани фондҳои кафолати минтақавӣ, шабакаи ширкатҳои лизингӣ, институтҳои сармоягузорӣ барои маблағгузории венчурӣ, таҳияи барнома ва нақшаҳои оптималии истифодаи маблағҳои байналмилалӣ ва сохторҳои молиявию қарзӣ, таъсиси инфрасохтори дастгирии соҳибкорӣ дар шаҳру ноҳияҳо мувофиқи мақсад мебошад.

Илова ба ин, дастгирии иттилоотӣ барои ташаккул ва рушди соҳибкории хурду миёна дар хоҷагии қишлоқ мебошад. Инфрасохтори дастгирии иттилоотии фаъолияти соҳибкорӣ бояд дастрасии озоди иттилооти ҳуқуқӣ ва иқтисодии соҳибкории хурду миёнаро фароҳам оварад, бо мақомотҳои маҳаллӣ “мулоқот” барқарор кунанд ва ба ҳамгироӣ дар фазои иттилоотии ҷаҳонӣ мусоидат кунад.

Нақши афзояндаи соҳибкории хурду миёнаро дар хоҷагии қишлоқ ба назар гирифта, барои дастгирии самаранок ва рушди он мебояд, таҷрибаи кишварҳои мутараққиро омӯхта, азнавсозиҳои дахлдорро ба амал ҷорӣ намуд:

- барои субъектҳои соҳибкории хурду миёна заминаи ниҳодии самаранок ва амалкунандаро таъмин намуд;

- механизмҳои давра - ба - давра ҷорӣ намудани маблағгузории имтиёзнок, суғурта ва маблағтаъминкунии андозбандии соҳибкории хурду миёнаро ба монанди бисёр кишварҳои мутараққии ҷаҳон таҳия ва ҷорӣ намуд;

- барои таъмини чандирии зарурии субъектҳои соҳибкории хурду миёна вобаста ба сатҳи баланди тағйирёбии муҳити берунаи муосир шароит фароҳам овард;

- бо дарназардошти рушди технологияҳои иттилоотӣ имкониятҳои ҷорӣ намудани фаъолияти соҳибкориро дар хона ҳавсманд ва васеъ намуд;

- барои маҳсулоти соҳибкории хурду миёна дар деҳаҳо ва ноҳияҳои кӯҳӣ ярмаркаҳо ва намоишгоҳҳо ташкил намуд, ҳамзамон иштироки ба таври ҳадди аксар фаъоли онҳоро ҳам дар дохили кишвар ва ҳам берун аз ҳудудҳои он таъмин намуд;

- механизмҳои муттаҳидсозии захираҳои корхонаҳои хурду миёнаро, ки ба онҳо имкони мустақилона ба бозори беруна баромаданро медиҳанд, бунёд намуд.

Қобили зикр аст, ки дар баробари ин, шароити кунунии пешбурди соҳибкорӣ дар минтақаҳои Тоҷикистон бо мавҷудияти мушкилоти ҷойдошта дар ворид шудан ба бозори тиҷорати хурд, қобилияти пасти пардохтпазирии аҳолӣ, афзоиши хароҷоти нақлиёт ва дигар хароҷот, мушкили дастрасӣ ба ашёи хом, технологияи нав, сармояи қарзӣ дида мешавад. Дар аксари мавридҳо соҳибкор барои зинда мондан таъсис дода мешавад, на барои рушди соҳибкорӣ.

Ҳамин тариқ, соҳибкории хурд ва миёна унсури органикии сохтори иқтисоди бозорӣ мебошад. Ин соҳаи иқтисодиёт аз ҷиҳати таърихӣ ва мантиқӣ ба вуҷуд овардани муҳити бозор гардидааст. Илова ба ин, соҳибкории хурд дар таърихи ташаккули иқтисодиёти бозорӣ нақши калиди дорад. Ин хусусият ва ҳадафи хоси функсионалии соҳибкории хурд

барои кишварҳое, ки дар муносибатҳои иқтисоди бозорӣ гузаштаанд, аҳамияти хоса дорад.

Адабиёт

1. Азимов П.Х., Мирзобеков Х.Д. Малое и среднее предпринимательство в Республике Таджикистан: особенности, тенденции и проблемы // Научно-технические ведомости Санкт-Петербургского государственного политехнического университета. Экономические науки. 2016. №3 (245). –С. 183.

2. Борисов С.В., Роговский Е.И. Исследование особенностей организации малого и среднего предпринимательства в сельской местности // Вестник АГАУ. 2016. №2 (136). –С. 160.

3. Бочарова Е.В., Дакирова С.Т. Проблемы и направления развития самозанятости в сельской местности // Изв. Сарат. ун-та Нов. сер. Сер. Социология. Политология. 2014. №1. –С.40.

4. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2011с.

5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи «Ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ» аз 18.03.2015 г., № 1194.

6. Кудряшов В.И., Боглаев В.И. Формы организации крестьянских хозяйств. — М.: Отдел оперативной полиграфии ФГУП «ВО Минсельхоза России», 2014. – С. 24.

7. Левина Н.Д., Палаткин И.В., Павлов А.Ю. Проблемы развития бизнес-процессов в сельской местности // Интернет-журнал Науковедение. 2013. - №6 (19). – С. 5.

8. Шодиев К.К. Организационно-экономические основы развития малого и среднего предпринимательства в сельском хозяйстве Республики Таджикистан / монография Душанбе: Ирфон 2021г. Стр. 22

УДК: 334.021+338.242
JEL classification: L26

ДИДГОҲИ АЛТЕРНАТИВӢ:ҶОЙГОҲИ СОҲИБКОРИИ ХУРД ДАР ИҚТИСОД ВА ҒАЙРИСАМАРАНОКИИ ОН

Патласов Олег Юрьевич *- доктори илми иқтисод, профессор, Корманди фахрии таҳсилоти олии касбии Федератсияи Русия, профессори кафедраи иқтисод ва идоракунии Академияи гуманитарии Омск. ID ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2015-1474. Scopus ID: 56437696900. E-mail: opatlasov@mail.ru*

Дар мақола таҳлили муқоисавии меъёрҳои гузаронидани субъектҳои соҳибкорӣ ба тиҷорати хурд мавриди омӯзиш қарор дода шудааст. Таҷрибаи хориҷӣ, камбудиҳо ва афзалиятҳои шаклҳои хурди хоҷагидорӣ баён карда шудаанд. Заминаҳои иқтисодии тиҷорати хурд тавсиф карда шудаанд. Таҳлили таъсири заминаи андоз ва сиёсати имтиёзҳо ба коҳиши соҳибкории хурду миёна барраси карда шудаанд. Бесамар будани иқтисодӣ ва аҳамияти иҷтимоии соҳаи соҳибкории хурд исбот гардидааст. Пудрати ва субпудратӣ ҳамчун шакли ҳамкории тиҷорати хурд ва истеҳсолоти калон дар умум аз вобастагии устувории корхонаҳои хурд аз сиёсати саноатӣ вобаста будани онҳо баён карда шудааст.

Калидвожаҳо: *тиҷорати хурд, меъёрҳои корхонаҳои хурд, бесамарии иқтисодӣ.*

АЛЬТЕРНАТИВНЫЙ ВЗГЛЯД: МЕСТО МАЛОГО БИЗНЕСА В ЭКОНОМИКЕ И ЕГО НЕЭФФЕКТИВНОСТЬ

***Патласов Олег Юрьевич** - доктор экономических наук, профессор, Почетный работник ВПО Российской Федерации, профессор кафедры экономики и управления Омской гуманитарной академии. ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003- 2015-1474. Scopus Author ID: 56437696900. E-mail: opatlasov@mail.ru*

Проведен сравнительный анализ критериев отнесения субъектов предпринимательства к малому бизнесу. Описан зарубежный опыт. Сформулированы минусы и преимущества малых форм хозяйствования. Описаны экономические ниши малого бизнеса. Проанализирован влияние налогового фона и политики преференций на обмельчание малого и среднего бизнеса. Доказана экономическая неэффективность и социальная значимость сектора малого предпринимательства. Субконтрактность как форма кооперации малого бизнеса и крупного производства связывается с зависимостью устойчивости малых предприятий от промышленной политики в целом.

***Ключевые слова:** малый бизнес, критерии малых предприятий, экономическая неэффективность.*

ALTERNATIVE VIEW: THE PLACE OF SMALL BUSINESS IN THE ECONOMY AND ITS INEFFICIENCY

***Patlasov Oleg Yurievich** - Doctor of Economics, Professor, Honorary Worker of the Higher Professional Education of the Russian Federation, Professor of the Department of Economics and Management of the Omsk Humanitarian Academy. ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003- 2015-1474. Scopus Author ID: 56437696900. E-mail: opatlasov@mail.ru*

A comparative analysis of the criteria for classifying business entities as small businesses has been carried out. Foreign experience is described. The disadvantages and advantages of small forms of management are formulated. The economic niches of small business are described. The influence of the tax background and the policy of preferences on the reduction of small and medium-sized businesses is analyzed. The economic inefficiency and social significance of the small business sector has been proven. Subcontracting as a form of cooperation between small business and large-scale production is associated with the dependence of the sustainability of small enterprises on industrial policy in general.

***Keywords:** small business, criteria for small enterprises, economic inefficiency.*

Пандемияи COVID-19 ба соҳибкории хурд таъсири беназир расонид, ки дар натиҷа хуруҷи шумораи зиёди онҳо аз бозори иқтисоди ҷаҳонӣ ва шуғли ҷаҳон дар маҷмӯъ ба вуҷуд омад. Дар адабиёти илмӣ осебпазирии тиҷорати хурд дар заминаи минтақавӣ пас аз пандемия таҳлил шудааст. Ҳамин тариқ, фарқиятҳои ҷуғрофии осебпазирӣ дар баъзе аз штатҳои ИМА бо хуруҷи бузургтарини COVID-19, ба монанди Мичиган, Ню Ҷерсӣ ва Ню Йорк; фоизи баланди тиҷорати осебпазир дар Аляска, ки ҳиссаи зиёди корхонаҳо, махсусан дар соҳаи меҳмондорӣ, хӯрокворӣ, нақлиёт ва анбор нишон медиҳад[1].

Нақши соҳибкории хурд дар рушди иқтисодиёт баҳсбарангез баҳисоб рафта ба муносибати минтақаҳо ва миқёси дастгирии соҳибкории хурд аз шумораи андозсупорандагони калон ва саҳми онҳо дар ташаккули манбаи андози минтақавӣ вобаста мебошад.

Тибқи як таҳқиқоти Пажӯҳишгоҳи «Бахши тиҷорати хурду миёна: Русия ва ҷаҳон», Русия аз рӯи шумораи корхонаҳои хурду миёна ба ҳар 100 нафар аз кишварҳои Аврупо дар қафо буда, танҳо аз ИМА пеш аст. Масалан, дар Чехия 4,7 баробар, дар Швеция — 3,4 баробар, дар Испания — 2,7 баробар, дар Польша — 2,1 баробар зиёд корхонаҳои хурду миёна мавҷуданд. Тибқи маълумоти Институти Иқтисоди Рушд ба номи Столыпин, саҳми миёнаи бахши хурду миёна дар ММД дар кишварҳои пешрафта 48%, дар Русия 21,9% -ро ташкил медиҳад [15].

Муҳаққиқони амрикоӣ ҳамеша дар ақидаи он буданд, ки асоси иқтисоди Амрико-ро тиҷорати бузург ташкил медиҳад ва тиҷорати хурдро ҳамчун дуюмдараҷа ҳисоб мекарданд, вале дар солҳои охир тиҷорати хурд (ширкатҳои венчурӣ) асосан мағзи тиҷорати Амрикоро ташкил медиҳанд. Дар Аврупо, шояд танҳо дар Британияи Кабир нисбатан ба наздикӣ (дар 50 соли охир) тиҷорати хурд дастгирӣ ёфт, пеш аз он идеяи иқтисодиёти тиҷорати калон бартарӣ дошт.

Ду ширкати бузургтарини истеҳсоли мошин лоиҳаҳои тиҷорати электрониро барои иртибот бо таъминкунандагон ва дилерҳои худ амалӣ мекунанд. General Motors (GM) аз провайдери хидматрасонии тиҷоратии Калифорния Commerce One (CMRC) истифода хоҳад кард ва Форд бо Oracle Corp шартнома баст. (ORCL). Лоиҳаҳои интернетӣ ба ширкатҳои мошинсозӣ имкон медиҳанд, ки тақрибан 30 000 таъминкунандагонро дар саросари ҷаҳон пайваст кунанд. Ҳамасола “General Motors” аз таъминкунандагони худ ба маблағи 86 миллиард доллар ва Форд аз таъминкунандагонаш ба маблағи 80 миллиард доллар мавод харидори менамоянд[3]. Қисмати муҳими таъминкунандагон ширкатҳои хурд мебошанд, зеро маводи онҳо арзонтар аст.

Дар кишварҳое, ки ҷараёни тағйирёбанда доранд, дар асоси тиҷорати хурд расман барои ҳама мушкилоти иқтисодӣ эътироф карда мешуд. Самаранокии пасти меҳнат дар тиҷорати хурд (мо кӯшиш мекунем, ки ин ақидаро дар поён асоснок кунем) бо афзалиятҳои дигар фаро гирифта шудааст, аз ҷумла, қобилияти зуд таъмин кардани шуғли аҳолӣ, ки одатан аз ҷиҳати сармояи гузошташуда нисбат ба истеҳсолоти калон зиёдтар аст.

Хусусиятҳои сифатии тиҷорати хурд, ки танҳо ба ӯ хосанд инҳоро дар бар мегирад:

• ягонагии моликият ва идоракунии бевоситаи корхона;

• «аёнияти» корхона. Азбаски корхона, ширкат дар миқёс маҳдуд аст, ин боиси хусусияти махсуси шахсии муносибатҳои байни молик ва корманд мегардад, ки ин имкон медиҳад, ҳавасмандии воқеӣ ба меҳнати кормандон ва дараҷаи баланди қаноатмандии кор ба даст ояд;

• бозорҳои хурди захираҳо ва фурӯш ба ширкат имкон намедиҳад, ки ба нархҳо ва ҳаҷми умумии саноати фурӯши молҳо таъсири ҷиддӣ расонад;

• доираи маҳдуди фаъолият (одатан дар ҳудуди шаҳр ё ноҳияи алоҳида);

• хусусияти фардии муносибатҳои байни соҳибкор ва мизоҷонро бояд риоя кард, зеро тиҷорати хурд хидматрасонии доираи нисбатан танги истеъмолкунандагонро дар бар мегирад;

• накши асосиро дар ҳаёти корхона роҳбар мебозад, зеро ки барои натиҷаҳои идоракунӣ масъулияти пурра дорад;

• бартарии асосӣ ба тиҷорати оилавӣ дода мешавад. Дар мамлакатҳои Ғарб кариб 60 фоизи корхонахои хурд, ин корхонаҳои типи оилавӣ мебошанд;

• таносуби баланди сармояи муомилот нисбат ба фондҳои асосӣ мебошад. Барои корхонаҳои калон ин таносуб 80:20, барои корхонаҳои хурд 20:80;

• хусусияти маблағгузорӣ. Агар корхонаҳои калон захираҳои заруририро асосан тавассути биржаҳои фондӣ ба даст оранд, пас корхонаҳои хурд асосан ба қарзҳои нисбатан хурди бонкӣ, ё аз ҳисоби маблағҳои худ, ё ба бозори «ғайрирасмии» сармоя (пули дӯстон ва ё хешовандон) таваҷҷӯҳ мекунанд [11. С. 19-31]

• Гипотезаи 1. Чаро ягонакунии меъёрҳои гурӯҳбандии тиҷорати хурд ва миёна мушкил аст?

• Гипотеза 2. Оё таносуби сармоя ва меҳнат меъёри миқёси тиҷорат аст?

- Гипотезаи 3: Аз тақсимшавӣ бо мақсади муътадилгардонии пардохтҳои андоз чӣ оқибатҳои макроиқтисодӣ ба вуҷуд меоянд, афзоиши ҳудудӣ бизнес барои нигоҳдории имтиёзҳо ва иштирок дар барномаҳои дастгирии давлатӣ ба таври сунъӣ нигоҳ дошта мешаванд?

•Гипотезаи 4: Оё динамикаи бизнес ба қаноатмандии фаъолияти бизнес таъсир мерасонад?

•Гипотезаи 5. Бизнеси хурд дар тамоми мамлакатҳои ҷаҳон ғайрисамаранок мебошад.

Дар моҳи октябри соли 2022 дар Русия 5 649 709 корхонаи микро-хурд ва 213 347 корхонаи хурд мавҷуд буданд; миёна - 18 ҳазор ва 12,6 ҳазор ширкатҳо ба корхонаҳои калон дохил мебошанд. Лоиҳаи миллии Русия ҳадафи рушди бахши хурду миёнаро аз 25 миллион ҷойҳои корӣ дар бахши КХМ то соли 2024 ва афзоиши саҳми бахши КХМ то 33% пешбинӣ мекунад (ниг. Расми 1).

Расми 1. Методологияи таҳқиқот

Дар амалияи ҷаҳонӣ ягон меъёри ягонаи тиҷорати хурд вуҷуд надорад. Баъзан дар матбуоти даврагӣ муқоисаҳои нодурусти байналхалқии нақши корхонаҳои хурд дар иқтисодиёти мамлакатҳои гуногун пайдо мешаванд. Меъёрҳои таснифи корхона ба тиҷорати хурд кадомҳоянд? Шумо метавонед нишондиҳандаҳои миқдорӣ истифода баред, ё шумо метавонед аз хусусиятҳои сифатӣ (масалан, ноустувории иқтисодӣ; оё он монополист дар бозори маҳаллӣ аст ва оё он нархҳои худро дикта мекунад) истифода баред. Дар Русия нишондиҳандаҳои миқдорӣ (аз ҷумла, шумораи кормандон) қаблан бо тақсимот аз рӯи соҳа истифода мешуданд, ки ин ба мақсад мувофиқ буд, зеро дар сатҳҳои таносуби фондфарогирӣ, бо энергиямусалаҳбудан ва қувваи барқ таносуби меҳнат аз рӯи соҳаҳои иқтисодиёт паҳн шудааст.

Тафовут дар меъёрҳои таснифоти соҳибкории хурд аз тафсири гуногуни миқдории корхонаҳое вобаста аст, ки миқёси (баъзан самтҳои) фаъолияташон ба онҳо имкон намедиҳад, ки муддати тӯлонӣ бидуни дастгирии давлат, бо назардошти имкони воқеии буҷетҳои давлатӣ, яъне имтиёзноки қарздиҳӣ, хавасмандгардонии андоз, аз ҷумла бо суръатҳои тез кам кардани меъёрҳои пардохтҳои асосӣ, фармоишҳои давлатӣ ва ғайра, фаъолият кунанд.

Дар Оинномаи OECD (Ташкилоти Ҳамкории Иқтисодӣ ва Рушд) гуфта мешавад, ки корхонаҳое, ки дар он зиёда аз 19 нафар кор мекунанд, хеле хурд, аз 20 то 100 нафар - хурд ҳисобида мешаванд. Агар дар корхона камаш 100, зиёд аз 499 кас кор кунад, ин корхонаи миёна аст. Агар дар корхона зиёда аз 500 нафар кор кунанд корхонаи калон ҳисобида мешаванд. Дар Итиҳоди Аврупо (ИА) таърифи ягонаи муайянкунии корхонаҳои хурду миёна дар асоси чунин меъёрҳо амал мекунад, ки ба монанди шумораи кормандон, гардиши мол, ҳаҷми умумии тавозун ва дараҷаи мустақилияти иқтисодӣ (Ҷадвали 1).

Ҷадвали 1

Меъёрҳои муайянкунии ширкатҳо ба категорияҳои хурдтарин (микро), хурд ва миёна дар Итиҳоди Аврупо

Категорияи ширкат	**Шумораи кормандон**	**Гардиши пул. (млн.евро)**	**Тавозуни ҷамъбастӣ (млн. евро)**
Миёна	< 250	≤ 50	≤ 43
Хурд	< 50	≤ 10	≤ 10
хурдтарин (микро)	< 10	≤ 2	≤ 2

Сарчашма: https: // web. archive. Org /web /20150208090338/ http: //ec. europa. eu/ enterprise / policies/sme/ facts-figures-analysis/sme-definition/index_en.htm

Меъёрҳо ҳар панҷ сол баррасӣ ва бо тамоюлҳои иқтисодӣ ва молиявӣ мувофиқат карда мешаванд. Корхонаҳое, ки камтар аз 10 корманд доранд, хурдтарин ҳисобида мешаванд. Агар зиёда аз 25% моликият аз ҷониби як ё якчанд ширкатҳои калон муайян карда шавад, пас истиқлолияти

хоҷагидорӣ вуҷуд надорад, мутаносибан чунин ширкатҳо ба хурд ё миёна тасниф карда намешаванд [13. С. 120-123] Корхонаҳои хурду миёна (КХМ) дар Ҷумҳурии Халқии Хитой беш аз 60% -ро ташкил медиҳанд. Ин кишварест, ки ММД баландтарин ва иқтисодиёти босуръати рушдёбандаро дар ҷаҳон дорост. Шумораи ҷойҳои корӣ аз ҷониби корхонаҳои хурд ба аҳолӣ 79 фоизро ташкил медиҳад. Корхонаҳои хурд зиёда аз 50 фоизи тамоми даромади андозро ба буҷети мамлакат мегузоранд. Меъёрҳо дар Хитой, ИМА ва ИА дар ҷадвали 2 оварда шудаанд [6].

Ҷадвали 2.

Меъёрҳои дохилшавӣ ба тиҷорати микро-хурд ва хурд дар Иттиҳоди Аврупо, ИМА ва Ҷумҳурии Халқии Хитой

	Кишварҳои Иттиҳоди Аврупо	ИМА	Ҷумҳурии Халқии Хитой
Микрокорхона	Шумора на бештар аз 10 нафар; Даромад ва ё асъори тавозун то 2 млн. Евро	Ҷудо карда нашудааст	1. Шумора на бештар аз 100 нафар. вобаста ба намуди фаъолият; 2. Даромад на бештар аз 20 млн.юан вобаста ба намуди фаъолият; 3. Арзиши дороиҳо на бештар аз 3 млн. юан барои амволи ғайриманқул
Корхонаи хурд	Шумора на бештар аз 50 нафар; Даромад ва ё асъори тавозун то 10 миллион евро	Шумора аз 100 то 1500 нафар. вобаста аст аз намуди фаъолият; Аз 0,75 то 300 миллион доллар вобаста аз руи саноат ва намуди тиҷорат 2 миллион доллар.	1. На бештар аз 300 нафар. вобаста ба намуди фаъолият; 2. Даромади фурӯш вобаста ба намуди фаъолият то 80 миллион юан; 3. Арзиши дороиҳо барои меъморӣ на бештар аз 50 миллион юан ва 50 миллион юан барои сохаи амволи ғайриманқул.

Меъёрҳои истинод ба тиҷорати хурд аз ҳадафҳои мушаххас вобастаанд. Пештар дар Федерациям Россия алоқаи равшан бо саноат вуҷуд дошт. Дар айни замон, муассисаҳои омори баъзе кишварҳо низ ин усулро истифода мебаранд (ниг. Ҷадвали 3).

Ба субъектҳои соҳибкории хурд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳибкорони инфиродӣ ва шахсони ҳуқуқие дохил мешаванд, ки ба фаъолияти соҳибкорӣ машғуланд, ва ҳиссаи давлат дар сармояи оинномавии онҳо аз 25 фоиз зиёд нест ва ба меъёрҳои зерин ҷавобгӯ мебошанд:

Ҷадвали 3

Таърифи омории як ширкати хурд тибқи методологияи Кумитаи Болтон (Британияи кабир)

Соҳаҳо	**Муайянкунӣ**
Саноат	Шумораи кормандон на бештар аз 200 нафар
Сохтмон, истихроҷи канданиҳои фоиданок	Шумораи кормандон на бештар аз 25 нафар
Савдои чакана, хизматрасонӣ	Гардиш на бештар аз 50000 фунт стерлинг
Фурӯши автомобилҳо	Гардиш на бештар аз 100000 фунт стерлинг
Савдои яклухт	Гардиш на бештар аз 200000 фунт стерлинг.
Нақлиёт	Ба моликияти ширкат на бештар аз 5 автомобил таалуқ доранд
Хуроки умумӣ	Ҳамаи корхонаҳои мустақил, ба ғайр аз ягон филиал ва корхонаҳое, ки заводҳои пивопазӣ кор мекунанд

Манбаъ: Ҳисоботи Кумитаи Болтон

- маблағи даромади умумии онҳо дар дар давраи андозбандӣ, ба истиснои андоз аз арзиши иловашуда ва андоз аз фурӯши чакана аз меъёри се маротиба, ки Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар кардааст, зиёд нест. Инчунин мутобиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ» аз 2 январи соли 2020, № 1684: ба субъектҳои соҳибкорӣ дохил мешаванд:

– шахсони воқеӣ (шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд);

– шахсони ҳуқуқӣ (ташкилотҳои тиҷоратии резидентҳо ва ғайрирезидентҳо, филиалҳо ва намояндагиҳои шахсони ҳуқуқии хориҷӣ), ки ба соҳибкорӣ машғуланд.

Субъектҳои соҳибкорӣ ба намудҳои зерин тақсим мешаванд:

- хурд;
- миёна;
- калон.

Ба соҳибкории хурд соҳибкорони инфиродӣ ва шахсони ҳуқуқие, ки даромади умумии солонаашон то 1 000 000 (як миллион) сомониро ташкил медиҳад, дохил мешаванд. Соҳибкорони инфиродӣ ва шахсони ҳуқуқие, ки ба намудҳои зерини фаъолият машғуланд, наметавонанд ба тиҷорати хурд дохил карда шаванд:

- истеҳсоли молҳои зераксизӣ;
– таъминоти алюминийи аввалия;
– фаъолияти бонкӣ ва суғурта;
– фаъолият оид ба идоракунии фондҳои сармоягузорӣ;

– фаъолияти касбӣ дар бозори коғазҳои қиматнок.

Ба субъектҳои соҳибкории миёна шахсони ҳуқуқие дохил мешаванд, ки даромади умумии солонаашон аз 1 000 000 (як миллион) сомонӣ то 25 000 000 (бисту панҷ миллион) сомониро ташкил медиҳад. Ба субъектҳои соҳибкории калон шахсони ҳуқуқие дохил мешаванд, ки даромади умумии солонаашон зиёда аз 25 000 000 (бисту панҷ миллион) сомониро ташкил медиҳад.

Бояд гуфт, ки дар Хитой танҳо дар соли 2011 дар асоси Низомномаи ин давлат дар бораи стандартҳои таснифи корхонаҳои хурду миёна, ки 18 июни соли 2011 нашр шудааст, корхонаҳои хурд ҷудо карда шуданд. Ба таснифоти нав аҳолии худмашғул низ дохил мешавад. Меъёрҳои нав вазъи кунунии иқтисодиро инъикос намуда, аҳамияти афзояндаи корхонаҳои хурду миёнаро ҶХХ, ки тақрибан 90 дарсади шуғли аҳолӣ доранд, таъкид мекунанд. Қонунгузории андоз баъзан тиҷорати калонро маҷбур мекунад, ки тиҷорати хурдро рӯйпуш кунад. Барои гирифтани категорияи корхонаи хурд дар Русия, ширкат бояд ба меъёрҳои пешбининамудаи қонун «Дар бораи рушди соҳибкории хурд ва миёна дар Федератсияи Русия» аз 24 июли соли 2007 № 209-ФЗ (бо тағйироти воридшуда аз 29 декабри соли 2022).ҷавобгӯ бошад.

Ба инҳо шумораи миёнаи кормандон, даромад аз иҷрои ҳамаи намудҳои фаъолият ва ҳиссаи иштирок дар сармояи оинномавӣ дохил мешаванд (Ҷадвали 4).

Ҷадвали 4

Алгоритми муайян кардани мақоми ширкат дар Русия

Тартиб	Алгоритм
1. Шумораи миёнаи кормандон дар соли гузаштаи тақвимӣ муайян карда мешавад.	Маълумот барои ҳисобкунӣ: Аз маълумоти ба мақомоти андоз пешниҳодшуда гирифта мешавад. Барои тиҷорати хурд ин рақам аз 16 то 100 нафарро ташкил медиҳад. Якчанд арзишҳо барои тиҷорати миёна вуҷуд доранд: – аз 101 то 250 – новобаста аз намуди фаъолият; – аз 251 – то 1000 – агар субъект ба руйхати корхонадои саноати сабук, ки Вазорати саноат ва савдо тибки Қарори Хукумат аз 22 ноябри соли 2017 № 1412 тасдик кардааст, дохил карда шавад. - то 1500 – барои ташкилотҳое, ки фаъолияти асосӣ дар соҳаи хӯроки умумӣ доранд, меъёр аз соли 2022 ҷорӣ карда шудааст.
2. Даромадеро, ки дар соли гузаштаи тақвимӣ аз иҷрои ҳама намуди фаъолият гирифта шудааст, ҳисоб карда мешавад.	Маълумот аз эъломияи андоз барои соли гузашта гирифта мешавад. Ҳангоми якҷоя кардани даромад барои ҳар як эъломия ҷамъбаст карда мешавад. Барои тиҷорати хурд, арзиш набояд аз 800 миллион рубл зиёд бошад. Барои тиҷорати миёна - 2 млрд руб.

3. Фоизи узвияти ҷамъиятҳои дигар дар сармояи оинномавии ҷамъият муайян карда мешавад	1. Фоизи узвияти давлат, субъектҳои Федератсияи Русия, шаҳрҳо, ташкилотҳои ҷамъиятӣ ё фондҳои хайрия на бештар аз 25 фоизро ташкил медиҳад. 2. Фоизи узвияти шахсони ҳуқуқии хориҷӣ ё шахсони ҳуқуқии Русия (надоштани мақоми корхонаи хурд) на бештар аз 49%.

Манбаъ: comp. Иқтибос аз: Трухина В. Соҳибкории хурд - меъёрҳои дохилшавӣ дар солҳои 2022-2023. Ҳолати дастрасӣ: https: // nalog - nalog.ru / spravochnaya_informaciya /maloe_predpriyatie_kriterii_otneseniya.

Ба соҳибкории хурду миёна субъектҳое дохил мешаванд, ки ба Феҳристи ягонаи давлатӣ ворид карда шудаанд (Ҷадвали 5).

Ҷадвали 5

Меъёрҳои нави даромад барои тиҷорати хурд (миллиард рубл)

Категорияи ташкилот ё соҳибкори инфиродӣ	**Даромад (рубл)**	
	Меъёри амаликунанда	**Аз соли 2023**
Тиҷорати хурд	0,8	2
Корхонаҳои миёна	2	3

Ҳама соҳибкорони хусусиро ба таври автоматикӣ ба шаклҳои ташкилоти хурд мансуб кардан мумкин нест.

Дар бисёре аз кишварҳо, соҳибкороне, ки коргар надоранд, худкор ҳисобида мешаванд, аз ин рӯ онҳо ҳамчун шахсони воқеӣ андозбандӣ мешаванд.

Мисолҳои дар боло овардашуда нишон медиҳанд, ки кор карда баромадани меъёри ягонаи тасниф намудани корхона ба корхонаи хурд мушкил аст. Мо бештар на ба меъёрҳои ҳуқуқии кишварҳои гуногун, балки ба хусусиятҳои сифатӣ таваҷҷӯҳ дорем, ки ба мо имкон медиҳанд, ки саҳми тиҷорати хурдро ба шуғл арзёбӣ кунем, ҷойгоҳҳои иқтисодӣ ва пешомадҳои рушди онро муайян кунем.

Муайян кардани корхонаҳои хурду миёна: Тахқиқоти бисёрҷониба таърифи корхонаҳои хурду миёнаро бо истифода аз чаҳорчӯбаи бисёрҷанба таҳлил мекунад, бо назардошти он, ки танҳо истифодаи меъёрҳои миқдорӣ маҷмӯи хеле гетерогении корхонаҳоро муаррифӣ хоҳад кард ва аз ин рӯ танҳо бо муайян кардани хусусиятҳои сифатии такроршаванда метавонад сохтори умумии ташкилӣ ва идоракуниро муайян кунад. Хусусиятҳои корхонаҳои хурду миёна муайян карда шаванд [7].

Дар байни меъёрҳои сифатие, ки дар кишварҳои гуногун истифода мешаванд, метавон идоракунии шахсии корхона, робитаи мустақими роҳбарият бо кормандон, таъминкунандагон, мизоҷон, вобастагии қавӣ аз бозорҳои маҳаллӣ ва манбаъҳои ашёи хом ва ғайраро номбар кард.

Илова бар ин, дигар меъёрҳои сифати инҳоянд:

• мақоми резидентӣ (ҳуқуқи хориҷӣ, корхонаҳои муштарак, шакли ҳуқуқӣ, аз ҷумла соҳибкори мустақил);

• ноустувории иқтисодӣ;

• мавқеи монополистӣ ва гайра.

Ширкати (Soring GmbH) соли 1985 аз ҷониби Ҳолгер Соринг дар Олмон таъсис ёфтааст ва зуд аз як навовар то яке аз пешвоёни ҷаҳонӣ дар ҷарроҳии ултрасадо ва басомади баланд (36% ҳиссаи бозори ҷаҳонӣ) рушд кардааст. ҶДММ "Зеринг ПМ" - дистрибютори расмӣ дар Федератсияи Русия аз инҳо иборат аст: дороиҳои соф 155 миллион рубл то 31 декабри соли 2022, фоидаи соф 13,5 миллион рубл барои соли 2022: ва шумораи миёнаи кормандон тибқи Хадамоти федералии андоз барои соли 2022 ҳамагӣ 4 нафар Hohner Musikinstrumente GmbH Co [8]. KG - як ширкати олмонии асбобҳои мусиқӣ, ки соли 1857 аз ҷониби Матиас Ҳонер таъсис ёфтааст, айни замон гармоникаҳо, оҳангҳо, аккордеонҳо ва флейтаҳо истеҳсол мекунад, ҳиссаи бозори ҷаҳонии 85% -ро дорад, ки каме бештар аз 1000 корманд дорад. Ширкатҳои нисбатан хурд аз рӯи як қатор меъёрҳо метавонанд ҳиссаи назарраси бозор дошта бошанд.

Бисёр мамлакатҳои пешқадами Европа махсусгардонии иқтидори истеҳсолию техникиро ба назар гирифта, ба дастгирии корхонаҳои миёна диққати калон медиҳанд. Баръакси корхонаҳои хурд, корхонаҳои миёна қодиранд хароҷоти илмӣ-таҳқиқотиро ба ӯҳда гиранд, аммо афзоиши хароҷоти меҳнат боиси кам шудани ин хароҷот мегардад.

Дар байни падидаҳои нави иқтисодӣ дар раванди ҷаҳонишавӣ "тарқишҳо" вуҷуд доранд, ки дар навбати аввал ба корхонаҳои калон таъсир мерасонанд. Милликунонии истеҳсолот, тамоюли бозорҳои нав рақобатро асосан дар соҳаи сифат ба рақобате табдил дод, ки дар он нарх низ муҳим аст, яъне. корхонаҳои миёна маҷбур мешаванд, хароҷоти худро аз нав дида бароянд. "Ҳиссаи шер"-и музди меҳнат бо саҳмҳои суғурта дар сохтори хароҷот, инчунин бори андозҳо боиси интиқоли истеҳсолот ва мутаносибан ҷойҳои корӣ ба хориҷа гардид, ҳоло дарки моҳияти мушкилии чунин стратегия, вобастагӣ дар дигар мамлакатхо вуҷуд дорад, масалан, аз Тайван.

Шумораи ками занҷираҳои технологӣ дар раванди истеҳсолот дар тиҷорати хурд имкон медиҳад, ки суръати даромадро ба таври куллӣ тағир дода, ба сифр наздик шавад, ки корпоратсия қодир нест. Инчунин аз корхонахои хурди «дасти миёна» барои бартараф намудани муаммоҳои ҷиддии сохторӣ ва бад шудани вазъи умумии бозор кушиши зиёд талаб карда мешавад.

Шарҳи манбаъҳои адабиётӣ

Асоси назариявии бартарӣ ва нуқсонҳои истеҳсолоти хурду миёна дар асари Альфред Маршалл (1890) «Принсипҳои иқтисод» оварда шудааст. Вай шароити объективии мавҷудияти корхонаҳои калон, миёна ва хурдро вобаста ба истеҳсолот нишон дод. Инчунин, ба фикри у, бе талафоти калон истеҳсолотро ҷойгир кардан ва таъмири чизҳоеро, ки талаботи махсуси истеъмолкунандагонро қонеъ мегардонанд, гузарондан мумкин нест[14. С. 70-74]. Савдои молҳои сермасрифро тоҷирони хурд беҳтар бароҳ меандозанд, онҳо метавонанд бо насия фурӯшанд, эҳтиёҷоти фардиро нағзтар қонеъ кунонанд, зеро онҳо харидорони худро аз чеҳраашон

мешиносанд. Дар байни бартариҳои корхонаи хурд сарфа дар баҳисобгирии муҳосибӣ, мониторинги кормандон (хусусан ҳангоми кор бо металлҳои қиматбаҳо) мебошад. А.Маршалл коҳиши сирри тиҷорати калонро аллакай дар марҳилаи истеҳсоли намунаи санҷишӣ пешбинӣ кардааст.

Алфред Чандлер, профессори фахрии Мактаби тиҷории Ҳарвард, дуруст таъкид мекунад, ки маҳз тиҷорати бузург Олмонро ба бузургтарин қудрат дар нимаи аввали асри XX, Иёлоти Муттаҳидаи Амрикоро пешрафтатарин кишвари солҳои 1920 ва 1960 ва даҳсолаҳои охир Ҷопонро ба пешво табдил дод. Дар чунин соҳаҳо (сармояталаб ва доништалаб) монанди нефть, саноати химия, металлургия, автомобилсозӣ, электротехника ва электроника тараққиёти иктисодиёт шумораи нисбатан ками корхонахои пуриқтидорро муайян мекунад. Ширкатҳои “General Electric”, “Westinghouse”, “Siemens”, ки дар асри гузашта таъсис ёфтаанд, ҳоло дар саноати электротехникӣ ҳукмронӣ мекунанд. Се ширкат баъд аз як аср калонтарин истеҳсолкунандагони саноати химия дар ҷаҳон боқӣ мемонанд - BASF, Bauer, Hoechst. Чаро “водии Силикон” дар ИМА бо тиҷорати хурди рушдкарда "қаҳрамон" аст, дар ҳоле ки тиҷорати бузурги Амрико худро бадном кардааст, мепурсад А.Чандлер. Якум, амалияи муттаҳидшавӣ ва ҳамроҳшавӣ бештар шудааст; дуюм, ракобати байналхалкӣ пурзур гардид; сеюм, инҳо хароҷоти корпоратсиякунонӣ мебошанд: ба даст овардани саҳмияҳои назоратӣ осон шудааст, ин як чизи мусбат аст (ҳаракатнокии баланди сармоя), аммо аксар вақт соҳибони муваққатӣ барои ба даст овардани фоидаи иловагӣ, беэътиноӣ карда барои манфиатҳои дарозмуддат кӯшиш мекунанд. Мулоҳизаи охирин дар бораи кам шудани ҷамъоварии маҳсулот ҳангоми корпоратсия, мутаассифона, дар мамлакатҳои сотсиалистӣ бе эътибор монда буд.

Таҳқиқоти Ҳасс А., Андерсон К.С., Митчелл К. (2022) пешниҳод мекунанд, ки тиҷорати хурд ба технология ва ташкилотҳои миёнарав барои таҳияи шаклҳои нави пешбурди тиҷорат, бахусус тавассути ҷалби навовариҳои модели бизнес (BMI) такя мекунанд[5].

Кори «Тағйироте, ки дар натиҷаи бӯҳрон дар модели тиҷоратии корхонаҳои хурду миёна ба миён омадааст» мутобиқшавии идоракуниро дар 3 соли охир нишон медиҳад: тағйироте, ки дар корхонаҳои хурду миёнаи мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд, ба тамоми унсурҳои марбут ба мизоҷон ва даромадҳо таъсир расониданд - каналҳои фурӯш, пешниҳоди арзиш, муносибатҳо бо муштариён ва сегмент, инчунин ҷараёнҳои даромад. Рақамизатсиякунонии илмӣ Иқтисоди Амрико -Ҷон Кеннет Галбрейт. Воситаи ҳалкунандаи дигаргунсозӣ, ба фикри ӯ, на давлат ва на фард, балки корпоратсияи муосир мебошад [9. С. 408] Нуқтаи ибтидоие, ки ба тамоми рушд таъсир мерасонад, технология ва боз ҳам муҳимтарини он мукаммали - ташкилот мебошад. Барои ҳар як сатҳи татбиқи технология, андозаи оптималии корхона мавҷуд аст, ки он аз ҷиҳати иқтисодӣ одамони мувофиқ, ташкилоти дуруст ва миқдори дурусти сармояро муттаҳид

мекунад. Бо афзоиши мураккабии техникии маҳсулот ва равандҳои истифодашаванда, афзоиши сармоя ва мураккабии ташкилот, назорати бештар аз болои муҳити иҷтимоӣ талаб карда мешавад. Ширкат бояд рафтори одамон ва давлатро ба нақша гирад. Аз ин бармеояд, ки корхона ҳар қадар калон бошад, таъсири он ба муқаррар намудани нарху хароҷот ҳамон қадар зиёд мешавад.

Ҷ.К.Галбрейт 4 омилеро муайян мекунад, ки ташкилотро истисно мекунанд ва иҷрои инфиродӣ ва роҳбариро талаб мекунанд:

- кор агар ғайристандартӣ ё пароканда бошад;
- талабот ба хизматрасоние, ки хислати шахсӣ возеҳ ифодаёфта нигоҳ дошта шудааст;
- санъати фаъолияти ширкат;
-маҳдудияти андозаи қонунӣ вобаста ба хусусияти касб вуҷуд дорад.

Танҳо бо қабули қонунҳои зиддимонополия, ҳукмронии монополияҳоро пешгирӣ карда наметавон. Тиҷорати калон ва корхонаҳои хурд метавонанд дар асоси симбиозии наздиктарин вуҷуд дошта бошанд. Ин назарияро таҷрибаи иқтисодии «аждаҳои хурди Осиё» тасдиқ мекунад. Ҳамин тариқ, дар Кореяи Ҷанубӣ ширкатҳои миёна, хурд ва хурдтарин бомуваффақият ҳамкорӣ мекунанд ва корпоратсияҳои калонро ҳамоҳанг мекунанд. Муваффақияти иқтисодии чунин қарор дар он аст, ки корхонаҳои хурд метавонанд хидмат расонанд ва он маҳсулотеро, ки барои ширкатҳои калон зараровар ё зиёноваранд, истеҳсол кунанд.

Дар саноати электроника ва автомобилсозӣ васеъ истифода бурдани корхонаҳои хурди субпудратӣ дар Корея қайд карда мешавад. Корпоратсияҳои калон асосан ба истеҳсоли молҳои серталаби арзиши иловашуда машғуланд. Соҳаи тиҷорати хурд равандҳои меҳнатталаб аст. Ин, аввалан, қисман муаммои бо кор таъминкуниро ҳал мекунад; дуюм, ин имкон медиҳад, ки ҳангоми рукуди суръати афзоиш дар корхонаҳои калон дар асоси талаботи коргарон барои музди кории зиёд бесаранҷоми ба вуҷуд наояд, тамоюли тобеият, дохил ва ба корхонаҳои калон ҳамроҳ шудани корхонаҳои хурд аз ҳисоби ҳосилнокии меҳнат пешгирӣ карда шавад.

Тибқи хулосаи Федератсияи тиҷорати хурди Корея, ташкилоте, ки бо рушд ва дастгирии корхонаҳои миёна ва хурд сарукор дорад, шартномаҳо дар маънои додани ваколатҳои идоракунӣ, ихтисоркунӣ ба зинаҳои поёнӣ бо тамоюли умумӣ пурра карда мешаванд. Дар асоси тағйироти технологӣ бо иштироки корпоратсияҳои трансмиллӣ, субпудратӣ, соҳибкории хурд дар Бразилия, Ҳиндустон, Мексика, Зимбабве, Мавритания муяссар гардид, ки на танҳо ба омили кори арзон, балки сифати маҳсулот дар содирот дизайни молҳои истеҳсолиро модернизатсия кунанд ва ҳиссаи даромади худро беҳтар гардонанд.

Дар соҳахое, ки давраҳои кӯтоҳи истеҳсолӣ доранд, афзалиятҳои муҳими корхонаҳои хурд кам кардани сохтмон ва рушди иқтидорҳои истеҳсолиро дар бар мегиранд, ки боздеҳи баланди сармоягузориро таъмин

мекунад. Вазифаи таъмин намудани даромади зиёд дар давраи истеҳсолӣ, ҷойҳои иқтисодии корхонаҳои хурд - ноҳияҳоеро, ки суръати муомилоти сармоя хеле баланд аст, пешакӣ муайян мекунад. Дар баробари афзудани аҳамияти омили экологӣ, бо дастгирии мақомоти муниципалии шаҳр ба туфайли шаклҳои хурди хоҷагидорӣ муаммоҳои аз нав кор кардан ва нобуд кардани партовҳои саноатиро самаранок ҳал кардан мумкин аст. Сарфаи хароҷоти асосӣ ҳангоми таъсиси ҷойҳои корӣ дар тиҷорати хурд аз сабаби набудани зарурати инфрасохтори пешрафтаи корхона (анборҳо, иншооти нақлиёт ва ғайра) ба миён меояд, зеро ҳаҷми хурди истеҳсолот имкон медиҳад, ки захираҳоро зуд идора кунед.

Нишондиҳандаи рушди тиҷорат сохтори арзиши он мебошад. Нишондиҳандаи умумии рушди соҳибкорӣ дар шароити Русия метавонад дар асоси арзёбии экспертии дараҷаи саҳми дороиҳои гуногуни субъекти хоҷагидор ба арзиши он, аз ҷумла дороиҳои ғайримоддӣ, аз қабили: менеҷменти пешрафта, эътибори ширкат, тамғаи молӣ ва ғ. Баландшавии арзиши бозории тиҷорат ҳамчун нишонаи рушди тиҷорат дар муқоиса бо нархи барҳамдиҳии он эътироф карда мешавад. Агар дар корхонаҳои хурд арзиши барҳамдиҳӣ 60 фоизи арзиши бозории тиҷорати мавҷуда ҳисоб карда шавад, пас дар корхонаҳои миёна ва калон тақрибан 90 фоизро ташкил медиҳад. Аммо шаклҳои хурди соҳибкорӣ имкони таъмини гарави захираҳои қарзиро хеле аз даст медиҳанд. Барои корхонаҳои хурд кадрҳои баландихтисос, менеҷменти пешрафта, инчунин мавҷудияти шаҳодатномаҳо барои кадрҳо, иҷозатномаҳо, иҷозатномаҳо барои намудҳо муҳимтар аст.

Тамоюли иқтисодии ҷаҳонӣ пурзӯр намудани нақши дороиҳои ғайримоддии, пеш аз ҳама, қувваи бренди ширкат; корхонаҳои хурд барои чунин хароҷоти маркетингӣ ва таблиғотӣ иқтидори молиявӣ надоранд.

Ташаккули муҳити бозорӣ, эҳёи «синфи миёна», ҷорӣ намудани идеологияи бозорӣ дар раванди дигаргунсозӣ бо рушди соҳибкории хурд алоқаманд буд. Ҳоло яке аз муҳимтарин тағйирот дар сохтори истеҳсолии иқтисоди Русия дар раванди навсозӣ афзоиши шумораи корхонаҳои хурд ва миёна, махсусан дар соҳаи хизматрасонӣ мебошад[10].

Баръакси корхонаҳои хурди кишварҳои пешрафта, корхонаҳои хурди кишварҳои рӯ ба тараққӣ дар асоси шуғли дуюмдараҷа қувваи кории бештарро ҷалб мекунанд.

Камбудиҳои тиҷорати хурд (барои давлат ва ҷомеа):

• Соҳибкории хурд пеш аз ҳама шахсони навро дар бар мегирад, ки дар натиҷаи ин давраи фишурда, таҷрибаи бозор ва идоракунии хавфҳоро надоранд. Ҳарчанд мисолҳои мусбат вуҷуд доранд: муваффақияти Стив Ҷобс, муассиси бузургтарин ширкат, аввалин компютерҳои Apple-1-ро дар гаражи худ ҷамъоварӣ намуд.

• Маҳсулоти тиҷорати хурд камтар стандартизатсия карда шудааст ва аксар вақт сифати маҳсулот ба стандарт мувофиқ нест.

• Тарҳҳои андоз барои як воҳиди миқёси тиҷорат, аз ҷумла тавассути низомҳои қонунии андоз.

• Бо таваҷҷуҳи махсус ба сармоядорони венчурӣ, тиҷорати хурд ҳалли миқёси технологиро интиқол намедиҳад.

Натиҷаҳо

Аз масъалаи аҳамияти иҷтимоии шаклҳои хурди сохибкорӣ ба барҳам додани муҳобот дар бораи самараи иқтисодии онҳо мегузарем (Ҷадвали 6).

Ҷадвали 6

Ҳиссаи ММД ва ҳиссаи шуғл дар кишварҳои гуногун дар тиҷорати хурд

	Ҳисса дар ММД,%	Ҳиссаи шуғл,%
Россия	20,8	27,0
ИМА	56,0	52,0
Олмон	43,0	57,0
Хитой	60,0	83,0
Япония	55,0	72,0
Малайзия	39,0	48,0
Ветнам	40,0	50,0
Узбекистан	56,9	78,0
Израил	62,3	68,7
РҶА	42,0	47,0

Манбаъ: Ҳисоботи Ваколатдор оид ба ҳифзи ҳуқуқҳои соҳибкорони назди Президенти Федератсияи Русия 2021.

Маълумоти ҷадвали 6 назария дар бораи паст будани самаранокии иқтисодии корхонаҳои хурд тасдиқ мекунад: ҳиссаи кормандон ҳамеша аз ҳиссаи ММД зиёд аст; вале агар маълумот бе корхонаҳои миёна дода мешуд, тафовут боз хам калонтар мешуд.

Бояд ба назар гирифт, ки шумораи зиёди коргарон ба меҳнати бесамар машғуланд, ки бевосита ба ММД саҳм намегузорад (ҳарбиён, мансабдорон, омӯзгорон, табибон ва ғ.); вазни қиёсии одамоне, ки дар меҳнати ғай-римаҳсул кор мекунанд, ба 25 фоиз ва аз ин ҳам зиёд расида метавонад.

"Коҳиши" тиҷорати хурд дар Русия ҳамчунин маънои коҳиши саҳми ММД, коҳиши устувории корхонаҳоро дорад, зеро давраи ҳаёти корхона ба андозаи он мустақиман мутаносиб аст. Дар соли 2022 тамоюли манфии "коҳиши"-и тиҷорати хурду миёна идома дошт, вақте ки шумораи корхонаҳои хурду миёна кам мешавад ва афзоиш танҳо дар байни шаклҳои тиҷоратие, ки гардиши хурдтарин доранд, идома дорад. Ҳамин тариқ, шумораи ширкатҳои хурду миёна (шахсони ҳуқуқӣ), ки ба Феҳристи КХМ дохил карда шудаанд 34,7 ҳазор адад, дар соли 2022 коҳиш ёфта, дар маҷмӯъ афзоиши шумораи соҳибкорон, ки аксарияти кулли онҳо ба тиҷорати хурд машғуланд сабтҳо дар ин феҳрист бо афзоиши шумораи шахсони воқеӣ алоқаманд буд.

Рушди тиҷорат аксар вақт ҳамчун натиҷаи муҳим барои соҳибони тиҷорати хурд тасвир карда мешавад.

Ҳолатҳои муайяне мавҷуданд, ки пайдоиши онҳо боиси аз даст додани мақоми корхонаи хурд мегардад. Табиист, ки ин ба он вобаста аст, ки он ба меъёрҳои гирифтани имтиёзҳо барои корхонаҳои хурд намеафтад.

Якчанд таҳқиқоти таҷрибавӣ гузаронида шудаанд, ки оё байни андозаи тиҷорат ва ҷанбаҳои гуногуни некӯаҳволии субъективии соҳибони тиҷорати хурд робитаи мусбӣ вуҷуд дорад. Муаллифон Форс Коннолли, Ф., Йоханссон Сева, И. Т. Герлинг, дар як намунаи калони фарогир (n = 1089) соҳибони тиҷорати хурд аз Шветсия робитаи байни ҳаҷми тиҷорат ва ду ҷузъи асосии некӯаҳволии субъективиро таҳқиқ карданд: - қаноатмандии ҳаёт ва некӯаҳволии эмотсионалӣ. Бо истифода аз моделсозии муодилаи сохторӣ, аҳамияти андозаи тиҷорат барои некӯаҳволии субъективӣ муайян карда мешавад, бо таваҷҷӯҳ ба манфиатҳои эҳтимолӣ (қаноатмандии молиявӣ) ва нуқсонҳо (набудани вақт), ки бо андозаи тиҷорат алоқаманданд[4]. Натиҷаҳо нишон медиҳанд, ки ҳеҷ гуна робитаи умумӣ байни ҳаҷми тиҷорат ва қаноатмандии ҳаёт вуҷуд надорад, аммо байни ҳаҷми тиҷорат ва некӯаҳволии эмотсионалӣ муносибати заиф ба вуҷуд омадааст. Барои иқтисодиёти ин ё он кишвар дар давраи муайяни рушди худ таносуби муайяни оптималии тиҷорати калон ва миёна вуҷуд дорад, ки онҳо барандаи нишондиҳандаҳои иқтисодӣ мебошанд ва тиҷорати хурд - буфери иқтисодӣ, вақте, ки шароити бозор бад мешавад ва кадрҳо дар давраи ривоҷи иқтисодиётанд, дар он ҷо қувваи кории зиёдатӣ партофта мешавад. Дар ҷараёни ҷаҳонишавии соҳибкорӣ барои корпоратсияҳои фаромиллӣ истифода бурдани шаклҳои хурд, махсусан дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ, барои васеъ намудани шабакаҳои истеҳсолӣ ва маркетинги худ хос шудааст.

Миқёси тиҷорати хурд бо сиёсати макроиқтисодӣ ва сатҳи технологӣ ва дар ниҳоят интихоби байни соҳаҳои меҳнатталаб ва сармояталаб муайян карда мешавад. Ҳиссаи зиёди меҳнати дастӣ, масалан, дар Тоҷикистон дар хароҷоти умумии меҳнат шарти ҳатмии инкишофи шаклҳои хурди хоҷагидорӣ мебошад, зеро. корхонаҳои хурд бо кам будани таркиби техникии сармоя хос мебошанд. Барои ҳисоб кардани чандирии ивазкунии меҳнат бо сармоя ва баръакс коэффисиенти ивазкунӣ истифода мешавад. Тамоюли умумиҷаҳонӣ кӯчонидани меҳнати дастӣ ба воситаи автоматикунонидашуда мебошад, дар ҳоле ки соҳаҳои татбиқи меҳнати дастӣ боқӣ хоҳанд монд.

Хулосаҳо

Ҳамин тариқ, дар асоси гуфтаҳои боло хулосаҳои зерин баровардан мумкин аст:

1) нисбат ба саҳми соҳибкории хурду миёна дар кишварҳои гуногун бо сабаби меъёрҳои комилан мухталифи рушди иқтисодиёти тиҷорати хурд ва миёна тасниф ва муқоиса кардани онҳо комилан нодуруст аст;

2) соҳибкории хурду миёнае, ки имрӯз мавҷуд аст, аз рӯи сохтори худ, ва бартарият доштани корхонаҳои савдо ба иқтисодиёт таъсири мусбат намерасонад;

3) мавҷуд набудани меъёрҳои ягонаи тасниф ба корхонаҳои хурду миёна;

4) рушди сусти механизми молиявӣ, ба рушди соҳибкории хурду миёна халал мерасонад[12. С 41-47].

Соҳибкории хурд дар рушди иқтисод нақши муҳим мебозад, зеро он на танҳо ба ҳалли мушкилоти марбут ба шуғли аҳолӣ мусоидат мекунад, балки манбаи пардохти доимии андоз ба буҷети баъзе минтақаҳо мебошад. Дар баробари чизҳои дигар, тиҷорати хурд дастгирии махсусгардонӣ ва кооператсия дар соҳаҳои гуногун, аз қабили соҳаи хизматрасонӣ, истеҳсолоти хурд ва савдои чакана мебошад. Сатҳи рушди он нишондиҳандаи муҳими амортизатсияи тағирот, устуворӣ ва эътимоднокии иқтисоди кишвар мебошад. Дар баробари ин, корхонаҳои хурд давраи зиндагии кӯтоҳ доранд.

Самаранокии пасти меҳнат дар корхонаҳои хурд бо афзалиятҳои дигар ҷуброн карда мешавад: аз ҷумла, қобилияти зуд таъмин намудани ҷойҳои корӣ, чун қоида, нисбат ба истеҳсолоти калон ба ҳар як сармояи гузошташуда зиёдтар аст. Соҳибкории хурд ҷойҳои кориро бо шиддатнокии пасти сармоя эҷод мекунад: арзиши сармоя барои як ҷойи таъсисшуда ба ҳисоби миёна нисбат ба ҷойҳои калон камтар аст. Ин имкон медиҳад, ки тиҷорати хурд ҳамчун як соҳаи муоссир аз нуқтаи назари таъмини шуғл ва бо чандирии бештар (кори нопурраи ҳафта, кор тибқи шартномаҳои ҳуқуқи шаҳрвандӣ, бо ҷадвали тағйирпазири корӣ, вақти тағйирпазири корӣ ва ғайра) тавсиф карда шавад. Имкониятиислоҳоти босуръати иқтисодӣ, технологӣ ва ташкилӣ ба тиҷорати хурд чандирӣ ва мутобиқшавӣ ба шароити тағйирёбандаи бозор медиҳад.

Муносибати зичи иқтисодӣ бо соҳибкории калон ва миёна муносибати байни шуғл дар тиҷорати калон ва шуғл дар корхонаҳои хурдро муайян мекунад. Пудрати ва субпудратӣ ҳамчун шакли ҳамкории корхонаҳои хурд ва истеҳсолоти калон маънои вобастагии нашъунамои корхонаҳои хурдро ба сиёсати саноатӣ дар умум дорад. Саҳми тиҷорати хурд дар минтақаҳои Русия тафовути қавӣ дорад. Дар фирмаҳои хурд шумораи ками коркунон, ҳаракати баланди онҳо ва имконияти кофии пурра кардани кадрҳо, ки бозори меҳнат фароҳам овардааст, амалан актуалии муаммои талафот аз бекориро дар корхонахои хурд бартараф мекунад. Меъёрҳои маъмултарини корхонаҳои хурд, ки инҳоро дар бар мегиранд: шумораи кормандони корхона (мувофиқи шумораи миёнаи коргарони доимӣ, инчунин кормандони мувақатӣ муайян карда мешавад); андозаи сармояи оинномавии корхона; нишондиҳандаҳои молиявии корхона (фоидаи соф, даромади умумӣ, гардиши дороиҳо); навъи фаъолият.

Дар мамлакатҳое, ки иқтисодиёти тараққиёбанда доранд, рушди соҳибкории хурд низ ҷиҳати амиқи сиёсӣ - ташаккули идеологияи бозор, заминаи воқеии бозор, муҳити рақобат дорад.

Адабиёт:

1. André Dua, Kweilin Ellingrud, Deepa Mahajan, and Jake Silberg. Which small businesses are most vulnerable to COVID-19—and when June 18, 2020. – Режим доступа: https: // www. Mckinsey . com/ featured-insights/ americas/ which-small-businesses-are-most-vulnerable-to-covid-19-and-when

2. EuroMed Academy of Business. Palgrave Macmillan, Cham. https: // doi. org/ 10. 1007 / 978-3-030-45835-5_4. https: //link. springer. com/chapter/ 10.1007/978-3-030-45835-5_4

3. Ford и General Motors планируют создавать коммерческие интернет-проекты для связи со своими поставщиками и дилерами. – Режим доступа: https: // www. cnews. ru/news / line/ford_i_general_motors_planiruyut_sozdavat

4. Fors Connolly, F., Johansson Sevä, I. & Gärling, T. The Bigger the Better? Business Size and Small-Business Owners' Subjective Well-Being. J Happiness Stud 22, 1071–1088 (2021). https: //doi. Org /10.1007/s10902-020-00264-2 https: // link. springer. com/ article /10.1007/s10902-020-00264-2

5. Hass, A., Anderson, K.C., Mitchell, C. (2022). Enabling Creative Small Business Innovation in a Crisis: An Abstract. In: Allen, J., Jochims, B., Wu, S. (eds) Celebrating the Past and Future of Marketing https: // www.elibrary. ru/ item. asp?id=23917481

6. Key facts on SME financing. 2021. https: // www. oecd-ilibrary. Org /sites /a3891ad8-en/index.html?itemId=/content/component/a3891ad8-en

7. Montanari, S., Kocollari, U. (2020). Defining the SME: A Multi-Perspective Investigation. In: Thrassou, A., Vrontis, D., Weber, Y., Shams, S.M.R., Tsoukatos, E. (eds) The Changing Role of SMEs in Global Business. Palgrave Studies in Cross-disciplinary Business Research, In Association with

8. Soring GmbH. (ГЕРМАНИЯ). – Режим доступа: https://b2b-postavki. ru/predstavitel/ zyoring-gmbh-soring-gmbh.html

9. Гэлбрейт Дж. К. Экономические теории и цели общества / Пер. с англ. М.: Прогресс. 1979. 408 с.

10. О необходимости создания условий для развития малого и среднего бизнеса. Обзор макроэкономической ситуации. ИКСИ. – Режим доступа: file:///C:/Users/Admin/Desktop/статья%20и%20монография%20малый%20бизнес/Small%20business.pdf

11. Патласов О.Ю. Критерии отнесения заемщиков к субъектам малого бизнеса в коммерческих банках. // Вестник Омского регионального института (региональный научно-практический журнал), 2015. С. 19-31. – Режим доступа:

12. Патласов О.Ю., Гордусенко А.В. Субъекты малого и среднего бизнеса: критерии, структура, финансовый механизм. // Омский научный вестник, 2011. № 6 (102). С. 41-47. – Режим доступа: Субъекты малого и среднего бизнеса: критерии, структура, финансовый механизм (cyberleninka.ru)

13. Пушманн Манфред. Первая Европейская академия предпринимательства в Германии. Проблемы теории и практики управления. 2000. № 3. С. 120–123.

14. Чандлер А. О бизнесе большом и малом // Проблемы теории и практики управления. 1990. № 3. С. 70–74.

ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРИ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР.

Ғафуров Ғиёсидин Садридинович *– н.и.и., дотсент, декани факултети ҳисобдорӣ ва омори Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон.*

Сафаров Бахром Гулматович *– н.и.и., дотсент, муовини ректор оид ба илми Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон*

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои назариявии мафҳумҳои фаъолияти соҳибкорӣ, дастгириҳои давлатӣ дар ин соҳа, истилоҳи «соҳибкорӣ» ҳамчун системаи корбарӣ ва ба вуҷуд овардани маҳсулоти зарурӣ дида баромада шудааст. дар мақолаи мазкур қайд карда шудааст, ки соҳибкорӣ мафҳуми серпаҳлӯ аст ва аз ин рӯ навъу хислатҳои фаъолияти соҳибкориро муайян намудан амри зарурӣ мебошад. Натиҷаҳои чунин вазъият мавриди муҳокима қарор дода шудааст.

Бояд қайд намуд, ки дар мақолаи мазкур мулоқоти Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо соҳибкорону сармоягузорони ватаниву хориҷӣ оварда шудааст. Ҳамчунон дар мақола як қатор пешниҳодҳо барои рушди фаъолияти соҳибкорон аз он ҷумла соҳибкрони истеҳсолии ватани мавриди омӯзиш қарор дода шудааст.

Калидвожаҳо: *соҳибкорӣ, андоз, иқтисодиёт, истеҳсолот, рақобат, нарх, бозор.*

ТЕОРИТИЧЕСКИЙ АСПЕКТИ РАЗВИТИЯ ПРЕДРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В СОВРЕМЕННОГО ЭТАПЕ

В данной статье расматривается теоретические вопросы предпринимательской деятельности. На основе изучения литературы обсуждались роль и значение предпринимательской деятельности, государственная поддержка для отечественных предпринимателей, а также основные сущности предпринимательской деятельности и обсуждались результаты этой ситуации.

Следует отметить, что в этой статье приведена встреча Основоположника мира и национального согласия, Лидера нации, уважаемого Президента Эмомали Рохмона, с местными и иностранными предпринимателями и инвесторами. В результате был изучен ряд предложений по развитию предпринимательства, в том числе отраслей промышленности.

Ключевые слова: *предпринимательство, налоги, экономика, производство, конкуренция, цена, рынок.*

THE THEORETICAL ASPECT OF THE DEVELOPMENT OF BUSINESS IN THE MODERN STAGE

This article addresses the theoretical issues of entrepreneurship. On the basis of studying the literature, the role and importance of entrepreneurial activity, state support for domestic entrepreneurs, as well as the basic concepts of entrepreneurial activity were discussed and the results of this situation were discussed.

It should be noted that this article provides a meeting of the Founder of Peace and National Accord, the Leader of the Nation, respected President Emomali Rahmon, with local and foreign entrepreneurs and investors. As a result, a number of proposals for the development of entrepreneurship, including industries, were studied.

Keywords: *business, taxes, economy, production, competition, price, market.*

Имрӯз тамоми ҷаҳон ба фаъолияти соҳибкорӣ рӯ овардаанд, зеро ин соҳа фаъолияти муарификунандаю пешбарандаи иқтисоди миллӣ, манбаи афзоиши буҷети давлат ва яке аз қудрати миллат дар шароити иқтисоди бозорӣ мебошад.

Давлатҳое, ки ба ин фаъолият пештар рӯ овардаанд, имрӯз шароити хубу волои истеҳсолӣ, мубодилавию хизматрасонӣ, таъминоти хуби аҳолӣ бо озуқаворӣ ва инкишофи беҳу болои илмию техникӣ ва ғайраро доро мебошанд.

Брои расидан ба қуллаи баланди ҳама гуна фаъолияти соҳибкорӣ маълумот, донишҳо ва тасаввурот доир ба усулҳо, қоидаҳо ва шаклу методи соҳибкорӣ ба шумор меравад.[1]

Доир ба мафҳум, моҳият ва нақши фаъолияти соҳибкорӣ дар устуворгардонии рушди иқтисодиёти миллӣ тадқиқотгарони илми иқтисод, ба мислӣ: А.Маршал, А.Смит, Алберт Шапиро, Дэвид Маклелланд, Ж.Б.Сэй, Й.Шумпетер, Ҷ.Б.Кларк, Питер Друкер, Р.Кантилон, Роберт Хизрич, Ф.Хайек, Френсис Уокер ва дигарон тадқиқотҳои илмӣ-назариявӣ гузаронидаанд.

Тадқиқотчиён ақида доранд, ки фаъолияти соҳибкорӣ бо ҳамдигар дар омехтаанд ва пйванд кардани захираҳои истеҳсолиро мефаҳмонад. Аммо ин амалро ҳар як соҳибкор бо тарзу усули ба худ хос сурат мебахшад. Мақсади одатию намоёнтарини фаъолияти соҳибкорӣ тавлиди неъматҳо ва пешниҳоди хизматҳо мебошад. Фаъолияти соҳибкорӣ дар навбати худ имконияту маҳорти истифодаи захираҳои мавҷудаю дастрас ва дар ин поя ба роҳ мондан тавлидгарии неъматҳои гуногуну хизматҳоро мадди назар дорад. Ин навъу равиши фаъолияти мардумонро соҳибкорӣ номидаанд.

Ҳамин хел, амали соҳибкорӣ натанҳо баҳри талаботу беҳбуди худ амал кардану заҳмат кашидан, балки барои беҳбудии дигарон кор карданро мадди назар дорад. Агар шахсе соҳибкориро пеш гирифта, танҳо тақозову эҳтиёҷмандии худро ба назар гирад, ба мақсад расида наметавонад. Аз ҷумлаи соҳибкорон пеш аз ҳама ононе ба мақсад мерасанд, ки дархосту талаботи дигаронро ҳарчи беҳтару хубтар ва тезтар қонеъ гардонидани мешаванд. Чунки субъектҳои бозор амалан на барои худ, балки баҳри дигарон заҳмат мекашанд. Агар заҳмати онон қадр карда, этироф карда нашавад, заҳмати онон беҳудаю бенатиҷа мегардад.

Мардумон ҳозир ҳам ба ҷои ибораи соҳибкорӣ зиёдтар вожаи "бизнес"-ро истифода мебаранд. Аммо дар замони мо бисёриҳо зери ибораи "бизнес" роҳу василаи ҷалобӣ, арзон харида қимат фурӯхтан ва аз ҳисоби фиреби мардумон дорои даромаду сармоя шуданро мефаҳманд.

Соҳибкории воқию ҳақиқӣ бо фиребу найранг, макру ҳила ягон вобастагию робита надорад. Шояд баъзеҳо зери ибораи "бизнес" танҳо арзон харидану бо нархи қимат, баланду дучанд фурухтанро фаҳманд. Аммо ҷомеа ҳеҷ гоҳ дар пояи макру фиреб пеш нахоҳад рафт. Қуръони Маҷид, ки низоми ҳаётгузарони бандаи мусалмонро пешниҳод менамояд, таъкид дорад, ки меъёри бар Аллоҳ фоидаи тиҷорат даҳ як мебошад. Мо

шубҳа дорем, ки ин меъёрро тоҷирони имрӯза қатъиян риоя намекунанд. Бисёриҳо ҳоло аз рӯи шиори "гӯр сӯзаду дег ҷушад" амал мекунанд. Шояд баробари андӯхти маблағҳои даркорию ба роҳи оромона ворид гардонидани корашон "нафсро лаҷом хоҳанд зад".[2]

Зери ибораи соҳибкор ашхоси ҷонфидо, чусту чолок, кордон, ташаббускор, бо ғайрат, навҷӯй ва амсоли инҳоро мефаҳманд. Чунки агар воқеан ин хислатҳо ба соҳибкор мансуб набошад, он гоҳ фаъолияти вай дур аз бурдборӣ ва комёбиҳо мегардад. Чунки дар боло ёдрас намудем, соҳибкорон натанҳо мақсади бойшавиро пеш мегиранд, балки дар баробари ин мақсади хизмат кардан ба халқу ватанро низ пиёда мекунанд.

Дар назари мо таъинот ва вазифаи асоси фаъолияти соҳибкорӣ бо ҳамдигар мутобиқу мувофиқ сохтани манфиатҳои иқтисодии субъектҳои номбаршуда, ҳамоҳангу мутобиқсозии узвҳои серзина ва идораю танзими дилхоҳи фаъолият иборат мебошад.

Бояд донист, ки фаъолияти соҳибкорӣ назар ба иҷрои дигар вазифаҳои меҳнатии инфродӣ мраккабтар буда, салоҳият, соҳибтаҷрибагии зиёдтару дониши васътарро талаб менамояд. Чунки иҷрокунандаи вазифаи инфироди меҳнат танҳо ба натиҷаҳои меҳнати худ масъул мебошад, аммо соҳибкор масъулияти натиҷаи меҳнати кормандон, тамоми колектив ва фирмаро дар зиммаи худ дорад. Вай ҳатто дар назди тамоми ҷомеа ӯҳдадориҳову масъулиятдор мебошад.

Ирӯзҳо соҳибкорӣ вазифаи истеҳсолию ташкилӣ, имконоти давом ёфтани истеҳсолот, фурӯши маҳсулот ва таҷдиди воситаҳои асосии истеҳсолию такрористеҳсоли, қувваи коргари ва амсоли ин муаммоҳои зиёдеро дар бар мегирад. Шояд бо ҳамин сабаб ҳам вайро ҳамчун илми паҳноияш хеле васеъ тасаввур мекунанд. Ҳаминхел, мураккабу васеъ шудани фаъолияти соҳибкорӣ боиси он гардид, ки вай ба як ҷабҳаи шуғли меҳнатӣ табдил гардида, минбаъд соҳибтахассусони шоиставу мумтози худро ёфта тавонист. Дар мамолики пешрафтаи ҷаҳони имрӯза илми идораву соҳибкорӣ аз ҳама беҳтару балантар қадр карда мешавад.Ҷомеа дар назди онон сари таъзим фуруд меоварад ва қадр мекунад. Зеро ки фаъолияти бурдборонаи соҳибкорӣ ва менҷменти ширкатҳои бузург боиси шукуфоии корпаратсияҳои ҷаҳонӣ гардида, сатҳи хеле баланди фоиданокиро таъмин карда метавонанд.[3]

Соҳибкорӣ ин ҳама гуна фаъолияти мустақилона, ташаббускоронаи шаҳрвандон аст, ки бо ба ӯҳдаи худ гирифтани барору нобарории кор, бо масъулияти амволии худ барои ба даст овардани фоида ё даромад ба амал баровварда мешавад. Бо назар андохтан ба ин мафҳум ба осонӣ мулоҳиза мегардад, ки соҳибкорӣ ду ҷанба- яке гуворо ва дигаре ногувор, дорад.

Ҷанбаи гуворо – ин имконияти ба даст овардани даромад ва фоида, манфиати иқтисодӣ ёфтан мебошад. Ҷанбаи ногувор аз он иборат аст, ки тамоми бори ташвиш, ҷидду ҷаҳд, масъулият ва барору нобарории натиҷаи кори пешгирифта, бар ӯҳдаи худи соҳибкор меафтад. Хатаре

мавҷуд аст, ки на танҳо чизе ба даст оварда нашавад ва манфиате ҳосил нагардад, балки он чи ки ҳаст аз даст биравад.

Дар бораи соҳибкорӣ дар ҶТ ҳанӯз ҳам тасаввуроти нодуруст мавҷуд аст. Дар тахайюли ашхоси нисбат ба низоми бозаргонию тиҷорат нафрат дошта образи кадом як хел соҳибкори қаллоб, ки чизеро хариду фурӯхт, фиреб карду бе меҳнат як даста пул ба даст овард. Мувофиқи ин гуна тасаввурот соҳибкорӣ – ин пули бисёри бе дарди миён ба даст оварда мебошад [5, С. 155] Ҳол он ки дар воқеият сахту беамон ҷоеро ёфтан даркор аст, ки харидан мумкин бошад, сипас маълум кардан лозим аст, ки оё харидорӣ кардан меарзад оё бо нархи арзон харидан муяссар мегардад, оё мол хубуривоҷдор аст ё не, нигоҳдории онро таъмин кардан, ба ҷои фурӯш расонидани он ва ин ҷоеро ба даст овардан, фурӯшандаҳои рақобатро танг карда баровардан, ҷалб кардани харидор, водор кардани ӯ ба харид бо нархи ба тарзи қобили мулоҳиза баланд, вале дастрас мумкин мегардад, боз андоз супоридан, бо мансабдорон ва дигар ашхосе, ки соҳибкор бо онҳо вобастагӣ дорад ҳисоб баробар кардан лозим меояд.

Ҳаракат дар самти соҳибкорӣ, пешрафт дар ин роҳсамарабахштарин тариқаи дигаргунсозии иқтисодиёт, ба субъектҳои асили иқтисодӣ, мардони кордону пуртаҷриба табдил додани шаҳрвандони Тоҷикистон мебошад. Ин шарти асосии гузариш ба иқтисодиёти навъи бозорӣ аст.

Нокомиҳои ислоҳоти иқтисодӣ дар Тоҷикистон аз бисёр чиҳат ба соҳибкории хурду калонро аз худ карда натавонистан ва нахостан вобастагӣ дорад.

Дар китоби дарсии америкоӣ «Консепсияи соҳибкорӣ» истилоҳи «соҳибкорӣ» ҳамчун системаи корбарӣ, ба вуҷуд овардани маҳсулоти зарурӣ, кор шоҳроҳи иқтисодиёт, манбаи қонеъ сохтани талаботҳои мо ва ниҳоят, тарзе ки мо зиндагонӣ мекунем, таъриф дода шудааст. Америкоиҳо моҳияти соҳибкорӣ ва нақши онро дар ҳаёти иқтисодии одамон ва ҷомеа ана ҳамин тавр мефаҳманд. Албатта ин мафҳуми пурвусъати истило ҳаст, вале вай умумӣ, фарогир будани соҳибкориро таъкид менамояд.

Соҳибкорӣ мафҳуми серпаҳлӯ аст ва аз ин рӯ навъу хислатҳои фаъолияти соҳибкориро муайян намудан амри зарурӣ мебошад. Чунон ки пештар гуфта шуд соҳибкорӣ ин фаъолият аст. Вале оё ҳар гуна фаъолиятро соҳибкорӣ шуморидан мумкин аст. Масалан, ҳар кор фаъолият аст, вале ҳар кадом кор худ ба худ соҳибкорӣ нест. Кор, фаъолият танҳо замоне соҳибкорӣ дониста мешаванд, ки мақсади онҳо ба даст овардани фоида ё даромад бошад. Соҳибкорон барои ба даст овардани нафъ дар шакли фоида, ки аз фарқи байни даромадҳо ва хароҷотҳои пулӣ иборат мебошад, кӯшиш менамоянд.[3]

Дар бисёре аз мафҳумҳои соҳибкорӣ қайд карда мешавад, ки ин фаъолияти шаҳрвандон ё гурӯҳи шаҳрвандон, шахсони хусусӣ ва ташкилотҳо мебошад. Бо ин таъкид карда мешавад, ки соҳибкорӣ бар моликияти хусусӣ оилавӣ, гурӯҳӣ, коллективӣ, саҳҳомӣ асос меёбад.

Дар шароити имрӯза дастгирии давлат ба соҳибкорони ватанӣ ба назар мерасад, яъне аз ҷониби давлат барои рушди фаъолияти соҳибкории истеҳсоли як қатор санадҳои меъёриву ҳуқуқӣ қабул гардидаанд, ки дар онҳо субукиҳову имтиёзҳои андозӣ равона гардида, барои рушди устувори фаъолияти соҳибкорӣ аз он ҷумла соҳибкории истеҳсолӣ таъсиррасон мебошанд.

Аз муҳимтарин хислатҳои соҳибкорӣ, серҳаракатӣ, ташаббускорӣ, ҷӯяндагӣ мебошад, ки ин хислатҳо соҳибкориро аз шаклҳои маҳдудшудаи фаъолияти иқтисодӣ фарқ мекунонад.[4] Соҳибкор мунтазам дар ҷустуҷӯи тариқаҳои амале мебошад, ки аз рӯи ақидаи ӯ метавонанд ба муваффаққият ӯро ноил гардонанд. Вай ҳар замон маҳсулот, технология, молҳо, бозор, нархҳо ва сифати маҳсулотро мувофиқи талаботи вазъияти иқтисодӣ тағйир медиҳад, яъне ҷустуҷӯи муштариён, маблағҳои пулӣ, асъори хориҷӣ маводу таҷҳизот, воситаҳои нақлиёт, бино, робитаву алоқа бо одамони даркорӣ, ҳуҷҷату маълумот, амалу андешаи ҳамарӯза ба иборaи дигар қисмати соҳибкорон аст. Ба ҳамин сабаб аст, ки ӯ доимо дар шитоб аст ва ҳеҷ гоҳ вақт барои ӯ кофӣ нест, фарқи байни рӯзҳои кору истироҳатро намедонад, субҳ барвақт мехезад ва дер ба хоб меравад, кӯшиш мекунад, ки якчанд корро дар як вақт ба анҷом расонад.

Таҳлилҳо гувоҳи он ҳастанд, ки ба рушди фаъолияти соҳибкорӣ як қатор омилҳо бевосита таъсир мерасонанд, аз он ҷумла:

- норасоии кадрҳои баландихтисос дар идоракунӣ ва истеҳсолот;
- ҷорӣ накардани навгониҳо дар истеҳсолот;
- инкишофи бизнес-инкубаторҳо дар минтақаҳои гуногуни мамлакат, барои маслиҳатҳои муфид ба соҳибкорон ва омодасози соҳибкоронӣ ҷавон ва тартиб додани бизнес-нақшаҳо;
- инкишофи соҳаи бонкдорӣ ва ривоҷи низоми асъориву қарзи ва сармоягузорӣ барои ҷалби сармоягузорони ватанию хориҷӣ;
- фароҳам сохтани шароити мусоид барои ҷалб ва рушди соҳибкории франчайзингию винчурӣ.

Албатта ин зумрае аз омилҳое мебошанд, ки имрӯз ба рушди фаъолияти соҳибкорӣ таъсиррасон мебошанд.

Адабиёт:

1. Мулоқоти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо соҳибкорон ва сармоягузорон 14.10.2017 [маводи электронӣ]. URL: http: // www.president.tj/ru/node/16392 (вақти гирифташуда: 26.10.2022).

2. Паёми Пешвои миллат муҳтарам Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии ҶТ аз 23.12.2022 [маводи электронӣ]. *URL:* http: // www.president.tj/ru/node/16772 (саннаи гирифташуда: *5.01.2023)*

3. Бойматов А., Қодиров А. «Асосҳои соҳибкорӣ ва маркетинг». Хуҷанд, 2002. саҳ 39

4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ». Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, № 1194, 18.03.2015с., Душанбе 2016с. (иқтибос: 4-6).

5. Шодиев К.К. Организационно-экономические основы развития малого и среднего предпринимательства в сельском хозяйстве Республики Таджикистан. Монография / К.К. Шодиев. – Душанбе: Ирфон, 2021. С. 155.

НАҚШ ВА АҲАМИЯТИ СОҲИБКОРИИ ХУРДУ МИЁНА ДАР ХОҶАГИИ ҚИШЛОҚ

Шодиев Кӯҳзод Қурбонбоевич *– н.и.и., дотсент, мудири кафедраи таҳлили иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон*

Ботуралиев Хушрӯз **-** *Докторант PhD – и кафедраи «Менеҷменти истеҳсоли» - и Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.С. Осимӣ*

Нурмаҳмадова Рухшона **-** *унвонҷуи кафедраи таҳлили иқтисодии ДДМИТ*

Дар мақола аҳаммияти илмию назариявӣ ва таҷрибавӣ, дараҷаи омӯзиши он, инчунин, мақсаду вазифаҳо нишон дода шуда, такмилдиҳии моҳияти соҳибкории хурду миёна дар хоҷагии қишлоқ ва соҳаи истифодаи амалии натиҷаҳои бадастомада кушода дода шудаанд.

Муаллифон муносибатҳои мухталифи назариявӣ ва методологиро ба таҳқиқи масъалаи баррасишаванда хулосабандӣ намуда, собит карда шудааст, ки соҳибкорӣ ва муносибатҳои соҳибкорӣ асоси ташаккул ва рушди муносибатҳои бозорӣ, аз он ҷумла, дар хоҷагии қишлоқ мебошанд. Инчунин асосноккунии нуқтаҳои консептуалӣ ва такмилдиҳии моҳияти соҳибкории хурду миёна дар хоҷагии қишлоқ, ки тавзеҳоти мавҷудаи аппарати мафҳумиро аз мавқеи ҷоринамоии асосҳои бисёрфунксионалии иқтисоди деҳот пурра мегардонад, зоҳир мегардад.

Хулосаҳои илмӣ ва тавсияҳо оварда шудаанд, ки хулосааш чунин мебошад: рушди соҳибкории хурду миёна дар хоҷагии қишлоқ масъалаи муҳимми иҷтимоиву иқтисодии кишвар ба ҳисоб меравад. Қайд кардан ҷоиз аст, ки барои ин методологияи куллии бонизоми рушди соҳибкории хурду миёна дар хоҷагии қишлоқ лозим мебошад.

Калидвожаҳо: *соҳибкорӣ, иқтисодӣ, хоҷагидорӣ, хоҷагии қишлоқ, истеҳсолӣ, рақобат, рушд, деҳот, хурд, миёна.*

РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ МАЛОГО И СРЕДНЕГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ

В статье обозначены научная, теоретическая и экспериментальная значимость, уровень ее изученности, а также цели и задачи, усовершенствование сущности малого и среднего предпринимательства в сельском хозяйстве и области практического использования полученных результатов раскрываются.

Автором сделаны выводы о различных теоретико-методологических подходах к изучению рассматриваемого вопроса, доказано, что предпринимательство и предпринимательские отношения являются основой формирования и развития рыночных отношений, в том числе и в сельском хозяйстве. Также появляется обоснование концептуальных положений и уточнение сущности малого и среднего предпринимательства в сельском хозяйстве, завершающее существующее объяснение понятийного аппарата с точки зрения реализации многофункциональных основ сельской экономики.

Представлены научные выводы и рекомендации, вывод которых сводится к следующему: развитие малого и среднего предпринимательства в сельском хозяйстве считается важной социально-экономической проблемой страны. Стоит отметить, что для этого необходима комплексная и системная методология развития малого и среднего предпринимательства в сельском хозяйстве.

Ключевые слова: *предпринимательство, экономика, фермерство, сельское хозяйство, производство, конкуренция, развитие, сельское, мелкое, среднее.*

THE ROLE AND IMPORTANCE OF SMALL AND MEDIUM BUSINESS IN AGRICULTURE

In the article, the scientific, theoretical and experimental importance, the level of its study, as well as the goals and tasks are indicated, the improvement of the nature of small and medium entrepreneurship in agriculture and the field of practical use of the obtained results are revealed.

The author concluded various theoretical and methodological approaches to the study of the issue under consideration, and proved that entrepreneurship and entrepreneurial relationships are the basis for the formation and development of market relationships, including in agriculture. Also, the substantiation of conceptual points and improvement of the nature of small and medium-sized entrepreneurship in agriculture, which completes the existing explanation of the conceptual apparatus from the point of view of the implementation of the multifunctional foundations of the rural economy, appears.

Scientific conclusions and recommendations are presented, the conclusion of which is as follows: the development of small and medium-sized entrepreneurship in agriculture is considered an important social and economic issue of the country. It is worth noting that for this, a comprehensive and systematic methodology for the development of small and medium-sized enterprises in agriculture is needed.

Keywords: *entrepreneurship, economy, farming, agriculture, production, competition, development, rural, small, medium.*

Марҳилаи муосири рушди низоми хоҷагидорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муносибатҳои навро ба равандҳои иқтисодии вобаста ба болоравии фаъолнокии соҳибкорӣ дар ҳамаи соҳаҳо талаб менамояд. Хоҷагии қишлоқ яке аз соҳаҳои иқтисоди бозорӣ мебошад, ки дар он соҳибкории хурду миёна бартарӣ дошта, рушди он ҳамчун роҳи ташаккули муҳити рақобатӣ баррасӣ карда мешавад.

Дар баробари ин, масъалаи баландбардории фоиданокии фаъолияти хоҷагии субъектҳои соҳибкории хурду миёна бисёрҷабҳа буда, бояд дар тамоми сатҳҳои идоракунӣ дар хоҷагии қишлоқ – аз сатҳи умумидавлатӣ, минтақавӣ то сатҳи субъекти алоҳидаи хоҷагидорӣ ҳаллу фасл карда шавад.

Муносибатҳои соҳибкорӣ асоси ташаккул ва рушди муносибатҳои бозорӣ, аз он ҷумла дар хоҷагии қишлоқ, мебошанд. Дар кишварҳое, ки шумораи аҳолии маскуни деҳот бартарии назаррас дорад, ки ба онҳо Ҷумҳурии Тоҷикистон низ дохил мегардад, масъалаҳои ташаккул ва рушди фаъолияти соҳибкорӣ аҳаммияти хосса ба худ мегиранд, зеро вай ҳамчун омили муҳимтарини болоравии сифат ва сатҳи зиндагии мардуми деҳот баромад мекунад.

Нигоҳи таҳлилии консепсияи ташаккул ва рушди назарияи соҳибкорӣ имкон медиҳад, қайд карда шавад, ки ибораи «соҳибкорӣ» аллакай дар тӯли якчанд даҳсолаҳо мавриди истифода қарор гирифтааст, аммо ҳанӯз мубоҳиса дар атрофи моҳият, аҳаммият ва таркибҳои этимологии ин категория нигоҳ дошта мешавад. Таҳлилҳои олимони соҳа нишон медиҳад, ки 75 таърифи муосири соҳибкорӣ муқаррар карда шуд, ки дар 41-тои онҳо - ибораи бунёд, бакорандозӣ, дар 40-то - тиҷорати нав, корхонаҳои нав, дар 39-то - инноватсия, маҳсули нав, бозори нав, дар 31-то - истифодаи имкониятҳо, дар 25-то - номуайянии таваккал, идоракунии хавф, фоида,

манфиати шахсӣ, дар 22-то - комбинатсияи нави захираҳо, воситаҳои истеҳсолот ва идоракунӣ хотиррасон карда мешавад [6, с. 22].

Таҳлили қиёсии ақидаҳои намояндагони назарияҳои классикӣ ва муосири соҳибкорӣ ба он ишора менамояд, ки фаъолияти соҳибкорӣ дар чорчӯбаи фаъолияти муайяни истеҳсолӣ маҳдуд намегардад ва ҳамчун соҳибкор ҳамон шахсе маҳсуб меёбад, ки функсияи муайянро, новобаста аз намуди фаъолият, иҷро менамояд. Аксарияти муаллифон намудҳои фаъолиятро аниқ ҷудо менамоянд, дар ҳоле ки назариячиёни дигар тасаввуроти умумӣ медиҳанд. Марҳилаҳои асосии рушди назарияи соҳибкориро баррасӣ намуда, нақшу аҳаммияти соҳибкории хурду миёнаро дар рушди иқтисодиёт, алалхусус, хоҷагии қишлоқро таҳлил намуда, қайд кардан зарур аст, ки соҳибкории хурду миёна – ин бахши пешбари иқтисодиёт мебошад. Маҳз соҳибкории хурду миёна шакли ибтидоӣ ва аввалияи амсилаи бозории хоҷагидорӣ дар намуди истеҳсолоти майдамолӣ буд, ки дар таърихи баргузории иқтисоди намуди бозорӣ накши сохторсозандаро бозид. Ин махсусият ва таъиноти хоссаи функсионалии соҳибкории хурду миёна барои кишварҳое, ки низоми бозории хоҷагидориро, аз ҷумла дар хоҷагии қишлоқ, месозанд, аҳаммияти махсусро пайдо мекунад.

Дар асоси таҳлил ва омӯзиши муносибатҳои муосир ба таҳқиқи асосҳои назариявии баргузорӣ ва рушди соҳибкорӣ дар иқтисоди ҷаҳон қайд карда мешавад, ки таърихан вай маҳз дар хоҷагии қишлоқ тавлид ёфтааст.

Ба ақидаи як қатор муаллифон, таъмини рушди устувори иқтисоди миллӣ аз фаъолияти босамари соҳибкорони ватанӣ вобаста аст. Махсусан, рушди соҳибкории инноватсионӣ яке аз омилҳои фаровонии бозорҳои кишвар бо маҳсулоти баландсифатӣ ватанӣ ба шумор меравад [1, с.130-137]. Нуқтаи назари муаллифони гуногунро ва санадҳои меъёриву ҳуқуқии кишварҳои мухталиф, аз он ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистонро ба ҳисоб гирифта, ба чунин хулоса омадан зарур аст, ки маҳаки таснифи фаъолияти соҳибкорӣ тибқи андозаҳо дар консепсияҳо ва низомҳои ниҳодӣ хосанд ва дар ин пайомад мо нуқтаи назари зеринро тарафдорӣ менамоем: фаъолияти соҳибкорӣ ба соҳибкории хурду миёна тааллуқ дорад, агар ба маҳакҳои таснифи субъектҳои соҳибкории хурду миёна дар кишвари мушаххас истифодашаванда мувофиқат намояд.

Хусусиятҳои бунёд, амалкард ва рушди соҳибкории хурду миёнаро дар хоҷагии қишлоқ баррасӣ намуда, қайд намудан зарур аст, ки соҳибкории хурду миёна ба туфайли баъзе бартариҳояш, ки ба онҳо, пеш аз ҳама, чандирӣ ва таъсирпазирии баланд ба навовариҳо, инчунин, вокуниши тез ба тағйирот дар дархости ҷамъиятӣ мансубанд, ояндаи калон дорад. Дар ин пайомад таъиноти асосии соҳибкории хурду миёна ҳалли масъалаҳои таъмини талаботи бозори дохилӣ бо молу хизматрасониҳои истеъмолӣ, инчунин, имкониятҳои калон дар бунёди ҷойҳои нави корӣ дар хоҷагии қишлоқ дониста мешавад [2, с.183].

Бояд қайд намуд, ки соҳибкории хурду миёна дар хоҷагии қишлоқ ташкили тиҷоратро дар соҳаҳои истеҳсолӣ ва ғайриистеҳсолӣ, аз ҷумла дар соҳаи хизматрасониҳо низ, ки бо истеҳсолоти кишоварзӣ алоқаманд нестанд, шомил мебошад. Вобаста бо ин, барои асоснокнамоии самтҳои асосии рушди ташкилию иқтисодии соҳибкории хурду миёна дар хоҷагии қишлоқ намудҳои соҳибкории хурду миёна дар иқтисодиёти деҳот ҷудо карда шудаанд (расми 1).

Таҳлили танқидии нақш ва аҳаммияти соҳибкории хурду миёна дар хоҷагии қишлоқ имкон медиҳад, ки бартарии асосӣ ва аҳаммиятноктарини соҳибкории хурду миёна дар таъмин намудани шуғлнокии аҳолӣ, бунёди арзиши иловашуда буда, омили муҳим дар болоравии некуаҳволии истиқоматкунандагони деҳот ба шумор меравад. Ин бартариҳо, махсусан дар кишварҳои иқтисодиёти давраи гузаришро аз сар гузаронанда, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ, ки дар он қазияи бекории баланд дар хоҷагии қишлоқ, сатҳи пасти фаъолнокии иқтисодии аксарияти маскунони деҳот, рақобатпазирии нокифояи молу маҳсулот ва хизматрасониҳои онҳо, инчунин, мавҷуд набудани сармоягузориҳо барои рушди иқтисодиёти деҳот ҷой дорад, мубрам мебошанд.

Дар корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ исбот шудааст, соҳибкории хурду миёна дар хоҷагии қишлоқ рақобатро ҳавасманд менамояд, барои амалигардонии иқтидор ва самаранок истифода бурдани захираҳо дар деҳот шароит фароҳам меорад. Ба ғайр аз ин, ба туфайли татбиқи усулҳо ва тарзҳои нави истеҳсоли молу хизматрасониҳо дар хоҷагии қишлоқ барои бунёди сохти нав дар деҳот, аз ҷумла, дар пояи рушди ҳамаҷоя ва ҳаматарафаи соҳибкорӣ дар хоҷагии қишлоқ, шароит фароҳам оварда мешавад [3, с.5]. Соҳибкории хурду миёна бо як қатор хусусиятҳои хосаш, ки вайро устувор ва ҳаётпазир мегардонанд, фарқ мекунад.

Онҳо метавонанд барояшон дар низоми кооператсияи истеҳсолӣ бо корхонаҳои миёна ва бузург ҷой пайдо намоянд, метавонанд истеҳсоли маҳсулотро бо қисмҳои начандон калон ташкил намоянд, ки инро дар чорчӯбаи корхонаҳои бузург бо дарназардошти ноилгардӣ ба дараҷаи муътадили даромаднокӣ таъмин кардан имконнопазир мебошад. Ин, махсусан дар шароити муосир, дар хоҷагии қишлоқи Ҷумҳурии Тоҷикистон мубрам мебошад, зеро самаранокии истеҳсолоти кишоварзӣ ва куллан рушди иқтисоди деҳот муносибати маҷмаавиро тақозо дорад.

Илова ба ин, бояд қайд намуд, ки носуботии вазъияти иҷтимоиву иқтисодӣ дар хоҷагии қишлоқ паҳншавии сохторҳои соҳибкориро ба таври назаррас боз медорад, имкониятҳои ташаккул ва пиёдагардонии иқтидори иқтисодии онҳоро маҳдуд месозад. Зимни чунин ҳолатҳо фаъолияти соҳибкорӣ ҳамчун манбаи даромадҳои иловагии мардуми деҳот баромад мекунад, ки имкон медиҳад бизнес – функсияҳои асосӣ дар қаламрави деҳот ба таври пурра иҷро карда шаванд, нишонаҳои дилхоҳи стратегии дорои муҳтавои иқтисодӣ, экологӣ ва иҷтимоӣ ба даст оварда шаванд.

Расми 1. Таснифоти намудҳои соҳибкории хурд ва миёна дар иқтисодиёти деҳот*

*Таҳияи муаллифон

То замони ҳозира ба таҳқиқи масъалаҳои андозаи оптималии соҳибкории хурду миёна дар хоҷагии қишлоқ, баландбардории аз тарафи онҳо маҳсулнок истифода бурдани захираҳо, истифодаи самаранокии инноватсияҳо ва дигар манбаъҳои молиявӣ таваҷҷуҳи басанда равона карда нашудааст [4, с. 160]. Аз ин ҷо ҳолати кунунии масъалаҳои дар боло зикргардида бо мавҷуд набудани назарияи мутобиқан коркардшудаи масъалаи таҳқиқшаванда дар илми иқтисодии ватанӣ тавсиф карда мешавад.

Бояд қайд намуд, ки дар шароити тағйироти табодулотӣ нақши давлат дар бунёди шароитҳои мусоид ва асосҳои ташкилию иқтисодии ташкил ва пешбурди соҳибкорӣ дар хоҷагии қишлоқ хосса мебошад. Ғуншавии зуҳуроти номусоиди иҷтимоиву иқтисодӣ дар хоҷагии қишлоқ дар тӯли бисёрсолаҳо (сохтори ноқулай ва муносибати ғайрихайрхоҳона ба омилҳои истеҳсолот, коҳишёбии нақши хоҷагии қишлоқ ба ҳайси манбаъ барои дастгирии маскунони деҳот, бекории ноошкор ва барзиёдатии қувваи корӣ ва як қатор қазияҳо) рушди самараноки соҳибкории хурду миёнаро дар хоҷагии қишлоқ ба таври назаррас боз медоранд.

Аз нигоҳи мо, самти асосии ташаккул ва амалинамоии сиёсати давлатии минтақавии рушди соҳибкории хурду миёна дар хоҷагии қишлоқ инҳо мебошанд:

1) мониторинги ҳолат ва тамоилҳои рушди соҳибкории хурду миёна дар хоҷагии қишлоқи минтақа (дар қисмати субъектҳои хоҷагидори ҳамаи шаклҳои ташкилию ҳуқуқӣ);

2) муайян намудани сабабҳо ва омилҳое, ки рушди соҳибкории хурду миёнаро дар хоҷагии қишлоқ дар заминаи дохилӣ-минтақавӣ бозмедоранд;

3) муайянкунии самтҳои дурнамоӣ ва коркарди стратегияи рушди соҳибкории хурду миёна дар хоҷагии қишлоқ;

4) ташаккули стратегияи рушди соҳибкории хурду миёна дар хоҷагии қишлоқи минтақа;

5) коркард ва ҷобаҷогузории механизмҳои рушди соҳибкории хурду миёна дар хоҷагии қишлоқ.

Барои аниқ кардани самтҳои асосии ислоҳоти ниҳодӣ зарур аст, ки аввал консепсияи иҷтимоиву иқтисодии рушди соҳибкории хурду миёна дар хоҷагии қишлоқ аниқ муайян карда шавад (расми 2).

Расми 2. Самтҳои дастгирии давлатии рушди соҳибкории хурду миёна дар хоҷагии қишлоқ

*Таҳияи муаллифон

Дар корҳои илмӣ-таҳқиқоти олимони ватанӣ муайян карда шудааст, ки рушди минбаъдаи соҳибкории хурду миёна дар хоҷагии қишлоқи

дилхоҳ минтақа аз ҳалли масъалаҳои маблағгузорӣ ва такмилдиҳии механизмҳои дастгирии давлатӣ ба таври назаррас вобаста аст. Шаклҳои маблағгузорӣ ва дастгирии давлатиро метавон аз шароитҳои минтақаҳо ва имкониятҳои иқтисодии давлат интихоб намуд [5, с. 5]. Ба сифати яке аз шаклҳои самараноки дастгирии давлатии рушди соҳибкории хурду миёна дар хоҷагии қишлоқ метавонад ҷудокунии грантҳои суроғавӣ ба рушди соҳаи мушаххас ё маҳсулот хизмат намояд. Дараҷаи самаранокии гранти ҷудокардашуда аз сатҳи истифодаи оқилонаи онҳо дар корхонаи мушаххас вобаста мебошад.

Омӯзиши асосноккунии нуктаҳои консептуалӣ ва такмилдиҳии моҳияти соҳибкории хурду миёна дар хоҷагии қишлоқ ба мо имкон дод хулосаҳои илмие ба даст оварда шаванд, аз он ҷумла;

- соҳибкорӣ ҳамчун омили фундаменталии барқароршавӣ ва рушди муносибатҳои бозорӣ, аз ҷумла дар деҳот низ баромад менамояд. Соҳибкорӣ дар тӯли ҳазорсолаҳо инкишоф ёфта, объекти таҳқиқоти сершумор гардидааст, ки дар онҳо ҳамчун муҳаррики пешрафт ва рушди иқтисоди ҷаҳонӣ эътироф карда мешавад. Назарияҳои сершумори инкишофи соҳибкорӣ ба ҳамдигар мухолифат накарда, фақат пурра намуда, консепсияи ташкил, амалкард, идоракунӣ ва рушдро, инчунин, ҷабҳаҳои сершумори дигари фаъолияти соҳибкориро тараққӣ медиҳанд. Вобасти ба ин, соҳибкорӣ, махсусан дар шаклҳои хурду миёнаи зоҳиршавиаш, дар рушди иқтисодиёт ва баландбардории сатҳу сифати зиндагии ҷомеа аҳаммияти муҳимми иҷтимоиву иқтисодӣ дорад:

- дар асоси омӯзиши мавзуи мазкур метавон қайд намуд, ки тағйироти кунунии миқдорӣ ва сифатии ниҳодӣ боиси пайдошавии муносибатҳои принсипан нав ба шароитҳои ташкилию иқтисодии ташаккул ва рушди соҳибкории хурду миёна дар деҳот гардиданд. Соҳибкориро ҳамчун зуҳуроти мураккаби иҷтимоиву сиёсӣ аз мавқеи татбиқнамоии принсипҳои асосии бисёрфункционалии хоҷагии қишлоқ, аз ҷумла, куллан иқтисоди деҳот низ, баррасӣ намудан зарур мебошад, ки на танҳо маҷмуи асосҳои ташкилию иқтисодии рушди устувори мавзеъҳои деҳотро таъмин менамояд, инчунин, имконияти худифодакунӣ ва худтатбиқнамоиро дар хоҷагии қишлоқ пешбинӣ менамояд.

- ташаккули механизмҳои ташкилию иқтисодии фаъолгардонии соҳибкории хурду миёнаро дар хоҷагии қишлоқ мебояд дар асоси принсипҳои низомнокӣ татбиқ намуд. Ин имкон медиҳад дурнамои самаранокии аксулалоқамандиҳои субъектҳои соҳибкории хурду миёна дар деҳот бо дигар соҳаҳои саноат, аз ҷумла саноати хӯрокворӣ ва сабук, сохта шавад. Чунин муносибат зарурати ангезиши соҳибкоронро ба хоҷагидории инноватсионӣ, аз ҷиҳати иқтисодӣ самаранок, аз ҷиҳати иҷтимоӣ ва экологӣ масъулро, дастгирии равандҳои худташкилӣ, худтанзимӣ ва худназоратиро ба назар мегирад.

- тибқи натиҷаҳои таҳқиқоти иҷтимоӣ муқаррар карда шуд, ки зимни муайяннамоии доираи фаъолияти иқтисодӣ, ки дар он маскунони деҳот

мехостанд кори худашонро кушоянд, аксарият фаъолиятро дар соҳаи кишоварзӣ, дар бахши савдо, хизматрасонӣ афзал мешуморанд.

Адабиёт:

1. Ашӯров М.Н. Ҳолати муосир ва дурнамои рушди инфрасохтори дастгирии соҳибкории инноватсионӣ дар минтақа / М.Н. Ашӯров, Б. Исвалиев // Паёми молия ва иқтисод. – 2022. - № 3 (32). - С.130-137.

2. Азимов П.Х. Малое и среднее предпринимательство в Республике Таджикистан: особенности, тенденции и проблемы / П.Х. Азимов, Х.Д. Мирзобеков // Научно-технические ведомости Санкт-Петербургского государственного политехнического университета. Экономические науки. - 2016. - №3 (245). – С. 183-191

3. Борисов С.В. Исследование особенностей организации малого и среднего предпринимательства в сельской местности / С.В. Борисов, Е.И. Роговский // Вестник АГАУ. - 2016. - №2 (136). – С. 149-160

4. Комилов С.Дж. Предпринимательство: вопросы развития и государственного регулирования / С.Дж. Комилов, Н.Х. Забиров.// - Душанбе: РИА Статус, 2004. С. 358

5. Левина Н.Д. Проблемы развития бизнес-процессов в сельской местности / Н.Д. Левина, И.В. Палаткин, А.Ю. Павлов // Интернет-журнал Науковедение. - 2013. - №6 (19). – С. 5-12.

6. Шодиев К.К. Организационно-экономические основы развития малого и среднего предпринимательства в сельском хозяйстве Республики Таджикистан. Монография / К.К. Шодиев. – Душанбе: Ирфон, 2021. С. 155.

МАСЪАЛАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ШУҒЛИ АҲОЛӢ ВА ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ

Урунбоев А. - *н.и.и., дотсенти кафедраи таҳлили иқтисоди ДДМИТ*

Урунбаева Н.А. - *н.и.и., дотсенти кафедраи иқтисоди корхонаҳо ва соҳибкории ДДМИТ*

Дар мақола масъалаҳои муҳими шуғли аҳолӣ, аз ҷумла нишондиҳандаҳои тавсифи миқдории шуғли самаранок дида баромада шудааст. Инчунин ҳангоми таъмини шуғли пурра ҷой доштани баъзе камбудиҳо дар ҷойҳои корӣ мавҷуда, ки ба ҳолати иқтисодӣ номувофиқ будани ҳайати касбӣ-тахассусӣ ва дараҷаи маълумотнокӣ оварда мерасонад нишон дода шудааст.

Калидвожаҳо: *шуғли аҳолӣ, бекорӣ, вақти корӣ, шуғли самаранок, ҳосилнокии меҳнат, захираҳои меҳнатӣ.*

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ ЗАНЯТОСТИ НАСЕЛЕНИЯ И ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

В статье рассматриваются важные вопросы занятости населения, в том числе показатели, характеризующие количество эффективной занятости. Также при обеспечении полной занятости показано наличие недостатков на рабочих местах, которые приводят к несоответствию профессионального состава и уровня образования экономической ситуации.

Ключевые слова: *занятость населения, безработица, рабочее время, эффективная занятость, производительность труда, трудовые ресурсы.*

THEORETICAL ISSUES OF POPULATION EMPLOYMENT AND ENTREPRENEURIAL ACTIVITY

The article discusses the important issues of population employment, including the indicators for describing the amount of effective employment. Also, while ensuring full employment, it is shown that there are some shortcomings in the workplaces, which lead to the inadequacy of the professional staff and the level of education in the economic situation.

Keywords: *population employment, unemployment, working time, effective employment, labor productivity, labor resources.*

Мақсади ҳамаи системаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ – ин таъмини афзоиши иқтисодӣ мебошад, ки асоси баландравии некуаҳволӣ ва дараҷаи зиндании аҳолӣ мегардад. Дараҷаи шуғл яке аз нишондиҳандаҳои асосии макроиқтисодӣ ба ҳисоб меравад. Шахс шуғлманд ҳисобида мешавад, дар ҳолате, ки ҷои кор надошта бошад, бекор ҳисобида мешавад, агар ҷои кор надошта бошад ва дар пайи дарёфти ҷои кор.

Мувофиқи нишондоди Ташкилоти байналхалқии меҳнат (ТБМ) ба шуғлмандон мувофиқи нишондодҳои қабулшудаи умумӣ шахсони ҳар ду ҷинси дар синну соли муайян, ки (дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 15-сола) ба кори кироя муайяне ва подоши муайян дар шароити пурраи вақти корӣ машғуланд, дохил мешаванд, ки барои фаъолият даромад меорад.

Давлат барои амалӣ гардонидани сиёсати мусоидати пурраю сермаҳсул ва озодона интихоб намудани шуғл, ки он ба фароҳам овардани шароит баҳри амалӣ гардонидани ҳуқуқи меҳнатии шаҳрвандон нигаронида шудааст, масъул мебошад. Умуман, мафҳуми шуғли пурра дар давраҳои гуногуни тараққиёти ҷамъиятӣ маъноҳои гуногунро гирифтааст. Ба ақидаи мутаффакирони мамлакатҳои Ғарб «Шуғли пурра» – ин ҳолати иқтисодӣ мебошад, ки дар он ҳамаи хоҳишмандони коркунанда бо назардошти дараҷаи музди меҳнати воқеи мавҷуда ҷои кор доранд. Ҳамаи ҷанбаҳои дар боло зикр ёфтаро ба назар гирифта, саволе ба миён меояд, ки дар кадом сатҳ ҷалби меҳнатии касбӣ ва тахассусӣ шуғли пурраро таъмин менамояд.

Пеш аз ҳама бояд қайд кард, ки ҷавоби ин саволро дар самтҳои асосии ҷойҳои корӣ мувофиқи талаботи аҳолӣ бояд пайдо кард. Лекин на ҳамеша шумора ва сифати ҷойҳои корӣ ба талаботи аҳолӣ ҷавобгӯянд. Мисол, мувофиқи маълумотҳои омории Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2022 шумораи расмии умумии бекорон, яъне шахсоне, ки ба фаъолияти меҳнатӣ машғул нестанд, ҷои кор ҷустуҷӯ доранд ва дар хадамоти шуғли аҳолӣ ба қайд гирифта шудаанд 68,8 ҳазор нафарро ташкил кардааст, ки аз он 51,0 ҳазор нафар мақоми бекорро доранд. Қувваи кории истифоданашуда дар иқтисодиёт 3068,0 ҳазор нафарро ташкил намудааст. Дар соли 2020 изҳороти корхонаҳо дар бораи талабот ба кормандон 14,6 ҳазор нафар буд. Аз ҳисоби умумии бекорон 36,4 ҳазор нафар бо кор таъмин шудаанд, ки 64,2 фоизи мурочиаткардагонро ташкил медиҳад.

Аз ҷиҳати иқтисодӣ мувофиқ будани ҷойҳои корӣ ин маҳсулнокии ҷойҳои корӣ, яъне таъмин бо воситаи меҳнати фоиданоки ҷамъиятӣ, таъмини воситаҳои гардон мебошад, ки ба инсон имконияти амалӣ шудани хоҳишҳои ӯро, ба даст овардани ҳосилнокии баланди меҳнатро дар асоси

истифодабарии дастовардҳои илмӣ-техникӣ фароҳам месозад. Соҳиб шудан ба музди меҳнати сазовор – ин бозтавлиди муътадили корманд ва оилаи ӯро таъмин менамояд. Дар бисёр корхонаҳо барои иҷрои ин талаботи ҷойҳои корӣ дар 2-3 баст истифода бурда мешаванд.

Дар бисёр мавридҳо ҳангоми таъмини шуғли пурра ҷой доштани баъзе камбудиҳо дар ҷойҳои корӣ мавҷуда, ба ҳолати иқтисодӣ номувофиқ будани ҳайати касбӣ-тахассусӣ ва дараҷаи маълумотнокӣ оварда расонидан имкон дорад. Дар ин вазъ ҳам корманд ва ҳам давлат талафи иқтисодӣ ва иҷтимоӣ мебинанд. Як қисми кормандон музди меҳнати паст мегарданд, ки бозтавлиди одии онҳоро таъмин карда наметавонанд, давлат бошад, маблағҳои муайянро ба буҷа ворид карда наметавонад, инчунин дар натиҷа фондҳои иҷтимоӣ низ кам мешаванд.

Барои ҳамин ҳам, дар ҷамъият масъалаи дигар, яъне шуғли самаранок пайдо мешавад. Бисёре аз олимоне, ки дар соҳаи иқтисодиёти меҳнат корҳои илмӣ- тадқиқотӣ мебаранд, дар шароити иқтисоди бозорӣ шуғли самаранок гуфта, шуғлеро меноманд, ки даромади сазоворро, саломатӣ, баландравии дараҷаи маълумотнокӣ ва касбиро барои ҳар як аъзои ҷамъият дар асоси афзоиши ҳосилнокии меҳнати ҷамъиятӣ таъмин намояд.

Чунин тавсифи шуғли самаранок барои рушди инсоният мувофиқи мақсад аст, аммо он мазмуни васеъ дорад, ки вайро бо ёрии як нишондиҳанда чен кардан номумкин аст. Барои ҳамин ҳам, мо тавсифи миқдории онро бо якчанд нишондиҳандаҳо содда намудем.

Нишондиҳандаи аввалин ин система дараҷаи меҳнати касбии шуғли аҳолӣ мебошад. Коэффитсиенти дараҷаи меҳнати касбӣ вобастагии дараҷаи шуғлро аз омилҳои демографӣ ифода мекунад, яъне аз коэффитсиенти таввалуд, фавт ва афзоиши табиии аҳолӣ, ки аз тарафи ташкилотҳои омор ҳисоб карда мешавад. Ин коэффитсиент яке аз тавсифҳои дараҷаи некӯ аҳволии ҷамъият ба ҳисоб меравад.

Масалан, дар соли 2020 шумораи аҳолии шуғлдошта дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 2557,0 ҳазор нафарро ташкил додааст. Шумораи умумии аҳолӣ 9506,3 ҳазор нафар, захираҳои меҳнатӣ 5625 ҳазор нафар буд. Дар ин шароит коэффитсиенти шуғл 45,5 фоизро ташкил медиҳад.

Дар ин сол захираҳои меҳнатӣ 59,9 фоизи аҳолиро ташкил кардааст. Дар соли 1991 коэффитсиенти шуғли аҳолӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба 78,0 фоиз баробар буд. Аз ин маълумотҳои оморӣ бар меояд, ки соли 2020 нисбат бо соли 1991 коэффитсиенти шуғл 30,6 фоиз коҳиш ёфта аст, ки ин ҳолат тарафҳои манфӣ дорад.

Нишондиҳандаи дувум ин дараҷаи шуғли аҳолии қобили меҳнат дар хоҷагии ҷамъиятӣ мебошад. Дараҷаи шуғли аҳолии қобили меҳнат аз ҷиҳати иқтисодӣ, аз як тараф, талаботи хоҷагии ҷамъиятиро ба кормандон ифода намояд, аз дигар тараф, талаботи аҳолиро ба ҷойҳои корӣ муайян мекунад. Дар соли 2020 дараҷаи шуғли аҳолии қобили меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 47,8 фоизро ташкил додааст. Ҳол он, ки ин нишондиҳанда дар дигар ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ аз 62,4 то 71,0 фоизро ташкил медиҳад.

Ҷадвал 1.

Тақсимоти аҳолии машғул дар иқтисодиёти ҷумҳурӣ аз рӯи намудҳои фаъолияти иқтисодӣ (%)

Нишондиҳандаҳо	**Сол**					**2020 нисбат ба 1991**
	1991	**2000**	**2005**	**2010**	**2020**	
Кишоварзӣ, шикор ва ҷангалпарварӣ	44,7	65,0	67,5	65,9	60,9	+16,2
саноат	13,0	6,9	5,7	4,2	3,9	-9,1
сохтмон	7,5	2,1	2,9	3,2	4,1	-3,4
дигар бахшҳои воқеӣ	2,2	0,6	0,5	0,45	1,11	-1,09
савдои яклухт ва чакана, таъмири автомобилҳо, молҳои маишӣ, ва маводҳои истифодаи шахсӣ	7,0	4,7	4,8	6,1	6,3	-0,7
хоҷагиҳои манзилӣ-комуналӣ, намудҳои ғайриистеҳсолии хизматрасонии маишии аҳолӣ	3,0	1,5	1,6	2,6	2,7	-0,3
тандурустӣ ва хизматҳои иҷтимоӣ	5,0	4,7	3,4	3,6	4,7	-0,3
соҳаи маориф	10,0	9,6	8,2	8,1	9,9	-0,1
Фарҳанг ва саноат, илм ва хизматрасонии илмӣ	1,7	1,1	0,8	0,8	0,6	-1,1
Идоракунии давлатӣ ва мудофиа, таъминоти хатмии иҷтимоӣ	2,3	1,7	2,2	2,9	1,8	-0,5

Аз маълумотҳои ҷадвал дидан мумкин аст, ки байни шуғлмандони бахшҳои иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон қисми зиёди шуғлмандон ба соҳаҳои истеҳсолӣ таалуқ дошта, ба шуғлмандони бахшҳои ғайриистеҳсолӣ ва хизматрасонӣ камтар дахл доранд. Дар бахшҳои истеҳсолӣ соли 1991 ҳамагӣ 77,6 фоиз ва соли 2020 – 70,0 фоиз шуғлмандон банд буданд ва мувофиқан дар бахшҳои ғайриистеҳсолӣ ба пастравӣ тамоюл доранд. Мувофиқи маълумотҳои ҷадвал шуғлмандоне, ки дар соҳаи маориф фаъолият мекунанд, нисбат ба ҳамаи шуғлмандон аз 10,0 фоиз соли 1991 ба 9,9 фоиз дар соли 2020, шуғлмандоне, ки дар соҳаи фарҳанг ва санъат, дар илм ва хизматрасонии илмӣ фаъолият мекунанд мувофиқан аз 1,7 фоиз то 0,6 фоиз кам шудааст, ки ин нишондиҳандаҳо пешравӣ ба ҳисоб намераванд. Бояд қайд кард, ки ин нишондиҳандаҳо дар давлатҳои тараққикардаи ҷаҳон баръаксанд, яъне шуғлмандони соҳаҳои ғайриистеҳсолӣ аз соҳаҳои истеҳсолӣ зиёданд. Масалан, дар солҳои 90-уми асри XX дар соҳаи хизматрасонии ИМА қариб 80 фоизи шуғлмандон фаъолият мекарданд. Дар ин соҳа зиёди аз 80 фоизи маҳсулоти дохилии ИМА истеҳсол карда мешуд.

Натиҷаҳои таҳлил нишон медиҳад, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз сабаби пурра ба итмом нарасидани таркиби навсозиҳо, аз ҷумла пурра муҳайё набудани инфрасохтори бозорӣ ва маълумотҳои дақиқи сатҳи ҳосилнокии меҳнат ва нисбатан баланди дараҷаи беқурбшавии пул, ҳисоби дурусти меъёри табиии бекориро муайян кардан мураккаб аст. Ба фикри мо,

сабаби он дар мамлакат вуҷуд доштани дараҷаи баланди бекории пинҳонӣ мебошад. Ин имкон намедиҳад, ки шуғли самаранок дуруст ҳисоб карда шавад. Барои ин пешниҳод карда мешавад, ки якчанд нишондиҳандаҳо аз ҷумла коэффитсиенти шуғл, дараҷаи шуғли аҳолии қобили меҳнати ҷамъиятӣ ба соҳаҳои фоиданок, таркиби оқилонаи тақсимоти кормандон дар соҳаҳо ва бахшҳои иқтисодиёт, мувофиққунонии таркиби касбӣ-тахассусии кормандон истифода бурда шавад.

Адабиёт:

1. Абдуллоев Х.А. Бозори меҳнат (Васоити таълимӣ). – Душанбе, 2010.
2. Генкин Б.М. Экономика и социология труда. – Москва , 2006.
3. Кабутов М.К. Занятость населения трудоизбыточного региона в условиях становления рыночной экономики. Душанбе, “Дониш”, 1997.
4. Маҷмӯи омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2013.

ДАСТГИРИИ ДАВЛАТИИ ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРИ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Забирзода Некрӯӣ - *Сардори Раёсати дастгирии соҳибкории Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии ҶТ*

Дар мақола ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ, таъмини кафолатҳои давлатии фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ ва беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ як қатор санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, аз ҷумла қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ, фаъолияти сармоягузорӣ, шарикии давлат ва бахши хусусӣ, низоми иҷозатдиҳӣ, иҷозатномадиҳӣ ба баъзе намудҳои фаъолият, санҷиши фаъолияти субъектҳои хоҷагидор, бақайдгирии давлатии шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродӣ, рушди бахши хусусӣ тавассути беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд.

Калид вожаҳо: *Соҳибкорӣ, хусусӣ, сармоягузорӣ, рушд, устувор, дастгири, давлат, иқтисодӣ, ичтимоӣ, ҳимоя.*

ГОСУДАРСТВЕННАЯ ПОДДЕРЖКА ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В статье государственная защита и поддержка предпринимательства, предоставление государственных гарантий деятельности субъектов предпринимательства и улучшение инвестиционной среды, ряд нормативных правовых актов, в том числе законы Республики Таджикистан о защите и государственной поддержке предпринимательства , инвестиционная деятельность, партнерство государства и частного сектора, разрешительная система, Лицензирование отдельных видов деятельности, проверка деятельности хозяйствующих субъектов, государственная регистрация юридических лиц и индивидуальных предпринимателей, развитие частного сектора путем совершенствования инвестиционной деятельности среды были изучены.

Ключевые слова: *Предпринимательство, частное, инвестиции, развитие, устойчивое, поддержка, государство, экономическое, социальное, защита.*

STATE SUPPORT OF ENTREPRENEURSHIP ACTIVITY IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

In the article, state protection and support of entrepreneurship, provision of state guarantees for the activity of business entities and improvement of the investment environment, a number of normative legal acts, including the laws of the Republic of Tajikistan on protection and state support of entrepreneurship, investment activities, partnership between the state and the

private sector, the permit system, Licensing of some types of activities, verification of the activities of economic entities, state registration of legal entities and individual entrepreneurs, development of the private sector by improving the investment environment were studied.
Key words: *Entrepreneurship, private, investment, development, sustainable, support, state, economic, social, protection.*

Ҳимоя ва дастгирии соҳибкорон ва сармоягузорон асоси муваффақият дар рушди иқтисодиёти кишвар дар замони муосир буда, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар баробари дигар самтҳо, рушди соҳибкорию сармоягузориро ҳамчун самти афзалиятноки иқтисодию иҷтимоӣ қарор дода, вобаста ба татбиқи дурусту самараноки он ҳамарӯза иқдомҳои созандаву дурбинонаро амалӣ менамояд, ки соҳибкорон ва сармоягузорон дар рушди иқтисодию иҷтимоии мамлакат фаъолияти пурсамар дошта бошанд.

Бояд қайд намуд, ки бо мақсади рушди соҳибкорӣ, инчунин таъмини кафолатҳои давлатии фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ ва беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ як қатор санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, аз ҷумла қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ, фаъолияти сармоягузорӣ, шарикии давлат ва бахши хусусӣ, низоми иҷозатдиҳӣ, иҷозатномадиҳӣ ба баъзе намудҳои фаъолият, санҷиши фаъолияти субъектҳои хоҷагидор, бақайдгирии давлатии шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродӣ, Барномаи давлатии дастгирии соҳибкорӣ барои солҳои 2012-2020, Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳрири нав ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ бо назардошти таҷрибаи байналмилалӣ таҳия ва қабул гардидаанд, ки заминаи меъёрии ҳуқуқӣ барои пешбурди фаъолияти соҳибкориву сармоягузорӣ муҳайё карда шудаанд. Инчунин 1 марти соли 2023 Барномаи дастгирии давлатӣ ва рушди бахши хусусӣ барои солҳои 2023-2027 аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул ва тасдиқ карда шуд [3].

Дастгирӣ ва омодасозии соҳибкорони ҷавон асоси муваффақият дар рушди иқтисодиёти кишвар дар замони муосир буда, маврид ба зикр аст, ки давлат ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар баробари дигар самтҳо, сиёсати давлатии ҷавононро ҳамчун самти афзалиятноки иҷтимоӣ қарор дода, вобаста ба татбиқи дурусту самараноки он ҳамарӯза иқдомҳои созандаву дурбинонаро амалӣ менамояд.

Инкишофи бахши хусусӣ, соҳибкории хурду миёна ва умуман соҳибкорӣ ва сармоягузорӣ дар Стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 2030 ҳамчун воситаи асосии таъмин намудани ҳадафҳои миллӣ муайян гардида, тибқи ҳуҷҷатҳои ҳамто афзоиши саҳм ва ҳиссаи ҷавонон дар ин бахши муҳими иқтисодиёт пешбинӣ гардидааст, ки он батадриҷ дар доираи фазои мусоиди фароҳамгардида амалӣ карда шуда истодааст.

Раванди зудтағйирёбандаи вазъи иқтисодиёти ҷаҳонӣ, тарвиҷи технологияи муосири рақамӣ, смарт шаҳрҳо ва дигар таҳаввулоти бавуҷудоянда ҷузъиёти замони ҳозира маҳсуб ёфта, аз соҳибкорон, бахусус

ҷавонон, ки феълан дар асри технология қарор доранд, албатта мутобиқшавии саривақтиро тақозо менамоянд.

Ин матлаб зери таваҷҷӯҳи бевоситаи Пешвои муаззами миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қарор дошта, икдомҳои созандаи бахши хусусӣ ва сармоягузорӣ аз ҷониби Роҳбарияти Олии кишвар мунтазам дастгирӣ меёбад.

Имрӯз давлату Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тамоми тадбирҳоро ҷиҳати дастгирии соҳибкорӣ, махсусан соҳибкории хурду миёна дар кишвар ба роҳ мондааст, то ки соҳибкорон дар рушди иқтисодию иҷтимоии мамлакат фаъолияти пурсамар дошта бошанд.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон пайваста баҳри рушди фаъолияти соҳибкорон ва инчунин ҷавонони соҳибкор, барои андешидани чораҳои саривактӣ дастуру супоришҳои мушаххас медиҳад.

Яке аз чунин иқдомҳои муҳими Сарвари давлат ин таъсиси Муассисаи давлатии «Ташаккул ва рушди соҳибкории Тоҷикистон» мебошад, ки соли 2018 дар доираи татбиқи барномаҳо ва ислоҳотҳои иқтисодӣ дар кишвари азизамон таъсис дода шуд. Муассисаи давлатии «Ташаккул ва рушди соҳибкории Тоҷикистон» бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати дастгирии соҳибкорони навтаъсис (стартап) ва рушди соҳибкории хурду миёна тавассути дастгирии методӣ, иттилоотӣ, машваратӣ, омӯзишӣ дар ҷумҳурӣ таъсис дода шуд.

Муассисаи мазкур дар доираи салоҳиятҳои оинномавии худ баҳри дастгирии методӣ, машваратии соҳибкорони навтаъсис ва хурду миёна фаъолият намуда, бо назардошти таҷрибаи бизнес - инкубаторҳои кишварҳои мутамаддин фаъолияти худро дар рушди бахши соҳибкорӣ ва сармоягузорӣ амалӣ менамояд.

Бо мақсади васеъ фаро гирифтани соҳибкорони хурду миёна ва навтаъсису ҷавонон ба фаъолияти сохибкорӣ, Муассиса ва шуъбаҳову бахшҳои он дар минтақаҳои ҷумҳурӣ, дар ш. Душанбе, Бохтар, Кулоб, Хуҷанд, Хоруғ ҷойгир карда шуда, фаъолият менамоянд.

Бо мақсади амалӣ намудани Қонуни Ҷумҳурии тоҷикистон “Дар бораи шарикии давлат ва бахши хусусӣ” Муассисаи давлатии “Маркази татбиқи лоиҳаҳои шарикии давлат ва бахши хусусӣ” бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон санаи 2 июли соли 2013, №289 таъсис дода шуд.[3]

Айни замон бо бастани созишнома байни мақомоти давлатӣ ва шарикони хусусӣ тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи шарикии давлат ва бахши хусусӣ” ва қарорҳои Шӯро оид ба шарикии давлат ва бахши хусусӣ 9 лоиҳаи шарикии давлат ва бахши хусусӣ бо ҷалби беш аз 310 миллион сомонӣ сармояи бахши хусусӣ ба иқтисодиёти ҷумҳурӣ татбиқ шуда истодааст, ки дар натиҷаи татбиқи лоиҳаҳои шарикӣ уҳдадориҳои иҷтимоии давлат коҳиш дода шуда, беш аз 332 ҷойи корӣ ва зиёда аз 13 миллион сомонӣ ба буҷети давлат андоз пардохт гардидааст.

Бояд зикр намуд, ки бори нахуст дар Тоҷикистон бо ташабуси Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии тоҷикистон, ҷиҳати дастрасӣ ба маълумотҳо оид ба фаъолияти соҳибкорию сармоягузорӣ, Барномаи мобилии "Соҳибкор" таҳия ва бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) дар шабакаи интернетӣ роҳандозӣ гардида дар барномаҳои Play Market ва AppStore ҷойгир карда шуд [5].

Тавассути барномаи мобилии "Соҳибкор" истифодабарандагон, яъне соҳибкорон, махсусан соҳибкорони хурду миёна ва навтаъсис маълумоти муфассалро оид ба санадҳои меъёриву ҳуқуқии фаъолияти соҳибкорӣ дастрасӣ пайдо намуда, он метавонад ҳамчун маҳзани ягонаи иттилотии дастгирии давлатии соҳибкорӣ барои истифодабарадагон хизмат кунад.

Ҳамзамон, бо мақсади баланд бардоштани маърифати ҳуқуқии соҳибкорон маркази навтаъсиси омӯзишӣ дар назди КВД "Тоҷинвест" фаъолият намуда истода, дар давоми фаъолият зиёда аз 200 чорабиниҳои омӯзишӣ барои соҳибкорони хурду миёна гузаронида шуд ва минбаъд ин раванд боз ҳам тақвият дода мешавад.

Бо мақсади дастгирии молистеҳсолкунандагони ватанӣ, рушди соҳаи истеҳсолӣ ва ташкили ҷойҳои кории нав дар давоми амалинамоии Барномаи давлатии дастгирии соҳибкорӣ барои солҳои 2012-2020 аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба соҳибкорону сармоягузорон имтиёзҳои андозиву гумрукӣ пешниҳод карда шуданд, ки дар фаъолгардонии саҳми бахши хусусӣ ва фаъолияти сармоягузорӣ ҷиҳати устуворнамоии нишондиҳандаҳои калидӣ нақши муассир дорад.

Ҷиҳати ҳавасманд гардонидани соҳибкорону сармоягузорон айни замон тибқи қонунгузории амалкунанда беш аз 100 имтиёзу сабукиҳо муқаррар карда шудааст, ки 80 фоизи онҳо ба имтиёзҳои фискалӣ, яъне андозӣ ва гумрукӣ рост меояд.

Дар ин раванд, қайд намудан зарур аст, ки агар дар соли 2012 имтиёзҳои андозиву гумрукӣ дар маҷмӯъ 2,9 млрд. сомониро ташкил дода бошад, пас дар соли 2020 ин нишондиҳанда ба 6,8 млрд расидааст, ки 131 фоизи афзоишро ташкил медиҳад. Дар маҷмӯъ дар давоми солҳои 2012-2020 беш аз 39 млрд. сомонӣ имтиёзҳо ба субъектҳои соҳибкорӣ пешниҳод шудаанд.

Аз нишондиҳандаҳои мазкур имтиёзҳои андозӣ 22,0 млрд. сомонӣ ва имтиёзҳои гумрукӣ 17,3 млрд. сомониро ташкил медиҳад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар натиҷаи гузаронидани ислоҳотҳои иқтисодӣ, ки ба мусоид намудани фазои соҳибкориву сармоягузорӣ замина гузоштанд, шумораи соҳибкорон дар миқёси кишвар мунтазам тамоюл ба афзоишро доранд [4]

Агар ба маълумотҳои оморӣ нигарем солҳои 2012-2020 шумораи субъектҳои фаъодияткунанда аз 187,0 ҳазори соли 2012 то 339,0 ҳазор дар соли 2022 ва ба санаи 1 апрели соли 2023 ба 342555 адад расонида шуд. Аз ин шумора 309335 ададаш соҳибкорони инфиродӣ мебошанд, ки ба соҳибкории хурд маҳсуб меёбанд.

Бо таваҷҷӯҳ ба ин, қайд кардан бамаврид аст, ки айни замон саҳми бахши хусусӣ бо дарназардошти заминаи мусоиди пешбурди фаъолият дар Маҷмуи маҳсулоти дохилӣ – 70 фоиз, дар таъмини аҳолӣ бо шуғл – 67 фоиз ва дар ташаккули буҷети давлатӣ беш аз 80 фоизро ташкил медиҳад.

Бо мақсади муаррифии молу маҳсулотҳо, пайдо намудани шарикони тиҷоратӣ ва сармоягузорони хориҷӣ портали интерактивии соҳибкор бо соҳибкор (B2B) ташкил карда шуд, ки айни замон, субъектҳои соҳибкорӣ аз хизматрасониҳои портали мазкур самаранок истифода бурда истодаанд.

Бо дарназардошти имкониятҳо соҳибкорони дар ҷумҳури фаъолияткунанда бо беш аз 80 давлати хориҷӣ амалиётҳои содиротию воридотӣ менамоянд ва тайи солҳои охир ҳамчун шарики боэътимод эътироф шудаанд [2].

Боиси қайд аст, ки рушди соҳаи саноат яке аз омилҳои пешрафту нумӯи иқтисоди давлат маҳсуб ёфта, тараққии дигар соҳаҳо низ марбут ба он дониста мешавад. Ин аст, ки Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми навбатии хеш иброз намудан, бинобар аҳамияти бузурги соҳаи саноат дар рушди минбаъдаи мамлакат, ҳалли масъалаҳои иҷтимоиву иқтисодӣ ва таъмин намудани иҷрои ҳадафҳои стратегии миллӣ, аз ҷумла раванди саноатикунонии босуръати кишвар пешниҳод намуданд, ки солҳои 2022–2026, яъне барои сазовор ҷашн гирифтани 35-солагии Истиқлолияти давлатии Тоҷикистон «Солҳои рушди саноат» эълон карда шавад.

Ҳамчун “Солҳои рушди саноат” эълон гардидани солҳои 2022-2026, моҳият ва хусусиятҳои масъалаҳои зикргардида услуб ва шаклҳои муосири ҳамкориҳои мақомот ва бахши хусусиро тақозо намуда, дар ин замина тақвият бахшидани фаъолияти соҳибкорию сармоягузорӣ, ҳамзамон дастгирии ҳамаҷонибаи онҳо муҳим арзёбӣ мегардад.

Баъди ба даст овардани соҳибистиқлолӣ сиёсати давлат дар соҳаи саноат комилан тағйир ёфта, таваҷҷуҳи асосӣ ба тақвияти истеҳсолот ва содироти маҳсулоти тайёр бо роҳи ворид намудани технологияҳои нав, истифодаи ҳарчи бештари манбаъҳои ашёи хоми маҳалӣ, коркарди пурраи он ва истифодаи васеи захираҳои меҳнатӣ равона карда шуд.

Соли 1991 дар кишвар ҳамагӣ 358 корхонаи саноатӣ, соли 1995- ум 1179 корхонаҳои саноатӣ ба қайд гирифта шуда буд, ки ин нишондиҳанда дар соли 2022-ум ба 2795 адад расонида шуд, яъне 7,8 баробар зиёд шудааст. Аз шумораи умумии корхонаҳои саноатӣ дар соли 2022-ум 487 адад бо 4052 ҷойи корӣ ташкил карда шудааст.

Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар бахши хусусӣ бошад дар соли 2022 33,5 миллиард сомониро ташкил додааст, ки нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта 18,7 фоиз зиёд гардидааст. Ҳиссаи бахши хусусӣ дар ҳаҷми умумии маҷмӯи маҳсулоти саноатӣ 77,9 фоизро ташкил додааст, ки ин нишондиҳанда дар ҳамин давраи соли гузашта 75,8 фоизро ташкил дода буд.

Бояд қайд намуд, ки дар заминаи сиёсати хирадмандона ва бунёдкоронаи Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҷиҳати дастгирии фаъолияти соҳибкорӣ ва бартараф намудани монеаҳои мавҷуда қаблан се маротиба (солҳои 2008, 2011, 2018 ба ҳама намуди санҷишҳои фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ мораторий эълон карда шудааст, ки натиҷаи онҳо назаррас арзёбӣ гардидаанд.

Ташаббуси навбатии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон доир ба эълон гардидани мораторий 16 марти соли 2022 эълон карда шуд, ки тибқи он то 1 январи соли 2023 ба ҳама намуди санҷишҳои фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ мораторий эълон гардид.

Марҳилаи гузариш ба иқтисодиёти бозоргонӣ муҳимияти беҳтар намудани фазои соҳибкорӣ ва сармоягузориро ҷиҳати ҷалби сармоя ва бо ин васила ташкил намудани коргоҳу корхонаҳо, ки асоси рушди соҳибкориро таъмин менамоянд, тақозо менамояд.

Дар ин замина, Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ибтидои соҳибистиқлолӣ бо татбиқ намудани сиёсати "дарҳои кушода" рушди бахши хусусиро яке аз самтҳои афзалиятноки устуворнамоии нишондиҳандаҳои макроиқтисодии иқтисодиёти миллӣ пазируфта, дар ин ҷода пайваста тадбирҳои ислоҳотӣ ва заруриро андешида истодааст. [1]

Инкишофи бахши хусусӣ, соҳибкорӣ ва сармоягузорӣ дар Стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 2030 ҳамчун воситаи асосии таъмин намудани ҳадафҳои миллӣ дарҷ гардида, фазои мусоиди фароҳамгардида амалӣ карда шуда истодааст.

Бо мақсади беҳтарсозии фазои сармоягузорию соҳибкорӣ, ҷалби сармояи мустақими ватанию хориҷӣ ба соҳаҳои афзалиятноки иқтисодиёт барои амалигардонии лоиҳаҳои сармоягузорӣ, ки ба истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазир ва воридотивазкунанда равона карда шудаанд, аз ҷониби Кумита бо дастгирии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва вазорату идораҳои дахлдор пайваста тадбирҳои мушаххас андешида мешаванд.

Чуноне, ки соҳибкори муваффақ Билл Гейтс изҳор намудааст "Агар ғояи (идеяи) хубе дарёфт намудед, зуд амал кунед".

Ва ҳамин аст, ки тибқи таҳлили маълумоти дастрасшуда аз 7 млрд. аҳолии кураи замин қариб 400 млн, яъне аз 18 як нафар ба фаъолияти соҳибкорӣ машғул мебошад.

Айни замон дар сохтори соҳибкории анъанавӣ маҳфуми "соҳибкори навтаъсис" ё худ стартап ҷойгоҳи хосаро касб намудааст, ки онҳо бештар фаъолиятро дар соҳаҳоҳи муосири бо рушди технологӣ ҳампайванд роҳандозӣ менамоянд. Новобаста аз он ки 90 фоизи стартапҳо ба нокомӣ дучор мегарданд, алҳол тамоюли таъсисёбии соҳибкорони навтаъсис нишондиҳандаи мусбӣ дорад.

Соҳибкор ин шахси дурбин, эҷодкор, дар амал татбиқкунандаи ғоя (идея), ташаккулдиҳандаи услубҳои нави бозоргирӣ ва мисли Генри Форд, Стив Ҷобс, Рэй Крок ва дигарон пайвандгари муносибатҳост.

Имрӯз тафаккур ва малакаи соҳибкорӣ амалан дар тамоми касбият зарур аст, зеро ин дар асри рушди технологӣ ҳамчун хусусияти кордонӣ нақши калидӣ дорад.

Моро зарур аст, ки дар шароити имруза баҳри баланд бардоштани савияи дониши соҳибкорон, махсусан соҳибкорони хурду миёна, инчунин тақвият бахшидан ба рушди фаъолияти онҳо кӯшиш ба харҷ дода, баҳри рушду нумӯи иқтисодиёти кишвари маҳбубамон саҳми назаррас гузорем.

Иқтисоди Тоҷикистон бозорест, ки ҳанӯз пурра аз худ нашудааст ва имкониятҳои фароху фаровони ба роҳ мондани фаъолияти соҳибкорӣ ва сармоягузориро дорад. Инчунин ҷойгиршаваии ҷуғрофии Тоҷикистон дар маркази Осиёи Марказӣ аҳамияти стратегӣ дошта, он имкон медиҳад, ки пайвандгари давлатҳо дар минтақа гардад.

Имрӯз аз ҷониби бахши давлатӣ ва бахши хусусии Тоҷикистон як қатор лоиҳаҳову барномаҳои аз лиҳози иқтисодӣ ва сармоягузорӣ ҷолиб таҳия карда шуда, ҳадафи татбиқи онҳоро бо дарназардошти манфиатҳои дуҷониба дар назар дошта шудааст. Мо ҳама гуна иқдомоту пешниҳодоти нек ва созандаи соҳибкорону сармоягузоронро ба хушӣ истиқбол менамоем. Итминон дорам, ки дар натиҷаи ҷамъомади имрӯза пешниҳодҳои мушаххас оид ба минбаъд табодули таҷрибаи андӯхта ва дастовардҳои муваффақи бахши хусусӣ бо доираи соҳибкорони мамалакат тарҳрезӣ гардида, дар оянда ин раванд дар маҷмӯъ ба рушди суръатноки фаъолияти соҳибкорӣ, махсусан соҳибкории хурду миёна ва навтаъсис, ташвиқу тарғиби соҳибкорӣ байни ҷавонон, беҳтаршавии фарҳанги пешбурди тиҷорат ва ташаккул додани намудҳои нави соҳибкории дорои хусусияти навоварӣ – инноватсионӣ замина мегузорад.

Адабиёт:

1. Борисов С.В., Роговский Е.И. Исследование особенностей организации малого и среднего предпринимательства в сельской местности // Вестник АГАУ. 2016. №2 (136). –С. 160.

2. Бочарова Е.В., Дакирова С.Т. Проблемы и направления развития самозанятости в сельской местности // Изв. Сарат. ун-та Нов. сер. Сер. Социология. Политология. 2014. №1. –С.40.

3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи «Ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ» аз 18.03.2015 г., № 1194.

4. Шодиев К.К. Организационно-экономические основы развития малого и среднего предпринимательства в сельском хозяйстве Республики Таджикистан / монография Душанбе: Ирфон 2021г. Стр. 22

5. Сомонаи расми Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (Маводи электронӣ), Душанбе 2023с.

ЗАМИНАҲОИ МЕТОДӢ ВА АМАЛИИ АРЗЁБИИ ТАЛАФОТИ АНДОЗ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Ҷумъабоев Хуршед Қодирҷонович - *н.и.и, дотсент Директори ПИТ "Молия" - и Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон*

Кабирзода Шамсулло Ғаюр *унвонҷӯйи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон*

Дар мақолаи мазкур заминаҳои методӣ, ақидаҳо, пешниҳоди методикаи ҳисоб, динамикаи маълумоти оморӣ ва ҳисоби талафоти андоз дида баромада шудааст. Вобаста ба моҳияти талафоти андоз дар маҷмӯъ, формулаи ҳисобии он пешниҳод гардид. Бо истифода аз формулаи мазкур дар асоси маълумоти оморӣ, талафоти андоз барои минтақаҳои ҷумҳурӣ арзёбӣ ва натиҷагирӣ карда шуд. Дар қисми хотамавии мақола тавсияҳои назаррас оид ба таҳлили ҳамаҷонибаи талафоти андоз пешниҳод гардидааст.

Калидвожаҳо: *ҳолатҳои номуайянӣ, талафоти андоз, арзёбии ҷамъоварии андозӣ, танзими давлатии андоз, хавфи андозӣ, даромадҳои эҳтимолӣ ва воқеии андоз.*

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОЦЕНКИ НАЛОГОВЫХ УБЫТКОВ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье рассмотрены методологические предпосылки, мнения, представление метода расчета, динамика статистических данных и расчет налоговых убытков. В зависимости от сущности налогового убытка в целом предложена формула его расчета. По этой формуле на основе статистических данных были оценены и сделаны выводы о налоговых убытках по регионам республики. В заключительной части статьи представлены важные рекомендации по комплексному анализу налоговых убытков.

Ключевые слова: *ситуации неопределенности, налоговые убытки, оценка собираемости налогов, государственное регулирование налогов, налоговый риск, потенциальные и фактические налоговые поступления.*

METHODOLOGICAL AND PRACTICAL GROUNDS OF TAX LOSS ASSESSMENT IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

In this article, the methodological background, opinions, presentation of the calculation method, dynamics of statistical data and the calculation of tax losses are considered. Depending on the essence of the tax loss in general, its calculation formula was proposed. Using this formula on the basis of statistical data, the tax loss for the regions of the republic was evaluated and concluded. In the final part of the article, significant recommendations on comprehensive analysis of tax losses are presented.

Keywords: *situations of uncertainty, tax loss, assessment of tax collection, state regulation of tax, tax risk, potential and actual tax revenues.*

Дар шароити бозор татибиқи сиёсати андоз аз ҳолатҳои номуайяниҳо ва сар задани хавфу хатарҳо вобаста мебошад. Бинобар ин, баланд бардоштани самаранокии сиёсати андоз дар кишвар бо роҳи ҷорӣ намудани чорабиниҳои алоҳида имкон пайдо менамояд. Вобаста ба ин, дар Паёми навбатии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 21 декабри соли 2021 дарҷ гардид, ки "дар ин давра барои гузариш аз иқтисоди маъмуриву банақшагирӣ ба низоми нави муносибатҳои иқтисодӣ, яъне иқтисоди бозаргонӣ ислоҳоти фарогир амалӣ карда шуд. Ҷиҳати барқарор сохтани низоми фалаҷшудаи идораи давлатӣ, оғоз намудани раванди барқарорсозии баъдиҷангӣ, амалӣ гардонидани дигаргунсозиҳои сохторӣ ва минбаъд таъмин намудани

гуногуншаклии моликият, фароҳам овардани шароити мусоид барои соҳибкориву сармоягузорӣ, ташаккул додани низоми миллии буҷету андоз ва пуливу қарзӣ, рушди соҳаҳои воқеии иқтисод ва инкишофи бахши иҷтимоӣ бисёр тадбирҳои самарабахш амалӣ карда шуданд” [1. с.3]. Барои беҳтар гардидани танзими давлатии низоми андозӣ ва коҳиш ёфтани талафоти андоз мунтазам чорабиниҳои зиёд амалӣ гардида истодааст. Яке аз чорабиниҳои муҳим дар самти мазкур ин тағйиру иловаҳо дар Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 1998 дорои 45 номгӯи андозҳо буд. Соли 2012 Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Созмони Умумиҷаҳонии Савдо шомил шуд, ки яке аз талаботи шомилшавӣ ба ин созмон такмил ва кам кардани шумораи андозҳо ба ҳисоб мерафт. Бинобар ин, аз 17 сентябри соли 2012 Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти № 901 қабул гардида, аз санаи 1 январи соли 2013 мавриди амал қарор дода шуд, ки дар он шумораи андозҳо 10 номгӯйро дар бар мегирифт. Айни замон кодекси андоз дартаҳрири нав, ки аз 1 январи соли 2022 мавриди амал қарор гирифт, 7 номгӯйи андоз пешбинӣ шуд, ки ин далели бевоситаи рушди низоми андоз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Натиҷаи татбиқи чорабиниҳоро танзими давлатии низоми андоз амалӣ мегардонад. Яъне, низоми андоз маҷмӯъи усулҳои танзими ниҳодҳои ҷараёнҳои андозӣ буда, бо истифода аз шакл ва усулҳои қабули қарорҳо баҳри танзими даромадҳои андозӣ ва хароҷотҳои андозӣ дар макро ва микросатҳ ба роҳ монда мешавад. Муайян карда шуд, ки дар шароити муосир, ҳар гуна низоми андозие, ки вобаста ба дигаргуншавии вазъи иқтисодӣ, давлат онро танзим намекунад, боиси садди роҳи рушди иқтисодӣ мегардад, кишвари мо низ бояд аз ин таҷриба бархурдор бошад.

Дар шароити имрӯза ба роҳ мондани танзими давлатии андоз барои ҳалли ҳолатҳои манфӣ ва муаммоҳои ҷойдошта нигаронида мешавад. Низоми устувори андоз барои шарҳи оқибатҳои манфии эҳтимолӣ дар низоми андозбандӣ имкон дорад, ки дар ин самт таъсири манфии талафоти андозиро бартараф намояд [5, с.39].

Нишондиҳандаи ҷамъоварии андозҳо ва пардохтҳо сатҳи иҷрои ӯҳдадориҳои андозро аз ҷониби андозсупорандагон тавсиф мекунад. Усули ҷорӣ ҳисоби ҷамъоварии андозҳо ва пардохтҳо ба муқоисаи андозҳои воқеан воридшуда ва ҳисобшуда дар давраи ҳисоботӣ асос меёбад. Ҳамзамон, дар таҷрибаи ҷаҳонӣ арзёбии ҷамъоварии андозҳо ва пардохтҳо дар асоси мафҳуми талафоти андоз, яъне фарқи байни маблағи андозҳои воқеии воридшуда ва маблағи андозҳои муайянгардида, тибқи қонунгузории андоз ба роҳ монда мешавад. Дар ин самт, ба сифати омилҳои таъсиррасон ҳангоми арзёбии талафоти андоз, ки ба риоя нагардидани қонунгузории андоз оварда мерасонад ин саркашӣ аз супоридани андозу пардохтҳо, пинҳон кардани даромадҳо, қарзи андозӣ, имтиёзҳои андоз ва омилҳои дигар баромад менамоянд. Бо дарназардошти

моҳияти талафоти андоз, барои дар маҷмӯъ ҳисоб намудани талафоти андоз формулаи зеринро пегниҳод менамоем:

$$\text{ТА} = \sum_{i=1}^{n}(AB_i - AH_i) \qquad (1)$$

Дар инҷо, ТА - талафоти андоз, AB_i –андозҳои пардохтшуаи воқеӣ, AH_i – андозҳои тибқи нақша муайянгардида.

Формулаи (1) барои ҳисоб намудани талафоти андозро дар маҷмуъ дар сатҳи ҷмуҳурӣ ва минтақаҳо истифода бурда мешавад.

Ҳамин тариқ, нишондиҳандаи талафоти андоз имкон медиҳад, ки сатҳи самаранокии маъмуринокии андоз бо дарназардошти сафарбаркунии манбаҳои нави андозбандӣ, паноҳкунии даромади субъектҳои андозбандӣ, қарзҳои андозӣ ва омилҳои дигари таъсиррасон арзёбӣ карда шавад.

Инчунин, ҳисоби нишондиҳандаи талафоти андоз имкон медиҳад, ки арзёбии омилии тағйирёбии тафовути байни даромадҳои эҳтимолӣ ва воқеии андоз муайян карда шавад.

Дар шароити кунунӣ, зарурати гузариш пас аз рух додани воқеият ба ҳолатҳои манфӣ ва зарурати таъмини идоракунии пешгирии хавфҳо ҷой дорад [3, с.114]. Чунин ҳолатро бо роҳи аз нав дида баромадни роҳҳои ҳалли вазифаҳои идоракунии низомҳои буҷетӣ ва андозӣ дар сатҳи ҷумҳурӣ ва минтақавиро таъмин кардан мумкин аст. Дар чунин ҳолат, ворид намудани усулҳои нави арзёбӣ ва идоракунии хавфҳо ба фаъолияти сатҳи мақомоти ҳокимияти давлатӣ оид ба ҷорӣ намудани сиёсати нави андозӣ татбиқ мегардад. Қайд кардан бамаврид аст, ки дар доираи гузариш ва рух додани воқеият ба ҳолатҳои манфӣ дар хусуси категорияи хатар то ҳол фаҳмиши ягона оид ба хавф ҳамчун номуайянӣ, хавф ҳамчун фаъолият, хавф ҳамчун фарқият аз интизориҳо, хавф ҳамчун эҳтимолияти хатар ё талафот, хавф ҳамчун таҳдид ва хавф ҳамчун эҳтимолияти рӯйдодани ҳолатҳои ғайриинтизорӣвуҷуд надорад. Таваҷҷуҳи асосӣ дар мақолаи мазкур талафоти буҷет аз ҳисоби даромадҳои андозӣ мавриди таҳлил ва баррасӣ қарорд дода мешавад.

Барои таҳлил ва арзёбии талафоти андоз дар сатҳи минтақаҳои ҷумҳурӣ маълумоти омории ҷадвали зеринро истифода менмаоем, ки он маълумоти омории даромади нақшавӣ ва воқеии андозҳои дохилиро дар бар мегирад. (ниг. ба ҷадв. 1).

Ҷадвали 1.

Динамикаи маълумоти омории даромади нақшавӣ ва воқеии андоздар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи солҳои 2017-2020

Солҳо / Минтақаҳо	Даромадҳои андозӣ	2017	2018	2019	2020
Хатлон	Тибқи нақша	1190,3	1316,8	1464,9	1508,5
	Иҷроиши воқеӣ	1202,0	1324,9	1465,1	1533,6
	Талафот/Барзиёд (-,+)	+11,7	+8,1	+0,2	+25,1
Суғд	Тибқи нақша	2140,5	2482,4	2913,3	2908,0

	Иҷроиши воқеӣ	2292,8	2590,0	2914,0	2928,7
	Талафот/Барзиёд (-,+)	+152,3	+107,6	+0,7	+20,7
ВМКБ	Тибқи нақша	97,4	112,0	127,9	139,7
	Иҷроиши воқеӣ	110,2	124,0	136,2	150,0
	Талафот/Барзиёд (-,+)	+12,8	+12	+8,3	+10,3
НТҶ	Тибқи нақша	914,3	1004,6	1077,9	1068,0
	Иҷроиши воқеӣ	831,2	986,8	1036,6	1022,1
	Талафот/Барзиёд (-,+)	-83,1	-17,8	-41,3	-45,9
ш.Душанбе	Тибқи нақша	3230,4	3549,6	3767,7	3564,5
	Иҷроиши воқеӣ	3258,3	3563,0	3800,5	3772,6
	Талафот/Барзиёд (-,+)	+27,9	+13,4	+32,8	+208,1

Сарчашма: Таҳия ва ҳисоби муаллиф аз рӯйи: маълумоти омории Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Чи тавре аз маълумоти таҳлилии ҷадвали 1 бар меояд, талафоти андоз дар маҷмӯъ танҳо дар НТҶ дида мешавад, ки он аз 83,1 млн. сомонии соли 2017 ба 45,9 млн. сомонӣ дар соли 2020 баробар гардида, коҳишёбии он 37,2 млн. сомонӣ мебошад. Дар минтақаҳои дигари ҷумҳурӣ бошад барзиёд ворид гардидани андозҳои дохилӣ дида мешавад. Бояд қайд намуд, ки таҳлили мазкур маҷмӯӣ буда, дар ҳолати баэътибор гирифтани даромадҳои андоҳои дохилӣ ва берунӣ, натиҷаи таҳлили талафоти андоз тағйир меёбад.

Ҳамин тариқ, қайд кардан бамаврид аст, ки барои таҳлили ҳамаҷонибаи талафоти андоз, бояд методикаҳои ҳисобро аз рӯйи намудҳои андоз, вобаста ба соҳаҳо, бодарназардошти низомҳои андозбандӣ, баинобат гирифтани имтиёзҳои андозӣ ба роҳ мондан зарур мебошад. Ичунин, барои муйян намудани алоқамандӣ, арзёбӣ ва дурнамои нишондиҳандаҳои таҳлили истифодаи усулҳо ва моделҳои эконометрикӣ муфид мебошад.

Адабиёт

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, 21 декабри соли 2021. – С.3.
2. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2021. – 340с.
3. Миронова О.А., Ханафеев Ф.Ф. Налоговый разрыв: проблемы определения и урегулирования // Вопросы региональной экономики, 2016. - № 2 (27). - С. 112–115.
4. Пансков В.Г. Налоговые риски: проявление и возможные пути минимизации / В.Г. Пансков // Экономика. Налоги. Право. – 2013. – № 4. – С. 74-80.
5. Семенова О.С. К вопросу о природе налоговых рисков / О.С. Семенова // Финансы. – 2010. – № 7. – С. 36-42.
6. Сомонаи расмии Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон: https://andoz.tj/
7. Филиппович Е.С. Эффективность деятельности налоговых органов: оценка и резервы повышения / Е.С. Филиппович. Минск: БГАТУ, 2017. - 256 с

8. Шакирова Д.Ю., Засько В.Н. Налоговый разрыв: особенности определения и мировой опыт // Российское предпринимательство, 2014. - Т. 15. - № 18. - С. 163–170.

РОЛЬ ИНВЕСТИЦИЙ В РАЗВИТИИ ИННОВАЦИОННОЙ ЭКОНОМИКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Мирзоева Евгения Шуджоатбековна – *к.э.н., доцент, начальник управления науки и инноваций ТГФЭУ.*

Фатхуллоева Шахноза Сатторовна - *соискатель кафедры финансов ТГФЭУ.*

В данной статье авторы рассматривают роль инвестиций в развитие инновационной экономики Республики Таджикистан. Отмечено, что прежде всего, необходимо обеспечить реализацию целей развития инновационной деятельности на основе формирования инвестиционного потенциала промышленных предприятий. Проанализирована динамика привлечения иностранных инвестиций в экономику Республики Таджикистан в 2007 - 2021 г. Сделан вывод, о том что одним из аспектов общей проблемы привлечения инвестиций в инновации является круг вопросов, связанных с методологическим подходом к источникам инвестиционного обеспечения и оценкой инвестиционной привлекательности.

Ключевые слова: *инвестиции, инновации, инновационная экономика, инновационная деятельность, прямые иностранные инвестиции, промышленные предприятия.*

НАҚШИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИ ИННОВАТСИОНӢ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар ин мақола муаллифон нақши сармоягузорӣ дар рушди иқтисоди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистонро баррасӣ кардаанд. Қайд карда шуд, ки аз ин рӯ, пеш аз ҳама, татбиқи ҳадафҳои рушди фаъолияти инноватсиониро дар заминаи ташаккули иқтидори сармоягузории корхонаҳои саноатӣ таъмин кардан зарур аст. Динамикаи ҷалби сармояи хориҷӣ ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2007-2021 мавриди таҳлил қарор гириф. Хулоса бароварда шуд, ки яке аз ҷанбаҳои мушкилоти умумии ҷалби сармоягузорӣ ба инноватсия ин маҷмӯи масъалаҳо марбут ба равиши методологӣ ба сарчашмаҳои таъминоти сармоягузорӣ ва арзёбии ҷолибияти сармоягузорӣ мебошад.

Калидвожаҳо: *сармоягузорӣ, инноватсия, иқтисодиёти инноватсионӣ, фаъолияти инноватсионӣ, сармоягузории мустақими хориҷӣ, корхонаҳои саноатӣ.*

THE ROLE OF INVESTMENT IN THE DEVELOPMENT OF AN INNOVATIVE ECONOMY REPUBLIC OF TAJIKISTAN

In this article, the authors consider the role of investments in the development of the innovative economy of the Republic of Tajikistan. It is noted that, first of all, it is necessary to ensure the implementation of the goals of the development of innovative activity on the basis of the formation of the investment potential of industrial enterprises. The dynamics of attracting foreign investment in the economy of the Republic of Tajikistan in 2007 - 2021 is analyzed. It is concluded that one of the aspects of the general problem of attracting investment in innovation is a range of issues related to the methodological approach to the sources of investment support and the assessment of investment attractiveness.

Key words: *investment, innovation, innovation economy, innovation activity, foreign direct investment, industrial enterprises.*

В современных условиях роль иностранных инвестиции возрастает, что требует улучшение механизма их привлечения в Республику Таджикистан. Как известно, инвестиции являются драйвером развития

инновационной деятельности во всех секторах экономики, будь то промышленность, образование или здравоохранение. Для того чтобы активизировать инновационные процессы в стране необходимо создавать благоприятный инвестиционно-инновационный климат, который является основой экономического роста.

Настоящее и будущее Республики Таджикистан неотделимы от развития науки и инновационных технологий, которые являются предпосылками формирования инновационной экономики, характеризующей развитием конкурентоспособных наукоёмких производств. Создание инновационной экономики должно стать стратегическим направлением развития нашей страны в ближайшей перспективе.

Становление инновационной экономики сопровождается, с одной стороны революционным преобразованием всех факторов производства и форм организации труда, производства и управления, с другой научные знания, информация превращаются в самостоятельный ресурс рационального использования нововведений. Для развития инновационной деятельности в Таджикистане необходима целенаправленная государственная поддержка участников инновационных проектов [5, с.36].

В настоящее время реализуется Национальная стратегия развития Республики Таджикистан до 2030 года, которая рассматривает в качестве возможных три основных сценария развития экономики страны: инерционный, индустриальный, индустриально-инновационный. При реализации индустриально-инновационного сценария, предполагается создание основ инновационного развития.

Становление инновационной экономики – это сложный, многоаспектный и длительный процесс, требующий огромных инвестиционных вложений и использования ресурсного потенциала инновационной деятельности промышленных предприятий.

Быстрый рост новых технологий, углубление глобализации и связанная с ним усиление международной конкуренции в мировой экономике, предъявляет новые требования по повышению конкурентоспособности для каждой отдельной страны. В этом аспекте создание новых перспективных сфер и отраслей в народном хозяйстве страны, обновление и модернизация производственных мощностей может выступать залогом успеха, что возможно посредством привлечения инвестиций.

Опыт стран, выбравших инновационный путь развития, подтверждает тот факт, что активизация инновационно-инвестиционной деятельности промышленных предприятий, мотивирует создание социально-экономических, научно-технических и организационно-хозяйственных предпосылок для формирования новых производств. Здесь, на первый план, выходят вопросы развития промышленных предприятий, с

учетом особенностей использования инвестиционного потенциала промышленности страны.

Поэтому, прежде всего, необходимо обеспечить реализацию целей развития инновационной деятельности на основе формирования инвестиционного потенциала промышленных предприятий.

В осуществлении структурных преобразований экономики Таджикистана иностранные инвестиции играют чрезвычайно важную роль, поскольку производственные мощности республики нуждаются в крупных капиталовложениях для модернизации и реконструкции, а внутренние источники финансирования инвестиций недостаточны. Поэтому привлечение в широких масштабах иностранных инвестиций преследует стратегические цели и является одним из важных направлений проводимой государственной политики [2, с.171].

Необходимо отметить, что потребность в инностранных инвестициях ощущается во всех секторах экономики Республики Таджикистан, как в основном источнике финансирования инновационной деятельности и является индикатором инновационного развития.

Для повышения эффективности притока инвестиций и для того, чтобы сделать национальную экономику еще более привлекательной, следует разработать и принять комплексную программу стимулирования внутренних и внешних вложений в реальный сектор экономики страны, в ходе реализации которой, следует обратить внимание на оказание господдержки частным инвестициям через предоставление доли при финансировании проектов инвестирования, которые отобраны по результатам конкурса и считаются высокоэффективными. [3, с.63].

Если говорить, об объемах, структуре и динамики привлечения иностранных инвестиций, то можно говорить, о четкой положительной динамике, а соответственно и эффективности мероприятий проводимых государством в данном направлении.

Таблица 1.

Аналитический анализ привлечения иностранных инвестиций в экономику Республики Таджикистан в 2007 - 2021 г.

Годы	Привлечение инвестиций			Всего в долл. США
	Прямые инвестиции	Другие виды инвестиций	Портфельные инвестиции	
2007	388,4	472,2	-	860,6
2008	425,7	563,6	-	989,3
2009	89,4	293,8	-	383,2
2010	238,9	228,2	-	467,1
2011	161,4	164,0	0,1	325,5
2012	391,3	355,0	0,1	746,4
2013	341,1	670,6	0,2	1011,9
2014	377,4	530,4	1,4	909,2
2015	470,9	506,9	-	977,8
2016	434,2	408,4	0,1	842,7

2017	354,5	245,9	500	1100,4
2018	326,8	317,7	-	644,5
2019	345,9	261,1	0,1	607,1
2020	162,5	265,9	-	428,4
2021	342,2	376,0	01	718,3
Всего	**4850,6**	**5659,7**	**502,1**	**11012,4**

Источник: https: // investcom. Tj / uploads /docfiles /620b3ba05fa62. pdf Электронный ресурс: дата обращения 15.03.2023

По данным Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан, общий приток иностранных инвестиций в 2007-2021 годах составил 11млрд.012,4 млн. долларов США, из которых 4 млрд. 850 миллионов долларов США прямые инвестиций, 5 млрд. 659 миллионов долл. США другие виды инвестиций (льготные кредиты и другие финансовые инструменты) и 502,1 млн. долл. США – портфельные инвестиции. (см.табл.1.) [7].

Как видно из таблицы 1. за последние 15 лет пик привлечения прямых инвестиций пришелся на 2015-2016 годы, объем которых по сравнению с 2007 годом увеличился в 1,8 - 2 раза.

Основная задача государства заключается в создании благоприятных условий для вложения капитала, учитывая, что Таджикистан имеет необходимые предпосылки для привлечения значительных иностранных инвестиций. К числу благоприятных факторов привлечения иностранных инвестиций в Республику Таджикистан можно отнести [8, с.172]:

- сформированную законодательную базу, определяющую правовое поле для предпринимательства, защиту частной собственности и конкуренцию;
- созданную инфраструктуру поддержки инвестиционного процесса;
- политическую стабильность;
- богатые минерально-сырьевые ресурсы, а также потенциал развития агропромышленного сектора;
- климатические, водные и гидроэнергетические ресурсы и т.д.

Достижение эффективности финансовых вливаний зарубежных инвесторов требует, чтобы средства иностранных источников были получены только под определенной цели в рамках специальных проектов и в соответствии с важнейшими приоритетами, включенными в структурно-инвестиционную политику развитие регионов страны [4, с.144].

В настоящее время формирование инновационной политики является наиважнейшим условием выработки основ устойчивого развития на уровне предприятий и организаций, регионов и государства в целом. Инновации и инвестиции являются главными составляющими трансформации любой хозяйствующей системы. Неотъемлемым элементом инновационной деятельности хозяйствующей системы являются инвестиции. Инвестиционная деятельность в современных условиях хозяйствования сопровождается проблематикой в сфере инновационной деятельности. Среди множества общих проблем инновационной и инвестиционной

деятельности особое значение должно отводиться мероприятиям по их сбалансированности [6, с.287].

Одним из аспектов общей проблемы привлечения инвестиций в инновации является круг вопросов, связанных с методологическим подходом к источникам инвестиционного обеспечения и оценкой инвестиционной привлекательности. В ходе такой оценки факторам риска и неопределенности должно уделяться не меньшее внимание, чем факторам, определяющим инновационное развитие и уровень эффективности тех или иных инвестиций в экономику.

Главную роль в осуществлении инновационного прорыва и завоевания определенных рыночных позиций принадлежит организации инвестиционной деятельности и повышении эффективности использования инвестиционных вложений. Отсюда, вытекает необходимость формирования государственного инвестиционного курса по активизации инвестиционных процессов, институциональных предпосылок, финансовой поддержке, включая налоговые инструменты.

Литература:

1. Данные Государственного комитета по инвестициям и управлению государственным имуществом Республики Таджикистан. https://investcom.tj/uploads/docfiles/620b3ba05fa62.pdf Электронный ресурс: дата обращения 15.03.2023

2. Елизаветин М. Инвестиционный климат в странах СНГ. // http://www.sice.ru/cnts/1208.html; http://www.sice.ru/cnts/1209.html

3. Кандиерова Д.О., Ходжазода Д.К. Инвестиционный климат Республики Таджикистан: теоретический аспект.//Сборник материалов международной научно-практической конференции на тему “Таджикистан в системе современных международных финансово-кредитных отношений”. ТГФЭУ-Душанбе, 26.11.2021г.- С.600

4. Комилов С.Дж., Мирзоева Е.Ш. Совершенствование управления инновационно-инвестиционной деятельностью промышленных предприятий// С.Дж. Комилов, Е.Ш. Мирзоева.Монография. – Душанбе: ТГФЭУ, 2020. – С.144

5. Комилов С.Дж. Теория инновационногоразвития// С.Дж. Комилов. Монография. – Душанбе: “Шарки озод”, 2019. – С.264

6. Мамаризоева Н.М. Роль и значение инновационно-инвестиционного климата в государственном регулировании регионального финансирования. // Сборник материалов международной научно-практической конференции на тему “Таджикистан в системе современных международных финансово-кредитных отношений”. ТГФЭУ-Душанбе, 26.11.2021г.- С.600

7. Статистические данные Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан, Душанбе, 2022г.

8. Файзуллоев М.К., Комилов С.Дж. Проблемы становления и развития инновационного предпринимательства в Республике Таджикистан: монография.- Душанбе: Ирфон, 2017 г., с.35.

ҚОНУНҲО ВА ҚОНУНИЯТҲОИ ИҚТИСОДӢ ДАР НАЗАРИЯИ ИҚТИСОДӢ

Насриддинов Фирузҷон Бобоевич, *номзади илмҳои иқтисодӣ, профессор, мудири кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон.*

Абдуҷабборзода Саидислом, *номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон.*

Дар мақола тафсири назарияи иқтисодӣ ҳамчун илми муосири тадқиқотӣ баррасӣ мешавад. Мавзӯи асосӣ ва усули тадқиқотии илм таҳлил карда шудааст. Алоқамандӣ ва фарқият байни қонуну қонуниятҳои иқтисодӣ ва қонунҳои табиӣ муоина карда шудаанд. Қайд карда мешавад, ки назарияи иқтисодӣ ҳамчун илм ифодаи системаи категорияҳо, мафҳумҳо ва қонунҳои муносибатҳои байниҳамдигарӣ ва равандҳои олами объективӣ мебошад. Қонунҳо ва қонуниятҳои иқтисодӣ дар маҷмӯъ қувваи муҳимтарин ва бунёдӣ мебошанд, ки робитаҳо ва муносибатҳои гуногунро, ки дар байни ин ё он тарафи равандҳо ё падидаҳои таҳқиқшаванда ба вуҷуд меоянд, тавсиф мекунад.

Калидвожаҳо: *назарияи иқтисодӣ, қонунҳо ва қонуниятҳо, мавзӯъ ва усули тадқиқот, мушкилоти иқтисодӣ, захираҳои маҳдуд, муносибатҳои иқтисодӣ, падидаҳо ва равандҳо, хароҷот, истеҳсолот, талабот, таъминот.*

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ЗАКОНЫ И ЗАКОНОМЕРНОСТИ В ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ТЕОРИИ

В статье рассматривается трактовка экономической теории как современной исследовательской науки. Анализируются основная тема и метод исследования науки. Рассмотрены соотношение и различие между экономическими законами и законами природы. Отмечается, что экономическая теория как наука является выражением системы категорий, понятий и законов взаимосвязей и процессов объективного мира. Экономические законы и закономерности вообще являются важнейшей и основной силой, описывающей разнообразные связи и отношения, возникающие между теми или иными изучаемыми процессами или явлениями.

Ключевые слова: *экономическая теория, законы и закономерности, тема и метод исследования, экономические проблемы, ограниченные ресурсы, экономические отношения, явления и процессы, издержки, производство, спрос, предложение.*

ECONOMIC LAWS AND REGULARITIES IN ECONOMIC THEORY

The article deals with the interpretation of economic theory as a modern research science. The main theme and method of science research are analyzed. The correlation and difference between economic laws and laws of nature are considered. It is noted that economic theory as a science is an expression of a system of categories, concepts and laws of relationships and processes of the objective world. Economic laws and patterns in general are the most important and basic force that describes the various connections and relationships that arise between certain processes or phenomena under study.

Key words: *economic theory, laws and patterns, research topic and method, economic problems, limited resources, economic relations, phenomena and processes, costs, production, demand, supply.*

Назарияи иқтисодии умумӣ – илми ҳамаҷонибаи иқтисодие мебошад, ки якчанд соҳаҳои тадқиқотиро дар бар мегирад [1,2]:

1. Иқтисоди сиёсӣ;
2. Назарияи микроиқтисодӣ;
3. Назарияи макроиқтисодӣ;
4. Назарияи иқтисодии институтсионалӣ ва эволютсионӣ.

Дар тафсири муаллифони бонуфузи муосири ғарбӣ иқтисод ҳамчун илме муайян карда шудааст, ки масъалаҳои истифодаи самараноки захираҳои маҳдуди истеҳсолӣ ва идоракунии онҳоро бо мақсади қонеъ гардонидани талаботи моддии инсон меомӯзад.

Масалан, олими машҳури ИМА П. Самуэлсон дар китоби худ «Иқтисодиёт» назарияи иқтисодиро чунин шарҳ медиҳад [3]:

1. Назарияи иқтисодӣ – илм дар бораи фаъолияти марбут ба муомилоти мубодилавӣ ва пулӣ байни одамон мебошад;

2. Назарияи иқтисодӣ – илм дар бораи истифодабарии захираҳои нодиру маҳдуди истеҳсолӣ мебошад, ки барои тавлид кардану татбиқ намудани молҳои гуногуни истеъмолӣ дар байни аъзоёни ҷамъият истифода бурда мешаванд;

3. Назарияи иқтисодӣ – илм дар бораи фаъолияти кории ҳамарӯзаи одамон, ба даст овардани воситаҳои зиндагӣ ва истифодаи онҳо мебошад.

4. Назарияи иқтисодӣ илмест, ки масъалаҳои ӯҳдадориҳои инсониятро дар бобати истеъмол ва истеҳсолот меомӯзад;

5. Назарияи иқтисодӣ – илм дар бораи сарват аст.

Ҳар як илм бояд мавзӯи тадқиқотии худро (бояд ба саволи "чӣ тадқиқот мешавад?" ҷавоб диҳад) ва усули тадқиқотӣ (бояд ба саволи "чӣ тавр тадқиқот гузаронида мешавад?" ҷавоб диҳад) дошта бошад. Мавзӯи назарияи иқтисодӣ ҳамчун илм ба маънои муосир якбора муайян карда нашудааст ва натиҷаи рушди тӯлонии таърихӣ мебошад. Дар рафти инкишофи назарияи иқтисодӣ хамчун илм, ақидаҳо оид ба мавзуи он тағйир меёфтанд ва дар ин бобат се марҳила ё давраи асосиро ҷудо кардан мумкин аст [4,5]:

1. Иқтисод ҳамчун маҷмӯи донишҳо оид ба ташаккули хоҷагӣ;

2. Иқтисоди сиёсӣ ҳамчун инъикоси пайдоиши донишҳои мунтазам дар бораи моҳият, мақсад ва вазифаҳои низоми иқтисодӣ;

3. Иқтисод ҳамчун марҳалаи муосири рушди эволютсионии илми иқтисодӣ бо назардошти тағйирот дар методологияи тадқиқот, равишҳои таҳлили равандҳо ва падидаҳои иқтисодӣ мебошад. Дар маркази диққат проблемаҳои истифодаи одамон аз захираҳои маҳдуди истеҳсоли маҳсулот ва хизматрасонӣ барои қонеъ кардани ниёзҳои онҳо меистанд.

Як маҳсулоте, ки бо назардошти хароҷоти меҳнату истеҳсолот арзиши доимӣ дорад, дар замонҳову маконҳои гуногун нархи нобаробар хоҳад дошт, зеро истеҳсолкунанда ва истеъмолкунанда дар шароитҳои гуногун мавқеъҳо ва манфиатҳои мухталиф дошта, ба муносибатҳои иқтисодӣ ворид мешаванд. Дар ин маврид илми иқтисодӣ на танҳо барои муайян кардани қонунҳо, балки ба зуҳури ин қонунҳо дар системаи муайяни муносибатҳои байни иштирокчиёни истеҳсолот ва истеъмолкунандаи неъматҳои моддӣ мароқи калон дорад. Аз ин ҷост, ки мавзӯи тадқиқоти илмӣ — қонун ва объекти омӯзиши муносибатҳои иқтисодӣ бо ҳамдигар алоқаи зич доранд.

Бо вуҷуди ин тамоми гуногунии муносибатҳо ва қонунҳое, ки самтҳои муайяни ин муносибатҳоро инъикос мекунанд, асоси худро доранд. Дарёфт кардани ин асос маънои пайдо кардани ибтидо, принсипи умумии он ва инкишофи гуногунии муносибатҳо ва қонуниятҳоро дар омӯзиши соҳаи дахлдори дониш дорад. Дар ин маврид соҳаҳои ҳаётии иқтисодии ҷамъиятӣ, дар маҷмӯъ ё дар қисмҳои алоҳидаву сохторҳои он ва ғайраро дар бар мегирад. Ёфтани ин принсип яке аз муҳимтарин вазифаҳои ҳар як илм, аз ҷумла илми иқтисодиёт ва назарияи иқтисодӣ аст.

Қонунҳои табиӣ ҳодисаҳову равандҳои устувор, доимо такроршаванда ва ё алоқаҳои байни онҳоро ифода мекунанд. Дар ҳоле, ки ин қонунҳо номаълум боқӣ мемонанд, одамон онҳоро дар рафтори худ ба таври эмпирикӣ ба инобат мегиранд, бешуурона ба онҳо мутобиқ мешаванд. Дар ҷамъият, чун дар табиат, бисёре аз ҳодисаҳо ва равандҳо характери устувор дошта, пайваста такрор мешаванд, бинобар ин онҳо объекти дониш мебошанд. Дар иқтисодиёт чун дар дигар соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ алоқаҳои муайяни объективӣ, принсипҳо, вобастагиҳо ва қонуниятҳое мавҷуданд, ки онҳоро назарияи иқтисодӣ ошкор менамояд. Ҳама гуна назария (аз ҷумла иқтисодӣ) ифодаи системаи категорияҳо, мафҳумҳо ва қонунҳои муносибатҳои байниҳамдигарӣ ва равандҳои олами объективӣ мебошад.

Қонунҳои иқтисодӣ ҳадафи олии донишҳои илмӣ мебошанд, аммо иқтисод аз рӯи қонунҳои кашфкардаи иқтисодчиён амал намекунад – маҳз иқтисодчиён кӯшиш мекунанд, ки қонунҳоеро, ки онро инкишоф медиҳанд, фаҳманд.

Ҳар як қонун муносибати зарурии объективии байни падидаҳо ё равандҳо ва ифодаи робитаи дохилии байни онҳо мебошад. Ду намуд қонунҳоро ҷудо кардан мумкин аст: «табиӣ» ва «ҷамъиятӣ» [6]. Хусусиятҳои фарқкунандаи қонунҳои иқтисодӣ мафҳумҳои зерин мебошанд: онҳо қонунҳои инкишофи ҳаёти ҷамъиятӣ ва фаъолияти иқтисодии одамон мебошанд; хусусияти таърихӣ доранд; онҳо метавонанд, ки бо манфиатҳои гурӯҳҳои муайяни одамон ё синфҳо мувофиқат накунанд.

Илми иқтисодиёт тамоми маҷмӯи фаъолиятро ҳамчун узви алоҳидаи истеҳсолӣ — корхона, фирма (сатҳи микро) ва тамоми иқтисодиёти миллӣ ё байналхалқиро (сатҳи макро) дар бар мегирад.

Дар ҳамаи таърифҳои қайдшудаи мавзӯи назарияи иқтисодӣ ҷиҳати ниҳоят муҳими мазмунии илми иқтисодӣ, яъне қонунҳои иқтисодӣ, қонуниятҳое, ки чӣ дар худи истеҳсолот ва чӣ дар соҳаи мубодила, тақсим ва истеъмоли сарвати миллӣ ё шахсии худ қарор доранд, нишон дода нашудааст. Дар навбати дигар, худи қонунҳо ва қонуниятҳо дар маҷмӯъ қувваи муҳимтарин ва бунёдӣ мебошанд, ки робитаҳо ва муносибатҳои гуногунро, ки дар байни ин ё он тарафи равандҳо ё падидаҳои таҳқиқшаванда ба вуҷуд меоянд, тавсиф мекунад. Ин нисбат ба объектҳову ҷараёнҳои ҳам табиӣ ва ҳам ҷамъиятиву иқтисодӣ як маъно дорад.

Аз кашфи қонун дида падидаи устувортар, боэътимодтар ва аз ҷиҳати объективӣ муҳимтар нест. Ин ба қонунҳои иқтисодӣ на камтар дахл дорад. Аз ин сабаб, мавзӯи ҳама гуна илм кашфиёт, омӯзиш ва татбиқи қонунҳо ба манфиати таъмини шароити мусоидтарин барои ҳаёти инсон ё тамоми ҷомеаи инсонӣ мебошад. Ин ба қонунҳои қувваи электрикӣ, қувваи ҷозибаи заминӣ ё кайҳонӣ, реаксияҳои кимиёвӣ ё таъсири мутақобилаи иқтисодии байни истеҳсолкунанда ва сохторҳои бозорӣ низ алоқамандӣ дорад ва ба воситаи онҳо ба истеъмолкунандагони неъматҳои моддӣ дахл дорад.

Қонунҳои иқтисодӣ вобастагиҳоеро дар бар мегиранд, ки байни падидаҳо ё равандҳои иқтисодӣ ба вуҷуд омада, хусусияти асосии онҳоро ифода мекунанд. Вобастагии иқтисодӣ, ки мақоми қонуни иқтисодиро мегирад, бо зарурият, объективӣ, устуворӣ ва такроршавандагӣ тавсиф меёбад. Қонуни иқтисодӣ дорои муносибати моҳиятӣ аст, яъне чунин алоқае, ки хосияти ҳақиқии раванди иқтисодиро ифода мекунад. Аз ин рӯ, қонуни иқтисодӣ ҳудуди дониши иқтисодӣ аст, ки берун аз он, умуман, чизе барои дарк кардан вуҷуд надорад.

Худи қонунҳое, ки дар табиат амал мекунанд, дар шакли софи худ намудор намешаванд, зеро ба фаъолияти онҳо қонунҳои дигаре, ки дар табиати зинда ва беҷон таалуқ доранд, таъсир мерасонад. Қонуни ҷозибаи замин нисбати санги аз бом афтода ва пари парранда муносибати гуногун дорад. Дар бораи қонунҳое, ки муносибатҳои иқтисодиро танзим мекунанд, ҳамин гуна гуфтан мумкин аст.

Муҳимтарин меъёри таснифи қонунҳои иқтисодӣ давомнокии амали онҳо мебошад [7, 8]:

1. Қонунҳои умумии иқтисодие, ки дар тамоми таърихи инсоният, дар ҳамаи марҳилаҳои тараққиёти ҷамъият амал мекунанд. Масалан, қонуни афзоиши ниёзҳо; қонуни ҷудокунӣ, тағйирот ва ҳамкории меҳнат; қонуни сарфаи вақт (қонуни афзоиши ҳосилнокии меҳнат); қонуни мувофиқати муносибатҳои истеҳсолӣ ба дарача ва хусусияти тараққиёти қувваҳои истеҳсолкунанда ва ғайра.

2. Қонунҳои махсуси иқтисодӣ қонунҳое мебошанд, ки дар давраҳои муайяни таърихӣ амал мекунанд, яъне дар доираи якчанд (вале на ҳама ва на як) тарзи истеҳсолот. Масалан, қонуни арзиш; қонуни талабот; қонуни таъминот ва ғайра.

3. Қонунҳои ягонаи (хусусии) иқтисодӣ – онҳоеанд, ки дар доираи як тарзи истеҳсолот амал мекунанд. Масалан, қонунҳои тақсим дар давраи ғуломдорӣ ва ғайра.

Қонунҳои иқтисодӣ ҳам мисли қонунҳои табиат хусусияти объективӣ доранд, аммо ин объективият нисбат ба табиат хоситяи дигар дорад. Ҳарчанд қонунҳои иқтисодӣ аз ҷиҳати объективӣ ба шуури фардӣ ва ҷамъиятӣ вобаста набошанд ҳам, амали онҳо худ аз худ ба вуҷуд намеояд, балки бо фаъолияти одамон миёнарав мешаванд.

Таъсири мутақобилаи категорияҳо ва қонунҳои иқтисодӣ дар шакле ба амал меоянд, ки он ҳамчун тамоюл, ифодаи самти муайяни инкишофи равандҳо ва падидаҳои иқтисодӣ ба ҳисоб меравад.

Қонуниятҳои иқтисодӣ, чун қоида, натиҷаи маҷмӯии зуҳури ҳамзамонаи якчанд қонунҳои иқтисодӣ мебошанд. Аз ин рӯ, робитаҳо ва вобастагиҳое, ки қонуниятҳои иқтисодӣ инъикос мекунанд, нисбат ба робитаҳо ва вобастагиҳое, ки қонунҳои иқтисодӣ инъикос мекунанд, мураккабтар ва гуногунсамт мебошанд.

Қонуниятҳои иқтисодӣ ба мо ҳамчун мушкилоти иқтисодӣ маълум ҳастанд (ҷустуҷӯи даромади иловагӣ, бекорӣ, беқурбшавии пул ва зарурияти интихоб, масалан, чӣ гуна пулро бояд истифода бурд? Чӣ бояд харид?)

Мушкилиҳои иқтисодиро одамон дар доираи ҷамъияти инсонӣ, дар доираи системаи иқтисодие, ки дар он ҷо мавҷуданд, ҳал мекунанд. Системаи иқтисодӣ танҳо як қисми сохтори иҷтимоӣ мебошад. Ҷомеа сохтори мураккабест, ки дорои оила, ахлоқ, истеҳсоли молу хизмат, сиёсат, идеология, илм, дин, муносибатҳои миллӣ мебошад. Қисми муҳимтарини сохти ҷамъиятӣ системаи иқтисодии ин ё он ҷамъият мебошад. Қонунҳои иқтисодӣ, қонуниятҳои иқтисодӣ, системаҳои иқтисодӣ қисмҳои таркибии назарияи умумии иқтисодиро ташкил медиҳанд.

Адабиёт:

1. Г.П. Журавлёва. Экономическая теория. Микроэкономика. Учебник. - 6-е издание. - М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К.», 2014, стр. 64-82.

2. А.П. Киреев. Международная экономика. В 2-х ч. – Ч.1 - Международная микроэкономика: движение товаров и факторов производства. Учебник для вузов. - М.: Издательство «Международные отношения», 1997, стр. 416.

3. П. Самуэльсон, В. Нордхаус. Экономика, под редакцией А.В. Кравченко. М.: Издательство «Вильямс», 2018.

4. В.З. Баликоев. Общая экономическая теория. – 11-е издание. - М.: Издательство «Омега-Л», 2008, стр. 31-53.

5. В.И. Видяпин, А.И. Добрынин, Г.П. Журавлёва, Л.С. Тарасевич. Экономическая теория. М.: ИНФРА-М, 2003. стр. 11-24.

6. В.И. Видяпин, Г.П. Журавлёва. Экономическая теория (политэкономия). Учебник. М.: ИНФРА-М, 1999. стр. 7-22; стр. 45-46.

7. А.В. Сидорович. Курс экономической теории. Общие основы экономической теории. Микроэкономика. Макроэкономика. Основы национальной экономики. - 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Издательство «Дело и Сервис», 2001, стр. 20-51.

8. В.А. Сидоров, Е.Л. Кузнецова, А.В. Бойк. Общая экономическая теория: Учебник для студентов высших учебных заведений [Электронный ресурс]: электронное учебное издание. Режим доступа: http://201824.selcdn.ru/elit-050/index.html. Дата размещения 31.08.2017.

ТАТБИҚИ ЛОИҲАҲОИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР ДОИРАИ БАРНОМАИ САРМОЯГУЗОРИҲОИ ДАВЛАТӢ БАРОИ СОЛҲОИ 2016-2020

Сафоев Абдумаҷид Каримович – *номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи назарияи иқтисодӣ ва фаъолияти соҳибкории Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон.*

Лоиҳаҳои бузурги сармоягузорӣ, ки барои ояндабинии миёнамӯҳлат ва дарозмуддат пешбинӣ шудаанд, ин то андозае нишондиҳандаи рушди давлат мебошанд, зеро ба тағйир додани фазои иҷтимоию иқтисодӣ то андозае мусоидат мекунад. Аз ин рӯ, барои таҳлили дурнамои рушди мамлакат, азнавсозии он, заминаи омории лоиҳаҳои бузурги сармоягузорӣ истифода шудааст. Аз ҷумла, аз тарафи мо лоиҳаҳои сармоягузорие, ки дар доираи Барномаи сармоягузориҳои давлатӣ дар солҳои 2016-2020 дар давраи дарозмуддат амалӣ мешаванд, интихоб ва барои таҳлил муайян карда шуд.

Калидвожа: *лоиҳа, сармоягузорӣ, лоиҳаи сармоягузорӣ, сармоягузории давлатӣ, барномаи сармоягузориҳои давлатӣ*

РЕАЛИЗАЦИЯ ИНВЕСТИЦИОННЫХ ПРОЕКТОВ В РАМКАХ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПРОГРАММЫ ИНВЕСТИЦИЙ НА 2016-2020 ГГ.

Крупные инвестиционные проекты, рассчитанные на средне- и долгосрочную перспективу, в какой-то мере являются индикатором развития государства, так как в той или иной мере способствуют изменению социально-экономической среды. Поэтому статистическая база крупных инвестиционных проектов использовалась для анализа перспектив развития страны и ее реконструкции. В частности, нами отобраны и определены для анализа инвестиционные проекты, реализуемые в рамках Государственной программа инвестиций на 2016-2020 годы в долгосрочной перспективе.

Ключевые слова: *проект, инвестиции, инвестиционный проект, государственные инвестиции, государственная программа инвестиций.*

IMPLEMENTATION OF INVESTMENT PROJECTS WITHIN THE FRAMEWORK OF THE STATE INVESTMENT PROGRAM FOR 2016-2020

Large investment projects designed for the medium and long term are, to some extent, an indicator of the development of the state, since they contribute to a change in the socio-economic environment to one degree or another. Therefore, the statistical base of large investment projects was used to analyze the prospects for the development of the country and its reconstruction. In particular, we have selected and identified for analysis investment projects implemented within the framework of the State Investment Program for 2016-2020 in the long term.

Key words: *project, investment, investment project, public investment, state investment program.*

Дар давраи ислоҳоте, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пас аз истиқлолият ба даст овардан ба амал омадааст, соҳаи саноат мисли тамоми низоми иҷтимоию иқтисодии мамлакат ба бӯҳрони шадид дучор гардидааст. Дар охири солҳои 1990-ум назар ба охири солҳои 1980-ум ҳаҷми умумии истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ва ҳиссаи маҳсулоти технологияҳои баландсифат кам шудаанд, яъне «ба андозаи муайян аз саноатикунонӣ ба тосаноатикунонии хоҷагидории мамлакат сурат гирифт. Ин боиси афзоиши ҳиссаи ҷузҳои захираҳои содиротӣ гардид, ки хавфҳои макроиқтисодӣ ва сиёсии давлатро афзоиш дод, чунки ба вобастагии

конъюнктураи нархи беруна ба молҳои содиротӣ оварда расонид. Аз нуқтаи назари геоэкологӣ таъсири иқтисодиёт ба муҳити табиӣ кам шуд (ҳаҷми умумии партовҳои моддаҳои зараровар кам шуд), аммо дар натиҷаи хусусигардонии иқтисодиёт, ҳамзамон хавфи хатарҳои табиӣ ва техногенӣ ба миён омад.

Лоиҳаҳои бузурги сармоягузорӣ, ки барои ояндабинии миёнамӯҳлат ва дарозмуддат пешбинӣ шудаанд, ин то андозае нишондиҳандаи рушди давлат мебошанд, зеро ба тағйир додани фазоӣ иҷтимоию иқтисодӣ то андозае мусоидат мекунад. Аз ин рӯ, барои таҳлили дурнамои рушди мамлакат, азнавсозии он, заминаи омории лоиҳаҳои бузурги сармоягузорӣ истифода шудааст. Аз ҷумла, аз тарафи мо лоиҳаҳои сармоягузорие, ки дар доираи Барномаи сармоягузориҳои давлатӣ дар солҳои 2016-2020 дар давраи дарозмуддат амалӣ мешаванд, интихоб ва барои таҳлил муайян карда шуд.

Лоиҳаҳои сармоягузории интихобшуда ва муайяншудаи сармоягузории дарозмуддат дар доираи Барномаи сармоягузориҳои давлатӣ барои солҳои 2016-2020 як қатор лоиҳаҳои калонеро ифода менамояд, ки аз рӯи макони татбиқ, аз рӯи соҳаи саноат, аз рӯи хусусияти истеҳсолот, аз рӯи ҳаҷми маблағҳои сармоягузорӣ, аз рӯи манбаъҳои сармоягузорӣ, аз рӯи ҳаҷм ва мӯҳлати татбиқ амалӣ мегарданд.

Обидов Ф.Ф. дар таҳқиқотҳои худ қайд менамояд, ки “Ҳангоми қабули лоиҳаҳои дарозмуддати сармоягузории минтақавӣ давлат ба рушди баробарии минтақаҳои кишвар таваҷҷӯҳи хоса зоҳир менамояд” [3, С.54]. Бо таҳлили ҷанбаҳои методологӣ ва амалии танзими давлатӣ ва мушкилоти ҷалби сармоягузорӣ ба лоиҳаҳои дарозмуддати сармоягузории минтақавии Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд кардан зарур аст, ки нақш ва аҳамияти лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар доираи Барномаи сармоягузориҳои давлатӣ барои солҳои 2016-2020 бузург аст. Тавре ки қаблан зикр кардем, дар доираи БСД асосан он лоиҳаҳоеро ворид менамоянд, ки афзалияти бузург доранд ва боиси расидан ба ҳадафҳои стратегии мамлакат мегарданд. Аммо бояд гуфт, ки на ҳама лоиҳаҳои сармоягузорие, ки дар доираи БСД амалӣ мешаванд, дарозмуддат мебошанд.

Ҳангоми татбиқи лоиҳаҳои дарозмуддати сармоягузории минтақавӣ ҳукумати мамлакат истифода аз ниҳодҳои худ кӯшиш менамояд, ки ҳам сармоягузориҳои хориҷӣ ва ҳам дохилиро ҷалб намояд. Барои оқилона ва самаранок ба роҳ мондани ин амал, б қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “қоидаҳои махсус” [4, С.6] қабул карда шудааст.

Аз ҷадвали 1 чунин хулоса баровардан мумкин аст, ки сарчашмаҳои лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар доираи Барномаи сармоягузориҳои давлатӣ барои солҳои 2016-2020 ба маблағгузории берунӣ ва дохилӣ тақсим мешаванд. Ҳар як маблағи муайян дар солҳои алоҳида ҷудо карда шудааст ва дар ниҳояти кор барои як давраи муайян дар доираи Барномаи сармоягузориҳои давлатӣ ҳисоб карда мешавад.

Ҷадвали 1.

Сарчашмаҳои маблағгузории Барномаи сармоягузориҳои давлатӣ барои солҳои 2016-2020, ҳаз. доллари ИМА

Сарчашма	2016	2017	2018	2019	2020	Ҳамагӣ дар солҳои 2016-2020	Вазни қиёсӣ бо %
Маблағгузории беруна	223561,0	250490,0	256820,0	134435,0	120965,0	986271,0	96,7 аз ҷумла:
Қарз	202164,0	232370,0	233750,0	120995,0	109515,0	898794,0	88,1
Грант	21397,0	18120,0	23070,0	13440,0	11450,0	87477,0	8,6
Маблағгузории дохила	7995,0	9024,0	9810,0	5120,0	1805,0	33754,0	3,3 аз ҷумла:
Буҷет	7145,0	6494,0	3550,0	1220,0	1330,0	19739,0	1,93
Дигар сарчашмаҳо	850,0	2530,0	6260,0	3900,0	475,0	14015,0	1,37
Ҳамагӣ	231556,0	259514,0	266630,0	139555,0	122770,0	1020025,0	100

Сарчашма: Барномаи сармоягузориҳои давлатӣ барои солҳои 2016-2020. Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30-юми декабри соли 2015, №772 тасдиқ шудааст. - саҳ. 14 [1, С.14]

Тавре ки аз маълумотҳои ҷадвал дида мешавад, маблағгузории беруна дар маҷмӯъ дар давраи муайян 986271,0 ҳаз. доллари ИМА ё 96,7%-и ҳаҷми умумии маблағгузориро ташкил медиҳад, ки нисбат ба дигар сарчашмаҳои маблағгузорӣ хеле зиёд аст. Дар доираи маблағгузории беруна дар қисмати қарз 898794,0 ҳаз. доллари ИМА ё 88,1% маблағи умумиро ташкил медиҳад. Маблағгузории қарзӣ, чун қоида, ҳангоми маблағгузорӣ ба лоиҳаҳои сармоягузории босуръат ва хеле самаранок истифода мешавад. Грантҳо танҳо дар сурати мавҷуд будани қарзҳои молиявӣ барои лоиҳаҳои сармоягузорӣ, ки дар маҷмӯъ 87477,0 ҳаз. доллари ИМА ё 8,6%-и маблағи умумии Барномаи сармоягузориҳои давлатӣ барои солҳои 2016-2020-ро ташкил медиҳанд, амалӣ карда мешаванд.

Таҳлил ҷадвали 1 нишон медиҳад, ки маблағҳои ҷудонамуда аз ҳисоби буҷети давлатӣ коҳиш ёфтааст, яъне давлат сол то сол ҳиссаи худро кам карда, маблағҳоро аз ҳисоби манбаъҳои ғайрибуҷетӣ зиёд мекунад. Кам гардидани ҳиссаи қарз аз он шаҳодат медиҳад, ки ҳукумати мамлакат вобастагии худро аз институтҳои байналмилалии молиявии беруна кам мекунад. Саҳми грантҳо зиёд шудааст, ки ин ҷо ҳукумати мамлакат стратегияи оқилонаи давлатии ҷалби грантҳоро таҳия кардааст. Ҳиссаи манбаъҳои ғайрибуҷетӣ афзудааст. Ҳукумати мамлакат инро дуруст дарк намудааст, ки барои сармоягузорӣ ба бахшҳои иқтисодиёт ва татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ на танҳо сармоягузорони хориҷӣ, балки сармоягузорони дохилиро низ ҷалб кардан зарур аст. Ҳамзамон дар санади нави қонунгузории Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон банди нав ворид карда шудааст, ки на танҳо ба сармоягузорони хориҷӣ, балки ба сармоягузорони ватанӣ низ ҳангоми сармоягузорӣ ҳуқуқи имтиёзу сабукиҳо медиҳад. Бинобар ин, зиёд намудани ҳаҷми сармоягузориро аз ҳисоби манбаъҳои ғайрибуҷетӣ ба мақсад мувофиқ мешуморем.

На ҳама лоиҳаҳои дарозмуддати сармоягузорӣ дар доираи БСД барои солҳои 2016-2020 донорҳои худро ёфтаанд. Азбаски мақсади таҳқиқ дар ин банд таҳлили омӯзиши лоиҳаҳои сармоягузории дарозмуддати минтақавӣ ҳамчун воситаи ҳамворакунии рушди фазоии саноатикунонии босуръати минтақаҳо мебошад, пас лоиҳаҳои сармоягузории афзалиятнок дар доираи Барномаи сармоягузориҳои давлатӣ барои солҳои 2016-2020 мисоли таҳлил шуда метавонад.

Татбиқи лоиҳаҳои калон ва дарозмуддати сармоягузорӣ нишон медиҳад, ки бо таъсири зиёди лоиҳаҳои калон ба сохтори умумии саноат ва азнавсозии истеҳсолот ва тамоми низоми иҷтимоию иқтисодӣ якчанд самтҳои асосӣ ва натиҷаҳои минбаъдаи ин таъсирро ҷудо кардан мумкин аст:

1. Консерватсияи мавҷудаи самти захираҳои содиротии иқтисодиёт;

2. Афзоиши вазни қиёсии зинаҳои поёнии истеҳсолот, тараққиёти соҳаи санотӣ технологияҳои пешқадам;

3. Тақсимоти татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ барои ҳамвора намудани татбиқи фазоӣ;

4. Мушкилоти камсармоягузорӣ дар минтақаҳои нисбатан ақибмонда, дар натиҷаи бартараф намудани камбудиҳои инноватсионӣ;

5. Афзоиши дифференсияи қаламравӣ ва номутаносибӣ дар тараққиёти саноат ва аксаран дар тараққиёти иҷтимоӣ-иқтисодии минтақаҳо.

Таҳқиқот ба мо имкони қонунии раванди саноатикунонии нав хулосабарорӣ намуданро медиҳад. Бо итминон метавон гуфт, ки азнавсозии низоми иқтисодии мамлакат ба рушди назарраси соҳаи инноватсия нигаронида нашудааст, гарчанде ки дар ҷомеаи тосаноатии ташаккулёбанда ин бартарии асосии рақобат хоҳад буд. Ҳамаи ин метавонад ҳамчун қафомонии иқтисоди Тоҷикистон аз кишварҳои нисбатан пешрафта, аз ҷумла аз ҷиҳати дараҷаи зиндагонии аҳолӣ ва ба даст овардани саноатикунонии босуръат ҳисса гузоранд. Аммо барои муайян намудани векторҳои пешбаранда давлат стратегияҳои соҳавӣ ва минтақавии рушди то соли 2030 таҳия намуда, дар ҳуҷҷати асосӣ бо номи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2030 се сенарияи роҳҳои рушдро овардааст: «Инерсионалӣ, саноатӣ ва саноатӣ-инноватсионӣ» [2, С.7]. Дар ин ҳуҷҷат аввал дар бораи роҳи оптималии рушд сухан мерафт, аммо тавре ки таҳқиқот нишон медиҳад, навоварӣ дар солҳои оянда омили муайянкунанда нахоҳад буд. Дар баробари ин, эҳтимолияти рушди инерсионалӣ, ки бо нигоҳ доштани сохтори мавҷудаи иқтисодиёт алоқаманд аст, баландтар аст. Роҳи саноатӣ-инноватсионии рушд, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар он ҳамчун давлати саноатӣ-инноватсионӣ рушд хоҳад кард, бо равандҳои саноатӣ-инноватсионие, ки дар шароити муосир бархӯрд мекунанд, маҳдуд аст.

Ҳамин тариқ, дар асоси татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар доираи барномаи сармоягузориҳои давлатӣ барои солҳои 2016-2020 таъкид кардан зарур аст, ки сиёсати сармоягузории корхонаҳои саноатӣ ташаккули

системаи мақсадноки фаъолияти сармоягузорӣ, интихоби роҳҳои нисбатан самарабахши ноил шудан ба онҳо мебошад. Ташаккули сиёсати сармоягузорӣ муайян кардани ҳадафҳои дарозмуддати корхона, интихоби сармоягузориҳои ояндадор ва фоидаовар, таҳияи афзалиятҳо дар рушди корхона, арзёбии лоиҳаҳои сармоягузории алтернативӣ, таҳияи пешгӯиҳои технологӣ, маркетингӣ, ояндабинии молиявӣ, арзёбии оқибатҳои татбиқи лоиҳаҳои сармоягузориро дар бар мегирад.

Адабиёт:

1. Барномаи сармоягузориҳои давлатӣ барои солҳои 2016-2020. Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30-юми декабри соли 2015, №772 тасдиқ шудааст. - саҳ. 14
2. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан до 2030 годы. Утверждено правительством Республики Таджикистан от 1 октября 2016 года, №392, стр. 17
3. Обидов Ф.Ф. Концепция формирования региональных инвестиционных проектов с использованием механизма государственно-частного партнерства [Текст] /Ф.Ф. Обидов// Вестник Российско-Таджикский (Славянский) Университет. Душанбе, - 2021. - №1 (73).
4. Правила подготовки инвестиционных проектов и реализация среднесрочных программ государственных инвестиций, грантов и капитального строительства в Республике Таджикистан [Текст] //Утверждено постановлением Правительства Республики Таджикистан от 1 августа 2011 г., № 370. - Душанбе - 6 с.

САРМОЯГУЗОРИИ ИНСОНӢ -ҲАМЧУН ОМИЛИ РУШДИ СОҲИБКОРӢ

Ҳакимов С. Н. - *муаллими калони кафедраи таҳлили иқтисодии ДДМИТ*

Дар мақола дараҷаи вобастагии рушди соҳибкорӣ аз муваффақияти қонеъ гардонидани талаботи бозори ҷаҳонӣ ба сармоягузории инсонӣ дар баробари дигар сармоягузориҳо баррасӣ шудааст, ки ин обрӯи кишварро дар арсаи байналмилалӣ ба таври мусбат инъикос мекунад. Сармоягузории инсонӣ метавонад хусусиятҳои истеҳсолии инсонро такмил дода, на танҳо ҳамчун манбаи даромад хизмат кунад, балки барои мустаҳкам намудани дигар паҳлӯҳои ҳаёти иқтисодиву иҷтимоии кишвар имконият фароҳам оварад.

Масъалаи асосии мақола ташаккули рушди устувори соҳибкорӣ дар асоси самаранокии сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ мебошад, ки айни замон омили асосии рушди иқтисодӣ аз рӯи сатҳ ва сифати зиндагии мардум ба ҳисоб меравад.

Калидвожаҳо: *Сармоягузорӣ, сармоягузории инсонӣ, соҳибкорӣ, рушди устувори соҳибкорӣ, сармояи инсонӣ, иқтисодиёт, ММД.*

ЧЕЛОВЕЧЕСКИЕ ИНВЕСТИЦИИ - КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ БИЗНЕСА

В статье рассмотрено степень зависимости развития предпринимательства в успехах удовлетворении запросов мирового рынка от человеческих инвестиций наряду с другими инвестициями, что положительно отражает имидж страны на международной арене. Человеческие инвестиции могут повышать производственные характеристики человека и служить не только источником дохода предпринимательской деятельности, но и давать возможности для усиления других сторон экономической и социальной жизни страны, включая создание новых видов трудовой деятельности, повышение чувство

национальной гордости, экономическая стабильность и расширение международных экономических связей.

Центральным вопросом в статье является формирование устойчивого развития экономики на основе эффективности инвестиций в человеческий капитал, который в настоящее время является основным детерминантом экономического развития с точки зрения уровня и качества жизни людей.

Ключевые слова: *Инвестиции, человеческие инвестиции, предпринимательство, устойчивое развитие бизнеса, человеческий капитал, экономика, ВВП.*

HUMAN INVESTMENT AS A FACTOR OF BUSINESS DEVELOPMENT

The article considers the degree of dependence of the development of entrepreneurship in the success of meeting the demands of the world market on human investment along with other investments, which positively reflects the image of the country in the international arena. Human investment can enhance human performance and serve not only as a source of business income, but also provide opportunities to strengthen other aspects of the country's economic and social life, including the creation of new types of work, increased national pride, economic stability and the expansion of international economic relations.

The central issue in the article is the formation of sustainable economic development based on the effectiveness of investment in human capital, which is currently the main determinant of economic development in terms of the level and quality of life of people.

Keywords *:Investment, human investment, entrepreneurship, sustainable business development, human capital, economy, GDP.*

Мафҳуми «сармояи инсонӣ» дар замони муосир на танҳо барои иқтисодчиёни назариявӣ, балки барои корхонаҳои алоҳида низ аҳамияти калон пайдо мекунад. Таваҷҷӯҳи илми иқтисод ба қобилятҳои инсон, ба роҳҳои ташаккулёбӣ ва рушди эҷодии он хеле афзудааст. Дар фаъолияти соҳибкории ширкатҳои давлатҳои пешрафтаи ҷаҳон ба рушди сармояи инсонӣ ҳамчун пурарзиштарин аз ҳама намудҳои сармоя аҳамияти калон медиҳанд.

Тарафдорони назарияи сармояи инсонӣ онро дар дурнамои маҳдуд ва васеъ баррасӣ мекунанд. Ба маънои маҳдуд, сармояи инсонӣ аз он сабаб номида мешавад, ки шаклҳои он (алалхусус, таълим) ба як қисми фаъолияти инсон мубаддал мешавад. Мувофиқи он сармоя як манбаи қаноатмандӣ ва даромад дар оянда аст. Ба маънои васеъ, сармояи инсонӣ тавассути сармоягузорӣ (сармоягузориҳои дарозмуддат) ба шахс дар шакли хароҷот барои таҳсил ва тарбияи нерӯи корӣ дар истеҳсолот, тандурустӣ, муҳоҷират ва ҷустуҷӯи маълумот дар бораи арзишҳо ва даромадҳо ташаккул меёбад. Г.Беккер мӯҳтавои ин мафҳумро дар китоби худ "Сармояи инсонӣ: Таҳлили назариявӣ ва эмпирикӣ" (соли 1964) чунин нишон медиҳад: Сармояи инсонӣ -ин захираи муайяни солимии ҷисмонӣ, донишу малака ва ҳавасмандӣ мебошад, ки дар натиҷаи сармоягузорӣ ва пасандозҳо ба вуҷуд омадааст ва меҳнати он дар соҳаи мушаххас истифода мешавад, ки дар натиҷа ҳам ба соҳиби қувваи корӣ, ва ҳам ба корфармо даромад меорад. Тавре ки олимон дар бораи назарияи сармояи инсонӣ қайд мекунанд, -хароҷоте, ки сифат ва хусусиятҳои истеҳсолии шахсро баланд мебардорад, метавон онро сармоягузорӣ ҳисобид, зеро хароҷоти

ҷорӣ бо интизори он амалӣ карда мешаванд, ки он хароҷот дар натиҷаи афзоиши даромад, дар оянда чандин маротиба ҷуброн карда мешавад .

Баъзе аз ҷузъҳои фаъолияти сармоягузориро дида бароем. Аз нуқтаи назари илм, сармоягузории дарозмуддат ба ҳама соҳаҳои иқтисодиёт, корхонаҳо ё барномаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, чӣ дар дохил ва чӣ дар хориҷи кишвар, бо мақсади ба даст овардани фоида амалӣ карда мешавад. Субъекти асосии фаъолияти сармоягузорӣ сармоягузор мебошад. Ба шаклҳои асосии сармоягузорӣ, хариди коғазҳои қиматнок ё гузоштани сармоя дар ташкили корхонаҳо дохил мешаванд. Сармоягузорӣ метавонад молиявӣ (портфелӣ), мустақим (воқеӣ) ва зеҳнӣ бошад. Сармоягузории зеҳнӣ ин сармоягузорӣ ба тайёр кардани мутахассисон, интиқоли таҷриба, литсензия ва ноу-хау, таҳқиқот ва таҳияи муштарак байни соҳибкорон ва ғайра мебошад.

Сармоягузориҳои гуногуни инсонӣ дар навбати худ аз ҳисоби хароҷот ба чунин самтҳо равона карда мешаванд:

- барои таҳсилот - аз ҷумла таълими умумӣ ва махсус, расмӣ ва ғайрирасмӣ, дар раванди фаъолият;

- барои ҳифзи саломатӣ, аз ҷумла хароҷот барои пешгирии бемориҳо, ёрии тиббӣ, хӯроки парҳезӣ, беҳтар намудани шароити зиндагӣ ва тандурустӣ;

- ба ҳаракати қувваи қобилияти меҳнатдошта, ки дар натиҷа коргарон аз ҷойҳои нисбатан пасти даромад, ба ҷойҳои нисбатан баланди самаранок муҳоҷират мекунанд.

Сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ яке аз сарчашмаҳои муҳими рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, ки давраи гузариши мушкил ба иқтисоди бозориро аз сар мегузаронад. Масъалаи марказии ташаккули иқтисоди рушди устувор ҳанӯз ҳам самаранокии сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ ба ҳисоб меравад, ки ҳоло муайянкунандаи асосии рушди иқтисодӣ дар сатҳ ва сифати зиндагии одамон мебошад. Аз тамоми ҷузъҳои сармояи инсонӣ, таълим мавқеи асосиро ишғол менамояд ва ба он диққати махсус лозим аст.

Иқтисодиёт ва сатҳи маърифати ҷомеа унсурҳои ба ҳам вобастаи системаи иҷтимоӣ мебошанд, ки ҳар яке ба рушди якдигар ба таври комплексӣ таъсир мерасонанд. Агар мо ин таносубро аз нуқтаи назари такони ибтидоӣ баррасӣ кунем, пас афзалият, албатта, ба потенсиали илмӣ ва таълимии ҷомеа тааллуқ дорад, зеро маҳз ин потенсиал дар ҷомеаи иттилоотӣ- ҳамчун омили муҳимтарин дар рушди иқтисодиёти миллӣ ва унсури зарурии он баҳисоб меравад.

Дар баробари ин, вазъи таҳсилоти аҳолӣ, рушди системаи тандурустӣ ва хусусиятҳои сифатии онҳо дар зери чунин мафҳумҳои иҷтимоию иқтисодӣ, ба монанди "сифати зиндагӣ", "некӯаҳволии субъективӣ", "индекси рушди инсон" асос ёфтааст. Дар он кишварҳое, ки давомнокии умрашон баландтар аст (дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоби миёна 73,8 сол, дар Ҷопон 79 сол, дар Шветсия 78 сол, дар ИМА 78,5 сол ва Британияи

Кабир 81,2 сол), хароҷот дар соҳаи тандурустӣ, маориф ва илм мутаносибан баландтар аст. Сатҳи пасти фавт, сатҳи баланди маълумоти умумӣ ва касбӣ, тахассуси коргарон, афзоиши мӯътадили нишондиҳандаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ба назар мерасад.

Чихеле, ки мушоҳидаҳо нишон медиҳанд сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ аз ҳама бештар фоида меорад. Байни сатҳи маълумот ва сатҳи ММД робитаи мустақим вуҷуд дорад. Яке аз асосгузорони назарияи сармояи инсонӣ Т.Шульц исбот кард, ки дар иқтисодиёти ИМА даромад аз сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ назар ба сармояи ҷисмонӣ зиёдтар аст. Аз ин рӯ, сармоягузорӣ ба соҳаҳои тандурустӣ, маориф ва илм барои кишварҳое, ки сатҳи пасти амалигардонии имкониятҳои инсонӣ ва даромади кам доранд, назар ба сохтани корхонаҳои нав хеле муфидтар аст. Ғайр аз ин, тибқи ҳисобҳои назариётшиноси маъруфи амрикоӣ Э.Денисон, сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ нисбат ба истеҳсолот 5-6 маротиба бештар даромад меорад. Бонки Ҷаҳонӣ дар асоси як таҳқиқот дар 192 кишвар ба хулосае омад, ки кишварҳои дар ҳолати гузариш ба рушди иқтисодӣ қарордоша 16% сармояи физикӣ, 20% сармояи табиӣ ва бештари сармоягузориҳо, яъне 64%-ро сармояи инсонӣ ва иҷтимоӣ ташкил медиҳад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳимтарин муаммои имрӯз ва ояндаи наздик ин, ҳавасмандгардонии воруди сармоягузориҳои ватанию хориҷӣ ба соҳаи технологияҳои баланд, маориф ва илм боқӣ мемонад. Дар мамлакати мо монеаҳо барои ҷалби васеи сармояи хориҷӣ ба сармояи инсонӣ дар маҷмӯъ бо як қатор сабабҳо ба вуҷуд омадаанд, аз ҷумла: номукаммалии қонунгузорӣ, ноустувории молиявӣ, нокифоягии инфрасохтор ва қарзи хориҷӣ, коррупсия дар соҳаҳое, ки ба сармоягузорӣ ниёз доранд, ва омили муҳимтарин - ин нарасидани кадрҳои баландихтисос барои муаррифии лоиҳаҳои сармоягузорӣ мебошад.

Раванди пайдоиши сармоягузориҳои хориҷӣ ба системаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 1993 бо барномаи TEMPUS-TACIS - системаи ҳамкориҳои трансевропоии дар соҳаи таҳсилоти олӣ оғоз ёфт. Ин барнома аз ҷониби Иттиҳоди Аврупо барои давлатҳои тозаистиқлол (ҷумҳуриҳои собиқи Иттиҳоди Шӯравӣ, ба истисноии давлатҳои Балтика) бо мақсади дастгирии ҳамкорӣ ва ҳамкории донишгоҳҳо ва дигар муассисаҳои таҳсилоти олии ин кишварҳо ва кишварҳои Аврупо таҳия шудааст. Мақсади Иттиҳод тавассути фаъолиятҳои муштарак ва табодули навовариҳо дар соҳаи маориф буд, ки қисман ба он ноил гаштанд.

Маълумоти зерин имкон медиҳанд, ки ҳаҷми сармоягузории хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистонро баҳо диҳем: масалан, сармояҳо – ҳамагӣ то аввали соли 2021 андӯхта шуда нисбат ба ҳамин давраи соли 2017 ба маблағи 701,6 миллион сомони зиёд шудааст, аммо нисбат ба солҳои 2019 ба 285,9 миллион сомони ва соли 2020 ба маблағи 107,9 миллион сомони камтар гардидааст. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки ҳоло ҳам барои сармоягузории хориҷи фазои беҳтарро фароҳам овардан лозим аст,

инчунин дар ин самт шафоияти қонун ва ҳавасмангардони барои ворид гардонидани сармоя бояд ба эътибор гирифта шаванд.

Ҷадвали 1.

Маълумот дар бораи сармоягузориҳои хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (млн. доллар)

	2017	2018	2019	2020	2021	Тамоюлот с.2021нис-бат ба с.2017(+;-)
Сармояҳо – ҳамагӣ то аввали соли ҳисобот андӯхта шудааст	5665,4	6366,2	6652,9	6474,9	6367,0	701,6
Дар давми сол ворид шудааст	1100,4	644,4	607,1	428,5	718,3	-382,1
Сармояҳои мустақим то аввали соли ҳисобот андӯхта шудааст	3584,8	3631,7	3948,4	3760,5	3653,8	69,0
-ҳаққи узвият ба фонди оиннома то аввали соли ҳисобот андӯхта шудааст	2156,7	2311,9	2359,3	2236,6	2149,7	-7,0
Дар давоми сол ворид шудааст якҷоя бо сармояҳои чомадонӣ	46,0	102,4	75,5	15,0	109,8	63,8

Манбаъ: Таҳияи муаллиф дар асоси маълумоти Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон-2022 (нашри расмӣ), Душанбе 2022.

Дар айни замон, қайд намудан лозим аст, ки сифати пасти сармояи ҷисмониро бо воситаи баланд бардоштани тахассуси қувваи корӣ (чунон, ки таҷрибаи Ҷопон ва як қатор кишварҳои босуръат рушдёбандаи Осиёи Ҷанубу Шарқӣ нишон медиҳад) ва бо сифати баланд ҷуброн кардан мумкин аст. Сармояи ҷисмонӣ, асосан аз ҳисоби тахассуси пасти қувваи корӣ беқурб мешавад.

Рушди таҳсилоти миллӣ метавонад умедбахш бошад, агар он ба заминаи мувофиқи молиявии дохилӣ асос ёбад. Дар кишварҳои пешрафта, ҳадди аққал 10% ММД барои рушди системаи маориф ҷудо карда мешавад. Ин хароҷот ҳамчун сармоягузорӣ ҳисобида мешавад.

Таҳлили маълумоти оморӣ нишон медиҳад, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои охир, сарфи назар аз вазъи душвори иқтисодӣ, кӯшиш ба харҷ додааст, ки соҳаи маорифро дар сатҳи мувофиқ нигоҳ дорад. Бояд хотиррасон кард, ки таърихи пас аз ҷанги бисёр давлатҳо (Германия, Корея, СССР, Ҷопон ва ғ.), ки қобилияти рушди босуръатро нишон додаанд, исбот мекунад, ки шароити асосии рушди иқтисодӣ дар ин кишварҳо аз ҳамгироии потенсиали таълимӣ ва истифодаи қувваи сармояи зеҳнӣ ба амал омадааст. Маблағгузории афзалиятноки соҳаҳои маориф, илм ва фарҳанг гувоҳи аз он намедиҳад, ки ин кишварҳо пешрафтаанд,

балки онро нишон медиҳад, ки онҳо барои таъмини рушди босуботи ояндаи мамлакат саъю кушиш мекунанд. Хароҷоти зиёди молиявӣ барои рушди соҳаи маориф ин некӯаҳволии кишварро, нишон намедиҳад, балки манбаи он мебошанд.

Маблағгузории маҳдуди давлатӣ ба соҳаи маориф ва илм на танҳо ба соҳаи кори зеҳнӣ, балки ба рушди иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар маҷмӯъ таъсири бад мерасонад. Обрӯи корҳои илмӣ, зеҳнӣ ва эҷодӣ, сатҳи умумии фарҳангӣ ва зеҳнии миллат коҳиш меёбад. Ҳамаи ин ба "фирори мағзҳо" аз ҷумҳурӣ оварда мерасонад, ки дар навбати худ метавонад ба вазъи иқтисодии кишвар таъсири манфӣ расонад.

Сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ дар даҳсолаҳои наздик барои иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти назаррас ва шояд ҳалкунанда хоҳад дошт. Дурнамои миёнамӯҳлат дар ин соҳа бояд қисми таркибии таҳияи стратегияи иқтисодии кишвар гардад.

Адабиёт:

1. Карташов труда: Учебник. М.: Изд-во Рос. экон. акад., 1997. С 8-9.

2 Статистический ежегодник Республики Таджикистан-2002 (официальное издание), Душанбе 2002.

3. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон-2022 (нашри расмӣ), Душанбе 2022.

3 Кокорев персоналом в рамках концепции человеческого капитала. – М.: Изд-во РЭА им. , 2002.

РОҲҲОИ ТАКМИЛДИҲИИ БАҲИСОБГИРИИ МУҲОСИБӢ ДАР МУАССИСАҲОИ ТАЪЛИМИИ ҒАЙРИДАВЛАТӢ

Бобомуродов Б.Э. *н.и.и дотсент, мудири кфедраи баҳисобгирии муҳосибии ДДМИТ.*

Қурбонова Т. *магистранти соли 2-юми ихтисоси 1-25010800 ДДМИТ*

Дар мақола масъалаҳои асосии рушди соҳаи маориф пас аз соҳибистиқлол гаштани Ҷумҳурии Тоҷикистон барраси гардидааст.

Пас аз соҳибистиқлол гаштани кишвар дигаргуниҳои азим ба амал омад, ки дар натиҷа муассисаҳои таълимӣ низ фаъолияташон дигаргун шуд. Дар робита ба гузариши ҷумҳурӣ ба муносибатҳои иқтисоди бозорӣ, муассисаҳои таълимии ғайридавлатӣ бештартаъсис ёфтан гирифт.

Калидвожаҳо *Маориф,ҳадаф,баҳисобгирии муҳосибӣ, маблағгузорӣ.*

СПОСОБЫ УЛУЧШЕНИЯ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА В НЕГОСУДАРСТВЕННЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ

В статье рассматриваются основные вопросы развития сферы образования после обретения независимости Республики Таджикистан. После обретения независимости в стране произошли огромные изменения, в результате которых образовательные учреждения также изменили свою деятельность. В связи с переходом республики к рыночным экономическим отношениям стали создаваться все более негосударственные образовательные учреждения.

Ключевые слова*: Образование, цель, Бухгалтерский учет, финансирование*

WAYS TO IMPROVE ACCOUNTING IN NON-GOVERNMENTAL EDUCATIONAL INSTITUTIONS

The article deals with the main issues of the development of education after the independence of the Republic of Tajikistan. After independence, huge changes took place in the country, as a result of which educational institutions also changed their activities. In connection with the transition of the republic to market economic relations, more and more non-state educational institutions began to be created.

Keywords: *Education, purpose, Accounting, financing*

Дар гузашта низоми маориф бо усули анъанавии баҳисобгирӣ ва ҳисоботи давраи Шӯравӣ, ки ҳадафаш ҳисобгирӣ ва назорати маблағҳои буҷетӣ буд, фаъолият менамуд. Дар баробари барҳам хӯрдани низоми маъмурию идоракунӣ маблағгузории соҳаи маориф низ куллан тағйир ёфта, вобаста ба талаботи муносибатҳои бозорӣ рушд намудан гирифт.

Шакли низоми идоракунии мактабҳои хусусӣ ба вуҷуд омада, дар ин замина талабот ба коркардҳои фаврии иттилооти муҳосибӣ дигаргун гашт, ки бевосита бо роҳи гузаронидани аудити дохилӣ ва дигар чорабиниҳои маъмурӣ беҳтаршавии сифати он ва дар маҷмуъ таъмини фаъолияти самараноки муассисаи таълимӣ ба миён меояд.

Бо муҳайё гаштани заминаи воқеии меъёрию ҳуқуқӣ барои ташаккул ва рушд ёфтани муассисаҳои таълимии ғайридавлатӣ шароити мусоид фароҳам омад. Бояд қайд намуд, ки солҳои охир ба монанди муассисаҳои таълимӣ, боғчаҳо ва мактабҳои хусусӣ кушода шуда ба фаъолият оғоз намудаанд. Манбаи асосии маблағгузории онҳо пардохти ҳармоҳаи маблағи хизматрасонӣ аз ҷониби волидайни кӯдакон ҳисоб меёбад. Нисбати муассисаҳои таҳсилоти томактабӣ чунин қайд намудан зарур аст, ки шумораи онҳо сол аз сол зиёд шуда истодааст. Дар ҷадвали 1. шумораи бахши хусусии муассисаҳои таълимии томактабӣ ва мактабӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар давоми солҳои 2015-2020 нишон дода шудааст.

Ҷадвали 1.

Шумораи бахши хусусии муассисаҳои таълимии томактабӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, солҳои 2015 - 2020 (адад)*

Нишондиҳандаҳо	**Солҳо**						**Тағйирот, соли 2020 нисбат ба соли 2015 (+;)**
	2015	**2016**	**2017**	**2018**	**2019**	**2020**	
Муассисаҳои таълимии томактабӣ	118	126	137	142	148	155	37
аз он ҷумла:							
ширхоргоҳ-кӯдакистон	15	17	23	24	24	26	11
кӯдакистон	87	91	96	94	94	96	9
кӯдакистон-мактаб	3	3	4	6	6	7	4

Сарчашма: Маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмуаи оморӣ. - Душанбе: АОНПҶТ, 2020. - С. 40-66.

Таҳлили гузаронидашуда (ҷадвали 1) нишон медиҳад, ки айни замон дар ҷумҳурӣ 155 адад муассисаҳои таҳсилоти томактабӣ (хусусӣ) фаъолият менамояд. Нишондиҳандаи мазкур нисбат ба соли 2015, 37 адад зиёд мебошад. Дар давраи таҳлилшуда мушоҳида гардид, ки шумораи ширхоргоҳ-кӯдакистон 11 адад, кӯдакистон 9 адад, кӯдакистон - мактаб 4 адад афзоиш ёфтааст.

Айни замон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шумораи бахши хусусии муассисаҳои таълимии мактабӣ низ афзоиш ёфта истодаанд (ҷад.2).

Ҷадвали 2.

Шумораи бахши хусусии муассисаҳои таълимии мактабӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, солҳи 2015 - 2020 (адад)

Нишондиҳанда	Солҳо						Тағйирот, соли 2020 нисбат ба соли 2015 (+;-)
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	
Муассисаҳои таҳсилоти умумӣ (хусусӣ)	27	36	42	47	55	57	30

Сарчашма: Маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмуаи оморӣ. - Душанбе: АОНПҶТ, 2020. - С. 40-66.

Натиҷаи муқоисаи иттилооти ҷадвали 2 аз он шаҳодат медиҳад, ки шумораи муассисаҳои таҳсилоти умумии хусусӣ дар соли 2020 57 ададро ташкил дода, нисбат ба соли 2015 30 адад афзоиш ёфтаанд.

Бояд қайд намуд, ки барои рушди фаъолияти бобарори муассисаҳои таълимии ғайридавлатӣ идоракунии босамари сармояи ба фаъолияти он воридшуда хеле муҳим аст. Идоракунии босамар танҳо дар натиҷаи ташкили баҳисобгирӣ, назорат ва аудити фаъолияти муассиса ва таъмини ахбори воқеӣ ба роҳбарият амалӣ карда мешавад. Аз ин рӯ, бо мақсади таъмини фаъолияти самараноки муассисаҳои зикргардида зарурати ҷамъоварӣ ва коркарди иттилооти фаврии соҳавӣ дар доираи баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити дохилӣ дар муассисаҳои таълимии ғайридавлатӣ пеш омадааст.

Масъалаҳои ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ дар муассисаҳои таълимии хусусӣ таваҷҷуҳи махсусро тақозо мекунанд, зеро аввалан, раванди технологии пешниҳоди хизматрасонии таълимӣ аз дигар намудҳои фаъолият фарқияти ҷиддӣ доранд ва дуюм, дар ин соҳа тартиби махсуси ташаккули иттилооти ҳисоботӣ муқаррар карда шудааст.

Фаъолияти таълимӣ дар аксар ҳолат бо давраи тӯлонии хизматрасонӣ (зиёда аз як давраи ҳисоботӣ) алоқаманд буда, марҳила ба марҳила пардохти хизматҳои пешниҳодшуда амалӣ карда мешавад, ки нигоҳдории автоматии маълумотро дар бораи

ҳисоббаробаркуниҳо бо контрагентҳо, ҳисобкунии автоматии ҳиссаи хизматрасониро дар давраи ҳисобот талаб мекунад. Ин талабот оид ба ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ дар муассисҳои таълимии ғайридавлатӣ имкон медиҳад, ки дар шароити коркарди маълумоти компютерӣ истифода бурдани шаклҳои баҳисобгирӣ тавсия дода шавад.

Хусусияти фарқкунандаи баҳисобгирии муҳосибии муассисаҳои таълимии ғайридавлатӣ тафовути равшани байни маблағҳои аз фаъолияти тиҷоратӣ, аз буҷа дар шакли грантҳо ва маблағгузории мақсаднок, маблағҳои вориднамудаи муассисон мебошад. Ин сарчашмаҳои маблағгузориро ҳангоми гирифтани фондҳои асосӣ низ ҷудо кардан мумкин аст. Дар айни замон, ба моликияти истеҳсолшаванда танҳо воситаҳои асосие, ки дар рафти фаъолияти тиҷоратӣ ба даст оварда шудаанд, мансуб дониста мешаванд.

Дар натиҷа зарурати тафсилоти фондҳои асосӣ бо истифода аз системаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ба миён меояд. Ҳама амалиёти тиҷоратие, ки ташкилот анҷом медиҳад, бо ҳуҷҷатҳои тасдиқкунанда - ҳуҷҷатҳои ибтидоии баҳисобгирӣ, ки дар асоси онҳо сабткунакҳои баҳисобгирии муҳосибӣ пеш бурда мешаванд, ҳуҷҷатгузорӣ карда мешаванд. Мутобиқи талаботи пешниҳодшуда ташкилотҳо метавонанд сабткунакҳои баҳисобгирии муҳосибиро бо назардошти хусусиятҳои мушаххаси соҳа таҳия кунанд. Аз ҷумла, қисми зиёди кори баҳисобгирии муҳосибии муассисаи таълимии ғайридавлатӣ бо ҳисоббаробаркуниҳо барои хизматрасонии таълимии расонидашуда алоқаманд аст. Дар баробари ин сабткунаке, ки ин маълумотро ташаккул медиҳад, бояд нишондиҳандаҳое дошта бошад, ки расмиёти зеринро ба инобат мегиранд:

- пешбурди рӯйхати мактаббачагоне, ки дар мактаб ва дигар шуъбаҳо мехонанд;
- баҳисобгирии хизматрасониҳои таълимии ба мактаббачагон: таҳсилоти асосӣ, бахшҳо, таҳсилоти иловагӣ ва дигар намудҳои хизматрасонӣ;
- ҳисоб кардани арзиши хизматрасонӣ;
- баҳисобгирии пардохтҳои аз мактаббачагон ва намояндагони онҳо барои намудҳои гуногуни хизматрасониҳои таълимӣ гирифташуда;
- ҳисоб кардани қарзи мактаббачагон барои таҳсилоти асосӣ ва хизматрасониҳои иловагӣ;
- ҳисоб кардани ҷаримаҳо барои қарзҳои муҳлаташ гузашта ва иловапулӣ барои тарифҳои тағйирёфтаи хизматрасониҳои пардохтнашуда;
- гузаронидани аз нав ҳисобкуниҳои зарурӣ вобаста ба ворид намудани маълумотҳои гуногун, ки ба қарз, ҷаримаҳо ва

иловапулиҳо таъсир мерасонанд.

Яке аз маҷмӯи чорабиниҳое, ки ба ҳуҷҷатҳои муҳосибӣ алоқамонданд, ин тартиб додани номгӯйи парвандаҳо мебошад. Ба ғайр аз тартиб додани номгӯйи корҳои баҳисобгирӣ, ба вазифаҳои гуруҳи кормандон низ тартиб додани ҷадвали гидргардиши ҳуҷҷатҳо дохил мешаванд.

Дар низоми баҳисобгирии муассисаҳои таълимӣ тартиби гузаронидани барӯйхатгирӣ хусусиятҳои худро дорад. Ҳама амвол ва намудҳои уҳдадориҳои молиявӣ, аз ҷумла қарзи дебиторӣ бояд барӯйхат гирифта шаванд. Қисмати асосии қарзи дебитории муассисаи таълимии ғайридавлатӣ қарзи хонандагон барои хизматрасониҳои таълимиигирифташуда мебошад.

Барои дар сатҳи муосири баланди технологӣ ба роҳ мондани раванди таълим, фаъолияти муассисаҳои таълимии хусусӣ хароҷоти муайянро талаб мекунад, ки идоракунии салоҳиятноки онҳо имкон медиҳад, ки самаранок фаъолият намояд, захираҳои дохилии ташкилот саривақт ошкор ва оқилона истифода карда шавад. Хароҷоти вобаста ба пешниҳоди хизматрасониҳои таълимӣ нобаробаранд, ки таваҷҷуҳи бештарро тақозо мекунад.

Хулоса, метавон гуфт, ки ташкил ва тартиби пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ дар муассисаҳои таълимии ғайридавлатӣ хусусиятҳои худро дорад. Хусусияти ташкили баҳисобгириро хусусиятҳои ҳуҷҷатҳое, ки фарорасии лаҳзаи таҳсил, давраи таҳсил ва хатми муассисаро бо сабабҳои гуногун (анҷоми раванди таълим, хориҷ кардан дар марҳилаи муайяни таълим) инъикос менамоянд, ба миён меорад. Давраи дуру дарози таҳсил муассисаро вазифадор мекунад, ки дар тамоми давраи таҳсил баҳисобгирии ҳисоббаробаркуниҳоро ташкил кунад.

Адабиёт:

1. Маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмуаи оморӣ. - Душанбе: АОНПҶТ, 2020. - С. 40-66.

2.Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ" аз 25 марти соли 2011, № 702

3.Шарифов З.Р., Саидов Р.Н. Такмили методикаи аудити муассисаҳои соҳаи маориф / З.Р.Шарифов, Р.Н.Саидов // Кишоварз. – 2020с.

ЗАМИНАҲОИ НАЗАРИЯВӢ ВА МЕТОДОЛОГИИ РУШДИ НИЗОМИ БОНКӢ ДАР ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ

Муслихова Тахмина Тағоевна- *н.и.и., дотсент, мудири кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон*

Ҷулиев Музаффар Ҳалимович- *ассистенти кафедраи таҳлили иқтисодии, Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон*

Дар мақолаи мазкур муаллифон заминаҳои назариявӣ ва методологии таърихи пайдоиши бонкҳо ва муммоҳои асосии такмилдиҳии низоми бонкиро дар рушди иқтисодиёт ба таври мушаххас баён карда шудааст.

Калид вожаҳо: *Равандҳои иқтисодӣ, бонк,пул,иқтисодиёт,муносибатҳои молию пулӣ, низомҳои иқтисодӣ.*

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЫ В ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

В данной статье автор специально разъяснил теоретико-методологические основы истории возникновения банков и основные проблемы совершенствования банковской системы в развитии экономики.

Ключевые слова: *экономические процессы, банк, деньги, экономика, финансово-денежные отношения, экономические системы.*

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF THE DEVELOPMENT OF THE BANKING SYSTEM IN BUSINESS ACTIVITIES

In this article, the author specifically explained the theoretical and methodological foundations of the history of the emergence of banks and the main problems of improving the banking system in the development of the economy.

Key words: *economic processes, bank, money, economy, financial and monetary relations, economic systems.*

Дар таърихи тамаддуни башарият вобаста ба ангеза ва падидаҳои бавуҷудоии ташаккул ва равандҳои иқтисодӣ бодарназардошти элементҳои ба он хос маълумотҳои дақиқ ва асоснок исботшуда вуҷуд надорад. Дар таҳқиқи бавуҷудоии ин ё он низомҳои иқтисодӣ чунин ба назар мерасад, ки як сарчашма сарчашмаи дигаро инкор мекунад ё он пештар ба вуҷуд омадани низомро инъикос менамояд. Ҳамин тавр дар масъалаи таърихи низоми бонкӣ дар ҷомеа низ ақдидаҳо ва назариётҳои гуногун вобаста ба сарчашмаҳо ва бозёфтҳои таърихӣ ҷой дорад. Сарчашмаҳои таърихӣ дар тӯли асрҳо вобаста ба падидаи замони фаъолияти бонкҳо, амалиётҳои анҷомдодаи онҳо ва ангезаи тағйирёбии фаъолият ва рушди онҳо маълумоти кофӣ боқи нагузоштааст, аммо баъзе ҷузъиётҳои онро дар манбаъҳои таърихӣ мушоҳида кардан мумкин аст. Таҳқиқи ин сарчашма аз рӯи фарзиётҳои пулӣ дар замони қадим то замони мо маълумот расидааст. Вобаста ба ин дар дигар мавридҳо, таърихи муосири далелҳои зиёди моддии гардиши пулҳои қадимиро ҷамъоварӣ намудан имконпазир аст, аммо ба саволи он, ки оддитарин муассисаҳои қарзӣ чӣ гуна буданд, посух дарёфт намудан мушкил аст. Фарзиётҳои бавуҷудоии бонкҳоро дар ҳар шакл мушоҳида кардан мумкин аст. Илова бар ин, давраи пайдоиши бонкҳо муайян карда нашудааст ва бинобар ин дар адабиёти иқтисодӣ тавсиф моҳияти аслии пайдоиши бонкҳо ошкор нашудааст.

Вобаста ба андеша ва афгори як қатор олимон аввалин бонкҳо дар шароит ва марҳилаи истеҳсолоти капиталистӣ, дар асрҳои 14 ва 15, асосан дар шаҳрҳои Италия (Венеция, Генуя) пайдо шудаанд[13 с 14]. Ба ақидаи ин коршиносон, таъсиси бонк хамчун як муассисаи махсуси хоҷагии молӣ на бо инкишофи муносибатҳои молию пулӣ дар марҳалаҳои аввали иқтисодиёти молӣ, балки ин тамоюл ба давраҳое рабт дода мешавад, ки шабакаи муассисаҳои махсуси хос ба ин соҳа вуҷуд дошт. Дар дигар маврид ба андешаи Г.Н. Белоглазова ҷиҳати фаҳмидани моҳият ва нақши бонкҳои муосир дар иқтисоди бозорӣ мо бояд таҳаввулоти таърихии

бавуҷудоӣ ва шаклгирии онҳоро пайгирӣ кунем. Пайдоиши аввалин бонкҳо ба шимоли Италия наздиканд, аммо таърихи бонкдорӣ ба ҳазорсолаҳо рабт дорад. Дар замонҳои қадим муассисаҳое мавҷуд буданд, ки ҳамчун кори бонкҳо вазифаҳои зеринро ба монанди инҳо иҷро мекарданд:

- амалиёти комиссионӣ оид ба хариду фурӯш;
- пардохт барои муштариён;
- додани қарз

Вобаста ба андешаи Г.Н. Белоглазова аввалин бонкҳо — хонаҳои савдо — дар Шарқи қадим асрҳои 8-9 - уми пеш аз мелод ба вуҷуд омадаанд. Муассисаҳои шабеҳи бонкҳо дар Бобул, Юнони қадим, Миср ва Рим амал мекарданд. Ҳамин тариқ дар асри ҳаштум то мелод Вавилон бонк ба қабули пасандозҳо, додани қарз ва ҳатто қабули пулҳоро ба роҳ монда буд[2 с 308]. Ҳамин тавр вобаста ба як қатор сарчашмаҳои дигар пайдоиш ва инкишофи бонкҳо дар Россия, Англя, Амрико ва сарзамини Осиёи Марказӣ ба вуҷуд омадаанд. Муаррихон қайд менамоянд, ки дар асри 8 пеш аз милод Бонки Вавилон пасандоз қабул мекард, фоиз медод, қарз медод ва ҳатто пулҳои қоғазиро ба муомилот мебаровард.

Ба андешаи Е.Б.Стародубцева бонкҳо асоси иқтисодиёт буда, низоми гардиши ҷамъияти иқтисодиро табақабандӣ менамоянд. Дар доираи ин андешаҳо қайд гардидааст, ки ҷамъияти муосир бе ин вуҷуд дошта наметавонад, зеро онҳо бонкҳое мебошанд, ки ба воситаи онҳо пардохтҳо анҷом дода мешаванд ва фаъолияти муътадили ширкатҳо, пардохту ҳисоббаробаркуниҳо, ба амал баровардани муносибатҳои молию пулро ташкил медиҳанд. Дар баробари ин, маҳз ба шарофати бонкҳо ва сафарбаркунии пардохтпазирии озод ва қарздиҳӣ, инчунин маблағҳои онҳое, ки пардохтпазирии озод доранд ва айни замон ба он ниёз доранд, тақсим карда мешаванд.

Мафҳуми бонк аз калимаи итолиёвӣ «бенко» гирифта шудааст, ки вобаста ба сарчашмаҳои таърихӣ дар аввал бонкҳо танҳо саррофиҳои гуногун ва асосан нуқтаҳои мубодилаи асъор (мағозаҳо) буданд. Бо мурури замон додани қарзҳои гуногун ба соҳаи тиҷорат, инчунин ҷалби маблағҳо васеъ гардида бонкҳое пайдо шуданд, ки дар баробари қарздиҳӣ пасандозҳо қабул мекарданд. Вобаста ба сарчашмаҳо ва адабётҳои иқтисодӣ дар рушди фаъолияти низоми бонкӣ чунин марҳилаи асосӣ вуҷуд дорад:

- ✓ Марҳалаи 1 - аз давраи қадим то пайдоиши бонки Венетсия.
- ✓ Марҳалаи 2 - аз соли 1156 то таъсиси бонки Англия - 1694;
- ✓ Марҳилаи 3 - аз соли 1694 то охири асри 18;
- ✓ Марҳилаи 4 - Аз ибтидои асри 19. то ҳоло[9 с 10].

Марҳилаи 1. Пайдоиши аввалин бонкҳо дар марҳалаи 1 нишон медиҳад, ки пештар бонк ба маънои муосири калима вуҷуд надошт. Муайян кардан душвор буд, ки ибтидои бонкдорӣ бори аввал дар кадом кишвар пайдо шудааст. Лекин пайдоиши аввалин бонкҳо 2300 сол пеш аз

милод исбот шудааст. Халдониён дар додани қарз ва интиқоли пул ба тиҷорат машғул буданд. Ба гуфтаи Капел, хитоиҳо дар 2000 сол пеш аз милод низ ҳатто муомилоти чекӣ низ мавҷуд буд. Ҳамчунин дар Бобул, ки ибтидои асри VI пайдоиши пул ва иқтисодиёт дар таърихи ҷаҳонӣ онҷо сарча ИМА мегирад пайдоиши бонкҳоро рабт додан мумкин аст. **Марҳилаи 2.** Бонкҳо тадриҷан дар саросари Итолиё паҳн шуда, аксари онҳо дар марказҳои савдои калон, шаҳрҳои Ҳанси Генуея, Венетсия, Флоренсия ва сипас дар Фаронса, Нидерландия, Гамбург ва Британияи Кабир пайдо шудаанд. Вазъи ғайримуқаррарии муомилоти байналмилаӣ ва пулӣ, бинобар беқурбшавӣ ва гуногунрангии воҳиди мубодила ва истифодаи нодурусти нуқтаҳои мубодилаи асъор, бархе аз ҳукуматҳои шаҳрӣ ва гурӯҳҳои тиҷоратиро маҷбур сохт, ки бонкҳои давлатӣ таъсис дода тамоюли ин равандҳои манфиро зери назорат гиранд.

Вобаста ба адабиётҳои иқтисодӣ ввалин бонкҳои давлатӣ дар Италия пайдо шуданд. Он ҷо дар Венетсия, дар соли 1156, як муассисаи давлатӣ, ки дар он андозҳо пардохта мешуданд ва баъзе амалиёти бонкӣ анҷом дода мешуданд, ба сохторҳои дунявӣ тақсим карда шуда, таҳти сарпарастии рӯҳониён тақсим карда мешуданд. Ҳамчунин дар соли 1407 бонки Георгий бо бисёр бонкҳои хурди ҷамъиятӣ муттаҳид карда шуда, ба зери назорати шаҳри Генуя гузаштанд.

Марҳилаи 3. Аз сабаби он, ки сармоя аз ҷониби ҳукумат бозпас гирифта мешуд, пулҳои коғазӣ ба ҳамин миқдор ба муомилот бароварда мешуд. Бонк метавонист бо ин пулҳо, савдои тилло (монополия), векселҳои дисконтӣ (вексел бо нархи камтар аз эквивалент фурӯхташуда ва фарқият аз фурӯш тахфифро пардохт намояд.

Дар ҳамин давра бонкҳои махсусгардонидашуда низ таъсис дода шудаанд: Шотланд Роял (1695), Бонки ширкати бритониёии савдои бофандагӣ (1706), Бонки Вена (1703), Бонки Пруссия оид ба савдои баҳрӣ (1767), Фонди ҳисоби Париж. 1776), Бонки Петербург (1780). Дар ин бонкҳо усули нави хисоббаробаркунӣ ба вуҷуд омад: ин усул на танҳо бо роҳи аз як ҳисоб ба ба ҳисоби дигар гузарондани пул, балки бо роҳи муомилоти чекҳо ва то 80% ҳисобҳои хориҷӣ дар айни замон бо чек ҳисоб карда мешаванд.

Масалан, дар Франция бонки марказӣ соли 1800, Бонки Австрия соли 1806, Бонки давлатии Россия соли 1800 таъсис ёфтаанд[9 с 9].

Ҳамчуни ба гуфтаи муаррихон, аз соли 2300 пеш аз милод, калдониён ширкатҳои тиҷорӣ доштанд, ки дар баробари иҷрои вазифаҳои мустақими худ қарз низ медоданд.

Ба андешаи таърихшиносон шахсони алоҳида ва ҳам баъзе муассисаҳои калисо буданд, ки сармояи назаррасро мутамарказ мекарданд. Маъбадҳо ҷои амн барои нигоҳ доштани ашёи қиматбаҳо буданд. Дуздоне, ки қурбонгоҳҳоро эҳтиром мекарданд, онҳоро ғорат намекарданд. Амонатҳое, ки ба дин дахл доштанд, маъбадҳои Юнонро (Делфи, Делиан, Самос, Эфес) машҳур гардонд, ки дар як вақт ба як навъ муассисахои бонкӣ

табдил ёфт. Дар маъбади Артемида дар Аласа, захираҳо дар соҳили Осиёи Хурд ва дар маъбади Аполлон дар Делфи маблағҳои озод аз тамоми Юнону Аврупо ҷамъ карда шуданд.

Дар дигар асарҳои олимон, ки пайдоиши бонкҳо ба сарзамини Осиёи Марказӣ рабт дода мешавад пайдоиши бонкҳо вобаста ба сарчашмаи онҳо тамоюли дигар дорад.

Пайдоиш ва заминаҳои бонкҳои Русия ба давраи Великий Новгород (асрҳои XII-XV) рост меоянд. Пештар дар он давра амалиёти бонкӣ ба монанди пасандозҳои накдӣ қабул карда мешуданд, қарзҳои бо гарав ва ғайра сурат мегирифт.

Бори аввал бонкҳо дар ҷамъияти феодалӣ пайдо шуданд. Бо вуҷуди ин, оғози бонкдорӣ ҳатто пештар, дар ҷомеаи ғуломӣ низ рӯй дода буд. Сипас вазифаи асосии чунинт бонкҳо нигоҳ доштани пул ё металлҳои қиматбаҳо буд, ки дар Бобул ва Юнон аз ҷониби ширкатҳои коҳинон дар маъбадҳо, инчунин спекулятсияҳо (миёнарав) дар савдои табдили асъор ба муомилоти тангаҳои вазнҳои гуногуни тилло, нуқра машғул буданд. Савдои мубодилаи асъор ва умуман хизмати тиҷоратӣ тавасути миёнаравӣ дар пардохтҳои мутақобила соҳаи асосии бонкдории хусуси буд, ки махсусан дар Афина инкишоф ёфт [7 с 124].

Баробари пайдоиши Роҳи бузурги абрешим (аз асри II пеш аз милод) дар як қатор мамлакатҳои Осиёи Марказӣ савдои конверсияи асъор боз ҳам вусъат ёфт. Қариб ҳамаи корвонҳо аз Хитой ба воситаи Осиёи Миёна, баъд аз Эрон, Ирок, Сурия, Туркия, Юнон ва Рум бо як шоха ба Африкаи Шимолӣ мерафтанд[8 с 6]. Дигар Сарчашмаҳои таърихӣ аз пайдоиши пул то муомилоти пулӣ нишон медиҳанд, ки аввалин заминаҳои пайдоиши бонкҳо дар сарзамини Осиёи марказӣ пайдо шуда баъдан ҳамчун таҷриба ба давлатҳои пешрафтаи ҷаҳон доман паҳн намудаанд.

Кассаҳои қарздиҳии уездӣ муассисаҳои маъмурӣ ва молиявӣ мебошанд, ки аз ҷониби мақомоти маҳаллӣ барои дастгирии истеҳсолкунандагони хурд ташкил карда шудаанд. Ин муассисаҳоро «муассисаҳои қарзии халқӣ» меномиданд. Зарурати ба ин гуна муассисаҳо дар шароити вилояти Туркистон ҳануз соли 1870 генерал-губернатори якуми Туркистон фон Кауфман ба миён гузошта шуда буд[4 с 533]. Бароҳатие, ки имконияти хуб эҷод намекунад, диққати одамони тиҷораткунандаро ҷалб карда наметавонад. Ба ақидаи таърихшиносон, бонкҳои Бобули Қадим на танҳо қарз медоданд, балки замин хариду фурӯхтанд ва як қатор амалиёти дигарро анҷом медоданд[5 с 36].

Ҳамин тариқ пайдоиши аввалин бонкҳоро дар давлатҳои гуногун аз он ҷумла: сорли 1694 дар Лондон, соли 1971 дар ИМА, соли 1875 дар Россия ҳамчун бонк пайдо шудаанд. Дар қаламрави Тоҷикистони муосир муассисаҳои бонкӣ аллакай дар давраи шӯравӣ пайдо шуда буданд. Аммо сармояи бонкӣ механизми миёнаравӣ ба ин минтақа низ аз солҳои аввал, вақте ки Бонки давлатии Русия дар Тошканд ба фаъолият оғоз кард, ворид шуд.

Бинобар ин чунин тахмин кардан мумкин аст, ки бонкҳои аввалин хеле пеш аз давраи мануфактураи капитализм, дар давраи ташкил ёфтани давлат дар марҳалаи инкишофи хеле зиндаи муомилоти мол, муносибатҳои пулӣ ва кредитӣ ба вуҷуд омадаанд. Ин гуна муносибат, чунон, ки таърих нишон медиҳад аллакай дар ҷомеаи ғуломдорӣ буд[6 с 11].

Дар робита ба ҳамаи маълумотҳои мавҷуда ва таҳқиқҳои анҷомшуда гуфтан мумкин аст, ки пайдоиш ва рушди низоми бонкӣ ба ҳамон давлатҳое рабт дода мешавад, ки дар ин давлатҳо пеш аз бонкҳо муносибатҳои тиҷоратӣ ба вуҷуд омада тиҷорат дар сатҳи гуногун ривоҷ ёфтааст. Ҳамчунин баъзе ҷузъиётҳои пайдоиши пул бозгӯи он мебошанд, ки пайдоиши пул қабл аз давлаҳои Рим, Италия ва монанди инҳо дар сарзамини осиёи марказӣ махсусан сарзамини тоҷик нишин ба вуҷуд омадаанд. Ба андешаи мо бонкҳои тиҷорати ва ташкилотҳои қарзӣ мустақиман ба вуҷуд намомада як қатор омилҳо боиси ба вуҷуд омадани бонкҳо гардидаанд:

- ба миён омадани муносибатҳои тиҷоратӣ, ки ба афзоиши ҳаҷми пулҳо ва афзоиши захираҳо мусоидат намуд;
- зиёд гардидани дороиҳои пулӣ ва баланд гардидани сатҳи хавфҳо, бехатарии нигоҳдории дороиҳои пулӣ;
- иваз намудани пулҳои гуногунарзиш ҳангоми хариду фурӯши молҳо ва муносибатҳои тиҷоратӣ;
- мушкил будани интиқоли пул аз як минтақа ба минтақаи дигар ҳангоми ташкили муносибатҳои тиҷоратӣ;
- нишон додани мустақилияти иқтисодии кишварҳои пешрафта ва аз лиҳози интиқоли содирот устувор.

Адабиёт:

1. Биман А.Б. История банков.-Петроград. 1997.-с.7-8.
2. Г.Н. Белоглазова. Денги, кредит, банки. Учебник. Москва «Высшее образование»2008. Стр.308
3. Лаврушина О.И. Ба нковское дело. Учебник. Москва – 2011. Стр 14.
4. Материал к характеристике народного хозяества Туркестана. Часть 1. Отдел 2 (Приложение к отчету по ревизии Туркестанского края произведенной по височайшему повелению сенатором гофместером графом К.К. Паленом). СПБ., 1911.-с.533.
5. Ожегов С.И. Словарь руского языка.-М.1978.-с.36.
6. Раҳимов З. Совершенствование упаравления банковской системой Таджикистана в условиях рынка / Монография. З.Раҳимов. – Душанбе «Ирфон» 2005. Стр 11.
7. Хотамов Н.Б., Майдонова С., Хасанова Г. Из истории банков и предпренимательства в Центральной Азии. Душанбе -2002. с.6.
8. Ҷураев Б.М. Низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва накши он дар пешрафти иқтисодиёт. Ҷавонон ва илми муосир. Душанбе 2011. Саҳ 145.

9. Экономическая энциклопедия. Политическая экономия.Т.1.-М., 1972.-с.124.

10. Е.П.Жарковская. Банковское дело. Учебное пособие. 5-е издание. Москва 2007. Стр 9-10.

ТАНЗИМИ КОНСТИТУТСИОНӢ – ҲУҚУҚИИ ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ

Мирзоев Субҳоналӣ Аҳтамҷонович, *номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсенти кафедраи ҳуқуқи иқтисодӣ, молиявӣ ва зиддикоррупсионии факултети менеҷмент ва ҳуқуқи иқтисодии ДДМИТ*

Эраҷи Маҳмад, *ассистенти кафедраи ҳуқуқи иқтисодӣ, молиявӣ ва зиддикоррупсионии факултети менеҷмент ва ҳуқуқи иқтисодии ДДМИТ*

Фарзонаи Амиралӣ, *магистранти курси 2, ихтисоси кори бонкии ДДМИТ*

Мақолаи мазкур ба танзими конститутсионӣ – ҳуқуқии фаъолияти соҳибкорӣ бахшида шудааст. Муаллифон ҳуқуқҳои конститутсионии субъектони фаъолияти соҳибкориро мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор додаанд. Муаллифон якчанд механизми баланд бардоштани дониши ҳуқуқию иқтисодии субъектони фаъолияти соҳибкориро зарурӣ ва саривақти меҳисобанд.

Вожаҳои калидӣ: *Конститутсия, фаъолияти соҳибкорӣ, инсон, шаҳрванд, кафолат, ҳуқуқ, давлат, озодӣ, моликият, иқтисодӣ, санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ.*

КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Данная статья посвящена конституционно-правовому регулированию предпринимательской деятельности. Авторы проанализировали и рассмотрели конституционные права субъектов предпринимательской деятельности. Авторы считают необходимыми и своевременными отдельные механизмы повышения правовых и экономических знаний субъектов предпринимательства.

Ключевые слова: *Конституция, предпринимательская деятельность, человек, гражданин, гарантия, право, государство, свобода, собственность, экономический, нормативно-правовые акты.*

CONSTITUTIONAL AND LEGAL REGULATION OF BUSINESS ACTIVITIES

This article is devoted to the constitutional and legal regulation of entrepreneurial activity. The authors analyzed and considered the constitutional rights of business entities. The authors consider necessary and timely separate mechanisms for increasing the legal and economic knowledge of business entities.

Key words: *Constitution, entrepreneurial activity, person, citizen, guarantee, right, state, freedom, property, economic, legal acts*

Ҳуқуқи инсон яке аз масъалаҳои мубрам ва муҳими ҷаҳони муосир мебошад. Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ҳамчун узви комилҳуқуқи ҷомеаи ҷаҳонӣ нисбат ба риояи принсип ва меъёрҳои байналмилалӣ оид ба ҳуқуқи инсон бетараф нест. Дар ин раванд ташаккул ва рушди давлати демократӣ ва ҳуқуқбунёд яке аз самтҳои асосӣ ва афзалиятноки Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад [6, с. 64].

Озодии фаъолияти соҳибкорӣ ҳамчун яке аз категорияҳои ҳуқуқу озодиҳои иқтисодии инсон ва шаҳрванд дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар гардида, амалигардии он кафолат дода шудааст.

Ҳуқуқу озодиҳои иқтисодии инсон ва шаҳрванд низ дар баробари ҳуқуқҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва шахсӣ аз ҷониби давлат кафолат дода шуда, эътироф, риоя ва ҳифз мегарданд.

Аз ҷумла: дар моддаи 5 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон зикр мегардад, ки «Инсон, ҳуқуқ ва озодиҳои ӯ арзиши олӣ мебошанд. Ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрвандро давлат эътироф, риоя ва ҳифз менамояд». Машғул шудан ба фаъолияти соҳибкорӣ низ яке аз категорияҳои ҳуқуқу озодиҳои иқтисодии шаҳрвандон ба ҳисоб меравад, ки таҷассумгари гуфтаҳои болост.

Конститутсия ҳамчун қонуни асосии давлат соҳаҳои муҳимтарини фаъолияти давлат, ҷамъият ва шаҳрвандонро танзим менамояд. Гарчанде масъалаҳои зиёди муносибатҳои соҳибкорӣ аз тарафи қонунҳои ҷорӣ танзим мегарданд, принсипҳои асосии танзими муносибатҳои соҳибкориро Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян намудааст. Давлат фаъолияти озоди иқтисодӣ, соҳибкорӣ, баробарҳуқуқӣ ва ҳифзи ҳуқуқии ҳамаи шаклҳои моликият, аз ҷумла моликияти хусусиро дар моддаи 12 Конститутсия кафолат медиҳад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳимояи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон аз ҷумла ҳуқуқ ва озодиҳои иқтисодии (соҳибкории) ӯ дар сатҳи конститутсионӣ ба роҳ монда шудааст, ки меъёрҳои он ба Эъломияи умумии ҳуқуқи башар, Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ ва Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ ва сиёсӣ, инчунин дигар санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар ин самт мувофиқат мекунад [3, с. 64].

Конститутсия ва қонунҳои нави иқтисодии Тоҷикистон дар низоми ҳуқуқҳои иҷтимоию иқтисодии инсон ва шаҳрван ҳуқуқ ба моликияти хусусӣ ва тарзи татбиқи онро муқаррар кардаанд [4, с. 172].

Бояд қайд намуд, ки нақши муҳими қонунҳои иқтисодӣ дар рушду нумӯи Тоҷикистони имрӯза аз манфиат холи нест.

Мусалам аст, ки имрӯз шумораи зиёди санадҳои қонунгузорӣ қабул ва ба санадҳои қонунгузории амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон тағйиру иловаҳои зарурӣ ворид карда шудаанд, аксарияти онҳо дар заминаи Паёмҳои Президенти мамлакат ба Маҷлиси Олӣ ва бо истифода аз ҳуқуқи ташаббуси қонунгузории Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон пешниҳод гардидаанд [7, с. 193].

Барои расидан ба мақсадҳои иқтисодӣ ва ворид гаштан ба муносибатҳои иқтисоди бозорӣ дар заминаи асосҳои конститутсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қонунҳои сершуморе қабуд гардида, амал карда истодаанд. Аз ҷумла, Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон: «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ» аз 26 июли соли 2014, «Дар бораи хусусигардонии моликияти давлатӣ» аз 16 майи соли 1997, «Дар бораи ҳимояи рақобат» аз 30 майи соли 2017, «Дар бораи бақайдгирии давлатии шахси ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродӣ» аз 19 майи соли 2009, «Дар бораи минтақаҳои озоди иқтисодӣ» аз 25 марти соли 2011, «Дар бораи ташкилотҳои маблағгузории хурд» аз 16 апрели соли 2012, «Дар бораи

мораторий ба санҷишҳои фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ» аз 08 июни соли 2022 ва монанди инҳо мисоли гуфтаҳои болоянд.

Объекти танзимнамоии конститутсионии ҳаёти иқтисодӣ - ин заминаҳои иқтисодии мамлакат, муносибатҳо оид ба моликият, меҳнат, фаъолияти соҳибкорӣ, молия ва ғайра мебошад. Дар конститутсияи бисёре аз мамлакатҳо (Италия, Испания, Португалия, Бразилия, Перу, Ӯзбекистон ва ғ.) оид ба ин масъала боби алоҳида ҷудо гардидааст [2, с. 57].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияти соҳибкорӣ аз моддаи 12 Конститутсия асос ёфта, яке аз самтҳои сиёсати иқтисодии давлат ба ҳисоб меравад.

Қобили қайд аст, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мунтазам ба субъектони фаъолияти соҳибкорӣ ғамхорӣ зоҳир менамояд.

Ҳамасола дар Паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи дастовардҳои фаъолияти соҳибкорӣ, дастгирии давлатии фаъолияти соҳибкорӣ, имтиёзҳои андозӣ дар соҳаи фаъолияти соҳибкорӣ ва ҳатто миннатдории роҳбари давлат ба субъектони фаъолияти соҳибкорӣ ироа мегардад.

Аз ҷумла дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» аз 23 декабри соли 2022 қайд гардид, ки дар доираи сиёсати пешгирифтаи давлату Ҳукумат доир ба дастгирии фаъолияти соҳибкориву сармоягузорӣ дар замони соҳибистиқлолӣ тадбирҳои зарурӣ амалӣ гардида, дар ин самт барои соҳибкорон имтиёзу сабукиҳои зиёд ҷорӣ карда шуданд.

То имрӯз ба онҳо беш аз 120 намуди имтиёзу сабукиҳои андозиву гумрукӣ пешниҳод шуда, шумораи сохторҳои бақайдгирии давлатии фаъолияти соҳибкорӣ аз 4 ба 1 кам гардида, хизматрасонӣ дар ин самт ба таври ройгон ба роҳ монда шудааст. Дар натиҷа соли 2022 шумораи субъектҳои соҳибкорӣ ба 339 ҳазор расид, ки нисбат ба соли 2018 беш аз 76 ҳазор зиёд мебошад [1, санаи муроҷиат: 15.04.2023].

Инчунин ҳамчун рамзи дастгирии фаъолияти касбии соҳибкорон дар роҳи ободии Ватан бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон санаи 14-уми октябр - Рӯзи соҳибкорон эълон гардид. Ҳар сол моҳи октябр Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои муаззами миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо фаъолону соҳибкорони кишвар як вохӯрии ботантана баргузор менамояд. Бо ғамхориҳои давлату ҳукумат дар кишварамон фаъолияти соҳибкорӣ дар ҳолати рушд қарор дорад [8].

Аввалин бор дар таърихи давлатдории Тоҷикистон Қонуни асосӣ ба шаҳрвандон озодии фаъолиятро дар самтҳои соҳибкорӣ, сиёсӣ ва идеологӣ кафолат дод. Қайд намудан зарур аст, ки гарчанде дар Конститутсия истилоҳи «иқтисоди бозорӣ» истифода нашуда бошад ҳам, аммо моддаи 12 Конститутсия пурра мазмуни ин истилоҳро кушода, унсурҳои асосии иқтисоди бозорӣ, аз ҷумла, баробарҳуқуқӣ ва ҳифзи ҳамаи шаклҳои

моликият, озодии фаъолияти соҳибкориро муайян менамояд. Назар ба конститутсияҳои шӯравӣ Конститутсияи муосири Тоҷикистон нақши давлатро дар танзимнамоии иқтисодиёт пурра дигаргун намудааст. Агар қаблан давлат пурра иқтисодиётро танзим мекард, ҳоло бошад давлат иқтисодиётро дар доираи принсипҳои муқаррарнамудаи Конститутсия ва дигар қонунҳои ҷорӣ танзим менамояд.

Бояд қайд намуд, ки дар давраи шуравӣ фаъолияти соҳибкорӣ манъ ва барои он ҷавобгарии ҷиноятӣ низ муқаррар гашта буд, чунки он гӯё сабабгори нобаробарии байни одамон мегашт [5, с. 172].

Аз рӯи мазмуни конститутсияи амалкунанда бармеояд, ки барои дахолат намудани давлат ба фаъолияти корхонаҳо ва шаҳрвандон маҳдудият ҷой дорад. Барои монеъ шудан ба фаъолияти қонунии соҳибкорӣ ҳатто моддаи 258 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷавобгарии ҷиноятиро пешбинӣ мекунад.

Яке аз бартариятҳои Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар он ифода меёбад, ки он тамоми ҳуқуқу озодиҳои иқтисодии дар Эъломияи умумии ҳуқуқи башар пешбинигардидаро дар худ ҷой додааст. Ҳатто дар Конститутсия ҳуқуқҳое кафолат дода шудааст, ки дар Эъломияи умумии ҳуқуқи башар ва Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ ин ҳуқуқҳо кафолат дода нашудаст, аз қабили ҳуқуқ ба мерос ва ҳуқуқ ба моликият [9, с. 7].

Дар натиҷаи таҳлилҳои болозикр ба чунин хулоса омадан мумкин аст:

1. Дар ҳимоя ва ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои иқтисодии (соҳибкории) инсон ва шаҳрванд Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши конститутсионӣ дорад. Аз ҷумла, дар моддаи 64 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар мегардад, ки “Президент ҳомии Конститутсия ва қонунҳо, ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, кафили истиқлолияти миллӣ, ягонагӣ ва тамомияти арзӣ, пойдориву бардавомии давлат, мураттабии фаъолияти мақомоти давлатӣ ва ҳамкории онҳо, риояи шартномаҳои байналмилалии Тоҷикистон мебошад”.

2. Фаъолияти иқтисодӣ (соҳибкорӣ) ва машғул шудан ба он яке аз ҳуқуқҳои конститутсионии инсон ва шаҳрванд дар баробари ҳуқуқҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва шахсӣ ба ҳисоб меравад (моддаи 12 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон).

3. Ҳуқуқу озодиҳои иқтисодии (соҳибкории) инсон ва шаҳрванд дар баробари ҳуқуқҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва шахсӣ аз ҷониби давлат кафолат дода шуда, эътироф, риоя ва ҳифз мегарданд (моддаи 5 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон).

4. Конститутсияи кишвар барои ҳар як шаҳрванди ҷумҳурӣ ва шахсони дар он кору зиндагонӣ дошта вазифа, яъне ӯҳдадорӣ муқаррар кардааст, ки катъиян иҷрои онҳо барои ҳама ҳатмист. Дар ҳолати ихтиёран иҷро нашудани ин вазифаҳо аз сиёсати маҷбуркунӣ истифода бурда мешавад. Аз ҷумла, супоридани андоз ва пардохтҳо, ки қонун муайян кардааст, ҳатмист (моддаи 45 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон), бояд аз ҷониби инсон ва шаҳрванд иҷро карда шаванд. Аз ин рӯ, ҳар як

шаҳрванди мамлакатро зарур аст, ки на танҳо ҳуқуқу озодиҳои худро амалӣ намояд, балки вазифаҳои асосиашро низ иҷро намояд.

Дар ҷамъбасти таҳлилҳои зикршуда барои боз ҳам рушд кардани фаъолияти соҳибкорӣ дар доираи қонунгузории амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дарки меъёрҳои конститутсионӣ-ҳуқуқӣ ва дигар санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ вобаста ба дастгирии давлатии фаъолияти соҳибкорӣ ва имтиёзҳои гуногуни давлатӣ нисбат ба субъектони фаъолияти соҳибкорӣ, чунин механизми баланд бардоштани маърифати ҳуқуқӣ ва дониши ҳуқуқию иқтисодии субъектони фаъолияти соҳибкориро зарурӣ меҳисобем:

1. Баланд бардоштани маърифати ҳуқуқӣ ва донишҳои ҳуқуқии соҳибкорон;
2. Баргузор намудани суҳбату вохуриҳо бо соҳибкорон вобаста ба дарки моҳияти меъёрҳои Конститутсия ва санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии самти фаъолияти соҳибкорӣ вобаста ба ҳуқуқҳою уҳдадориҳои онҳо;
3. Иштирок ва ҷалби соҳибкорон дар чорабиниҳои илмӣ-назариявӣ ва амалии самти фаъолияти соҳибкорӣ;
4. Таваҷҷуҳ кардани соҳибкорон ба барномаҳои лелевизионӣ ва радиоӣ вобаста ба масъалаҳои муносибатҳои иқтисодӣ (соҳибкорӣ);
5. Ҷалби бештари соҳибкорон ба дарки моҳияти меъёрҳои Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ (соҳибкорӣ), омӯзиши санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ дар соҳаи фаъолияти соҳибкорӣ ва азбар намудани онҳо.

Адабиёт:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» аз 23 декабри соли 2022 [Манбаи электронӣ] – URL: http://www.president.tj/node/29823 (санаи муроҷиат: 15.04.2023).
2. Енгибарян Р.В., Тадевосян Э.В., Енгибарян Р.В., Тадевосян Э.В. Конституционное право: Учебник. М: Юристъ, 2000. С. 57.
3. Завқизода С.А. Принсипҳои ҳимояи судии ҳуқуқи инсон // Ҳуқуқи инсон: мушкилот, роҳи ҳал ва дурнамо (маводи конференсияи байналмилалии илмию амалӣ бахшида ба таҷлили рӯзи қабули Эъломияи умумии ҳуқуқи инсон) // Зери таҳрири номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент Раҳмон Д.С. – Душанбе: Матбааи ДМТ, 2019. С. 64.
4. Имомов А. Ҳуқуқи конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 1997. С. 172.
5. Имомов А. Асари номбаршуда С. 172.
6. Консепсияи гузариши Ҷумҳурии Тоҷикистон ба рушди устувор барои солҳои 2007-2030 / бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1.10.2007, №500; Завқизода С.А. Принсипҳои ҳимояи судии ҳуқуқи инсон // Ҳуқуқи инсон: мушкилот, роҳи ҳал ва дурнамо (маводи конференсияи байналмилалии илмию амалӣ бахшида ба таҷлили рӯзи қабули Эъломияи умумии ҳуқуқи инсон) // Зери таҳрири номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент Раҳмон Д.С. – Душанбе: Матбааи ДМТ, 2019. С. 64.

7. Сайнозимзода Ф.С. Ташаббусҳои қонунгузории Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон зимни ироаи Паёмҳо ба Маҷлиси Олӣ ва аҳамияти онҳо дар ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон // Ҳуқуқи инсон: мушкилот, роҳи ҳал ва дурнамо (маводи конференсияи байналмилалии илмию амалӣ бахшида ба таҷлили рӯзи қабули Эъломияи умумии ҳуқуқи инсон) // Зери таҳрири номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент Раҳмон Д.С. – Душанбе: Матбааи ДМТ, 2019. С. 193.

8. Суханронӣ дар мулоқот бо соҳибкорон ва сармоягузорони ватаниву хориҷӣ аз 14 октябри соли 2017 // [Маводи электронӣ]. Реҷаи дастрасӣ: www.prezident.tj. (Санаи воридшавӣ – 21.10.2020).

9. Шаҳнозаи Абдухалил // Минбари ҳуқуқшинос. №4. 13 сентябри соли 2014. С.7.

ПРАВОВОЙ МЕХАНИЗМ РЕГУЛИРОВАНИЯ ОБЩЕСТВЕННЫХ ОТНОШЕНИЙ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Хомидов Р.А. *Старший преподаватель кафедры экономического, финансового и антикоррупционного права ТГФЭУ*

В данной статье рассмотрены правовые механизмы регулирования общественных отношений в Республике Таджикистан. Отмечается, что право, являясь нормативной основой всей правовой системы Таджикистана, выступает центральным связующим звеном при реализации прав всего общества страны. Право, выражаясь в законе либо иным способом, признаваясь государством, признано результатом согласования, сочетания частных или специфических интересов общества. Причем его сущность обусловлена материальными и социально-культурными условиями жизнедеятельности общества, характером классов, социальных групп населения, отдельных индивидов. Анализируются различные точки зрения на правовые механизмы регулирования общественных отношений, вводятся новые понятия, которые более точно отражают правовые механизмы регулирования общественных отношений.

Ключевые слова: *право, правило поведения, социальные нормы, таджикское общество, пуб*личная власть, регулирование общественных отношений.

МЕХАНИЗМИ ҲУҚУҚИИ ТАНЗИМИ МУНОСИБАТҲОИ ҶАМЪИЯТӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур механизмҳои ҳуқуқии танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ карда шудаанд. Қайд карда мешавад, ки қонун асоси меъёрии тамоми низоми ҳуқуқии Тоҷикистон буда, ҳамчун ҳалқаи марказии алоқамандкунанда дар татбиқи ҳуқуқҳои тамоми ҷомеаи кишвар баромад мекунад. Ҳуқуқе, ки дар қонун ё ба тариқи дигар ифода ёфта, аз ҷониби давлат эътироф шудааст, натиҷаи мувофиқакунӣ, мутобиқгардонии манфиатҳои хусусӣ ё махсуси ҷомеа дониста мешавад. Зимнан моҳияти он бо шароитҳои моддӣ ва иҷтимоӣ-мадании фаъолияти ҳаётии ҷамъият, хусусияти синфҳо, гурӯҳҳои иҷтимоии аҳолӣ, фардҳои алоҳида сабаб шудааст. Нуқтаҳои назари мухталиф оид ба механизмҳои ҳуқуқии танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ таҳлил карда шуда, мафҳумҳои нав ворид карда мешаванд, ки механизмҳои ҳуқуқии танзими муносибатҳои ҷамъиятиро дақиқтар инъикос мекунанд.

Калидвожаҳо: *ҳуқуқ, қоидаҳои рафтор, меъёрҳои иҷтимоӣ, ҷомеаи тоҷик, ҳокимияти оммавӣ, танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ.*

LEGAL MECHANISM FOR REGULATION OF PUBLIC RELATIONS IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article discusses the legal mechanisms for regulating public relations in the Republic of Tajikistan. It is noted that law, being the normative basis of the entire legal system of Tajikistan, acts as a central link in the implementation of the rights of the entire society of the country. The right, expressed in law or otherwise, recognized by the state, is recognized as the result of an agreement, a combination of private or specific interests of society. Moreover, its essence is determined by the material and socio-cultural conditions of the life of society, the nature of classes, social groups of the population, individual individuals. Various points of view on the legal mechanisms for regulating social relations are analyzed, new concepts are introduced that more accurately reflect the legal mechanisms for regulating social relations.

Key words: *law, rule of conduct, social norms, Tajik society, public authority, regulation of public relations.*

Изменение потребностей и интересов таджикского общества в конце 20 века привело к необходимости корректировки его пути развития, что нашло отражение в основных направлениях правовой реформы, среди которых наиболее значимыми оказались приоритет конструкции норм права, обеспечение прав и свобод личности, а также преобладание и доминирование в обществе правовых норм.

В этой связи, совершенно естественно, одной из главных задач в этом направлении должно стать внедрение системной необходимости изучения подходов к соотношению права и социальных норм в регулировании общественных отношений в Республике Таджикистан.

Право, являясь нормативной основой всей правовой системы Таджикистана, выступает центральным связующим звеном при реализации прав всего общества страны[3, с.207].

Как показала практика, проблема качества норм права как соционормативного регулятора общественных отношений, в связи с новыми преобразованиями в Таджикистане сильно обострилась.

Усложнение механизма социального регулирования и контроля, соответственно, было вызвано изменением ценностей, стереотипов поведения личности. Более того, при осуществлении правового строительства процессы демократизации в Таджикистане обусловили потребность учета полиэтничности, многоконфессиональности и культурно-исторического опыта населения современного Таджикистана.

В теории государства и права понятия «норма» и «правило» употребляются и воспринимаются в обиходе как равнозначные, взаимозаменяемые[2, с.208]. Что в юридической литературе, что в справочных изданиях норма и, правило обычно определяются друг через друга. В частности, общеприняты понятия, что норма – это правило, а правило – это норма, то есть взаимно заменяющие понятия. Но все же при более детальном анализе можно получить утверждение о том, что «правило» – все же более узкий термин, чем «норма», и, следовательно, они не всегда и не полностью могут совпадать.

В современном мире, безусловно, социальные нормы в виде определенных правил поведения действуют в любом обществе, в любой социальной группе.

Отличаясь по разнообразию, по своему содержанию и направленности, нормы являются образцом и правилом поведения. Именно упорядочивая отношения между людьми, общественными объединениями и иными организациями в обществе, нормы становятся образцами, правилами поведения людей.

Как показали исследования в области теории права в Республике Таджикистан, социальный характер норм приобретается в результате их применения к общественным отношениям, возникающим в государстве.

В теории права можно выделить характерные признаки социальных норм. Прежде всего, социальные нормы – это правила поведения, которые устанавливают образцы, в соответствии с которыми люди взаимодействуют друг с другом.

Безусловно, правилами поведения общего характера также обозначают социальные нормы. Последние, в свою очередь, – это объективно необходимые правила совместного человеческого бытия, указатели границ должного, необходимого и возможного.

Следует выделить, что требования социальных норм рассчитаны на всех людей, живущих в обществе, в то время, когда индивидуальные правила рассчитаны только на отдельного человека. При этом нормы действуют постоянно, непрерывно, в отношении всех случаев, которые предусмотрены правилами в обществе.

Отличительная черта социальных норм в том, что они устанавливают постоянные и общие критерии, которым должно соответствовать поведение людей.

Таким образом, общие правила поведения, непрерывно действующие во времени в отношении неопределенного круга лиц и неограниченного количества случаев, являются социальными нормами.

Социальные нормы защищают, предохраняют общественную жизнь от беспорядка и самотека, направляя ее течение в необходимое русло[1, с.250].

Не следует забывать о том, что в число социальных норм входят и правовые нормы.

Изучение проблемы соотношения права и социальных норм в регулировании общественных отношений в Республике Таджикистан показало, что в теории государства и права наглядно исследован факт того, что социальные нормы в разной степени отражают закономерности общественного развития, хотя сами таковыми не являются.

Также нормами не являются объективные законы, по которым развиваются исторические факты. Это, бесспорно, приводит к утверждению, что нормы вносятся в жизнь общества людьми, социальной практикой, обстоятельствами. Следует лишь упитывать, что некоторые из норм со временем отпадают, а некоторые - возникают, видоизменяются, другие нормы навязываются определенными классами, группами или

властью, и в итоге возникает субъективный фактор, побуждающий за собой процесс становления, формирования социальных норм.

Безусловно, все вышеназванные процессы вырабатываются людьми, хотя иногда нужда в них диктуется объективной необходимостью.

Фактически намного позже других нормативных систем и на их основе сложилось право. Как показала теория и юридическая практика, право стало более жестко, детально, конкретно и целеустремленно регулировать экономические и другие отношения в обществе.

Как показала таджикская юридическая практика и теория права, для регулирования поведения человека в его отношениях с природой, техникой либо в сфере общественных отношений применяется право.

Будучи установленным или санкционированным и обеспеченным принудительной силой государства, право является упорядоченной системой общеобязательных норм поведения.

Как в любом государстве, в Таджикистане вместо прежней общественной власти появилась публичная власть. Эта власть уже не совпадала с интересами всего общества и опиралась на особый аппарат, который готов за нарушение официально установленных и строго обязательных норм применить принуждение.

Следует выделить, что, в частности, правовые нормы достаточно многогранны по структуре, конструкции, элементному составу, где суть заключена исключительно в их диспозициях, не охватывая собой гипотезу и санкцию.

В теории государства и права при классификации социальных норм общепринятой и наиболее распространенной классификацией считается такая, где объединяющим началом служит то, что все данные нормы носят социальный, а не технический характер.

Право, выражаясь в законе либо иным способом, признаваясь государством, признано результатом согласования, сочетания частных или специфических интересов общества. Причем его сущность обусловлена материальными и социально-культурными условиями жизнедеятельности общества, характером классов, социальных групп населения, отдельных индивидов. Оно также является регулятором поведения и деятельности людей.

Практика показала, когда не просто абстрактное правило желаемого поведения, а само реальное действие фактически утверждается в жизни, на практике, и имеют место случаи, когда действительные поступки становятся правилом, можно смело утверждать, что речь идет о социальной норме.

Исследования утвердительно привели к выводу о том, что, безусловно, разнообразие правил поведения, совокупность которых и обеспечивает регулирование отношений, происходит вследствие разнообразной деятельности человека в современном обществе.

Бесспорно, в Таджикистане ведущее место и значение в современном обществе среди социальных норм принадлежит правовым нормам, ведь

именно они в своем комплексном составе и образуют право. А значит, только право образует систему общеобязательных, формально определенных юридических норм, устанавливаемых и обеспечиваемых государством, и направленных на урегулирование общественных отношений в современном Таджикистане.

Литература:

1. Беспалько В.Г. Проблемы теории государства и права. М.,2010. – 368 с.
2. Камаров О.А., Малько А.В. Теория государства и права: Учебник. – М.: НОРМА-ИНФРА. – М., 1999. – 448 с.
3. Матузов Н.И., Малько А.В. Теория государства и права: Учебник. – М.: Юристь. – 2004. – 512 с.
4. Спиридонов Л.И. Теория государства и права. – СП.б., 1995. – 300 с.

АРЗЁБИИ ТАЪСИРИ ХАВФҲОИ МОЛИЯВӢ БА ЗАХИРАҲОИ МОЛИЯВИИ КОРХОНАҲО

Амиров М.С. – *муаллими калони кафедраи баҳисобгирии муҳосибии ДДМИТ*

Бобошерова Ф.Г. – *докторанти PhD курси 2-юм, аз рӯйи ихтисоси молия, кафедраи молияи ДДМИТ*

Дар мақолаи мазкур муаллифон доир ба усулҳои арзёбии таъсири хавфи молиявӣ ба корхонаҳо, баррасӣ кардаанд. Муҳимияти мақола ба номукаммалии усулҳои арзёбӣ ва таҳлили хавфҳои молиявӣ ва зарурати истифодаи равиши систематикӣ дар арзёбии хавфҳо вобаста аст. Мақсади асосии ин мақола баррасии усулҳои гуногуни арзёбии хавфҳои молиявӣ дар корхонаҳои саноатӣ, инчунин муайян кардани дурнамои такмили онҳо мебошад.

Калидвожаҳо: *хавфи молиявӣ, корхонаҳо, захираҳои молиявӣ, усулҳои арзёбӣ, усули оморӣ.*

ОЦЕНКА ВЛИЯНИЯ ФИНАНСОВЫХ РИСКОВ НА ФИНАНСОВЫЕ РЕСУРСЫ ПРЕДПРИЯТИЙ

В данной статье авторы описали методы оценки влияния финансовых рисков на финансовые ресурсы предприятий. Актуальность статьи обусловлена несовершенством методов оценки и анализа финансовых рисков и необходимостью использования системного подхода при оценке рисков. Основной целью данной статьи является рассмотрение различных методов оценки финансовых рисков на промышленных предприятиях, а также определение перспектив их совершенствования.

Ключевые слова: *финансовый риск, предприятия, финансовые ресурсы, метод оценки, статистический метод.*

ASSESSMENT OF THE IMPACT OF FINANCIAL RISKS ON THE FINANCIAL RESOURCES OF ENTERPRISES

In this article, the authors described methods for assessing the impact of financial risks on the financial resources of enterprises. The relevance of the article is due to the imperfection of methods for assessing and analyzing financial risks and the need to use a systematic approach in assessing risks. The main purpose of this article is to consider various methods for assessing financial risks in industrial enterprises, as well as to determine the prospects for their improvement.

Key words: *financial risk, enterprises, financial resources, evaluation method, statistical method.*

Дар фаъолияти иқтисодӣ аз хавф канорагирӣ кардан қариб ғайриимкон аст. Аммо агар корхонаҳои саноатӣ бошуурона ба хавф даст зананд, ки ҳаҷми фоида бевосита ба қобилияти хавф намудан вобаста аст, пас корхонаҳои калон ва миёнаи саноатӣ, ки иштирокчиёни муносибатҳои бозорӣ мебошанд, аксар вақт маҷбур мешаванд, ки ба ҳолатҳои хавфнок дучор шаванд. Аз ин рӯ, вазифаи асосии фаъолияти идоракунӣ арзёби намудан ва таҳлили хавфи эҳтимолӣ, омилҳое, ки онро афзоиш медиҳанд ва интихоби усулҳои коҳиши хавфро муайян месозанд.

Арзёбии хавҳо дар муаи хавф зоҳир мегардад. Чуноне ки бисёре аз муҳаққиқони муосир қайд мекунанд, дар айни ҳол дар Ҷумҳурии Тоҷикистон назарияи комили арзёбии хавфҳо ҳануз ташаккул наёфтааст, зеро дар амалияи ватани ба таври кофӣ таҷрибаи фаъолияти сармоягузрӣ андӯхта нашудааст [1, с. 59].

Хавфи молиявии корхона эҳтимолияти ба вуҷуд омадани натиҷаҳои манфии молиявӣ дар шакли аз даст додани даромад ё сармоя ё даромади иловагӣ дар ҳолати номуайянӣ мебошад, ки натиҷаҳои фаъолияти корхона мебошад [2, с. 134].

Арзёбии хавфи молиявӣ бо мақсади муайян кардани эҳтимолият ва андозаи талафот, ки андозаи (ё дараҷаи) хавфро тавсиф мекунанд, гузаронида мешавад. Онро метавон бо усулҳои гуногуни таҳлил анҷом дод: сифатӣ, миқдорӣ ё мураккаб.

Бо ёрии таҳлили сифатӣ намудҳои эхтимолии хавф, омилҳое, ки ба сатҳи хавф таъсир мерасонанд, инчунин минтақаҳои эҳтимолии хавфро муайян кардан мумкин аст. Ҳамаи омилҳое, ки ба дараҷаи хавфи молиявӣ таъсир мерасонанд, метавонанд ба омилҳои берунӣ ва дохилӣ тақсим карда шаванд (расми 1).

Расми 1. Омилҳои таъсиркунандаи хавфҳои молиявӣ дар корхона

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маводҳои таҳқиқотӣ

Роҳбарияти корхона ба омилҳои берунӣ таъсир расонда наметавонад, вай онҳоро танҳо дар фаъолияти худ пешбинӣ карда, ба хисоб гирифта метавонад. Омилҳои дохилӣ омилҳое мебошанд, ки ба фаъолияти корхонаи мушаххас вобастаанд. Ба андозаи зиёд, корхона метавонад тавассути идоракунии самаранокӣ хавфҳои молиявӣ оқибатҳои манфии омилҳои дохилиро пешгирӣ кунад, яъне; паст кардани сатҳи умумии хавфҳои молиявии корхона аз ҳисоби кам кардани омилҳои дохилӣ ба даст оварда мешавад. Дар фаъолияти хар як корхона дар шароити иктисодии бозор панҷ самти асосии хавфро ҷудо кардан мумкин аст:

1) минтақаи бе хавф (корхона ҳеҷ чизро хавф намекунад, лекин фоидаи тахминӣ мегирад);

2) майдони хавфи ҳадди ақал (корхона қисман ё тамоми фоидаро зери хавф мегузорад);

3) майдони хавфи афзоянда (дар бадтарин ҳолат, корхона тамоми хароҷотро мепӯшонад, фоидаи камтар аз ҳисоби ҳисобшуда мегирад);

4) майдони хавфи интиқодӣ (корхона на танҳо фоидаро аз даст медиҳад, балки даромади пешбинишударо нагирифтан хавф дорад; миқёси фаъолияташ коҳиш меёбад, сармояи гардонро аз даст медиҳад, қарздор мешавад);

5) минтақаи хавфи фалокатбор (фаъолияти корхона боиси муфлисшавӣ мегардад).

Таҳлили сифатӣ метавонад бо усулҳои гуногун гузаронида шавад, ки муҳимтарини онҳо усулҳои истифодаи аналогҳо ва арзёбии экспертӣ мебошанд.

Усули истифодаи аналогҳо ҷустуҷӯ ва истифодаи шабоҳатҳо, монандӣ байни падидаҳо, ашёҳо, низомнмаҳоро дар бар мегирад. Он дар сурати имконнопазирии истифодаи усулҳои дигари арзёбии хавф истифода мешавад. Аммо, ин усул бо субъективӣ хос аст, зеро дониш ва таҷрибаи таҳлилгар аҳамияти калон дорад.

Усули арзёбии коршиносон тавассути коркарди андешаҳои соҳибкорони ботаҷриба амалӣ карда мешавад ва мутахассисоне, ки ба сифати коршинос баромад мекунанд. Ба ҳар як коршиноси корӣ рӯйхати хавфҳои эҳтимолӣ дода мешавад, ки эҳтимолияти пайдоиши онҳоро арзёбӣ кунад. Сипас арзёбии коршиносон барои номувофиқӣ таҳлил карда мешавад, ки онҳо бояд коидаи зеринро конеъ гардонанд: фарки максималии иҷозатдиҳандаи байни баҳоҳои ду коршинос оид ба ҳама гуна намуди хавф набояд аз 50 % зиёд бошад, ки ин имкон медиҳад фарқи куллӣ дар арзёбии эхтимолияти як намуди хавф бартараф карда шавад.

Дар натиҷа, арзёбии коршиносон дар бораи эҳтимолияти хавфи қобили қабул ё талафоти эҳтимолӣ ба даст оварда мешавад. Бо ин усул дуруст интихоб кардани мутахассисон аҳамияти калон дорад. Чунон, ки таҷриба нишон медиҳад, ки натиҷаҳои боэътимод ва мукаммал бо истифода аз ҳарду усул: усули арзёбии экспертӣ ва усули оморӣ ба даст оварда мешаванд. Истифодаи усули коршиносӣ сарфи назар аз набудани

он барои корхонаҳои хурди саноатӣ кафолати дурустии арзёбии гирифташуда беҳтарин аст [4, с. 31-32].

Ҳангоми таҳлили миқдорӣ андозаи хавфҳои инфиродӣ бо усулҳои математикӣ ва оморӣ муайян карда мешаванд:

- ❖ арзёбии эҳтимолияти зарари пешбинишуда;
- ❖ кам кардани талафот;
- ❖ таҳлили фаъолияти молиявии корхона.

Усули омори талафот ва фоидаи корхонаро дар давраи муайян меомӯзад, андоза ва басомади ба даст овардани натиҷаи муайянро муқаррар мекунад; дар асоси пешгуии оянда тартиб дода мешавад. Бо ин мақсад коэффисиенти вариасия ҳисоб карда мешавад, ки он тағйироти арзёбии миқдори хислатҳоро ҳангоми гузаштан аз як вариант ба варианти дигар тавсиф мекунад.

Коэффисиенти тағирёбӣ (Кт) арзиши нисбӣ мебошад, бинобар ин, ба андозаи мутлақи нишондиҳандаи мавриди омӯзиш қарор намегирад. Он таносуби инҳирофи стандартӣ (тис) ба арзиши миёнаи вазншудаи ҳодиса (x) мебошад ва ҳамчун фоиз муайян карда мешавад:

Кт = тис+амвх ·100

Чӣ қадаре ки арзиши коэффисиенти тағирёбанда зиёд бошад, ҳамон қадар тағирот дар хислати таҳлилшуда қавитар мешавад. Ба таври таҷрибавӣ арзёбии сифатии зерини арзишҳои гуногуни коэффисиенти тағирёбанда муқаррар карда шудааст:

- ✓ то 10% — тағироти ночиз;
- ✓ 10 то 25% - тағирёбии мӯътадил;
- ✓ зиёда аз 25% - тағирёбии баланд.

Арзиши миёнаи интизории ҳодиса (х) миёнаи вазншудаи ҳамаи натиҷаҳои имконпазир бо назардошти эҳтимолияти ҳар як натиҷа мебошад ва бо формула муайян карда мешавад.

Х =∑ Эн · Шв

Дар инҷо: Х- арзиши мутлақи натиҷҳо;

Эн- эҳтимолияти натиҷаҳо;

Шв - шумораи вариантҳо барои натиҷаи чорабинӣ.

Арзиши миёнаи ҳодиса хусусияти умумии миқдори буда барои қабули қарор ва фоидаи муайяншуда имкон намедиҳад. Барои тасмими ниҳоии дараҷаи инҳирофии арзиши интизорӣ аз арзиши миёна муайян карда шавад, ки ченакҳои он дисперсия (Д) ва инҳиробии стандартӣ (д) мебошанд. Варианти миёнаи вазншудаи инҳирофҳои квадратии воқеист, ки натиҷаҳо аз ҳисоби миёнаи интизорӣ мебошад:

$$Д = \sum (x_1 - x)^2 \cdot Эн$$

Дисперсия мавҷудияти хавфро нишон медиҳад, аммо он самти инҳирофро аз арзиши пешбинишуда нишон намедиҳад, зеро фарқияти квадратӣ гирифта мешавад ва аломати (плюс ё минус) ин радкунӣ барои соҳибкор муҳим аст, то бидонад, ки дар шартнома фоида (+) ё зиён (-) ба

даст овардан мумкин аст. Инҳирофи стандартӣ бо формулаи зерин муайян карда мешавад:

$$Д = д$$

Усули оморро то андозае соддашуда низ метавон истифода бурд. Маълум аст, ки хавфи сармоягузор бо арзёбии арзиши эҳтимолии даромади ҳадди аксар ва ҳадди ақал тавсиф шавад. Дар айни замон, фосилаи байни онҳо бо эҳтимолияти баробар зиёд бошад, дараҷаи хавф ҳамон қадар баландтар аст. Дар ин ҳолат формулаи зеринро барои ҳисоб кардани фарқият истифода бурдан мумкин аст:

$$Д = Эн_{мах} \cdot (x1_{мах} - x)^2 + Эн_{мин} \cdot (x1_{мин} - x)^2$$

Дар инҷо **Эн** $_{мах}$**, х1**$_{мах}$ - эҳтимолияти ба даст овардани даромади ҳадди аксар ва ҳадди ақал; **Эн** $_{мин}$**, х1**$_{мин}$ - ҳадди ақали даромад х даромади миёнаи пешбинишуда мебошад.

Бартариҳои усули оморӣ барои арзёбии хавфи молиявӣ ин саҳеҳӣ ва содда будани ҳисобҳои математикии он буда, камбудии он зарурати миқдори зиёди маълумоти ибтидоӣ, мушкилии дарёфти онҳо мебошад ва инчунин арзиши баланди усули оморӣ ба назар гирифтан зарур аст. Илова бар ин, ин усул барои корхонаҳои нав мувофиқ нест.

Усули арзёбии эҳтимолияти зарари пешбинишаванда ба он асос ёфтааст, ки дараҷаи хавф (Дх) ҳамчун ҳосили зарари пешбинишуда ва эҳтимолияти рух додани ин зарар муайян карда мешавад. Беҳтарин ҳалли он ин аст, ки андозаи ҳадди ақали нишондиҳандаи ҳисобшуда мебошад. Моҳияти ин усулро аз ҷиҳати математикӣ бо формула ифода кардан мумкин аст:

$$Дх = Дэгз1 \ х + (А + Б) \ х \ Дэгз2$$

Дар инҷо: А ва Б зарари қабули қарорҳои гуногун мебошанд;

Дэгз1 ва Дэгз2 - дараҷаи эҳтимолияти гирифтани зарар.

Усули кам кардани талафот ба ҳисоб гирифтани талафоти эҳтимолӣ ҳангоми интихоби варианти муайяни ҳалли мушкилот асос ёфтааст. Бо ин мақсад ду намуди талафот ҷудо карда мешавад:

1) талафоте, ки дар натиҷаи нодурусти модели таҳқиқшаванда ё ба истилоҳ «хавфи омӯзишӣ» (Хо) ба амал меояд. Объектеро, ки роҳбари корхона дар бораи он андешаҳои норавшан дорад, самаранок идора кардан имконнопазир аст;

2) зараре, ки аз носаҳеҳӣ ва бесамарии идоракунӣ ё «хавфи амал» (Ха). Эҳтимолияти қабули қарорҳои нодуруст ва рух додани талафот дар ҷараёни иҷрои ин қарорҳо алоқаманд аст.

Дараҷаи хавф дар ҳозира ва оянда маблағи ин талафотро медиҳад:

$$Х - Хо + Ха$$

Ҳангоми гузаронидани таҳлили ҳамаҷонибаи талафоти эҳтимолӣ барои арзёбии хавф, на танҳо муқаррар кардани ҳамаи намудҳои имконпазири талафот ва манбаъҳои пайдоиши онҳо, инчунин муайян кардани он, ки кадом манбаъҳо бартарӣ доранд, муҳим аст. Яъне талафоти эхтимолиро ба ҳалкунанда тақсим кардан лозим аст ва дуюмдараҷа, дар

асоси арзёбии умумитарини бузургии онҳо. Агар аз байни талафоти баррасишаванда як намуд ҷудо карда шавад, ки боқимондаҳоро барьало фурӯ мебарад, пас ҳангоми муайян кардани дараҷаи хавф танҳо ин намуди талафотро ба назар гирифтан мумкин аст. Минбаъд, ҷузъҳои тасодуфии талафотро ҷудо кардан ва онҳоро аз талафотҳои мунтазам такроршаванда ҷудо кардан лозим аст. Ин аз нуқтаи назари дурустии математикӣ низ зарур аст, зеро тартиби амалҳо бо тағирёбандаҳои тасодуфӣ аз расмиёти амалҳои дорои тағирёбандаҳои детерминистӣ ба тavри назаррас фарқ мекунанд. Агар талафотро пешакӣ пешбинӣ кардан мумкин бошад, он гоҳ онҳо бояд на ҳамчун зиён, балки ҳамчун хароҷоти ногузир ҳисобида шаванд ва ба ҳисобҳои тахминӣ дохил карда шаванд.

Ҳамин тавр, оид ба арзёбии ҳаҷми зарар, ки доираи татбиқи онҳоро, махсусан дар шароити нарасидани захираҳои молиявӣ хеле маҳдуд мекунад. Аз ин рӯ, барои корхонаҳои саноатӣ ба мақсад мувофиқ аст, ки маркази вазнинии кӯшишҳо дар таҳлили хавфи молиявӣ аз сохтани моделҳои мураккаб ба ҷустуҷӯ, ба низом даровардан ва тавсифи муфассали манбаъҳои хавф, яъне ба ҷузъи сифатии таҳлил гузаронида шавад. Тавсифи сохтории манбаъҳои хавф дар таҳияи тадбирҳое, ки ба кам кардани таъсири он нигаронида шудаанд, кӯмак хоҳад кард.

Адабиёт

1.Мирзоева Е.Ш. Идоракунӣ ва баҳодиҳии ҳавҳои молиявӣ./ Васоити таълимӣ. – Душанбе: ДДМИТ, 2023.-С.164

2.Морозов, А. С. Функциональная классификация финансовых рисков хозяйствующего субъекта/ А. С. Морозов // Проблемы экономики и управления. — 2006. — №4. - С. 27-36.

3.Финансовы менеджмент: уч. пособие / под ред. Е. И. Шохина. - М.: ИД ФБК - ПРЕСС, 2 0 0 4 .-4 0 8 с.

4.Цакаев, А. Х. Комплексный риск-менеджмент / А. Х. Цакаев. // Менеджмент в России и за рубежом. - 2005. - №2. - С. 31 -32.

5.Шапкин, А. С. Экономические и финансовые риски. Оценка, управление, портфель инвестиций / А. С. Шапкин. - М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2003. – 544 с.

ФАРҲАНГИ ТАШКИЛӢ ОМИЛИ МУҲИМТАРИНИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ РАҚОБАТПАЗИРИИ ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРИИ КОРХОНАҲОИ КАС

Акимов Саидҷон Муродмадович – *ассистенти кафедраи таҳлили иқтисодии ДДМИТ.*

Дар мақола оид ба фарҳанги ташкилӣ, ки маҷмӯи низоми арзишҳои моддӣ ва маънавӣ, зуҳурот, ғояҳои хоси корхона мебошад, ки бо ҳамдигар ҳамкорӣ карда, фардияти онро инъикос мекунанд ва дар рафтор, муошират, дарки худ ва муҳити зист зоҳир мешаванд, омили муҳими баланд бардоштани рақобатпазирии фаъолияти соҳибкории корхонаҳои КАС мебошад, қайд гардидааст. Воқеан ҳам дар иқтисодиёти муосир арзишҳо муҳим аст, ки корхона бо туфайли низоми умумии арзишҳо ва муносибатҳо, яъне бо фарҳангу имиҷи ташаккулёфтаи худ ҳаракат мекунад бармеояд.

Калидвожа: *рақобатпазирӣ, фарҳанги ташкилӣ, фаъолияти соҳибкорӣ, корхонаҳои КАС, усули идоракунӣ.*

ОРГАНИЗАЦИОННАЯ КУЛЬТУРА ЯВЛЯЕТСЯ ВАЖНЕЙШИМ ФАКТОРОМ ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЧЬИХ-ЛИБО ПРЕДПРИЯТИЙ

В статье рассматривается организационная культура, представляющая собой совокупность характерных для предприятия материальных и духовных ценностей, проявлений, представлений, которые взаимодействуют друг с другом, отражают его индивидуальность и проявляются в поведении, общении, самовосприятии и окружающей среде. , важным фактором является повышение конкурентоспособности хозяйственной деятельности предприятий КАС, отмечается. На самом деле в современной экономике важны ценности, потому что компания движется за счет общей системы ценностей и отношений, то есть своей культуры и имиджа.

Ключевые слова: *конкурентоспособность, организационная культура, предпринимательская деятельность, предприятия АПК, метод управления.*

ORGANIZATIONAL CULTURE IS THE MOST IMPORTANT FACTOR IN INCREASING THE COMPETITIVENESS OF ENTREPRENEURIAL ACTIVITY OF SOMEONE'S ENTERPRISES

In the article on organizational culture, which is a set of material and spiritual values, manifestations, ideas specific to the enterprise, which interact with each other, reflect its individuality and are manifested in behavior, communication, self-perception and the environment, an important factor is to increase the competitiveness of business activity of KAS enterprises, it is noted. In fact, in the modern economy, values are important, because the company moves due to the general system of values and relations, that is, with its culture and image.

Key words: *competitiveness, organizational culture, entrepreneurial activity, AIC enterprises, management method.*

Дар шароити афзояндаи нақши омилҳои ғайримоддӣ дар таъмини рақобатпазирии корхонаҳо ва доираи фаъолияти соҳибкории онҳо дар шароити бозор фарҳанги ташкилӣ яке аз омилҳои муҳимтарини рушди соҳибкории корхонаҳои КАС мегардад, дар худ муттаҳид кардани низомҳои анъанавӣ ва арзишҳое, ки дар раванди ташаккул ва рушди корхонаҳо ба даст оварда шудаанд, ба низомсозӣ ва татбиқи иқтидори дохилии рушди он нигаронида шудаанд. Дар баробари ин, оиди умумӣ будани ин восита тасдиқ кардан мумкин аст, ки он: аз як тараф, низоми дохилихоҷагии ташаккули афзалиятҳои рақобатро дар асоси меъёрҳо, қоидаҳо, кодекси корпоративӣ ва анъанаҳои корхонаро муайян мекунад, аз тарафи дигар бошад, он ба корхонаҳо дар бозор мавқеъ медиҳад, ки нуфуз ва бренди он, мақом ва услуби идоракуниро тавсиф мекунад, яъне низоми афзалиятҳои рақобатии берунии онро ташкил медиҳад.

Дар робита ба ин, дар адабиёти муосир, сарфи назар аз давраи хеле тӯлонии тадқиқот оид ба ҷанбаҳои мухталифи рушди фарҳанги ташкилӣ дар низоми корхонаҳо, набудани низоми ягонаи афкор оид ба моҳияти он вуҷуд дорад. Таҳлили тиркиби мафҳуми “фарҳанги ташкилӣ” ва мафҳуми ба он наздик “фарҳанги корпоративӣ” барои баррасии онҳо чаҳор равиш вуҷуд дорад:

- мафҳумҳои “фарҳанги ташкилӣ” ва “фарҳанги корпоративӣ” якхела ҳисобида мешаванд;

- фарҳанги ташкилӣ ҳамчун маҷмӯи фарҳангҳои корпоративии бахшҳои алоҳидаи ташкилот ҳисобида мешавад;

- фаҳмиши фарҳанги корпоративӣ ҳамчун як навъи фарҳанги ташкилӣ, ки ба шакли муайяни ташкили корхонаҳо марбут аст;

- баррасии мафҳумҳо ҳамчун падидаҳои мустақил бо табиати дорои мазмуни гуногун [1, с.59].

Дар ҷараёни ташаккул ва рушди фарҳанги ташкилӣ, таъсири доимии низоми арзишҳои корхона ба стратегияи рушди бозори он, пеш аз ҳама ба ташаккули афзалиятҳои мушаххаси рақобат асос меёбад.

Ҳамин тариқ, байни нишондиҳанҳои дохилии ташаккули бартариятҳои рақобатӣ ва сатҳи рушди фарҳанги ташкилӣ робитаи зич ба вуҷуд меояд, ки дар ин ҳолат метавон бо нишондиҳандаҳои асосии рақобатпазирӣ ва самаранокии иҷтимоию иқтисодӣ миқдоран чен намуд.

Идоракунии фарҳанги ташкилӣ шарти зарурии расидан ба ҳадафҳои стратегии корхона тавассути амалисозии афзалиятҳои рақобатии он мебошад. Самаранокии системаи идоракунии фарҳанги ташкилӣ бештар аз дараҷаи мутобиқати он ба стратегияи интихобшудаи рақобатии рушди корхона вобастаги дорад. Ба механизмҳои асосии татбиқи консепсияи идоракунии дохилихочагии рушди фарҳанги ташкилӣ чунин самтҳои зеринро дохил намудан мумкин аст:

- ташкили таҳсилоти касбӣ, бозомӯзӣ ва тарбияи насли нави корагарон (устоду шогирд);

- стандартизатсия ва муттаҳидсозии равандҳо ва тартибот;

- таъсиси сомонаҳои иттилоотии дар шабакаи интернет, ва манзараҳои интерактивӣ дар биноҳои корхона, таҳлилии корпоративӣ, ки ба ҳар як узви ташкилот имкон медиҳад дар раванди қабули қарорҳои идоракунии оперативӣ ва стратегӣ мусоидат намояд;

- тарғиби бартариятҳои рақобатии корхона дар тамоми сатҳҳои низоми идоракунӣ ва дар ҳамаи соҳаҳои фаъолият, ки дар натиҷа инкишоф ва шукуфоии куллии онро таъмин менамояд.

Бори аввал дар бораи нақши фарҳанги ташкилӣ дар идоракунӣ назариячии бузурги менеҷмент Чарлз Барнард соли 1938 сухан ронд, аммо он танҳо дар солҳои 80 -ум дар Иёлоти Муттаҳида таҳти таъсири тадқиқот дар соҳаи назарияи ташкилот, идоракунии стратегӣ ва рафтори инфиродӣ ҷиддитар баррасӣ шуд [3, с.48].

Дар айни замон ба масъалаҳои фарҳанги ташкилӣ дар менеҷмент тадқиқоти ҷиддӣ бахшида шудааст, зеро он омили асосии рақобатпазирии корхонаҳо мебошад, хусусан агар он бо стратегия ҳамоҳанг карда шавад ва аз ин рӯ он унсури муҳими низоми идоракунии кадрҳо мегардад. Дар ин ҷода мутахассиси машҳури ҷаҳон дар соҳаи фарҳанги ташкилӣ Э.Шейн як қатор хусусиятҳои хоси фарҳангии корхонаро (миқёси зуҳури он, шаклҳои фаъолият ва вазифаҳо) муайян мекунад, ки иборат аст аз:

- ҳалли масъалаи зинда мондан ва мутобиқ шудан ба муҳити зист (ба даст овардани якдилӣ дар соҳаи ақидаҳои коллективӣ оиди вазифа ва стратегияи корхона: биниши оянда ва мазмуни мавҷудияти корхона, ҳадафҳо ва воситаҳои мушаххаси расидан ба онҳо, меъёрҳои арзёбии натиҷаҳо, стратегияҳои ислоҳ ва реструктуризатсияи корхона);

- идоракунии ҳамгироӣ ва ё интегратсияи дохилӣ (таҳияи забон ва мафҳумҳои консептуалии гурӯҳ, ҳудуди он, тақсимоти хокимият ва ваколатҳои расмӣ; таҳияи қоидаҳои муошират, ҳавасмандкунӣ ва ҷазо, идоракунӣ дар шароити номуайянӣ);

- тасаввурот дар бораи воқеият, ҳақиқат, вақт ва фазо;

- тасаввурот дар бораи табиати инсон - коргарон фаъолият ва муошират [4, с.73].

Ба масъалаҳои ташхиси фарҳангии ташкилот ва тағйири он Асари К.Камерон ва Рукин "Ташхис ва тағйири фарҳанги ташкилӣ" бахшида шудааст. Дар он олоти арзёбии ҳолати кунунӣ ва дилхоҳи фарҳанги ташкилии корхона оварда шудааст. Ин муаллифон аз чизи дигаре назар ба Э.Шейн сарчашма мегиранд. Онҳо фарҳангҳои ташкилиро бо нишондиҳандаҳои зерин арзёби мекунанд:

- муҳимтарин хусусиятҳо принсипҳои робитаҳои дохили корхона ва тамоюлҳои рафтории кормандони он;

- услуби умумии пешвоӣ ва ё роҳбарӣ дар корхона;

- идоракунии кормандони кироя;

- моҳияти пайвасткунандаи ташкилот;

- ҳадафҳои стратегӣ;

- меъёрҳои муваффақият [2, с.12].

Бо истифода аз методологияи К.Кэмерон ва Р.Куинн мумкин аст, ки намуди фарҳанги бартаридоштаро дар корхонаи кишоварзӣ муайян намуда, барои мустаҳкам намудани ҷиҳатҳои алоҳидаи фаъолияти он, ки ба дигаргунсозии фарҳанг мусоидат мекунанд, чораҳо андешид.

Ҳамин тариқ, фарҳанги ташкилӣ, пеш аз ҳама, маҷмӯи низоми арзишҳои моддӣ ва маънавӣ, зуҳурот, ғояҳои хоси ташкилоти додашуда мебошад, ки бо ҳамдигар ҳамкорӣ карда, фардияти онро инъикос мекунанд ва дар рафтор, муошират, дарки худ ва муҳити зист зоҳир мешаванд. Гузашта аз ин, мо гуфта метавонем, ки дар иқтисодиёти муосир арзишҳо муҳим аст, ки корхона бо туфайли низоми умумии арзишҳо ва муносибатҳо, яъне бо фарҳанги имиҷ ва тамғаи ташаккулёфтаи худ ҳаракат мекунад бармеояд.

Адабиёт:

1. Гончарова Н.Е. Организационная культура. Конспект лекций. - М.: Приор-издат, 2007. - с. 59.
2. Соломанидина Т.О. Организационная культура в таблицах, тестах, схемах. - М.: Инфра-М, 2007. - с. 12.

3. Туринова Л. Культура ведения бизнеса: культурологический анализ категории «организационная культура» / Л. Туринова // Вопросы культурологии. - 2008. - № 10. - с. 48.
4. Шейн Э. Организационная культура и лидерство. - СПб.: Питер, 2008. - с. 73.
5. Мирсаидов .А. Б. Муртазоев О.Қ. Механизмы формирование и развития инновационных региональных промышленных систем в Республики Таджикистан. Монография. Душанбе, «Шарки озод» - 2019.- 184 с.
6. Мирсаидов С.А., Азимова М.М. Особенности региональной деятельности государственного сектора в области предоставления важных социальных благ/ С.А. Мирсаидов, М.М. Азимова // Экономика Таджикистана.- Душанбе, 2021.- №4 (1). – С. 165-171.

МОҲИЯТ ВА ХУСУСИЯТИ ХОСИ НИЗОМИ ИДОРАКУНИИ КОРПОРАТИВӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Абдулхайров Фахриддин Маҳмадшоевич – *ассистенти кафедраи аудит ва ревизияи ДДМИТ.*

Дар мақолаи мазкур муаллиф яке аз масъалаҳои баҳсталаб ва муосир – моҳият ва хусусиятҳои идоракунии корпоративиро дар ҷамъиятҳои саҳҳомӣ баррасӣ ва зери таҳқиқу таҳлил қарор додааст. Идоракунии корпоративӣ ин истилоҳи нав воридшуда дар низоми кишвари мо ба ҳисоб меравад. Ворид намудани идоракунии корпоративӣ ба ширкатҳо аз ҷониби олимони ин соҳа гуногунҷанба эътироф карда мешавад. Ҳатто баъзе аз мутахассисон онро тамоман эътироф накарда, қайд мекунанд, ки фаъолияти ширкатҳо бояд ба вазъи дохилӣ ва вазъи бозор нигаронида бошад ва он бояд бо таваккал кору фаъолияташро амалӣ созад. Лекин ба андешаи муаллиф идоракунии корпоративӣ – ин принсипи демократӣ, яъне ҳаракату фаъолияти озоди тамоми кормандони корхона, роҳбарият, менеҷерон, саҳмдорон, ба инобат гирифтани фикру андешаҳои онҳо, саҳми якҷоя барои дастрас намудани фоида ва даромади корхона ба ҳисоб меравад.

СУЩНОСТЬ И ОСОБЕННОСТИ СИСТЕМЫ КОРПОРАТИВНОГО УПРАВЛЕНИЯ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ.

В данной статье автор рассмотрел один из самых дискуссионных и современных вопросов - сущность и особенности корпоративного управления в акционерных обществах и подверг его исследованию и анализу. Корпоративное управление – это новый термин, введенный в систему нашей страны. Внедрение корпоративного управления в компаниях широко признается учеными в этой области. Даже некоторые эксперты этого вовсе не признают и указывают, что деятельность компаний должна быть ориентирована на внутреннюю ситуацию и конъюнктуру рынка, и она должна осуществлять свою деятельность с риском. Но, по мнению автора, корпоративное управление представляет собой демократический принцип, т.е. свободное передвижение и деятельность всех работников компании, руководства, менеджеров, акционеров с учетом их мнения, совместное участие в получении прибыли и доходов компании.

THE ESSENCE AND FEATURES OF THE CORPORATE GOVERNANCE SYSTEM IN MODERN CONDITIONS.

In this article, the author considered one of the most controversial and modern issues - the essence and features of corporate governance in joint-stock companies and subjected it to research and analysis. Corporate governance is a new term introduced into the system of our

country. The implementation of corporate governance in companies is widely recognized by scholars in the field. Even some experts do not recognize this at all and point out that the activities of companies should be focused on the internal situation and market conditions, and they should carry out their activities with risk. But, according to the author, corporate governance is a democratic principle, i.e. free movement and activities of all employees of the company, management, managers, shareholders, taking into account their opinions, joint participation in the profit and income of the company.

Идоракунӣ дар тамоми доираи фаъолияти инсонӣ вуҷуд дорад ва барои беҳбудии кор равона карда мешавад, аз он ҷумла фаъолияти молиявиро низ дар бар мегирад.

Дар баробари намудҳои гуногуни идоракунӣ, инчунин шакли нави идоракуние, вуҷуд дорад, ки ин идоракунии корпоративӣ ба ҳисоб меравад.

Вожаи «корпоратив» аз калимаи «корпоратсия» гирифта шудааст. Корпоратсия корхонаи (ҷамъияти) саҳомӣ мебошад, ки дар он сармояи асосӣ (ибтидоӣ) ба саҳмияҳо тақсим шудааст ва ҳар як узви ин ҷамъият аз рӯйи арзиши саҳмияи дар ихтиёраш буда, масъулият дорад.

Бояд қайд кард, ки идоракунии корпоративӣ як низоми махсуси худидоракунии ширкат (ва ё ҷамъияти саҳомӣ) мебошад, ки худсарии мансабдоронро пеш мегирад, ҳақиқати корро ошкор баён мекунад ва боварии саҳомон ва сармоягузоронро ҳосил мекунонад, зеро ба ташаккули фазои мусоиди сармоягузорӣ мусоидот менамояд.

Идоракунии босифати корпоративӣ шарти зарурии амалиёти бомуваффақияти ширкат (ҷамъияти саҳомӣ) дар бозори озод ва рақобатпазир мебошад.

Тасодуф нест, ки дар солҳои охир дар адабиёти муосири иқтисодӣ ба масъалаҳои назариявию методологӣ ва амалияи татбиқи низоми идоракунии корпоративӣ дар фаъолияти ширкатҳо таваҷҷӯҳӣ хоса дода мешавад. Инчунин, бо ташаббуси ташкилотҳои байналмилалии молиявӣ як силсила ҳуҷҷатҳои муҳими меъёрӣ оид ба татбиқи низоми идоракунии корпоративӣ дар фаъолияти ширкатҳо таҳия ва барои истифода пешниҳод гардидааст [2 с 162-170].

Вале ҳанӯз таърифи дақиқу ягонаи идоракунии корпоративӣ дар адабиёти муосири иқтисодӣ вучуд надорад, ки ин зарурати омӯзиши ақидаҳои гуногуни олимонро марбут ба моҳият ва хусусиятҳои идоракунии корпоративӣ тақоза мекунад. Барои он, ки моҳияти идоракунии корпоративӣ ошкор карда шавад, пеш аз ҳама бояд моҳият ва аломатҳои корпоратсия - ро муайян кардан лозим аст, ки марбут ба ин масъала ақидаҳои гуногуни илмӣ мавҷуд мебошад.

Дар таҳқиқотҳои С. Б. Авдашева, В. М. Гальперин, С. М. Игнатьев, М. Г. Ионцев, Б. З. Мильнер, Н. М. Розанова, моҳияти корпоратсия ҳамчун ҷамъияти саҳомӣ фаҳмида шуда, таваҷҷӯи хоса ба характери тиҷоратӣ доштани фаъолияти он дода мешавад. Дар доираи ин равиши таҳқиқот мавзӯъи таҳлил муносибатҳои идоракунӣ ва манфиатҳои иштироккунандагони корпоратсия баромад мекунад. Тибқи ин муқарраррот, саҳмдоронро чунин хусусиятҳои корпоратсия ба монанди

мустақилияти корпоратсия ҳамчун шахси ҳуқуқӣ, масъулияти маҳдуди сармоягузорон, имконияти фурӯши саҳмияҳо ба шахсони дигар ба худ ҷалб менамояд [1].

Ба ақидаи иқтисодчии намоёни рус Цветков В.А. идоракунии корпоративӣ - ин усули худидоракунии интихобкардаи ширкат мебошад, ки ҳимояи ҳуқуқҳои шахсони аз ҷиҳати молиявӣ манфиатдорро (саҳмдорон, кормандон ва қарздиҳандагон) таъмин менамояд.

Андешаҳо оид ба хусусиятҳо ва тафсироти идоракунии корпоративӣ комилан гуногунанд ва аксари муаллифон дар ин мафҳум унсурҳои алоҳидаи онро вобаста ба мансубияти фарогирии меъёрҳои он ба ҳисоб мегиранд. Ба фикри мо, идоракуни корпоративӣ дар маҷмӯъ ҳамчун воситаи ёрирасони молиявӣ ва механизми пешбарандаи таъминот дар соҳа ба назар гирифтан мувофиқи мақсад мебошад, зеро ҳаракати сармояи қарзӣ маънои ҷамъ овардани маблағҳои муваққатан озоди аҳолию корхонаҳо ва дар ин асос низоми муносибатҳои иштирокчиёни раванди такрористеҳсол мебошад.

Ҷадвали 1.

Таърифи олимони соҳаи иқтисод дар бораи идоракунии корпоративӣ чунун аст.

	Муаллифон	**Таъриф**
1	Адриан Кадбери	Муаллифи аввалин Кодекси идоракунии корпоративӣ дар ҷаҳон. Нақши идоракунии корпоративӣ аз он иборат аст, ки ҳам истифодаи самараноки захираҳоро ҳавасманд кунад ва ҳам масъулияти идоракунии ин захираҳоро талаб кунад.
2	Мазур И.	Вазифаи асосии идоракунии корпоративиро ҳамчун таъмини кори ширкат ба манфиати саҳмдорон, сармоягузорон, ки ба ширкат захираҳои молиявӣ, инчунин ба ин ё он дараҷа, дигар гурӯҳҳои манфиатдор (агар дар системаи идоракунии корпоративии ин ширкат намояндагӣ мекунанд).
3	Килячиков А.И.	Идоракуни корпоративӣ маҷмӯи тадбирҳо оид ба ҳифзи манфиати моликон ва дар ниҳояти кор баланд бардоштани арзизи ширкат ва ҷалби спрмоя мебошад
4	Хайрзода Ш.Қ.	Идоракунии корпоративӣ, заминаи институтсионалии рушди пешгирикунандаи бонкҳо, такмили танзим дар макросатҳ, тақвияти ҳифзи ҳуқуқи амонатгузорон ва сармоягузорон имконпазир аст, ки ба афзоиши сафарбар намудани захираҳои озоди ҳам дохилӣ ва ҳам хориҷӣ, афзоиши қарзҳо ва сармоягузорӣ ба иқтисодиёт аз бонкҳо мусоидат мекунад.
5	Мавқеи муаллиф	Идоракунии корпоративӣ – ин принсипи демократӣ, яъне ҳаракату фаъолияти озоди тамоми кормандони бонк, роҳбарият, менеҷерон, саҳмдорон, ба инобат гирифтани фикру андешаҳои онҳо, саҳми якҷоя барои дастрас намудани фоида ва даромади бонк ба ҳисоб мераванд.

***Сарчашма:** Таҳияи муаллиф.*

Ҳамин тариқ, олимон ва мутахассисон ба таърифи худи мафҳуми идоракунии корпоративӣ, ифшои мундариҷа, нақш ва аҳамияти он дар

шароити бозор равишҳои гуногун доранд. Баъзе муҳаққиқон ҳангоми баррасии мундариҷаи идоракунии корпоративӣ аксар вакт ба баъзе хусусиятҳое, ки ба модели мушаххаси идоракунии корпоративӣ хосанд, таваҷҷӯҳ мекунанд. Дигарон мафҳуми идоракунии корпоративиро бо татбиқи он танҳо дар сохторҳои саҳҳомӣ мепайванданд, ки дар он тақсимоти манфиатҳои соҳибон ва вазифаҳои идоракунӣ ба таври возеҳ намоён аст.

Бояд қайд кард, ки ҳамаи дар боло оваршудаи таърифҳои мафҳуми идоракунии корпоративӣ ин ва ё он ҷанбаи онро ифода мекунанд ва онҳоро инкор кардан ғайриқобил аст, зеро мафҳуми идоракунии корпоративӣ бисёрҷанба ва мураккаб мебошад.

Тибқи ин муқарраррот ба аломатҳои корпоратсия инҳо мансуб мебошанд:

- ✓ шахси ҳуқуқӣ;
- ✓ аз ҳам ҷудо шудани функсияҳои идоракунӣ ва моликият;
- ✓ идоракунии мутамарказ аз ҷониби шӯрои директорон.
- ✓ масъулияти маҳдуд;
- ✓ фурӯши озоди саҳмияҳо [3].
- ✓ идоракунии мутамарказ аз ҷониби шӯрои директорон.

Идоракунии хуби корпоративӣ бояд ба Шӯрои нозирон ва менеҷерон ҳавасмандии муносибро барои ноил шудан ба ҳадафҳо ба манфиати ширкат ва саҳмдорон бавуҷуд оварад ва инчунин ба мониторинги самараноки фаъолияти ширкат мусоидат намояд [7 с 423].

Созмони Ҳамкории Иқтисодӣ ва Рушд (СҲИР) ба баланд бардоштани масъулияти шӯрои директорон дар назди ҷонибҳои манфиатдор диққати махсус дода, принсипҳои зерини идоракунии корпоративиро бори аввал дар соли 1999 пешниҳод намудааст:

- ✓ таъмини асосҳои низоми самараноки идоракунии корпоративӣ;
- ✓ ҳифзи ҳуқуқҳои саҳмдорон ва баамалбарории функсияҳои асосии моликият;
- ✓ муносибати баробар нисбат ба саҳмдорон;
- ✓ муайян намудани нақши ҷонибҳои манфиатдор дар идоракунии корпоратсия;
- ✓ таъмини ифшои иттилоот ва шаффофият;
- ✓ муайян намудани вазифаҳои мушаххаси Шӯрои директорон [6].

Аз таҳлил ва ҷамъбасткунии ақидаҳои гуногуни илмӣ марбут ба моҳият ва аломатҳои корпоратсия бармеояд, ки дар зери корпоратсия бояд ҷамъияти саҳомӣ дар шакли ташкилию ҳуқуқӣ амалкунанда, ки дорои аломатҳои мустақилият ҳамчун шахси ҳуқуқӣ, масъулияти маҳдуди сармоягӯзарон, идоракунии мутамарказ аз ҷониби шӯрои директорон, инчунин мавҷудияти саҳмияҳо ва гардиши озодии онҳо фаҳмида шавад. Бинобар ин, ба корпоратсия танҳо ҷамъиятҳои саҳоми шакли кушодаро дохил кардан мумкин аст.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ шаҳодат медиҳад, ки тамоми аломатҳои идоракунии корпоративӣ дар ҷамъиятҳои саҳомӣ шакли кушода ҳамчун шакли олии

иттиҳодияҳои соҳибкорӣ таҷҷасум меёбанд. Гумон мекунем, ки дар оянда низ шакли ҷамъиятҳои саҳомӣ ҳамчун шакли олии иттиҳодияҳои соҳибкорӣ боқӣ мемонад.

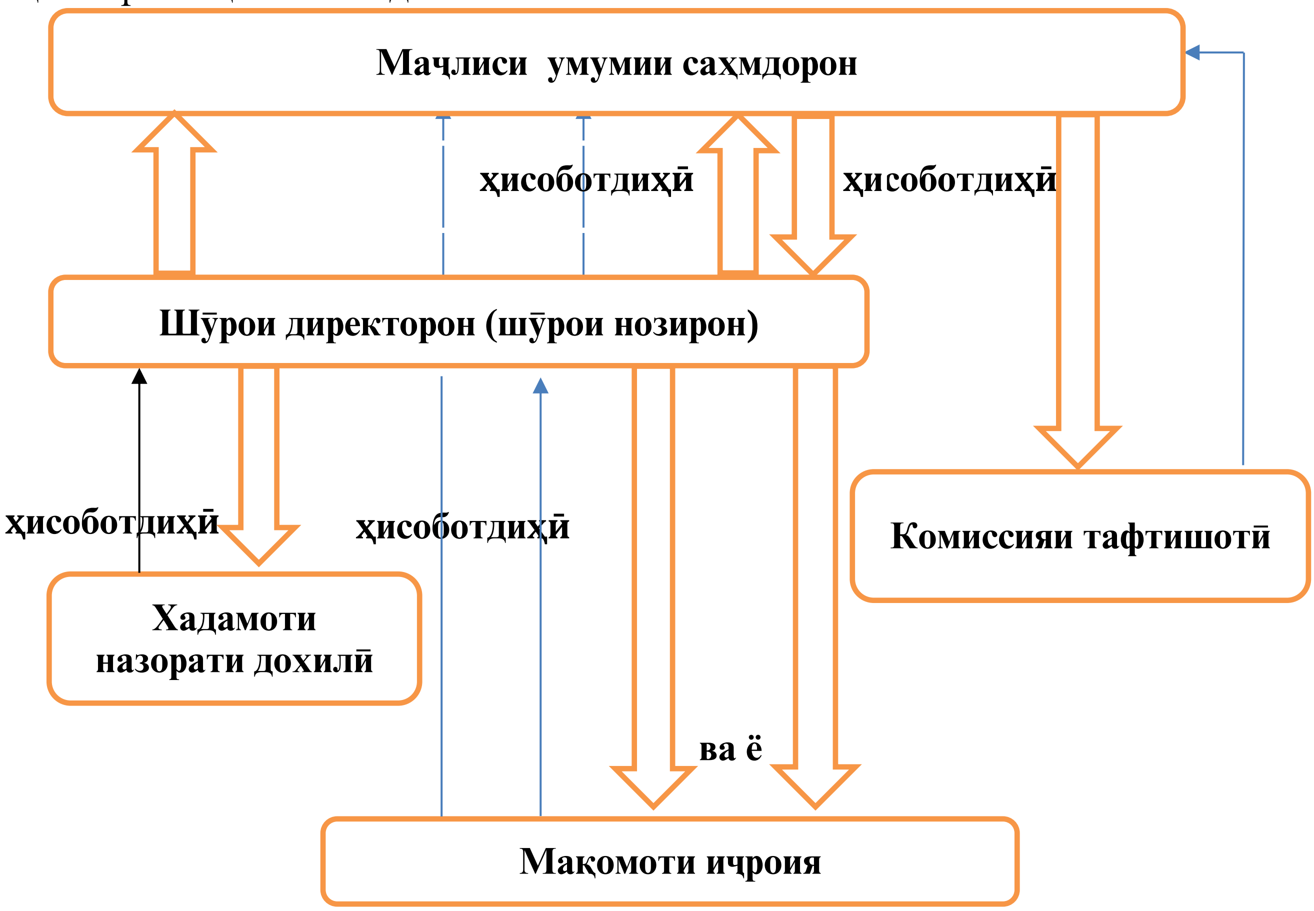

Расми 3. Ҳамкории мутақобила байни субъектҳои асосии зернизоми идоракунии корпоративӣ дар корхонаҳо

Сарчашма: *Таҳияи муаллиф.*

Аз натиҷаи омӯзиши маводи илмӣ баровардани хулосаҳои зерин мувофиқи мақсад мебошад.

1. Зарурияти идоракунии корпоративӣ аз ҳифзи манфиатҳои сармоягузорон, ташаккули боварии онҳо нисбат ба ширкат ва бештар ҷалб намудани сармоягӯзориҳо ба рушди фаъолияти ширкат бармеояд.

Ба ақидаи мо, идоракунии корпоративӣ-ин ҳамчун маҷмӯи чорабиниҳо ва қоидаҳои худидоракунии ширкат (ва ё ҷамъияти саҳомӣ), ки ҳамоҳансозии манфиатҳои саҳмдорон, шӯрои нозирон, менеҷерон ва дигар шахсони манфиатдорро дар беҳтаргардонии фаъолияти ширкат (зиёд намудани фоида ва арзиши ширкат) дар заминаи баланд бардоштани нақши саҳмдорон дар идоракунии стратегии он таъмин менамоянд.

2. Дар шароити иқтисоди бозоргонӣ имрӯза низоми муосири идоракунии корпоративӣ имконият медиҳад, ки муносибатҳои байни Шӯрои Нозирон, Роҳбарият ва саҳмдорон муносиб ташкил кардашуда, онҳо нисбат баҳамдигар боварии пурра дошта, аз беҳтаршавии фаъолияти ширкат ва ё ҷамъияти саҳомӣ манфиатдор бошанд. Чунин низом ба

афзоиши арзиши ширкат мусоидат намуда, ба сармоягузорон кафолат медиҳад, ки пули онҳо самаранок истифода бурда шавад.

Адабиёт:

1. Авдашева С. Б., Розанова Н. М. Теория организации отраслевых рынков. М.: Магистр, 1998;
2. Бегматов А.А., Абдулхайров Ф.М., Роҳҳои такмилдиҳии идоракунии корпоративӣ дар бонкҳои тиҷоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон // Паёми ДМТ –Душанбе, 2022 №2, ISSN 2413-5151 С. 162-170.
3. Гальперин В. М., Игнатьев С. М., Горбунов В. И. Микроэкономика: в 2 т. М.:Экономическая школа, 1996. Т.
4. Мильнер Б. 3. Теория организации. М.: ИНФРА-М,1999;
5. Ионцев М. Г. Акционерные общества: правовые основы. Имущественные отношения. Защита прав акционеров. М.: Ось-89, 1999;
6. Корпоративное управление. Владельцы, директора и наемные работники акционерного общества / пер. с англ. М.: Джон Уайли энд Сандз, 1996; 6.
7. Хайрзода Ш.Қ. Рушди низоми бонкии ҷумҳурии тоҷикистон дар шароити бесуботии молиявӣ (назария, методология, амалия), дис. Барои дарёфти дараҷаи илмии доктори илмҳои иқтисодӣ Душанбе 2021, саҳ 423.
8. OECD Principles of Corporate Governance. — OECD, 1999.

АРЗЁБИИ ҲОЛАТИ ВОРИДОТИВАЗКУНӢ ДАР МАҲСУЛОТҲОИ ХОҶАГИИ ҚИШЛОҚИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Акобирзода Абутолиби Мирзоҳимат - *ассистенти кафедраи иқтисодиёти ҷаҳон ва тиҷорати байналмилалии ДДМИТ.*

Дар мақолаи мазкур, ҳолати бозори маҳсулоти хоҷагии қишлоқи Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Чӣ хеле ки ба мо маълум аст, Ҷумҳурии тоҷикистон дар давраи гузариш аз кишвари агросаноатӣ ба кишвари саноатӣ-аграрӣ қарор дорад. Ҳар чӣ қадар бештар ҳиссаи маҳсулоти саноатӣ-аграрӣ бояд дар ММД зиёд гардад. Таи солҳои 2016-2020 дар мамлакат барномаи давлатии мусоидат ба содирот ва воридотивазкунанда амал кард, ки ба раванди воридотивазкунӣ такkoни ҷиддӣ бахшид. Айни замон низ чунин барнома дар ҳолати корбарӣ қарор дорад, ки метавонад ба ҷараёни саноатикунонии иқтисодиёти кишвар мусоидат намояд.

Калидвожа: *воридот, воридативазкунӣ*, хоҷагии қишлоқ, содирот, маҷмӯи маҳсулоти дохила, сатҳи зиндагии аҳолӣ.

ОЦЕНКА СИТУАЦИИ С ИМПОРТОМ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ПРОДУКЦИИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье изучено состояние рынка сельскохозяйственной продукции Республики Таджикистан. Как известно, Республика Таджикистан находится в периоде перехода от аграрно-индустриальной страны к индустриально-аграрной. Максимально должна увеличиваться доля промышленно-аграрной продукции в ВВП. В 2016-2020 годах в стране была реализована государственная программа поддержки экспорта и импортозамещения, что дало серьезный импульс процессу импортозамещения. В настоящее время действует такая программа, которая может способствовать процессу индустриализации экономики страны.

Ключевые слова: *импорт, ввоз, сельское хозяйство, экспорт, валовой внутренний продукт, уровень жизни населения.*

ASSESSMENT OF THE SITUATION OF IMPORTATION OF AGRICULTURAL PRODUCTS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

In this article, the state of the market of agricultural products of the Republic of Tajikistan is studied. As we know, the Republic of Tajikistan is in the period of transition from an agro-industrial country to an industrial-agrarian country. As much as possible, the share of industrial-agrarian products in the GDP should increase. In the years 2016-2020, the country implemented a state program to support exports and import substitution, which gave a serious impetus to the process of import substitution. Currently, such a program is in use, which can contribute to the process of industrialization of the country's economy.

Key words: *import, importation, agriculture, export, gross domestic product, standard of living of the population.*

Тоҷикистон дорои иқтисодиёти кушода буда, дар он воридоти молу хизматрасониҳо аз содироти онҳо бештар аст. Озодкунии савдои хориҷӣ дар нимаи солҳои 90-уми асри гузашта сурат гирифт. Бинобар маҳдуд будани номгӯи молҳои содиротӣ, ки дар он алюминийи аввалия ва нахи пахта бартарият доштанд, дар давраи мушоҳидашаванда бо ифодаи арзиш тағйироти ҷиддӣ мушоҳида карда намешавад. Коҳиш ё афзоиши содирот бештар бо тағйирёбии нархи ҷаҳонии молҳо дар шакли ашёи хоми аз Тоҷикистон содиротшаванда вобаста мебошад. Ба таври устувор бақияи манфии балансии савдо афзуда, аз воридот вобастагии давлат шиддат гирифта истодааст. Аз ин хотир мусоидат, ба рушди воридивазкунандаи истеҳсолӣ, мумкин аст танҳо дар асоси истифодаи фишангҳои беруниқтисодӣ, сиёсати фаъоли пулию қарзӣ, асъориву қурбӣ ва сиёсати саноатӣ имконпазир аст. Бо сабаби маҳдудияти ҳудуди ҷуғрофии маҳсулотҳои содиротӣ, ки дар он алюминиии аввалия ва нахи пахта бартарӣ дорад, тағийротҳои назаррасро дар сатҳи иқтисоди миллӣ интизор шудан ғайриимконпазир аст. Коҳишёбӣ ва афзоишёбии содирот пеш аз ҳама бо калобишҳои нархҳо дар бозорҳои ҷаҳонӣ ба маҳсулотҳои аз берун воридшаванда ба қаламрави ҷумҳурӣ вобаста аст.

Воридвазкунӣ ҳамчун ҷараён, ба таври мустақим бо бартарафкунии аз воридот вобастагии ногувори иқтисодиёт, бояд бо роҳи баромадан ба аз ҳолати статикӣ ва ба ин васила нуқтаи асосии бозсозиҳои сохторӣ, соҳавӣ, такрористеҳсолӣ, институтсионалӣ, ва муносибатҳои равобити зиччӣ берунмарзӣ табдил ёбад. Аммо, аксарияти иқтисодчиён воридивазкуниро дар фосилаи начандон дарозмуддат ҳамчун имконияти «пуррагардонии» корхонаҳо фаъолияткунанда, пеш аз ҳама бо такя ба сиёсати протексионизми давлатӣ, писанд медонанд[1].

Дар доираи сиёсати дохиливу берунии иқтисодиёт, фаъолияти Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба коҳиш додани таъсири омилҳои манфии беруна, ҷалби сармояи дохилию хориҷӣ ба соҳаҳои иқтисоди миллӣ, таъмини рушди самарабахши иқтисодиёт аз ҳисоби имкониятҳои дохилӣ, таъсиси коргоҳ ва корхонаҳои нави саноатӣ, барқарор намудани

1 Выжитович А.М., Ершов П.А. Импортозамещение: актуальные механизмы и инструменты // Нац. интересы: приоритеты и безопасность. - 2015. - N38. - С.52-64;

иқтидорҳои мавҷуда ва дар ин замина афзоиш додани истеҳсоли молҳои ба содирот нигаронидашуда ва беҳтар намудани сатҳи зиндагии аҳолӣ равона гардид.

Муҳимии хоҷагии қишлоқ боз бо ин аён мешавад, ки дар ин соҳа қариб 65%-и шумораи умумии коргарон меҳнат мекунанд, ки дар доираи истеҳсоли моддӣ машғуланд. Саҳми калонроон дар аз нав бавуҷудоварии қувваи корӣ барои дигар соҳаҳои хоҷаги халқ мегузорад. Дар хоҷагии хоҷагии қишолоқ 18-20% маҷмӯи маҳсулоти дохилии мамлакат истеҳсол мешавад (ҷад. 1).

Дастовардҳои ҷумҳуриамонро дар солҳои истиқлолият таҳлил карда, бо боварии том гуфтан мумкин, ки хоҷагии қишлоқ ба роҳи рушд қадами устувор гузошт.

Ҷадвали 1.

Маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ

Нишондиҳандаҳо \ Солҳо	1999	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ, бо %	100	100	100	100	100	100	100
Вазни хоси ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти хоҷагии қишлоқ ва ҷангал тибқи тамоми категорияҳои хоҷагиҳо дар ҳаҷми маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ, бо %	36,5	23,4	21,5	20,8	20,3	19,8	19,8

Манбаъ: Хоҷагии қишлоқи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмӯи оморӣ. Душанбе, 2020, с. -15.

Амалӣ кардани қарорҳои ҳукумат, ки ба пурзӯр намудани нақши усулҳои иқтисодии роҳбарӣ, такмили шаклҳои хоҷагидорӣ, васеъ кардани мустақилияти хоҷагидории корхонаҳо ва ҳисоби тиҷоратӣ, мустаҳкам кардани базаи моддӣ-техникии хоҷагиҳо ва баланд бардоштани шавқмандии кормандон ба натиҷаҳои истеҳсолот имкон дод, ки суръати рушди хоҷагии қишлоқ тезонда шавад. Дар давраи таҳлилӣ истеҳсоли ҳамаи маҳсулоти хоҷагии қишлоқ, ғайр аз пахта ва пилла як маротиба зиёд шуд. Агар ба тамоюли тағйирёбии истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ нигарем, пас ҳамаи онҳо самти мусбат доранд. Афзоиши бештар назаррас дар истеҳсоли ғаллагиҳо, картошка ва сабзавот мушоҳида мешавад.

Дар асоси имконоти нав барои рушди базаи моддӣ-техникии хоҷагии қишлоқ, ҳукумати ҷумҳурӣ Барномаи васеи ислоҳоти хоҷагии қишлоқро барои давраи то соли 2022 қабул кард. Хусусияти ин барнома дар он аст, ки истифодабарии комплексии омилҳои асосии интенсификатсияи хоҷагии қишлоқ пешбинӣ шудааст. Ин бо ҳолати маълуми маблағгузориҳои иловагӣ ба меҳнат ва сармоя дар кишоварзӣ мувофиқат мекунад, агар онҳо ғайрикомплексӣ, қисман амалӣ шаванд, онҳоро афзоиши калони маҳсулоти хоҷагии қишлоқ ҳамроҳӣ накунад.

Сухан дар бораи маҷмӯи чораҳои зич алоқаманди ташкилӣ, иқтисодӣ, технологӣ ва дигар меравад, аз ҷумла хеле зиёд кардани микдоритракторҳо, мошинҳо ва механизмҳо, нуриҳо ва воситаҳои муҳофизатии химиявии растаниҳо, беҳгардонии заминҳо, омодагӣ ва вобастакунии кадрҳо, ба асоси саноатӣ гузарондани истеҳсоли як қатор маҳсулотҳо.

Барнома рушди бутуни тамоми комплекси агросаноатӣ: соҳаҳои истеҳсолии хоҷагии қишлоқ ва соҳаҳои саноатро дар бар мегирад, ки хоҷагии қишлоқро бо воситаҳои истеҳсолӣ таъмин мекунанд, соҳаҳои хизматрасонӣ ба онҳо ва соҳаҳои коркарди ашёи хоми хоҷагии қишлоқ ва расонандаи маҳсулоти тайёр ба истеъмолкунанда.

Дар барнома муттакои (такяи) хоса ба фароҳам сохтани шароитҳои мустаҳкам, устувори иқтисодӣ карда шудааст, ки инкишофи истеҳсолоти хоҷагии қишлоқро нумӯъ мебахшанд. Яъне интенсификатсияи ҳаматарафаи истеҳсолот; такмили системаи муосири инфрасохтори маҳсулотнигоҳдории хоҷагии қишлоқ дар назар дошта шудааст, ки асосашонро сохтмони анборҳои муосир, роҳҳо, корхонаҳои коркард, марказҳои логистикӣ ва ғ. ташкил медиҳанд.

Нишондиҳандаи сифатии муҳими рушди истеҳсолоти хоҷагии қишлоқ ва худтаъминкунии озуқаворӣи ҳар як мамлакат истеҳсоли маҳсулот ба ҳар нафари аҳолӣ мебошад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон он чунин аст (ҷад. 2).

Ҷадвали 2.

Истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ба ҳар нафари аҳолӣ, бо кг

Солҳо / Маҳсулоти озуқаворӣ	1991	2015	2016	2017	2018	2019
Ғалла	54,3	164,8	166,1	163,8	143,5	150,4
Картошка	32,3	105,0	103,9	88,6	106,9	105,7
Сабзавот	112,1	197,2	202,2	210,4	234,8	232,0
Полезиҳо	31,2	70,1	68,7	71,4	71,1	74,5
Мева ва майдамеваҳо	31,6	35,4	42,1	45,8	49,6	50,4
Ангур	21,6	24,1	24,8	25,8	26,7	26,3
Гушт (бо вазни холис)	13,4	13,2	27,0	28,2	29,0	29,0
Шир	104,9	105,2	106,2	107,5	108,9	106,4
Тухм, дона	81,1	42,3	39,0	38,6	49,9	77,1

Манбаъ: Хоҷагии қишлоқи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмӯи оморӣ. Душанбе, 2020, с. -15.

Маълумотҳои ҷадвал аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки дар солҳои соҳиьистиқлолӣ истеҳсоли тамоми маҳсулотҳои асосии хоҷагии қишлоқ тамоюл ба афзоиш дорад. Хусусан инкишофи зиёд дар истеҳсоли ғалладонагиҳо, картошка, сабзавот ва зироати полезӣ мушоҳида мешавад.

Асоси илмии тартиб додани мувозинати озуқаворӣ баҳисобгирии талаботи қонунҳои объективии иқтисодӣ, мувофиқан зоҳиршавии онҳо дар доираи хоҷагии қишлоқ ва захираи маҳсулот бо ёрии маҷмӯи нақшаҳои истеҳсолии ҳангоми таҳия истифодашаванда ва захираи маҳсулоти хоҷагии қишлоқ, қонунҳо, муқаррароти илмӣ, усулҳо, тартиб ва қоидаҳои баҳисобгирӣ мебошанд.

Дар ин ҳошия, аз ҷониби мо мувозинати маҳсулоти асосии хӯрока пешниҳод шудаанд, ки иваз кардани маҳсулоти воридотиро талаб мекунанд ва чунин тасвир мешаванд (ҷадвали 3).

Ҷадвали 3.

Тавозуни маҳсулотҳои асосии хуроквории кишоварзӣ дар соли 2019, ҳазор тонна

	галадонагиҳо	Картошка	Сабзавот ва полезиҳо	Мева ва ангур	Гушт ва маҳсулоти гуштӣ	Шир ва маҳсулоти ширӣ
Захира дар аввали сол	408	49	415	249	29	103
Истеҳсол	1404	994	2884	721	136	1001
Воридот	1090	4	11	27	24	8
Манбаъҳо	2902	1047	3310	997	189	1112
Талаботи истеҳсолӣ	2290	416	59	0,4	-	244
Содирот	-	0,03	84	32	0,4	-
Хисорот	28,1	195	346	31	1,0	5,5
Фонди истеъмоли шахсии аҳолӣ	3,9	424	2255	544	164	816
Захираҳо дар охири сол	579	12	566	390	24	47
Тақсим шуд	2902	1047	3310	997	189	1112
Истеҳсол ба ҳар нафари аҳолӣ, кг	149,2	105,7	306,6	76,6	29,0	106,4
Меъёрҳои физиологии тавсиявӣ	147,7	92,0	166,1	124,1	40,8	115,3
Сатҳии худтаъминкунӣ, бо %	101,0	114,9	184,6	61,7	71,1	92,3

Манбаъ: Аз ҷониби муаллиф бо истифодаи рақамҳои маҷмуи омории омори кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2020 таҳия шудааст.

Дар натиҷаи сатҳи пасти муҳофизати воридотӣ ва набудани маҳдудияти комплексӣ ба воридот, савдои берунии озуқаворӣ дар шароити якбора афтидани истеҳсолоти аграрӣ дар мамлакат беназорат рушд кард. Чунин консепсияи либералии савдои берунӣ дар мамлакатҳои пурқуввати иқтисодӣ талофӣ мешавад, на дар Тоҷикистони суст инкишофёфта. Бар замми ҳамаи ин барои истеҳсолӣ аграрии мо субсидияҳои давлатӣ, дотатсияҳо ва дигар намудҳои кумак вуҷуд надоранд, ки бе ин дар шароити муосир аз монеаи аграрӣ баромадан амри маҳол аст.

Аммо маҳсулоти содиршавандаи пахтагин асосан аз ашёи хом иборат аст ва ҳиссаи он 75-80%-и тамоми маҳсулоти пахтагинро ташкил медихад. Ҳамчунин дигар чиз низ ба тааҷуб меорад, ки номгӯи миқдории маҳсулоти аграрии содиршаванда картошка, бехпиёз, ангур, мева, хушкмеваҳо, арахис, помидори консервонишуда, афшураҳои мевагӣ, спирти этил, тамоку ва маҳсулоти тамоку, ашёи хоми чармӣ, пӯст ва пашм, мӯина, матои пашмин, пар ва ғ. мебошанд. Аммо чунин номгӯи маҳсулоти зиёду гуногуни аграрии содиршаванда ҳамагӣ танҳо 20-25%-и содироти умумии маҳсулоти аграриро ташкил медиҳад. Сабабҳои ин тавр кам азхудкунии чунин неӯи ғании содиротӣ набудани шароитҳои истеҳсолӣ ва омилҳои иқтисодӣ-ҳуқуқӣ, таҳқиқотҳои маркетингӣ, инчунин шароитҳо барои фаъолнокии инвеститсиявӣ мебошанд.

Бо дарназардошти гуфтаҳои болоӣ, метавон қайд намуд ки дар маҷмӯъ давлат метавонад дар тамоми раванди воридивазкунӣ дар ҳамаи бахшҳо ва ҳамаи соҳаҳои иқтисоди миллӣ диққати асосӣ дода онҳоро дастгирӣ кунад. Аммо чунин сиёсат на танҳо камсамара арзёбӣ мегардад, балки ҳамчунин

маблағҳои калонро талаб мекунад. Хубтар аст, ки ин маблағҳоро дар бахшҳои муаяйни истеҳсолӣ, ки таъмини рушди устувори иқтисодиро дар дурнамои наздик таъмин мекунанд, сафар кард.

Адабиёт:

1. Блауг М. Лист, Фридрих //100 великих экономистов до Кейнса. - СПб.: Экономикус, 2008. - С. 166-168;
2. Выжитович А.М., Ершов П.А. Импортозамещение: актуальные механизмы и инструменты // Нац. интересы: приоритеты и безопасность. - 2015. - N38. - С.52-64;
3. Зайцев Д.Н. Организация производства импортозамещающей продукции как направление экономического развития региона: Дис. ... канд. экон. наук. – Оренбург: ОГУ, 2002. – С.77. 2 Лукьянчук Е. Импортозамещение: зарубежный опыт // «Еженедельник АПТЕКА» - 2011. - №15 –С.34;
4. Лукьянчук Е. Импортозамещение: зарубежный опыт // «Еженедельник АПТЕКА» - 2011. - №15 –С.34;
5. Международные валютно-кредитные и финансовые отношения: Учебник / под ред. Л.Н.Красавиной – М: Финансы и статистика, 1994 Т-1;
6. http://unctadstat.unctad.org/ReportFolders/reportFolders.aspx;
7. http://www.vstoneft.ru/analit.php?number=197.

АРЗЁБИИ ХАВФИ БИЗНЕСИ НАВИ САЁҲИИ ТОҶИКИСТОН БА ИСТЕЪМОЛКУНАНАДАГОНИ ЕВРОПОӢ

Акдодова Нилуфар – *ассистенти кафедраи иқтисоди ҷаҳон ва тиҷорати байналмилалӣ ДДМИТ*

Муаллиф дар ин макола таъкид кардааст, ки бахши сайёҳӣ дар иқтисоди ҷаҳонӣ як тиҷорати ҷаҳонӣ буда, ин бозор пайваста васеъ шуда, ҳеҷ кишвари ҷаҳонро бетаваҷҷӯҳ намемонад.Дар баробари ин, аҳамияти туризм барои иқтисодиёти миллӣ аз манфиатҳое мебошад, ки вай дар шароити рушди бомуваффақият ва пеш аз ҳама афзоиши даромад ва некӯаҳволии аҳолӣ, афзоиши ҷойҳои корӣ на танҳо дар худи саноат, балки дар сохахои ба хам алокаманди хизматрасонӣ. Афзалияти афзоиши даромади андоз ба буҷетҳои сатҳҳои гуногун дар он аст, ки рушди босамари сайёҳӣ метавонад воридоти асъори хориҷиро ба кишвар хеле зиёд намуда, даромади андозро ба буҷетҳои рушд ва рушди соҳаҳои дигари иқтисодиёт таъмин намояд.

Калидвожаҳо: *таваккал, таваккали соҳибкорӣ, туризм, истеъмолкунандагони аврупоӣ, тиҷорати ҷаҳонӣ, иқтисоди миллӣ, афзоиши ҷойҳои корӣ, некӯаҳволии аҳолӣ.*

RISK ASSESSMENT OF NEW EUROPEAN CONSUMER-ORIENTED BUSINESSES IN THE TAJIKISTAN TOURISM SECTOR

In this article the author mention, that the sphere of tourism in the world economy is a global business and this market is constantly expanding without ignoring any country of the world. The value of tourism to the national economy at the same time due to the advantages that it brings the subject to the successful development and, above all, the increase incomes and welfare of the population, the growth of jobs, not only in the industry itself, but also in related service industries. The advantage – is the growth of tax revenues in the budgets of different levels, the effective development of tourism can significantly increase the flow of currency into the country, providing tax payments to the budgets of the growth and developing other sectors of the economy.

Keywords: *risk, business risk, tourism, European consumers, global business, national economy, growth of jobs, welfare of the population.*

ОЦЕНКА РИСКОВ СОЗДАНИЯ НОВОГО ОРИЕНТИРОВАННОГО НА ЕВРОПЕЙСКОГО ПОТРЕБИТЕЛЯ ТУРИСТИЧЕСКОГО БИЗНЕСА В ТАДЖИКИСТАНЕ

В данной статье автор отмечает, что сфера туризма в мировом хозяйстве является глобальным бизнесом и этот рынок постоянно расширяется, не оставляя без внимания ни одну страну мира. Значение туризма для народного хозяйства в то же время обусловлено теми преимуществами, которые он приносит при условии успешного развития и, прежде всего, увеличения доходов и благосостояния населения, роста рабочих мест не только в самой отрасли, но и в смежных сферах услуг. Преимущество – это рост налоговых поступлений в бюджеты разных уровней, эффективное развитие туризма позволяет значительно увеличить приток валюты в страну, обеспечивая налоговые поступления в бюджеты роста и развития других секторов экономики.

Ключевые слова: *риск, предпринимательский риск, туризм, европейские потребители, глобальный бизнес, национальная экономика, рост рабочих мест, благосостояние населения.*

An integral feature of any entrepreneurship, including tourism business, risks that are distinguished the causes of emergence, the breadth of action, and other indicators, but they are united by one thing - the negative consequences that come after them the emergence.

In Table 1. a sample of risk definitions are given, based on a content analysis of the many risk definitions discovered and examined, which were drawn from a variety of subject fields. The sample highlighted here is used to help illustrate conceptual variety, rather than frequency of usage. From this table, two key distinguishing properties emerge in relation to the notion of risk. The first relates to what can variously be described as either the probability or likelihood or chance or even frequency although strictly speaking the notion of frequency is not the same as likelihood, as it simply refers to the number of times an event or situation occurs, which can then be used to help formulate the probability of occurrence. The second concept relates to the notion of a severity of outcome, or magnitude or the gain or loss value pay-off. Whilst the likelihood tends to have a quantitative dimension, the severity often has a more qualitative dimension. Whatever the descriptors used, it is clear that the notion of probability and severity of outcome, are core concepts, which describe as the two ‘central categories’ of risk [3].

One important theme to emerge is the distinction between the notions of risk with uncertainty, particularly in the field of economics and statistics. The distinction is made between risk and uncertainty, whereby if the outcome of a project or event is not known, or highly subjective, then this can be categorized as uncertainty. If, on the other hand the outcome can be given some degree of assessment as to its probability or likelihood, then this is classified as a risk. Equally, if something approaches 100% probability, it becomes a reality rather than a risk [9].

Table 1.

Sample definition of risk

Authors	Definition
Smith 2004, p.12	Risk is sometimes taken as synonymous with hazard but risk has the additional implication of the chance of a particular hazard actually occurring. Hazard is best viewed as naturally occurring or a human induced process, or event, which has the potential to create loss. That is the source of danger. Risk is the actual *exposure* of something of human value to a hazard and is often regarded as the product of probability and loss.
Brown 1999, p.274	Risk is the potential to lose something of value, or simply the potential accident.
Royal Society 1992, p.3	Risk (is) the probability that a particular adverse event occurs during a stated period of time, or results from a particular challenge. As probability in the sense of statistical theory, risk obeys the formal laws of combining probabilities. Explicitly or implicitly, it must always relate to the 'risk of (a specific event or set of events)' and where appropriate must refer to a hazard specified in terms of its amount or intensity, time of starting or duration.
Chapman *et al* 1997, p.xiii	All projects involve risk; the zero risk projects are not worth pursuing…. Risk involves both threat and opportunity.
Cloutier 2002, p.241	Risk management is a rational approach to the problem of dealing with the risks faced by a business. It is about managing or optimizing risks; it is not necessarily about eliminating them, because risk is inherent in adventure activities – and should remain so.
Lewin 2001, p.36	We often speak of the "risk of fraud" or the "risk of getting run over." Sometimes we use the word quantitatively; for example, we might say that there is a 20% risk of losing our money in a particular situation…In these examples we are using the word "risk" in the sense of undesirable outcomes. This is often referred as "downside risks". However, investments might also have an upside potential.
Getz 1997, p.241	Risk management can be defined as the process of anticipating, preventing, or minimizing potential costs, losses, or problems for the event, organization, partners and guests. Risks occur in terms of finance, organizational viability, safety and health. Risks occur naturally and cannot be ignored, and events are prone to particular types of risk.
Mairal 2008, p.42	Risk can be considered as a frame that creates contexts which bring together an "object of risk" (a hazard or source of potential harm), an "object at risk" (a target of potential harm) and an evaluation (implicit or explicit) of human consequences. Risk is therefore a relational order through which connections between people and 'things' are constituted and guide their actions.

According to UNWTO, in 2012 Tajikistan was visited by 244 thousand tourists arriving mainly from the neighboring countries such as Uzbekistan (44%), Kyrgyzstan (22%) and Afghanistan (3.5%) with the main purpose of visiting families and friends. A growing number of mountaineers from the other CIS states, especially Russia (16%) and Ukraine (2.5%), was observed

in the Fan Mountains and the Pamir Mountains. As for the Western (Europe and Americas) and Far Eastern World (Japan and South Korea), the number of visitors are growing very slowly. The structure of the tourist market in the Republic of Tajikistan of the entry - exit still remains passive in favor of departure: the total number of tourists on the move amounted to 29.7 thousand people in 2009, and on departure - 14.5 thousand people, which is 67, 2% and 32.8% respectively. In recent years, the volume of tourist services tends to increase, reflecting the stabilization of the conditions of development of the industry (see Figure 1. 2.)

Figure 1.

Indicators of tourism development in Tajikistan 2017-2020

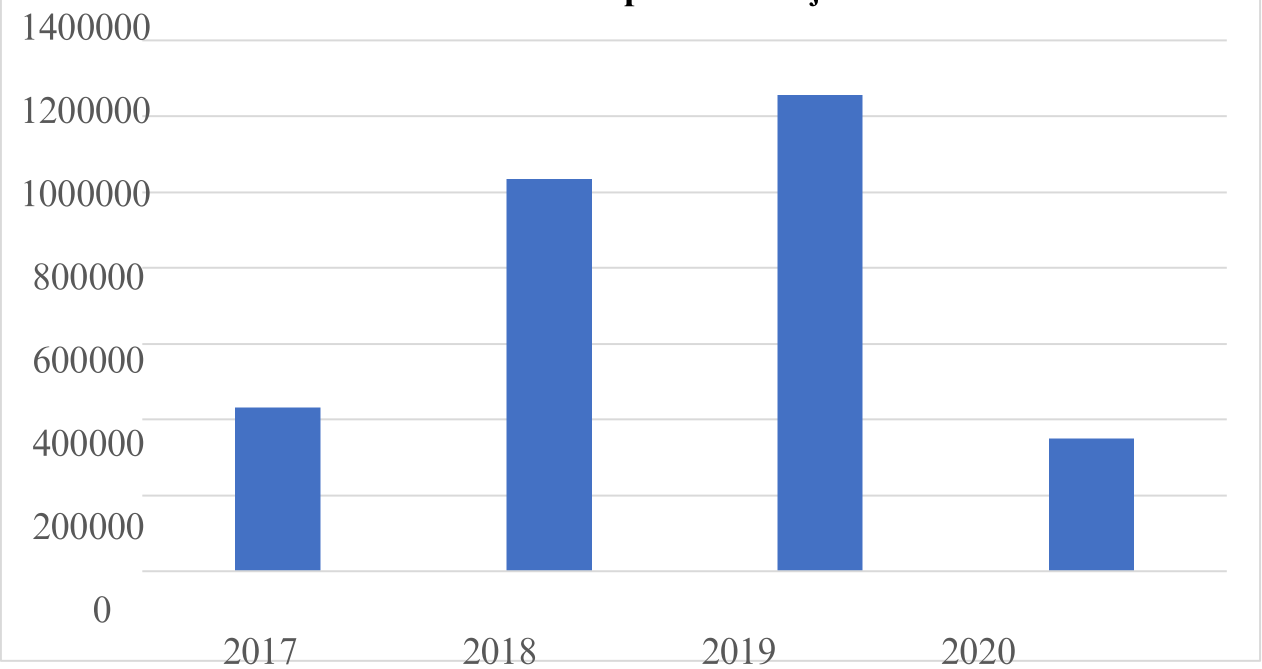

Source: SCISPM. Created by the Author.

First of all, it should be noted that the number of tourists visiting the Republic of Tajikistan in the period from 2017 to 2020 increased more than 2 times. At the same time, the number of citizens who have visited other countries during this period decreased by 11.9 percentage points. Most fully possible analyze the data based on one of the companies, long working in the market, i.e. an example of "In tourist-Tajikistan". The company is engaged not only the provision of tourism services, but also has a network of hotels in the regions who are engaged in providing various services (transport, communications services, consulting, and others.)

According to statistical analysis for example an "Indicators of tourism development in Tajikistan 2017-2020 **Figure 1.** we got the result that the number of tourist increase if the number of tourists increases it`s good potential for country, also for budget of government. Most fully possible analyze the data based on one of the companies, long working in the market, i.e. an example of "In tourist-Tajikistan". The company is engaged not only the provision of tourism services, but also has a network of hotels in the regions who are engaged in providing various services (transport, communications services, consulting, and others.) By increasing in 11,9% we can`t say that it excellent result.

As mentioned earlier though, the results of the survey show that there is no FDI involved in tourism development in the rural areas of Tajikistan. According to the State Committee on Investment and State Property Management of the Republic of Tajikistan during 2017-2021 USD 1.5 billion Foreign Direct Investment (FDI) was attracted to the economy of the country, but these are mainly to the industry and production sectors.

Figure 2.

FDI inflow to the economy of Tajikistan during 2017-2021 (in million USD)

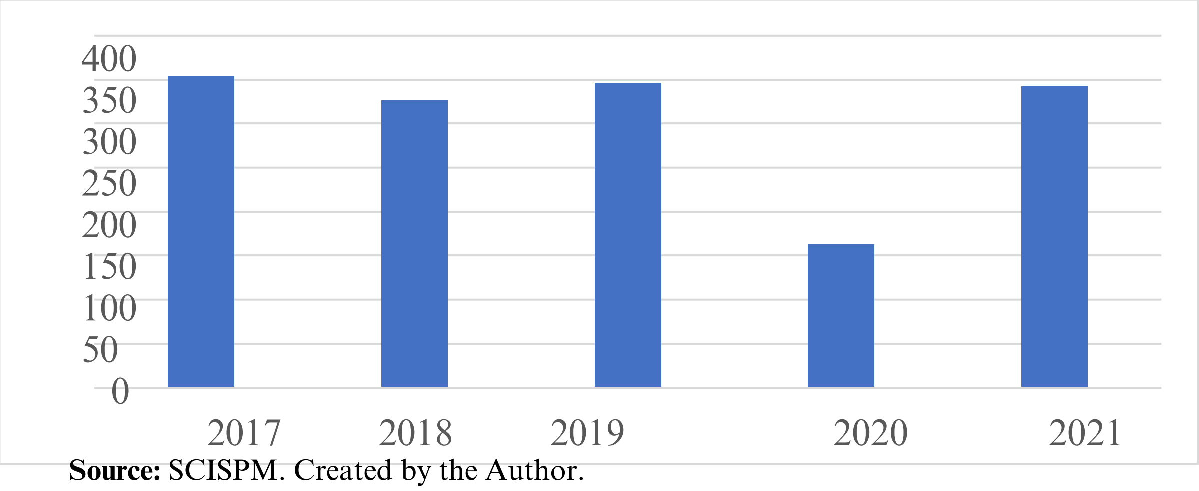

Source: SCISPM. Created by the Author.

This analysis shows that the number of tour companies has increased since 2018, after the government exempted the tourism industry from tax and customs duties. The increasing number of tour companies also indicates tourism industry emergence in ruralareas. For instance, analysis shows that from the total number of tour companies 124 had been created in rural regions. Though Dushanbe (the capital) has the highest number of tour companies, in the rural/regional context GBAO has the highest number of travel agencies (21% of the total number - see Figure 2.).

Other problems faced by domestic and international tourists are the lack of facilities especially in the Pamir which are the most beautiful places to visit.

Underdeveloped infrastructure. In Tajikistan is very little hotel and hotel complexes, in addition, the quality of service in them are much lower.

Underdeveloped infrastructure. In Tajikistan is very little hotel and hotel complexes, in addition, the quality of service in them are much lower. Also, strongly lags behind the development of entertaining sphere;

The lack of internet and cellular service in most parts is a big problems faced by tourists. Lack of good banking facilities like ATM machines, credit or visa card acceptance is also an issue for tourists. Transport facilities are not up to the standard of foreign tourists if we compare it to the transport system in Europe or USA. Usually the tourists have to travel via taxis or buses. Train or tram system is not common in Tajikistan. So time saving is not so easy in Tajikistan. Most of the bus or taxi drivers are uneducated so language problem is a big issue for foreign tourists. According to few domestic tourists, factor affecting tourism in negative way include high inflation rate. People are living from hand to mouth and have no money to travel. Tourism is becoming a leisure activity for elite class only.

The opportunity for Tajikistan tourism industry to progress according to the view of international and domestic tourists is that the government should take serious and quick action towards country internal peace and security.

Today, the tourist business is a dynamic and profitable industry with high growth potential. On a share of world tourism accounts for 5% of GDP and 9.5% of global investment.

From the perspective of overcoming the crisis, the WTO reminds that tourist industry able to maintain the appropriate positive measures in the nearest period, such as those aimed at preserving the jobs, and also to stimulate measures for a longer period, such as the transition to "green" economy.

And in this sense it is necessary to take measures to further promotion of commerce, to simplify the adjustment rules, the establishment of appropriate infrastructure and rationalization of tax rules to all actions, in turn, gave the desire of businesses to invest, to introduce innovative technologies and boost demand.

It is collaboration between the public and the private sector should be encouraged inside of each State and between all by States, and it will contribute to the strengthening and restoration of the world economy.

Tajikistan has great natural, cultural and historical potential for the development of various types of domestic tourism. However, the tourism industry in our country, in spite of the proclaimed priorities of the state policy for its support continues to be risk and an insufficiently developed industry with ever increasing demand for its services.

References:

1. Adams, J. (1995), Risk, UCL Press, London.

2. Александрова А.Ю. Международный туризм. - М.: Алекс-Пресс, 2002. – 310 с.

3. Allbert M, 2011 Opening speaker, presented at 8th annual international bussines confrence, Rapid city, 4-6 October 2011.

4. Аринцев Ю. Ассоциация содействия туристским технологиям // Турбизнес. - 2000. - № 3. - С. 5-17

5. Байназаров Ю.К. Статистические методы оценки деятельности туристских предприятий (объединений) и повышение их роли в условиях полного хозяйственного расчета. - М: Турист, 1989. – 270 с.

6. Балабанов И.Т. Риск-менеджмент. Финансы и статистика. - М.: Экономика, 1996. – 372 с.

7. Балабанов И.Т. Цена как рычаг финансового механизма в туризме // Туристские фирмы. Вып. 17. - СПб. - 2000. - С. 94-100.

8. Барчукова Н.С. Международное сотрудничество государств в области туризма. - М.: Международные отношения, 1986. – 347

9. Биржаков М.Б. Введение в туризм. - М.-СПб: Герда, 1999. - 320 с.

10. Биржаков М.Б., Зенкин С.Н., Безруков Д.А. Основы агентских отношений в туризме // Туристские фирмы. Выпуск 8. - СПб: 1995. – С. 17-22.

РОҲҲОИ ҶАЛБИ САРМОЯИ ИЛОВАГӢ ДАР ТАШКИЛОТҲОИ ҚАРЗӢ

Аҳадов Исматилло Қаюмович – *муаллими калони кафедраи фаъолияти бонкии ДДМИТ*

Саёраева Рухшона Шайховна – *ассистенти кафедраи аудит ва ревизияи ДДМИТ.*

Барои таъмини қобилияти ҳаррӯза дар иҷрои ӯҳдадориҳои худ бонки тиҷоратӣ бояд ба ҷалби маблағҳои ҷалбшаванда таваҷҷуҳ зоҳир намояд, то ки пардохтпазирии бонк, эътимоднокии мизоҷон нисбат ба бонк ва бозоргирии онро таъмин кунад.

Муаллифон дар асоси таҳқиқи адабиётҳои иқтисодӣ ва осорҳои олимони ватанию хориҷӣ тавонистаанд, ки роҳҳои нави ҷалби сармояи ҷалбшавандаро пайдо намуда, истифодаи онро дар низоми бонкии кишвар истифода намоянд.

Калидвожаҳо: *пасандозҳо, сармоя, дивиденд, бозори қогазҳои қиматнок, секюритизатсия, коғазҳои қиматнок.*

СПОСОБЫ ПРИВЛЕЧЕНИЯ ДОПОЛНИТЕЛЬНОГО КАПИТАЛА В КРЕДИТНЫЕ ОРГАНИЗАЦИИ

Для обеспечения ежедневной возможности выполнения своих обязательств коммерческий банк должен обратить внимание на привлечение средств для обеспечения ликвидности банка, надежности клиентов по отношению к банку и его ликвидности.

На основе исследования экономической литературы и работ отечественных и зарубежных ученых авторы смогли найти новые пути привлечения капитала и его использования в банковской системе страны.

Ключевые слова: *сбережения, капитал, дивиденды, фондовый рынок, секьюритизация, ценные бумаги.*

WAYS OF ATTRACTING ADDITIONAL CAPITAL IN CREDIT ORGANIZATIONS

To ensure the daily possibility of fulfilling its obligations, a commercial bank should pay attention to raising funds to ensure the liquidity of the bank, the reliability of customers in relation to the bank and its liquidity.

Based on the study of economic literature and the works of domestic and foreign scientists, the authors were able to find new ways to attract capital and use it in the country's banking system.

Key words: *savings, capital, dividends, stock market, securitization, securities.*

Солҳои охир дар рушди низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор пешравиҳо то як андоза ба назар расида, ташаккули дороиҳои бонкӣ низ дар ин давра назаррас мебошанд. Дар баробари ин дигар нишондиҳандаҳои бонкӣ низ дар ин марҳила афзоиш ёфтанд, ки ба ин сандуқи қарзӣ, пасандозҳо, сармоя, шумораи мизоҷон ва гурӯҳи амалиётро дохил намудан мумкин аст. Инчунин дар солҳои охир асосҳои қонунгузорӣ ва санадҳои меъёрию ҳуқуқии низоми бонкӣ вобаста ба тағйирёбии шароити иқтисодӣ таҳким бахшида шуданд.

Ҳиссаи нишондиҳандаҳои бонкӣ нисбат ба Маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ дар ҳоли афзоиш қарор гирифта, ҷиҳати дастгирии рушди иқтисодиёт низ ин нишондиҳандаҳо нақши назаррасро мебозад. Ҳарчанд, ки дар Тоҷикистон сатҳи қарздиҳӣ ва пасандозгузорӣ ҳаҷман рушд ёфта истодаанд, аммо ин барои суръат бахшидани пешрафти иқтисодиёт, аз ҷумла истеҳсолот ва саноатикунонии босуръат кофӣ намебошанд.

Вобаста ба ин масъала Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» дар таърихи 21.12.2021 қайд намуданд:

“...ҷиҳати зиёд намудани қарзҳои имтиёзноки дарозмуҳлат, хусусан, барои соҳибкории истеҳсолӣ, пешниҳоди хизматрасониҳои босифат бо истифода аз технологияҳои рақамӣ ва гузариши пурра ба ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ, инчунин, ҳарчи бештар ҷалб кардани сармояи дохиливу хориҷӣ ба низоми бонкӣ тадбирҳои қатъӣ андешида шаванд [1].”

Яке аз масъалаи актуалии ташаккули дороиҳои бонкӣ ин зиёд намудани ҳаҷми қарздиҳӣ ва дар заминаи ин зиёд намудани захираҳои пулӣ ба даромад ва дороиҳои бонкӣ нигаронидашуда мебошад.

Дар ҳақиқат зиёд намудани қарзҳои имтиёзноки дарозмуҳлат ба тамоми субъектони соҳаҳои хоҷагии халқ, аз ҷумла ба субъектони соҳаи саноат манфиатовар мебошад, аммо нокифоя будани дороиҳои бонкӣ монеаи ин масъала шуда метавонанд.

Чи хеле ки маълум аст дар қатори мушкилоти зиёде, ки дар бахши бонкӣ муайян шудааст, яке аз мушкилотҳои асосӣ ин нокифоя будани дороиҳо дар тавозуни бонкҳои тиҷоратӣ ба ҳисоб меравад. Ин дар натиҷаи кам будани сармояи худӣ ба вуҷуд меояд, чунки норасоии сармояи худӣ барои ба даст овардани воситаҳои ҷалбшаванда низ монеа мешавад. Танҳо ҷалби сармояи дохиливу хориҷии мақсаднок, аз қабили грантҳои хориҷӣ ва давлатӣ метавонад ин масъаларо то як андоза ҳал намояд.

Дар баробари ин маблағҳои ҷалбшаванда низ аз қабили амонату пасандозҳои мизоҷон дар таркиби дороиҳо нақши калидиро мебозад ва вазифаю масъулияти асосии роҳбарияти ташкилотҳои қарзии молиявӣ ин дарёфти роҳҳои ҷалби маблағҳои муваққатан озоди мизоҷон мебошад. Дар акси ҳол, яъне дар ҳолати ҷалб карда натавонистани ин маблағҳо, онҳо ҳамчун сармояи беҳаракат дар дасти мизоҷон нигоҳдорӣ карда мешавад, ки ин мизоҷон, ба ташкилотҳои қарзӣ ва ба давлат зараровар мебошанд.

Дар таҳлили сохтори уҳдадориҳо (пассивҳо) муайян кардани андозаи маблағҳои худи бонки тиҷоратӣ аҳамияти калон дорад. Дар баробари ин маблағҳои умумии худӣ ва фондҳои софи худиро фарқ кардан лозим аст. Донистани миқдори дақиқи маблағҳои холиси худӣ муҳим аст, зеро ин маблағҳо ҳамчун захираи қарзӣ ҳисобида мешаванд. Мафҳуми маблағҳои умумии худӣ васеътар аст, зеро он маблағи ҳам маблағҳои сармоягузоришуда ва ҳам бақияи воқеии маблағҳои софи худро, ки барои қарздиҳӣ истифода мешаванд, дар бар мегирад.

Таъсири нокифоя будани миқдори дороиҳои ташкилотҳои қарзӣ ва кам шудани ҷалби пасандозҳо дар ҳолатҳои буҳронӣ ба ташкилотҳои қарзӣ зуд таъсир мерасонанд. Ин сабаб гардид ки буҳронҳои молиявии ҷаҳонии солҳои охир ва ба маротиб коҳиш ёфтани шумораи ташкилотҳои қарзии молиявии мамлакат ба сатҳи боварии мизоҷони бонкҳо ва сатҳи пасандозгузории онҳо таъсири манфии худро ба куллӣ расонидааст.

Бар замми ин ҷалб намудани маблағҳои иловагӣ ва зиёд намудани ҳаҷми қарзҳо ташкилотҳои қарзии молиявиро маҷбур сохт, ки аз амалиётҳои нави технологияҳои электронии молиявӣ васеъ истифода карда, кӯшиш ба харҷ диҳанд то роҳҳои ҷадиди ҷалби сармояро дарёфт карда тавассути он ҷойгиркунӣ ва ҳаракати маблағҳои пулии бадастоварда

пайдо намоянд. Талаботҳо ва тағйиротҳои имрӯза тақозо менамоянд, ки ташкилотҳои қарзӣ аз технологияи навини молиявӣ васеъ истифода намуда, кору хизматрасонии худро ҳангоми пешниҳод ба мизоҷон осон гардонанд. Таҷрибаи давлатҳои пешрафта дар самти низоми бонкӣ собит намуд, ки аксарияти пардохтҳо тавассути муомилоти ғайринақдӣ сурат мегирад ва ин то як андоза дар паст кардани сатҳи хавҳое, ки ба захираҳои пулӣ ва пардохтпазирии бонкҳо таъсир мерасонад, мусоидат менамояд. Ин пешравии технологӣ дар низоми бонкӣ метавонад сарчашмаи ҷалби маблағҳои иловагӣ гардад.

Инчунин воситаи дигаре, ки дар оянда метавонад ҳамчун яке аз манбаҳои асосии ҷалби сармоя дар бонкҳои мамлакат гардад, ин ҳарчи зиёдтар ба фуруш баровардани саҳмияҳои бонкҳои тиҷоратӣ мебошад. Яъне, бонкҳо дар баробари баровардани саҳмия ҳамчун сарчашмаи иловагии ҷалби сармоя, бояд мизоҷонро бовар кунонанд, ки аз двиденди саҳмия низ даромад гирифтан мумкин аст. Имрӯз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таваҷҷӯҳи мардум ба саҳмия хеле кам буда, онҳо дар бораи саҳмия маълумоте надоранд. Аз ин рӯ бонкҳои тиҷоратиро зарур аст, ки бо роҳи реклама ва корҳои фаҳмонидадиҳӣ дар бораи саҳмия ва манфиати он ба саҳми мизоҷон расонанд.

Инчунин истифода аз воситаи самараноки идоракунии сармояи саҳомӣ, яъне сиёсати дивидендӣ аз рӯи саҳмияҳои аз ҷониби бонк баровардашуда манфиатнок мебошад. Масалан, афзоиши дивиденд сабаби баланд шудани нархи як саҳмия ва зиёд гардидани имкони фурӯши саҳмияҳои иловагӣ шуда, дар натиҷа боиси афзоиши сармояи худи бонк мегардад.

Проблеммаи асосии ин самт дар низоми бонкии мо дар он аст, ки аксар бонкҳои тиҷоратӣ ҶСП (ҷамъияти саҳомии шакли пӯшида) мебошанд ва онҳо имконияти ҷалби сармояи иловагӣ тавассути зиёд намудани саҳмгузоронро надоранд. Яъне, аз 15 бонки тиҷоратии дар низоми бонкии мо мавҷудбуда танҳо 5-то ҶСК (ҷамъияти саҳомии шакли кушода) мебошанд.

Ҳарчанд дар моҳи апрели соли 2015 дар ҷумҳурӣ «Биржаи фондии Осиёи Марказӣ» таъсис дода шуд ва ба бонкҳои тиҷоратӣ роҳ ба сӯи бозори қоғазҳои қиматнок кушода гардид, аммо баъзе камбудиҳо дар ин самт ба назар мерасанд.

Бори аввал дар таърихи кишвари мо Бонки Эсхата дар соли 2016 вомбаргҳои корпоративии бонкиро баровард. Мақсади асосии ин барориш ҷалби захираҳои иловагии молиявӣ мебошад, ки ба густариши имкониятҳо дар бозори коғазҳои қиматнок бевосита таъсир расонида, ба беҳтар шудани фазои сармоягузорӣ дар Тоҷикистон мусоидат мекунанд. Вомбаргҳо бо арзиши номиналии 100 сомонӣ ба маблағи умумии 20 млн. сомонӣ бо муҳлати гардиши то 2 сол ва 22 фоизи солона баровард шуданд.

Бонки «Эсхата» бомуваффақона дар ҶСК «Биржаи фондии Осиёи Марказӣ» листинги дусолаи коғазҳои қиматноки корпоративиро ба

маблағи 20 миллион сомонӣ ба даст овард. Ширкати «Прайм инвест» 26 декабри соли 2017 хабареро паҳн кард, ки 70% вомбаргҳои корпоративии бонки «Эсхата» фурӯхта шуда, аксари дорандагони коғазҳои қиматнок шахсони воқеӣ мебошанд [2, 65].

Вобаста ба ин, баҳри таъмини устувории молиявии низоми бонкии кишвар ва рушди миёнаравии молиявӣ, пурра амалисозии тадбирҳои дар "Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030" [3, 70-74] ва "Нақшаи стратегии ислоҳоти низоми бонкӣ ва суғурта барои солҳои 2020- 2023"[4, 9] муайяншуда мувофиқи мақсад мебошад, аз ҷумла:

- идома додани ислоҳоти низоми бонкӣ, такмил ва таҳкими идоракунии босамари дороиҳо ва уҳдадориҳо дар ташкилотҳои қарзии молиявӣ, вусъат додани миёнаравии молиявӣ ва таъмини шаффофият дар фаъолияти онҳо;
- такмил додани санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ барои беҳтар намудани вазъи молиявии низоми бонкӣ ва пурзӯр намудани идоракунии хавфҳо;
- татбиқи рукнҳои муосири бонкдории ба талабот ҷавобгӯ ва ба ин васила ҷалб намудани бештари муштариён тавассути ташвиқу тарғиб ва беҳтар намудани сифати хизматрасониҳои бонкӣ;
- ҷалби бештари сармоягузориҳои хориҷӣ ба иқтисодиёт.

Албатта ҳангоми пурра амалисозии тадбирҳои дар стратегияҳои мазкур омадашуда, аз қабили такмил ва таҳкими идоракунии босамари дороиҳо ва уҳдадориҳо, вусъат додани миёнаравии молиявӣ, такмил додани санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, пурзӯр намудани идоракунии хавфҳо, татбиқи рукнҳои муосири бонкдории ба талабот ҷавобгӯ ва беҳтар намудани сифати хизматрасониҳои бонкӣ боиси тайғироти куллӣ дар низоми бонкии мамлакат мегардад.

Инчунин барои ташаккули захираҳои бонкӣ ва баландбардории устувории молиявии бонкҳои тиҷоратӣ зарур аст, то ба коғазҳои қиматнок табдилдиҳии (секюритизатсияи) дороиҳо ва суғуртакунонии хавфҳои бонкиро аз ҷониби ширкатҳои суғуртавӣ истифода намуд. Секюритизатсия (аз ибораи англисии Securities гирифта шуда, маънои «коғазҳои қиматнок»-ро дорад) - мафҳуми молиявиест, ки маънои яке аз шаклҳои ҷалби маблағгузорӣ тавассути барориши коғазҳои қиматнокро бо дороиҳое дорад, ки ҷараёни устувори пулро ба вуҷуд меорад (масалан, портфели қарзҳои ипотека, қарзҳои автомобилӣ, дороиҳои лизингӣ, амволи ғайриманқули тиҷоратӣ, ки даромади устувори иҷора ба даст меорад ва ғайра). Секюритизатсияи (ба коғазҳои қиматнок табдил додан) дороиҳо – чун тарзи мубаддалгардонии уҳдадориҳои қарзии бонк ба олатҳои бозоргирии бозори сармоя тавассути интишори коғазҳои қиматноке, ки бо дороиҳои бонк таъмин мебошанд, маънидод мешавад. Секюритизатсияи дороиҳо сарчашмаи ғайрибалансии ташаккулёбии захираҳои молиявии бонк мебошад.

Чунин хулоса намудан мумкин аст, ки ҳама гуна дороиҳои тавозунӣ ва ғайритавозунӣ дорои имконият ва хусусияти даромаднокӣ мебошад. Дар асоси ин метавон гуфт, ки ташкилотҳои қарзӣ ҳангоми дуруст ба роҳ мондани идоракунии дороиҳо аз рӯи ҳама намуди дороиҳо даромади дарназардошташударо ба даст меоранд ва сарчашмаҳои нави ҷалби сармояро низ пайдо менамоянд. Вобаста ба ин низ як қатор пешниҳодҳоро манзур намудан мумкин аст:

– Ҳангоми идоракунии дороиҳои бонкӣ ба гузаронидани амалиётҳо ва додани қарзҳои фоидаовар, ки ба стандартҳои муайяни сифат мувофиқанд, афзалият дода шуда, ҷалби маблағҳои зарурӣ барои ташкили ин қарзҳо вазифаи аввалиндараҷа ба ҳисоб меравад. Агар ҳаҷми пасандозҳо нокифоя бошад, пас маблағҳои зарурӣ бояд аз сарчашмаҳои арзонтари дигар ҷалб карда шаванд (фуруши қоғазҳои қиматнок, секюритизатсияи дороиҳо ва ғайра).

– Истифода аз стратегияҳои идоракунии дороиҳо ва ӯҳдадориҳо бонкҳои тиҷоратиро зарур аст ҳамчун васила кӯшиш кунанд то пардохти двидендҳоро боло бардоранд, чунки бо боло рафтани двиденд арзиши аслии саҳмияҳо низ боло рафта, таваҷҷуҳ баи ин намуди маблағузорӣ аз тарафи мизоҷон зиёд мегардад, ки ин боиси сарчашмаҳои нави ҷалби сармоя мебошад.

– Аз тарафи ташкилотҳои қарзӣ ташкили шуъбаи қарздиҳии сайёр дар минтақаҳои деҳоти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади таъмини аҳолии деҳот бо қарзҳои хурд ва ҳамчунин ҷалби сармояи иловагӣ ва мизоҷони нав, ба роҳ монда шавад.

– Идоракунии дороиҳо ва уҳдадориҳо барои нигоҳ доштани маржаи фоизии бонк ё кам намудани фарқияти байни даромад ва хароҷот дар даромаднокии бонк саҳми зиёд мегузорад. Бинобар ин каме ҳам бошад паст намудани маржаи фоизии бонк, ки ин дар баланд намудани фоизи пасандоз ва паст намудани фоизи қарзӣ таҷассум мегардад, шумораи пасандозгузорон ва қарзгиронро зиёд намуда, ба ҷалби сармояи иловагӣ асос мегардад.

Адабиёт

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», ш. Душанбе, 21.12.2021.
2. Проблемы обеспечения конкурентоспособности финансовых институтов Республики Таджикистан в условиях глобализации экономики /. Сборник материалов республиканской научно-практической конференции (г. Душанбе, 7 декабря 2018 года). – Душанбе: ТГФЭУ, 2018. – 65 С.
3. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, банди 5.3 “Бахши молиявӣ”. 89 С.
4. Стратегияи сиёсати пулию қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025, Душанбе, 2020. - 11 С.

ТАҲЛИЛИ РЕТРОСПЕКТИВИИ ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ - САНОАТӢ ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ МИЛЛӢ

Изатуллоев Муҳаммадсаид Насимҷонович – *асистенти кафедраи омори ДДМИТ*

Дар мақола муаллиф андешаҳои олимонро дар соҳаи саноат моҳият ва нақши соҳибкорӣ дар рушди иқтисод мавриди омӯзиш ва пешниҳоди худ қарор додааст. Инчунин боиси қайд аст, ки соҳибкорӣ унсури асосии иқтисод ба шумор меравад. Муаллиф қайд намудааст, ки дар ҷомеаи муосир шаклҳои гуногуни соҳибкорӣ вуҷуд доранд, аммо дар байни онҳо соҳибкории саноатӣ аз ҳама бештар назарас аст.

Муаллиф ин сегменти иқтисоди кишварро дар асоси маводи мавҷуда таҳқиқ кардааст. Инчунин қайд мекунад, ки дар шароити муосири рушди ин намуди соҳибкорӣ ба ҳар ҷиҳат ба афзоиши ҳаҷми истеҳсолот мусоидат мекунад. Инчунин, дар рафти тадқиқот муаллиф мушкилоти асосии ин самтро муайян намуда, барои пешбурди ин сегмент чораҳо пешниҳод кардааст. Тавре ки муаллиф қайд мекунад, ба рушди ин намуди соҳибкорӣ инчунин тавассути ислоҳоти давлатӣ, ки ҳукумат дар сатҳҳои гуногун анҷом медиҳад, мусоидат карда метавонад

Калидвожаҳо: *минтақа, иқтисод, саноат, соҳибкорӣ, сармоягузорӣ, таваккал, сармоя, корхона, истеҳсолот, ва г.*

РЕТРОСПЕКТИВНЫЙ АНАЛИЗ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В РАЗВИТИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

В статье автор изучил и предложиль мнения ученых в области промышленности, сущность и роль предпринимательства в развитии экономики. А также подчеркивает, что предпринимательство является основным элементом экономики. Автор отметил, что в современном обществе существуют различные формы предпринимательства, но наиболее заметное место среди них занимает промышленное предпринимательство.

Автор исследовал этот сегмент экономики страны на основе доступных материалов. Он также отмечает, что в современных условиях развития данного вида бизнеса, всемерно способствует увеличению объемов производства. Также в ходе исследования автор выявил основные проблемы данного направления и предложил меры по продвижению данного сегмента. Как отмечает автор, развитию данного вида бизнеса также могут способствовать государственные реформы, проводимые органами государственной власти различных уровней.

Ключевые слова: *регион, экономика, промышленность, предпринимательство, инвестиции, риск, капитал, предприятие, производство и др.*

RETROSPECTIVE ANALYSIS OF BUSINESS - INDUSTRY ACTIVITY IN THE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY

In the article, the author studied and proposed the opinions of scientists in the field of industry, the essence and role of entrepreneurship in the development of the economy. It is also worth noting that entrepreneurship is the main element of the economy. The author noted that there are various forms of entrepreneurship in modern society, but industrial entrepreneurship is the most prominent among them.

The author has researched this segment of the country's economy based on available materials. He also notes that in the modern conditions of the development of this type of business, it contributes to the increase in the volume of production in every way. Also, in the course of the research, the author identified the main problems of this direction and proposed measures for promoting this segment. As the author notes, the development of this type of business can also be facilitated by state reforms carried out by the government at various levels.

Key words: *region, economy, industry, entrepreneurship, investment, risk, capital, enterprise, production.*

Дар фазои муносибатҳои иқтисоди бозорӣ ошкоркунии моҳияти иқтисодии соҳибкорӣ таҷрибаи калони тадқиқи ин зуҳуротро ба инобат гирифта назарияи мукаммалгардидаи навро пешниҳод намудан барои фаъолияти кори илмӣ-тадқиқотии мо шарти муҳим ба ҳисоб меравад. Бинобар ин, маҳз таҷрибаю донишҳои назариявию амалии олимони соҳаи иқтисодиро ба инобат гирифта, нақши фаъолияти соҳибкориро дар устуворгардонии рушди иқтисодиёти мамлакат дида мебароем.

Доир ба мафҳум, моҳият ва нақши фаъолияти соҳибкорӣ дар устуворгардонии рушди иқтисодиёти давлат тадқиқотгарони илми иқтисод, ба мислӣ: А.Маршал, А.Смит, Алберт Шапиро, Дэвид Маклелланд, Ж.Б.Сэй, Й.Шумпетер, Ҷ.Б.Кларк, Питер Друкер, Р.Кантилон, Роберт Хизрич, Ф.Хайек, Френсис Уокер ва дигарон тадқиқотҳои илмӣ-назариявӣ гузаронидаанд.

Аввалин шахсе, ки ба ҷабҳаҳои илмӣ-назариявии фаъолияти соҳибкорӣ шавқ пайдо намудааст ин А.Смит мебошад. А.Смит, зери мафҳуми соҳибкорӣ соҳиби корхонаро тасаввур мекард. Ва мувофиқан мақсади фаъолияти соҳибкориро – гирифтани даромади соҳибкорӣ мешуморид. Соҳибкор, ба ақидаи А.Смит, соҳиби сармоя буда, баҳри баамалбарории ҳадафи муайяни тиҷоратӣ ва гирифтани фоида таваккал мекунад, чунки фаъолияти сармоягузорӣ ба ин ё он фаъолият ҳамеша бо таваккали баланд алоқаманд аст.

Баъзе аз таҳқиқгарони замони муосир бар он ақидаанд, ки даҳ сол қабл аз А.Смит доир ба фаъолияти соҳибкорӣ Р. Кантилон тадқиқот бурдааст, вале барои мавзӯи мо муҳим нест, ки кадом олим аввалин шуда доир ба моҳияти соҳибкор ва фаъолияти он тадқиқот бурдааст [3]. Муҳим назари илмии онҳо нисбати мавзӯи мазкур чӣ гуна мебошад. Ба ақидаи иқтисодчии машҳур Р.Кантилон ихтилофи байни талабот ва таклифот ба субъектони муносибатҳои бозорӣ имкон медиҳанд, ки молҳоро арзонтар харида қиматтар фурӯшанд. Маҳз чунин муносибатҳои субъектони бозориро, ки ин усули фаъолиятро истифода мебурданд, Р.Кантилон соҳибкор номид, қайд мекунад, ки соҳибкор – ин шахсест, ки дар шароити эҳтимолии гирифтани зарар ва ё фоида амал мекунад. Инчунин Р.Кантилон замин ва меҳнатро, ки арзиши воқеии неъматҳои иқтисодиро муайян мекунанд, сарчашмаи боигарии соҳибкор ҳисоб мекард ва ҳамчун заминаи устувор намудани рушди иқтисодиёти давлат ҳисоб мекард.

Аз нигоҳи Р.Кантилон соҳибкор субъекти махсусе ба шумор меравад, ки дорои қобилиятҳои махсус, яъне: соҳибкор бояд дорои қобилияти пешгӯи намудани фаъолияти тиҷоратӣ, таваккал намудан, тамоми ҷавобгарии қарори қабулкардашударо дар ҳолатҳои номувофиқ бар дӯш гирифтанро дошта бошад. Кантилон ба он аҳамият додааст, ки чунин одамон на танҳо дар тиҷорат, балки дар истеҳсолот низ муваффақ мешаванд ва давлат барои манфиятҳои худ (ҷамъоварии андозҳо аз ҳисоби онҳо) бояд шумораи соҳибкорони ватаниро зиёд намояд.

Фаъолияти соҳибкориро Ж.Б.Сэй ҳамчун мувофиқати оқилонаи омилҳои истеҳсолот дар нуқтаи муайян фазои бозорӣ муайян мекунад [6].

Мақсад ва натиҷаи чунин фаъолият даромади соҳибкорӣ мебошад. Дар ҳолати гирифтани даромади кам дар нуқтаи муайян ҷойивазкунии ин омилҳо ба дигар фазои бозории даромаднок бо мувофиқати нави онҳо ба амал бароварда мешавад. Бо вуҷуди ҳамаи ин, мувофиқати оқилонаи омилҳои истеҳсолот метавонад дар ҳар кадом соҳаи такрористеҳсол ҳар кадом шакли фаъолияти соҳибкорӣ - истеҳсолот, мубодила, тақсимот, истеъмолот, соҳаи молиявӣ-қарзӣ ва ғайраҳо ба амал бароварда шаванд.

Аз тадқиқотҳои илмӣ-назариявии гузаронидашуда ба чунин натиҷа омадан мумкин аст, ки нақши фаъолияти соҳибкорӣ дар устуворгардонии рушди иқтисодиёт бағоят бузург буда, дар шароити муносибатҳои иқтисоди бозорӣ ҳар як давлат сайъ менамояд, ки ба воситаи фишангҳои молиявии худ шумораи соҳибкоронро зиёд намояд, чунки аксариятҳои давлатҳои ҷаҳон сиёсати буҷетӣ-андозиро пеша намудаанд. Сиёсати пешгирифтаи буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ба сиёсати буҷетӣ-андозӣ (фискалӣ) нигаронида шудааст, чунки тибқи маълумотҳои Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи буҷети давлатӣ барои соли 2022” зиёда аз 62%-и даромадҳои буҷети давлат аз ҳисоби андозҳо пур мегарданд. Нишондиҳандаи мазкур далолат аз он мекунад, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон сиёсати буҷети андозиро интихоб намудааст.

Имрӯзҳои дар ҷомеа шаклҳои гуногуни фаъолияти соҳибкорӣ амал мекунад, вале мо барои пурра натиҷагирии мавзӯи мазкур танҳо самти рушди фаъолияти соҳибкории саноатиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дида мебароем.

Рушди фаъолияти соҳибкории саноатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба институтҳои давлатӣ ба монанди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кумитаи андоз ва дигар мақомотҳою раёсатҳои он нақши арзанда дорад. Ҷараёни танзим ва дастгирии давлатии фаъолияти соҳибкории саноатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон асосан дар асоси баҳисобгири хусусиятҳои минтақа, иқлиму ҳосилхезии табиии захираҳо, ҷойгиршавии онҳо бояд ба роҳ монда шавад.

Рушди фаъолияти соҳибкории саноатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши арзанда дошта барои мукаммал гардонидани сиёсати рушди усувори иқтисодиёти миллӣ заммимагузор мебошад. Бинобар ин, барои дақиқ намудани ин гуфтаҳо, ҳоло мо ҷараёни рушди фаъолияти соҳибкории саноатиро дар солҳои 2015-2021 дида мебароем. Дар солҳои 2021 шумораи корхонаҳои саноатӣ дар Тоҷикистон ба 2397 омада расид, ки нисбати соли 2015 нишондиҳандаи мутлақи он 87 адад афзоиш ёфтааст. Аз ин лиҳоз зиёд гардидани шумораи корхонаҳои саноатӣ, инчунин ҳаҷми маҳсулотҳои саноати низ афзоиш гардиданд, ки зиёдгардии он дар соли 2021 нисбати соли 2015 нишондиҳандаи мутлақи он 23155 млн. сомони мебошад (ниг. ба ҷадвали 1.)

Ҷадвали 1.

Нишондиҳандаҳои соҳибкории саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2015-2019

Солҳо	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	Тағийрот дар соли 2021 нисбат ба соли 2015
Шумораи корхонаҳои саноатӣ (бо воҳид)	2310	2043	1999	2161	2164	2283	2397	87
Ҳаҷми маҳсулотҳои саноатӣ бо нархҳои соли 2021 (бо млн.сом)	15674	18182	22055	24393	27613	30890	38829	23155
Шумораи миёнаи кормандони саноатию истеҳсолӣ (ҳаз. наф.)	81,2	80,9	86,8	85,6	84,2	84,3	85,3	4,1
Аз ҷумла коргарон	67	65,9	73,8	72,1	73,2	67,7	68,3	1,95

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2022 с.250

Дар баробари гуфтаҳои боло қайд намудан зарур аст, ки тибқи маълумотҳои “Омории саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2022” хусусан дар солҳои 2015-2021 шумораи миёнаи кормандони соҳаҳои саноатию истеҳсолӣ 4,1 ҳаз. нафар ва ё 5% барзиёд гардидаанд. Нишондиҳандаи мазкур ба мо нишон медиҳад, ки институтҳои давлатӣ ба воситаи имтиёзҳои пешниҳоднамудааш (пардохти андоз, боҷҳои давлатӣ ва паст гардидани қарзҳои тиҷоратӣ аз ҳисоби буҷети ҷумҳуриявӣ) ҳаҷми бекориро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон паст намудаанд.

Аз ҷараёни таҳлили корхонаҳои саноатии Тоҷикистон ба мо айён гардид, ки дар давраи солҳои 2015-2019 шумораи корхонаҳои саноатӣ кам гардида, аммо ҳаҷи маҳсулотҳои саноати бо таври прогресси зиёд шудааст.

Ҷадвали 2.

Шумораи корхонаҳои саноатӣ аз рӯи соҳаҳои фаъолият

	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Тамоми саноат	2310	2043	1999	2161	2164	2283	2397
Саноати истихроҷи маъдан	214	232	229	249	250	264	291
Саноати коркард	2071	1772	1732	1806	1746	1846	1927
Истеҳсолу тақсими нерӯи барқ ва об	25	39	38	106	168	173	179

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2022

Аз таҳлилҳои ҷадвали 2 ва диаграммаи 1 ба мо аён аст, ки аз ҳама бештар соҳаи саноатӣ истихроҷи маъдан дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тараққӣ намудааст. Масалан, дар солҳои 2015 2021 аз шумораи мутлақ ва нисбӣ, яъне 214 ба 291 адад ва ё 35,9%, истеҳсолу тақсими нерӯи барқ ва об аз шумораи 25 ба 179 ва ё 7,1 баробар зиёд мебошанд. (ниг. ба диаг 1.)

Диаграммаи1.

Шумораи корхонаҳои саноатӣ аз рӯи соҳаҳои фаъолият

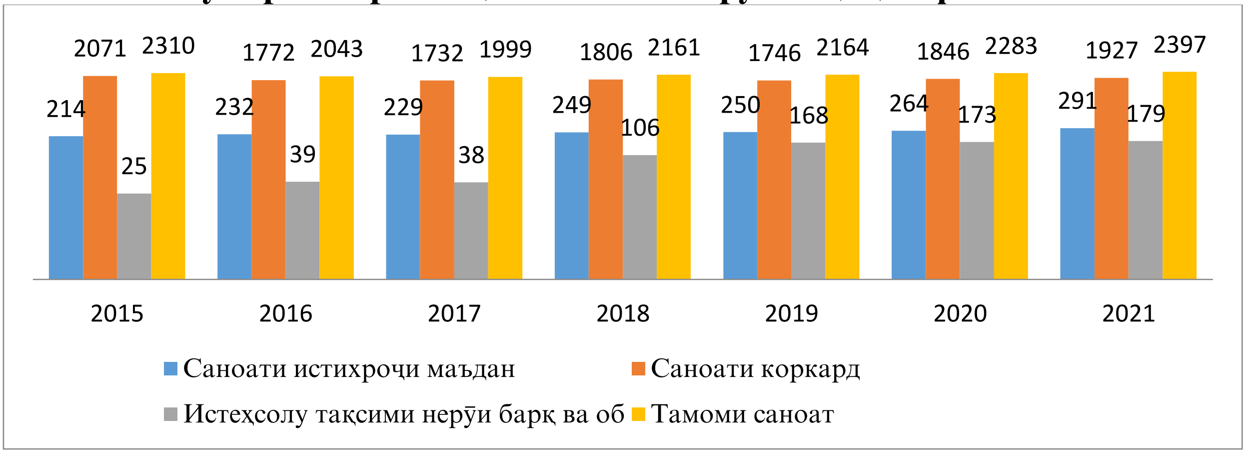

Таъминоти аҳолӣ бо маҳсулоти саноатии босифати серғизо ва безарар яке аз масъалаҳои асосии замона мебошад. Дар Паёми Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон - мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба парлумон, оид ба муҳимияти таъмини аҳолӣ бо маҳсулоти ғизоии сифатан баланд ва ташкил намудани корхонаҳои саноатии ба рақобати бозор тобовар гуфта гузашта буд, ки ин кормандони соҳаҳои саноати хӯроквориро водор месозад дар ташкили корхонаҳои саноатии ҳозиразамони ба меъёрҳои ҷаҳонӣ ҷавобгӯй, саҳмгузор бошанд.

Вобаста ба ин равандҳои инноватсионӣ дар ҷараёни рушди соҳибкории саноатӣ ва устуворгардонии он ба афзоиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти истеҳсолӣ дар асоси истифодаи самараноки ашёи хоми коркард, истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазир ва воридотивазкунанда, сарфаи захираҳои энергетикӣ, диверсификатсияи (гуногунрангӣ) истеҳсолот, таъмини фаъолияти мунтазами истеҳсолӣ дар корхонаҳои мавсимӣ равона гардид.

Сиёсати инноватсионӣ оиди рушди соҳибкории саноатӣ тавассути воридоти техника ва технологияҳои муосир, такмили системаи фурӯши маҳсулот дар асоси маркетинг, ташкили коркарди самараноки ашёи хоми дохилӣ ва фурӯши маҳсулоти ниҳоӣ дар мағозаҳои фирмавии корхонаҳои коркард, таъмини бехатарии коргарон, сарфаи захираҳои истифодашаванда, бозомӯзии мутахассисони соҳа дар давлатҳои мутараққие, ки натиҷаҳои назарраси инноватсионӣ ба даст овардаанд, амалӣ гардида шуда истодааст.

Дар натиҷаи истифодаи техникаю технологияҳои муосир дар истеҳсолот, ҷалби мутахассисони касбӣ ва омодасозии кадрҳои сатҳи муносиб барои татбиқи технологияҳои инноватсионӣ дар хориҷи кишвар ба рушди инноватсия ва самаранокии истеҳсолот дар соҳа мусоидат намуд.

Ин пеш аз ҳама дар мисоли баланд шудани сифати коркарди маҳсулоти кишоварзӣ, маводҳои бандубаст, истеҳсоли маҳсулоти гӯштию ширӣ, маҳсулоти қаннодӣ, намаки ошӣ, нӯшокиҳо, маҳсулоти макаронӣ, орд, нон ва маҳсулоти нонӣ, инчунин зиёд гардидани номгӯи маҳсулоти хӯроквории ватанӣ ба назар мерасад.

Ислоҳотҳо дар самти беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ ва соҳибкорӣ идома дошта, таҳти тавачуҳи қатъии Пешвои миллат ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дорад ва бо дастгирии ташкилотҳои молиявии байналмилалӣ амалӣ гашта истодаанд.

Ҳадафи стратегии Ҷумҳурии Тоҷикистон ин рушди иқтисодиёти гуногунҷабҳаи дорои тамоюлоти содиротӣ, аз ҳисоби рушди соҳаҳои воқеӣ ва бештар намудани ҳиссаи бахши хусусӣ дар иқтисодиёти мамлакат мебошад.Сармоягузорӣ ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ин кафолати тараққиёти муваффақ ва дастрасӣ ба бозорҳои нави Осиёӣ мебошад. Аз ин лиҳоз механизми ҳамоҳангии ҳамаи иштирокчиёни ҷараёни сармоягузорӣ дар сатҳи минтақавӣ ё ин, ки дар сатҳи кишвар бо мақсади ташаккулдиҳии ҷаззобнокии сармоягузории худ ташкил карда шавад.

Адабиёт:

1. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2022
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ» ш. Душанбе, 26 июли соли 2014, № 1107.
3. Омори саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар 30-соли Истиқлолияти давлатӣ. – Душанбе – 2021
4. Молия ва ҳисобдорӣ – маҷалаи Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Декабри соли 2022 №12
5. Изатуллоев М.Н. Арзёбии нишондиҳандаҳои калидии таъмини амнияти озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. // Маҷмуи маводи конференсияи илмӣ амалии Ҷумҳуриявӣ -(ш. Душанбе, 23-юми октябри соли 2021). Саҳ 329-338
6. Изатуллоев М.Н. Омӯзиши омории рушди соҳибкории саноати дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. // Маводҳои конференсияи илмӣ – амалии ҷумҳуриявӣ, “Масъалаҳом мубрами омори соҳавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: ҷамъбаҳои методӣ ва методологӣ” (ш. Душанбе, 31-уми марти соли 2018)
7. Бюллетени омори бонкӣ, 2018. - № 12 (281). – С.77-78. Бюллетени омори бонкӣ, 2019. - №12 (293). – С.84-85. Бюллетени омори бонкӣ, 2020. - №12 6 (299). – С.57-58. Бюллетени омории бонкӣ – Душанбе, 2020. - №12 (305). - С.86-87. Бюллетени омории бонкӣ – Душанбе, 2021. - №12 (316). - С.24-25.
8. Изатуллоев М.Н. Иқтидори сармоягузории минтақа омили муҳими таъмини рушди устувор // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (2019/№9) ISSN 2413-5151. Саҳ 150-155.

ХУСУСИЯТҲОИ ИҚТИСОДИИ ТАШКИЛОТҲОИ ҒАЙРИТИҶОРАТӢ ҲАМЧУН ШАКЛИ СОҲИБКОРИИ ИҶТИМОӢ

Якубова Каринэ Георгиевна – *н.и.и., муаллими калони кафедраи муносибатҳои молиявӣ-қарзии байналхалқии ДДМИТ*

Ҳакимов Матлабшоҳ Абдумаликович – *ассистенти кафедраи муносибатҳои молиявӣ-қарзии байналхалқии ДДМИТ*

Дар мақолаи мазкур хусусиятҳои иқтисодии ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ ҳамчун шакли соҳибкории иҷтимоӣ баррасӣ гардидааст. Вазъи муосири давлатҳои ҷаҳон исбот менамояд, ки дар шароити «маҳдудияти бозор» давлатҳо имкони фаро гирифтани тамоми чабҳаҳои ҳаёти ҷамъиятиро надоранд ва фаъолияти соҳибкории ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ ба сифати механизми коҳиш додани «маҳдудияти бозор» бароммад менамояд. Аз ин лиҳоз муаллифон рушди ташкилотҳои ғайритиҷоратиро ҳамчун яке аз шаклҳои соҳибкории иҷтимоӣ ба сифати механизми ҳалли чунин мушкилот ва дастгирии табақаи осебпазири ҷамъият эътироф менамояд.

Калидвожаҳо: *ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ, соҳибкорӣ, соҳибкории иҷтимоӣ, рушди иқтисодӣ, табақаи осебпазири аҳолӣ, мушкилоти иҷтимоӣ, маҳдудияти бозор, буҳрони иқтисодӣ.*

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА НЕКОММЕРЧЕСКИХ ОРГАНИЗАЦИЙ КАК ФОРМЫ СОЦИАЛЬНОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

В данной статье рассматриваются экономические характеристики некоммерческих организаций как формы социального предпринимательства. Современное состояние стран мира доказывает, что в условиях «провала рынка» государства не имеют возможности охватить все стороны общественной жизни, а предпринимательская деятельность некоммерческих организаций выступает как механизм сокращения «рыночных ограничений». С этой точки зрения авторы признают развитие некоммерческих организаций, как одну из форм социального предпринимательства в виде механизма решения подобных проблем и оказания поддержки незащищенного слоя общества.

Ключевые слова: *некоммерческие организации, предпринимательство, социальное предпринимательство, экономическое развитие, незащищенное население, социальные проблемы, рыночные ограничения, экономический кризис.*

ECONOMIC CHARACTERISTICS OF NON-PROFIT ORGANIZATIONS AS A FORM OF SOCIAL ENTREPRENEURSHIP

This article discusses the economic characteristics of non-profit organizations as a form of social entrepreneurship. The current state of the countries of the world proves that in the conditions of a "market failure" states do not have the opportunity to cover all aspects of public life, and the entrepreneurial activity of non-profit organizations acts as a mechanism for reducing "market restrictions". From this point of view, the authors recognize the development of non-profit organizations as one of the forms of social entrepreneurship in the form of a mechanism for solving such problems and providing support to the unprotected layer of society.

Key words: *non-profit organizations, entrepreneurship, social entrepreneurship, economic development, vulnerable population, social problems, market restrictions, economic crisis.*

Дар шароити муосир яке аз воситаҳои муҳими ҳалли масоили иҷтимоӣ ин соҳибкории иҷтимоӣ эътироф мешавад. Таҷрибаи бӯҳрони иқтисодии солҳои 2008-2010 нишон медиҳад, ки баъзе давлатҳо хусусан давлатҳои Осиё дар барномаҳои зиддибуҳронии хеш соҳибкории иҷтимоиро мақом додаанд, яке онро ҳамчун механизми ҳалли масоили иҷтимоию иқтисодӣ дар шароити «маҳдудияти бозор» эътироф намудаанд. Вобаста ба ин, имрӯзҳо рушди чунин шакли соҳибкорӣ дар намуди ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ мубрамияти бештар пайдо менамояд.

Соҳибкории иҷтимоӣ ба афзоиши самаранокии иқтисодӣ мусоидат менамояд, зеро он захираҳои моддию инсониро, ки пештар дар муомилоти иқтисодӣ истифода нашуда буданд, ба муомилот ҷалб менамояд. Аммо, айни замон дар сатҳи давлатӣ истилоҳи соҳибкори иҷтимоӣ вуҷуд надорад ва бе набудани санадҳои меъёрӣ – ҳуқуқӣ мусоидат ба рушди соҳибкории иҷтимоӣ ва корхонаҳои иҷтимоӣ, ки фаъолияти муҳим барои ҷомеа ва давлат маҳсуб меёбанд, ғайриимкон мебошад. Вобаста ба ин, соҳибкории иҷтимоӣ алҳол наметавонад дар баробари соҳибкории хурду миёна рушд кунад.

Нақши муҳими иҷтимоии ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ дар таъсиси ҷойҳои нави корӣ, таъмини шуғлнокии аҳолӣ таҷассум меёбад, ки дар натиҷа дараҷаи бекорӣ ва гаронии буҷаи давлатӣ паст карда мешавад.

Азбаски дар марҳилаи муосир сухан доир ба самти мустақилонаи ташаккули соҳибкории иҷтимоӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барвақт аст, масъалаи дарёфти чунин шаклҳои фаъолияте ба миён меояд, ки соҳибкории иҷтимоиро дар шароити гузариш ба иқтисоди бозорӣ инъикос кунанд.

Дар адабиёти хориҷӣ ташаккули назарияи бахши ғайритиҷоратӣ дар доира назарияи ҷомеаи шаҳрвандӣ, ки бо пайдоиши моделаи сесатҳаи ҷамъиятӣ алоқаманд аст, дар асарҳои А.Этсиони, Т.Левит ва В.Нелсон оварда шудааст. Омӯзиши масоили марбут ба бахши ғайритиҷоратӣ ҳамчун ҷузъи таркибии ҷомеаи шаҳрвандӣ дар илми иқтисод ва таҳлили ҷанбаи сармояи инсонию иҷтимоӣ, дар корҳои Г.Бейкер, М.Олсон ва Д.Норта инъикос ёфтаанд.

Чунон ки дар асарҳои Х.Хансман зикр гардидааст, бинобар сабаби мушкилоти «маҳдудияти бозор», маҳз ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ дар чунин шароити имкони кам намудани хароҷотҳои трансаксиониро доранд[1].

Ба андешаи мо, бинабар сабаби гуногунранг будани ҷомеаи муосир, қонеъ гардонидани манфиатҳои мухталифи намояндагони гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоӣ мушкил мебошад ва барои қонеъ гардонидани чунин талаботи афзоянда ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ таъсис ёфта, ҷиҳати қонеъ гардонидани талабот ва ҳалли мушкилоти ҷомеа мусоидат менамоянд. Бинобар зарурияти фаъолият намудани ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ ҳамчун яке аз шаклҳои соҳибкории иҷтимоӣ дар ҳаёти имрӯзаи ҷомеа, мутобиқи асноди расмии ҷумҳурӣ шарҳи ташкилотҳои ғайритиҷоратиро Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин пешниҳод менамояд: ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ ин «ташкилотҳое шахси ҳуқуқӣ буда метавонанд, ки ба даст овардани фоидаро мақсади асосии фаъолияти худ қарор додаанд (ташкилотҳои тиҷоратӣ) ё чунин мақсади ба даст овардани фоидаро надошта, фоидаро байни иштирокчиён тақсим намекунанд (ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ)» [6].

Вобаста ба ин, мо бо ду саволи асоссӣ рӯ ба рӯ мешавем: тибқи қонунгузорӣ ТҒТ дар фаъолияти худ кадом ҳадафҳоро пеш мегирад ва ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ метавонад ба фаъоляти соҳибкорӣ машғул шуда даромад гирад? Ҷавоб ба ин саволҳо Кодекси граждании Ҷумҳурии

Тоҷикистон чунин равшанӣ андохтааст: «ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ танҳо ба қадре ба фаъолияти соҳибкорӣ машғул шуда метавонанд, ки барои мақсадҳои оинномавии онҳо зарур аст»[6].

Агар ба сарчашмаҳои адабиёти хориҷӣ назар намоем, маълум мегардад, ки ин ташкилотҳо шарҳу тавзеҳоти гуногун доранд, вале онҳо дар маҷӯъ ҳамчун ташкилотҳои ғайридаромаднок эътироф карда мешаванд. Дар адабиёти илмӣ маъмулан мафҳумҳои ба монанди «бахши сеюм», «бахши ғайритиҷоратӣ», «ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ» вуҷуд доранд, вале аз тарафи умум ба таври пурра эътироф карда намешаванд.

Ҳамин тариқ, ташкилотҳои ғайридавлатиро ҳамчун тамоми ташкилотҳое (аз ҷумла корхонаҳо), ки ба бахши давлатӣ тааллуқ надоранд, қабул кардан дуруст аст.

Мувофиқи Таснифоти байналмилалии ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ (ICNPO), панҷ хусусияти асосӣ ҷудо карда шудааст, ки мувофиқи онҳо ташкилотҳо низоми иҷтимоию иқтисодиро ташкил дода, онҳоро ҳамчун «ғайритиҷоратӣ» [3] эътироф кардан мумкин аст.

1. Ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ ҳамчун воҳидҳои институтсионалӣ дар фазои иҷтимоию иқтисодии кишварҳо вуҷуд доранд.
2. Ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ дар фазои иҷтимоӣ ва иқтисодии кишварҳо ҳамчун ташкилотҳои ғайридавлатӣ вуҷуд доранд.
3. Ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ ҳамчун воҳиди институтсионалии худташкилкунанда дар фазои иҷтимоию иқтисодии кишварҳо вуҷуд дошта, ҳадафи мушаххасеро, ки хилофи манфиатҳои давлатӣ нестанд, мавриди ҳаллу баррасӣ қарор медиҳад.
4. Ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ ҳамчун воҳидҳои институтсионалӣ дар фазои иҷтимоию иқтисодии кишварҳо мавҷуд буда, дар онҳо фоида байни соҳибон тақсим карда намешавад.
5. Ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ ҳамчун воҳидҳои институтсионалӣ дар фазои иҷтимоию иқтисодии кишварҳо мавҷуд аст, ки дар он иштироки ихтиёрӣ мушоҳида мешавад.

Шарҳи дигари ташкилотҳои ғайритиҷоратиро, ки Бонки ҷаҳонӣ пешниҳод намудааст, қайд кардан ба маврид аст: «ташкилоти ғайритиҷоратӣ ҳамчун ташкилоти хусусӣ, ки барои рафъи машаққат, пешбурди манфиатҳои камбизоатон, ҳифзи муҳити зист, расонидани хизматҳои асосии иҷтимоӣ ё мусоида ба рушди ҷомеа фаъолият мекунад».

Ҳамин тариқ, ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ – ташкилотест, ки ҳадафаш ба даст овардани пул барои мақсадҳои иҷтимоӣ, сиёсӣ ва ё хизматрасоние, ки одамон ба он ниёз доранд буда, фоида мақсади аслии он намебошад. Аз ин рӯ, бояд ба ақидаи А.Я.Лившин розӣ шуд, ки «...бахши ғайритиҷоратӣ дар ҳоли ҳозир аз ҷониби олимон аз як тараф ҳамчун ҷузъи муҳимтарини ҷомеаи шаҳрвандӣ таҳлил карда шуда, аз дигар тараф ҳамчун низоми эҷод ва ба истеъмолгар расонидани неъматҳои ҷамъиятӣ ҳисобида мешавад» [7]. Дар ин тавзеҳ маънои асосии фаъолияти ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ аз он иборат аст, ки онҳо ҳамчун низоми иҷтимоӣ ва иқтисодӣ амал карда, дар онҳо тиҷорат ҳадафи ҷамъиятиро иҷро менамояд [7].

Мутобиқи моддаи 7-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ», ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ ҳамчун яке аз шаклҳои соҳибкории иҷтимоӣ дар шаклҳои зерини ташкилию ҳуқуқӣ таъсис дода мешавад: ташкилотҳои ҷамъиятӣ, ҳаракатҳои ҷамъиятӣ, мақомоти ташаббуси ҷамъиятӣ, фондҳои ҷамъиятӣ, инчунин иттиҳодияҳои дар шакли ассостсиатсия, ки ташкилоти ғайритиҷоратӣ мебошанд.

Ҳамзамон муҳаққиони ватанӣ С.Холикзода, Т.Маликов, Н.Зокирова, М.Усмонов, Ш.Кодиров ва У. Қаландаров моҳияти ташкилотҳои ғайритиҷоратиро вобаста ба вижагиҳои кишвари мо аз ҷиҳатҳои гуногун таҳқиқ мекунанд. Масалан, онҳо қайд менамоянд, ки «бахши ғайритиҷоратӣ эътироф ва дастгирии ҷомеаро соҳиб гардида, ба таври ҳақиқӣ як бахши алоҳидаи иқтисодиёт ҳисобида мешавад. Эҳсонкорӣ ба як падидае табдил ёфта истодааст, ки дар он ҳар шахс мақоми намоёнро ишғол мекунад» [5].

Ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ ба сифати субъекти асосии низоми бахши ғайритиҷоратӣ, ки зери он «маҷмӯи воҳидҳои институтсионалӣ, ташкилотҳои давлатию ғайридавлатӣ (ҷамъиятӣ), ки молу хизматрасониҳои барои ҷомеа фоидаовар эҷод мекунанд ва дар асоси принсипи ғайритиҷоратӣ амал намуда, ба баланд бардоштани некӯаҳволии шахс ва ҷамъият нигаронида шудаанд» [5] фаҳмида мешавад.

Умуман, дар адабиёти махсус чор равиши назариявии омӯзиши ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ вуҷуд дорад, аз ҷумла:

1. Равиши иҷтимоӣ, ки дар заминаи он ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ таъсис дода мешаванд, зеро афроди муттаҳид метавонанд манфиатҳои умумӣ ё хусусиро нисбат ба пароканда беҳтар амалӣ намоянд;
2. Равиши иҷтимоӣ – психологӣ, ки даромадҳои моддӣ ва ғайримоддӣ гирифтани муассиосни ташкилотҳои ғайритиҷоратиро нишон медиҳад, аз ҷумла мутобиқ намудани фаъолияти худ ба меъёрҳои мавҷудаи ҷомеа нисбат ба соҳаҳое, ки ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ фаъолият мебаранд;
3. Равиши иқтисодӣ – бар ин назар аст, ки манфиатҳои умумӣ тавассути ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ беҳтар таъмин карда мешаванд, зеро онҳо ҷиҳати пешгирии «маҳдудияти бозор» мусоидат менамоянд;
4. Равиши сиёсӣ – нишон медиҳад, ки бо кумаки ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ ҳалли масоили марбут ба гирифтани қувваи иловагӣ қулай аст, зеро шакли тиҷоратии идоракунӣ дар ҷомеа тасдиқ шудааст[9].

Вобаста ба ҷамъбасти тавзеҳоти дар боло зикр гардида доир ба мафҳуми «ташкилоти ғайритиҷоратӣ» аз ҷониби муаллифони мухталифи хориҷию ватанӣ, зарур мешуморем шарҳи ташкилотҳои ғайритиҷоратиро пешниҳод намоем: ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ - ташкилоти ҷамъиятӣ буда, дар асоси принсипҳои иҷтимоӣ фаъолият намуда, мақсадаш ҳалли мушкилоти ҷомеа ва қисман машғул шудан ба соҳибкорӣ буда, даромадаш байни аъзоён тақсим карда намешавад.

Имрӯзҳо ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ яке аз омилҳои мӯҳими иҷтимоӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ ба ҳисоб рафта, муайянкунандаи рушди баъзе ҷабҳаҳои иқтисодиёт ва иҷтимоиёт эътироф карда мешавад. Ташкилотҳои

ғайритиҷоратӣ ҳамчун шакли соҳибкории иҷтимоӣ на танҳо барои вазифаи аввалиндараҷаи некӯаҳволии шаҳрвандон, балки барои иҷрои баъзе вазифаҳо дар миқёси иқтисодиёти миллӣ низ аҳамияти хоса дорад.

Ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ ҳамчун шакли соҳибкории иҷтимоӣ яке аз унсурҳои ташакулёбии «табақаи миёна» буда, барои паст кардани сатҳи нобаробарии иҷтимоӣ мусоидат мекунад.

Рушди ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ ҳамчун шакли соҳибкории иҷтимоӣ ба соҳаҳои маориф, тандурустӣ, экология, бахши кор бо маъюбон ва ғайра таъсири махсус расонида, дорои як қатор афзалиятҳое мебошад, ки шартҳои объективии тиҷорати хурдро дар низоми истеҳсолот, инъикос менамояд. Дар ин навъи соҳибкорӣ ба сифати субъекти асосӣ соҳибкор баромад карда, омилҳои шахсӣ ва истеҳсолоти инноватсиониро дар асоси таваккал ва масъулияти иқтисодӣ бо мақсади гирифтани на танҳо даромади соҳибкорӣ, балки самараи иҷтимоӣ, якҷо намуда фаъолият менамояд.

Ҳамин тариқ ақидаи мо доир ба фаъолияти ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ ҳамчун шакли соҳибкории иҷтимоӣ ба ақидаи Сафаров С.М. мувофиқ буда, самараҳои иҷтимоии ин шакли соҳибкориро чунин маънидод кардан мумкин аст:

- паст шудани сатҳи бекорӣ;
- баланд бардоштани сифати зиндагии категорияҳои алоҳидаи аҳолӣ тавассути қонеъ гардонидани эҳтиёҷот ба хизматрасониҳои иҷтимоӣ, инчунин аз ҳисоби ташкили ҷойҳои нави корӣ барои ин категорияи аҳолӣ;
- беҳтаршавии нишондиҳандаҳои алоҳидаи иҷтимоии рушди минтақаҳо ва ғайра [8].

Бояд қайд кард, ки ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ ҳамчун шакли соҳибкорони иҷтимоӣ табақаҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ ҳифзнашудаи аҳолӣ (занон, ҷавонон, нафақахӯрон, муҳоҷирон, маъюбон ва ғайра)-ро ба кор таъмин намуда, ба яке мушкилоти муосири иқтисодӣ-иҷтимоии давлат таъсири мусбӣ мерасонад.

Ҳамин тавр, ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ ҳамчун яке аз шаклҳои соҳибкории иҷтимоӣ дар марҳилаи муосири рушди омили муҳимтарини муносибатҳои ҷамъиятӣ буда, тавсеаи он имконият медиҳад, ки мушкилоти доғи ҷомеа, аз он ҷумла ташкили ҷойҳои нави корӣ, тавсеаи сарчашмаи даромад, дастгирии қишрҳои осебпазир ва шомили гурӯҳи хавф ҳал карда шуда, тавассути он рушди ҷамъият ва давлат таъмин карда шавад.

Адабиёт:

1. Hansmann H. B. Economic theories of non-profit organization // The nonprofit sector. A re-search handbook / ed. by W. Powell. New Haven: Yale University Press, 1987. P. 27–42.
2. Nonprofit organizations in a market economy. Understanding new roles, issues and trends / ed. by D. Hammak, D. Young. San Francisco: Jossey-Bass Pub., 1993. 445 p.
3. Salamon L. M., Anheier H. K. In Search of the nonprofit sector II: the problem of classifica-tion. Baltimore: The Johns Hopkins Institute for Policy

Studies, 1992. 34 p., Salamon L. M., Anhei-er H. K. Defining the nonprofit sector: a cross-national analysis. Oxford: Manchester University Press, 1996. 506 p.

4. Salamon L. M., Anheier H. K. The international classification of nonprofit organizations. ICNPO-revision 1. Baltimore: The Johns Hopkins Institute for Policy Studies, 1996. 26 p.; Handbook on non-profit institutions in the system of national accounts. New York: United Nations, 2003. 327 p.

5. Анализ возможностей развития социального предпринимательства в Республике Таджикистан Душанбе – 2018 г. С. 39.

6. Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон (қисми якум). (Қонуни ҶТ аз 12.05.2007 № 247, аз 22.07.2013 № 976).

7. Лившин А. Я. Некоммерческий сектор в России и мире: современные проблемы эконо-мики и управления // Вестник Московского университета. Серия 21: Управление (государство и общество). 2005. № 4. С. 24.

8. Сафаров С.М. Социальное предпринимательство как инструмент развития региональной экономики (социокультурный подход) // Многоуровневое общественное воспроизводство: вопросы теории и практики: сб. науч. тр. / под ред. Б.Д. Бабаева, Е.Е. Николаевой. Иваново: Иван. гос. ун-т, 2017. № 12. С. 133–145.

9. Тарханова Е. Г. Оценка социально-экономической эффективности деятельности некоммерческих организаций: автореф. дис. … канд. экон. наук. Иркутск, 2012. С. 9–10.

ПРИВЛЕЧЕНИЕ ИНВЕСТИЦИЙ В ИННОВАЦИОННУЮ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Мирзоева Евгения Шуджоатбековна – *к.э.н., доцент, начальник управления науки и инноваций ТГФЭУ.*

Фатхуллоева Шахноза Сатторовна - *соискатель кафедры финансов ТГФЭУ.*

В данной статье авторы рассматривают роль и значение привлечения иностранных инвестиций в развитие инновационной деятельности промышленных предприятий Республики Таджикистан. Отмечено, что потребность в инностранных инвестициях ощущается во всех секторах экономики Республики Таджикистан, как в основном источнике финансирования инновационной деятельности и является индикатором инновационного развития. Предложено, что в нашей стране в соответсвии с приоретатами развития национальной экономики необходимо сформировать механизмы регулирования инновационной деятельности, в результате чего появляется возможность аккумулирования инвестиционных ресурсов в наиболее значимых направлениях.

Ключевые слова: *инновации, инвестиции, инновационная деятельность, прямые иностранные инвестиции, инвестиционный климат, промышленные предприятия.*

ҶАЛБИ САРМОЯГУЗОРӢ БА ФАЪОЛИЯТИ ИННОВАТСИОНИИ КОРХОНАҲОИ САНОАТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур муаллифон нақш ва аҳамияти ҷалби сармояи хориҷиро дар рушди фаъолияти инноватсионии корхонаҳои саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ намудаанд. Қайд шуд, ки зарурати сармоягузории хориҷӣ дар тамоми бахшҳои иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун манбаи асосии маблағгузории фаъолияти инноватсионӣ

эҳсос мешавад ва нишондиҳандаи рушди инноватсионӣ мебошад. Пешниҳод шуд, ки дар кишвари мо мувофиқи самтҳои афзалиятноки рушди иқтисоди миллӣ механизмҳои танзими фаъолияти инноватсиониро ташаккул додан зарур аст, ки дар натиҷа захираҳои инвеститсионӣ дар соҳаҳои муҳимтарин ҷалб карда шаванд.

Калидвожаҳо: *инноватсияҳо, сармоягузорӣ, фаъолияти инноватсионӣ, сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ, фазои сармоягузорӣ, корхонаҳои саноатӣ.*

ATTRACTION OF INVESTMENTS IN INNOVATIVE ACTIVITY OF INDUSTRIAL ENTERPRISES OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

In this article, the authors consider the role and importance of attracting foreign investment in the development of innovative activities of industrial enterprises of the Republic of Tajikistan. It is noted that the need for foreign investment is felt in all sectors of the economy of the Republic of Tajikistan, as the main source of financing for innovative activities and is an indicator of innovative development. It is proposed that in our country, in accordance with the priorities of the development of the national economy, it is necessary to form mechanisms for regulating innovation activity, as a result of which it becomes possible to accumulate investment resources in the most significant areas.

Key words: *innovations, investments, innovative activity, foreign direct investments, investment climate, industrial enterprises.*

В современных условиях роль иностранных инвестиции возрастает, что требует улучшение механизма их привлечения в Республику Таджикистан. Как известно, инвестиции являются драйвером развития инновационной деятельности во всех секторах экономики, будь то промышленность, образование или здравоохронение. Для того чтобы активизировать инновационные процессы в стране необходимо создавать благоприятный инвестиционно-инновационный климат, который является основой экономического роста.

В современных условиях в Республике Таджикистан, особое значение приобретает создание инновационного климата, мотивирующего на поиск и внедрение инноваций во все сферы экономики и, в первую очередь, в промышленное производство, так как из-за перенасыщения рынка высококонкурентной импортной продукцией страдают отечественные предприятия, которые в большинстве своем не используют инновационные разработки. В этих условиях для отечественных промышленных предприятий жизненно необходимо внедрять инновации, которые окажутся движущей силой. Инновации для предприятий играют решающую роль в плане завоевания устойчивой ниши на рынке в долгосрочной перспективе [2, с.6].

Для разработки и реализации инновационной деятельности предприятия, необходима координация осуществления инновационных процессов. При этом сами инновации, являются результатом активного инновационного процесса в так называемых инновационных предприятиях. Где инновационный процесс представляет собой процесс постепенного превращения идеи в продукт, проходящий этапы прикладных и фундаментальных исследований, маркетинга и т.д. [5, с.35].

Настоящее и будущее Республики Таджикистан неотделимы от развития науки и инновационных технологий, которые являются

предпосылками формирования инновационной экономики, характеризующей развитием конкурентоспособных наукоёмких производств. Создание инновационной экономики должно стать стратегическим направлением развития нашей страны в ближайшей перспективе.

В настоящее время реализуется Национальная стратегия развития Республики Таджикистан до 2030 года, которая рассматривает в качестве возможных три основных сценария развития экономики страны: инерционный, индустриальный, индустриально-инновационный. При реализации индустриально-инновационного сценария, предполагается создание основ инновационного развития. Становление инновационной экономики – это сложный, многоаспектный и длительный процесс, требующий огромных инвестиционных вложений и использования ресурсного потенциала инновационной деятельности промышленных предприятий.

Опыт стран, выбравших инновационный путь развития, подтверждает тот факт, что активизация инновационно-инвестиционной деятельности промышленных предприятий, мотивирует создание социально-экономических, научно-технических и организационно-хозяйственных предпосылок для формирования новых производств. Здесь, на первый план, выходят вопросы развития промышленных предприятий, с учетом особенностей использования инвестиционного потенциала промышленности страны. Поэтому, прежде всего, необходимо обеспечить реализацию целей развития инновационной деятельности на основе формирования инвестиционного потенциала промышленных предприятий.

Необходимо отметить, что по данным Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан, приток прямых иностранных инвестиций показывает положительную динамику (Диаграмма 1.).

Диаграмма 1.

Приток прямых иностранных инвестиций в 2007-2021 гг. (в долл. США)

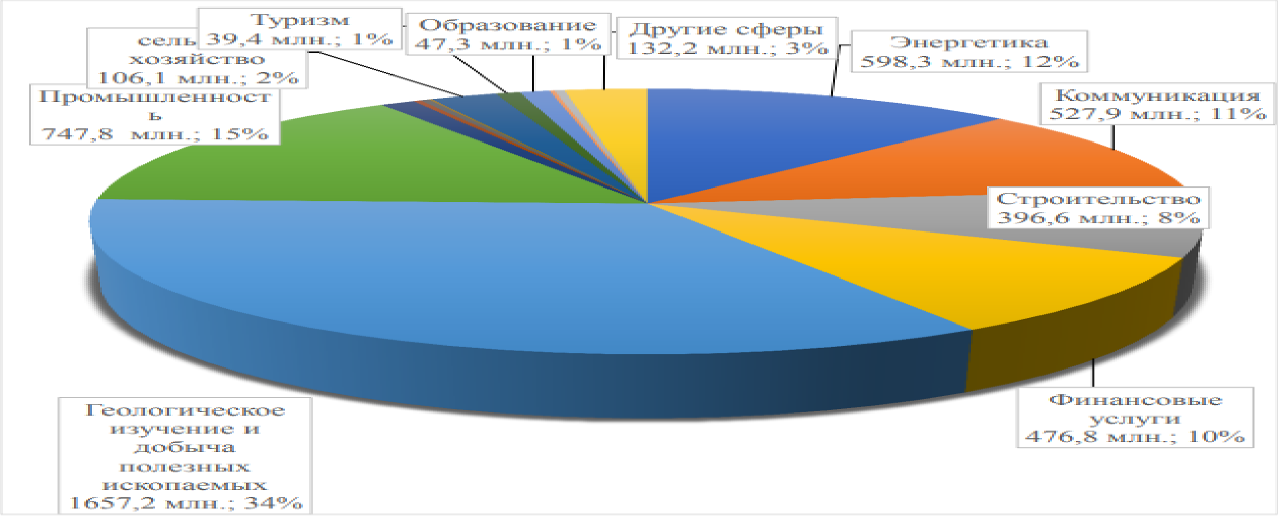

Источник: https:// investcom.tj/ uploads/ docfiles/ 620b3ba05fa62. pdf
Электронный ресурс: дата обращения 20.02.2023

Приток прямых иностранных инвестиций в 2007-2021 гг. в основном был осуществлен в энергетическом секторе - 598,3 млн. долл. США, коммуникациях - 527,9 млн. долл. США, строительстве - 396,6 млн. долл. США, финансовых услугах - 476,8 млн. долл. США, геологическом изучении и добычи полезных ископаемых - 1657,2 млн. долл. США, промышленности - 747,8 млн. долл. США, торговли - 55,3 млн. долл. США, пищевой промышленности - 12,4 млн. долл. США, дорожном строительстве - 14,3 млн. долл. США, здравоохранении - 5,1 млн. долларов США, сельском хозяйстве - 106,1 млн. долл. США, туризме - 39,4 млн. долл. США, образовании - 47,3 млн. долл. США, транспорте - 7,6 млн. долл. США, строительной отрасли - 16,2 млн. долл. США и других сферах - 132,2 млн. долл. США.

За последние 15 лет в основном, пик привлечения прямых инвестиций пришелся на 2015-2016 годы, объем которых по сравнению с 2007 годом увеличился в 1,8 - 2 раза.

Данные диаграммы свидетельствуют о том, что приорететными отраслями для инностранных инвесторов являются энергетический сектор, коммуникации, строительство, финансовые услуги, геологическое изучение и добыча полезных ископаемых, промышленность, дорожное строительство и.т.д.

Необходимо отметить, что потребность в инностранных инвестициях ощущается во всех секторах экономики Республики Таджикистан, как в основном источнике финансирования инновационной деятельности и является индикатором инновационного развития.

В нашей стране в соответсвии с приоретатами развития национальной экономики необходимо сформировать механизмы регулирования инновационной деятельности, в результате чего появляется возможность поляризации инвестиционных ресурсов в наиболее значимых направлениях.

В настоящее время формирование инновационной политики является наиважнейшим условием выработки основ устойчивого развития на уровне предприятий и организаций, регионов и государства в целом. Инновации и инвестиции являются главными составляющими трансформации любой хозяйствующей системы. Неотъемлемым элементом инновационной деятельности хозяйствующей системы являются инвестиции. Инвестиционная деятельность в современных условиях хозяйствования сопровождается проблематикой в сфере инновационной деятельности. Среди множества общих проблем инновационной и инвестиционной деятельности особое значение должно отводиться мероприятиям по их сбалансированности [3, с.287].

Не менее значимая роль в решении данных инвестиционных проблем развития инновационной деятельности отводится внешним источникам инвестирования. Таким образом, для формирования эффективного механизма привлечения внешних финансовых средств в инновационную сферу необходимо:

-разработать и сформировать коммуникационные каналы поддержки инновационного бизнеса;

-максимально увеличить размер субсидий и субвенций;

-разработать и реализовать механизмы поэтапного финансирования проектов;

-увеличить число лизинговых компаний, участвующих в финансовом обеспечении инновационных структур;

-расширить кредитные продукты и совершенствовать условия их кредитного обеспечения;

-способствовать созданию и увеличению венчурных фондов.

Одним из аспектов общей проблемы привлечения инвестиций в инновации является круг вопросов, связанных с методологическим подходом к источникам инвестиционного обеспечения и оценкой инвестиционной привлекательности. В ходе такой оценки факторам риска и неопределенности должно уделяться не меньшее внимание, чем факторам, определяющим инновационное развитие и уровень эффективности тех или иных инвестиций в экономику.

Следует отметить, что на оживление инновационной деятельности промышленных предприятий в Республике Таджикистан, влияет ряд ключевых факторов:

- активное использование инновационных продуктов конкурентными предприятиями, в том числе на международном уровне;
- доступный кредитный капитал на льготных условиях кредитования;
- эффективность использования имеющихся ресурсов при производстве продукции;
- государственная поддержка малого и среднего бизнеса, налоговые льготы и т.д.

Таким образом, внешняя инновационная среда в большей мере влияет на промышленное предприятие и вынуждает его искать новые направления развития, обеспечивающие финансовую устойчивость, конкурентоспособность и повышение его деловой активности. В современных условиях векторы развития промышленных предприятий кардинально меняются. Это обусловлено, прежде всего, развитием институциональных основ рынка инноваций, конкуренцией, активизацией инновационной деятельности и возрастающим спросом на инновационную продукцию. Отсюда, ключевым фактором, влияющим на экономическое развитие промышленных предприятий и их конкурентоспособности, становится организация инновационно - инвестиционной деятельности.

Главную роль в осуществлении инновационного прорыва и завоевания определенных рыночных позиций принадлежит организации инвестиционной деятельности и повышении эффективности использования инвестиционных вложений. Отсюда, вытекает необходимость формирования государственного инвестиционного курса по активизации

инвестиционных процессов, институциональных предпосылок, финансовой поддержке, включая налоговые инструменты.

Литература:

1. Данные Государственного комитета по инвестициям и управлению государственным имуществом Республики Таджикистан. https://investcom.tj/uploads/docfiles/620b3ba05fa62.pdf Электронный ресурс: дата обращения 15.03.2023
2. Комилов С.Дж., Мирзоева Е.Ш. Совершенствование управления инновационно-инвестиционной деятельностью промышленных предприятий// С.Дж. Комилов, Е.Ш. Мирзоева.Монография. – Душанбе: ТГФЭУ, 2020. – С.144
3. Пахомова Т.А. Роль инвестиций в инновационном процессе // Фундаментальные исследования. – 2013. – № 11-2. – С. 286-289; URL: https: // fundamental-research. ru/ rarticle/ view? Id = 33115 (дата обращения: 15.05.2023).
4. Статистические данные Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан, Душанбе, 2022г.
5. Файзуллоев М.К., Комилов С.Дж. проблемы становления и развития инновационного предпринимательства в Республике Таджикистан: монография.- Душанбе: Ирфон, 2017 г., с.35.

ТАСНИФБАНДИИ НАМУДҲОИ ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ: ҶАНБАҲОИ КОНСЕПТУАЛӢ

Шарбатов Сорбон - ассистенти *кафедраи фаъолияти бонкӣ ДДМИТ*
Мирзоев Ҳокимҷон- ассистенти *кафедраи баҳисобгири ва андозӣ КИ ва ТК-ш.Душанбе*

Дар шароити иқтисоди бозорӣ соҳибкорӣ нақши муҳимро мебозад ва бахши назарраси маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ва шуғли аҳолии таъмин менамояд.Дар мақола муаллифон диққати асосиро ба ҷанбаҳои консептуалии шакл ва намудҳои фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нагаронида шудааст.

Калидвожаҳо: *Соҳибкорӣ, миёнаравӣ,ҷамъиятҳо, рафоқатҳо,соҳибкории истеҳсолӣ, соҳибкории тиҷоратӣ, ассотсиатсияҳо.*

КЛАССИФИКАЦИЯ ВИДОВ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ: ПОНЯТИТЕЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ

В условиях рыночной экономики предпринимательство играет важную роль и обеспечивает значительную часть валового внутреннего продукта и занятости населения.В статье основное внимание авторы уделяют концептуальным аспектам формы и видов предпринимательства деятельности в Республике Таджикистан.

Ключевые слова: *Предпринимательство, посредничество, общества, дружба, промышленное предпринимательство, коммерческое предпринимательство, ассоциации.*

CLASSIFICATION OF TYPES OF BUSINESS ACTIVITIES: CONCEPTIVE ASPECTS

In a market economy, entrepreneurship plays an important role and provides a significant part of the gross domestic product and employment of the population. In the article, the authors focus on the conceptual aspects of the form and types of entrepreneurial activity in the Republic of Tajikistan.

Keywords: *Entrepreneurship, mediation, societies, friendship, industrial enterprise, commercial enterprise, associations.*

Дар назарияи соҳибкорӣ роҳҳои гуногуни муайян кардани аломатҳое, ки аз рӯи онҳо соҳибкорӣ гурӯҳбандӣ карда мешавад, ҳамчунин ҳангоми муайянсозии хусусиятҳои сифатӣ ва шуморавии ин аломатҳо мавҷуданд, бинобар ин дар бисёр ҳолатҳо ба ин ё он намуди муайян ҷудо намудани фаъолияти соҳибкорӣ метавонад ба таври умумӣ нишон дода шавад.

Шаклҳои соҳибкориро дар навбати худ ба ташкилӣ - ҳуқуқӣ ва ташкилӣ-иқтисодӣ ҷудо кардан мумкин аст. Ба қатори шаклҳои ташкилӣ-ҳуқуқӣ, рафоқатҳо, ҷамъиятҳо ва кооперативҳо дохил карда мешаванд.

Рафоқатҳо иттиҳодияи шахсонеро ифода мекунад, ки барои ба амал баровардани фаъолияти соҳибкорӣ ташкил карда шудааст. Рафоқатҳо дар он ҳолат барпо карда мешаванд, ки агар дар ташкили корхона ду ва ё зиёда шарикон иштирок кардан хоҳанд. Афзалияти муҳими рафоқатҳо дар имконияти ҷалб намудани сармояи иловагӣ ифода меёбад. Ғайр аз ин мавҷудияти якчанд соҳибмулкон имконият медиҳад, ки махсусгардонӣ дар дохили корхона дар асоси донишҳо ва маҳорати ҳар яке аз ин шарикон ба амал бароварда шавад.

Ҷамъиятҳо ба созишномаи на кам аз ду шаҳрванд ва ё шахсони ҳуқуқӣ бо роҳи муттаҳид намудани саҳми онҳо (чӣ дар шакли пулӣ ва чӣ дар шакли аслӣ) бо мақсади баамалбарории фаъолияти хоҷагидорӣ барпо карда мешаванд. Иштирокчиёни ҷамъияти масъулияташон маҳдуд аз рӯи ӯҳдадориҳои ҷамъият ҷавобгар нестанд. Онҳо танҳо дар ҳаҷми арзиши саҳми гузошташуда ҷавобгарӣ доранд. Бархилофи онҳо иштирокчиёни ҷамъиятӣ масъулияташон номаҳдуд аз рӯи тамоми амволи худ ҷавобгар мебошанд.

Аз ҳама ҷамъиятҳои паҳншуда ҷамъиятҳои саҳҳомӣ ба шумор мераванд. Фарқияти онҳо аз ҷамъиятҳои масъулияташон маҳдуд ва номаҳдуд дар он ифода меёбад, ки ба ҷамъиятҳои саҳҳоми ҳуқуқӣ ҷалб намудани воситаҳои пулии зарурӣ бо роҳи барориши қоғазҳои қимматнок-саҳмия пешниҳод карда шудааст. Бо вуҷуди ин иштирокчиёни ҷамъияти саҳҳомӣ аз рӯи натиҷаҳои фаъолияти он дар ҳаҷми арзиши саҳмияҳои ба онҳо тааллуқ дошта ҷавобгарӣ мебаранд.

Ба шаклҳои асосии ташкилӣ-иқтисодии соҳибкорӣ консерн, ассотсиатсия, консорсиум, синдикат, картел мансуб карда мешаванд.

Консерн - ин ҷамъиятӣ саҳҳомии бисёрсоҳавӣ мебошад, ки корхонаро ба воситаи низоми иштирок назорат мекунад. Консерн пакети назоратии саҳмияҳои ширкатҳои гуногунро, ки нисбати он ширкат фаръӣ мебошад, ба даст меорад. Дар навбати худ, ширкати фаръӣ низ метавонанд пакети назоратии саҳмияҳои дигар ҷамъиятҳои саҳҳомиро ба даст оранд.

Ассотсиатсияҳо - шакли иттиҳодияи ихтиёрии корхонаҳо, ташкилотҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ мустақил мебошанд, ки дар як вақт метавонанд ба дигар ташкилотҳо мансуб шаванд. Ба таркиби

ассотсиатсияҳо, чун қоида, корхонаҳо ва ташкилотҳои махсусгардониашон якҷинса дохил мешаванд, ки дар қаламравӣ муайян ҷойгиранд. Мақсади асосии ташкили ассотсиатсияҳо - ҳалли муштараки вазифаҳои илмӣ-техникӣ, истеҳсолӣ, иҷтимоӣ ва дигар вазифаҳо мебошанд.

Консорсиум- иттиҳодияи соҳибкоронро ифода мекунад, ки бо мақсади муштарак гузаронидани амалиётҳои бузурги молиявӣ (масалан, баамалбарории сармоягузориҳои зиёд ба лоиҳаи бузурги саноатӣ) барпо карда мешаванд. Чунин иттиҳодияи соҳибкорон имкон дорад, ки воситаҳои пулиро ба лоиҳаи бузург маблағгузорӣ кунад, бо вуҷуди ин эҳтимолӣ зарар нисбатан паст мегардад, чунки ҷавобгарӣ байни иштирокчиён тақсим карда мешавад.

Синдикат- муттаҳидкунии фурӯши маҳсулоти соҳибкорони як соҳа мебошад, ки бо мақсади бартараф кардани рақобати байни онҳо ташкил карда мешавад.

Картел- созишномаи байни корхонаҳои як соҳа оид ба нархи маҳсулот, хизматҳо оиди тақсими бозори фурӯш, ҳисса дар ҳаҷми умумии истеҳсолот ва ғ-ро мефаҳманад.

Расми 1.

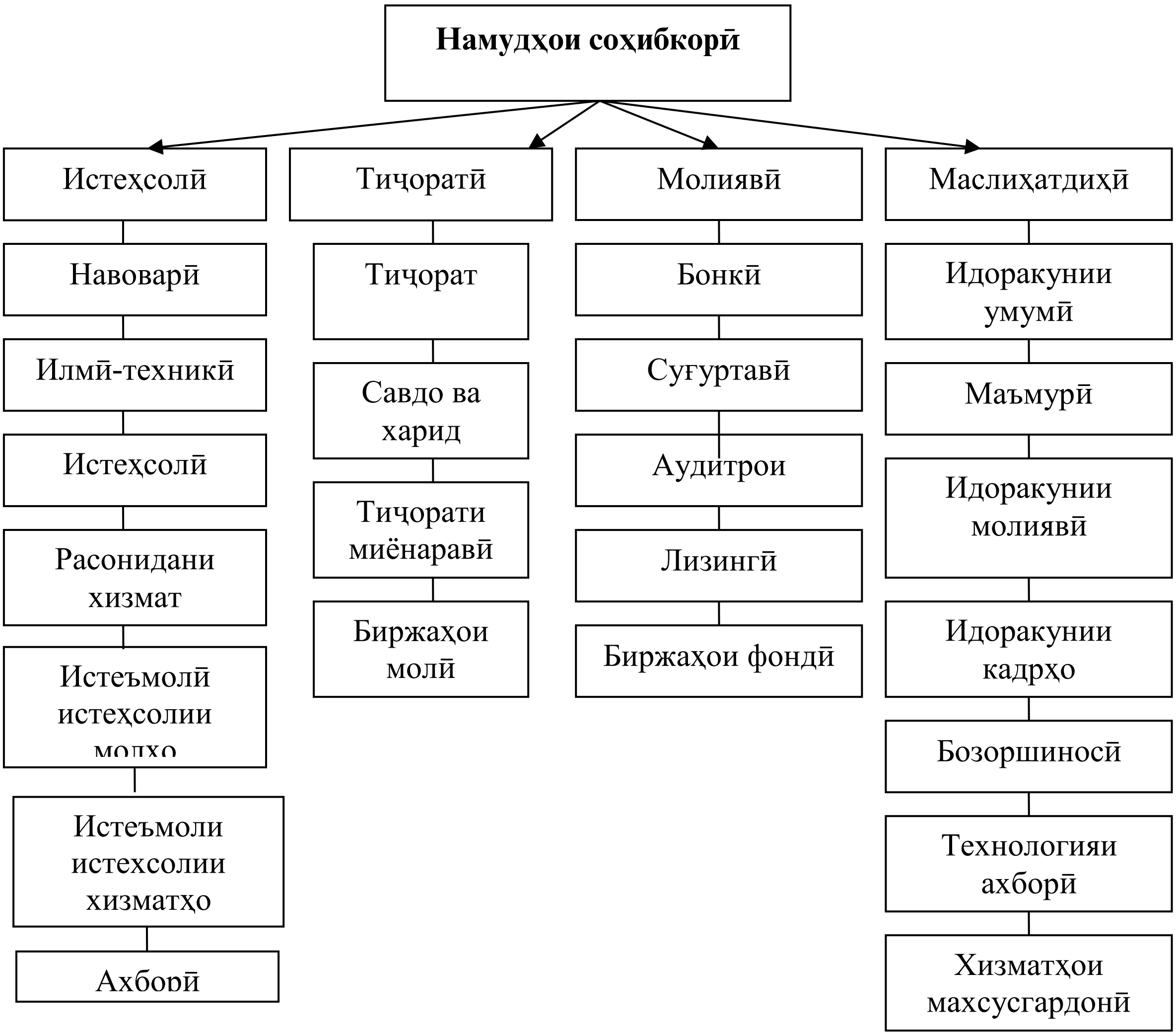

Сарчашма: таҳияи муалифон.

Соҳибкории истеҳсолӣ ин фаъолияте мебошад, ки дар шароити он соҳибкор бевосита бо иҷрои истеҳсоли маҳсулот молу хизматҳо ахборот арзишҳои маънавӣ, ки минбаъд ба харидорон фурӯхта мешаванд, машғул аст. Аз нуқтаи назари иқтисодӣ соҳибкории истеҳсолӣ намуди пешқадами соҳибкорӣ ба ҳисоб меравад, зеро дар он истеҳсоли маҳсулотӣ ба ҷамъият зарур ба амал бароварда мешавад.

Ба соҳибкории истеҳсолӣ фаъолияти навоварӣ, илмӣ-техникӣ, бевосита истеҳсоли молу хизматҳо, истеъмоли истеҳсолии он, инчунин фаъолияти ахборӣ дар ин соҳаҳо мансуб мебошад. Ҳар як соҳибкоре, ки бо фаъолияти истеҳсолӣ машғул шудан мехоҳад, пеш аз ҳама бояд муайян намояд кадом намуди молҳоро вай истеҳсол кардан мехоҳад, кадом намуди хизматҳоро расониданист.

Соҳибкории тиҷоратӣ гуфта, соҳибкориеро меноманд, ки хариду фурӯши молҳо, мубодилаи молҳо ва амалиёти молию пулӣ алоқаманди дорад. Ин фаъолият зуд ба тағйирот мутобиқ мешавад, чунки бевосита бо истеъмолкунандагони мушаххас алоқаманд аст.

Сохтори бозоршиносӣ ба қатори фаъолияти идоракунии фаврӣ ба худ чунин вазифаҳоро ба монанди, тадқиқоти бозор, баҳодиҳии вазъият, пешгӯи, банақшагирӣ, дар амал татбиққунӣ ва назорат аз болои рафти иҷрои ҳар як вазифаҳои номбаркардашуда, дар бар мегирад.

Агар таҳлили пешакии бозор ва пешгӯи ба манфиати баамалбарории амалиёти тиҷоратӣ шаҳодат диҳад, он гоҳ ба соҳибкор зарур меояд, ки бизнес- нақшаи амалҳои кориро кор карда барояд. Дар бизнес- нақша бояд барномаи амалҳо оид ба амалигардонии амалиёт ва ҳисоби хароҷоти зарурӣ ва натиҷаҳои интизорӣ (чашмдошт) инъикос ёбанд.

Ба тарзи умум, барномаи ҳар як амалиёти тиҷоратӣ ба худ корҳои зеринро дарбар мегирад:

- ба киро гирифтани коргарон барои иҷро намудани хизматҳои тиҷоратию миёнаравӣ (хариди мол, боркашонӣ, фурӯши он, гузаронидани корҳои тарғиботӣ);
- ба даст овардан ва ё ба иҷора гирифтани бино, анборҳо, нуқтаи савдо, ки барои нигаҳдорӣ ва фурӯши мол заруранд;
- хариди мол барои фурӯши минбаъдаи он;
-ҷалб кардани воситаҳои пулию-қарзӣ барои маблағгузории амалиёт ва баргардонидани минбаъдаи қарз ва фоизи он;

Бо гузариш ба муносибатҳои бозоргонӣ, бозори пул, асъор ва қоғазҳои қимматнок тараққӣ карда истодааст, ба сифати иштирокчиёни он бонкҳои тиҷоратӣ, биржаҳои фондӣ, корхонаҳо, ташкилотҳо ва шахсони воқеӣ- соҳибкорон баромад мекунанд. Азбаски соҳибкории молиявӣ- яке аз намудҳои соҳибкории тиҷоратӣ ба ҳисоб меравад, бинобар ин технологияи аҳдномаи соҳибкории молиявӣ бо технологияи аҳдномаи тиҷоратӣ монанд аст.

Соҳибкории асъорию молиявӣ метавонад, даромадҳои аз соҳибкории тиҷоратӣ камтар надошта бошад, вале он талаботи нисбатан бештари аз худ кардани донишу малакаро барои соҳибкорон, фурӯшандагон ва

харидорони маблағҳои пулӣ пеш мегузорад. Соҳибкории молиявӣ назар ба дигар намудҳои он ба ахбороти аниқ, таъмини техникаи ҳисоббарор ва ташкили эҳтиёҷоти калон дорад. Аҳдномаи молиявӣ ба мақсад мувофиқ ҳисобида мешавад, агар фоидаи софи ҳисобии он дар давоми як сол на камтар аз 5%-и ҳаҷми аҳдномаро ташкил диҳад (дар аҳдномаи муҳлаташ зиёдтар ин фоиз то 10- 15% меафзояд).

Фаъолияти комиссионӣ (брокерӣ) оид ба қоғазҳои қимматнок бастани аҳду паймонҳо бо қоғазҳои қимматнок аз номи худ ба манфиати аз ҳисоби шахси дигар бо супориши ӯ мебошад, ки аз тарафи шахси ҳуқуқӣ ба ивази ҳаққи амал шаҳрвандию ҳуқуқӣ анҷом дода мешавад.

Фаъолият оид ба идораи маҷмӯи қоғазҳои қимматнок - фаъолияти шахси ҳуқуқӣ оид ба татбиқи ҳуқуқҳои алоҳидаи дар қоғазҳои қимматнок сабтгардида мебошад, ки ба шахси ҳуқуқӣ аз ҷониби молики ин қоғазҳои қимматнок мутобиқи шартномаи басташуда дода шудаанд.

Фаъолият оид ба муайян намудани талаботу ӯҳдадориҳои тарафайн (клиринг) нисбати амалиёт бо қоғазҳои қимматнок фаъолият аз рӯи ба ҳисоб гирифтани талаботу ӯҳдадориҳои тарафҳо мебошад, ки дар ҳисобу китоб иштирок карда, дар натиҷаи бастани аҳд бо қоғазҳои қимматнок амалӣ карда мешавад.

Фаъолияти соҳибкорӣ дар бозори хизматрасонии бонкӣ ин фаъолияте мебошад, ки аз тарафи ташкилотҳои қарзӣ (кредитӣ) дар асосӣ иҷозатнома (литзенсия), ки аз тарафи Бонки миллӣ дода мешавад, амалӣ мегардад.

Шаклҳои асосии ташкили – ҳуқуқии соҳибкорӣ бошад дар Ҷумҳурӣ ба чунин қисматҳо тақсим мешаванд,

А) Корхонаҳо, ки ҳамчун шахси ҳуқуқӣ эътироф шудаанд.

Б) Соҳибкорон, ки фаъолияти худро дар асоси иҷозатнома, шаҳодатнома ва сертификат ба роҳ монда, шахси ҳуқуқӣ намебошанд.

В) Соҳибкорони инфиродӣ, ки фаъолияти худро дар асоси патентҳо ба роҳ мондаанд.

Ҷадвали 1

Нишондиҳандаҳои асосии фаъолияти корхонаҳои хурд аз рӯи намудҳои фаъолият то 1 январи соли 2022, ки мақоми шахси ҳуқуқиро доранд, дар ҷадвали зер оварда мешавад.

	Шумораи корхонаҳои хурд	Шумораи миёнаи кормандони онҳо (бе дуҷоякорон), нафар		Даромад аз маҳсулоти фурӯхташуда (корҳо, хизмат), ҳазор сомонӣ	Фонди музди кор, ҳазор сомонӣ
		Ҳамагӣ	аз он ҷумла занҳо		
Ҷамъи корхонаҳо, аз он ҷумла,	5394	30218	6256	5501609,0	318544,1
Саноати истихроҷи маъданҳои кӯҳӣ ва коркарди конҳо	58	433	35	33244,2	4223,2
Кишоварзӣ ва хоҷагии ҷангал	78	389	132	47859,3	2270,3

Сохтмон ва ташкилотҳои лоиҳакашӣ	586	4124	448	1098944,2	92753,9
Нақлиёт ва алоқа	316	1887	469	294334	19170,6
Савдои яклухт ва чакана, таъмири автомобилҳо,молҳои маишӣ ва маводҳои истифодаи шахсӣ	2026	8974	1382	3235694,5	70923,2
Неруи барқ,газ ва таъминоти об	1	2	1	31,1	22,0
Саноати коркард	646	4593	978	329866,8	36049,4
Тандурустӣ ва хизматҳои иҷтимоӣ	162	1157	539	28532,4	8191,3
Маориф	154	849	269	19289,7	5966,4
Фаъолияти молиявӣ	70	495	153	136984,4	11251,8
Амалиётҳо бо амволи ғайриманқул, иҷора ва фаъолияти тиҷоратӣ	750	3643	701	259327,1	43561,6
Дигар хизматҳои коммуналӣ, иҷтимоӣ ва шахсӣ	213	1071	250	29859,3	7539,6

*** Сарчашма,** Тоҷикистон, Соҳибкорӣ. Маҷмӯаи оморӣ, Душанбе – 2022, саҳ. 212

Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки соҳибкории хурд ва миёна намудҳои афзалиятнок ва самарабахши соҳибкорӣ ба ҳисоб мераванд.

Метавон қайд кард, ки саҳми корхонаҳои хурду миёна дар рушди иқтисод ва ташкили ММД дар давлатҳои тараққикардаи ҷаҳон аз 50 то 70% - ро ташкил медиҳад. Чуноне, ки таҳқиқотҳои мо нишон додаанд, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ин нишондиҳанда хело дар сатҳи паст қарор дорад ва ин шаҳодат бар беаҳамиятӣ ба соҳибкории хурд ва миёнаро нишон медиҳад.

Чуноне ки мо медонем соҳаи асосии истеҳсолоти моддӣ, саноат ба ҳисоб меравад, ки дар ин соҳа воситаҳои истеҳсолот ва маҳсулотҳои истеъмолӣ истеҳсол карда мешаванд. Таҳлил нишон медиҳад, ки дар 10 соли охир шумораи корхонаҳои хурд дар соҳаи саноат қариб ба андозаи 2,4 маротиба афзудааст ва ин нишондиҳанда бештар аст аз шумораи корхонаҳои миёна дар Ҷумҳурӣ. Дар ин давра, яъне дар муддати 10 соли охир шумораи кормандоне, ки дар корхонаҳои хурд фаъолият менамоянд, 1,6 маротиба афзудааст.

Чуноне, ки маълум аст дар шароити бозор нишондиҳандаи асосии фаъолияти корхона, ин даромад аз фурӯши маҳсулот мебошад. Ин нишондиҳанда бошад, дар 10 соли охир ба андозаи 27,5 маротиба афзудааст (ҷадвали 2), аммо бар замми ин, нишондиҳандаи мазкур нисбат ба ҳаҷми умумии даромад аз фурӯши маҳсулот дар Ҷумҳурӣ, дар сатҳи паст қарор дорад

Ҷадвали 2.

Динамикаи нишондиҳандаҳои асосии фаъолияти корхонаҳои хурд, ки бо соҳибкорӣ машғуланд ва мақоми шахси ҳуқуқиро доранд дар вилояти Суғд барои солҳои 2019 – 2022.

	2019	**2020**	**2021**	**2022**
Шумораи корхонаҳои хурди амалкунандаи машғули соҳибкорӣ	469	537	645	742
Шумораи миёнаи кормандони дар руёхатбудаи онҳо (бе дуҷоякорон), нафар	3596	3918	4579	4353
Даромад аз фурӯши маҳсулот (кор, хизмат) дар як сол, млн. сомонӣ.	108,1	147,3	300,9	377,2
Фонди музди меҳнат (аз ҷумла дуҷоякорон), млн.сом	6,9	9,4	14,4	19,1

***Сарчашма,** Тоҷикистон, Соҳибкорӣ. Маҷмӯаи оморӣ, Душанбе – 2022, саҳ. 214

Бояд қайд кард, ки имрӯз дар Ҷумҳурӣ омори расмӣ на ба андозаи кофӣ соҳаҳоеро, ки ба фаъолиятҳои ғайридавлатӣ машғуланд, муайян мекунад ва бо ҳамин сабаб таҳлил намудани иқтисодёти Ҷумҳурӣ, шумораи корхонахои хурд ва миёна, ки дар бахши хусусӣ фаъолият мекунанд, аз он ҷумла соҳибкорони шахсӣ ва дигар нишондиҳандаҳо ва фаъолияти онҳо, мушкил аст.

Дар шароити муосир дар Тоҷикистон барои ҷорӣ намудани соҳибкории хурд ва миёна якчанд мушкилиҳо ҷой доранд, ки намудҳои зеринро метавон номбар кард, зиёд будани намудҳои гуногуни хароҷотҳо, аз он ҷумла хароҷотҳои нақлиётӣ, дастрас набудан ба манбаҳои ашёи хом, набудани технологияи нав ва ғ. Дар аксар мавридҳо соҳибкорони Ҷумҳурӣ бо муваффақият рушд намекунанд.

Адабиёт:

1. Аминов И.А. Предпринимателъство./Усебное пособие- Душанбе: «Ирфон», 2007.-12с.

2. Дадобоева М.Н. Нақши ананаҳои миллӣ дар эҳёи ҳунарҳои мардумӣ. /М.Н. Дадобоева.\\Номаи донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б.Ғафуров (маҷалаи илмӣ). Хуҷанд: - 2017 №2(51). С.225.

3. Исмоилов Ш.М. Правовые условия государственной поддержки предпринимателъства в Таджикистане [Текст]/ Ш.М. ИсмоиловЭкономика Таджикистана: стратегия развития. 2002. №1. - С. 56.

4. Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон 2005. Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон с. 2005, №3, мод. 124; с. 2012, №7, мод. 690

5. Муродов М.Б. Баъзе проблемҳои рушди ҳунарҳои мардумӣ дар Тоҷикистон / М.Б. Муродов, Д.

6. Пайёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси олӣ “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохили ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон”, 20 апрел соли 2012.

7. Рахимов М.З. Правовые проблемы достижения конечного результата предпринимателъской деятелъности. Монография [Текст]: 12.00.03/ М.З. Рахимов- Душанбе: «Сино», 1998, - с.22.

ТАЪСИРИ САРМОЯГУЗОРИҲОИ МУСТАҚИМИ ХОРИҶӢ БА ИҚТИСОДИ МИЛЛӢ: ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВӢ ВА АМАЛӢ

Давлатзода Дилшод Шералӣ – *докторант PhD-и кафедраи молияи ДДМИТ*

Дар мақола ҷанбаҳои назариявии сармоягузории мустақими хориҷӣ (СМХ), нақши онҳо дар иқтисоди кишвар, инчунин назарияҳои асосии сармоягузории мустақими хориҷӣ баррасӣ мешаванд. СМХ нисбат ба дигар намудхои сармоягузории хориҷӣ як катор бартарихо дорад, бинобар ин, муаллиф дар тадқиқи мавзуъ ба СМХ, тафсири ин истилох, инчунин роҳҳои асосии ҷалби сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ диққати бештар додааст.

Калидвожаҳо: *СМХ, СМХ амудӣ ва уфуқӣ, раванди сармоягузорӣ, ҷолибияти сармоягузорӣ, консессия, минтақаҳои озоди иқтисодӣ, корхонаҳои муштарак.*

Яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати иқтисодии Ҳукумати кишвар беҳтар гардонидани фазои сармоягузорӣ ва ҷалби сармояи мустақим барои таъмин намудани рушди устувори иқтисоди миллӣ ба ҳисоб меравад. Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки шумораи зиёди давлатҳо танҳо ба туфайли ҷалби сармояи хориҷӣ аз бӯҳрони шадиди иҷтимоӣ ва иқтисодӣ баромадаанд. Дар шароити имрӯза, раванди сармоягузорӣ дар рушди иқтисодиёти давлат аҳамияти калон дорад. Зеро, ки давлати соҳибистиқлол вобаста аз дараҷаи тараққиёти иқтисодиёт ба сармоягузорӣ, хусусан ба сармояи хориҷӣ эҳтиёҷоти калон пайдо менамояд. Аз ин хотир Тоҷикистон ҷидду ҷаҳд дорад ки, мушкилот ва муаммоҳои иқтисодию-иҷтимоӣ ва молиявии худро бо роҳи ворид ва ҳавасманд намудани сармоягузориҳои хориҷӣ ҳал намуда, аз ин ҳисоб соҳаҳои номукаммал ва инкишофнаёфтаи худро бо маблағ ва таҷҳизоти лозимаи муосир таъмин намояд.

Дар ҷаҳони имрӯза сармоягузории мустақими хориҷӣ (СМХ) захира ва воситаи муҳими иқтисодӣ мебошад, ки ба ташкили ҷойҳои нави корӣ, рушди истеҳсолот, мубодилаи таҷриба ва технологияҳои муосир, афзоиши нерӯи содиротӣ мусоидат намуда, дар рушди дарозмуддати иқтисодии кишварҳои рӯ ба тараққӣ накши муҳим мебозад.

Ҳар як давлат сарфи назар аз сатҳи рушди иқтисодӣ сармояи хориҷиро ҷалб намуда, ба таври мустақим ва ғайримустақим аз онҳо самара ба даст меоварад. Дар ҷалби сармоя омилҳои макроиқтисодӣ, аз ҷумла иқтидори бозори дохилӣ, суботи асъор, суботи сиёсӣ, сатҳи рушди инфрасохтор ва мавҷудияти қувваи кории соҳибихтисос накши бештар доранд.

Бояд кайд намуд, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои рушди соҳибкорӣ ва тиҷорат шароити мусоид фароҳам оварда шудааст. Барои сармоягузорони хориҷӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад бо мардуми меҳнатдӯсту меҳмоннавозаш, мавқеъи қулайи ҷуғрофӣ, қувваи кории арзон ва фаровонии маъданҳои фоиданокаш ҷолиб бошад.

Натиҷаи босамари ислоҳотҳои куллӣ дар соҳаҳои иқтисодиёт ва татбиқи барномаву стратегияҳо ба таъмини нишондиҳандаҳои иқтисодии мамлакат заминаҳои мусоид гузоштанд. Ҳамин тариқ, рушди воқеии иқтисоди Тоҷикистон дар соли 2022, бино ба маълумоти Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 8 дарсадро ташкил додааст, ки дар миёни кишварҳои минтақа нишондоди баландтарин аст. Ҳаҷми ММД ба ҳудуди 116 миллиард сомонӣ (11,4 миллиард доллар) расидааст. Нерӯи асосии пешбарандаи иқтисодиёти кишварро мисли солҳои қаблӣ соҳаи саноат ва кишоварзӣ ташкил дода, ҳиссаи умумии онҳо зиёда аз 40 фоизи ММД-ро ташкил намуданд. Дар муқоиса ба соли қаблӣ дар сохтори ММД 24,6 фоиз ба соҳаи кишоварзӣ, 17 фоиз ба саноат, 14,3 фоиз ба савдо рост меояд[4].

Ҷадвали 1.

Мавқеи Тоҷикистон дар байни кишварҳо Осиёи Марказӣ аз рӯи рушди иқтисодӣ ва ҳаҷми ММД

№	Кишвар	Рушди иқтисодӣ, %	ММД, млрд, $
1.	Қазоқистон	3,1	190
2.	Ӯзбекистон	5,7	80,5
3.	Туркменистон	6,2	74
4.	Тоҷикистон	8	11,4
5.	Қирғизистон	7	10,8

Манбаъ; https://www.asiaplustj

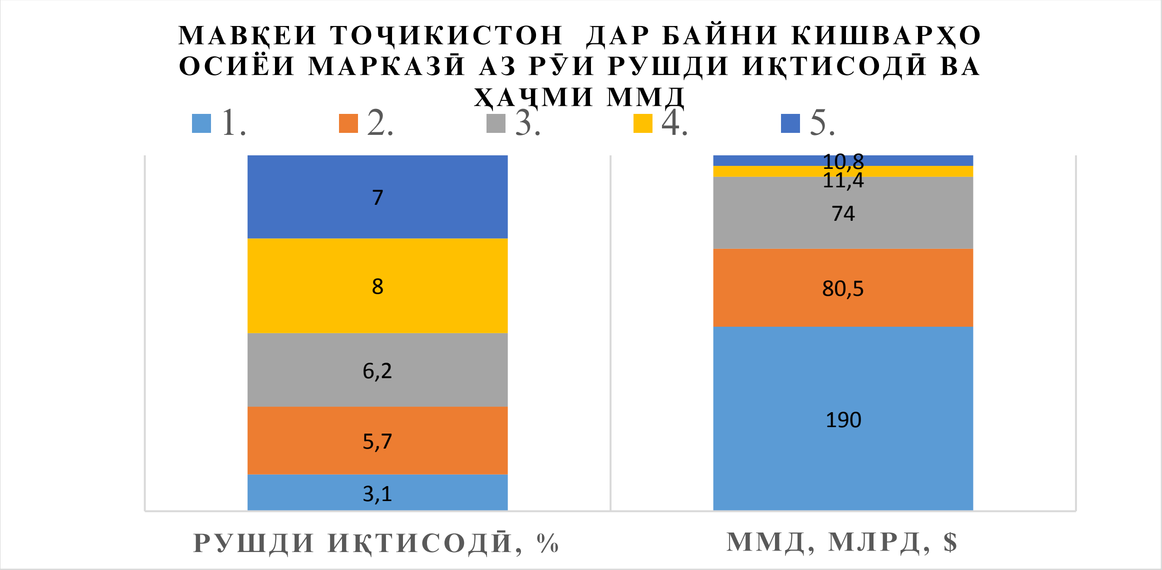

Сабабҳои афзоиши рушди иқтисодиётро коршиносон бо коҳиш ёфтани таъсири таҳдидҳои эҳтимолӣ ба иқтисоди миллӣ, фаъолияти мунтазами низоми бонкӣ, афзоиши истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ва кишоварзӣ, такмили фазои сармоягузорӣ ва дастгирии соҳибкорӣ» мешуморанд. Иқтисоддонҳои Бонки АвруОсиёи Рушд динамикаи мусбати содирот ва интиқоли пулро аз омилҳои аслии афзоиш унвон карда, бо назардошти хулосаи коршиносон соҳаи энергетика, саноати маъдани кӯҳӣ ва туризм соҳаҳои афзалиятноки иқтисоди миллӣ маҳсуб дониста шуданд.

Бояд қайд намуд, ки кишвар иқтидори тавлиди нерӯи баркро дар як сол 527 миллиард киловатт-соат дорад, ки дар соли 2022 танҳо тақрибан 4% (21 миллиард киловатт-соат) истифода шудааст. Корҳои истихроҷи маъдан дар соли гузашта ҳудуди 8,9 миллиард сомонӣ (873 миллион доллар) ва вуруди сайёҳони хориҷӣ ҳудуди 1 миллион нафарро бо афзоиши 3,4 баробарро ташкил додааст.

Дар робита ба ин, метавон гуфт, ки дар Тоҷикистон омилҳои ҷолиб барои сармоягузорони хориҷӣ вуҷуд дошта, дар кишвар фазои мусоиди сармоягузорӣ ва заминаи меъёрии ҳуқуқӣ фароҳам оварда шудааст, ки ҳифзи ҳуқуқи сармоягузоронро кафолат медиҳад. Қобили зикр аст, ки ҳамаи ин талошҳо махсусан барои ҷалби сармояи хориҷӣ ва бахусус, сармоягузории мустақими хориҷӣ нигаронида шудааст.

Пас, чаро сармояи мустақими хориҷӣ(СМХ)? Бартарияти сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ аз дигар манбаъҳои молиявӣ дар чист?

Дар ин замина ба ҷанбаҳои муҳими сармоягузории мустақими хориҷӣ, ки дар он таҳлили мафҳуми «сармоягузории мустақими хориҷӣ» нақши муҳим дорад, бояд баъзе таҳлилҳо дода шавад.

Гузориши умумиҷаҳонии сармоягузории ЮНКТАД (2008) СМХ-ро ҳамчун сармоягузорие таъриф мекунад, ки муносибатҳои дарозмуддатро дар бар гирифта, даромади устувор ва назорати резиденти як кишвар (сармоягузори хориҷӣ ё корхонаи асосӣ) дар корхонаи кишвари дигар, ки кишвари сармоягузори мустақими хориҷӣ (корхонаҳои мустақими хориҷӣ ё филиалҳои хориҷӣ) нест, дар бар мегирад. Таърифи Созмони Милали Муттаҳид СМХ-ро ҳамчун "сармоягузорӣ барои ба даст овардани даромади устувор ё назорати муассири корхонае, ки дар хориҷа фаъолият мекунад" нишон медиҳад[3].

Хазинаи Байналмилалии Асъор се намуди асосии сармоягузориҳоро ҷудо менамояд: сармоягузориҳои мустақим, портфелӣ ва дигар сармоягузориҳо. Мафҳуми сармоягузории мустақим тибқи тавсияҳои ХБА чунин оварда шудааст: сармоягузории мустақим - ин сармоягузорӣ бо мақсади ба даст овардани манфиати дарозмуддати иқтисодӣ ва фоидаи соҳибкорӣ мебошад, ки назорати сармоягузорро аз болои объекти сармоягузорӣ таъмин менамояд. Тибқи таърифи ХБА сармоягузориҳои хориҷӣ дар сурате мустақим ҳисобида мсешаванд, ки сармоягузори хориҷӣ на камтар аз 25%-и сармояи оинномавии ҷамъияти саҳомиро дошта бошад.

Аммо ин рақам дар ҳар кишвар фарқ мекунад. Масалан, дар Фаронса сармоягузории мустақим ин ба даст овардани на камтар аз 20% сармояи оинномавӣ, дар Олмон - 25%, дар Канада, Австралия ва Зеландияи Нав - 50%, дар Русия ва ИМА - 10% -ро дар бар мегирад[2].

Тавре маълум гардид, тафсири истилоҳи мустақими сармоягузории мустақими хориҷӣ асосан нуқтаи назари якхела дорад ва маънои на танҳо ба даст овардани фоида, балки муқаррар кардани назорат аз болои ширкати дар қаламрави хориҷӣ таъсисёфтаро дорад.

Дар қонунгузории Тоҷикистон (ҚҶТ «Дар бораи сармоягузорӣ»), "сармоягузории мустақим"– аз тарафи сармоягузор соҳибӣ, харидорӣ намудани на камтар аз даҳ фоизи ҳисса, ҳиссаҳо (саҳм) дар сармояи оинномавии ташкилоти тиҷоратӣ, ки дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон тибқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шудааст ё аз нав таъсис дода мешавад, инчунин сармоягузорӣ ба воситаҳои асосии филиали шахси ҳуқуқии хориҷии дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсисёбанда[1].

Роҳҳои асосии ҷалби сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ инҳоянд:

– дар ҳудуди давлати дигар таъсис додани ширкате, ки пурра ба сармоягузори хориҷӣ тааллук дорад;

– ҷалби сармояи хориҷӣ дар асоси консессия ё созишномаҳои тақсими маҳсулот;

– таъсиси минтақаҳои озоди иқтисодӣ (МОИ), ки ба ҷалби фаъолонаи сармоягузорони хориҷӣ ба минтақаҳои алоҳидаи кишвар нигаронида шудааст;

– таъсиси корхонаҳои муштарак бо ҳисаи гуногуни сармояи хориҷӣ, аз ҷумла тавассути фурӯши саҳмияҳои ҷамъиятҳои саҳомӣ ба сармоягузорони хориҷӣ.

Роҳҳои дар боло зикргардидаи ҷалби СМХ тариқи намудҳои гуногуни сармоягузориҳои мустақим амалӣ карда мешаванд. Дар назария сармоягузориҳои мустақими уфуқӣ ва амудиро фарқ мекунанд. СМХ-и уфуқӣ воридшавии ширкат ба кишвари хориҷӣ барои истеҳсоли ҳамон маҳсулоте, ки дар кишвари худ истеҳсол мешавад (ё ҳамон хидматҳое, ки дар кишвари худ пешниҳод мекунад) ба ҳисоб меравад. Масалан, аксарияти ширкатҳои фаромилалии Ҷопон густариши байналмилалии худро тавассути сармоягузорӣ ба таври уфуқӣ оғоз мекунанд, зеро онҳо боварӣ доранд, ки ин равиш ба онҳо имкон медиҳад, ки таҷриба, захираҳо ва донишҳои дар кишвари худ гирифташударо мубодила кунанд ва ба ин васила хавфҳоро коҳиш диҳанд.

СМХ амудӣ ба он ширкатҳои байналмиллалӣ дахл дорад, ки раванди истеҳсолиро аз ҷиҳати ҷуғрофӣ тақсим мекунанд. Онҳо амудӣ номида мешаванд, зеро ширкати фаромилалӣ занҷири истеҳсолиро амудӣ тақсим карда, баъзе марҳилаҳои истеҳсолотро дар хориҷа назорат мекунанд. Хусусияти ин тақсимот дар он аст, ки раванди истеҳсолот марҳилаҳои сершумори истеҳсолотро дар бар мегирад, ки маводҳои гуногуни истеъмолиро талаб мекунанд. Агар нархҳои ин ҷузъҳо дар кишвар фарқ кунанд, барои ширкат мувофиқан тақсим кардани занҷири истеҳсолот муфид хоҳад буд. Дар адабиёти иқтисодӣ мафҳуми бештар наздик ба сармоягузории мустақими амудиро аутсорсинг меноманд. Ин мафҳумҳо фаъолияти ширкатро ба таври умумӣ инъикос намуда, тақсимоти раванди истеҳсолотро берун аз кишвари худ дар бар мегиранд. Фарқи байни сармоягузории уфуқӣ ва амудиро метавон ҳамчун муодилаи хароҷот ва фоида ифода кард.

Дар мафҳуми умумӣ метавон қайд кард, ки ду ангезаи асосии татбиқи СМХ вуҷуд дорад:

-дастрасӣ ба бозорҳои хориҷӣ;

-дастрасӣ ба захираҳои хориҷӣ.

Хулоса, таҳқиқот барои муайян кардани таъсири сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ ба рушди иқтисодии кишвари қабулкунанда муайян намуд, ки ки сармоягузории мустақими хориҷӣ дар рушди иқтисоди миллӣ нақши назаррас дошта, бисёр кишварҳо сиёсати ҳавасмандгардонии вуруди сармоягузории мустақими хориҷиро пеш мебаранд. Воқеан, рушди ҳар як давлат бо дараҷаи иштироки фаъолаш дар раванди ҳаракати байналмилалии сармоя ва тақсимоти байналмилалии меҳнат муайян карда мешавад. Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки сармоягузории мустақими хориҷӣ нисбат ба дигар шаклҳои маблағгузории иқтисодиёт як қатор бартариҳои иқтисодӣ ва иҷтимоии назаррас дорад. Аз ҷумла СМХ манбаи иловагии маблағгузории асосӣ ба истеҳсоли мол ва хизматрасонӣ мебошад, ки аксаран дар шакли воридоти технология, ноу-хау, усулҳои пешқадами идоракунӣ сурат мегирад; сармоягузории мустақими хориҷӣ ба қарзи берунии давлат зам намешавад, баръакс барои баргардонидани он заминаи мусоид фароҳам меоварад; ба доираи талаботи молу хизматрасониҳо мусоидат мекунад; ба рақобатпазирии молу маҳсулоти ватанӣ таъсир мерасонад; ҳамгироии иқтисодиёти мамлакати қабулкунандаи сармояро ба низоми иқтисоди ҷаҳонӣ метезонад; барои афзоиши нерӯи содиротии кишвар мусоидат мекунад. Дао баробари хусусиятҳои иқтисодӣ хусусиятҳои иҷтимоии сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ дар он зоҳир мегарданд, ки ҷойҳои нави кории доимӣ таъсис дода шуда, ба ин васила ба баланд бардоштани сатҳи некуаҳволии мардум мусоидат мекунад.

Адабиёт.

1. Қонуни Ҷумҳурии Троҷикистон «Дар бораи сармоягузорӣ», 2016, № 1299.
2. Касымова М.С. Теоретическиеосновы анализа привлечения иностранных инвестиций в экономику Республики Таджикистан. Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ “Илм ва техника барои рушди устувор” – Душанбе:, 2018. – 238с. Технологический университет Таджикистана.с.62.
3. Каримова Г.А. Теоретические аспекты прямых иностранных инвестиций в условиях стабильного роста переходной экономики // Креативная экономика. — 2015. — Т. 9. —№ 4. — с. 509-518.
4. https://www.asiaplustj

ДАСТГИРИИ ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРИИ ИСТЕҲСОЛӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Иброҳимов Т.Р. муаллими калони кафедраи баҳисобгирии муҳосибии ДДМИТ

Иброҳимова Г.Т. магистри курси 2-юми, ихтисоси 1-25010402-фаъолияти бонкии ДДМИТ.

Соҳибкорону сармоягузорон қувваи бузургу пешбарандаи иқтисодиёти кишвар ва нерӯи созандаву ободкори Ватанамон мебошанд.
Эмомалӣ Раҳмон

Ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ фаъолияти мақомоти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ба татбики чорабиниҳои пешбининамудаи барномаҳои давлатӣ ва худудии рушди соҳибкорӣ равона карда шудаанд. (моддаи 1-и ҚҶТ Дар бораи ҳимоя ва дастгирии соҳибкорон). Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба масъалаҳои ҳамаҷониба ва самаранок истифода намудани имкониятҳои истеҳсолӣ, ҳарчӣ бештар ҷорӣ намудани технологияҳои нави истеҳсолӣ, тақвият бахшидан ба сифати молу хизматрасонӣ, кам намудани хароҷоти барзиёд ва истифодаи дурусту самараноки захираҳо, содда ва шаффоф гардонидани тартиби танзими фаъолияти соҳибкорӣ ва аз байн бурдани монеаҳои маъмурӣ аҳамияти махсус зоҳир намуда истодааст.

Зеро фаъолияти соҳибкорӣ, аз ҷумла соҳибкории истеҳсолӣ яке аз омилҳои муҳими баланд бардоштани сатҳу сифати зиндагӣ ва фароҳамсозандаи ҳаёти босаодати мардум, инчунин заминаи боэътимоди таъмини рушди босуботи иқтисодиёти миллӣ, афзун намудани табақаи миёнаҳол ва ҳалли масъалаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ мебошад. Натиҷаи чунин иқдомҳои созанда аст, ки тӯли ду соли охир дар мамлакат 820 корхонаи истеҳсолӣ дар соҳаҳои гуногуни саноат бо 20 ҳазор ҷойҳои нави кории доимӣ ташкил карда шуд. Ҳамчунин дар ин давра истеҳсоли беш аз 35 намуди маҳсулоти саноатии нав ба роҳ монда шуд.

Инчунин, татбиқи босамари ислоҳоти иқтисодии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тӯли солҳои охир имкон дод, ки рушди устувори иқтисодиёти миллӣ ҳамасола ба андозаи зиёда аз 7 фоиз таъмин гардида, беш аз 650 ҳазор ҷойҳои кори доимӣ таъсис дода шавад. Маҳз чунин иқдомҳои давлат ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон буд, ки бо ибтикори Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон санаи 14 октябр ҳамчун рӯзи соҳибкор (дар асоси моддаи 2 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи рӯзҳои ид») ҷашн гирифта мешавад. Ба андешаи мо, амали мазкур ба ҷалби диққати ҷомеаи шаҳрвандӣ ба фаъолияти соҳибкорӣ ва рушди бемайлони он мусоидат менамояд. Эътирофи хизматҳои шоёни соҳибкорон ва ҷашн гирифтани «Рӯзи соҳибкор» дар мамлакат саривақтӣ буда, ба бедорсозии мароқ, ҳимматбаландӣ ва меҳнатдӯстии соҳибкорон мусоидат менамояд. Бори дигар, баҳри эътирофи болоравии мақому манзалати соҳибкорон

Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқоти анъанавии худ бо соҳибкорон ба муносибати Рӯзи соҳибкор зикр намуданд, ки “Ҳукумати Тоҷикистон минбаъд низ доир ба таҳким бахшидани шарикии давлат ва бахши хусусӣ, тавсеаи моликияти хусусӣ, дастгирии ҳамаҷонибаи соҳибкорон ва баланд бардоштани мавқеи соҳибкорӣ ҳамаи тадбирҳои заруриро амалӣ мегардонад”.

Дар Паёми Пешвои миллат қайд гардид, ки Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатиро зарур аст, ки якҷо бо мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ барои ташкили марказҳо ва курсҳои баланд бардоштани маърифати ҳуқуқиву молиявии соҳибкорону тоҷирон, сатҳи касбият ва малакаи онҳо чораҳои мушаххас андешад. Ҳамасола пайваста аз тарафи мақомоти давлатӣ баҳри рушди касбият ва баланд бардоштани малакаву маърифати ҳуқуқиву молиявии соҳибкорон тадбирҳои судманд амалӣ шуда истодаанд.

Мавриди зикр аст, ки дар шароити муосир соҳибкорон кафили устувории иҷтимоӣ ва сиёсии ҷомеа мебошанд. Имрӯз соҳибкорон ҷойҳои нави корӣ фароҳам месозанд, буҷети давлатро ғанӣ мегардонанд, маҷмӯи маҳсулоти дохилии мамлакатро афзун мегардонанд ва ба баланд бардоштани сатҳи некӯаҳволии аҳолии мамлакат мусоидат менамоянд.

Чихеле ки зикр гардид, имрӯз дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба инкишофи соҳибкории истеҳсолӣ аҳамияти махсус дода мешавад, зеро фаъолияти соҳибкорӣ ба тағйирдиҳии сохтори соҳавии иқтисодиёт, фароҳамсозии ҷойҳои нави корӣ, тавсеаи бозори истеъмолӣ, баландбардории иқтидори содиротии мамлакат, истифодаи самараноки иқтидорҳо ва захираҳои ашёвии мамлакат, баландбардории сатҳи фарҳангии ҷомеа, ташаккули арзишҳо ва ғояҳои нав мусоидат менамояд.

Воқеан, дурнамои рушди иқтисодиёти Тоҷикистон бо инкишофи соҳибкории истеҳсолии инноватсионӣ алоқаманд аст, ки он дар навбати худ ба густариши фаъолияти истеҳсолии субъектҳои хоҷагидорӣ ва рақобатпазирии иқтисодиёти миллӣ, ҳамчунин дар ин замина таъмин намудани ҳаёти шоистаи аҳолии мамлакат равона гардидааст. Бояд қайд намуд, ки ҳалли проблемаи рушди бемайлони иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон бевосита бо истифодаи соҳибкории истеҳсолӣ ҳамчун омили асосии рушди иқтисоди миллӣ алоқаманд аст. Зеро тавре гуфтаанд: “Истеҳсолот дар иқтисодиёт рушд мекунад ва иқтисодиёт аз истеҳсолот рушд менамояд”.

Бо ҳадафи таҳким бахшидан ба рушди босуботи фаъолияти соҳибкории истеҳсолӣ дар стратегияву барномаҳои давлатӣ дар мамлакат масъалаи баланд бардоштани самаранокии истифодаи дороиҳои миллӣ, махсусан нерӯи инсонӣ ва воситаҳои асосӣ самтҳои афзалиятнок ба ҳисоб мераванд. Ҳукумати кишвар то имрӯз бо мақсади фароҳам овардани фазои мусоиди соҳибкорӣ ва ҷалби сармоя ислоҳоти иқтисодиро бомаром идома бахшида истодааст.

Солҳои охир аз ҳисоби буҷети ҷумҳуриявӣ барои дастгирии соҳибкории истеҳсолӣ қарзҳои имтиёзнок ҷудо карда шудаанд. Дар Паёми навбатии Пешвои миллат низ барои рушди ҳунарҳои мардумӣ ба соҳибкорон ва ҳунармандон ҷудо намудани қарзҳои имтиёзнок тавассути Фонди дастгирии соҳибкорӣ вазифагузорӣ гардид. Лозим ба ёдоварист, ки танҳо тавассути Фонди дастгирии соҳибкорӣ зиёда аз 154 лоиҳаи тиҷоратӣ дар 49 шаҳру ноҳияи кишвар ба маблағи 200 миллион сомонӣ сармоягузорӣ гардидааст. Ҳукумати Тоҷикистон дар баробари фароҳам омадани имкониятҳои молиявӣ ҳаҷми маблағҳоро барои Муассисаи давлатии Фонди дастгирии соҳибкорӣ ҳамасола афзоиш дода, сандуқи қарзии онро зиёд намуда истодааст.

Дар воқеъ, рушди соҳибкории истеҳсолӣ заминаи боэътимоди таъмини бозорҳои истеъмолии ҷумҳурӣ бо молҳои ватанӣ, густариши иқтидори содиротии мамлакат, ташаккули имконоти воридотивазкунӣ, таъмини сатҳи инкишофи босуръати маҷмӯи маҳсулоти дохилии мамлакат, васеъсозии муносибатҳои иқтисодии байналмилалии мамлакат мебошад. Масъалаи афзун намудани иқтидори содиротии мамлакат бо роҳи рушди соҳибкории истеҳсолӣ ва коркарди пурраи ашёи хоми ватанӣ, беҳтар намудани зерсохторе, ки ба тараққиёти соҳаҳои саноат, аз ҷумла истихроҷ ва коркарди маъдан, металлургияи ранга, саноати сабук ва хӯрокворӣ равона шудааст, зарур мебошад. Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои захираҳои бойи гидроэнергетикӣ, истеҳсолоти кимиёвӣ, металлургияи ранга, металлҳои қиматбаҳо ва ғайраҳо мебошад. Имконоти коркарди захираҳои бойи табиӣ ва маҳсулоти хоҷагии қишлоқ на танҳо иқтидори содиротии мамлакатро зиёд мегардонад, балки иқтидори воридотивазкуниро низ афзун менамояд.

Бинобар ин, дар Паёми Пешвои миллат зикр гардид, ки ба масъалаҳои тақвияти рушди содирот, тезонидани ҷараёни диверсификатсияи истеҳсолоти ба содирот нигаронидашуда аҳамияти махсус дода шуда, барои коркарди ниҳоии маҳсулоти кишоварзӣ, аз ҷумла пахта ва меваю сабзавот, истихроҷи маъдан, коркарди металлу сангҳои қиматбаҳо тадбирҳои зарурӣ андешида шаванд.

Самтҳои афзалиятноки иқтидори ба содирот нигаронидашуда ва воридотивазкунандаи иқтисодиёти мамлакат, электроэнергетика, металлургияи ранга, саноати кимиё, саноати сабук ва соҳаи қишоварзӣ буда метавонанд, ки дар заминаи истифодаи васеи иқтидори захиравии маҳаллӣ ва инсонӣ ташаккул меёбанд. Инчунин, дар бахшҳои воқеии иқтисодиёти миллӣ аз ҷониби соҳибкорон бояд бо истифода аз технологияҳои нави ҷаҳонӣ истеҳсоли молу хизматрасониҳои рақобатпазири ватанӣ ба роҳ монда шавад. Ҳамин тавр, қайд намудан зарур аст, ки андешидани тадбирҳои мазкур ба рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар мамлакат мусоидат менамояд, имконияти аз содиркунандаи ашёи хом ба содиркунандаи маҳсулоти тайёр табдил додани мамлакатро

фароҳам сохта, барои рушди соҳибкории истеҳсолӣ заминаҳои воқеиро ба вуҷуд оварда метавонад.

Адабиёт

1. Барномаи дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2020;
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ» аз 26 июли соли 2014 № 1107;
3. Махзани маълумоти низоми ҳамоҳангсозии кӯмаки беруна ва мониторинги лоиҳаҳо Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии ҶТ;
4. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон.,– Душанбе, 2017, 2018 ва 2019с.

ОСОБЕННОСТЬ ФИНАНСОВО-БЮДЖЕТНЫХ МЕХАНИЗМОВ В ПРОЦЕССЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ИМПОРТОЗАМЕЩЕНИЯ ПИЩЕВЫХ ПРОДУКТОВ

Зияева М.Д. - *кандидат экономических наук, доцент кафедры экономики предприятий и предпринимательства Таджикского национального университета.*

Курбонов Г.А. – *доктор (PhD) кафедры экономики предприятия и предпринимательства Таджикского национального университета.*

В данной статьи рассматриваются основные вопросы финансово-бюджетных механизмов обеспечения импортозамещения пищевых продуктов Республики Таджикистан. Выявлен текущий состояния отечественной промышленности и основные направлений ее дальнейшего развития с учетом государственных финансово-бюджетных средств. Обоснован наиболее приоритетные отрасли и подотрасли участвующие в процессе импортозамещения пищевой промышленности, модернизация и качественное улучшение которых, позволит способствовать реализации продовольственной безопасности страны. На основе анализа статистических данный предлагается выделение внимание первостепенными направлениями развития пищевой промышленности и определить перспективы испортозамещения пищевой промышленности Таджикистана.

Ключевые слова: *импортозамещение, пищевая промышленность, производство, продовольственные товары, экономика.*

МУҲИММИЯТИ МЕХАНИЗМҲОИ МОЛИЯВӢ-БУҶЕТӢ ДАР РАВАНДИ ТАЪМИНИ ВОРИДОТИВАЗКУНИИ МАҲСУЛОТИ ХӮРОКВОРӢ

Дар мақола масъалаҳои асосии механизмҳои молиявӣ-буҷетии таъмини воридотивазкунии маҳсулти хӯрокворӣи Тоҷикистон баррасӣ гардидааст. Вазъи ҳозираи саноати мамлакат муайян карда шуда ва самтҳои асосии рушдиояндаи он бо назардошти воситаҳои молиявӣ-буҷетии давлатӣ ошкор карда шудааст. Соҳаҳо ва зерсоҳаҳои афзалиятноки дар раванди воридотивазкунии саноати хӯрокворӣ иштироккунанда, инчунин таҷдид ва беҳтарсозии сифатие, ки барои татбиқи бехатарии озуқаворӣи мамлакат мусоидат менамояд, асоснок карда шудааст. Дар асоси таҳлили маълумотҳои оморӣ пешниҳод мегардад, ки диққати бештар ба самтҳои асосии рушди саноати хӯрокворӣ ва муайянсозии афзалиятҳои воридотивазкунии саноати хӯрокворӣ Тоҷикистон зоҳир карда шавад.

Калидвожаҳо: *воридотивазкунӣ, саноати хӯрокворӣ, истеҳсолот, маҳсулоти хӯрокворӣ, иқтисодиёт.*

PECULIARITIES OF FINANCIAL AND BUDGETARY MECHANISMS IN THE PROCESS OF IMPORT SUBSTITUTION OF FOOD PRODUCTS

This article discusses the main issues of financial and budgetary mechanisms for ensuring import substitution of food products in the Republic of Tajikistan. The current state of the domestic industry and the main directions of its further development, taking into account the state financial and budgetary funds, are revealed. The most priority sectors and sub-sectors involved in the process of import substitution of the food industry are substantiated, the modernization and qualitative improvement of which will contribute to the implementation of the country's food security. Based on the analysis of statistical data, it is proposed to highlight the priority areas for the development of the food industry and determine the prospects for the import substitution of the food industry in Tajikistan.

Key words: *import substitution, food industry, production, food products, economy.*

Политика по импортозамещению в настоящее время - приоритетное направление в экономической политике, а современная экономическая политика Республика Таджикистан в последние годы в значительной степени направлена на развитие конкурентоспособных отраслей промышленности, особенно предприятий пищевой отрасли. Более того, развиваются и менее конкурентоспособные отрасли – сельское хозяйства, перерабатывающая отрасль и логистика. Одной из причин низкой конкурентоспособности в этих отраслях является преобладание отсталых технологий и большой износ основных производственных фондов. В этих условиях государство выдвигает на первый план разработку стратегических и тактических аспектов финансирования импортозамещения, как одного из ключевых вопросов для отечественных товаропроизводителей пищевых продукции. Главными целями политики импортозамещения являются внедрение инновационных технологий в процессе проведения технической модернизации и стимулирование роста объемов производства экономическими и финансовыми методами в отраслях пищевой промышленности.

Таким образом, одной из основных задач финансового механизма предприятий пищевой промышленности должно стать целевое использование заемного капитала и поиск путей и способов согласования использования собственных финансовых средств с заемным капиталом, а также выявление источников финансирования. которые соответствуют существующим рыночным условиям и увеличивают финансовую стоимость предприятия. По этим причинам, наряду с поиском и использованием дополнительных финансовых источников, проблемы разработки и внедрения финансовых механизмов обеспечения производства и импорта предприятий пищевой промышленности в зависимости от финансового положения страны, конъюнктуры рынка, объемов потребительской спроса, а также расширение масштабов своей производственной деятельности, регулярное совершенствование финансовых механизмов важно и необходимо.

В новой редакции Налогового кодекса, которая вступит в силу с 1 января 2022 года, в целях ускоренной индустриализации страны, развития предпринимательства и инвестиций, а значит, и создания новых рабочих мест впервые в эпоху независимости не только были сохранены указанные льготы и льготы, но, несмотря на их негативное влияние на доходную часть государственного бюджета, были предложены дополнительные льготы. Кроме того, количество налогов было сокращено с 10 до 7, а также снижены ставки некоторых видов[2].

Президент Республики Таджикистан, уважаемый Эмомали Рахмон в своем Послании Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 26.12.2018 года отметил, что « … с учетом важности сферы промышленности в решении социально-экономических вопросов, и создании рабочих мест, предлагаю ускоренную индустриализацию страны объявить четвертой национальной целью»[3].

Следует отметить, что социально-экономическая развитие Таджикистана тесно связано с уровнем развития промышленности, которая объективно отражает вклад отраслей в обеспечении инновационного экономического роста. С целю обеспечения диверсификации экономики, развития её инновационного потенциала и развития перерабатывающих и высокотехнологических производств, коммерциализации научных разработок, конкурентоспособных на внутреннем и внешнем рынках, была разработана Стратегия промышленности Республики Таджикистан на период до 2030 года.

Основными механизмами проведения такой политики являются: финансово-бюджетные средства, а также таможенно-тарифное и нетарифное регулирование внешней торговли, государственные закупки, стандартизация и оценка соответствия, налоговое стимулирование и обеспечение доступного финансирования, специальные инвестиционные контракты. Данные меры могут привести к подъему высокотехнологичной отрасли, а также привлечению капитала для развития инновационных технологий. Одной из сложностей реализации таможенно-тарифной политики является разработка новых нормативных требований, которые будут в значительной мере соответствовать международным нормам.

Пищевая промышленность страны за 30 лет государственной независимости получило развитие за счет внедрения инновационных технологий в производство. Если в 1991 году в стране насчитывалось 94 предприятия пищевой промышленности, то в 2020 году их количество достигло 523 единиц, что на 429 предприятий больше, чем в 1991 году, и охватило более 11,6 тыс. человек работников.

---

[2] Послание Президента Республики Таджикистан, Лидера Нации Эмомали Рахмана «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики». город Душанбе. 21.12.2021. официальный сайт Президента Республики Таджикистан www.prezident.tj.

[3] Послание Президента Республики Таджикистан Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 26.12.2018 г. // www.president.tj.

В настоящий время стабильность производственной деятельности большинства предприятий пищевой промышленности страны зависит от финансово-бюджетной политики, товарно-рыночных, технологических, логистических, а также внешних финансовых механизмов. Более того, все финансовые механизмы, которые были мобилизованы для развития производства предприятий пищевой промышленности страны, потеряли свою эффективность из-за указанной проблемы. Также, когда ранее использовавшиеся финансовые механизмы предприятий пищевой промышленности, не устойчивые к изменениям на валютном рынке, становятся неэффективными, они требуют эффективного совершенствования. Чтобы определить правильную картину сложившейся ситуации и показать перспективы развития пищевой промышленности Таджикистана, в целях обеспечения производства импортозамещающей продукции предприятий пищевой промышленности важно проанализировать объем производства продуктов питания и их распределения в расчете на душу населения.

Понятно, что основой обеспечения импортозамещающего производства является выпуск необходимого объема продукции предприятий пищевой промышленности в целях обеспечения внутренних потребностей населения страны. Также эффективность любых финансовых механизмов в части реализации программы или стратегии обеспечения импортозамещения проявляется в важнейших вопросах самообеспечения продовольственными товарами.

Таблица 1

Производство важнейших продуктов пищевой промышленности Республики Таджикистан (тонн)

Продукты	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	рост %
Мясо	40720	45513	47212	58996	65061	69525	67643	60,1
Колбаса	4116	4947	4942	4629	5039	7057	5952	69,1
Молоко и молчные продукций	14510	14009	14365	14651	15194	15419	16439	88,2
Кондитерские изделия	14475	15749	12775	13944	15285	14415	31310	46,2
Макаронные изделия	5861	4257	4576	4371	3421	5990	9471	61,8
Растистельное масло (тыс.т.)	10,0	10,1	12,7	16,3	21,6	23,9	23,6	4,2
Рис	12745	14852	19756	18586	18497	17537	17761	71,7

Источник: Промышленность Республики Таджикистан. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. Душанбе 2022.- С. 46-47

Из данных таблицы 1 видно, что увеличение производства продукции предприятий пищевой промышленности страны в анализируемые годы имеет в целом положительные тенденции, что в целом свидетельствует о благоприятной ситуации по обеспечению замещающей продукцией предприятий пищевой промышленности страны.

В том числе при производстве мясной продукции от 40720 тн. в 2015 году до 67643 тн. в 2021 г., что свидетельствует о росте производства на 60,1% за анализируемый период. Среди показателей производства промышленных предприятий страны увеличение производства колбасных изделий, молока и молочных продуктов, макаронных и рисовых изделий имеет положительную динамику в % и составило 71,7%.

Наряду с положительными показателями производства продукции предприятий пищевой промышленности страны, производство растительного масла имеет негативные тенденции. Например, в анализируемом году доля его прироста увеличилась на 4,2%, что является одной из основных баз для разработки и внедрения не только финансовых механизмов, но и организационно-сбытовых механизмов на отечественном продовольственном рынке.

Таким образом, по результатам анализа можно оценить современное состояние развития предприятий пищевой промышленности страны как тенденции развития, зависящие от внешних факторов. Например, снижение цен на нефть и нефтепродукты на мировом рынке на 1-2% негативно скажется на экономическом и финансовом положении основных партнеров Таджикистана, а применительно к пищевой промышленности страны цена сырья, увеличатся обязательные таможенные платежи, а также стоимость логистических услуг.

Соответственно, система государственных программ должна быть направлена на решение всех важнейших задач, стоящих перед экономикой страны, в том числе она должна стать одним из важнейших инструментов решения задачи импортозамещения. К сожалению, в существующем виде система государственных программ не обеспечивает в полной мере реализацию политики импортозамещения и поэтому нуждается в определенной корректировке. Это связано с действием следующих факторов. Во-первых, существует целый ряд проблем и недостатков системного характера, которые характерны для большинства государственных программ и которые не позволяют эффективно использовать систему государственных программ в качестве инструмента, обеспечивающего развитие экономики и социальной сферы и повышение эффективности расходования бюджетных средств. Эти недостатки препятствуют использованию финансово-бюджетной механизмов для решения задачи импортозамещения пищевых продуктов. Во-вторых, государственные программы разрабатывались в тот период, когда решение задачи импортозамещения не считалось приоритетным.

Для эффективного использования системы государственных программ в качестве инструмента реализации политики импортозамещения представляется целесообразным, помимо устранения системных недостатков, снижающих общую эффективность реализации государственных программ, осуществить следующие шаги. Первое, сделать упор и перераспределить ресурсы в пользу программ, непосредственно решающих задачу импортозамещения. Это такие программы, как

активации финансово-бюджетной механизма, снижения процентных ставок, развитие сельского хозяйства, развитие промышленности, инновационной экономики, развитие перерабатывающего комплекса. При этом необходимо переструктуризация и перенастрой импортзамещения отечественной пищевой продукции в соответствии со сложившейся экономической ситуацией.

С целью расширения этого процесса за последние годы Главой государства был принят ряд дополнительных мер. Создан Совет по науке, образованию и инновациям при Президенте Республики Таджикистан, а в Исполнительном аппарате Президента - Департамент науки и инноваций. Также в одном из посланий Президента страны с целью развития информационно-коммуникационной инфраструктуры, цифровизации национальной экономики Правительству поручено принять меры по созданию Агентства по инновациям и цифровым технологиям при Президенте Республики Таджикистан. В республике также создано государственное учреждение «Бизнес-инкубатор Таджикистан» (Постановление Правительства Республики Таджикистан от 31 декабря 2018 года №624), деятельность которого осуществляется в целях методологической, информационной, консультативной и обучающей поддержки предпринимателей. С 25 июня 2020 года Постановлением Правительства Республики Таджикистан за №390 Государственное учреждение «Фонд поддержки предпринимательства при Правительстве Республики Таджикистан» преобразовано в Государственное унитарное предприятие Промышленно-экспортный банк Таджикистана «Саноатсодиротбанк». 23 октября 2020 года ГУП ПЭБТ «Саноатсодиротбанк» получил лицензию НБТ, которая дает ему право, наряду с существующими кредитными продуктами, предоставлять своим клиентам услуги по открытию сберегательных счетов, денежным переводам и кредитованию в иностранной валюте. Одной из основных целей банка является поддержка отечественных предпринимателей.

«…только при комплексном подходе может быть обеспечен наиболее эффективный импортозамещающий экономический рост. Поскольку импортозамещающее производство может частично или полностью вытеснить с внутреннего рынка импортируемую продукцию, следует различать частичное или полное импортозамещение»[4].

Как показывает мировой опыт, реализация программ поддержки развития малого и среднего предпринимательства, особенно в Таджикистане невозможна без активного участия регионов. Поэтому представляется целесообразным на региональном уровне разработать и начать реализацию программ оказания поддержки предприятиям, решающим задачу импортозамещения, создать, возможно, на базе филиалов банков, действующих на территории страны, региональные институты развития. Все это может потребовать определенных затрат из

---

[4] Алиджонов Дж.А. Импортозамещающий экономический рост в условиях переходной экономики (на примере Республики Таджикистан). Текст автореф. Душанбе. 2021. – С. 15.

бюджета, но даст очевидную отдачу уже в ближайшем будущем в части роста экономики и, соответственно, налоговых поступлений. Поэтому при разработке региональных бюджетов на 2024 и следующих годов представляется целесообразным предусмотреть определенное перераспределение расходов в пользу финансирования программ поддержки предприятий и организаций, решающих задачу импортозамещения.

Пищевая промышленность занимает ключевое место в структуре промышленности страны и рассматривается как структурная отрасль народного хозяйства, процесс обеспечения продовольственного рынка, интегрирующий деятельность агропромышленных секторов с перерабатывающей промышленностью, обеспечивающий рабочих мест, стабилизация положения отечественных производителей на мировых рынках, обеспечение баланса экспорта и импорта готовых пищевых продуктов и полуфабрикатов, что в целом представляет необходимость обеспечения импортозамещающего производства страны, вытекает именно из эффективное использование финансовых механизмов и успешная работа предприятий пищевой промышленности.

При этом совершенствование финансовых механизмов обеспечения импортозамещающей продукции предприятий пищевой промышленности связано с финансово-бюджетной системой, а также обеспечением продовольственной безопасности республики. Потому что для отечественного производителя это дает коммерческую гарантию на свою продукцию, а также увеличение объема доходов и расширение производственной деятельности предприятий пищевой промышленности на основе обеспечения импортозамещающей продукции.

Также при использовании данного вида средств государственной финансовой поддержки необходимо определить приоритетные направления продовольственного рынка (основные виды продовольственных товаров) и выявить методы реализации поставленных целей, все из которых характерны для современной экономики Таджикистана.

При этом, в зависимости от институциональных и организационных аспектов, основная цель государства в направлении обеспечения производства импортозамещения предприятий пищевой промышленности проявляется в активизации инвестиционных процессов, прежде всего технологического обновления действующего производства, повышение производительности труда за счет современных технологий экономии, а также освоения технологичных продуктов питания.

Литература:

1. Послание Президента Республики Таджикистан, Лидера Нации Эмомали Рахмана «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики». город Душанбе. 21.12.2021. официальный сайт Президента Республики Таджикистан www.prezident.tj.

2. Послание Президента Республики Таджикистан Маджлиси Оли Республики
Таджикистан от 26.12.2018 г. // www.president.tj.

3. Алиджонов Дж.А. Импортозамещающий экономический рост в условиях переходной экономики (на примере Республики Таджикистан). Текст автореф. Душанбе. 2021. – С. 15.

4. Давлатов К.К. Методологические основы определения уровня конкурентоспособности промышленных предприятий. Вестник ТНУ. Серия социально-общественных наук. Душанбе. 2013. – С.84.

5. Зияева М.Д. Инвестиционные аспекты индустриализации экономики Таджикистана / В сборнике: Национальные экономические системы в контексте формирования глобального экономического пространства. Сборник научных трудов. В 2-х томах. Под общей редакцией З.О. Адамановой. 2019. С. 612.

6. Промышленность Республики Таджикистан. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. Душанбе 2022.- С. 46-47.

УСУЛҲОИ ТАҲЛИЛ ВА БАҲОДИҲИИ ҲОЛАТИ МОЛИЯВИИ КОРХОНА

Убайдуллозода Файзулло Убайдулло - *н.и.и., дотсенти кафедраи молияи ДДМИТ.*
Намозализода Шафқат Намозалӣ – *ассистенти кафедраи молияи ДДМИТ.*

Дар мақола усулҳои таҳлил ва баҳодиҳии ҳолати молиявии корхона тҳиқ гардидааст. Аз ҷумла бо мақсади муайян намудани таъмини самаранокии фаъолияти молиявии корхона усулҳои мушаххас баён гардидааст, ки аз таҳлили омилҳо, таҳлили тамюли, таҳлили интегралӣ, таҳлили коэфисентиӣ ва таҳлили амудӣ ва уфуқӣ иборат буда шарҳ дода шудаанд. Бо истифода аз натиҷагирии усулҳои таҳлили молиявӣ пешниҳодҳои тавсия шудааст.

Калидвожаҳо: *усулҳои таҳлил, таҳлили амудӣ, фаъолияти молиявӣ, таҳлили уфуқӣ, таҳлили омилҳо.*

МЕТОДЫ АНАЛИЗА И ОЦЕНКИ ФИНАНСОВОГО СОСТОЯНИЯ ПРЕДПРИЯТИЯ

В статье рассмотрены методы анализа и оценки финансового состояния предприятия. В частности, для определения эффективности финансовой деятельности предприятия описаны конкретные методы, к которым относятся факторный анализ, анализ тенденций, интегральный анализ, коэффициентный анализ, вертикальный и горизонтальный анализ. По результатам методов финансового анализа даются рекомендации.

Ключевые слова: *методы анализа, вертикальный анализ, финансовая деятельность, горизонтальный анализ, факторный анализ.*

METHODS OF ANALYSIS AND ASSESSMENT OF THE FINANCIAL STATE OF THE ENTERPRISE

The article considers methods of analysis and evaluation of the financial condition of an enterprise. In particular, to determine the effectiveness of the financial activity of an enterprise, specific methods are described, which include factor analysis, trend analysis, integral analysis, ratio analysis, vertical and horizontal analysis. Based on the results of financial analysis methods, recommendations are given.

Key words: *methods of analysis, vertical analysis, financial activity, horizontal analysis, factorial analysis.*

Дар шароити иқтисодиёти ҷаҳони муосир барои фаъолияти бомуваффақияти субъектҳои соҳибкорӣ истифодаи усулҳои таҳлил ва баҳодиҳии самаранокии фаъолияти молиявии корхонаҳо бо мақсади дар сатҳи зарури ташкил намудани захираҳои молиявӣ зарур мебошад. Инро тавассути баланд бардоштани истифодаи оқилонаи захираҳои мавҷудаи молиявӣ ва кам кардани вобастагӣ ба корхона ва кредиторон, захираҳои дохилиро муайян намуда, ба ин васила рушди устувори иқтисодиро таъмин кардан ба мақсад мувофиқ аст. Аммо барои ба амал баровардани тадбирҳои зикршуда омухтани вазъи кунунии молиявии корхона, бо ибораи дигар таҳлил ва баҳодиҳии ҳолати молиявии субъектҳои соҳибкорӣ зарур аст. Таҳлили молиявӣ қисми ҷудонашавандаи фаъолияти ҳар як корхона ба ҳисоб рафта, имрӯз он воситаи муассиртаринест, ки имконнияти самаранокии идоракунӣ ва қабули қарорҳоро ба миён меорад. Илова бар ин, таҳлили молиявӣ имкон медиҳад, ки камбудиҳои фаъолияти молиявии корхона ошкор гардад ва ба ин восита самаранокии фаъолияти минбаъдаи он асоснок карда шавад.

Бисёр асарҳои олимони ватанию хориҷӣ ба моҳият ва принсипҳои ташкилю услубии таҳлил ва баҳодиҳии вазъи молиявии корхона бахшида шудаанд. Вале бо вуҷуди ин иқтисодиёти бозорӣ доиммо тағйиёбанда буда, таъминоти ташкилию меъёрӣ ва танзими ҳуқуқиро талаб менамояд. Таҳлили вазъи молиявии корхона бояд ҳамчун раванди омӯзиши вазъи молиявие, ки дар корхона ба вуҷуд омадааст, бо мақсади муайян кардани натиҷаҳои асосии фаъолият тавасути муқоисаи нишондиҳандаҳои ҳисобшуда, ки арзишҳои стандартиро барои дарёфт ва муайян намудани захираҳои мавҷудаи дохилии молиявӣ ва беҳтар шудани вазъи молиявии корхона таъмин мекунад ба амал бароварда шавад, [1].

Таҳлили молиявӣ бо мақсади расидан ба ҳадафи гузошташуда бояд дақиқ ба роҳ монда шавад. Ин метавонад барои ошкор намудани захираҳои ниҳонӣ, бо мақсади истифодаи самараноки онҳо дар фаъолияти минбаъда ва омӯзиши сабабҳои паст шудани устувории молиявии корхона бо мақсади баланд бардоштани самаранокии қарорҳои идоракунӣ мусоидат намояд ва барои таҳияи стратегияи рушди минбаъдаи корхона заминагузор бошад. Метавон гуфт, ки таҳлили молиявӣ барои ҳама гуна тиҷорат нақши муҳим дошта ҷузъи муҳимтарини идоракунии молияи корхона ба ҳисоб меравад.

Дар назария, усулҳо ва методҳои бешумори таҳлили молиявӣ мавҷуданд. Онҳо таснифоти гуногун доранд, ки коршиносон дар ин самт як қатор усулҳои беназири худро пешниҳод кардаанд. Ба монанди фаҳмиши умумии усули таҳлил "усули омӯзиши ҳамаҷонибаи системавӣ, андозагирӣ ва умумӣ”, ки дар фаъолияти иқтисодии корхона, тавассути таҳқиқ ва коркард анҷом дода мешавад. Ҳамчунин, усули махсуси баҳисобгирии нишондиҳандаҳо, ҳисоботдиҳӣ ва дигар манбаъҳои иттилоотӣ, [2, с. 302].

Дар ин замина усулҳои таҳлили фаъолияти молиявии корхонаро метавон, чунн тасвир кард, (ниг ба расми 1)

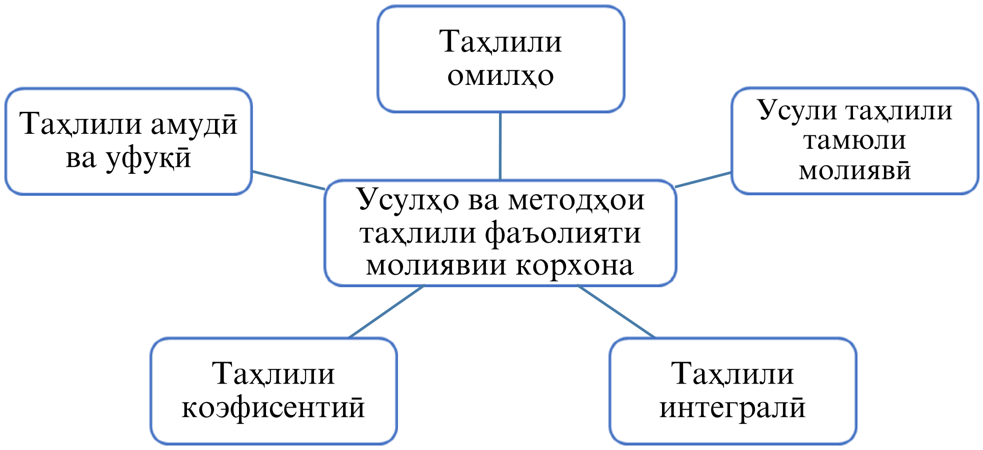

Расми 1. *Усулҳо ва методҳои таҳлили фаъолияти молиявии корхона. Таҳияи муаллифон.*

Таҳлили муфассали усулҳо ва методҳои баҳодиҳии ҳолати молиявии корхонаро метавонем ба таври зайл баррасӣ намоем.

1. Таҳлили амудӣ ва уфуқии дориҳои тавозунии корхона, таҳлили муқоисавии молиявӣ мебошад, ки ба таври уфуқӣ (вақтӣ, динамикӣ) маълумотҳои як чанд давраи такростеҳсолро дар бар гирифта, ба таври зайл амалӣ карда мешавад: а) ҳисоб кардани тағироти нишондиҳандаҳо; б) муайянсозии фарқияти байни арзиши объект дар давраи ҳисоботӣ (ё охири соли молиявӣ) ҷамъоваришуда бо арзиши молҳои давраи гузашта (ё аввали соли молиявӣ). Ҳамчунин, фарқияти ҳосилшударо ба арзиши давраи гузашта тақсим карда, суръати афзоиши онро хисоб карда бо фоиз муайян кардан мумкин аст. Ҳамин тариқ, таҳлили динамикӣ, яъне зиёд ё кам шудани арзиши дороиҳо муайян карда мешавад.

2. Усули коэффитсиенти тахлили молияви таносуби молиявии байни моддаҳои гуногуни ҳисоботи молиявиро тавсиф мекунад. Моҳияти он иборат аст, аз ҳисоб кардани нишондиҳандаҳое, ки ба сатҳи муайяни таҳлил мувофиқанд. Баъди ҳисобҳо коэффитиентҳои ба даст овардашударо бо арзиши стандартӣ муқоиса кардан лозим аст. Ҳар як коэффитсиент ба стандарти муайян мувофиқат мекунад, ки дар доираи он

дараҷаи фаъолияти корхона қобили қабул муайян дониста мешавад. Дар асоси ин хулосаҳо бароварда мешаванд, ки пас аз он роҳҳои беҳтар намудани вазъияти молиявии корхона арзёбӣ мешаванд, [4, с.138].

3. Усули таҳлили тамоюли молиявӣ ҳамчун тағирот дар арзиш бо мурури замон фаҳмида шавад. Усули таҳлили тамоюли молиявӣ таҳлили занҷираи динамикӣ ва вақтии нишондиҳандаҳои фаъолияти иқтисодиро дар бар мегирад. Маънои усули тамоюли муайян кардани тамоюли умумии рушдро дар бар мегирад. Дар баробари ин, барои донистани тамоюли дилхоҳ (афзоиш ё коҳиш) муҳим буда бо он чизе, ки дар натиҷаи таҳлили тамоюл ба даст омадааст, муқоиса карда мешавад. Тамоюл бо роҳи муқоисаи ҳар як сатҳи ҳисоботӣ бо давраҳои қаблӣ қиёс карда мешавад, дар ҳоле ки таъсири тасодуфӣ ва хусусиятҳои инфиродии давраҳои алоҳида

истисно карда шавад. Ҳангоми таҳлил соли базавӣ интихоб карда мешавад ва арзишҳои солҳои минбаъда ҳамчун индекс ба арзишҳои соли базавӣ қиёс карда мешаванд. Дар асоси нишондиҳандаҳои бадастомада, арзишҳои эҳтимолии нишондиҳандаҳо барои давраи оянда пешгӯӣ карда мешавад.

4. Усули таҳлили омилҳо таҳлили иқтисодиест, ки ҳисобкунии таъсири омилҳоро ба иқтисодиёт дарбар мегирад. Барои татбиқи он бояд омӯзиши пешакии ҳамаҷониба ва мунтазами омилҳое, ки ба нишондиҳандаҳои фаъолияти корхона таъсир мерасонанд, гузаронида шавад. Дар айни замон, омилҳо метавонанд ҳам мусбат ва ҳам манфӣ бошанд. Навъҳои асосии таҳлили омилҳо таҳлили омилҳои детерминистӣ ва стохастикӣ мебошанд. Таҳлили омилҳои детерминистӣ омӯзиши таъсири чунин омилҳоро дар бар мегирад, ки аз ҷиҳати функсионалӣ бо нишондиҳандаҳои фаъолият алоқамананданд. Таҳлили омилҳои стохастикӣ ба омӯзиши таъсири омилҳое асос ёфтааст, ки муносибати онҳо бо нишондиҳандаи самаранокӣ нопурра ё эҳтимолият дорад. Усулҳои асосии таҳлили омилҳои детерминистӣ усули фарқиятҳои мутлақ, усули ивазкунии занҷирҳо, усули логарифмӣ мебошанд.

5. Усули таҳлили интегралӣ арзиши меъёрие мебошад, ки бо роҳи ҷамъбасти нишондодҳои дар марҳилаи аввал интихобшуда муайян карда мешавад. Нишондихандаи интегралӣ аз рӯйи дараҷаи дуршавии он аз руйи арзиши меъёрӣ баҳо дода мешавад. Агар аз ҳад зиёд бошад, падидаи омӯзиш мавриди арзёбӣ қарор дода мешавад, агар нишондиҳандаи интегралӣ аз стандарт паст бошад, пас он манфӣ шарҳ дода мешавад.

6. Илова ба усулҳои дар боло зикршуда, мо мехоҳем усули графикиро ҳамчун ҷузъи таркиби таҳлили молиявӣ ҳисоб кунем. Бисёре аз муаллифон ин усулро ҳамчун усули мустақили таҳлили молиявӣ муайян мекунанд. Аммо, ба фикри мо, он бояд танҳо дар якчоягӣ бо усулҳои дигар, масалан, ғайр аз таҳлили уфуқӣ ва амудӣ дар якҷоягӣ бо усули трендӣ ба амал баоварда шавад. Усули графикӣ ба шумо имкон медиҳад, муносибати байни нишондиҳандаҳои омӯхташуда, муайян кардани тамоюлҳои асосии тағирёбии онҳо, нишон додани онҳо дар динамикӣ ё танҳо пешниҳоди маълумоти мавҷуда нишон дода шавад, [5].

Албатта, танҳо дар асоси графикҳо ва диаграммаҳои сохташуда барои таҳлилгар душвор хоҳад буд, то ки дар бораи вазъияти молиявии корхона хулоса барорӣ намояд вале бо ёрии онҳо шарҳи натиҷаҳои ба даст овардашуда хеле осонтар ва равшантар мегардад.

Ҳамин тариқ аз натиҷаи таҳқиқот муайян мегардад, ки усулҳои татбиқи таҳлили фаъолияти молиявии корхона хеле зиёданд, ки аксарияти онҳо хеле душвор буда, на ҳамеша дар амал татбиқ карда мешаванд. Аммо усулҳои таҳлили уфуқӣ ва амудӣ, тамоюлӣ, факторӣ ва ниҳоят интегралӣ самаранок ва фаҳмо мебошанд. Ба ин восита самаранокии фаъолияти корхона ва истифодаи захираҳои молиявӣ муайян карда мешавад.

Самаранокии истифодабарии захираҳои молиявӣ аз рӯйи ҳаракати активҳо ва нишондиҳандаҳои фоиданокӣ муайян мешавад. Пас,

самаранокии идоракуниро бо зиёдкунии мӯҳлати гардиш ва баланд кардани фоиданокӣ аз ҳисоби паст намудани хароҷотҳо ва зиёд кардани фурӯш баланд бардоштан мумкин аст.

Дар натиҷа барои тезонидани такрористеҳсол ва таъмини самаранокии истифодаи захираҳои малиявии корхона ба назар гирифтани нишондиҳандаҳои зерин зарур мегардад:

- банақшагирии нишондиҳандаҳои зарурӣ бо мақсади муайян намудани стратегияи ояндаи корхона;
- ба амал баровардани низоми дуруст ва самараноки истифодабарии захираҳои молиявю истеҳсолӣ;
- истифодаи техникаву технологияи муосири аз ҷиҳати инноватсионӣ такмилёфта;
- мукаммалсозии низоми пешбинии талаботи истеъмолӣ ба молҳо;
- расонидани ашёи хом ва маводу асбобҳои зарурӣ бо хароҷоти камтарин.

Адабиёт:

1. Анализ финансового состояния предприятия [манбаи электронӣ] / financy.biz/analiz-finansovogo-sostoyaniya-predpriyatiya.html (дата обращения 08.035.2023).
2. Нечаев В.И. Организация производства и предпринимательской деятельности в АПК / В.И. Нечаев, П.Ф. Парамонов.-КубГАУ.-Краснодар, 2007.-466 с.
3. Жилкина А.Н. Управление финансами. Финансовый анализ предприятия: Учебник / А.Н. Жилкина.-М.:ИНФРА-М, 2009.-332с.
4. Сафонова Н.С. Методические особенности оценки ликвидности и платежеспособности предприятия / Н.С. Сафонова, О.Г. Блажевич, А.П. Бондарь // Бюллетень науки и практики. -2016. -№5.-С. 434-440.
5. Блажевич О.Г. Влияние уровня ликвидности на финансовую безопасность предприятия / О.Г. Блажевич // Научный вестник: финансы, банки, инвестиции. -2010.-№4 (9).-С. 28-34.
6. Оймаҳмадов Г.Н. Молия./ Китоби дарсӣ. -Душанбе: ДДМИТ, 2020.-300 с.
7. Оймаҳмадов Г.Н. Молияи корпоративӣ./ Китоби дарсӣ.-Душанбе, 2020.- 320 с.

ҚАРЗДИҲӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ ТАЪМИНИ ТАЛАБОТИ МУВАҚҚАТИИ ХОҶАГИҲОИ КИШОВАРЗӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Латипова Гуландом Сайҳомидовна – *муаллими калони кафедраи фаъолияти бонкии ДДМИТ.*

Дар шароити густариш ёфтани масъалаҳои марбут ба рушди иқтисодиёт ва тамини амнияти озуқаворӣ интихоб ва дар сатҳи зарурӣ коркард намудани мавзуи зерин мувофиқи мақсад мебошад. Ғайр аз муаллиф дар таҳқиқоти худ ба нишондиҳандаҳои қарзии низоми бонкӣ, ки ба субъектҳои кишоварзӣ пешниҳод гардидаанд аҳамияти аввалиндараҷа дода ҳолати воқеии ин соҳаҳоро мавриди арзёбӣ қарор додааст. Муаллиф дуруст қайд намудааст, ки тағйирёбии бозори бонкӣ вобаста ба сатҳи рушди истеҳсол аз

усулҳои додани қарз, меъёри фоизи қарз ва идора кардани сандуқи (портфели) қарзии бонкҳо вобастагии зиёд дорад. Самаранокии истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ва рушди самтҳои гуногуни иқтисодӣ пайвастагии доимии гирдгардиши сармояи қарзиро тақозо мекунад, ки дар мақолаи мазкур ба таври возеҳ инъикос гардидааст.

Калидвожаҳо: *сармоягузорӣ, иқтисодиёт, иқтидор, содирот, қарз, соҳибкорӣ, молия, сандуқи (портфели) қарзӣ, субъектҳои кишоварзӣ, хоҷагиҳои деҳқонӣ, фоиз, низом, бонкҳои тиҷоратӣ, гарав, меъёри фоиз, стратегия.*

КРЕДИТ КАК ФАКТОР ОБЕСПЕЧЕНИЯ ВРЕМЕННЫХ ПОТРЕБНОСТЕЙ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ХОЗЯЙСТВ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

В условиях расширения вопросов, связанных с развитием экономики и обеспечением продовольственной безопасности, целесообразно выбрать и развить на необходимом уровне следующую тему. Помимо автора, в своем исследовании он придавал первостепенное значение кредитным показателям банковской системы, которые предлагаются сельскохозяйственным субъектам, и оценивал реальное положение этих отраслей. Автор справедливо отметил, что изменения на рынке банковских услуг в зависимости от уровня развития производства сильно зависят от способов кредитования, процентных ставок по кредитам и управления кредитным портфелем банка. Эффективность производства сельскохозяйственной продукции и развитие различных направлений экономики требуют постоянного оборота ссудного капитала, что ярко отражено в данной статье.

Ключевые слова: *инвестиции, экономика, мощность, экспорт, кредит, предпринимательство, финансы, ссудный фонд (портфель), сельскохозяйственные предприятия, фермерские хозяйства, проценты, система, коммерческие банки, залог, процентная ставка, стратегия.*

CREDIT AS A FACTOR OF SUPPORTING THE TEMPORARY NEEDS OF AGRICULTURAL FARMS IN MODERN CONDITIONS

In the context of the expansion of issues related to the development of the economy and ensuring food security, it is advisable to choose and develop the following topic at the required level. In addition to the author, in his study, he attached paramount importance to the credit indicators of the banking system, which are offered to agricultural entities, and assessed the real situation of these industries. The author rightly noted that changes in the banking services market, depending on the level of development of production, strongly depend on the methods of lending, interest rates on loans and the management of the bank's loan portfolio. The efficiency of agricultural production and the development of various areas of the economy require a constant turnover of loan capital, which is clearly reflected in this article.

Keywords: *investment, economy, capacity, export, credit, entrepreneurship, finance, loan fund (portfolio), agricultural enterprises, farms, interest, system, commercial banks, pledge, interest rate, strategy.*

Соҳаи кишоварзӣ яке аз соҳаҳои муҳими иқтисодиёти кишвар ба ҳисоб рафта, манбаи асосии таъмини аҳолӣ бо озуқа, корхонаҳои саноатии мамлакат бо ашёи хом ва шуғли аҳолӣ мебошад. Рушди ин соҳа, пеш аз ҳама, ба беҳдошти вазъи иқтисодии аҳолии деҳот мусоидат мекунад.[5] Ҳадафи стратегии дигар, ки ба таъсиси ҷойҳои корӣ ва афзун гардонидани иқтидори содиротии кишвар таъсири бевосита мерасонад, ҳифзи амнияти

[5] Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 2011. СВ 36

озуқаворӣ тавассути рушди соҳаи кишоварзӣ мебошад.[6] Ин талабот ба ташкилотҳои қарзие низ дахл дорад, ки бо додани қарзҳои хурд машғуланд. Ташкилотҳои қарзӣ дар асоси истифодаи оқилонаи сармояи пулиашон ва васеъ намудани фаъолияти соҳибкорӣ, самаранокӣ ва устувории вазъи молиявиашонро таъмин менамоянд.[7]

Тағйирёбии бозори бонкӣ вобаста ба сатҳи рушди истеҳсол аз усулҳои додани қарз, меъёри фоизи қарз ва идора кардани сандуқи (портфели) қарзии бонкҳо вобастагии зиёд дорад. Масалан, то давраи гузариш ба иқтисоди бозорӣ, қарзҳо ба субъектҳои хоҷагидорӣ (корхонаҳо, ташкилотҳои давлатӣ, хоҷагиҳои хонаводагӣ) дар ҳудуди муайяншуда дода мешуданд. Инчунин, кам будани пешниҳоди қарзҳо дар соҳаи кишоварзӣ метавонад ба болоравии сатҳи нархҳо дар бозор гардад. Дар ин давраҳо талаботи субъектҳои кишоварзӣ ба таври пурра барои мустақилона фаъолият намудан ба ҳисоб гирифта намешуданд. Дар давраи гузариш ба иқтисоди бозорӣ самти муносибатҳои қарзӣ тавсеа ёфт ва нақши қарз дар иқтисодиёт низ баъди ғайридавлатикунии моликият ва додани ҳуқуқи истифодаи замину таъсиси хоҷагиҳои деҳқонӣ боло рафт.

Самаранокии истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ва рушди самтҳои гуногуни иқтисодӣ пайвастагии доимии гирдгардиши сармояи қарзиро тақозо мекунад. Бинобар ин, истеҳсолкунандагони кишоварзиро мебояд, ки хариди саривақтии техникаю технологияҳо ва пардохти маблағи таҷҳизоти барои истеҳсолу иҷрои уҳдадориҳои дигар зарурпро таъмин намоянд. Аз тарафи дигар, қонеъ гардонидани талаботи муваққатӣ аз ҳисоби қарз муфидтар аст, зеро муҳлати дароз дар суратҳисоб беҳаракат нигоҳ доштани воситаҳои пулии захирашуда ба мақсад мувофиқ нест. Истифодаи ин маблағҳо дар истеҳсолоти дигар ва ё дар бонк ба муҳлати дарозтар пасандоз кардани онҳо фоидаи зиёдтар медиҳад. Қисме аз ин фоидаро ба бонк чун фоизи қарз додан мумкин аст.

Васеъ кардани иқтисодиёт, истеҳсоли маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ, хариди таҷҳизоти пешбурди фаъолияти истеҳсолии маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ ва ғайра аз ҳисоби қарз имкон медиҳад, ки талаботи доимо афзояндаи ҷамъият қонеъ гардонида шавад ва он ба кишварҳои ҳамсоя содирот карда шаванд. Дар раванди гузариш ба муносибатҳои иқтисоди бозорӣ бартарии истифодаи қарз барои тавсеаи истеҳсол нисбат ба истифодаи воситаҳои истеҳсолӣ аз он иборат аст, ки баргардандагии қарз соҳаи хоҷагии қишлоқро маҷбур месозад, то маблағҳои пулиро самаранок истифода кунанд. Аз ҷониби дигар, назорати истифодаи самаранокии истифодаи воситаҳои пулӣ бар дӯши бонк дучанд мегардад. Ҳоло бо дарназардошти шароити боду ҳаво ва иқлими Тоҷикистон ва инчунин, мавсимӣ будани истеҳсоли қариб 90%-и маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ самаранок ва мақсаднок истифода бурдани маблағҳои пулӣ вазифаи

---

[6] Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 26.12.2018// Ҷумҳурият. - 2018. – 26 декабр. - № 256.

[7] Хикматов У.С. Микрофинансирование сельского хозяйства. Монография/ У.С.Хикматов. - Душанбе: Ирфон, 2011. – 154 с.

аввалиндарачаи хоҷагиҳо мебошад. Имрӯз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёда аз 87594 адад хоҷагии деҳқонии шакли фаъолияташон гуногун ба истеҳсоли маҳсулоти хоҷагии қишлоқ машғуланд. Аз ин лиҳоз, чараёни дарки ҳалли масъалаҳои манфӣ ва мусбӣ вазифаи аввалиндарачаи истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ мебошад.

Дар соҳаи хоҷагии қишлоқи Ҷумҳурии Тоҷикстон мушкилоти асосӣ дар доимӣ набудани истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ва коркарди он дар шакли моли тайёр мебошад. Зеро истеҳсолкунанда ё хоҷагидор бо сабаби набудани корхонаҳои дорои техникаву технологияҳои муосир ҳатман ба сармояи иловагӣ эҳтиёҷ доранд, ки ин эҳтиёҷро тавассути қарз метавонанд қонеъ гардонанд.

Қарзҳои бонкӣ шакли табдилёфтаи сарчашмаҳои молиявӣ ва захираҳои қарзӣ ё худ шакли ҳаракати сармояи қарзӣ ва самаранокии истифодаи он буда, мустақиман бо муомилоти пулӣ ва муносибатҳои молиявӣ дар соҳаи кишоварзӣ, ки талаботи онҳо ба қарз зиёд аст, алоқаманд мебошад.

Имрӯз таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки новобаста аз зиёд шудани сатҳи талаботи соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ ба қарз, имконияти қарзгирии онҳо ҳоло ҳам маҳдуд мебошад, зеро баланд будани меъёри фоизи қарзҳо ва ҳаҷман хурд будани маблағи пешниҳодшудаи қарзӣ, кӯтоҳ будани мӯҳлати онҳо сатҳи ин талаботро коҳиш медиҳад. Агарчанде ки субъектҳои кишоварзӣ ба қарз эҳтиёҷ доранд, лекин меъёрҳои принсипҳои мавҷудаи қарзию бонкӣ, умуман ба фаъолият ва талаботи хоҷагии халқ ҷавобгӯ нест. Мушкилоти низоми қарздиҳиро ба соҳаи кишоварзӣ аз рӯи шумораи қарзгирандагон мушоҳида кардан мумкин аст. Аз ҳамин лиҳоз, коҳишёбии шумораи қарзгирандагон дар низоми бонкӣ маънои аслии мушкил будани принсипҳои қарзии ин низом мебошад, ки тамоюли онро дар диаграммаи мазкур мушоҳида кардан мумкин аст.

Шумораи қарзгирандагон дар ташкилотҳои қарзӣ

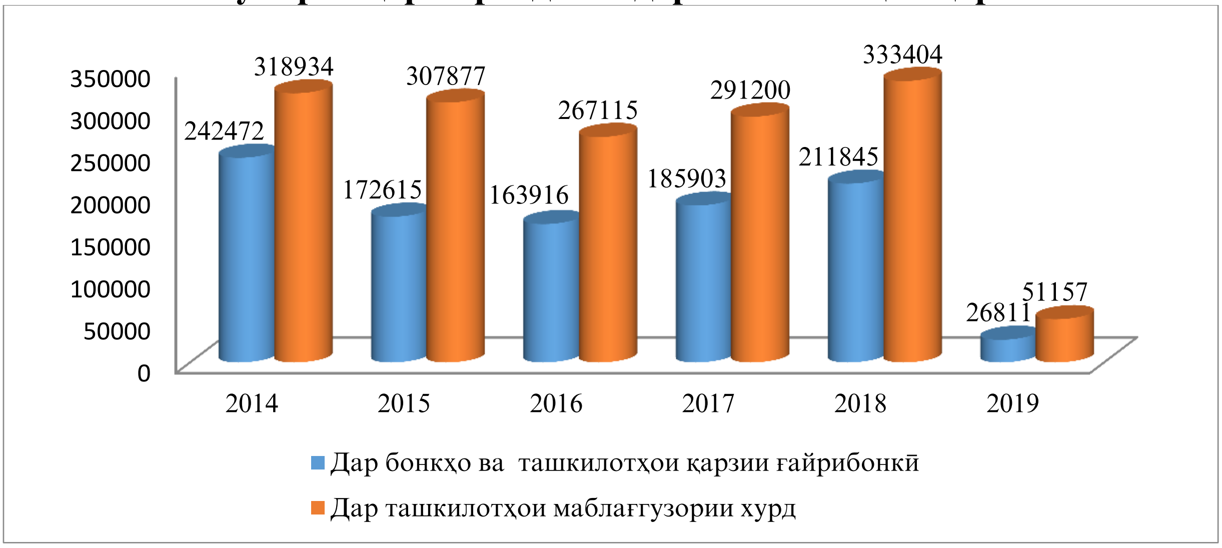

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои Бюллетени омори бонкӣ дар солҳои 2015-2019

Таҳлили диаграммаи мазкур нишон медиҳад, ки дар шароити таъсири омилҳои беруна ба иқтисодиёт ва коҳиш ёфтани захираҳои

молиявии аҳолӣ бо сабаби баланд будани меъёрҳои пешниҳодшавандаи қарз ин ташкилотҳо ба дарди ҷомеа намехӯранд ва меъёрҳо бар зарари худи ташкилотҳои қарзӣ мебошанд. Таҳлил нишон медиҳад, ки шумораи қарзгирандагон дар бонкҳои тиҷоратӣ дар ҳоли камшавӣ қарор дошта, теъдоди онҳо аз 242472 нафари соли 2014 ба 26811 нафар дар соли 2019 баробар гардидааст, ки дар муқоиса ба соли 2014 1161 нафар кам аст. Дар ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ бошад, ин тамоюл нисбат ба бонкҳои тиҷоратӣ беҳтар аст. Имрӯз зарур аст, ки низоми бонкӣ ба қарздиҳии бахши воқеии иқтисодиёт бештар такя намояд. Агар бахши воқеии иқтисодиёт ба қадри кофӣ рушд наёбад, талабот ба қарзҳои истеъмолӣ аз байн меравад, ки ин қарзҳо қариб 70%-и даромади низоми бонкиро ташкил медиҳанд. Аз ҳамин лиҳоз, яке аз роҳҳои маблағгузории фаъолияти субъектҳои кишоварзӣ ин пешниҳоди қарзҳои бонкӣ, яъне додани қарзҳои имтиёзнок аз ҷониби бонкҳои тиҷоратӣ мебошад.

Агар дастгирии соҳаи кишоварзӣ аз тарафи ташкилотҳои қарзӣ дар сатҳи кофӣ ба роҳ монда шавад, ин соҳа қодир аст, ки боварии низоми бонкиро барои пардохти саривақтии қарзҳо ва иҷрои ҳама шартҳои шартномаҳои қарзӣ дар мухлатҳои муқарраргардида бодарназардошти таъмини сатҳи даромади онҳо амалӣ созад. Навъҳои гуногуни қарзҳо барои бисёрсоҳа гардонидани соҳаи кишоварзӣ ва дар иҷрои корҳои кишоварзӣ истифода мешаванд. Вазифаҳои авлавиятдор дар истифодаи маблағҳои қарзӣ ин хариди мавод ва қисмҳои техникӣ барои барқарорсозӣ ва рушди бомароми соҳаи кишоварзӣ мебошад.

Айни замон дар асоси имкониятҳои бонкҳои тиҷоратӣ ва дигар ташкилотҳои қарзӣ барои рушди соҳаи кишоварзӣ қарзҳои гуногуни дорои имтиёзро додан мумкин аст. Инчунин, қарзҳои барои субъектҳои кишоварзӣ додашударо метавон танҳо барои хариди таҷҳизот ва дигар лавозимоти коркарди маҳсулоти кишоварзӣ, ки барои рушди соҳа истифода мешаванд, истифода бурд. Аксари маблағҳои қарзиро субъектҳои кишоварзӣ метавонанд барои хариди чорво ва нақлиёт истифода баранд. Айни замон чунин қарзҳоро ба мухлати нисбатан кӯтоҳ гирифтан мумкин аст, ки барои истифодаи самараноки хоҷагиҳо мувофиқи мақсад нест.

Бояд гуфт, ки танҳо субъектҳои хоҷагидорӣ ва хоҷагиҳои деҳқоние, ки ба фаъолияти кишоварзӣ машғуланд, ҳуқуқ доранд ба ташкилотҳои қарзӣ барои гирифтани қарз муроҷиат кунанд. Барои гирифтани қарзи кишоварзӣ чунин ширкат ё хоҷагӣ бояд маъмурият ё муҳосиботи ягона дошта бошад ва кормандони хоҷагӣ мутахассисони баландихтисос ва дорои маълумоти олии муносиби соҳавӣ бошанд.

Дар масъалаи додани қарз вобаста ба омилҳои мухталифи марбут ба қарздиҳанда ва қарзгиранда, аз ҷумла вазъи бозорҳо, талабот ба молҳои фурӯхташуда, динамикаи нарх, рақобат ва монанди инҳо ба инобат гирифта мешавад. Аз ин рӯ, нуқтаи назари татбиқшудаи нақш ва мавқеи қарз бо назардошти фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ, сиёсати қарзӣ дар

соҳаи кишоварзӣ ва низоми муқарраршудаи қарз бояд дар доираи манфиатҳои субъектҳои кишоварзӣ ифода ёбад.

Зарурати объективӣ ва имконияти истифодаи қарз барои баландбардории самаранокии истеҳсол ва рушди соҳаи кишоварзӣ аз он иборат аст, ки қарз доираи васеи муносибатҳои тақсимоти бо ташаккул ва истифодаи сармояи қарзӣ дар раванди тақсими маҳсулоти иҷтимоӣ алоқамандро фаро мегирад. Хизматрасонии ҳаракати сармояи қарзӣ ба давраи такрористеҳсолкунӣ бевосита таъсир мерасонад.

Вале дар ин самт монеаҳои зерин вуҷуд доранд, ки асоситаринашон инҳо мебошанд:

- норасоии захираҳои молиявии субъектҳои соҳаи кишоварзӣ, ки бо хавфҳои баланди қарзии низоми бонкӣ аз ҳисоби меъёрҳои он вобаста мебошанд;

- нокифоя будани гарави пардохтпазирӣ дар соҳаи кишоварзӣ ҷиҳати таъминоти қарзҳои гирифташуда;

- баланд будани меъёри фоизи қарз ва паст будани сатҳи даромади субъектҳои кишоварзӣ.

Аз ин лиҳоз низоми мушаххаси барномаҳои стратегӣ дар доираи қарзҳои бонкӣ бояд равандҳои зеринро дар бар гирад:

а) стратегияи дарозмуддати дастгирии молиявӣ ва рушди истеҳсол ба муҳлати то 5-10 сол;

б) барномаи стратегӣ бо кушодани хати қарзӣ вобаста ба сикли истеҳсол то коркард ва фурӯши маҳсулоти истеҳсолшуда.

Масъалаи татбиқи банақшагирии стратегӣ бо мураккабӣ ва таҷдиди раванди истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ва хусусиятҳои фаъолияти истеҳсолии субъектҳои кишоварзӣ муайян карда мешавад. Аҳамияти махсуси соҳаи кишоварзӣ, саноати сабук ва хӯрокворӣ барои ҳавасмандгардонии фаъолияти сармоягузорӣ аз он иборат аст, ки дар навбати аввал, ин соҳаҳо бояд робитаи қавии байнисоҳавӣ дошта бошанд, ки дар натиҷа раванди сармоягузорӣ ва таъмини рушди соҳа, инчунин, талаботро ба маҳсулоти соҳаҳои якҷоя ва ҳавасмандкунанда ба вуҷуд меоранд.

Дар шароити мушкилоти имрӯзаи ҷаҳони муосир бо равандҳои пурқудрати ҳамҷояшудаи таҳдиду хавфҳои молиявии соҳа бонкҳои тиҷоратиро зарур аст, ки бо нигоҳ доштани миқёси муайяни сатҳи хавфҳо ва дастгирии молиявии соҳаи кишоварзӣ чораҳои зарурӣ ва асоснокро пешбинӣ намоянд. Чунин шароит ташкили имкониятҳои ҷамъоварии захираҳо ва сафарбарнамоии маблағҳои қарзиро ба самтҳои афзалиятноки рушд афзоиш медиҳад, ки имконияти хуби рушди соҳа мебошад.

Адабиёт:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 2011.
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 26.12.2018// Ҷумҳурият. - 2018. – 26 декабр. - № 256.

3. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон (нашри расмӣ) // Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Тоҷикистон: 30-соли Истиқлолияти давлатӣ. – Душанбе – 2021-702с.

4. Курбанова О. Э., Одинокова К. А. Проблемы кредитования сельского хозяйства в условиях действия экономических санкций/ О. Э. Курбанова, К. А. Одинокова // Молодой ученый. — 2015. — № 13. — С. 421–423.

5. Маслова В.В. Эффективность использования финансово-кредитных ресурсов в сельском хозяйстве / В.В. Маслова //АПК: экономика, управление. - 2010. - № 11. - С. 67–71.

6. Одинаев Ш.Т. Муаммоҳои навоварӣ, сармоягузорӣ ва ҷойгиркунии истеҳсоли соҳаи кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ш.Т.Одинаев, М.Б. Ниёзов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. - 2018. - №11. - С.32

7. Сайфуров К.Ф. Совершенствование финансово-кредитного механизма воспроизводства основных фондов сельского хозяйства в условиях рынка (на материалах Республики Таджикистана): дисс. на соис. уч. ст. к.э.н. / К.Ф. Сайфуров. – Бишкек, 2013. - 41 с.

8. Хайрзода Ш.К. Необходимость и роль микрокредитования аграрного сектора национальной экономики Республики Таджикистан / Хайрзода Ш.К., Ходжаев Б.Б. // Финансово – экономический вестник. - 2019. - № 4 (20). – С. 26 -29.

9. Хикматов У.С. Микрофинансирование сельского хозяйства. Монография/ У.С.Хикматов. - Душанбе: Ирфон, 2011. – 154 с.

10. Ходжахонов А.А. Формирование сельскохозяйственного ипотечного кредитования в рыночных условиях Республики Таджикистан / А.А. Ходжахонов // Вестник Технологического университета Таджикистана. - 2018. - № 2 (33). - С. 131-137.

ҲАМКОРӢ ДАР ТАТБИҚИ ЛОИҲАҲОИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР СИСТЕМАИ ГУМРУК

Мамадбекова Насаб Алибековна, *муаллими калони кафедраи фаъолияти гумрукии ДДМИТ.*

Дар мақола масъалаи ҳамкориҳои хадамоти гумрукӣ дар самти татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ баррасӣ карда шудааст. Муаллиф қайд менамояд, ки ҳукумати кишвар ҷиҳати ба роҳ мондани ҳамкории Хадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар доираи салоҳияти худ оид ба пешгирӣ ва кам кардани хавфҳои эҳтимолии берунӣ ба иқтисоди миллӣ тамоми тадбирҳои таъхирнопазир ва чораҳои заруриро мавриди амал қарор дода истодааст.

Калидвожаҳо: *гумрук, муътадил, сармоягузорӣ, лоиҳаҳо, эпидимологӣ, назорати гумрукӣ, барасмиятдарории гумрукии, пардохт.*

СОТРУДНИЧЕСТВО В РЕАЛИЗАЦИИ ИНВЕСТИЦИОННЫХ ПРОЕКТОВ В ТАМОЖЕННОЙ СИСТЕМЕ

В статье рассматриваются вопросы таможенного сотрудничества в части реализации инвестиционных проектов. Автор отмечает что правительство страны предпринимает различные меры по налаживанию сотрудничества Таможенной службы при реализации инвестиционных проектов, в пределах ее компетенции по предупреждению и минимизации возможных рисков для национальной экономики.

Ключевые слова: *таможня, нормализация, инвестиции, проекты, эпидемиология, таможенный контроль, таможенное оформление, оплата.*

COOPERATION IN THE IMPLEMENTATION OF INVESTMENT PROJECTS IN THE CUSTOMS SYSTEM

The article deals with the issues of customs cooperation in terms of the implementation of investment projects. The author notes that the country's government is taking various measures to establish cooperation between the Customs Service in the implementation of investment projects, within its competence to prevent and minimize possible risks to the national economy.

Keywords: *customs, normalization, investments, projects, epidimological, customs control, customs clearance, payment.*

Дар муддати кӯтоҳи таърихӣ ба халқи тоҷик муяссар шуд ки роҳи беш аз садсолаи рушдро тай намуда, ба комёбҳои азими иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсию фарҳангӣ ва илмию маданӣ ноил гардад. Бо назардошти дастуру супоришҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллакт, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва Хукумати кишвар то муътадил гардидани вазъияти баъди пандемияи COVID-19 Хадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи салоҳияти худ оид ба пешгирӣ ва кам кардани хавфҳои эҳтимолии берунӣ ба иқтисоди миллӣ тамоми тадбирҳои таъхирнопазир ва чораҳои зарурӣро мавриди амал қарор дода истодааст. Аз 28 марти соли 2020 аз ҳудуди гумрукии ҷумҳурӣ содироти лавозимоти зарурӣ, аз ҷумла содироти воситаҳои ҳимояти тиббӣ, сару либоси тиббии худмуҳофизаткунанда ва маводи безараргардонӣ муваққатан манъ карда шуд. Аз ҷумла содироти ниқобҳои тиббӣ бо супориши роҳбарияти Хадамоти гумрук аз31январи соли 2020 манъ карда шуда буд. Инчунин, барасмиятдарории гумрукии воридоти молу мавод, таҷҳизот, лавозимоти тиббӣ ва маводи ташхисию озмоишгоҳӣ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон дар навбати аввал ва ба таври содагардонидашуда ба роҳ монда шуд, аз 17 марти соли 2020 содироти маҳсулоти хурокаи аввалия, аз ҷумла орд, гандум, равған, биринҷ ва шакар муваққатан манъ карда шудааст.

Қобили қайд аст, ки вобаста ба вазъи ба вуқӯъ омада дар кишвар, баҳри пешгирӣ намудани хавфи эҳтимолоти оқибатҳои буҳрон, бо фармоиши Хадамоти гумрук аз 20 марти соли 2020, ба Вазорати тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба маблағи 50 000 (панҷоҳ ҳазор) сомони кумаки молиявӣ расонида шудааст. Бо назардошти вазъияти ҷаҳонии ба амал омада воридоти маҳсулоти хурокворӣ аз баъзе кишварҳо бо мақсади амнияти миллӣ, ҳаёт ва саломатии инсон муваққатан манъ гардида, дар сурати ба эътидол омадани вазъият аз нав роҳандозӣ мегардад.

Зикр бояд кард, ки бо мақсади содагардонии барасмиятдарории гумрукӣ, афзоиши ҳаҷми маҳсулоти содиротии кишоварзӣ ва муҳайё сохтани шароити мусоид барои субъектони фаъолияти иқтисодии хориҷӣ 9 марти соли 2018 байни Хадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Кумитаи давлатии гумрукии Ҳукумати Ҷумҳурии Ӯзбекистон, инчунин 17 апрели соли 2019 байни Хадамоти гумруки назди

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Хадамоти федералии гумрукии Федератсияи Россия Созишнома «Дар бораи долони содагардонидашудаи гумрукӣ» ба имзо расонида шуданд.

Тавре маълумоти оморӣ шаҳодат медиҳанд, агар нақшаи пешбинигардидаи ситонидани пардохтҳои гумрукӣ дар семоҳаи аввали соли 2020 1300,9 млн. сомониро ташкил медод, дар асл иҷроиши он ба 1460,4 млн сомонӣ баробар гардида, нисбат ба нақша 159,5 млн. сомонӣ барзиёд иҷро гардидааст, ки нисбат ба ҳамин давраи соли 2019 ба 225, 3 млн. сомонӣ зиёд мебошад. Яъне нақщаи ситонидани пардохтҳои гумрукӣ ба 112,3 фоизи нақшаи пешбинишуда иҷро гардидааст. Омили асосии барзиёд иҷро шудани нақшаи пардохтҳои гумрукӣ дар семоҳаи аввали соли 2020, ба ҳудуди гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёд ворид гардидан молу воситаҳои нақлиёт нисбат ба ҳамин давраи с. 2019 мебошад, ки амалӣ намудани як қатор чорабиниҳо ҷиҳати такмили низоми маъмурикунонии гумрукӣ, аз қабили татбиқи дурусти қонунгузории амалкунанда дар самти муайян намудани арзиши гумрукии молу воситаҳои нақлиёти ба ҳудуди гумрукии ҷумҳурии воридшуда, таъмин сифатнокии барсмиятдарории гумрукии молҳои ниёзи мардум, гузаронидани машварат ва корҳои фаҳмондадиҳӣ бо субъектони фаъолияти иқтисодии хориҷӣ, пурзӯр намудани фаъолият дар самти пешгирӣ аз воридоти ғайриқонуни маводҳои сахтар ва воридоти молу воситаҳои нақлиёт ба қаламрави гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд.

Ҳамзамон бояд гуфт, ки дар фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ дар давоми солҳои 2019-2020 ва 9 моҳи соли 2021 ба маблағи 231 млн. сомонӣ зарари молиявӣ аз ҳисоби каомомад ва тасарруфи воситаҳои пулию молӣ ошкор шудаанд.

Бино ба маълумоти расида аз Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Тоҷикистон, соли 2020 ба иқтисоди кишвар дар ҳаҷми 428 миллион доллар сармоягузории хориҷӣ ворид шудааст. Вай афзуд, аз Чин зиёда аз 150 миллион доллар, Арабистони Саудӣ 39 миллион доллар ва Филиппин 38 миллион доллар сармоя ҷалб шудааст. Чӣ тавре, ки маълум аст ба Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳудуди 162 миллион долар аз ҳаҷми умумии сармоягузориҳои хориҷӣ ба сармоягузориҳои мустақим рост меоянд. дар муқоиса бо соли 2019 ҳаҷми сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ ба иқтисоди ҷумҳурӣ ба андозаи 53 дарсад кам шуданд.

Тибқи ахбори ниҳодҳои маъруфи байнулмилалӣ, соли 2020 дар саросари дунё ҳаҷми сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ ба миқдори 42 дарсад коҳиш ёфта, имсол 5-10 дарсад камшавии онҳо дар назар аст.

Бояд таъкид дошт, ки айни замон дар Тоҷикистон 70 лоиҳаи давлатии сармоягузорӣ ба маблағи умумии зиёда аз 3,5 млрд доллар мавриди амал қарор дорад.

Ҳудуди 50 дарсад маблағгузории лоиҳаҳои амалишаванда бар асоси қарзҳо ва 45 дарсад - бар асоси кумаки бебозгашт (грант) сурат гирифта, боқимондаро ҳиссаи маблағгузории ҳукумат ташкил медиҳад.

Ин маблағҳо ба барқарор ва рушди низоми нақлиёту энергетика, дар соҳаи гумрук барои харидории техникаи муосир ва соҳаи хоҷагии манзилию коммуналӣ, бахши кишоварзӣ ва обёрӣ, инчунин татбиқи лоиҳаҳо дар соҳаи тандурустӣ, маориф, ҳифзи иҷтимоӣ, идоракунии давлатӣ ва дигар самтҳо равона мегарданд. Дар самти таҳким ва густариши ҳамкориҳои байналмилалии гумрукӣ як қатор корҳо ба анҷом расонида шуда, аз ҷониби роҳбарият ва кормандони масъули Хадамот бо масъулини намояндагиҳои дипломатӣ ва намояндагони созмонҳои байналмилалӣ ва ташкилотҳои хориҷӣ, зиёда аз 57 вохӯриҳои судманд баргузор гардид.

Аз ҷумла, бо масъулини гурӯҳи коршиносони мақомоти гумруки Корея, намояндагони Бонки умумиҷаҳонӣ, директори Маркази минтақавии ҳамоҳангсозии иттилоотии Осиёи Марказӣ оид ба мубориза бо муомилоти ғайриқонунии моводи мухаддир, намояндагиҳои Созмони Миллали Муттаҳид, Котиботи давлатии Швейтсария оид ба иқтисодиёт, Корпоратсияи байналмилалии молиявӣ, сафири фавқулода ва мухтори Иттиҳоди Аврупо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, директори генералии Департаменти гумруки Ҷумҳурии Исломии Афғонистон, сафирон ва масъулини сафоратҳои Федератсияи Россия, ИМА, Бразилия, Эрон, Арабистони Саудӣ, Ҷопон, Фаронса, Озарбойҷон ва Белорус вохӯриҳо гузаронида шуд. Дар соли 2018, ҷиҳати иҷрои дастуру супоришҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба вусъат бахшидани корҳо роҷеъ ба муроҷиати шаҳрвандон, қабули шаҳрвандон аз ҷониби роҳбарони аввали вазорату идораҳо ва таъмини иҷрои Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муроҷиатҳои шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ», корҳои муайяне ба анҷом расонида шудааст.

Дар ин давра ба Хадамоти гумрук 522 аризаи шаҳрвандон ворид гардидааст, ки тибқи дастурамали коргузорӣ дар муҳлатҳои муқарраршуда баррасӣ гардида, ба шаҳрвандон ҷавобҳои зарурӣ дода шуд. Дар доираи Лоиҳаи "Ҳамкории минтақавии иқтисодии Осиёи Марказӣ оид ба беҳтар намудани хизматрасониҳои наздисарҳадӣ", азхудкуниимаблағҳо аз давраи оғози татбиқи лоиҳа маблағи 4 787840 доллари ИМА ё 52%-и маблағҳои пешбинишударо ташкил медиҳад. Аз ҷумла, азхудкунии маблағҳо дар давраи ҳисоботӣ маблағи 1 395600 доллари ИМА ё 91,%-ро ташкил додааст. [3]

Бояд қайд кард, ки дар давоми солҳои 2017-2018, мутахассисони мақомоти гумруки Корея ҷиҳати омӯзиши технологияҳои мавҷудбудаи "Системаи иттилотии автоматонидашудаи ягона" ва "Равзанаи ягона"-и Хадамоти гумрук чор маротиба ба Ҷумҳурии Тоҷикистон сафари корӣ анҷом дода, тибқи пешниҳоди ҳисоботи ҷамъбастии Агентии байналмилалии CUPIA-и назди Хадамоти гумруки Ҷумҳурии Корея ҳаҷми умумии сармоягузорӣ ба ин мақсад 25,0 млн. доллари ИМА-ро ташкил медиҳад. [8]

Дар натиҷаи тадқиқоти якҷоя бо дастгирии Ҳукумати Ҷумҳурии Корея, дар навбати аввал муҷаҳҳазгардонии зерсистемаи “Идораи таваккал”-и Системаи иттилотии автоматонидашудаи ягонаи Хадамоти гумрук ба маблағи 4,2 млн. доллари ИМА аз моҳи августи соли 2018 оғоз гардидааст. Тибқи Созишномаи грантии №RIBS -0341 TAJ, ки санаи 24 апрели соли 2013 байни Бонки Осиёии Рушд ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба имзо расонида шудааст, дар Хадамоти гумрук татбиқи низоми “Равзанаи ягона” дар доираи Лоиҳаи “Ҳамкории минтақавии иқтисодии Осиёи Марказӣ оид ба беҳтар намудани хизматрасониҳои наздисарҳадӣ” аз моҳи январи соли 2014 оғоз гардида, муҳлати амалишавии он то моҳи июли соли 2018 пешбинӣ ва баъдан то 31 декабри соли 2020 тамдид карда шудааст.

Маблағи умумии Лоиҳа 11120,0 ҳазор доллари ИМА, аз ҷумла, аз ҳисоби гранти Бонки Осиёгии Рушд 9 202,0 ҳазор доллари ИМА ва 1 918,0 ҳазор доллари ИМА ҳамчун ҳиссаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шакли озод намудан аз андозҳо ва пардохтҳо, пешбинӣ гардидааст. [8]

Аз оғози татбиқи Лоиҳа то ба ҳолати 1 январи соли 2020, азхудкунии маблағи Лоиҳа 6747080,0 доллари ИМА ё 73,32%-и маблағҳои пешбинишударо ташкил медиҳад. Аз ҷумла, дар соли 2019 азхудкунии маблағҳо 1959240 доллари америкоиро ташкил додааст. Лоиҳаи мазкур ба сохтмони Дидбонгоҳи гумрукии “Гулистон” ва татбиқу такмили минбаъдаи Системаи иттилоотии Равзанаи ягонаи барасмиятдарории амалиёти содиротию воридотӣ ва транзитӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон равона карда шудааст. Дар доираи он сохтмон, азнавсозӣ ва таъмини таҷҳизоти Дидбонгоҳи гумрукии “Гулистон”, воқеъ дар ноҳияи Исфараи вилояти Суғд ба маблағи умумии 2294,4 ҳазор доллари ИМА, пурра ба анҷом расонида шудааст. Дар натиҷаи силсилавохӯриҳо ва аз нав баррасӣ намудани қарордод бо Ширкати байналмилалии машваратии “Кроун Эйҷентс”, ки дар моҳи июли соли 2015 бо мақсади дастгирии институтсионалӣ ва техникии равзанаи ягона дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба маблағи 1 943 516,0 доллари ИМА ба имзо расонида шуда буд, бо ширкати мазкур қарордод аз нав дар моҳи августи соли 2019 ба маблағи 815340,07 доллари ИМА ба имзо расонида шуд. [8]

Айни замон, азхудкунии маблағҳо дар доираи ин қарордод маблағи 587 410,41 доллари ИМА-ро ташкил медиҳад. Яъне, аз қарордоди қаблан ба имзо расонидашуда ба маблағи 1 128175,93 доллари ИМА кам карда шуда, аз ин ҳисоб маблағи 700000,0 доллари ИМА барои хариди таҷҳизотҳои компютерӣ равона карда шуд. [8]

Дар натиҷаи аз нав баррасӣ намудани қарордод бо Ширкати байналмилалии машваратии “Сорбон Экономикс”, ки моҳи августи соли 2014 барои хизматрасонии мушовирӣ ба маблағи 520 183,0 доллари ИМА ба имзо расонида шуда буд, бинобар сабаби сифатнок иҷро нагардидани супоришҳои техникии қаблан муайяншуда, айни замон лоиҳаи қарордод барои қатъ намудани қарордод бо ин ширкат дар баррасии Бонки Осиёии

рушд қарор дорад. Маблағи сарфамешуда аз ҳисоби қатъ намудани ин қарордод 270,0 ҳазор долларро ташкил медиҳад.[1]

Дар натиҷаи ҳамкориҳои мутақобилан судманди Хадамоти гумрук бо намояндагони созмонҳои байналмилалӣ, дар доираи Барномаи миёнамуҳлати рушди мақомоти гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020 - 2024, аз ҷониби онҳо ҷудо намудани кумакҳои техникию молиявӣ дар назар дошта шудааст. [8]

Аз ҷумла, аз ҷониби Ҳукумати Корея дар ҳаҷми 4,2 млн. доллари ИМА ҷиҳати мукаммал намудани зерсистемаи Идораи таваккали Системаи иттилоотии автоматонидашудаи ягонаи Хадамоти гумрук ҷудо карда шуда, ба сомон расонидани корҳо аз тарафи Агентии байналмилалии CUPIA-и назди Хадамоти гумруки Ҷумҳурии Корея сурат хоҳад гирифт, ки ифтитоҳи расмии он санаи 31 январи соли 2020 оғоз гардид.

Тибқи Созишномаи грантии №RIBS -0341 TAJ, ки санаи 24 апрели соли 2013 байни Бонки Осиёии Рушд ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба имзо расонида шудааст, дар Хадамоти гумрук татбиқи низоми “Равзанаи ягона” дар доираи Лоиҳаи “Ҳамкории минтақавии иқтисодии Осиёи Марказӣ оид ба беҳтар намудани хизматрасониҳои наздисарҳадӣ” аз моҳи январи соли 2014 оғоз гардида, муҳлати амалишавии он то моҳи июли соли 2018 пешбинӣ ва баъдан то 31 декабри соли 2020 тамдид карда шуда буд. Маблағи умумии Лоиҳа 11 млн. 120 ҳазор доллари ИМА, аз ҷумла 9 млн. 202 ҳазор доллари ИМА аз ҳисоби гранти Бонки Осиёии Рушд ва 1 млн. 918 ҳазор доллари ИМА хамчун ҳиссаи буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шакли озод намудан аз андозҳо ва пардохтҳо пешбинӣ гардидааст. [8]

Тибқи нақшаи молиявии аввалаи Лоиҳа барои соли 2020 маблағи умумии банақшагирифташуда 2 856 930 доллари ИМА-ро ташкил медод, ки аз он: саҳми БОР 2 454 920 доллари ИМА ва саҳми Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон 402 010 доллари ИМА мебошад. Бинобар сабаби таъсири беморӣи сироятии COVID-19 нақшаҳои молиявӣ дар мувофиқа бо Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди тайғирёбӣ қарор гирифт. Дар нақшаи нави молиявии Лоиҳа барои соли 2020 маблағи умумии банақшагирифташуда 1 820 020 доллари ИМА-ро ташкил медиҳад, ки аз он: саҳми БОР 1 574 270 доллари ИМА ва саҳми Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон 245 750 доллари ИМА мебошад. [3]

Аз оғози татбиқи Лоиҳа то ба ҳолати 31 декабри соли 2020, азхудкунии маблағҳои Лоиҳа 7 454 910,00 доллари ИМА ё 81,01%-и маблағҳои пешбинишударо ташкил медиҳад. Аз ҷумла, аз 1 январ то 31 декабри соли 2020, азхудкунии маблағҳо 707 830,00 доллари америкоиро ташкил додааст, ки ин ба 44,96 % баробар мебошад. Нишондиҳандаи мазкур дар фоизи азхудкунии маблағҳо асосан бо се сабаб ба вуҷуд омад. Пеш аз ҳама паҳншавии бемории сироятии коронавирус (COVID-19) дар ҷаҳон, бо дермонӣ баргузор гардидани озмуни “Хариди таҷҳизоти компютерӣ ва ҷиҳоз (мебел) барои дидбонгоҳҳои гузаргоҳи сарҳадӣ ва низоми “Равзанаи ягона” аз ҳисоби маблағҳои сарфагардида ва сарфа

гардидани маблағ дар ҳаҷми 450 ҳазор доллари ИМА аз Қарордод бо ширкати байналмиллалии “АйЮНетвокрс“-и Ҷумҳурии Арманистон.[6]

Қисмати якуми Лоиҳа, ки ба сохтмони дидбонгоҳи гумрукии “Гулистон”-и Раёсати минтақавии гумрукӣ дар вилояти Суғд ва чорабиниҳо оид ба хариди таҷҳизот равона шуда буд, ба итмом расид. Сохтмон, азнавсозӣ ва таъмини таҷҳизоти Дидбонгоҳи гумрукии “Гулистон”, воқеъ дар ноҳияи Исфараи вилояти Суғд ба маблағи умумии 2 294,4 ҳазор доллари ИМА пурра ба анҷом расонида шуд. [8]

Ба фикри мо, пурра роҳандозӣ гардидани лоиҳаҳои самоягузории мазкур шароити мусоидро дар самти суръатбахшии барасмиятдарорӣ ва назорати гумрукӣ, дуруст ҳисоб ва ситонидани пардохтҳои гумрукӣ, пешгирӣ ва ошкор намудани ҳолатҳои вайронкунии қоидаҳои гумрукӣ фароҳам оварда, боиси афзоиш ёфтани ҳаҷми гардиши тиҷорати хориҷӣ хоҳад гардид.

Дар мақола масъалаи ҳамкориҳои хадамоти гумрукӣ дар самти татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар давраи буҳрони вобаста ба хуруҷи бемории Covid-19 баррасӣ карда шудааст. Муаллиф қайд менамояд, ки ҳукумати кишвар ҷиҳати муътадил гардидани вазъияти эпидемологии вобста ба паҳншавии бемории COVID-19 Хадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи салоҳияти худ оид ба пешгирӣ ва кам кардани хавфҳои эҳтимолии берунӣ ба иқтисоди миллӣ тамоми тадбирҳои таъхирнопазир ва чораҳои зарурирo мавриди амал қарор дода истодааст. Дар натиҷаи тадқиқот муаллиф хулоса мебарорад, ки татбиқи пурраи лоиҳаҳои самоягузории мазкур барои суръатбахшии барасмиятдарорӣ ва назорати гумрукӣ, дуруст ҳисоб кардану ситонидани пардохтҳои гумрукӣ, пешгирӣ ва ошкор намудани ҳолатҳои вайронкунии қоидаҳои гумрукӣ ва дар натиҷаи ин афзоиш ёфтани ҳаҷми гардиши тиҷорати хориҷӣ мусоидат хоҳад кард.

Адабиёт:

1. Тафсири Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2020.
2. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи меъёрҳои боҷҳои гумрукии содиротӣ» аз 03.06.2014 №377.
3. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи меъёрҳои боҷҳои гумрукии воридотӣ» аз 08.08.2018 №399.
4. Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: Нашриёти КВД «Матбаа»-и Хадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2020. - 450 с.
5. Оймаҳмадов М.О. Асосҳои фаъолияти гумрукӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Китоби дарсӣ / М.О. Оймаҳмадов //. –Душанбе: Нашриёти «Ирфон», 1998. – 544 саҳ.
6. Мираков Қ. М. Назараия ва амалияи фаъолияти гумрукӣ. Китоби дарсӣ/Қ. М. Мираков, А. Б. Муминов, О.Д. Шомудинов . –Душанбе: Нашриёти «Баҳманруд», 2020. – 472 с.

7. Маҷалаи Агентии назорати маводи нашъаовари назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида ба 20-солагии АНМН ПҶТ. – Душанбе: 2019. № 4. - С. 4-9 -
8. www. Customs tj.

ОПРЕДЕЛЕНИЕ СТОИМОСТИ ЗЕМЛИ - ОСНОВНОЙ МЕХАНИЗМ ДИФФЕРЕНЦИАЦИЯ ЕДИНОГО НАЛОГА НА СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

Элмуродов Х.З., - *к.э.н., старший преподаватель кафедры экономического анализа и статистики Таджикского аграрного Университета имени Шириншо Шотемура.*

В Республике Таджикистан для реализации стратегии устойчивого экономического развития и налаживания производства конкурентоспособной сельскохозяйственной продукции и, таким образом, расширения экспортного потенциала страны Правительством Республики Таджикистана реализуются важные и полезные меры. Одним из финансовых рычагов, положительно влияющих на этот процесс, являются действующие налоговые льготы.

Стоит отметить, что сельскохозяйственные (фермерские) хозяйства, основной деятельностью которых является производство сельскохозяйственной продукции на основе использования земли и иного имущества, принадлежащего членам фермерского хозяйства, считаются налогоплательщиками по тому или иному виду налога согласно Налоговому кодексу Республики Таджикистана. Поэтому система налогообложения должна управляться таким образом, чтобы она не создавала препятствий для всей хозяйственной деятельности предприятий, независимо от формы их собственности, а наоборот, обеспечивала их мотивацию. С учетом существующих вопросов в современных условиях представляется целессобразным, изучение современных методов исследования стоимости земли и ее связи с дифференциацией единого налога в сельскохозяйственных предприятиях, влияющей на экономическую эффективность сельскохозяйственной продукции,

В данном контексте предпринята ряд мер Правительством Республики Таджикистан в целях улучшения делового и инвестиционного климата в направлении улучшения доступа к малым кредитам для предпринимателей и фермерских хозяйств, совершенствования и упрощения системы импорта и экспорта товаров, внедрения метода «единое окна» для регистрации деятельности хозяйствующих субъектов. Одновременно в целях простого и общего понимания нормативно-правовых актов налоговой сферы, которые направлены на развитие и качество аграрного сектора, придается особое значение.

Земельный налог входит в группу прямых налогов. Земельный налог уплачивают те же пользователи, которым земельный участок передан в бессрочное пользование, на определенный срок или в пожизненное наследство. Он устанавливается с учетом расположения земельного участка, кадастровой стоимости земли и экологических характеристик

земельного участка. Объектом налогообложения является земельный участок, а плательщиками данного вида земельного налога являются юридические и физические лица, которые должны использовать землю максимально целеустремленно и рационально.

Согласно статье 298 Налогового кодекса Республики Таджикистан производители сельскохозяйственной продукции являются плательщиками единого налога. Размер единого налога не зависит от результатов деятельности фермерского хозяйства и устанавливается в виде фиксированного платежа с единицы земельной площади сроком на один год.

Следует отметить, что производители сельскохозяйственной продукции освобождаются от уплаты следующих налогов в той части деятельности, которая облагается единым налогом:

- налог на прибыль;
- налог на добавленную стоимость;
- налог на участников дорожного движения;
- земельный налог.

От уплаты земельного налога освобождаются:

- земли заповедников, национальных и ботанических парков, названия которых утверждены Правительством Республики Таджикистан;
- земли, используемые бюджетной организацией, Национальным банком Таджикистана и его учреждениями в соответствии с учредительными документами;
- земли, находящиеся под линией наблюдения (вдоль государственной границы);
- свободные земли государственного запаса.

Ставки единого налога для производителей сельскохозяйственной продукции в кадастровых зонах, городах и районах республики определяются в размере сомони за гектар. Земельный налог исчисляется путем умножения объекта налогообложения (площади земельного участка) на соответствующие ставки земельного налога за каждую единицу земельной площади. Ставка налога за гектар земли устанавливается в соответствии со статьей 273 Налогового кодекса Республики Таджикистан в масштабах областей, городов и районов с учетом кадастровой зоны и видов земель каждые 5 лет по предложению Государственного комитета по управлению земель и геодезии Республики Таджикистан и по согласованию с уполномоченными государственными органами.

Ежегодно уполномоченный орган государственной власти индексирует (представляет) ставку земельного налога с учетом уровня инфляции, и она учитывается при формировании государственного бюджета на бюджетный год.

Ставки единого налога для производителей сельскохозяйственной продукции на территории Вахшской кадастровой зоны установлены согласно Постановлению Правительства Республики Таджикистан от 31.03.2020 г. № 213 (таблица 1).

Таблица 1.

Ставки единого налога для производителей сельскохозяйственной продукции в Вахшской кадастровой зоне (в расчете сомони на гектар) за 2022 год

№	Наименование кадастровых зон районов и городов	Посевная площадь			Многолетние насаждение		
		самотечного орошения	машинного орошения	богарная	самотечного орошения	машинного орошения	богарная
1. Вахш		**333,61**	**247,82**	**14,31**	**390,76**	**266,88**	**14,31**
1	А. Джоми	319,81	237,59	9,78	374,75	255,70	9,78
2	Кушониён	336,72	250,22	9,98	394,39	269,29	9,98
3	Вахш	361,01	268,08	16,65	422,98	289,51	16,65
4	Ёвон	203,74	151,33	14,31	238,76	162,99	14,31
5	Кубодиён	347,92	258,32	13,80	407,52	278,31	13,80
6	Джайхун	361,01	268,08	13,80	422,98	288,82	13,80
7	Н. Хусрав	323,13	239,98	13,80	378,41	258,32	13,80
8	Пяндж	374,13	277,86	14,06	438,23	299,30	14,06
9	Левакант	319,81	237,59	14,06	374,60	255,70	14,06
10	Хуросон	305,71	227,12	14,31	358,14	244,49	14,31
11	Дж.Балхи	379,14	281,71	23,35	444,20	303,34	23,35
12	Дусти	379,87	282,12	13,80	444,92	303,82	13,80
13	Шахритус	323,13	239,98	13,80	378,41	258,32	13,80

Источник: Государственный комитет по управлению земель и геодезии Республики Таджикистан, ставки единого налога для производителей сельскохозяйственной продукции в кадастровых зонах, городов и районов республики, в том числе горных районов (в пересчете на сомони на гектар) за 2022 год.

Следует отметить, что ставки единого налога в районах Вахшской кадастровой зоны Хатлонской области установлены по результатам первого и второго тура земельно-оценочных работ, которая проводились в 80-х годах прошлого века и утверждена постановлением Правительства Республики Таджикистан "О ставках дифференцированной платы за пользование земельными участками по административным районам Республики Таджикистан" от 15.11.1993 г. за № 563 (в качестве базовой ставки земельного налога в ценах 1991 г.), ставки земельного и единого налога не адаптированы к текущим условиям фактического состояния земель сельскохозяйственного назначения и переутверждаются Правительством Республики Таджикистан в качестве основных ставок для кадастровых зон с учетом уровня инфляции.

Ставки единого налога для производителей сельскохозяйственной продукции на 2022 год, определенные уполномоченными органами по Вахшской кадастровой зоне, сравним с кадастровой стоимостью земель оцениваемых районов (таблица 2).

Таблица 2.

Ставки единого налога на земли самотечного орошения в районах Вахшской кадастровой зоны, согласно приложению к решению №213, без учета кадастровой стоимости земли

р/т	Оценка районов Вахшской кадастровой зоны	Общая площад, гектар	Балл бонитета почвы	Технологический коэффициент	Дифференциальная рента, сомони/ гектар	Средневзвешенная стоимость 1 га земли с учетом затарт на его освоение, сомони	Ставка единого налога, согласно решению № 213, сомони/гектар
1	Кубодиён	10040,44	68	1,07	6932,27	142965	347,92
2	Дж. Балхи	11250,08	50	1,06	4814,59	116494	379,14
3	Дусти	6338,62	56	1,07	5541,08	125576	379,87
4	Шахритуз	6627,53	68	1,04	6981,28	143578	323,13
5	Яван	13106,28	72	1,09	7338,45	148043	153,34
Средневзвешенный расчет:		47362,95	63	1,07	6362,33	135841	302,30

Источник: ИДЛЗ «Таджикзаминсоз», отдел экспедиции почвоведения и оценки земель, статистический отчет о цене земли и единого налога для землепользователей районов Вахшской кадастровой зоны Хатлонской области и расчеты автора

Из данных таблицы 2 установлено, что ставка единого налога определялась без учета экономической оценки земли. Выявлено, что кадастровая стоимость земель самотечного орошения Яванского района составляет 148043 сомони, ставка единого налога – 153,34 сомони, и эти показатели одинаковы в районе Дж. Балхи - 116494 – 379,14 сомони соответственно. Следует отметить, что при определении этих критериев в кадастровой зоне Вахша не учитывалась кадастровая стоимость земли, отражающая фактическое состояние земли.

При взимании единого налога с сельскохозяйственных землепользователей района не учитывались показатели качества почв, местонахождения земель, естественного плодородия почв и технологических характеристик земель. Также до периода оценки земли цена 1 га земли сельскохозяйственного назначения не определялась в зависимости от дифференциальной ренты земли, что имеет большое значение в современных условиях рыночной экономики.

Исследования, проведенные мною в Вахшском кадастровом зоне Хатлонской области, показали, что при делении ставки единого налога на стоимость земли происходит справедливое распределение земельного налога (табл. 3).

Таблица 3.

Ставки единого налога на земли естественного орошения в районах Вахшской кадастровой зоны с учетом кадастровой стоимости земли

р/т	Оценка районов Вахшской кадастровой зоны	Общая площад, гектар	Балл бонитета почвы	Технологический коэффициент	Дифференциальная рента, сомони/гектар	Средневзвешенная стоимость 1 га земли с учетом затарт на его освоение, сомони	Ставка единого налога с учетом оценки земли за 2022 год, сомони/гектар
1	Кубодиён	10040,44	68	1,07	6932,27	142965	318,15
2	Дж. Балхи	11250,08	50	1,06	4814,59	116494	259,24
3	Дусти	6338,62	56	1,07	5541,08	125576	279,46
4	Шахритуз	6627,53	68	1,04	6981,28	143578	319,52
5	Яван	13106,28	72	1,09	7338,45	148043	329,45
Средневзвешенный расчет:			63	1,07	6362,33	135841	302,30

Источник: ИДЛЗ «Таджикзаминсоз», отдел экспедиции почвоведения и оценки земель, статистический отчет о цене земли и единого налога для землепользователей районов Вахшской кадастровой зоны Хатлонской области и расчеты автора

Из комплексного исследования видно, что до сих пор в районах кадастровых зон республики, где оценка земель не проводится, они облагаются по действующим нормам единого налога без учета стоимости земли, и в сельскохозяйственных предприятиях не дифференцируется.

Из наших научных результатов было выяснено, что экономическая оценка земли позволяет определить реальные нормативы стоимости земли, а также дифференцировать и исчислять земельный налог в зависимости от качества и стоимости земли. Такое предпочтение стиля оценки, с одной стороны, стимулирует сельскохозяйственных землепользователей, а с другой стороны, мотивирует их использовать землю в соответствии с естественным плодородием почвы и своевременно платить земельный налог.

Статистические данные показывают, что при делении ставок единого налога на реальную стоимость земли ставки единого налога, установленные для районов Вахшской кадастровой зоны уполномоченными государственными органами (см. таблицу 2), были оценены не полностью, а реальное состояние земля не учитывалась.

Таким образом, мы предлагаем, что средние земельные налоговые ставки кадастровых зон, районов и сельскохозяйственных предприятий дифференцировались с учетом фактической кадастровой стоимости земли.

Литература:

1. Абдуалимов А. Дастури услубӣ оид ба баҳои сифатии хок ва баҳои иқтисодии заминҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе -2004. Саҳ. 60-62.

2. Бобоев Р.Д., Эргашев М.Ҷ., Боймуродов Р.Б. Картографияи хок. Душанбе – 2014с. Саҳ. 123.

3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Баҳои замин», 12 майи соли 2001;

4. Олимов А., Шукуров И. Ш., Бобоев А., «Молияи кишоварзӣ» китоби дарсӣ, с-2013 ш. Душанбе

5. Раменский Л.Г. Введение в комплексное почвенно-ботаническое исследование земель.- М.: Сельхозгиз, 1938. – 244с

6. Родин А. Государственная кадастровая оценка земель и проблемы рационального землепользования //Междунар. С.-х. журнал.-2000.-№1.-95с.

7. Шукуров И.Ш., Пиров Д., «Низоми андозбандӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», китоби дарсӣ с-2013 ш. Душанбе

ТАҲАВВУЛОТИ ТАШКИЛӢ - ИСТЕҲСОЛИИ КОРХОНАҲОИ КИШОВАРЗӢ ОМИЛИ АСОСИИ РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ КАС

Набиев И.И. - *номзади илмҳои иқтисодӣ, омӯзгори калони кафедраи таҳлили иқтисодӣ ва омори ДАТ ба номи Ш.Шоҳтемур*

Раҳимов Ш.Ҳ. - *омӯзгори калони кафедраи назарияи иқтисоди Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Н.Хусрав.*

Дар доираи мақолаи мазкур асосҳои назариявии таҳаввулоти сохтори ташкилӣ-истеҳсолӣ омили асосии рушди иқтисодиёти КАС баррасӣ карда шудааст. Ҳамзамон, дар рафти таҳқиқот ташкили инфрасохтори самаранок, фаъолгардонии ташкили кор байни субъектҳои соҳибкории хурди истеҳсолӣ, муносибгардонии сохтори ташкилӣ-истеҳсолӣ ва мукаммалгардонии дастгирии давлатии рушди корхонаҳои кишоварзӣ ҳамчун заминаи мусоиди рушди комплекси агросаноатӣ асоснок карда шудааст.

Калимаҳои асосӣ: *комплекси агросаноатӣ, корхонаҳои кишоварзӣ, самаранокӣ, коллективҳои меҳнатӣ, сохтори ташкилӣ - истеҳсолӣ, зироат, ташкилӣ, рушд.*

ПРЕОБРАЗОВАНИЯ ОРГАНИЗАЦИОННО- ПРОИЗВОДСТВЕННОЙ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ ОСНОВНОЙ ФАКТОР ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

В рамках данной статьи рассматриваются теоретические основы преобразовании организационно-производственной структуры как основные факторы экономического развития АПК. При этом, в исследовании обосновано создание эффективной инфраструктуры, активизация работы между субъектами малого предпринимательства, оптимизация организационно-производственной структуры и совершенствование государственной поддержки развития сельскохозяйственных предприятий как благоприятной основы для развития агропромышленного комплекса.

***Ключевые слова**: эффективность, агропромышленный комплекс, сельскохозяйственные предприятия, трудовые коллективы, организационно-производственная структура, фактор, организация, развитие.*

ORGANIZATIONAL EVOLUTION - PRODUCTION OF AGRICULTURAL ENTERPRISES A KEY FACTOR FOR ECONOMIC DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

In this article the theoretical foundations of the evolution of the organizational and production structure are discussed the main factors of economic development of Agro-Industrial Enterprises. At the same time, the study substantiated the establishment of effective infrastructure, activation of work between small producing businesses, optimization of organizational and production structure and improvement of state support for the development

of agricultural enterprises as a favorable basis for the development of agro-industrial complex.

Keywords: efficiency, *agro-industrial complex, agricultural enterprises, labour collectives, organizational-production structure, factor, organization, development.*

Дар назарияи илмӣ ва таҷрибаи амалӣ кишоварзӣ ва комплекси агросаноатии ҷумҳурӣ муҳимтарин соҳаву комплекси байнисоҳавии иқтисодиёти мамлакат шинохта шуда, таҳаввули рушди нишондиҳандаҳои он баёнгари вазъи феълии иқтисодиёт ва иҷтимоиёти кишвар буда метавонад.

Ҷиҳати дар амал татбиқ кардани ҳадафи стратегии Ҳукумати ҷумҳурӣ - саноатикунонии кишвар, яъне аз кишвари аграрӣ - саноатӣ ба индустриалӣ-аграрӣ табдил додани Ҷумҳурии Тоҷикистон намояндагони корхонаҳои азими тавлидкунандаи маводи хӯрокворӣ, коркарду бастабандии маҳсулоти кишоварзӣ, ресандагию бофандагӣ, алюминӣ, маъданҳои кӯҳӣ ва масолеҳи сохтмонӣ ҷаҳду талош меварзанд. Натиҷаи ҳамин аст, ки дар дохили мамлакат ашёи хом то ҳадди ниҳоӣ кор карда шуда, бо тамғаи истеҳсоли Тоҷикистон ба хориҷи кишвар содирот карда мешавад.

Мавриди қайд аст, ки КАС яке аз самтҳои асосӣ ва афзалиятноки пешбурди иқтисодёти мамлакат маҳсуб ёфта, нақши он дар таъмини амнияти озуқаворӣ, рушди соҳаҳои саноат, афзоиши имкониятҳои содиротии ҷумҳурӣ ва таъсиси ҷойҳои нави корӣ хеле муҳим арзёбӣ мегардад. Ҷой доштани иқтисодиёти самараноки миллӣ ба дараҷаи муайян аз ҳолати комплекси агросаноатӣ, ҳамзамон аз дигаргунсозии сохтори ташкилӣ-истеҳсолии корхонаҳои кишоварзӣ вобастагии калон дорад.

Дар шароити муосир яке аз самтҳои асосии рушди дурнамои корхонаҳои кишоварзӣ бо дарназардошти талабот ва имконияти воқеии таъмини самаранокии истеҳсолот дигаргун кардани сохтори ташкилӣ-истеҳсолии хоҷагидорӣ маҳсуб меёбад. Зеро, ҳанӯз дар оғози ислоҳоти кишоварзӣ сохтори ғайриоқилонаи фаъолияти хоҷагидорӣ сабаби асосии қобилияти пасти пардохттавонии аксари ташкилотҳои кишоварзӣ эътироф гардидааст.

Масъалаи дигари такмили механизми ташкилӣ-иқтисодии хоҷагидорӣ, ин ташаккули коллективҳои меҳнатӣ мебошад. Муваффақияти зиёд танҳо дар ҳолате ба даст меояд, ки агар коллективҳои меҳнатӣ бо хоҳиши худашон таъсис дода шаванд. Таҳқиқот ва таҷриба нишон медиҳад, ки аксар коллективҳои на он қадар калон ба фаъолияти самаранок ноил мегарданд. Маҳз коллективҳои хурд имкон доранд, ки идоракунӣ ва назорати самаранокро ташкил намуда, саҳми ҳар як кормандро дар натиҷаи умумӣ муайян намоянд. Ҳамзамон, коллективи меҳнатиро зарур аст, ки бо қувваи худ тамоми ҳаҷми корҳоро ҷиҳати истеҳсоли намуди муайяни маҳсулот иҷро карда тавонад. Танҳо дар давраҳои мавсимӣ ва шадид кормандони дигар зерсохторҳо дар асоси шартнома ҷалб шуда метавонанд. Ба коллективҳои меҳнатии ибтидоӣ замин, амвол, чорвои корию маҳсулдеҳ ва дигар захираҳо ҷудо мегардад

ва онҳо барои нигоҳдорӣ ва истифодаи самаранокиашон ҷавобгарии моддӣ доранд.

Дар раванди дигаргунсозӣ корхонаҳои кишоварзӣ метавонанд, зерсохторҳои истеҳсолии аз рӯйи шумораи кормандонашон нисбатан хурд дар шакли ферма, бригада, сех ва шуъба таъсис дода шаванд. Коллективҳои меҳнатӣ хӯҷаини комилҳуқуқи захираҳои моддӣ ва даромадҳои дар натиҷаи фаъолияти истеҳсолӣ-хоҷагидорӣ бадастомада мебошанд. Ба уҳдадории ҳар як коллективи истеҳсолӣ риояи ҳатмии вазифаҳои тибқи қарордод ба он вогузоршуда, истифодаи самараноки замин ва амвол, додани пардохт ва андозҳои пешбинишуда, саривақт баргардонидани қарз ва фоизҳои он, инчунин иҷроиши дигар уҳдадориҳои дар маҷлиси умумӣ ва санадҳои дигари қонунгузорӣ қабулгардида, дохил мешаванд.

Ҳар як коллективи меҳнатии молистеҳсолкунанда, ки ба ҳайати корхонаи дигаргунсохта дохил мешаванд, ҳуқуқ дорад, ки мустақилона масъалаи ташкилӣ, технологӣ, молиявӣ ва дигар чорабиниҳои истеҳсолию хоҷагидориро ҳал намояд, даромади ҳисоби хоҷагииро тақсим намояд, аз ҷиҳати моддӣ кормандони кироаи худро ҳавасманд гардонад. Онҳо масъулияти пурраи моддиро барои натиҷаҳои ниҳоии меҳнати худ ва фаъолияти соҳибкорӣ ба дӯш доранд.

Барои муаяйн намудани андозаи муносиби ҳайати кормандон усулҳои зерин корбаст мегарданд:

а) оморӣ - дар асоси таҳлили маълумоти ҳақиқии фаъолияти зерсохторҳои истеҳсолӣ;

б) ҳисобӣ - дар асоси андозаи ҳақиқии истеҳсолот, заҳматталабии корҳо ва фонди меъёрии вақти кории як корманд;

в) меъёрӣ - дар асоси тавсияҳо ва меъёрҳои коркардаи муассисаҳои илмӣ-таҳқиқотӣ аз рӯйи андозаи коллективҳои меҳнатии ноҳия ва минтақаҳои алоҳида;

г) моделсозии иқтисодӣ-риёзӣ.

Дар таҷриба барои муқаррар намудани андозаи муносиби зерсохтори истеҳсолӣ истифодаи усули ҳисобӣ қулай мебошад. Ин усул имкон медиҳад, ки коллективҳои меҳнатӣ андозаи муносибро барои шароитҳои ташкилӣ-иқтисодии муайян бе таъсиррасонӣ ба технологияи ҷории истеҳсолот ташкил кунанд.

Масалан, дар кооперативи тиҷоратии ба номи Латиф Муроди шаҳри Ҳисор лоиҳаи майдони кишт ба таври зайл ба нақша гирифта шудааст: гандум, сабзавот, картошка ва ангур. Аз рӯйи қартаҳои технологӣ сарфи меҳнат ба як гектар киштзор, сарфи умумии меҳнат барои парвариши зироат дар киштгардон ва сарфи меҳнати механизаторон алоҳида муайян карда шудаанд (ҷадвали 1).

Дар асоси хаҷми нақшавии сарфи меҳнат талабот ба механизаторон муайян карда мешавад. Барои ин, пешакӣ меъёри мавсимии вақти ҳозиршавии як кормандро аз рӯйи миқдори рӯзҳои корӣ ва давомнокии рӯзи корӣ дар мавсими корҳои саҳроӣ муқаррар карда мешавад.

Ҷадвали 1.

Ҳисоби дурнамои сарфи меҳнат барои истеҳсоли маҳсулоти соҳаи растанипарварӣ дар КТ ба номи Латиф Муроди шаҳри Ҳисор

Зироат	Майдон, га	Сарфи меҳнат ба 1 га, одам-соат		Сарфи умумии меҳнат, одам-соат	
		ҳамагӣ	аз он ҷумла, механиза-торон	ҳамагӣ	аз он ҷумла, механиза-торон
Гандум	539,3	79,4	39,7	42820	21410
Сабзавот	154,1	168,5	77,5	25966	11944
Картошка	67,8	132,6	58,3	8990	3956
Ангур	9,2	60,9	13,4	560	123
Ҷамъ	**770,4**	**Х**	**Х**	**78337**	**37433**

Сарчашма: Ҳисоботҳои солонаи КТ ба номи Латиф Муроди шаҳри Ҳисор барои соли 2022 ва ҳисобкуниҳои муаллиф [4].

Фонди мавсимии вақти кории як механизатор дар кооперативи тиҷоратии ба номи Латиф Муроди шаҳри Ҳисор 1334 соатро ташкил медиҳад. Талаботи умумӣ ба тракторчӣ-мошинистҳои зарурӣ барои иҷрои ҳамаи корҳои механикунонӣ бо тақсим намудани сарфи меҳнати нақшавиро ба фонди вақти кории як тракторчӣ-машинист муайян намудем. Ҳамин тавр, дар кооперативи тиҷоратии ба номи Латиф Мурод талабот ба механизаторҳо 28 нафарро (37433:1334) ташкил медиҳад.

Ба ҳайати аъзоёни доимӣ он шумораи кормандонеро дохил менамоянд, ки дар майдони вобасташуда мунтазам ва пурра ба кор фаро гирифта шудаанд. Ба механизатороне, ки дар давраи корҳои саҳроии пуршиддат ҷалб карда мешаванд, ҷудо намудани танҳо 28 фисади ҳаҷми умумии корҳои механикунонӣ ба нақша гирифта шудааст. Яъне, коэффитсиенти мустақилият ҳангоми иҷроиши корҳои саҳроии механикунонӣ ба 0,72 баробар аст. Аз ин ҷо, шумораи механизаторони доимӣ 20 нафарро ташкил медиҳад (28*0,72).

Дар соҳаи чорводорӣ талабот ба категорияҳои муайяни кормандон бо формулаи зерин муайян карда мешавад [3]:

$$Нч = П : Нобс * К \qquad (1),$$

дар ин ҷо,

Нч-талабот ба кормандони категорияҳои гуногун, одам;

П- саршумори чорво;

Нобс- меъёри хизматрасонии чорво аз тарафи як коргар, сар;

К- коэффитсиенти ивазкунӣ, ки талаботро ба чунин категорияҳои кормандон дар рӯзҳои иду истироҳат ва рухсатӣ пешбинӣ менамояд.

Коэффитсиенти ивазкунӣ, ҳамчун таносуби шумораи рӯзҳои тақвимии сол ба шумораи рӯзҳои корӣ муайян карда мешавад. Масалан, дар кооперативи тиҷоратии ба номи Латиф Муроди шаҳри Ҳисор дар подаи асосии самти ширӣ 354 сар чорво парвариш карда мешавад.

Агар меъёри хизматрасонӣ ба ҳисоби як говҷӯш 35 сар бошад, коэффитсиенти ивазкунӣ ба 1,31 баробар хоҳад шуд (365 рӯзи тақвимӣ/ 365-52 рӯзи истироҳатӣ- 11 рӯзи ид - 24 рӯзи рухсатӣ). Дар ин маврид, талабот ба говҷӯшҳо 13 нафарро ташкил медиҳад (Нч=354:35*1,31=12), ки

11 нафари он асосӣ ва 2 нафари он говҷӯшони ивазкунанда ҳисобида мешаванд. Талабот ба дигар категорияҳои кормандон аз рӯйи тартиби мазкур муайян карда мешавад.

Аммо, бригадаҳое, ки ба хӯронидани чорво (бӯрдоқпарварӣ) машғуланд аз 12 одам, бо истеҳсоли шир ва тайёр намудани хӯрок машғул бошад, аз 60-80 одам иборат бошанд. Ба ғайр аз ин, ба андозаи бригада инчунин ҷойгиршавии нуқтаҳои аҳолинишин, майдони замин ва таҷрибаи истеҳсолии коргарон таъсири худро мерасонад [3].

Самти дигари такмили сохтори ташкилӣ-истеҳсолӣ ин ба лоиҳакашии натиҷаҳои молиявӣ бо дар назардошти самаранокии иқтисодии истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар солҳои гузашта маҳсуб меёбад. Дар ҳолати татбиқи сохтори ташкилӣ-истеҳсолии босамар метавон дар давоми сол камомади истеҳсоли маҳсулоти як соҳаро аз ҳисоби натиҷаҳои хуби дигар соҳа рӯйпӯш намуда, захираҳои меҳнатиро бо шуғли бетанаффус таъмин карда, техникаи кишоварзиро оқилона истифода намуд. Масалан, сатҳи пасти ҳосилнокии ғалла аз ҳисоби сатҳи баланди ҳосилнокии пахта рӯйпӯш мегардад. Ба ҳар ҳол, махсусгардонии корхонаҳои кишоварзӣ бо омилҳои зерин муайян бояд карда шаванд: андозаи корхона, сохтори ҳудудӣ, шароитҳои иқлимӣ.

Андозаи оқилонаи корхона бояд самаранокии истифодабарии замин фондҳои истеҳсолӣ ва қувваи кориро бо хароҷоти камтарин таъмин намояд, ҳайати кормандон бошанд, қисми асосии корҳоро бо қувваи худ бояд иҷро намоянд. Муқаррар намудани сохтори ташкилӣ-иқтисодии муносиб танҳо тавассути истифодаи усулҳои моделсозии риёзӣ имкон дорад. Модели риёзии мувофиқ бояд пеш аз ҳама барои хоҷагиҳои натиҷаҳояшон бад, ки алъон захираҳои истеҳсолиро пурра истифода намебаранд, сохтори оқилона надоранд ва дар онҳо хароҷоти моддию пулӣ ва меҳнатӣ барзиёд мушоҳида мегардад, коркард карда мешавад. Дар раванди коркарди модел бояд шартҳои зерин иҷро гарданд:

- махсусгардонии (равияи истеҳсолии) корхонаи кишоварзӣ муайян карда шавад;
- намудҳои захираҳои дар хоҷагӣ истифодашаванда ва сарчашмаҳои такрористеҳсоли он муайян карда шавад;
- намуди маҳсулоти молӣ ва ҳаҷми фурӯши он муайян карда шавад;
- андозаи соҳаҳое, ки ба маҳдудкунӣ ниёз доранд, аниқ карда шаванд;
- соҳаҳои зарарнок, соҳаҳои мунтазам фоиданок ва соҳаҳои ноустувор аз ҳамдигар ҷудо карда шаванд;
- нишондиҳандаҳои ҳосилшударо ба нишондиҳандаҳои корхонаҳои кишоварзии ҳамин ноҳия, ки чунин махсусгардонӣ доранд, бояд муқоиса карда шавад.

Муносибгардонии сохтори истеҳсолӣ яке аз унсури муҳими механизми ташкилӣ-иқтисодии хоҷагидорӣ ба ҳисоб рафта, ба баландшавии самаранокии фаъолияти корхонаҳои кишоварзӣ бе маблағгузории асосӣ мусоидат менамояд.

Дар ин масъала ба ҳайси нишондиҳандаҳои имконпазир

маҳдудиятҳое баромад менамоянд, ки шароити татбиқи низоми оқилонаи пешбурди истеҳсолоти кишоварзӣ ва соҳаҳои онро инъикос менамоянд. Маҳдудиятҳо дар намуди низоми баробариҳо ва нобаробариҳои хаттӣ, ки шароити истифодабарии захираҳо ва истеҳсоли маҳсулотро ифода менамоянд, ташаккул меёбанд. Критерияи оптималикунонӣ даромади максималии фурӯшӣ ва арзиши аслии минималии маҳсулот маҳсуб меёбад.

Дар хоҷагӣ се самти фаъолият вуҷуд дорад: растанипарварӣ (соҳаи асосӣ), чорводорӣ (соҳаи иловагӣ), механикунонӣ (соҳаи хизматрасон). Хоҷагӣ дорои механизмҳои муносибатҳои дохилихоҷагии хос ба коллективҳои меҳнатии ибтидоӣ мебошад. Нишондиҳандаҳои истеҳсолии кооперативи тиҷоратии ба номи Латиф Мурод нисбатан баланд арзёбӣ мегарданд: ҳосилнокии пахта 25 с/га, гандум 30 с/га, ҷӯшиши миёнасолонаи шир аз як сар модагов 5569 кг ва ғ. Дар соли 2020 бо зиёд шудани дастовардҳои истеҳсолӣ сатҳи даромаднокӣ 42,2%-ро ташкил намудааст.

Ҳангоми дурнамои сарфи меҳнат дар истеҳсоли маҳсулоти растанипарварӣ танҳо иҷроиши истеҳсоли намуди молии маҳсулотро ба инобат гирифта мешавад, ин усул имкон медиҳад, ки захираҳои истеҳсоли хӯроки чорво аз ҳисоби такмили сохтори майдони кишт ва хароҷоти хӯроки чорво ошкор карда шавад. Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот бо назардошти сатҳи бадастомадаи он дар солҳои гузашта ва имконияти зиёдкунии он аз ҳисоби тағйирёбии омилҳои ба ҳосилнокии зироатҳо таъсиркунанда муайян карда шудаанд. Чун қоида ба ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти растанипарварӣ 3 омил: майдони кишт, ҳосилнокӣ, ва талафи ҳосил таъсири бевосита мерасонад. Ба ҳосилнокӣ бошад, омилҳои зерин: шароити табиии иқтисодӣ, ҳарорати ҳаво, миқдори боришот, таркиби хок, сифати замин, чорабиниҳои агротехникӣ, технологияи агрономӣ, иҷроиши корҳои ташкилӣ таъсир мерасонанд [5].

Ҳамин тавр, пеш аз ҳисоби ҳосилнокии лоиҳавӣ таҳлили ботафсили сатҳи он дар давраҳои гузашта, таҳлили дараҷаи таъсири ҳар як омил гузаронда шуд. Аз рӯйи маълумоти сесола муқаррар карда шуд, ки андоза, усул ва муҳлати воридкунии нуриҳо, навъ ва сифати маводи тухмӣ, муҳлати гузаронидани корҳо ба ҳосилнокии зироатҳо чӣ таъсир доранд. Таҳқиқоти сатҳи ҳосилнокии зироатҳои кишоварзӣ ва таъсироти омилҳо ба он дар се соли охир нишон медиҳад, ки дар парвариши пахта, ғалла ва картошка нақши калидиро технологияи интенсивӣ иҷро менамояд, ҳосилнокии сабзавот ва полизиҳо аз бисёр ҷиҳат аз андозаи воридкунии нуриҳо вобаста буда, пурмаҳсулӣ, тобоварӣ ба бемориҳо ва нашъунамои ангурро навъи он муайян менамояд.

Таҳқиқоти гузаронидашуда дар ин самт нишон дод, ки муносибгардонии сохтори истеҳсолӣ яке аз унсури муҳими механизми ташкилӣ-иқтисодии хоҷагидорӣ ба ҳисоб рафта, ба баландшавии самаранокии фаъолияти корхонаҳои кишоварзӣ бе маблағгузории асосӣ мусоидат менамояд.

Ҳамин тариқ, ташкили инфрасохтори самаранок, фаъолгардонии ташкили кор байни субъектҳои соҳибкории хурди истеҳсолӣ, муносибгардонии сохтори ташкилӣ-истеҳсолӣ, мукаммалгардонии дастгирии давлатӣ ба рушди корхонаҳои кишоварзӣ ва дар умум ба самаранокии бахши аграрии иқтисодиёти миллӣ заминаи мусоид мегузорад.

Адабиёт:

1. Мадаминов А.А. Реорганизация аграрного сектора путь к устойчивому развитию сельского хозяйства. //Обзорная информация. НПИ Центр, 2001. - №8. - С.8
2. Низоми илмии пешбурди соҳаи кишоварзии Тоҷикистон, зери таҳрири Аҳмадов Х. -Душанбе: Ирфон, 2009.- 764 с.
3. Носиров Р., Самандаров И.Ҳ.ва диг. Ташкили истеҳсолоти кишоварзӣ. -Душанбе, ДДОТ ба номи С.Айнӣ, 2018. - 480 с.
4. Ҳисоботҳои солонаи КТ ба номи Латиф Муроди шаҳри Ҳисор дар соли 2020.
5. Элмуродов З. Таҳлили фаъолияти истеҳсолӣ дар корхонаҳои кишоварзӣ. Китоби дарсӣ. - Душанбе, Ирфон 2013. -116 с.
6. Элмуродов З. Таҳлили фаъолияти молиявӣ дар корхонаҳои кишоварзӣ. - Душанбе: Эр-граф, 2014. - 96 с.

РУШДИ ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРИИ ХУРД ВА МИЁНА ДАР СОҲАИ КИШОВАРЗИИ ВИЛОЯТИ ХАТЛОН

Наимов Бекмурод Қуғуротович - *номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент мудири кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав.*

Дурнамои рушду тараққии соҳаи кишоварзӣ, фароҳам сохтани шароитҳои рақобатнок дар байни хоҷагиҳои хурду калон,ки бо ҳам ҳамкору якдигарро такмилкунанда бо дарназардошти тамаркуз ва тахассуси истеҳсолотӣ ва хизматрасонӣ шакл гирифтаанд, дар назар мебошад. Гуногунии шаклҳои хоҷагидорӣ бояд ба шаклҳои мухталифи фаъолияти соҳибкорӣ дар шароити имрӯз мутобиқат дошта бошанд. Ҳар як шакли фаъолияти соҳибкорӣ ва моликият ҷойи худро дар иқтисодиёт пайдо хоҳад кард. Бо мақсади ташкили шароит барои гузаронидани сиёсати ягонаи аграрии озуқаворӣ бояд тафриқагузории дақиқи доираи масъулияти мақоми минтақавӣ ва марказии идораи комплекси агросаноатӣ (КАС) ва ҳамкории онҳо дар ҳалли вазифаҳои дар пешистода таъмин карда шавад.

Амалӣ сохтани вазифаи идоракунии давлатӣ ва назорат бояд бо роҳи мунтазам ба таври амудӣ фаъолият намудани ҳамаи хадамоти соҳаи байторӣ, мелиоративӣ, карантинӣ, химиявӣ ва инспексияҳо ва мақомоти ҳудудии онҳо таъмин карда шавад.

Дар соҳаи идоракунии амволи давлатӣ дар КАС гузаронидани инвентаризатсияи дақиқи корхонаҳо ва давом додани хусусигардонии онҳо

бо мақсади баланд бардоштани самаранокии бахши аграрӣ зарур мебошад. Дар бозорҳои аз нигоҳи стратегӣ муҳим сохторҳои ба таври амудӣ ҳамгироишуда таъсис додан зарур аст, ки барои гузаронидани сиёсати озуқавории давлат заминаи асосӣ хоҳад буд.

Барои иҷрои вазифаҳои мазкур иҷрои корҳои зерин зарур мебошанд:

- азнавташкилдиҳии уҳдадориҳои функсионалии Вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқи шароити бозор;
- ба шароити нав мутобиқ гардонидани сохтори амудии низоми мақомоти кишоварзии ҷумҳурӣ.

Давлат хизматрасониҳои зеринро таъмин менамояд:

- таҳияи сиёсати умумии аграрӣ ва соҳавӣ, рушди стратегияи минтақавии КАС, қонунҳо, фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии дахлдор, ки муносибатҳои соҳаро танзим менамоянд;
- пешниҳоди дурнамои миёнамуҳлат ва дарозмуҳлат, иттилоот дар мавриди бозор, маълумоти оморӣ, ҳуҷҷатҳои бойгонӣ, маводи воситаҳои ахбори омма ва веб – сайти вазорат;
- ташкили стансияҳои мошинию технологӣ, ассотсиатсияҳои истифодабарандагони техника, таъсиси ширкатҳои лизингӣ бо ҳиссаи афзалиятдоштаи давлат дар онҳо, азхудкунии истеҳсол ва хизматрасонии олотҳо ва мошинҳои кишоварзии номураккаб;
- таъмини назорати байторӣ, ҳифзи растаниҳо ва сертификатсияи тухмӣ;
- хизматрасонӣ тавассути хадамоти ёрирасон ва муассисиаҳои илмию тадқиқотӣ;
- ҷалби бевоситаи сармояҳои хориҷӣ ва ватанӣ;

Гузаронидани сиёсати давлатӣ дар соҳаи рушди КАС таҳия ва қабули санадҳои меъёрии ҳуқуқии иловагиро талаб менамояд, ки барои ташаккули маҷмӯи низоми қонунгузории аграрӣ ва аз байн бурдани камбудӣ ва мухолифатҳои қонунгузории мавҷуда имконият медиҳанд.

Ба сифати санади асосии қонунгузорӣ барои рушди КАС, ки самтҳои асосии сиёсати аграрии давлатӣ, шакл ва усулҳои дастгирии давлатӣ, танзими КАС ва дигар шартҳои баланд бардоштани маҳсулнокии истеҳсолоти агросаноатиро муайян менамояд, бояд қонун «Дар бораи рушди соҳаи кишоварзӣ» қабул карда шавад (4).

Масъалаҳои соҳаи низоми молиявию кредитӣ ва дастгирии давлатии кишоварзӣ ба таври қонунгузорӣ ҳал намудани онҳоро тақозо менамоянд. Пеш аз ҳама, ин ба масъалаи таъминоти бонкии КАС, реструктизатсияи қарзи корхонаҳои кишоварзӣ аз буҷет, тадбирҳои вобаста ба ислоҳот ва аз нигоҳи молиявӣ солимгардонии онҳо - қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи беҳдошти молиявии ташкилотҳои кишоварзӣ», «Дар бораи бонки кишоварзӣ», инчунин қонун «Дар бораи нодорӣ (муфлисшавӣ)» дахл дорад.

Дар мӯҳлатҳои кӯтоҳтарин қабул кардани санадҳои қонунгузорие, ки хусусияти таъсис ва фаъолияти ташкилотҳои кредитӣ ва суғуртавии деҳотро дар асоси принсипҳои кооперативӣ муайян менамоянд (Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи кооператсияи кредитӣ») зарур аст.

Инчунин масъалаҳои рушди инфраструктураи иҷтимоии деҳот ва маҳалҳои аҳолинишин низ бояд аз нигоҳи қонунгузорӣ ҳал карда шаванд.

Бо мақсади беҳдошти молиявии молистеҳсолкунандагони кишоварзӣ бояд таҷдиди сохтори қарзҳои кредитории онҳо вобаста ба пардохтҳо ба буҷетҳои сатҳҳои гуногун гузаронида шуда, ҳамзамон масъулияти онҳо барои баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот пешбинӣ карда шавад.

Яке аз самтҳои муҳими сиёсати кредитӣ аз ҷалби сармояи хусусӣ ба КАС иборат хоҳад буд. Бартараф сохтани касри захираҳои инвеститсионӣ барои рушди КАС-и ҷумҳурӣ сафарбар намудани ҳамаи манбаъҳои имконпазири чи дохилӣ ва чи берунаро тақозо менамояд. Дар ояндаи наздик ҷалби кредит ва сармояи хориҷӣ низ муҳим мебошад. Ҷалби инвеститсияи мустақими хориҷӣ ба комплекси агросаноатӣ на танҳо яке вазифаҳои асосӣ, инчунин вазифаи ниҳоят мураккаби давлат ба шумор меравад. Ҳалли он дар дурнамои наздик ва миёнамӯҳлат бо риояи як қатор шартҳои зерин имконпазир мебошад:

- шаффофияти инфраструктураи молиявӣ;
- мавҷуд будани пакети (маҷмӯи) лоиҳаҳои инвеститсионӣ;
- розигии шарикони тоҷикистонию хориҷӣ барои таъсиси корхонаҳои муштарак (ё корхона бо 100 фоиз сармояи хориҷӣ) дар ҳамаи бахшҳои комплекси агросаноатӣ, дар навбати аввал дар соҳаи истеҳсолоти воситаҳои истеҳсол;
- фазои мусоиди инвеститсионӣ, пеш аз ҳама заминаи дахлдори қонунгузорӣ барои ҷалб ва истифодаи судманди сармояҳои хориҷӣ;
- дастгирии давлатӣ тибқи барномаҳои тасдиқшудаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Стратегияи рушди ин самт аз ҳамбастагии оқилонаи инвеститсия ва кредитҳои мустақим иборат аст. Инвеститсияҳои мустақим бояд ҳалли вазифаҳои стратегии рушди КАС-ро таъмин намоянд. Онҳо тавассути маблағгузории асосӣ барои навсозӣ ва таҷҳизонии истеҳсолоти мавҷуда ва таъсиси корхонаҳои муосир, инчунин тавассути ҳалли масъалаҳои фурӯш ва содироти маҳсулоти истеҳсолгардида амалӣ карда мешаванд. Яке аз самтҳои истифодаи захираҳои кредитӣ аз пардохти лизинги мошинаҳои кишоварзӣ, таҷҳизоти технологӣ ва чорвои зотӣ иборат хоҳад буд.

Сарфи назар аз саводнокии баланди умумии аҳолии Тоҷикистон, соҳибкорони деҳот ҳанӯз доир ба масъалаҳои хоси ташкил ва рушди агробизнес, махсусан дар соҳаи технологияи истеҳсолоти кишоварзӣ дониши кофӣ надоранд.

Бинобар ин, таъсис додани хадамоти машваратии деҳот (ХМД) зарур аст, ки он бо сохторҳои худ дар ҷойҳо ба соҳибкорони деҳот дар шароити иқтисоди бозаргонӣ дар ҳалли ҳамаи масъалаҳои рушди соҳибкории хурд

ва миёна, паҳн намудани дониши маркетинг ва менеҷмент, таҳлили техникӣ ва молиявии фаъолияти байни роҳбарони субъектҳои хоҷагидор кӯмаки пурраарзиш расонад. Дар оянда ХМД бояд ташкилоти молиявии мустақил гардад (5).

Бояд тазаккур дод, ки соҳаи кишоварзӣ тӯли солҳои охир новобаста аз зарари офатҳои табиӣ ва кишти такрории зироатҳо, ба таъсири омилҳои буҳронӣ тобовар буда, дар сатҳи зарурии устувор қарор дорад. Ҳамчунин ислоҳоти гузаронидашуда дар соҳаи кишоварзӣ, ба хоҷагиҳои деҳқонӣ додани озодии интихоби парвариш намудани ин ё он зироатҳои кишоварзӣ, дар бисёр ҷойҳо гузаронидани кишти такрорӣ дар майдонҳои холишуда, ҳамчунин ҳалли масъалаи қарзии соҳа (қарзи хоҷагиҳои пахтакор) иқтидори соҳаро хеле афзун намудааст.

Дар назар аст, ки дар афзоиши маҷмӯи маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ дар соли 2019 ва солҳои оянда ширкати нави «Ҷунтай – Хатлон - Синсилу» низ саҳми худро мегузорад ва афзоиши маҳсулоти кишоварзӣ вобаста ба зиёд гардидани чунин корхонаҳои азим таҳия карда мешавад.

Ҳаҷми маҷмӯи маҳсулоти кишоварзии ҷумҳурӣ дар соли 2018 аз ҳисоби ҳамаи шаклҳои хоҷагидорӣ 25,9 млрд. сомонӣ бо суръати афзоиши 105,6 фоиз баҳодиҳӣ шуда буд. Нишондиҳандаи мазкур барои солҳои 2019-2020 мутаносибан дар ҳаҷми 28,5 млрд. сомонӣ ва 30,7 млрд. сомонӣ расонида шуд.

Нишондиҳандаҳои мазкур барои солҳои 2019-2020, яъне кишти зироатҳои ғалладона барои ду сол дар майдони 420 ҳазор гектарӣ, пахта мутаносибан 290 ва 289,5 ҳазор гектар, картошка дар майдони 41 ҳазор гектар барои ҳар як сол, сабзавот 56,5 ва 57,8 ҳазор гектар, полезӣ 22,5 ва 23,5 ҳазор гектар, майдонҳои боғҳои мевадиҳанда 94,5 ва 95,5 ҳазор гектар ва майдони ангурзор 34,8 ва 35,6 ҳазор гектар расонида шудааст.

Дар соли 2019 ҳаҷми истеҳсоли зироатҳо, аз ҷумла, картошка 941,9 ҳазор тонна, сабзавот 1710,6 ҳазор тонна, полезии хуроквори 603,8 ҳазор тонна расонида шуд, ки ин нишондиҳандаҳо, яъне истеҳсоли картошка дар соли 2018 дар ҳаҷми 964,6 ҳазор тонна, сабзавот 1735,7 ҳазор тонна, полезии хӯрокворӣ дар ҳаҷми 614,2 ҳазор тонна ва дар соли 2019 истеҳсоли картошка дар ҳаҷми 984,05 ҳазор тонна, сабзавот 1784,3 ҳазор тонна ва полезии хӯрокворӣ дар ҳаҷми 625,9 ҳаз. тонна расонида шудааст.

Дар соли 2019 истеҳсоли мева дар ҳачми 387,9 ҳазор тонна, ангур 219,1 ҳазор тонна ва нишондиҳандаи мазкур дар солҳои 2018 – 2019, аз ҷумла истеҳсоли мева мутаносибан дар ҳаҷми 400,1 ва 415,0 ҳазор тоннагӣ, ангур дар ҳаҷми 224,2 ва 231,1 ҳазор тоннагӣ ҷамовари карда шуд.

Ба мақсади рушди соҳаи чорводорӣ ва таъмини аҳолӣ бо маҳсулоти он дар соли 2019 дурнамои истеҳсоли гӯшти чорво ва паранда (бо вазни зинда) дар ҳаҷми 224 ҳазор тонна, шир 917,1 ҳазор тонна, тухм 369 млн. дона, пашм 7,6 ҳазор тонна, пилла 1,2 ҳазор тонна, асал 4,0 ҳазор тонна ва дар солҳои 2018-2019 истеҳсоли гӯшт мутаносибан 228,0 ва 231,0 ҳазор тоннагӣ, шир 929,3 ва 939,4 ҳазор тонна, тухм 373,6 ва 387,7 млн. донагӣ,

пашм мутаносибан 7,7 ва 7,8 ҳазор тоннагӣ, пилла 1273,0 ва 1298 тоннагӣ ва асал 4028 ва 4068 тонна таъмин гардидааст (2).

Дар соҳаи кишоварзии вилояти Хатлон дар шароити имрӯза шаклҳои гуногуни фаъолияти соҳибкорӣ амал мекунад. Ин шаклҳои фаъолияти соҳибкорӣ аз рӯйи самтҳои созмонёбӣ мақоми ҳуқуқӣ мебошанд: коллективи, ҷамъиятҳои кушода ва пӯшида, ҷамъиятҳои масъулияташон маҳдуд, ҷамъияти саҳмдорон, муассисаҳои иҷоровӣ, хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ва ғайра ки дар расми зерин тасвир карда шудааст (расми 1).

Дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ҳаҷми умумии истеҳсоли маҳсулоти растанипарварӣ майл ба афзоиш дорад. Аммо бо дарназардошти назаррас будани вазни хоси онҳо дар ҳаҷми умумии истеҳсолот ба вазъияти умумӣ таъсире дорад.

Барои мисол, дар хоҷагиҳои деҳқонии (фермерӣ) ҷумҳурӣ ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар соли 2017 дар муқоиса ба соли 2011 ба таври назаррас афзоиш ёфтааст. Дар ин хоҷагиҳо истеҳсоли ғалладонагиҳо аз 19,3 то 68,6, пахта аз 6,6 то 43,8, ангур аз 0,6 то 9,7, картошка аз 6,4 то 74,6, сабзавот аз 4,6 то 26,6, полезиҳо аз 3,9 то 14,3 ҳазор тонна афзоиш ёфтаанд.

Инчунин ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти чорводорӣ: шир аз 0,1 то 0,4, гӯшт аз 0,2 то 0,6 ҳазор тонна афзоиш ёфта, фермерҳои алоҳида ба кирмакпарварӣ низ машғул шудаанд. Чунин вазъиятро метавон дар хоҷагиҳои гуногуни вилояти Хатлон низ мушоҳида намуд.

Шаклҳои гуногуни фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи кишоварзии вилояти Хатлон

Ба корхонаҳои кишоварзӣ мансубанд:
-ассотсиатсияҳо ва ҳоҷагиҳои деҳқонии коллективӣ;
-корхонаҳои байнихоҷагӣ, корхонаҳои иҷоравӣ;
-корхонаҳои дар асоси кооператив ташкилшуда;
-инчунин базаи онҳо ва дигар ташкилотҳои истеҳсолӣ;
–хоҷагиҳои ёрирасони корхонаю ташкилотҳо.

Хоҷагии деҳқонӣ – субъекти хоҷагидории мустақилест, ки фаъолияти он ҳамчун соҳибкор меҳнати шахсии як нафар, аъзои як оила ё гурӯҳи шахсон асос ёфта, заминаи онро қитъаи замин ва дигар амволи ба аъзои он тааллуқдошта ташкил медиҳанд.

Ба хоҷагии аҳолӣ хоҷагиҳои ёрирасони шахсӣ, заминҳои обчакорӣ, боғҳои коллективӣ, ва бустонсаройҳо дохил мешаванд.

Расмӣ 1. Шаклҳои гуногуни фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи кишоварзии вилояти Хатлон

Дар соли 2017 дар муқоиса ба соли 2012 ҳаҷми истеҳсоли ҳам маҳсулоти растанипарварӣ ва ҳам маҳсулоти чорводорӣ дар хоҷагиҳои коллективӣ ба таври назаррас коҳиш ёфтааст. Барои мисол, дар давраи таҳлилӣ ҳаҷми истеҳсоли ғалладонагиҳо 2,5 маротиба, пахта 31 фоиз,

мутаносибан сабзавот 3,1 маротиба, полезиҳо 29,5 фоиз, картошка 2 маротиба, гӯшт 2,5 маротиба, шир 38,3 фоиз, пашм 14,8 фоиз, тухм 2 маротиба коҳиш ёфтааст (3). Тақрибан ҳамин гуна коҳиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти растанипарварӣ ва чорводориро метавон дар дигар шаклҳои хоҷагӣ (хоҷагиҳои давлатӣ, муассисаҳои иҷоравӣ, муассисаҳои байнихоҷагӣ ва дигар хоҷагиҳо) низ мушоҳида кард. Сабаби асосии ба ин миқдор коҳиш ёфтани ҳаҷми маҳсулоти истеҳсолшуда дар ин қабил хоҷагиҳо на танҳо кам шудани майдонҳои кишт, балки вайрон шудани низоми технологӣ низ мебошад. Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) майл ба афзоиш дорад. Ҳамин тариқ, ҳаҷми истеҳсоли ғалла дар соли 2017 дар муқоиса ба соли 2012 45,1 фоиз, пахта 2,1 маротиба сабзавот 2,0 маротиба, ангур 52 маротиба афзоиш ёфтааст. Афзоиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот асосан аз ҳисоби зиёд кардани масоҳати заминҳои кишт ва саршумори чорво таъмин карда мешавад. Хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) дар баробари хоҷагиҳои коллективӣ, истеҳсолкунандаи асосии маҳсулоти кишоварзӣ буда, аксаран сатҳи истеҳсолоти кишоварзиро муайян мекунанд. Аммо дар давраи таҳқиқотӣ истеҳсоли полезиҳо аз 3,6 то 3,2 ҳазор тонна коҳиш ёфтааст, ба ҷуз аз ин истеҳсоли гӯшт ва тухми мурғ низ кам шудааст. Ҳамзамон ҳаҷми истеҳсоли шир дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) қариб 7 фоиз афзоиш ёфтааст.

Яке аз равандҳое, ки дар оянда ба рушди соҳибкори хурду миёна таъсири мусбӣ мерасонад ин пешниҳоди шаклҳои асосноки дастгирии давлатии он мебошад (1).

Фарзияи корӣ ба зарурати ташкили институтҳои нав ва ташаккули комплекси механизмҳо ва равандҳои дастгирии давлатии соҳибкории хурду миёна дар шароити гузариш ба иқтисодиёти инноватсионӣ, муайян кардани меъёрҳои самараноки ташхиси устувории рушди субектҳои соҳибкорӣ, инчунин таҳия ва татбиқи системаи нишондиҳандаҳои баҳодиҳӣ, ки ҷанбаҳои гуногуни хоҷагидории субектҳои соҳибкории хурд ва миёна, ва арзёбии таъсири ҳар як ҷанбаро ба минимизатсияи хавфҳои дохилӣ ва берунаи муҳити институтсионалии соҳибкориро инъикос мекунад. Ин чунин таҳияро дар бар мегирад:

- муносибати нав ба идоракунии рушди босуботи субектҳои соҳибкрии хурд ва миёна бо назардошти хусусиятҳои минтақавии он;
- тақсимоти самараноки дастгирии давлатӣ дар асоси муносибати тафриқавӣ;
- воситаҳои муайян кардани самаранокӣ ва устувории иқтисодии корхонаҳои соҳибкории хурд ва миёна;
- маҷмӯи тадбирҳое, ки ба рушди босубот ва самараноки соҳибкории хурду миёна дар деҳот равона карда шудааст.

Тадбирҳои мазкур ба самараи мултипликативии рушди иқтисодиёт дар маҷмӯъ, баланд бардоштани рақобатпазирии он мусоидат хоҳад намуд, ки ба рушди умумии иҷтимоӣ - иқтисодии Тоҷикистон таъсири назаррас мерасонад.

Бо ин мақсад мо кушиш намудем, ки асосноккунӣ ва таҳияи ҳолатҳои (муқаррароти) нави назариявию методологӣ ва муносибатҳо ба такмилдиҳии танзими давлатӣ ва дастгирии давлатӣ, инчунин арзёбии устувории рушди бизнес - субектҳо бо мақсади коркарди фишангҳое, ки ба максимизатсияи натиҷабахшӣ ва рақобатпазирии корхонаҳои соҳибкории хурду миёна дар ҳудудҳои деҳоти кишвар равона карда шудааст, таҳия намоем.

Ба андешаи мо муносибатҳои назариявӣ ва методологӣ ба ташаккули муҳити институтсионалии соҳибкорӣ аз гурӯҳбандӣ оид ба меъёрҳои муайян иборат аст:

- қоидаҳои расмии фаъолияти соҳибкорӣ (ҷанбаҳои регулятивӣ (муназзим), қонунӣ ва институтҳои ғайрирасмӣ (стереотипҳо рафтор, рейдерӣ, коррупсия (ришватхурӣ).

- ҳайати институтсионалӣ ва субектии иштирокчиёни соҳибкорӣ (иштирокчиёни асосӣ, шарикони доимӣ ва стратегӣ, институтҳои молиявӣ, сохторҳои институтсионалӣ, ки соҳибкоронро ҳифз мекунанд ва ғайра);

- фишангҳои дастгирии институтсионалии субектҳои соҳибкорӣ (грантҳо, қарзҳо, субсидияи меъёри фоизӣ ва ғайра), ки ба таъмини рушди босуботу дарозмуддати корхонаҳои соҳибкории хурду миёна, ташаккули фазои устувору институтсионалӣ, аз ҷумла ҳуқуқӣ равона карда шудааст, ки рушди доимии шумораи субектҳои соҳибкории хурду миёна ва шумораи шуғли аҳолиро таъмин мекунад.

Унсури муҳими таъмини устуворӣ фаъолияти соҳибкории хурду миёна истифодаи самараноки категорияҳо дороиҳо ва захираҳои мухталиф (воситаҳои асосӣ, воситаҳои гардон, захираҳои меҳнатӣ) мебошад. Бо истифодаи нишондиҳандаҳои умумӣ ва хусусии самаранокӣ, дар бораи истифодаи ин ё он намуди захираҳо ва маҷмӯи онҳо маълумот ба даст овардан мумкин аст, ки имкон медиҳад воситаҳои истифодаи ин захираҳо ва таркиби онҳо бо самараи баландтарин ба даст оварда шаванд. Ин барои баланд бардоштани самаранокии фаъолият имконият фароҳам меорад ва ба рушди устувори соҳибкории хурду миёна дар шароити бӯҳрон ва ноустувории иқтисодӣ мусоидат мекунад.

Адабиёт:

1. Барномаи рушди иҷтимоию иқтисодии вилояти Хатлон барои солҳои 2016-2020;

2. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2021;

3. Сарраёсати Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон, 2021;

4. Барномаи ислоҳоти кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2020;

5. Садриддинов Н.Т., Наимов Б.Қ. Рушди самтхои асосии афзалиятноки соҳаи кишоварзӣ-омили муҳимми таъмини амнияти озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2017.

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ КЛАСТЕРОВ ПИЩЕВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ СОГДИЙСКОЙ ОБЛАСТИ РТ

Нурублоева Мадинабону Мавлоновна – *старший преподаватель кафедры Экономика предприятий и предпринимательство, Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан.*

Статья посвящена исследованию теории и практики создания промышленных кластеров в региональной экономике. В частности, в исследовании раскрыты особенности и преимущество создания промышленного кластера в региональной экономике, а также на основе рассмотрения базовых теорий развития кластера определены мероприятия, необходимые для развития кластерных инициатив. Доказано, необходимость и обосновано перспективность создания промышленных кластеров в Согдийской области, в частности в Зеравшанской долине. Доказано, что формирование кластеров в региональной промышленности позволяет повысить производительность, конкурентоспособность и оказывает положительное влияние на решение вопросов занятости и увеличение экспортного потенциала региона.

Ключевые слова: *промышленность, кластеры, эффективность, производительность, конкурентоспособность, конкурентные преимущества, инновационная активность, инфраструктура, регион.*

САМТҲОИ АСОСИИ ТАШКИЛ ВА РУШДИ КЛАСТЕРҲОИ САНОАТИ ХУРОКВОРӢ ДАР ВИЛОЯТИ СУҒДИ ҶТ.

Мақола ба омӯзиши назария ва амалияи ташкили кластерҳои саноатӣ дар иқтисоди минтақа бахшида шудааст. Аз ҷумла, таҳқиқот хусусиятҳо ва манфиатҳои ташкили кластери саноатӣ дар иқтисодиёти минтақаро ошкор намуда, инчунин дар асоси баррасӣ намудани назарияҳои асосии рушди кластер фаъолиятҳое, ки барои рушди ташаббусҳои кластерӣ заруранд, муайян карда шудаанд. Исбот гардида, зарурат ва дурнамои ташкили кластерҳои саноатӣ дар вилояти Суғд, аз ҷумла дар водии Зарафшон асоснок карда шуд. Исбот шудааст, ки ташаккули кластерҳо дар саноати минтақавӣ имкон медиҳад, ки маҳсулнокӣ, рақобатпазирӣ афзоиш ёбад ва ба ҳалли масъалаҳои шуғли аҳолӣ ва афзоиши иқтидори содиротии минтақа таъсири мусбӣ расонад.

Калидвожаҳо: *саноат, кластерҳо, самаранокӣ, маҳсулнокӣ, рақобатпазирӣ, бартариҳои рақобатӣ, фаъолияти инноватсионӣ, инфрасохтор, минтақа.*

THE MAIN DIRECTIONS OF THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF FOOD INDUSTRY CLUSTERS IN THE SUGHD REGION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article is devoted to the study of the theory and practice of creating industrial clusters in the regional economy. In particular, the study reveals the features and benefits of creating an industrial cluster in the regional economy, and also, based on the consideration of basic theories of cluster development, identifies the activities necessary for the development of cluster initiatives. It has been proven, necessary and justified the prospects of creating industrial clusters in the Sughd region, in particular in the Zeravshan valley. It is proved that the formation of clusters in the regional industry allows to increase productivity, competitiveness and has a positive impact on solving employment issues and increasing the export potential of the region.

Key words: *industry, clusters, efficiency, productivity, competitiveness, competitive advantages, innovation activity, infrastructure, region.*

Тенденции современного мира и череда кризисов показали, что экономика Республики Таджикистан с учетом ее зависимости от импорта имеет ряд серьезных структурных и отраслевых проблем. Обеспечение населения страны и внутреннего рынка продовольственными товарами

является одной из актуальных проблем, и ее решение возможно в условиях становления и развития новой системы производственных отношений, особенно в условиях формирования новых хозяйственных укладов. Поэтому формирование промышленных кластеров в регионе, которое предусмотрено в Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года, считается основным направлением решения существующих проблем.

Несмотря на то, что обеспечение продовольственной безопасности и доступа к качественным продуктам в стране объявлено приоритетной задачей национального развития, и определенные работы в этом направлении завершены, зависимость внутреннего рынка от импорта продовольственных товаров еще не устранено или, по крайней мере, сокращено по мере необходимости. В связи с этим мировой опыт показывает, что создание крупных хозяйственных структур, в том числе организация кластеров, может сыграть ключевую роль в решении вопросов обеспечения продовольственной безопасности путем обеспечения развития пищевой промышленности.

В настоящее время малые и средние промышленные предприятия составляют большую часть национальной экономики Республики Таджикистан и играют центральную роль в обеспечении занятости населения, обогащении внутреннего рынка продовольственными товарами отечественного производства, ускорении экономического развития. По мнению Ф.А. Кодирова, «кластеризация данного сектора может сыграть решающую роль в устойчивом развитии регионов страны и повышении их конкурентоспособности» [2, 84].

Также, по мнению Т.А. Сулейманова, «процесс кластеризации может способствовать диверсификации экономики региона, повышению уровня ее конкурентоспособности и стать одним из направлений экономической политики региона в условиях кризиса» [3, 161].

В целом в современное время кластеризация считается новой моделью экономического развития в развитых странах, которая предполагает интеграцию различных предприятий и организаций народного хозяйства и способствует быстрой реструктуризации экономики. С глубоким пониманием важности роли интеграции органам исполнительной власти в регионах совместно с научно-исследовательскими учреждениями следует разработать отраслевые программы, направленные на формирование развития инновационных кластеров. То есть вместе с развитием науки и техники расширяется и содержание таких видов интеграции, что приводит к появлению новых полевых исследований. Появление кластеров как нового понятия в экономике связано с процессом накопления новых знаний.

Как известно, пищевая промышленность является одним из важных звеньев агропромышленного комплекса в обеспечении населения продовольственными товарами, а также в эффективном использовании сырья. Если в советское время пищевая промышленность производила 20 %

всей промышленной продукции, а ее доля соответствовала 8 % производственных фондов и 12 % численности работающих в промышленности республики, то сейчас доля пищевой промышленности в общем объеме производства промышленной продукции страны составляет 27,6 % от объема продукции [4].

Известно, что предприятия пищевой промышленности расположены практически во всех уголках нашей страны. Но важное положение занимает Согдийская область, ведь по официальным данным в 2019 году наибольшая доля производства промышленной продукции во всей Республике Таджикистан пришлась на Согдийскую область и составила 50%, что является показателем активности региона во всей структуре национальной промышленности [1]. В первом квартале 2022 года она составила 60%.

В общем объеме производства промышленной продукции Согдийской области доля продуктов питания составляет 29,8% и занимает первое место в структуре промышленного производства, объединяет более 15 подотраслей, включает 191 предприятий, на которых работает 5,4 тыс. человек. В продовольственной структуре региона наблюдается недостаток производственных мощностей, что вызывает прямые потери ресурсов и конечной продукции. В свою очередь, этот фактор свидетельствует о том, что в регионе в полной мере имеются основы для организации и формирования кластеров пищевой промышленности, и должны активно реализовываться только выгодные инициативы и сотрудничество государства и частного сектора, предпринимателей и других хозяйствующих субъектов.

Следует отметить, что пищевая промышленность Согдийской области включает отрасли, которые занимаются переработкой зерна и производством муки, производством хлебобулочных и макаронных изделий, переработкой высококачественной плодоовощной продукции и других видов продукции. Виды мучной продукции включают 5-6 видов, хлебобулочные изделия 7-8 видов, макаронные изделия 9-14 наименований. За последние годы объем производства молочной продукции увеличился в 2,3 раза, а перечень ее видов достиг 15, соответственно, производство колбасных изделий увеличилось в 2 раза и составило 11 наименований, а также консервов 35 наименований.

Только по городу Худжанд, как отметили власти Худжанда, за первые три месяца 2021 года объем производства промышленной продукции с учетом производства и реализации воды и электроэнергии составил 318,2 млн сомони по сравнению с за аналогичный период прошлого года она увеличилась на 34,5 млн. сомони или 12,2 %[4]. Следует отметить, что за три месяца 2023 года объем производства промышленной продукции в регионе составил 5892,4 млн. сомони, по сравнению с аналогичным периодом прошлого года темп роста с учетом индекса цен составил 110,1 процента[5].

Власти города Худжанда отметили, что в настоящее время общее количество промышленных предприятий в городе достигло 166 единиц. Также 66 малых и крупных предприятий произвели импортозамещающую продукцию на сумму 112,8 млн сомони, что на 10,3 млн сомони или 10,0 % больше, чем за аналогичный период прошлого года.

В этот период производство 65 видов или 55,6% из 117 видов основной продукции по сравнению с аналогичным периодом 2020 года обеспечено более чем на 100%. Также увеличился перечень видов промышленной продукции, которая в основном производится из местного сырья и экспортируется более чем в 16 стран мира [4].

Таким образом, на наш взгляд, для создания кластеров промышленных предприятий необходимо провести следующие мероприятия:

- должны быть разработаны и утверждены нормативно-правовые документы, необходимые для создания и государственной поддержки кластеров;
- должна быть обеспечена необходимая инфраструктура для создания кластеров;
- необходимо обосновать возможности регионов по созданию промышленных кластеров;
- процесс создания и управления кластерами должен быть обеспечен высококвалифицированным персоналом;
- необходимо провести значительную работу в области маркетинга и регионального бренда;
- должны быть определены и конкретизированы приоритетные направления и стратегия развития кластера.

В итоге, отметим, что в организации и развитии кластеров важную роль играет государства и государственная подержка. В процессе создания и укрепления кластеров особое значение имеют меры промышленной политики, политики регионального развития, внешней политики, инновационной политики и политики развития. Меры также должны быть направлены на поощрение партнерства и сотрудничества между государством, малым и средним бизнесом, научными и образовательными учреждениями.

Литература:

1. Информационное агентство «Авеста» // [Электронный ресурс], Адрес сайта: http://avesta.tj/2019/07/01/okolo-50-proizvedennoj-v-tadzhikistane-promyshlennoj-produktsii-prihoditsya-na-sogd/.

2. Кодиров Ф.А. Формирование и развитие региональных инновационных систем кластерного типа в промышленности Республике Таджикистан//В сборнике: Инновации в управлении региональным и отраслевым развитием. Материалы Национальной с международным участием научно-практической конференции. Тюмень, 2020. С. 83-87.

3. Сулейманова Т.А. Кластеризация как эффективный инструмент управления развитием малого бизнеса в регионе с особым

статусом//Вестник Северо-Осетинского государственного университета имени К. Л. Хетагурова. 2021. № 1. С. 155-162.
4. www/president.tj
5. www.sugd.tj.

МУКАММАЛГАРДОНИИ ШАКЛҲОИ ТАШКИЛӢ - ҲУҚУҚИИ ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРИИ ХОҶАГИҲОИ ДЕҲҚОНӢ (ФЕРМЕРӢ)

Бобомуродов Пайрав Хайриевич - *унвонҷӯи кафедраи баҳисобгирии муҳосибии ДДМИТ*

Раҷабов Садриддин Раҳматуллоевич - *ассистенти кафедраи баҳисобгирии муҳосибии ДДМИТ*

Дар мақола оид ба хусусиятҳои асосии фаъолияти хоҷагиҳои деҳқонӣ ва аҳамияти он дар рушди идоракунии иқтисоди миллӣ мавриди омӯзиши ҳамаҷониба ва хулосагирии зарурӣ дода шудааст. Мавқеи асосиро хусусиятҳои асосии фарққунандаи фаъолияти корхонаҳои кишоварзӣ, истеҳсоли маҳсулотҳои кишоварзӣ бобати зарурат ва фароҳам овардани муҳити устувори дохилӣ ва берунӣ барои фаъолияти мӯътадили деҳқон-соҳибкор, инчунин омӯзиши асосҳои ҳуқуқию иқтисодииислоҳоти сектори аграрии иқтисодиёти ватанӣ атрофи муносибатҳои моликият ва дигаргуниҳои калони ба амал омада, таҳлили нишондиҳандаҳои фарққунандаи фаъолияти хоҷагиҳои деҳқонӣ, ҳуқуқҳои васеъи фаъолияти онҳо ва асоснок намудани хулоса ва пешниҳодҳо барои таъмини рушди устувори соҳаи кишоварзӣ дар идоракунии иқтисоди миллиро дар бар мегирад.

Калидвожаҳо: *фаъолияти деҳқонӣ, соҳаи кишоварзӣ, хоҷагии деҳқонӣ, фаъолияти корхонаҳои кишоварзӣ, хусусияти истеҳсолоти кишоварзӣ, деҳқон-соҳибкор.*

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ОРГАНИЗАЦИОННО-ПРАВОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ХОЗЯЙСТВЕННЫХ ХОЗЯЙСТВ (ФХ)

В статье проведено комплексное исследование и сделаны необходимые выводы об основных особенностях деятельности дехканских хозяйств и их значении в развитии управления народным хозяйством. Основное положение занимают основные отличительные черты сельскохозяйственных предприятий, производство сельскохозяйственной продукции и необходимость создания стабильной внутренней и внешней среды для нормальной деятельности фермеров, а также изучение правовых и экономических основ аграрного сектора, реформа, дифференцирующие показатели дехканских хозяйств, их широкие права и обоснование выводов и рекомендаций по обеспечению устойчивого развития сельского хозяйства в управлении народным хозяйством.

Ключевые слова: *дехканское хозяйство, земледелие, фермерство, сельскохозяйственные предприятия, особенности сельскохозяйственного производства, фермер-предприниматель.*

IMPROVEMENT OF ORGANIZATIONAL AND LEGAL ACTIVITIES OF ECONOMIC FARMS (FH)

The article carried out a comprehensive study and made the necessary conclusions about the main features of the activities of dekhkan farms and their significance in the development of national economy management. The main position is occupied by the main distinguishing features of agricultural enterprises, the production of agricultural products and the need to create a stable internal and external environment for the normal activities of farmers, as well as the study of the legal and economic foundations of the agricultural sector, the reform, the differentiating indicators of dehkan farms, their broad rights and the rationale for conclusions and recommendations. to ensure the sustainable development of agriculture in the management of the national economy.

Key words: *dekhkan farm, agriculture, farming, agricultural enterprises, features of agricultural production, entrepreneurial farmer.*

Фаъолияти мӯътадили иқтисоди бозорӣ бидуни рақобати шаклҳои гуногуни хоҷагидорӣ ва субъектҳои бозор ғайриимкон аст. Аз ин рӯ, таъсиси иқтисодиёти бисёрсоҳавӣ, ки ба рушди шаклҳои гуногуни моликият ва идоракунӣ асос ёфтааст, ҳадафи асосии ислоҳоти аграрӣ мебошад ва дар ниҳоят боиси ташаккули комплекси агросаноатӣ самарабахш мегардад. Аз ҷониби дигар, ислоҳот тарҳрезии рушди ҳамаи шаклҳо ва инчунин кафолати озодии деҳқононро дар интихоби худ, ҳифзи ҳамаҷонибаи ҳуқуқӣ ва иҷтимоӣ, инчунин кӯмаки молиявӣ, моддӣ, техникӣ ва ғайраро медиҳад.

Рушди кишоварзӣ - ҷузъи муҳимтарини иқтисодиёти гуногунҷабҳаи таҳияшуда дар бахши кишоварзӣ мебошад. Муносибатҳои бозарӣ муҳити мусоиди берунаро фароҳам меоранд, ки дар он хоҷагиҳои деҳқонӣ озодона мувофиқи манфиатҳои худ фаъолият карда метавонанд.

Мо андешаи В.Н. Боробоваро ҷонибдорӣ мекунем [1, с. 26], ки хоҷагии деҳқонӣ ҳамчун як шакли куллан нави идоракунии хоҷагидорӣ дар шароити муосир аст ва ҳуқуқ ба рушд дорад. Аммо, бо таҳлили тамоюлҳои рушди истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар Ғарб ва инчунин таҷрибаи таърихии Ҷумҳурии Тоҷикистон, метавон хулоса кард, ки хоҷагиҳои деҳқонӣ ва колхозиро иваз намекунанд, балки метавонанд дар баробари онҳо фаъолият кунад.

Ба ақидаи мо, дар шароити муносибатҳои бозорӣ танҳо амалия бояд самаранокии баъзеҳо ва ғайри қобили қабул будани дигаронро тасдиқ кунад ё ягон шаклҳои нави идоракунӣ пайдо намояд. Ҳамин тавр, кишоварзӣ - на алтернатива ба иқтисодиёти васеъмиқёси иҷтимоӣ, муқовимати шаклҳо, балки омезиш ва мукаммалсозии онҳо мебошад. Робита ва рақобатпазирии ин шаклҳо барои истифодаи пурраи захираҳои меҳнатӣ ва моддӣ шароити мусоид фароҳам меоранд. Танҳо мулоҳизакорӣ, асоснокӣ, озмоиши амалии ҳар як қадами нав, истифодаи ҳадди аксари таҷрибаи ҷамъшудаи дигар кишварҳо дар рушди иқтисодиёти кишоварзӣ, аз ҷумла интихоби шаклҳои ояндадори ташкили истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ба ҳалли мушкилоти озуқаворӣ мусоидат мекунад.

Хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ) ҳамчун яке аз шаклҳои соҳибкорӣ дар соҳаи кишоварзӣ баромад мекунанд. Ба ин муттаҳидкунии номи дукаратаи хоҷагӣ дар қонунгузории амалкунанда таъкид мекунад [3, с. 51]. Ин бо он шарҳ дода мешавад, ки истифодаи истилоҳи «хоҷагиҳои деҳқонӣ» таърихан бо шакли кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон робита дорад, аммо ба ақидаи мо ин мафҳум моҳияти муосир ва ояндаи шакли нави идоракунӣ пурра инъикос намекунад. То андозае, онро истилоҳи «хоҷагии фермерӣ», яъне корхонаи сермаҳсул, ки ба меҳнати механиконидашудаи истеҳсолкунандаи мустақили молистеҳсоли деҳот

тавсиф карда мешавад, на хоҷагиҳои нимтабиӣ бо истифодаи меҳнати дастӣ ва таҷҳизоти муқаррарӣ.

Қонунгузорӣ соҳибкорро ҳамчун субъект муайян мекунад, ки фаъолияташ барои ба даст овардани фоида равона карда шудааст ва аз ҷониби ӯ ба шарти масъулияти амволи худ сурат гирифтааст. Талаботи умумии қонунгузорӣ оид ба фаъолияти соҳибкорӣ дар Кодекси Граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар карда шудааст [4]: фаъолияти соҳибкорӣ мустақил буда, бо хавфи худ сурат мегирад, ки барои мунтазам ба даст овардани фоида аз истифодаи амвол, фурӯши мол, иҷрои кор, хизматрасонӣ аз ҷониби ашхоси бо тартиби муқарраргардидаи қонун ба қайд гирифташуда равона карда шудааст.

Ҳамин тариқ, хусусиятҳои асосии субъекти соҳибкорӣ инҳоянд:

-мавҷудияти корхонаи мушаххас (воҳиди ташкилӣ), яъне амалинкамоии фаъолият дар яке аз шаклҳои ташкилию ҳуқуқии пешбининамудаи қонунгузорӣ;

-мустақилияти соҳибкор. Ин маънои онро дорад, ки қарорҳо оид ба ташкил, амалӣ намудани фаъолияти ҷорӣ ва барҳамдиҳии субъекти хоҷагидорӣ танҳо аз ҷониби иштирокчиёни фаъолияти мазкур тибқи тартиби муқарраргардидаи қонун қабул карда мешаванд [2, с. 133].

Дар ин ҳолат, шакли ташкилӣ -ҳуқуқии он аҳамият надорад;

- мавҷудияти амвол ё моликияти ба ӯ тааллуқдошта (мустақилияти моликият);
- мавҷудияти ҳуқуқ ва ӯҳдадориҳои махсус (салоҳияти махсус);
- масъулият барои натиҷаҳои фаъолияти худ;
- имкони дархост барои ҳимояи ҳуқуқҳои поймолшуда ва манфиатҳои иқтисодӣ;
- амалинамоии фаъолияти соҳибкорӣ бо ҳарос ва хавфи худ. Хавфҳои соҳибкорӣ дар соҳаи кишоварзӣ то андозае камтар бо омилҳои субъективӣ (қарорҳои нодуруст, идоракунии бесамар) ва бештар ба омилҳои объективӣ асос ёфтаанд (шароити экологӣ ва иқлимӣ, номутобиқатии нархҳои маҳсулоти саноатӣ ва кишоварзӣ, хатогиҳо дар фаъолияти Ҳукумат вобаста ба дастгирии истеҳсолкунандагони ватанӣ);
- низомнокии гирифтани фоида ба сифати ҳадафи асосии таъсиси корхона;

бақайдгирии ҳатмии шахсоне, ки тасмим доранд фаъолияти соҳибкориро анҷом диҳанд.

Ҳамаи ин сифатҳо дар хоҷагиҳои деҳқонии (фермерии) муосир (фермерӣ) мавҷуданд. Ҳамин гуна фикрро Э.Н. Борисенко пуштибонӣ мекунад, ки се аломати тиҷорати хоҷагиро ҷудо мекунад:

Дар хоҷагии деҳқонӣ мавҷуд будани маҷмӯи васеи озодиҳо ва ҳуқуқҳо дар тамоми соҳаҳои фаъолияти иқтисодӣ;

Моликияти хусусӣ ба воситаҳои истеҳсолот, маҳсулот ва даромад;

Мавҷудияти муҳити мутамаддини иқтисодӣ.

Ҳамзамон, соҳибкорӣ, беш аз ҳама, қобилияти оғоз ва пешбурди тиҷорат, тавлид ва истифодаи ташаббус, таваккал кардан, рафъи муқовимати экологӣ ва ғайраҳоро талаб мекунад. Мутобиқгардонии хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ) ба шароити фаъолияти соҳибкорӣ ин ҷустуҷӯи роҳҳои ҳалли бисёр ихтилофот ва мушкилот мебошад, ки маҳз, ба назари мо, чунинанд:

Таъсиси системаи таъминоти моддию техникии хоҷагиҳои деҳқонӣ тавассути тезонидани хусусигардонии корхонаҳо дар соҳаи хизматрасонии кишоварзӣ; Бартраф намудани заминҳои хурдҳаҷм, мутаносибгардонии андозаи хоҷагиҳо мутобиқи ихтисоси саноатии онҳо дар асоси ҷорӣ кардани механизми меъёрии иҷораи замин ва ташкили бозори замин ҳамчун унсури муҳими системаи ягонаи иқтисоди бозорӣ;

Рушди муносибатҳои иҷора ва қитъаҳои шахсии ёрирасони аҳолӣ ҳамчун шарти воқеии иқтисодӣ барои тавсеаи шакли хусусии хоҷагидорӣ дар деҳот;

Миқсозии равандҳои кооперативикунонӣ ва умумикунонии вазифаҳои истеҳсолӣ ва иқтисодии хоҷагиҳои деҳқонӣ тавассути дарёфт ва интихоби шаклҳои қобили зисти онҳо, ки дар амал таҳия шудаанд, на бо роҳи сунъии моделҳои муайяни назариявӣ.

Хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) аз рӯи табиати худ, субъекти соҳибкории хурд мебошанд. Аз ин рӯ, ба онҳо дар доираи қонун бояд амали Қонун «Дар бораи дастгирии давлатии соҳибкории хурду миёна дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» паҳн шавад, ки ба амалӣ намудани ҳуқуқи шаҳрвандон оид ба истифодаи озоди қобилият ва амволи худ барои анҷом додани фаъолияти соҳибкорӣ ва дигар фаъолияти иқтисодӣ, ки қонун манъ накардааст, нигаронида шуда, муқаррароти умумиро дар соҳаи дастгирии давлатӣ ва ҳавасмандгардонии рушди тиҷорати хурд дар тамоми соҳаҳои иқтисодиёт муқаррар менамояд.

Адабиёт:

1. Бадалов Х.Х. Проблемы учета торговой наценки в условиях рынка // Материалы Республиканской научно-практической конференции на тему «Актуальные проблемы учета, анализа и аудита в Республики Таджикистан» (12 апреля 2013г.) Таджикистан, г. Душанбе: РТСУ стр. 26-28.

2. Низомов С.Ф. Ташкили баҳисобгирӣ ва таҳияи ҳисоботи молиявӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) / С.Ф. Низомов, П.Х. Бобомуродов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. 2020. № 8. С. 133-140.

3. Низомов С.Ф. Хусусиятҳои баҳисобгирии хароҷоти истеҳсолии маҳсулоти кишоварзӣ / С.Ф. Низомов, Д.Ҷ. Икромова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. 2020. № 2. С. 51-60.

4. Тафсир ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ)» аз 15 марти соли 2016 таҳти №1289.

ОРГАНИЗАЦИЯ СИСТЕМЫ СОЦИАЛЬНОГО СТРАХОВАНИЯ В ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАНАХ

Ормоновой Мохру Мухаммадиевна - *ассистент кафедры страхования ТГФЭУ*
Хусайнов Муродали Сайдамирович - *к.э.н., и.о. заведующего кафедры страхования.ТГФЭУ.*

В статье рассматриваются современные путы организации системы социального страхования в Европейских странах. Приведено анализ источников его финансового обеспечения, определён национальнный и европейский опыт функционирования системы социальной защиты населения, финансируемых особенно за счет страховых взносов и государственной поддержки.

Ключевые слова: *социальная политика, социальная защита, страховые выплаты, социальное страхование.*

ТАШКИЛИ СИСТЕМАИ СУҒУРТАИ ИЧТИМОИ ДАР МАМЛАКАТҲОИ ХОРИҶӢ.

Дар мақола роҳҳои муосири ташкили системаи суғуртаи иҷтимоӣ дар кишварҳои Аврупо баррасӣ мешавад. Сарчашмахои таъминоти молиявии он тахлил карда, тачрибаи миллӣ ва аврупоии фаъолияти системаи хифзи ичтимоии ахоли, ки махсусан аз хисоби хакки сугурта ва дастгирии давлат маблаггузори мешавад, муайян карда шудааст.

Калидвожаҳо: *сиёсати иҷтимоӣ, ҳифзи иҷтимоӣ, пардохтҳои суғурта, суғуртаи иҷтимоӣ.*

ORGANIZATION SYSTEM OF SOCIAL INSURANCE IN FOREIGN COUNTRIES

The article discusses modern acts on the organization of social insurance systems in European countries, based on an analysys of sources from financial support , the national and European experience in the functioning of the population financed especially at the expence of state support insurance premiums, is determined.

Keywords: *social politics, social protection, insurance payments, social insurance.*

В условиях рыночной экономике проблемы социального страхования и социального обеспечения является одним из важный в социальной политике каждого страны. Следует отметить что в каждый стране социальное страхование граждан прошло свой исторический путь возникновение и развития, но при всей подобность поставленных задач по их развитию способы и подходы к их решению неотъемлемо различаются. Социальное страхование в Европейских странах во многом превосходит тот уровень, которым гарантированно обеспечены российские граждане. Система социального страхования в качестве основного источника финансирования использует средства из специальных внебюджетных фондов, формирующихся не без помощи государства. Финансовую основу этих фондов составляют целевые взносы от работодателей и работников.

В европейских странах система социальной защиты населения оплачивается в основном посредством страхового механизма за счет страховых взносов, которые уплачиваются как работодателями, так и самими работниками. В России же страховые взносы уплачивают только работодатели, а работники при изъявлении желания могут вносить средства в негосударственные фонды или управлять ими, размещая в негосударственных внебюджетных фондах. В Российской Федерации пролеживается самое наименьшее ограничение по размеру облагаемого

взносами дохода и высокая степень государственного вмешательства в систему социальной защиты населения.

Следует отметит что, сильная сторона института социального страхования связана с тесной увязкой индивидуального вклада страхуемого и его страхователя (работодателя) с размером пенсий и пособий, которые он может легко рассчитать исходя из величины страховых тарифов, размера заработной платы и периода внесения страховых взносов (табл. 1). Хотя в социальном страховании имеет место и не страховое перераспределение, но оно приближается к разумным пределам, с которыми, как правило, страхуемые и их работодатели согласны.

Таблица 1.

Совокупные ставки страховых тарифов по обязательному социальному страхованию в различных странах, в % к размеру оплаты труда на 2022 год

№	Страна	Социальное страхование	Налоговые средства (госбюджета) на социальную защиту	Доходы от капитала и другие поступления
		взносы работников	взносы работодателей	всего
1	Австрия	27,7	42,3	70,0
2	Бельгия	25,7	47,1	72,8
3	Канада	10,1	15,8	25,9
4	Швейцария	41,3	28,1	69,4
5	Германия	27,5	36,7	64,2
6	Испания	51,7	23,1	74,8
7	Финляндия	8,0	43,1	51,1
8	Франция	26,6	52,6	79,2
9	Великобритания	17,3	29,2	46,5
10	Греция	30,8	32,7	63,5
11	Италия	16,7	13,0	29,7
12	Япония	26,4	30,0	56,4
13	Индия	25,4	56,4	81,8
14	Швеция	0	72,6	72,6
15	США	30,6	35,5	66,1

На основе обобщения мирового опыта организации систем социального страхования можно утверждать, что по сравнению с другими формами коллективного социального обеспечения (например, социальной помощью или фирменными (корпоративными) системами) данный институт защиты обладает рядом важных преимуществ.

Во-первых, трудящиеся (от которых, как правило, требуется внесение страховых взносов) вовлекаются в процесс резервирования страховых накоплений.

Во-вторых, создаются специализированные (а потому и высокоэффективные) страховые учреждения, занимающиеся исключительно профилактикой, медицинским обслуживанием и денежными выплатами, которые обеспечиваются одной и той же организацией (социальная защита под одной крышей), что дает максимум удобства для страхуемых.

В-третьих, гарантируются («материализуются») конституционные права граждан, делающих страховые взносы, что защищает их от произвольных решений органа, отвечающего за выплату пособий. Выплаты гарантируются путем выделения (резервирования) определенных ресурсов и их распределения в течение длительного периода в соответствии со страховыми (актуарными) расчетами.

Данные таблицы 1. показывает то что наибольшая нагрузка по уплате страховых выплаты на работодателей приходится во Франции. В России в отличие от европейских стран страховые взносы на социальное страхование платят исключительно работодатели: в Пенсионный фонд – 22% от фонда оплаты труда, в ФФОМС – 5,1%, в ФСС – 2,9%, что в совокупности составляет 30% [4]. В Германии работодатель и работник уплачивают страховые взносы примерно по одинаковой ставке.

Следует отметить, что страны Европейские страны уделяют достаточно большое внимание социальной составляющей проблемы безработицы. Большинство стран ЕС имеет действующую систему социальной поддержки, неотъемлемым элементом которой является поддержка человека при потере работы.

В системе социальной поддержки населения в Европе можно выделить два основных вида:

1)социальная поддержка безработных, которая осуществляется за счет средств государственного бюджета (обычно осуществляется в дополнение к основной системе страхования безработных);

2)базовое пособие в рамках обязательного страхования от безработицы, покрываемое взносами работодателей и работников. Величина пособия по безработице в Европе довольно высока, а условия предоставления пособия достаточно жесткие, в частности необходимо соблюдение большого перечня требований для получения права на социальную поддержку. Данная система обеспечивает невысокий уровень безработицы и в то же время финансовое благополучие лиц, получающих пособия. В России же ситуация совсем иного порядка. Здесь имеются достаточно низкие размеры пособий и одновременно неоправданно большая продолжительность их выплаты.

Изучая систему социального обеспечения в Германии, можно отметить, что ее основом выступает обязательное социальное страхование. Германия это, прежде всего, страна, в которой развивается классическое социальное страхование. Германия одна из первых стран, которая ввела общегосударственные программы, такие как медицинское страхование, пособие по болезни, пенсионное обеспечение, страхование от несчастного

случая на производстве. Согласно регламентации по трудовому законодательству Германии, работодатель должен застраховать своего сотрудника в связи с риском возникновения социальных ущербов.

При этом под термином «социальное страхование» понимается 5 видов различных страховых договоров, которые разработаны социально-трудовыми ведомствами на базе Кодекса социального права:

-государственное медицинское страхование, которое представлено государственными медицинскими кассами;

- государственное обязательное страхование в связи с возможностью возникновения необходимости в уходе по болезни или старости,

-предоставляемое государственными медицинскими кассами;

- пенсионное страхование, которое предоставляется земельными или федеральными страховыми обществами для наемных работников;

- страхование на случай потери работы, предоставляемое федеральным ведомством по труду;

-государственное обязательное страхование от последствий несчастного случая на производстве,

- предоставляемое союзом предпринимателей одной или родственной отрасли промышленности.

Малый бизнес Германии, работающий только на себя и не нанимающий рабочую силу, заключают самостоятельно социальные страховые договоры.

При этом они законодательно освобождаются от двух обязательных социальных страховок:

-страхование на случай потери работы;

-пенсионного страхования.

В Германии финансовой базой системы социальной помощи являются фонды социального страхования, которые несут солидарную ответственность друг за друга. Они совместно с помощью своих взносов финансируют страховые услуги и тем самым приобретают право получения услуг вследствие наступления страхового случая. Размер обязательных взносов зависит от их доходов; пенсия и пособие по безработице зависят от размера их взносов. Если рассматривать, как складывается общий размер ставки социального страхования, то можно отметить, что она, в первую очередь, зависит от вида выбранной сотрудником «больничной кассы» и формируется в границе от 43 до 46% от размера начисленной ему оплаты труда[6].

В Германии социальное страхование реализуется в обязательной форме на основе национального законодательства. Безусловно, в Германии фонды социального страхования, как и в России, испытывают дефицит финансовых ресурсов в условиях несоответствия доходов и социальных выплат, поэтому государство ежегодно оказывает им значительную финансовую помощь посредством предоставления субсидий.

С точки зрения организационной структуры для системы социальной защиты Германии характерна разобщенность учреждений, оказывающих

услуги в области социального страхования. В качестве относительно независимых функционируют организации по пенсионному обеспечению, медицинские страховые организации и др. Наряду с социальным страхованием в системе социальной защиты, предусмотрены механизмы социальной помощи, предоставляемой в случае, если все виды страховых социальных пособий исчерпаны. Финансирование системы социальной защиты в Германии осуществляется из взносов застрахованных лиц наемного труда и работодателей, за счет государственного бюджета, а также за счет симбиоза различных источников финансового обеспечения. Гарантом выполнения социальных обязательств выступает государство, перераспределяя часть средств на покрытие расходов в виде государственных дотаций. Причиной этого является признание государством особой роли, которую играют органы социальной защиты в условиях социальной рыночной экономики, состоящей в решении задач по поддержанию стабильности и социальной справедливости, необходимых для успешного функционирования и развития социально-экономической сферы страны.

Самая либеральная система страхования создана в Великобритании. В Великобритании функционирует саморегулируемая модель страхования, поэтому в стране не работают органы страхового надзора за участниками рынка страховых услуг. А страховой надзор осуществляет промышленный департамент. Эволюция становления и развития страхового рынка Британии предопределила его структуру, которая представлена Лондонским рынком и пост национальными компаниями. Участники Лондонского рынка страхуют иностранных клиентов. [3].

В Великобритании накоплен уникальный опыт правового регулирования системы социального обеспечения, который нашел применение в законодательстве многих стран мира, и сегодня продолжает влиять на тенденции его развития. Социальное обеспечение Великобритании представляет собой унифицированную систему, охватывающую практически все население страны.

Основным источником системы финансирования социального обеспечения Великобритании выступает государственный бюджет и страховые взносы работников.

В ее рамках выделяются две крупнейшие подсистемы:

1) национальное социальное страхование, включающее программы пенсионного страхования, обеспечения по инвалидности, страхования от несчастных случаев на производстве, поддержки материнства, социальной помощи и страхования по временной нетрудоспособности (пособия по болезни);

2) национальное здравоохранение, представляющее медицинские услуги всем жителям страны (кроме пособий по временной нетрудоспособности), а также длительно проживающим на территории Англии иностранцам.

Для английской системы социальной защиты населения характерны две специфические особенности. С одной стороны, в рамках системы социального страхования отсутствуют специальные, организационно оформленные институты, занимающиеся страхованием конкретных видов социальных рисков — страхования по старости, по болезни, от безработицы, от несчастных случаев на производстве и др. Все программы социальной защиты объединены в рамках единой системы социальной защиты. С другой стороны, для системы социальной защиты Великобритании характерна большая роль государственных учреждений в обеспечении социальными услугами и выплатами, а также — в силу эволюционного развития — их тесная связь с частными страховыми программами.

Особенности финансирования системы социальной защиты в Великобритании определяется разделением этой системы на две части — национальное здравоохранение и национальное социальное страхование, первая из которых финансируется преимущественно из государственного бюджета, а вторая — за счет страховых взносов самых работников и предпринимателей. Помимо здравоохранения, которое почти на 90% субсидируется за счет бюджета, финансирование за счет налоговых источников характерно для обеспечения от несчастных случаев на производстве, а также семейных пособий [1].

Во Франции также очень велика роль социального страхования. Особенность французской системы социальной защиты — очень сложная организационная структура, а также высокая доля расходов на социальные программы, которая превышает средний уровень по ЕС. Для нее характерны следующие особенности. Во-первых, существование разветвленной системы профессионально-отраслевых схем социального страхования. Во-вторых, наличие развитой системы семейных пособий, которая стала результатом длительной эволюции, в ходе которой вводились и совершенствовались различные инструменты государственной семейной политики и формы семейных пособий. В-третьих, большая роль дополнительных систем социальной защиты, особенно в области пенсионного и медицинского страхования. Особенность французской системы социальной защиты состоит также в том, что в основе ее финансирования используются не только государственные схемы социального страхования, но и обязательные дополнительные профессиональные системы страхования, которые используют распределительный принцип финансирования.

Во Франции тот или иной вид социальной поддержки финансирует конкретный уровень социальной защиты, национальный или региональный, который представлен таким институтом, как страховые кассы. Региональные и местные кассы социального страхования Франции являются самоуправляемыми организациями, каждая из которых имеет собственное правление, состоящее из представителей застрахованных и работодателей. Основным источником финансового обеспечения системы

социальной защиты во Франции являются страховые взносы работников и работодателей. Исключение составляет лишь страхование по безработице и семейные пособия, доля государственных дотаций в которых существенно выше, нежели в других отраслях социального обеспечения, а также страхование от несчастных случаев, финансируемое исключительно за счет взносов работодателя [2].

Также Франция осуществляет ряд мер по стимулированию страхования жизни. Основной метод по стимулированию развития страхования жизни — это введение серьезных налоговых льгот по страхованию жизни, в частности: 1) начисляемые проценты по договору страхования на сумму выплаченных страховых премий, не облагаются налогом. Это приводит к тому, что договор страхования жизни выгоднее для человека, нежели банковский депозит. Данная льгота имеет действие во Франции, если срок действия договора страхования жизни составляет более 8 лет; 2) капитал, получаемый по договору страхования жизни, в случае смерти страхователя не подлежит обложению налогом на наследство, размер по которому может варьироваться размер от 5 до 60% [5].

Таким образом, современная система государственной социальной защиты населения в странах ЕС включает две организационные формы в виде социального страхования и обеспечения, финансируемых за счет средств государственного бюджета и страховых взносов, как работодателей, так и самих работников. Во всех европейских странах доминируют обязательные формы социальной поддержки, основу которой составляет социальное страхование. Вместе с тем, в Великобритании, Нидерландах и Франции не функционируют традиционные модели социальной защиты. В современных условиях механизм социального страхования в странах ЕС предполагает использование значительного разнообразия форм, методов и инструментария, приспосабливаясь к социальным и экономическим условиям жизни населения в условиях риска и неопределенности.

Литератра:

1. Долина О. Н. Государственное финансовое регулирование социальной сферы и социальных рисков / О. Н. Долина // Аудит и финансовый анализ. –2018.–№4–С.25.

2. Кириленко О. П. Социальное обеспечение (история, теория) - М: НИОНС,2021–563с.

3. Углова К.М. Роль государства в развитии отраслей социального комплекса// «Современные аспекты экономики». –2018. - №1 – С. 64-67.

4. Шишкин, С.В., Смирнов, С.Н., Сидорина, Т.Ю. Экономика социальной сферы. Социальная политика. – М.:ИД ГУ ВШЭ, 2016. – 372 с.

5. Ямашкин П.М. Особенности современного развития социальных услуг: Препринт.–СПб.:изд-воСПбГУЭФ,2013.–515с.

6. Янучарова Т. В. Зарубежный опыт бюджетного финансирования социальной защиты/ Т. В. Янучарова // Государственная власть и местное самоуправление. – 2019. – № 2. – С. 35-42.

НАҚШИ СОҲИБКОРИИ ИСТЕҲСОЛӢ ДАР РАВАНДИ НАВҶОРИСОЗИИ ИҚТИСОДИЁТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Пирова Меҳрангез Азизовна - *муаллими калони кафедраи молияи ДДМИТ.*
Фирӯзаи Ҳусейн - *магистранти курси 1-уми ихтисоси 1-25010401 молияи ДДМИТ.*

Дар мақолаи мазкур нақши соҳибкории истеҳсолӣ дар раванди навҷорисозии иқтисодиёт ва фаъолгардонии соҳибкории инноватсионӣ ҳамчун бахши фаъоли иқтисоди муосир мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Ҷабҳаҳои назариявии масоили раванди навҷорисозӣ дар иқтисодиёт , ташаккул ва рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шарҳ дода шудаанд. Таваҷҷӯх ба аҳамияти махсуси соҳибкорӣ дар рушди иқтисоди Тоҷикистон , ки аз хусусияти муқарарии инноватсионии соҳибкорӣ сарчашма мегирад, зоҳир гаштааст. Самтҳои асосии ташаккули устувор ва самараноки фаъолияти соҳибкорӣ баён гардидааст.

Калидвожаҳо: *навҷорисозӣ, инноватсияҳо, соҳибкории истеҳсолӣ, фаъолияти инвеститсионӣ, навоварӣ, навгонӣ, трансформатсияи иқтисодиёт, инфрасохтори инноватсионӣ.*

РОЛЬ ПРОИЗВОДСТЕННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В ПРОЦЕССЕ МОДЕРНИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН.

В данной статье рассматриваются роль произвостенного предпринимателства в процессе модернизации экономики и активизации инновационного предпринимательства как динамичный сектор современной экономики Республики Таджикистан. Освещены теоретические аспекты проблемы модернизационного процесса в экономике, формирования и развития производственного предпринимательства в Республике Таджикистан. Внимание уделяется особому значению предпринимательства в развитии экономики, которое вытекает из естественного инновационного характера предпринимательства. Изложены основные направления формирования устойчивой и эффективной предпринимательской деятельности.

Ключевые слова: *модернизации, инновации, производственная преприниматeлства, инвестиционная деятельность, новшество, нововведение, трансформация экономики, инновационная инфраструктура.*

THE ROLE OF INDUSTRIAL ENTREPRENEURSHIP IN THE PROCESS OF MODERNIZATION OF THE ECONOMY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article discusses the role of manufacturing entrepreneurship in the process of modernizing the economy and activating innovative entrepreneurship as a dynamic sector of the modern economy of the Republic of Tajikistan. Theoretical aspects of the problem of the modernization process in the economy, the formation and development of industrial entrepreneurship in the Republic of Tajikistan are highlighted. Attention is paid to the special importance of entrepreneurship in the development of the economy, which follows from the natural innovative nature of entrepreneurship. The main directions of the formation of sustainable and efficient entrepreneurial activity are outlined.

Key words: *modernization, innovations,industrial entrepreneurship, investment activity, novelty, introductions, economic transformation, innovation infrastructure, innovation process strategy.*

Яке аз самтҳои асосии ислоҳоти иқтисодӣ ин гузаштан ба шакли индустриалӣ-инноватсионии рушди иқтисодиёт ба ҳисоб меравад, ки он

ҳамчун ҳадафи чоруми Стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 2030 эътироф шуда, ҷои махсусро дар ин самт ташкили соҳибкории истеҳсолӣ ишғол менамояд. Инкишофи соҳибкории истеҳсолӣ дар навбати худ ба рушди муҳити бозори рақобатпазир, ғанӣ гардонидани бозори истеъмолӣ бо маҳсулоти ватанӣ, ташкили ҷойҳои нави корӣ ва ташаккули доираи васеи соҳибмулкон мусоидат намуда, ҳамзамон ҷалби сармоягузорӣ, хусусан сармоягузории дохилиро тақозо менамояд.

Чи тавре ки Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон соли 2018 дар Паёми навбатии худ ба Маҷлиси Олӣ қайд намуданд: «Аз рӯи натиҷаи чораҳои аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон андешидашуда, таи 3 соли охир ҳиссаи соҳаи саноат дар ММД аз 15,2 фоиз то 17,2 фоиз афзоиш ёфтааст. Вобаста ба ин ҳолат ва боназардошти муҳимияти соҳаи саноат дар ҳалли масъалаҳои иҷтимоию иқтисодӣ, ташкили ҷойҳои нави корӣ пешниҳод менамоям, ки саноатикунонии бошиддати кишвар ҳамчун ҳадафи чоруми миллӣ эълон карда шавад. Бо назардошти ин ба мо зарур меояд, ки то давраи соли 2030 ҳиссаи соҳаи саноатро дар ММД то 22 фоиз афзоиш диҳем». [1].

Ҷадвали 1

Нишондиҳандаҳои ҳаҷми истеҳсол ва содироти маҳсулоти асосии саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2016 то сентябри 2020

	2016	2017	2018	2019	2020
Ҳиссаи нахи пахтаи коркардшуда, бо в %	11,0	20,0	24,0	28,0	32,0
Ҳиссаи пиллаи коркардшуда, бо %	25,0	27,0	30,0	35,0	40,0
Истеҳсоли матои пахтагин, млн. $м^2$	2,5	3,4	4,0	15,0	40,0
Истеҳсоли семент, млн. тонна	2,0	3,1	3,8	4,2	1,5
Содироти қувваи барқ, млн. кВт/соат	17232	18144	19742	20676	21000
Содирот - ҳамагӣ (млн. долл. ШМА)	899,9	1192,3	1073,3	1537,5	1787,7

Манбаъ: Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020

Маълумоти дар ҷадвали 1 овардашуда собит месозад, ки асосҳои рушди кишвари мо аслан ба содироти ашёи хом равона гардидааст, ки дар асл ғайри қобил будани саноатро ҷиҳати дар шароити имрӯза ҷоннок намудани фаъолияти инноватсонӣ-инвеститсионӣ нишон медиҳад. Аксари субъектҳои соҳаи саноат бинобар кӯҳна будани таҷҳизот (маънавӣ ва ҷисмонӣ) имконияти гузаришро ба намуди инноватсионии рушд надоранд.

Қафомонии калони технологӣ, таъсирпазирии пасти менеҷмент ба тағйироти инноватсионӣ ва сармоягузории нокифоя ба фаъолияти инноватсионӣ имкон намедиҳанд, ки бисёре аз саноатчиён ба қадри кофӣ ба бартарияти рақобатпазир комёб шаванд. Имрӯз корхонаҳои ватании мо инноватсияҳои ҳиссавии камсамарро истифода мебаранд ва он далели

набудани стратегияи инноватсионӣ махсуб меёбад, ки имконияти амалӣ намудани инноватсияи аз рӯи ҳаҷми худ калон ва фаъолияти инноватсионӣ-инвеститсионӣ фароҳам меорад.

Боиси қайд аст, ки афзоиши иқтисодӣ ва тағйироти технологӣ байни ҳам зич алоқаманд мебошанд. Зиёда аз ин, тағйироти технологӣ манбаи асосии афзоиши иқтисодӣ ба ҳисоб меравад. Танҳо фаъолияти инноватсионӣ боиси афзоиши маҳсулнокии омилҳои истеҳсолот мегардад.

Дар ин асно, бартарафсозии маҳдудиятҳо вобаста ба таклифоти сармоя ва меҳнат бо роҳи ҷалб намудани инвеститсияҳо ба донишу технологияҳои нав боис мегардад. Мусаллам аст, ки бо ҳамин тарз метавонад маҳдудиятҳои дигари фаъолияти хоҷагидорӣ, аз қабили экологӣ, ҳудудӣ, ашёи хом низ бартараф карда шаванд.

Тамоюлҳои ҷаҳонӣ чунонад, ки шумораи зиёди кишварҳо бо кӯшиши бошитоб устувор намудани рақобатпазирии худ тадриҷан аз рушди ба омилҳои истеҳсолот ва инноватсия асосёфта ба рушди ба фаъолияти инноватсионӣ асосёфта мегузаранд.

Имрӯз миёни як қатор олимони муосир (Г. Б. Клейнер, Н. Е. Егорова, Е. Р. Майн, В. Королев) ду модели рафтори соҳибкории агентҳои иқтисодӣ муайян карда шудааст: классикӣ ва инноватсионӣ. [3, 4].

Модели якум ба зиёдкунии фоида ва ба даст овардани самараи зиёдтар аз ҳисоби захираҳои дар ихтиёрбуда дар асоси технологияҳои мавҷуда равона карда шудааст. Модели классикӣ вобаста ба воситаҳои расидан ба ҳадафҳои гузошташуда дорои ду навъ мебошад:

1) кӯҳнаю прагматикӣ (дар асоси истифодаи захираҳои истеҳсолии душвор ба кор даровардашаванда);

2) истеъмолӣ (дар асоси қонеъсозии нисбатан пурра, дақиқ ва суроғавии талаботи истеъмолкунанда).

Навъи кӯҳнаю прагматикии рафтор вазифаҳои муҳими ҷорӣ кардан ва рушди методҳои муосири пешбурди хоҷагидории бозориро иҷро менамояд (фарҳанг ва одоби бизнес, омодасозии кадрҳои соҳибкорӣ ва дигар). Он асосан ҷиҳати ташкил намудани инфрасохтори зарурии бозор мусоидат менамояд.

Модели дуюм ба дарёфти технологияҳои нисбатан босамари коркарди захираҳо ва методҳои иқтисодии пешбурди хоҷагидорӣ равона карда шуда, ба зиёдшавии фоида, чун қоида, танҳо дар ояндаи муайян оварда мерасонад. Дар ин ҳолат соҳибкор бо истифодаи захираҳои дохилӣ ва беруна бо ташкил намудани стратегияи нави рушди иқтисодӣ, ба зиммаи худ хавфҳои инноватсиониро мегирад, ки он бо фаъолияти навгонисозӣ алоқаманд мебошад.

Модели инноватсионии рафтори соҳибкорӣ ба мамлакатҳои дорои иқтисодиёти пешрафтаи бозорӣ муҳим мебошад. Вале, бо назардошти ҳадафҳои стратегии дар Стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 2030 муқарраршуда барои ҷумҳурии мо низ, метавонад, аҳмияти калон дошта бошад, зеро барои амалишавии он иштирок давлат зарур мебошад. Маҳз инноватсияҳои технологӣ ва техникӣ - иқтсиодӣ метавонанд

самаранокии фаъолияти иқтисодии корхонаҳор баланд бардошта, дар навбати худ иқтисодиёти кишварро боло баранд.

Омили инноватсионии баландбардории рақобатнокӣ солҳои охир муҳимияти худро бештар намудааст. Маҳз фаъолгардонии он на танҳо баромадан аз бӯҳрони иқтисодии ватанӣ инчунин барои гузаштан аз марҳилаи рушди рақобатнок дар асоси омилҳои истеҳсолӣ, ба марҳилаи инвеститсионии рушди рақобатнок ва мутобиқгардонӣ бо марҳилаи инноватсионӣ (навҷорисозӣ) замина ба вуҷуд меорад. Барои таъмини баландбардории сатҳи омилҳои истеҳсолот, ки дар Тоҷикистон нисбатан маҳдуд мебошад, ҳаҷми калони сармоягузориро талаб менамояд. Ин гузариш ба марҳилаи навҷорисозӣ комилан асоснок карда шудааст, гарчанде гузариш аз як марҳила ба марҳилаи дуюми рушд дар асоси сармоягузорӣ ин маблағгузорӣ на ба баланбардории рақобатнокии соҳаи алоҳида балки ба такрористеҳсоли одии онҳо мебошад.

Дар иқтисоди кишварамон имрӯзҳо сатҳи техникии аксарияти мутлаки фонҳои асосӣ нисбат ба дигар давлатҳои ҷаҳон хеле ақиб мондааст ва сарфи маблағ барои такрористеҳсоли онҳо -яъне кулан ба таъхир гузоштани қафомонии техникии Тоҷикистон мебошад. Аз ин рӯ бояд афзалияти рушди иқтисодиро дар асоси фаъолгардонии фаъолияти инноватсионӣ дар соҳаҳои базавии илмталаби хоҷагии миллӣ, ки муҳарики пешрафти иқтисодӣ ҳисоб меёбад равона созем. Омилҳои истеҳсолот ва сармоягузорӣ на мақсад , балки воситаи илман асоснок кардашудаи фаъолияти инноватсионӣ ба шумор рафта, мақсади асосӣ ин инкишофи рушди техникӣ- иқтисодии кишвар ва баландбардории сатҳи зиндагии аҳолӣ мебошад.

Адабиёт

1. Паёми Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз 26 декабри соли 2018. [Захираи электронӣ] http://www.prezident.tj

2. Портер М. Международная конкуренция. - М.: Междунар. отношения, с.1993. – с. 896.

3. Егорова Е., Майн Е. Р. Малый бизнес в России: экономический анализ и моделирование. - М.: ЦЭМИ РАН, ИСЭПН РАН, с.1997.

4. Клейнер Г. Б. Стратегия предприятия. - М: Изд-во «Дело», с. 2008. – с.568.

ЗАВИСИМОСТЬ ЭКСПОРТА ТОВАРОВ И УСЛУГ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН ОТ ВНЕШНИХ ФАКТОРОВ

Юнусзода Холмуроди Курбонали - *кандидат экономических. наук, ведущий научный сотрудник отдела моделирование и прогнозирование социально-экономических процессов Института экономики и демографии Национальной академии наук Таджикистана.*

Сафаров Илхом Нурмахмадович – *заместитель начальника управления по науке и инновациям ТГФЭУ.*

В последние годы проблемы темпы роста экспортного потенциала страны стали особенно актуальными. Это обусловлено тем, что экспорт товаров и услуг является важным критерием при оценке и характеристике степени развитости экономики.

В статье рассматривается влияние внешних факторов на рост экспорта товаров и услуг Республики Таджикистан. Авторами предложена эконометрическая модель на основе выборке влияющих факторов. Расчёт проведён на основе множественной регрессии с помощью программы EViews.

Ключевые слова: *экспорт товаров и услуг, влияющие факторы, темпы роста, физический объём экспорта, ВВП, экономическое развитие.*

ВОБАСТАГИИ СОДИРОТИ МОЛ ВА ХИЗМАТРАСОНИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН АЗ ОМИЛҲОИ БЕРУНА

Солҳои охир муаммоҳои суръати рушди иқтидори содиротии кишвар мубрам гардидааст. Ин аз он гувоҳ медиҳад, ки содироти мол ва хизматрасонӣ маҳаки муҳим дар вақти баҳодиҳӣ ва тавсифи дараҷаи рушди иқтисодиёт мебошад.

Дар мақола таъсири омилҳои беруна ба рушди содироти мол ва хизматрасонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ шудааст. Аз ҷониби муаллифон модели эконометрикӣ дар асоси интихоби омилҳои таъсиррасонанда пешниҳод гардидааст. Таҳлилҳо дар асоси регрессияи бисёрпаҳлӯ бо ёрии барномаи EViews гузаронида шудааст.

Калидвожаҳо: *содироти мол ва хизматрасонӣ, омилҳои таъсиррасонанда, суръати рушд, ҳаҷми воқеӣ содирот, ММД, рушди иқтисодӣ.*

DEPENDENCE OF THE EXPORT OF GOODS AND SERVICES OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN ON EXTERNAL FACTORS

In recent years, the problem of the growth rate of the country's export potential has become particularly relevant. This is due to the fact that the export of goods and services is an important criterion in assessing and characterizing the degree of economic development.

The article examines the influence of external factors on the growth of exports of goods and services of the Republic of Tajikistan. The authors propose an econometric model based on a selection of influencing factors. The calculation was carried out on the basis of multiple regression using the EViews program.

Keywords: *export of goods and services, influencing factors, growth rates, physical volume of exports, GDP, economic development.*

Как показывает мировой опыт укрепления взаимовыгодного партнёрства с другими странами мира, развитие внешнеторговых отношений в особенности рост экспортного потенциала страны является одним из важнейших факторов экономического роста. Так же отмечается в Национальном стратегии развития Республики Таджикистан до 2030 года, что источниками роста экономики могут стать эффективное использование человеческого капитала, экспортоориентированное и импортозамещающее развитие, наращивание экспорта услуг и продуктов с высокой добавленной стоимостью [1].

Наряду с этим в своём Послание Президента Республики Таджикистан, Лидера нации уважаемого Эмомали Рахмона к Маджлиси Оли Республики Таджикистан отметил, что «Экономика страны в 2020 году возросла на 4,5%, а объем валового внутреннего продукта достиг 82,5 миллиарда сомони.

В этот период рост объема производства промышленной продукции на уровне 9,7%, сельскохозяйственной продукции на уровне 8,8% и внешнего товарооборота на уровне 0,8%, в том числе экспорта в объеме 19,8%, создал основу для экономического развития страны» [2].

Исходя из этого перед экономистами и учёными появляется задача, найти пути и способы роста экспортного потенциала страны. В условиях интенсивно развивающейся глобализации большое значение приобретает внешние факторы, влияющие на рост экспорта.

Материалы и методы:

Хендрик Хаутаккер американский экономист в 1969 году в своём статье под названием «Эластичность доходов и цен в мировой торговле» [5, с. 115] предложил формулу, которая по всей день является эффективным и широко используемой формулой по расчёту физического объёма экспорта товаров и услуг.

$$X = a \cdot REER^{-\eta} Z^{\varepsilon}$$

Здесь, X – физический объем экспорта товаров и услуг;

REER – реальный эффективный курс;

Z – индикатор внешнего спроса (в данном случае как индикатор внешнего спроса используется взвешенный ВВП стран-торговых партнеров);

E – эластичность;

η - Эластичность спроса товаров и услуг (данный показатель позволяет почти точно измерить степень реакции покупателя на изменение цен, уровня доходов или других факторов).

Используя данную методику, мы решили выбрать широкий круг влияющих факторов и на основе этого построить модель, которая способствует выявить значимость влияющих факторов нарост экспорта товаров и услуг Республики Таджикистан.

В нашем исследовании мы построили модель на основе корреляционно–регрессионной зависимости экспорта товаров и услуг от других влияющих индикаторов, которую можно использовать для прогноза экспорта товаров и услуг. При том программное обеспечение расчетов осуществлено на базе применения программы EViews.

Результаты:

Создана модель по расчёту экспорта товаров и услуг Республики Таджикистан на основе внешних влияющих факторов таких как: рост индекса физического объёма экспорта Республики Таджикистан; рост мирового ВВП и инфляция потребительских цен в мире.

При вводе на программу всех денных влияющих факторов, только коэффициенты вышеуказанных факторов были значимыми (см. таблицу 2.).

Таблица 1.

Оценка коэффициентов множественной регрессии

Зависимая переменная: GRP

Переменные	Коэффициенты	Стд. ошибки	t-статистика	Вероят.
ИФЭ	0.837598	0.149217	5.613296	0.0008
МирВВП	2.625977	0.737265	3.561784	0.0092
МирИПС	-1.269579	1.954944	-0.649420	0.5368
C	2.176614	6.396419	0.340286	0.7436
AR(1)	0.807808	0.214836	3.760122	0.0071

AR(2)	-0.605807	0.219561	-2.759169	0.0281

R-квадрат	0.764018	Средняя зависимая переменная	8.966087
Скорректир. R-квадрат	0.595460	Станд.откл. зав.перем.	17.77150
Станд. ошибка регрессии	11.30329	Инфор. критерий Акаике	7.992103
Сумма квадратов остатки	894.3508	Критерий Шварца	8.252849
Логариф. Вероятность	-45.94867	Критерий Ханнана-Куинна.	7.938508
Стат.Дарбина-Уотсона	2.326017		
F-statistic	4.532661		
Prob(F-statistic)	0.036585		

Из таблицы 1 видно что показатели F-statistic выше 2 и Prob(F-statistic) ниже 0,05, то есть меньше 5%, так же показатель .Дарбина-Уотсона выше 2. Все эти показатели свидетельствует о правильном выборе внешних факторов при моделирование экспорта товаров и услуг Республики Таджикистан. Для полного проявление общий картины, то есть чтобы быть уверенным в эффективности построенного уравнения нам необходимо провести сравнительный анализ статистических данных и расчётных данным предлагаемой модели (см. рис. 1).

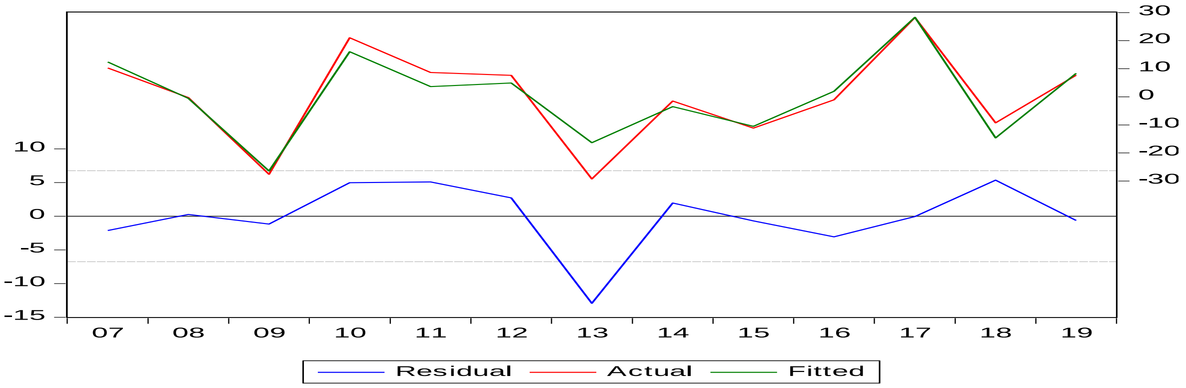

Рис. 1. Сравнительный анализ статистических и расчётных данных.

В нашем исследовании Residual - это отклонения, Actual – статистические данные, а Fitted – расчётные данные программы. Таким образом, проанализировав рисунок 1, можно видеть, что статистические и расчётные данные совпадают. В данном рисунке, кроме расположения статистических и расчётных данных в низу, синей линией отражены отклонения расчётных от статистических данных. Как видно из рисунка 10, отклонения небольшие. Отклонения расчётных от статистических данных составляют 10%. Исходя из этого анализа, можно уверенно сказать, что выбранная методика для расчёта экспорта товаров и услуг Республики Таджикистан является эффективной.

Обсуждение:

При проведённых тестов было выявлено, что из всех влияющих факторов (курс обменной валюты, темпы роста физического объём внутренного спроса стран-партнёров, темпы роста ВВП стран мира, темпы роста ВВП стран – партнёров, индекс физического объёма экспорта, индекс покупательной способности стран-партнёров и инфляция покупательной

способности стран-мира) на темпы роста экспорта товаров и услуг Республики Таджикистан влияет:

ИФЭ - индекс физического объёма экспорта;

МирВВП - ВВП стран мира;

МирИПС – инфляция покупательной способности стран-мира.

Необходимо отметить, что исходя из анализов и проведённых тестов было выявлено что наша построенная модель, является эффективным и рекомендуется для дальнейшего продвижения и прогноза роста экспорта товаров и услуг Республики Таджикистан и уравнение принимает следующий вид:

PB_EXPORT_GROWS = 0.84*IND_FIZOBY_EXPORT_G + 2.63*GDP_WORLD_GROWS + 2.18 - 1.27*INF_PS_WORLD + [AR(1)=0.81,AR(2)=-0.61]

Таким образом, в процессе исследования было выявлено, что все предпосылки регрессионного анализа экспорта товаров и услуг выполнены, и данная регрессия является эффективной и что ее можно использовать для построения модели и прогнозирования экспорта товаров и услуг Республики Таджикистан.

Заключение:

Таким образом, в результате анализа было выявлено, что на рост экспорта товаров и услуг Республики Таджикистан влияние внешних факторов значительно, в особенности мировая инфляция потребительских цен.

В данной работе были выбраны только внешние факторы, для полноты картинки необходимо добавить и внутренние факторы, с помощью которых можно выявить факторов которые повлияет на инфляцию потребительских цен и снизить его влияние на темпы роста экспорта товаров и услуг Республики Таджикистан.

Литература:

1. Национальном стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года. – Душанбе. – 2016. - 87 с.;
2. Послание Президента Республики Таджикистан, Лидера нации уважаемого Эмомали Рахмона к Маджлиси Оли Республики Таджикистан «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики» 26.01.2021 12:15, город Душанбе;
3. Юнусзода Х.К., Сафаров И.Н., Рахимов Р.С. Внешние факторы, влияющие на экспорт товаров и услуг Республики Таджикистан // Международная научно-практическая конференция на тему: Таджикистан в системе современных международных финансово-кредитных отношений. г. Душанбе. 26 ноября 2021года. Стр. 455-461;
4. Юнусзода Х.К. Диагностика и оценка регионов Республики Таджикистан на основе прогнозирования Индекса развития человеческого потенциала // Финансово-экономический вестник. 2021. № 1 (25). с. 117-124.;
5. Houthakker, H. S., Magee, S. P. (1969). Income and Price Elasticities in World Trade. Review of Economic and Statistics, 51(2), pp. 111-125.

ОПЫТ НАЛОГОВОЙ СИСТЕМЫ США В НАЛОГОВОМ СТИМУЛИРОВАНИИ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Шукуров Сухроб Музафаршоевич - *к.э.н., доцент, зав. кафедрой налогов и налогообложения ТГФЭУ.*

Шодиев Фирдавс Тошмаматович - *к.э.н., старший преподаватель кафедры налогов и налогообложения ТГФЭУ.*

В статье рассмотрен опыт налоговой системы США в налоговом стимулировании инновационной деятельности. Авторы доказывают, что Республика Таджикистан, основываясь на опыте США, должна выстроить свою систему налогового стимулирования научно-исследовательской, и впоследствии, инновационной деятельности, сохранив присущие американской политике достоинства и элиминировав ее недостатки. Общий механизм построения данной системы должен быть выстроен на основе логически связанных звеньев, включая четкую дефиницию объекта стимулирования, предельно понятный механизм расчета налоговой льготы, транспарентность процесса обработки заявок на получение налоговой льготы и, наконец, достаточность бюджетного наполнения программ стимулирования, соответствующих внутренней экономической конъюнктуре. При этом необходимо выбрать тот компромиссный вариант, который позволил бы проводить стимулирование экономических агентов при сохранении минимально необходимого уровня бюджетного наполнения за счет налоговых платежей, что кажется довольно сложной задачей в текущих условиях экономического кризиса.

Ключевые слова: *мировой опыт, развитые страны, налог, стимулирования, инновационная деятельность, инновационная политика, фискальная политика.*

Инновации всегда являлись важной составляющей экономического роста, а с наступлением эры информации они стали доминирующим фактором развития, оттеснив энергетические и трудовые ресурсы на второй план. С ростом осознания этого факта инновационная политика стала одной из главных в ряду сфер государственного управления. Стремясь к созданию благоприятных условий для развития инноваций, государства все чаще стали прибегать к стимулированию данного вида деятельности. И одним из важнейших механизмов стимулирования инноваций стало налоговое стимулирование.

В контексте инновационного развития Республики Таджикистан делает лишь первые шаги по изменению парадигмы экономического развития, стремясь к переходу от сырьевой экономики к экономике знаний. И одной из первых ступеней, которые необходимо преодолеть на пути к достижению данной цели, является создание эффективной системы государственной поддержки инновационного развития. Хорошим подспорьем в этом может стать глубокий анализ опыта зарубежных стран, ранее вступивших на путь развития инновационной экономики. Ориентиром в данной ситуации может выступать сложившаяся система налогового стимулирования инноваций Соединенных Штатов Америки. Причин выбора именно американской экономики несколько. Во-первых, исторически процесс формирования системы фискального и, в частности, налогового стимулирования инноваций, одним из первых был реализован в США и совершенствуется уже на протяжении более полувека (если за точку отсчета брать одобрение в Налоговом Кодексе США в 1954 году статьи о налоговом вычете для расходов на корпоративную научно-

исследовательскую деятельность) [1]. Во-вторых, именно США являются лидером по объему корпоративной научно-исследовательской деятельности, которая составляет около трети от общемирового показателя. В-третьих, набор механизмов налогового стимулирования и альтернатив для экономических агентов наиболее широко представлен именно в американской экономике.

Основными инструментам фискальной политики США в данной сфере являются:

(а) налоговые вычеты на инновационную деятельность в рамках процесса налогообложения прибыли;

(б) налоговые скидки на исследовательскую и экспериментальную деятельность (R&E tax credit). Помимо вышеуказанных инструментов, в Налоговом Кодексе США (Internal Revenue Code, IRS) существует целый ряд более узконаправленных механизмов стимулирования инновационной деятельности.

Однако необходимо отметить, что в контексте данной работы аппроксимирующим показателем для оценки объекта фискального стимулирования инновационного развития является корпоративная научно-исследовательской деятельность («private research and development, corporate R&D»). Безусловно, понятие инноваций значительно более широко, нежели понятие «научно-исследовательская деятельность», и включает еще целый ряд составляющих, например, создание потребительской ценности, маркетинг инновационного продукта, продвижение инновационного товара на рынке, адаптация нового продукта под нужды конечных пользователей и т.д. Тем не менее, научно-исследовательская деятельность становится главным звеном в рамках процесса создания инновационных продуктов, являясь основной детерминантной созидания технологической новинок, а также сопутствуя всем другим стадиям инновационного процесса. И если инновационный продукт есть следствие деятельности экономических агентов, то научно-исследовательская деятельность его первооснова. Именно поэтому объектом налогового стимулирования в большинстве стран выступает именно корпоративная научно-исследовательская деятельность, а не остальные составляющие инновационного процесса.

Перед тем как охарактеризовать механизмы налогового стимулирования корпоративной научно-исследовательской деятельности, предусмотренные законодательством США, необходимо уделить особое внимание самой трактовке расходов на данный вид деятельности, выделив тем самым объект фискального стимулирования. Концепция научно-исследовательской деятельности не определена полностью в каком-либо налоговом акте США. Так, в Налоговом Кодексе США нет единого определения понятий «технологические инновации» или «научно-исследовательская деятельность». В то же время, если соединить воедино все определения, предусмотренные нормативными актами США, судебной практикой и комментариями административных органов, то данное

понятие можно охарактеризовать следующим образом: Расходы на научно-исследовательскую деятельность суть прямые и косвенные затраты компании, связанные с разработкой концепции нового или модернизированного продукта, пилотной модели, процесса, технологии, патента или схожего актива, понесенные в рамках научного процесса поиска информации.

Ввиду прецедентной системы права в США ряд значимых дополнений к определению расходов на научно-исследовательскую деятельность был сделан на основе судебной практики. Основным из таких дополнений является то, что термин «научно-исследовательская деятельность» не включает непосредственно стадии производства продукта. Отдельно в налоговом законодательстве США выделяется термин «фундаментальное исследование», которое представляет собой оригинальную разработку в рамках получения новых знаний, но не имеющую конкретной коммерческой цели. При этом оговаривается, что фундаментальное исследование признается таковым, если оно было проведено в рамках юрисдикции США и не относится к гуманитарным наукам.

В отличие от Налогового Кодекса США, Федеральное Бюро по Бухгалтерским Стандартам (Federal Accounting Standards Board, FASB) дает несколько иное определение научно-исследовательской деятельности, разделяя понятия «Исследование» («Research») и «разработка» («Development»). «Исследование» («Research») - запланированная деятельность, направленная на выявление новых знаний для того, чтобы данное знание было полезно впоследствии для получения нового продукта или услуги, нового процесса или технологии, а также для значительного улучшения существующего продукта или процесса. «Разработка» («Development») - деятельность по преобразованию существующего знания в рамки конечного продукта, услуги, технологии или процесса.

В 1994 г. была внедрена основополагающая концепция для признания расходов на научно-исследовательскую деятельность - целью исследований должно являться «устранение неопределенности» («eliminate uncertainty»). Принцип устранения неопределенности выполняется, если доступная налогоплательщику информация до проведения научно-исследовательской деятельности не позволяет ему установить спецификацию нового продукта или метод улучшения свойств существующего продукта. При существовании неопределенности относительно возможностей или метода улучшения или дизайна нового продукта, расходы на исследования будут классифицироваться как расходы на научно-исследовательскую деятельность. Таким образом, научно-исследовательская деятельность признается таковой, если выполняются следующие условия:

●разработки ведутся для получения новой информации;

●разработки технологичны по своей сути,

●разработки ведут к получению продукта, который будет полезен в дальнейшем изобретателю или обществу;

● посредством разработки увеличивается производительность, качество, надежность или появляются новые возможности.

В Налоговом Кодексе США отдельно оговаривается, что расходами на научно-исследовательскую деятельность, подлежащими льготированию, могут признаваться только те расходы, которые «были уместны в сложившихся условиях» («reasonable under the circumstances»). Согласно данной позднее трактовке, расходы признаются уместными в случае, если они были бы понесены аналогичной организацией на аналогичные действия в аналогичных экономических условиях. Так как определение обоснованности крайне затруднительно использовать на практике, оно имеет узкое применение во взаимоотношениях налогоплательщика с фискальными органами.

Переходя к описанию первого из указанных выше механизмов стимулирования научно-исследовательской деятельности, необходимо отметить, что в США, как и во многих других странах, вычет расходов из налогооблагаемой прибыли является широко применимым механизмом, а потому кажется потерявшим свою привлекательность в качестве мотиватора к проведению научно-исследовательской деятельности. Тем не менее, расходы на научно-исследовательскую деятельность, будучи капитализированными в форме основного средства или нематериального актива, могут быть возмещены только посредством амортизационных отчислений. В случае нематериального актива, возмещение расходов еще более затруднено тем, что данный вид актива зачастую не имеет определенного срока полезного использования. Потому моментальный вычет расходов на научно-исследовательскую деятельность является хорошим стимулом к проведению исследований, оставаясь при этом относительно недорогим механизмом с точки зрения бюджетного наполнения. Так, по данным Объединенного Комитета Конгресса США по Налогообложению, оцениваемая стоимость действия статьи 174 Налогового Кодекса, касающаяся предоставления корпорациям налогового вычета по расходам на научно-исследовательскую деятельность, составляла: $2 млрд в 2006 г.; $3,7 млрд в 2007 г.; $5,5 млрд в 2008 г.; $6 млрд в 2009 г. и $5,8 млрд в 2010 г[10]. До принятия в 1954 г. Налогового Кодекса в США не существовало специального положения, предопределяющего вычет расходов на научно-исследовательскую деятельность.

Дэниел Рид, председатель комитета Палаты представителей по способам и средствам для покрытия бюджетных расходов («House Committee on Ways and Means»), охарактеризовал данную ситуацию так: «Существующий закон не содержит законодательной нормы, касающейся возможности вычета расходов на научно-исследовательскую деятельность. Как результат - неразбериха и неизвестность. Норма, предопределяющая данную возможность, будет значительно стимулировать поиск новых продуктов и новых изобретений, от которых зависит будущее экономики и военная мощь нашей Нации…»[2].

Указанная норма была принята в рамках Налогового Кодекса США. Теперь, в соответствии со статьей 174 Налогового Кодекса США, налогоплательщику предоставляется выбор из двух альтернатив: списывать расходы на научно-исследовательскую деятельность в году несения или трактовать их как отложенные расходы и амортизировать их в течение 60 месяцев с момента получения доходов от использования результатов исследований. В дополнение к статье 174, статья 59 Налогового Кодекса позволяет налогоплательщику выбирать в течение десятилетнего срока объем отложенных расходов, на который начисляется амортизация (полный объем капитализированных расходов на научно-исследовательскую деятельность или их часть) [3].

Несмотря на то, что первая альтернатива, как правило, более выгодна с точки зрения возмещения расходов, существуют случаи, когда более привлекательна альтернатива отложенного списания расходов в качестве вычета из налогооблагаемой прибыли, например, когда у компании недостаточный объем доходов для полной реализации полученного налогового вычета. Расходы, подлежащие вычету, представляют собой как прямые расходы на научно-исследовательскую деятельность, так и ряд косвенных расходов, метод аллигации которых законодательно не предопределен.

Для отнесения данных расходов в разряд подлежащих вычету по статье «расходы на научно-исследовательскую деятельность», должен выполняться главный принцип - принцип обоснованности того или иного расхода в целях создания инновационного продукта. Несмотря на ряд недостатков в применении налоговых вычетов в качестве мотиватора к научно-исследовательской деятельности на предприятиях, данный механизм активно используется корпорациями и облегчает деятельность по разработке инновационных продуктов, позволяя возмещать понесенные на разработки расходы посредством сокращения налогооблагаемой прибыли и, соответственно, налога на прибыль корпораций.

Второй широко используемый механизм налогового стимулирования научно-исследовательской деятельности представляет собой налоговую скидку, предоставляемую экономическим агентам, вовлеченным в процесс создания инновационных продуктов. В общем случае налоговая скидка представляет собой разрешенный законом прямой вычет определенных расходов, обычно социально мотивированных или общественно важных, из общей суммы налоговых обязательств (в отличие от вычетов, уменьшающих налогооблагаемую базу). Налоговое законодательство США предоставляет скидку налогоплательщикам, вовлеченным в научно-исследовательскую деятельность (статья 41 Налогового Кодекса США) [11].

Налоговая скидка рассчитывается раздельно для трех составляющих научно-исследовательской деятельности:

- Налоговая скидка в размере 20% предоставляется налогоплательщику в объеме превышения им расходов на научно-

исследовательскую деятельность над объемом расходов базового периода на данную деятельность («the incremental credit»).

● Налоговая скидка в размере 20% предоставляется в объеме превышения расходов на фундаментальные исследования с вовлечением сертифицированного исследовательского консорциума над фундаментальными исследованиями с вовлечением сертифицированного исследовательского консорциума в базовом периоде («the credit for basic research payments»).

● Налоговая скидка в размере 20% предоставляется в рамках платежей в энергетический консорциум («the credit for payments to an energy consortium»).

Приростной механизм начисления налоговой скидки является довольно нетривиальным. Тем не менее, понятен смысл использования именно приростной схемы - мотивация компаний к наращиванию расходов на научно-исследовательскую деятельность. Сложности в данном случае возникают с расчетом базового показателя расходов на НИОКР («base amount»), относительно которого вычисляется прирост. Изначально было предложено в качестве базового уровня использовать средний уровень расходов на научно-исследовательскую деятельность в течение трех предшествующих лет.

Однако такой механизм из стимулирующего быстро превращался в ограничивающий, так как компания, увеличивающая расходы на научно-исследовательскую деятельность, в следующем году сталкивалась с увеличенным базовым уровнем и могла претендовать уже на меньший объем налоговой скидки. Для исправления данной ситуации в 1989 г. был принят Омнибусский Акт Бюджетного Урегулирования (Omnibus Budget Reconciliation Act, OBRA 89), который закрепил новый принцип расчета базового уровня расходов на научно-исследовательскую деятельность.

Согласно данному акту, под объемом расходов базового периода на научно-исследовательскую деятельность понимается результат произведения показателя средней наукоемкости производства («fixed-based percentage») на среднегодовую стоимость продаж («gross receipts») компании за 4 предшествующие года. При этом показатель средней наукоемкости («fixed-based percentage») исчисляется как соотношение агрегированных затрат на НИОКР к агрегированной стоимости продаж за период с 1984 г. по 1988 г[5]. При этом максимальный уровень показателя средней наукоемкости ограничивается уровнем 16%. Также в налоговой юрисдикции США было введено «правило 50%» для расходов на научно-исследовательскую деятельность. В частности, объем расходов базового периода никогда не может быть меньше, чем 50% от расходов на инновационную деятельность в текущем налоговом году (ограничение на удвоение расходов относительно предыдущих периодов).

Данный механизм был введен в налоговую систему США с целью сокращения общих колебаний налоговых поступлений в бюджет США, а также с целью сокращения манипуляций с отчетностью компаний для

получения необоснованных налоговых послаблений. Хотя научно обоснована позиция, что «правило 50%» вызывает значительный дисбаланс между фирмами, которые подпадают по действие данного принципа, и фирмами, не подпадающими под него. Так как для расчета базы использовались показатели 1984-1988 гг., дополнительные правила были разработаны для новообразованных, «старт-ап» компаний без опыта функционирования в данный период.

В каждом из первых пяти лет, начиная с 1993 г., средняя наукоемкость новообразованных компаний приравнивается к 3%. Однако полностью воспользоваться столь низким показателем средней наукоемкости налогоплательщикам зачастую не удавалось, так как вступало в действие «правило 50%», корректирующее показатели расходов базового периода в сторону их увеличения. После истечения первых пяти лет функционирования 3%-ый уровень средней наукоемкости сменялся сложным расчетным показателем с коэффициентами от 1/6 до 1 в последующих годах деятельности компании.

Столь изощренный метод расчета показателя средней наукоемкости зачастую вводил налогоплательщика в заблуждение и осложнял возможности планирования инновационных налоговых скидок, что является большим недостатком системы налогового стимулирования научно-исследовательской деятельности в США. Также было очевидным, что Омнибусский Акт Бюджетного Урегулирования был невыгоден компаниям, снижающим расходы на научно-исследовательскую деятельность относительно уровней 1984–1988 гг. Для решения данных проблем с 1996 г. в Акте о защите малого бизнеса («The Small Business Jobs Protection Act») было введено понятие альтернативной приростной скидки на исследовательскую деятельность («Alternative Incremental Research Credit, AIRC») и упрощенной альтернативной скидки («Alternative Simplified Credit, ASC»).

Данные скидки должны были компенсировать расходы компаниям, столкнувшимися с указанными выше проблемами. Альтернативная приростная скидка имеет меньшую базу, но также и меньшую ставку. Так, по механизму альтернативной приростной скидки на исследовательскую деятельность («AIRC») налогоплательщик получал налоговую скидку на все расходы на научную деятельность, превышающую 1% от годовых продаж в среднем за 4 предшествующие года. По принципу упрощенной альтернативной скидки («ASC») налогоплательщик мог претендовать на 12% налоговую скидку от объема расходов на научно-исследовательскую деятельность, превышающую 50% от среднего уровня расходов на исследовательскую деятельность за три предшествующих года.

Таким образом, налогоплательщику предоставляется три альтернативных пути начисления налоговой скидки, а конкретный выбор делается им самим на основе расчета привлекательности каждого из вариантов. Несмотря на определенную позитивность данной разносторонности налогового законодательства США, большое

количество альтернатив у американского налогоплательщика зачастую вводит его в заблуждение относительно функции стимулирования инновационной деятельности, предпринимаемой государством.

Дополнительные сложности у налогоплательщиков вызывает также и ряд ограничений, введенных Конгрессом в целях стабилизации бюджетного наполнения. Так, во-первых, в Налоговом Кодексе прописаны параметры двух периодов временного непредоставления налоговой скидки, а правила установки данных периодов исключительно запутанны для налогоплательщика. Во-вторых, при выборе стандартного приростного механизма расчета налоговой скидки нельзя избежать того, что само определение подлежащих вычету расходов на научно-исследовательскую деятельность менялось относительно базового периода 1984–1988 гг. В-третьих, крайне запутанной является аллокация налоговых скидок при слияниях и поглощениях компаний. Наконец, расчет налоговой скидки должен корректироваться в зависимости от учетной политики, выбранной налогоплательщиком.

Согласно налоговому законодательству США, существует отдельная налоговая скидка для инвестиций в фундаментальные научные исследования. Данный механизм налогового стимулирования появился в США после Акта о Налоговой Реформе («Tax Reform Act»), принятого в 1986 г. Изначально под фундаментальными исследованиями понимаются любые разработки, нацеленные на получение научных знаний, не имеющих непосредственной коммерческой цели. Так как фундаментальное исследование не имеет конечной коммерческой цели, то в случае получения на основе данных исследований какого-либо продукта с потребительской ценностью, сами разработки теряют статус фундаментальных. Не могут быть отнесены к льготируемым фундаментальным исследованиям исследования в сфере социальных и гуманитарных наук, а также исследования за пределами США. Налоговая скидка рассчитывается исходя из расходов на фундаментальные исследования базового периода 1981-1983 гг.

Для компаний, не функционировавших в данном периоде, при расчете базы используются три года, начиная с первого года налогообложения после 1983 г. Два показателя должны приниматься в расчет относительно расходов базового периода на фундаментальные исследования: минимальные расходы на фундаментальные исследования («minimum basic research amount») и объем «поддержки усилий» («maintenance-of-effort amount»). Сумма двух данных показателей составляет объем расходов на фундаментальные исследования базового периода. Если расходы налогоплательщика в конкретном году превышают данный объем базового периода, то он получает право на 20%-ую налоговую скидку от данного превышения. Первая составляющая объема расходов на фундаментальные исследования базового периода - минимальные расходы на фундаментальные исследования («minimum basic research amount») - рассчитывается как наибольшее из двух элементов: объем расходов на

фундаментальные исследования базового периода и минимальная 1%-ая доля расходов на фундаментальные исследования в рамках общих расходов на научно-исследовательскую деятельность базового периода. Вторая составляющая - объем «поддержки усилий («maintenance-of-effort amount») - способствует наращиванию расходов на фондирование работы университетов. Делается это посредством того, что контрибуции в университеты, не предназначенные для фундаментальных исследований, искусственно перемещаются в группу фундаментальных исследований.

В целях стимулирования нововведений в сфере энергетики, в 2005 г. Конгресс отдельно добавил в Статью 41 Налогового Кодекса США о налоговых скидках на научно-исследовательскую деятельность положение о начислении налоговой скидки за платежи в энергетический консорциум. Согласно данному положению, налогоплательщик может претендовать на налоговую скидку в объеме 20% от суммы платежей и вкладов имущества в энергетический консорциум[6]. В отличие от налоговой скидки за прирост расходов на исследовательскую деятельность относительно данных расходов базового периода, налоговая скидка за платежи в энергетический консорциум полностью подлежит налоговому льготированию.

Рассмотренные выше механизмы налоговых вычетов и налоговых скидок являются основополагающими в рамках политики налогового стимулирования инновационной деятельности в США. Однако в Налоговом Кодексе США существует целый ряд более узконаправленных механизмов стимулирования инновационной деятельности.

Во-первых, в рамках стимулирующей налоговой политики США существуют специальные механизмы, ориентированные на ускоренное возмещение издержек на приобретаемое для научно-исследовательской деятельности оборудование. Как правило, возмещение издержек на оборудование происходит в течение срока полезного использования посредством амортизационных отчислений. Однако для оборудования, используемого в целях исследовательской деятельности, статьей 179 Налогового Кодекса США предусмотрена возможность единовременного списания расходов на его приобретение в отчет о прибылях и убытках компании. В каждом из 5 лет, начиная с 2006 по 2011 г., налогоплательщик может списать на расходы до 125 000 долларов из стоимости приобретенного для научно-исследовательской деятельности оборудования.

Во-вторых, отдельная налоговая льгота предоставляется на расходы по клиническому тестированию продукции. В случае, если серьезное заболевание поражает небольшой процент населения, то фармацевтические компании сталкиваются с недостаточным объемом потенциального спроса для возмещения расходов на разработку лекарств от данного заболевания. Для поощрения компаний, разрабатывающих лекарства для лечения пациентов с редкими заболеваниями, статьей 45 Налогового Кодекса США устанавливается налоговая скидка в объеме 50% для расходов на клиническое тестирование продукции в целях получения одобрения со

стороны Федеральной Комиссии по Продуктам Питания и Лекарствам («Food and Drug Administration»).

В-третьих, налоговое законодательство США предоставляет увеличенный налоговый вычет для расходов на благотворительную помощь на научно-исследовательскую работу. В стандартных случаях при осуществлении благотворительной помощи компания-донор получает налоговый вычет в объеме стоимости даримого имущества. Однако для целей стимулирования распространения высокотехнологичного оборудования Конгресс США предоставляет увеличенные налоговые вычеты для корпораций, осуществляющих благотворительную помощь в форме оборудования для научно-исследовательской работы («qualified research contribution»), а также в форме передачи компьютеров и программного обеспечения в учебные заведения и библиотеки («qualified computer contribution»). В данном случае корпорации получают налоговый вычет в размере наименьшего из (1) бухгалтерской стоимости оборудования плюс половины оценочной стоимости данного оборудования и (2) двойной бухгалтерской стоимости оборудования.

В-четвертых, в случае если корпорация функционирует в нескольких странах, налоговые платежи могут быть чрезвычайно обременительными за счет двойного обложения дохода или обложения налогом передаваемых через границу активов внутри одной компании. Налоговый Кодекс предлагает налогоплательщикам два механизма смягчения данной ситуации: иностранный налоговый кредит («foreign tax credit») и правило распределения затрат («cost-sharing rules»). Объем иностранного налогового кредита, который может быть использован для уменьшения налоговых отчислений внутри США, определяется посредством умножения налогового обязательства компании внутри США на отношение дохода из зарубежных источников к общему доходу компании. То есть чем больше компания получает доходов от зарубежной деятельности, тем больше иностранный налоговый кредит. Правило распределения затрат заменяет механизм выплат «роялти» за переданный дочерней корпорации актив. Оно предполагает, что оффшорная компания должна возместить лишь ту часть расходов на производство нематериального актива, которая аллоцируется в соответствии с потоками разумно ожидаемых доходов («reasonably anticipated benefits»), которые оцениваются как на основе прямых методов расчета бизнес-планов, так и косвенными методами, путем аналитических процедур и сопоставлений.

Наконец, для борьбы с тяжелыми экономическими условиями и стимулирования инвестиций в зонах, пострадавших от террористических действий или стихийных бедствий, федеральное правительство приняло целый ряд мер, нацеленных на скорейшее восстановление данных территорий. В основном объектом государственной поддержки являются все компании без специального поощрения организаций, вовлеченных в научно-исследовательскую деятельность. Тем не менее, функционирование именно в данных зонах может быть привлекательно для исследовательской

работы. В 1994 г. была запущена Программа специальных экономических зон в целях стимулирования территорий с высоким уровнем бедности, а также с высокими показателями эмиграции населения. Помимо данных свободных экономических зон в США существует несколько режимов, направленных на восстановление экономической инфраструктуры после экстренных событий. Так, экономика Нью-Йоркского района Манхеттен чрезвычайно сильно пострадала в результате террористической атаки 11 сентября 2001 г. Для скорейшего восстановления данных территорий федеральное правительство одобрило создание в Нью-Йорке зоны льготного налогообложения (New York Liberty Zone). Для компаний инновационного сектора основной льготой данной зоны является внедрение механизма увеличенной амортизации в первый год функционирования основного средства - лимит установлен в 30% от стоимости актива, причем льготированию подлежат и объекты недвижимости. Помимо программы Нью-Йоркской Свободной Зоны, постановлением Конгресса в 2005 г[8]. была организована специальная экономическая Зона залива Катрина («Katrina Gulf Opportunity Zone»), нацеленная на налоговое стимулирование и поощрение бизнеса в регионе, пострадавшем от урагана «Катрина» (штаты Миссисипи и Луизиана). Основными налоговыми льготами в данном режиме являлось увеличение лимита на списание капитальных вложений на расходы на 100 000 долл., а также возможность списания в первом году 50% от стоимости нового оборудования.

Подводя итог, необходимо отметить, что налоговая система США обладает широким спектром механизмов стимулирования научно-исследовательской деятельности, включая как механизмы общей направленности (налоговые вычеты и налоговые скидки), так и узконаправленные, таргетированные налоговые льготы. Несмотря на наличие положительного эффекта от внедрения данных механизмов (что подтверждается, например, фактом лидерства США по показателю доли расходов на корпоративную научно-исследовательскую деятельность в валовом национальном продукте), данные механизмы имеют ряд недостатков, касающихся относительной «сложности понимания» их экономическими агентами и ряда встроенных ограничений, дестимулирующих их использование (например, «правило 50%» при начислении налоговой скидки). Республика Таджикистан, основываясь на опыте США, должна выстроить свою систему налогового стимулирования научно-исследовательской, и впоследствии, инновационной деятельности, сохранив присущие американской политике достоинства и элиминировав ее недостатки. Общий механизм построения данной системы должен быть выстроен на основе логически связанных звеньев, включая четкую дефиницию объекта стимулирования, предельно понятный механизм расчета налоговой льготы, транспарентность процесса обработки заявок на получение налоговой льготы и, наконец, достаточность бюджетного наполнения программ стимулирования, соответствующих внутренней

экономической конъюнктуре. При этом необходимо выбрать тот компромиссный вариант, который позволил бы проводить стимулирование экономических агентов при сохранении минимально необходимого уровня бюджетного наполнения за счет налоговых платежей, что кажется довольно сложной задачей в текущих условиях экономического кризиса. Тем не менее, именно переход к парадигме инновационного развития может стать для Республики Таджикистан источником восстановления, а потому внедрение системы налогового стимулирования инновационной деятельности должно стоять в ряду приоритетных задач для отечественного правительства.

Литература:

1. Billings B.A., Glazunov S.N., Houston M. The role of taxes in corporate research and development spending. // R&D Management - 2001 - № 4 - С.465-477.
2. Financial Accounting Standards Board. Statements of Financial Accounting Standards. // [Электронный ресурс]. URL: http://www.fasb.org/jsp/FASB/Page /PreCodSectionPage&cid=1218220137031 (дата обращения 01.09.2009).
3. Hall, B. Tax Incentives for Innovation in the United States. // A Report to the European Union — 2001 [Электронный ресурс]. URL: http://elsa.berkeley.edu/~bhhall/papers/BHH01%20EU%20Report%20USA%20rtax.pdf (дата обращения 17.09.2009).
4. Hall B van Reenen J. How effective are fiscal incentives for R&D? A new review of the evidence.// Research Policy - 2000 - № 29 - С.449-469.
5. Moris. F. The U. S. Research and Experimentation Tax Credit in the 1990 s. // Info Brief - National Science Board - 2005 [Электронный ресурс]. URL: http://www.nsf.gov/statistics/infbrief/nsf05316/nsf05316.pdf (дата обращения 10.09.2009).
6. National Science Board. Science and Engineering Indicators 2008 // [Электронный ресурс]. URL: http://www.nsf.gov/statistics/seind08/ (дата обращения 25.08.2009).
7. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). Tax Incentives for Research and Development: Trends and Issues. 2002 [Электронный ресурс]. URL: http://www.oecd.org/dataoecd/12/27/2498389.pdf (дата обращения 24.08.2009).
8. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). OECD Science, Technology and Industry Outlook 2008 // [Электронный ресурс]. URL: http://213.253.134.43/oecd/pdfs/browseit/9208101E.PDF (дата обращения 10.10.2009).
9. Rashkin M. Practical Guide to Research and Development Tax Incentives: Federal, State,and Foreign. 2nd Edition. - Чикаго: CCH Incorporated,2007.- 740 с.
10. The Joint Committee on Taxation. Estimates Of Federal Tax Expenditures For Fiscal Years 2006-2010.// [Электронный ресурс]. URL:

http://www.jct.gov/ publications. html?func=startdown&id=1199 (дата обращения 30.09.2009).

11. US Tax Code. // [Электронный ресурс]. URL: http://www4.law.cornell.edu/uscode/26/ (дата обращения 11.08.2009).

НИЗОМИ НИШОНДИҲАНДАҲОИ МОЛИЯВӢ ВА ҒАЙРИМОЛИЯВИИ БАҲОДИҲИИ СЕГМЕНТИ БИЗНЕС ДАР ИДОРАКУНИИ КОРХОНАҲО

Султонова Савсан Моҳирхоҷаевна -*муаллими калони кафедраи баҳисобгирии муҳосибии ДДМИТ.*

Шарифова Рухсора Нуриддиновна - *муаллими калони кафедраи баҳисобгирии муҳосибии ДДМИТ.*

Муаллифон дар мақолаи мазкур маҳакҳои баҳодиҳӣ сегменти бизнесро дар асоси мақсадҳои мушаххас, ки дар давраи банақшагирии стратегӣ коркард шудаанд, хусусан дар идоракунии корхонаҳо дида баромадаанд. Маҳакҳое, ки дар маросимҳои назорати идоракунӣ истифода мешаванд, дар асоси банақшагирии стратегӣ гузошта шудаанд, дар мақолаи мазкур аз тарафи муаллифон дида баромада шудааст. Инчунин методология ва техникаи ҳисобкунии нишондиҳандаҳои фаъолияти сегметҳо аз рӯи ин маҳакҳо, бо истифодабарии усули хароҷот-даромадҳо ва муносибгардонии ин таносубро аз рӯи сегментҳое, ки марказҳои хароҷот ва даромад ба шумор меравад, дар самаранокии фаъолияти корхонаҳои умум дида барома шудааст.

Калидвожаҳо: *сегменти бизнес, банақшагирии стратегӣ, маҳакҳои молиявӣ, фоида, марказҳои хароҷот ва даромад.*

СИСТЕМА ФИНАНСОВЫХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ И НЕФИНАНСОВОЙ ОЦЕНКИ БИЗНЕС-СЕГМЕНТА В УПРАВЛЕНИИ ПРЕДПРИЯТИЕМ

В данной статье авторы рассматривают критерии оценка бизнес-сегментов на основе конкретных целее, выработанных в ходе стратегического планирования, особенно в управлении бизнесом. Механизмы, используемые в управленческом контроле, основаны на стратегическом планировании, которое авторы рассматривают в этой статье. А также были учтены методика расчета показателей деятельности сегментов по этим критериям, с использованием затратно-доходоного метода и корректировки этого коэффициента по сегментам, являющимся центрами затрат и доходов, в эффективности деятельности общего предприятия.

Ключевые слова: *сегмент бизнеса, стратегическое планирование, финансовый анализ, прибиль, центры затрат и доходов.*

SYSTEM OF FINANCIAL INDICATORS AND NON-FINANCIAL EVALUATION OF THE BUSINESS SEGMENT IN ENTERPRISE MANAGEMENT

In this article, the authors consider the criteria for evaluating business segments based on specific goals developed in the course of strategic planning, especially in business management. The mechanisms used in managerial control are based on strategic planning, which the authors consider in this article. Also, the methodology for calculating the performance indicators of segments according to these criteria was taken into account, using the cost-income method and adjusting this coefficient for segments that are cost and income centers in the efficiency of the overall enterprise.

Keywords: business segments, banaқshagirii strategis, makhakkhoi moliyavi, pribil,, markazhoi kharoчot va daromad.

Маҳакҳои баҳодиҳӣ дар асоси мақсадҳои мушаххас, ки дар давраи банақшагирии стратегӣ коркард шудаанд, тартиб дода мешаванд. Ҳамаи маҳакҳое, ки дар маросимҳои назорати идоракунӣ истифода мешаванд, дар

асоси мақсадҳое, ки дар асоси банақшагирии стратегӣ гузошта шудаанд, тартиб дода мешванд. Бояд ин мақсадҳо ченшаванда ва ба вақт нигаронида шуда бошад, ки муқоиса намудани натиҷаи ба даст овардаи сегмент ё ки коргари ҷудогонаро бо тахминҳои пешакӣ ва нишондиҳандаҳо мумкин бошад. Ташаккулдиҳии нишондиҳандаҳои сегментҳои бизнес ва роҳбарони онҳо вазифаи амалии таъминоти иттилоотии назорати идоракунӣ ба шумор меравад. Бинобар ин, интихоб ва гуногунии нишондиҳандаҳо бояд ба фаъолияти корхонаи мушахас мувофиқ шуда бошад. Нишондиҳандаҳое, ки ҷанбаҳои гуногуни фаъолияти корхонаро баҳо медиҳанд дар умум дар самтҳои гуногуни мавзӯъҳои илми иқтисод коркард шудаанд. Методология ва техникаи ҳисобкунии нишондиҳандаҳои фаъолияти сегметҳо аз рӯи ин маҳакҳо (омилҳо) таҳқиқ ва коркард карда шудаанд. Баҳодиҳии фаъолияти сегментҳои бизнес аз рӯи ин маҳакҳо ба истифодабарии усули —хароҷот-даромадҳо мусоидат намуда, имконияти назораткунӣ ва оптимазитсиякунонии (муносибгардонии) ин таносубро аз рӯи сегментҳое, ки марказҳои хароҷот ва даромад ба шумор мераванд, таъмин менамояд, ва дар ниҳояти кор самаранокии фаъолияти корхонаро дар умум баланд мебардорад. Нишондиҳандаи безарарии фаъолияти сегмент фоида ба шумор меравад. Фоидаи сегмент фарқияти байни даромади гирифташуда ва хароҷотро дар ҷараёни фаъолият ифода менамояд. Он чунин муайян карда мешавад:

Фоидаи сегмент = даромадҳои сенмент ва хароҷоти сенмент.

Ин маҳакҳо барои баҳодиҳии сегментҳое, ки марказҳои фоида ва сармоягузорӣ ба шумор мераванд, муқаррар карда мешаванд.

Пас аз муайян намудани қиммати нишондиҳандаи фоида имконият фароҳам меояд, ки андозаи фоидаи боқимонда ва даромаднокии активҳои сегменти бизнес муқаррар карда шавад. Нишондиҳандаҳои фоиданокӣ и ё ки даромаднокӣ, натиҷаҳои таносуби фоидаи сегмент ва воситаҳои бадастории онро ифода мекунад, бештар самаранокии кори сегментро тавсиф менамояд. Нишондиҳандаи даромаднокии активҳо нисбат ба нишондиҳандаи мутлақи фоидаи сегмент он бартариро дорад, ки ба роҳбарияти корхона имконият медиҳад — манфиатнокӣ ин ё он зерсохторро баҳо диҳад. Формулаи ҳисобкунии даромаднокии активҳо чунин аст:

2). Даромаднокии активҳо = фоидаи сегмент/активҳои сегмент. Моҳияти иқтисодии аксарияти нишондиҳандаҳои мутлақ дар он ифода меёбад, ки онҳо фоидаи гирифташавандаро аз ҳар як сомонӣ воситаи ба активҳои сегмент маблағгузорӣ шудааст, тавсиф менамоянд. Боҳамалоқаманди байни нишондиҳандаҳои даромаднокии активҳо, гирдгардиши активҳои сегмент ва даромаднокии фурӯши маҳсулоти сегмент вуҷуд дорад. Он бо формулаи зерин ҳисоб карда мешавад:

3). Даромаднокии активҳо = гардиши активҳои сегмент х даромаднокии фурӯши маҳсулоти сегмент Дар ҳақиқат:

4). Даромаднокии активҳо= (фоидаи сегмент / даромад аз фурӯши маҳсулот (кор, хизмат) х даромад аз фурӯши маҳсулот (кор, хизмат) / активҳои сегмент)

Формулаи 3-юм диққати менеҷеронро ба ду нишондиҳанда равона месозад: фоидае, ки ба як сомонӣ фурӯши маҳсулот (кор, хизмат) ва гирдгардиши активҳои сегмент рост меояд. Ҳамин тавр, фоидаи сегмент, ки аз ҳар як сомонӣ ба активҳои сегмент маблағгузорӣ шуда гирифта шудааст, аз суръати гирдгардиши воситаҳои сармоягузоришуда ва ҳиссаи фоида дар даромад аз фурӯши маҳсулот (кор, хизмат) вобастагӣ дорад. Фоидаи боқимонда ба фоидаи софи сенмент алтернативӣ мебошад, вақте, ки арзиши сармояи барои гирифтани ин фоида равонакардашуда ба инобат гирифта мешавад. Фоидаи боқимонда ин фоидаест, ки сегмент аз меъёри зарурии фоидаи минималии аз тарафи маъмурияти корхона муқаррар шуда, зиёдтар даромад мегирад, ба шумор меравад.

Нишондиҳандаи фоидаи боқимонда хавфе, ки бо маблағгузории воситаҳо алоқамандананд, тавсиф менамояд. Фоидаи боқимонда барои сегменти маркази фоида бо формулаи зерин ҳисоб карда мешавад:

5). Фоидаи боқимонда = фоидаи сегмент – (активҳои сегмент х меъёри фоидаи мақсаднок)

Ифодаи дар қавс овардашуда баҳои арзишии фоидаро медиҳад, ки барои сегмент мувофиқи меъёри фоидаи барои он муқарраршуда, ҳадди ақал зарур мебошад. Ҳар он чизе, ки аз тарафи сегмент аз ин маблағ зиёдтар даромад мегирад, ба корхона фоида меоварад. Ба сифати маҳаки баҳодиҳии фаъолияти сегмент истифода намудани нишондиҳандаи фоидаи боқимонда, фаъолияти менеҷерро барои расидан ба мақсадҳои мувофиқашудаи корхона ва сегментҳои алоҳидаи он равона месозад. Ҳамин тавр, низоми нишондиҳандаҳои молиявӣ ҳамчун воситаи назорати идоракунӣ имконият медиҳад, ки чараёни таъминоти методии баҳодиҳӣ, назорат ва мониторинги иҷроиши мақсадҳои стратегии молиявӣ ва ҷории корхона таъмин карда шавад, зеро имконият медиҳад:

-нишондиҳандаҳои молиявии фаъолияти сегментҳои бизнесро дар намуди бузургии мушаххаси ченшаванда ифода мекунад, ки барои ба расмият даровардани чараёнҳои идоракунии стратегӣ ва ҷорӣ имконият медиҳад;

-ҳамгироии уфуқии мақсадҳои молиявии зерсохторҳои гуногунро таъмин менамояд;

-мутобиқати нақшаҳои стратегӣ ва ҷорӣ, буҷетҳои сегментҳои бизнес ва корҳонаро дар умум амалӣ менамояд;

-назорат ва таҳлили майлкуниҳоро мегузаронад, баҳодиҳии дараҷаи иҷроиши мақсадҳои корхонаро ташаккул медиҳад.

Ба ақидаи бисёре аз муҳақиқон, аксари намудҳои фаъолият ҳатто бо ифодаи пулӣ фоидаовар буда, дар ҳақиқат метавоанад зараровар ё баръакс бошанд [1, с. 200-202]. Маҳакҳои молиявӣ танҳо як қисми ҳодисаро оид ба давраи гузашта тасвир мекунанд ва нишон намедиҳанд, ки кадом амалҳоро

пагоҳ, фардо ва дар оянда кабул кардан зарур аст. Индикаторҳои ғайримолиявӣ бо зуддӣ баъзан тавассути занҷираи мураккаби алоқаи сабабӣ - натиҷавӣ нишондиҳандаҳои молиявиро инъикос менамоянд. Чун қоида, ибтидои занҷираи алоқаи сабабӣ-натиҷавиро асосан нишондиҳандаҳои ғайримолиявӣ ташкил медиҳанд (сифати маҳсулот, ҳиссаи бозор, мотиватсияи кормандон, таъби харидорон ва ғ.). Барои қонеъгардонии тлаботи менеҷмент дар шароити хавф ва номуайянӣ назорати идоракунӣ бояд иттилооти зиёд оид ба нақша, имкониятҳо дошта бошад, ба омилҳое, ки фоидаро дар давоми давраи дароз ташаккул медиҳанд, яъне ба нишондиҳандаҳои ғайримолиявии калидии бизнес - ҷараёнҳо, мувофиқакунии иттилооти дохилӣ ва берунӣ, ки ба менеҷмент барои идоракунии сегменти бизнес пешниҳод мешаванд, такя намояд. Аз рӯи моҳият, гапҳои дар боло гуфташуда, маънои васеънамои ҳудуди модели истифобарандаи иттилоотӣ - таҳилии менеҷментро дорад:

Аз модели арзишӣ-молиявӣ ба бизнес-модел. Бизнес-модел ҳамаи нишондиҳандаҳои молиявӣ ва ғайримолиявии муҳим, фаъолияти сегмент ва корхонаро дар умум фаро мегирад. Барои ҳалли масъалаи бо нишондиҳандаҳои ғайримолиявӣ муккамал намудани бизес - модел нуқтаи назари Р. Каплан и Д. Нортон наздик мебошад – низоми нишондиҳандаҳои мувозинатшуда (The Balanced Scorecards - BSC). Нуқтаи назари мазкур ба мувозинати нишондиҳандаҳои молиявӣ ва ғайримолиявӣ асос меёбад ва воситаи назорати идоракуниро ифода мекунад, ки имконият медиҳад, мувозинати оптималии миқдори зиёди нишондиҳандаҳои гуногун ба даст оварда шавад. Мувофиқи ин равиш, низоми нишондиҳандаҳои мувозинатшуда диққати менеҷеронро ба чор ҷанбаи мувозинатшуда ва байни ҳам алоқаманди фаъолият равона месозад:

- ҷанбаи молиявӣ (нишон медиҳад, ки чи қадар ба саҳмдорон сармоягузорӣ намудан ба корхонаи мазкур мафиатовар аст);

- ҷанбаи истеъмолӣ(нишон медиҳад, бо чи тавр харидоронро метавон ҳавасманд намуд, ки онҳоро ҷалб намуд ва натиҷаи молиявии заруриро ба даст овард);

- ҷанбаи бизнес-ҷарёниҳои дохилӣ(нишон медиҳад, ки кадом бизес-ҷараёниҳо нақши хеле асосиро ҳангоми амалинамоии бартариҳои рақобатии корхонаи мазкурро таъмин месозанд.);

- ҷанбаи рушд ва инкишоф(нишон медиҳад, ки аз ҳисоби кадом донишҳо, малака ва маданияти корпоративӣ мақсади дохилифимавии бизнес - ҷараёнҳо ба даст меояд, инноватсия, рушди кормандон ва инфрасохторро нишон медиҳад). Чунин нуқтаи назар ба ҳамгироии вазифаҳои старатегиро бо ҷорӣ мусоидат мекунад ва дар дохили ҳар як ҷанбаи фаъолият амалишавии занҷираи боҳамалоқаманди «мақсадҳо → вазифаҳо → нишондиҳандаҳо → амал» - ро таъмин месозад. Дар баробари ин, нишондиҳандаҳое, ки самаранокии фаъолияти корхонаро тавсиф менамоянд, метавонанд дар муқоиса аз миқдори на чандон зиёди тарафҳои муҳими стратегӣ, ки дурнамои рушди онро муайян менамояд, васеъ

бошанд. Ҳамин тавр, барои тасҳеҳӣ ҷиддии нишондиҳандаҳои ҳамгирои баҳодиҳии фаъолияти сенментҳои корхона, ба ақидаи мо, таҳқиқоти появӣ аз рӯи самтҳои зерин пурзӯр карда шавад:

- ташаккули низоми нишондиҳандаҳои афзалиятноки назоратшаванда дар ҳамаи сатҳҳои идоракунӣ ва таҳияи низоми мониторинги низоми нишондиҳандаҳои мувозинатшуда;
- коркарди низоми нишондиҳандаҳои ғайримолиявии (сифатӣ) умумии баҳодиҳии фаъолияти сегментҳои бизнес;
- муайян намудани ҳудуди бизнес - низом, таркиб ва иштирокчиёни калидии он ва дар ин асос ташаккул додани тартиби муайян намудани нишондиҳандаҳои фаъолияти ҷории сегменти бизнес;
- ҷараёнҳо;
- мукаммалгардонии низоми иттилоотии тавсифи фаъолияти корхона.

Адабиёт:

1. Вахрушина М.А. Теория и практика бухгалтерского управленческого учета: диссертация ... доктора экономических наук.-М., 2002. –405 с.

ХУСУСИЯТҲОИ АУДИТИ НИЗОМИ АНДОЗБАНДИИ СУБЪЕКТҲОИ ИҚТИСОДӢ

Тилабов .Ё.Э., - *н.и.и., дотсент, мудири кафедраи аудит ва ревизияи ДДМИТ.*

Масъалаи ташкили самараноки санҷиши андоз дар дар айни замон методологии комплексиро талаб мекунад. Дар мақолаи илмӣ хусусиятҳои аудити низоми андозбандии субъектҳои иқтисодӣ мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Муаллиф мазмуни аудити андозбандиро таҳқиқ намуда, алоқамандии онро бо аудити молиявӣ арзёбӣ кардааст. Ҳамчунин принсипҳои ҷорикунии аудити андозбандӣ дар мақола қайд шудааст. Қайд карда мешавад, ки агар мақсади аудити ҳисоботи молиявӣ изҳори андеша дар бораи дурустии ҳисоботи молиявии субъектҳои иқтисодӣ ва мутобиқати он бо тартиби баҳисобгирии муҳосибӣ ва санадҳои меъёрии амалкунанда бошад, пас мақсади аудити андозбандӣ аз баёни андеша дар бораи пуррагӣ ва дурустии маълумот оид ба ҳисоббаробаркуниҳо бо буҷет аз рӯи андозҳо иборат мебошад.

Калидвожаҳо: *аудити андозбандӣ, ҳисоботи молиявӣ, фоида, зарар, аудити дохилӣ, баҳодиҳии ҳисоботи молиявӣ, андозситонӣ, меъёри андозситонӣ.*

ОСОБЕННОСТИ АУДИТА СИСТЕМЫ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ ХОЗЯЙСТВЕННЫХ СУБЪЕКТОВ

Вопрос эффективной организации налоговой проверки в настоящее время требует комплексной методологии. В научной статье рассматриваются особенности аудита системы налогообложения хозяйствующих субъектов. Автор исследовал содержание налоговой проверки и оценил ее взаимосвязь с финансовой проверкой. Также в статье упоминаются принципы проведения налоговой проверки. Отмечается, что если целью проверки бухгалтерской отчетности является выражение мнения о правильности составления бухгалтерской отчетности хозяйствующих субъектов и ее соответствии порядку бухгалтерского учета и действующим нормативным актам, то целью налоговой проверки является выражение заключение о полноте и достоверности сведений о расчетах с бюджетом состоит из налогов.

Ключевые слова: *налоговая проверка, финансовая отчетность, прибыль, убыток, внутренний аудит, оценка финансовой отчетности, налогообложение, налоговая ставка.*

FEATURES OF AUDIT OF THE TAXATION SYSTEM OF BUSINESS ENTITIES

The issue of effective organization of tax audits currently requires a comprehensive methodology. The scientific article discusses the features of the audit of the system of taxation of business entities. The author investigated the content of the tax audit and assessed its relationship with the financial audit. The article also mentions the principles of conducting a tax audit. It is noted that if the purpose of auditing financial statements is to express an opinion on the correctness of the financial statements of business entities and their compliance with the accounting procedure and current regulations, then the purpose of a tax audit is to express an opinion on the completeness and reliability of information on settlements with the budget consists of taxes.

Key words: *tax audit, financial statements, profit, loss, internal audit, assessment of financial statements, taxation, tax rate.*

Вобаста ба фаъолият корхонаю муассисаҳои гуногун андозро ҳисоб карда, ба буҷет пардохт менамояд. Ҳар як намуди андоз дар асоси Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон объекти андозбанди дорад ва вобаса ба ҳисоб кардану пардохти он ба буҷет декларатсияҳо дар мӯҳлати муайяншуда тартиб дода мешавад ва ба иниспексияи давлатии андоз пешниҳод карда мешавад. Тибқи кодекси андоз тамоми корхонаҳо новобаста аз шахси моликияташон бояд намудҳои гуногуни андозро вобаста ба фаъолияташон ҳисоб карда, сари вақт ба буҷети давлат пардохт намояд.

Дар рафти санҷиш аудитор бояд ба кодекси андоз такя намояд ва мувофиқи талаботи он иҷроиши қонунро дар корхона санҷида бароядю Дар вақти санҷиши аудитории ҳисоббаробаркуниҳо бо буҷет аудитор ҷунин нишондиҳандаҳоро бояд санҷад: базаи андозситонӣ; меъёри андозситонӣ; маблағи андоз; мӯҳлати пардохт; пешниҳоди эъломияи андоз; сабтҳои муҳосибӣ, ки дар ҳисобҳои муҳосибӣ мавҷуданд ва ғ.

Дар рафти аудит аудитор бояд ҳар як намуди андозро алоҳида санҷиш намояд, бештар диққатро ба сарҷашмаҳои андозситонӣ ҷалб намояд ва тарзи ҳисоб кардан ва сари вақт пардохт кардани маблағҳои андоз устувории молиявии корхона вобастагӣ дорад, зеро дар ҳолати ошкор намудани нодуруст ҳисоб кардани маблағҳои андоз ва сари вақт пардохт накардани онҳо ба корхона ҷарима баста мешавад, ки он ба устувории молиявии корхона зарари манфӣ мерасонанд.

Сарчашмаҳои иттилоотии санҷидашаванда тавозуни муҳосибӣ; ҳисобот оиди фоида ва зарар; шаклҳои эъломияи андоз; Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон; китоби асосӣ; китоби ҳисобкунии музди меҳнат; журнал-ордерҳо, ведемостҳои ҷамъбастӣ ва дигар ҳуҷҷатҳо маҳсуб меёбанд.

Аудитор фаъолияти хоҷагии молиявии корхонаро омӯхта, тамоми нишондиҳандаҳоро таҳлил менамояд, маълумотҳои нақшавиро бо ҳақиқи муқоиса менамояд, камбудию таъғирёбиҳоро аниқ мекунад. Сабабҳои онро муаян менамояд ва барои дар оянда пешгири кардани ин камбудию норасоиҳо ба роҳбарияти субекти иқтисодии санҷишшаванда пешниҳод менамояд [3, с.17].

Байни аудити андозбандӣ ҳамчун вазифаи махсуси аудит ва аудити ҳисоботи молиявӣ чун объекти маъмулии саныидашаванда алоқамандь мавыуд аст (ниг. ба ҷадвали 1).

Ҷадвали 1.

Алоқамандии аудити андозбандӣ ва аудити ҳисоботи молиявӣ

Таҳлил ҳисоботи молиявӣ	Аудити андозбандӣ
Мақсад	
Изҳори андеша дар бораи дурустии ҳисоботи баҳисобгирии (молиявии) субъектҳои иқтисодӣ ва мутобиқати тартиби баҳисобгирии муҳосибӣ ба санадҳои меъёрӣ	Изҳори андеша дар бораи пуррагӣ ва дурустии маълумот оид ба ҳисоббаробаркуниҳо бо буҷет аз рӯи андозҳо ва пардохтҳои субъекти иқтисодӣ, ки дар ҳисоботи баҳисобгирии муҳосибӣ (молиявӣ) инъикос ёфтааст.
Объект	
Низоми баҳисобгирӣ ва назорати дохилӣ, ҳисоботи молиявии (баҳисобгирии) субъекти иқтисодӣ	Ҳисоботи муҳосибӣ ва андозии субъекти иқтисодӣ, уҳдадориҳои андозӣ дар назди буҷети сатҳҳои гуногун
Танзими меъёрӣ	
Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон (КГ ҶТ)	(КГ ҶТ) Методикаи фаъолияти аудиторӣ «Аудити андозбандӣ ва дигар хизматрасониҳои муносиб оид ба масъалаҳои андозбандӣ. Ҳамкорӣ бо мақомоти андоз»
Тавсифи гузаронидани санҷиши аудиторӣ	
Ташаббусӣ ва ҳатмӣ	Инициативный; при общем аудите – как элемент программы «Аудит расчетов с бюджетом» Ташаббусӣ; дар аудити умумӣ - ҳамчун унсури барномаи «Аудити ҳисоббаробаркунӣ бо буҷет»
Муҳлатнокии санҷиш	
Давра ба давра аст, ки бо фосилаи солона гузаронида мешавад	Он бо дархости субъекти иқтисодӣ амалӣ карда мешавад (бефосила дар вақташ)
Равандҳои таҳлилӣ	
1. Муқоисаи нишондиҳандаҳои воқеии ҳисоботи муҳосибӣ бо нишондиҳандаҳои нақшавӣ, ки субъекти иқтисодӣ муайян кардааст. 2. Муқоисаи нишондиҳандаҳои воқеии ҳисоботи муҳосибӣ бо нишондиҳандаҳои пешбинишаванда, мустақилона муайяннамудаи аудитор. 3. Муқоисаи н коэффитсиентҳои нисбии марбут ба давраи ҳисоботӣ бо мазмуни меъёрие, ки қонунгузории ҷорӣ муқаррар кардааст. 4. Муқоисаи ҳисоботи муҳосибӣ бо маълумоти миёнасоҳа.	1. Таҳлил ва баррасии унсурҳои низоми андозбандии субъекти иқтисодӣ. 2. Муайян намудани омилҳои асосии таъсиррасонӣ ба нишондиҳандаҳои андозӣ. 3. Санҷиши методологияи ҳисоб кардани пардохтҳои андозӣ аз ҷониби субъекти иқтисодӣ. 4. Гузаронидани озмоиши (экспертизаи) ҳуқуқӣ ва андозии низоми мавҷудаи муносибатҳои иқтисодӣ. 5. Арзёбии гардиши ҳуҷҷатҳо ва омӯзиши низоми назорати дохилии субъекти иқтисодӣ. 6. Гузаронидани ҳисоби пешакии

5. Муқоисаи нишондиҳандаҳои ҳисоботи муҳосибӣ бо маълумотҳои ғайримуҳосибӣ (маълумотҳое, ки ба ҳисоботи муҳосибӣ дохил намешаванд). 6. Таҳлили тағйирот бо мурури замон дар нишондиҳандаҳои ҳисоботи муҳосибӣ ва коэффитсиентҳои нисбии ба онҳо алоқаманд. 7. Дигар намудҳои расмиёти таҳлилӣ, аз ҷумла онҳое, ки бо назардошти хусусиятҳои инфиродии сохтори ташкилии субъекти иқтисодӣ, ки нисбат ба онҳо аудит гузаронида мешавад.	нишондиҳандахои андозии субъекти иқтисодӣ 7. Санҷиш ва тасдиқи дурустии ҳисоб ва пардохти андозҳо ва ҷамоварии онҳо аз ҷониби субъекти иқтисодӣ ба буҷет ва фондҳои ғайрибуҷетӣ
Тартиб додани натиҷаҳои санҷиш	
Хулоса дар бораи эътимоднокии ҳисоботи молиявӣ (муҳосибӣ).	Хулоса дар бораи дараҷаи пуррагӣ ва дурустии ҳисобкунӣ, инъикос ва гузаронидани пардохтҳо ба буҷет, дар бораи дуруст истифода бурдани имтиёзҳои андоз
Алоқамандӣ бо аудити дохилӣ	
Ташкили низоми самараноки аудити дохилӣ, хавфи аудитории санҷиши аудиторони беруниро коҳиш медиҳад	

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси адабиёти 1.

Хизматрасониҳои мазкур ба муносибии пардохтҳои андозии субъекти иқтисодӣ, инчунин машваратҳо оид ба баъзе масъалаҳои андозбандӣ равона карда шудаанд, дар ҳоле, ки аудити андозбандӣ корҳои мушаххаси санҷиширо, ки барои дуруст ҳисоб кардан, пурра ва саривақт пардохти андозҳо ва ҷамоварии онҳо нигаронидашударо дар бар мегирад.

Аудитор дар рафти санҷиши хисоббаробаркунихо бо буҷет ҳамчун машаваратчӣ кор мебарад. Хатогиҳои дар шӯъбаи хисобу китоби корхона оиди хисоббаробаркуниҳо бо буҷет вуҷуддоштаро нишон дода, зарари молиявии корхонаро, ки аз тарафи мақомоти андоз ҳамчун ҷарима ситонида мешавад, нишон медиҳад [4, с.171]. Аудитор хусусан дурустиву ҳисоббаробаркуниҳо ва саривакт пардохтани онро ба буҷет, мувофики конунгузориҳои ҷорӣ санҷиш менамояд.Чунин тарзи санҷиш бо фондхои ғайрибуҷетӣ низ бояд гузаронида шавад. Ба номгуи пардохтҳо ба буҷет мувофиқи конунҳои ҷорӣ инҳо дохил мешаванд: андоз аз фоида, аксизҳо, андоз аз арзиши иловашуда, андоз аз амвол, андоз аз даромади шахсони воқеӣ, ҳамагӣ мувофиқи Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон — 8 намуд, ки 2 он андозҳои маҳаллӣ мебошанд.

Дар рафти санҷиши ҳисоббаробаркуниҳо бо буҷет оиди пардохтҳои андоз аудитор бояд ба Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар санадҳои меъёрии Маҷлиси Олӣ ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон такя намояд.

Дар рафти санҷиши ҳисоббаробаркуниҳо бо буҷет ва фондҳои ғайрибуҷетӣ аз тарафи аудитор аз руи қонунои мавҷуда ба дуруст истифодабарии сабукиҳо оиди андозҳо ва пардохтҳои ғайрибуҷетӣ аз тарафи корхона диққати махсус дода мешавад. Бисёр сабукиҳо аз андоз дар

Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки аз тарафи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 12 ноябри соли 1998 қабул шудааст, пешбинӣ шудааст.

Ҳамчун аломати асосии гуруҳбандӣ, вобаста аз таъинот принсипҳои аудити андозбандӣ интихоб кардашуда, бо истифода аз он ду гурӯҳи асосии принсипҳоро ҷудо мекунанд: тартибӣ ва мазмунӣ (ниг. ба расми 1.).

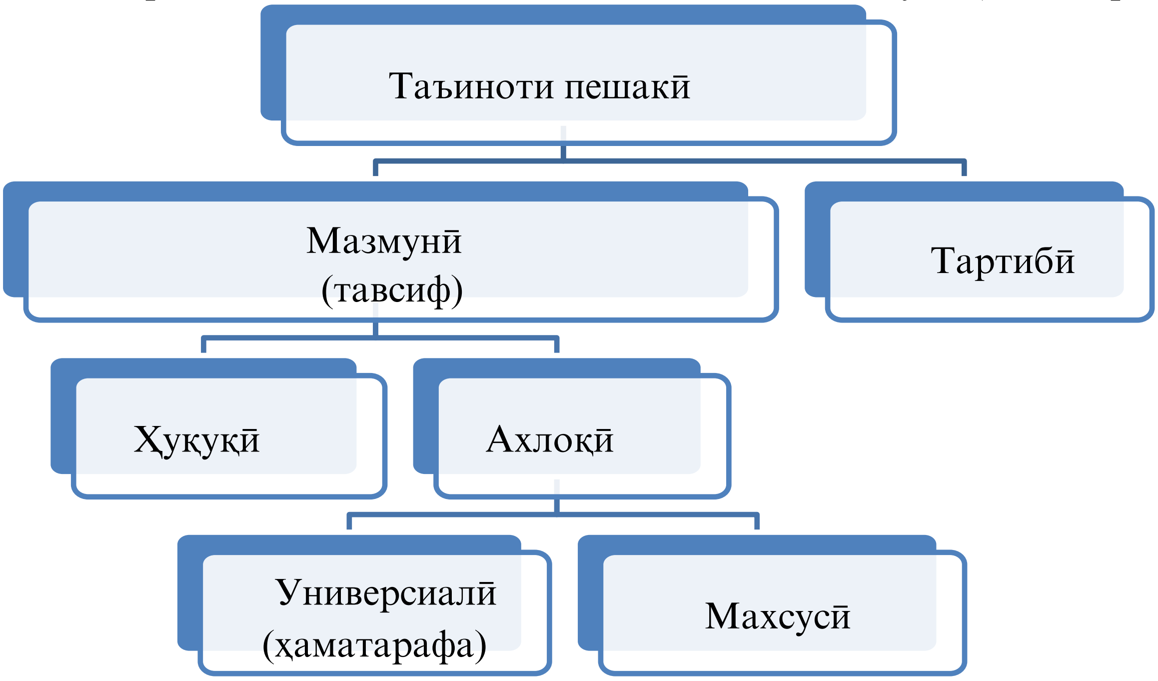

Расми 1.– Гуруҳбандии принсипҳои аудити андозбандӣ.

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси адабиёти 5.

Назорат аз болои тартиби боздоштан ва айни замон гузаронидани маблаги андоз аз даромад, аз шахсони воқеӣ ва пардохтҳои ҳатмӣ ба Фонди ҳифзи иҷтимоии аҳолӣ, ба буҷа, ки аз коргарон дошта мешавад зарур аст. Дурустии тартиби ҳисобкунии маблағҳоро ба Фонди хифзи ичтимоии ахолӣ ва руйхати намудхои музди мехнат, ки ин маблаг хисоб карда мешавад, муайян намуда, бояд донист, ки ин тартиб низ монанди пештара амалкунанда аст. Дар моддахои 224,226-и Кодекси андози Ҷумхурии Тоҷикистон тартиб, андоза ва шароитн пардохти (хисобкунӣ, боҷборӣ) маблағхо ба Фонди хифзи иҷтимоии аҳолӣ муайян карда шудааст.

Ҳангоми санҷиши дурустии ҳисобкунии андоз аз даромад бонк муайян намуд, ки оё даромади коргар, ки таъиноти андозситонӣ дорад дуруст муайян карда шудааст ва оё андозаи андози боздошташуда ба дастурамали № 1 «Дар бораи ҳисобкунӣ ва пардохти андоз аз даромад аз шахсони воқеӣ», ки бо Қарори Ҳукумати Ҷумхурии Тоҷикистон аз 18 июли соли 1999 тахти раками 239 тасдиқ шудааст, мувофикат менамояд.

Ҳамин тавр, ин шакли хизматрасонии ҳамроҳии аудитӣ масъалаҳои тайёрӣ дидан ва ба тарикҷи хаттӣ ва шифоҳӣ фаҳмонда додани масъалаҳои андозситонӣ, дуруст муайян намудани базаи андозгузорӣ, муайян намуданиҳаҷми ҷазодиҳӣ ҳангоми дағалона вайрон кардани қонунияти андоз, вайрон кардани талабот, тавсияҳо оид ба ташкил кардани

ҳисоботҳои аввала, мутобиқати шартномаҳо вобаста ба талаботи қонунияти амал кардаистода ва ғайраро дар бар мегирад.

Адабиёт:

1. Сафонова, М.Ф. Планирование налоговых затрат как элемент учетно-налоговой системы экономического субъекта / М.Ф. Сафонова // Аудиторские ведомости. – 2016. - №7. – С.64 – 76.

2. Серебрякова, Т.Ю. Внутренний контроль: методология сквозного контроля автономных учреждений: монография / Т.Ю. Серебрякова, А.В. Пор-фирьев. – М.: НИЦ Инфра-М, 2013. – 152 с.

3. Терентьева, Т. А. Организация и методика аудиторской проверки налоговой отчетности: автореф. дис. …канд. экон. наук:08.00.12 / Терентьева Татьяна Александровна. – Оренбург, 2006. – 24 с.

4. Терентьева, Т.А. Аудит налогообложения / Т.А. Терентьева. – М.: Экономистъ, 2015. – 192 с.

5. Терехова, А. Г. Трансформация комплаенса и риск-менеджмента в си-стеме внутреннего контроля / А.Г. Терехова // Внутренний контроль в кредит-ной организации. – 2011. – № 1. – С. 50–67.

ДАСТГИРИИ ДАВЛАТИИ РУШДИ СОДИРОТ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Насриддинов Фирузджан Бабаевич, *кандидат экономических наук, профессор, заведующий кафедрой экономической теории ТГФЭУ.*

Абдуджабборзода Саидислом, *кандидат экономических наук, доцент кафедры экономической теории ТГФЭУ.*

Дар мақола механизми ҳавасмандгардонии дастгирии давлатии содирот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ мешавад, ки имтиёзҳои андоз ва гумрукиро дар бар мегирад. Маълумоти статистикӣ оид ба пешбурди содироти маҳсулоти хоҷагии қишлоқ ва саноат, инчунин муомилоти савдои берунӣ оварда шудааст. Ба иқтидори афзоиши содироти маҳсулот таваҷҷуҳи хоса зоҳир гардида, вазифаҳо бо таваҷҷуҳ ба истеҳсоли маҳсулоти содиротӣ ва ивазкунандаи воридот, ки рушди устувори иқтисод ва баланд бардоштани рақобатпазирии кишварро дар бозорҳои байналмилалии молу хизматрасониро таъмин менамоянд, баррасӣ шудаанд.

Калидвожаҳо: *дастгирии давлатӣ, фаъолияти сармоягузорӣ ва содирот, имтиёзҳои андоз ва гумрук, маҳсулоти кишоварзӣ, рушди стратегӣ.*

ГОСУДАРСТВЕННАЯ ПОДДЕРЖКА РАЗВИТИЯ ЭКСПОРТА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье рассматривается механизм стимулирования государственной поддержки экспорта в Республике Таджикистан, который включает в себя налоговые и таможенные льготы и преференции. Приводятся статистические данные по содействию экспорта сельскохозяйственной и промышленной продукции, а также внешнеторговому товарообороту. Особое внимание уделяется потенциалу для роста экспорта продукции, рассматриваются задачи с уклоном на экспортоориентированной и импортозамещающей продукции, обеспечивающие устойчивое экономическое развитие и рост конкурентоспособности страны на международных рынках товаров и услуг.

Ключевые слова: *государственная поддержка, инвестиционная и экспортная деятельность, налоговые и таможенные льготы, сельскохозяйственная продукция, стратегическое развитие.*

STATE SUPPORT FOR EXPORT DEVELOPMENT IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article discusses the mechanism for stimulating state support for exports in the Republic of Tajikistan, which includes tax and customs benefits and preferences. Statistical data are given on the promotion of exports of agricultural and industrial products, as well as foreign commodity circulation. Particular attention is paid to the potential for the growth of exports of products, the tasks are considered with a focus on export-oriented and import-substituting products that ensure sustainable economic development and increase the country's competitiveness in international markets for goods and services.

Keywords: *state support, investment and export activities, tax and customs benefits, agricultural products, strategic development.*

За годы государственной независимости Республики Таджикистан, в целях реализации поручений Основателя мира и национального единства – Лидера нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона по содействию экспорту страны приняты ряд благотворных мер по стимулированию внешнеэкономической деятельности, обеспечению конкурентоспособности отечественной продукции, увеличению объемов экспорта.

В результате укреплены нормативно-правовая база, институциональная структура развития экспорта, сеть продвижения товаров за рубеж и механизм стимулирования государственной поддержки экспорта, внедрены системы безопасности, товарной конкуренции и другие меры.

При поддержке Правительства Республики Таджикистан импорт всех технологий, материалов для объектов туризма, сырья для перерабатывающих предприятий, технологий для фармацевтических и диагностических и лечебных предприятий, техники и оборудования для сельского хозяйства, птицеводства, рыболовства, семян сельскохозяйственных культур, урожая, были освобождены от таможенных пошлин [1].

Для решения текущих вопросов в процессе экспорта товаров, таможенного оформления, качества и других услуг созданы Координационный комитет по упрощению процедур торговли и Национальные информационные центры по техническим барьерам в торговле и санитарно-фитосанитарным мерам.

Вместе с тем, в целях стимулирования экспорта и упрощения торговых процедур 31 декабря 2020 года, Республика Таджикистан вступила в Систему зарегистрированных экспортеров Европейского Союза.

Правительство страны уделяет особое внимание развитию предпринимательства, инвестиционной и экспортной деятельности. На сегодняшний день предпринимателям и инвесторам предоставлено более 110 налоговых и таможенных льгот и преференций. Количество государственных органов регистрации предпринимательской деятельности было сокращено с 4 до 1, срок государственной регистрации с 49 до 3-5 дней и установлен бесплатно.

Налоговый кодекс (в новой редакции), вступивший в силу с 1 января 2022 года, в целях ускоренной индустриализации страны предусматривает развитие предпринимательства и инвестиций, а значит, и создание новых рабочих мест, а также сохранение вышеуказанных льгот и привилегий с предоставлением дополнительных льгот [2].

В частности, было сокращено количество налогов с 10 до 7 наименований и снижены ставки некоторых видов налогов.

Вместе с тем, в целях оказания всесторонней поддержки предпринимателям и инвесторам в соответствии с указом Президента Республики Таджикистан объявлен мораторий на все виды проверок субъектов предпринимательства до 1 января 2023 года.

(Для справки, аналогичные моратории были объявлены в 2008-2010, 2011-2014 и 2019-2020 годах).

При этом следует отметить, что в целях эффективного использования производственного и экспортного потенциала Хатлонской области за последние два года был создан постоянно действующий республиканский штаб по содействию экспорта сельскохозяйственной продукции, особенно скоропортящейся продукции, и ряд льгот был предоставлен экспортерам.

В частности, были снижены тарифные льготы, т.е. до 50% цен на железнодорожные перевозки, сертификат происхождения стал бесплатным, а стоимость сертификата соответствия снижена на 50%.

Анализ показывает, что в результате принятых мер и реализации налоговых и таможенных льгот в стране в различных отраслях создаются производственные предприятия с современными технологиями, увеличиваются объемы производства товаров первой необходимости, обеспечивается спрос внутреннего рынка и структура экспорта постепенно расширяется.

Следует отметить, что за девять месяцев 2022 года, согласно статистическим данным, внешнеторговый оборот составил 5,4 млрд. долларов, что на 857,4 млн долларов или 18,8% больше по сравнению с аналогичным периодом прошлого года [3].

Результатом действенных мер и эффективного использования имеющихся возможностей за девять месяцев 2022 года стал экспорт продукции на сумму 1,6 млрд. долларов, по сравнению с аналогичным периодом 2021 года, увеличившись на 85,2 млн. долларов или на 5,5 процента.

За этот период объем экспорта промышленной продукции составил 1 млрд 589 млн долларов, что на 59,0 млн долларов или на 3,8% больше, чем за аналогичный период прошлого года.

Согласно данным таможенной службы, структура экспорта промышленной продукции за рубеж за девять месяцев 2022 года в основном обусловлена реализацией драгоценных камней и металлов в стоимостном выражении (25,7 процента от общего объема экспорта), полезных ископаемых и концентратов (31,8 процента), алюминий первичный (7,4 процента), хлопковое волокно (8,9 процента),

электричество (6,1 процента), цемент (2,1 процента), хлопчатобумажная пряжа (2,3 процента), сурьма (5,0 процента) [4].

Следует отметить, что в результате принятых Правительством Республики Таджикистан мер по увеличению экспорта сельскохозяйственной продукции, в январе-сентябре 2022 года по статистическим данным экспорт сельхозпродукции составил 40,1 млн. долларов, по сравнению с аналогичным периодом прошлого года она увеличилась на 20,0 млн. долларов или на 99,3%, её доля в общем объеме экспорта отечественной продукции составляет 2,3%.

За этот период с территории республики было экспортировано 146,9 тысяч тонн сельскохозяйственной продукции, что по сравнению с аналогичным периодом прошлого года уменьшилось на 2,9 тысячи тонн или на 2 процента. Следует отметить, что доля овощей составляет 76,2 тыс. тонн (51,9%), сухофруктов – 36,0 тыс. тонн (19,3%), фруктов – 28,3 тыс. тонн (24,5%), а других видов сельскохозяйственной продукции – 6,4 тыс. тонн (4,3%).

Также в общем экспорте сельскохозяйственной продукции доля 10 товаров составляет 95,8%, в том числе лук 66,4 тыс. тонн (45,2%), сухофрукты 36,0 тысячи тонн (24,5%), виноград 16,3 тысячи тонн (11,1%), морковь 5,6. тыс. тонн (3,8%), слива 4,3 тыс. тонн (3,0%), абрикосы 3,6 тыс. тонн (2,4%), капусты 3,0 тыс. тонн (2,1%), арахиса 3,2 тыс. тонн (2,1%), куриных яиц 1,3 тысяч тонн (0,9 процента) и лимонов 1,0 тысячи тонн (0,7 процента) [4].

Анализы показывают, что большая доля экспорта овощей, фруктов и сухофруктов приходятся на Республику Казахстан (87,0%), Российскую Федерацию (7,1%), Пакистан (2,6%), Ирак (0,9%). Афганистан (0,8 процента), Республику Узбекистан (0,5 процента), Беларусь и Турцию (по 0,3 процента), Украину и Германию (по 0,2 процента) [3, 4].

За последние годы номенклатура экспортной продукции увеличилась с 342 до 450 наименований, а доля импорта во внешней торговле страны постепенно снижается.

Однако эти цифры не окончательные и Таджикистан имеет большой потенциал для роста экспорта продукции.

Реализация целей стратегического развития позволит реализовать в Таджикистане различные инвестиционные проекты с привлечением отечественного и иностранного капитала.

Разработка и реализация проектов в легкой и пищевой промышленности, металлургии, машиностроении, химии, производстве строительных материалов и фармацевтики с внедрением современных технологий и за счет полной переработки сырья страны, включая полезные ископаемые, сельскохозяйственную продукцию и лекарственные растения являются приоритетным направлением.

При этом, принимая во внимание стратегические цели страны, мы уделяем особое внимание реализации выгодных проектов в сферах

гидроэнергетики, дорог, сельского хозяйства, связи и строительства туристической инфраструктуры.

В настоящее время для максимального использования промышленного потенциала и увеличения переработки отечественного сырья до конечного продукции предусмотрен ряд льгот, Правительством Республики Таджикистана приняты специальные программы развития этих отраслей.

В настоящее время в Таджикистане существует пять свободных экономических зон, в том числе три свободные экономические зоны в Хатлонской области. Они создали благоприятные условия для иностранных инвесторов и предпринимателей с продовольственным режимом.

Гидроэнергетические ресурсы Таджикистана огромны, и их рациональное использование может значительно увеличить наши возможности для обеспечения устойчивого экономического развития, ускоренной индустриализации и укрепления экспортного потенциала страны.

Благодаря своим природно-географическим условиям Таджикистан всегда служил мостом между народами и цивилизациями и может соединить страны Юго-Восточной Азии со странами Ближнего Востока и Европы.

Одной из стратегических целей страны является превращение Республики Таджикистан в транзитную страну, и в этом направлении за счет крупных инвестиционных проектов реконструируются международные магистрали и коридоры (в том числе возрождение Шелкового пути).

Следует отметить, что несмотря на достигнутые результаты в производстве экспортоориентированной и импортозамещающей продукции, в связи с изменением конъюнктуры мировых рынков, торговыми спорами и экономическими санкциями между сверхдержавами, необходимые меры по защите стран постсоветского пространства Союзное финансирование, производство, импортозамещение, экспорт, создание логистической и упаковочной инфраструктуры и кластеров отечественных товаров, показатели экспортной перспективы и импортозамещения производства и экспорта некоторых товаров в стране пока не представлены.

В то же время существующие производственные мощности и преимущества, связанные с наличием широкого спектра сырья, трудовых ресурсов и обеспечением производства конкурентоспособной продукции с добавленной стоимостью, сегодня используются не в полной мере.

В целях решения существующих проблем и устойчивого развития экспортного потенциала страны принята и реализуется Государственная программа развития экспорта Республики Таджикистан на 2021-2025 годы на ближайшие 5 лет с учетом трех основных направлений внешней торговли, включая стимулирование экспорта, диверсификация экспортноориентированного производства и упрощение торговых

процедур [5]. В программе определены ключевые направления экспорта конкурентоспособных товаров и комплексные меры по стимулированию экспорта, а также пути повышения конкурентоспособности.

Система поддержки экспорта во всем мире развивается очень интенсивно. Этому способствует как усиливающаяся специализация стран-экспортеров по товарным группам, так и избыточная ликвидность, находящаяся на мировом рынке.

Ключевыми вопросами поддержки экспортно-ориентированной деятельности в Республике Таджикистан являются вопросы обучения экспортеров в тех сегментах экономики, которые без дополнительной поддержки со стороны государства сталкиваются со значительными проблемами в организации экспорта. Экспортеры сталкиваются с нехваткой сотрудников, обладающих навыками ведения экспортной деятельности, организации работы экспортно-ориентированного предприятия, свободно говорящими на основных языках стран – торговых партнеров Республики Таджикистан. Это приводит к ослаблению позиций таджикских экспортеров на мировых рынках. Проблема повышения знаний и навыков осуществления экспортных операций является острой, и заслуживает решения.

Повышение уровня знаний по ведению современной экспортной деятельности, в том числе современных цифровых технологий по поддержке экспорта, должно стать основой обеспечения устойчивого экономического развития и роста конкурентоспособности страны на международных рынках товаров и услуг.

Улучшение навыков экспортной деятельности позволит создать новую модель экономического роста, привлечь международных торговых партнеров, активизировать трансформацию существующих и развитию новых видов производства и сельского хозяйства.

Одной из ключевых задач развития экспорта является увеличение объёмов производства экспортоориентированной и импортозамещающей продукции, создание эффективной системы содействия развитию и продвижению экспорта, а также повышение знания и навыков в осуществлении экспортных операций.

Литература:

1. Распоряжение Таможенной службы при Правительстве Республики Таджикистан. №163ф от 20.10.2010г.

2. Налоговый кодекс Республики Таджикистан от 1 января 2022 г.

3. Статистический ежегодник Республики Таджикистан. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. Душанбе, 2022.

4. Статистика внешней торговли РТ. Таможенная служба при правительстве Республики Таджикистан. Доступно онлайн на сайте: https://tamognia.tj/index.php/2020-10-12-17-53-49/2018-06-14-07-44-16/2018-06-14-07-45-21.

5. Послание Президента Республики Таджикистан Маджлиси Оли от 26 декабря 2019 года. Доступно онлайн на сайте: http://www.president.tj/ru/node/21977.

ТАДҚИҚОТИ ИҚТИСОДӢ - ОМОРИИ ПАСАНДОЗҲОИ АҲОЛӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.

Одинаев Абдухолиқ Саторович, - ассистенти кафедраи оморӣ ДДМИТ.
Давлатёрова Бибигул Ҷумъаевна –магистри ДДМИТ.
Низомова Д, - асссистенти кафедраи оморӣ ДДМИТ.

Дар мақолаи мазкур пасандозҳои аҳолӣ ҳамчун нишондиҳандаи муҳимтарини омори макроиқтисодӣ, ҳамзамон, сатҳи зиндагӣ дар ин ё он кишвар ба ҳисоб меравaнд, бевосита ҷалби пасандозҳои аҳолӣ захираҳои калидии бонкдорӣ ва рушди иқтисодӣ, сарчашмаи маблаггузорӣ ва қарздиҳӣ ба иқтисодиёт арзёбӣ мегарданд. Бояд қайд намоем, ки истифодаи босамари пасандозҳои аҳолӣ яке аз ҷанбаҳои таъмини устувори таъминоти пулӣ барои рушди фаъолияти соҳибкорӣ ва дигар соҳаҳои мухталиф дар иқтисодиёт ба ҳисоб меравад. Оид ба масъалаи мазкур баҳсу мунозираҳои зиёди олимони ватанӣ ва хориҷӣ мавҷуд аст, ки *қисман ҳолати воқеӣ мавриди таҳқиқ дар мақола қарор гирифтааст.*

Калидвожаҳо: *пасандозҳои аҳолӣ, ҷалби пасандозҳои аҳолӣ, омори макроиқтисодӣ, таъмини устувори таъминоти пулӣ, рушди иқтисодӣ, сатҳи зиндагии аҳолӣ ва даромади пулии аҳолӣ.*

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ - СТАТИСТИКА СБЕРЕЖЕНИЙ НАСЕЛЕНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН.

В данной статье сбережения населения рассматриваются как важнейший показатель макроэкономической статистики, в то же время уровень жизни в той или иной стране, непосредственное привлечение сбережений населения являются ключевыми ресурсами банковского и экономического развития, источником финансирования и кредитования экономики. Следует отметить, что эффективное использование сбережений населения является одним из аспектов обеспечения стабильного поступления денег для развития предпринимательской деятельности и других различных отраслей экономики. По данному вопросу ведется много споров отечественных и зарубежных ученых, в статье рассмотрено некоторое реальное положение аспекта.

Ключевые слова: *сбережения населения, привлечение сбережений населения, макроэкономическая статистика, стабильное обеспечение денежной массы, развитие экономики, уровень жизни населения, денежные доходы населения.*

ECONOMIC RESEARCH - STATISTICS OF SAVINGS OF THE POPULATION IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN.

In this article, the savings of the population are considered as the most important indicator of macroeconomic statistics, while at the same time the standard of living in a particular country, the direct attraction of savings from the population are key resources for banking and economic development, a source of financing and lending to the economy. It should be noted that the efficient use of the population's savings is one of the aspects of ensuring a stable flow of money for the development of entrepreneurial activity and other various sectors of the economy. There are many disputes of domestic and foreign scientists on this issue, the article considers some real situation of the aspect.

Keywords: *savings of the population, attraction of savings of the population, macroeconomic statistics, stable provision of the money supply, economic development, standard of living of the population and monetary incomes of the population.*

Мавриди қабул аст, ки яке аз омилҳои рушди бонкдорӣ ва дар маҷмуъ иқтисодиёти миллӣ таъминоти пулӣ ба ҳисоб меравад. Аз ин лиҳоз, таъмини устувории рушди иқтисодиёт яке аз ҳадафҳои асосии баландбардории сатҳи нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ барои

кишварҳои ҷаҳон буда, сармоягузорӣ ба соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт шарти асосии таъмини чунин афзоиш мебошад. Дар шароити муносибатҳои иқтисодӣ чунин сарчашмаҳо ҳамчун яке аз рукнҳои такондиҳанда барои рушд кофӣ намебошанд. Аз ин лиҳоз, дар шароити имрӯза ҷалби пасандозҳои аҳолӣ манбаи асосӣ ва дурнамо баҳри рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад.

Дар баробари ин, ҷалби пасандозҳои аҳолӣ нишондиҳандаи муҳимтарини омори макроиқтисодӣ, ҳамзамон, сатҳи зиндагӣ дар ин ё он кишвар ба ҳисоб меравад, бевосита ҷалби пасандозҳои аҳолӣ захираҳои калидии бонкдорӣ ва рушди иқтисодӣ, сарчашмаи маблағгузорӣ ва қарздиҳӣ ба иқтисодиёт арзёбӣ мегарданд. Мувофиқи назария истифодаи пурраи пасандозҳои аҳолӣ яке аз роҳҳои таъмини устувори таъминоти пулӣ барои рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар иқтисодиёт ба ҳисоб меравад. Самаранок истифодабарии маблағҳо, аз он ҷумла пасандозҳои аҳолӣ имкон медиҳад, ки дар соҳаҳои мухталифи кишвар масъалаи таъминоти пулӣ ҳалли худро ёбад.

Мутобиқи назарияи омори иқтисодӣ пасандозҳои аҳолӣ ин мафҳумест, ҳамчун қисми даромад, ки баъди истеъмолот истифодашаванда маънидод карда мешавад. Дар навбати худ, таҳти мафҳуми аҳолӣ ҷамъи ашхосе, ки ҷойи истиқомати онҳо дар минтақаи додашудаи ҷуғрофӣ ҷойгир гаштааст, фаҳмида мешавад. Мувофиқи ақидаи олимони иқтисодӣ, аз он ҷумла Паул А. Самуэлсон аҳолӣ омили муҳимтарини ҳама фаъолиятҳои хоҷагӣ мебошад. Бо ибораи дигар аҳолӣ тибқи ақидаи олимони ватанӣ С.С. Мирзоев маҷмуи одамоне мебошанд, ки дар қаламрави муайян зиндагӣ мекунанд. Вобаста ба ин, пасандоз қисми даромади пулии аҳолӣ буда, барои қонеъ гардонидани талаботи худ дар оянда маънидод карда мешавад.

Вобаста ба ин, бо ақидаи мо, пасандоз ин бақия аз хароҷоти истеъмолии аҳолӣ ба ҳисоб рафта, мазмунан болоравӣ ё пастшавии сатҳи зиндагии аҳолӣ мебошад. Аз тарафи дигар, рақамҳои расмии оморӣ оид ба ҷалби пасандозҳо баёнгари ҳолати воқеии сатҳи зиндагии аҳолӣ мебошанд.

Вобаста ба ин, назар менамоем ба динамика ва сохтори ҷалби пасандозҳо.

Ҷадвали 1.

Бақияи пасандозҳои (амонатҳои) дар бонкҳо ва ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ гузошташуда дар солҳои 2011 – 2020.

(ҳаз. сомонӣ)

Солҳо	Бақияи пасандозҳо (амонатҳо), ҳамагӣ	Аз он ҷумла:			
		бо пули миллӣ (сомонӣ)	нисбати ҳаҷми умумӣ бо (сомонӣ)	бо асъори хориҷӣ (доллар)	нисбати ҳаҷми умумӣ бо (доллар)
2011	1 467 723	267 418	18,2	1 200 305	81,8
2012	2 244 938	344 242	15,3	1 900 695	84,7
2013	2 865 114	459 614	16,0	2 405 499	84,0
2014	3 532 474	663 646	18,8	2 868 829	81,2

2015	4 062 900	810 352	19,9	3 252 548	80,1
2016	5 111 562	1 012 359	19,8	4 099 204	80,2
2017	5 276 875	1 265 736	24,0	4011 139	76,0
2018	4 344 371	1 564 334	36,0	2 780 037	64,0
2019	4 107 891	1 637 531	39,9	2 470 360	60,1
2020	4 239 277	1 932 658	45,6	2 306 569	54,4

Манбаъ: Ҳисобҳои муаллиф дар асоси: маълумотҳои Бюллетени омори бонкӣ- декабри соли 2015 (245). - С 36, 37., Бюллетени омори бонкӣ - феврали соли 2019 (283). - С. 32, 33., Бюллетени омори бонкӣ- декабри соли 2020 (293). - С. 34, 35

Вобаста ба рақамҳои чадвали овардашуда бояд қайд намоем, ки пасандозҳои бонкӣ, ки аз тарафи шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ гузошташуда сол ба сол рӯй ба афзоиш аст, танҳо соли 2017 якбора самти болоравиро касб намуд, ки бо мурури вакт, яъне соли 2020 ба 45,6% баробар гаштааст. Болоравии ҳолати зуҳуроти мазкурро қонеъкунанда намеҳисобем. Дар баробари ин, афзоиши ҳиссаи пасандоз дар бонк болоравии рейтинг ва боваринокии мардум дар системаи бонкдорӣ арзёбӣ мегардад.

Бо ибораи дигар, раванди ҷалби пасандозҳои аҳолӣ аз рӯи муҳлат дар бонкҳо ва ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ бо пули миллӣ сол то сол афзоиш ёфта истодааст, ки ин аз тадриҷан паст шудани сатҳи долларикунонии иқтисодиёт ва зиёд шудани эътимоди аҳолӣ ба пули миллӣ шаҳодат медиҳад.

Агар нишондиҳандаҳои мазкурро (пазандозҳо бо пули миллӣ ва асъори хориҷӣ (бо %)) дар шакли график тасвир намоем, чунин намудро соҳиб мегардад.

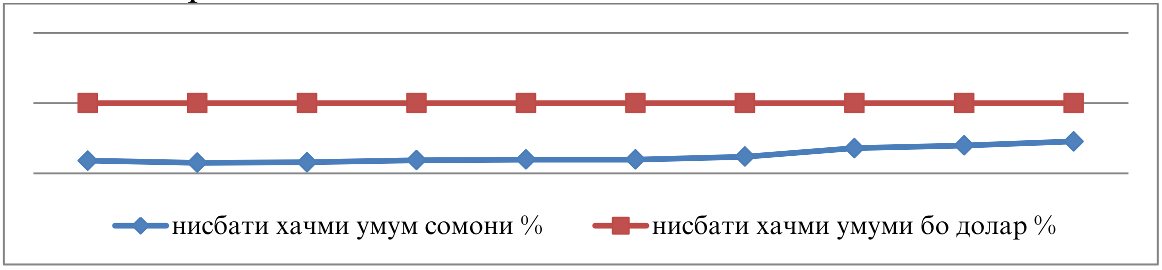

Расми 1. Бақияи пасандозҳо (амонатҳо) бо пули миллӣ ва асъори хориҷӣ (бо %)

Чунонки аз ракамҳои диаграммаи мазкур дида мешавад, дар муддати таҳқиқшаванда ҷалби пасандозҳои аҳолӣ аз тарафи бонкҳо ва ташкилотҳои қарзӣ дар ҳолати афзоиш қарор доранд (ба истисноӣ солҳои 2017то 2020, ки нисбати соли 2016 - 9,3% коҳиш ёфтааст, ин вобастагӣ дорад ба бад шудани вазъи молиявии баъзе ташкилотҳои қарзии кишвар). Ҷалби умумии пасандозҳои аҳолӣ дар соли 2020 - 4 239 277 млн сомониро ташкил додааст, ки нисбат ба соли 2011- 1 467 723, ки - 28,8% афзоиш ва афзоиши мутлақ бошад, 2771554 млн сомонӣ бештар аст. Вобаста ба ин, нисбати ҳаҷми умумии бақияи ҷалби пасандозҳо бо сомонӣ рӯй ба афзоиш дошта, дар ду соли охир 5,7% зиёд гаштааст. Дар баробари ин, унсури дигари мо бақияи пасандозҳо бо асъори хориҷӣ нисбати ҳаҷми умумӣ сол ба сол коҳиш ёфтааст, ки бештари таҳлилгарон вазъи муҳоҷирати меҳнатиро сабаб медонанд. Ҳарчанд таҳлилгарон ин масъаларо ба

муҳоҷирон пайваст намоянд ҳам, вале тибқи назария дар ҳолати паст гаштани бақияи амонатҳо дар бонкҳо ва ташкилотҳои молиявӣ- қарзӣ аз он шаҳодат медиҳанд, ки сатҳи доллариконунии иқтисодиёти мамлакат тадриҷан паст шуда истодааст. Бояд қайд кард, ки модели одии бондорӣ аст, яъне чӣ қадаре ки пасандозҳои муҳлатдор ба бонкҳои тиҷоратӣ зиёдтар ҷалб карда шаванд, ин болоравии рейтинг ва боваринокии мардум ба соҳаи бонкдорӣ , инчунин, имконияти ба муҳлатҳои муайян пешниҳод намудани қарзро ба мизоҷоне, ки ба маблағҳои пулии иловагӣ эҳтиёҷ доранд, қонеъ мегардонанд.

Хулоса, вобаста ба масъалаи мазкур чунин ибрози ақида намуданро мувофиқи маврид меҳисобем:

-ҷалби пасандозҳо барои дурнамои рушд ва болоравии сатҳи зиндагии аҳолӣ зич алоқаманд буда, баҳри ҳалли масъалаи мазкур зарур дониста мешавад, ки аз тарафи бонкҳо барномаҳои махсуси назоратии самаранок ҷорӣ карда шавад.

- қобили қабул аст, ки самаранок истифодабарии пул дар байни мардум дар мадди аввал меистад, бинобар ин, барои омӯзиши фарҳанги молиявӣ ва молиядорӣ диққати беандоза бояд дод.

- пасандоз ва ё ҷалби нишондиҳандаи мазкур дар байни нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ омили калидӣ ба ҳисоб меравад, ки дар таҳлил ё таъминоти пулии иқтисодиёти миллӣ мавриди назари ҳатмӣ бояд намуд.

Адабиёт:

1. Авғонов Н.А. Тахлили вазъи пасандозгузории аҳолии Ҷумхурии Тоҷикистон дар солхои истиқлолияти давлатӣ / Н.А. Авгонов // Паёми Донишгоҳи технологии Тоҷикистон (маҷаллаи илмӣ-амалӣ). Бахши иқтисодӣ. Душанбе: «Баҳманруд», 2017.- №3 (30).- С. 49-54.

2. Бюллетени омори бонкӣ - декабри соли 2015 (245). - Сах. 36, 37.,

3. Бюллетени омори бонкӣ - феврали соли 2019 (283). - Сах. 32, 33.,

4. Бюллетени омори бонкӣ - декабри соли 2020 (293). - Сах. 34, 35.

5. Мирзоев С.С., Холов Р.Ш., Омори иҷтимоӣ-иқтисодӣ /Васоити таълимӣ/-Душанбе, 2016;

6. Пиров Т., Хонҷонов А., Султон М.Х,. Фарханги молия ва бонкдорй -Душанбе: ЭР-граф, 2008.- С. 520.

7. Рахимов Р.К. Соотношение сбережений и инвестиций в экономике Таджикистана // Экономика Таджикистана: стратегия развития.- Душанбе, 2007- №3. - С. 46.

8. Солехзода, А.А. Рахмонов С.А. Тахлили сармоягузорихо ва рушди сохахои истехсолоти саноатй дар Точикистон. Паёми Донишгохи Миллии Точикистон (мачаллаи илмй). Бахши илмхои иқтисодй. 2/9 (190) Душанбе: «Сино», 2015. - С. 15, 16.

9. Чураев Б.М., Шарипов Б. М. Вазъи муосири бозори хизматрасонихои бонкй ва дурнамои рушди он дар Чумхурии Точцкистон (монография). - Душанбе: Ирфон, 2015. 158 с.

10. Холов Р.Ш. Мирзоев С.С. Таҳлили сохтории таъсири омилҳо ба

сатҳ ва динамикаи монетизатсияи иқтисодиёт. //Паёми ДДМИТ (маҷалаи илмӣ) №1(9) .Душанбе 2020

МАЛЫЙ И СРЕДНЕЙ БИЗНЕС И ПРОБЛЕМЫ ЕГО РАЗВИТИЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Джабаров Гани Набиджанович ГОУ «Худжадский государственный университет имени академика Б. Гафурова», г. Худжанд

В статье раскрывается социально-экономическая роль малого и среднего предпринимательства на современном этапе, определены основные тенденции развития экономики Республики Таджикистан. Обоснована необходимость изучения особенностей развития малого и среднего предпринимательства в республике. Приведены основные проблемы, которые тормозят развитие среднего и малого бизнеса.

Ключевые слова: *малый и средний бизнес, конкуренция, мировой рынок, инвестор, партнёр.*

SMALL AND MEDIUM BUSINESS AND THE PROBLEMS OF ITS DEVELOPMENT IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

the article reveals the socio-economic role of small and medium-sized businesses at the present stage, identifies the main trends in the development of the economy of the Republic of Tajikistan. The necessity of studying the features of the development of small and medium-sized businesses in the republic is substantiated. The main problems that hinder the development of medium and small businesses are given.

Key words: *small and medium business, competition, world market, investor, partner.*

Средний бизнес — это сегмент предпринимательства, который оказывает существенное влияние на развитие национальных рынков во всем мире, связывает между собой крупный бизнес, малые предприятия и потребителя. Средний бизнес является опорой экономики любой страны, так как создает рабочие места, выпускает новые виды товаров и создает предпосылки для развития здоровой конкуренции [7]. Это важнейший субъект рыночной экономики, поскольку во многом определяет темпы экономического роста и структуру ВВП. Именно предприятия среднего и малого бизнеса являются технологическими лидерами в зарождающихся отраслях экономики, открывающими новые сегменты рынка и развивающими новые производства[1].

В отличие от крупного бизнеса, средний и мелкий бизнес не имеют выхода на мировые рынки и чаще всего действуют внутри страны. Средний бизнес — занимает промежуточное положение между крупным корпоративным бизнесом, над которым так или иначе осуществляет контроль государство, в силу его стратегического влияния на экономику и мелким бизнесом, который несет на себе, как правило функции обслуживания. В целом, в сфере среднего бизнеса задействовано подавляющее количество работоспособного населения, а, следовательно, именно они определяют социальное благосостояние общества. К этой форме бизнеса относятся уже не просто частные магазины и агентства, а целые сети предприятий, которые работают на большую аудиторию и охватывают целые города и даже области. Например, сеть магазинов по

региону или транспортное предприятие, организовывающее свою работу в пределах одной области — это средний бизнес[2].

По целому ряду параметров именно слой средних компаний жизненно важен для экономического развития любой страны. Эти компании гибче больших и при этом, в отличие от мелкого бизнеса, обладают достаточным масштабом, чтобы оказывать влияние на рынок, быть интересными инвесторам и, соответственно, иметь относительно большое кредитное плечо для развития, вести научно-техническую деятельность, диктовать свои условия на рынке труда и т. д. Иначе говоря, если кто и задает темп изменения нормального национального хозяйства, то это средний бизнес. Показатели среднего бизнеса в стране особенно ярко говорят о том, насколько страна благоприятна для создания предприятий, которые могли бы обеспечить работой большее количество населения и решить проблемы с безработицей и трудовой миграцией[6].

Во многих странах малый и средний бизнес отличают по численности сотрудников и валового дохода, в Таджикистане — по обороту. Средним считается то предприятие, годовой оборот которого от 1 млн до 25 млн сомони. Официально в Таджикистане насчитывается 623,5 тысячи коммерческих налогоплательщиков. При этом активных чуть больше половины — 327,5 тысячи. Из этого количества малыми предприятиями являются 18 тысяч 856 предприятий (около 6% от общего числа), а средними всего 950 (!) — это около 0,3% от общего числа, остальные это частные предприниматели – дехканские хозяйства, предприниматели, работающие на основе патентов и сертификатов. Судя по официальной статистике, вклад частного сектора в ВВП Таджикистана остается низким (около 30%) по сравнению со средним показателем Организации экономического сотрудничества и развития (ОЭСР) от 50% до 60%.

Доля малых и средних предприятий в общей занятости населения в Таджикистане составляет около 35%. Развитие малого и среднего бизнеса, возможно лишь при наличии определенной общественной ситуации — предпринимательской среды, под которой понимается, прежде всего, рынок, рыночная система отношений, а также личная свобода предпринимателя, т. е. его личная независимость, позволяющая принять такое предпринимательское решение, которое, с его точки зрения, будет наиболее эффективным, действенным и максимально прибыльным[5]. Сектор малого и среднего бизнеса охватывает все большую часть занятых, создавая существенную долю валового внутреннего продукта страны[3]. Это говорит о значимости деятельности субъектов малого и среднего бизнеса в экономической и социальной жизни Таджикистана, и поэтому формирование благоприятной деловой среды важно как для успешной деятельности отдельных субъектов малого и среднего бизнеса, так и для развития экономики Таджикистана в целом.

Принимая во внимание важную роль малого и среднего бизнеса в экономике, Правительство Таджикистана уделяет большое внимание вопросам развития и поддержки предпринимательства. Опыт ведущих

стран современного мира со всей очевидностью доказывает необходимость наличия в любой национальной экономике высокоразвитого и эффективного малого предпринимательского сектора[4]. Поэтому дальнейшее развитие Таджикистана невозможно осуществить развитию данного сектора экономики, так как именно он является тем локомотивом, который буквально тащит за собой экономическое и социальное развитие. Однако, следует, отметит, что малый и средней бизнес в Таджикистане в своей деятельности сталкиваются с большими трудностями и следующими проблемами:

1. Недостаточная ресурсная база, как материально-техническая, так и финансовая. Материально-техническое обеспечение малых предприятий осуществляется в недостаточном объеме и несвоевременно. Машины, оборудование, приборы, предназначенные для малых предприятий и учитывающие их специфику, отсутствуют. Ограничен доступ малых предприятий к высоким технологиям, так как их покупка требует значительных одноразовых финансовых затрат.

2. Предприниматели Таджикистана в своей деятельности ограничены из-за дефицита электроэнергии (особенно в зимний период) и природного газа, наличия серьезных проблем при перевозке пассажиров и грузов как между регионами страны, так и за ее пределами.

3. Доступность кредитных ресурсов для них сокращена из-за высоких ставок банковского кредита (24-36 % в год), Около 82 % МСБ не используют банковские счета в своей деловой практике, ограничиваясь наличным расчетом.

4. Монопольный характер деятельности национальных страховых организаций, не имеющих достаточного капитала, не позволяет предпринимателям в полной мере использовать их услуги.

5. Законодательная база, на которую сейчас может опираться малое предпринимательство, мягко говоря, несовершенна, а во многих очень существенных положениях вообще отсутствует. Действующее законодательство является сложным и недостаточно доступным для предпринимателей. До сих пор адекватно не определен организационно-правовой статус МСБ и индивидуальных предпринимателей, что усложняет учет и регулирование, недостаточна правовая защита их наемных работников. С другой стороны, действующее законодательство предусматривает сложные и дорогостоящие процедуры государственной регистрации, ведения и ликвидации бизнеса в Таджикистане, ограничивающие доступность предпринимательской деятельности, хотя общие цели государственной политики направлены на стимулирование занятости посредством предпринимательства.

6. Кадровая проблема. Часто говорят, что предпринимателем надо родиться. Против этого трудно возразить, но нельзя не считаться, во-первых, с тем, что «урожденных» предпринимателей все же меньше, чем реально нужно обществу, во-вторых, что и им требуется приобрести определенный объем знаний. Нет оснований считать, что к

предпринимателям нужно подходить с иной меркой. Между тем с обучением кадров для бизнеса дело обстоит далеко не лучшим образом.

7. Проблемы с социальной защитой предпринимательской деятельности. Известно, что ранее существовавшая на основе распределения общественных фондов система социальных гарантий и социального обеспечения в условиях переходного периода оказалась практически подорванной. Требуется, по сути, строить эту систему заново по отношению ко всему обществу, а по отношению к предпринимателям — новому социальному слою — тем более.

По нашему мнению для решение этих проблем необходимо:

1. Поменять психологию власти к малому бизнесу. Отойти от мнения, что малый бизнес не платит налоги и находится в серой экономике.

2. Реформирование и упрощение налогообложения. При сегодняшней системе, когда отнимается львиная доля дохода, предприятия вынуждены уклоняться от налогов.

3. Сделать прозрачными и внести ясность в акты купли-продажи имущества. И, наконец, решить вопрос с землей, иначе аграрный Таджикистан будет питаться импортом.

4. Стимулировать инвестиции населения, которое уже не доверяет ни банкам, ни государству, в малый бизнес. А это, по некоторым оценкам, заставить работать огромные деньги, хранящимся под подушками и матрасами.

5. Обеспечение условий одинаковой конкуренции для всех, равные условия (налоги, таможня, различные льготы и. т. д.).

6. Провести оценку неиспользованных государственных ресурсов с целью ваучеризации, что обеспечило бы справедливое распределение накопленных государством ресурсов среди населения и их капитализацию.

7. Обеспечение устойчивого развития банковской системы.

Литература:

1. Бабкин А.В. Задачи принятия решений по развитию предпринимательских систем // Научно-технические ведомости Санкт-Петербургского государственного политехнического университета. Экономические науки. 2013. № 3(173). С. 119—130.

2. Бабкин А.В., Чистякова О.В. Развитие инновационного предпринимательства в России: понятие, динамика, проблемы, направления развития // Экономическое возрождение России. 2014. № 4(42). С. 157—170.

3. Баратова Н. Малое и среднее предпринимательство: проблемы развития и их решение // Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия общественных наук. 2015. № 3(3). С. 38—44.

4. Евсеева О.А., Бабкин А.В. Формирование методики оценки эффективности государственной поддержки малых и средних предприятий // Известия Иркутской государственной экономической академии. 2014. № 6. С. 79—84.

5. О дехканском (фермерском) хозяйстве : Закон Республики Таджикистан № 526 от 19.05.2009 г. URL: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=28112
(дата обращения: 28.02.2023).
6. О государственной защите и поддержке предпринимательства : Закон Республики Таджикистан № 1107 от 26.07.2014 г. URL: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=70064#A46D0NGY2K
(дата обращения: 28.02.2023).
7. Исоков А.А. Предпринимательство и его роль в трансформации экономики // Финансовая жизнь. 2013. № 3. С. 72—75.

КЛАСТЕРҲО ҲАМЧУН ОМИЛИ ҶАЛБИ САРМОЯИ ХОРИҶӢ ВА РУШДИ ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ

Ҳамроев Мирсаид Исмоилович-*унвонҷӯи кафедраи иқтисодиёти ҷаҳон ва тиҷорати байналмилалии ДДМИТ.*

Ҷаҳони кунуниро бе ҳаракати сармоя тасаввур кардан душвор аст. Пайвандии иқтисодиёти мамлакатҳои ҷаҳонро дар асоси муносибатҳои байниякдигарии давлатҳои ҷаҳон мушоҳида намудан мумкин аст ки шаклҳои асосии муносибатҳои иқтисодии байналхалқиро ташкил менамоянд. Ҳаракати байналхалқии сармоя чун дигар шаклҳои муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ бо густаришёбии иқтисодиёти ҷаҳонӣ роҳу усулҳои гуногуни ҷалбнамоиро ба худ касб месозад.

Дар хоҷагии ҷаҳонӣ ба ғайр аз шаклҳои гуногуне ки ҳамчун воситаи ҷалби сармояи хориҷӣ амсоли, минтақаи озоди иқтисоди минтақаҳои офшорӣ ва дигар шаклҳо мавҷуда, кластеркунонӣ низ ҳавасмандии сармоягузории хориҷиро бештар менамояд.

Дар мақолаи мазкур оид ба кластерҳо ҳамчун воситаи ҷалби сармояи хориҷӣ ва рушди соҳибкорӣ дар иқтисодиёти миллӣ ва минтақавӣ диди назар карда шудааст.

Калидвожа: *кластер, кластеркунонӣ, сармоя, сармоягузорӣ, сармояи хориҷӣ, инфрасохтор.*

КЛАСТЕРЫ КАК ФАКТОР ПРИВЛЕЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ И РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Современный мир трудно представить без движения капитала. Можно наблюдать связь экономики стран мира на основе взаимоотношений между государствами мира, которые формируют основные формы международных экономических отношений. Международное движение капитала, как и другие формы международных экономических отношений, с расширением мирового хозяйства делает различные способы и способы привлечения профессией.

В мировой экономике, помимо различных форм, существующих как средство привлечения иностранных инвестиций, таких как свободные экономические зоны оффшорных регионов и другие формы, кластеризация также увеличивает стимулы для иностранных инвестиций.

В данной статье рассматриваются кластеры как средство привлечения иностранных инвестиций и развития бизнеса в национальную и региональную экономику.

Ключевые слова: *кластер, кластеризация, капитал, инвестиции, иностранный инвестиции, инфраструктура.*

CLUSTERS AS A FACTOR OF ATTRACTION OF FOREIGN INVESTMENTS AND DEVELOPMENT OF ENTREPRENEURIAL ACTIVITY

The modern world is difficult to imagine without the movement of capital. One can observe the connection of the economies of the countries of the world on the basis of relations between the states of the world, which form the main forms of international economic relations. The

international movement of capital, like other forms of international economic relations, with the expansion of the world economy makes different ways and means of attracting a profession.

In the world economy, in addition to various forms that exist as a means of attracting foreign investment, such as free economic zones of offshore regions and other forms, clustering also increases incentives for foreign investment.

This article discusses clusters as a means of attracting foreign investment and business development in the national and regional economy.

Key words: *cluster, clustering, capital, investments, foreign investments, infrastructure.*

Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва таҷдиди сохтори иқтисодиёти ҷаҳонӣ ба сатҳи нави ҳамкории мутақобила, дар асоси консепсияи «тартиботи нави ҷаҳонӣ» бояд мушкилоти асосии системаҳои муносибатҳои бозорӣ ба инобат гирифта мешавад, ки яке аз онҳо сармоягузорӣ мебошад. Таъмини рушди иқтисодиёт чӣ дар сатҳи миллӣ ва чӣ дар сатҳи ҷаҳонӣ на танҳо аз ҳисоби ба кор андохтани иқтидорҳои нави истеҳсолӣ, таъмин намудани коркарди технологияи нави сарфакунанда, балки бо рохи инкишоф додани системаи сармоягузори низ сурат мегирад.

Ташаккул ва рушди кластерҳо механизми самараноки ҷалби сармояи хориҷӣ ва густариши ҳамгироии иқтисодии хориҷӣ мебошад**.** Барои ин лозим аст то миқдори муайяни сармояи муттамарказонидашуда шароити мувофиқи инфрасохтор ва ғайра мусоидат намояд

Масоили рушди кластерро ҳамчун шакли асосии ҷалби сармоя ба иқтисодиёти миллӣ ва минтақавӣ, мушкилоти асосӣ ва дурнамои рушди низоми сармоягузорӣ баррасӣ намудан мумкин аст. Азбаски кластер ҳамчун шакли татбиқ дорои хусусиятҳои ба худ хос аст, бояд баъзе аз онҳоро қайд намуд. Мутассифона дар Ҷумуҳурии Тоҷикистон намудҳои каластерҳоро мушоҳида намудан душвор аст, аммо таҷрибаи кластеркунониро дар хоҷагии ҷаҳон ва давлатҳои алоҳида мушоҳида намудан мумкин аст. Аз ҳама минтақаи таҷрибаи бойдошта дар кластеркунонӣ маҳз Амрико ва Иттиҳоди Аврупо мебошанд. Аз инҷост, ки маҳз ҳаракати бештари сармоягузориҳои байналхалқиро дар ин минтақаҳо мушоҳида намудан мумкин аст.

Системаи ҳамгироии иқтисодӣ ва дахолат барои ноил шудан ба таъсири синергетикӣ ва мултипликативӣ инчунин истифодаи кластерро ҳамчун яке аз шаклҳои дахолат тавассути истифодаи ташкили фазоии қувваҳои истеҳсолкунандаи ҳам дар сатҳи минтақаи алоҳида ва ҳам дар сатҳи миллӣ мушоҳида намудан мумкин аст.

Агар ба таърихи ташаккули мафҳуми кластер ва кластеркунонӣ назар афканем, гуфта метавонем, ки бори аввал мафҳуми кластерро М. Портер дар кори худ "Рақобат" истифода намудааст. Баъдан А. Маршалл таткиқотро идома дода, дарк намуд, ки рушди иқтисодиёти миллӣ дар вобастагӣ аз консентратсияи маҳаллии соҳаҳои махсусгардонидашуда, қарор дорад.

Мувофиқи таърифи пешниҳоднамудаи М. Портер, кластер-ин гуруҳи корхонаҳо ва ширкатҳое, ки дар як минтақаи ҷуғрофӣ ҷойгир шудаанд ва дар ҳампоягӣ (таъминкунандагон, истеҳсолкунандагон ва ғ.) инчунин

ташкилотҳои ба онҳо вобаста (муассисаҳои таткиқотӣ, мақомотҳои давлатӣ, ширкатҳои инфрасохторӣ), дар як доираи муайян ва вобастагии байниякдигарӣ қарор дорад.

Дар назарияи муосир андешаҳо перомуни нобаробар тақсим шудани захираҳо, омилҳои истеҳсолот (аз он ҷумла сармоя) ва якҷоякунии қувваҳои истеҳсолот оид ба таъсиси кластерҳо ҷой дорад. Тибқи назарияи муосир, шаклҳои кластерҳои агросаноатӣ вобаста ба нақши давлат дар таъсиси онҳо ба таври назаррас фарқ мекунад.

Вақтҳои охир шавқу рағбат ба раванди ташаккул ва рушди кластерҳо дар сиёсати рушди иқтисодии кишварҳои хориҷӣ зиёд гардид. Муносибати кластерӣ ҳамчун яке аз роҳҳои баланд бардоштани рақобатпазирии рушди иқтисодии минтақавӣ дар ҳама кишварҳои ҷаҳон васеъ таҳия шудааст. Ин таваҷҷӯҳ бо таҷрибаи миқёси мусбии кластерикунонии иқтисодиёти бисёр кишварҳои пешрафта шарҳ дода шудааст, ки самаранокии муносибати кластериро дар баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисодии минтақаҳои алоҳида ва дар маҷмӯъ дар кишвар собит кардааст.

Амалияи рушди кластерҳои саноатӣ, паркҳои технологӣ, шабакаҳои алоқаманд дар ҷомеаи ҷаҳонӣ дар сатҳҳои гуногун (байналмилалӣ, минтақавӣ ва миллӣ) татбиқ шуда истодааст. Ҳадафи онҳо татбиқи муваффақиятҳои кишварҳо ва минтақаҳои алоҳида, дар асоси ташкили рақобатнокии баланд дар соҳаи саноат ба ҳисоб меравад. Новобаста аз табиати маҳаллӣ ва минтақавии кластерҳо, аксарияти онҳо шуҳрати ҷаҳонӣ касб намудаанд ва дар соҳаи худ муваффақ гаштаанд. Масалан, кластерҳои металургӣ ва мошинсозии Олмон ва Швейтсария, ширкат-шаҳрҳои Тойота-Сити ва Людviксхафен, кластери баҳрии Норвегия, кластерҳои ҷаҳонии молиявии Лондон ва Гонконг, кластерҳои технологияҳои иттилоотии Силикон (ИМА) ва Бангалор (Ҳиндустон), кластери “Cosmetic Valley”-и Фаронса оид ба истеҳсоли косметика ва атриёт, кластери “Сассуоло” дар Италия оид ба истеҳсоли сафолҳои керамикӣ ва ғ.

Аввалин маротиба муносибати кластерӣ, ин таъсиси водии силиконӣ дар ИМА ба ҳисоб меравад. Дар ҳудуди он 87 ҳазор ширкат, даҳҳо адад марказҳои таҳқиқотӣ ва якчанд донишгоҳҳои бузург, ҷойгир буданд. Водии силикон- як мисоли классикии ҳамкориҳои судманди муҳити академӣ ва мубодилаи кадрҳо байни марказҳои илмӣ ва бахши соҳибкорӣ мебошад. Дар ҳудуди водии Силикон тақрибан 180 ширкати венчурӣ ва 700 бонк, ки ба ширкатҳои алоҳида хизмат мерасонанд, фаъолият мекард.

Дар Иттиҳоди Аврупо зиёда аз 2 ҳазор кластер мавҷуд аст, ки 38%-и қувваи кориро бо ҷои кор таъмин намудааст. Равиши кластерӣ дар таҳлили рақобатпазирии ҳудудҳо дар таҳияи сиёсати саноатӣ, стратегияҳои рушд, ҳавасмандгардонии инноватсия, инчунин рушди самараи синергетикӣ ҳангоми ҳамкорӣ дар низоми шарикии давлат ва бахши хусусӣ ва муколама истифода мешавад”[1].

Дар Дания 13 кластерҳои минтақавӣ ва 16 кластерҳои умумимиллӣ фаъолият менамоянд (кластеров компетенсии). Чунин кластерҳо дар оянда,

дониш ва ноу-хауҳои махсус хоҳанд дошт. Кластерҳои минтақавӣ дар худ ду соҳаи анъанавиро дар бар мегирад (нассоҷӣ ва мебелбарорӣ) ва соҳаҳои нав (алоқаҳои мобилӣ ва моҳворавӣ).

Дар Италия 199 ноҳияи саноатӣ фаъолият менамояд, ки 43%-и ҳамаи ширкатҳои дар Италия ба кор машғулбуда, фаъолият мекунанд. Ширкатҳои дар ин гуна ноҳияҳои саноатӣ фаъолияткунанда, ба дигар ширкатҳо монанд буда, дар онҳо, нисбатан даромаднокии зиёд ва сатҳи ҳосилнокии баланд мушоҳида мешавад. Дар ноҳияҳои саноатӣ, суръати афзоиши шуғл, музди меҳнати баландтар ва иқлими мусоиди сармоягузорӣ нисбати нишондиҳандаҳои миллӣ ба чашм мерасад.

Дар Фаронса 144 кластерҳои минтақавӣ ва илова бар ин 82 кластерҳои “виртуалӣ” фаъолият мекунанд. Кластерҳои мазкур суръати рушди иқтисодии баландро нисбат ба тамоми мамлакат дороянд.

Дар Норвегия 62 кластерҳои минтақавиро аз ҳам фарқ мекунанд. Из ин шумора 55 кластер ба саноати истеҳсолӣ, асос ёфтааст, 63 ҳазор нафар фаъолият менамоянд, ки ин шумора 22%-и тамоми кормандони дар саноати истеҳсолии Норвегия коркунандаро ташкил медиҳад. Таъсиси ҷойҳои корӣ дар кластерҳои минтақавӣ нисбат ба ҳисоби миёнаи мамлакат, суръати баландро соҳиб аст. Асосан кластерҳои мазкур дар саноати мебелбарорӣ, киштисозӣ ва саноати электронӣ фаъолият менамоянд.

Ҳамин тариқ, Аврупоро пурра кластерҳои саноатии датчӣ, финӣ, норвегӣ ва шведӣ иҳота намудаанд.

Кластери ҳудудии ҷойгиршавии минтақавӣ, ки ба рушди стратегӣ нигаронида шудааст, системаи корхонаю муассисаҳоеро дар бар мегирад, ки дар системаи муносибатҳои содироту воридот бо ҳам алоқаманданд, инчунин рушди системаи тайёр кардани кадрҳо, иншооти истеҳсолӣ ва иттиҳодияҳои доништалаб, ки дар маҷмӯъ ба фаъолияти соҳибкорӣ, рушди системаҳои ҳамгироии соҳаҳои молиявӣ ва пардохтӣ бо системаҳои истеҳсолоти инноватсионии доништалаб, ки ба рушди тиҷоратии самтҳои стратегии ояндадор ва рушди соҳаи илм мусоидат мекунад.[2].

Мақомоти давлатӣ дар равандҳои ҳамкорӣ иштирок намуда, ба дастрасӣ ба захираҳо, инчунин ба ҳамгироии манфиатҳои соҳибкорон ва корхонаҳои содиркунандаи истеҳсолоти технологӣ мусоидат мекунанд. Дар баробари рушди кластер ба он корхонаҳо ва муассисаҳои инфрасохторӣ: иттилооту коммуникатсия, савдо, қарзӣ-молиявӣ, ҳуқуқӣ ва аудиторӣ, маркетинг ва дигар муассисаҳо ҷалб карда мешаванд.

Адабиёт:

1. Голяшина Е.А., Подпругин А.В. Особенности реализации кластерной политики в России /Science Time. – 2015. № 1 (13). – С. 97–100.

2. Кофанова О.Г. Формирование и государственное регулирование развития кластеров в экономике регионов (на примере Краснодарского края):автореферат дисс. на соиск. уч. ст. к. э. н. по специальности 08.00.05– Экономика и управление народным хозяйством (региональная экономика).

– Краснодар, 2008 [Электронный ресурс] URL:http://kubstu.ru/data/fdlist/FDT0111.doc. (Дата обращения 27.01.2019 г.)

5. Пасько С.Н. Инвестиционные стратегии в современной мировой экономике в условиях глобализации. – Краснодар: Изд-во Кубанского гос. ун-та,2013. – 136 с.

6. Тетерин Ю.А. Национальный опыт использования кластеров / Science Time. – 2015. № 1 (13). –С. 419–425.

ПРИНСИПҲОИ ТАШАККУЛЁБИИ ПОРТФЕЛИ ЛОИҲАҲОИ САРМОЯГУЗОРӢ

Буриева Мастура Чориевна – *номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи муносибатҳои молиявӣ-қарзии байналхалқии ДДМИТ.*

Қурбонзода Орзу Раҷабалӣ – унвонҷӯи кафедраи «Муносибатҳои молиявӣ-қарзии байналхалқӣ»-и ДДМИТ.

Дар мақола асосҳои назариявии принсипҳои ташаккулёбии портфели лоиҳаҳои сармоягузорӣ мавриди омӯзиш ва тадқиқ қарор гирифта, таснифоти он аз рӯи аломатҳои гуногун аз ҷониби муаллиф таҳия шудааст. Ҳамзамон таркиби портфели лоиҳаҳои давлатии сармоягузории Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Дар натиҷаи омӯзиши маводҳои илмӣ ва амалӣ вобаста ба мавзӯи тадқиқшаванда сохтори асосҳои ташаккулёбии портфели лоиҳаҳои давлатии сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия гардидааст.

Калидвожаҳо: *портфели лоиҳаҳои сармоягузорӣ, лоиҳаи сармоягузорӣ, ташаккулёбии портфел, қоғази қиматнок, диверсификатсия, объекти сармоягузорӣ, хавфи сармоягузорӣ, ҳадафҳои стратегӣ, идоракунии портфел.*

ПРИНЦИПЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПОРТФЕЛЯ ИНВЕСТИЦИОННЫХ ПРОЕКТОВ

В статье были изучены и исследованы теоретические основы принципов формирования портфеля инвестиционных проектов, а также разработана автором его классификация по различным признакам. При этом был проанализирован состав портфеля государственных инвестиционных проектов Республики Таджикистан. В результате изучения научно-практических материалов, связанных с исследуемой темой, разработана структура основы формирорвания портфеля государственных инвестиционных проектов в Республике Таджикистан.

Ключевые слова: *портфель инвестиционных проектов, инвестиционный проект, формирования портфеля, ценная бумага, диверсификация, объект инвестирования, инвестиционный риск, стратегические цели, управление портфелем.*

PRINCIPLES OF FORMING A PORTFOLIO OF INVESTMENT PROJECTS

In the article, the theoretical foundations of the principles of forming a portfolio of investment projects were studied and investigated, and the author developed the periods of its formation and classification according to various criteria. At the same time, the composition of the portfolio of public investment projects of the Republic of Tajikistan was analyzed. As a result of the study of scientific and practical materials related to the topic under study, the structure of the basis of the formation portfolio of public investment projects in the Republic of Tajikistan has been developed.

Key words: *portfolio of investment projects, investment project, portfolio formation, valuable papers, diversification, investment object, investment risk, strategic goals, portfolio management.*

Институти идоракунии лоиҳа PMI (Project Management Institute) мафҳуми портфели лоиҳаҳоро чунин шарҳ медиҳад: **Портфели лоиҳаҳо -**

маҷмӯи лоиҳаҳо ё барномаҳо ва дигар фаъолиятҳоест, ки бо мақсади идоракунии самаранокӣ ва барои ноил шудан ба ҳадафҳои стратегӣ якҷоя карда мешаванд [6].

Аммо дар адабиёти мосири иқтисодӣ аслан мафҳуми портфели сармоягузориро ба ду маъно ифода менамоянд.

1.Ба маънои маҳдуд, портфели сармоягузорӣ маҷмӯи коғазҳои қиматноки дорои эътибор ва пардохтпазирии гуногун ва дороиҳои дигаре мебошад, ки барои амалиёти фаъолияти сармоягузорӣ ба объектҳои фоидаовар фаҳмида мешавад.

2.Ба маънои васеъ портфели сармоягузорӣ як нақшаи стратегӣ буда, аз тақсим ва афзоиш додани маблағҳои сармоягузор иборат мебошад.

Мақсади асосии ташаккулёбии портфели сармоягузорӣ таъмини татбиқи стратегияи сармоягузорӣ буда, тавассути интихоби лоиҳаҳои сармоягузорӣ ва воситаҳои молиявии гуногун амалӣ карда мешавад.

Ҳадафҳои мушаххаси ташаккулёбии портфели сармоягузорӣ метавонанд инҳо бошанд: афзоиши тиҷорат, васеъ намудани доираи фаъолият, ба сатҳи максималӣ расонидани фоида ва коҳиш додани хавфи сармоягузорӣ, таъмини бозоргирии кофии портфели сармоягузорӣ ва беҳтарсозии вазъияти иқтисодию молиявӣ ва ғайра.

Асосгузори назарияи портфели сармоягузорӣ Гарри Марковитс ба шумор рафта, дар соли 1952, мақолаеро бо номи «Интихоби портфел» (Select portfolio) дар бораи тақсимоти дороиҳо дар портфели сармоягузорӣ бо назардошти хавфҳо нашр намуд. Дар он вақтҳо, ғояҳои ӯ инқилобӣ менамуданд, зеро пеш аз вай, дар назарияи сармоягузорӣ, ҳеҷ кас хавфи сармоягузориро баррасӣ накарда буд, олимони дигар танҳо ғояи ҳадди аксар расонидани фоидаро баррасӣ мекарданд. Бо вуҷуди ин, Марковитс тавассути ҳисобҳои математикӣ исбот кард, ки байни хавф ва даромад робитаи мустақим вуҷуд дорад. Ниҳоят соли 1990 барои саҳми арзанда дар таҳияи стратегияҳои сармоягузорӣ, соҳиби ҷоизаи Нобел гардид. Қобили қайд аст, ки назарияи Марковитс оид ба портфели сармоягузорӣ ва назарияи муосири портфели сармоягузорӣ ба ҳисобкунии математикии таносуби даромаднокӣ ва хавфҳо ва ташаккули портфелҳои гуногун асос ёфтааст. Марковитс изҳор дошт, ки сармоягузорон бояд хавфро дар сатҳи портфели сармоягузорӣ пайгирӣ ва назорат кунанд, на дар алоҳидагӣ ҳар як коғази қиматнокро. Бинобар ин, коғазҳои қиматнок бояд на аз рӯи эътибурнокӣ интихоб карда шаванд, балки аз рӯи он, ки дар маҷмӯъ ба портфели сармоягузорӣ чӣ гуна таъсир мерасонанд.

Дар тадқиқоти илмии олимони ватанию хориҷӣ, ҷанбаҳои назариявии принсипҳои асосии ташаккулёбии портфели лоиҳаҳои сармоягузорӣ баррасӣ гардидаанд. Аз ҷумла Аникин И.Д. ташаккулёбии портфели лоиҳаҳои сармоягузориро марҳилаи муҳими таҳияи стратегияи сармоягузории ширкат медонад, ки самаранокии қарорҳои минбаъдаи идоракунӣ аз он вобастагӣ дорад [1]. Инчунин қайд кардааст, ки ҳангоми

ташаккулёбии портфели лоиҳаҳои сармоягузорӣ ба инобат гирифтани омилҳои зерин зарур аст:

-манфиатҳои дуҷониба;

-таъсири мутақобила ва вобастагии лоиҳаҳои аз ҳамдигар;

-риояи тавозуни портфели лоиҳаҳои сармоягузорӣ.

Федоренко М.О. принсипҳои асосии ташаккулёбии портфели сармоягузорӣ ва идоракунии онро дар 5 давра овардааст, ки он дар ҷадвали 1 нишон дода шудааст [7]:

Ҷадвали 1.

Принсипҳои асосии ташаккулёбии портфели сармоягузорӣ ва идоракунии он.

Принсип	Тавсиф
Принсипи таъмини татбиқи стратегияи сармоягузорӣ	Ташаккулёбии портфели сармоягузорӣ бо ҳадафҳои стратегияи дарозмуддат ва миёнамуҳлати сармоягузорӣ алоқаманд буда, пайдарҳамии муҳлати онҳо ҳангоми банақшагирии фаъолияти сармоягузорӣ бояд таъмин карда шавад.
Принсипи таъмини мувофиқатии портфел бо захираҳои сармоягузорӣ.	Принсипи мазкур мутобиқатии портфели сармоягузории корхонаро аз рӯи сохтор ва ҳаҷми захираҳои сармоягузории мавҷуда ҷиҳати таъмини устувории молиявӣ ва бозоргири тавозуни онро ифода менамояд.
Принсипи риояи таносуби даромад ва хавф	Риояи таносуби даромад ва хавфи сармоягузориҳо тибқи стратегияи сармоягузорӣ, инчунин мувофиқакунонии таносуби байни онҳо бо мақсади пешгирӣ намудани зарари молиявӣ
Принсипи риояи таносуби байни даромад ва бозоргирӣ	Риояи таносуби даромад ва бозоргирии сармоягузориҳо тибқи стратегияи сармоягузорӣ, инчунин мувофиқати таносуби онҳо барои таъмини усутворип молиявӣ ва пардохтпазирӣ
Принсипи таъмини идоракунии портфел	Принсипи мазкур маҳдудияти сармоягузориҳоро аз рӯи таркиб ва ҳаҷм мувофиқи имкониятҳои мавҷуда, назорати даромаднокӣ, хавф, бозоргирии сармоягузориҳо ва гуогунсозии портфели сармоягузориро дар бар мегирад

Боровских О.Н. вобаста ба принсипи ташаккулёбӣ ва идоракунии портфели сармоягузорӣ ақида дорад, ки портфели лоиҳаҳо бояд бо ҳадафҳои стратегӣ мутобиқ бошад [3].

Мазур И.И. дар он ақидааст, ки принсипи таъмини татбиқи стратегияи сармоягузорӣ мувофиқати ҳадафҳои ташаккулёбии портфели лоиҳаҳоро бо

ҳадафҳои стратегӣ, назорати банақшагирӣ ва татбиқи фаъолияти сармоягузориро тибқи дурнамо муайян мекунад [5]. Дар баробари ин риояи принсипҳои зеринро муайян кардааст.

-лоиҳаҳо бояд гуруҳбандӣ шуда ба портфели дахлдор гузаронида шаванд;

-афзалиятнокии ҳар як лоиҳа дар доираи портфели дахлдор аз рӯи намуди он муайян карда шавад;

- афзалиятнокии лоиҳа бо мақомоти дахлдори давлатӣ мувофиқа ва тасдиқ карда мешавад.

-портфели лоиҳаҳо бояд тавозуни таносуби лоиҳаҳои хавфи баландро бо афзоиши даромаднокӣ ва лоҳаҳои хавфи пастро бо даромади камтарин риоя намояд.

Балдин К.В. гуногуннамудии (диверсификатсия) сармоягузориҳоро принсипи асосии сармоягузориҳои портфелӣ меҳисобад. Ба ақидаи ӯ гуногуннамудии сармоягузориҳо хавфи портфели лоиҳаҳои сармоягузориро аз ин нуқтаи назар коҳиш медиҳад, ки дар сурати татбиқ нагардидани баъзе ҳадафҳои стратегӣ онҳо аз ҳисоби самаранок татбиқ шудани дигар лоиҳаҳои портфели сармоягузорӣ амалӣ карда мешаванд [2].

Фунтов В.М. дар он назар аст, ки вақте, ки ширкат ба сатҳи муайяни даромаднокӣ мерасад, имконияти гуногунсозии портфели лоиҳаҳои сармоягузориро аз рӯи соҳа ва минтақа пайдо мегардад [8]. Ҳангоми ташаккулёбии портфел, сармоягузор тибқи принсипи мазкур амал намуда, вобаста ба он параметрҳои идоракунии лоиҳаро муайян мекунад.

Тибқи назария, ташаккулёбии портфели сармоягузорӣ бояд ба принсипҳои илмии зерин асос ёбад:

-татбиқи стратегияи сармоягузорӣ ва дигар стратегияҳо;

-мутобиқатии портфел бо захираҳои сармоягузорӣ;

-қобили қабул будани таносуби даромаднокӣ ва хавф;

-қобили қабул будани таносуби даромаднокӣ ва бозоргирӣ;

-таъмини идоракунии портфели сармоягузорӣ.

Идоракунии портфел- ин идоракунии мутамаркази як ё якчанд портфелҳо барои ноил шудан ба ҳадафҳои стратегӣ мебошад. Идоракунии портфел ба таҳлили лоиҳаҳо ва барномаҳо барои афзалият додани тақсимоти захираҳо, инчунин мувофиқасозӣ ва мутобиқатсозии портфели лоиҳаҳо ба ҳадафҳои стратегӣ нигаронида мешавад.

Идоракунии портфели лоиҳаҳо - раванди доимии мутобиқсозӣ ва афзалият додан ба амалисозии лоиҳаҳо ҷиҳати татбиқи ҳадафҳои стратегӣ мебошад.

Интихоби усули дурусти идоракунии портфели лоиҳаҳо имкон медиҳад, ки фаъолияти лоиҳавӣ ба ҳадафҳои стратегӣ мутобиқ бошад, корҳои аз ҷиҳати стратегӣ муҳим саривақт иҷро гарданд ва хароҷоти корҳои дуюмдараҷа, ки дар татбиқи ҳадафҳои стратегӣ назаррасанд пешгирӣ карда шаванд.

Истифодаи усули мувофиқ барои идоракунии портфел имконияти

иҷрои масъалаҳои муҳиме, ки ҷиҳати татбиқи лоиҳаҳои стратегӣ зарур аст, муҳим арзёбӣ мегардад. Интихоби дуруст ва татбиқи самараноки портфели лоиҳаҳо банақшагирии стратегӣ ва идоракунии лоиҳаро алоқаманд мекунад.

Дар чунин ҳолат, ҳамаи маълумоти зарурӣ барои муайян кардани усули мувофиқи истифодаи захираҳо пайдо гардида, танҳо ба лоиҳаҳое таваҷҷуҳ карда мешавад, ки ба ҳадафҳои стратегӣ мутобиқанд.

Ҳамин тариқ, ҳадафи асосии идоракунии портфели лоиҳаҳо ба даст овардани натиҷаҳои назаррас ҳангоми татбиқи маҷмӯи лоиҳаҳои гуногуне, ки ба ҳадафҳои стратегӣ мувофиқанд иборат мебошад.

Вазифаи асосии идоракунии портфели лоиҳа аз интихоб ва амалисозии лоиҳаҳое иборат мебошад, ки натиҷаи мусбиро бо хароҷоти камтарин ва хавфи минималӣ ба даст меорад.

Ҳангоми идоракунии портфели лоиҳаҳо меъёрҳои зерин ба инобат гирифта мешаванд:

- таваҷҷӯҳ барои ноил шудан ба ҳадафҳои стратегӣ;
- тақсимоти оптималии захираҳои маҳдуд;
- таъмини сатҳи даромаднокии вогузоршуда, ҳангоми сатҳи муайяни хавф.

Стандарти Институти идоракунии лоиҳа PMI (Project Management Institute) барои идоракунии портфели лоиҳа, ду гурӯҳи равандҳои идоракуниро ҷудо менамояд:

- гурӯҳи раванди ҳамоҳангсозӣ. Унсурҳои идоракунии портфелро марбут ба категорияҳо ва ҷузъҳоеро дар бар мегирад, ки бо мақсади ворид намудан ба портфели лоиҳаҳо ё хориҷ намудан аз таркиби он мавриди арзёбӣ қарор мегиранд;
- гурӯҳи раванди мониторинг ва назорат. Гурӯҳ аз нишондиҳандаҳои фаъолият асос ёфтааст, ки тавассути он ҷузъҳои портфел мунтазам бо ҳадафҳои стратегӣ мутобиқ карда мешаванд.

Идоракунии портфели лоиҳа бидуни истифодаи методологияи идоракунии лоиҳа, ғайриимкон буда, амали мазкурро тавассути стандарти муайяннамудаи «Модели идоракунии давраҳои лоиҳа», ки аз ҷониби OPMMM (Organizational Project Management Maturity Model таҳия шудааст, ба роҳ мондан мумкин аст.

Стандарти OPMMM, се сатҳи давраи инкишофро, ки ба татбиқи равиши лоиҳавӣ мусоидат мекунад ҷудо менамояд:

1 Идоракунии лоиҳа (Project Management Maturity Model);

2 Идоракунии барнома ва лоиҳа (Programme and Project Management Maturity Model);

3 Идоракунии портфел, барнома ва лоиҳаҳо (Portfolio, Programme and Project Management Maturity Model).

Идоракунии портфели лоиҳаҳо аз банақшагирии стратегӣ ва идоракунии лоиҳаҳо вобаста буда, дар расми 1 нишон дода шудааст.

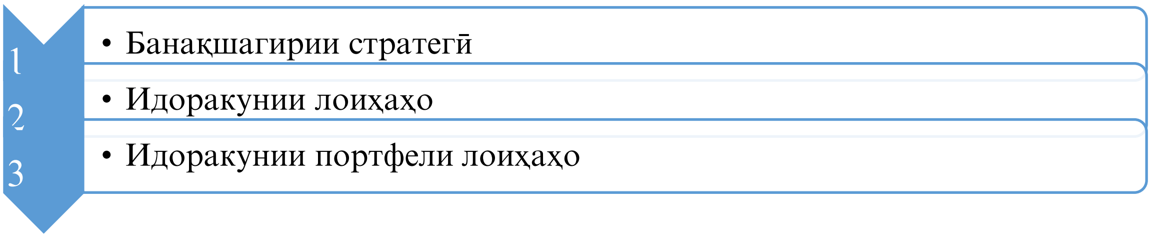

Расми 1. Алоқамандии идоракунии портфели лоиҳаҳо аз банақшагирии стратегӣ ва идоракунии лоиҳаҳо.

Ҳангоми ташаккулёбии портфели сармоягузорӣ, қаблан ҳадафи ниҳоиро муайян карда, дар асоси он воситаҳои гуногуни молиявӣ ба портфел ворид карда мешаванд.

Портфелҳои сармоягузорӣ метавонанд бо назардошти параметрҳои асосӣ, аз ҷумла сатҳи хавфнокӣ, даромаднокӣ, фаъолнокӣ, мухлатнокӣ, инчунин объекти сармоягузорӣ ташаккул ёбад, аммо ҳангоми зарурат параметрҳои дигар низ ба инобат гирифта мешаванд.

Аз рӯи дараҷаи хавфнокӣ портфели сармоягузорӣ ҷудо мешавад ба сатҳи хавфи паст, миёна ва баланд.

Сатҳи хавфи паст. Ба он пасандозҳои бонкҳои бузург, облигатсияҳои давлатӣ, металлҳои қиматбаҳо гузошта мешавад. Ҳангоми ташаккул додани чунин портфел ҳисоб кардан лозим аст, ки даромаднокӣ бояд таваррумро рӯйпӯш карда тавонад ё аз он зиёдтар бошад.

Сатҳи хавфи миёна. Он аз ҳисоби фондҳои саҳҳомӣ ва вомбаргҳо, саҳмияҳои алоҳида ва вомбаргҳои ширкатҳои бузурги устувор таъмин карда мешавад. Ҳатто агар арзиши бозории онҳо тағйир ёбад ҳам, дивидендҳо ва купонҳо хавфҳоро дар мувозинат нигоҳ медоранд.

Сатҳи хавфи баланд. Дороиҳоеро дар бар мегирад, ки хеле фоидаоваранд, аммо дар баробари ин сатҳи хавфи баланд доранд, ба монанди саҳмияҳо, оптсионҳо, коғазҳои қиматноке, ки ба наздикӣ дар биржаи ширкатҳо ҷойгир карда шудаанд. Аксар вақт, чунин портфелҳо барои як муддати кӯтоҳ ташаккул дода шуда, гузаронидани мониторинги мунтазами дороиҳо ва хариду фурӯши онҳоро талаб мекунад. Ҳангоми тартиб додани чунин портфелҳо, хароҷоти комиссияҳо барои аҳдномоҳое, ки пайваста баста мешаванд, ба назар гирифта мешаванд.

Аз рӯи намуди даромаднокӣ портфели сармоягузорӣ ҷудо мешавад ба дивидентӣ ва рушд.

Портфели дивидендтӣ. Онро купонӣ ё омехта низ ном мебаранд. Портфели омехта метавонад коғазҳои қиматнокеро дар бар гирад, ки фоидаи доимӣ меорад. Масалан, «аристократҳои дивидендтӣ» одатан ба саҳмдорони худ дар як сол якчанд маротиба ё дар дигар фосилаҳои вақт пардохт мекунанд ва аз рӯй вомбаргҳо мунтазам купонҳо ҳисоб карда мешавад.

Портфели рушд. Қоғазҳои қиматнок бо назардошти дурнамои рушд интихоб карда мешаванд. Вақте ки арзиши портфел меафзояд, сармоягузор

метавонад онро фурӯшад, агар ҳадафи асосии ӯ дар як давраи муайян ба даст овардани фоида бошад.

Аз рӯи дараҷаи фаъолнокӣ портфели сармоягузорӣ ҷудо мешавад ба фаъол ва ғайрифаъол.

Портфели фаъол. Стратегияи фаъоли идоракуниеро дар назар дорад, ки ҳадафи он бартарӣ аз бозор, яъне гирифтани даромад болотар аз индекс мебошад. Сармоягузоре, ки ин вариантро интихоб мекунад, кӯшиш ба харҷ медиҳад, ки коғазҳои қиматнокеро пайдо кунад, ки айни замон талабот надоранд ва талаботҳои бозорро муайян мекунанд. Ин гуна сармоягузорӣ бо сатҳи баланди хавф алоқаманд аст.

Портфели ғайрифаъол. Он аз индекси муайяне иборат аст, ки даромаднокии сармоягузор аз даромаднокии индекси интихобшуда вобаста аст.

Аз рӯи мухлатнокӣ портфели сармоягузорӣ ҷудо мешавад ба кутоҳмуддат, миёнамухлат ва дарозмухлат.

Портфели кутоҳмуддат. Сармоягузорӣ ба мухлати аз як то се солро дар мегирад.

Портфели миёнамухлат. Сармоягузорӣ ба мухлати аз панҷ то даҳ солро дар бар мегирад.

Портфели дарозмуддат. Давраи сармоягузории зиёда аз даҳ солро дар бар мегирад.

Аз рӯи объекти сармоягузорӣ портфели сармоягузорӣ ҷудо мешавад ба:

-портфели сармоягузориҳои воқеӣ (портфели лоиҳаҳои сармоягузории воқеӣ);

-портфели сармоягузории коғазҳои қиматнок (воситаҳои молиявӣ):

-портфели дигар намуди сармоягузориҳо;

-портфели сармоягузориҳои омехта.

Дар таҷриба, вобаста ба вазъи молиявӣ ва сиёсати сармоягузории пешгирифташуда, портфели сармоягузорӣ метавонад танҳо аз як қисми дар боло номбаршуда иборат бошад.

Ташаккулёбии портфели сармоягузорӣ аз саҳмияҳои як ширкат ё як намуди дороиҳо аз ҷумла қоғазҳои қиматнок, амволи ғайриманқул, соҳа, минтақа ва ғайра мувофиқи мақсад намебошад. Зеро барои пешгирӣ кардани хавфи аз даст додани дороиҳои худ ба ҳадди аққал бояд ба арзишҳои гуногун сармоягузорӣ кард, ки инро дар адабиёти иқтисодӣ диверсификатсия ном мебаранд. Диверсификатсияи сармоягузорӣ принсипи асосии ташаккулёбии портфели сармоягузорӣ ба ҳисоб меравад. Ғояи диверсификатсия дар мақоли қадимии англисҳо хуб оварда шудааст: Do not put all eggs in one basket «Ҳамаи тухмҳоро дар як сабад нагузоред». Яъне дар ташаккулёбии портфели лоиҳаҳои сармоягузорӣ, ин маънои онро дорад, ки ҳамаи сармояро ба як воситаи молиявӣ сарфи назар аз он, ки то чи андоза он фоидаовар аст набояд равона кард. Зеро дар сурати иштибоҳ кардан танҳо чунин маҳдудият барои пешгирӣ намудани хавфи молиявӣ

мусоидат менамояд. Диверсификатсия хавфи эҳтимоли даромади пасти як намуди қоғази қиматнокро аз ҳисоби даромади баланди дигар намуди қоғази қиматнок коҳиш медиҳад. Барои ҳамин як қисми портфелро саҳмияҳо, вомбаргҳо як қисми дигарро амволи манқул ё ғайриманқул ва тиҷорат ташкил дода, дар сурате, ки як қисми портфел зиёновар бошад, дигараш бо фоидаи худ зарари расонидашударо рӯйпуш менамояд.

Ташакулёбии портфели лоиҳаҳои давлатии сармоягузорӣ аз рӯи сарчашмаҳои маблағгузорӣ инҳо мебошанд:

сарчашмаи дохилӣ – маблағҳои буҷети давлатӣ, саҳми соҳибкорони ватанӣ, маблағҳои худии корхонаҳои давлатӣ, маблағҳои қарзии бонкҳо, саҳми аҳолӣ ва ғайра;

сарчашмаи берунӣ – маблағҳои қарзию грантии созмонҳои молиявии байналмилалию минтақавӣ, сармоягузорони хориҷӣ, шахсони воқеӣ ва ҳуқуқии давлатҳои хориҷа, ширкату корхонаҳои хориҷӣ, шахсони ғайрирезидентҳо ва ғайра.

Бо назардошти омӯзиш ва мавриди татқиқ қарор додани ҷанбаҳои назариявии ташаккулёбии портфели лоиҳаҳои давлатии сармоягузорӣ таснифоти онро аз рӯи аломатҳои гуногун таҳия намуда, дар расми 2 нишон дода шудааст.

Дуруст ташаккул додани портфели лоиҳаҳои сармоягузорӣ аз интихоби воситаҳои молиявии гуногун вобаста аст, ки инро дар адабиёти иқтисодӣ диверсификатсия меноманд. Мақсади асосии диверсификатсияи портфели лоиҳаҳои сармоягузорӣ пеш аз ҳама пешгирӣ намудани хавфҳои эҳтимолии қисман ё пурра аз даст додани сармоя мебошад. Яъне сохтори портфели сармоягузориро на танҳо аз ҷиҳати шумораи воситаҳои молиявии гуногун, балки аз ҷиҳати сифат низ гуногун кардан лозим аст.

Қобили қайд аст, ки таркиби портфели лоиҳаҳои давлатии сармоягузории Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳолати 1 январи соли 2022 аз 78 лоиҳаи сармоягузории давлатӣ (39 лоиҳаи грантӣ, 7 лоиҳаи қарзӣ ва 32 лоиҳа дар ҳаммаблағгузории қарз ва грант) иборат буда, маблағи умумии онҳо 3,7 млрд. доллари ИМА, аз ҷумла 2,1 млрд. доллар маблағҳои грантӣ, 1,5 млрд. доллар маблағҳои қарзӣ, 111,4 млн. доллар саҳми Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва 14 млн. долларро саҳми корхонаҳои давлатии ҷумҳурӣ, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва ҷамоатҳо ташкил медиҳад [4].

Расми 2. Таснифоти портфели лоиҳаҳои сармоягузорӣ аз рӯи баъзе аломатҳо.

Истифодаи мақсаднок ва самараноки маблағҳои ҷалбшудаи беруна ва дохилӣ ҷиҳати амалисозии портфели лоиҳаҳои давлатии сармоягузорӣ, ки ба татбиқ намудани ҳадафҳои стратегии кишвар, Барномаи сармоягузориҳои давлатӣ, Барномаи рушди иҷтимоӣ-иқтисодии вилоят ва шаҳру ноҳияҳо ва дигар барномаҳои соҳавии давлатӣ, ки аз Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон сарчашма мегиранд муҳим арзёбӣ мегардад.

Бо назардошти қайдҳои болозикр сохтори асосҳои ташаккулёбии портфели лоиҳаҳои давлатии сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистонро таҳия намуда, дар расми 3 нишон дода шудааст.

Расми 3. Таҳияи муаллиф. Асосҳои ташаккулёбии портфели лоиҳаҳои давлатии сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Ҳамзамон бо назардошти мавриди омӯзиш ва татқиқ қарор додани ҷанбаҳои назариявии ташаккулёбии портфели лоиҳаҳои сармоягузорӣ пешниҳод карда мешавад, ки ҳангоми ташаккулёбии портфели лоиҳаҳои

давлатии сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар навбати аввал амалӣ намудани чорабиниҳои мушаххаси ҳуҷҷатҳои стратегии зерин ба инобат гирифта шаванд:

-Ҳадафҳои стратегии миллӣ (Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030);

-Барномаи миёнимуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон;

-Барномаи давлатии сармоягузориҳо;

-Барномаҳои давлатии соҳавӣ;

-Дурнамои рушди иҷтимоӣ-иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон;

-Барномаи қарзгирии берунаи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон;

-Барномаи рушди иҷтимоӣ-иқтисодии вилоят ва шаҳру ноҳияҳо.

Хулоса портфели лоиҳаҳои сармоягузорӣ маҷмӯи объектҳои сармоягузории воқеӣ ва молиявие мебошад, ки мувофиқи ҳадафҳои стратегӣ ташаккул ёфта, барои фаъолияти сармоягузорӣ пешбинӣ гардида, он ҳамчун объекти ҷудонашавандаи идоракунӣ ба ҳисоб меравад.

Адабиёт

1.Аникин.И.Д. «Формирование инвестиционного портфеля предприятия: методические аспекты». Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 3: Экономика. Экология, 2011 стр. 145-153

2. Балдин К.В. «Управление рисками в инновационно-инвестиционной деятельности предприятия»:Учебное пособие/К.В.Балдин.-М.:Дашков и К, 2013

3. Боровских О.Н. «Особенности построения система управления проектами в проектных организация» /Боровских О.Н.// Российское предпринимательство.-2014

4. Қурбонзода .О.Р. Паёми молия ва иқтисод №3 (32) (маҷаллаи илмӣ-амалӣ) Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. С. 260

5. Мазур И.И. «Управление инвестиционно-строительными проектами»: международный подход.-М.: Омега-Л, 2011.

6. Мишин, С.А. Проектный бизнес. Адаптированная модель для России / С. А. Мишин. – Москва : АСТ, 2006. – 211 с.

7.Федоренко М.О. «Инвестиции и инвестиционная деятельность организации» стр. 192-194

8.Фунтов.В.Н. «Основы управления проектами в компании»: Учебное пособие по дисциплине, специализации, специальности «Менеджмент организации».-М.-СПб.[и др.]: Питер, 2011с.

МОҲИЯТИ ИҚТИДОРИ ЗАХИРАВИИ СОҲАИ КИШОВАРЗИ ВА МАҲСУЛОТИ ОН ДАР ШАРОИТИ ТАҒИРЁБИИ БОЗОР

Назаров Муродали Солиҳович – *муаллими калони кафедраи иқтисодиёти корхонаҳо ва соҳибкорӣ. Донишгоҳи давлатии Кулоб ба номи Абубабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

Талбаков Лутфулло Қурбонович - *ассистенти кафедраи менеҷмент ва маркетинг. Донишгоҳи давлатии Кулоб ба номи Абубабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

Дар мақола оид ба рушди соҳаи кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва қонеъ намудани талаботи аҳолӣ ба маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ сухан меравад. Масъалаҳое, ки бояд дар истеҳсолот ва истеъмолот дарҷ ёбанд, аз ҷумла дастрасии физикӣ ва иқтисодии маҳсулоти ғизоӣ, ҳифзи муҳити зист ва идоракунии самарабахш, риояи меъёрҳои агротехникӣ ва дар маҷмӯъ, истифодаи дурусти захираҳои замини ҷумҳурӣ ва афзалиятҳои кишвар дар истеҳсоли маҳсулоти кишоварзии органикӣ пешниҳод карда шудаанд. Расидан ба ҳадафҳои умумимиллӣ ва дастрасии аҳолӣ ба ғизо, кам кардани сатҳи камбизоатӣ ва рушди соҳаи кишоварзӣ маркази масъалаҳоро дарбар мегиранд.

Самтҳои асосии ислоҳоти комплекси агросаноатӣ ва принсипҳои дастгирии давлатии соҳаи истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 дарҷ карда шудааст, ки барои расидан ба ин ҳадафҳо бояд пайваста барномаҳо ва стратегияҳои соҳавии давлатӣ, алалхусус дар самти таъмини бехатарии озуқаворӣ кишвар амалӣ карда мешаванд. Дар мақола қайд карда мешавад, ки таҳия ва татбиқи стратегияи бехатарии озуқаворӣ самараи дилхоҳ медиҳад. Бо мақсади баланд бардоштани самаранокии стратегияи бехатарии озуқаворӣ ҷанбаи методии он шарҳ дода шудааст. Ташкили низоми таъминоти аҳолӣ бо ғизо ва расидан ба мақсади дастрасии озуқа, ҳамзамон таъсиси кластерҳои истеҳсолӣ-илмӣ-инноватсионӣ барои таъмини самаранок ва саривақтии аҳолӣ бо озуқаворӣ пешниҳод шудааст.

Хулоса карда шуд, ки танҳо татбиқи стратегияи бехатарии озуқаворӣ бевосита барои ҷомеа манфиатовар буда, барои расидан ба ҳадафҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти таъмини рушди босуботи иқтисоди миллӣ мусоидат хоҳад намуд.

Калидвожаҳо: *бехатарии озуқаворӣ, дастрасии аҳолӣ ба маҳсулоти озуқаворӣ, кишоварзӣ, комплекси агросаноатӣ, таъминнокӣ, таъминнокии аҳолии мамлакат ба маҳсулоти ватанӣ, таъмини корхонаҳои саноатӣ ба ашёи хом, рушди хоҷагиҳои деҳқонӣ, содироти маҳсулоти ватанӣ ба хориҷи кишвар, рушди босуботи иқтисодиёт.*

СУТЬ РЕЗЕРВНОЙ МОЩНОСТИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ПРОДУКЦИИ В КОНТЕКСТЕ ИЗМЕНЕНИЯ РЫНКА

В статье рассматривается вопрос о необходимости разработки и реализации стратегии продовольственной безопасности в Таджикистане на долгосрочную перспективу. Предлагаются вопросы, которые должны быть включены в стратегию, в том числе физическая и экономическая доступность качественного продовольствия, сохранение экологических норм и эффективного менеджмента, соблюдения агротехнических норм и в целом использование преимуществ страны в производстве органической сельскохозяйственной продукции. Достижение стратегических целей, доступность продовольствия населению, снижение уровня бедности и развитие агропромышленного сектора составляют основу исследования.

Основные направления реформирования агропромышленного комплекса и основные принципы государственной поддержки отраслей производства продовольственных товаров обозначены в Национальной стратегии развития Республики Таджикистан до 2030 года, что предусматривает поэтапную реализацию соответствующих отраслевых программ или стратегий развития, в том числе и в сфере продовольственной безопасности.

В статье указывается, что составление и реализация стратегии продовольственной безопасности даст положительный эффект. С целью повышения эффективности стратегии продовольственной безопасности предложены методические рекомендации по

ее составлению. Предложены меры по организации системы продовольственного обеспечения населения, достижение цели доступности продовольствия, также организация производственно-научных и инновационных кластеров для эффективного и своевременного обеспечения населения продовольствием.

Сделан вывод, что только реализация стратегии продовольственной безопасности считается выгодным для всего общества, которая содействует достижению стратегических задач Правительства Республики Таджикистан в области обеспечения устойчивого роста национальной экономики.

***Ключевые слова**: продовольственная безопасность, доступность продовольствия, агротехнические нормы, продовольственное обеспечение, норма потребления, сельского хозяйство, снабжение промышленных предприятий сырьем, развитие дехканских хозяйств, экспорт отечественной продукции в страну, устойчивое экономическое развитие.*

THE ESSENCE OF THE RESERVE POWER OF AGRICULTURAL PRODUCTS IN THE CONTEXT OF MARKET CHANGES

In article the question of need of development and realization of strategy of food security in Tajikistan for a long-term outlook is considered. Questions which have to be included in strategy, including physical and economic availability of qualitative food, maintaining environmental standards and effective management, respect for agro technical norms and in general use of advantages of the country in production of organic agricultural production are offered.

The main directions of reforming of agro-industrial complex and the basic principles of the state support of branches of production of food products are designated in the National development strategy of the Republic of Tajikistan till 2030 that provides stage-by-stage implementation of the appropriate industry programs or development strategies including in the sphere of food security.

It is specified in article that drawing up and realization of strategy of food security will give positive effect. In order to increase an efficiency of strategy of food security methodical recommendations about her drawing up are offered. Measures for the organization of system of food supply of the population, achievement of the goal of availability of food, also the organization of production and scientific and innovative clusters for effective and timely providing the population with food are proposed.

The conclusion is drawn that only realization of strategy of food security is considered favorable to all society, which promotes achievement of strategic objectives of the Government of the Republic of Tajikistan in the field of ensuring sustainable growth of national economy.

***Keywords:** food security, availability of food, agrotechnical standards, food supply, consumption rate, agriculture, supply of industrial enterprises with raw materials, development of dekhkan farms, export of domestic products to the country, sustainable economic development.*

Бо назардошти мушкилоти ҷойдошта дар самти бехатарии озуқаворции мамлакат Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми хеш ба Ҳукумати кишвар дастур доданд, ки доир ба дастгирии соҳаи кишоварзӣ, бахшҳои коркарди маҳсулоти он ва ҳавасманд намудани кишоварзон баҳри истифодаи самараноки захираҳои обу замин тадбирҳои иловагӣ андешанд, инчунин, тавассути ҷалби сармояи дохиливу хориҷӣ ҷиҳати азхудкунӣ ва обёрии заминҳои нав чораҷӯӣ карда шавад. Чун ки бахши кишоварзӣ яке аз соҳаҳои муҳимтарини иқтисоди миллӣ буда, таъмини яке аз ҳадафҳои стратегии Ҳукумат, яъне амнияти озуқаворции мамлакат, асосан аз сатҳи рушди он вобаста мебошад.

Дар натиҷаи фаъолияти истеҳсолӣ - иқтисодӣ новобаста ба намуди он, тағйироти захираҳои маҳсулоти муайян рӯй медиҳад, ки ба қонеъ гардондани талаботи болораванда ва васеъшавандаи ин ё он истеъмолкунандагон равона карда мешавад. Ба қонеъ гардондани талаботи истеъмолкунандагони худ кӯшиш намуда, ҷамъият беш аз пеш бо норасоии захираҳои барои истеҳсоли неъматҳои моддӣ ва хизматрасонӣ зарур рӯ ба рӯ мешавад. Ба ибораи дигар, афзудани талабот аз як тараф ва норасоии захираҳо аз ҷониби дигар дар назди инсоният мушкилоти тағйирнопазирро мегузоранд. Албатта, сухан дар бораи захираҳои табиӣ, моддӣ, меҳнатӣ, молиявӣ, захираҳои неруи барқ ва соҳибкорӣ меравад.

Пеш аз ҳама, заминро ҳамчун захираи табиии истеҳсолоти соҳаи кишоварзӣ нишон медиҳем. Дар илми иқтисодӣ ин мафҳум маънои васеъ дорад, яъне дар зери мафҳуми он ҳама гуна захира - аз нуриҳо ва ҷангал гирифта то газ ва ҳаво, дар назар дошта мешавад [10, с.22-23].

Нишондиҳандаҳои мавҷудияти озуқаворӣ дар миқёси миллӣ ба ҳисоби миёна оварда шудааст ва дар он манбаи дастрас будан ба хонавода (имконияти истеҳсол, дарёфт кардан ё гирифтани озуқа бо ҳар усул) ба назар гирифта намешавад [3, с.20].

Дар соҳаи кишоварзӣ замин омили фаъоли истеҳсолот мебошад. Дар сатҳи корхонаҳои соҳаи кишоварзӣ мафҳуми майдони умумии замин ва замини кишти хоҷагии қишлоқро фарқ мекунанд, яъне заминҳои барои истифода муайяни хоҷагии қишлоқ: корам, марғзор, чарогоҳ, дарахтони бисёрсола ва монанди инҳо. Ин заминҳо бо истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ алоқаманд мебошанд. Онҳо гурӯҳи заминҳои кишти хоҷагии қишлоқро ташкил медиҳанд. Аммо истеҳсолоти кишоварзӣ бе роҳҳои асосӣ ва роҳҳои воридии сӯйи саҳро, алафзор, анборӣ, бинокорӣ ё иншоотҳои берун аз нуқтаҳои аҳолинишин (ферма, молхона) вуҷуд дошта наметавонад. Замини ин объектҳо ҳам заминҳои корхонаи соҳаи кишоварзӣ ҳисоб мешаванд. Ба ҳамин гурӯҳ замини мавзеъҳои нобоби аз нуқтаҳои аҳолинишин берун – сойҳо, ботлоқҳо ва монанди инҳо, ки ба заминдорони муайян тааллуқ доранд, дохил мешаванд.

Ҳамин тавр, майдони умумии замин масоҳати ба корхонаи соҳаи кишоварзӣ вобасташуда мебошад. Аммо он қисми майдони умумии кишт, ки бевосита барои истеҳсоли кишоварзӣ истифода мешавад, ба заминҳои корами кишоварзӣ дохил мешавад.

Хоҷагиҳои қисмати шарқӣ, ки дар онҳо чарогоҳҳои табиӣ – чарогоҳ, алафзорҳо бартарӣ доранд, истисно карда мешаванд.

Таносуби монанд дар сохтори заминҳои корам низ ҷой дорад. Дараҷаи баланди кишти заминҳои корами кишоварзӣ маънои истифодаи самараноки захираҳои заминии хоҷагиро дорад.

Захираҳои моддӣ – воситаҳои истеҳсолот, яъне восита ва олоти меҳнат, ки барои таъмини ҷараёни истеҳсоли неъматҳои моддӣ заруранд: мошинҳо, таҷҳизот, асбобҳо, ҳайвоноти маҳсулдиҳанда, боғу ҷангал, ашёи хом, мавод, истеҳсоли қатъшуда ва монанди инҳо.

Дар истифодаи илмӣ ва хоҷагӣ аз давраи низоми хоҷагидории марказонидашудаи нақшавӣ то замони муосир ба ин захираҳо ҳамчун фондҳои асосӣ ва гардишкунанда баҳо дода мешавад. Истифодаи ин истилоҳҳотро дар муомилот зарурати нишон додани фарқияти корхонаҳо дар капитализм ва сотсиализм ба миён овард.

Дар замони капитализм шахси хоҷагидор сармояи шахсиашро барои хариди воситаҳои истеҳсолот сарф мекард. Дар шароити сотсиализм ба ҳар як корхона мутамарказона барои истифодаи воситаҳои зарурӣ ҷудо карда мешуд. Дар шароити гузариш ба иқтисоди бозоргонӣ ба корхона фондҳои асосӣ намедиҳанд, онҳоро аз ҳисоби маблағҳои шахсӣ, қарзӣ, ҷалбкардашуда ёфтан лозим, аммо мафҳуми фондҳои асосӣ ва гардишкунанда то ҳол боқӣ мондаанд.

Ҳангоми дарёфти фондҳои асосӣ сифату хусусияти онҳоро ба ҳисоб гирифтан лозим аст. Якум, фондҳои истеҳсолӣ иқтидори истеҳсолии меҳнатро баланд мекунанд ва дурудароз истифода карда мешаванд. Дуюм, барои дарёфти фондҳои асосӣ маблағҳои калони пулӣ лозим аст, ки дар муҳлати тез хароҷотро бароранд. Сеюм, қиматии фондҳои асосиро ба назар гирифта, шароитҳои мувофиқи пайдо кардани онҳоро ҷустуҷӯ кардан лозим аст: бо роҳи қарзгирӣ, лизинг, бо нархҳои паст ва ғайра. Чорум, афзудани фондҳои асосӣ бо ду роҳ мегузарад: экстенсивӣ (бо роҳи вусъат додани заминҳои кишт) ва интенсивӣ (баланд кардани ҳосилнокии замин). Дар роҳи экстентивии тараққиёт зиёд кардани миқдори фондҳои асосӣ шарт аст, роҳи интенсивии (самаранокӣ) таҷдид ва ивази фондҳои асосиро ба ҷадидтар ё маҳсулнокиро бе тағйири сифати маҳсулот дар назар дорад. Панҷум, теъдоди зиёди фондҳои истеҳсолӣ имкониятҳои мутобиқатшавии иқтисодиёти корхонаро ба бозори тағйирёбанда кам мекунад. Дар натиҷаи хароҷоти зиёд корхона дар ҳолати душвори иқтисодӣ афтида, ба талаботи тағйирёбандаи бозор мутобиқ шуда наметавонад.

Ҷадвали 1

Истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ба як нафар аҳолӣ, кг

Номгӯйи маҳсулот	Солҳо							1991 нисбат ба 2020 (%)
	1991	2015	2016	2017	2018	2019	2020	
Ғалладона	54,3	164,8	163,4	161,2	141,5	152,2	165,0	3-бар.
Картошка	32,3	105,0	103,9	88,6	106,8	107,9	108,7	3-бар.
Сабзавот	112,1	197,2	202,2	210,4	234,8	236,7	263,5	2-бар.
Полизӣ	31,2	70,1	68,7	71,4	71,1	76,1	80,5	+ 58,0 %
Меваҳо ва буттамеваҳо	31,6	35,4	42,1	45,8	49,6	51,4	49,7	+ 57,2 %
Ангур	21,6	24,1	24,8	25,8	26,8	26,8	25,4	+ 11 ,7 %
Гӯшт (дар вазни кушташуда)	13,4	13,2	13,5	14,1	14,5	14,8	16,0	+ 19,4 %
Шир	104,9	105,2	106,2	107,5	108,9	108,5	108,5	+ 0,3 %
Тухм, дона	81,1	42,3	39,0	38,6	49,9	78,7	104,5	+ 28,8 %

Сарчашма: Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон / Маҷмӯаи оморӣ. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе, 2021, С.15.

Чуноне ки аз чадвали мазкур ба мо маълум гашт истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ба як нафар аҳолии кишвар дар бештари маврид нисбат ба нишондиҳандаҳои соли 1991 рушд ёфтааст. Яъне ғалладона аз 54,3 ба 165,0 кг., картошка аз 32,3 ба 108,7 кг., сабзавот аз 112,1 ба 263,5 кг., Зироати полезӣ аз 31,2 ба 80,5 кг., Мевачот аз 31,6 ба 45,7 кг., ангур аз 21,6 ба 25,4 кг., гӯшт аз 13,4 ба 16,0 кг., шир аз 104,9 ба 108,5 кг. ва тухм бошад аз 81,1 ба 104,5 дона расонида шудааст.

Захираҳои меҳнатӣ қисми таркибии кувваҳои истҳсолкунандаи ҷамъият, аҳолии қобили меҳнати мамлакат мебошанд, ки барои таъмини раванди истеҳсолот соҳиби донишҳои махсус, омодагии касбӣ ва таҷриба ҳастанд. Қувваи корӣ меҳнати фикрӣ ва ҷисмониро дар бар мегирад, аммо тамоюли ивази меҳнати ҷисмонӣ ба фикрӣ вусъат ёфта истодааст. Қувваи корӣ, бо вуҷуди мавҷуд будани бекорӣ аз рӯйи ҳайати касбӣ ва зеҳнии худ маҳдуд аст. Захираҳои меҳнатӣ унсурҳои моддии истеҳсолотро ба ҳаракат медароранд, маҳсулот, нарх ва маҳсулоти иловагиро дар шакли даромад ҳосил мекунанд. Тафовути захираҳои меҳнатӣ аз намудҳои дигари захираҳои корхона дар он аст, ки ҳар як коргари кироя метавонад шароитҳои ба ӯ пешниҳодшударо рад намояд ва тағйири шароити меҳнатро талаб намояд ва ҳатто бо хоҳиши худ аз кор равад. Новобаста ба афзоиши босуръати шумораи аҳолӣ (10 млн. нафар) истеҳсоли маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ ба сари аҳолӣ дар даврони истиқлолият рӯ ба беҳбудӣ овардааст, ки мо дар ҷадвали №1 бо пуррагӣ шарҳ додаем.

Ҷадвали 2

Таъминнокии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба маҳсулоти кишоварзӣ (таносуби фоизи бо меъёри тавсияшавандаи истеъмол 1 кг/одам дар як сол)

Навъҳои маҳсулот	Меъёри тавсияшавандаи истеъмол 1 кг/одам дар як сол	СОЛҲО					
		2018		2019		2020	
		Ба сари аҳолӣ, кг.	Сатҳи таъмин будан, %	Ба сари аҳолӣ кг.	Сатҳи таъмин будан, %	Ба сари аҳолӣ, кг.	Сатҳи таъмин будан, %
Ғалла маҳсулоти ғалладонагӣ	147,7	141,5	95,8	152,2	103,0	165,0	111,7
Картошка	92,0	106,8	116,0	107,9	117,2	108,7	118,1
Сабзавот ва обчакорӣ	166,1	234,8	141,3	236,7	142,5	263,5	158,6
Мевагӣ ва ангур	124,1	76,4	61,5	78,2	63,0	75,1	60,5
Шир ва маҳсулоти ширӣ	115,3	106,2	92,1	49,6	43,0	50,4	43,7
Гӯшт ва маҳсулотӣ гуштӣ	40,8	14,5	35,5	14,8	36,2	16,0	39,2
Тухм (дона)	180,0	49,9	27,7	78,7	43,7	104,5	58,0

Сарчашма: ҳисобҳои муаллиф дар асоси маводи маҷмӯаи омории Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 2021, саҳ.15

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳиссаи молҳои озуқаворӣ дар ҳаҷми умумии содирот дар солҳои 2020 - 2021 -ум мутобиқан 2,3 ва 2,5 фоизро ташкил кардааст. Дар воридот таносуби онҳо хеле зиёд буда, мутобиқан, 24,1 ва 21,0 фоизро ташкил додааст. Молҳои асосии воридшаванда аз инҳо иборатанд: гандум, ки таносуби бештарро ташкил медиҳанд, қанду шакар, маҳсулоти ширӣ, тухм ва ғайраҳо. Дар соли 2021 воридоти молҳои озуқаворӣ 2,8 фоиз зиёд шудааст, аз он ҷумла воридоти шир ва маҳсулоти ширӣ 7,4 фоиз, гандум 2,9 фоиз, қанду шакар ва маҳсулоти қаннодӣ 12,4 фоиз, шарбати меваю сабзавот 26,7 фоиз, меваҷот ва бехмеваҳо 42,8 фоиз ва тухм 8,7 фоиз ба миён омадааст (нигаред ба ҷадвали 3).

Ҷадвали 3

Содироту воридоти маҳсулоти асосии озуқаворӣ ва ҳиссаи онҳо дар ҳаҷми умумии савдо дар моҳҳои январ – декабри солҳои 2020-2021

(ҳазор тонна)

Номгӯйи маҳсулот	Содирот		2021 нисбат ба 2020 (%)	Воридот		2021 нисбат ба 2020 (%)
	2020	2021		2020	2021	
Молҳои озуқаворӣ	14,4	14,8	102,8	412,5	380,4	92,2
Аз онҳо:						
Гандум	-	-	-	203,9	219,5	107,7
Орд	-	-	-	23,1	11,8	51,0
Қанду шакар ва маснуоди қандӣ	-	-	-	58,4	54,6	93,8
Макарон ва маҳсулоти он	-	-	-	4,4	3,7	84,1
Равғани растанӣ	-	-	-	23,3	20,6	88,4
Шир ва маҳсулоти ширӣ	-	-	-	1,9	2,1	110,6
Тухм	-	-	-	0,2	0,2	100,0
Чой	-	-	-	1,1	1,1	100,0
Картошка	-	-	-	8,0	10,0	125,0
Сабзавот	6,7	5,4	80,6	10,4	13,8	132,7
Меваҷот ва бехмеваҳо	5,0	5,9	118,0	15,1	17,1	113,2
Шарбати мева ва сабзавот	-	-	-	0,7	0,3	42,9
Сабзавоти консервашуда, қайлаҳои помидор	-	-	-	0,3	0,4	133,0
Ҳиссаи маҳсулоти хӯрокворӣ дар ҳаҷми умумӣ, ба ҳисоби фоиз	2,8	3,0	107,1	30,8	29,6	96,1

Сарчашма: Бехатарии озуқаворӣ ва камбизоатӣ №4-2021 Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе – 2021. С 20.

Истифодаи нишондиҳандаҳои истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ба сари аҳолӣ барои якчанд сол имконият медиҳад, ки аз рӯи он тамоюли тағйироти мавҷудияти умумӣ, воридот, содирот, инчунин мавҷудияти озуқаворӣ барои истеъмоли аҳолӣ баҳо дода шавад.

Рушди соҳаи кишоварзӣ барои муваффақ шудан дар роҳи раҳо намудани аҳолии минтақаҳои кӯҳистон аз камбизоатӣ ва таъмини онҳо бо маҳсулоти баландсифат, дар ин замина таъмини бехатарии озуқавории кишвар дар сатҳи ҷаҳон муҳим дониста мешавад.

Охир заминҳои корам, меҳнати одамон, воситаҳои истеҳсолот, олами ҳайвоноту растаниҳо ҳадди эътидоли истифода доранд. Бинобар ин санъати идоракунии иқтисодиёт аз он иборат аст, ки дар шароити молик будан ба захираҳои маҳдуд вазифаи зерин: чӣ, гуна ва барои кӣ истеҳсол карданро бо истифодаи самараноки захираҳои дардастдошта бомуваффақият ҳал кардан лозим аст.

Умуман, метавон қайд кард, ки барои ҳалли масоили хоҷагии қишлоқ ва рушди соҳаи кишоварзӣ амалӣ намудани маҷмӯи чораҳо лозим мебошад. Барои ноил шудан ба ин мақсад моро зарур аст, ки ҳамкории давлатӣ-хусусӣ боз ҳам мустаҳкам гардад, ҳамчунин ислоҳоти институтсионалии бо рушди иқтидори инсонии мамлакат алоқаманд гузаронида шаванд ва пеш аз ҳама дар натиҷаи истифодаи самарабахши заминҳои корам ва истифодаи технологияҳои муосир дар соҳаи комплекси агросаноатӣ вобаста мебошад.

Адабиёт:

1. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон / Вазъи иҷтимоию иқтисодӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон.- Душанбе – 2021. – С. 24-25.

2. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон / Кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон /Маҷмӯаи оморӣ. – Душанбе, 2021, 340 с.

3. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон// Бехатарии озуқаворӣ ва камбизоатӣ №4-2021 - 56с.

4. Загайтов И.Б. Актуальные вопросы теории планирования / И.Б. Загайтов. - Воронеж: ФГОУ ВПО ВГАУ, 2008. - 224 с.

5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ» санаи истифодашуда: 28.12.2012 // Ахбори Маҷлиси Олии ҶТ, №643, 18 05 2009 с.

6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 21.12.2021 с, 35 с.

7. Солехзода А.А. Факторы, влияющие на уровень продовольственной безопасности / А.А.Солехзода, И.С.Фасихов // Научные исследования: Ключевые проблемы III тысячелетия (Россия, Москва). - 8 (9). – 2016. - С.15-23.

8. Солиев, А.А. Кластерный принцип организации мониторинга и прогнозирования продовольственного рынка страны и ее регионов [Текст] / А.А. Солиев, И.С. Фасихов // Вестн. Тадж. нац. ун-та. – Душанбе, 2014. – № 2/8. – С. 3-7.

9. Фасеҳзода (Фасихов) И.С. Иқтисодиёти агросаноатӣ ва муносибатҳои бозорӣ. Васоити таълимӣ / И.С.Фасеҳзода.-Душанбе, 2015.-303 с.

10. Фасеҳзода (Фасихов) И.С. Формирование стратегии экономической безопасности в условиях трансформации национальной экономики (на примере продовольственной безопасности Республики Таджикистан). Монография / И.С.Фасихов.-*Душанбе: Ирфон,2016.150 с.*

САРМОЯГУЗОРӢ ДАР КОРХОНАҲОИ КИШОВАРЗИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Қудратова Фарзона - н.и.и , устоди кафедраи молияи ДДМИТ.
Гандимова Нурана - магистри кафедраи молияи ДДМИТ.

Дар мақола самтҳои ососии фаъолияти сармоягузорӣ дар соҳаи кишоварзии Ҷумҳурӣ барраси шудаанд. Равандҳои сармоягузорӣ бо назардошти хусусиятҳои соҳаи кишоварзӣ дар давраи гузариш ба иқтисодиёти бозоргонӣ таҳлил шудаанд. Тағйирёбии уҳдадориҳои муҳлатгузаштаи корхонаҳо, ба зиёдшавии қарзҳо афзоиши даромаднокии соҳаҳо ва ҳам миқдори корхонаҳои даромаднок таъсир мерасонад ва ҷолибияти сармоягузорӣ дар соҳаи кишоварзӣ. Дар натиҷаи таҳлил зарурати сармоягузорӣ ва имкони ҷудокунии онҳо ба корхонаҳои мушаххаси кишоварзӣ, соҳа, минтақа, инчунин ҳаҷми сармоягузории лозимаи Ҷумҳурии Тоҷикистонро муайян кардан мумкин аст. Ҳамчун нишондиҳандае, ки хавфи иқтисодиро муайян мекунад, ки фарсудашавии воситаҳои асосии истеҳсолиро интихоб кардем.

Калидвожаҳо: *сармоягузорӣ, фаъолияти сармоягузорӣ, ҷолибияти сармоягузорӣ, рейтинги сармоягузорӣ, ҷолибияти срмоягузорӣ, қарз.*

ИНВЕСТИЦИИ В СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫЕ ПРЕДПРИЯТИЯ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье рассмотрены основные направления инвестиционной деятельности в сельском хозяйстве республики. Инвестиционные процессы анализируются с учетом особенностей сельского хозяйства в условиях перехода к рыночной экономике. Изменение просроченных обязательств предприятий, увеличение кредитов, увеличение рентабельности отраслей и количества прибыльных предприятий влияют на привлекательность инвестиций в сельское хозяйство. В результате анализа можно определить потребность в инвестициях и возможность их направления конкретным сельскохозяйствен-ным предприятиям, отраслям, регионам, а также требуемый объем инвестиций Республики Таджикистан. В качестве показателя, определяющего экономический риск, выбран износ основных средств производства.

Ключевые слова: *инвестиции, инвестиционная деятельность, инвестиционная привлекательность, инвестиционная переоценка, финансовая привлекательность, кредиты.*

REPUBLIC OF TAJIKISTAN INVESTMENT AND AGRICULTURAL ENTERPRISE

The article considers the main directions of investment activity in the agriculture of the republic. Investment processes are analyzed taking into account the characteristics of agriculture in the context of the transition to a market economy. Changes in overdue liabilities of enterprises, an increase in loans, an increase in the profitability of industries and the number of profitable enterprises affect the attractiveness of investments in agriculture. As a result of the analysis, it is possible to determine the need for investments and the possibility of their direction to specific agricultural enterprises, industries, regions, as well as the required amount of investments in the

Republic of Tajikistan. Depreciation of fixed assets of production is chosen as an indicator that determines the economic risk.
Key words: *investments, investment activity, investment attractiveness, investment revaluation, financial attractiveness, credit.*

Барои ташаккул ва таъмини самаранокии амалкарди механизми минтақавии сармоягузорӣ, ҳолати хоҷагидории корхонаҳои кишоварзии КАС, тамоми Ҷумҳуриро донистан зарур аст. Дар натиҷаи таҳлил зарурати сармоягузорӣ ва имкони ҷудокунии онҳо ба корхонаҳои мушаххаси кишоварзӣ, соҳа, минтақа, инчунин ҳаҷми сармоягузории лозимаи Ҷумҳурии Тоҷикистонро муайян кардан мумкин аст [3. с. 125].

Хусусиятҳои соҳаи кишоварзӣ, ки ба тамоми муҷтамаи агросаноатӣ таъсир мерасонад, чунин истифодаи захираҳои биологӣ ва табиист, ки зимни он, ба фарқ аз соҳаҳои дигари хоҷагии халқ, асоси технологияро равандҳои биологӣ ташкил медиҳанд. Ин ҳамчунин хусусиятҳои раванди такрористеҳсолро дар кишоварзӣ муайян мекунад, ки махсусан дар заминистифодабарӣ, ки ба мавсим вобастагӣ дошта, риояи таносуби дақиқи миёни сармоягузории дарозмуддату мавсими хароҷоти ҷориро металабад. Ба ҳисоб нагирифтани хароҷоти ҷорӣ (масалан, зиёдшавии онҳо дар айёми ҳосилгирӣ) ба талафёбии як қисми ҳосил, паст гаштани сармоягузории истеҳсолӣ на танҳо дар кишоварзӣ, балки дар нигоҳдорӣ, коркард оварда мерасонад ва сармоя-гузории минбаъдаро ҳам бефоида мегардонад [9. с. 124].

Ба фарқ аз соҳаҳои дигар, ки замин ба ҳайси таҳкурсии фазоӣ хизмат мекунад, дар соҳаи кишоварзӣ самаранокии он нақши асосиро бозида, сатҳи истифодаи он яке аз маҳакҳои истифодаи замин ҳамчун захираи асосӣ дар истеҳсолоти кишоварзӣ мебошад. Замин дар ҳама кишварҳо дороии миллии ҷамъиятӣ мебошад ва давлат ба воситаи тадбирҳои қонунгузорӣ ва иқтисодӣ истифодаи онро ба манфиати ҷомеа танзим мекунад.

Дар интиҳои соли 2021 дар соҳаи кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон 420 корхонаи киоварзӣ амал мекард: аз ҷумла 15 совхоз, 28 колхоз, 2 хоҷагии таълимӣ, 2 заводи таҷрибавӣ, 3 заводи зотпарварӣ, 4 фабрикаи паранда-парварӣ, 4 ҷамъияти саҳомии шакли пӯшида (ҶСП), 47 ҷамъияти дорои масъулияти маҳдуд (ҶДММ), 289 кооператив ва 26 корхонаи дигар.

Ҳаҷми умумии истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар кохонаҳои соҳаи кишоварзӣ дар ҷавал нишон дода шудааст. Дар асоси маълумоти зикршуда чунин баровардан мумкин аст. Якчанд соҳа дар ҷумҳурӣ, аз қабили пахтакорӣ, боғдорӣ ва соҳаҳои анъанавии чорводорӣ аз ҷиҳати сармоягузорӣ ҷолиб мебошанд [6. с. 23].

Айни замон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баъзе нишонаҳои беҳшавии фазои сармоягузорӣ зоҳир шудаанд. Ҳукумат чораҳои ташкилию иқтисодиро бахри афзудани аромаднокии истеҳсолоти кишоварзӣ (муносибатҳои ҳисоби хоҷагӣ) ва баланд бардоштани ҷолибияти сармоягузории КАС-и Ҷумҳурии Тоҷикистон (иқдомоти қонунгузорӣ) амалӣ кардааст [4. с. 337].

Ҷадвали 1.

SWOT таҳлили ҷолибияти нисбии сармоягузории Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳолати соли 2021

Гурӯҳи минтақаҳо аз рӯи ҷолибияти умумӣ	Микдори минтақаҳо	Бо % нисбат ба натиҷа	Номи минтақаҳо
Ҷолибияти хеле пасти сармоягузорӣ(шохис пасттар аз 0,7)	4 1	100 0,7	- ВМКБ
Паст (0,7-0,9)	1	12	НТҶ
Миёна (0,9-1,1)	1	10	Хатлон
Баланд (1,2-1,5)	1	25	Суғд

***Манбаъ:** аз ҳисоби муаллиф. Бо назардошти шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Аммо, бино бар сабабҳои зерин ҳаҷми зиёди сармоягузоиро ба ин соҳаҳо мунтазир шудан мумкин нест:

таъсири шароити табиию иқлимӣ ва сатҳи пасти технологии истеҳсолкунандагони муосир барои парвариши самараноки зироатҳои асосии кишоварзӣ имкон намедиҳад; сатҳи пасти омодагии касбии ҳайати идоракунӣ дар кишоварзӣ ва камбудиҳои таъминоти кадрӣ; сатҳи пасти маълумотноки ва таркиби синну солии аҳолии деҳот; таъмини бахши кишоварзӣи ҷумҳурӣ бо захираҳо (аз ҷумла захираҳои табиӣ ва иқлимӣ).

Инчунин барои беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: бесуботии вазъи иқтисодӣ ва иҷтимоию сиёсии кишвар; сатҳи пасти иникшофи бисёре аз унсурҳои иқтисоди бозаргонӣ; таназзули иқтисо-дии истеҳсолот; таъмини сусти иттилоотии сармоягузорони хориҷӣ дар бораи имконоти сармоягузорӣ; расмиёти мушкили таъсиси корхонаҳои муштарак; сатҳи баланди андозбанӣ ва норасоии имтиёзоти сармоягузорӣ; суғуртаи сусти таваккали сиёсӣ ва иқтисодӣ дар беҳгардонии фазои сармоягузории ҷумҳурӣ халал мерасонанд.

Дар асоси ин хулоса кардан мумкин аст, ки сиёсати давлатӣ ва минтақавӣ дар самти ҷалби сармояи соҳаи кишоварзӣ ба тағйирот ниёз дорад [1. с. 25]. Татбиқи сиёсати дақиқан андешидашуда ва асосноку ҳамаҷонибаи давлатӣ ва минтақа-вии сармоягузорӣ барои иҷроиши муваффақонаи вазифаҳои бозсозии иқтисодӣ, фарҳамоварии шароити таъмини субот ва баъдан инкишоф додани иқтисоди кишвар дар сатҳи ҷумҳуриявӣ ва минтақавӣ имкон медиҳад.

Ҷадвали 2.

Баҳодиҳии рейтингии ҷолибияти сармоягузории соҳаи кишоварзӣ ва зерсохтори он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2021

Номгӯи объектҳои сармоягузорӣ	Баҳо (хол)
Соҳаҳои растанипарварӣ	
Истеҳсоли ғалла	10
Истеҳсоли хӯроки чорво	13

Пахта	30
Картошка	25
Боғдорӣ	28
Соҳаҳои чорводорӣ	
Парвариши чорвои калони шохдор	16
Истеҳсоли шир	28
Гӯсфандпарварӣ	18
Парандапарварӣ	25
Аз ҷумла: тухм	28
гӯшт	30
Занбӯриасалпарварӣ	25
Асппарварӣ	15
Зерсохтор	
ХМК, аз ҷумла: манзил	15
Таъмини об	20
Таъмини нерӯи барқ	30
Роҳҳо	25
Таъмини газ	2
Алоқа	5
Ҳифзи тандурустӣ	7
Маориф	9
Фарҳанг	3

***Манбаъ:** аз ҳисоби муаллиф.

Сиёсати аграрии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷои асосиро бояд истеҳсол, бозсозии сохторӣ ва сармоягузории он ишғол намояд. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон зимни татбиқи сиёсати ҳавасманду ҷалб кардани сармояи хориҷӣ чунин ҳадафҳоро пайгирӣ карда метавонад: тақсими баробари захираҳои сармоягузорӣ; таъсиси ҷойҳои нави корӣ; афзудани ҳаҷми истеҳсол дар соҳаҳои алоҳида; рушди соҳибкории маҳаллӣ; қонеъ гардонидани талаботи асосии аҳолӣ; ва бахшидани рушди иҷтимоӣ.

Дар Бонки умумиҷаҳонӣ (World Bank) ва UNIDO (зерсохторҳои СММ) ба чунин фазаҳо тақсимкунии лоиҳаи сармоягузорӣ қабул шудааст (расми 1.).

Расми 1. - Зинаҳои лоиҳаҳои сармоягузорӣ

Сарчашма: Аз тарафи муаллиф тартиб дода шудааст.

Таҳқиқот нишон медиҳанд, ки дар чорчӯби ин самтҳои афзалиятнок лоиҳаҳои ҳамкории сармоягузорие, ки ба гирифтани самараи иқтисодии зудкор (2-3 сол) равона гардидаанд, сазовори диққати асосӣ мебошанд.

Ҳамин тариқ дар хулосаи қайд кардан лозим аст, ки самтҳои афзалиятноки ҷалб намудани сармоягузории хориҷӣ ба соҳаи кишоварзии ҷумҳурӣ бояд бо самтҳои сиёсати сохторӣ, сармоягузорӣ ва иқтисодии берунии Ҷумҳурии Тоҷикистон алоқамандии узвӣ дошта бошанд. Ин самтҳо: ташкил кардани истеҳсоли маҳсулот дар корхонаҳои муштарк мудофиа; ҷорӣ кардани технологияҳои нави пурсамар дар кишоварзӣ ва соҳаҳои дигари КАС; рушди зерсохтори соҳибкорӣ, аз ҷумла зерсохтори содироти маҳсулоти коркардшуда; истифодаи саноатии таҳқиқоти илмӣ-назариявӣ ва коркардҳои озмоишию созандагии олимони кишвар, дар комплеси агросаноатӣ.

Адабиёт:

1. Кудратов Р.Р Инвестиция – основа повышения эффективности сельскохозяйственного производства. Душанбе, из-во «Статус» 2005, с-120.

2. Қудартова Ф.Р. Сармоягузорӣ дар соҳаи кишоварзии Тоҷикистон: смараноки, самтҳо ва дурнамои он. Монография // Кудартова Ф.Р. Душанбе. Инфон - 2021, – С- 160

3. Қудартова Ф.Р. Кошонова М.Р Дурнамои рушди раванди сармоягузорӣ дар Чумхурии Тоҷикистон. Пайеми молия ва иқтисод // Қудартова Ф.Р. Кошонова М.Р- Душанбе, 2022, -338 –С

4. Мадаминов А.А и др. Микрофинансирование сельских товаропроизво-дителей- основа устойчивого развития аграрного сектора// Кишоварз, ТАУ, 2004, № --68-71с.

5. Пиризода Дж. С. Совершенствование размещения сельскохозяйственного производства в новых условиях хозяйствования // Доклады Таджикской академии сельскохозяйственных наук. Душанбе, 2002, №5-6, с-133-137.

6. Эргашев А. Пути повышения эффективности использования инвестиций в сельском хозяйстве. Душанбе: НАСИП-АПК, 2009,- 124 стр.

РАЗВИТИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ: ПОЗИЦИЯ МАЛОГО БИЗНЕСА

Тохиров Валишер Собитджонович – ассистент кафедры экономичиского анализа ТГФЭУ.

Давлатова Наргиз - *ассистент кафедры экономического анализа ТГФЭУ.*

Как показывает опыт развитых стран, малое и среднее предпринимательство играют важную роль в экономике, их развитие влияет на экономический рост, на ускорение научно технического прогресса, на насыщение рынка товарами необходимого качества, на создание дополнительных рабочих мест. Предпринимательство как одна из конкретных форм проявления обще-ственных отношений, не только способствует повышению материального и ду-ховного потенциала общества, но и создает благоприятную почву для практиче-ской реализации способностей и талантов каждого индивида. В статье предложено, что малое предпринимательство является социальной основой существующей политической и экономической системы, устойчивость рыночной системы хозяйствования предопределяется наличием громадной массы мелких собственников.

Ключевые слова: *малый бизнес, малогое и среднее предпринимательство, банки, экономика, кредит, предприятия*

THE POSITION OF SMALL BUSINESS IN THE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY

As the experience of developed countries shows, small and medium-sized businesses play an important role in the economy, and development affects economic growth, accelerates scientific and technological progress, saturates the market with goods of the required quality, and creates additional jobs. Entrepreneurship, as one of the specific forms of manifestation of social relations, not only helps to increase the material and spiritual potential of society, but also creates a fertile ground for the practical realization of the abilities and talents of each individual. The article proposes Small business is the social basis of the existing political and economic system, the stability of the market system of management is predetermined by the presence of a huge mass of small owners.

Key words: *small business, small and medium business, banks, economy, credit, enterprises.*

Бизнес – главный стержень рыночной экономики и поэтому, его исследование является весьма актуальным вызывающем научно-

практический интерес. Но, вместе с тем, история его возникновения и этапы становления представляют собой исключительно сложный процесс, имеющий большое значение для оценки современных форм бизнеса и их роли в экономике регионов Республики Таджикистан [2, 3, 4, 5, 8].

Первый естественный закон и несомненное естественное право каждого человека, в соответствии с учением физиократов, есть стремление к наслаждению жизнью [7]. Средства же для осуществления этого стремления приобретаются трудом. А потому, на государстве лежит обязанность открыть каждому человеку свободный доступ к такой деятельности, в частности, в сфере бизнеса. Поэтому, заслуживает внимания высказывание: «наилучшее, что вы можете сделать для поднятия народного хозяйства, - это предоставить людям полную свободу в их экономических отношениях» [8]. Идеал физиократов заключался в полной свободе и самоопределении личности. За государством оставлялась только одна отрицательная функция: охрана права от нарушений.

Развитие бизнеса предполагает эффективное использование как воспроизводительных, так и ограниченных ресурсов, т.е. материальных и нематериальных условий и факторов производства. Разумеется, в первую очередь, речь идет о природных и трудовых ресурсах, а также о средствах производства, научных достижениях и предпринимательском таланте, ибо в нашем понимании, рыночная экономика не только является экономикой риска, экономикой изобилия, но и экономикой талантов [2, 4, 5, 6].

Анализ отечественного и зарубежного опыта поддержки предпринимательства в сфере малого и среднего бизнеса является актуальным, поскольку, во-первых, во многих странах малый и средний бизнес имеет большое значение для их социально-экономического развития и служит основой функционирования национальной экономики, производит 50–70% ВВП и обеспечивает занятость большинства населения; во-вторых, таджикский региональный бизнес в основном состоит из малого и среднего бизнеса и, прежде всего, с ним необходимо консолидировать экономические интересы отечественных отраслевых корпорации, выстраивая стратегию своего развития. В этой связи, зарубежный опыт поддержки предпринимательства будет полезным для консолидации экономических интересов отечественных отраслевых корпораций и регионального бизнеса, то есть в основном малого и среднего бизнеса.

Как самостоятельный и незаменимый элемент рыночной экономики, малое предпринимательство способствует структурной перестройке экономики, укреплению экономической базы регионов, увеличивает общие объемы производства и розничного товарооборота, создает благоприятную среду для развития конкуренции, обеспечивает занятость значительной части населения, стимулирует внедрение достижений научно-технического прогресса.

За счет мобильности, гибкости, инновационного подхода малые предприятия способны быстро приспособиться к изменениям

потребительского спроса, найти свою рыночную нишу, оперативно осуществлять производство новой продукции малыми партиями Они имеют невысокие эксплуатационные расходы, создают рациональную структуру организации и управления, проводят постоянный поиск нетрадиционных решений и новых способов действий, характеризуются инициативностью и предприимчивостью.

В современном Китае создаются благоприятные условия для развития малого бизнеса, в результате чего, малые и средние предприятия активно внедряют инновационные разработки и создают большое количество рабочих мест. До 80% продукции Китая производится на малых предприятиях, а доля малого бизнеса в общем объёме экспорта национальной продукции составляет более 60%. Малый бизнес осуществляет свою деятельность на основе Закона 2002 г. «О стимулировании развития малого и среднего предпринимательства», который предоставляет предприятиям малого бизнеса равные возможности в инвестировании, получении кредитов, модернизации производства, реализации научных достижений в национальной экономике. Недостатком развития китайского предпринимательства является несовершенная система прав интеллектуальной собственности.

В Китае функционирует комиссия для содействия развитию и реформированию страны (NDRC), одной из главных целей ее работы является создание условий для развития малого бизнеса. Информированием по вопросам малого и среднего предпринимательства занимается негосударственная информационная служба (CSMEO) на основе поддержки Департамента развития малого и среднего предпринимательства в NDRC.

Для поддержки малого и среднего бизнеса функционируют государственные фонды, деятельность которых заключается в обеспечении гарантийными обязательствами малых предприятий при получении банковских кредитов. Для этой цели реализуется положение о формировании Государственного фонда развития малого и среднего предпринимательства за счет средств государства. Данный фонд осуществляет защиту интересов малого бизнеса, предоставляет налоговые льготы и дополнительное финансирование, например получение кредитов под низкие проценты и субсидий на их погашение в размере до 2 млн юаней.

Также в поддержке малого и среднего бизнеса в Китае участвуют:

— три банка развития: банк развития, экспортно-импортный банк, банк сельскохозяйственного развития Китая, стимулирующие развитие отдельных отраслей и объектов экономики;

— центр по координации и кооперации бизнеса, формирующий благоприятные условия для сотрудничества китайских и зарубежных организаций в области развития малого бизнеса;

— иностранные финансовые организации.

Например, Ситибанком создан отдел, предоставляющий малым и средним предприятиям финансовые, информационные услуги и кредиты, в Шанхае и Шэнчьжэнь Standard Charter Bank производит микрокредитование. Таким образом, анализ поддержки малого и среднего бизнеса в развитых (например, США, Великобритания, Германия, Франция) и развивающихся странах (Белоруссия, Бразилия, Казахстан, Китай, Мексика, Саудовская Аравия, Турция) [3] позволяет наблюдать следующие тенденции;

а) в развитых странах:

— осуществляется правовое регулирование поддержки малого и среднего бизнеса, закрепленное на законодательном уровне;

— формируется инфраструктура поддержки как одного из направлений экономической политики государства, в том числе с помощью государственных программ с финансовыми вложениями;

— производится снижение административных барьеров для развития малого и среднего бизнеса;

— обеспечиваются благоприятные условия для участников малого и среднего бизнеса на рынке;

— предоставляется финансовая поддержка, оказываются консалтинговые, информационные, образовательные услуги;

— реализуется принцип консолидации экономических интересов крупных компаний и малого и среднего бизнеса в области инновационных наукоемких производств;

— увеличивается число представителей малого и среднего бизнеса, происходит рост их инновационной активности, повышается конкурентоспособность продукции, развитие отдельных регионов и отраслей, образование новых рабочих мест.

В мировой практике уже сложилась целая система мер для стимулирования малых предприятий инновационного характера, это: консолидация инновационных проектов, придание приоритета разработкам отдельных отраслей и концентрации на них финансовых, организационных и иных усилий, правовое, законодательное обеспечение этого вида бизнеса, внедрение системы льготного кредитования и налогообложения. Необходимо, чтобы на государственном уровне сформировалось понимание, что «опытные производства мелких новаторских предприятий есть своеобразные элементарные частицы», с помощью которых можно быстро строить и перестаивать производственный организм экономики.

Малое и среднее предпринимательство выполняет в обществе важнейшие функции социально-политического характера. Особенно наглядно оно просматривается, поднимая роль и значимость малого и среднего предпринимательства в «переломные», кризисные периоды развития национальной экономики.

Малый и средний бизнес выполняет свою, четко определенную экономическую и социальную роль, основные аспекты которой представлены в таблице 1.

Таблица 1

Экономическая и социальная роль малого и среднего бизнеса

Экономическая роль малого и среднего бизнеса	**Социальная роль малого и среднего бизнеса**
1) создание рабочих мест 2) внедрение новых товаров и услуг 3) удовлетворение нужд крупных корпораций 4) демонополизация экономики, развитие конкуренции 5) приватизация и создание гибких производственных структур разнообразных форм собственности, развитие хозяйственной инициативы 6) обеспечение специализированными товарами и услугами	1) амортизатор негативных процессов на рынке труда, поскольку приводит к массовому созданию рабочих мест, ослаблению безработицы 2) учитывает экономические, географические, национальные особенности различных регионов РТ 3) способствует образованию дополнительных доходов семьи и повышению уровня жизни собственников 4) поставляет услуги и товары на местный рынок.

Экономическая роль малого бизнеса возрастает в связи с тем, что в последние годы экономика развитых стран переходит от так называемой «индустриальной» экономики к «сервисной» экономике, в которой главным фактором, определяющим успех, является способность удовлетворять запросы потребителей. Стратегия ориентации на потребителя означает, что последний находится в центре внимания предприятия, которое стремится как можно лучше понять тенденции развития предпочтений клиентов. Дальнейшее развитие данного сектора экономики призвано решить ряд социально-экономических проблем, связанных с:

- созданием условий для обеспечения политической стабильности в обществе;
- формированием рациональной структуры экономики;
- образованием среднего класса;
- смягчением безработицы;
- ростом доходной части бюджетов всех уровней и другие.

Малое предпринимательство является социальной основой существующей политической и экономической системы, устойчивость рыночной системы хозяйствования предопределяется наличием громадной массы мелких собственников. Этот вывод объясняется тем, что, с одной стороны, малое предпринимательство осуществляет постоянную подпитку крупного и среднего бизнеса как бы обновляя его «кровь», не дает возможности остановиться на достигнутом, тем самым, является революционизирующим началом.[9]

В современных условиях проблемы малого и среднего бизнеса связаны со многими преградами, в первую очередь, с профессиональной некомпетентностью работников, в том числе руководящих (недостаточный

опыт в сфере деятельности, в частности, в коммерции, финансах, деловых связях, изучении рынка, поставках, производстве и т.п.). Исходя из этого, для их успешной реализации в бизнесе необходимо повысить уровень компетентности и профессионализма руководящих работников. Высокая квалификация предпринимателей является залогом успешного ведения дел и их преуспевания.

Развитие бизнеса во многом зависит от богатства страны и её природно- ресурсного потенциала, роста культуры землепользования, развития ремесла и художественных промыслов, перечня различных товаров и услуг, чем богат Таджикистан и его периферийные части [5, с.77-78].

Одним из важных факторов формирования благоприятного климата для развития бизнеса является маркетинг. Не зная рынка, предприниматель не может правильно организовать свою деятельность. Научно организованные маркетинговые исследования, использование их результатов положительно влияет на деятельность бизнес структур.

Очень важны знания по вопросам правовой основы функционирования и государственного регулирования бизнеса, разработки бизнес–планов, финансирования бизнеса, банковского кредитования, защиты коммерческой тайны и т.п. Немаловажное значение имеют этика бизнеса и этикет. Все это говорит о необходимости организации в стране налаженной системы подготовки и переподготовки бизнесменов.

В стране в части правового обеспечения развития бизнеса за последние годы проведена существенная работа, принят ряд нормативно-правовых актов, страна признала множество международных правовых актов и т.п., поэтому, дальнейшее совершенствование законодательства республики в части бизнеса имеет первостепенное значение.[1]

Банковские проценты кредитов для бизнеса являются очень высокими. Так, коммерческие банки республики выдают кредиты предпринимателям под 24-36% годовых. Для развития же малого и среднего бизнеса, включая бизнес в сфере сельского хозяйства, необходимы льготные условия кредитования.

Заключение:

На сегодняшний день в наиболее развитых зарубежных странах предприятия малого и среднего бизнеса составляют примерно 70–90 % от общего числа предприятий, например, в США в секторе МСБ работает около 53 % всего работоспособного населения, в Японии – 71,7 %, а в странах Европейского союза на малых предприятиях трудится примерно половина работающего населения. Более того, в странах-членах Европейского союза средние предприятия составляют всего 1 % от общего количества предприятий, но при этом обеспечивают 20 % от общего оборота предприятий и 17 % от общей занятости населения. Уровень развития малого и среднего бизнеса напрямую определяет степень развития экономики страны.

Этот вывод объясняется тем, что, с одной стороны, малое предпринимательство осуществляет постоянную подпитку крупного и среднего бизнеса, как бы обновляя его «кровь», не дает возможности остановиться на достигнутом, тем самым, является революционизирующим началом.

Литература:

1. Аминов, Х. Ш. Аминов Причины, содержиающие развитие малого среднего бизнеса, с 54-55
2. Аминов, И. Продовольственный рынок: проблемы развития товарно-торгового бизнеса/ И. Аминов. - Душанбе: Ирфон, 2013. – 180 с.
3. Аминов, И., Аминов, Х.И. О взаимосвязях рыночной экономики и экономической науки // Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия гуманитарных наук. Выпуск 4 (52).- И. Аминов, Х.И. Аминов.- Худжанд: Ношир, 2012. – С.57-66.с.
4. Виленский, А. Парадокс поддержки малого бизнеса: предварительные итоги кризиса // Вопросы экономики / А. Виленский. - 2011. -№6. – С. 149-155.
5. Гафуров, Х. Таджикистан на рубеже и в XXI веке: Президент Эмомали Рахмонов и национальная экономика / Х. Гафуров. - Душанбе, 1999. – 213 с.
6. Гурков, И., Авраамова, Е. Российские компании в поисках выхода на траекторию устойчивого развития // Вопросы экономики / И. Гурков., Е. Авраамова. -2011. №6. – С. 138-148.
7. Иванюков, И. Политическая экономия как учение о процессе развития экономических явлений. 4-е изд. /И. Иванюков. -Москва. 1895. – 489 с.
8. Предпринимательство: учебник для вузов / М.Г. Лапуста, А.Г. Поршнев, Ю.Л. Старостин, Л.Г. Скамай.- 4-е изд. - М.: ИНФРА-М, 2007.- 667 с.
9. Тенденции развития малого и среднего предпринимательства электроний ресурс.

НАҚШИ СОҲИБКОРИИ ИННОВАТСИОНӢ ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Ҳомидова М.М*. муаллими калони кафедраи менеҷменти ДДМИТ*

Дар моқола мафҳум ва моҳияти соҳибкории инноватсионӣ ба таври муфассал оварда шудааст. Аз ҷониби муаллиф асосҳои назариявии инноватсионӣ дар асоси ақидаҳои олимони соҳа омухта шуда, функсияи соҳибкории «классикӣ» ва соҳибкории инноватсионӣ, омилҳое, ки ба рушди соҳибкории инноватсионӣ мусоидат менамоянд ҷудо карда шудааст. Инчунин моделҳои соҳибкории инноватсионӣ пешниҳод карда шудааст.

Калидвожа*: иқтисодиёт, соҳибкорӣ, рушд, инноватсия, шароит, пешниҳод, модел, омил, таасурот, омухтан, мусоидат.*

РОЛЬ ИННОВАЦИОННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РАЗВИТИИ ЭКОНОМИКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Подробно представлено понятие и сущность инновационного предпринимательства. Автор изучил теоретические основы инноваций на основе мнений ученых в данной области, выделил функции «классического» предпринимательства и инновационного предпринимательства, факторы, способствующие развитию инновационного предпринимательства. Также предлагаются инновационные бизнес-модели.

***Ключевые слова**: экономика, предпринимательство, развитие, инновации, условия, предложение, модель, фактор, впечатление, обучение, продвижение.*

Дар шароити муосир дар сатҳи иқтисодиёти ҷаҳонӣ ва ҳам дар сатҳи кишвари соҳибистиқлол соҳибкории инноватсионӣ яке аз омилҳои асосии на танҳо рушди соҳаҳои иқтисодиёт, балки тамоми иқтисодиёти миллӣ ба ҳисоб меравад. Дар ин марҳила он ба чунин самтҳо, ба монанди татбиқи технологияҳои захирасарфакунанда, бепартов ва паст кардани хароҷоти истеҳсолӣ, инчунин таъмини иқтисодиёти миллӣ бо рақобатпазирӣ нигаронида шудааст.

Ҳолати муосири иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо динамикаи мӯътадил устувор буда, барои гузаштан ба сатҳи нави сифатии рушди тағйиротҳои инноватсионӣ, баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисодиёт, инчунин дигаргуниҳои мусбии сохторӣ имконият медиҳад. Дар ин замина, соҳибкории инноватсионӣ ҳамчун намуди махсуси фаъолияти иқтисодӣ - нерӯи асосии ҳавасмандгардонии раванди инноватсионӣ мебошад[8].

Соҳибкориро метавон ҳамчун фаъолияти эҷодӣ арзёбӣ намуд, ки ба ҷустуҷӯи соҳаҳои нави маблағгузорӣ, ташкили маҳсулоти нав ва мукаммал намудани онҳо, истеҳсол, пешравии афзалиятҳои худӣ, истифодаи самараноки имкониятҳои гуногун барои гирифтани даромад равона гардидааст. Дар ин замина соҳибкорӣ ҷалби ҳатмии лаҳзаи инноватсионӣ – ё истеҳсоли молу маҳсулоти нав барои бозор бошад, ё ивази самти тахассусии фаъолият ё ташкили корхона ё соҳаи навро дар бар мегирад[9].

Ҳама гуна фаъолияти инноватсионӣ соҳибкорӣ мебошад ва бо чунин маҳакҳо асос меёбад:

ҷустуҷӯи идеяҳои нав (аз маҳсулоти нав то структураи нав) ва баҳодиҳии онҳо;

ҷустуҷӯи захираҳои зарурӣ;

ташкил ва идоракунии корхона;

гирифтани даромади пулӣ ва қаноатмандӣ аз натиҷаҳои бадастомада.

На ҳамаи соҳибкорӣ инноватсионӣ мебошад, танҳо он соҳибкорие инноватсионӣ ҳисобида мешавад, ки дар натиҷаи ба роҳ мондани истеҳсолот, истифода ва омезиши маҳсулоти инноватсионӣ барои гирифтани даромади соҳибкорӣ имконият медиҳад.

---

[8] Косимов Ф.У. Основы предпринимательской деятельности и организация инновационного процесса в Республике Таджикистан// Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2019. № 7. С. 167-173.

[9] Бозоров Ш.Ш., Сафаров Б.Г., Юнусов Б. Соҳибкории инноватсионӣ. Китоби дарсӣ барои донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ). – Душанбе: 2020. - 65 с.

Соҳибкории инноватсионӣ дар як вақт дар худ ҳам зуҳуроти иқтисодӣ ва ҳам раванди иқтисодиро инъикос менамояд. Ба сифати зуҳуроти иқтисодӣ соҳибкорӣ, ҳамчун шакли муносибати истеҳсолӣ вобаста ба истеҳсолот ва фурӯши молу маҳсулоти мушаххас (кор, хизматрасониҳо) баромад мекунад. Ҳамчун зуҳуроти иқтисодӣ, вай тамоми системаи муносибатҳоро, ки вобаста ба муносибатҳои ҳамдигарӣ дар вақти фурӯши мол, бо таҳвилгарон, бо дигар субъектҳои хоҷагидор, кормандони кироя ва ниҳоят бо мақомоти давлатӣ ва дигар мақомоти идоракунӣ аз ҷониби соҳибкор ба амал меоянд, инъикос мекунад.

Чӣ хеле ки маълум аст, навовариҳо яке аз функсияи соҳибкорӣ мебошад ва мутаносибан вай бояд дар фаъолияти соҳибкорӣ доимо мавҷуд бошад.

Аз рӯи ақидаи Й. Шумпетер «вазифаи соҳибкор аз такмилу таҷдид ва бартарияти усулҳои истеҳсолот бо роҳи ҷорӣ намудани ихтироъҳо, истифодаи технологияҳои нав барои истеҳсоли молу маҳсулоти нав ё молу маҳсулоти пештара мебошад. Вале ҳамаи ин бояд тавассути усулҳои нав, тавассути сарчашмаҳои нави ашёи хом ё бозори нави маҳсулот, ҳатто то таҷдиди соҳаи пешина ва ташкил намудани соҳаи нави саноат амалӣ карда шавад…»[10]. Дар асоси ақидаи олими соҳа хулоса намудан мумкин аст, ки навоварӣ ва навгонӣ ҷузъҳои таркибии соҳибкорӣ мебошанд.

Мутобиқи ақидаи асосгузори назарияи тағйироти инноватсионӣ Й. Шумпетер, заминаи захираҳо, маводҳои аввалия, ҷузъҳо ва имкониятҳои технологии таҳвили онҳо ба молу маҳсулот (хизматрасонӣ) мавҷуд аст. Маҳсулоти инноватсионӣ арзиши истеъмолиро инъикос менамояд, раванди инноватсия бошад, тарзи шакливазкунӣ ва истифодаи захираҳоро муайян мекунад[11]. Аз нуқтаи назари истеъмолкунанда, рақобатнокии маҳсулоти инноватсионӣ асосан бо арзиш ва сатҳи самаранокии пешниҳодгардида, дар муқоиса бо талаботе, ки дар бозор аллакай вуҷуд дорад, муайян карда мешавад (усули қонеъ гардонидани талабот). Аммо аз нуқтаи назари истеҳсолкунанда, вазифаи дар пеш гузошташуда бо мавҷуд будани фарқияти вақт байни қабули қарор оид ба истеҳсоли мол ва таҳвили он ба бозор мушкил мегардад. Ҳар қадар вақти ҷудошуда барои сикли ҳаётии маҳсулот зиёд бошад, ҳамон қадар хавфҳои соҳибкорие, ки бо ба вуҷуд омадани маводҳои нав, технология ва маҳсулотҳои рақобапазир алоқаманданд, баланд мешаванд. Пешгӯии нодурусти болоравии талаботҳо ва арзиши онҳо низ хатари зиёдро ба вуҷуд меорад. Ҳамин тариқ, на танҳо таҳлили сатҳи технологии молу маҳсулоти оянда, балки инчунин арзиши сикли ҳаётии он низ зарур аст.

Се шакли асосии соҳибкории инноватсиониро ҷудо менамоянд:

Шакли якуми соҳибкории инноватсионӣ – маҳсулоти инноватсионӣ – раванди азнавнамоии иқтидори фурӯши корхона, зиёд шудани ҳаҷми

[10] Бозоров Ш.Ш., Сафаров Б.Г., Юнусов Б. Соҳибкории инноватсионӣ. Китоби дарсӣ барои донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ). – Душанбе: 2020. - 81 с

[11] Научное творчество Й. А. Шумпетера как инновационная деятельность и современность(https://cyberleninka.ru/)

даромад, васеъ гардидани саҳм дар бозор, нигоҳдории мизоҷон, мустаҳкам намудани мустақилият, муҳайё сохтани ҷойҳои нави кориро дар худ инъикос менамояд.

Шакли дуюм – инноватсияҳои технологӣ – ин раванди таҷдиди иқтидори истеҳсолие мебошад, ки ба баланд бардоштани маҳсулнокии меҳнат ва сарфи энергия, ашёи хом ва дигар захираҳо равона шудааст. Ин имконият медиҳад, ки ҳаҷми даромади ширкат зиёд шуда, техникаи бехатарӣ мукаммал ва чорабиниҳо оид ба ҳифзи муҳити зист амалӣ гарданд, системаи иттилоотии дохили ширкат самаранок истифода бурда шавад.

Шакли сеюми соҳибкории инноватсионӣ – инноватсияҳои иҷтимоӣ – раванди умумии ба таври мунназам беҳтаршвии самти хизматрасониҳои гуманитарии корхонаро инъикос менамояд. Истифодаи чунин инноватсия имкониятҳоро дар бозори қувваи меҳнат васеъ мегардонад, кормандони корхонаро барои ноилгардӣ ба мақсадҳои гузошташуда сафарбар мекунад, боввариро оид ба иҷрои уҳдадориҳои иҷтимоии корхона дар байни кормандон ва дар маҷмӯъ дар ҷомеа баланд мебардорад.

Ҳамин тариқ, соҳибкории инноватсионӣ ин раванди махсуси навоварии хоҷагидорӣ мебошад. Ҷустуҷуи имкониятҳои нав, тамоюл ба инноватсия, малакаи аз дигар сарчашмаҳо гирифтани захираҳо ва истифодаи мақсаднок ва самараноки онҳо бо мақсади иҷрои вазифаҳои дар пеш гузошташуда асоси соҳибкории инноватсиониро ташкил медиҳад. Чунин шакли соҳибкорӣ бо омода будани соҳибкор бобати ихтиёрӣ ба душӣ худ гирифтани хавфҳои амалинамоии лоиҳаи нав ё беҳтар намудани лоиҳаи амалкунанда, масъулияти молиявӣ, моддӣ ва иҷтимоӣ ба раванде, ки метавонад фоида биёрад ё қаноатмандии шахсӣ нисбати натиҷаҳои бадастомада алоқамандӣ дорад. Соҳибкории инноватсионӣ заминаи асосии тамоми соҳаҳои фаъолияти соҳибкорӣ мебошад.

Ба ғайр аз ин, соҳибкории инноватсионӣ дар як вақт зуҳуроти иқтисодӣ ва ҳам раванди иқтисодиро дар худ таҷассум менамояд. Ба сифати зуҳуроти иқтисодӣ, соҳибкорӣ ҳамчун шакли муносибатҳои истеҳсолӣ дар робита ба истеҳсолот ва фурӯши маҳсулоти мушаххаси сифатнок ба истеъмолгарон (кор ва хизматрасониҳо) ва ба даст овардани натиҷаҳои нақшавӣ баромад мекунад. Ҳамчун зуҳуроти иқтисодӣ, вай тамоми системаи муносибатҳоро, ки дар мавриди муносибатҳои тарафайни соҳибкор бо истеъмолгарон, дар раванди фурӯши молу маҳсулот (кор ва хизматрасониҳо), бо таҳвилгарон, дигар субъектҳои хоҷагидорӣ, кормандони кироя ва ниҳоят бо мақомоти давлатӣ ва дигар мақомоти идоракунӣ ба амал меоянд, инъикос мекунад.

Бояд қайд намуд, ки ҳама гуна фаъолияти инноватсионӣ фаъолияти соҳибкорӣ мебошад. Зеро ки он дар ҷустуҷӯи идеяҳои нав (аз маҳсулоти нав сар карда, то сохтори нав) ва баҳодиҳии онҳо; ҷустуҷӯи захираҳои зарурӣ; ташкил ва идоракунии корхона; даромади пулӣ ва қаноатмандии шахсӣ нисбати натиҷаҳои ба дастомада асос ёфтааст. Аммо на ҳамаи соҳибкорӣ инноватсионӣ мебошад. Танҳо он соҳибкорие инноватсионӣ

арзёбӣ мегардад, ки дар натиҷаи ташкил, истифодабарӣ ва омезиши маҳсулоти инноватсионӣ барои гирифтани даромади соҳибкорӣ имконият фароҳам меорад. Ба субъекти соҳибкории инноватсионӣ корхона ва ташкилотҳое дохил мешаванд, ки фаъолияти инноватсиониро амалӣ месозанд.

Вобаста ба ин, ду модели соҳибкорӣ вуҷуд дорад. Модели якум – **соҳибкории классикӣ** (маъмулӣ, репродуктивӣ ва кӯҳна), ки ба ташкил намудани фаъолият барои истифодаи максималии захираҳое, ки дар корхона мавҷуд мебошанд, равона гардидаанд. Маҳз дар доираи модели классикии соҳибкорӣ консепсияи идоракунии болоравии истеҳсолот ташаккул меёбад. Амалинамоии консепсияи мазкур вақт, маблағгузорӣ ва дастгирии давлатиро талаб менамояд. Ба ғайр аз ин, захираҳои дохилии ширкат барои баланд бардоштани самаранокии фаъолияти он бояд фаъол гардонида шаванд.

Модели дуюм – **соҳибкории инноватсионӣ**, ҷустуҷӯи эҳтимолии роҳҳои нави рушди корхона.

Асоси модели инноватсионӣ навоварӣ аст. Дар ин ҷо ивазшавандагии маҳсулот, омода будан барои қонеъгардонии дархости оянда истифодабарандагон, тамоюл ба навовариҳо дар мадди аввал қарор мегирад. Барои чунин намуди ширкат на танҳо донишҳои назариявии инноватсия, балки фаъолнокии инноватсионии технологӣ, инчунин ташкил ва идоракунии ширкат низ зарур аст.

Соҳибкории инноватсионӣ пурра дар инноватсияҳо асос меёбад, аз ин лиҳоз натиҷаи чунин фаъолият ё молу маҳсулоти нав, ё молу маҳсулот бо хусусиятҳои нав ё технологияҳои нав мебошад (расми 1.).

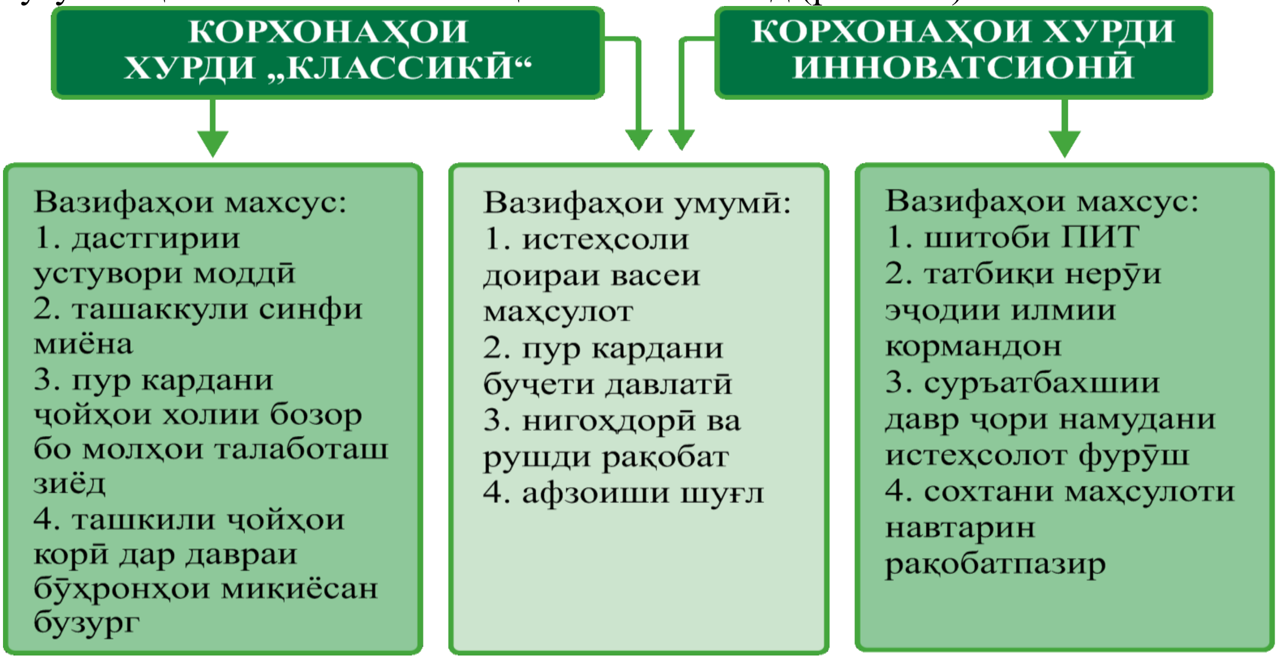

Расми 1. Функсияи соҳибкории «классикӣ» ва соҳибкории инноватсионӣ

Ҷун қоида, таҷрибаи амалӣ намудани фаъолияти соҳибкорӣ дар ҳама гуна шакли он дар худ фарзияи инноватсионӣ, масалан истифодаи усули нави ташкилии идоракунии истеҳсолот, идоракунии сифати маҳсулот ё

ҷорӣ намудани усулҳои нави ташкили истеҳсолот ё технологияҳои навро дар бар мегирад. Истеҳсол ва ба бозор таҳвил додани молу маҳсулоти маъмулӣ метавонад бо истифодаи усул ё ҷузъҳои наве, ки бо ташкили истеҳсолот, ҷузъҳои техникии истеҳсолот ё тағйир ёфтани хусусиятҳои сифатии молу маҳсулоти истеҳсолшаванда вобастаанд, амалӣ карда шавад. Айни замон истеҳсоли молу маҳсулоти маъмулӣ тавассути қисман истифода намудани инноватсия ба роҳ монда шудааст.

Рушди соҳибкории инноватсионӣ аз дархости истеъмолгарон ба инноватсия, мавҷудияти иқтидори пешрафтаи илмӣ – техникии иқтисодиёти миллӣ, фаъолияти ширкатҳои венчурӣ ва сармоягузорон вобастагӣ дорад. Дар ҷадвали 1. омилҳое нишон дода шудаанд, ки ба рушди соҳибкории инноватсионӣ мусоидат менамоянд.

Ҷадвали 1.

Омилҳое, ки ба рушди соҳибкории инноватсионӣ мусоидат менамоянд

Гурӯҳи омилҳо	Омилҳо
Иқтисодӣ, технологӣ	*Мавҷудияти захираҳои воситаҳои молиявӣ – моддӣ – техникӣ, технологияҳои тараққикунанда, барномаҳои давлатии маблаггузории фаъолияти инноватсионӣ; ҳавасмандиҳои моддӣ нисбат ба фаъолияти инноватсионӣ*
Сиёсӣ, ҳуқуқӣ	*Чораҳои қонунгузорӣ, ки фаъолияти инноватсиониро ҳавасманд мегардонанд, дастгирии давлатии фаъолияти инноватсионӣ*
Ташкилӣ – идоракунӣ	*Устувории сохтори ташкилӣ, тарзи демократии идоракунӣ, афзалиятнокии воридшавиҳои амудии иттилоот; худбанақшагирӣ; тасҳеҳот; гайримуттамарказӣ, автономия, ташаккули гурӯҳҳои мушкилидошта ва мақсаднок, реинжиниринг*
Иҷтимоӣ – равонӣ, маданӣ	*Ҳавасмандии моддӣ, эътирофи ҷомеа; таъмини имконияти худамаликунӣ, меҳнати эҷодӣ. Фазои мусоиди равонӣ дар коллективи меҳнатӣ*

Чун қоида навовариҳо дар самти маҳсулот ва хизматрасониҳо асоси фаъолияти соҳибкориро ташкил медиҳанд, ки барои ташкил намудани бозори нав ва қонеъ гардонидани талаботҳои нав имконият фароҳам меоранд. Инноватсия воситаи махсуси соҳибкорӣ мебошад, гузашта аз ин, на инноватсия худ ба худ, балки ҷустуҷӯи мақсадноки навовариҳо чунин воситаҳоро ташкил менамоянд. Чӣ тавре ки П.Ф. Друкер қайд менамояд «…шакли инноватсионии ақидаронӣ ба соҳибкорон хос аст, фаъолияти инноватсионӣ бошад, воситаи махсуси соҳибкорӣ мебошад»[12].

Соҳибкории инноватсионӣ ин раванди махсуси навоварии ташкили чизи нав, раванди хоҷагидорӣ ба шумор меравад, ки асоси онро ҷустуҷӯи доимии имкониятҳои нав, тамоюл ба инноватсия ташкил медиҳад. Вай ба

[12] The Practice of Management (1954). Русскоязычное издание: Практика менеджмента. — М.: «Манн, Иванов и Фербер», 2015. — 416 с.

омодагии соҳибкор оиди ба души худ гирифтани хавфи амалинамоии лоиҳаи нав ё беҳтар намудани лоиҳаи амалкунанда, инчунин масъулиятҳои молиявӣ, моддӣ ва иҷтимоӣ алоқаманд мебошад. Умуман, соҳибкории инноватсиониро метавон ҳамчун раванди иқтисодӣ муайян намуд, ки ба ташкил намудани молҳо (маҳсулот, хизматрасониҳо) ва технология бо роҳи истифодаи амалии инноватсия (навовариҳо) оварда мерасонад.

Дар шароити иқтисоди бозоргонӣ рушди соҳибкории инноватсионӣ аз талаботи истеъмолгарон ба инноватсия, мавҷудияти иқтидори пешрафтаи илмӣ – техникии иқтисодиёти миллӣ, фаъолияти ширкатҳои венчурӣ ва сармоягузорон, ки фаъолияти таваккалии инноватсиониро маблағгузорӣ менамоянд, вобаста аст[13].

Функсияи муҳими корхонаҳои инноватсионӣ аз миёнаравӣ байни соҳаҳои илмӣ – техникӣ ва истеҳсолӣ иборат мебошад. Корхонаи инноватсионӣ ба ғайр аз он ки натиҷаи фаъолияти илмӣ – техникиро то ҳолати имконпазири истифода дар истеҳсолот мерасонад, бояд шарикони тиҷоратиро ҷустуҷӯ намоянд. Ин шарикони тиҷоратӣ бояд маҳсулоти инноватсиониро дар истеҳсолот васеъ ҷорӣ кунанд.

Дар заминаи усули ташкили раванди инноватсионӣ дар корхона се модели соҳибкории инноватсионӣ ҷудо карда мешавад: (расми 2).

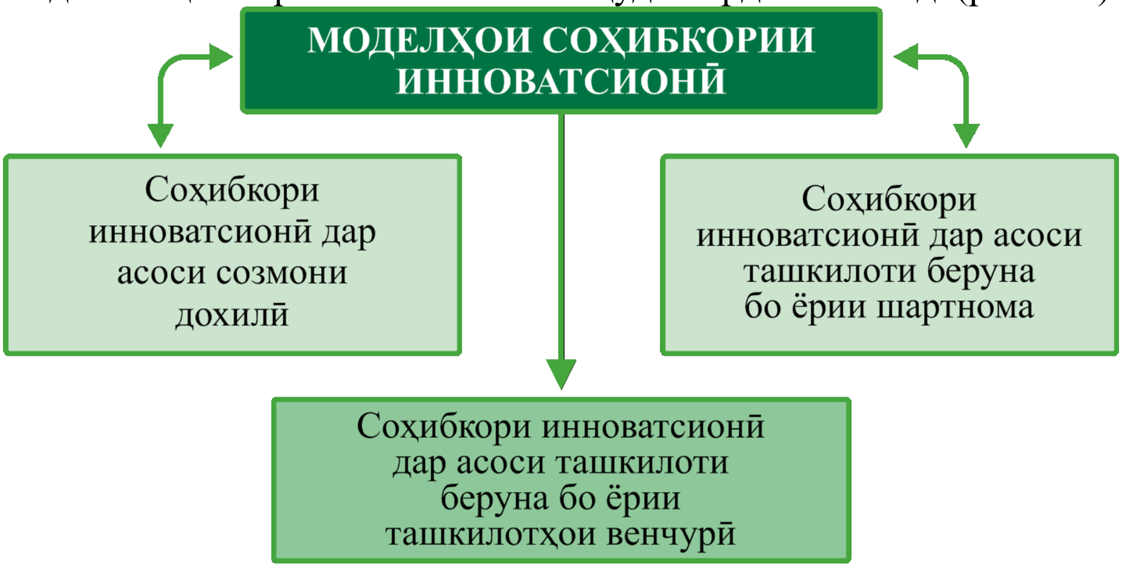

Расми 2. Моделҳои соҳибкории инноватсионӣ

Соҳибкории инноватсионии дохилӣ- инноватсия дар дохили ширкат аз ҷониби зерсохторҳои махсусгардонидашуда, дар заминаи банақшагирӣ ва мониторинги алоқамандиҳо вобаста ба лоиҳаи инноватсионӣ ташкил ва (ё) аз худ карда мешавад.

Соҳибкории инноватсионии вобаста ба омилҳои беруна тавассути шартномаҳо – фармоиш барои ташкил ва (ё) азхудкунии инноватсия байни корхонаҳои беруна роҳандозӣ карда мешавад.

Соҳибкории инноватсионии беруна тавассути венчурҳо – ширкат барои амалӣ намудани лоиҳаи инноватсионӣ ширкатҳои фаръии венчуриро таъсис медиҳад, ки онҳо воситаҳои иловагии берунаро ҷалб менамоянд.

[13] Файзуллоев М.Қ. Масъалаҳои ҷалби сармоягузории хориҷӣ дар саноати сабуки Ҷумҳурии Тоҷикистон// Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. 2021. № 2 (36). С. 249-257

Бештар модели дуюми соҳибкории инноватсионӣ истифода мешавад. Корхона барои коркарди навовариҳо фармоишро интишор намуда, онро бо қувваи худӣ иҷро менамояд.

Асоси тамоми шаклҳои соҳибкории инноватсиониро ташкил ва азхуднамоии молу маҳсулоти нав (мол ва хизматрасониҳо), омоданамоӣ, ташкил намудани ашё, арзишҳо ва неъматҳои моддӣ ташкил медиҳад. Қисми асосии муайянкунандаи чунин соҳибкорӣ – ташкил ва истеҳсоли маҳсулоти илмӣ – техникӣ, молҳо, кор, иттилоот, арзишҳои зеҳнӣ мебошанд, ки дар оянда ба харидорон ва истифодабарандагон пешниҳод мегарданд.

Бо назардошти ҷамъбасти хулосаҳои дар боло овардашуда, инчунин қобили зикр аст, ки мусоидати давлат ба тартиби афзалиятнок бояд ба воҳидҳои хурди инноватсионӣ, ки дорои иқтидори назарраси инноватсионӣ ва иқтидори инноватсионӣ буда, ба васеъ намудани ҳаҷми содирот равона карда шудааст, бояд нигаронида шуда бошад. Ба ақидаи мо, воситаҳои асосии чунин кӯмаки давлатӣ метавонанд ташкили фондҳои махсуси давлатӣ оид ба суғуртаи хавфи сармоягузории соҳибкории инноватсионӣ гардад.

Адабиёт:

1. Бозоров Ш.Ш., Сафаров Б.Г., Юнусов Б. Соҳибкории инноватсионӣ. Китоби дарсӣ барои донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ). – Душанбе: 2020. - 65 с.

2. Косимов Ф.У. Основы предпринимательской деятельности и организация инновационного процесса в Республике Таджикистан// Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2019. № 7. С. 167-173.

3. Научное творчество Й. А. Шумпетера как инновационная деятельность и современность(https://cyberleninka.ru/)

4. Файзуллоев М.Қ. Масъалаҳои ҷалби сармоягузории хориҷӣ дар саноати сабуки Ҷумҳурии Тоҷикистон// Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. 2021. № 2 (36). С. 249-257

5. The Practice of Management (1954). Русскоязычное издание: Практика менеджмента. — М.: «Манн, Иванов и Фербер», 2015. — 416 с.

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА ИНФРАСТРУКТУРЫ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОГО РЫНКА СОГДИЙСКОЙ ОБЛАСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Ходжахонов А.А. –ТГФЭУ

В данном статье говориться об аграрном секторе Согдийской области, которое занимает приоритетное место в общем объеме экономики страны. Атакже при формировании национального продовольственного рынка, следует обратить пристальное внимание на формирование рыночной инфраструктуры, которая может быть адаптирована к конкретным условиям и особенностям региона, совершенствование рыночного механизма, в том числе усиление регулирующей роли государства в формировании и функционировании страны с учетом специфических условий региона; повышение роли сельскохозяйственных производителей всех форм собственности в

управлении на рынке, развитие системы маркетинга как важного регулятора производства и продаж и др.

Ключевые слова: *экономическая оценка, инфраструктуры продовольственного рынка, сельское хозяйство, продовольственная безопасность, доступность продовольствия, поддержки сельского хозяйства, сельхозпроизводители, предпринимательская активность.*

АРЗЁБИИ ИҚТИСОДИИ ИНФРАСОХТОРИ БОЗОРИ ОЗУҚАВОРИИ ВИЛОЯТИ СУҒДИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур оиди соҳаи аграрии вилояти Суғд, ки ҷои намоёнро дар ҳаҷми умумии иқтисодиёти мамлакат ишғол мекунад, гуфта шудааст. Инчунин дар ташаккули бозори озуқаворӣи миллӣ, диққати ҷиддӣ ба ташаккули инфрасохтори бозорӣ, ки метавонад ба хусусиятҳои хоси минтақа тобовар, такмилдиҳии механизми бозорӣ, аз ҷумла пурзуркунии танзимнамоии нақши давлат дар ташкилкунӣ ва вазифагузории мамлакат бо дарназардошти шароити махсуси минтақа, баландбардории мавқеи истеҳсолкунандагони кишоварзии тамоми намуди моликият дар идораи бозор, рушди низоми маркетинг ҳамчун танзимкунандаи муҳими истеҳсолот, фурӯш ва ғайра.

Калимаҳои калидӣ: *арзёбии иқтисодӣ, инфрасохтори бозори озуқаворӣ, хоҷагии қишлоқ, бехатарии озуқаворӣ, дастрасии озуқаворӣ, дастгирии хоҷагии қишлоқ, истеҳсолкунандагони кишоварзӣ, фаъолнокии соҳибкорӣ.*

В современных экономических условиях задача надежного обеспечения населения области продовольствием в сложившихся межотраслевых связях, решение которых с позиции отдельных отраслей становится актуальной.

Особое внимание проблемам сельскохозяйственного производства уделяли А. Смит и Д. Риккардо. Но впервые продовольственную проблему актуализировал Т. Мальтус, который рассмотрел её в глобальном масштабе, увязал с демографией и предсказал перспективу исчерпания возможностей для роста сельскохозяйственного производства за счёт применения экстенсивного способа производства, выступал за необходимость интенсификации[14]. Необходимости государственного регулирования экономики в целом, и сельского хозяйства и пищевой промышленности в отдельности, были посвящены труда Дж.М.Кейнса[15].

Аграрный сектор Согдийской области занимает приоритетное место в общем объеме экономики страны. Но перед сельскохозяйственными предприятиями в результате проводимой земельной реформы предстали ряд проблем когда несмотря на положительные результаты дехкане находятся на распутье в отношении того как изменить функционирование их хозяйств наилучшим образом в ближайшем будущем. Принимая во внимание вышесказанное, можно сделать вывод, что при формировании национального продовольственного рынка, следует обратить пристальное внимание на формирование рыночной инфраструктуры, которая может быть адаптирована к конкретным условиям и особенностям региона;

---

[14] Мальтус Т.Р. Опыт закона о народонаселении / Издание К.Т. Солдатенкова / Перевод И. А. Вернера -М.: Типо-литография О.И. Лашкевичъ и Ко. Тверская, Домъ Саввинского подворья, 1895. - С. 9-12.

[15] Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег. – М., Прогресс, 1978, 496с.

совершенствование рыночного механизма, в том числе усиление регулирующей роли государства в формировании и функционировании страны с учетом специфических условий региона; повышение роли сельскохозяйственных производителей всех форм собственности в управлении на рынке; развитие системы маркетинга как важного регулятора производства и продаж и др.

Можно утверждать, что повышение материального благосостояния сельского населения в условиях рыночной экономики выступает как важнейшее условие активизации человеческого фактора. Материальное благосостояние как экономическая категория выражается в реальных доходах и уровне удовлетворения потребительского опроса населения.

Исследования показывают, что при некоторых положительных сдвигах в пищевом рационе работников сельского хозяйства за последние годы увеличилось абсолютное и относительное отставание их по потреблению мясных, молочных и ряда других продуктов, о чем свидетельствуют данные таблицы 1.

Таблица 1.

Уровень обеспеченности населения Согдийской области Республики Таджикистан основными продуктами питания

(в % к рекомендуемой норме)

	Рекомендуемые нормы	**Уровень обеспеченности**				**В 2021 году по сравнению с рекомендуемым нормам**	
		2018	**2019**	**2020**	**2021**	**кг. +, -**	**%**
Хлебные продукты	130,0	41,1	47,3	51,5	49,8	+8,7	121,2
Картофель	92,0	159,5	169,4	189,1	190,4	+30,9	119,4
Овощи и бахчевые	166,1	198,5	186,2	207	205,8	+7,3	103,7
Фрукты и ягоды	124,1	69,3	75,5	78,6	68,3	-1	98,6
Молоко и молочные продукты	115,3	101,6	101,3	100,8	99,4	-2,2	97,8
Мясо и мясопродукты	40,8	21,7	22,1	24,6	27,3	+5,6	125,8
Яйца, штук	180,0	64,2	83,8	158,8	213,7	+149,5	3,3 раза

Источник: Расчеты автора по данным Сельского хозяйства Согдийский область и Республики Таджикистан Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан 2022г.

Анализ показывает, что в Согдийской области уровень потребления основных продуктов питания значительно отстает от рекомендованной

нормы потребления. Так, например, в 2018 году по области степень удовлетворения потребностей в продуктах питания отечественного производства составила от 97,8 до 125,8%. Потребление яиц на душу составила 180 шт. Очень мало потреблено мяса. Фактическое потребление этих продуктов составило 40% от уровня рекомендуемой нормы. В связи с этим одной из главных причин такой ситуации является неудовлетворительно функционирующая система сбыта сельхозпродукции.

При исследовании особенностей проявления рыночных законов в экономике продовольственного комплекса мы исходили из следующего фундаментального положения. С одной стороны, можно выделить, по крайней мере, четыре существенных условия рыночной экономики (существенных в том смысле, что без соблюдения этих условий рынка быть не может):

- свободные цены, формируемые по преимуществу спросом и предложением;
- свободные товаропроизводители, мотивированные на максимальное извлечение прибыли и конкурирующие между собой;
- наличие не только развитого товарного рынка, но и развитых рынков факторов производства (с эффективной инфраструктурой);
- частная собственность на средства производства как мотивационное условие развития предпринимательской активности.

С другой стороны, совершенно очевидно, что для рынка продовольственных товаров в нашей стране названные условия в настоящее время соблюдаются не в полной мере.

По проведенному исследованию если рассматривать экономику продовольственного комплекса Согдийской области как систему (в рамках которой осуществляется производство сельскохозяйственного сырья, переработка сырья в продукты питания, продвижение этих продуктов через товаропроводящую сеть до потребителя), то для этой экономики в настоящее время характерны следующие основные проблемы:

а) падение реальных доходов населения за годы реформ, что обусловливает снижение платежеспособного спроса населения области на продукты питания;

б) монополизм переработчиков и органов ведущих закупку продовольственных ресурсов (продукции сельского хозяйства), а зачастую и монопольный сговор в сфере розничной торговле продовольственными товарами;

б) диспаритет цен на продукцию, потребляемую и производимую аграрным сектором экономики (цены на машины и оборудование, на нефтепродукты, транспортные тарифы и тарифы на электроэнергию росли в последние годы существенно быстрее, чем цены на мясо, молоко, зерно, муку и другие сельхозпродукты);

в) неразвитость и неэффективность кредитно-финансовой сферы - важнейшего элемента рыночной инфраструктуры продовольственного рынка;

г) слабая социальная (прежде всего, кадровая) база рыночных преобразований (в силу инерционности мышления и нерыночного по ведения руководителей предприятий).

В условиях рыночной экономики региона чрезвычайно обострил и актуализировал проблему создания и развития региональных продовольственных рынков. Спад производства, сокращение реальных доходов населения, снижение экономической активности хозяйствующих субъектов продовольственного комплекса имели следствием сокращение среднедушевого потребления основных продуктов питания, привели к негативным сдвигам в структуре потребляемого населением продовольствия.

Главная задача рыночная экономика заключается в разработке и реализации такой стратегии преобразований, которая позволяла бы в короткие сроки поставить на службу общества все возможности рыночной экономики с целью повышения степени потребностей людей в продовольствии в рациональной структуре и по рациональным нормам питания.

Исследование показали, что общие рыночные механизмы специфическим образом проявляются в сфере продовольственных рынков. Многие виды продовольствия характеризуются низкоэластичным спросом, предложение на рынке продукции аграрного сектора также отличается низкой эластичностью, производство многих видов сырья для продовольствия имеет длительный цикл и существенно зависит от конъюнктуры рынка, на ценообразование в данной сфере материального производства огромное влияние оказывает монополизм переработчиков и диспаритет цен, частная собственность на землю еще не оформлена в законодательном порядке, незначительна пока предпринимательская активность кадров продовольственного комплекса. Сказанное обусловливает недостаточный пока уровень применения на продовольственных рынках многих эффективных рыночных механизмов (акции, облигации, векселя и другие ценные бумаги; ипотека, фьючерсные договоры, лизинг машин и оборудования и другие схемы решения вопросов кредитования и др.).

Анализ показал, что развитию сырьевой базы продовольственного рынка области базируются на пересмотре существующих взаимоотношений между партнерами АПК, на создании мощной инфраструктуры продовольственных рынков, обеспечивающей эффективное решение вопросов: финансирования и кредитования; поставки на сельское хозяйство техники и ресурсов; продвижения продукции от ДФХ до магазина и др.

Следует подчеркнуть, что в основу инфраструктуры продовольственных рынков предложено положить идею создания мощного оптового продовольственного рынка (ОПР). При этом оптовый продовольственный рынок предлагается учредить в виде крупной региональной промышленно-финансовой группы (ПФГ). Костяк ПФГ и ОПР составляют

производственные, транспортные, сервисные, торговые предприятия республики, а также крупные финансовые учреждения (банки). ПФГ и ОПР как структура предназначена, прежде всего, для осуществления операций купли-продажи сельхозпродукции и продовольствия в определенных местах по установленным правилам, а также для максимально-возможного обеспечения производства и продвижения продовольственных товаров от мест их производства к местам потребления. Создание ПФГ и ОПР в регионе позволит не только создать условия для рационализации отношений между производителями и потребителями продовольствия, но и поставить процесс внедрения передовых технологий производства и торговли на прочную практическую основу.

Анализ позволяет сделать вывод о том, что в настоящее время в республике и Согдийской области сложилась "тупиковая" ситуация в части обеспечения аграрных и перерабатывающих предприятий техникой. С одной стороны, промышленность не готова предоставить технику по доступным ценам. С другой стороны, без техники аграрный сектор и пищевая промышленность не готовы производить продовольственные продукции. В этих условиях весьма плодотворным могут быть взаимодействия производителей и потребителей техники, основанные на идеях лизинга.

Лизинг несет выгоду всем участникам сделки. Так, производители техники имеют возможность: увеличить сбыт и расширить круг потребителей; наблюдать за работой машин в сфере эксплуатации; сдать в аренду временно неиспользуемое оборудование; упростить финансовые расчеты и снизить риск неплатежа и т.д. Для потребителя преимущества лизинга заключаются в том, что появляется возможность ускоренной амортизации машин и оборудования с последующей покупкой его по низкой остаточной стоимости.

Для формирования оптовых продовольственных рынков в АПК области требуется совершенствование современного организационно-экономического механизма, для которого характерны высокая степень саморегулирования на основе рыночных принципов и низкий уровень государственного воздействия.

Экономический механизм агропромышленного производства должен базироваться на ликвидации неэквивалентности в товарообмене сельского хозяйства с другими отраслями экономики, создание условий для расширенного воспроизводства в агропромышленном комплексе для более полного обеспечения страны сельскохозяйственной продукцией, сырьем и продовольствием. Для этого необходимо увеличение масштабов государственной поддержки сельскохозяйственных товаропроизводителей, в том числе путем финансирования и кредитования, регулирования продуктовых рынков, осуществления государственного управления и контроля в сельском хозяйстве.

Сложность создания в Согдийской области оптовых продовольственных рынков состоит в явно недостаточном по сравнению с

другими странами уровне социального, экономического, демографического, организационного, технико-технологического развития области и районов, а сельской местности в особенности. Интересы республики и её регионов объективно требуют создания новой конкурентоспособной, многофункциональной, многоукладной аграрной экономики рыночного типа.

На решение вопросов формирования продовольственных рынков области и развитие сельской экономики влияют демографические условия, и прежде всего снижение численности экономически активного населения, а также изменение возрастной структуры сельского населения. В Таджикистане и Согдийской области законодательная база создания и функционирования продовольственных рынков находится в стадии становления. Она характеризуется отсутствием общей стратегии формирования, разрозненностью и бессистемностью принимаемых нормативных и правовых актов, разбросанностью по отдельным министерствам и слабой организационной ролью Министерства сельского хозяйства Республики Таджикистан, ответственного за производство сельскохозяйственной продукции, сырья и продовольствия.

Для реализации комплексного подхода к формированию продовольственных рынков области необходимо отойти от политики фрагментарного изложения законодательства поэтому вопросу, сформировать и принять пакет взаимосвязанных нормативных и правовых актов различной юридической силы, рассчитанных на временные горизонты прогнозирования и государственного регулирования продовольственного комплекса региона.

Литература:

1. Мальтус Т.Р. Опыт закона о народонаселении / Издание К.Т. Солдатенкова / Перевод И. А. Вернера -М.: Типо-литография О.И. Лашкевичъ и Ко. Тверская, Домъ Саввинского подворья, 1895. - С. 9-12.

2. Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег. – М., Прогресс, 1978, 496с.

3. Оболенский В.П. Открытость экономики и экономическая безопасность России //Мировая экономика и международные отношения. - 1995. -№5. 45-55 стр.

4. Кудратов Р.Р. Проблемы обеспечение продовольственной безопасности в условиях малоземелья и трудоизбыточности страны. Москва. Издательства МАКС Пресс, -2006. 320 стр.

5. Ходжахонова Г.К., Абдуллоев А.Х., Ходжахонов А.А. Роль рынка животноводческих продукции в обеспечении продовольственной безопасности Республики Таджикистан //Доклады ТАСХН. №4(50), Душанбе, -2016, с. 56-63.

ГУРӮҲБАНДИИ ХАРОҶОТИ ТРАНСАКСИОНӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Мирбобоев Раҳматуло Мадаюбович, - *номзади илми иктисод, дотсенти кафедраи иқтисоди ҷаҳони Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.*

Абдусаторзода Сурайёхон Абдусатор,- *номзади илми иктисод, муалими калони кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисодии Тоҷикистон.*

Дар мақолаи илми мафҳуми хароҷот ва хароҷоти трансаксионӣ ва таркиби онҳо ҳамчун ҷузъи муҳими фаъолияти хоҷагидорӣ нишон дода шуда, нақши онҳо дар шароити васеъшавии муносибатҳои иқтисодии хориҷии субъектҳои иқтисодӣ ошкор карда шудааст. Муаллиф фикру ақидаҳои гуногуни илмӣ ва нуқтаҳои илмии бисёрҷонибаро дар самти ошкор ва гурӯҳбандии хароҷоти трансаксионӣ таҳлил намудааст, чунки онҳо бо хусусиятҳои хосашон дар фаъолияти субъектҳои хоҷагидорикунанда ба таври ногаҳонӣ пайдо мешаванд. Тахминҳои назариявии гурӯҳбандии хароҷоти траснаксионӣ бо дарназардошти шадид гардидани рақобат дар бозор баррасӣ гардидааст. Муаллиф сохтори дурусти хароҷоти трансаксиониро таҳия намуда, ҷойгиршавии онҳоро дар фаъолияти хоҷагидории субъектҳои иқтисодӣ асоснок намудааст. Зарурияти гурӯҳбандӣ намудани хароҷоти трансаксиониро дар фаъолияти корхонаву ташкилотҳои муосир, дар шароити афзудани таҳдидҳои зиёдшавии хароҷоти трансаксионӣ пешниҳод намудааст.

Калидвожаҳо: хароҷоти трансаксионӣ, иқтисодиёт, назарияи иқтисодӣ, иқтисодиёти неоинститутсионалӣ, корхона, ташкилот, бозор, созишнома, субъекти иқтисодӣ, гурӯҳбандӣ.

КЛАССИФИКАЦИЯ ТРАНСАКЦИОННЫХ ИЗДЕРЖЕК В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

В статье рассматриваются понятия трансакция и трансакционные издержки, показано их сущность в качестве важным компонентом хозяйственной деятельности их роль в условиях ращирения международные экономические отношения экономических субъектов. Автором анализируются разные научные идеи и многогранные научные точки зрения в области раскрытие и сгруппирование трансакционных издержек, которые по специфическим особенностям появлются неожиданно в деятельности экономических субъектов. Расскрываются теоретические предположения классификация трансакционных изждержек учетом усиление конкуренции на рынке. Автором упорядочено структура трансакционных издержек и обоснованы их местоположения в хозяйственной деятельности экономических субъектов. Предложена необходимость классификация трансаксионных издержек в дейтельности современных предприятий и фирм в условиях повышения угроз роста трансакционных издержек.

Ключевые слова: трансакционные издержки, экономика, экономическая теория, неоинституциональная экономика, предприятия, фирма, рынок, соглашения, экономический субъект, классификация.

CLASSIFICATION OF TRANSACTION COSTS IN MODERN CONDITIONS

The article discusses the concepts of transaction and transaction costs, shows their essence as an important component of economic activity, their role in the context of increasing international economic relations of economic entities. The author analyzes various scientific ideas and multifaceted scientific points of view in the field of disclosing and grouping transaction costs, which, due to their specific features, appear unexpectedly in the activities of economic entities. Theoretical assumptions are made about the classification of transaction costs, taking into account increased competition in the market. The author streamlined the structure of transaction costs and justified their location in the economic activities of economic entities. The necessity of classification of transaction costs in the activities of modern enterprises and firms in the face of increasing threats to an increase in transaction costs is proposed.

Keywords: transaction costs, economics, economic theory, neoinstitutional economics, enterprises, firm, market, agreements, economic entity, classification.

Дар шароити муосири муносибатҳои иқтисодии субъектҳои хоҷагидорикунанда хароҷоти трансаксионӣ нишондиҳандаи муҳим, заминагузори асосӣ ва ҷузъи таркибии фаъолияти муътадили кохонаву ташкилотҳо башумор меравад. Дар ин замина интихоби роҳу услуҳои ошкосозӣ, баҳисобгирӣ ва инчунин саривақт чораҷӯи намудани нисбати онҳо гурӯҳбандии илмиро тақозо менамояд. Аз ин рӯ, ҳангоме, ки муносибатҳои иқтисодии берунмарзии корхонаву ташкилотҳои ватанӣ густариш ёфта, шаклу намудҳои хароҷоти трансаксионӣ дигаргун ва ноаён мегардад, гурӯҳбандӣ ва дуруст ҷо ба ҷо намудани хароҷоти трансаксионӣ муҳимияти хосаро пайдо менамоянд.

Дар илми назарияи иқтисодӣ мафҳуми илмии хароҷоти трансаксионӣ маротибаи аввал дар корҳои таҳқиқотии олим ва иқтисодчии Амрикоӣ Р.Коуз мавриди баррасӣ ва таҳқиқот қарор дода шуда буд. Ӯ дар яке аз мақолаҳои илмии худ «Табиати ташкилот» соли 1937-ум исбот намуда буд, ки дар шартномабандии байни харидор ва фурӯшанда робитаи дутарафаи онҳо ташкил карда шуда, барои ҳаллу фасли масъалаҳои муштарак гузаронидани гуфтушунидҳо гузаронида шавад. Инчунин назорати иҷроиши талаботҳои шартномаи тарафайн ҳатман ҷорӣ карда шавад. Маҳз барои ҳамин, Р.Коуз хароҷоти трансаксиониро ҳамчун «хароҷоти истифодабарии механизми бозорӣ [5,28]»- и аввалиндараҷа шуморида буд.

Баъдан ин мафҳум дар доираи илмҳои иқтисодӣ маънии васеи дигарро пайдо намуд. Бо гузашти солҳо ва васеъшавии доираи омӯзиши илмӣ, ҳамагуна хароҷот новобаста аз доираи бозор барои ҳамкориҳои субъектҳои иқтисодӣ сарфмешударо ба хароҷоти трансаксионӣ ворид намуданд. Дар доираи назарияи иқтисодии неоинститутсионалӣ то ҳол гурӯҳбандии ягонаи хароҷоти трансаксионӣ тартиб дода нашудааст. Гарчанде, ки аз рӯи мувофиқати ақидаҳои як қатор назариячиён дар муйаянсозии шаклҳои хароҷоти трансаксионӣ намудҳои асосии онҳо гурӯҳбандӣ карда шудааст. Масалан, хароҷоти трансаксионӣ дар таҳқиқотҳои О.Уилямс ҳамчун «рафтори бемасъулиятона» ишора шудааст. П.Милф ва Ҷ. Роберте онҳоро ҳамчун «хароҷоти сафарбарнамоӣ», яъне хароҷоти ҳамоҳангсоз ва ҳавасмандкунанда донистаанд, М. Ҷонсон ва У. Меклин бошад онҳоро «хароҷоти мониторинги рафтори субъектҳои иқтисодӣ [7,305]» шуморида, дар як равияи алоҳида таҳқиқот намудаанд. Т. Эггерсон чунин хароҷотро ба «хароҷоти аз фишори тарафи сеюм ҳифзкунанда [3,52]» маънидод намудааст. Г. Хансманс бошад, хароҷоти трансаксиониро дар «хароҷоти қабули гурӯҳии қарорҳо» дида ва К.Далман онҳоро ба гурӯҳи «хароҷоти ҷамъоварии маълумот ва коркарди онҳо, хароҷоти баргузории гуфтушунидҳо, хароҷоти назорат ва ҳифзи ҳуқуқии шартномаҳо» дониста, ақидаронӣ намудаанд.

Чунончӣ, Т. Эггертсон қайд мекунад, хароҷоти трансаксионӣ- ҳамон хароҷоте мебошанд, ки ҳангоми шахсони инфиродӣ ҳуқуқҳои моликиятро бо дорогиҳои иқтисодӣ мубодила менамоянду ҳуқуқи мустақими худро

пайдо менамоянд [6,44]. Ӯ якчанд шаклҳои хароҷоти трансаксиониро аз рӯи намуди фаъолият ва иштироки онҳо дар мубодилаи ҳуқуқи моликият ба таври зерин ҷудо намудааст:

Ҷустуҷӯи иттилоот (ахбор) оид ба муайянсозии нархҳо ва сифати молу маҳсулот, захираҳои меҳнатӣ, инчунин ҷустуҷӯи харидорони пуриқтидор ва маълумот (иттилоот) дар бораи рафтору вазъи моддии онҳо;

Савдо, барои муайянсозии мавқеи аслии фурӯшандагон ва харидорон;

Таҳияи шартномаҳо;

Назорати шарикон бо мақсади тафтиши иҷроиши талаботҳои шартномаи онҳо;

Таъмини иҷроиши шартнома ва барқарор намудани хароҷоте, ки ҳангоми шарикон ӯҳдадориҳои шартномавии худро иҷро накардан пайдо мешаванд;

Ҳифзи ҳуқуқи моликият аз манфиатҳои (таъсиррасонӣ, дахолат) шахси сеюм, масалан, ҳимоя аз роҳзанҳо ва ҳатто аз ҳукумат дар ҳолати савдои ғайриқонунӣ.

Ақидаҳои Т. Эггертсонро дастгирӣ намуда, қайд намудан зарур аст, ки дар ҳақиқат ақидаҳои илмии ӯ ба ақидаҳои назариявии таҳқиқшудаи дигар иқтисоддонону таҳқиқотчиён робита ва ё шабоҳат доранд. Агар ба гурӯҳбандии хароҷоти трансаксионии Т. Эггертсон диққат диҳем, пас маълум карда, онҳоро ба ду гурӯҳ ҷудо намудан мумкин аст. Ба гурӯҳи якум се шакли аввали хароҷоти трансаксионии нишондодашудаи ӯ, яъне ҷустуҷӯи иттилоот, савдо ва шартномабандиро аз рӯи хусусиятҳояшон дохил намуда мешавад. Ба гурӯҳи дуюм бошад, назорати иҷроиши талаботҳои шартнома ва таъмини мунтазами иҷроиши онҳо, инчунин ҳифзи ҳуқуқи моликият дохил мешаванд, ки онҳо бештар дар таҳқиқотҳои П. Милгром ва Ҷ. Роберт баррасӣ гардида, робитаи онҳоро бо хароҷоти трансаксионии хусусияти ҳавасмандикунандаю ҳамоҳангсозанда дошта, ошкор карда буданд.

Ҳамин тариқ, хароҷоти ҳамоҳангсозанда дар якҷоягӣ бо трансаксияҳои тавсифи муайянкунандаи нархҳо, расонидани иттилоот оид ба харидорону фурӯшандагон, маълумоти ягона барои баргузории амалиётҳо робитаи зич доранд. Масалан, хароҷоте, ки ҳангоми муайянсозии хоҳиши истеъмолкунандагон пайдо мешаванд, яъне тавассути реклама, вақт, инчунин масрафоти ҷустуҷӯи молрасонандагоне, ки нархҳои хубро пешиҳод менамоянд. Хароҷоти ҳавасмандкунанда бошад-ин хароҷотҳое мебошанд, ки аз нопуррагӣ ва номутобиқии иттилооти бадастомада пайдо мешаванд. Ин шакли хароҷот ҳангоми нокифоя будани иттилоот дар бораи муайян намудани самаранок будани шартҳои трансаксияҳо, инчунин номаълум будани натиҷаи иҷроиши саривақтии шартҳои шартнома пайдо мешаванд.

Дар ҳошияи ин шаклҳои масраф иқтисоддони рус Р. Капелюшников низ хароҷоти трансаксиониро ба шаш намуди алоҳида ҷудо намудааст: хароҷоти ҷустуҷӯи иттилоот, хароҷоти баргузории гуфтушунидҳо,

хароҷоти ченкунӣ (ошкорсозӣ), хароҷоти махсус ва ҳимояи ҳуқуқи моликият, хароҷоти рафтори бемасъулиятона [4,95].

Маълум мегардад, ки иқтисоддони рус ҳамаи шаклҳои хароҷоти тирансаксиониро аз рӯи махсусият ва макони пайдоишашон ҷудо намуда, ишора намудааст, ки тарафҳо чи гуна ба амалиёти якҷоя омода мешаванд ва баъдан маҷбур мешаванд, ки шарту уҳдадориҳои шартномаи басташударо иҷро намоянд.

Чунончӣ, Ҷ. Уоллис ва Д. Норт яке аз аввалинҳо шуда, муайян намудани ҳаҷм ва миқдори хароҷоти таъсиркунандаро мавриди таҳқиқотҳои илмӣ қарор дода буданд. Онҳо ба сифати ченак гирдгардиши бахши трансаксияро бахусус, бахши трансаксионии давлатиро истифода намуда буданд, ки дар он савдои яклухт ва чакана, суғурта, фаъолияти бонкӣ, амалиётҳои амволи ғайриманқул, масрафоти дастгоҳи идоракунандаи соҳаҳо, хароҷоти давлат ба фаъолияти судӣ, ҳифзи ҳуқуқ дохил мешуд. Натиҷаи муайян намудани миқдор ва ҳаҷми хароҷоти трансаксионӣ метавонад ба механимзҳои амалигардонии барномаҳои содиротии молу маҳсулоти ватанӣ таъсири мусбӣ расонида, суръати афзоиши ММД-и кишварро афзун намояд.

Хароҷот барои ҷамъоварӣ ва коркарди маълумот унсури аввалиндараҷаи хароҷоти трансаксионӣ буда, дар муайянсозии ҳаҷми хароҷот аз сикли банақшагирии фаъолияти истеҳсолӣ то ба татбиқрасонии ҳадафҳои стратегии субъектҳои хоҷагидоркунанда нақши муҳимро мебозад. Агар ба дилхоҳ фаъолияти истеҳсолии корхонаҳои ватанӣ назар андозем, дар онҷо дар матни аввал ҷамъоварии маълумот ҳатто дар сикли ташкилии корхона ҳамчун воситаи аввалиндараҷа баромад менамояд. Баъдан дар рафти ҷустуҷӯи харидорону бозорҳои нав ва маълумот дар бораи хусусиятҳои истеъмолии онҳо ҳадафҳои стратегии корхонаро маълум карда метавонад. Албатта дар шароити муосир, ҳангоме, ки имкониятҳои густариши ҳамгироии субъектҳои хоҷагидорикунандаи иқтисодиёт афзун гардидааст, роҳҳо ва сарчашмаҳои пайдо намудани маълумот (ахбор) равишҳои махсусро тақозо менамояд. Ҳамзамон омилҳо ба монанди омилҳои инфрасохторӣ пайдо мешаванд, ки дурустӣ ва дақиқию фоиданокии маълумотҳоро таъмин карда метавонад.

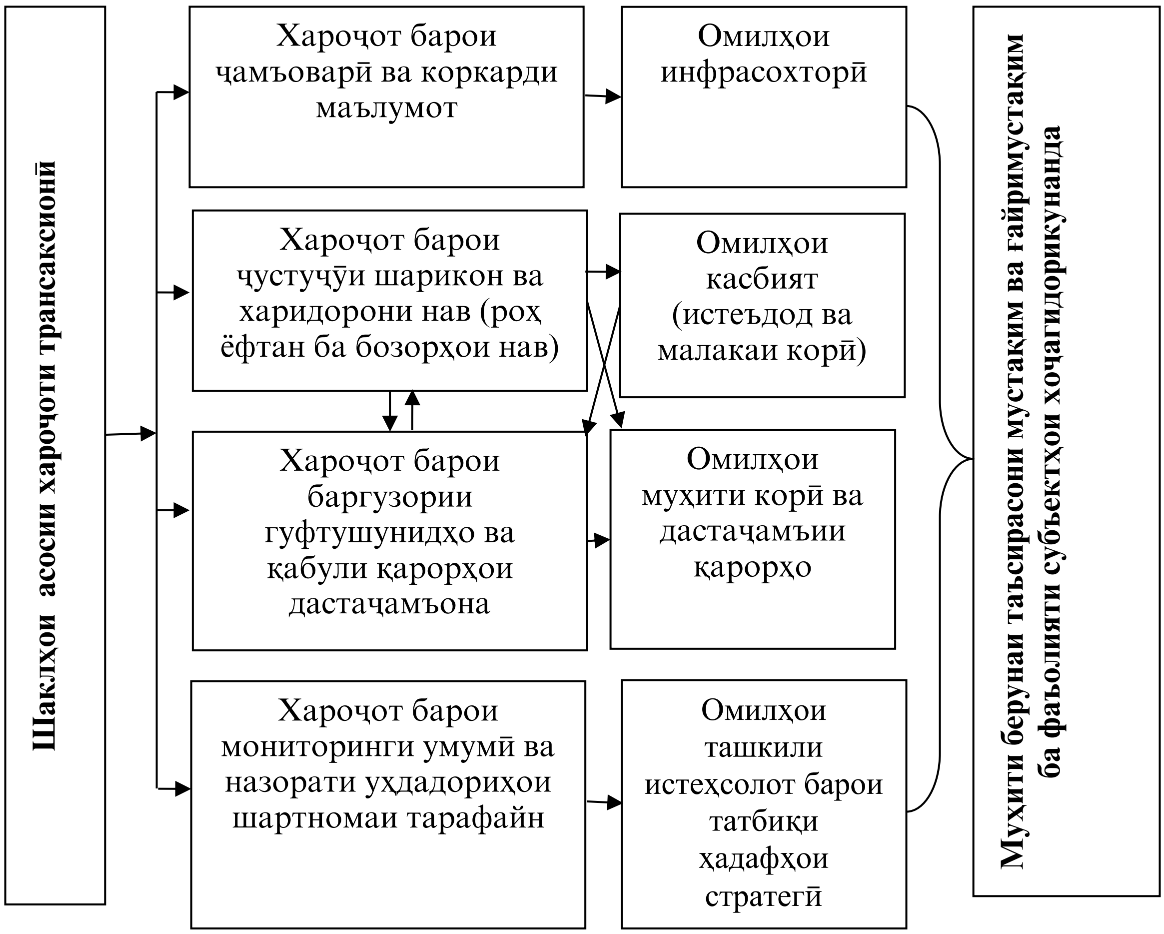

Расми 1. Гурӯҳбандии шаклҳои хароҷоти трансаксионӣ

Хароҷот барои ҷустуҷӯи шарикон ва харидорони нав (роҳ ёфтан ба бозорҳои нав) гурӯҳи таркибии хароҷоти трансаксионӣ маҳсуб ёфта, аз омилҳои касбият, бахусус истеъдод ва малакаи кории намояндагии корхона вобастагии калон дорад. Зеро ҳангоми бастани шартномаҳо маҳз истеъдоди муошират ва этикаи касбии намояндаи як корхона метавонад барои дарёфти бозору харидорони нав мусоидат намуда, ҳаҷми хароҷоти трансакиониро бо роҳи қабули қарор муфид нисбатан паст кам намояд. Гузашта аз ин, дар раванд омилҳои муҳити корӣ ва дастаҷамъии қарорҳо низ метавонанд ба муайянсозии ҳаҷми хароҷоти трансаксионӣ таъсир расонанд. Масалан, дар ҳолати муҳити ноороми ҳайат бахусус шарикон ё иштироккунандагони созишнома мухолифат ва ё зиддият пайдо гардида, қабули қарорҳои муфид ғайримикон мегардад.

Хароҷот барои баргузории гуфтушунидҳо ва қабули қарорҳои дастаҷамъона дар гурӯҳбандии таркибии шаклҳои хароҷоти трансаксионӣ ҳамчун ҷараёни амиқи пайдошавии хароҷоти трансакионӣ арзёбӣ мегардад. Мувофиқи аломатҳои ба вуҷуд омадани онҳо таъсири омилҳои муҳити корӣ ва дастаҷамъии қарорҳо фаъол гардида, хамзамон якбора бо равандҳои муайянсозии хароҷот барои ҷустуҷӯи шарикон ва харидорону роҳ ёфтан ба бозорҳои нав якдигарро пурра мегардонанд.

Мусаллам аст, ки дар рушди муносибатҳои хоҷагидории субъектҳои иқтисодии имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон созиш ва муносибати мутақобилаи онҳо, муносибати шартномавӣ аҳамияти хоса дорад. Дар ин

ҳошия, баъди созишҳои тарафайн барои саривақт ва бо масъулияти баланд иҷро намудани вазифа ва уҳдадориҳои шартномавӣ барои тарафҳо наҳамавақт аҳамияти ҷиддӣ дода мешавад. Дар баъзе мавридҳо аз амали бемасъулиятонаи яке аз тарафҳо мушоҳида гардада, дар натиҷа барои тарафи дигар, аниқтараш барои шариконаш хароҷоти трансаксионии илвагиро замина мегузорад. Барои ҳамин дар гурӯҳбандии сохтории хароҷоти трансаксионӣ мониторинг ва назорати мунтазами онҳо ҳатмӣ мебошад.

Ҳамин тариқ, дар назарияи иқтисодӣ ҷорӣ намудани мафҳуми хароҷоти трансаксионӣ, яке аз дастовардҳои муҳимтарини назарияи иқтисодии неоинститутсионалӣ гардид. Ин мафҳум шароит фароҳам овард, ки имкониятҳои таҳлили мушкилиҳои ғайристандартии иқтисодии ташкилотҳо ғанӣ гардонида шуда, пайдошавии инҳисорият коста гардад. Яъне назарияи хароҷоти трансаксионӣ дар илми иқтисодӣ натанҳо паҳлӯҳои манфии масрафоти пулию молӣ дорад, балки он як қатор хусусиятҳои хоси худро нисбат ба назарияи ташкилотҳо доро мебошад, ки дар якҷоягӣ барои рушди устувори ташкилотҳо ҳамчун сабаби муҳим гардида метавонад. Аз ҳамин сабаб ҳаноме, ки хароҷоти трансаксионӣ бештар ба таври ғайричашмдошт ва ногаҳонӣ пайдо гардида, рушди корхонаю ташкилотҳоро боз медорад, гурӯҳбандӣ ва коркарди чораҳои зарурии бартарафкунандаи хароҷоти трансаксионӣ нақши калидиро мебозад. Чунки ҳангоми мавҷуд набудани гурӯҳбандии хароҷоти трансаксионӣ ҳамагуна хароҷот дар шакли печу дар печ пайдо гардида, ҳаллу фасли онҳо мушкил мегардад. Дар ҳолате, ки корхонаву ташкилотҳои ватанӣ ҳамаи хароҷоти худро ба хусус хароҷоти трансаксионии худро ба таври таркибӣ ҷудо менамоянд, роҳҳу усулҳои осону муфиди бартараф намудани онҳо бештар мегардад.

Адабиёт:

1. Аузан А.А. Институциональная экономика М.: Экономистъ, 2004.-С.22.

2. Варламова В.В. Управленческий учет трансакционных издержек Экономический вестник Ростовского Государственного Университета, 2008, том 6, № 1, часть 3.

3. Г.М. Самошилова, И.И. Ванчина. Трансакционные издержки в современных экономических исследованиях //Вестник ОмГУ. Серия: Экономика, № 4. 2018.-с. 52-58

4. Капелюшников Р. Теория трансакционных издержек, 2000 -С. 95.

5. Коуз Р.Г. Нобелевская лекция «Институциональная структура производства (1991) // Природа фирмы: Пер. с англ. М.: Дело, 2001.

6. Эггертссон Т., Экономическое поведение и институты, М., Дело, 2001. С-44.

7. Jensen M.C., Meckling W.H. Theory of the Firm: Managerial Behavior, Agency Costs and Ownership Structure. Journal of Financial Economics. 3(4). 1976. P. 305-360.

СИЁСАТИ ЗИДДИТАВАРРУМӢ ВА УСУЛҲОИ НАЗОРАТИ ТАВАРРУМ ДАР ШАРОИТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Хушвахтов Дилшод Сангалиевич – мутахассиси шуъбаи мониторинг ва идораи сифати таълими ДДД.

Дар мақола яке аз масъалаи муҳими сиёсати иқтисодӣ, сиёсати зиддитаваррумӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Таваррум ин афзудани сатҳи нархҳо дар доираи муносибатҳои бозорӣ буда, сатҳи он ҳамчун нишондиҳандаи устувории тавозуни иқтисоди кишвар ва ҳаҷми пул баромад мекунад ва истифода аз усулҳои назоратӣ дар ин самт хело муҳим мебошад. Дар заминаи андешаи олимони ватанӣ муҳимияти мавзуъ, мақом ва таъсири он ба иқтисодиёти ҷумҳурӣ нишон дода шудааст. Дар асоси таҳлили нишондиҳандаҳои динамикаи таносуби асъори миллӣ вазъияти ноустувор ва зарурати таъмини рушди устувори иқтисодӣ тавассути сиёсати зиддитаваррумӣ пешниҳод гардонида шудааст.

Калидвожаҳо: *таваррум, сиёсати зиддитаваррумӣ, рушди иқтисодӣ, сатҳи нархҳо, пули миллӣ, назорати таваррумӣ, таносуби асъори миллӣ, истеҳсолоти миллӣ.*

АНТИИНФЛЯЦИОННАЯ ПОЛИТИКА И МЕТОДЫ КОНТРОЛЯ ИНФЛЯЦИИ В УСЛОВИЯХ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье исследуется один из важных вопросов экономической политики, антиинфляционная политика. Автор отмечает, что инфляция представляет собой повышение уровня цен в рамках рыночных отношений, а ее уровень выступает показателем устойчивости баланса экономики страны и количества денег. Использование методов контроля в этой области очень важны. На основе мнения отечественных ученых показана значимость предмета, его статус и влияние на экономику республики. Анализы показателей динамики соотношения национальной валюты показывают нестабильную ситуацию и требуют необходимость обеспечения стабильного экономического развития посредством антиинфляционной политики.

Ключевые слова: *инфляция, антиинфляционная политика, экономическое развитие, уровень цен, национальная валюта, регулирование инфляции, коэффициент национальной валюты, национальное производство.*

ANTIINFLATION POLICY AND METHODS OF INFLATION CONTROL IN THE CONDITIONS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Resume: *the article examines one of the important issues of economic policy, anti-inflationary policy. The author notes that inflation is an increase in the price level within the framework of market relations, and its level is an indicator of the stability of the balance of the country's economy and the amount of money. The use of control methods in this area is very important. Based on the opinion of domestic scientists, the significance of the subject, its status and impact on the economy of the republic is shown. Analysis of indicators of the dynamics of the ratio of the national currency show an unstable situation and require the need to ensure stable economic development through anti-inflationary policy.*

Key words: *inflation, anti-inflationary policy, economic development, price level, national currency, inflation regulation, national currency coefficient, national production.*

Дар шароити муосир яке аз масъалаҳои муҳими сиёсати иқтисодии мамлакатҳои ҷаҳонӣ ин таваррум мебошад. Дар ҳар як мамлакат бо дарназардошти хусусият ва намудҳои он сиёсати зиддитаваррумӣ роҳандозӣ карда шуда, яке аз самтҳои асосии танзими давлатии иқтисодиёт ба ҳисоб меравад. Барои муътадил гардонидани иқтисодиёт ба муқобили таваррум, таҳия намудани барномаи махсуси зиддитаваррумӣ мебошад.

Ҳукумат барои мубориза бо таваррум барномаи зиддитаваррумиро таҳия мекунад, ки он ба таҳлили маҷмуи сабабҳо ва омилҳое, ки таваррумро муайян мекунад, тадбирҳои сиёсати иқтисодии ба ҳадди асоснок паст кардани дараҷаи таваррум қабул мекунад.

Бояд қайд намуд, ки баландшавии дараҷаи таваррум бо сабабҳои гуногун рӯй медиҳад. Аз ин нуқтаи назар, вобаста ба вазъи иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсии кишвар воситаҳо ва усулҳои сиёсати зиддитаваррумӣ интихоб карда мешаванд. Зери мафҳуми мубориза бар зидди таваррум мафҳуми маҳдуд кардани он, муътадил нигоҳ доштани нарххо ва ё ба раванди идорашаванда табдил додани он фаҳмида мешавад, на ин ки ба пурраги аз байн бурдани он. Дар ин замина, андешаи олимони ватаниро мисол овардан бо маврид аст: «Таваррумро пурра нест кардан ғайриимкон аст, зеро асоси мавҷудияти он хислати сиклии инкишофи иқтисоди бозорӣ мебошад. Барои ҳамин таваррум ва бекорӣ ҳамрадифони доимии хоҷагидории бозорӣ буда, сиёсати давлатии нигоҳдории шуғли пурра ва муътадилии нархҳо мақсади асосии танзими макроиқтисодӣ мебошад» [8, с.145]. Таваррум ин афзудани сатҳи нархҳо дар доираи муносибатҳои бозорӣ буда, заминаҳои пайдоиши он ба ду гурӯҳ яъне дохилӣ ва берунӣ ҷудо мешавад. Заминаҳои дохилӣ дар навбати худ аз заминаҳои монетарӣ ва ғайримонетарӣ иборатанд. Мақсади асосии чораандешӣ оид ба назорати таваррум кам кардани хароҷоти умумии пули накд мебошад, ки тавассути нишондиҳандаҳои монетарӣ ва ҳам ғайримонетарӣ ба даст овардан мумкин аст.

Мубориза бо таваррум дар сатҳи макроиқтисодӣ ва қувваҳои давлат имконпазир буда, тадбирҳои зиддитаваррумиро нисбат ба таварруми кушод амалӣ намудан мумкин аст, зеро таварруми фишурдашуда бартарафнашаванда буда, онро чен кардан мумкин нест. Аз ин рӯ, таварруми фишурдашударо дар аввал бояд ба таварруми кушод табдил дода, пас аз он ҷиҳати мубориза бар зидди он чораҷӯи карда шавад [4, с.148].

Ба тадбирҳои амалии сиёсати зиддитаваррумӣ таҳияи стратегия ва тактикаи зиддитаваррумӣ дохил мешаванд, ки ба паст гардидани таваррум сабаб мешаванд. Стратегияи зиддитаваррумӣ барои бартараф намудани сабабҳои он тадбирҳои дарозмуддатро дар бар гирифта, он ба паст кардани таваррум дар оянда нигаронида шудааст. Тактикаи зиддитаваррумӣ бошад, тадбирҳои кӯтоҳмуддатро дар бар мегиранд, ки

ҷиҳати паст кардани таваррум нигаронида шудаанд. Чун таваррум аз номутаносибии байни талаботи умумӣ ва пешниҳоди умумӣ ба амал меояд, аз ин нуқтаи назар, тактикаи зиддитаваррумӣ бояд ду самтро дар бар гирад:

1. Афзоиши пешниҳоди мол ва хизматрасонӣ бе афзоиши мутаносиби талабот;

2. Кам кардани талаботи самараноки ҷорӣ бидуни кам кардани мувофиқи пешниҳод (якбора зиёд шудани талабот бе афзоиши пешниҳод ё якбора зиёд шудани пешниҳод бе афзоиши талабот) [2, с.249, 250].

Дар робита ба пешгирии таваррум назарияҳои зерин амал мекунанд:

Самти кейнсгароӣ. Тарафдорони ин назария ба танзими талаботи маҷмуӣ тамаркуз намуда, бар он ақидаанд, ки тақозои самарбахш боиси афзоиши пешниҳод мегардад. Омилҳои тақозои самарабахш метавонанд афзоиши хароҷоти давлатӣ ва қарзи арзон бошанд, ки дар натиҷа талаботро ба талаботи сармоягузорӣ ба вуҷуд оварда, талаботи сармоягузорӣ пешниҳодро зиёд мекунад. Афзоиши таъминот боиси паст гардидани нарх мешавад. Аммо хароҷоти давлат боиси афзоиши касри буҷет мегардад. Ба ақидаи Кейнс ин касрро на аз ҳисоби эмиссияи иловагии пул, балки аз ҳисоби қарзҳои дарозмуддати давлатӣ, пушондан лозим аст, ки ҳангоми муътадил шудани таваррум баргардонда мешавад.

Самти монетаристӣ. Самти монетаристии сиёсати зиддитаваррумӣ ба танзими пешниҳоди маҷмуӣ нигаронида шудааст. Намояндагони мактаби монетаристӣ усулҳои зиддитаваррумии самти кейнсгароиро танқид намуда, чунин мешуморанд, ки ин усулҳо ба кишвар кӯмак мекунад, ки пеш аз муҳлат аз бӯҳрони иқтисодӣ берун шавад, аммо имкон намедиҳад, ки тамоми сабабҳои он бартараф карда шавад [9, с.381]. Аз нуқтаи назари монетаристон (М. Фридман) таваррум падидаи соф пулӣ ба ҳисоб рафта, тадбирҳои пулии бонки марказӣ воситаи муассиртарин ҷиҳати танзими иқтисодиёт, алалхусус сиёсати зиддитаваррумӣ мебошад, зеро пул дар системаи муносибатҳои иқтисодии миллӣ мавқеи асосиро мегирад. Монетаризм афзалияти сиёсати қатъии пулию қарзиро, ки аз вазъи бозор вобаста нест ва ба маҳдуд кардани таваррум нигаронида шудааст, ҷонибдорӣ мекунад. Якчанд усулҳои сиёсати зиддитаваррумӣ мавҷуданд:

Сиёсати пулию қарзӣ (монетарӣ). Сиёсати пулию қарзӣ (монетарӣ) гуфта, маҷмуи чорабиниҳои давлатиеро меноманд, ки дар бахши пулию қарзӣ ба хотири таъмини тараққиёти муътадили иқтисодӣ андешида мешаванд. Сиёсати пулию қарзӣ раванди танзим ва идораи пешниҳоди пул дар иқтисодиёт, сатҳи пардохтпазирии низоми бонкӣ ва меъёрҳои кутоҳмуддати фоизии бозори байнибонкиро тавассути истифодаи фишангҳои сиёсати пулию қарзӣ дар бар гирифта, он пеш аз ҳама баҳри ба даст овардани суботи нархҳо ва мусоидат ба рушди воқеии иқтисодиёт равона мегардад.

Бонки миллии Тоҷикистон ҳамчун танзимкунандаи пулию қарзӣ яке аз нақшҳои муассирро дар пешбурди сиёсати зиддитаваррумӣ мебозад. Вазифаи муҳимтарини Бонки миллӣ аз он иборат аст, ки вай қарзро мувофиқи талаботи иқтисодии иқтисодиёт танзим мекунад. Талаботи иқтисодӣ дар замони таваррум ин назорати шадиди микдории қарз мебошад. Мувофиқ ба ин ақида бояд қайд намуд, ки доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор Шариф Раҳимзода оид ба пешбурди сиёсати дурусти пулию қарзӣ чунин ибрози ақида менамояд: «Зарур аст, ки бонки марказӣ

ва сохторҳои дахлдори ҳукуматӣ дар чорчӯбаи сиёсати иқтисодӣ ҳаҷми пул ва сохтори онро танзим намояд. Барои таъмини иҷрои нишондиҳандаҳои иқтисодӣ барномаи молиявӣ сохта мешавад, ки дар он ҳаҷми пули барои муомилот зарурӣ нишон дода шудааст. Вазифаи бонки марказӣ аз он иборат аст, ки бо истифодаи фишангҳои иқтисодӣ ҳаҷми пулро дар сатҳи нишондоди барнома нигоҳ дорад. Таъмини сохтори зарурии пули дар муомилотбуда танҳо вазифаи бонки марказӣ буда, ба воситаи идораю шуъбаҳои он амалӣ карда мешавад» [11, с.203].

Ҷиҳати дуруст ба роҳ мондани сиёсати қарзӣ, бонки марказиро зарур аст, ки оид ба пешгирии барзиёд додани қарзҳо ва ба ин васила зиёд намудани ҳаҷми пул чораандешӣ намуда, мусбат будани фоизи қарзро нисбат ба сатҳи таварруми пешбинишуда таъмин намояд. Яъне мувофиқи барномаи молиявии ҳукумат дар соли муайянгардида, бояд фоизи қарзи бонкӣ аз фоизи сатҳи таварруми пешбинишуда зиёд бошад Воситаи дигари назорати қарзӣ, ки метавонад таваррумро зери назорат нигоҳ дорад, ин амалиёти бозори озод мебошад. Бозори озод – хариду фурӯши коғазҳои қиматнок аз ҷониби бонки марказӣ (миллӣ) бо мақсади таъсир расонидан ба миқдори пули дар гардишбуда ва ҳаҷми коғазҳо. Амалиёт асосан тавассути коғазҳои қиматноки кутоҳмуддати давлатӣ ва баъзан бо коғазҳои миёнаю дарозмуҳлат сурат мегирад. Мамлакати мо дар бобати барориши коғазҳои қиматноки давлатӣ тамоми имкониятҳоро доро буда, дар ин самт алакай таҷрибаи кофӣ дорад.

Яке аз воситаҳои асосии сиёсати пулию қарзӣ хариду фурӯши коғазҳои қиматнок аз ҷониби бонки марказӣ ҳамчун воситаи тағйир додани меъёрҳои фоизӣ ва пешниҳоди пул мебошад. Ҳангоми аз ҷониби бонки марказӣ харидории коғазҳои қиматнок нархи онҳо баланд, фоизи онҳо паст ва ҳаҷми пули дар муомилотбуда меафзояд. Дар ҳолати фурӯши коғазҳои қиматнок аз ҷониби бонки марказӣ бошад, баръакс нархи онҳо паст, фоизҳо баланд ва ҳаҷми пул кам мегардад. Ё ба ибораи дигар, бонки марказӣ тавассути хариди коғазҳои қиматнок аз бонкҳои тиҷоратӣ ҳаҷми пардохтпазириро дар низоми бонкӣ зиёд менамояд. Фурӯши коғазҳои қиматнок таъсири баръакс дошта, боиси паст шудани пардохтпазирии бонкҳои тиҷоратӣ мегардад. Захираҳои ҳатмӣ маблағҳоест, ки бонкҳои тиҷоратӣ (ташкилотҳои қарзӣ) бояд дар суратҳисоби худ дар бонки марказӣ нигоҳ доранд. Дар ин замина, бонки марказӣ барои бонкҳои тиҷоратӣ меъёри захираҳои ҳатмиро муқаррар менамояд. Муқаррар намудани меъёри нисбатан баланди захираҳои ҳатмӣ ба маҳдудкунии фаъолияти қарздиҳӣ оварда мерасонад, ки ин воситаро метавон ба кам намудани ҳаҷми пули дар муомилотбуда роҳандозӣ кард. Маблағи захираҳои ҳатмӣ мувофиқи меъёри захираҳои ҳатмӣ муайян карда мешавад ва онро метавон бо формулаи мазкур ҳисоб намуд:

$$R_{\text{ҳатмӣ}} = D \times rr$$

дар ин ҷо $R_{\text{ҳатмӣ}}$ - маблағи захираҳои ҳатмӣ, D - маблағи умумии пасандозҳо, rr - меъёри захираҳои ҳатмӣ (бо фоиз) мебошад.

Омили дигаре, ки боиси кам шудани пул дар муомилот ба ҳисоб меравад, ин афзоиши фоизи қарз ва кам намудани ҳаҷми қарз мебошад. Зеро аз бонк бо фоизи баланд қарз гирифтан барои аҳолӣ манфиатовар нест. Яке аз омилҳои асосии ташаккулёбии сатҳи таваррум дар иқтисодиёт ин интизории таваррум ба ҳисоб меравад. Ҳамзамон, интизории таваррум яке аз нишондиҳандаҳои муҳими макроиқтисодӣ дар татбиқи босамари сиёсати монетарии бонкҳои марказӣ мебошад. Барои мубориза бо таваррум бартараф кардани интизориҳои таваррумӣ ҳам аз сохторҳои иқтисодӣ ва ҳам аз аҳолӣ, ки ба андозаи зиёд метавонад ба суботи иқтисодӣ ва сиёсии кишвар вобаста бошад, аҳамияти калон дорад. Чи тавре, ки дар боло қайд намудем, таваррумро ба пуррагӣ аз байн бурдан ғайриимкон аст. Дар иқтисодиёти кишвар таваррум аслан аз ҳисоби зиёдшавии хароҷотҳо сарчашма мегирад. Дар навбати худ интизории паст ва муътадили таваррум ба афзоиши сатҳи боварии мардум ба бонкҳои марказӣ, афзоиши маҷмуи пасандозҳои пулӣ, коҳишёбии долларикунонӣ, зиёдшавии сармоягузориҳо, рушди истеҳсолот, баландшавии самаранокии сиёсати монетарии кишвар ва муътадили сатҳи нархҳо мусоидат хоҳад намуд.

Сиёсати асъорӣ. Сиёсати дигаре, ки метавон барои дар сатҳи муайян нигоҳ доштани таваррум роҳандозӣ намуд, ин аз ҷониби ҳукумат пешбурди сиёсати дурусти асъорӣ буда, он ба нигоҳ доштани қурби асъор нигаронида шудааст, ки ба манфиатҳои иқтисоди миллӣ мувофиқ бошад. Барои муътадил нигоҳ доштани қурби асъори миллӣ метавон пули миллиро ба пули кишваре, ки дар он сатҳи таваррум паст аст, вобаста намуд. Мувофиқ ба ин ақида бояд қайд намуд, ки асъори миллӣ яъне сомонӣ ба доллар ва евро «вобастакардашуда» мебошад. Воситаҳо ба сифати «роҳрави асъор» мебошанд, ки ҳудуди болоию поёнии тағйирёбии асъор ва интервенсияҳои асъориро муқаррар мекунанд. Таҷрибаи кишварҳои пешрафта нишон медиҳад, ки сатҳи таваррум ва сатҳи пастшавии қурби миллӣ бояд якранг ва ё ба ҳам наздик бошанд, дар ҳолати баръакс ин аз нодурустии сиёсати иқтисодӣ шаҳодат медиҳад. Самти муҳими сиёсати зиддитаваррумӣ рушди минбаъда ва танзими давлатии бозори асъор ва молиявӣ, инчунин такмили механизми ташаккули қурби асъор мебошад. [7, с.196].

Таҳлили динамикаи таносуби асъори миллӣ аз коҳишёбии қурби асъори миллӣ нисбат ба асъори хориҷӣ шаҳодат медиҳад. Мусалам аст, ки тағйирёбии қурби асъори хориҷӣ ба сомонӣ бетаъсир нахоҳад монд ва он дар паи худ ҷиҳатҳои манфӣ ва мусбат хоҳад дошт. Аз ин лиҳоз, батанзимдарории ҳамин гуна падидаҳо вазифаи Бонки миллии Тоҷикистон мебошад, ки бояд бо дарназардошти тамоми имкониятҳо ҷиҳати ҳалли масъалаи мазкур чораандешӣ намояд. Иштироки Бонки миллиро дар бозори асъор дар хариду фурӯши асъор яке аз ин чораҳо метавон арзёбӣ намуд.

Нишондиҳандаҳои динамикаи таносуби асъори миллӣ дар солҳои 2013-2022.

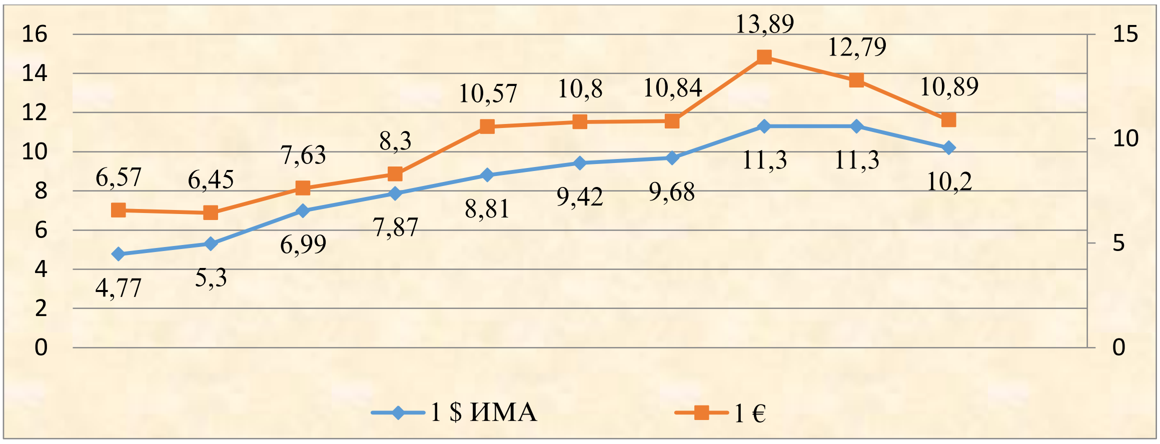

Сарчашма: муаллиф дар асоси маълумотҳои Бонки миллии Тоҷикистон омода намудааст.

Афзоиш ва устувории қурби асъори миллӣ заминаи пастшавии нархи молҳои озуқаворию ғайриозуқаворӣ ва хизматрасониҳои воридшаванда гардида, дар маҷмуъ ба пастшавии сатҳи умумии нархҳо, инчунин интизориҳои таваррумӣ таъсир мерасонад. Аз ин нуқтаи назар, дар шароити муосир танзими курби асъор ҳамчун як василаи самаранок чиҳати паст намудани сатҳи таваррум баромад мекунад.

Сиёсати фискалӣ (буҷетӣ). Бо мақсади танзими таваррум ҳукумат метавонад сиёсати мувофиқи фискалӣ таҳия намояд, ки он бояд фарогири самтҳои танзими хароҷоти давлатӣ, такмили низоми андоз, қарзгирӣ ва идоракунии қарз бошад. Ин сиёсат ба назарияҳои иқтисодшиноси британиёӣ Ҷон Мейнард Кейнс асос ёфта, фарогири усулҳои таъмин ва сарфи даромадҳои давлат мебошад. Сиёсати фискалӣ аз нуқтаи назари танзими таваррум ноил шудан ба мувозинати байни хароҷот ва даромад ё ба ҳадди ақал расонидани касри буҷетро дар бар мегирад. [1, с.215]. Лозим ба таъкид аст, ки роҳандозии ин сиёсат бояд ба афзоиши некуаҳволии ҷамъият мусоидат намояд. Дар амалӣ намудани сиёсати мазкур ба такмили системаи андоз аҳамияти калон дода мешавад. Ҳаҷми умумии даромади буҷети давлатӣ дар нимсолаи якуми соли 2022 тибқи маълумоти Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон 15,1 миллиард сомониро (32,6 фоизи ММД) ташкил дод, ки аз ин нишондод ҳиссаи воридоти андоз дар ҳаҷми умумии даромади буҷет 67,5 фоизро дар бар мегирад. [10, с.24]. Андозҳо манбаи асосии даромади буҷети давлатӣ ба ҳисоб мераванд ва ҳамин факт аз он шаҳодат медиҳад, ки давлат фишанги тавонои танзими иктисодиётро дорад. Масалан, андоз аз даромад ба сармоягузории хусусӣ бештар таъсир мерасонад. Даромад аз як тараф яке аз манбаъҳои асосии сармоягузорӣ бошад, аз тарафи дигар, барои сармоягузориҳои нав ангезаи ҳалкунанда мебошад, зеро афзоиши ин андоз ҳаҷми фоидаи софро кам мекунад, яъне кисме, ки пас аз ситонидани андозҳо боқӣ мемонад, бинобар ин давлат бо роҳи кам кардани андоз аз даромад афзоиши маблағгузориҳои навро ҳавасманд гардонида, бо роҳи зиёд кардани андоз аз даромад афзоиши маблағгузории нави асосиро боз медорад [3, с.141].

Сиёсати сохторӣ. Дар шароити иқтисоди бозорӣ маҷмуи воситаҳои таъсиррасонӣ ба таваррум метавонад тадбирҳои сохториро низ дарбар гирад. Ин сиёсат ба ҳалли муаммоҳои мураккаби иқтисодӣ, аз ҷумла танзими воридот, пурзӯр намудани фаъолияти қувваҳои рақобатпазир ва маҳдуд кардани монополия дар бозорҳои алоҳида нигаронида шуда, мақсади асосии он масъалаҳои таъминоти иқтисодиёт мебошад.

Сиёсати сохторие, ки ба танзими таваррум мусоидат мекунад, он дар асоси таҳлили молиявӣ пайваста аз байн бурдани корхонаҳои давлатии зарароварро дар назар гирифта, аз нуқтаи назари соҳавӣ – афзалияти дастгирӣ ва тараққиёти корхонаҳои бахши истеъмолии иқтисодиёт, яъне азнавсозии сохтори иқтисодиёт, ки ба баланд бардоштани нархи соҳаҳои иқтисодиёт ва соҳаҳое нигаронида шудааст, ки ба баланд шудани нарх дар ҷумҳурӣ қодиранд. Барои расидан ба ин мақсад зарур аст, ки ба саноати сабук нисбат ба саноати вазнин, саноати коркард нисбат ба истихроҷи маъдан, саноати хизматрасонӣ ва дигар истифодабарандагони ниҳоӣ таваҷҷуҳи бештар дода шавад. Дар ҷумҳурии мо яке аз хусусиятҳои хоси зуҳуроти таваррум ин паст будани сатҳи истеҳсолот мебошад.

Бояд тазаккур дод, ки дар ҷумҳурӣ омили дигар, ки ба афзоиши сатҳи таваррум таъсиргузор аст, дар асл хусусиятҳои ғайримонетарӣ дошта, аз ҳисоби таконҳои берунӣ – болоравии нархҳои ҷаҳонии молу маҳсулот ва сӯзишворӣ сарчашма мегирад. Тибқи маълумоти оморӣ дар сабади истеъмолӣ молу маҳсулоти воридотӣ атрофи 60 фоизро ташкил медиҳад. Аз ин лиҳоз, коста гардидани занҷираи таъйиноти молу маҳсулот ноустувориҳову номуайяниҳо, инчунин вазъи зудтағйирёбандаи нархҳои молу маҳсулоти дар бозорҳои ҷаҳонӣ боиси афзоиш ёфтани сатҳи нархҳои маҳсулоти воридотӣ мегардад. Маҳдуд набудан ба дохилшавии молҳои воридотӣ дар ҷумҳурӣ боиси афзоиши таъсири таварруми воридот мешавад, ки дар натиҷа болоравии нархҳои ҷаҳонӣ ба молҳои гуногун бевосита сабаби баланд гардидани сатҳи таваррум дар дохили давлат мегардад [5, с.224]. Дар сатҳи зарурӣ вусъат наёфтани истеҳсолот (ғайриимкон будани истеҳсоли баъзе аз маҳсулот, мавҷуд набудани як қатор молу маҳсулот ва хизматрасониҳои ватанӣ ва номукаммал будани рақобат) боиси он мегардад, ки бозорҳои дохилӣ бо молҳои воридотӣ таъмин карда мешаванд, ки дар натиҷа вобастагии давлат аз молу маҳсулоти воридотӣ зиёд мегардад.

Дар сатҳи зарурӣ вусъат наёфтани истеҳсолот (ғайриимкон будани истеҳсоли баъзе аз маҳсулот, мавҷуд набудани як қатор молу маҳсулот ва хизматрасониҳои ватанӣ, номукаммал будани рақобат) боиси таъмин гардидани бозорҳои дохилӣ бо молҳои воридотӣ шуда, вобастагии давлат аз молу маҳсулоти воридотӣ зиёд мегардад.

Сиёсати антимонополӣ (зиддиинҳисорӣ) – самтҳои асосии фаъолияти давлат дар ташаккули сохторҳои рақобатпазири бозор буда, ҷиҳати мусоидат ба рушди бозорҳои молӣ ва рақобат, пешгирӣ, маҳдудияту рафъи фаъолияти монополӣ (инҳисорӣ), рақобати беинсофона ва ҳифзи ҳуқуқи

истеъмолкунандагон нигаронида шудааст. [6, с.87]. Вобаста ба мақсад, сиёсатҳои дигаре, ки метавон роҳандозӣ намуд, ин роҳ надодан ба истифодаи асъорҳои хориҷӣ дар савдои дохилӣ (долларикунонӣ ва еврокунонии иқтисодиёт) ва сиёсати дуруст дар соҳаи савдои берунӣ (бо мақсади ҳимояи истеҳсолоти дохилӣ) ба ҳисоб меравaнд.

Аз нуқтаи назари мо, коҳиш ёфтани вобастагии мамлакат аз молу маҳсулоти воридотӣ, пурзӯр намудани фаъолияти қувваҳои рақобатпазир, маҳдуд кардани монополия метавонад ба сифати тадбирҳои самарабахш ҷиҳати коҳиши сатҳи таваррум баромад намояд. Васеъ намудани истеҳсолот мувофиқи афзоиши муомилоти пул ба сабаби яке аз тадбирҳои самарабахши рафъи таваррум баромад намуда, ҳамзамон, афзоиши истеҳсолот бо дарназардошти захираву имкониятҳои мавҷуда, аз қабили ашёи хоми ватанӣ, иқтидорҳои истеҳсолӣ, захираҳои меҳнатӣ, баланд бардоштани нишондиҳандаҳои содиротии кишвар, инчунин ҷалб ва ҳавасмандгардонии сармоягузорӣ дар маҷмуъ таъминкунандаи рушди иқтисодии кишвар гардида, ба амалисозии ҳадафи чоруми миллӣ – саноатикунонии босуръати кишвар мусоидат менамоянд.

Адабиёт:

1. Алпатов Г. Е., Ю. В. Базулин, Деньги. Кредит. Банки. – Учебник. Издательство: Проспект, 2003 – 624 с.
2. Анисимов А. А, Артемев Н. В, Тихонова О. Б., 2011 – 598 с.
3. Иванов С.И.. Основы экономической теории. Учебник – Издательство: Вита – Пресс, 2004 – 304 с.
4. Ивашковский С. Н. Макроэкономика. – Издательство: Дело, 2000 – 472 с.
5. Исайнов Ҳ. Р. Иқтисоди миллӣ. Китоби дарсӣ. – Душанбе: Ирфон, 2018 – 648 с.
6. Князева И. В. Роль антимонопольной политики в формировании конкурентной среды: учебное пособие. Новосибирск – СибАГС, 2005.
7. Кузнецова Е. И. Деньги. Кредит. Банки. – ЮНИТИ, 2009 – 568 с.
8. Мирбобоев Р., М. Саидмуродова, Ф. Убайдов, И. Хоркашов, Д. Фозилхонов, М. Имомназаров. Основы экономики. – Душанбе, издательство: Собириён, 2015. – 192 с.
9. Николаева И. П. Экономическая теория. – UNITY-DANA, 2008 – 527 с.
10. Сомонаи расмии Бонки миллии Тоҷикистон. Шарҳи таваррум (январ-июн) 2022.
11. Шариф Раҳимзода. Муомилоти пулӣ ва қарз. – Душанбе: ЭР-граф, 2018 – 516 с.

НАЛОГОВО-ПРАВОВОЙ МЕХАНИЗМ, ЕГО СТРУКТУРА И СОСТАВНЫЕ ЭЛЕМЕНТЫ КАК ФАКТОРЫ, РЕАЛИЗУЮЩИЕ ФИНАНСОВУЮ ПОЛИТИКУ ГОСУДАРСТВА

Хаитов С.П.-ТГФЭУ

Автор в исследуемом статье указывает, что основу налогово-правового механизма составляет Конституция Республики Таджикистан, действующее законодательство Республики Таджикистан – налоговое, финансовое, бюджетное, таможенное, гражданское, административное, уголовное, процессуальное и пр., Указы Президента Республики Таджикистан и другие, подзаконные нормативно-правовые акты.

Приводя понятие механизм правового регулирования автором отмечается, что природа юридических средств влечет правовые последствия в любых отношениях, в том числе налоговых, имея диалектическое взаимодействие, которое связанно с государственной властью, как инструмент служит регулированию экономических вопросов политики государства в его интересах.

Автор также отмечает, что изучение научной и практической составляющей является, современное состояние и основы регулирования налоговых механизмов налоговых правоотношений.

TAX LEGAL MECHANISM, ITS STRUCTURE AND CONSTITUENT ELEMENTS AS FACTORS THAT IMPLEMENT THE FINANCIAL POLICY OF THE STATE

Abstract: *the author in the article under study indicates that the basis of the tax and legal mechanism is the Constitution of the Republic of Tajikistan, the current legislation of the Republic of Tajikistan - tax, financial, budgetary, customs, civil, administrative, criminal, procedural, etc., Decrees of the President of the Republic of Tajikistan and others, by-laws.*

Giving the concept of the mechanism of legal regulation, the author notes that the nature of legal means entails legal consequences in any relationship, including tax, having a dialectical interaction that is associated with state power, as a tool serves to regulate the economic issues of state policy in its interests.

The author also notes that the study of the scientific and practical component is the current state and the basis for regulating the tax mechanisms of tax legal relations.

МЕХАНИЗМИ ҲУҚУҚИИ АНДОЗ, СОХТОР ВА УНСУРҲОИ ТАРКИБИИ ОН ҲАМЧУН ОМИЛҲОИ АМАЛИКУНАНДАИ СИЁСАТИ МОЛИЯВИИ ДАВЛАТ

Муаллиф дар мақолаи мазкур асоси механизми ҳуқуқи андозро, ки Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, қонунгузории амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти – андоз, молиявӣ, буҷетӣ, гумрукӣ, граждани, маъмурӣ, ҷиноятӣ, процессуалӣ ва г., инчунин Фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, оинномаҳои зерқонун ташкил медиҳад, шарҳ медиҳад.

Дар мақола ҳамзамон муаллиф мафҳуми механизми танзими ҳуқуқиро, қайд мекунад, ки хусусияти воситаҳои ҳуқуқӣ дар ҳама гуна муносибатҳо, аз ҷумла андоз, рӯйи кор овардааст, ки дорои таъсири мутақобилаи диалектикӣ дошта бо ҳокимияти давлатӣ алоқаманд аст ва оқибатҳои ҳуқуқиро ба бор меорад, ҳамчун воситаи танзимнамои ба масъалаҳои иқтисодии давлат хизмат мекунад ва сиёсати давлатро ба манфиати худ ҳал менамояд.

Независимая Республика Таджикистан, как и все другие государства, направляет свою налоговую политику для достижения целей, укрепления экономики, национальной валюты, а также осуществления своих внутренних и внешних функций и задач.

По известным причинам, экономическое развитие государства зависит от правильной и точной реализации налогово-правовой политики и правильной работы деталей ее механизмов, где огромное значение играет

их роль в пополнении государственного бюджета, что в свою очередь зависит от правильных, точных и своевременных законов, принимаемых государством.

Налоговые правоотношения содержат собственную специфику, не свойственную иным правовым институтам, которая заключается в наличии особых оснований и особого механизма прав собственности налогоплательщиков. Наличие механизмов, допускающих в ряде случаев внесудебное лишение (ограничение) права частной собственности, требует создания особых гарантий соблюдения прав налогоплательщиков. Подобные гарантии осуществляются за счет наличия особого механизма определения суммы, подлежащей внесению в бюджет в качестве налога. Подобное возможно в силу наличия особой структуры налоговой обязанности, особого состава налога. [3, с.113]

В своих научных трудах Куксин И.Н. отмечает, что в 20-е годы XX столетия государства, разрешив предприятиям реализовывать часть, а крестьянству всю свою продукцию на рынке, позволило всем гражданам открыто заниматься торговлей. Государством было заявлено о необходимости создания механизма, который позволял обложение дополнительных источников дохода и использование прямых (сельскохозяйственный, промысловый, подоходно-поимущественный, рентные налоги, гербовый сбор, наследственные и иные пошлины), а также косвенные (акцизы и таможенное обложение) налогов.[5, с. 83]

Поэтому налогово-правовой механизм, как исторический феномен, в настоящее время является одним из основных факторов финансового блока государства, который реализует финансово-правовую политику на основе нормативно-правовых актов с императивным характером через виды налогов инструменты, элементы, методы, принципы и юридические средства политики. Элементы налогообложения, определять налогово-бюджетные отношения между центральным правительством и местными органами власти, обусловить взаимосвязь налоговых правоотношений с другими сферами законодательства, а также с международным законодательством, признанным Республикой Таджикистан.[13, с. 90]

Нормативно-правовую основу в системе налогово-правового механизма составляют Конституция РТ, [1] действующее законодательство РТ – налоговое, финансовое, бюджетное, таможенное, гражданское, административное, уголовное, процессуальное и пр.; Указы Президента РТ и другие, подзаконные нормативно-правовые акты.

Исследуя налогово-правовые механизмы, вначале хотелось бы обратить внимание на определение правовых механизмов, регулирующих общественные отношения.

Н.Е. Заяц считает, что налоговый механизм – это сфера налоговой теории, трактующей это понятие в качестве экономической категории, т. е., как необходимый процесс управления перераспредилительными отношениями, складывающимися при обобществлении части созданного в производстве национального дохода. Всю сферу отношений,

складывающихся в этом процессе, можно обеспечить через определенные организационные структуры и разграничить на следующие звенья: правовое регулирование и регламентирование, налоговое планирование и прогнозирование, налоговое регулирование, управление налогообложением и налоговый контроль.[11, с. 80]

Из сущности данного контекста исходит, что правовое регулирование реализуется с помощью принятых законодательных актов, осуществляющим уполномоченным органам государственной власти. Налоговое планирование это процесс целенаправленности экономики, где с налоговым прогнозированием и в соответствии законодательных процедур обеспечивают бюджет по налогам. Налоговое регулирование как основной фактор структуры, рыночных отношений обеспечивает экономическое воздействие на инвестиционные процессы, обновление технологий, балансирование бюджета саморегулирование внутриналоговых отчислений государством с помощью налоговых механизмов. Управление налогов реализуется сотрудниками налоговых органов с применением методов, приемов и способов, исходящих от налоговой дисциплины, состоящих из сторон – льготные (это скидки при налогообложении) и санкции (самостоятельно существующее “средство понуждения”).

Налоговый контроль обеспечивает правильность исчисления, своевременность и полноту поступления налогов сборов и платежей в государственный бюджет и внебюджетные фонды от субъектов налоговых правоотношений.

Поэтому важным считаем выполнение требований налогового законодательства со стороны субъектов и объективное начало процесса налогообложения, где налоговые механизмы как экономико-правовой способ позволяют упорядочивать налоговые правоотношения.

Механизм правового регулирования - это система юридических средств, организованных наиболее последовательным образом в целях упорядочения общественных отношений, содействия удовлетворению интересов субъектов права,[15] в том числе и налогового права.

Природа юридических средств, характерных правовым нормам, образующих нормативную базу правового регулирования, обеспечивается государством, имеет обличие юридической формы, где их применение влечет правовые последствия в любых отношениях, в том числе налоговых. Юридические средства, имеют диалектическое взаимодействие, которое связано с государственной властью, как инструмент служит регулированию экономических вопросов политики государства в его интересах.

С. С. Алексеев в своих трудах дает такое определение, что «юридические средства – это сочетание взаимодействующих между собой дозволений, запретов, а также позитивных обязываний, создающих специальную направленность правового регулирования. В некоторых научных трудах политико-экономической направленности отмечается, что средства права проявляются на уровне наиболее крупных блоков – правовых институтов, правовых режимов, механизма правового

регулирования и т.п. Так, режим чрезвычайного положения, помимо чисто юридических характеристик, всегда отчетливо проявляет свои политические аспекты: политические цели и задачи, политическая обстановка, субъекты и др. Вполне очевидной является политическая природа некоторых нормативных актов Президента и Парламента, документов международного характера. Не случайно нередко говорят, что в том или ином документе «больше политики, чем закона». Такое важное в современный период правовое средство как налог одновременно является и универсальным экономическим инструментом.

В данном контексте можно отметить, что правовая политика государства в сфере налогов (как часть экономической политики) реализуется с помощью юридических и неюридических средств. Что касается юридических средств, то здесь приоритет имеют нормативно-правовые и подзаконные акты. Термин «средство» выступает как связующее звено между субъектом и объектом налоговых правоотношений.[17] Большое внимание исследуемому вопросу уделял и Д.И. Мейер [10, с. 8] Из сущности мнений этого ученого исходит, что каждое, имеющее право, является субъектом и каждое, не обладающее правом является объектом. Поэтому по данному вопросу хотелось бы отметить, что законодательно принятым правилом в налоговых правоотношениях, основным фактором, выступают субъект и объект налогообложения, как элементов структуры налогового права.

Так как у налогоплательщика налоговые обязанности возникают в связи с получением им дохода (прибыли) или в случае наличия у него иных объектов налогообложения по основаниям, установленным законами.

В целях уточнения налогового обязательства законодательство устанавливает следующие основные элементы налогообложения: (а) налогоплательщик (субъект налога); (б) объект и источник налогообложения; (в) единица налогообложения; (г) налоговая ставка (норма налогового обложения); (г) налоговые льготы; (д) сроки оплаты; (е) бюджет или внебюджетный фонд, в который зачисляется налоговый оклад. [13, с. 96] Здесь можно соглашаться с мнением Ю.А Крохиной, где отмечает, что основные элементы определяют фундаментальные, сущностные характеристики налога, которые формируют основное представление о содержании налогового механизма [7, с. 52].

Поэтому в статье 14 НК РТ установлено, что «субъектами налоговых отношений являются лица, прямо или косвенно участвующие в налоговых отношениях, имеющие права и обязанности, действия или бездействие, которых приводит к возникновению налоговых обязательств».[4] Все лица, которые имеют отношения прямого или косвенного и участия в налоговых правоотношениях, считаются субъектами налоговых правоотношений, соответственно на них возложена, налоговым законодательством обязанность. Исходя из этого, все, кто имеет отношение к налоговым обязательством или имеет доходы, не зависимо от формы их приобретения, обязаны платить, государственные пошлины и сборы, установленные

законодательством. Подтверждением этому выступает 45 статья Конституции страны: «уплата налогов и сборов, определяемых законом, является обязательной»[1] и 9 статья Налогового кодекса Республики Таджикистан, где предусмотрено «все субъекты налоговых правоотношений обязаны уплачивать установленные налоги и соблюдать нормы налогового законодательства».[4]

Объектом является имущество, действие, результат действия или другое обстоятельство, имеющее стоимостную, количественную или физическую характеристику, с наличием которого в соответствии с налоговым законодательством возникает налоговое обязательство у налогоплательщика. Каждый налог имеет самостоятельный объект налогообложения.(27 ст. НК РТ).

Из истоков приведенных фактов и определений вытекает, что субъект и объект налоговых правоотношений взаимосвязаны между собой и их регулирует правовые механизмы с помощью юридических средств, создающих специальное направление, которым является налоговое право. «Как система юридических средств, механизм правового регулирования обеспечивает необходимое воздействие на общественные отношения»[2, с. 79], безусловно, и налоговые правоотношения. В данном контексте надо отметить, что до сих пор единство взглядов по вопросу о сущности юридических средств не достигнуто и признаваемое всеми научное определение данных феноменов до настоящего момента не выработано.[16] Негативным фактом можно считать то, что конкретного понятия «юридические средства» в научной литературе до сих пор не имеется.

Однако, по мнению некоторых ученых юристов, в соответствующей юридической литературе дается следующее определение, юридические (правовые) средства – это взятая в единстве совокупность правовых установлений (инструментов) и форм правореализационной практики, с помощью которых удовлетворяются интересы субъектов права, и обеспечивается достижение социально полезных целей. Юридические средства можно классифицировать по предмету правового регулирования на уголовно-правовые, гражданско-правовые, административно-правовые, финансово-правовые и т.п. [16]

Как было нами выше отмечено целям правового регулирования механизмов в налоговых правоотношениях является обеспечение и упорядочение общественных отношений, где гарантируются справедливые последствия и удовлетворяются интересы государства, учитывается социальное положение общества, а также интересы налогоплательщиков. В данном контексте, речь идет о финансово-экономической базе, где государство ограничивает свое вмешательство в деятельность налоговых субъектов. Государству следует обеспечить реализацию провозглашенных Конституцией гарантий, защищать интересы налогоплательщиков и самого государства, в первую очередь, правовыми методами.

Поэтому роль правового механизма как главного специфического фактора в регулировании налоговых правоотношений заключается в организации сбора налогов, пошлин с целью пополнения государственного бюджета.

Значение налогово-правового механизма с его подобающими элементами проявляется в том, что правильно, четко и разумно выбранная налоговая политика (законодательство):

• стимулирует рост социально-экономического положения государства, развитие фондов и государственного бюджета, что также позволяет государству выполнят свои внутренние и внешние задачи и обязанности перед обществом;

• способствует развитию инфраструктуры, материального и культурного уровня развития регионов, позволяющие использование местных ресурсов, производства и т.д.;

• превращая государство в мощный субъект экономической деятельности, способствует упрочению его правового статуса, укреплению, стабильности и безопасности.

Отсутствие хотя бы одного элементов не позволит законодательно закрепить отдельный налог, сбор или пошлину.

Нельзя не отметить тот факт, что главная ответственность за обеспечение эффективной реализации налогово-правового механизма ложится на государство и его уполномоченные органы. В соответствии законодательством РТ уполномоченными органами являются Министерство финансов Республики Таджикистан, Министерство экономического развития и торговли, Национальный банк Таджикистана, Налоговый комитет и Таможенная служба при Правительстве Республики Таджикистан. Как известно в соответствии со статьей 3 НК РТ правовое регулирование обязательных платежей определяется особенностями компетенции органов государственной власти и управления по установлению, освобождению, изменению и отмене налогов, что осуществляется путем внесения изменений и дополнений в настоящий Кодекс и (или) в законодательные акты, предусмотренные частью 10 статьи 1 Налогового кодекса страны, а также четким закреплением всех элементов, характеризующих налог как целостный совершенный механизм. Законодательные акты по отдельным налогам и сборам отличаются относительно стабильной, традиционной структурой. В качестве их составных частей ее выступают элементы правового механизма налога или сбора. При этом необходимо исходить из того, что регулирование правового механизма налога осуществляется путем закрепления императивного набора элементов, определяющих содержание и особенности реализации налоговой обязанности.[7, с. 51]

Установленное положение ст. 26 НК РТ определяет, что «налог считается установленным только в том случае, когда налогоплательщик, льготы и все элементы налога определены кодексом, а также принятыми на его основании подзаконными нормативными правовыми актами, а именно:

объект налогообложения; налоговая база; налоговая ставка; налоговый период; порядок исчисления налога; порядок подачи налоговой отчётности; порядок уплаты налога, ответственность при необходимости.

При установлении налога могут также предусматриваться налоговые льготы и основания для их применения субъектами налоговых правоотношений.

По исследуемой теме также надо отметить, что еще в Древней Греции принимались законы, содержавшие в себе элементы таких механизмов [6, с. 41]. Поэтому налоговые механизмы на основе своих элементов выступают как инструмент реализации государственной политики в сфере налогов и финансов, которые в свою очередь состоят из методов, способов и показателей, с помощью которых реализуется налогово-финансово-правовая политика государства.

Как отмечают некоторые отечественные ученые экономисты «налоговый механизм — это форма проявления налоговых отношений, он представляет собой формы, виды и методы организации налоговых правоотношений, используемых государством для проведения налогово-правовой политики».[12, с. 175]

Юткина Т.Ф., раскрывая содержание налогового механизма, включающего разный спектр отношений, пишет: «Налоговый механизм – это понятие методологического и, лишь, затем методического порядка, вследствие чего ему свойственно двоякое содержание». [8, с.83-84]

Автор рассматривает содержание налогового механизма с широких (общетеоретических) и узких (практических) позиций, где далее, пишет, что: «…Во-первых, налоговый механизм – это область налоговой теории, трактующей это понятие в качестве организационно – экономической категории, а, следовательно, как объективно необходимый процесс управления перераспределительными отношениями, складывающимися при обобществлении части созданного в производстве национального дохода». [8, с.139] По ее мнению, налоговым механизмом вносит свои коррективы в концептуально определяемые сферы налогового планирования, регулирования и контроля. С этой точки зрения, Т.Ф. Юткина считает, что налоговый механизм должен рассматриваться и в качестве свода конкретных налоговых действий, т.е. в узком смысле слова.

По словам Т. Шарифзода, налог служит юридическим механизмом, перед которым не ставится цель по сбору какой-либо конкретной суммы государственных доходов, которая смогла бы покрыть все необходимые затраты. Несмотря на то, что прогнозируемые затраты государства на будущий период можно рассчитать заранее, эти расчеты не влияют на то, сколько страна получит налогов со своих граждан. Сумма, которую получит государство в процессе сбора налогов, полностью определяется правилами, закрепленными в налоговом законодательстве, соответственно, эта сумма может быть неограниченной.[14, с. 60-61]

По нашему мнению, налоговые механизмы – это особенная часть налоговых отношений, поэтому правовые нормы способствуют владению

полнотой полномочий для регулирования, выявления и предотвращения проблем в реализации налоговой политики государства.

Так как налоги сами по себе не собираются, для их эффективности необходимо наличие разумно принятого законодательства, в положениях которого ясно и четко должны быть отражены суть налоговых правоотношений, а также устойчивая государственная политика и механизм ее реализации управления, что в совокупности является гарантом пополнении государственного бюджета.

С трудом выполняющиеся налоговые обязательства по видам налогов, результаты проводимых проверок налоговых и других органов страны, являются доказательством того, что финансовая и налоговая грамотность субъектов налоговых правоотношений, структура, взаимодействие деталей налогового механизма для пополнения государственного бюджета недостаточно отработаны, не учтены такие факторы как национальный менталитет, налоговое бремя, в конце концов, обстоятельства и экономический потенциал местности. Налоговая политика страны может различаться в зависимости от конкретного исторического периода и от конкретных обстоятельств, а также от социально-экономических условии жизни населения каждого государства.

Соответственно здесь надо исходить из детального анализа доктринальной, правотворческой, правоприменительной, правоинтерпретационной и воспитательно-обучающей формы. Особой значимостью для выстраивания и осуществления правовой политики обладают ее принципы, которые выступают ориентирами, «маяками» для качественного проведения научно обоснованной, последовательной и системной деятельности в сфере повышения эффективности налоговых механизмов и их правового регулирования.

Российские ученые А.В. Аронов., В.А. Кашин в своих научных трудах отмечают, что уклонения от налогов приведет к нестабильной экономической и политической ситуации в государстве, невозможность выполнят государством внутренние функции перед обществом. Ужесточение борьбы со схемами, изменение законодательства нарушают стабильность и побуждает участников к изобретению новых схем, где приводит к удорожанию содержания государственных институтов и самых схем, что в конце концов в масштабах страны приводит к ухудшению экономической ситуации, так как средства расходуются не на создание материальных благ.[9, с. 568]

Поэтому только методологический подход и научное направление в центрt правовой системы способствуют реализации правовых норм, эффективному сбору налогов и пошлин.

Любая юридическая норма, как бы блестяще она не была разработана, не имеет права на существование, если реально не воздействует на регулирования общественную жизнь. Из этого выходит, что вновь принятые нормы, методы и механизмы-ничто, если их положения не находят своей реализации в регулировании налоговых правоотношений.

Сами по себе налоговые правовые нормы в этом случае являются лишь выражением абстрактной возможности и долженствования по отношению к действительному поведению субъектов налоговых отношений. Поэтому реальное содержание регулятивных свойств может проявиться лишь через процесс реализации. Иначе говоря, неправильное действие деталей налогово-правовых механизмов, которые не наполнены нормами и живым практическим содержанием, связанным с исполнением налоговых обязательств субъектами налоговых правоотношений, теряют свое значение в реализации налогово-правовых механизмов, как фактора обеспечения налоговой и финансовой политики государства. Только те налогово-правовые механизмы позволят достигнуть того результата, которые по-нашему мнению был бы практически реализован в самой стране со всеми подобающими процессами, прошедшими через призму налоговых правоотношений.

Исходя, из этого, мы также придержемся тем доводам, суждениям и размышлениям многих ученых, которые до сегодняшнего дня считают, что формирование и реализация налогово-правовой политики должны осуществляться только с применением отечественных налоговых механизмов, которые были обобщены и отработаны национальным законодательством и реализованы в практике налоговых органов страны.

Исследование теоретических аспектов налогово-правовых механизмов имеет значение не только для практического применения норм в данной отрасли, но в основном от его результатов зависит и его эффективность пополнение бюджетов разных территориальных уровней.

Несмотря на то, что налогово-правовые механизмы имеют глубокое происхождение по своей истории существования и политики применения, их значение не далеко от их действительной функции и процесса развития.

Достаточно здесь вспомнить, что Государственная налоговая инспекция Министерства финансов Таджикской ССР была создана в соответствии с постановлением Совета Министров Таджикской ССР от 28 февраля 1990 года №36. Она имела подведомственные налоговые инспекции по областям, городам и районам, которые и ныне также составляют элементы единой эффективной организационной системы контроля, за соблюдением налогового законодательства. Из этого следует, что, создавая свою новую налоговую систему, Таджикистан опирался с учетом исторической преемственности на имеющиеся организационную структуру и акты налогового законодательства.

Далее финансово-правовая политика в этот период преследовала цель: придать налоговой системе стройный и системный характер, уточнить правоотношения между государством и налогоплательщиками, уточнить размер налогового обязательства и формы ее исполнения, способы налогового регулирования поведения хозяйствующих субъектов. Отличительной особенностью этого периода является завершение начальной модели формирования налоговой системы, отвечающей особенностям переходной экономики и национальным интересам

республики. Этому способствовало дальнейшее совершенствование правовой базы налогообложения, укрепление организационной структуры управления налоговой деятельностью, предусматривающей системы подготовки работников налоговых органов.[13, с. 89]

Именно поэтому исследование налогово-правовых механизмов, где основной направленностью и предназначением является подчинение ситуации налогового бремени и положения субъектов налоговых отношений определенной политике и нормативно-правовым актами, правилами налогообложения установленными государством и уполномоченным им органами, все это приобретает актуальность, что в свою очередь актуализирует необходимость проведения исследования в этом направлений.

Например, глава 48 НК РТ регламентирует налогообложение недвижимого имущества четко определяет основные элементы налога, а также механизм взимания налога на недвижимое имущество. Но проблема заключается в том, что в этих нормах не придерживается принципы социальной справедливости, то есть не зависимо от качества и состояния материала недвижимое имущество, элементы налогообложения остаются неизменными, налог взымается в соответствии статьи 348 НК РТ от занимаемой объектом недвижимости площади и целей его использования, в процентах от показателя для расчетов, с учётом региональных коэффициентов в разрезе городов и районов. А по природе налога она должно взыматься, смотря на себестоимость имущества, но не занимаемую площадь, или города, так как согласно, статьи 17 Конституции «Все ровны перед законом и судом». Потому что существует недвижемые имущества, усадьба, которые построены на жжёных кирпичах, глинах или других материалах, которые должны отличатся по ставке и меры взимания. Также существует некоторые другие проблемы, которые не учитываются при налогообложении, такие как по земельным кадастровым оценкам. Объектом налогообложения земельным налогом являются земельные участки населенные пункты, земли вне населенных пунктов, с учётом качества, кадастровой зоны земель, назначения использования и экологических особенностей земельных участков, принадлежность которых определяется земельным законодательством Республики Таджикистан. Такие как орошаемые земли, машинное орошение или неорошаемые земли, богарные и т.д., так как все это во времени земельных налогообложений играет роль. Налоговой базой для исчисления земельного налога является площадь земельного участка, указанная в документах, подтверждающих право землепользования, или площадь земельного участка, которым фактически пользуется (распоряжается) землепользователь, за исключением земли, освобожденной от налога.

Потому, что согласно установленным положением статьи 12 Конституции государства гарантирует, равноправие и правовую защиту всех форм собственности. Исходя, из приведенных фактов и доводов можно надеяться, на то, что в дальнейшем этот вопрос с улучшением

экономической положений страны разрешится. Как показывает зарубежный опыт, процесс налогообложения недвижимого имущества в этих странах поставлен по другому методу. Международная практика показывает, что доля поступлений налога на недвижимое имущество в налоговых поступлениях многих стран невелика (от 1,2 до 12,4%).

Литература:

1. Конституция Республики Таджикистан была принята 6 ноября 1994 года путем всенародного референдума. Таким же путем в неё были внесены изменения и дополнения 26 сентября 1999, 22 июня 2003 и 22 мая 2016 гг.

2. Венгеров А.Б. Теория государства и права.. Ч. 2. Теория права. Т. 1. - М.: Юристъ, 1996. -С. 79.

3. Злобин Н.Н. Дис. … канд. юрид. наук: 12.00.14 – административное право; финансовое право; информационное право / Н.Н. Злобин; РПА Минюста РФ. – М., 2003. – 252 с.

4. Закон Республики Таджикистан о принятие Налогового кодекса Республики Таджикистан №1844 от 23.12.2021 г.

5. Куксин Н.И. Налоговая политика России: теоретический и историко-правовой анализ. -Дисс. … д-ра юрид.наук, 2003. -С.83

6. Матузов Н.И., Малько А.В. Политология для юристов: Курс лекций. – М.: Издательство «Юристь», 1999. – С. 41.

7. Налоговое право России : учебник / отв. ред. Ю.А. Крохина 3-е изд., испр. И доп. – М.: Норма, 2008. – 752 с.

8. Налоги и налогообложение: учебник [Текст] / Т.Ф.Юткина. - 2-е изд., перераб. и доп. - М.: «ИНФРА-М», 2003. - С.83-84.

9. Налоговая политика и налоговое администрирование : учеб. пособие. – М. : Экономисть, 2006. – 591 с.

10. Публично-правовые образования как субъекты гражданского права и участники обязательственных правоотношений / Р.Р. Абдулвагапова – Казань : Познание, 2008. – 80 с.

11. Теория налогов: Учеб. / Н.Е. Заяц. – Мн.: БГЭУ,2002. -С.80. -220 с.

12. Улугходжаева, Х.Р. Проблемы совершенствования налогового механизма в условиях обеспечения экономического роста [Текст] / Х.Р. Улугходжаева. - Душанбе: «Ирфон», 2011. - 175 с.

13. Хаитов С.П. Становление и развитие налогового законодательства в Таджикистане (вторая половина XIX - начало XXI вв.). – Дисс. … канд. юрид. наук. – Душанбе, 2011. -С.89. – 207 с.

14. Шарифзода Т. Налоговая функция Республики Таджикистан на современном этапе. Дис. канд. юрид. наук. по специальности 12.00.01 – Душанбе, 2019. С. 60-61.

15. https://studfile.net/pre (Электронный ресурс: дата обращения 27.04.2023 г.)

16. https://studfile.net/preview/10079721/page2 (Электронный ресурс: дата обращения 26.04.2023 г.)

17. https://studfile.net/preview/5662225/page:34 (Электронный ресурс: дата обращения 26.04.2023 г.)

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИЮ МЕТОДОЛОГИИ ТАШАККУЛ ВА РУШДИ ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Ҳакимов Саъдулло Назриевич - *муаллими калони кафедраи таҳлили иқтисодии, ДДМИТ*

Саидзода Абдулло - *унвонҷӯи Академияи миллии илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон.*

Дар мақола масъалаҳои асосии назариявию методологии рушди фаъолияти соҳибкорӣ ва механизмҳои фаъолгардонии соҳибкорӣ дар деҳот барраси гардидааст.

Калидвожаҳо: *Соҳибкорӣ, шуғли аҳолии деҳот, фаъолияти сармоягузорӣ, иқтисоди миллӣ, фаъолияти инноватсионӣ, буҳронҳои иқтисодӣ.*

Дар шароити иқтисоди бозорӣ соҳибкорӣ накши муҳимро мебозад ва бахши назарраси маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ва шуғли аҳолии деҳотро таъмин менамояд. Қобилият ва самаранокии он барои мутобиқшавӣ ба муҳити дохилӣ ва берунии зудтағйирёбанда, шароити бозор, имкониятҳои озмоиши ғояҳои пайдошаванда ва навовариҳои онро барои доираи васеи сокинони деҳот ҷолиб сохт. Баъд аз гузариш ба иқтисодиёти бозорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон як зумра ислоҳотҳои муҳим ва мақсадноки иқтисодӣ гузаронида шуд, ки ба пешрафти босуботи як қатор ҷанбаҳои ҳаётан муҳими иқтисоди миллӣ, аз ҷумла соҳибкорӣ такони ҷиддӣ доданд. Дар ин давра баҳри расидан ба истиқлолияти иқтисодӣ бисёр мушкилот ва монеаҳо бартараф карда шуда, ба оғози иқдомҳои бузурги бунёдкорона ва дигаргуниҳои куллии иқтисодию иҷтимоӣ, баровардани мамлакат аз бумбасти коммунакатсионӣ ва таъмини бехатарии озуқаворӣ ва ғайраҳо замина гузошт. Ҳанӯз аз эҳдои сулҳ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (аз соли 1997), иқтисодиёти мамлакат рӯ ба тараққӣ ниҳод. Давлат рушди босуботи иқтисодиётро таъмин намуда ва ба ин васила баланд бардоштани сатҳу сифати зиндагии мардуми кишварро ҳадафи асосии худ қарор дод. Дар ҳамин замина сиёсати иқтисодии давлат дастгирии ҳаматарафаи соҳибкории истеҳсолиро дар madди аввал гузошт. Чуноне, ки аз суханрониҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон бар меояд «Рушди соҳибкорӣ ва мусоидати ҳамаҷониба ба фаъолияти он аз ҷумлаи вазифаҳои аввалиндараҷаи Ҳукумати мамлакат аст, зеро соҳибкории хурду миёна, хусусан соҳибкории истеҳсолӣ яке аз омилҳои муҳими баланд бардоштани сатҳу сифати зиндагии мардуми кишвар ва заминаи боэътимоди таъмини рушди босуботи иқтисодиёти миллӣ, афзун намудани табақаи миёнаҳол ва ҳалли масъалаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ мебошад»[2.с 255].

Ҳангоми муайян кардани моҳияти соҳибкорӣ, ба ақидаи олимони ватанӣ ва хориҷӣ, такя карда мешавад. Маҳз, андешаи олимони ватанӣ ва хориҷӣ барои дарк, хулосабарорӣ ва муайян намудани мафҳуми соҳибкорӣ зарур мебошад. Соҳибкорӣ мавзӯи таҳқиқоти олимони зиёди давраҳои гузашта ва муосир мебошад, ки феълан масъалаҳои моҳият, вижагиҳои идоракунӣ, саҳми он ба иқтисодиёт, мушкилот ва омилҳое, ки самараи рушди онро паст мекунанд, амиқ омӯхта шудаанд.

Дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Осиёи Миёна соҳибкорӣ ва хусусиятҳои он мавқеъи худро дар давраҳои гузашта низ дошт. Ташаккулёбии он дар шакли тиҷорат ва ҳунарҳои мардумӣ ҳанӯз аз даврони қадим сарчашма мегирад. Аввалин соҳибкорон савдогарони хурд ва харидорон баҳисоб мерафтанд. Роҳи Абрешим, ки аз қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мамлактҳои ҳамсоя мегузашт барои рушди соҳибкории тиҷоратӣ мусоидат менамуд [3.с 56].

Масалан, якчанд аср пеш ҳунармандони Осиёи Марказӣ ва аз он ҷумла ҳунармандони Тоҷикистон, матоъҳои шоҳӣ (бофта) ва молҳои заргарӣ итеҳсол намуда, ба мамолики хориҷи барои фурӯхтан мебурданд. Чунин тағйиротҳои иқтисодие, ки бо истеҳсолу фурӯши молҳо вобастагӣ доштанд, дар минтақаҳои ба Роҳи Арбешим тааллуқ дошта, дида мешуданд ва инро бешубҳа фаъолияти соҳибкорӣ номидан мумкин аст.

Маҳсули ҳунарҳои дастии ҳунармандони тоҷик, ки ба соҳибкорӣ машғул буданд, на танҳо дар Осиёи Марказӣ, балки дар қитъаи Осиё ба шумор рафта, дар Ҳинд, Чин, Аморати Араб, Муғулистон, Русия, Тотористон ва ғайра дида мешуд. Дар асрҳои XIX ва XX дар Хуҷанди бостонӣ дӯзандагӣ яке аз шохаҳои асосии касбу ҳунар ба шумор мерафт. Тибқи маълумоти таърихӣ соли 1895 дар бозори Панҷшанбе ва атрофи он 23 дӯкони дӯзандагӣ мавҷуд буд. Дар ин дӯконҳо мардон дӯзанда буданд, занони чевар дар хона кор мекарданд. Дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX соҳаи истеҳсоли сару либоси анъанавӣ ҳунари асосии мардуми тоҷик гардид [2.с 225].

Новобаста аз он, ки калимаи «соҳибкор» ё худ «соҳибкорӣ» дар забони тоҷикии мо аз солҳои 90-уми асри XX ба тарзи васеъ ворид гардидааст, вале мазмунан он ҳам таърихи нисбатан тӯлони худро дорад ва омӯхтани таҷрибаи онҳо барои соҳибкорони имрӯза аз аҳамият холӣ нест. Гузариш ба иқтисоди бозорӣ тағйиротҳои кулли сохтории истеҳсолоти ҷамъиятиро, ки ба бартарафкунии инҳисорот ва тараққиёти рақобат равона карда шудааст, талаб мекунад. Чӣ тавре, ки таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ҳалли ин масъала бе инкишофи соҳибкорӣ, ки дар гуногуншаклии моликият асос ёфтааст, ғайри имкон мебошад.

Калимаи соҳибкорӣ аз забони фаронсавӣ пайдо шудааст[6]. Ин калима бори аввал дар луғати фаронсавӣ бо номи «Луғати ислоҳоти иқтисодӣ (Dictionnaire Universel de Commerce)» пайдо шудааст, ки онро Жак де Брюслон тартиб додааст ва соли 1723 нашр шудааст. Омӯзиши соҳибкорӣ аз охири асри XVII то ибтидои асри XVIII аз ҷониби иқтисоддони ирландӣ-фаронсавӣ Ричард Кантилон, ки барои иқтисодиёти классикӣ асоснок буд, рост меояд. Мафҳуми соҳибкор бори аввал дар асари Р.Кантилон «Очеркҳо дар бораи табиати тиҷорат», ки фаъолияти ӯро бо таваккал пайваст менамояд ибтидо мегирад. Очерк бо инъикоси сарват ва тақсимоти фазои он оғоз меёбад. Мафҳумҳои «соҳибкор», «соҳибкорӣ», «бизнес», «фаъолияти соҳибкорӣ» бо ҳам алоқамандии зич доранд [8.с 16].

Маънои калимаи соҳибкориро «соҳиби кор» ё «миёнарав» ифода менамоянд. Шахсе, ки созиши байни ду шарикро ташкил медод, соҳибкор ҳисоб меёфт. Ба ибораи дигар гӯем соҳибкор ҳамчун миёнарав фурӯшандаю харидорро дарёфта, онҳоро бо якдигар шинос мекард ва барои бастани шартнома шароити хуб мусоид менамуд.

Дар адабиёти иқтисодӣ пажӯҳишгарон ба ин ё он нишонаи истилоҳи - Соҳибкор, ки дар фазои фаъолияти иқтисодӣ шуғл меварзанд, андешаҳои қолиби худро баён кардаанд, аз ҷумла, асосгузори назарияи иқтисодӣ, иқтисоддони маъруфи англис Адам Смит, дар асари машҳури худ «Таҳқиқот оид ба табиат ва сабабҳои пайдоиши боигарии халқҳо» (1776) ба шарҳу тавзеҳи истилоҳи «Соҳибкор» аҳамияти хосса додааст. Бино бар гуфти ӯ - Соҳибкор воқеан шахси сармоядор буда, бо нияти амали намудани ғояи мушаххаси тиҷоратӣ ва гирифтани фоида бо хавфу хатар мувоҷеҳ мегардад, зеро сармоягузорӣ ба ин ё он намуди фаъолияти иқтисодӣ бо омили хавфу хатар бевосита сахт пайванд аст. А.Смит инчунин дар бораи соҳибкор қайд кардааст: Соҳибкор танҳо манфиати хешро мадди назар меорад, судмандии фаъолияташро пайгирӣ мекунад, дар ин ҳолат, ӯ бо ибораи «Дасти ноаён» ба сӯи ҳадафи худ ҳаракат мекунад, гарчанде ҳатто ин раванди тағйирот дар нияташ ҳам набуд. Манфиати шахсиашро пайгирӣ намуда, вай торафт фаъолонатар амал менамояд ва ба туфайли ҳамин тарзу роҳи озоди фаъолияти худ маҳз ба манфиати ҷомеа хизмат менамояд, гарчанде одатан бошуурона ба ин самт майл мекунад . Классикони муосири иқтисоди бозорӣ аз ИМА Кэмпбелл Р. Макконнелл и Стэнли Л. Брю. истилоҳи «соҳибкорӣ» - ро шарҳ дода, чаҳор вазифаи асосии онро, ки бо ҳам алоқаманданд, муайян кардаанд.

Соҳибкор пайвастагиҳои захиравӣ замин, сармоя ва меҳнат ба раванди ягонаи истеҳсоли маҳсулот ё хидматҳоро ба уҳда мегирад.

Соҳибкор вазифаи душворро дар қабули қарорҳои калон дар раванди тиҷорат ба дӯш мегирад.

Соҳибкор-навовар, шахсе мебошад, ки мехоҳад маҳсулоти нави тиҷоратӣ, технологияҳои нави истеҳсолӣ ё ҳатто шаклҳои нави ташкили тиҷоратро ба ҳаёти ҳаррӯза ворид кунад.

Соҳибкор шахсе аст, ки бо таваккал фаъолият мекунад.

Ба андешаи мо вожаҳои «Соҳибкор», «Соҳибкорӣ», «Фаъолияти соҳибкорӣ»-ро бо калимаи англисии (business) бизнес ҳам ифода кардан мумкин аст. Инчунин ин мафҳумҳо масоили баҳсталаб буда, баъзан андешаҳои носаҳеҳ ва мухталиф ҷой доранд. Дар ин росто, ба фикри мо, айни замон зарурат ба аниқу амиқ кардани моҳияти онҳо ва айни ҳол зарурати ворид кардани баъзе тағйироту иловаҳо пайдо шудааст.

Бояд қайд кард, ки дар луғати бизнес мафҳуми «бизнес» аз ду нуқтаи назар муайян карда мешавад. Нахуст, ин фаъолияти ташаббускорӣ ва мустақили иқтисодиест, ки аз ҳисоби маблағҳои худӣ ё қарзӣ бо хавфи худ ва дар зери масъулияти худ анҷом дода мешавад ва ҳадафи асосии он ба

даст овардани фоида ва рушди фаъолияти шахсӣ ва инчунин фурӯши маҳсулот, иҷрои корҳо, расонидани хизмат мебошад. Дувум, ин «корхона, ширкат ё маҷмӯи корхонаҳое мебошад, ки дар натиҷаи амалӣ намудани навъҳои мушаххаси фаъолият фоида ба даст меоранд. Одатан, инҳо корхонаҳои хурду миёнаи аз ҷиҳати иқтисодӣ мустақил мебошанд, ки ба таври маъмурӣ аз давлат ва муассисаҳои дигар ҷудо буда, ба бозор, сохтори шаклгирифта ва ҳаҷми истеҳсолот дар зери таъсири талаботи харидорон ба молу хизматрасонӣ мутобиқ шудаанд».

Дар энсиклопедияи иқтисодӣ дар зери мафҳуми бизнес «фаъолияти тиҷоратӣ дар бахши хусусии иқтисодиёти кишвар» фаҳмида мешавад. Бизнес метавонад аз тарафи якчанд сармоягузор дар доираи як корхона ва ё аз тарафи як сармоягузор дар доираи якчанд корхона ташкил карда шавад. Бинобар ин мафҳуми «бизнес» бо мафҳуми «корхона» шабоҳат надорад ва бо шаклҳои ҳуқуқии идоракунии тиҷорат алоқаманд нест, балки бо сохтори моликияти хусусӣ вобаста аст».

Ҳамин тавр, ишораҳои дар боло овардашударо асос карда, чунин меҳисобем, ки бизнес ин фаъолиятест, ки дар соҳаи истеҳсолот, тақсимот ва фурӯши молу хизматрасониҳо ҳам аз ҳисоби воситаҳои шахсӣ ва қарзӣ барои даст овардани даромад амалӣ карда мешавад, ки он бе навгониҳо бо ҳадафи зиёд намудани сармояи истифодашаванда нигаронида шудааст. Ё ба таври дигар бизнес ҳама гуна навъи фаъолияти иқтисодиест, ки даромад меорад ё дигар манфиатҳои шахсиро дар бар мегирад.

Бояд қайд кард, ки дар луғати калони иқтисодӣ мафҳуми соҳибкорӣ чунин маънидод карда мешавад: «Соҳибкорӣ - ин фаъолияти ташаббускоронаи мустақилонаи шаҳрванд аст, ки барои ба даст овардани фоида ё даромади шахсӣ нигаронида шуда, аз номи худ, дар зери масъулияти амволи худ ё аз ном ва ё масъулияти ҳуқуқии шахси ҳуқуқӣ анҷом дода мешавад» Дар адабиёти иқтисодии ватанӣ мушаххасоти зиёди мафҳуми «соҳибкорӣ» мавҷуд аст. Шарҳи аз ҳама мувофиқ аз нуқтаи назари мо шарҳи омили татбиқи иҷтимоӣ мебошад. Хусусиятҳо ва функсияҳои он аз он иборатанд, ки субъекти фаъолияти соҳибкорӣ, яъне, соҳибкор, омилҳои махсуси истеҳсолотро муттаҳид менамояд.

Дар баробари олимони хориҷӣ иқтисоддонони ватанӣ низ мафҳумҳои соҳибкорӣ, соҳибкор ва бизнесро ба тарзҳои гуногун маънидод намудаанд.

Масалан д.и.и., профессор Комилов С.Ҷ. мафҳуми соҳибкориро чунин тасниф намудааст: «Соҳибкорӣ - ин ташкили фаъолияти мустақилонаи иқтисодӣ, ки барои ба даст овардани фоида нигаронида шуда, ҳамчун раванди босуръати қобилияти соҳибкорӣ мебошад, ки онро ба сифати яке аз захираҳои иқтисодӣ, ки ба рушди фаъолияти иқтисодӣ, инноватсионӣ ва сармоягузорӣ метавон дохил намуд».[19] Ақидаҳои Комилов С.Ҷ-ро мувофиқи мақсад шуморида, илова намудан мумкин аст, ки дар ҳолати татбиқи фаъолияти инноватсионӣ соҳибкор бо истифода аз захираҳои иқтисодӣ ва имкониятҳои сармоягузорӣ метавонад фоидаи зиёд аз фаъолияти соҳибкорӣ ба даст орад. Таърифи зикрнамудаи иқтисодшиноси

боистеъдод Шаропов Ф.Р. оид ба соҳибкорӣ нисбат ба дигар шаҳрҳои муҳақиқони ватанӣ дорои якчанд хусусиятҳои зерини фарққунанда дорад:

1. Сайъу кӯшиши доимӣ ба навоварӣ, ташаббускорӣ ва ихтироъҳои навоварона алоқамандии зиёд дорад.

2. Дарёфт ва қабули қарорҳои ғайриоддӣ, яъне соҳибкор дар қабули қарорҳои саривақтӣ масъул аст ва судмандии фаъолияти ӯ аз тасмимгирӣ ва қабули қарорҳои оқилона вобастагии ҳамаҷониба дорад.

Таҷрибаи чанд соли охир нишон дод, ки қисме аз соҳибкорон дар бухронҳои иқтисодӣ тоб наоварда муфлис ё фаъолияти соҳибкории худро қатъ намуданд. [10.с 30].

Ҳамин тариқ, дар ба хулоса омадан мумкин аст, ки фаъолияти соҳибкорӣ ин иҷрои иқтидори инсонӣ мебошад, ки дар омӯзиши дурусти омилҳои истеҳсолот бо хавфу хатарҳо алоқаманд, ифода ёфтааст.

Ба андешаи мо соҳибкор дар асоси идеяҳои пешниҳод намуда ташаббуси худро оид ба ихтироъкорӣ тавассути истифодаи технологияҳои навтарини муосир истифода намуда, усули гуногунро барои ба даст овардани фоида, ки бо қонунҳои амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон мухолифат намекунад ба анҷом мерасонад. Ҳамин тавр, соҳибкор фаъолияти худро дар асоси қонунгузорӣ бояд чунон пеш барад, ки даромаднокӣ ва фоидаро афзун намояд. Инчунин, соҳибкор фаъолияти маркетингиро ба таври дақиқ омӯхта барои ба фурӯш баровардани молҳои истеҳсолнамуда, аввал вазъи воқеии бозорро хубтар омӯхта, ва дар ин асос муайян намояд, ки бо кадом маҳсулот, дар кадом вақт ва дар куҷо талаботро қонеъ карда метавонад. Дар натиҷа ӯ назар ба соҳибкорони дигар бештар даромад ба даст меорад. Бар иловаи ин, ӯ ҳамеша гирифтори хавфу хатар мешавад, ӯ наметавонад, он тавре ки одатан иҷро мешавад аз хавф дур шавад, баръакс дар ӯ нисбат ба дигарон кӯшиши ба даст овардани даромад бештар мегард.

Адабиёт:

1. Аминов И.А. Предпринимательство./Усебное пособие- Душанбе: «Ирфон», 2007.-12с.

2. Дадобоева М.Н. Нақши ананаҳои миллӣ дар эҳёи ҳунарҳои мардумӣ. /М.Н. Дадобоева.\\Номаи донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б.Ғафуров (маҷалаи илмӣ). Хуҷанд: - 2017 №2(51). С.225.

3. Исмоилов Ш.М. Правовые условия государственной поддержки предпринимательства в Таджикистане [Текст]/ Ш.М. ИсмоиловЭкономика Таджикистана: стратегия развития. 2002. №1. - С. 56.

4. Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон 2005. Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон с. 2005, №3, мод. 124; с. 2012, №7, мод. 690

5. Муродов М.Б. Баъзе проблемҳои рушди ҳунарҳои мардумӣ дар Тоҷикистон / М.Б. Муродов, Д.

6. Пайёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси олӣ “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохили ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон”, 20 апрел соли 2012.

7. Рахимов М.З. Правовые проблемы достижения конечного результата предпринимательской деятельности. Монография [Текст]: 12.00.03/ М.З. Рахимов- Душанбе: «Сино», 1998, - с.22

8. Толибов К.К. Приоритетные направления малого предпринимательства в Республики Таджикистан. дисс … канд. экон. наук [Текст]: 08.00.05/ К.К. Толибов - Душанбе: 2011.- С. 16

9. Ходжаев П.Д. Некоторые особенности предпринимательской деятельности на пасажирском транспорте. Материалы республиканской научно-практической конференции. Развитие малого и среднего предпринимательства в экономике Рестублики Таджикистан: тенденции и проблемы. Душанбе -2014. С.И. «Ахмедов Рӯзӣ» С-95

10. Шаропов Ф.Р. Соҳибкории тиҷоратӣ ва стратегияи рушди он дар Тоҷикистон.-Душанбе: «Ирфон», 2006.-с

11. Шамсиев К.Б. Развитие предпринимательства АПК Таджикистана: монография [Текст]/ К.Б. Шамсиев. - Душанбе: Ирфон, 2007. - 16 с.

12. Қонуни Ҷумҳурии «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», №1107 аз 26 июли соли 2014. // [Захираи электронӣ] – Тарзи дастрасӣ: http://base.mmk.tj/view_sanadholist.php (Санаи муроҷиат 13.03.2019 с).

НИЗОМИ ПУЛӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА МАРҲИЛАҲОИ РУШДИ ОН

Чориева Фариза Махмадназировна - *ассистенти кафедраи назарияи иқтисодии, Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға:734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: 904369799*

Иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун ҷузъи ҷудонашавандаи иқтисоди ҷаҳонӣ ба тағйирёбии вазъи иқтисодиёти берунӣ алоқаманд буда, аз тағйирёбии сиёсати кишварҳои хориҷа, аз ҷумла сиёсати монетарии бонкҳои марказӣ ва сатҳи нархҳои ҷаҳонӣ,низоми пулӣва осебпазири боқӣ хоҳад монд, ки дар шароити муосир равандҳо ва муносибатҳои давлат, новобаста аз вазъи иқтисодӣ ва сиёсӣ бо иқтисодиёти давлатҳои дигар алоқамандии зич дорад, ки яке аз ин омилҳо муносибатҳои сиёсати пулӣ мебошад.

Калидвожаҳо: *Бонк, пул, мол, иқтисодиёт, сиёсати пулӣ, таваррум, сиёсати фоизӣ, истеҳсолот, воҳиди пулӣ, пули миллӣ, ҳаҷми пул.*

ДЕНЕЖНАЯ СИСТЕМА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН И ЭТАПЫ ЕЕ РАЗВИТИЯ

Экономика Республики Таджикистан, как неотъемлемая часть мировой экономики, связана с изменениями состояния внешней экономики, и будет оставаться уязвимой к изменениям политики зарубежных стран, в том числе денежно-кредитной политики центральных банков и уровень мировых цен Экономическая и политическая ситуация тесно связана с экономикой других стран, и одним из таких факторов являются отношения денежно-кредитной политики.

Ключевые слова: *банк, деньги, товар, экономика, денежно-кредитная политика, инфляция, процентная политика, производство, денежная единица, национальная валюта, денежная масса.*

MONETARY SYSTEM OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND THE STAGES OF ITS DEVELOPMENT

The economy of the Republic of Tajikistan, as an integral part of the world economy, is associated with changes in the state of the external economy, and will remain vulnerable to changes in the policies of foreign countries, including the monetary policy of central banks and the level of world prices. The economic and political situation is closely related to the economies of other countries , and one such factor is the relationship of monetary policy.

Key words: *bank, money, commodity, economy, monetary policy, inflation, interest rate policy, production, monetary unit, national currency, money supply.*

Пайдоиш ва ташаккулёбии низоми пулӣ марҳила ба марҳила ҷудо карда шудааст. Бо рушди муносибатҳои пулӣ-молӣ ва истеҳсолоти капиталистӣ, дар низоми пулӣ дигаргуниҳои назаррас ба амал омад. Аз давраҳои аввали пайдоиши низоми пулӣ бар меояд, ки низоми пулии молӣ, низоми пулии филизӣ ва низоми пулии қоғазӣ арзи вуҷуд карда, дар шароити ҳозиразамони муоссир низоми пулии қоғазию қарзӣ низ пайдо гардидааст.

Тақсимоти ҷамъиятии меҳнат дар навбати зарурати мубодилаи маҳсули меҳнат, яъне мол талаб кард, зеро сарфи назар аз истеҳсоли як ё якчанд намуди маҳсулот аз тарафи шахси алоҳида ҳар як фард ба садҳо намуди маҳсулот эҳтиёҷ дорад ва он пурра ё қисман бояд қонеъ гардонида шавад. Ҳамин тариқ, зарурати мубодилаи мол байни шахсони алоҳида, гурӯҳи одамон ва пешрафти истеҳсолот ба миён омад.

Ин мубодилот аз шакли оддӣ - ивази як намуди маҳсулот ба дигар намуди он то ба дараҷаи олии муомилот - истифодаи **пул** омада расид. Дар зинаи аввали муомилот як мол ба моли дигар иваз карда мешуд.

Моле, ки қобилияти ба ҳар моли дилхоҳ иваз шуданро дорад, ҳамарзиш (эквивалент)-и умумӣ номида мешавад. Пул ҳамчун ҳамарзиши умумӣ аз давраи пайдошавиаш чунин вазифаҳои бо ҳам алоқамандро иҷро мекунад:

ченаки арзиш

воситаи муомилот;

воситаи пардохт;

воситаи андӯхт

пулҳои ҷаҳонӣ.

Низоми пулии Ҷумҳурии Тоҷикистон мутобиқи талаби Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон низоми пулии кишвар аз ҷониби Президенти он муайян карда мешавад.

Низоми пулии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷузвҳои зерин иборат аст:

- Номи воҳиди пулӣ. Дар давлатҳои пешинаи тоҷикон асосан номҳои «динор», «дирам», «фулус», «рубл» (ҳангоми дар ҳайати Иттиҳоди Шӯравӣ будани кишварамон), «рубли тоҷикӣ» (солҳхои 1995-2000) истифода шудаанд. Пули миллии ҳозира - «сомонӣ» аз моҳи октябри соли 2000 дар муомилот буда, бахшида ба 1100-солагии давлати Сомониён ва дар асоси қарори комиссияи давлатӣ (соли 1992) номгузӣ шудааст. Мувофиқи

талаботи қонун «Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон» сомонӣ воҳиди ягонаи пулии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Тартиби таъмин намудани воҳидҳои пулӣ, воҳидҳои пулии дар муомилот буда бо захираҳои молӣ, тиллоӣ, филизҳои қиматбаҳо, қоғазҳои қиматнок ва пулӣҳои озод табдилшавандаи Бонки миллӣ ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таъминанд. Дар ҳолати пайдо шудани зарурати қарздиҳӣ ба ҳукумат Бонки миллии Тоҷикистон гарави онро дар шакли қоғазҳои қиматнок талаб мекунад, яъне ин гуна қарзҳо бо қоғазҳои қиматнок таъмин мебошанд.

Механизми эмиссионӣ, Бонки миллии Тоҷикистон ягона сохтори эмиссионии мамлакат мебошад. Танҳо ҳамин сохтор ҳуқуқи чоп, ба муомилот баровардану аз муомилот гирифтани воҳидҳои пули миллиро дорад. Ин талаби Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон» буда, иҷрои он аз ҷониби Бонки миллии Тоҷикистон таъмин карда мешавад.

Тартиби ба муомилот баровардану аз муомилот гирифтани сомонию дирам мувофиқи дастурамалҳои Бонки миллии Тоҷикистон амалӣ мегардад.

Сохтори ҳаҷми пули дар муомилот буда, сохтори зарурии пулҳои миллии дар муомилот буда аз ҷониби идораи амалиёти кассавии Бонки миллии Тоҷикистон таъмин карда мешавад. Дар асосӣ таҷрибаи чандинсола кормандони идора сохтори пулҳои накдию ғайринакдӣ ва воҳидҳои алоҳидаи сомонию дирамро барои таъмини дурусти муомилоти молӣ муайян намудаанд ва риояи онро таъмин менамоянд.

Банақшагирии гардиши пул бо мақсади пешбинии вазъи иктисодии кишвар, идораи амалиёти кассавии Бонки миллии Тоҷикистон дар асоси маълумоти аз бонкҳои тиҷоратӣ гирифта нақшаи гардиши хазинавиро тартиб медиҳад, ки барои муайян намудани сохтори асосноки ҳаҷми пули дар муомилотбуда ва таъмини иҷрои нишондиҳандаҳои дар барномаи иқтисодии мамлакат пешбинишуда зарур аст.

Механизми танзими муомилоти пулию қарзӣ, бонки миллии Тоҷикистон дар асоси талаби қонунҳо оид ба Бонки миллии Тоҷикистон ва бонкҳою фаъолияти бонкӣ воситаҳои зерини идоракунии муомилоти пулию қарзиро, ба монанди каму зиёдкунии фоизи қарз, қабули меъёрҳою назорати риояи онҳо, маҳдудкунии ҳаҷми қарз ва ғайра истифода мсбарад.

Тартиби муайян намудани қурби пули миллӣ, аз чанд тартиби муайян намудани қурби пули миллӣ (нисбат ба пулӣи алоҳида, масалан, евро; нисбат ба сабади пулӣҳо, қурби озод шинокунанда ва ғайра) Бонки миллии Тоҷикистон роҳи дар бозори озод муайян намудани қурби сомониро нисбат ба доллари амрикоӣ интихоб намудааст.

Қобили қайд аст, ки яке аз ҷузъҳои асосии низоми пулӣ, пул ба шумор меравад, бинобар ин сабаб тағйир ёфтани шакли он ба тағйир ёфтани низоми пулӣ оварда мерасонад. Инчунин як чизро ба назар гирифтан лозим аст, ҳар мамлакате, ки ба сӯи иқтисоди бозории муосир роҳ меёбад, бояд дар танзими иқтисодиёти давлат накши назаррас дошта бошад, яъне

ин бо воситаи пул ва муомилоти пул, ки унсурҳои асосии механизми танзими давлатӣ мебошанд, ки бо истифода аз он давлат метавонад дар пешрафти иқтисодиёт ва иҷтимоиёт саҳм гузорад, амалӣ мегардад. Агар давлат механизми дурусти ягона дар танзими низоми пулӣ надошта бошад, он гоҳ метавонад тамоми самтҳои иқтисодиёти кишварро хароб созад.

Дар ҳар як кишвар воситаи асосии мубодила ва муайянкунандаи арзиши ҳамагуна молу маҳсулот ва хизматрасонӣ бо пул ифода ёфта, дар хариду фурӯши маҳсулот, ҷамъоварӣ ва афзоиши сарват имконият фароҳам меоварад.

Моҳияти пул дар пайвандҳои раванди такрористеҳсолӣ асос ёфта, унсури пешбаранда, зарурӣ ва қисми таркибии фаъолияти иқтисодии ҷомеа ба ҳисоб меравад ва барои устувор гардонидани муносибатҳои молиявӣ хизмат менамояд.

Оиди моҳияти пул ақидаҳои гуногун мавҷуд аст. Аз ҷумла, И.Д. Мацкуляк қайд мекунад, ки пул ин «моли махсусест, ки ҳама намуди молҳо бо он иваз карда мешавад. Пул маҳсули махсус ба ҳисоб рафта, нақши эквиваленти универсалиро мебозад, ки дар навбати худ метавонад талаботҳои соҳиби худро қонеъ гардонад ». [10. с 7] Эдвин Долан пулро ҳамчун "забони бозор" тавсия намудааст, яъне фаъолияти тиҷоратӣ асосан аз намудҳои гуногуни пардохтҳои пулӣ иборат мебошад, ки ин пулҳо аз ҷониби касе бароварда ё ин ки қабул шудаанд [3. с 12]. Инчунин нарх низ дар муносибатҳои бозорӣ нақши назаррас дорад, чунки арзиши молҳо, хизматрасониҳо ва уҳдадориҳои молиявии оянда бо пул ифода меёбанд.

Иқтисодчии дигар Бенджамин Бернарке мегӯяд, ки моҳияти пул дар “дороиҳои иқтисодӣ асос ёфта, пардохтҳо метавонанд ҳам бо пули нақд ва ҳам пулҳои ғайринақдӣ амалӣ гарданд” [2].

Олими дигари амрикоӣ Грегори Менкью оиди моҳияти пул чунин гуфтааст: “пул ин маҷмӯи дороиҳое мебошад, ки одамон барои хариди молу маҳсулот ва пардохти дигар намуди хизматҳо аз он мунтазам истифода мебаранд" [3. с 736].

Стэнли Брю ва Кэмпбелл Макконелл моҳияти пулро чунин шарҳ додаанд: "он чизе, ки фурӯшанда аз харидор ҳангоми пешниҳоди мол ва хизматҳо батаври маъмул қабул мекунад, пул мебошад" [7.с 265]. Дар асоси таҳлили адабиётҳои иқтисодӣ, асарҳои олимони ватанию хориҷӣ ба хулосае омадан мумкин аст, ки пул – ин як воситаи муомилот буда, арзиши ҳамаи молҳо бо он муайян мегардад, яъне воситаи муҳими пешбаранда дар хариду фурӯши мол ба ҳисоб меравад. Дар ҳақиқат, пул молест, ки ҳамчун эквиваленти универсалӣ амал карда арзиши ҳамагуна молҳо бо он инъикос меёбад.

Пул яке аз ихтирооти бузургтарини инсоният ба ҳисоб меравад. Чӣ тавре, ки аз назарияхо бар меояд пул 7-8 ҳазорсол пеш, аниқтараш дар асрҳои II-III пеш аз мелод дар Вавилони қадим пайдо гардидааст [14.с 140]. Таърих аз он гувоҳӣ медиҳад, ки дар рафти эволютсия шакли пул аз пулҳои молӣ ба пулҳои филизӣ аз пулҳои филизӣ ба пулҳои қоғазию филизӣ аз

инҳо ба пулҳои қоғазию қарзӣ шакл гирифта, то ба замони муосир омада расидааст.

Ба пулҳои моли инхо дохил мешаванд: ангишт, нон, пусти чорво, табар ва ғайраҳо.

Ба пулҳои филизӣ инҳо дохил мешаванд: металҳои биринҷӣ, оҳан, мис, нуқра, тилло, платина.

Ба пулҳои қоғазию филизӣ инхо дохил мешаванд: банкноттахо, пулҳои қоғазӣ ва тангаҳои сикказадашуда.

Ба пулҳои қоғазию қарзӣ инҳо дохил мешаванд: чекҳо, васиқаҳо, вомбаргҳо ва ғайра.

Аз гуфтаҳои боло ба хулосае омадан мумкин аст, ки ҳар як мамлакатро зарур аст, ки низоми пулии худро доро бошад.

Олими ватанӣ Раҳимзода Ш.М. дар китоби худ "Муомилоти пул ва қарз" оиди низоми пулӣ чунин қайд намудааст. "Тартиби ба конунхо асосёфтаи ташкилу танзими муомилоти пулӣ аз ҷониби давлат низоми пулӣ ном дорад" [13.с 256].

Ба ақидаи Белоусов Д.С. «Низоми пулӣ як шакли ташкилии муомилоти пулӣ мебошад, ки дар давлат таърихан рушд карда ва бо қонунҳо асосёфта, раванди доимии гардиши пулро ҳамчун воситаи муомилот ва пардохт таъмин менамояд" [1].

Низоми пулӣ – ин дастгоҳи муомилоти пулӣ дар кишвар мебошад, ки таърихан рушд ёфта ва бо қонунгузории миллӣ сабт шудааст. Он дар асрҳои 16 - 17 ҳангоми пайдоиш ва таъсиси истеҳсолоти капиталистӣ, инчунин дар давлати мутамарказ ва бозори миллӣ ташаккул ёфтааст.

Қайд кардан ба маврид аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қонун «Дар бораи низоми пулии Ҷумҳурии Тоҷикистон» соли 1993 қабул гардида буд, ки он соли 1996 беэътибор дониста шуд.

Айни замон низоми пулии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон" ва дигар қонунҳои амалкунандаи Ҷумҳурии тоҷикистон ба роҳ монда шудааст. Дар қонуни мазкур қайд карда шудааст, ки «Низоми пулии Ҷумҳурии Тоҷикистон воҳиди расмии пулӣ, ташкил ва танзими муомилоти пулиро дар бар мегирад»[6.с 210].

Истифодаи низоми пулии молӣ - ба давраи аввали тараққиёти ҷамъият рост меояд. Дар он давра одамон барои қонеъ гардонидани талаботҳои худ як намуди молро ба намуди дигари мол иваз намуда, ё ин ки моли дар ихтиёрашон бударо ҳамчун пул истифода мебурданд. Масалан деҳқон миқдори муайяни гандумро бо чорво иваз мекард. Баъдан ҳангоми амали намудани муносибатҳои молиявӣ, аз байни ҳамаи молҳо молҳои муайян интихоб гардида, ҳамчун воситаи муомилот истифода бурда шуданд. Дар муомилот молҳо бо воситаи табар, пашмҳои чорво, сафол, сангҳо, нони чапотӣ, биринҷ ва дигар намудҳои гуногуни мол пардохт карда мешуданд, ҳатто дар Мисри қадим дар замони ҳукумронии Юлий Сезар ғуломон ҳамчун пул истифода мешуданд, яъне арзиши як ғулом ба се гов, шаш гӯсола, дувоздаҳ гӯсфанд рост меомад.

Дар шароити иқтисоди бозорӣ низоми пулии қоғазию қарзӣ чунин хусусиятҳои асосиро доро мебошад.

Дар байни зинаҳои низоми бонкӣ муайян сохтани вазифаҳо оиди барориши пулҳои нақдӣ ва ғайринақдӣ (айни замон эмиссияи пулҳои нақдиро бонкҳои марказӣ ва ғайринақдиро бонкҳои тиҷоратӣ таъмин мекунанд);

Набудани фарқият дар гардиш ва пардохти нақдӣ ва ғайринақдӣ, инчунин мавҷуд набудани қонунгузорӣ байни пулҳои нақдӣ ва ғайринақдӣ;

Механизми давлат дар танзими муомилоти пулию қарзӣ хусусияти монополистӣ не балки иқтисодӣ дорад;

Танзим ва назорати низоми пулӣ дар кишвар пурра тавассути бонки марказӣ амали гардида дар қабули қарорҳо оиди низоми пулӣ ҳукумат дахлнопазир аст;

Дар фаъолияти бонкӣ пулҳои коғазӣ бо дороиҳои бонк таъмин карда мешаванд, яъне тилло ва металҳои қиматбаҳо, пулӣ ва коғазҳои қиматнок дар шакли захираҳои пулӣ баромад намуда, дар бонкҳо нигоҳ дошта мешаванд;

Пасандозҳои аҳолӣ бо воситаи бонкҳои тиҷоратӣ ҷалб карда шуда, аз ҷониби бонки давлатӣ монополия вуҷуд надорад.

Баъд аз таҳлили ақидаҳои олимон доир ба эвволютсияи низоми пулӣ ба хулосае омадан мумкин аст, ки аз давраҳои аввали тараққиёти ҷамъият то ба замони муосир намудҳои зерини низоми пулӣ арзи вуҷуд дошта, яъне низоми пулӣ аз шакли молӣ ба филизӣ, аз филизӣ ба қоғазӣ ва аз низоми пулии қоғазӣ ба низоми пулии қоғазию қарзӣ табдил ёфтааст. Унсури махсуси низоми миллии пулӣ, пулӣи захиравӣ (резерв) мебошад, яъне пулӣе, ки бо он давлат дороиҳои зудфурӯши дохилӣ, минтақавӣ ва байналхалқии худро (доллари ИМА, евроюани Чин, тиллову сангҳои қиматнок, қоғазҳои қиматноки давлативу ширкатҳо ва монанди инҳоро) барои танзими равандҳо макроиқтисодӣ дар сатҳи иқтисодиёт нигоҳ медорад. Унсури дигари низоми миллии пулӣ аз ин бозори пулӣ, реҷа (режим)-и қурби пулӣ ва паритети бартарӣ пулӣ иборат аст, ки мо онҳоро дар ҷадвали №1 таҳлил намудаем (нигаред ба ҷадвали 1).

Ҷадвали 1

Фарқиятҳо байни унсурҳои низоми байналхалқии асъорӣ ва низоми миллии пулӣ.

Унсурҳои асосии низоми байналхалқии асъор	Унсурҳои асосии низоми миллии пулӣ
1.Воҳидҳои пулӣии захиравии асъори ва коллективӣ	1.Пулӣи миллӣ
2.Тартиб ва сохтори активҳои пардохтпазири байналхалқӣ	2.Шарти табдилпазирии пулӣи миллӣ
3.Механизми паритети пулӣ ва қурби асъорӣ	3.Режими қурби пулӣ
4. Шартии табдилёбии асъорӣ	4.Маҳдудиятҳои пулӣӣ
5.Шаклҳои ҳисоббаробаркунии байналхалқӣ	5.Ҳисоббаробаркуниҳои давлат бо хориҷа

6.Режимҳои бозорҳои асъории байналхалқӣ ва бозори ҷаҳонии тилло	6.Режими бозорҳои миллии пулӣ ва тилло, амалиётҳо бо сангҳои қиматбаҳо
7.Ташкилотҳои байнидавлатие, ки муносибатҳои молиявӣ – асъоро танзим менамоянд	7.Мақомотҳои миллии хизмат расонанда ва танзимкунандаи муносибатҳои пулӣӣ

Сарчашма: ҳисоби муаллиф аз рӯйи адибиёти [15]

Аз ҷадвали мазкур ба хулосае омадан мумкин аст, ки байни мафҳуми пулӣи миллӣ ва асъори хориҷӣ фарқиятҳои зиёди мавҷуд мебошад. Умуман давлате, ки мехоҳад пулӣи миллии он дар сатҳи ҷаҳонӣ баромад намояд бояд иқтисодиёташ устувор бошад. Яке аз нишонаҳои иқтисодиёти устувор ин ба таври таббиӣ муайян гаштани қурби пулӣи миллии он нисбати дигар пулӣҳо мебошад.

Дар давоми солҳои охир як қатор рӯйдоду пайомадҳои гуногуни ногувор дар ҷаҳон, аз қабили низоъҳои тиҷоратӣ байни давлатҳои абарқудрат, хуруҷ ва паҳншавии бемории сироятии коронавирус (COVID-19), буҳрони шадиди молиявию иқтисодии ҷаҳон дар соли 2020, ҷоришавии бастаи таҳримҳои нав нисбат ба кишвари шарики асосии стратегӣ ва сар задани мунокишаи сиёсӣ байни Россия ва Украина ба раванди молиявию иқтисодии тамоми кишварҳои ҷаҳон, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсири манфӣ расонида истодааст.

Дар чунин шароити зуд тағйирёбандаи иқтисодиёти ҷаҳон баҳри эмин нигоҳ доштани иқтисодиёти дохилӣ ва кам намудани осебпазирӣ аз таъсири манфии омилҳои берунӣ, барои андешидани тадбирҳо дар самти пурзӯр ва тақвият додани механизми татбиқи сиёсати пулию қарзӣ бо мақсади нигоҳдории сатҳи муътадили таваррум зарурат ба миён омадааст.

Тибқи маълумоти омории бонкҳои марказӣ (миллӣ) дар аксари кишварҳои ҷаҳон айни замон афзоиши назарраси сатҳи нархҳо мушоҳида гардида, интизор меравад, ки тамоюли болоравии онҳо то охири соли 2023 идома меёбад. Дар робита ба ин, аз ҷониби бештари бонкҳои марказӣ (миллӣ) пешбурди сиёсати зиддитаваррумии монетарӣ роҳандозӣ шуда истодааст[18].

Коршиносони Бонки Ҷаҳонӣ низ дар соли 2023 таназзули (ретсессияи) иқтисодиёти ҷаҳонро бинобар пешбурди сиёсати қатъии пулию қарзӣ (баланд намудани меъёрҳои фоизӣ) аз ҷониби бештари бонкҳои марказии (миллии) ҷаҳон арзёбӣ намуда, эҳтимолияти ба як силсила буҳронҳои молиявӣ дучор гардиданро пешбинӣ менамоянд.

Бонки Ҷаҳонӣ дар ҳисоботҳои худ қайд намудааст, ки бонкҳои марказии ҷаҳон дар соли ҷорӣ меъёри фоизиро ба дараҷае баланд намуданд, ки чунин тамоюл дар панҷоҳ соли гузашта мушоҳида нашудааст ва идома додани он дар соли оянда низ аз эҳтимол дур нест. Бо вуҷуди ин, тибқи таҳлилҳои Бонки Ҷаҳонӣ то кунун баланд намудани меъёри фоизи бонкҳои марказӣ (миллӣ) ва дигар тадбирҳои сиёсӣ барои паст кардани сатҳи таваррум дар ҷаҳон кофӣ нестанд. Сармоягузорон интизори онанд, ки бонкҳои марказӣ (миллӣ) меъёрҳои фоизии сиёсати пулии ҷаҳониро то

соли 2023 тақрибан ба 4,0 банди фоизӣ боло мебардоранд ва ин нисбат ба соли 2021 (ба ҳисоби миёна) қариб 2,0 банди фоизӣ зиёд мебошад.

Ҳолати мазкур аз як тараф боиси пешгирии омилҳои таваррумӣ гардида, аз дигар тараф бошад, ба коҳишёбии иқтисодиёти ҷаҳон ва фирори сармояи хориҷӣ аз кишварҳои рӯ ба тараққӣ мусоидат менамояд[17]. Дар робита ба ин, бонкҳои марказӣ (миллӣ) бояд вобаста ба вазъи молиявӣ ва макроиқтисодии кишвари худ бояд сиёсати мутавозини пулию қарзиро баҳри ноил гардидан ва муътадил нигоҳ доштани сатҳи таваррум идома диҳанд.

Дар ин раванд Бонки миллии Тоҷикистон низ дар радифи созмонҳои бонуфузи молиявии байналмилалӣ дар соли 2023 хавфҳо ва омилҳои қурбию таваррумии зеринро гурӯҳбандӣ менамояд:

коҳишёбии тиҷорати байналхалқӣ дар соли 2023 бинобар интизориҳои баланди таваррумӣ ва тағйир ёфтани занҷираи таъминот;

эҳтимолияти боло рафтани қурби доллари ИМА нисбат ба пулҳои дигар кишварҳо, вобаста ба пешбурди сиёсати қатъии монетарӣ аз ҷониби Бонки марказии ИМА. Зеро, дар сурати боз ҳам баланд бардоштани меъёри фоизӣ аз ҷониби Бонки марказии ИМА афзоиш ёфтани фишорҳои қурбию таваррумӣ дар минтақа, бахусус дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз эҳтимол дур нест;

эҳтимолияти боз ҳам мураккаб гардидани вазъи геосиёсӣ, инчунин идома ёфтани муноқишаи сиёсӣ байни Россия ва Украина, ки боиси боло рафтани нархи молҳои хӯрокворӣ ва сӯзишворию энергетикӣ хоҳад гардид;

мураккаб гардидани шароити молиявии ҷаҳонӣ эҳтимолан ба мушкил шудани пардохти қарзи давлатӣ ва ҷалби сармоягузорӣ оварда мерасонад;

коҳишёбии иқтисодиёти Россия дар солҳои 2022–2023 ва рушди эҳтимолии он дар соли 2024 пешбинӣ карда мешавад.

Аз ин лиҳоз дар соли 2023 низ омилҳое, ки бештар ба болоравии сатҳи таваррум дар дохили кишвар таъсир мерасонанд, асосан хусусияти ғайримонетарӣ дошта, аз ҳисоби таконҳои берунӣ – болоравии нархи ҷаҳонии молҳои хӯрокворӣ ва сӯзишворӣ ба вуҷуд меоянд. Зеро, дар бозорҳои ватанӣ ҳиссаи зиёди молу маҳсулот аз хориҷи кишвар ворид карда мешавад, ҳамзамон дар сабади истеъмолӣ ҳиссаи молу маҳсулоти воридотӣ қариб 60,0 фоизро ташкил медиҳад.

Дар чунин шароити номуайянии иқтисодиёти ҷаҳон ва зиёд будани омилҳои қурбию таваррумии берунӣ ҷиҳати таъмин намудани муътадилии сатҳи нархҳои дохилӣ ва рушди иқтисодиёти кишвар, мониторинги пайвастаи нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ,омилу хавфҳои берунии таҳдидкунанда ва саривақт вокуниш нишон додан ба тағйироти назарраси онҳо амри зарурӣ мебошад.

Бо мақсади пурзӯр намудани механизми таъсирбахшии сиёсати фоизӣ ва бартараф намудани мушкилиҳои дар он ҷойдошта, дар соли 2023 низ андешидани чораҳои зерин ба нақша гирифта шудааст:

- идома додани тақвияти эътимоди аҳолӣ ва дигар субъектҳо ба фаъолияти низоми бонкии кишвар, бахусус Бонки миллии Тоҷикистон;

- ҷорӣ намудани механизми миёнакунонии захираҳои ҳатмӣ ҷиҳати идоракунии самараноки сатҳи пардохтпазирии ташкилотҳои қарзии молиявӣ;

- ҷоннок намудани бозори байнибонкии пул тавассути бунёди низоми (платформаи) махсуси амалиётӣ, зиёд намудани фаъолнокии ташкилотҳои қарзӣ ва таъмини шаффофият дар онҳо;

- идома додани назарсанҷӣ дар байни аҳолӣ вобаста ба интизории таваррум ва ҷорӣ намудани назарсанҷии корхонаҳои истеҳсолӣ бо мақсади таҳияи ҳисоботи фаъолнокии иқтисодӣ;

- дар ҳамбастагӣ бо вазорату идораҳои давлатӣ, шарикони рушд ва бахши хусусӣ идома додани татбиқи босамари "Стратегияи миллии фарогирии молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2022-2026"; - идома додани раванди пешниҳоди ахборот ба омма.

Чунин хулоса намудан мумкин аст, ки ҷиҳати мутобиқ гардонидани санадҳои меъёрии ҳуқуқии амалкунанда ба реҷаи нав - ҳадафгирии таваррум бо назардошти таъмини шаффофият ва мутобиқат ба стандартҳои байналмилалӣ идома додани такмили санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ба мақсад мувофиқ мебошад.

Адабиёт

1. Белоусов Д.С. Понятие денежной системы // https://be5.biz/pravo/f012/82

2. Бенджамин Бернарке. Манбаи электронӣ. https://take-profit.org/bloomberg-news/16183-kredit---

3. Грегори Менкью Макроэкономика. Пер. с англ. - М.: Изд-во МГУ, 1994.- 736с

4. Долан Э. Дж. Деньги, банковское дело и денежно-кредитная политика. – Л., 1991. – С. 12.

5. Конспект лекций Экономика.docx Upload https://studfile.net/preview/5630788/page:23/

6. Иброхимов И.Р., Ниёзов М.А. Муомилоти пул ва қарз / васоити таълимӣ Душанбе. "Ирфон". 2010. 210 саҳ.

7. Кэмпбелл Р. Макконелл, Стэнли Л. Брю. Экономикс: Принципы, проблемы и политика. – М., 1992. – С. 265.

8. Қонуни ҶТ «Дар бораи танзими асъор ва назорати асъор», ш.Душанбе., №964., 13.06.2013с., 12 саҳ.

9. Муминов А.Б. Пул, қарз, бонк / А.Б.Муминов, Т.Т.Муслихова // ш.Душанбе, соли 2014, 126 саҳ.

10. Мацкуляк И.Д. О деньгах и денежных отношениях // Финансовая экономика. 2014. № 1. С. 7

11. Островский Л.Е. Ввнешне экономическая деятельность предприятия / Л.Е. Островский // г. Москва, 1999 г. 434 стр.

12. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии ҶТ аз 26.12.2018 [манбаи электронӣ]. URL: http: // www.president.tj.

13. Раҳимзода Ш. Муомилоти пул ва қарз / китоби дарсӣ (нашри дуюм). Душанбе. "ЭР-граф". 2009. 456 саҳ.

14. Ҷорҷ Клейсон Самый богатый человек в Вавилоне. Стр.120

15. Ҷулиев М.Ҳ. Унсури асосии низомиасъори миллӣ ва марҳилаҳои инкишофи он .Паёми молия ва иқтисодӣ ДДМИТ №4 (29) 2021 ISSN 2663-0389 саҳ 260

16. Ҷураев Б.М. Пул, қарз ва бонк / Б.М.Ҷураев // ш. Душанбе, соли 2012, 114 саҳ.

17. World Bank. *Is a Global Recession Imminent?* September, 2022

18. World Economic Outlook, October 2022 www.lgpmn.org

19. Myfin.by — ваш гид в мире финансов!

ГУЗАРОНИДАНИ АУДИТИ МАБЛАҒГУЗОРИҲО ВА БАРУЙХАТГИРИИ МОЛУ АМВОЛ ДАР МУАССИСАҲОИ БУҶЕТӢ

Алиева З.С. - *муаллими калони кафедраи баҳисобгирии муҳосибии ДДМИТ.*

Ҷураева Заррина Бахтиёровна – *магистранти курси 1-уми ихтисоси 1-25010800 баҳисбгирии муҳосибӣ ,таҳлил ва аудит ДДМИТ.*

Дар мақола масъалаҳои методологии гузаронидани аудит дар ҷараёни фаъолияти хоҷагидорӣ шафофияти маблағгузориҳо, ки мутобиқат ба стандартҳои байналмилалии фаъолитяи аудиторӣ барои дар сатҳи касбият гузаронидани аудити маблағгузориҳо инчунин баҳодиҳии баҳисобгирӣ ва барӯйхатгирии сармоягузорӣ, баҳодиҳии баҳисобгирии натиҷаҳо аз сармоягузориҳо мавриди омӯзиш қарор дода шудааст.

Калидвжаҳо: *Фаъолияти молиявӣ, аудит, мблағгузорӣ, стандартҳо, баҳисобгирии муҳосибӣ,субъектҳои иқтисодӣ.*

ПРОХОДЕНИЕ АУДИТА ФИНАНСИРОВАНИЯ И АКТИВОВ В БЮДЖЕТНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ

В статье рассматриваются методические вопросы проведения аудиторских проверок в процессе хозяйственной деятельности, прозрачности инвестиций, соответствия международным стандартам аудита, профессионального аудита инвестиций, а также оценки бухгалтерского учёта и переписи инвестиций, оценки инвестиционной сметы.

Ключевые слова: *финансовая деятельность, аудит, финансирование, стандарты, бухгалтерский учет, хозяйствующие субъекты.*

PASSING AUDIT OF FINANCING AND ASSETS IN BUDGETARY INSTITUTIONS

The article discusses the methodological issues of conducting audits in the course of economic activity, transparency of investments, compliance with international auditing standards, professional audit of investments, as well as assessment of accounting and census of investments, assessment of investment estimates.

Key words*: financial activity, audit, financing, standards, accounting, business entities.*

Дар ҷараёни фаъолияти молиявӣ – хоҷагидорӣ корхона метавонад таҷдиди воситаҳоро дар намуди маблағгузорӣ ва бо мақсад гирифтани даромади иловагӣ дар шакли дивидендҳо, фоизҳо ва ғайраҳо ба амал барорад. Аммо ба даст овардани чунин имконият дар заминаи таъмини

шаффофияти низоми ҳисобдорӣ ва эътимоднокии нишондиҳандаҳои ҳисоботи молиявии субъектҳои иқтисодӣ ба даст оварда мешавад. Ба ҳамагон маълум аст, ки эътимоднокии низоми ҳисобдорӣ оид ба маблағгузориҳо дар натиҷаи ташкил ва гузаронидани санҷишҳои аудиторӣ низ таъмин карда мешавад.

Мақсади асосии аудит аз тасдиқ намудани дурустии ҳисоботи муҳосибӣ оид ба амалиётҳо ва ба мақсад мувофиқ будани ин онҳо иборат мебошад. Мақсади аудити маблағгузориҳо бошад, аз гирифтани далели қонунӣ будани фаъолияти субъекти иқтисодӣ дар давраи санҷишӣ иборат мебошад. Ба ақидаи мо аудитор дар вақти санҷиш масъалаҳои зеринро мавриди омӯзиш қарор диҳад: а) то кадом андоза ҳуҷҷатҳо аз рӯи баҳодиҳӣ, баҳисобгирӣ ва барӯйхатгирии маблағгузорӣ пурраю саривақтӣ мебошанд; нигоҳдорӣ, барҳамдиҳӣ ва фурӯши дороиҳои аз тариқи сармоягузорӣ бадастовардашуда дар низоми ҳисобдорӣ чӣ гуна қайд шудаанд; оё талаботи қонунгузории андоз то кадом андоза риоя шудааст.

Банақшагирии аудити сармоягузорӣ яке аз марҳилаҳои муҳими санҷиш дониста мешавад. Масъалаҳои вобаста ба аудити сармоягузориҳо дар асоси нақшаи умумӣ ва барномаи аудит амалӣ карда мешавад. [4 с 59]

Вобаста ба ин, мо чунин мешуморем, ки дар нақшаи умумии аудити маблағгузориҳо баяд масъалаҳои зерин нишон дода шаванд:

дурустии бақайдгирии арзиши объектҳои воситаҳои асосӣ, ки хароҷоти сохтмон ва ё хариди воситаҳои асосӣ;

корҳои оиди васлкунии таҷҳизот, хароҷоти нақлиётӣ, боҷи гумрукӣ ;

баҳодиҳӣ ба дурустии баҳисобгирии хароҷот оиди пардохти фоизҳои қарзӣ дар объектҳои маблағгузоришаванда дарозмуддат истифода шуда; санҷиши ҳолати ҳақиқии ҳисоби 11600 «Маблағгузории дарозмуддат»;

баҳодиҳии дурустии инъкоси корҳои иҷрошуда оиди сохтмони объектҳо бо усули хоҷагӣ дар баҳисобгирӣ;

дида баромадани дурустии бақайдгирии дороиҳои ғайримоддӣ; баҳодиҳии дурустии бақайдгирии моддаи «Сохтмони нотамом»-и тавозуни муҳосибии ташкилот;

санҷиши сабткунакҳо оиди баҳисобгирии маблағгузории дарозмуддат;

баҳодиҳии маълумоти дар охири сол дар тавозун нишондодашуда.

Ба ҳамагон маълум аст, ки зарурат ба истифодаи хизматрасониҳои аудиторӣ дар фаъолитяи санрмоягузорӣ, рушд ва инкишофи соҳаи мазкур мебошад. Чунки дар баробари рушди бозори молиявӣ дар мамлакат санҷиши амалиётҳо бо коғазҳои қиматнок ба роҳ монда мешавад, ки барои таъмини эътимоднокии низоми ҳисобдории корхона мусоидат хоҳад кард.

Тибқи талаботи стандартҳои байналмилалии фаъолитяи аудиторӣ барои дар сатҳи баланди касбӣ гузаронидани аудит иттилоот бояд кофӣ бошад. Аз ин ру, аудитор ба сифати сарчашмаи иттилоотии санҷидашаванда маълумоти ҳисоби 10300 «Сармоягузориҳои кӯтоҳмуддат» ва ҳисоби 11600 «Сармоягузориҳои дарозмуддат»- аз китоби асосӣ ва дигар нигоҳдорандагони иттилоот дастрас менамояд.

Аудитор бояд ба ҳисоб гирад, ки агар арзиши коғазҳои қиматноки харида аз арзиши аввалааш фарқ кунад, ин фарқият бояд аз ҳисоб бароварда шавад, чунки дар ҳисоби 10300 «Сармоягузориҳои кӯтоҳмуддат» қоғазҳои қиматнок бо арзиши ибтидоиашон ба ҳисоб гирифта мешаванд. Дар зерҳисоби 10300 «Сармоягузориҳои кӯтоҳмуддат» ҳаракати воситаҳо бо сомонӣ ва арзи хориҷӣ, ки корхона дар сертификатҳои бонкӣ ва депозитӣ гузоштааст, нишон дода мешавад.

Экспертизаи ҳуқуқии лоиҳаҳои эмиссионӣ, шартномаҳо ва қатъ гардонидани созишномаҳо оид ба қоғазҳои қиматнок яке аз ҷузъҳои таркибии санҷиши аудиторӣ ба ҳисоб мераванд. Аудитор дар ин давраи санҷиши тасдиқ ва чоп намудани лоиҳаи эммисияҳоро муайян мекунад.

Асосҳои меъёрӣ-ҳуқуқии санҷишро муқаррароти Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи коғазҳои қиматнок ва биржаҳо», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти аудиторӣ” муайян менамоянд. Дар ин ҳуҷҷатҳо ҳуқуқи идораи бақайдгирӣ оид ба қатъ намудани баровардани коғазҳои қиматнок дар ҳолати пешниҳод накардани ҳисоботи ҷамъбастии барориши коғазҳои қиматнок, инчунин номувофиқ будани маълумотҳои ҳисобот бо талаботи муқарраршуда, пешбинӣ шудааст.

Ғайр аз ин аудитор дуруст ҳуҷҷатноккунии пардохти маблағи саҳмияҳоро дида мебарояд (арзи хориҷӣ, фондҳои асосӣ, дороиҳои ғайримоддӣ, коғазҳои қиматнок ва ғайра).

Аз нуқтаи назари санҷиш фаъолияти фонди сармоягузорӣ танҳо пас аз бақайдгирии он ба сифати шахси ҳуқуқӣ ва гирифтани рухсатномаи зарурӣ оғоз мешавад. Дар баробари ин бояд дар назар дошт, ки шахси бо фонди сармоягузорӣ шартнома баста, дар бораи идоракунии фонд, бояд ҳатман рухсатнома дошта бошад.

Барои мақсадҳои санҷишӣ фоида ё зарар аз фурӯши коғазҳои қиматнок ҳамчун фарқи байни нархи фурӯш ва арзиши тавозунии онҳо муайян карда мешавад. Ин ҳисоби фурӯш ҳар моҳ пушида мешавад ва натиҷаи молиявӣ ба ҳисоби 66000 «Даромадҳо аз фаъолияти ғайриамалиётӣ» ва 66100 «Хароҷотҳо аз рӯи фаъолияти ғайриамалиётӣ» гузаронида мешавад.[2]

Фарқияти байни хароҷоти ҳақиқӣ барои харидани облигатсияҳо ва арзиши ибтидоии онҳо ба натиҷаи фаъолияти хоҷагӣ ҳамроҳ карда мешавад. Дар ин ҳолат ду намуди ҳамроҳкунӣ истифода мешавад: а) мутаносибан ҳар моҳ то баохиррасии муҳлат; б) фарқи байни нархи фурӯш ва арзиши аслии ҳақиқӣ дар вақти фурӯш муайян карда шуда, ки натаҷаи он ба ҳисоби 66000 «Даромадҳо аз фаъолияти ғайриамалиётӣ» ва 66100 «Хароҷотҳо аз рӯи фаъолияти ғайриамалиётӣ» гузаронида мешавад.

Ба ҳамагон маълум аст, ки даромад аз иштирок дар сармояи корхонаҳои дигар, ки ба ҳисоби ҳисоббаробаркунӣ ва арзӣ дохил мешаванд, дар ҳисоби 66000 «Даромадҳо аз фаъолияти ғайриамалиётӣ» ва 66100 «Хароҷотҳо аз рӯи фаъолияти ғайриамалиётӣ» акс меёбанд.

Аудитор бояд дар рафти санҷиш муайян намояд, ки дар сурати нархи хариди облигатсияҳо ва дигар коғазҳои қиматноки корхона бадастовардашуда аз арзиши ибтидоияшон баланд бошад, фарқи байни онҳо бо амалиёти зерин бояд аз ҳисоб бароварда шавад:

Дт ҳисоби 22020 «Васиқаҳои (векселҳои) кӯтоҳмуддат барои пардохт»

Кт ҳисоби 11600 «Сармоягузориҳои дарозмуддат» (бо қисми фарқияти байни арзиши ибтидоӣ ва харид) ва ҳисобҳои 66000 «Даромадҳо аз фаъолияти ғайриамалиётӣ» ва 66100 «Хароҷотҳо аз рӯи фаъолияти ғайриамалиётӣ».

Аммо агар арзиши хариди облигатсия ва дигар коғазҳои қиматнок аз арзиши ибтидоиашон паст бошад, даромади фарқияти байни онҳо аз нав ҳисоб карда мешавад.

Набояд фаромӯш кард, ки ҳангоми санҷиши биржаи молӣ ва фондӣ аудитор бояд риояи муқаррароти санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ, аз ҷумла меъёр ва талаботи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи коғазҳои қиматнок ва биржаҳои фондӣ», Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 19 марти соли 1999, № 109 «Дар бораи чорабиниҳои мукаммалкунии савдои биржавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», Низомнома дар бораи биржаи давлатии моливу ашёи Ҷумҳурии Тоҷикистонро, ки бо ҳамин қарор (№109) дида бароияд.

Натиҷаҳои тадқиқот нишон дод, ки аудити маблағгузориҳо иҷрои вазифаҳои зеринро талаб менамояд:

тасдиқи дурустии ташкил ва пешбурди баҳисобгирии маблағгузориҳо;

тасдиқи дурустии ба таври ҳуҷҷатӣ бақайдгирии маблағгузорӣ дар сармояи оиномавии дигар корхона ва фаъолияти якҷоя;

муайянкунии дурустӣ ва саривақтии гирифтани даромад аз маблағгузорӣ;

тасдиқи эътимоднокии ҳисоботи молиявӣ дар самти маблағгузорӣ ба дороиҳои дарозмуддат,

тасдиқи эътимоднокии нишондиҳандаҳои ҳисоботи молиявӣ.

Дар охир ҳаминро бояд қайд намуд, ки ба иқтисодиёти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон воридшавии техникаву технологияи нав ва умуман техника қаноатбахш нест. Чунки дар истеҳсолоти неъматҳои моддӣ баъзе мавридҳо техникаи замони Шӯравӣ низ мавриди истифода қарор мегирад. Ҳамаи ин зарурати рушди бозори хизматрасониҳои аудиторӣ, ки барои муайян, ошкор ва баратараф намудани норасоиҳои ҷойдошта мусоидат менамояд, талаб мекунад.

Адабиёт:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти аудиторӣ”,№ 993 аз 22.07. 2013сол. http:www.mmk.tj;

2. Нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибии фаъолияти молиявӣ – хоҷагии субъектҳои хоҷагидорӣ. Аз «27» майи соли 2011, № 41.

3. Аренс А.,Лобек Дж. Аудит /пер. с англ; Гл. ред.серии проф.Я.В.Соколов.-М.: Финансы и статистика,2015.

4. Аудит: учебник для вузов/ под.ред. В.И.Подольского.-М.: Аудит, ЮНИТИ. 2007.

5. Додж Р. Краткое руководство по стнадартам и нормам аудита/ Пер.с англ.-М.:Финансы и статистика,ЮНИТИ, 2012г.

АРЗЁБӢ ВА ДУРНАМОИ ДАРОМАДИ ДАВЛАТӢ ВА АНДОЗИЮ ҒАЙРИАНДОЗӢ БО ИСТИФОДА АЗ МОДЕЛҲОИ ЭКОНОМЕТРИКӢ

Воҳидов Умар Маҳмадиевич - *н.и.и., дотсенти кафедраи иқтисоди рақамӣ ва логистикаи ДДМИТ,*

Абдуназаров Хусрав Абдураҳмонович - *докторанти иқтисоди миллӣ ва бехатарии иқтисодии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Муҳиддинова Рухшона Мирзоалиевна - *магистри курси 2-юми ихтисоси молия ДДМИТ.*

Дар мақолаи мазкур арзёбии даромади давлатӣ ва дурнамои он бо истифода аз усулҳои эконометрикӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Муаллифон дар чунин ақидаанд, ки ба эътибор гирифтани имкониятҳои даромади андозӣ ва ғайриандозӣ барои таъмини динамикаи самаранокии даромади давлатӣ аҳамияти калон дорад. Бинобар ин, дар мақолаи мазкур моделҳои регрессионии даромади давлатӣ, даромадҳои андозӣ ва ғайриандозӣ бо истифода аз имкониятҳои барномаи Excel таҳия гардида, қонунияти вобастагии байни даромади давлатӣ ва даромадҳои андозию ғайриандозӣ муайян карда шудаанд.

Калимаҳои калидӣ: *даромади андозию ғайриандозӣ, моделҳои регрессионӣ, дурнамо, ҳадафҳои стратегӣ, субъектҳои соҳибкорӣ, буҷети давлатӣ.*

Тағйирёбии сатҳ ва динамикаи низоми андози миллӣ, дар баробари ҷузъҳои маълуми мусбӣ бо тақсимоти нобаробари иқтидори андоз дар қаламрави кишвар арзёбӣ мегардад. Яъне, саҳми субъектҳои алоҳидаи соҳибкорӣ дар ғанӣ гардонидани қисми даромади буҷетҳои сатҳҳои гуногун, ҳолати тафриқавиро пайдо мекунанд. Бинобар ин, масъалаи мазкур зарурати беҳтар намудани дараҷаи идоракунии буҷети умумиҷумҳуриявиро ба миён оварда, дар он саҳми даромадҳои андозию ғайриандозӣ назаррас мебошанд, ки барои амалигардонии ҳадафҳои стратегӣ, мунтазам дурнамо намудани нишондиҳандаҳои мазкур зарур мебошанд.

Ҳадафи асосии дурнамосозии даромадҳои андозӣ ва ғайриандозӣ ин на танҳо муайян намудани раванди банақшагирии буҷет, балки баҳодиҳии имкониятҳои сарчашмаҳои даромади буҷети давлатӣ баҳри ҳал намудани муаммоҳои мавҷуда дар доираи самти интихобшуда равона карда мешаванд.

Дурнамосозӣ ҳама вақт ба рушди таҳқиқи ҳодисаҳои гузашта такя менамояд. Бинобар ин, дилхоҳ усули дурнамосозӣ ҳамчун баромадан аз ҳудуди давраи таҳқиқшаванда ба рушди зуҳуротҳои дар гузашта таҳқиқшуда такя менамояд [2, с. 290].

Бо мақсади таҳлили коррелятсионӣ ва таҳияи моделҳои дурнамосозии даромадҳои андозӣ ва ғайриандозӣ, пеш аз ҳама, динамикаи маълумоти

омории нишондиҳандаҳои мазкур зарур мебошанд. Дар ҷадвали 1 маълумоти омории даромадҳои андозӣ ва ғайриандозӣ оварда шудааст:

Ҷадвали 1.

Маълумоти омории даромади давлатӣ ва даромадҳои андозию ғайриандозӣ

	Даромади давлатӣ	Даромадҳои андозӣ	Даромадҳои ғайриандозӣ
2010	4947,9	4443,9	329,1
2011	6562,6	5892,2	501,2
2012	7877,0	7102,2	679,0
2013	9395,8	8432,4	768,0
2014	11470,3	10366,8	1072,0
2015	12515,8	10613,4	1411,8
2016	12636,4	11188,4	1448,0
2017	14694,9	13099,7	1425,6
2018	16684,8	14564,9	2019,2
2019	17800,8	15775,4	2025,4
2020	18414,9	15366,5	1895,4
2021	20240,2	17532,7	2305,4

Сарчашма. Тоҷикистон: 30 соли Истиқлолияти давлатӣ. Маҷмуаи оморӣ. - Душанбе, 2021. - С. 678-684.; Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмуаи оморӣ. - Душанбе, 2022. - С. 385-391.

Тибқи гузориши масъала, барои таҳияи моделҳои маҷмуи дурнамосозӣ, пеш аз ҳама, бояд таҳлили коррелятсионии даромади давлатӣ бо омилҳои таъсиррасон гузаронида шавад. Бинобар ин, барои дурнамосозии нишондиҳандаҳои ҷадвали 1 алгоритми зеринро иҷро намудан лозим аст [3, с. 335]:

гузаронидани таҳлили кокоррелятсионии нишондиҳандаҳои таҳқиқшаванда;

барои нишондаҳои новобаста (даромадҳои андозию ғайриандозӣ) таҳия намудани моделҳои тренд ва дар асоси он дурнамосозии нишондиҳандаҳои мазкур;

барои дурнамосозии даромади давлатӣ, таҳия намудани модели тренди маҷмуӣ.

Дар асоси маълумоти омории ҷадвали 2 бо истифода аз имкониятҳои ҷадвалии электронии Excel, таҳлили коррелятсионӣ гузаронида шуд, ки натиҷаи он ҷадвали зерин оварда шудааст:

Дар ҷадвали 2 натиҷаи таҳлили коррелятсионии даромади давлатӣ ва даромадҳои андозию ғайриандозӣ оварда шудааст. Аз натиҷаи таҳлил маълум мегардад, ки байни тағйирёбандаҳои омилии даромадҳои андозӣ ва ғайриандозӣ вобастагии паст мавҷуд буда, байни онҳо алоқамандии коллинеарӣ вуҷуд надорад, яъне $r_{x1,x2} = 0,5789$. Инчунин, байни нишондиҳандаи натиҷавӣ ва тағйирёбандаҳои омилӣ вобастагии баланд вуҷуд дорад, ки ба модели таҳияшаванда ворид намудани омилҳои мазкур аз рӯи қоида мебошад.

Ҷадвали 2.

Натиҷаи таҳлили коррелятсионии даромади давлатӣ ва даромадҳои андозию ғайриандозӣ

	Даромади давлатӣ	**Даромадҳои андозӣ**	**Даромадҳои ғайриандозӣ**
Даромади давлатӣ	1		
Даромадҳои андозӣ	0,9973	1	
Даромадҳои ғайриандозӣ	0,9807	0,5789	1

Сарчашма: Ҳисоби муаллифон.

Бо истифода аз имкониятҳои барномаи Excel барои дурнамои даромадҳои андозӣ ва ғайриандозӣ моделҳои тренди хаттӣ ва ғайрихаттиро таҳия намуда, барои амалӣ намудани масъалаи гузошташуда, модели беҳтаринро интихоб намуда, дар асоси он амали дурнамосозиро иҷро менамоем. Дар барномаи Excel барои баҳодиҳии параметрҳои модели тренди хаттӣ - функсияи стандартии омории ЛИНЕЙН ва барои трендаи ғайрихаттӣ - функсияи стандартии омории ЛГРФПРИБЛ истифода бурда мешаванд.

Паз аз истифодаи функсияи стандартии омории ЛИНЕЙН барномаи Excel, модели ҳисобии тренди хаттии даромадҳои андозӣ ҳосил карда шуд, ки намуди зеринро дорад:

$$\text{ДА}(t) = 3711{,}9 + 1151{,}7 * t \quad (1)$$
$$R^2 = 0{,}9802$$

Аз натиҷаи коэффитсиенти детерминатсия (R^2) бармеояд, ки модели таҳиягардида босифат буда, барои дурнамосозии даромадҳои андозӣ мувофиқи мақсад мебошад.

Модели тренди хаттии даромадҳои ғайриандозиро низ аз рӯйи алгоритми таҳияи модели тренди хаттӣ таҳия менамоем. Бо истифодаи имкониятҳои барномаи Excel, модели ҳисобии тренди хаттии даромадҳои ғайриандозиро таҳия карда шуд, ки намуди зеринро дорад:

$$\text{ДҒА}(t) = 162{,}78 + 178{,}55 * t \quad (2)$$
$$R^2 = 0{,}9473$$

Моделҳои тренди хаттии даромадҳои андозию ғайриандозии таҳиягардида тибқи тавсифи оморӣ, босифат буда, барои истифодаи онҳо барои дурнамосозӣ аз рӯйи қоида мебошанд.

Барои дурнамои даромади давлатӣ имкониятҳои барномаи Excel-ро истифода намуда, дар асоси маълумоти оморӣ модели тренди хаттии маҷмуӣ таҳия карда шуд, ки намуди ҳисобии он чунин шаклро дорад:

$$\text{ДД}(t) = -104{,}1831 + 1{,}0548 * \text{ДА}(t) + 0{,}8029 * \text{ДҒА}(t) \quad (3)$$
$$R^2 = 0{,}9764$$

Моделҳои трендҳои ҳособии (1), (2) ва (3)-ро истифода намуда, дурнамои даромади давлатӣ, даромадҳои андозӣ ва ғайриандозӣ барои солҳои 2022-2025 ҳисоб карда шудаанд (ниг. ба ҷадв. 3).

Ҷадвали 3.

Дурнамои даромади давлатӣ, даромадҳои андозӣ ва ғайриандозӣ барои солҳои 2022-2025

Солҳо	2022	2023	2024	2025
Даромади давлатӣ (млн. сомонӣ)	21598,4	22956,6	24314.8	25673,0
Даромадҳои андозӣ (млн. сомонӣ)	18684,5	19836,2	20987,9	22139,7
Даромадҳои ғайриандозӣ (млн. сомонӣ)	2483,9	2662.4	2841,0	3019,5

Сарчашма: *Ҳисоби муаллифон.*

Аз натиҷаи қиматҳои дурнамои ҷадвали 3 маълум мегардад, ки динамикаи даромади давлатӣ, даромадҳои андозӣ ва ғайриандозӣ дар давраи солҳои 2022-2025 рӯ ба афзоиш доранд. Ин маънои онро дорад, ки рушди иқтисодиёт дар солҳои мазкур хуб ба назар мерасад. Бояд қайд намуд, ки моделҳои регрессионии таҳиягардида ҳолати маҷмуии ташаккулёбии даромадҳои андозӣ ва ғайриандозиро муайян менамоянд. Барои муайянкунии ҳолати воқеии даромади давлатӣ, даромадҳои андозӣ ва ғайриандозӣ, ҳангоми таҳияи моделҳои регрессионӣ бояд: омилҳои таъсиррасони қарзҳои андозӣ, имтиёзҳои андозӣ, бақияпулиҳои андозӣ, ҷарима, фоизҳо ва омилҳои дигар ба инобат гирифт.

Адабиёт:

1. Айвазян С.А. Прикладная статистика. Основы эконометрики: Учебник для вузов / С.А. Айвазян, В.С. Мхитарян //Основы эконометрики. в 2 т. Т.2 - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – 610 с.
2. Вохидов У.М. Применение методов моделирования и анализа эффективности налоговой политики / У.М. Вохидов, Ю.П. Абдурахмонов // Вестник педагогического университета. - 2012. - №5-2(48). - С. 285-298.
3. Воҳидов У.М. Асосҳои назариявии усулҳои таҳлил, арзёбӣ ва дурнамосозӣ / У.М. Воҳидов, С.Р. Сафаров // Паёми Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт. - 2021. - №2(6). - С. 333-343.
4. Международные стандарты финансовой отчетности, том 2. - Душанбе Типография при Министерстве финансов Республики Таджикистан, 2009 год. - 323 с.
5. Тоҷикистон: 30 соли истиқлолияти давлатӣ. Маҷмуаи оморӣ / Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. - 2021. – С. 702.
6. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмуаи оморӣ. - Душанбе, 2022. - С. 385-391.

ОМӮХТАНИ АМАЛИЁТИ ҶУДОГОНАИ БОНК ВА УСУЛҲОИ МУАЙЯН НАМУДАНИ ҚОБИЛИЯТИ ҚАРЗАДОКУНИИ МУШТАРИИ БУЗУРГ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Шарифзода Гулрухсор Мирзоҳаким – *ассистенти кафедраи фаъолияти бонкии ДДМИТ.*

Дар шароити имрӯзаи рушди муносибатҳои иқтисодии гуногун ҷанба ва васеъ шудани доираи фаъолияти низоми бонкӣ зарурияти дуруст муайян намудани стратегия ва сатҳи хавфҳои бонкӣ ба мақсад мувофиқ мебошад. Аз ҳамин лиҳоз, муаллиф дар ин радиф,

баъди таҳлили як қатор нишондиҳандаҳои молиявии низоми бонкӣ таклифҳои пешниҳодшуда ба ҳалли як зумра мушкилотҳои низоми бонкӣ мусоидат менамояд.

Калидвожаҳо: *низоми бонкӣ, хавфҳои бонӣ, қарзҳои мушкилситон, амнияти иқтисодӣ,дороиҳои бонкҳо, хароҷот ва ҳаракати сармоя,ташкилоти қарзӣ.*

ИЗУЧЕНИЕ РАЗЛИЧНЫХ БАНКОВСКИХ ОПЕРАЦИЙ И МЕТОДЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ КРЕДИТОСПОСОБНОСТИ КРУПНЫХ ЗАКАЗЧИКОВ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В современных условиях развития различных экономических отношений, вида и расширения сферы деятельности банковской системы необходимо правильно определить соответствующую цели стратегию и уровень банковских рисков.С этой точки зрения, в этой связи автор, проанализировав ряд финансовых показателей банковской системы, предлагаемые предложения способствуют решению ряда проблем банковской системы.

Ключевые слова: *банковская система, кредитные риски, безнадежная задолженность, экономическая безопасность, банковские активы, затраты и движение капитала, кредитная организация.*

STUDYING VARIOUS BANKING OPERATIONS AND METHODS FOR DETERMINING THE CREDIT POSITION OF MAJOR CUSTOMERS IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

In modern conditions of development of various economic relations, the type and expansion of the scope of the banking system, it is necessary to correctly determine the strategy and level of banking risks that correspond to the goal. From this point of view, in this regard, the author, having analyzed a number of financial indicators of the banking system, the proposed proposals contribute to solving a number of problems of the banking system.

Key words: *banking system, credit risks, bad debts, economic security, banking assets, costs and capital flows, credit institution.*

Омӯхтани амали ҷудогонаи бонки тиҷоратӣ ба мақсади самаранок гузаронидани ин ё он амалиёт тибқи талаботи стратегияи тартибдодашуда ва риояи хатари мӯътадил равона карда мешавад.

Барои таҳлили амалиёти бонки тиҷоратӣ ҷиҳати дарёфт намудани хатари мӯътадил ва қабули қарор вақти зиёд зарур аст, аммо баъзе амалиёт талаб менамояд, ки чораи фаврӣ дида хатари ба миён омадаро бартараф намояд. Бинобар ин, интихоби дурусти амалиёти бонкӣ ҷиҳати омӯхтани хатар муҳим аст.

Амалиёти бонкӣ маъмулан бо истифодаи усулҳои оморӣ ва арзёбии (экспертӣ) мутахассис сурат мегирад.

Усули оморӣ таҳлили амалиёте, ки микдори ин ҳодисаҳо ба миён омадаанд ва бонки тиҷоратӣ ба кадом андоза зарар дидааст истифода мегардад. Дар асоси таҳлили оморӣ сатҳи зарар муайян карда шуда тадбирҳоеро пеш мегирад, ки сатҳ ва маблағи хатарро кам кунанд.

Агар дар натиҷаи таҳлили оморӣ муайян гардад, ки дар ин ё он амал хатар зиёд шудааст, дар оянда бонки тиҷоратӣ ин гуна амалро нагузаронад.

Арзёбии мутахассисон бо истифодаи дурусти усули оморӣ, ба малакаи дониши онҳо вобастагӣ додрад ва имкон медиҳад, ки натиҷаҳои назаррас ба даст оварда шавад. Илова бар ин, дар натиҷаи арзёбии мутахассисон (арзёбии экспертӣ) на танҳо хатар аз амалиёти бо усули оморӣ интихоб

гардида, балки хатаре, ки аз амалиёти ба тозагӣ гузаронидашуда дарёфт карда мешавад.

Давраи асосии таҳлили амалиёти бонкӣ ин муайян намудани баргаштани қарзҳо дар вақти муқарраршуда ва дарёфти қарзҳои мушкилситон ба шумор меравад.

Ҳолати дарёфти қарзҳои мушкилситон, бонк бояд муносибати худро бо ин тариқ муштарӣ қатъ намояд. Чанд роҳи қатъ намудани муносибати бонки тиҷоратӣ бо муштарӣ вуҷуд дорад: бонки тиҷоратӣ метавонад гаравро фурӯхта қарз ва фоизи онро баргардонад; тамдиди (дароз) мӯҳлати баргардонидани қарз (агар муштарии қарздор чораҳои зарурӣро ҷиҳати беҳ намудани вазъи молиявиаш тартиб дода, сарчашмаи баргардонидани қарзро нишон диҳад) ва ғайра. Аммо барои давом додани муносибат, бонки тиҷоратӣ дар бораи ҳолати молиявӣ ва самаранокии идора кардани муштарӣ маълумотҳои зарурӣ ҷамъ намояд, яъне:

-ҳисоботҳои молиявии муштариро арзёбӣ намояд;

-оид ба навъҳои маҳсулот маълумот талаб намуда бозоргирии онҳоро муайян намояд;

-оид ба хароҷоти дар пешистодаи муштарӣ маълумот талаб намуда ҷиҳати кам кардани баъзе хароҷот пешниҳод омода намуда, қабул ва истифодаи ин пешниҳодро талаб намояд;

аз рӯи амалиёти муштарии қарздор назорати доимӣ барад ва ғайра;

Баъди омӯхтани ин маълумотҳо бонки тиҷоратӣ ба хулоса меояд, ки муносибати қарзиашро бо ин муштари давом диҳад ва ё қатъ намояд.

Дар баъзе ҳолатҳо бонки тиҷоратӣ метавонад аз муштарии қарздор талаб намояд, ки тардбирҳои зарурӣро пеш гирифта ба бонки тиҷоратӣ роҳҳои аз бӯҳрон раҳои ёфтанро пешниҳод намояд. Ҳолати таҳлил ва арзёбӣ намудани тадбирҳо барои аз бӯҳрони иқтисодӣ баромадани муштарӣ, бонки тиҷоратӣ ба он аҳамият диҳад, ки:

-оё бизнес -план мантиқан дуруст тартиб дода шуда ва ба корманди оддӣ фаҳмо аст ё не?. Самти истифодаи он дуруст аст ё не?;

-нақшаи аз ҳолати бӯҳрони иқтисодӣ баромадан иҷрошаванда аст ё не?. Оё нақшаи амал бо назардошти захираҳои мавҷуда тартиб дода шудааст ва шахсони масъули мутасаддӣ барои иҷрои ин нақша муайян ва мӯҳлати иҷрои он муқаррар шудааст ё не?

-нақшаи тартибдодашуда вазъияти молиявии корхонаро шарҳ дода метавонад ё не?.

Нақшаи даромад, хароҷот ва ҳаракати сармоя аз ҷониби муштарӣ омода намуда ва ба бонки тиҷоратӣ пешниҳод мегардад. Агар ин нақша аз нуқтаи назари истифодаи захираҳои бонки тиҷоратӣ бо назардошти хатар, бонки тиҷоратиро қонеъ нагардонад он дар ин ҳолат:

-маротибаи омода намудан ва пешниҳоди ҳисоботи молиявиро зиёд кунад, яъне дар ҳар даҳ рӯз ва охири моҳ;

-муҳосибонро (бухгалтерҳоро) иваз намояд ва барои назорати самаранок ва беҳтар шудани ҳисоботи молиявӣ маслиҳатчиёни пуртаҷрибаро ҷалб намояд;

-имкон дорад мутахассисони болаёқати ҳамин соҳаро ҷиҳати ташхис (экхпертиза) истифода барад;

-муайян намояд, ки роҳбарияти корхона лаёқати ин тадбирҳоро дар амал ҷорӣ кардан доранд ё не?, Баъд аз муайян кардани лаёқатмандии роҳбарон бовар ҳосил намояд, ки роҳбарон ва мутахассисон ҷиҳати идора кардани корхона сидқан фаъолият менамоянд.

Қарзадокунии корхонаҳои хурдро низ монанди корхонаҳои бузург дар асоси зарибҳои молиявӣ арзёбӣ кардан мумкин аст. Аммо истифодаи зарибҳои молиявӣ дар ҷараёни муайян намудани қарзадокунии корхонаи хурд, бонк ба мушкилиҳо дучор омаданаш мумкин аст, зеро ҳолати муҳосиба ва ҳисоботҳои молиявии корхонаи хурд шароити заруриро муҳаё наменамояд. Дар аксарияти корхонаҳои хурд муҳосибони касбӣ кору фаъолият наменамоянд. Илова бар ин хароҷоти ин корхонаҳо ҷиҳати гузаронидани аудит барои бонк дастрас нестанд. Бинобар ҳамин, ҳисоботи аз ҷониби аудиторҳо тасдиқшуда вуҷуд надоранд. Аз ин рӯ, арзёби намудани қарзадокунии корхонаи хурд на аз рӯи ҳисоботи молиявӣ, балки дар асоси донистани корманди бонк оид ба фаъолияти корхона ва самти соҳибкории он асос меёбад. Барои беҳтар арзёбӣ намудани фаъолияти корхонаи хурд, корманди бонк бояд бо он алоқаи зич дошта, маълумотҳои зарурӣ ҷамъоварӣ намояд.

Корманди бонк, ҳолати гуфтугӯ бо роҳбари корхонаи хурд мақсади дархости қарз, сарчашма ва мӯҳлати баргардонидани қарзро муайян менамояд. Муштарӣ бояд тасдиқ кунад, ки захираҳои молие, ки аз рӯи онҳо қарз мегирад дар вақтҳои кӯтоҳ кам шуда ба арзиши аслии маҳсулоти тайёр гузаронида мешавад. Фаъолияти корхонаро корманди бонки тиҷоратӣ дар ҷои воқеъи он рафта диданаш зарур аст. Зеро ба ҷои мавқеъи (маҳали) корхона рафтан шароит медиҳад, ки аз ҳолати молиявии он хабардор шуда дар мӯҳлати муқарраршуда бозпардохти қарзро муайян намояд. Қарз дар асоси гарави моликияти корхонаи хурд дода мешавад.

Ҳолатҳое шуданаш мумкин аст, ки кормандони корхонаи хурд аъзои як оила ва ё хешутаборанд. Дар ин ҳолатҳо арзёбӣ намудани ҳолати қарзадокунии корхона дар асоси ҳисоботи молиявии шахсан роҳбари корхона сурат мегирад. Шакли ҳисоботи шахсии роҳбари корхонаи хурд дорои маълумот оид ба активҳо ва пассивҳо мебошад.

Активҳо иборатанд аз: пулҳои нақд, коғазҳои қиматнок (аксия), қарзҳои дебитории хешовандон ва шахсони дигар. Ба пассиви ҳисобот инҳо дохил мешаванд: қарзи бонкҳо ва хешовандон, шахсони дигар, андозҳои пардохтнашуда, арзиши моликияти багарвмонда ва дигар ӯҳдадориҳо.

Ҷиҳати таҳлили амиқ феҳристи баъзе намудҳои активҳо ва пассивҳо пешниҳод карда мешаванд.

Ҳамин тариқ, аз ҷониби бонк арзёбӣ намудани ҳолати қарзадокунии корхонаи хурд ҷузъҳои зеринанд:

1. Арзёбии хатари фаъолияти корхона.

Назорати корхона.

Мусоҳбаи шахсии корманди бонк бо роҳбари корхона.

Баҳо додан ба вазъияти молиявии корхона.

Адабиёт:

1. Ашуров Н. Управление банковскими рисками / Ашуров Н., Рахимов Ш. - Душанбе,2000. - 183 с.
2. Каюмов Н.К. К вопросу об угрозах экономической безопасности Таджикистана. // Экономика Таджикистана: стратегия развития. – 2006. - №1.
3. Олимшоев Р., Ашуров Х.М. Экономическая безопасность банковской деятельности//Вестник Таджикского Национального университета. Серия экономических наук. - №2/5(117). – 2013. – С. 258-259.
4. Раҳимзода Ш. Муомилоти пулӣ ва қарз. /Китоби дарсӣ. Эрграф.2018.-С.511
5. Фатҳулло Шарипов. Луғати мухтасари истилоҳоти бонкдорӣ – Душанбе, 2012. -384 с.

ШАРҲУ ТАВЗЕҲИ ҲИСОБОТИ МОЛИЯВӢ ДАР БОНКҲОИ ТИҶОРАТӢ

Шарифова Рухсора Нуриддиновна — *муаллими калони кафедраи баҳисобгирии муҳосибии ДДМИТ.*

Бобомуродов Пайрав Хайриевич - *ассистенти кафедраи баҳисобгирии муҳосибии ДДМИТ.*

Дар мақола оид ба хусусиятҳои асосии тавзеҳоти ҳисоботи молияви дар бонкҳо ва аҳамияти он мавриди омӯзиши ҳамаҷониба ва хулосагирии зарурӣ дода шудааст. Эътирофкунӣ, ченкунӣ ва ошкоркардани амалиётҳои мушаххас ва дигар рӯйдодҳо дар дигар стандартҳо ва шарҳҳо фаро гирифташудаанд омӯзиши асосҳои ҳуқуқию иқтисодии ислоҳоти ҳисоботи молиявӣ дар бонкҳои ватанӣ атрофи муносибатҳои моликият ва дигаргуниҳои калони ба амал омада, таҳлили нишондиҳандаҳои фарқкунандаи фаъолияти бонкҳо, ҳуқуқҳои васеъи фаъолияти онҳо ва асоснок намудани хулоса ва пешниҳодҳо барои таъмини рушди устувори фаъолияти бонкдорӣ дар идоракунии иқтисоди миллиро дар бар мегирад.

Калидвожаҳо: *фаъолияти бонкӣ, ташреҳот ҳисобот, фаъолияти бонҳои тиҷоратӣ, стандарти муҳосибӣ, идоракунии маблағҳои бонкӣ.*

ПОЯСНЕНИЯ К ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ В КОММЕРЧЕСКИХ БАНКАХ

В статье об основных особенностях пояснений финансовой отчетности в банках и их значении дается всестороннее исследование и необходимые выводы. Признание, оценка и раскрытие информации о конкретных операциях и других событиях рассматриваются в других стандартах и комментариях, изучение правовых и экономических основ реформ финансовой отчетности в отечественных банках в отношении отношений собственности и основных изменений, которые произошли, анализ отличительных показателей банковской деятельности. деятельность, широкие права их деятельности и обоснование включает выводы и предложения по обеспечению устойчивого развития банковской деятельности в управлении народным хозяйством.

Ключевые слова: *банковская деятельность, отчетность, деятельность коммерческих банков, бухгалтерский учет, управление банковскими средствами.*

EXPLANATION OF FINANCIAL STATEMENTS IN COMMERCIAL BANKS

The article on the main features of financial statement explanations in banks and their meaning provides a comprehensive study and the necessary conclusions. Recognition, measurement and disclosure of information about specific transactions and other events are considered in other standards and commentaries, studying the legal and economic foundations of financial reporting reforms in domestic banks in relation to ownership relations and the main changes that have taken place, analyzing the distinctive indicators of banking activity. activities, broad rights of their activities and justification include conclusions and proposals to ensure the sustainable development of banking in the management of the national economy.

Key words: *banking, reporting, activities of commercial banks, accounting, bank funds management.*

Ҳисоботи молиявии бонкҳо ва ташкилотҳои қарзӣ ин ҷамъбасти фаъолияти молиявию хоҷагидории онҳо ва фаъолияти ниҳоии муҳосибон ба шумор меравад, ки тибқи талаботи стандартҳои миллӣ ва стандартҳои байналмилалии ҳисоботи молиявӣ барои давраи муайяни ҳисоботӣ, маъмулан барои як соли молиявӣ тартиб дода мешавад. Ҳисоботи бонк (ташкилот) ахбореро ба ниёзмандон пешниҳод менамояд, ки дар асоси он истифодабарандагони ин ҳисобот тасмимҳои гуногун гирифта метавонанд. Ҳисоботҳое, ки аз омилҳои асосии ташкил кардани раванди назорат ва самаранок истифодабарии дороиҳои звеноҳои иқтисод ба шумор меравад.

Мақсади СБҲМ - 1 «Пешниҳоди ҳисоботи молиявӣ» барқароркунии асоснокӣ оид ба пешниҳоди ҳисоботи молиявии таъиноти умумӣ барои таъмини муқоисаи он бо ҳисоботи молиявии давраҳои пешинаи бонк ва ҳисоботи молиявии бонкҳои дигар мебошад. Барои ноил шудан ба мақсади зикршуда дар ин стандарт талаботи умумӣ оид ба пешниҳоди ҳисоботи молиявӣ, маслиҳатҳо дар бораи сохтори он ва талаботи минималӣ дар бораи мазмуни он оварда мешаванд.

Эътирофкунӣ, ченкунӣ ва ошкоркардани амалиётҳои мушаххас ва дигар рӯйдодҳо дар дигар стандартҳо ва шарҳҳо фаро гирифташудаанд [3. с,64].

Мутобиқи СБҲМ (IAS) 1 «Пешниҳоди ҳисоботи молиявӣ» бонкҳо вазифадоранд, ки дороӣ ва ӯҳдадориҳо, инчунин даромад ва хароҷотҳоро дар алоҳидагӣ пешниҳод намоянд. Ҳисоббаробаркуние, ки дар ҳисобот оиди ҳолати молиявӣ ё ки ҳисобот оиди фоида ва зарар гузаронида шудааст, ба истисноии ҳолатҳое, ки он моҳияти амалиёт ё дигар рӯйдодҳоро инъикос менамояд, имконияти истифодабарандагонро чи аз рӯи дарки амалиётҳо ва дигар шарту рӯйдодҳое, ки аллакай фаро расидаанд ва чи аз рӯи баҳо додани гардиши воситаҳои пулии бонк.

Мутобиқи СБҲМ(IAS) 1 «Пешниҳоди ҳисоботи молиявӣ» бонкҳо вазифадоранд, ки ҳамаи моддаҳои даромад ва хароҷотро, ки дар давраи ҳисоботӣ эътироф шудаанд, дар ду ҳисобот:

Ҳисобот оиди фоида ва зарар; ва

Ҳисобот оиди маҷмӯи даромадҳо пешниҳод намоянд.

Ҳисоботи мазкур бо роҳи илова намудани маблағи даромадҳои ба даст омада ва тарҳ намудани маблағи хароҷотҳои гузаронидашудае, ки барои

ба даст омадани даромади давраи ҳисоботӣ амалӣ шудаанд, тартиб додашуда, дар натиҷа андозаи фоидаи соф барои давраи ҳисоботӣ муайян мегардад.

Маълумоти иловагие, ки мундариҷаи моддаҳоро ошкор месозад, дар шарҳу эзоҳот ба ҳисоботи молиявӣ дарҷ карда мешавад. Элементҳое, ки ба андозаи натиҷаҳои «ҳисобот оиди фоида ва зарар» алоқаманданд, даромад ва хароҷот ба ҳисоб меравtotal.

Даромад-ин афзоиши манфиатҳои иқтисодии давраи ҳисоботӣ, ки дар шакли воридшавӣ ё зиёдшавии дороиҳо ва ё худ камшавии ӯҳдадориҳо ба амаломада, ба афзудани сармоя оварда мерасонад [2. с,98].

Хароҷот-ин камшавии манфиатҳои иқтисодии давраи ҳисоботӣ, ки дар шакли камшавии дороиҳо ва афзудани ӯҳдадориҳо ба амал омада, ба камшавии сармояо варда мерасонад. Фоида ё зарар-ин даромад дар шакли маблағ бо тарҳи хароҷот ба истиснои қисмҳои дигар маҷмӯи даромадҳоро дар назар дорад.

Таркиби ҳисоботи молиявии бонкҳо, инчунин дигар ташкилоту бонкҳои тиҷоратӣ мутобиқи нишондоди СБҲМ 1 «Пешниҳоди ҳисоботи молиявӣ», иборатаст аз:

Ҳисобот оид ба ҳолати молиявӣ, ки маъмулан онро тавозуни муҳосибии бонк (ташкилотҳои қарзӣ);

Ҳисобот оид ба фоида ва зарар, ки маъмулан онро ҳисобот оид ба натиҷаҳои молиявӣ;

Ҳисобот оид ба ҳаракати воситаҳои пулӣ;

Ҳисобот оид ба тағйирёбӣ дар сармояи бонк;

5.Ташреҳоти ҳисоботи молиявӣ.

Чи тавре, ки мебинем, тавзеҳоти молиявӣ қисми ҷудонашавандаи ҳисоботи молиявии бонкҳо ба шумор меравад. Дар амалия, дар поёни ҳар як шакли ҳисоботи молиявии аудитшаванда эзоҳи «Тавзеҳоти ҳисоботи молиявӣ аз саҳифаи фалон то саҳифаи фалон қисми ҷудонашавандаи ҳисоботи молиявии мазкур ба шумор меравад» оварда мешавад. Тартиб додани тавзеҳоти ҳисоботи молиявӣ ва зифаи бевоситаи шуъбаҳои (идораҳо) баҳисобгирии муҳосибии бонкҳо ба шумор меравад. Вале омӯзиши таҷрибаи имрӯзаи системаи бонкию қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи ҳисоботи молиявӣ гувоҳӣ медиҳад, ки на ҳамаи ташкилотҳои қарзӣ, хусусан ташкилотҳои хурди маблағгузорӣ, ки теъдоди зиёда аз 130 воҳидҳои ҳуқукиро ташкил медиҳанд, ин вазифаро иҷро намекунанд.

Бинобар ин, мо фикр менамоем, ки равшанӣ андохтан ба тартиби навиштани ё таҳияи «Тавзеҳоти ҳисоботи молиявӣ» чи барои донишҷӯёни тахассуси ҳисобдории муҳосибӣ ва чи кормандони таҷрибавии соҳа аз манфиат холӣ нест.

Тавзеҳоти ҳисоботи молиявӣ ҳуҷҷате мебошад, ки моддаҳои асосии ҳисоботи молиявиро мекушояд. Таркиби ташреҳот ихтиёрӣ буда, метавонад аз фаслҳои гуногун иборат бошад. Омӯзиши таҷрибавӣ нишон

дод, ки таркиби намунавии ташреҳоти ҳисоботи молиявӣ аз 8 фасл иборат бошад.

Дар фасли аввали тавзеҳот, ки метавонад номи «Равандҳои асосии фаъолият»-ро дошта бошад, ахбори кӯтоҳ оид ба шакли ҳуқуқӣ (яъне бонк), таърихи бақайдгирӣ, доираи фаъолият, таърихи гирифтани иҷозатнома барои фаъолият ибонкӣ аз тарафи БМТ, намудҳои ҳар фаъолияти иҷозат додашудаи бонкдорӣ, ахбор оид ба муассисон ва саҳмдорон, ҳиссаи умумии пардохташудаи онҳо, нишонаи ҷойгиршавии сарбонк оварда мешавад, ки дар маҷмӯи ин маълумотномаи умумӣ оид ба шахси ҳукуқӣ мебошад.

Дар фасли дуюми ташреҳоти ҳисоботи молиявӣ, ки метавонад «Асосҳои таҳиянамоии ҳисоботи молиявӣ» номгузорӣ шавад, ахбор оид ба асосҳои ҳисобдории бонкро дар бар мегирад. Ба ҳайати ин ахбор сиёсати ҳисобдории бонк, нақшаи ҳисобҳои аз тарафи Бонки миллии Тоҷикистон қабул шуда, стандартҳои байналхалқии ҳисобот имолиявӣ ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳисобдорӣ ва ҳисоботи молиявӣ» дохил мешаванд. Агар бонк дар ҳисобдории худ аз дигар ҳуҷҷату меъёрҳо истифода барад, онҳоро низ дар ин фасл қайд кардан зарураст. Дар ин фасл ин чунин тарзи инъикоснамоии рақамҳои ҳисоботи молиявӣ ва замимаҳои он барои давраҳо мушахас карда мешавад [1].

Фасли дуюм метавонад аз зерфаслҳои зерин иборат бошад:

Таркиби ҳисоботи молиявӣ;

Асъори ҳисобот;

Муҳити амалиётӣ.

Фасли сеюм «Принсипҳои асосии сиёсати ҳисобдорӣ» ном дорад, ки дар он тартиби ҳисобдории бонк аз рӯи ҳар як доройӣ, ӯҳдадорӣ, сармоя, даромад ва хароҷот оварда мешавад.

Дар фасли чорум «Ташреҳот ба ҳисоботи фоида ва зарар» тамоми моддаҳои муҳимми даромади фоизӣ ва даромади ғайри фоизӣ, хароҷоти фоизӣ ва хароҷоти амалиётӣ шарҳ дода мешаванд. Ҳар як шарҳи додашуда рақамбандӣ карда мешаванд ва ин рақамҳоро ҳамчун манбаъ дар ҳисобот оид ба фоида ва зарари ташкилот дар рости ҳар моддаи мувофиқ нишон дода мешаванд.

Фасли панҷум метавонад «Ташреҳот ба ҳисоботи тавозун» ном дошта бошад. Дар ин фасл тамоми моддаҳои дороиҳо, ухдадориҳо ва сармояи танзимшавандаи бонк шарҳ дода мешавад. Дар ин фасл низ ҳар як шарҳи додашуда рақамбандӣ карда мешаванд ва ин рақамҳоро ҳамчун манбаъ дар ҳисоботи тавозуни ташкилот дар рости ҳар моддаи мувофиқи нишондода мешаванд.

Фаслҳои 4 ва 5 фаслҳои маркази ташреҳоти ҳисоботи молиявӣ ба шумор мераванд.

Дар фасли 6-уми тавзеҳоти ҳисоботи молиявӣ, ки метавонад номи «Амалиёт бо иштироки тарафҳои алоқаманд» дошта бошад, дар мавриди мавҷуд будани ин навъи амалиёт (ба мисли мавҷуд будани қарзҳои ба

саҳомон ё ба кормандон роҳбар, кормандони бонк пешниҳод шуда ва ғайра) тавзеҳ дода мешаванд.

Мавҷудияти уҳдадориҳои шартии бонк дар тавзеҳоти ҳисоботи молиявӣ дар фасли алоҳида оварда мешавад, ки он дар ояндаи наздик тавони таъсирӣ калон ба ҳолати молиявӣ ва натиҷаи фаъолияти ташкилот дошта бошад, шарҳ медиҳад ва онҳоро метавонем дар фасли 7 бономи «Уҳдадориҳои шартӣ» дохил кунем. Дар мавриди мавҷуд будани воқеаҳои баъд аз санаи ҳисоботи тавозунӣ ҷойдошта, ки таъсири назаррас ба ҳолати молиявии бонк дошта бошад, шарҳ дода мешаванд. Ҳатто, агар онҳо мавҷуд набошад ҳам, бонк дар фасли 8-и ташреҳот инро алоҳида қайд мекунад, ки бонк баъди санаи тартиби додани ҳисобот ягон амалиётӣ баъд аз санаи ҳисоботи тавозунӣ воқеъ шуда надорад.

Ҳисоботи молиявӣ ба ташкилоту муассисаҳои зерин пешниҳод карда мешаванд:

Ба нозироти давлатии андоз;

Ба ташкилотҳои омори давлатӣ;

Ба ташкилотҳое, ки бонк дар ихтиёри он мебошад;

Ба иштирокчиёну созмондиҳандагон мувофиқи ҳуҷҷатҳои созмонӣ.

Ҳисоботи молиявӣ мувофиқи низомнома бояд аз як тараф, ҳолати молиявию хоҷагидории бонкҳоро ба тариқи ҷамъбастӣ афзоянда ва аз тарафид дигар, натиҷаи фаъолияти хоҷагидориро барои давраи ҳисоботӣ инъикос намоянд. Асоси онҳоро бояд иттилооти дар бақайдгирии ҷамъбастию таҳлилӣ ҷойдошта бояд ташкил диҳад.

Хулоса, таҳия намудани ташреҳоти ҳисоботи молиявӣ барои тамоми ташкилоту бонкҳо вазифаи ҳатмӣ буда, дар асоси он истифодабарандагони ҳисоботи молиявӣ тасмимҳои гуногунро дар рафти идоракунӣ қабул менамоянд.

Адабиёт:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон, Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ“, 25 марти соли 2011, № 702.

2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон”, с.2012.

3. Қоидаҳои ба роҳмондани ҳисобгирии бухгалтерӣ ҳисобот дар муассисаҳои бонкии ҶТ.

ТАКМИЛИ НИЗОМИ МАЪМУРИКУНОНИИ АНДОЗ ДАР РУШДИ СОҲИБКОРИИ ХУРДУ МИЁНА

Шералиев Э. Н. - дотсенти кафедраи молияи ДДМИТ
Бахтиер Султон - унвонҷӯи кафедраи андоз ва андозбандии ДДМИТ.

Дар мақола такмили низоми маъмурикунонии андоз дар рушди соҳибкории хурду миёна баррасӣ гардидааст. Самтҳои асосии такмили низоми маъмурикунонии андоз дар рушди фаъолияти соҳибкории хурду миёна бо назардошти хусусиятҳои хоси низоми андозбандӣ дар минтақаҳои ҷумҳурӣ, ки ба истеҳсоли ҳарчи зиёди молу маҳсулотҳои ватанӣ ва рақобатпазирӣ мусоидат менамояд. Инчунин масъалаи самаранокии низоми маъмурикунонии андоз дар рушди фаъолияти соҳибкории хурду миёна мавриди омӯзиш ва

таҳлил қарор гирифта, пешниҳодҳои мушаххас оиди такмили механизми ҳавасмандгардонии рушди соҳибкории хурду миёна ва имтиёзҳои андозӣ дар шароити буҳрони молиявӣ-иқтисодӣ пешниҳод гардидааст.

Калидвожаҳо: *фаъолияти соҳибкорӣ, низоми андозӣ, маъмурикунонии андоз, рушд, хурду миёна, механизми андозбандӣ, танзими андоз, мақомоти андоз.*

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СИСТЕМЫ НАЛОГОВОГО АДМИНИСТРИРОВАНИЯ В РАЗВИТИЕ МАЛОГО И СРЕДНЕГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

В статье рассматривается совершенствование системы налогового администрирования в условиях развития малого и среднего предпринимательства. Основные направления совершенствования системы налогового администрирования в развитии малого и среднего предпринимательства с учетом специфики системы налогообложения в регионах республики, способствующей максимального производства отечественных товаров и продукции и повышению конкурентоспособности. Также изучены и проанализированы вопросы эффективности системы налогового администрирования в развитии малого и среднего предпринимательства, предложеный конкретные меры по совершенствованию механизма стимулирования развития малого и среднего предпринимателства и налоговых льгот в условиях финансово-экономического кризиса.

Ключевые слова: *предпринимательская деятельность, налоговая система, налоговое администрирование, развития, малого и среднего, механизм налогообложения, налоговое регулирование, налоговые органы.*

IMPROVEMENT OF THE TAX ADMINISTRATION SYSTEM IN THE DEVELOPMENT OF SMALL AND MEDIUM ENTREPRENEURSHIP

The article discusses the improvement of the tax administration system in the context of the development of small and medium-sized businesses. The main directions for improving the tax administration system in the development of small and medium-sized businesses, taking into account the specifics of the taxation system in the regions of the republic, which contribute to the maximum production of domestic goods and products and increase competitiveness. The issues of the effectiveness of the tax administration system in the development of small and medium-sized businesses were also studied and analyzed, specific measures were proposed to improve the mechanism for stimulating the development of small and medium-sized businesses and tax incentives in the context of the financial and economic crisis.

Key words: *entrepreneurial activity, tax system, tax administration, development, small and medium, taxation mechanism, tax regulation, tax authorities.*

Фаъолияти соҳибкорӣ омили муҳими рушди иқтисодиёти дилхоҳ кишвар ба ҳисоб меравад. Ташаккул ва рушди соҳибкории хурду миёна дар муқоиса бо дигар шаклҳои соҳибкорӣ хусусиятҳои хоси худро дошта, он доираи васеи андозсупорандагон ва қисмати зиёди аҳолии кишварро ба шуғли кор таъмин менамояд. Баланд бардоштани сатҳи некуаҳаволии ва таъмини ҷойҳои нави корӣ аз бисёр ҷиҳат аз дуруст муқаррар намудани меъёри андозбандии субъектҳои соҳибкории мазкур ва маъмурикунонии он вобастагӣ дошта, ба таҳкими имкониятҳои буҷети давлатӣ ва рушди соҳаҳои иқтисоди миллӣ мусоидат менамояд. Хусусияти хоси низоми андозбандӣ ва маъмурикунонии бизнеси хуруду миёна дар он инъкос меёбад, ки ба рақопатпазирӣ, таъмини шуғли пурмаҳсул ва ҳавасмандии иқтисодии субъектҳои соҳибкорӣ заминаи мусоид фароҳам меорад.

Мақсади ислоҳоти низоми андозӣ ва маъмурикунонии он дар ин ҷараён ин баҳисобгирии объектҳои андозбандӣ, паст намудани гаронии

андоз ва истифодаи имтиёзҳои андозӣ, хубтар намудани корҳои назоратӣ оид ба ҷамъоварии саривақтии маблағҳои андозӣ ба буҷети давлатӣ ба ҳисоб меравад. Дар ин раванд, ҷорӣ намудани низоми нави андозбандӣ ва маъмурикунонии он, мутобиқ ба шароити иқтисоди бозорӣ, ки манфиатҳои давлат ва субъектҳои соҳибкории хуруд миёнаро ҳимоя намуда, ба самаранокии фаъолияти мақомти андоз ва имкониятҳои буҷети давлатӣ мусоидат менамояд.

Низоми маъмурикунонии андоз дар ташаккул ва рушди субъектҳои соҳибкорӣ, бахусус, соҳибкории хурду миёна нақши асосӣ бозида, ба сифати манбаи асосии даромади аҳолӣ ва буҷети давлатӣ хизмат мекунад. Дар кишварҳои рушдкардаи иқтисодӣ ба воситаи андозҳои бизнесу хурду миёна аз 40 - 60%-и маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (ММД) таъмин гардида, тавассути маъмурикунонии андоз, аз ҷумла назорату санҷиҳои андозӣ роҳандозӣ карда мешаванд. Ин раванд аз ҷорӣ намудани низоми махсуси андозбандӣ мутобиқ бо шароитҳои молиявии соҳибкорони бахши мазкур бо назардошти таҷрибаи пешқадами давлатҳои рушкардаи иқтисодӣ дар ин ҷода манша мегирад.

Мафҳуми «маъмурикунонӣ» дар назарияи илми низоми идоракунӣ нисбатан нав пайдо шудааст. Моҳияти ин мафҳум аввалин маротиба аз ҷониби олими рус З.В. Запольский «....ҳангоми «маъмурикунонии даромадҳои давлатӣ» ҳамчун шакли махсуси фаъолият дар таъмини уҳдадориҳои қисмати даромади буҷети давлатӣ, ки ба ҷамъоварии маблағҳои андозӣ равона мегардад, мавриди омӯзиш қарор гирифта...», вай «...ҳамчун шакли фаъолияти махсус оид ба таъмин ва иҷрои қисмати даромади буҷети давлатӣ, ки қонунгузории бахши андоз муайян намудааст, хизмат менамояд...»[2,148]. Аз ин лиҳоз, маъмурикунонии андоз ҳамчун низоми идоракунии мақомоти андоз оид ба баҳисобгирӣ ва назорати андозӣ, меъёри андозбандӣ ва пардохти маблағҳои андозӣ, инчунин уҳдадориҳои иштирокчиёни муносибатҳои андозӣ арзёбӣ мегардад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мисли дигар кишварҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ мафҳуми «маъмурикунонии андоз» дар назарияи низоми андозӣ ҳангоми гузариш ба иқтисодӣ бозорӣ пайдо шудааст. Истилоҳи «маъмурикунонӣ» (administration- руководство, управление) гирифта шуда, ҳамаънои мафҳуми «идоракунӣ» буда, инъикоси фаъолияти идоракунии самараноки мақомоти андозро баҳогузорӣ менамояд. Ба андешаи Ҷумабоев Х.Қ. ва Маъмуров А.М. «...маъмурикунонии андоз ҳамчун ниҳоди махсуси таъмини ҷамъоварии маблағҳои андоз, балки ҳамчун ҷузъи расмиёти идоракунии низоми андозӣ дар доираи сиёсати андозӣ, ки муносибатҳои ташкилию ҳуқуқии давлат ва шахсони уҳдадорро ифода менамояд...»[6,92]. Аз ин лиҳоз, низоми маъмурикунонии андоз дар ташаккул ва рушди субъектҳои соҳибкорӣ ва саривақт ҷамъоварии маблағҳои андозӣ ба буҷети давлатӣ хизмат менамояд.

Вобаста ба маъмурикунонии андоз, ҷанбаҳои иҷтимоӣ - иқтисодии низоми андозбандии одилона, ташаккули низоми муносибатҳои тақсимотӣ

ва масоили марбут ба идораи давлатӣ ва молиявӣ дар асрҳои миёна дар кишвари мо Ф.К. Убайдуллоев чунин андеша дорад «...дар баробари андоз аз замин - «хироҷ», инчунин андоз аз даромади ҳунармандон ва тоҷирон, пардохтҳо аз савдои хориҷӣ ситонида мешуданд...» [5, 15]. Барои деҳқонон ва ҳунармандон ҳамчун шаклҳои фаъолияти инфродӣ пардохтҳои пуливу молӣ муқаррар шуда, онҳо ба иҷрои корҳои маҷбурӣ - сохтмони қасрҳо, пулҳо девори атрофи касрҳо, сохтмони каналҳо ва ғайраҳо ҷалб мегардиданд. Маъмурикунонии андозҳо вобаста ба ҷамъоварии маблағҳои андозӣ аз ҷониби лашкариён амалӣ мегардид. Дар маъмурикунонии ситонидани андозу закотҳо камбудиҳо ҷой доштанд, зеро ки андозситонон дар ситонидани онҳо зиёдаравӣ намуда, манфиатҳои худро дар мадди аввал мегузоштанд.

Дар шароити муосир андешаҳои мухталиф оид ба усулҳои маъмурикунонии андоз дар рушди низоми андозбандии соҳибкории хурду миёна вуҷуд дорад, ки онро ба сифати фишанги асосии ғани гардонидани буҷети давлатӣ баҳогузорӣ намуд. Ин ҷо, «...яке аз омилҳои муҳимтарини ташаккули сиёсати андозии корхонаҳои хурду миёна дар татбиқи сиёсати андозии давлат, бахусус, таъмин иқтидории андозӣ муаррифи намуд, ки дар доираи он сиёсати андозии кишвар роҳандозӣ мегардад...» [1,77], ки ба таъмини иҷроиши қисмати даромади буҷети давлатӣ равона мегардад.

Ҳамзамон фишанги муҳими сиёсати андозии давлат ин низоми маъмурикунонии фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ ба ҳисоб рафта, таввасути фишангҳои маъмурӣ-ҳуқуқӣ ва молиявӣ-иқтисодӣ роҳандозӣ карда мешаванд. Дар ин ҷо, «...омӯзиши низоми андозӣ ҳамчун механизми танзими фаъолияти субъектҳои соҳибкории хурду миёна зарурати таҳлили унсурҳои низоми маъмурикунонии андозро барои ҳам манфиатҳои давлат ва ҳам субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ ба миён меоранд...» [3,174]. Аз ин лиҳоз, низоми маъмурикунонии андоз дар шароити муосир барои ташаккул ва рушди соҳибкории хурду миёна нақши созгор дорад.

Ҳамзамон, ташаккул ва рушди фаъолияти соҳибкории хурду миёна аз руйи чунин нишондиҳандаҳои хоси худ баҳогузорӣ карда мешавад:

- вай барои буҷети давлатӣ муҳим буда, барои ташкили ҷойҳои нави корӣ мусоидат менамояд;
- низоми соддаи андозбандӣ ва маъмурикунонии андоз ба ҳисоб рафта, (пардохти маблағҳои андозӣ таввасути низоми махсуси андозбандӣ ситонида мешавад);
- ҳолати бештари қонунвайронкунҳои бахши андозӣ маҳз дар ҳамин шакли фаъолияти соҳибкорӣ мушоҳида карда мешавад;
- аз ҳама мушкил барои андозситонӣ масҳуб меёбад (меъёри махсуси андозбандӣ ва баҳисобгирӣ, низоми пардохт ва ғайра).

Низоми маъмурикунонии андоз дар рушди соҳибкории хурду миёна аз баҳисобгирии объектҳои андозбандӣ ва ба андозбандӣ алоқаманд, тартиби андозбандӣ, пешниҳоди имтиёзҳои андозӣ ва назорати андозӣ, ки тавассути азнавтақсимкунии як қисмати даромади миллӣ, ташаккули иқтидори андозӣ ва ҳавасмандии субъектҳои соҳибкорӣ оғоз гардида, то

ҷамъоварии маблағҳои андозӣ ба буҷетҳои сатҳои гуногун идома меёбад. Истифодаи ин фишангҳо аз танзими давлатии рушди фаъолияти соҳибкорӣ, таъмини манфиатҳои давлат ва субъектҳои андозӣ, ки дар ин муносибатҳо иштирок менамоянд, вобастагии калон дорад. Маъмурикунонии андоз дар ин ҳолат ба як механизми муҳими баланд бардоштани самаранокии низоми андозбандӣ ва фаъолияти мақомти андоз бо сафри хароҷотҳои камтарин табдил меёбад.

Ҳамин тариқ, низоми маъмурикунони андоз дар рушди соҳибкории хурду миёна - ин фаъолияти мақомоти андозӣ ва назорати андозӣ, ки барои ҷамъоварии саривақтии маблағҳои андозӣ ба буҷети давлатӣ равона карда шуда, он ҳамчун як низоми зудамал ва рушкардаи муносибатҳои андозӣ, ки фаъолияти кормандони мақомоти андоз ва рушди субъектҳои соҳибкорӣ, аз ҷумла соҳибкории хурду миёнаро ҳамоҳанг месозад. Вазифаи маъмурикунонии андоз дар ин ҷараён аз пешгирии тағйиротҳои ивазшавандаи низоми андозӣ ва таъмини суботи молиявӣ равона гардида, ба баланд бардоштани самаранокии фаъолияти мақомоти андоз ва сатҳу сифати шоистаи зиндагии аҳолӣ хизмат менамояд. Ин раванд «...тавассути танзими бахши иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва назорату санҷишҳои андозӣ роҳандозӣ гардида...» [4, 25], таввасути амали намудани сиёсати андозӣ, ташкили фондҳои (захиравии) давлатӣ ва ҳавасмандии иқтисодии субъектҳои соҳибкорӣ пиёда месозад.

Дар шароити иқтисоди бозорӣ давлат низоми маъмурикунонии андозро ҳамчун фишанги махсуси танзими субъектҳои соҳибкорӣ, бахусус, соҳибкории хурду миёна истифода бурда, самаранокии он таввасути механизми асосии идоракунии мақомоти андоз ва манфиатҳои субъектҳои сохибкории хурду миёна роҳандозҳӣ мегардад. Қайд кардан зарур аст, ки баъзе аз субъектҳои сохибкорӣ аз пардохти маблағҳои андозӣ саркашӣ ва канораҷуӣ менамоянд, ки ин раванд пурзур намудани назорату санҷишҳои андозиро ба миён меорад. Аз ин лиҳоз, назорати воридоти саривақтии маблағҳои андозӣ ба буҷети давлатӣ ва танзими давлатии маъмурикунонии он ба фаъолияти мақомоти андоз таъсири худро мерасонад.

Бо ин мақсад Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барномаи миёнамуҳлати рушд ва мутобиқсозии меъёрҳои андозиро бо шарту шароитҳои нави рушди соҳибкорӣ таҳия ва пешниҳод намудааст. Мақсади асосии барномаи маъмурикунонии андоз ин мусоидат ба ҷалби бештари сармоягузориҳо ба рушди субъектҳои соҳибкорӣ ва дар заминаи он ташкили ҷойҳои нави корӣ мебошад. Дарояндаи наздик, дар баробари таъмини қисми даромади буҷети давлатӣ, инчунин, дигаргунсозиҳои соҳаи андозӣ, ҷалби бештари сармояҳо, воридоти технологияҳои нав, ташкили соҳибкории инноватсионӣ ва таъмини ҷойҳои нави корӣ ҳадафҳои асосии сиёстаи молиявӣ-иқтисодӣ мебошад.

Ҳамин тариқ, дар асоси таҳлил ва омӯзиши низоми маъмурикунонии андоз дар рушди фаъолияти соҳибкории хурду миёна ба хулосае омадан мумкин аст, ки он ҳамчун механизми махсуси низоми андозбандӣ барои риояи қонунгузории андоз ва алоқаи судманди байни давлат ва субъектҳои

соҳибкорӣ, бахусус, соҳибкории хурду миёна хизмат намуда, барои татбиқи амалии назорату санҷишҳои андозӣ дар шароити муосир роҳандозӣ гардида, як ҷузъи муҳими идоракунии низоми андозӣ-молиявии кишвар ба ҳисоб меравад.

Адабиёт:

1. Дементова Т.А. Проблемы налогообложения малого бизнеса / Т.А. Дементова // Финансы. - 2011. - №7. - С. 76-77.

2. Запольский С.В. О системе органов, администрирующих государственные доходы /С.В. Запольский // Субъекты советского административного права: сб. науч.трудов СЮИ. Свердловск, 1985. -С. 148.

3. Косов М.Е. Налогообложение предпринимательской деятельности. Теория и практика: учебник / М.Е. Косов. М.: ЮНИТИ, 2012. -С. 174.

4. Налоги и налогообложение. Учебник для вузов 2-ое изд./Под ред. Романовского, О.В. Врублевский. - СПб. -Питер, 2001.-544с.

5. Убайдуллоев Ф.К. Распределительные экономические отношения и категория «справедливость» в воззрениях таджикских мыслителей средневековья. /Ф.К. Убайдуллоев. Монография. -Душанбе: - Ирфон, 2020. -224с.

6. Ҷумабоев Х.Қ., Маъмуров А.М. Ҷамъоварии андоз ҳамчун нишондиҳандаи назорати андозӣ дар сатҳи минтақа / Х.Қ. Ҷумабоев, А.М. Маъмуров //Паёми молия ва иқтисод. -№4 (28). -2021. -С. 91-101.

7. Шералиев Э.Н., Халифазода С. Ҷанбаҳои методологии такмили механизми маъмурикунонии андоз дар шароити бухрони молиявӣ-иқтисодӣ / Э.Н. Шералиев, С. Халифазода //Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. - Душанбе.- 2022. -№3 (30). - С. 194-204.

ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ГУЗАРОНИДАНИ АУДИТИ МАБЛАҒГУЗОРИҲО ДАР ФАЪОЛИЯТИ МОЛИЯВӢ –ХОҶАГИДОРИИ КОРХОНА

Эмомов Муҳамадбашир Давлатович- *муаллими калони кафедраи таҳлили иқтисодии ДДМИТ.*

Давлатова Наргис- *ассистенти кафедраи таҳлили иқтисодии, ДДМИТ.*

Дар мақола муаллифон диқати асосиро ба нақшаи умумии аудити маблаггузориҳо ва тасдиқ намудани дурустии ҳисоботи муҳосибӣ дар фаъолияти молиявӣ-хоҷагидории корхона равона намудаанд.

Калидвожаҳо: *Фаъолияти молиявӣ, корхона,аудит, субъектҳои иқтисодӣ, низоми ҳисобдорӣ, ҳисоботи молиявӣ,баруйхатгирӣ,нишондиҳандаҳо, фонди сармоягузорӣ, дороиҳои дарозмуддат.*

Дар ҷараёни фаъолияти молиявӣ – хоҷагидорӣ корхона метавонад таҷдиди воситаҳоро дар намуди маблағгузорӣ ва бо мақсад гирифтани даромади иловагӣ дар шакли дивидендҳо, фоизҳо ва ғайраҳо ба амал барорад. Аммо ба даст овардани чунин имконият дар заминаи таъмини шаффофияти низоми ҳисобдорӣ ва эътимоднокии нишондиҳандаҳои ҳисоботи молиявии субъектҳои иқтисодӣ ба даст оварда мешавад. Ба ҳамагон маълум аст, ки эътимоднокии низоми ҳисобдорӣ оид ба

маблағгузориҳо дар натиҷаи ташкил ва гузаронидани санҷишҳои аудиторӣ низ таъмин карда мешавад.

Мақсади асосии аудит аз тасдиқ намудани дурустии ҳисоботи муҳосибӣ оид ба амалиётҳо ва ба мақсад мувофиқ будани ин онҳо иборат мебошад. Мақсади аудити маблағгузориҳо бошад, аз гирифтани далели қонунӣ будани фаъолияти субъекти иқтисодӣ дар давраи санҷишӣ иборат мебошад. Ба ақидаи мо аудитор дар вақти санҷиш масъалаҳои зеринро мавриди омӯзиш қарор диҳад: а) то кадом андоза ҳуҷҷатҳо аз рӯи баҳодиҳӣ, баҳисобгирӣ ва барӯйхатгирии маблағгузорӣ пурраю саривақтӣ мебошанд; нигоҳдорӣ, барҳамдиҳӣ ва фурӯши дороиҳои аз тариқи сармоягузорӣ бадастовардашуда дар низоми ҳисобдорӣ чӣ гуна қайд шудаанд; оё талаботи қонунгузории андоз то кадом андоза риоя шудааст.

Банақшагирии аудити сармоягузорӣ яке аз марҳилаҳои муҳими санҷиш дониста мешавад. Масъалаҳои вобаста ба аудити сармоягузориҳо дар асоси нақшаи умумӣ ва барномаи аудит амалӣ карда мешавад.

Вобаста ба ин, мо чунин мешуморем, ки дар нақшаи умумии аудити маблағгузориҳо баяд масъалаҳои зерин нишон дода шаванд: а) дурустии бақайдгирии арзиши объектҳои воситаҳои асосӣ, ки хароҷоти сохтмон ва ё хариди воситаҳои асосӣ, корҳои оиди васлкунии таҷҳизот, хароҷоти нақлиётӣ, боҷи гумрукӣ ; баҳодиҳӣ ба дурустии баҳисобгирии хароҷот оиди пардохти фоизҳои қарзӣ дар объектҳои маблағгузоришаванда дарозмуддат истифода шуда; санҷиши ҳолати ҳақиқии ҳисоби 11600 «Маблағгузории дарозмуддат»; баҳодиҳии дурустии инъкоси корҳои иҷрошуда оиди сохтмони объектҳо бо усули хоҷагӣ дар баҳисобгирӣ; дида баромадани дурустии бақайдгирии дороиҳои ғайримоддӣ; баҳодиҳии дурустии бақайдгирии моддаи «Сохтмони нотамом»-и тавозуни муҳосибии ташкилот; санҷиши сабткунакҳо оиди баҳисобгирии маблағгузории дарозмуддат; баҳодиҳии маълумоти дар охири сол дар тавозун нишондодашуда.

Ба ҳамагон маълум аст, ки зарурат ба истифодаи хизматрасониҳои аудиторӣ дар фаъолитяи санрмоягузорӣ, рушд ва инкишофи соҳаи мазкур мебошад. Чунки дар баробари рушди бозори молиявӣ дар мамлакат санҷиши амалиётҳо бо коғазҳои қиматнок ба роҳ монда мешавад, ки барои таъмини эътимоднокии низоми ҳисобдории корхона мусоидат хоҳад кард.

Тибқи талаботи стандартҳои байналмилалии фаъолитяи аудиторӣ барои дар сатҳи баланди касбӣ гузаронидани аудит иттилоот бояд кофӣ бошад. Аз ин ру, аудитор ба сифати сарчашмаи иттилоотии санҷидашаванда маълумоти ҳисоби 10300 «Сармоягузориҳои кӯтоҳмуддат» ва ҳисоби 11600 «Сармоягузориҳои дарозмуддат»- аз китоби асосӣ ва дигар нигоҳдорандагони иттилоот дастрас менамояд.

Аудитор бояд ба ҳисоб гирад, ки агар арзиши коғазҳои қиматноки харида аз арзиши аввалааш фарқ кунад, ин фарқият бояд аз ҳисоб бароварда шавад, чунки дар ҳисоби 10300 «Сармоягузориҳои кӯтоҳмуддат» қоғазҳои қиматнок бо арзиши ибтидоиашон ба ҳисоб гирифта мешаванд. Дар зерҳисоби 10300 «Сармоягузориҳои кӯтоҳмуддат» ҳаракати воситаҳо

бо сомонӣ ва арзи хориҷӣ, ки корхона дар сертификатҳои бонкӣ ва депозитӣ гузоштааст, нишон дода мешавад.

Экспертизаи ҳуқуқии лоиҳаҳои эмиссионӣ, шартномаҳо ва қатъ гардонидани созишномаҳо оид ба қоғазҳои қиматнок яке аз ҷузъҳои таркибии санҷиши аудиторӣ ба ҳисоб мераванд. Аудитор дар ин давраи санҷиши тасдиқ ва чоп намудани лоиҳаи эммисияҳоро муайян мекунад.

Асосҳои меъёрӣ-ҳуқуқии санҷишро муқаррароти Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи коғазҳои қиматнок ва биржаҳо», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти аудиторӣ” муайян менамоянд. Дар ин ҳуҷҷатҳо ҳуқуқи идораи бақайдгирӣ оид ба қатъ намудани баровардани коғазҳои қиматнок дар ҳолати пешниҳод накардани ҳисоботи ҷамъбастии барориши коғазҳои қиматнок, инчунин номувофиқ будани маълумотҳои ҳисобот бо талаботи муқарраршуда, пешбинӣ шудааст.

Ғайр аз ин аудитор дуруст ҳуҷҷатноккунии пардохти маблағи саҳмияҳоро дида мебарояд (арзи хориҷӣ, фондҳои асосӣ, дороиҳои ғайримоддӣ, коғазҳои қиматнок ва ғайра).

Аз нуқтаи назари санҷиш фаъолияти фонди сармоягузорӣ танҳо пас аз бақайдгирии он ба сифати шахси ҳуқуқӣ ва гирифтани рухсатномаи зарурӣ оғоз мешавад. Дар баробари ин бояд дар назар дошт, ки шахси бо фонди сармоягузорӣ шартнома баста, дар бораи идоракунии фонд, бояд ҳатман рухсатнома дошта бошад.

Барои мақсадҳои санҷишӣ фоида ё зарар аз фурӯши коғазҳои қиматнок ҳамчун фарқи байни нархи фурӯш ва арзиши тавозунии онҳо муайян карда мешавад. Ин ҳисоби фурӯш ҳар моҳ пушида мешавад ва натиҷаи молиявӣ ба ҳисоби 66000 «Даромадҳо аз фаъолияти ғайриамалиётӣ» ва 66100 «Хароҷотҳо аз рӯи фаъолияти ғайриамалиётӣ» гузаронида мешавад.

Фарқияти байни хароҷоти ҳақиқӣ барои харидани облигатсияҳо ва арзиши ибтидоии онҳо ба натиҷаи фаъолияти хоҷагӣ ҳамроҳ карда мешавад. Дар ин ҳолат ду намуди ҳамроҳкунӣ истифода мешавад: а) мутаносибан ҳар моҳ то баохиррасии муҳлат; б) фарқи байни нархи фурӯш ва арзиши аслии ҳақиқӣ дар вақти фурӯш муайян карда шуда, ки натаҷаи он ба ҳисоби 66000 «Даромадҳо аз фаъолияти ғайриамалиётӣ» ва 66100 «Хароҷотҳо аз рӯи фаъолияти ғайриамалиётӣ» гузаронида мешавад.

Ба ҳамагон маълум аст, ки даромад аз иштирок дар сармояи корхонаҳои дигар, ки ба ҳисоби ҳисоббаробаркунӣ ва арзӣ дохил мешаванд, дар ҳисоби 66000 «Даромадҳо аз фаъолияти ғайриамалиётӣ» ва 66100 «Хароҷотҳо аз рӯи фаъолияти ғайриамалиётӣ» акс мeёбанд.

Аудитор бояд дар рафти санҷиш муайян намояд, ки дар сурати нархи хариди облигатсияҳо ва дигар коғазҳои қиматноки корхона бадастовардашуда аз арзиши ибтидоияшон баланд бошад, фарқи байни онҳо бо амалиёти зерин бояд аз ҳисоб бароварда шавад:

Дт ҳисоби 22020 «Васиқаҳои (векселҳои) кӯтоҳмуддат барои пардохт»

Кт ҳисоби 11600 «Сармоягузориҳои дарозмуддат» (бо қисми фарқияти байни арзиши ибтидоӣ ва харид) ва ҳисобҳои 66000 «Даромадҳо аз фаъолияти ғайриамалиётӣ» ва 66100 «Хароҷотҳо аз рӯи фаъолияти ғайриамалиётӣ».

Аммо агар арзиши хариди облигатсия ва дигар коғазҳои қиматнок аз арзиши ибтидоиашон паст бошад, даромади фарқияти байни онҳо аз нав ҳисоб карда мешавад.

Набояд фаромӯш кард, ки ҳангоми санҷиши биржаи молӣ ва фондӣ аудитор бояд риояи муқаррароти санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ, аз ҷумла меъёр ва талаботи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи коғазҳои қиматнок ва биржаҳои фондӣ», Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 19 марти соли 1999, № 109 «Дар бораи чорабиниҳои мукаммалкунии савдои биржавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», Низомнома дар бораи биржаи давлатии моливу ашёи Ҷумҳурии Тоҷикистонро, ки бо ҳамин қарор (№109) дида барояд.

Натиҷаҳои тадқиқот нишон дод, ки аудити маблағгузориҳо иҷрои вазифаҳои зеринро талаб менамояд: тасдиқи дурустии ташкил ва пешбурди баҳисобгирии маблағгузориҳо; тасдиқи дурустии ба таври ҳуҷҷатӣ бақайдгирии маблағгузорӣ дар сармояи оиномавии дигар корхона ва фаъолияти якҷоя; муайянкунии дурустӣ ва саривақтии гирифтани даромад аз маблағгузорӣ; тасдиқи эътимоднокии ҳисоботи молиявӣ дар самти маблағгузорӣ ба дороиҳои дарозмуддат, баҳодиҳии баҳисобгирӣ ва барӯйхатгирии сармоягузорӣ, баҳодиҳии баҳисобгирии натиҷаҳо аз сармоягузориҳо; тасдиқи эътимоднокии нишондиҳандаҳои ҳисоботи молиявӣ.

Дар охир ҳаминро бояд қайд намуд, ки ба иқтисодиёти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон воридшавии техникаву технологияи нав ва умуман техника қаноатбахш нест. Чунки дар истеҳсолоти неъматҳои моддӣ баъзе мавридҳо техникаи замони Шӯравӣ низ мавриди истифода қарор мегирад. Ҳамаи ин зарурати рушди бозори хизматрасониҳои аудиторӣ, ки барои муайян, ошкор ва баратараф намудани норасоиҳои ҷойдошта мусоидат менамояд, талаб мекунад.

Адабиёт

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти аудиторӣ”,№ 993 аз 22.07. 2013сол. http:www.mmk.tj;

2. Нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибии фаъолияти молиявӣ – хоҷагии субъектҳои хоҷагидорӣ. Аз «27» майи соли 2011, № 41.

3. Аренс А.,Лобек Дж. Аудит /пер. с англ; Гл. ред.серии проф.Я.В.Соколов.-М.: Финансы и статистика,2015.

4. Аудит: учебник для вузов/ под.ред. В.И.Подольского.-М.: Аудит, ЮНИТИ. 2007.

5. Додж Р. Краткое руководство по стнадартам и нормам аудита/ Пер.с англ.-М.:Финансы и статистика,ЮНИТИ, 2012.

НАПРАВЛЕНИЯ И ФОРМЫ РАЗВИТИЯ КРЕДИТНЫХ ОТНОШЕНИЙ

Рахимова Азима Валиевна – *ст. преподаватель кафедры банковское дело ТГФЭУ*

В данной статье автор проводит исследование одной из ключевых проблем, без которой невозможно представить новое общество, которое в современных условиях активно способствует возобновлению ряда вопросов в сфере развития форм кредитования. Автор также уделяет приоритетное внимание историческим аспектам развития форм кредитных отношений и исследует различные взгляды на этот вопрос. Автор также высказал свое мнение об этапах развития форм кредитных отношений

Ключевые слова. *Экономические отношения, нестабильность, денежный рынок, кредит, заемщики, процент, субъект, капитал, кредитные отношения, банковское дело, эволюция.*

САМТҲО ВА ШАКЛҲОИ РУШДИ МУНОСИБАТҲОИ ҚАРЗӢ

Муаллиф дар мақолаи худ проблемаҳои асосиеро пешниҳод намудааст, ки бе ҳалли он ҷамъияти муосирро тасаввур кардан ғайриимкон аст ва ин дар шароити имрӯза барои инкишофи масъалаҳои гуногуни қарздиҳӣ фаъолона ёрӣ мерасонад. Инчунин ба ҷанбаҳои таърихии инкишофи шаклҳои муносибатҳои қарзӣ аҳамияти аввалиндараҷа дода, доир ба ин масъала андешаҳои худро баён намудааст.

Калимаҳои калидӣ. *муносибатҳои иқтисодӣ, бесуботӣ, бозори пул, қарз, қарзгирандагон, фоиз, субъект, сармоя, муносибатҳои қарзӣ, бонкдорӣ, таҳаввулот.*

DIRECTIONS AND FORMS OF DEVELOPMENT OF CREDIT RELATIONS

In this article, the author conducts a study of one of the key problems, without which it is impossible to imagine a new society, which in modern conditions actively contributes to the resumption of a number of issues in the development of forms of lending. The author also gives priority to the historical aspects of the development of forms of credit relations and explores different views on this issue. The author also expressed his opinion on the stages of development of forms of credit relations The need for credit relations in a market economy is very relevant.

Keywords. *Economic relations, volatility, money market, credit, , borrowers, interest, entity, capital, credit relations, banking, developments.*

Необходимость кредитных отношений в рыночной экономике очень актуальна. С одной стороны, у отдельных фирм, частных лиц и прочих участников рыночных отношений возникают временно свободные денежные средства. С другой стороны, у участников рыночных отношений возникает потребность в дополнительных средствах. Возникает противоречие, разрешимое с помощью кредитных отношений.

Объективной основой развития кредитных отношений является необходимость обеспечения бесперебойного воспроизводственного процесса путем перемещения свободных денежных средств, предоставленных в ссуду на условиях возвратности, срочности, платности.

С развитием товарно-денежных отношений и формированием рыночной экономической системы кредитные отношения получили неограниченные возможности для своего совершенствования. Возросла роль кредита в образовании финансового капитала, в регулировании пропорций в производстве, в процессе образования средней нормы прибыли.

Понятие «форма» применяется в процессе анализа содержания, а значит, тесно взаимодействует со структурой кредитных отношений. В

обыденном употреблении форма обозначает наружный вид, образ, с философских позиций форма есть способ осуществления и выражения содержания. Форма кредита как термин широко используется экономической наукой для анализа кредитных отношений. Прежде чем приступить к их рассмотрению, заметим, что, обладая теми или иными формами, кредит сам является формой более общих обозначений. К. Маркс сделал вывод: «… пока продолжает существовать капиталистический способ производства, продолжает существовать, как одна из его форм, и капитал, приносящий проценты» [1. ч 2.стр. 157].

Форма всегда подразумевает совокупность устойчивых, необходимых связей, характерных для того или иного объекта. Применительно к кредиту его форма есть отражение структуры кредитных отношений, их основных свойств, сохраняющихся при различных внешних и внутренних изменениях. Как бы не менялись связи между кредитором и заемщиком по поводу ссуженной стоимости, форма кредита выражает его содержание как целого.

Кредитные отношения, как всякие экономические отношения, носят исторический характер, то есть они изменяются под влиянием развития производственных отношений. Кредит получает свое выражение в формах, каждая из которых представляет собой ту или иную грань сложного комплекса общественных отношений, возникающих в процессе воспроизводства. *Форма кредита* - это, с одной стороны, отражение сущности кредита, а с другой - отражение взаимосвязи собственно кредитных отношений с предметной стороной кредитной сделки.

Критерием истинности наших знаний о кредите, формах кредита является практика их использования. Наука возникает под влиянием практических потребностей общества и для удовлетворения его определенных нужд. Причем чем быстрее на практике выявляются новые требования, чем быстрее формы кредита приводятся в соответствие с этими требованиями, тем шире проявляется положительная роль кредита в развитии экономики. Многие явления экономической жизни, меняя сущность явлений, не оставляют неизменной и наиболее консервативную часть - форму их существования. Соответственно меняются определения и дефиниции, выражающие наиболее существенные черты содержания изучаемого явления.

В русском языке слово «форма» означает способ существования содержания, неотделимый от него и служащий его выражением, а также внешнее очертание, наружный вид предмета.

В связи с этим заслуживает внимания представленная современным исследователем Ю.Е. Шенгером трактовка формы кредита как совокупности ряда элементов, определяющих основные черты кредитного отношения, находящихся во взаимной связи и рассчитанных на конкретный тип кредитного отношения.

Наиболее существенными из них признавались следующие:

1) объекты кредитования;

2) порядок выдачи и погашения кредитов;

3) регулирование размера кредита;

4) организация контроля за правильностью использования кредитов[9. стр. 269].

В публикациях советского периода традиционно приводились формы кредитных отношений по кредиторам (государственный кредит, банковский кредит) и по объектам: основной и оборотный. Но и в советской экономической науке не было единства в понимании специальных терминов.

В экономической литературе упоминаются следующие формы.

З.С. Каценеленбаум, например, выделял коммунальный, частно-хозяйственный, кооперативный кредит[7.стр.62]. К коммунальному кредиту он относил кредит, спрос на который предъявляли органы местного самоуправления, города, сельские общества. К частнохозяйственному кредиту, в зависимости от сферы хозяйства, относили ссуды, получаемые торговлей, промышленностью и сельским хозяйством.

Так, российский исследователь в области экономической теории Ю.Е. Шенгер еще в начале 1960-х гг. писал о неразберихе в терминах «форма кредита», «вид кредита», «метод кредитования», «порядок выдачи ссуд».

Автор дифференцировал следующие формы кредитных отношений:

1) прямое банковское кредитование (аккумуляция средств банками и предоставление ими кредитов предприятиям);

косвенное банковское кредитование;

натуральные кредитные отношения;

аккумуляция сбережений населения через сберкассы;

государственные займы;

продажа в кредит населению товаров длительного пользования;

ссуды ломбардов;

ссуды касс взаимопомощи;

ссуды госстраха под страховые полисы[9. стр.40].

В классификации кредита, предложенной Ф.С. Масарыгиным, в составе международного кредита в денежной форме выделены межправительственный кредит, межгосударственные валютные и финансовые кредиты[5.стр.29]. Своеобразие данных ссуд автор видит в субъектах отношений, которыми выступают правительства (государства).

С натурально-вещественной стороны кредит функционирует в двух формах - товарной и денежной. В первом случае ссужаемая стоимость предоставляется в форме товарных масс, поступающих в распоряжение заемщика. Во втором - стоимость ссужается в форме денег. Товарная форма исторически более ранняя, для современного этапа развития характерна форма денежного кредита.

С позиции структуры кредитных отношений (субъектов кредита и ссуженной стоимости) к формам необходимо отнести: банковский, межхозяйственный, государственный кредит и кредит населению. В данной классификации особое значение имеют не только субъекты кредитных

отношений, но и характер ссужаемой стоимости, а также ее целевое назначение. Как для сущности кредита принципиальное значение имеет использование ссуженной стоимости, так и для формы кредита целевое назначение кредита оказывается решающим. Получить ссуду может и банк, и государство, и предприятие, и население, но от того, как используются средства кредитора, в конечном счете, зависит самостоятельность существования той или иной формы кредита.

По мнению профессора Г. С. Пановой, формы проявления кредита как экономической категории можно классифицировать по разным признакам: «а) в зависимости от материально-вещественной природы различают товарную, денежную и смешанную форму кредита;

б) по функциональному признаку (с точки зрения удовлетворения потребностей экономики и клиентов банка) - потребительную и производительную формы;

в) по субъектам кредитной сделки различают такие формы кредита, как юридическим и физическим лицам, а более подробно: ростовщический, коммерческий, банковский, государственный, потребительский, ипотечный, международный»[8. стр. 27].

Таким образом, кредитные отношения между кредитором и заемщиком могут приобретать различные формы. На наш взгляд, необходимо остановиться на рассмотрении таких форм кредитных отношений, как: потребительский кредит, коммерческий кредит, банковский кредит, ипотечный кредит, инвестиционный кредит.

Потребительский кредит представляет собой предоставление покупателям (физическим лицам) отсрочки платежа за приобретение дорогостоящих потребительских товаров, как правило, длительного пользования. Приобретение дорогих потребительских благ порой объективно требует наличия и концентрации у отдельных частных лиц крупных денежных сумм. Естественно, что не все потенциальные покупатели и далеко не всегда способны моментально изыскать необходимые средства. У продавца же существует неизменный интерес в скорой реализации товара. За счет отсрочки платежа искусственно повышается покупательная способность населения в целом, а, следовательно, увеличиваются объемы потребительского рынка и ускоряются обороты розничной торговли.

Коммерческий кредит означает предоставление предприятиями (юридическими лицами) друг другу отсрочки оплаты или предоплаты поставляемой продукции с одновременным оформлением встречных требований и обязательств продавца и покупателя как дебиторской и кредиторской задолженности. Объективная необходимость коммерческого кредита обусловлена непрерывностью процесса воспроизводства. Получение возможности оплаты поставки после и за счет реализации собственной продукции позволяет изыскать необходимые оборотные средства и преодолеть возникшую временную неплатежеспособность. Так, коммерческий кредит обеспечивает финансовую сторону и расширяет

возможности реального взаимодействия различных производителей через товарный, ресурсный, инвестиционный рынки.

Банковский кредит - это кредит, который выдается банками или кредитными учреждениями в форме денежного капитала. Кредитор пускает в оборот ссудный капитал, который затем используется заемщиком в качестве предпринимательского капитала. Для экономики любой страны большое значение имеет банковское кредитование, позволяющее организациям использовать значительные заемные ресурсы для расширения производства и обращения продукции.

Ипотечный кредит - это кредит, гарантией возврата которого является залог недвижимого имущества. Ипотечный кредит, как правило, имеет целевое назначение и используется хозяйствующими субъектами в основном на новое строительство, реконструкцию.

Инвестиционный кредит - это долгосрочное вложение банковских ресурсов в объекты реального инвестирования, обеспечивающее расширенное воспроизводство основного капитала заемщика на основе реализации инвестиционного проекта.

Таким образом, конкретная форма кредита зависит от потребности заемщика, определяется соглашением сторон.

Так, различают *традиционные формы кредитных отношений*: потребительский, коммерческий, банковский, ипотечный, инвестиционный.

В условиях развитой рыночной экономической системы стали развиваться *новые формы кредитных отношений,* такие, как: лизинг, факторинг, форфейтинг, ломбардный кредит и др.

Лизинг - предоставление на условиях аренды на средне и долгосрочный период средств производства предприятиям-пользователям. Лизинг - это специфическая форма финансирования капитальных вложений предприятия. Исходя из экономической сути, лизинг представляет собой вложения средств на возвратной основе в основной капитал. Предоставляя на определенный период элементы основного капитала, собственник в установленное время получает их обратно, то есть налицо существование таких принципов кредитования, как возвратность и срочность. Кроме того, за свою услугу он получает вознаграждение, тем самым обеспечивается реализация принципа платности. Следовательно, по своему содержанию лизинг соответствует кредитным отношениям и сохраняет сущность кредитной сделки. В то же время лизинг - кредит, который отличается от традиционной банковской ссуды тем, что предоставляется лизингодателем лизингополучателю в форме передаваемого в пользование имущества, т.е. это своего рода товарный кредит.

Широкое распространение в условиях развитой рыночной экономики получила такая форма кредитных отношений, как факторинг

Факторинг - особая форма кредита банка, в основе которой лежит приобретение банком права на взыскание долга клиента, что снимает ответственность заемщика перед поставщиками. Экономическая сторона

факторинга проявляется в том, что он позволяет повысить ликвидность активов предприятия, а также оборачиваемость капитала, рентабельность.

Форфейтинг - форма кратко- и среднесрочного кредитования внешнеторговых сделок, связанных в основном с поставкой машин и оборудования. Заключается в кредитовании экспортера посредством покупки у него банком платежных обязательств без права обратного требования.

Ломбардный кредит - краткосрочный фиксированный по размеру кредит, который обеспечивается легко реализуемым движимым имуществом или правами. В качестве залога используют, в основном, ценные бумаги и товар.

Итак, кредитные отношения между заемщиком и кредитором могут приобретать различные формы, которые постоянно изменяются и совершенствуются. Таким образом, можно сделать вывод:

1. Формы кредитных отношений представляют собой взаимосвязь сущности кредита с предметной стороной его реализации в историческом аспекте. В условиях рыночных отношений необходимо рассматривать кредитные отношения на уровне конкретного банка как стратегию и тактику в части организации кредитования и на макроуровне, так как кредит опирается на экономические отношения.

2. От экономических (объективных) форм кредитных отношений следует отличать организационные (субъективные) формы кредитных отношений: банковские инструкции, нормы, правила в области организации кредитных отношений. Организационные формы кредитных отношений могут устанавливаться государством (в лице центрального банка) либо отдельными коммерческими банками и являются результатом их деятельности, хотя и зависят от того конкретного экономического содержания, которое заключено в них.

Процесс формирования и развития кредитных отношений в современных условиях рыночной экономики выражается в разработке банками соответствующих документов (руководство по кредитной политике, бизнес-план, маркетинговый план).

Рассмотрев один из аспектов развития кредитных отношений в рыночной экономике - разнообразие форм кредита, можно сделать вывод, что категория «кредит» модифицируется, совершенствуется и выходит на качественно новый уровень.

Аналогичное развитие получили и методы кредитования. Рассмотрим сравнительную характеристику методов кредитования в условиях плановой и рыночной экономики (табл. 1).

Таблица 1

Сравнительная характеристика методов кредитования в условиях плановой и рыночной экономики

Метод	Объект кредитования	Сфера кредитования
В условиях плановой экономики		
По остатку	Сверхнормативные	Кредитование отдельных видов

	остатки сырья, материалов, готовой продукции	материальных запасов и производственных затрат
По обороту	Разрыв в платежном обороте между осуществлением затрат и поступлением выручки	Кредитование оборота материальных ценностей предприятий, особенно в отраслях с сезонным характером производства и в торговле
В условиях рыночной экономики		
Целевая ссуда	Потребность в кредите на определенную цель. Перенос акцента с объекта кредитования на субъект кредитной сделки – заемщика	Кредитование определенной потребности в оборотных средствах или в инвестициях заемщиков любой формы собственности и вида деятельности
Кредитование расчетного Счета	Платежные документы, предъявляемые к расчетному счету заемщика	Кредитование расчетного счета заемщика любой формы собственности и вида деятельности

Источник: Составлено автором

В условиях прежней, плановой, экономики применялись методы кредитования «по остатку», «по обороту». Весь исторический опыт кредитных отношений в условиях плановой экономики свидетельствовал, что развитие и совершенствование механизма кредитования осуществлялось в направлении активного применения метода кредитования по обороту, постепенного увязывания сроков погашения кредита с завершением кругооборота средств предприятий, усиления банковского контроля.

Дифференциация методов в условиях плановой экономики означала ориентацию на административный подход, который предполагал то, что предоставление кредитов различным предприятиям происходило независимо от потребностей общества.

В рыночной экономике применяют два основных метода кредитования:

^ предоставление целевых ссуд;

^ кредитование расчетного счета («овердрафт»).

Сущность первого метода состоит в том, что ссуда выдается на удовлетворение определенной целевой потребности в финансовых ресурсах.

При втором методе кредитования ссуды предоставляются в пределах установленного банком для конкретного заемщика лимита по овердрафту. Данный лимит используется заемщиком по мере потребности путем оплаты предъявляемых к его расчетному счету платежных документов в течение определенного периода. Такая ссуда не носит целевого характера.

В условиях рыночной экономики предоставление кредитов ориентировано, прежде всего, на потребности клиента.

Так, необходимо отметить, что другим аспектом развития кредитных отношений является изменение методов кредитования в условиях рыночной экономической системы.

Реализуют и организуют кредитные отношения, специализированные учреждения. На кредитном рынке происходит уравновешивание избытка ресурсов и возникшей потребности в них у экономических субъектов. Кредитные институты, обслуживая кредитные отношения, опосредуют процессы формирования капитала в экономической системе в виде аккумуляции средств, а также его движения между хозяйствующими субъектами и секторами экономики.

Таким образом, можно сделать вывод:

1. Формы кредитных отношений представляют собой взаимосвязь сущности кредита с предметной стороной его реализации в историческом аспекте;

2. От экономических (объективных) форм кредитных отношений следует отличать организационные (субъективные) формы кредитных отношений: банковские инструкции, нормы, правила в области организации кредитных отношений. Процесс развития кредитных отношений в современных условиях рыночной экономики выражается в разработке банками соответствующих документов (руководство по кредитной политике, бизнес-план, маркетинговый план).

Анализ развития форм кредитных отношений свидетельствует о том, что меняются сущность и содержание кредита. Наряду с применением традиционных форм кредитных отношений (потребительский кредит, коммерческий кредит, банковский кредит, ипотечный кредит, инвестиционный кредит) появляются новые формы кредитных отношений (лизинг, факторинг, форфейтинг, ломбардный кредит и др.). Новые формы кредитных отношений вносят существенные изменения, они эволюционно изменяют содержание кредита, а следовательно, и сущность. Эти новые формы должны быть внедрены и в кредитной системе стран с трансформационной экономикой.

Такое утверждение становится основанием детального, более конкретного изучения практики в области кредитных отношений в Республике Таджикистан.

Литература

1. Маркс К. *Капитал. Т. 3. Ч. 1-2. М.:* Политиздат, *1936.*

2. Ключкинов И.К., Кредит и банки / Ключкинов И.К., Молчанова О.А., Москва «Финансы и статистика» 2007.Стр. 376

3. Куручбекова А. Б. Развитие кредитных отношений в условиях трансформации экономики. Дисс. Стр. 125.

4. Лаврушин О.И. Банковское дело: современная система кредитование / О.И.Лаврушин, О.Н.Афанасьева, С.Л.Корниенко. Изд. 3-е допол. – М.: КНОРУС,2007. – стр.766

5. Масарыгин Ф.С. Кредитная система СССР. М.: Изд-во МГУ, 1974. С. 29.

6. Раҳимзода Ш. Муомилоти пулӣ ва қарз. Душанбе «Эр-граф» 2018. Саҳ 485

7. Каценеленбаум З.С. Учение о деньгах и кредите. Ч. 2. Кредит и кредитные учреждения / Ярославский сельскохозяйственный и кустарно-промысловый союз кооперативов. Ярославль, 1922. 62 с.

8. ПановаГ.С. Кредитная политика коммерческого банка. М.: ИКЦ «ДИС», 1997. 464 с.

9. Шенгер Ю.Е. Очерки советского кредита. М.: Госфиниздат, 1961

10. Электронный ресурс. Hhttps://dutyfree58.ru/istoriya-vozniknoveniya-kredita-i-kreditnyh-otnoshenii-kratko.(дата обращения 16.04.2020).

ТАҶРИБАИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ҚАРЗДИҲӢ БА СОҲАИ КИШОВАРЗӢ

Маҳмадкаримов Х.Ш. – *муаллими калони кафедраи фаъолияти биржавии ДДМИТ.*

Дар мақола муаллиф таҷрибаи байналмилалии қарздиҳӣ ба соҳаи кишоварзиро мавриди таҳқиқ қарор додааст. Муаллиф, зимни таҳқиқ ва таҷрибаи яккатор кишварҳои пешсафи ҷаҳон ва кишварҳои рӯ ба рушдро ҳамчун замина барои рушди соҳаи кишоварзии кишвар истифода намудааст. Боназрдошти хусусиятҳои хоси ҳар як кишвар, муаллиф роҳҳо ва усулҳои маблағгузрии кишварҳои гуногунро мавриди омӯзиш ва таҳия қарор додааст. Ба андешаи муаллиф, яке аз роҳҳои нисбатан маъмули маблағгузории соҳаи кишоварзӣ пешниҳоди қарзҳои имтиёзноки давлатӣ мебошад.

Калидвожаҳо: *қарздиҳӣ, низоми бонкӣ, маблағгузорӣ, қарзҳои давлатӣ, қарзҳои имтиёзнок, соҳаи кишоварзӣ, рушди иқтисодӣ.*

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ КРЕДИТОВАНИЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО СЕКТОРА

В статье автор исследовал международный опыт кредитования сельского хозяйства. Автор в ходе исследования и изучения опыта ряда ведущих стран мира и развивающихся стран использовал ее как основу для развития сельского хозяйства страны. Учитывая специфические особенности каждой страны, автор изучил и разработал пути и методы финансирования в разных странах. По мнению автора, одним из наиболее распространенных способов финансирования аграрного сектора является предоставление льготных государственных кредитов.

Ключевые слова*: кредитование, банковская система, финансирование, государственные займы, льготные кредиты, аграрный сектор, экономическое развитие.*

INTERNATIONAL EXPERIENCE OF LENDING TO THE AGRICULTURAL SECTOR

In the article, the author studied the international experience of lending to agriculture. The author, in the course of research and experience of a number of leading countries of the world and developing countries, used it as a basis for the development of the country's agriculture. Taking into account the specific features of each country, the author studied and developed ways and methods of financing in different countries. According to the author, one of the most common ways to finance the agricultural sector is the provision of concessional government loans.

Key words: *lending, banking system, financing, government loans, soft loans, agricultural sector, economic development.*

Айни замон, қарздиҳӣ ба соҳаи кишоварзӣ дар кишварҳои хориҷӣ вобаста ба имкониятҳои иқтисодии онҳо, сатҳи талабот, механизмҳои рушди иқтисодӣ, хиссаи афзалиятноки маҳсулотҳои соҳаи кишоварзӣ дар ММД, рақобатпазирии онҳо ва қобилияти зуд бо пул иваз шудани дороиҳои онҳо аз рӯи якчанд сенарияҳо сурат мегирад. Зуҳури шаклҳои гуногуни ташкили қарздиҳии кишоварзӣ дар кишварҳои алоҳида вобаста ба имкониятҳои молиявии онҳо боиси фарқиятҳои зерин дар низоми қарздиҳии соҳа гардидааст:

1. Ҷалби бонкҳои тиҷоратӣ ба қарздиҳии соҳаи кишоварзӣ тавассути пешниҳоди кафолатҳои давлатӣ ва субсидиякунонии фоизи қарзҳо (Британияи кабир, Чехия, Словакия, Хитой, Ҳолланд, Австрия, Федератсияи Русия, Қазоқистон).

2. Қарздиҳӣ ба соҳаи кишоварзӣ тавассути низоми бонкҳои кооперативӣ (Франсия, Олмон, Ҷопон, Полша, ШМА). Масалан75%-и қарзҳои кишоварзӣ дар Франсия, 44% дар Олмон ва 26% дар ИМА ба бонкҳои кооперативӣ рост меояд.

3. Ба воситаи ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ қарздиҳӣ ба соҳаи кишоварзӣ.

4. Низоми ҳамкории қарзӣ барои қарздиҳӣ ба хоҷагиҳои хурди оилавӣ (Аврупои Марказӣ ва Шарқӣ).

Хусусияти фарққунандаи қарздиҳи соҳаи кишоварзӣ дар кишварҳои хориҷӣ иштироки фаъолонаи давлат дар ташкили ҳалли масъалаҳои таъсиррасонандаи рушди соҳа мебошад.

Қарздиҳии имтиёзнок дар мувофиқат бо механизмҳои бозорӣ дар асоси барномаҳои махсус, ки ба баланд бардоштани самаранокии истеҳсоли маҳсулотҳои соҳаи кишоварзӣ, пешбурди инноватсия ва ғайра нигаронида шудаанд на танҳо аз ҷониби бонкҳои махсуси соҳаи кишоварзӣ бо иштироки сармояи давлатӣ, балки аз ҷониби бонкҳои универсалии тиҷоратӣ низ ба роҳ монда шудааст.

Низоми бонкӣ хусусан ташкилотҳои қарзии соҳаи кишоварзии кишварҳои хориҷӣ дорои бартариҳои зерин мебошанд: татбиқи барномаҳои махсус барои баланд бардоштани самаранокии истеҳсоли маҳсулоти кишоварзии аз ҷиҳати экологӣ тоза, мусоидат ба раванди инноватсионии рушди соҳа, додани қарзҳо на танҳо аз тарафи бонкҳои тиҷоратӣ ва дигар ташкилотҳои қарзӣ, балки дастгирии пайвастаи қарзӣ дар ҳамкорӣ бо давлат; иштирок дар ташаккули сармояи оинномавӣ; иштироки баробари низоми қарзӣ бонкӣ ва давлат дар сармояи оинномавии субъектҳои хоҷагидорӣ.

Ҷараёни раванди қарздиҳии бонкӣ ба соҳаи кишоварзӣ, махсусан барои истеҳсоли маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ дар кишварҳои мухталифи ҷаҳон вобаста ба сатҳи истеҳсолот, шароит ва талабаот хусусиятҳои хоси худро дорад.

Аз ҷумла, дар Федератсияи Россия ҳангоми ташаккули низоми қарздиҳии бозорӣ ба субъектҳои кишоварзӣ олими рус В.И.Новичков чор

марҳиларо ҷудо намудааст. Марҳалаи якум солҳои 1992 – 1995; дуюм соли 1995, - августи соли 1998; ноябри соли 1998- 2002; ва сеюм соли 2003 – то ҳолоро дар бар мегирад.[16]

Марҳилаи чоруми муосир бо бекор шудани маҳдудиятҳо барои бонкҳои тиҷоратӣ дар соҳаи қарздиҳӣ ба истеҳсолкунандагони деҳот бо нақшаи қарздиҳии имтиёзнок, афзоиши ҳаҷми маблағгузории қарзӣ тавсиф карда мешавад. Рушди муносибатҳои қарзии муосир ба татбиқи нақшаҳои қарздиҳии бонкӣ барои ташкилотҳои кишоварзӣ мусоидат мекунад.

Олимони рус чунин мешуморанд, ки низоми мавҷудаи қарздиҳӣ ба субъектҳои кишоварзӣ ва зерсохторҳои соҳа дар Федератсияи Россия ба қадри кофӣ самаранок нест. Хусусиятҳои фарқкунандаи қарздиҳӣ ба ташкилотҳои кишоварзӣ дар ин кишвари аз инҳо иборатанд:

- афзоиши ҳиссаи хавфҳои бонкӣ бо хусусиятҳои хоси истеҳсолоти маҳсулотҳои кишоварзӣ алоқаманд;
- афзалиятҳои кӯтоҳмуддати қарздиҳӣ бо сабаби вазъи ноустувори молиявии бисёр ташкилотҳои соҳаи кишоварзӣ;
- масъулияти фаръии давлат ва ташкилотҳои кишоварзӣ барои ӯҳдадориҳои қарзӣ ва ғ.

Таҷрибаи дигар давлатҳои хориҷӣ, ба монанди Олмон, ШМА, Франсия, нишон медиҳад, ки шакли асосии дастгирии қарзии субъектҳои кишоварзӣ ҳамкорӣ дар шакли иттифоқҳои соҳавӣ, ассотсиатсияҳо ва ташкилотҳо мебошад. Дар ин кишварҳо низоми сеҷонибаи ҳамкории қарзӣ вуҷуд дорад. Сатҳи баландтаринро бонкҳои марказии кооперативӣ, миёнаро хазинаи минтақавии қарзҳои кооперативӣ, пасттаринро кооперативҳои қарзии маҳаллӣ нишон медиҳанд.[17]

Дар таҷрибаи фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ, шартҳои қарз ҳангоми баррасии муносибатҳои қарзӣ байни бонк ва қарзгир дар асоси таҳлили фаъолияти қарзгир муайян карда мешаванд. Андозаи фоизҳо мувофиқи шароити мавҷуда дар бозори молиявӣ танзим ва тасҳеҳ карда мешавад. Таҷрибаи фоизҳои муқараршудаи қарзиро вобаста ба пешрафти соҳа аз рӯи ҷадвали № мушоҳида кардан мумкин аст.

Ҷадвали 1.

Меъёри миёнаи фоизи солона аз рӯи қарзҳо

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Австралия	9,06	9,41	8,20	8,91	6,02	7,28	7,74	6,98	6,18
Бразилия	55,38	50,81	43,72	47,25	44,65	39,99	43,88	36,64	27,39
Ҳиндусто	10,75	11,19	13,02	13,31	12,19	8,33	10,17	10,60	10,29

[16] Новичков, В.И. Аграрная политика [Текст]: учеб. пособие. / В.И. Новичков, И.Б. Калашников, В.И. Новичков. - М.: Издательско-книготорговый центр «Маркетинг», 2001. - 288 с.с. 182.

[17] Сельскохозяйственная кредитная кооперация [Текст] : учебное пособие для студентов, обучающихся по специальностям: 080105 "Финансы и кредит", 080109 "Бухгалтерский учет, анализ и аудит", 080107 "Налоги и налогообложение" / С. Б. Коваленко [и др.]. - М. : Финансы и статистика, 2005. - 447 с. с.58.

н									
Канада	4,42	5,81	6,10	4,73	2,40	2,60	3,00	3,00	3,00
Хитой	5,58	6,12	7,47	5,31	5,31	5,81	6,56	6,00	6,00
ШМА	6,19	7,96	8,05	5,09	3,25	3,25	3,25	3,25	3,25
Давлатҳои ИДМ									
Венгрия	8,54	8,08	9,09	10,18	11,04	7,59	8,32	9,00	6,30
Италия	5,31	5,62	6,33	6,84	4,76	4,03	4,59	5,22	5,14
Нидерландия	2,77	3,54	4,60	4,60	1,98	1,75	2,00	2,11	2,66
Великобритания	4,65	4,65	5,52	4,63	0,63	0,50	0,50	0,50	0,50
Хорватия	11,19	9,93	9,33	10,06	11,55	10,37	9,68	9,48	9,24
Чехия	5,77	5,59	5,78	6,25	5,98	5,88	5,71	5,40	4,96
Тоҷикистон				21,91	24,16	24,57	26,61	24.98	28.33

Источник: Economics: Yesterday, Today and Tomorrow. 2017, Vol. 7, Is. 5B, стр.347.

Муқоисаи вазъи муаянкунандаи фоии қарз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дигар кишварҳо ниш он медиҳад, ки меъёри фоизи қарзҳои додашудаи бонкҳо ва ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ нисбат ба онҳо дар кишварҳои хориҷӣ аз ду то се маротиба зиёдтар аст. Мӯҳлати қарзи додашуда низ нисбатан кӯтоҳ аст (Ҷадвалҳои 1 ва 2). Фоизҳои баландтарин ва шартҳои кӯтоҳмуддати қарзҳои аз ҷониби бонкҳои тиҷоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба соҳаи кишоварзӣ додашуда ҷавобгӯи талабот ва шароити имрӯзаи истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ нестанд, онҳо принсипҳои бозории идораро вайрон мекунанд ва намегузоранд, ки ин соҳа дар сатҳи бояду шояд рушд ёбад.

Ҷадвали 2.

Таҷриба ва имкониятҳои қарздиҳии як қатор давлатҳои Осиёи Марказӣ ва Федерасияи Руссия

Давлаҳо	**Бонкҳои қарздиҳанда**	**Асъори қарзӣ**	**Маблағи қарзӣ**	**Меъёри фоиз**	**Муҳлати қарз**
Россия	ҶСК «Россельхозбанк»	Рубл	1,5 млн рубл боло	10%	5 сол
Узбекистон	Бонки саҳомию тиҷоратии «Агропромбон»	Сум	Вобаста ба дархости қарзӣ	12%	Аз 3 то 5 сол
Қирғизистон	АОО «Айил бонк»	Сом	Вобаста ба дархости қарзӣ	6,8,10%	3 сол
Қазоқистон	Бонки халқии Қазоқистон	Танга	3 милиард.тенге	13%	7 сол
Тоҷикистон	ҶСК «Бонки Эсхата»	Сомонӣ	800 ҳазор сомонӣ	30%	Аз 11 то 60 моҳ

Сарчашма: дар асоси маълумотҳои бонкҳои тиҷоратии давлатҳои ҳамсоя.

Аз синтези таҷрибаи хориҷии қарздиҳии кишоварзии ҷадвали мазкур бармеояд, ки дар аксар кишварҳои Осиёи Марказӣ давтгирӣ ва имконияти қарздиҳии соҳаи кишоварзӣ нисбат ба Ҷумҳурии Тоҷикистон афзалияти бештар дошта аз рӯи имконот ва имтиёзҳо соҳаи кишоварзии ин кишварҳо ба гирифтани қарз давтрасии бештар доранд. Одатан дар чунин давлатҳо ба фермерон, хоҷагидорон ва истеҳсолкунандагон шабакаи васеи бонкҳои

тиҷоратӣ, кооперативҳои махсус, ширкатҳои суғурта, пасандозҳо ва дигар ташкилотҳои қарзии махсусгардонидашуда новобатса аз сатҳи истеҳсолот, минтақа, дараҷаи ҳосилнокии соҳа, сатҳи хавфҳо ба онҳо хизмат мерасонанд. Дар як қатор давлатҳо шаклҳои гуногуни қарздиҳии ғайрибонкӣ ба таври васеъ инкишоф ёфта, тавассути он қарздиҳии мақсаднок амалӣ карда мешавад. Вуҷуд доштани низоми инкишофёфтаи кооперативҳои қарзиро низ қайд кардан зарур аст, ки аъзоёни он ба манфиатҳои умумӣ ва моликияти муштараки кооперативӣ муттаҳид карда шудаанд. Низоми бонкӣ дар соҳаи кишоварзии давлатҳои хориҷӣ механизми мураккаб мебошад, ҳоло он, ки қариб дар ҳама кишварҳо мушаххасоти ташкили захираҳои молиявӣ барои корхонаҳои кишоварзӣ мавҷуд аст. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо вуҷуди андешидани чораҳои зарурӣ ва омухтани таҷрибаи кишварҳои пешрафтаи ба иқтисодиёт ва шароити Тоҷикистон мувофиқ ҳоло ҳам ҳавасмании қарзгирандагони соҳаи хоҷагии қишлоқ бо сабаби баланд будани меъёри фоизи қарз ва мувофиқ набудани ҳаҷм ва мӯҳлати қарзи додашуда ҳавасмандии соҳаи кишоварзӣ коҳиш меёбад. Яке аз мушкилотҳои асосии қарздиҳӣ ба соҳаи кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон пеш аз ҳама баланд будани меъёри фоизи қарз мебошад, ки диаграмаи № --- далели гуфтаҳои болост.

Диаграмаи 1.

Ҳиссаи фарққунандаи таҷрибаи меъёри фоизи қарздиҳӣ ба соҳаи кишоварзӣ дар кишварҳои гуногун.

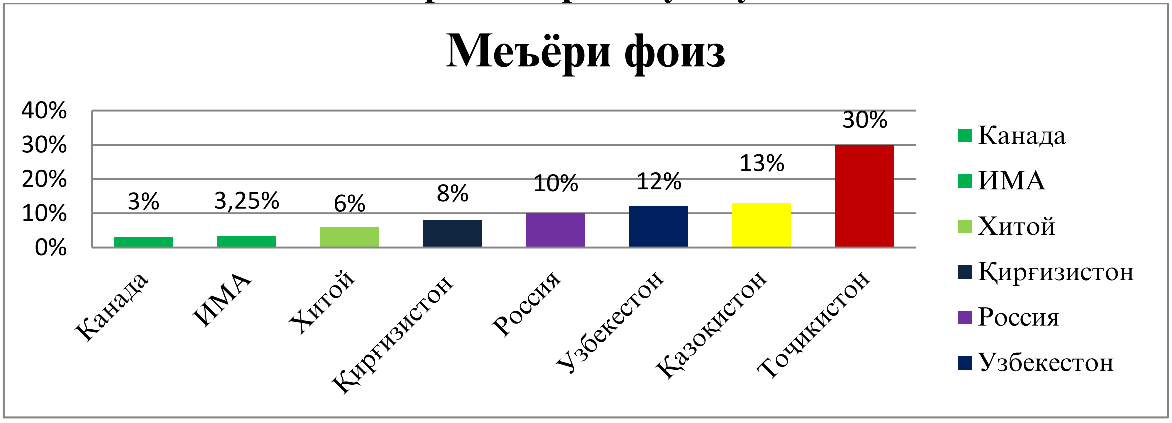

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои бюлетени омори бонкӣ

Диаграммаи мазкур нишон медиҳад, ки меъёри фоизи қарзҳои ба соҳаи кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон додашаванда дар муқоиса бо давлатҳои, Қазоқистон, Қирғизистон, Узбекистон ва Россия қариб ду-се маротиба зиёд аст, ки ин масъала дар рушди соҳа ҳамчун муаммои асосӣ боқи мемонад. Меъёри фоизи қарз дар Канада 3%, ШМА 3,25% ва дар Хитой бошад 6%-ро ташкил медиҳад, ки дар муқоиса ба кишвари мо хеле паст мебошад. Таҷриба ва имкониятҳои мавҷудаи соҳаи кишоварзии Ҷумҳурии Қирғизистон аз рӯи имкониятҳои иқлимӣ ва дигар шароитҳои рушди соҳа ба Ҷумҳурии Тоҷикисто мувофиқати якхела доранд, вале фоизи қарзҳои додашуда дар Ҷумҳурии Қирғизистон 8% ва дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 28-30%-ро ташкил медиҳад, ки яке аз омилҳои асосии ба қадри

назаррас рушд накардани соҳа мебошад.

Ҷамъбасти таҷрибаи дастгирии қарздиҳӣ ба истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзии кишварҳои хориҷӣ имкон дод, ки хусусиятҳои онҳо муайян карда шаванд:

- додани қарз ба соҳаи кишоварзӣ аз ҷониби бонкҳои кооперативӣ (Олмон, Полша, Фаронса, Ҷопон);

- Дар Канада, ИМА ташкилотҳои қарзии ғайрибонкие фаъолият мекунанд, ки соҳаи кишоварзиро дастгирӣ мекунанд;

- Дар Ҳолланд, Ҳиндустон дастгирии қарзӣ аз ҷониби як ё якчанд бонкҳои махсус пешниҳод шудааст;

- қарздиҳӣ ба соҳаи кишоварзӣ аз ҷониби бонкҳои тиҷоратӣ тавассути пешниҳоди кафолатҳои давлатии қарзҳои бонкӣ ва субсидия кардани фоизи қарзҳо амалӣ карда мешавад (Австрия, Бразилия, Британияи Кабир, Хитой).

Ҳамин тариқ, бо таҳлили таҷрибаи қарздиҳии соҳаи кишоварзӣ дар кишварҳои хориҷӣ, мо метавонем омилҳои самаранок ва фарққкунандаро дарёфт намоем. Кишварҳое, ки дар навбати аввал маблағҳои қарзи давлатӣ ва кооперативӣ медиҳанд, ҳиссаи бештари сармояҳои асосии соҳаи кишоварзӣ (Фаронса, Олмон, Британияи Кабир) доранд. Дар баъзе кишварҳо, на ба хоҷагиҳои хурд (Шветсия, Олмон, Швейтсария), асосан ба истеҳсолкунандагони калони кишоварзӣ қарз медиҳанд. Аксари онҳо дорои ташкилотҳои гуногуни молиявию қарзии махсус мебошанд, ки ба истеҳсолкунандагони деҳот кӯмаки қарзӣ мерасонанд.

Дар асоси таҷрибаи хориҷии қарздиҳии соҳаи кишоварзӣ дар таҷрибаи Тоҷикистон бояд воситаҳои мухталифи танзим ва дастгирии соҳа ва унсурҳои мувофиқи бо назардошти хусусиятҳои ватании истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ қабул карда шаванд. Истифодаи таҷрибаи хориҷии низоми қарзӣ дар соҳаи кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон бе дастгирии ҳамаҷонибаи давлатӣ ғайриимкон аст. Ташаккули якҷояи шабакаи ягонаи қарзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикстон як амали сариваќтӣ ва мақсаднок бояд бошад. Зеро аз таҷрибаи пешрафти соҳаи кишоварзӣ ва равандӣ қарздиҳии давлатҳои хориҷи дуру наздик чунин бар меояд, ки соҳаи мазкур дар зери дастгирии бисёрҷониба ва махсусгардонидашуда қарор доранд. Бинобар ин дар ин кишварҳо субъектҳои кишоварзӣ аз тамоми ҷанбаҳо муваффақанд. Аз рӯи имконот бо мурури замон ҷиҳати сода ва самаранок пеш бурдани фаъолияти субъектҳои кишоварзӣ боядچораҳои муассир андешида шуда имкониятҳои рушди соҳа ба қадри назаррас дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъмин карда шаванд.

Адабиёт

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 26.12.2022 12:21, шаҳри Душанбе.

2. Одинаев Ш.Т. Муаммоҳои навоварӣ, сармоягузорӣ ва ҷойгиркунии истеҳсоли соҳаи кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон /

Ш.Т.Одинаев, М.Б. Ниёзов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. - 2018. - №11. - С.32

3. Раҳимзода Ш. Рушди иқтисодиёти кишоварзӣ ва мушкилотҳои он / Ш. Раҳимзода, Ғ.М.Ашуров // Паёми молия ва иқтисод. - 2019. - №1 (17). -9 с.

4. Хикматов У.С. Роль государства в обеспечении эффективного развития микрофинансирования / У.С.Хикматов // Вестник университета (Российско-Таджикский (Славянский) университет). - 2011. - № 34. - С. 71-75.

НАҚШИ СОҲИБКОРИИ ИСТЕҲСОЛӢ ДАР РАВАНДИ НАВҶОРИСОЗИИ ИҚТИСОДИЁТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Пирова М.А - муаллими калони кафедраи молияи ДДМИТ.

Фирӯзаи Ҳусейн - магистранти курси 1-уми ихтисоси 1-25010401 молия.

Дар мақолаи мазкур нақши соҳибкории истеҳсолӣ дар раванди навҷорисозии иқтисодиёт ва фаъолгардонии соҳибкории инноватсионӣ ҳамчун бахши фаъоли иқтисоди муосир мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Ҷабҳаҳои назариявии масоили раванди навҷорисозӣ дар иқтисодиёт , ташаккул ва рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шарҳ дода шудаанд. Таваҷҷӯх ба аҳамияти махсуси соҳибкорӣ дар рушди иқтисоди Тоҷикистон , ки аз хусусияти муқарарии инноватсионии соҳибкорӣ сарчашма мегирад, зоҳир гаштааст. Самтҳои асосии ташаккули устувор ва самараноки фаъолияти соҳибкорӣ баён гардидааст.

Калидвожаҳо: *навҷорисозӣ, инноватсияҳо, соҳибкории истеҳсолӣ, фаъолияти инвеститсионӣ, навоварӣ, навгонӣ, трансформатсияи иқтисодиёт, инфрасохтори инноватсионӣ.*

РОЛЬ ПРОИЗВОДСТЕННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В ПРОЦЕССЕ МОДЕРНИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН.

В данной статье рассматриваются роль произвостенного предпринимателства в процессе модернизации экономики и активизации инновационного предпринимательства как динамичный сектор современной экономики Республики Таджикистан. Освещены теоретические аспекты проблемы модернизационного процесса в экономике, формирования и развития производственного предпринимательства в Республике Таджикистан. Внимание уделяется особому значению предпринимательства в развитии экономики, которое вытекает из естественного инновационного характера предпринимательства. Изложены основные направления формирования устойчивой и эффективной предпринимательской деятельности.

Ключевые слова: *модернизации, инновации, производственная препринимателства, инвестиционная деятельность, новшество, нововведение, трансформация экономики, инновационная инфраструктура.*

THE ROLE OF INDUSTRIAL ENTREPRENEURSHIP IN THE PROCESS OF MODERNIZATION OF THE ECONOMY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article discusses the role of manufacturing entrepreneurship in the process of modernizing the economy and activating innovative entrepreneurship as a dynamic sector of the modern economy of the Republic of Tajikistan. Theoretical aspects of the problem of the modernization process in the economy, the formation and development of industrial entrepreneurship in the Republic of Tajikistan are highlighted. Attention is paid to the special importance of entrepreneurship in the development of the economy, which follows from the

natural innovative nature of entrepreneurship. The main directions of the formation of sustainable and efficient entrepreneurial activity are outlined.

Key words: *modernization, innovations,industrial entrepreneurship, investment activity, novelty, introductions, economic transformation, innovation infrastructure, innovation process strategy.*

Яке аз самтҳои асосии ислоҳоти иқтисодӣ ин гузаштан ба шакли индустриалӣ-инноватсионии рушди иқтисодиёт ба ҳисоб меравад, ки он ҳамчун ҳадафи чоруми Стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 2030 эътироф шуда, ҷои махсусро дар ин самт ташкили соҳибкории истеҳсолӣ ишғол менамояд. Инкишофи соҳибкории истеҳсолӣ дар навбати худ ба рушди муҳити бозори рақобатпазир, ғанӣ гардонидани бозори истеъмолӣ бо маҳсулоти ватанӣ, ташкили ҷойҳои нави корӣ ва ташаккули доираи васеи соҳибмулкон мусоидат намуда, ҳамзамон ҷалби сармоягузорӣ, хусусан сармоягузории дохилиро тақозо менамояд.

Чи тавре ки Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон соли 2018 дар Паёми навбатии худ ба Маҷлиси Олӣ қайд намуданд: «Аз рӯи натиҷаи чораҳои аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон андешидашуда, таи 3 соли охир ҳиссаи соҳаи саноат дар ММД аз 15,2 фоиз то 17,2 фоиз афзоиш ёфтааст. Вобаста ба ин ҳолат ва боназардошти муҳимияти соҳаи саноат дар ҳалли масъалаҳои иҷтимоию иқтисодӣ, ташкили ҷойҳои нави корӣ пешниҳод менамоям, ки саноатикунонии бошиддати кишвар ҳамчун ҳадафи чоруми миллӣ эълон карда шавад. Бо назардошти ин ба мо зарур меояд, ки то давраи соли 2030 ҳиссаи соҳаи саноатро дар ММД то 22 фоиз афзоиш диҳем». [1].

Ҷадвали 1

Нишондиҳандаҳои ҳаҷми истеҳсол ва содироти маҳсулоти асосии саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2016 то сентябри 2020

	2016	2017	2018	2019	2020
Ҳиссаи нахи пахтаи коркардшуда, бо в %	11,0	20,0	24,0	28,0	32,0
Ҳиссаи пиллаи коркардшуда, бо %	25,0	27,0	30,0	35,0	40,0
Истеҳсоли матои пахтагин, млн. м^2	2,5	3,4	4,0	15,0	40,0
Истеҳсоли семент, млн. тонна	2,0	3,1	3,8	4,2	1,5
Содироти қувваи барқ, млн. кВт/соат	17232	18144	19742	20676	21000
Содирот - ҳамагӣ (млн. долл. ШМА)	899,9	1192,3	1073,3	1537,5	1787,7

Манбаъ: Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020

Маълумоти дар ҷадвали 1 овардашуда собит месозад, ки асосҳои рушди кишвари мо аслан ба содироти ашёи хом равона гардидааст, ки дар асл ғайри қобил будани саноатро ҷиҳати дар шароити имрӯза ҷоннок намудани фаъолияти инноватсонӣ-инвеститсионӣ нишон медиҳад. Аксари

субъектҳои соҳаи саноат бинобар кӯҳна будани таҷҳизот (маънавӣ ва ҷисмонӣ) имконияти гузаришро ба намуди инноватсионии рушд надоранд.

Қафомонии калони технологӣ, таъсирпазирии пасти менеҷмент ба тағйироти инноватсионӣ ва сармоягузории нокифоя ба фаъолияти инноватсионӣ имкон намедиҳанд, ки бисёре аз саноатчиён ба қадри кофӣ ба бартарияти рақобатпазир комёб шаванд. Имрӯз корхонаҳои ватании мо инноватсияҳои ҳиссавии камсамарро истифода мебаранд ва он далели набудани стратегияи инноватсионӣ маҳсуб меёбад, ки имконияти амалӣ намудани инноватсияи аз рӯи ҳаҷми худ калон ва фаъолияти инноватсионӣ-инвеститсионӣ фароҳам меорад.

Боиси қайд аст, ки афзоиши иқтисодӣ ва тағйироти технологӣ байни ҳам зич алоқаманд мебошанд. Зиёда аз ин, тағйироти технологӣ манбаи асосии афзоиши иқтисодӣ ба ҳисоб меравад. Танҳо фаъолияти инноватсионӣ боиси афзоиши маҳсулнокии омилҳои истеҳсолот мегардад.

Дар ин асно, бартарафсозии маҳдудиятҳо вобаста ба таклифоти сармоя ва меҳнат бо роҳи ҷалб намудани инвеститсияҳо ба донишу технологияҳои нав боис мегардад. Мусаллам аст, ки бо ҳамин тарз метавонад маҳдудиятҳои дигари фаъолияти хоҷагидорӣ, аз қабили экологӣ, ҳудудӣ, ашёи хом низ бартараф карда шаванд.

Тамоюлҳои ҷаҳонӣ чунонад, ки шумораи зиёди кишварҳо бо кӯшиши бошитоб устувор намудани рақобатпазирии худ тадриҷан аз рушди ба омилҳои истеҳсолот ва инноватсия асосёфта ба рушди ба фаъолияти инноватсионӣ асосёфта мегузаранд.

Имрӯз миёни як қатор олимони муосир (Г. Б. Клейнер, Н. Е. Егорова, Е. Р. Майн, В. Королев) ду модели рафтори соҳибкории агентҳои иқтисодӣ муайян карда шудааст: классикӣ ва инноватсионӣ. [3, 4].

Модели якум ба зиёдкунии фоида ва ба даст овардани самараи зиёдтар аз ҳисоби захираҳои дар ихтиёрбуда дар асоси технологияҳои мавҷуда равона карда шудааст. Модели классикӣ вобаста ба воситаҳои расидан ба ҳадафҳои гузошташуда дорои ду навъ мебошад:

1) кӯҳнаю прагматикӣ (дар асоси истифодаи захираҳои истеҳсолии душвор ба кор даровардашаванда);

2) истеъмолӣ (дар асоси қонеъсозии нисбатан пурра, дақиқ ва суроғавии талаботи истеъмолкунанда).

Навъи кӯҳнаю прагматикии рафтор вазифаҳои муҳими ҷорӣ кардан ва рушди методҳои муосири пешбурди хоҷагидории бозориро иҷро менамояд (фарҳанг ва одоби бизнес, омодасозии кадрҳои соҳибкорӣ ва дигар). Он асосан ҷиҳати ташкил намудани инфрасохтори зарурии бозор мусоидат менамояд.

Модели дуюм ба дарёфти технологияҳои нисбатан босамари коркарди захираҳо ва методҳои иқтисодии пешбурди хоҷагидорӣ равона карда шуда, ба зиёдшавии фоида, чун қоида, танҳо дар ояндаи муайян оварда мерасонад. Дар ин ҳолат соҳибкор бо истифодаи захираҳои дохилӣ ва беруна бо ташкил намудани стратегияи нави рушди иқтисодӣ, ба зиммаи

худ хавфҳои инноватсиониро мегирад, ки он бо фаъолияти навгонисозӣ алоқаманд мебошад.

Модели инноватсионии рафтори соҳибкорӣ ба мамлакатҳои дорои иқтисодиёти пешрафтаи бозорӣ муҳим мебошад. Вале, бо назардошти ҳадафҳои стратегии дар Стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 2030 муқарраршуда барои Ҷумҳурии мо низ, метавонад, аҳмияти калон дошта бошад, зеро барои амалишавии он иштирок давлат зарур мебошад. Маҳз инноватсияҳои технологӣ ва техникӣ - иқтсиодӣ метавонанд самаранокии фаъолияти иқтисодии корхонаҳор баланд бардошта, дар навбати худ иқтисодиёти кишварро боло баранд.

Омили инноватсионии баландбардории рақобатнокӣ солҳои охир муҳимияти худро бештар намудааст. Маҳз фаъолгардонии он на танҳо баромадан аз бӯҳрони иқтисодии ватанӣ инчунин барои гузаштан аз марҳилаи рушди рақобатнок дар асоси омилҳои истеҳсолӣ, ба марҳилаи инвеститсионии рушди рақобатнок ва мутобиқгардонӣ бо марҳилаи инноватсионӣ (навҷорисозӣ) замина ба вуҷуд меорад. Барои таъмини баландбардории сатҳи омилҳои истеҳсолот, ки дар Тоҷикистон нисбатан маҳдуд мебошад, ҳаҷми калони сармоягузориро талаб менамояд. Ин гузариш ба марҳилаи навҷорисозӣ комилан асоснок карда шудааст, гарчанде гузариш аз як марҳила ба марҳилаи дуюми рушд дар асоси сармоягузорӣ ин маблағгузорӣ на ба баланбардории рақобатнокии соҳаи алоҳида балки ба такрористеҳсоли одии онҳо мебошад.

Дар иқтисоди кишварамон имрӯзҳо сатҳи техникии аксарияти мутлаки фонҳои асосӣ нисбат ба дигар давлатҳои ҷаҳон хеле ақиб мондааст ва сарфи маблағ барои такрористеҳсоли онҳо -яъне кулан ба таъхир гузоштани қафомонии техникии Тоҷикистон мебошад. Аз ин рӯ бояд афзалияти рушди иқтисодиро дар асоси фаъолгардонии фаъолияти инноватсионӣ дар соҳаҳои базавии илмталаби хоҷагии миллӣ, ки муҳарики пешрафти иқтисодӣ ҳисоб меёбад равона созем. Омилҳои истеҳсолот ва сармоягузорӣ на мақсад , балки воситаи илман асоснок кардашудаи фаъолияти инноватсионӣ ба шумор рафта, мақсади асосӣ ин инкишофи рушди техникӣ- иқтисодии кишвар ва баландбардории сатҳи зиндагии аҳолӣ мебошад.

Адабиёт

1. Паёми Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз 26 декабри соли 2018. [Захираи электронӣ] http://www.prezident.tj

2. Портер М. Международная конкуренция. - М.: Междунар. отношения, с.1993. – с. 896.

3. Егорова Е., Майн Е. Р. Малый бизнес в России: экономический анализ и моделирование. - М.: ЦЭМИ РАН, ИСЭПН РАН, с.1997.

4. Клейнер Г. Б. Стратегия предприятия. - М: Изд-во «Дело», с. 2008. – с.568.

МАСЪАЛАҲОИ ҲАВАСМАНДГАРДОНИИ ҚАРЗДИҲИИ ДАВЛАТӢ БА СОҲАИ КИШОВАРЗӢ

Маҳмадкаримов Х.Ш. – *муаллими калони кафедраи фаъолияти биржавии ДДМИТ.*

Дар мақола муаллиф масъалаҳои ҳавасмандгардонии қарздиҳии давлатӣ ба соҳаи кишоварзиро мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор додааст. Ба андешаи муаллиф, сабаби аслии рушди ин бахши нисбатан муҳими иқтисодиёт аз фаъолнокии молиявии давлат дар ин самт вобастагии зиёд дорад. Муаллиф, дар таҳқиқоти худ иброз доштааст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шароити хуби иқлимӣ метавонад рушди соҳаи кишоварзӣ мусоидат намуда, иқтидори содиротии кишварро дучанд гардонад. Аз ин лиҳоз, давлат ҳамчун институти дорои иқтидори мустаҳками молиявӣ, ки ҳадафи асосии он таъмини амнияти озуқаворӣ мебошад, бояд дар рушди соҳаи кишоварзӣ хамаҷониба саҳмгузор буда, имкониятҳои худро барои рушди соҳа сафарбар намояд.

Калидвожаҳо: *қарздиҳӣ, бонкҳои тиҷоратӣ, ташкилотҳои қарзӣ, қарзи бонкӣ, кишоварзӣ, қарзи давлатӣ, рушди иқтисодӣ, хоҷагии қишлоқ.*

ВОПРОСЫ СОДЕЙСТВИЯ ГОСУДАРСТВЕННОМУ КРЕДИТОВАНИЮ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО СЕКТОРА

В статье автором изучены и исследованы вопросы поощрения государственного кредитования аграрного сектора. По мнению автора, основной причиной развития этой относительно важной отрасли экономики является высокая зависимость от финансовой активности государства в этой сфере. В своем исследовании автор констатировал, что хорошие климатические условия в Республике Таджикистан могут способствовать развитию сельского хозяйства и удвоить экспортный потенциал страны. Поэтому государство, как институт с сильными финансовыми возможностями, основной целью которого является обеспечение продовольственной безопасности, должно вносить полноценный вклад в развитие аграрного сектора и мобилизовывать свои возможности для развития отрасли.

Ключевые слова: *кредитование, коммерческие банки, кредитные организации, банковское кредитование, государственные субсидии, аграрный сектор, сельское хозяйство.*

ISSUES OF PROMOTING STATE LENDING TO THE AGRICULTURAL SECTOR

In the article, the author studied and researched the issues of encouraging state lending to the agricultural sector. According to the author, the main reason for the development of this relatively important sector of the economy is the high dependence on the financial activity of the state in this area. In his study, the author stated that good climatic conditions in the Republic of Tajikistan can contribute to the development of agriculture and double the country's export potential. Therefore, the state, as an institution with strong financial capabilities, whose main goal is to ensure food security, should make a full contribution to the development of the agricultural sector and mobilize its capabilities for the development of the industry.

Key words: lending, *commercial banks, credit organizations, bank lending, government subsidies, agricultural sector, agriculture.*

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон новобаста аз як қатор мушкилоти иқтисодӣ ва норасоии захираҳои пулӣ, таъсири омилҳои қурбӣ ва дигар нишондиҳандаҳои ба инҳо баробар таваҷҷуҳи Ҳукумати кишвар ба соҳаи кишоварзӣ кам нагардидааст, ки ин шаҳодати аҳамияти муҳими ин соҳаи хусусияти иҷтимоӣ дошта мебошад.

Таҷрибаи муваффақонаи рушди соҳаи кишоварзӣ дар аксари давлатҳои ҷаҳон собит намуд, ки дар баробари ташкилотҳои қарзӣ

фаъолнокии давлат дар дастгирии бахшҳои гуногуни соҳа бештар мебошад. Аз ин лиҳоз, давлат ҳамчун институти дорои иқтидори мустаҳками молиявӣ, ки ҳадафи асосии он таъмини амнияти озуқаворӣ мебошад, бояд дар рушди соҳаи кишоварзӣ хамаҷониба саҳмгузор буда, имкониятҳои худро барои рушди соҳа сафарбар намояд. Дар даврони соҳибистиқлолӣ аз рӯи натиҷаҳои пешбинигардидаи молиявию қарзӣ дар самти дастгирии ҳаматарафаи соҳаи кишоварзӣ аз тарафи давлат ва ташкилотҳои қарзӣ натиҷаҳо назаррас мебошанд, вале ин нишондиҳандаҳо рушди соҳаро ба пуррагӣ таъмин карда наметавонанд.

Тоҷикистон бояд на танҳо содиркунандаи нахи пахта бошад, балки инчунин, эҳтиёҷоти худиро бо маҳсулоти кишоварзӣ ва пеш аз ҳама, бо сабзавоту меваҳои барвақтӣ таъмин карда, ин маҳсулотро ба бозорҳои ҷаҳонӣ содир намояд. Доир ба густариши бозори содиротии маҳсулоти кишоварзӣ тадбирҳо андешида хоҳанд шуд. Барои ин мо тамоми шароити зарурии табиӣ ва иқлимиро дорем. Бо дарназардошти афзалиятҳои соҳаи кишоварзӣ Ҳукумат дар баробари суръатбахшии дигаргунсозиҳо бо мақсади дастгирии корхонаҳои таҷдидёфтаи кишоварзӣ, барқарор сохтани инфраструктураи деҳот, густариши низоми маблағгузории маҳаллӣ ва обшор кардани заминҳои нав маблағҳои имтиёзноки ташкилотҳои байналхалқии молиявиро ҷалб менамояд.[18]

Дастгирии давлатии рушди соҳаи кишоварзӣ дар солҳои соҳибистиқлолии кишвар назаррас мебошад, лекин чунин дастгирӣ барои ба таври мунтазам рушд ёфтани соҳаи мазкур басанда нест. Аз ин лиҳоз, тавассути имкониятҳои давлатӣ ба ташкилотҳои қарзӣ ва дигар ширкату корхонаҳои имкониятдошта додани имтиёзҳо яке аз роҳҳои асосӣ маҳсуб меёбад. Дар муқоиса бо дигар давлатҳои пешрафта ҳаҷми маблағгузории соҳаи кишоварзӣ аз ҳисоби буҷети давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сатҳи ниҳоят паст қарор дорад, ки инъикоси онро дар ҷадвали №1 ба таври возеҳ мушоҳида кардан мумкин аст.

Ҷадвали 1.

Ҳиссаи маблағгузориҳои буҷетӣ ба соҳаи кишоварзӣ

Солҳо	Буҷети тасдиқшуда (ҳаз. сомонӣ)	Иҷроиши аслӣ (ҳаз. сомонӣ)	Иҷроиши аслӣ ба ҳисоби фоиз нисбат ба	
			Буҷети тасдиқшуда	ММД
2006	40520,4	37928,8	93,6	0,5
2007	41594,4	40914,5	98,4	0,4
2008	74072,9	72872,0	98,4	0,6
2009	91534,8	88950,3	97,2	0,5
2010	87365,8	78810,4	90,2	0,4
2011	105260,0	92587,5	88,0	0,4
2012	104893,1	95420,9	91,0	0,3
2013	117021,9	112296,7	96,0	0,3
2014	124413,1	122338,5	98,3	0,3
2015	132486,7	117649,5	88,8	0,3

[18] Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2001

2016	363465,8	353415,1	97,2	0,7
2017	113758,7	111232,2	97,8	0,2
2018	172134,0	164318,5	95,5	0,3
2019	155,4	143,1	92,1	0,2
202019	158,5	156,1	98,5	0,2

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2011. Тоҷикистон: 20 - соли Истиқлолияти давлатӣ. ҶДММ " Шарқи Озод". - ш. Душанбе 2011. С.797.-807. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. - 2021. Тоҷикистон: 30 - соли Истиқлолияти давлатӣ. - ш. Душанбе, 2021. - С.662-675. 02.09.2021.

Аз маълумотҳои ҷадвали 1 гуфтан мумкин аст, ки ҳаҷми маблағгузории соҳаи кишоварзӣ аз соли 2006, ки 0,5%-и ММД-ро ташкил медод, дар давоми ҳафт сол бетағйир буда, дар соли 2020 баръакс 0,2% кам гардидааст. Барои беҳтар гардонидани шароити рушди бомароми соҳаи кишоварзӣ аз тарафи давлат анҷом додани чорабиниҳои зерин мувофиқи мақсад мебошад:

- дар хароҷоти давлат ворид кардани маблағгузории соҳаи кишоварзӣ ба таври мустақим;
- дар зери дастгирии давлат қарор додани як қисм соҳаҳои муҳимтарини соҳаи кишоварзӣ, ки дар таъмини амнияти озуқаворӣ мавқеи ҳалкунанда доранд;
- таҳияи барномаҳои давлатӣ тавассути ҷалби сармояи хориҷӣ ҷиҳати ислоҳоти самтҳои афзалиятноки истеҳсолӣ;
- дар зери ҳимояи давлат қарор додани истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ ҷиҳати ба деҳқонон дар бозор имконияти бештар додан;
- аз пардохти андоз озод намудани истеҳсолкунандагони маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ;
- дар самти обёрии заминҳои кишоварзӣ ҷудо намудани қарзҳои имтиёзнок ва ғ.

Аз рӯи таъсиси фонди махсус оид ба дастгирии истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ дар шакли шарикии давлат ва бахши кишоварзӣ зарур аст. Ин фонд бояд аз ҳисоби давлат ва сармоягузорони дорои имконияти васеи молиявидошта ташкил карда шавад. Дар баробари дастгирии молиявии соҳаи кишоварзӣ ҷиҳати таҷдиду тағйири муҳити инноватсионии соҳаи кишоварзӣ, Академияи илмҳои кишоварзиро зарур аст, ки дар ҳамкорӣ бо дигар вазорату идораҳо ва мақомоти давлатию ғайридавлатӣ дар доираи барномаҳои муайян рушди соҳаро таъмин карда, доир ба корҳои иҷрошуда ва натиҷаҳои бадастовардашуда ҳамчун таҷриба бо субъектҳои кишоварзӣ якҷоя амал намоянд.

Нақши махсуси шаклҳои дастгирии давлат дар рушди қарздиҳӣ ба корхонаҳои соҳаи кишоварзӣ ва самтҳои афзалиятноки иқтисодиёт муайян шуда, ҳамзамон, таъсири зиддияти субсидияҳои мустақим ба истифодабарандаи ниҳоии қарзро таъкид менамоянд.

Аз ҳисоби давлат субсидия кардани як қисми меъёри фоизи қарз як роҳи азнавтақсимкунии даромад байни баъзе истеҳсолкунандагон ба манфиати дигарон ва ҳамзамон, ба манфиати андозсупорандагон дар истеҳсоли босамар ва ташаккули захираҳо мебошад.

Омӯзиши таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон дод, ки танзими давлатӣ ва дастгирии истеҳсолкунандаи маҳсулоти кишоварзӣ дар шакли дастгирии давлат бо кумаки институтҳои қарзӣ ба истеҳсолкунандаи маҳсулоти кишоварзӣ сурат гирифтааст, ки ин масъала дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қадри кофӣ рушд накардааст.

Аз рӯи нишондиҳандаҳои маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ, ки як қисми асосии ММД-ро ташкил медиҳад, он мавқеи назаррас дорад. Лекин аз рӯи ин нишондиҳандаҳо рушди бомароми соҳаро мушоҳида кардан душвор аст. Ҷараёни мазкурро ҷадвали №2 ба таври возеҳ инъикос менамояд.

Ҷадвали 2.

Ҳиссаи фарққунандаи маҳсулоти кишоварзӣ дар маҷмуи маҳсулоти дохилӣ (млн. сомонӣ)

Солҳо	Соҳаҳо			
	ММД	ММСК	Растанипарварӣ	Чорводорӣ
2013	36163,1	18925,4	13667,8	5257,6
2014	40525,5	20358,1	14706,5	5651,9
2015	4560,6	20893	14838,9	6358,4
2016	48408,7	21862,8	15046,6	6816,2
2017	54479,1	23008,3	15813,9	7194,3
2018	61093,6	24576,0	16977,8	7598,2
2019	68844,0	26370,4	18229,3	8141,1
2020	77400,0	27750,4	19279,7	8470,7
Тағйирот нисбат ба соли 2013	**113,8%**	**46,6%**	**41,06%**	**61,1%**

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон – 2020. – Душанбе: ООО “ТоРус”, 2020. – 300 с.

Дар натиҷаи тадбирҳои андешидаи Ҳукумати кишвар ҳаҷми умумии маҳсулоти кишоварзӣ се баробар зиёд гардид, яъне аз 18,9 миллиард сомонии соли 2012 ба 77,4 миллиард сомонӣ дар соли 2019 расонида шуда, содироти маҳсулоти соҳа мунтазам афзоиш ёфта истодааст.[19] Афзоиши маҷмуи маҳсулоти кишоварзӣ дар муқоиса ба соли 2012 зиёда аз 8 миллиард сомонӣ буда, ҳиссаи он дар ММД қариб тағйир наёфтааст. Давлатро зарур аст, ки ҷиҳати бомаром рушд додани соҳаи кишоварзӣ ва фароҳам овардани шароит ба истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ чораҳои зеринро амалӣ намояд:

- вобаста ба шароитҳои минтақа ҷорӣ намудани имтиёзҳои андозӣ ва дар баробари ин дастгирии молиявии манотиқи дурдасти кишвар ҷиҳати истеҳсоли маҳсулоти ба минтақа мусоид;
- аз ҳисоби ҷалби давлат ва сармояи хориҷӣ таъсис додани фонди дастгирии соҳаи кишоварзӣ бо роҳи сафарбарсозии маблағҳо ва назорати истифодаи самараноки онҳо;
- дар асоси қарордодҳои байнидавлатӣ ба роҳ мондани содироти маҳсулоти кишоварзӣ ба давлатҳои хориҷи дуру наздик ва ғайра.

Дар ҳамин замина, бояд гуфт, ки асоси ҳуқуқии истеҳсолоти маҳсулоти кишоварзӣ ба шароити чаҳорчӯбаи бозори истеъмолӣ таъсир мерасонад ва

[19] Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 26.12.2018 12:21, шаҳри Душанбе. С.24.

самаранокии он таваҷҷуҳи иштирокчиёни бозор ва қарзгирандагонро дучанд мегардонад, агар таваҷҷуҳи давлат ба ин соҳа беҳтар бошад.

Бинобар ин, яке аз вазифаҳои асосии давлат дар соҳаи кишоварзӣ нигоҳ доштани даромади устувори истеҳсолкунандагони кишоварзӣ ва ҳимояи манфиатҳои хоҷагидорон ва истеъмолкунандагон мебошад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки бидуни таъсири давлат ва ба кор андохтани як қатор механизмҳои бозор наметавон танҳо ба воситаи ташкилотҳои қарзӣ рушди бомароми соҳаи кишоварзиро таъмин намуд.

Ҳадафи стратегӣ ин беҳтар кардани низоми қарздиҳии соҳаи кишоварзӣ бо эҷоди низоми муносибатҳои ташкилӣ ва иқтисодӣ аз ҷониби давлат мебошад, ки захираҳои бозгашти молиявии хароҷоти табиии кӯтоҳмуддат ва дарозмуддати қарзиро дар ҳамаи субъектҳои кишоварзӣ, новобаста аз шакли ташкилию ҳуқуқӣ ва миқёси фаъолият, таъмин менамояд. Аз ин рӯ, бояд гуфт, ки дастгирии давлатии рушди низоми қарздиҳии соҳаи кишоварзӣ бояд ба мақсадҳои зерин нигаронида шавад:

- ташкили фондҳои мақсадноки давлатӣ ва бонкҳои соҳавӣ ё махсусгардонидашуда аз ҳисоби маблағҳои буҷетӣ ё сарчашмаҳои тобеи давлат;

- маблағгузории мунтазам аз ҳисоби буҷети давлатӣ тавассути афзоиш додани сармояи қарзӣ ва маблағгузориҳои имтиёзнок ба истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ;

- ташаккули ширкатҳои лизингӣ аз тарафи давлат ва дар заминаи ин ҷалби ширкатҳои лизингӣ ба соҳаи кишоварзӣ, ки ба таҷҳизоти техникӣ ва аз нав таҷҳизонидани фаъолияти кишоварзӣ мусоидат мекунад, ба манфиати кор мебошад.

Дар хулоса ҷоизи қайд аст, ки баъзе ҷанбаҳои омӯзишӣ бояд такмили танзими низоми қарздиҳии соҳаи кишоварзӣ бо фаъолсозии ҳама ҷонибҳо ва тамоми механизмҳои бозорию давлатӣ ва низоми бонкиро дар бар гирад. Дар ин ҷо нақш ва таъсири омилҳои истисноӣ ва масъулияти баланди хоҷагидорӣ дар соҳаи кишоварзӣ дар ҳамгироии давлат бо бахши институтсионалии ҷамъият фароҳам оварда шавад.

Адабиёт:

Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 26.12.2018 12:21, шаҳри Душанбе.

Одинаев Ш.Т. Муаммоҳои навоварӣ, сармоягузорӣ ва ҷойгиркунии истеҳсоли соҳаи кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ш.Т.Одинаев, М.Б. Ниёзов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. - 2018. - №11. - С.32

Раҳимзода Ш. Рушди иқтисодиёти кишоварзӣ ва мушкилотҳои он / Ш. Раҳимзода, Ғ.М.Ашуров // Паёми молия ва иқтисод. - 2019. - №1 (17). -9 с.

Хикматов У.С. Роль государства в обеспечении эффективного развития микрофинансирования / У.С.Хикматов // Вестник университета (Российско-Таджикский (Славянский) университет). - 2011. - № 34. - С. 71-75

МУАММОҲОИ ТАШАККУЛ ВА РУШДИ ИҚТИСОДИ РАҚАМӢ

Каюмова Ситора Равшановна – муаллими калони кафедраи назарияи иқтисодии ДДМИТ

Саидмахмадова Садбарг Муродалиевна – *муаллими калони кафедраи назарияи иқтисодии ДДМИТ*

Аҳамияти кор дар ин аст, ки равандҳои ҷаҳонии тағйирёбии рақамӣ батадриҷ суръат мегирад ва соҳаҳои нав ба нави фаъолияти инсонро фаро мегирад. Сатҳи интишори Интернет ва дигар технологияҳои инноватсионӣ гувоҳӣ медиҳад, ки дигар инкор кардани таъсири онҳо ба иқтисоди ҷаҳонӣ ғайриимкон аст. Ҷиҳатҳои мусбату манфии рушди иқтисоди рақамӣ номбар гардидааст. Мушкилоту маҳдудиятҳои халалрасон барои рушди он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда шудаанд.

***Калидвожаҳо:** иқтисоди рақамӣ, даромади рақамӣ, технологияҳои иттилоотӣ, технологияҳои телекоммуникатсионӣ, рушди иқтисодӣ, амалиёти тиҷоратӣ, индекси ҷаҳонии пайвастшавӣ.*

ПРОБЛЕМЫ СТАНОВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

Актуальность работы обусловлено тем, что, глобальные процессы цифровой трансформации постоянно ускоряются, охватывая все новые и новые области человеческой деятельности. Степень распространения Интернета и других инновационных технологий свидетельствует о невозможности игнорировать их воздействие на мировую экономику. Рассмотрена степень развития цифровой экономики в Республике Таджикистан. Приведены плюсы и минусы развития цифровой экономики. Выделены проблемы и ограничения, препятствующие построению цифровой экономики в Республике Таджикистан.

***Ключевые слова:** цифровая экономика, цифровые дивиденды, информационные технологии, телекоммуникационные технологии, экономическое развитие, коммерческие операции, глобальный индекс подключения.*

PROBLEMS OF THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE DIGITAL ECONOMY

The relevance of the work is due to the fact that global processes of digital transformation are constantly accelerating, covering more and more new areas of human activity. The extent of the penetration of the Internet and other innovative technologies shows that their impact on the global economy cannot be ignored. The degree of development of the digital economy in the Republic of Tajikistan is considered. The pros and cons of the development of the digital economy are given. The problems and limitations that impede the full-fledged construction of the digital economy in the Republic of Tajikistan are highlighted.

***Keywords:** digital economy, digital dividends, information technology, telecommunications technology, economic development, commercial operations, global connectivity index.*

Масаъалаи ташаккул ва рушди иқтисоди рақамӣ дар сатҳи давлатӣ аҳамияти назариявӣ ва амалӣ дорад, чунки дар айни замон мардум нақши ҳалкунандаи технологияҳои рақамиро дар ташаккули рақобатпазирии стратегии кишвар дарк кардаанд. Ба фикри М.Л. Калужский иқтисоди рақамӣ натиҷаи дигаргуншавии технологияҳои таъйиноти умумидоштаи соҳаи иттилоот ва коммуникатсия мебошад, ки ба тамоми бахшҳои иқтисод ва фаъолияти иҷтимоӣ таъсир мерасонад [2, с.13].

Н.А. Стефанова ва А.П. Седова иқтисоди рақамиро чун шакли нави иқтисод маънидод мекунад, ки нақши асосиро дар он базаи малумот ва

додугирифти он мебозад. Ин хосияти истеҳсоли мол, тақсимот ва раванди мубодилаву истеъмоли онро муайян мекунад [6].

Ба фикри Д.М. Азизқулов «Иқтисоди рақамӣ - шабакаи ҷаҳонии фаъолияти иқтисодӣ, амалиёти тиҷоратӣ ва ҳамкориҳои касбист, ки тавассути технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ ба роҳ монда мешавад»[6, с.62].

М. Холматов муайян мекунад, ки «Иқтисоди рақамӣ - фаъолияти иқтисодест, ки дар натиҷа ва дар заминаи ҷорисозии саросарии технологияҳои иттилоотӣ дар равандҳои истеҳсолӣ, идоракунӣ, давлатӣ ва дигар равандҳо бо мақсади таъмини манфиатҳои миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон, беҳсозии сифати зиндагии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин таъмини шароити лозима ва рақобатпазирии кишвар дар бозори хориҷӣ ташкил мекунад».

Дар тӯли таърихи башарият ҷомеа инкишоф меёбад. Таърихи ин инкишоф чунин марҳиларо дар бар мегирад: марҳилаи аграрӣ бо бартарии кишоварзӣ ва меҳнати дастӣ, марҳилаи саноатӣ бо бартарии саноат ва баъдисаноатӣ. Тамоми кишварҳои мутараққӣ аллакай ба ҳолати сеюм гузаштаанд, ки дар доираи он соҳаи хизматрасонӣ дар таркиби иқтисод бартарӣ дошта, технологияҳои иттилоотӣ ва компютерҳо рӯи кор омадаанд ва ин боиси хеле осон гаштани ҳаёти одамон шудааст. Ба ибораи дигар, мо акнун дар ҷомеаи истеъмол зиндагӣ мекунем.

Аммо ҷомеа ҳамеша дар ҳоли пешравист, рушди баъдинаи он ва бартарии рӯзафзуни соҳаи хизматрасонӣ нисбат ба истеҳсол ба он оварда расонд, ки нақши асосиро дар ин ҳаракат акнун технологияҳои иттилоотие мебозанд, ки механизми бахрабардорӣ аз хидматро хеле осон мегардонад.

Пайдоиши Интернет ва коҳишёбии арзиши дастрасӣ ба шабакаи ҷаҳонӣ инқилоби воқеии иттилоотӣ (рақамӣ) аст, ки тамоми ҳаёти мо ва хусусан иқтисодиётро дигаргун кард.

Истилоҳи «иқтисоди рақамӣ» (digital economy) бори нахуст соли 1995 аз ҷониби олими амрикоӣ Николас Негропонте барои баёни афзалиятҳои иқтисоди нав нисбат ба иқтисоди пешин вобаста ба рушди босуръати технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ истифода шудааст.

Ба ибораи дигар, иқтисоди рақамӣ фаъолияти марбут бо рушди технологияҳои компютерии рақамӣ мебошад, ки ба он хадамоти хизматрасонии онлайн, пардохтҳои электронӣ, тиҷорати интернетӣ ва ғайраҳо дохил мешаванд. Одатан ба сифати унсурҳои асосии иқтисоди рақамӣ тиҷорати электронӣ, пардохти электронӣ, интернет-реклама, бозиҳои интернетиро номбар мекунанд.

Ба туфайли рушду ҷорисозии технологияҳои иттилоотӣ имрӯз дар бисёре аз мавридҳо мо бе миёнарав кор карда наметавонем. Масалан, агар мо хӯрдан хоҳем, метавонем дар интернет овардани ғизоро ба хона фармоиш диҳем, агар хоҳем ба дӯстамон пул ирсол кунем, моро лозим нест, ки ба шуъбаи муассисаи қарзӣ равем - метавонем пулро тавассути бонки мобилӣ гузаронем, агар воситаи нақлиёт лозим бошад, инро ҳам тариқи

онлайн карда мумкин аст. Ин ва дигар корҳо фақат ба туфайли доштани компютер ва дастрасӣ ба интернет имконпазир аст [2].

Иқтисоди рақамӣ, алалхусус пайдоиши имконияти нав, бешубҳа, ба ҳаёти инсон таъсири мусбат мерасонад.

Ба туфайли рушди технологияҳои рақамӣ истеъмолгар метавонад зудтар аз хидмати зарурӣ баҳра барад, сарфаҷӯӣ кунад, зеро амволро дар мағозаҳои интернетӣ бо нархи пасттар мехарад. Масалан, шакли электронии китоб аз шакли чопияш ба маротиб камтар аст, ҳангоми хариди яклухт дар сурати созиш бо истеъмолгарони дигар шумо молро бо нархи хеле камтар аз нуқтаҳои савдо харида метавонед. Ниҳоят, истеъмолгар ҳатто метавонад тариқи онлайн аз хона набаромада, соҳибкор шавад.

Ҷиҳатҳои мусбати дигари рушди иқтисоди рақамӣ инҳо мебошанд:

• афзудани ҳосилнокии меҳнат;

• тақвияти рақобатпазирии ширкатҳо;

• коҳиш ёфтани хароҷоти истеҳсол;

• ташкили ҷойҳои кории нав;

• бартараф кардани камбизоатӣ ва нобаробарии иҷтимоӣ.

Ин ҳамагӣ якчанд мисоли таъсири мусбии иқтисоди рақамӣ ба ҳаёти мо, таъмини имконоти фаровон ва густариши имконоти худи бозор мебошад.

Аммо иқтисоди рақамӣ ва тиҷорати электронӣ барои инсоният як қатор ҷиҳатҳои манфӣ ҳам дорад, масалан:

• хатари иттилоотӣ, яъне мушкилоти ҳифзи маълумоти шахсӣ;

• «ғуломии рақамӣ» (истифодабарии маълумот дар бораи миллионҳо одамон барои идора кардани рафтори онҳо);

• афзоиши бекорӣ дар бозори меҳнат, чунки хатари гумшавии баъзе касбҳо ва ҳатто соҳаҳо бештар мегардад (масалан, бисёре аз коршиносон чунин мешуморанд, ки дар даҳ соли оянда низоми бонкдорӣ аз байн хоҳад рафт);

• «тафовути рақамӣ» (тафовут дар таҳсилоти рақамӣ, дар шароити дастрасӣ ба хадамоту маҳсулоти рақамӣ, тафовут дар сатҳи некуаҳволии одамони воқеъ дар як ё якчанд кишвар)[3].

Бо вуҷуди имконоту хатарҳои марбути иқтисоди рақамӣ, аксари таҳқиқоту тавсияҳо барои таҳияи сиёсат аз ҷониби кишварҳои соҳиби сатҳи баланди даромад содир мешаванд. Таъсири эҳтимолии иқтисоди рақамӣ ба фаъолияти мақомоти давлатӣ, бизнес ва кормандон дар кишварҳои соҳиби даромади паст кам таҳқиқ шудааст. Дар ин робита соли 2017 бо дастгирии молиявии Шӯрои таҳқиқоти иқтисодӣ ва иҷтимоии Британияи Кабир шабакаи стратегии таҳқиқиотии DIODE (Development Implications of Digital Economies) ҳамчун қисми ибтикори таҳқиқотии Фонди омӯзиши хатарҳои ҷаҳонӣ (Global Challenges Research Fund) таъсис дода шуд.

Омили дигари таваҷҷуҳ ба иқтисоди рақамӣ ин аст, ки таҳқиқоти олимон, созмонҳои байналмилалӣ, бахусус «Маърӯза дар бораи рушди

ҷаҳонӣ: Даромадҳои рақамӣ»-и Бонки ҷаҳонӣ нишон дод, ки аҳамияти технологияҳои иттилоотӣ дар рушди иқтисодии тамоми кишварҳои ҷаҳон бештар мегардад. Дар таҳқиқот таъкид карда мешавад, ки алҳол аллакай 40%-и тамоми аҳолии сайёра ба Шабакаи ҷаҳонӣ дастрасӣ доранд. Истифодабарии технологияҳои рақамӣ барои фурӯши молу хидматҳо, хидматрасонии давлатӣ, таҳсилоти шаҳрвандон барои тамоми ҷомеа имконияти гирифтани "даромади рақамӣ"-ро фароҳам меорад. Зери мафҳуми даромади рақамӣ - беҳтар гаштани некуаҳволии миллат, фоидаи моддӣ ва шаффофияти идораи давлатӣ мебошад[4].

Табиист, ки сатҳи истифодаи технологияҳои иттилоотӣ дар кишварҳои дорои сатҳи мухталифи рушди иқтисодӣ гуногун мебошад.

Яке аз нишондиҳандаҳои дақиқтарини рушди иқтисоди рақамии кишварҳои гуногуни ҷаҳон индекси ҷаҳонии пайвастшавӣ (Global Connektivity Index - GCI) мебошад, ки онро ширкати коммуникатсионии хитоии Huawei Technologies Co. Ltd таҳқиқу арзёбӣ мекунад. Таҳқиқ дар 50 кишвар гузаронида шуда, барои арзёбӣ 40 нишондиҳанда дар ду гурӯҳи параметрҳо истифода бурда мешавад: параметрҳои ҳосилнокӣ ва параметрҳои технологии таъмини иқтисоди рақамӣ.

Акнун вобастагии миёни сатҳи рушди иқтисоди рақамии кишвар тибқи индекси ҷаҳонии пайвастшавӣ (GCI) ва ММД-ро барои ҳар кишварҳои рӯ ба тараққӣ ҳисоб кардан мумкин аст.

Метавон гуфт, ки дар байни сатҳи дигаргуншавии иқтисоди кишвар тавассути иқтисоди рақамӣ ва ММД робитаи зич вуҷуд дорад. Яъне технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар рушди иқтисодии кишварҳо нақши муҳимро мебозанд ва барои он, ки кишвар дар бозори ҷаҳонӣ рақобатпазир гардад, соҳаи мазкури иқтисодро тараққӣ додан лозим аст.

Вобаста ба ин, таҳқиқи дурнамои соҳаи мазкур дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мушкилоти иқтисоди рақамӣ дар кишварамон зарур мебошад.

Тоҷикистон ба қатори кишварҳои пешсаф, ки дар ин самт ба комёбии ҷиддӣ даст ёфтаанд, дохил намешавад, лекин технологияҳои рақамӣ дар тамоми соҳаҳои кишварамон, аз ҷумла дар соҳаи андозбандӣ, гумрук, саноат, энергетика, нақлиёт, маориф, тандурустӣ, кишоварзӣ татбиқ мешавад.

Имрӯз ҳисоботдиҳии онлайн ба Кумитаи андоз, ирсоли онлайни аризаҳо барои иҷозатномагирӣ ба Вазорати саноат ва технологияҳои нав кори муқаррарӣ аст.

Соли 2019 Сомонаи тиҷоратии Тоҷикистон, соли 2021 Равзанаи ягонаи барасмиятдарории амалиёти содирот, воридот ва транзит ифтитоҳ ёфтанд, инчунин низоми электронии пардохти музди хизматрасонии мусофирбарии "Сити Кард" дар Душанбе ҷорӣ карда шуд.

Имрӯз дар Тоҷикистон аҳолӣ бо муваффақият аз воситаҳои пуркори як қатор бонкҳо, аз қабили «Алифбонк», «Эсхата», Амонатбонк ва дигарон

истифода мебарад. Дар ин сомонаҳо амалиёти гуногун, аз ҷумла интиқол ва додугирифти пул, пардоти арзиши молу хадамот иҷро мешаванд.

Масалан, дар Британияи Кабир саҳми ҷорисозии иқтисоди рақамӣ 12,4%-и ММД, дар Хитой - 6,9%-и ММД, дар ИМА - 5,4%-и ММД-ро ташкил медиҳад. Бинобар ин, ба тахмини коршиносон ҶТ аз кишварҳои мутараққӣ дар корбурди технологияҳои иттилоотӣ даҳсолаҳо ақиб мондааст. Бештари иқтисоди рақамии Тоҷикистон ба соҳаи истеъмол (тиҷорати интернетӣ, хизматрасонӣ) рост меояд[1].

Мавқеи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар радабандии индекси ҷаҳонии пайвастшавӣ бо мушкилоти зерин алоқамандӣ дорад:

-сатҳи пасти истифодаи технологияҳои иттилоотӣ дар таҳсилот нисбат ба кишварҳои мутараққӣ;

-набудани зерсохтор барои баровардани маҳсулоти иттилоотии кишвар ба бозори ҷаҳонӣ;

-эътибор надодан ба имконоти рақамӣ ва таъсири онҳо ба самаранокӣ, ҳосилнокӣ ва иқтидори рушди бизнес дар бештари соҳаҳо, ки дар сатҳи пасттари истифодабарии онҳо зоҳир мегардад.

Барои ҳалли мушкилоти мазкур бояд дар сатҳи давлатӣ шароити таълиму рушди ҷавонони бомаҳорат дар соҳаи илм, технология ва инноватсия, бо истифода аз шаклҳои муосири ташкили фаъолияти омӯзишӣ, илмӣ ва таҳқиқотӣ ташкил карда шавад. Инчунин мақомоти давлатӣ бояд ба ташаккули низоми ҳамкории илмию техникии байналмилалӣ бо мақсади содироти коркардҳои ватанӣ ба бозори ҷаҳон муосидат кунад. Инчунин бо ёрии имтиёзи андоз, фармоишҳои давлатӣ ва дигар тадбирҳо бизнеси хусусиро барои истифодабарии технологияҳои рақамӣ ва инноватсионӣ ҳавасманд кунанд.

Ба назари мо, маҳз ҳамин тадбирҳо барои ташаккули зуданҷоми иқтисоди рақамӣ дар Тоҷикистон мусоидат мекунад.

Ташкили иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар навбати худ, истифодабарии технологияҳои рақамӣ дар бахши давлатӣ ва дар бизнес имконпазир мегардонад.

Ба ин васила, сатҳи истифодабарии технологияҳои рақамӣ алҳол ба ҳаҷми ММД-и кишварҳо таъсири бузург мерасонад ва таъсири ин омил бо мурури инкишофи инноватсияҳо дар ин соҳа ва сатҳи татбиқи технологияҳои иттилоотӣ ба тамоми соҳаҳои ҳаёту фаъолият фақат қавитар мешавад.

Бинобар ин, бо вуҷуди мушкилоти мавҷуда, сиёсати пешгирифтаи давлат дар ҷодаи татбиқу рушди иқтисоди рақамӣ ягона роҳи имконпазири таҳкими мавқеи стратегии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар иқтисоди ҷаҳон мебошад.

Адабиёт:

1. Куприяновский В.П. Цифровая экономика – «Умный способ работать» / В.П. Куприяновский, С.А. Синягов, С.И. Липатов, Д.Е.

Намиот, А.О. Воробьев // International Journal of Open Information Technologies. – 2016. – №2. – С.26-33.

2. Калужский М.Л. Маркетинговые сети в электронной коммерции: институциональный подход / М.Л. Калужский. М.; Берлин: Директ-Медиа, 2014. – 402 с.

4. Шайтура С.В. Этапы развития маркетинговых информационных систем / Информационный маркетинг. – 2016. – С. 111-137

5. Турдибеков Б.А. Современное состояние формирование цифровой экономики в Республики Таджикистан // Вестник Евразийской науки, 2018 №1, https://esj.today/PDF/52ECVN118.pdf

6. Стефанова Н.А., Седова А.П. Модель цифровой экономики // Карельский научный журнал. – 2017. – Т. 6. №1 (18). – С. 91-93. [Электронный ресурс] Стефанова Н.А., Седова А.П. Режим доступа: URL: https://elibrary.ru/downloand/elibrary_28875081_45712106.pdf (Дата обращения: 20.02.2019).

7. Азизкулов Д.М. Цифровая экономика: понятие, особенности и перспективы на российском рынке// Вектор экономики. – 2018. – № 3 (21). – С 62-72. [Электронный ресурс] Азизкулов Д.М. Режим доступа: URL: https://elibrary.ru/download/elibrary_32751051_13924538.pdf (Дата обращения: 06.07.2022).

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ И ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ФИНАНСОВЫХ РЕСУРСОВ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Умарова Манижа Сайдахмадовна – *соискатель кафедры управление государственными финансами Академия государственного управления при Президента Республика Таджикистана.*

Аннотация: *Финансовые результаты деятельности являются важнейшим фактором при дальнейшем распределении прибыли на предприятии. От качественного управления финансовыми процессами на предприятии зависит эффективность результативных показателей. Основываясь на рациональном использовании финансовых результатов предприятие, может не только повысить уровень равноценности распределения денежных средств от всех видов производственной и коммерческой деятельности, но и повысить уровень платежеспособности. Поэтому от состояния финансов субъектов хозяйствования зависит возможность удовлетворения общественных потребностей, улучшения финансового положения страны.*

Ключевые слова: *экономика , финансовые ресурсы , денег , рынок, инвестиции, предприниматель, предприятия , прибыли.*

MAIN DIRECTIONS AND USE OF FINANCIAL RESOURCES OF BUSINESS ACTIVITIES OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Annotation: *Financial performance is the most important factor in the further distribution of profits in the enterprise. The effectiveness of performance indicators depends on the quality management of financial processes at the enterprise. Based on the rational use of financial results, an enterprise can not only increase the level of equivalence in the distribution of funds from all types of industrial and commercial activities, but also increase the level of solvency. Therefore, the possibility of meeting social needs and improving the financial situation of the country depends on the state of finances of business entities.*

Key words: *economy, financial resources, money, market, investment, entrepreneur, enterprise, profit.*

САМТҲОИ АСОСӢ ВА ИСТИФОДАНИ ЗАХИРАҲОИ МОЛИЯИ ФАЪОЛИЯТИ СОДИККОРИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Аннотатсия: *Нишондиҳандаи молиявӣ муҳимтарин омили тақсимоти минбаъдаи фоида дар корхона мебошад. Самаранокии нишондиҳандаҳои самаранокӣ аз идоракунии сифати равандҳои молиявӣ дар корхона вобаста аст. Корхона дар асоси истифодаи окилонаи натичахои молиявй на танхо дарачаи эквивалентии таксимоти маблагхоро аз хамаи намудхои фаъолияти саноатй ва тичорати баланд бардошта метавонад, балки дарачаи кобилияти пардохтро низ баланд бардорад. Аз ин ру, имкони конеъ гардондани талаботи ичтимой ва бехдошти вазъи молиявии кишвар ба вазъи молияи субъектхои сохибкори вобаста аст.*

Калидвожаҳо: *иқтисод, захираҳои молиявӣ, пул, бозор, сармоягузорӣ, соҳибкор, корхона, фоида.*

В условиях растущей экономики большинство компаний предпочитают реинвестировать финансовые ресурсы, причем для реализации амбициозных программ развития активно используются кредитные средства. Сейчас бизнесу нужно учиться управлять финансами в новых условиях: роста стоимости финансовых ресурсов и сокращения доступности денег. В итоге популярные ранее методы долгового финансирования снижают свою актуальность. Привлечение ресурсов через фондовый рынок также в значительной степени затруднено: именно биржи как инструмент привлечения инвестиций пострадали от кризиса в наибольшей степени. По его мнению, можно ожидать, что в ближайшие несколько лет наиболее серьезную динамику роста покажут прямые инвестиции.

Закон Республики Таджикистан «О государственной защите и поддержке предпринимательства в Республике Таджикистан» – основной деятельность, является осуществляние самостоятельности на свой страх и рисками, зарегистрированными в этом качестве в установленном законом порядке, направленная на регулярное получение прибыли от использования имущества, производства, реализации товара, выполнения работ и оказания услуг. Предпринимательство в установленных законом сферах осуществляется следующим образом:

- с использованием наемного труда;
- без использования наемного труда;
- с образованием юридического лица;
- без образования юридического лица.

Предпринимательство может осуществляться следующим образом:

Индивидуальное предпринимательство – самостоятельная деятельность физического лица, осуществляемая им без образования юридического лица от своего имени на свой страх и риск и с ответственностью за использование собственного имущества, направленная на получение прибыли (дохода).

Предпринимательство юридического лица – самостоятельная деятельность организации, осуществляемая на свой страх и риск, направленная на регулярное получение прибыли от использования имущества, реализации товара, выполнения работ и услуг.

Предпринимательство это активная, инициативная форма деятельности отдельных граждан, групп, предприятий по производству и реализации товаров и услуг, в которых испытывается наиболее острая потребность. Предпринимательство направлено в основном на получение прибыли, но может ставить перед собой и другие цели. Предпринимательская деятельность чаще всего осуществляется в условиях значительной неопределенности и повышенного риска, ей присущ выраженный динамизм действий. Предпринимательство чаще всего проявляется в осуществлении отдельных сделок в течение относительно непродолжительного периода. Субъекты малого предпринимательства являются юридические лица, средняя численность работников которых за календарный год составляет не более 30 человек, а для производителей сельскохозяйственной продукции – 50 человек. Субъекты среднего предпринимательства являются юридические лица, средняя численность работников за календарный год составляет от 30 до 100 человек, а для производителей сельскохозяйственной продукции – от 50 до 200 человек. Субъекты крупного предпринимательства являются юридические лица, средняя численность работников за календарный год составляет свыше 100 человек, а для производителей сельско- хозяйственной продукции – свыше 200 человек.

Необходимо отметить, что в Республике Таджикистан после приобретения государственной независимости и встав на путь развития рыночных отношений, стали развиваться предпринимательство (табл. 1), где формируются финансовые ресурсы.

Для решения финансовых задач могут использоваться банковские кредиты. Государство осуществило накачку банковского сектора ликвидностью, дало директивы, что деньги должны поступать в реальный сектор. В итоге кредитоваться все-таки будет можно. Конечно, стоимость кредитов за последний год выросла почти в два раза. Руководителям предприятий стоит обратить внимание на различные возможности для получения более дешевых кредитов. К таковым, в частности, относятся залоговые займы (под акции, недвижимость), которые даже сейчас позволяют получать ресурсы под 12–16% годовых.

Таблица 1.

Численность граждан, занятых индивидуальной трудовой деятельностью (по числу выданных лицензий и патентов)

	2020	**2021**
Всего, тыс. человек	304,0	307,8
из них занятые, %		
-в бытовом обслуживании	2,0	2,5
-в социально – культурной	0,4	0,5
-в торговле и общественном питании	25,2	25,2
-другими видами деятельности	72,4	71,8

Доля индивидуальных предпринимателей действующих по регионам на 1.01.2022 года в %

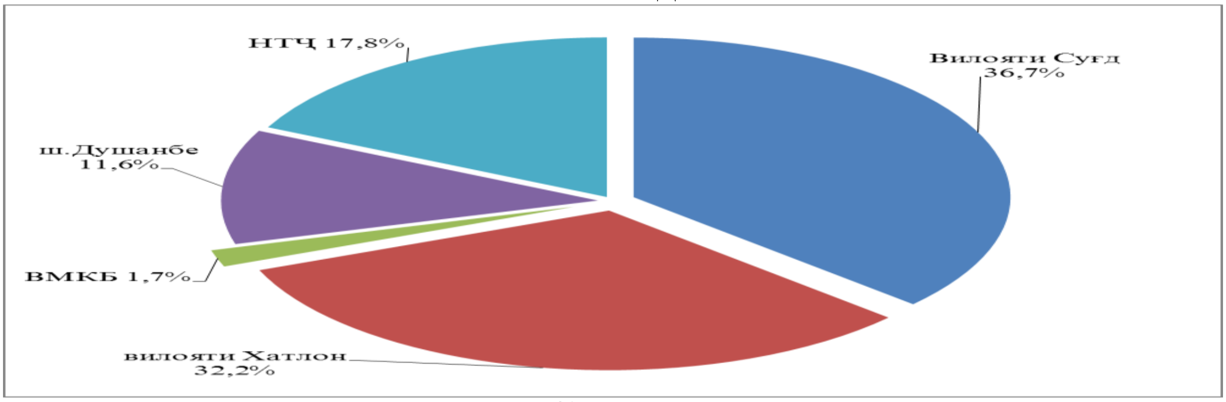

Источник: Статистический ежегодник/АСПРТ, 2022. – Душанбе.

Первым делом стали возникать после разгосударствления совхозов и колхозов дехканские хозяйства (табл. 2).

Таблица 2.

Деятельность и структура дехканских хозяйств

	2020	2021
Число зарегистрированных дехканских хозяйств,ед	179005	167009
Площадь сельхозугодий, тыс. га	2606,4	2577,2
Средний размер земельного участка, га	14,6	15,4

Источник: Статистический ежегодник/АСПРТ, 2022. – Душанбе.

Основной риск, который уже в полной мере ощутили на себе некоторые крупные отечественные бизнес-группы, – требование дополнительного обеспечения под обесценивающиеся залоги (ценные бумаги, дешевеющая недвижимость и пр.). Руководителям следует обратиться к нетрадиционным формам обеспечения, например, к экспортной выручке. При наличии долгосрочных контрактов риск требований дополнительного обеспечения становится более прогнозируемым и менее вероятным.

Альтернативные способы увеличения оборотных средств, если получить заемные средства для развития в банке или у частного инвестора не удается. Один из вариантов это кредитование за счет контрагентов. Можно договориться о максимально длительных сроках перевода денег своим поставщикам и одновременно о максимально коротких сроках получения оплаты от покупателей. Также можно использовать государственные программы поддержки малого и среднего бизнеса. Компания, желающая участвовать в таких программах, должна соответствовать ряду условий, которые законодатели устанавливают в довольно размытом виде. Обычно ограничения касаются вида деятельности, состава и количества персонала, банка, дающего средства. Бытует не лишенное оснований мнение, что такие программы организуются «только для своих». Это не совсем так. Просто есть компании, уже имеющие опыт участия в таких программах, а чиновник, как и банкир, стремится кредитовать тех, у кого есть кредитная история. Кроме участия непосредственно в государственных программах, есть

вариант получения денежных средств под гарантии государственного органа или муниципального образования.

Для этого необходимо принять участие в программе, получив одобрение кредитного комитета уполномоченного государственного органа. Тут подход тот же, что и в банке: презентация, пакет документов и уверенность. Только упор необходимо делать на социальную функцию бизнеса. На основе проведенного исследования необходимо для полной картины показать основные показатели малых предприятий, занятых предпринимательской деятельностью имеющие статус юридического лица.

Предприятие может рассчитывать на деньги частного инвестора, если выполнены два важных условия.

Первое – ведение в компании учета по международным стандартам финансовой отчетности. Без этого детальный разговор с инвестором становится практически невозможен.

Второе – мягкое финансовое моделирование. Потенциальному инвестору должно быть понятно, как в разных рыночных ситуациях будет складываться ситуация с продуктами, которые он собирается финансировать.

Шансы получить поддержку частного инвестора не зависят от отрасли, в которой работает компания. Все «частники» ищут потенциальные сферы для инвестирования. Варианты сотрудничества не ограничиваются только продажей доли компании или займом в чистом виде (долгом). Это самые простые, но вместе с тем и самые рискованные решения. Комбинируя их, можно разработать условия сотрудничества, намного более интересные как для предприятия, так и для частного инвестора.

В заключением можно сказать что государство должен поддерживать финансовые ресурсы предприятия, направляемые на его развитие, формируются за счет: амортизационных отчислений; прибыли, получаемой от всех видов хозяйственной и финансовой деятельности; дополнительных паевых взносов участников в товариществах; средств, получаемых от выпуска облигаций; средств, мобилизуемых с помощью выпуска и размещения акций в акционерных обществах открытого и закрытого типов; долгосрочного кредита банка и других кредиторов (кроме облигационных займов); других законных источников.

Литература:

1. Анализ финансовой отчетности: Учеб. пособие / О.В. Ефимова, М.В. Мельник. - 4-е изд., испр. и доп. - М.: Омега-Л, 2008. - 451 с.

2. Балабанов И.Т. Основы финансового менеджмента: учеб. пособие/И.Т Балабанов. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Финансы и статистика, 2008. – 457 с.

3. Барнгольц С.Б., Мельник М.В. Методология экономического анализа деятельности хозяйствующего субъекта: Уч. пособие. – М.: Финансы и статистика, 2003. – 240 с.

4. Белолипецкий В.Г. "Финансы фирмы" - М.: ИНФРА-М, 1998. - 298с.

5. Благодатин А.А., Лозовский Л.Ш., Райзберг Б.А.Финансовый словарь. – М.: ИНФРА-М, 2005
6. Бланк И.А. Финансовая стратегия предприятия. - К.: Эльга, Ника-Центр, 2006. - 711 с.
7. Большаков С.В. Основы управления финансами. – М.: ИД ФБК – ПРЕСС, 2000
8. Боровик О.А. Классификация доходов и расходов при налогообложении прибыли предприятий. // Учет и статистика. 2008. № 5. С. 55-59.
9. Брызгалин А.В., Берник В.Р., Головкин А.Н., Демешева Е.В. Налоговый учет. Анализ взаимодействия и противоречий налогообложения и бухгалтерского учета. М.: «Аналитика-Пресс», 2007. – 274 с.
10. Веретенников Н.П., Полищук Л.Г. Основные направления финансовой стабилизации российских корпоративных предприятий. // Власть и управление на Востоке России. 2007. №4 (41). С. 42-45.
11. Галицкая С. В. Денежное обращение. Кредит. Финансы. – М.: Международные отношения, 2007
12. Дибб С., Симкин Л. Практическое руководство по сегментированию рынка – СПб: Питер, 2001, – 240 с.

ОЦЕНКА МАКРОПРУДЕНЦИАЛЬНОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЫ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Азизов Сафарджон Ахмедшоевич - *старший преподватель кафедры государственного управления и национальной экономики Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.*

Основными функциями Национального банка Таджикистана являются: разработка и реализация денежно-кредитной политики, макропруденциальной политики и контроль за ее выполнением, регулирование и надзор за деятельностью кредитных финансовых организаций и надзор за деятельностью не кредитных финансовых организаций и другие в соответствии с Законом Республики Таджикистан «О национальном банке Таджикистана

Ключевые слова: *регулирования, финансово-кредитные организации, пруденциальные, показатели достаточности капитала, показатели ликвидности, показатели, характеризующие качество пассивов, показатели, характеризующие качество активов и показатели рентабельности (прибыльности).*

ТАЪМИНИ АМНИЯТИ МОЛИЯВИИ ТАШКИЛОТҲОИ МОЛИЯВИИ ҚАРЗӢ ДАР ЧУМХУРИИ ТОЧИКИСТОН

Вазифаҳои асосии Бонки миллии Тоҷикистон аз инҳо иборатанд: таҳия ва татбиқи сиёсати пулию қарзӣ, сиёсати макропруденсиалӣ ва назорати татбиқи он, танзим ва назорати фаъолияти ташкилотҳои молиявии қарзӣ ва назорати фаъолияти ташкилотҳои молиявӣ мутобиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон».

Калидвожаҳо: *танзим, ташкилотҳои молиявию қарзӣ, меъёрҳои иқтисодӣ, кифоятии сармоя, коэффитсиентҳои пардохтпазирӣ, нишондиҳандаҳое, ки сифати ӯҳдадориҳоро тавсиф мекунанд, нишондиҳандаҳои сифати дороиҳо ва нишондиҳандаҳои даромаднокӣ.*

FINANCIAL SECURITY OF FINANCIAL AND CREDIT ORGANIZATIONS IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The main functions of the National Bank of Tajikistan are: development and implementation of monetary policy, macroprudential policy and control over its implementation, regulation and supervision of the activities of credit financial organizations and supervision of the activities of non-credit financial organizations and others in accordance with the Law of the Republic of Tajikistan "On National Bank of Tajikistan. In this article, based on indicative indicators.

Keywords: *regulation, financial and credit organizations, prudential, capital adequacy ratios, liquidity ratios, indicators characterizing the quality of liabilities, indicators characterizing the quality of assets and indicators of profitability (profitability).*

Далее, чтобы оценить финансовую устойчивость кредитных организаций, нами первоначально, были определены индикаторы, обеспечивающие безопасность и устойчивость банковской деятельности, рассматриваемые как пороговые показатели. На этой базе, с использованием метода коэффициентного анализа, нами проведено исследование состояния финансовой устойчивости банковской системы Таджикистана.

Для оценки финансовой устойчивости кредитных организаций нами использованы совокупных показателей, которые обеспечивают получение комплексной и объективной оценки, включающие:

показатели достаточности капитала;

показатели ликвидности;

показатели, характеризующие качество пассивов;

показатели, характеризующие качество активов;

показатели рентабельности (прибыльности).

Однако, учитывая низкую прозрачность деятельности и труднодоступности финансовых показателей отечественных кредитных организаций, проведённая оценка состояния финансовой устойчивости банковской системы основана на использовании данных по банковской системе в целом, согласно официально публикуемых данных НБТ, в рамках ограниченного круга показателей. Кроме того, выявленные нами пороговые значения для совокупности показателей (см.: Табл. 1.), основаны на действующих положениях и нормативных актах НБТ, основу которых составляют требования Базелевского комитета.

Таблица 1.

Коэффициентные значения пороговых значений индикаторов финансовой безопасности для банковской системы Республики Таджикистан

Коэффициенты, определяющие финансовые пороговые и значения индикаторов безопасности банковской деятельности	
Коэффициенты	**Пороговые значения**
Достаточность капитала	12 %
Финансовая независимость (автономии)	=0,5
Эффективность использования активов	65%
Стабильность ресурсной базы	70%

Временная структура обеспеченности кредитов и вкладами (депозитами): краткосрочные и долгосрочные	Краткосрочные не более <30% Долгосрочные не менее>70%
Доля «плохих» ссуд в кредитном портфеле	до 5%
Доля межбанковского кредитования в обязательствах	не более 25%

***Таблица составлено автором:** На основе положений и нормативных актов НБТ и требований Базелевского комитета.

Следует отметить, что норматив достаточности капитала банков отражает общую оценку надёжности банка, степень его подверженности риску. Капитал, как защитный «буфер» обуславливает обратимую зависимость между величиной капитала и подверженностью банка риску. Другими словами, этот норматив является «подушкой безопасности» в кризисных ситуациях.

Отсюда можно сделать следующие выводы, чем выше удельный вес рискованных активов на балансе кредитной организации, тем большим должен быть по объёмам его собственный капитал. Вместе с тем следует заметить, что и чрезмерная «капитализация», не является благом. Она отрицательно влияет на деятельность кредитных организаций, так как ограничивает вложения в активные операции, при этом, мобилизация денежных ресурсов путем выпуска и размещения акций - относительно более дорогой и не всегда приемлемый способ финансирования. Как правило, дешевле и выгоднее привлечь средства вкладчиков, чем наращивать собственного капитала.

Согласно Инструкции НБТ №176 «О порядке регулирования деятельности кредитных организаций», норматив достаточности капитала состоит из (К 1-1). Он устанавливается НБТ в размере не менее 12% для всех кредитных организаций, но для более подверженных банковским рискам, его размер устанавливается более чем в 12%. (Рисунок 2.2.7)

Таблица 2.

Динамики коэффициентов и нормативов финансовой устойчивости кредитных организаций (в %)

Достаточность капитала К1-1											
	Норматив	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**	**2018**	**2019**	**2020**	**2021**	**2022**
Банки	Не менее 12-17%	29,9	28,9	28,5	33,2	31,6	30,9	23,1	30,4	29,0	29,7
МФО		15,3	17,9	18,3	9,7	5,9	6,3	28,4	26,5	20,7	19,0
Эффективность использования активов											
	Норматив	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Банки	Не менее 65%	86,6	89,0	87,8	75,8	77,0	78,6	79,5	83,2	97,6	91,2
МФО		93,8	94,6	90,3	88,8	91,7	92,7	94,3	95,3	94,0	95,7
Стабильность ресурсной базы											
	Норматив	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Банки	Не менее 70%	39,3	40,0	40,7	36,7	34,7	31,1	66,9	65,6	69,6	65,8
МФО		83,1	86,2	82,	76,5	6,5	68,4	65,2	62,7	60,5	42,3

Доля плохих ссуд в кредитном портфеле											
	Норматив	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Банки	Не более 5 %	9,9	24,0	18,1	41,8	37,6	31,4	36,8	25,4	13,7	14,2
МФО		1,5	2,0	4,8	9,4	8,2	4,8	3,0	3,8	2,1	1,0
Межбанковское кредитование											
	Норматив	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Банки	Не более 25 %	1,2	1,6	2,0	2,1	0,7	0,5	6,8	7,4	10,8	7,4
МФО		4,3	4,5	3,4	8,5	44,1	4,5	4,0	36,1	39,9	36,8

*** Рассчитано автором:** Статистический бюллетень Национального банка Таджикистана, 2019- № 12 (293) -2020- № 12 (305)- 2021- № 12 (316). 2021- № 12 (329)

Сравнительный анализ коэффициентов и нормативов финансовой устойчивости кредитных организаций на основе действующих нормативных актов Национального банка Таджикистана, Инструкция НБТ №176 «О порядке регулирования деятельности кредитных организаций» (таблица 2.)

Теперь приставим результаты сравнительного анализа:

– *коэффициент достаточности капитала* показывает, что динамику достаточности капитала в разрезе банков и МФО, можно прийти к выводу, что кредитные организации надежно «защищены» от рискованных активов. Однако, реальная ситуация, иная и тревожна. Так, анализируя углубленно и более детально деятельность крупных отечественных банков, можно прийти к выводу, что оценка, основанная на использовании только одного, хотя и важного показателя, не может дать объективную картину состояния банка, которая может быть оценена неоднозначно. Так, ситуация с ОАО «Тоджиксодиротбанк» (в 2015 г. этот банк столкнулся с финансовыми трудностями) является примером тому, что при соблюдении норматива достаточности капитала в пределах требуемой нормы, последующие итоги его деятельности были непредсказуемыми. Аналогичная ситуацию сложилась и в ОАО «Агроинвестбанк», а далее по ЗАО «Фононбанк» и ОАО «Таджпромбанк». Можно предположить, что такую ситуацию можно ожидать и в других банках и крупных МФО.В целом, можно прийти к выводу, что такое положение является не позволительным в контексте перехода экономики Таджикистана на траекторию устойчивого экономического роста, в рамках которой поддержание стабильности банковской системы является предопределяющим условием.

— *коэффициент эффективности использования активов показывает,* когда кредитные организации страны эффективно используют свои ресурсы и размещают их в активы, приносящие доходы. Однако, не следует отрицать тот факт, что финансовый кризис негативно может повлиять на деятельность кредитных организаций. Так, клиенты кредитных организаций не смогли выполнить свои обязательства перед ними из-за роста кредитного бремени; это привело к увеличению затрат кредитных организаций, в том числе просроченных кредитов, что вызвало

необходимость формирования дополнительных резервов и привело к сокращению доходов и снижению рентабельности.

– *коэффициент стабильности ресурсной базы* - коэффициент ресурсной базы МФО в 2015г. составлял 62,7%, что означало, что МФО выполняют кредитные операции за счет своих обязательств, не привлекая депозиты населения.

– *доли «плохих» ссуд в кредитном портфеле* имеют тенденцию к росту в портфелях кредиторов, которые фактически превышают допустимые нормы безопасности банков. Это связанно как с деятельностью банков, МФО, так и с ухудшением положения клиентов. Финансовые кризисы как 2007-2009 гг., так и 2015-2016 гг. сильно повлияли на деятельность заемщиков-клиентов (предпринимателей), в результате чего произошло увеличение разрыва между нормативным и фактическим значениями данного показателя.

– *коэффициент зависимости от межбанковских кредитов* показал, что доля межбанковского кредитования ниже нормативных значений, что свидетельствует о пассивной деятельности в этом направлении со стороны банков и НБТ. Если ресурсы кредитных организаций будут формироваться преимущественно за счет межбанковского кредитования, то, с одной стороны, это будет свидетельствовать о том, что значительная часть банков не выполняет свои мобилизационные функции, а, с другой, возникнет вероятность усиления кризиса на межбанковском рынке, который может спровоцировать кризис в банковском секторе и на финансовом рынке, и, согласно принципу «домино», перейдет и на другие сегменты финансового рынка.

Литература:

1. Абрамовой М.А. Денежная система и механизмы денежного обращения и денежно-кредитного регулирования / коллектив авторов; под ред. М.А. Абрамовой и Л.С. Александровой. – Масква: КНОРУС, 2022. – 530с.

2. Банк России. (интернет ресурс) https://www.cbr.ru/dkp/. Дата входа 22.04.2023г.

3. Дубова С.Е. Методика оценки эффективности денежно-кредитной политики центрального банка / С.Е. Дубова, С.В. Кузнецов //Известие высших учебных заведений. Серия: Экономика, финансы и управления производством. – 2011. – №4. - 336 с.

4. Елесеева И.И. Статистика: учебник/И.И.Елесеева [и др.]; под ред. И.И.Елесеевой. – Москва: Проспект, 2011. -448 с.

5. Инструкции НБТ №176 «О порядке регулирования деятельности кредитных организаций»

6. Статистический бюллетень Национального банка Таджикистана, 2019- № 12 (293) -2020- № 12 (305)- 2021- № 12 (316). 2021- № 12 (329).

ТАТБИҚИ ИННОВАТСИЯҲО ДАР ТУРИЗМ БО ИСТИФОДА АЗ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИТТИЛООТӢ

Нусратзода Маҳмадӣ Нусрат - *н.и.и., дотсент, мудири кафедраи система ва технологияи иттилоотӣ дар иқтисодиёти ДДМИТ.*

Иброҳимов Давлат – *муаллими калони кафедраи фаъолияти бонкии ДДМИТ.*

Тилакмуродова Сурайё Давлатмуродовна - *муаллими калони кафедраи баҳисобгирии муҳосибии ДДМИТ.*

Мақола ба зарурияти истифодабарии барномаҳои компютерӣ баҳри рушди туризм бахшида шудааст. Муаллифон дар мақолаи худ масъалаҳои тадқиқотбарии маркетингиро мавриди баррасӣ қарор додаанд. Инчунин аз ҷониби муаллифон доир ба нишондиҳандаҳои асосии омори соҳаи сайёҳӣ таҳлилҳо гузаронида шуда, шаклҳо ва вазифаҳои асосии тадқиқотбарии маркетинги сайёҳӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудааст.

***Калидвожа**: технологияи иттилоотӣ, туризм, маркетинг, тадқиқотбарии маркетингӣ, барномаҳои компютерӣ, рушд, таҳлил, рақамикунонӣ*

ВНЕДРЕНИЕ ИННОВАЦИЙ В ТУРИЗМ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Статья посвящена необходимости использования компьютерных программ для развития туризма. В своей статье авторы рассмотрели вопросы маркетинговых исследований. Также авторы проанализировали основные статистические показатели туристической отрасли, обсудили основные формы и задачи маркетинговых исследований туризма.

***Ключевые слова:** информационные технологии, туризм, маркетинг, маркетинговые исследования, компьютерные программы, разработка, анализ, цифровизация.*

INTRODUCING INNOVATIONS TO TOURISM USING INFORMATION TECHNOLOGIES

The article is devoted to the need to use computer programs for the development of tourism. In their article, the authors considered the issues of marketing research. The authors also analyzed the main statistical indicators of the tourism industry, discussed the main forms and tasks of tourism marketing research.

***Keywords:** information technology, tourism, marketing, marketing research, computer programs, development, analysis, digitalization.*

Асри XXI барҳақ асри технологияҳои компютерӣ ва теле-иртиботҳои электронӣ ба ҳисоб меравад, аз ин лиҳоз, аксаран онро садаи рақамӣ низ меноманд. Муқовимат нишон додан ба компютеронии ҷамъият кори бемантиқ аст ва модоме, ки чунин аст, талабот ба мутахассисоне, ки технологияҳои иттилоотиро хуб медонанд, дар тамоми ҷаҳон рӯз аз рӯз бештар мегардад. Истифодаи воситаҳои иртибот ва технологияҳои иттилоотӣ дар фаъолияти касбӣ дар тайёр кардани мутахассисон ҷои махсусро ишғол мекунад. Технологияҳои иттилоотӣ аллакай оламро тағйир додаанд ва дар минбаъд дигаргунсозии он нақши калидиро бозида истодаанд.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои таъмин намудани пешрафти соҳаҳои илму маориф ҳамчун самти афзалиятноки сиёсати иҷтимоӣ аз тамоми имкониятҳо истифода карда, ба рушди илмҳои техникиву табиатшиносӣ аҳаммияти аввалиндараҷа медиҳад.

Дар ҷаҳони муосир кишваре ба дастовардҳои бузург ноил мегардад, ки ба баланд шудани сатҳи маърифат дар ҷомеа таваҷҷӯҳи хоса зоҳир карда, техникаву технологияи навро ба таври васеъ дар амал ҷорӣ намояд [4,с.-3].

Имрӯз мавзӯи сайёҳӣ на танҳо дорои моҳияти минтақавию ҷумҳуриявӣ, балки дорои моҳияти байналмилалӣ мебошад. Ҳамчунин, ҷиҳатҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ ва экологии сайёҳӣ ба касе пӯшида нест.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паём ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон солҳои 2019-2021-ро «Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» эълон намуданд [7].

Шароити гуногуни табиӣ, мавҷудияти ёдгориҳои таърихию меъморӣ ба мо имкон медиҳад, ки дар Тоҷикистон соҳаи сайёҳиро инкишоф дода, дар ғанӣ гардонидаи буҷаи давлат ва беҳтар гардонидани некуаҳволии мардуми кишвар саҳми худро гузорем.

Мақсади асосии сиёсати давлатӣ дар соҳаи сайёҳӣ таъмини шароити мусоиди ҳуқуқӣ барои ташкили самарабахши субъектҳои фаъолияти сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, ки имкониятро барои қонеъ гардонии талаботи шаҳрвандони дохилӣ ва хориҷӣ ба хизматрасонии гуногун ва сифатнокии соҳа таъмин менамояд.

Дар пайи дастгириҳо ва имтиёзҳои пешбининамудаи Асосогузори сулҳу Ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳавасмандии бахши хусусӣ барои фаъолият дар соҳаи сайёҳӣ зиёд гардида, дар ин давра аз ҷониби Комиссияи иҷозатномадиҳии фаъолияти сайёҳии Кумитаи рушди сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон якчанд маротиба ҷаласаи ниҳоди мазкур доир гардида, бо ризоияти он ба зиёда аз 224 ширкати сайёҳӣ иҷозатномаи фаъолият дар соҳаи сайёҳӣ дода шудааст.

Дар ҳиқақати ҳол сайёҳӣ яке аз соҳаҳои пурқуввати иқтисодиёт буда, дар он нақши иттилоот ва дурустии хеле гарон мебошад. Ба ибораи дигар, ҷамъоварӣ, нигоҳдорӣ, коркард ва интиқоли иттилооти дахлдор шарти муҳимтарин ва зарурии фаъолияти ҳар як корхонаи сайёҳӣ мебошад. Муваффақияти кори баъзе соҳаҳои иқтисодиёт бевосита ба суръати интиқол ва мубодилаи ахбор, ба муносибат, сари вакт гирифтан, мувофик ва пурра будани он вобаста аст. Аз ин лиҳоз, рушди бомуваффақияти соҳаи сайёҳӣ истифодаи васеъи технологияҳои навтаринро ҳам дар соҳаи эҷоди маҳсулоти туристӣ ва ҳам пешбурди он ба бозори хизматрасонӣ пешбинӣ мекунад.

Дар шорити имрӯза қайд кардан ба маврид аст, ки шумораи сайёҳон руз аз рӯз ба Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёд шуда истодааст. Дар ҷадвали якум нишондиҳандаҳои асосии омори соҳаи сайёҳӣ ба таври муфассал оварда шудааст.

Ҷадвали 1.

Нишондиҳандаҳои асосии омори соҳаи сайёҳӣ [1,с.-290]

№	**Номгуй**	**2015**	**2016**	**2017**	**2018**	**2019**	**2020**
1	Шумораи ширкатҳои сайёҳӣ, адад (фаъолият-кунанда)	82	118	91	146	161	224
2	Ҷамъи шаҳрвандони хориҷие, ки мутобиқи маълумоти мақомоти сарҳади давлатӣ ба ҷумҳурӣ ворид шудаанд, ҳаз. нафар	463	420	490	1154	1319	410,1
3	Теъдоди шаҳрвандони хориҷие, ки мутобиқи маълумоти мақомоти сарҳади давлатӣ (тибқи талаботи Созмони умумиҷаҳонии сайёҳӣ СУС) ба ҷумҳурӣ ба ҳайси сайёҳ ворид шудаанд, ҳаз. нафар	413	344	431	1035	1257	350,6
4	Теъдоди сайёҳонӣ дохилие, ки тавассути ширкатҳои туристӣ ба хориҷа сафар намуданд, нафар	16363	19549	14420	9167	8531	1939
5	Теъдоди сайёҳонӣ хорҷие, ки тавассути ширкатҳои туристӣ ба ҷумҳурӣ ворид шудаанд, нафар	3080	3630	4413	6699	7791	416
6	Даромад аз пешниҳоди хизматрасониҳои сайёҳӣ (бе назардошти андоз аз арзиши изофа), ҳаз. сомонӣ	9582	8422	9076	16928	24497	7677

Чи тавре, ки аз таҳлилҳои ҷадвал бармеояд дар соли 2020 шумораи умумии сайёҳонӣ хорҷие, ки тавассути ширкатҳои туристӣ ба ҷумҳурӣ ворид шудаанд нисбати соли 2015 ру ба поёншави оварда истодааст, яъне дар ин давра 7,4 маротиба кам шудааст.

Дар шароити имрӯза ҳаёти муосир, тандурустӣ, истеҳсолот ва дигар соҳаҳои фаъолият бидуни истифодаи технологияҳои иттилоотӣ наметавонанд анҷом дода шаванд, зеро ҳар як соҳа ба коркарди миқдори зиёди иттилоот ва расонидани хизматрасониҳои иттилоотӣ ниёз дорад. Воситаи асосии коркарди иттилоот компютер ба шумор меравад, ки он ба сифати баландбардори кобилиятхои зеҳнии инсон истифода мешавад, чунки тавассути технологияи иттилоотӣ ва шабакаи глобалии интернет коркард карда шуда дар вақти заруи ба ҷои лозима бефосилаи вақт интиқол дода шаванд.

Захираҳои босуръат афзояндаи технологияҳои иттилоотӣ, инчунин хароҷоти истеҳсолиро босуръат коҳиш дода, дар баробари осон ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум, имкониятҳои навро мекушояд. Технологияҳои нави иттилоотӣ дар ҳама соҳаҳои ҳаёт пайдо мешаванд, имрӯзҳо ҳаётро бе онҳо тасаввур кардан душвортар мегардад. Масалан ба системаҳои ҷаҳонии пардохт диққат диҳем, ки ба ҳама имкон медиҳанд, ки webmoney-ро бозпас гиранд ё ба ҳисоби виртуалӣ барои хариди онлайн гузаранд.

Ин хидмат барои одамон як қатор имкониятҳои навро пешниҳод менамояд. Технологияи иттилоотӣ қодир аст хароҷоти ҳадди ақалро дар коркард, интиқол ва нигоҳдории иттилоот таъмин кунад, майдони истеҳсолот фоидаовартар мешавад. Илова бар ин, технологияҳои иттилоотии мунтазам пешрафти маҳсулоти навтарин, аз қабили таъминоти барномавӣ ё равандҳои ёрирасонро пешниҳод мекунанд, ки аз ҷониби кишварҳои ҷаҳони сеюм истеҳсол карда мешаванд. Ба туфайли ин на танҳо бо кор таъмин шудани аҳолӣ, балки арзон шудани арзиши аслии маҳсулоти ёрирасон ҳам таъмин карда мешавад. Ҳар як инсон метавонад як қатор бартариҳои технологияҳои иттилоотиро номбар кунад. Иловар бар ин, лоақал як минтақаеро номбар кардан душвор аст, ки дар он чунин технология ҷорӣ карда нашудааст. Қобили зикр аст, ки равандҳои муҳими истеҳсолӣ, ки ҳаёти инсон, ҳама гуна намуди хизматрасонӣ ё фароғатро таъмин мекунанд - ҳама чиз тавассути технологияҳои иттилоотӣ сурат мегирад. Туризм як соҳаи истифодаи афзояндаи технологияҳои иттилоотӣ мебошад. Мавҷудияти компютери фардӣ бо бастаи таъминоти барномавии насбшуда ба корхонаи сайёҳӣ имкон медиҳад, ки вазифаҳои муқаррарии марбут ба ҷараёни кори корхонаро самараноктар иҷро кунад.

Дар баробари ин, бояд гуфт, ки Кучеренко И.М. дар кори худ қайд менамояд, ки асоси истифодаи барномаҳои компютерӣ дар бизнеси сайёҳӣ истифодаи базаи маълумотҳо мебошад [5,с.-166]. Мутаассифона айни замон ягон барномаҳои тиҷоратии махсус таҳияшуда барои бизнеси сайёҳӣ вуҷуд надоранд, аммо бояд қайд кард, ки бисёре аз корхонаҳои сайёҳӣ барномаҳои худро дар асоси маҳсулоти маъруфи таҳияи пойгоҳи додаҳо таҳия мекунанд. Истифодаи пойгоҳи додаҳо дар миқёси як корхонаи сайёҳӣ ба ҳамагон имкон медиҳад, ки ҷамъоварии маълумотро дар бораи фурӯш, шарикон, таъминкунандагон ташкил ва таъмин, маълумотҳои ҷамъшударо коркард карда, дар асоси онҳо сафарҳо ташкил кунанд, ҳаҷми фурӯшро пайгирӣ кунанд ва тадқиқоти маркетингии дохилӣ ва берунӣро анҷом диҳанд.

Дар ин шароит корхонаҳои ватанӣ имконият пайдо намоянд, ки молҳои истеҳсолкардашонро ба сайёҳон бе чуну чаро ба фуруш пешниҳод намоянд. Доир ба масъалаи мазкур Асосгузори Сулҳу Ваҳдати Миллӣ - Пешвои Миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар паёми худ таъкид карданд, ки имрӯз дар берун аз кишвар имконияти пайдо кардани маълумоти кофӣ доир ба корхонаҳои саноатӣ ва маҳсулоти аз лиҳози экологӣ тозаи Тоҷикистон маҳдуд аст. Сомонаҳои интернетии корхонаҳо роҳи аз ҳама самараноки муаррифии маҳсулоти саноатӣ ба ҳисоб меравад [8].

Интернет дар шароити имруза босуръат миёни омма паҳн шуда истодааст ва тамоюли асосии муҳити муосири онлайнро дар бар мегирад. Имрӯзҳо даҳҳо ҳазор шабакаҳои гуногуни иҷтимоӣ вуҷуд доранд. Бо вуҷуди ин, дар ин чароғ ҳар рӯз лоиҳаҳои нав пайдо мешаванд. Шумораи умумии шунавандагон ва истифодабарандагони шаба руз аз руз зиёд шуда истодааст. Масалан дар соли 1989 ҳамагӣ 10-компютер ба шабака пайваст

буд, дар шароити имрӯза бошад ин нишондод ба зиёда аз 4,1 млрд расидааст. Фаъолияте, ки одамон дар шабакаҳои иҷтимоӣ намоиш медиҳанд, ҷолиб аст, дар лоиҳаҳои маъмултарин, шумораи корбарон дар як рӯз то сад саҳифа зиёд шуда истодааст [2,с.-3].

Интернет дар шароити имрӯза ба яке аз чизҳои муқаррари табдил ёфтааст. Муттахассисони ҳама соҳа метавонанд бо ёрии шабакаи Интернет аз масъалаҳои гуногуни соҳаи худ хабардор бошанд. Дар шароити имруза барои бештар тараққи додани иқтисодиёт ва дар бозор рақобати зиёд пайдо намуд аз шабакаҳои глобалии Интернет самаранок истифода мебаранд.

Чи тавре дар боло қайд кардем интернет имконият фароҳам меорад, ки сайёҳон мустақилона тадқиқотҳои маркетингиро анҷом диҳанд. Барои ин корхонаҳоро зарур аст, ки стратегияи маркетингиро дуруст ба роҳ монанд.

Стратегияи маркетинг - ин банақшагирӣ ва татбиқи равишҳо ва фаъолияти гуногуни ширкат мебошад. Ин стратегияҳо унсурҳои асосии стратегияи умумии корхона мебошанд, ки барои мағлуб кардани бозор барои ба даст овардани фоидаҳои истифодашуда равона карда шудаанд.

Як қатор муҳаққиқон дар кори худ қайд менамояд, ки ҳангоми таҳияи стратегияҳои маркетинг мутахассисони ин соҳа аз воситаҳои гуногун истифода мебаранд [3,с.-57].

Воситаҳои маркетинг - ин воситаҳои корхонаест, ки он барои таъсир расонидан ба бозор истифода бурда мешавад. Дар таснифоти муосир шаш асбоби асосиро ҷудо намудан мумкин аст, ки дар нақшаи навбати оварда шудааст.

Расми 1. Намудҳои воситаҳои маркетингӣ

Ҳар як восита, новобаста аз хусусиятҳои хос, ба раванди ташаккул ва рушди маркетинг таъсир мерасонад. Аз ин лиҳоз ширкатҳои сайёҳиро зарур аст, ки базаи иттилоотии худро ғанӣ гардонанд.

Таҷрибаи давлатҳои хориҷа нишон медиҳад, ки сайёҳон сараввал бо истифода аз сомонаҳои расмии ширкатҳои сайёҳи таҳлил гузаронида, сипас макони сайёҳиро интихоб менамоянд.

Сохтани чунин базаи маълумот дар миқёси як корхонаи туристӣ бо истифода аз маҳсулоти барномавии Microsoft Access ва ҳам дар асоси маҳсулоти махсусе, ки барои таҳияи замимаҳои махсус дар базаи маълумотҳо (Microsoft Fox Pro, Delphi ва ғайра) таъин шудаанд, имконпазир аст. Ҳамин тариқ, корхонаи сайёҳӣ ҳатто бидуни истифодаи

барномаҳои махсус метавонад барои автоматикунонии бисёр равандҳои истеҳсолӣ замимаҳо таҳия ва татбиқ кунад.

Агар дар бораи барномаҳои махсуси корхонаи сайёҳӣ сухан ронем, бояд қайд кард, ки ҳам бастаҳои русӣ ва ҳам хориҷӣ истифода шудаанд, ки ба автоматикунонии фаъолияти корхонаи сайёҳӣ нигаронида шудаанд. Биёед дар бораи баъзеи онҳо таваққуф кунем. Барномаҳои муваффақтарини Русия барои автоматикунонии кори корхонаҳои сайёҳӣ Само-тур, Турбо-тур, Аист, ТурВин ва чанде дигар мебошанд.

Маҷмӯи барномавии Samo-tur дорои чор намуди асосии кор аст: нигоҳ доштани маълумотномаҳои иттилоотӣ, ташкили турҳо, хидматрасонии муштариён ва автоматикунонии ҳисобдорӣ. Барномаи Turbo Tour асосан ба ширкатҳои туроператорӣ нигаронида шудааст, ки ба туризми дохилӣ, воридотӣ, гурӯҳӣ ё инфиродӣ тахассус доранд.

Барномаи TurWin метавонад дар компютери алоҳида ва ҳам дар шабакаи глобалӣ истифода шавад. Ҳангоми кор бо муштарӣ, барнома интихоби тури мувофиқро мувофиқи якчанд меъёрҳо осон мекунад: кишвар, макони таъинот, меҳмонхона, вақт ва арзиши сафар. Пас аз интихоби кишвар, меҳмонхона, парвоз ва дигар хидматҳои иловагӣ, барнома мустақилона ташаккул ва ҳисобкунии турро анҷом медиҳад.

Лазовская С.В. дар кори худ қайд менамояд, ки маҷмӯи барномаҳои амалии «Дафтари сайёҳӣ» барои автоматикунонии комплексии ширкатҳои сайёҳӣ дар дохили корхона бо имкони ҳамгироии минбаъдаи онҳо ба фазои ягонаи иттилоотӣ пешбинӣ шудааст. Маҷмаа аз се модули асосӣ иборат аст: модули туризмӣ, молиявӣ, идоракунии ҳуҷҷатҳо ва робитаҳои беруна [6,с.-277].

Пас аз омузиши таҷрибаи давлатҳои пешрафта дар соҳаи туризм хусола баровардан мумкин аст, ки истифодаи компютерҳои фардӣ ва барномаҳои муосир ба корхонаи сайёҳӣ имкон медиҳад, ки бисёр масъалаҳоро дар самтҳои зерин самаранок ҳал кунад: таҳияи ҳуҷҷатҳои зарурӣ; таъмини ҷараёни дурусти ҳуҷҷатҳо; омода намудани шартномаҳо ва созишномаҳо; баҳисобгирии натиҷаҳои фаъолияти иқтисодӣ; таҳлили натиҷаҳои фаъолияти иқтисодӣ, таҳқиқоти маркетингии муҳити беруна ва дохилӣ; нигоҳ доштани пойгоҳи додаҳо дар бораи мизоҷон, фурӯш, кормандон ва ғайра.

Истифодаи компютерҳои фардӣ дар фаъолияти корхонаҳои сайёҳӣ дар сурати муттаҳид шудани ҳамаи компютерҳо дар шабакаи глобалӣ самараи бештар дорад. Истифодаи қарорҳои шабакавӣ имкон медиҳад, ки якчанд ҷойҳои кории ба ҳам алоқаманд эҷод карда шаванд, ки дар навбати худ ба шумо имкон медиҳад, ки пойгоҳи додаҳои корхонаро байни корбарони гуногун тақсим кунад. Ҳамин тариқ, ҷамъшавии пурраи маълумотро дар базаи корхона ташкил кунад, тақсимоти онҳоро таъмин кунад. Байни истифодабарандагон мумкин аст, ташкили ба истилоҳ муомилоти ҳуҷҷатҳои электронӣ, ки ба шумо имкон медиҳад, ки идораи "бекоғаз" таъсис дода шавад. Албатта доир ба ин масъала дар Консепсияи Ҳукумати Электронӣ ҳануз соли 2011 тасдиқ карда шудааст.

Агар шароити имрӯзаро нисбат ба шароити бронкунии даврони пешин таҳлил кунем, мушоҳида менамоем, ки сайёҳон бо истифода аз шабакаи интернет пеш аз ворид шудан ба кишвари саёҳаткунандааш меҳмонхона ва ширкати саёҳиро брон менамояд.

Истифодаи системаҳои бронкунии электронӣ аз ҷониби корхонаҳои сайёҳӣ барои ташкил ва анҷом додани намудҳои гуногуни турҳо, ки қодир ба қонеъ гардонидани талаботи гуногуни бозори сайёҳӣ мебошанд, имкониятҳои васеъ фароҳам меорад. Бартариҳои раднашавандаи системаҳои бронкунии электронӣ аз суръати ҷойгиркунии фармоишҳо, васеъ будани хидматрасонии сайёҳӣ, равиши глобалӣ (бронкунӣ тақрибан дар тамоми ҷаҳон), кам кардани хароҷоти корхонаи сайёҳӣ барои пайдо кардани шарикон ва таъминкунандагони хидматҳои туристӣ, қобилияти кор кардан бо нархҳои махфӣ бо шумораи зиёди таъминкунандагон, сифати кафолатноки хидматҳои фармоишӣ, инчунин имкони истеҳсоли оммавии турҳо бо назардошти хусусиятҳо ва хоҳишҳои ҳар як муштарӣ мебошад.

Рушди системаҳои бронкунии электронӣ яке аз самтҳои мушаххаси рушди системаҳои иттилоотӣ мебошад. Дигар як самти муҳими рушд бо ташаккули шабакаҳои ба истилоҳ ҷаҳонӣ ва пеш аз ҳама Интернет алоқаманд аст. Тавре ки дар боло қайд гардид, рушди технологияҳои интернетӣ дар натиҷаи ҳамгироии зичи технологияҳои компютерӣ ва коммуникатсионӣ имконпазир гардид. Дар давоми даҳсолаи охир Интернет босуръат рушд кард, хатҳои алоқа беҳтар шуданд, фарохмаҷрои маҷрои онҳо афзоиш ёфт ва нармафзор таҳия гардид. Имрӯз Интернет ба як системаи иттилоотии ҷаҳонӣ табдил ёфтааст, ки ҳудуд надорад.

Дар мадди аввал бояд қайд кард, ки моро зарур аст, сомонаҳои ширкатҳои сайёҳӣ ва меҳмонхонаҳои дохили кишварамонро фаъол гардонем, тамоми нозукиҳои хизматрасониҳоро ба таври васеъ ҷойгир кунем, чунки дар шароити кунунӣ маълумотҳои кофӣ дар сомонаҳо мавҷуд нестанд. Инчунин сатҳи дорниши иттилоотии ҷомеа низ баланд бардошта шавад.

Адабиёт:

1. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон –Душанбе-2021 саҳ 290

2. Ашуров М.Н. Маркетинги шабакавӣ / М.Н.Ашуров, И.У.Неъматов// Васоити таълимӣ- Душанбе 2020. 185-саҳ

3. Ашуров М.Н. Роль информационных систем и технологий в развитии маркетинга/М.Н.Ашуров// Финансово-экономический вестник. 2019. № 1 (17). С. 56-62.

4. Бобоева Ш.Ҳ. Методикаи истифодаи технологияҳои муосири иттилоотӣ-иртиботӣ дар раванди таълими фанҳои графикии донишгоҳҳои омӯзгорӣ/ Ш.Ҳ. Бобоева/ Автореферати диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии доктори фалсафа (PhD), доктор аз рӯйи ихтисоси 6D010700 – санъати тасвирӣ ва нақшакашӣ- Хуҷанд – 2020 саҳ 3

5. Кучеренко И.М. Стратегия обучения и развития персонала в сфере гостеприимства // Социально-экономический ежегодник-2014. Сборник научных статей. – Краснодар: Изд-во ЮИМ, 2014. – С.164-168

6. Лазовская С.В. Ключевые компетенции человеческого фактора как ядро интеграционного механизма в сфере услуг / Лазовская С.В., Ермоленко Н.Ю // Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 5: Экономика. – 2012. – С. 267-272

7. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 26.12.2018

8. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ 26.12.2019с.

РУШДИ ИНФРАСОХТОРИ СОҲИБКОРИИ ИННОВАТСИОНӢ

Саидов К.Н –*муаллими калони ДДМИТ*

Мақолаи ба рушди инфрасохтори соҳибкории инноватсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудааст. дар асоси ақидаҳои олимони ватаниву хориҷӣ муаллиф диди худро доир ба рушди инфрасохтор пешниҳод намудааст. Инчунин, аз ҷониби муаллиф намудҳои инфрасохтори инноватсионии соҳибкорӣ, нақшаи фаъолияти инноватсионӣ ва инфрасохтори корхона муайян карда шудааст.

***Калидвожа**: иқтисодиёт, инноватсия, сохтор, соҳибкорӣ, инфрасохтор, рушд, танзим, замина, котегория.*

РАЗВИТИЕ ИНФРАСТРУКТУРЫ ИННОВАЦИОННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

Статья посвящена развитию инновационной бизнес-инфраструктуры в Республике Таджикистан. на основе мнений отечественных и зарубежных ученых автор представил свое видение развития инфраструктуры. Также автором определены виды инновационной бизнес-инфраструктуры, план инновационной деятельности и инфраструктура предприятия.

***Ключевые слова**: экономика, инновации, структура, предпринимательство, инфраструктура, развитие, регулирование, фон, категория.*

DEVELOPMENT OF INFRASTRUCTURE OF INNOVATIVE ENTREPRENEURSHIP

The article is devoted to the development of innovative business infrastructure in the Republic of Tajikistan. based on the opinions of domestic and foreign scientists, the author presented his vision of infrastructure development. The author also defines the types of innovative business infrastructure, the plan of innovative activity and the infrastructure of the enterprise.

***Keywords**: economics, innovations, structure, entrepreneurship, infrastructure, development, regulation, background, category.*

Иқтисодиёти самаранок амалкунандаро ба воситаи ҷараёни инфрасохтори, ки барои дудугирифт ташкил карда мешавад, ташкил намудан мумкин аст. Таъсиси муҳити рақобати бозорӣ ва фаъолсозии фаъолияти соҳибкорӣ аз фаъолияти самаранок ва рушди инфрасохтор вобастагии калон дорад. Инрасохтор имкониятҳоеро фароҳам меорад, ки кори объект ва субъекти бозорро осон мегардонад.

Танзими давлатии иқтисодиёт дар ин ё он шакл аз замони пайдоиши худи давлат вуҷуд дошт. Ба таърифи зарурати танзими давлатии инфрасохтори бозор гузашта, пеш аз ҳама мафҳуми инфрасохтори бозорро

муайян кардан лозим аст. То имруз барои муайян кардани хусусият ва таркиби инфрасохтори бозор равиши ягона, яъне ақидаи ягона доир ба моҳияти он нест.

Як гуруҳ олимон категорияи «инфрасохтор»-ро ҳамчун системаи бисёрҷанбаи хизматрасониҳо ба истеҳсолот ва аҳолӣ маънидод менамояд. Олимон Р. Иохимсен ва Р. Форд ҷонибдори чунин маънидодкунии васеъ мебошанд. Гуруҳи дигари олимон К. Конкард, Х. Сейтс ва Х. Требинг категорияи «инфрасохтор»-ро ҳамчун системае маънидод менамоянд, ки барои хизматрасониҳои раванди истеҳсолот равона гардидаанд. Гуруҳи сеюми олимон, аз ҷумла М. Ҷастмэн ба инфрасохтор он соҳаҳои хизматрасониеро мансуб медонад, ки дар онҳо гузариши истеҳсолот ва системаи гардиш идома дорад. Гуруҳи чоруми олимон А.В. Бузгалин, А.И. Колганов, Е.В. Илйин, А.И. Романов, М.Д. Миронов, Е.А. Добросердов зери мафҳуми инфрасохтор соҳаи интернеткунонидашудаи ҳаракати воситаҳои молиявиро маънидод менамоянд [4].

Солеҳзода А.А. ва Ашуров М.Н. дар кори худ «инфрасохтори истеҳсолӣ ва иҷтимоӣ»-ро ҳамдигар ҷуда карда, қайд намудаанд, ки ба инфрасохтор роҳҳо, алоқа, нақлиёт, хоҷагии анборӣ, таъминоти берунаи қувваи барқ, таъминоти оби нӯшокӣ, иншоотҳои варзишӣ, кабудизоркунӣ, корхонаҳои хизматрасонандаи аҳолӣ дохил мешаванд. Баъзан ба инфрасохтор илм, маориф, тандурустиро низ дохил менамоянд [3].

Илова бар ин метавон мавқеи Р.К.Раҷабоври қайд намуд, ки вай ба инфрасохтор ҳам маҷмӯи соҳаҳо ва ҳам шаклҳои алоҳидаи фаъолиятро дохил намудааст [2]. Аз ин лиҳоз, дар тадқиқоти проблемаҳои ташаккул ва рушди инфрасохтори бозор аз ҷониби мо пешниҳод ва тавсияҳои ӯ истифода шудаанд.

Ба ақидаи мо инфрасохтор худ қисми хизматрасонандаи ҳама гуна сохтори амалкунанда. Маҷмӯи устувори унсурҳои моддӣ – ашёгиро дар бар мегирад, ки шароитҳои хос ва умумиро барои ташкили самараноки шаклҳои асосии фаъолияти инсон дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷамъиятӣ таъмин менамояд.

Дар маҷмӯъ инфрасохторро метавон ҳамчун муҳите тассавур намуд, ки барои раванд мусоидат менамояд. Бо назардошти он ки муҳит гуногун мешавад, инфрасохтори макро, мезо, ва микромуҳитро ҷудо мекунанд. Дар корхона микроинфрасохтори истеҳсолӣ ва иҷтимоиро ҷудо мекунанд.

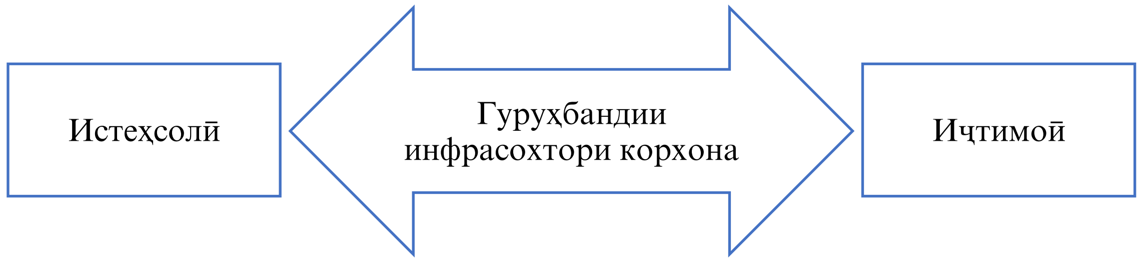

Расми 1. Инфрасохтори корхона

Инфрасохтори истеҳсолӣ дар худ системаи алоқамандиҳои байниҳамдигарии равандҳои асосӣ ва ёридиҳандаи инноватсиониро инъикос менамояд (хоҷагии анборнигоҳдорӣ, хадамоти таъмиркунӣ).

Инфрасохтори иҷтимоӣ бошад, маҷмӯи объектҳоеро дар бар мегирад, ки барои таъмини зисти кормандон ва оилаи онҳо, инчунин барои қонеъ гардонидани талаботи иҷтимоӣ – маишӣ, маданӣ ва зеҳнии онҳо муайян шудаанд (ошхона, осоишгоҳ, муассисаҳои таҳсилоти олии корпоративӣ) [1].

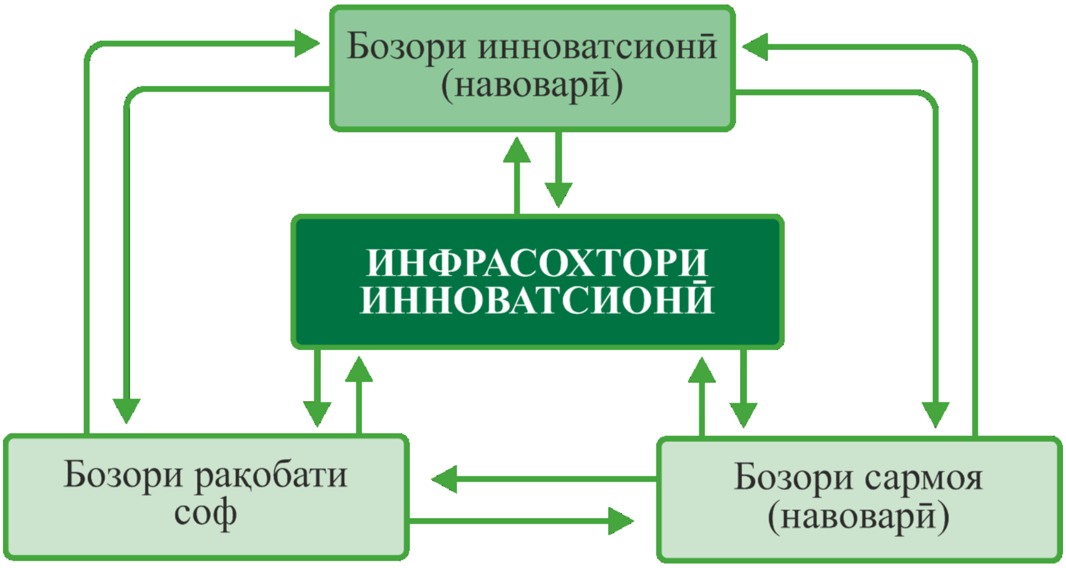

Расми 2. Нақшаи фаъолияти инноватсионӣ

Инфрасохтори системаи инноватсионии миллӣ намунаи инфрасохтори макромуҳит мебошад. Ин маҷмӯи объектҳое мебошад, ки бевосита ё бавосита ба равандҳои инноватсионӣ дохил карда шудаанд. Онҳо барои амалӣ гардидани фаъолияти инноватсионӣ, аз ҷумла хизматрасониҳо оид ба ташкил ва фурӯши маҳсулоти инноватсионӣ мусоидат менамоянд. Дар чунин система инфрасохтори бахши давлатии илмӣ, сохтори маориф, фаъолияти давлатии инноватсионӣ ва соҳибкории инноватсиониро ҷудо мекунанд.

Фазои инноватсионӣ дар (соҳибкорӣ) бо омилҳои системавии экзогенӣ ташаккул меёбад, аз ҷумла: номуайянии макроиқтисодӣ, ноустуворӣ (мавҷуд набудани хизматрасониҳои коммуникатсионӣ), заифии институтсионалӣ, иттилооти нокифояи ҷомеа оид ба инноватсияҳо, ба хавф тамоюл надоштани корхона, нокифоягии соҳибкорон, мавҷуд будани монеаҳо барои оғози бизнес, мавҷуд набудани воситаҳои сиёсати давлатии дастгирии бизнес ва омода намудани кадрҳои роҳбарикунанда [1]. Корхонаҳое зарур мебошанд, ки бояд барои ҳалли проблемаҳо махсус гардонида шаванд ва ба таъсиррасонии ин омилҳо алоқамандӣ дошта бошанд. Маҳз онҳо инфрасохтори инноватсиониро ташкил медиҳанд.

Вазифаи асосии ин корхонаҳо аз таъмини дастрасӣ ба захираҳои фаъолияти инноватсионӣ ва хизматрасониҳои зарурӣ ба иштирокчиёни он, инчунин алоқаҳои байниҳамдигарии объектҳои моддӣ – ашёгӣ, иттилоотӣ, сармоягузорӣ, иҷтимоӣ ва дигар муҳити иқтисодиёт ва иҷтимоиёт бо субъектҳои фаъолияти инноватсионӣ иборат аст.

Дар он ба инфрасохтори инноватсионӣ ва ҷузъҳои асосии он чунин муқаррарот дода шудааст. Зери мафҳуми инфрасохтори инноватсионӣ маҷмӯи корхона ва ташкилотҳое фаҳмида мешавад, ки барои амалӣ гардидани фаъолияти инноватсионӣ мусоидат менамоянд. Муассисаҳои илмӣ-техникӣ, таълимӣ, корхонаҳои истеҳсолӣ ва иттиҳодияҳои онҳо, инкубаторҳои технологӣ, технополисҳо, технопаркҳо, марказҳои омӯзишӣ коргузорӣ, фондҳои инноватсионӣ ва венчурӣ, дигар ташкилотҳои махсусгардонидашуда, инчунин марказҳои инноватсионӣ-технологӣ ва ташкилотҳои тиҷоратикунандаи коркардҳо ва ғайра ба қатори чунин корхона, муассиса ва ташкилотҳо дохил мешаванд. Дар номгӯ субъектҳои муҳими хоҷагидорие нишон дода шудаанд, ки тамоюли хоси бозоргонӣ доранд.

Вазифаи асоси онҳо аз тиҷоратикунонии натиҷаҳои НИОКР ва пешбарии босуръати онҳо ба соҳаи истеҳсолоти моддӣ, инчунин аз фароҳам овардани шароити мусоид барои рушди инноватсионии иқтисодиёти мамлакат иборат аст. Аммо на танҳо ин субъектҳо инфрасохтори инноватсиониро ташкил медиҳанд. Дар оянда ғайримустақим алоқаманд шудан бо соҳибкории инноватсионӣ вай муҳити гуногуни онро ташкил менамояд. Аз ин лиҳоз инфрасохтори инноватсионӣ хусусияти маҷмӯиро касб менамояд (ҷадвали 1). Онро дар он самте таҳлил менамоянд, ки ин самт дар бештари вақт проблемаи тадқиқотшавандаи соҳибкории инноватсиониро равшан менамояд. Аз рӯи шакли мавҷудият инфрасохтор системаи муассисаҳоеро инъикос менамояд, ки барои самаранок ва мақсаднок ташкил намудани фаъолияти инноватсионии инноваторон ва соҳибкорон шароити мусоидро фароҳам меорад. Шакли хизматрасонии соҳибкорони инноватсионӣ гуногунанд.

Ҷадвали 1.

Намудҳои инфрасохтори инноватсионии соҳибкорӣ

Таъинот ва фарқият	Намудҳои инфрасохтор
Вазифагузорӣ	Институтсионалӣ, бозоргонӣ, иҷтимоӣ, ташкилӣ, робитавӣ, таҳлилӣ – мушовирӣ
Намуди захира	Истеҳсолӣ-технологӣ, молиявӣ, иттилоотӣ, кадрӣ (тахассусӣ)
Звенои инфрасохторӣ	Ташкилӣ, технополисӣ, кластери нноватсионӣ ва ғайра
Шакли объекти инфрасохтор	Хусусияти самтӣ (роҳ, алоқаи иттилоотӣ) ва хусусияти дақиқ (лабораторияи саҳроӣ, муассисаи таҳсилоти олӣ)
Сатҳи субъекти иқтисодиёт	Байналмилалӣ, мамлакат, соҳа, минтақа, минтақаи иқтисодӣ, комплекси ҳудудӣ-истеҳсолӣ, соҳаи саноат, иттиҳодияҳои саноатӣ, корхона
Сатҳи муҳити иқтисодиёт	Макро, мезо-и микромуҳит
Қонеъгардонии талаботи аҳолӣ	Хизматрасонии ҳамарӯзаи аҳолии микрорайон, гирифтани маълумоти таҳсилотӣ, ғизо, тарбияи фарзандон, табобат, истироҳат ва ғайра
Инфрасохтори иҷтимоӣ	Меҳнатӣ, иҷтимоӣ-сиёсӣ, инфрасохтори маишӣ, инфрасохтори ҳифзи муҳити зист ва саломатии одамон

Ба субъектҳои инфрасохтори инноватсионӣ шахсони ҳуқуқӣ новобаста аз шакли ташкилӣ-ҳуқуқӣ ва шакли моликият, инчунин ташкилот ва иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, ки барои истеҳсоли маҳсулоти инноватсионӣ мусоидат намуда, дар пешбарии ин маҳсулотҳо ба истифодабарандагон тибқи ҳуҷҷатҳои муассисӣ иштирок менамоянд, дохил мешаванд. Онҳо метавонанд аз ҷониби ФР, субъектҳои ФР, шахсони ҳуқуқӣ, инчунин дар асоси шарикии давлат бо бахши хусусӣ ташкил карда шаванд.

Хизматрасонӣ оид ба дастгирӣ намудани пешбарии навовариҳо дар занҷираи инноватсионӣ инчунин бо чунин бизнес-сохтор таъмин карда мешавад. Шакли инфрасохтори хизматрасониҳо, ба монанди марказҳои иттилоотӣ, барномаҳои махсуси таълимӣ, марказҳои иттилоотӣ-робитавӣ, марказҳои идоракунии активҳои зеҳнӣ, таҳлилгоҳҳои муваққатии эҷодкориҳо, агентии хизматрасониҳои инжинирингӣ ва ғайра. Оптималикунонии оянда ва рушди институтҳои инфрасохтории хизматрасонӣ, воситаҳои танзимнамоии системаи миллии инноватсия, пеш аз ҳама мукаммал намудани заминаи меъёрӣ-ҳуқуқӣ, қонунгузорӣ дар самти сиёсати илмӣ-техникӣ, шарикии давлат бо бахши хусусӣ.

Адабиёт

1. Бозоров Ш.Ш., Сафаров Б.Г., Юнусов Б. Соҳибкории инноватсионӣ. Китоби дарсӣ барои донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ). – Душанбе-Баҳманруд-2020. - 376 с.

2. Раджабов Р.К. Проблемы формирования и развития региональной транспортной инфраструктуры (на примере Республики Таджикистан): дисс..докт. экон.наук/ 08. 00. 04/Р.К.Раджабов.-Душанбе,2000.-С.17-18

3. Солеҳзода А.А. Нақши инфрасохтори бозор дар рушди иқтисодиёти минтақавӣ/ Солеҳзода А.А., Ашуров М.Н.// Иқтисодиёти Тоҷикистон. 2021. № 1. С. 231-236

4. Rosenstein-Rodan P. N. Notes on the Theory of the «Big Push» / Rosenstein-Rodan Economic Development for Latin America: proceedings of a conference held by the International Economic Association. / ed. HowardS. Ellis. London: Mac-millan. 1961. P. 60.

НАҚШИ СОҲИБКОРИИ ИННОВАТСИОНӢ ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Ҳомидова М.М. - *муаллими калони кафедраи менеҷменти ДДМИТ.*

Дар мақола мафҳум ва моҳияти соҳибкории инноватсионӣ ба таври муфассал оварда шудааст. Аз ҷониби муаллиф асосҳои назариявии инноватсионӣ дар асоси ақидаҳои олимони соҳа омухта шуда, функсияи соҳибкории «классикӣ» ва соҳибкории инноватсионӣ, омилҳое, ки ба рушди соҳибкории инноватсионӣ мусоидат менамоянд ҷудо карда шудааст. Инчунин моделҳои соҳибкории инноватсионӣ пешниҳод карда шудааст.

Калидвожа: *иқтисодиёт, соҳибкорӣ, рушд, инноватсия, шароит, пешниҳод, модел, омил, таасурот, омухтан, мусоидат.*

РОЛЬ ИННОВАЦИОННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РАЗВИТИИ ЭКОНОМИКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Подробно представлено понятие и сущность инновационного предпринимательства. Автор изучил теоретические основы инноваций на основе мнений ученых в данной области,

выделил функции «классического» предпринимательства и инновационного предпринимательства, факторы, способствующие развитию инновационного предпринимательства. Также предлагаются инновационные бизнес-модели.

***Ключевые слова**: экономика, предпринимательство, развитие, инновации, условия, предложение, модель, фактор, впечатление, обучение, продвижение.*

THE ROLE OF INNOVATIVE ENTREPRENEURSHIP IN THE DEVELOPMENT OF THE ECONOMY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The concept and essence of innovative entrepreneurship is presented in detail. The author studied the theoretical foundations of innovation based on the opinions of scientists in this field, identified the functions of "classical" entrepreneurship and innovative entrepreneurship, factors contributing to the development of innovative entrepreneurship. Innovative business models are also offered.

***Keywords**: economy, entrepreneurship, development, innovation, conditions, offer, model, factor, impression, training, promotion.*

Дар шароити муосир дар сатҳи иқтисодиёти ҷаҳонӣ ва ҳам дар сатҳи кишвари соҳибистиқлол соҳибкории инноватсионӣ яке аз омилҳои асосии на танҳо рушди соҳаҳои иқтисодиёт, балки тамоми иқтисодиёти миллӣ ба ҳисоб меравад. Дар ин марҳила он ба чунин самтҳо, ба монанди татбиқи технологияҳои захирасарфакунанда, бепартов ва паст кардани хароҷоти истеҳсолӣ, инчунин таъмини иқтисодиёти миллӣ бо рақобатпазирӣ нигаронида шудааст.

Ҳолати муосири иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо динамикаи мӯътадил устувор буда, барои гузаштан ба сатҳи нави сифатии рушди тағйиротҳои инноватсионӣ, баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисодиёт, инчунин дигаргуниҳои мусбии сохторӣ имконият медиҳад. Дар ин замина, соҳибкории инноватсионӣ ҳамчун намуди махсуси фаъолияти иқтисодӣ - нерӯи асосии ҳавасмандгардонии раванди инноватсионӣ мебошад[20].

Соҳибкориро метавон ҳамчун фаъолияти эҷодӣ арзёбӣ намуд, ки ба ҷустуҷӯи соҳаҳои нави маблағгузорӣ, ташкили маҳсулоти нав ва мукаммал намудани онҳо, истеҳсол, пешравии афзалиятҳои худӣ, истифодаи самараноки имкониятҳои гуногун барои гирифтани даромад равона гардидааст. Дар ин замина соҳибкорӣ ҷалби ҳатмии лаҳзаи инноватсионӣ – ё истеҳсоли молу маҳсулоти нав барои бозор бошад, ё ивази самти тахассусии фаъолият ё ташкили корхона ё соҳаи навро дар бар мегирад[21].

Ҳама гуна фаъолияти инноватсионӣ соҳибкорӣ мебошад ва бо чунин маҳакҳо асос меёбад:

ҷустуҷӯи идеяҳои нав (аз маҳсулоти нав то структураи нав) ва баҳодиҳии онҳо;

ҷустуҷӯи захираҳои зарурӣ;

---

[20] Косимов Ф.У. Основы предпринимательской деятельности и организация инновационного процесса в Республике Таджикистан// Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2019. № 7. С. 167-173.

[21] Бозоров Ш.Ш., Сафаров Б.Г., Юнусов Б. Соҳибкории инноватсионӣ. Китоби дарсӣ барои донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ). – Душанбе: 2020. - 65 с.

ташкил ва идоракунии корхона;

гирифтани даромади пулӣ ва қаноатмандӣ аз натиҷаҳои бадастомада.

На ҳамаи соҳибкорӣ инноватсионӣ мебошад, танҳо он соҳибкорие инноватсионӣ ҳисобида мешавад, ки дар натиҷаи ба роҳ мондани истеҳсолот, истифода ва омезиши маҳсулоти инноватсионӣ барои гирифтани даромади соҳибкорӣ имконият медиҳад.

Соҳибкории инноватсионӣ дар як вақт дар худ ҳам зуҳуроти иқтисодӣ ва ҳам раванди иқтисодиро инъикос менамояд. Ба сифати зуҳуроти иқтисодӣ соҳибкорӣ, ҳамчун шакли муносибати истеҳсолӣ вобаста ба истеҳсолот ва фурӯши молу маҳсулоти мушаххас (кор, хизматрасониҳо) баромад мекунад. Ҳамчун зуҳуроти иқтисодӣ, вай тамоми системаи муносибатҳоро, ки вобаста ба муносибатҳои ҳамдигарӣ дар вақти фурӯши мол, бо таҳвилгарон, бо дигар субъектҳои хоҷагидор, кормандони кироя ва ниҳоят бо мақомоти давлатӣ ва дигар мақомоти идоракунӣ аз ҷониби соҳибкор ба амал меоянд, инъикос мекунад.

Чӣ хеле ки маълум аст, навовариҳо яке аз функсияи соҳибкорӣ мебошад ва мутаносибан вай бояд дар фаъолияти соҳибкорӣ доимо мавҷуд бошад.

Аз рӯи ақидаи Й. Шумпетер «вазифаи соҳибкор аз такмилу таҷдид ва бартарияти усулҳои истеҳсолот бо роҳи ҷорӣ намудани ихтироъҳо, истифодаи технологияҳои нав барои истеҳсоли молу маҳсулоти нав ё молу маҳсулоти пештара мебошад. Вале ҳамаи ин бояд тавассути усулҳои нав, тавассути сарчашмаҳои нави ашёи хом ё бозори нави маҳсулот, ҳатто то таҷдиди соҳаи пешина ва ташкил намудани соҳаи нави саноат амалӣ карда шавад…»[22]. Дар асоси ақидаи олими соҳа хулоса намудан мумкин аст, ки навоварӣ ва навгонӣ ҷузъҳои таркибии соҳибкорӣ мебошанд.

Мутобиқи ақидаи асосгузори назарияи тағйироти инноватсионӣ Й. Шумпетер, заминаи захираҳо, маводҳои аввалия, ҷузъҳо ва имкониятҳои технологии таҳвили онҳо ба молу маҳсулот (хизматрасонӣ) мавҷуд аст. Маҳсулоти инноватсионӣ арзиши истеъмолиро инъикос менамояд, раванди инноватсия бошад, тарзи шакливазкунӣ ва истифодаи захираҳоро муайян мекунад[23]. Аз нуқтаи назари истеъмолкунанда, рақобатнокии маҳсулоти инноватсионӣ асосан бо арзиш ва сатҳи самаранокии пешниҳодгардида, дар муқоиса бо талаботе, ки дар бозор аллакай вуҷуд дорад, муайян карда мешавад (усули қонеъ гардонидани талабот). Аммо аз нуқтаи назари истеҳсолкунанда, вазифаи дар пеш гузошташуда бо мавҷуд будани фарқияти вақт байни қабули қарор оид ба истеҳсоли мол ва таҳвили он ба бозор мушкил мегардад. Ҳар қадар вақти ҷудошуда барои сикли ҳаётии маҳсулот зиёд бошад, ҳамон қадар хавфҳои соҳибкорие, ки бо ба вуҷуд омадани маводҳои нав, технология ва маҳсулотҳои рақобапазир алоқаманданд, баланд мешаванд. Пешгӯии нодурусти болоравии

---

[22] Бозоров Ш.Ш., Сафаров Б.Г., Юнусов Б. Соҳибкории инноватсионӣ. Китоби дарсӣ барои донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ). – Душанбе: 2020. - 81 с

[23] Научное творчество Й. А. Шумпетера как инновационная деятельность и современность(https://cyberleninka.ru/)

талаботҳо ва арзиши онҳо низ хатари зиёдро ба вуҷуд меорад. Ҳамин тариқ, на танҳо таҳлили сатҳи технологии молу маҳсулоти оянда, балки инчунин арзиши сикли ҳаётии он низ зарур аст.

Се шакли асосии соҳибкории инноватсиониро ҷудо менамоянд:

Шакли якуми соҳибкории инноватсионӣ – маҳсулоти инноватсионӣ – раванди азнавнамоии иқтидори фурӯши корхона, зиёд шудани ҳаҷми даромад, васеъ гардидани саҳм дар бозор, нигоҳдории мизоҷон, мустаҳкам намудани мустақилият, муҳайё сохтани ҷойҳои нави кориро дар худ инъикос менамояд.

Шакли дуюм – инноватсияҳои технологӣ – ин раванди таҷдиди иқтидори истеҳсолие мебошад, ки ба баланд бардоштани маҳсулнокии меҳнат ва сарфи энергия, ашёи хом ва дигар захираҳо равона шудааст. Ин имконият медиҳад, ки ҳаҷми даромади ширкат зиёд шуда, техникаи бехатарӣ мукаммал ва чорабиниҳо оид ба ҳифзи муҳити зист амалӣ гарданд, системаи иттилоотии дохили ширкат самаранок истифода бурда шавад.

Шакли сеюми соҳибкории инноватсионӣ – инноватсияҳои иҷтимоӣ – раванди умумии ба таври мунназам беҳтаршвии самти хизматрасониҳои гуманитарии корхонаро инъикос менамояд. Истифодаи чунин инноватсия имкониятҳоро дар бозори қувваи меҳнат васеъ мегардонад, кормандони корхонаро барои ноилгардӣ ба мақсадҳои гузоштташуда сафарбар мекунад, боварииро оид ба иҷрои уҳдадориҳои иҷтимоии корхона дар байни кормандон ва дар маҷмӯъ дар ҷомеа баланд мебардорад.

Ҳамин тариқ, соҳибкории инноватсионӣ ин раванди махсуси навоварии хоҷагидорӣ мебошад. Ҷустуҷӯи имкониятҳои нав, тамоюл ба инноватсия, малакаи аз дигар сарчашмаҳо гирифтани захираҳо ва истифодаи мақсаднок ва самараноки онҳо бо мақсади иҷрои вазифаҳои дар пеш гузоштташуда асоси соҳибкории инноватсиониро ташкил медиҳад. Чунин шакли соҳибкорӣ бо омода будани соҳибкор бобати ихтиёрӣ ба души худ гирифтани хавфҳои амалинамоии лоиҳаи нав ё беҳтар намудани лоиҳаи амалкунанда, масъулияти молиявӣ, моддӣ ва иҷтимоӣ ба раванде, ки метавонад фоида биёрад ё қаноатмандии шахсӣ нисбати натиҷаҳои бадастомада алоқамандӣ дорад. Соҳибкории инноватсионӣ заминаи асосии тамоми соҳаҳои фаъолияти соҳибкорӣ мебошад.

Ба ғайр аз ин, соҳибкории инноватсионӣ дар як вақт зуҳуроти иқтисодӣ ва ҳам раванди иқтисодиро дар худ таҷассум менамояд. Ба сифати зуҳуроти иқтисодӣ, соҳибкорӣ ҳамчун шакли муносибатҳои истеҳсолӣ дар робита ба истеҳсолот ва фурӯши маҳсулоти мушаххаси сифатнок ба истеъмолгарон (кор ва хизматрасониҳо) ва ба даст овардани натиҷаҳои нақшавӣ баромад мекунад. Ҳамчун зуҳуроти иқтисодӣ, вай тамоми системаи муносибатҳоро, ки дар мавриди муносибатҳои тарафайни соҳибкор бо истеъмолгарон, дар раванди фурӯши молу маҳсулот (кор ва хизматрасониҳо), бо таҳвилгарон, дигар субъектҳои хоҷагидорӣ, кормандони кироя ва ниҳоят бо мақомоти давлатӣ ва дигар мақомоти идоракунӣ ба амал меоянд, инъикос мекунад.

Бояд қайд намуд, ки ҳама гуна фаъолияти инноватсионӣ фаъолияти соҳибкорӣ мебошад. Зеро ки он дар ҷустуҷӯи идеяҳои нав (аз маҳсулоти нав сар карда, то сохтори нав) ва баҳодиҳии онҳо; ҷустуҷӯи захираҳои зарурӣ; ташкил ва идоракунии корхона; даромади пулӣ ва қаноатмандии шахсӣ нисбати натиҷаҳои ба дастомада асос ёфтааст. Аммо на ҳамаи соҳибкорӣ инноватсионӣ мебошад. Танҳо он соҳибкорие инноватсионӣ арзёбӣ мегардад, ки дар натиҷаи ташкил, истифодабарӣ ва омезиши маҳсулоти инноватсионӣ барои гирифтани даромади соҳибкорӣ имконият фароҳам меорад. Ба субъекти соҳибкории инноватсионӣ корхона ва ташкилотҳое дохил мешаванд, ки фаъолияти инноватсиониро амалӣ месозанд.

Вобаста ба ин, ду модели соҳибкорӣ вуҷуд дорад. Модели якум – **соҳибкории классикӣ** (маъмулӣ, репродуктивӣ ва кӯҳна), ки ба ташкил намудани фаъолият барои истифодаи максималии захираҳое, ки дар корхона мавҷуд мебошанд, равона гардидаанд. Маҳз дар доираи модели классикии соҳибкорӣ консепсияи идоракунии болоравии истеҳсолот ташаккул меёбад. Амалинамоии консепсияи мазкур вакт, маблағгузорӣ ва дастгирии давлатиро талаб менамояд. Ба ғайр аз ин, захираҳои дохилии ширкат барои баланд бардоштани самаранокии фаъолияти он бояд фаъол гардонида шаванд.

Модели дуюм – **соҳибкории инноватсионӣ**, ҷустуҷӯи эҳтимолии роҳҳои нави рушди корхона.

Асоси модели инноватсионӣ навоварӣ аст. Дар ин ҷо ивазшавандагии маҳсулот, омода будан барои қонеъгардонии дархости оянда истифодабарандагон, тамоюл ба навовариҳо дар мадди аввал қарор мегирад. Барои чунин намуди ширкат на танҳо донишҳои назариявии инноватсия, балки фаъолнокии инноватсионии технологӣ, инчунин ташкил ва идоракунии ширкат низ зарур аст.

Соҳибкории инноватсионӣ пурра дар инноватсияҳо асос меёбад, аз ин лиҳоз натиҷаи чунин фаъолият ё молу маҳсулоти нав, ё молу маҳсулот бо хусусиятҳои нав ё технологияҳои нав мебошад (расми 1.).

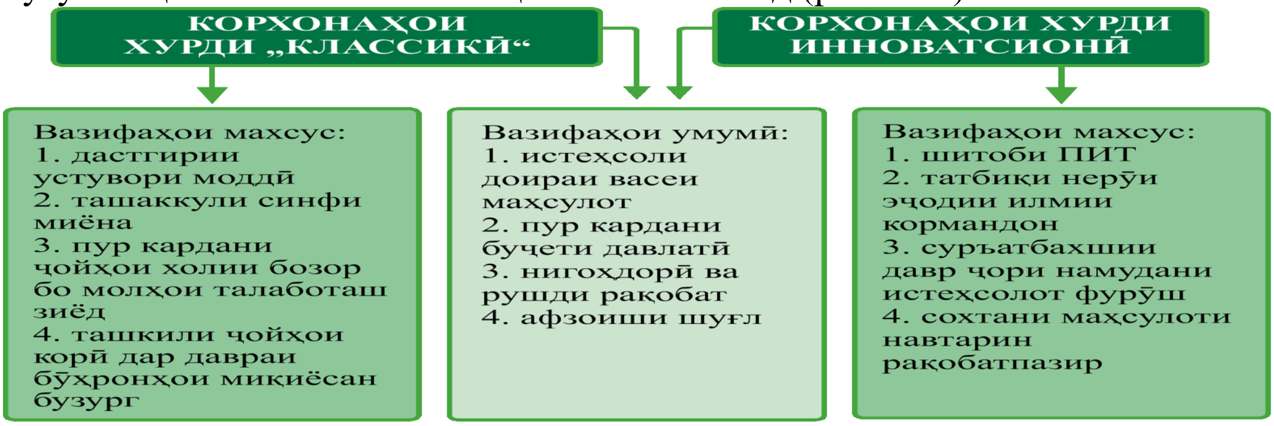

Расми 1. Функсияи соҳибкории «классикӣ» ва соҳибкории инноватсионӣ

Чун қоида, таҷрибаи амалӣ намудани фаъолияти соҳибкорӣ дар ҳама гуна шакли он дар худ фарзияи инноватсионӣ, масалан истифодаи усули

нави ташкилии идоракунии истеҳсолот, идоракунии сифати маҳсулот ё ҷорӣ намудани усулҳои нави ташкили истеҳсолот ё технологияҳои навро дар бар мегирад. Истеҳсол ва ба бозор таҳвил додани молу маҳсулоти маъмулӣ метавонад бо истифодаи усул ё ҷузъҳои наве, ки бо ташкили истеҳсолот, ҷузъҳои техникии истеҳсолот ё тағйир ёфтани хусусиятҳои сифатии молу маҳсулоти истеҳсолшаванда вобастаанд, амалӣ карда шавад. Айни замон истеҳсоли молу маҳсулоти маъмулӣ тавассути қисман истифода намудани инноватсия ба роҳ монда шудааст.

Рушди соҳибкории инноватсионӣ аз дархости истеъмолгарон ба инноватсия, мавҷудияти иқтидори пешрафтаи илмӣ – техникии иқтисодиёти миллӣ, фаъолияти ширкатҳои венчурӣ ва сармоягузорон вобастагӣ дорад. Дар ҷадвали 1. омилҳое нишон дода шудаанд, ки ба рушди соҳибкории инноватсионӣ мусоидат менамоянд.

Ҷадвали 1.

Омилҳое, ки ба рушди соҳибкории инноватсионӣ мусоидат менамоянд

Гурӯҳи омилҳо	Омилҳо
Иқтисодӣ, технологӣ	Мавҷудияти захираҳои воситаҳои молиявӣ – моддӣ – техникӣ, технологияҳои тараққикунанда, барномаҳои давлатии маблағгузории фаъолияти инноватсионӣ; ҳавасмандиҳои моддӣ нисбат ба фаъолияти инноватсионӣ
Сиёсӣ, ҳуқуқӣ	Чораҳои қонунгузорӣ, ки фаъолияти инноватсиониро ҳавасманд мегардонанд, дастгирии давлатии фаъолияти инноватсионӣ
Ташкилӣ – идоракунӣ	Устувории сохтори ташкилӣ, тарзи демократии идоракунӣ, афзалиятнокии воридшавиҳои амудии иттилоот; худбанақшагирӣ; тасҳеҳот; ғайримуттамарказӣ, автономия, ташаккули гурӯҳҳои мушкилидошта ва мақсаднок, реинжиниринг
Иҷтимоӣ – равонӣ, маданӣ	Ҳавасмандии моддӣ, эътирофи ҷомеа; таъмини имконияти худамаликунӣ, меҳнати эҷодӣ. Фазои мусоиди равонӣ дар коллективи меҳнатӣ

Чун қоида навовариҳо дар самти маҳсулот ва хизматрасониҳо асоси фаъолияти соҳибкориро ташкил медиҳанд, ки барои ташкил намудани бозори нав ва қонеъ гардонидани талаботҳои нав имконият фароҳам меоранд. Инноватсия воситаи махсуси соҳибкорӣ мебошад, гузашта аз ин, на инноватсия худ ба худ, балки ҷустуҷӯӣ мақсадноки навовариҳо чунин воситаҳоро ташкил менамоянд. Чӣ тавре ки П.Ф. Друкер қайд менамояд «…шакли инноватсионии ақидаронӣ ба соҳибкорон хос аст, фаъолияти инноватсионӣ бошад, воситаи махсуси соҳибкорӣ мебошад»[24].

Соҳибкории инноватсионӣ ин раванди махсуси навоварии ташкили чизи нав, раванди хоҷагидорӣ ба шумор меравад, ки асоси онро ҷустуҷӯи доимии имкониятҳои нав, тамоюл ба инноватсия ташкил медиҳад. Вай ба омодагии соҳибкор оиди ба души худ гирифтани хавфи амалинамоии лоиҳаи нав ё беҳтар намудани лоиҳаи амалкунанда, инчунин масъулиятҳои молиявӣ, моддӣ ва иҷтимоӣ алоқаманд мебошад. Умуман, соҳибкории

[24] The Practice of Management (1954). Русскоязычное издание: Практика менеджмента. — М.: «Манн, Иванов и Фербер», 2015. — 416 с.

инноватсиониро метавон ҳамчун раванди иқтисодӣ муайян намуд, ки ба ташкил намудани молҳо (маҳсулот, хизматрасониҳо) ва технология бо роҳи истифодаи амалии инноватсия (навовариҳо) оварда мерасонад.

Дар шароити иқтисоди бозоргонӣ рушди соҳибкории инноватсионӣ аз талаботи истеъмолгарон ба инноватсия, мавҷудияти иқтидори пешрафтаи илмӣ – техникии иқтисодиёти миллӣ, фаъолияти ширкатҳои венчурӣ ва сармоягузорон, ки фаъолияти таваккалии инноватсиониро маблағгузорӣ менамоянд, вобаста аст[25].

Функсияи муҳими корхонаҳои инноватсионӣ аз миёнаравӣ байни соҳаҳои илмӣ – техникӣ ва истеҳсолӣ иборат мебошад. Корхонаи инноватсионӣ ба ғайр аз он ки натиҷаи фаъолияти илмӣ – техникиро то ҳолати имконпазири истифода дар истеҳсолот мерасонад, бояд шарикони тиҷоратиро ҷустуҷӯ намоянд. Ин шарикони тиҷоратӣ бояд маҳсулоти инноватсиониро дар истеҳсолот васеъ ҷорӣ кунанд.

Дар заминаи усули ташкили раванди инноватсионӣ дар корхона се модели соҳибкории инноватсионӣ ҷудо карда мешавад: (расми 2).

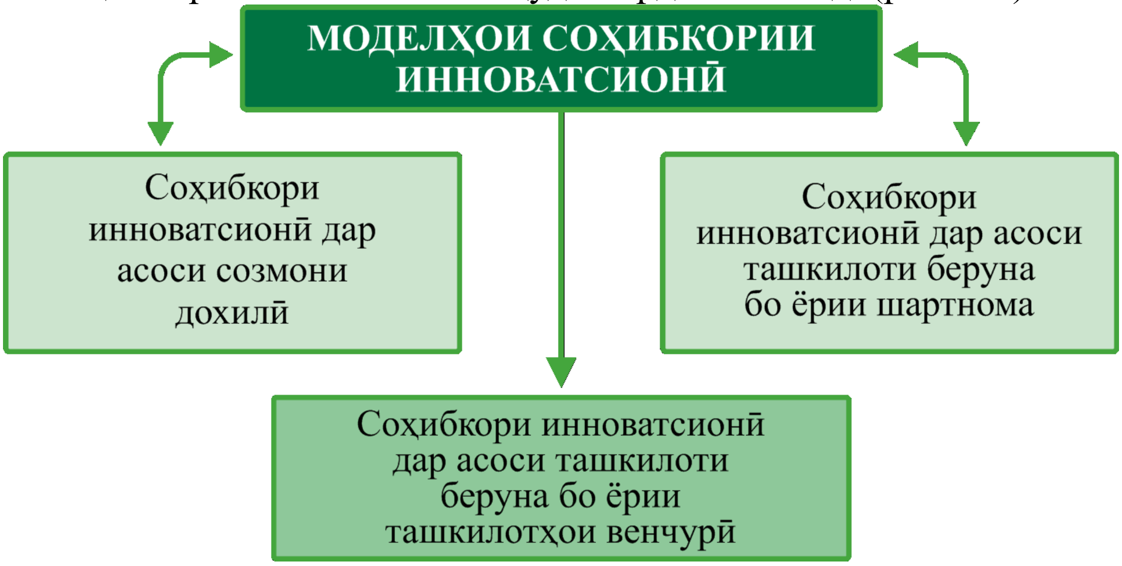

Расми 2. Моделҳои соҳибкории инноватсионӣ

Соҳибкории инноватсионии дохилӣ- инноватсия дар дохили ширкат аз ҷониби зерсохторҳои махсусгардонидашуда, дар заминаи банақшагирӣ ва мониторинги алоқамандиҳо вобаста ба лоиҳаи инноватсионӣ ташкил ва (ё) аз худ карда мешавад.

Соҳибкории инноватсионии вобаста ба омилҳои беруна тавассути шартномаҳо – фармоиш барои ташкил ва (ё) азхудкунии инноватсия байни корхонаҳои беруна роҳандозӣ карда мешавад.

Соҳибкории инноватсионии беруна тавассути венчурҳо – ширкат барои амалӣ намудани лоиҳаи инноватсионӣ ширкатҳои фаръии венчуриро таъсис медиҳад, ки онҳо воситаҳои иловагии берунаро ҷалб менамоянд.

Бештар модели дуюми соҳибкории инноватсионӣ истифода мешавад. Корхона барои коркарди навовариҳо фармоишро интишор намуда, онро бо қувваи худӣ иҷро менамояд.

---

[25] Файзуллоев М.Қ. Масъалаҳои ҷалби сармоягузории хориҷӣ дар саноати сабуки Ҷумҳурии Тоҷикистон// Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. 2021. № 2 (36). С. 249-257

Асоси тамоми шаклҳои соҳибкории инноватсиониро ташкил ва азхуднамоии молу маҳсулоти нав (мол ва хизматрасониҳо), омоданамоӣ, ташкил намудани ашё, арзишҳо ва неъматҳои моддӣ ташкил медиҳад. Қисми асосии муайянкунандаи чунин соҳибкорӣ – ташкил ва истеҳсоли маҳсулоти илмӣ – техникӣ, молҳо, кор, иттилоот, арзишҳои зеҳнӣ мебошанд, ки дар оянда ба харидорон ва истифодабарандагон пешниҳод мегарданд.

Бо назардошти ҷамъбасти хулосаҳои дар боло овардашуда, инчунин қобили зикр аст, ки мусоидати давлат ба тартиби афзалиятнок бояд ба воҳидҳои хурди инноватсионӣ, ки дорои иқтидори назарраси инноватсионӣ ва иқтидори инноватсионӣ буда, ба васеъ намудани ҳаҷми содирот равона карда шудааст, бояд нигаронида шуда бошад. Ба ақидаи мо, воситаҳои асосии чунин кӯмаки давлатӣ метавонанд ташкили фондҳои махсуси давлатӣ оид ба суғуртаи хавфи сармоягузории соҳибкории инноватсионӣ гардад.

Адабиёт:

1. Бозоров Ш.Ш., Сафаров Б.Г., Юнусов Б. Соҳибкории инноватсионӣ. Китоби дарсӣ барои донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ). – Душанбе: 2020. - 65 с.

2. Косимов Ф.У. Основы предпринимательской деятельности и организация инновационного процесса в Республике Таджикистан// Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2019. № 7. С. 167-173.

3. Научное творчество Й. А. Шумпетера как инновационная деятельность и современность(https://cyberleninka.ru/)

4. Файзуллоев М.Қ. Масъалаҳои ҷалби сармоягузории хориҷӣ дар саноати сабуки Ҷумҳурии Тоҷикистон// Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. 2021. № 2 (36). С. 249-257

5. The Practice of Management (1954). Русскоязычное издание: Практика менеджмента. — М.: «Манн, Иванов и Фербер», 2015. — 416 с.

ТАШАККУЛЁБИИ ҲУКУМАТИ ЭЛЕКТРОНӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Гулсунбии Музафархон., Юсупова Ҳ.Ҳ. - *муаллимаи калони кафедраи система ва технологияи иттилоотӣ дар иқтисодиёти ДДМИТ*

Дар тадқиқоти мазкур зарурияти татбиқи ҳукумати электронӣ дар шароити муносибатҳои бозорӣ таҳқиқ шудааст. Муаллиф қайд менамояд, ки гузаштан аз системаи анъанавии идоракунии давлат ба системаи электронӣ нишонаи рушди инноватсионӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодии ҳар як давлат мебошад. Имрӯз, муҳимтарин омиле, ки бешубҳа дар ташаккул ва рушди ҳукумати электронӣ таъсири мусбӣ мерасонад, рушди технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ мебошад. Ин таҳқиқот нишон дод, Тоҷикистон дар ҳалли масъалаҳои ташкили иқтисоди рақамӣ дар марҳилаи ибтидоӣ қарор дорад. Ҳамчунин қайд карда мешавад, ки баъзе нишондиҳандаҳои сатҳи рушди иқтисоди рақамиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон метавон мушоҳида намуд, ки онҳо метавонанд баро боз ҳам тезтар расидан ба ҳадафҳои гузоштешуда мусоидат намояд.

Калидвожаҳо: *ҳукумати электронӣ, тиҷорати электронӣ, иқтисодиёт, технологияи иттилоотӣ, иқтисодиёти рақамӣ, давлат, иқтисоди миллӣ, пулҳои электронӣ.*

ФОРМИРАВАНИЯ ЭЛЕКТРОННОГО ПРАВИТЕЛЬСТВА В РЕСПУБЛИКА ТАДЖИИСТАН

В этом исследовании изучается необходимость реализации электронного правительства в условиях рыночной экономике. Автор отмечает, что переход от традиционной системы управления к электронной системе является признаком инновационного, социально-экономического развития любой страны. Сегодня важнейшим фактором, который, несомненно, положительно повлияет на формирование и развитие электронного правительства, является развитие информационных и коммуникационных технологий. Это исследование показало, что Таджикистан находится на начальном этапе решения проблемы цифровой экономики. Также отмечается, что можно наблюдать некоторые показатели уровня развития цифровой экономики в Республике Таджикистан, которые могут способствовать еще более быстрому достижению поставленных целей.

Ключевые слова: *электронное правительство, электронная коммерция, экономика, информационные технологии, цифровая экономика, правительство, национальная экономика, электронные деньги.*

FORMATION OF E-GOVERNMENT IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This study explores the need to implement e-government in a market economy. The author notes that the transition from a traditional management system to an electronic system is a sign of innovative, socio-economic development of any country. Today, the most important factor that will undoubtedly have a positive effect on the formation and development of e-government is the development of information and communication technologies. This study showed that Tajikistan is in the early stages of solving the problem of the digital economy. It is also noted that one can observe some indicators of the level of development of the digital economy in the Republic of Tajikistan, which can contribute to an even faster achievement of the set goals.

Keywords: *e-government, e-commerce, economy, information technology, digital economy, government, national economy, e-money.*

Рушди технологияҳои нави иттилоотӣ ҳокимияти давлатиро маҷбур месозад, ки ба сарфаи маҳаки асосии ҷаҳони имрӯза, яъне «вақт» диққати махсус диҳад. Дар фарқият аз дигар соҳаҳои дар зери назорати давлат қарордошта, соҳаи технология таҳаввулоти босуръат дорад. Чунки имрӯза технологияи истифодашаванда, ба талаботи панҷсолаи оянда ҷавобгӯ буда наметавонад. Ҳоло ин раванди таҳаввулот дар давлатҳои пешрафтаи ҷаҳон аз шашмоҳ то яксолро дар бар мегирад.

Барои ҳамаи кишварҳои ИДМ гузариш ба ҳукумати электронӣ имконият медиҳад, ки қобилияти худро нисбат ба мутобиқгардӣ дар шароити нав нишон диҳад. Инчунин, татбиқи ҳукумати электронӣ бо дарназардоштиислоҳоти камбудиҳои марбут ба ҳукумати имрӯза ва пешрафти иқтисодиёт ташкил карда мешавад. Чихеле, ки мутахассисони соҳа қайд мекунанд ҳукумати электронӣ ин системаи идоракунии электронии давлатие мебошад, ки дар асоси автоматикунонии тамоми равандҳои идоракунӣ дар саросари кишвар бо мақсади баланд бардоштани самаранокии идоракунии давлатӣ ва паст кардани харочоти алоқаи иҷтимоии ҳар як аъзои ҷомеа мебошад. Бо таъсиси ҳукумати электронӣ

системаи умумии идоракунии давлатӣ ташкил карда шуда, ҳалли пурраи масъалаҳои идоракунӣ ва коркарди ҳуҷҷатҳо бароҳ монда мешавад.

Ҳукумати электронӣ ин илова ба ҳукумати анъанавӣ набуда, балки роҳи нави муносибати давлат бо субъектони хоҷагидорӣ дар асоси истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ мебошад. Дар ин раванд самаранокии хадамоти давлатӣ баланд бардошта шуда, муносибати субъектон бо давлат наздик мегардад.

Ҳоло дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Консепсияи ягонаи ҳукумати электронӣ вуҷуд дорад. Консепсияи мазкур 30-юми декабри соли 2011, №643 тасдиқ карда шудааст. Дар ин консепсияи ташаккули ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон вазифаҳои асосии зерин дарҷ гардидааст: [4]

баланд бардоштани самаранокии фаъолияти мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ ва идоракунӣ бо истифодаи васеи технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ (минбаъд ТИК);

баланд бардоштани сатҳи сифат ва дастрас будани хизматҳои иҷтимоие, ки ба шаҳрвандон ва ташкилотҳо расонида мешаванд;

содда гардонидани қоидаҳо ва кам кардани мӯҳлатҳои расонидани хизматҳои иҷтимоӣ, инчунин кам кардани (коҳиш додани) хароҷоти маъмурӣ, ки ба расонидани ин хизматҳо вобастагӣ доранд;

баланд бардоштани сатҳи дастрасӣ ба иттилоот дар бораи фаъолияти мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ;

ташаккули системаи ягонаи табодули иттилоотӣ бо истифода аз захираҳои иттилоотии электронӣ ва пайвастшавии доимӣ ба система ва шабакаҳои маҳдуди баҳисобгирии алоқаи ҳамаи истифодабарандагон;

ҳавасмандкунии иқтисодии истифода аз Интернет ва технологияҳои муосири технологӣ.

Ҳамин тавр, таъсиси ҳукумати электронӣ бояд идоракунии самарабахш ва муносибати байни ҷомеа ва ҳукуматро таъмин менамояд. Дар ин ҳол беҳбудии демократӣ боз ҳам мукаммал гашта, масъулияти ҳукумат нисбат ба мардум зиёд мегардад.

Татбиқи ҳукумати электронӣ дар ҷумҳурии мо муносибати мақомоти давлатӣ ва аҳолиро мутобиқ менамояд, норозигии мақомоти давлатиро коҳиш медиҳад, мухолифати сиёсиро ба муколамаи мукаммали электронии тамоми ҷомеа ва мақомоти ҳукуматӣ коҳиш медиҳад. Дар натиҷа бо истифода аз технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ (ТИК) тамоми сохторҳо ва муассисаҳои ҷамъиятӣ ба як системаи калону мураккаб табдил меёбанд (расми 1).

Расми 1. Сохтори ҳукумати электронӣ.

Ҳукумат метавонад ТИК-ро барои беҳбуд бахшидани кори ҷузъҳои худ истифода барад. Шабакаи интернет метавонад барои паҳн кардани иттилоот ба мардум ва барои расонидани хадамоти даркорӣ ба аҳолӣ муфид бошад.

Ҳукумати электрониро ҳамчун татбиқи ТИК барои баланд бардоштани судмандии вазифаҳо ва хадамоти анъанавии давлатӣ метавон таъриф кард. Ё ба таври дигар, ҳукумати электронӣ «истифодаи технологияҳои рақамӣ барои дигаргун кардани идоракунии давлат бо ҳадафҳои баланд бардоштани арҷгузорӣ, судмандӣ ва хидматрасонӣ» мебошад.

Ҳадафи таъсис додани ҳукумати электронӣ ин расонидани хадамоти давлатӣ ба шаҳрвандон мебошад. Ҳар қадаре, ки хадамот дар шакли электронӣ дастрас бошад ҳамон қадар таъсири ҳукумат бештар хоҳад буд.

Бисёр кишварҳое, ки дар татбиқи нахустин барномаҳои ҳукумати электронӣ 5-10 сол пеш пешсафӣ кардаанд, зуд дарк намуданд, ки бо вуҷуди ҳаҷми назарраси сармоягузориҳои давлат ба ҷанбаи таъминот барои дастрасӣ ба сохтани хадамоти давлатӣ дар низоми электронӣ сатҳи иштироки ҷомеа дар қабул ва истифодаи хадамоти ҳукумати электронӣ хеле паст боқӣ мемонад. Ҳукумати электронӣ танҳо ҳамон вақт муваффақ хоҳад буд, агар ба он талабот ва дастгирии қавии аксарияти аҳолӣ ҷой дошта бошад. Як қисми ин талабот аз ҳисоби баланд бардоштани огоҳӣ дар бораи имкониятҳои хубтару зудтар расонидани хадамоти давлатӣ бармеояд.

Дар сурати бомуваффақият амалӣ кардани лоиҳаҳои ҳукумати электронӣ, ба чаҳор ҳадафи зерин метавон ноил шуд:[9]

Хадамоти шабакавии ҳукумат;

Ҳукумати бекоғаз;

Ҳукумате, ки бар асоси дониш амал мекунад;

Ҳукумати шаффоф.

Табодули иттилоот дар байни муассисаҳо дар шакли табодули додаҳо ҷой дорад. Ин судмандиро баланд мебардорад.

Муассисаҳои давлатӣ ақидаҳову захираҳоро мубодила мекунанд.

Қабули муштараки қарор бо кӯмаки видеоконференсияҳо имконпазир мегардад.

Ин тағйирот муассирӣ, шаффофият ва ҷавобгӯиро дар ҳукумат тавассути коҳиши вақти мубодила ва барҳам додани табақаҳои зиёди бюрократӣ такмил медиҳанд. Ғайр аз ин, ҳукумати электронӣ ба таҳким бахшидани эътимод байни ҳукумат ва шаҳрвандон кӯмак менамояд, чунки он фаъолияти муштараки бевоситаро байни муассисаҳои давлатӣ ва шаҳрвандон тақвият медиҳад ва ҳамон як иттилоотро ба таври озод дастраси умум мегардонад.

Ниҳоят, татбиқи ТИК метавонанд ислоҳоти идоракуниро осонтар кунад. Чун истифодаи ТИК дар саросари ҷомеаҳои Осиё босуръат паҳн шудааст, созмонҳои мутамарказ ва бюрократии ҳукумат бо талабот ва фишоровариҳои рақобатдори шаҳрвандон ва ҷомеаи соҳибкорӣ рӯ ба рӯ мешаванд. Умуман, лоиҳаҳои ҳукумати электронӣ дарки шаҳрвандон ва бизнесҳоро дар бораи он афзоиш медиҳад, ки ҳукумат таҷдид шуда истодааст ва пеш меравад. Дар амалисозии ҳукумати электронӣ, омилҳои муҳимтарини муваффақиятро метавон бо панҷ самти асосӣ гурӯҳбандӣ кард (*Расми 2.)*.

Адабиёт:

1. «Белый дом и Смольный: подключения электроников» «Деловой Петербург» ISSN 1606-1829 (Online) со ссылкой на Правительство России, 16 августа 2007 года;

2. Амонов Д.Р. Электронное правительство-необходимость и предпосылки. Мировой опыт// Материалы республиканской научно-практической конференции «IT-технологии. Современное состояние и перспективы развития». – Душанбе, 2014. С. 17-21.

3. Аналитическое исследование «Необходимость внедрения электронного правительства: основные выводы» (подготовлено Организацией по экономическому сотрудничеству и развитию).;

4. Консепсияи ташаккули ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // Қарори Ҳукумати ҶТ, аз 30.12.2011с., №643.

5. ООН, Benchmarking E-government:A Global Perspective — Assessing the UN Member States, pp.54-55, www.unpan.org/egovernment2.asp;

6. www.e-commerce.ru/

САРМОЯГУЗОРИҲОИ ХОРИҶӢ ВА ТАЪСИРИ ОН БА РУШДИ СОҲАИ САНОАТИ КИШВАР

Амирбекова Амрия Шамсовна - *магистранти курси 2-юми ихтисоси 260101-идораи давлатии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон*

Маҳмадов Руҳулло Саидғуфронович – *ходими хурди илмӣ-мутахассиси пешбари Пажуҳишгоҳи идоракуни давлатӣ ва хизмати давлатии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.*

Дар мақола самтҳои асосии сармоягузориҳои хориҷӣ ва таъсири он ба рушди соҳаи саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои дурнамои дарозмуҳлат баррасӣ гардидааст.

Роҳу воситаҳои татбиқи технологияи навини замони муосир дар истеҳсолот ва самаранокии истеҳсолот таҳлил ва нишон дода шудааст.

Дар мақола қайд карда шудааст, ки қонунгузории кишвар барои сармоягузорон низоми васеи кафолатҳо ва имтиёзҳо пешбинӣ намудааст, фикру ақидаҳои олимони соҳа ва андешаҳои худи муаллиф низ дар бораи беҳтаршавии соҳа ба таври мукаммал оварда шудааст.

Калидвожаҳо: *сармоягузорӣ, саноат, кишоварзӣ, сиёсати иқтисодӣ, рушди босубот, иқтисодиёти миллӣ.*

ИНОСТРАННЫЕ ИНВЕСТИЦИИ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА РАЗВИТИЕ ПРОМЫШЛЕННОСТИ СТРАНЫ

В статье рассматриваются основные направления иностранных инвестиций и их влияние на развитие промышленности Республики Таджикистан на долгосрочную перспективу. Проанализированы и показаны пути и средства применения современных технологий в производстве и повышения эффективности производства.

В статье отмечается, что законодательством страны предусмотрена широкая система гарантий и льгот для инвесторов, комплексно представлены мнения ученых отрасли и собственное мнение автора о совершенствовании отрасли.

Ключевые слова: *инвестиции, промышленность, сельское хозяйство, экономическая политика, устойчивое развитие, национальная экономика.*

FOREIGN INVESTMENTS AND THEIR IMPACT ON THE DEVELOPMENT OF THE COUNTRY'S INDUSTRY

Abstract: *the article discusses the main directions of foreign investment and their impact on the development of the industry of the Republic of Tajikistan in the long term. The ways and means of applying modern technologies in production and increasing production efficiency are analyzed and shown.*

The article notes that the country's legislation provides for a wide system of guarantees and benefits for investors, the opinions of industry scientists and the author's own opinion on improving the industry are comprehensively presented.

Key words: *investments, industry, agriculture, economic policy, sustainable development, national economy.*

Дар давоми солҳои охир нақши сармоягузориҳои хориҷӣ нисбатан боло рафта, дар умум сармоягузориҳои хусусӣ торафт нақши муҳимро дар иқтисодиёти кишвар иҷро менамоянд. Нақши сармоягузориҳои давлатӣ бошанд хусусияти маҳдудшуда доранд ва сармоягузориҳои хусусии дохилӣ бошанд, дар иқтисодиёт нақши намоёнро иҷро менамоянд. Бо вуҷуди ин, рушди устувор дар тӯли солҳои зиёд аз ба мақсад мувофиқ будани чунин модели рушд гувоҳӣ медиҳад, махсусан дар марҳилаи ташаккулёбии иқтисоди бозорӣ дар кишвар. Афзоиши сармоягузориҳои хориҷӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки Тоҷикистон сиёсати иқтисодии миллиеро дунболагирӣ менамояд, ки афзоиши сармоягузориҳои хориҷиро таҳрик намуда, бар ин асос рушди тавлидро дар бахши воқеӣ ва аз ҷумла, саноат таъмин менамояд.

Тоҷикистон ислоҳоти иқтисодиро ҷиҳати фароҳам овардани фазои мусоиди сармоягузорӣ амалӣ намуда истодааст ва дар ин ҷода метавон ба мавриди зерин ишора намуд:

- коҳиш додани миқдори андозҳо аз 21 то 10 намуд;

- такмили низоми иҷозатномадиҳӣ ва иҷозатдиҳӣ, ки дар натиҷа шумораи умумии иҷозатномаҳо аз 605 то ба 86 камтар шуд;

- ворид шудани Тоҷикистон ба Созмони умумиҷаҳонии Савдо дар соли 2012;

- ҷорӣ намудани низоми «Равзанаи ягона» барои бақайдгирии шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродӣ;

- таҳрир ва қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ» ва таъсиси институтҳои молиявии дастгирии себъектҳои соҳибкорӣ;

- ҷорӣ намудани принсипҳои шарикии давлат ва бахши хусусӣ тавассути қабули қонуни дахлдор ва таъсиси муассисаҳои дахлдор;

- барои дастгирии соҳибкорон эълон намудани мороторий барои ҳама намуди фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ дар соли 2022.

Ба унвони нишонаи шинохти пешрафти чашмгири ислоҳот, мутазаккир мешавем, ки дар солҳои 2010, 2011, 2015 ва 2020 тибқи гузориши Бонки ҷаҳонӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон дар рӯйхати 10 кишвари ислоҳотгар қарор гирифт. Дар гузориши «Doing Dғsiness» дар соли 2020 Ҷумҳурии Тоҷикистон ба 126 зина расида, мавқеъ ва мақоми худро дар бисёр самтҳо беҳбудӣ бахшидааст. Муҳим он аст, ки аксари ислоҳотҳо дар Тоҷикистон бар асоси гуфтугӯ байни бахшҳои давлатӣ ва хусусӣ дар чорчӯбаи Шӯрои машваратӣ оид ба беҳтар намудани фазои сармоягузории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки тавассути фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2007 таъсис дода шудааст, амалӣ мегарданд.

Бояд қайд намуд, ки аксар аз кишварҳои минтақа дар ҳоли иҷрои ислоҳоти сохторӣ мушобеҳ ҳастанд. Ҷадвали қаблан овардашуда нишон медиҳад, ки теъдоде аз кишварҳо дар ин самт ба пешравиҳои назаррас ноил гардидаанд. Ба унвони мисол, сиёсати иқтисодӣ дар Қирғизистон то ҳадди ба ислоҳоти мусолиҳакорона муттамарказ шудааст, аммо бо ин ҳол иқтисодиёт суръати нисбатан пастро нишон медиҳад ва баръакси он Ӯзбекистон сиёсатеро бо ҳадаф ҳифз ва эҷод менамояд, ки ба таъсиси истеҳсолоти саноатӣ тавассути усулҳои маъмурӣ мусоидат менамояд. Махсусан дар марҳилаҳои аввал ин кишвар ба суръати нисбатан баланди рушди иқтисодӣ ноил гардид.

Сиёсати иқтисодии Тоҷикистон низ чандин хусусиятҳои хоси худро дорад, ки ҳадафи онҳо таҳрики рушди иқтисодӣ ба ҳисоб меравад. Қонунгузории кишвар барои сармоягузорон низоми васеи кафолатҳо ва имтиёзҳоро пешбинӣ намудааст, аз ҷумла ҳудуди 240 имтиёз ва таҳрикҳои сармоягузориро барои пешбурди соҳибкорӣ ва ҷалби сармоя ба иқтисодиёти миллӣ тарҳрезӣ намудааст. Ғайр аз ин, бо қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи созишномаи сармоягузорӣ», сармоягузорони дорандаи лоиҳаҳои азим бо назардошти хусусиятҳои татбиқи он ва хавфҳои пешбинишуда, метавонанд аз ҳукумат имтиёзҳо ва кафолатҳои махсусро талаб намоянд.

Ба ғайр аз ин, мақомоти иҷроияи маҳаллӣ мувазафанд, ки ҳадди аксар ба соҳибкорон дар таъсиси корхонаҳо аз ҷумла корҳонаҳои саноатӣ кумаки ҳамаҷониба расонанд. Ин хусусиятҳои сиёсати иқтисодӣ бахри мақсаднок баргузорнамоии ислоҳоти сохторӣ равона гардида, инчунин, ба баландбардории сатҳи самаранокии истифода иқтидорҳои саноатии кишвар нигаронида шудаанд. Ислоҳоти сохтори дар иқтисодиёт ба рушди ҳама бахшҳои иқтисодиёт оварда расонид, аммо ислоҳоти мақсаднок ва ҳадафманд дар саноат ангезаҳои хосеро дар рушд ва тавлиди саноат ба миён овард. Маълумотҳо доир ба суръати рушди зербахшҳои асосии саноат, аз рушди назаррас ва мунтазами онҳо дар давоми солҳои охир гувоҳи медиҳанд.

Гузашта аз ин, суръати афзоиши маҷмӯи маҳсулоти ҳама зербахшҳо, нисбат ба суръати афзоиши ММД зиёд мебошад ва он ба маънои саҳми мусбат ва афзояндаи ин бахшҳо дар рушди иқтисодӣ арзёбӣ мегардад. Дарзамони муосир суръати афзоиши саноати истихроҷи маъдан махсусан назаррас буда, ҳар сол зиёда аз 30 %-ро ташкил медиҳад. Ҳамаи ин ба тағйирёбии сохтори истеҳсолот дар соҳаи саноат боис гардид.

Истихроҷи маъдан нақши намоёнро иҷро намуда, дар соли 2017 аз соҳае, ки истеҳсол ва тақсимоти барқ, газ ва обро ба уҳда дошт, пеш гузашт. Қайд намудан ба маврид аст, ки ин рушд бо далели афзоиши шадиди тавлиди маҳсулоти инфиродӣ ҳосил шудааст. Барои мисол, дар саноати истихроҷи маъдан, истихроҷи маводи ғайриэнержӣ (тилло, нуқра, дигар фулузоти ранга, регсанг, оҳангсанг, мармар, намак), дар муддати 5 сол 4,2 маротиба, истихроҷи ангиштсанг 4,6 маротиба ва истихроҷи маводҳои ғайримаъданӣ бошад тақрибан 2 маротиба афзуданд.

Дар саноати тавлид (коркард) теъдоде аз маҳсулот динамикаи рушд ва қобили таваҷҷуҳро нишон додаанд, аз ҷумла тавлиди маҳсулоти маъданию ғайрифилизӣ (ба он дохил мешаванд, семент, бетон, оҳак, гаҷ ва ғайраҳо) 6,5 маротиба афзудааст. Бо ин ҳол, натиҷаи муҳими сиёсати иқтисодӣ, ин баланд бардоштани нишондиҳандаҳои арзиши корхонаҳои истеҳсолӣ набуда, балки ташкили ширкатҳои нав ва таъмини ҷойҳои нави корӣ маҳсуб меёбад

Дар замони соҳибистиқлолӣ шумораи корхонаҳои саноатӣ ба 2360 расонида шудааст ва тнҳо дар соли 2021-ум 256 коргоҳу корхонаи нав бо 2500 ҷойи корӣ ба фаъолият оғоз намудааст. Ин дар ҳолатест, ки теъдоди кормандони корхонаҳои тозаэҷодшуда дар соли 2020 ба 14,6 ҳаз. нафар расидааст ва дар муқоиса бо соли 2013 ин шумора 2 баробар зиёд мебошад.

Маҷмӯан дар ин корхонаҳо зиёда аз 53,3 ҳаз. ҷойи корӣ ташкил карда шудааст. Ин воқеият бисёр муҳим аст, зеро маҳсулнокии меҳнат дар корхонаҳои навтаъсис мудом дар ҳоли рушд қарор дошта, арзиши онҳо дар соли 2020 бо қиматҳои қобили муқоиса ба андозаи 3,6 маротиба аз сатҳи соли 2013 боло рафтааст. Ин гувоҳии он аст, ки дар корхонаҳои навтаъсис технологияҳои муосир ҷорӣ карда мешаванд. Чунин дигаргуниҳо бо

ҳадафҳои дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то солди 2030 дарҷ гардида мувофиқат менамоянд [1, с.15].

Афзоиши корхонаҳои навтаъсис вориднамоии технологияҳои муосир, таъсиси ҷойҳои кории нав боиси он гашт, ки ин корхонаҳо дар давраи солҳои 2013-2020 саҳми қобили таваҷҷуҳ ва афзояндае дар тавлиди маҳсулоти саноатӣ дошта бошанд.

Ҳамин тавр, барои асоси натиҷаи соли 2020 ҳиссаи онҳо дар тавлиди маҳсулоти саноатӣ ба 22,6 % расид, дар ҳоле, ки дар соли 2013 ҳиссаи онҳо ба 7,8% баробар буд. Як воқеияти бисёр муҳим он аст, ки новобаста аз пешниҳоди имтиёзҳои андозӣ, ин корхонаҳо саҳми мусбии худро ба буҷети давлат мерасонанд. Дар айни ҳол, динамикаи мутавасите дар афзоиши ин саҳм дар буҷет вуҷуд дорад ва дар соли 2020 он ба 7,8% расид дар ҳоле, ки дар соли 2013 он ба 4,8 % баробар буд [4, с.67].

Таҳлилҳои қаблан пешниҳодшуда, аз он шаҳодат медиҳанд, ки дар давоми давраи тӯлонӣ нақши омилҳои мухталифи рушди иқтисодӣ ба таври назаррас тағйир ёфтаанд. Дар давоми солҳои охир, сармоягузориҳои хориҷӣ дар байни омилҳои рушди иқтисодӣ дар ҷойи аввал қарор доранд. Дар маҷмӯъ, бо сармоягузориҳои қобили таваҷҷуҳи давлатӣ ва афзоиши талабот дар натиҷаи интиқолҳои пулӣ, болоравии суръати рушди ММД ва саноат нигоҳ дошта шуд.

Сармоягузориҳои хориҷӣ дар кишвар дар натиҷаи ислоҳоти сохтории куллӣ ва ҳадафманд дар иқтисодиёт, афзоиш ёфтанд. Натоиҷӣ ин ислоҳот на танҳо дар афзоши нишондиҳандаҳои истеҳсолӣ ва табиии истеҳсолоти саноатӣ таҷассум ёфтаанд, балки дар таъсиси корхонаҳои нав, афзоиши назарраси миқдори ҷойҳои кории нав ва ҳамчунин афзоиши саҳми ин корхонаҳо дар ташаккули буҷет.

Адабиёт:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 21.12.2021, саҳ. 15.

2. Стратегияи милли рушди Ҷумҳурии Тоҷкистон дар давраи то соли 2030, Душанбе 2016, 80 саҳ.

3. Тагоев Дж.Х. Пути активизации инвестиционной деятельности предприятий (на примере сельскохозяйственных предприятий РТ) Душанбе, «Ирфон»-2009, 140 стр.

4. Фасеҳзода И.С. Рушди босуботи иқтисодӣ / И.С.Фасеҳзода / Васоити таълимӣ, «Балоғат»-2022, 199 саҳ.

5. Фасеҳзода И.С. Иқтисодиёти агросаноатӣ ва муносибатҳои бозорӣ / Васоити таълимӣ / Душанбе ДМИТ-2015, 304 саҳ.

ҲОЛАТИ ФАЪОЛИЯТИ ХОҶАГИҲОИ ДЕҲҚОНӢ (ФЕРМЕРӢ) ВА НАҚШИ ОН ДАР РУШДИ СОҲАИ КИШОВАРЗӢ

Зарифзода Н.Н., Доутова А.Р.

Дар мақола оид ба таъминнокии аҳолии мамлакат ба маҳсулоти ватанӣ, таъминнокии корхонаҳои саноатӣ ба ашёи хом, асосҳои назариявию методологӣ, принсипҳо ва мақсаду вазифаҳои рақобатпазирӣ дар соҳаи кишоварзӣ, хусусан дар фаъолияти хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)-и минтақаҳои кӯҳистони ҷумҳурӣ маълумот дода шудааст. Роҳҳои истеҳсоли маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тозаи хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)-и минтақаҳои кӯҳистони ҷумҳурӣ ва рушди устувори истеҳсоли маҳсулот дар корхонаҳои саноатии кишвар низ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Калидвожаҳо: *таъминнокии аҳолии мамлакат ба маҳсулоти ватанӣ, таъмини корхонаҳои саноатӣ ба ашёи хом, рушди хоҷагиҳои деҳқонӣ, паст кардани сатҳи камбизоатӣ дар деҳот.*

СОСТОЯНИЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ФЕРМЕРСКИХ ХОЗЯЙСТВ И ЕГО РОЛЬ В РАЗВИТИИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО СЕКТОРА

В *статье представлена информация об обеспечении населения страны продукцией отечественного производства, обеспечении промышленных предприятий сырьем, теоретико-методических основах, принципах и целях и задачах повышения конкурентоспособности в сфере сельского хозяйства, особенно в деятельности фермерских хозяйств. в горных районах страны. Также обсуждались пути производства экологически чистой продукции фермерских хозяйств горных районов республики и устойчивого развития производства на промышленных предприятиях страны.*

Ключевые слова*: обеспеченность населения страны продукцией отечественного производства, снабжение промышленных предприятий сырьем, развитие сельского хозяйства, снижение уровня бедности на селе.*

THE STATE OF FARM ACTIVITIES AND ITS ROLE IN THE DEVELOPMENT OF THE AGRICULTURAL SECTOR

Abstract: *the article provides information on providing the population of the country with domestic products, providing industrial enterprises with raw materials, theoretical and methodological foundations, principles and goals and objectives of increasing competitiveness in the field of agriculture, especially in the activities of farms. in the mountainous regions of the country. Also discussed were the ways of producing environmentally friendly products of farms in the mountainous regions of the republic and the sustainable development of production at industrial enterprises of the country.*

Key words*: provision of the country's population with domestic products, supply of industrial enterprises with raw materials, development of agriculture, reduction of poverty in the countryside.*

Таъминоти аҳолии кишвар бо маводи озуқаворӣ аз сатҳи иҷрои талаботи мардум бо маводи хӯрока дар доираи истеҳсолоти дохилӣ муайян карда мешавад. Албатта дар ин ҷода маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ, ашёи хом ва озуқа, ки дар ҳудуди Тоҷикистон истеҳсол карда мешаванд, мадди назар гирифта шудааст. Таъминоти аҳолӣ бо маҳсулоти ватанӣ тавассути саноати хоҷагӣ ва қисми муҳими он–кишоварзӣ роҳандозӣ мегардад. Комплекси агросаноатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳаи муҳимтарин ба шумор рафта, он дар таъминоти мардум бо маҳсулоти тару тоза нақши ҳалкунанда дошта, дар баробари ин корхонаҳои ватаниро бо ашёи хоми хушсифат таъмин менамояд. Соҳаи кишоварзӣ дар навбати худ ду соҳаи алоқамандро дар бар мегирад: растанипарварӣ ва чорводорӣ ва дар ин замина коркарди аввалияи

маҳсулоти бахши чорводорӣ ва растанипарварӣ низ ба ҳамин соҳа тааллуқ доранд [6, с.5].

Хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) – субъекти хоҷагидории мустақилест, ки фаъолияти худро бе таъсири шахси ҳуқуқӣ амалӣ гардонида, ба меҳнати шахсии як нафар ё аъзои як оила, шахсони дигар, ки маҳсулоти кишоварзиро якҷоя истеҳсол мекунад асос ёфта, заминаи онро қитъаи замин ва амволи дигари ба аъзои хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) таалуқ дошта ташкил медиҳад.

Дар аксари моликиятдории ҷаҳон хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ҳамчун низоми мукаммал, дорои самаранокии баланд ва устувор таъмин намудани аҳолӣ бо озуқаворӣ шинохта шудааст.

Аз рушди соҳаи кишоварзӣ сатҳи зиндагии мардум хусусан аҳолии куҳистон беҳбудӣ пайдо менамояд. Масалан: ҳаҷм ва сифати хуби озуқаворӣ, даромад ба сари аҳолӣ, таъминот ва хизматрасонии хуб, беҳбудии вазъи иҷтимоӣ ва ғайраҳо. Дар ҳамаи давру замон соҳаи кишоварзӣ дар рушди босуботи кишвар нақши муҳим дошта, барои роҳандозӣ гардидани нақшаҳои давлатӣ дар соҳаи иқтисодӣ заминаи мусоид фароҳам овардааст.

Соҳаи кишоварзӣ на танҳо соҳаи иқтисодӣ, балки омили ҷойгиршавии аҳолии кишвар дар манотиқи гуногун буда, дар ин замина фарҳанги маънавӣ, руҳияи миллӣ, хотираҳои таърихии халқ шакл мегиранд. Дар бахши кишоварзӣ ба монанди дигар соҳаҳои хоҷагии халқ қонуниятҳои муайяни иқтисодӣ амал гардида, ин қонуниятҳо дар асоси хусусиятҳои хоси соҳаи кишоварзӣ арзи ҳастӣ менамоянд.

Барои рушди ояндаи соҳаи кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳама шароит муҳайёст: замин, иқлими мусоид барои парвариши зироатҳои кишоварзӣ, захираҳои инсонӣ, дастгирии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ғайраҳо.

Маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза истеҳсолшавандаи дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)-и минтақаҳои кӯҳистони ҷумҳурӣ на танҳо кафолати рақобатпазирӣ, рушди устувори дохилии истеҳсолот ва иҷтимоиёт шуда метавонад, балки ба беҳтар шудани содироти маҳсулотҳои гуногуни соҳаи кишоварзӣ, таъмини корхонаҳои саноатии кишвар ба маҳсулоти ашёи хомӣ ватанӣ, баландшавии рақобатпазирии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бозорҳои ҷаҳонии аграрӣ ва паст кардани сатҳи камбизоатӣ таъсири мусбат расонида метавонад. Чуноне, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми имсолаи худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд намуданд барои расидан ба мақсадҳои гузошташуда дар самти рушди хоҷагиҳои деҳқонӣ ва таъсиси ҷойҳои корӣ ба масъалаи нигоҳдорӣ ва коркарди маҳсулоти кишоварзӣ диққати бештар дода шавад [1, с.11].

Яъне гуфтан мумкин аст, ки мо маҳз бо ҳамин роҳҳо метавонем ба ҳадафи чоруми Ҳукумати мамлакат яъне Саноатикунонии босуръати кишвар расем.

Дар натиҷаи ислоҳот дар соҳаи кишоварзии мамлакат таркиби ширкаткунандагони бозори соҳаи кишоварзӣ ҳам аз ҷиҳати миқдор ва ҳам

аз ҷиҳати сифат дигаргун шуд. Бояд қайд намоем, ки соҳаи кишоварзӣ яке аз соҳаҳои мурраккаб дар иқтисодиёт ба ҳисоб меравад, навъҳои корхонаҳои ин бахш гуногун буда, онҳо аз рӯи аломатҳои рақобатпазирӣ вобаста ба шакли моликият, шакли ташкилии ҳуқуқӣ, навъи хоҷагидорӣ, андоза ва сатҳи моликият фарқ доранд.

Дар 27 соли соҳибистиқлолӣ 190 ҳазор гектар заминҳои корам аз гардиши кишоварзӣ бароварда шуда, майдони заминҳои наздиҳавлигӣ дар кишвар 135 ҳазор гектар, аз ҷумла аз ҳисоби заминҳои обӣ 52 ҳазор гектар зиёд шудааст. Яъне ба як миллиону 400 ҳазор оила барои бунёди манзилҳои истиқоматӣ замин тақсим карда дода шудааст ва ба ҳисоби миёна беш аз 7 миллион нафар сокинони кишвар шароити манзилиашонро беҳтар кардаанд [1, с.11].

Аз рӯйи натиҷаҳои пешакии ҷамъбасти маълумот оид ба кишти зироатҳои тирамоҳӣ ва баҳорӣ барои ҳосили соли 2020, замини кишти зироатҳо дар ҳамаи бахшҳои хоҷагидорӣ 826582 гектарро ташкил дод. Аз замини умумии кишти зироатҳо 374962 гектар ё 45,4 фоизро зироатҳои ғалладона, 214559 гектар ё 25,9 фоизро зироатҳои техникӣ, аз ҷумла 185817 гектар пахта, 50302 гектар ё 6,1 фоизро картошка, 68400 гектар ё 8,3 фоизро сабзавот, аз ҷумла пиёз 22557 гектар, 19927 гектар ё 2,4 фоизро зироатҳои полизӣ ва 98432 гектар ё 11,9 фоизро зироати хӯроки чорво ташкил медиҳад [8, с.271-273].

Аз рушди соҳаи кишоварзӣ сатҳи зиндагии мардум беҳбудӣ пайдо менамояд: ҳаҷм ва сифати хуби озуқаворӣ, даромад ба сари аҳолӣ, таъминот ва хизматрасонии хуб, беҳбудии вазъи иҷтимоӣ ва монанди инҳо. Дар ҳамаи давру замон соҳаи кишоварзӣ дар рушди босуботи кишвар нақши муҳим дошта, барои роҳандозӣ гардидани нақшаҳои давлатӣ дар соҳаи иқтисодӣ заминаи мусоид фароҳам овардааст [3, с.3-9].

Чуноне, ки Ассозгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвот миллат, Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми хеш ба Маҷлиси олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд намуда, Ҳукумати кишварро вазифадор намуд, ки бо дарназардошти талаботи воқеии аҳолии мамлакат ба маводи озуқа ва дастрасии сокинон ба ғизои хушсифат барномаи нави давлатии амнияти озуқавориро таҳия ва татбиқ созад. Истифодаи самараноки обу замин ва зиёд кардани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ бе ворид намудани технологияи нав ва риояи қоидаҳои муосири агротехникии парвариши зироатҳо ғайриимкон мебошад.

Нишондиҳандаҳои истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ба ҳар сари аҳолӣ низ бо роҳҳои рушди хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)-и минтақаҳои кӯҳистони Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз нишондиҳандаҳои муҳим барои муайян намудани сатҳи бехатарии озуқаворӣ ба шумор меравад. Истифодаи нишондиҳандаҳои истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ба сари аҳолӣ барои якчанд сол имконият медиҳад, ки аз рӯи он тамоюли тағйироти мавҷудияти умумӣ, воридот, содирот, инчунин мавҷудияти озуқаворӣ барои истеъмоли аҳолӣ баҳо дода шавад.

Дар панҷ соли охир беш аз 10 ҳазор техникаву таҷҳизоти кишоварзӣ ба маблағи 570 миллион сомонӣ ворид карда, барои ин дар ҳаҷми беш аз 200 миллион сомонӣ имтиёзҳо татбиқ гардидаанд [2, с. 25].

Рушди соҳаи кишоварзӣ барои муваффақ шудан дар роҳи раҳо намудани аҳолии минтақаҳои кӯҳистон аз камбизоатӣ ва таъмини онҳо бо маҳсулоти баландсифат дар ин замина таъмини бехатарии озуқавории кишвар дар сатҳи ҷаҳон муҳим дониста мешавад. Соҳаи озуқаворӣ ва кишоварзӣ дар мамлакатҳои дунё ба хатару монеаҳои гуногун, аз ҷумла ҷунбиши демографӣ, тағйирёбии иқлим, маҳдудияти захираҳои табиӣ рӯ ба рӯ гаштааст. Дар вазъи бавуҷудомада тавассути васеъсозии заминҳои кишт, сермаҳсулгардонии заминҳои кишоварзӣ (обёрӣ, оҳакандозии заминҳо, таъмин намудан бо нуриҳои минералӣ ва ғайра), истифодаи методу усулҳои инноватсионӣ, ҳифзи табиат, омӯзиш ва татбиқи сохтори иқтисодиёти кишварҳои тараққикарда, қабул ва татбиқи стратегияҳои рушди мамлакат ва гузаронидани чораҳо оиди ислоҳоти аграрӣ таъмини минбаъдаи бехатарии озуқавории мамлакат мусоидат менамояд.

Муносибатҳои иқтисодии байни субъектони истеҳсолоти кишоварзӣ хусусиятҳои худро доранд, ки онҳоро аз муносибатҳои иқтисодии соҳаҳои дигари хоҷагии халқ фарқ мекунанд. Ин дар натиҷа, хусусияти аломатҳои рақобатпазирии субъектони соҳаро низ муайян менамояд.

Дар умум ҳамаи ширкаткунандагони системаи заминистифодабариро ба чор гурӯҳ тақсим кардан мумкин аст: давлат дар симои мақомоти ҳокимияти сатҳҳои гуногун; моликони замин; соҳибкорон-иҷоракороне, ки дар асоси қонунҳои бозорӣ ба истеҳсоли маҳсулот машғуланд, истеҳсолоти кооперативӣ ё фермерӣ ва кормандони кирояи хоҷагиҳои кишоварзӣ. Ҳама ширкаткунандагон манфиатҳои гуногун доранд, бинобар ҳамин аломатҳои рақобатпазирӣ ҳам барояшон гуногун мебошанд. Масалан, барои молики замин - иҷорадеҳ истеҳсолоте рақобатпазир хоҳад буд, ки дар шакли рента самара медиҳад; барои соҳибкори иҷорагир рақобатпазирӣ маънои имконияти фоидаи бештарро аз фаъолияти худ дорад, корманди кироя, монанди корманди кооператив истеҳсолотеро рақобатпазир хоҳад ҳисобид, ки он дар шакли музди меҳнат даромад медиҳад.

Тавре ки мебинем, манфиатҳои иқтисодӣ ва аломатҳои бар онҳо асосёфтаи рақобатпазирӣ на танҳо гуногун, балки аксаран ихтилофнок ҳастанд: муносибатҳои рақобатии фароҳамшуда метавонанд ба як субъект даромаду ба дигараш зарар оваранд, ва ин дар мисоли муносибатҳои вобаста ба рента аёнтар зоҳир мешавад. Ихтилофи субъектони рақобаткунанда боиси коҳишёбии рақобатпазирии кишоварзӣ ва тамоми корхонаҳои кишоварзӣ мегардад, масалан, тавассути коҳиши истифодаи босамари заминҳои кишти арзишманд, қиматшавии маҳсулоти кишоварзӣ аз сабаби ба хароҷот ҳамроҳ шудани пардохтҳои рента, интенсификатсияи барзиёди истеҳсол ё гузариш ба системаи якзироатӣ барои ба даст овардани фоида ва ҳоказо.

Вазъияти дар соҳаи аграрии Ҷумҳурии Тоҷикистон баамаломадаро чун буҳрони амиқи аграрӣ арзёбӣ кардан мумкин аст. Масалан иқтисодчӣ

И.Б.Загайтов қайд мекунад: “Тибқи таснифоти маъмул, ин буҳронро ба қатори буҳронҳои трансформатсионӣ мансуб донистан лозим аст, яъне бӯҳроне, ки аз сабаби бозсозии системаи муносибатҳои дохилидавлатӣ дар самти дастгирии гурӯҳу қишрҳои ҷомеа, ки фаъолияташон ба гирифтани даромади рента ва дигар даромадҳои муфт ва фоидаи хусусӣ (яъне ғайрикооперативӣ ва ғайридавлатӣ) равона шудааст, ба миён омадааст” [10, с. 224].

Ҳангоми гузаштан ба баррасии масъалаҳои рақобатпазирии маҳсулоти кишоварзӣ бояд қайд намоем, ки алҳол ҷузъҳои таркибии истеҳсолоти хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) дар минтақаҳои кӯҳистони ҷумҳӯрӣ кам омӯхта шудаанд. Аммо таҳлилҳои оянда оид ба ин масъала имкон медиҳанд, ки маводҳои заруриро ҷамъбаст намуда, дар натиҷа таснифоти рақобатпазирии хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) –ии кишвар дар таҳия пешниҳод карда шаванд. Таснифоти мазкур барои омӯзиши мантиқии хусусиятҳои ташкилдиҳӣ ва арзёбии рақобатпазирии хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) дар минтақаҳои кӯҳистони ҷумҳӯрӣ ёрӣ мерасонад.

Ба ақидаи С.В.Генералова чор зинаи рақобатпазирии кишоварзиро ҷудо кардан мумкин аст, ки зинаи якум рақобати маҳсулоти кишоварзӣ, зинаи дуюм рақобатпазирии корхона, зинаи сеюм рақобатпазирии тамоми комплекси агросаноатӣ ва зинаи чорум рақобатпазирии мамлакат мебошад [7, с. 18-21].

Ҳамин тавр, рақобатпазирии хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) минтақаҳои кӯҳистони ҷумҳурӣ мавҷудияти маҳсулоти рақобатпазири тавлиднамудаи истеҳсолкунандагони хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ва рақобатпазирии худи мамлакатро муайян менамояд.

Ба назари мо, омилҳои рақобатпазирии хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)-и ҷумҳурӣ ҳамон омилҳои сатҳи давлат мебошанд. Вале маҷмӯи бартариҳои рақобатии бисёре аз минтақаҳо гуногун буда, ба онҳо имкони самараноктар пеш бурдани истеҳсолоти кишоварзиро таъмин мекунанд. Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад, ба туфайли доштани заминҳои ҳосилхез ба соҳаи кишоварзии тараққикарда дохил мешавад.

Адабиёт:

1.Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии ҶТ аз 21.12.2021 [манбаи электронӣ]. *URL:* http: // www.president.tj.

2.Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии ҶТ аз 22.12.2017 [манбаи электронӣ]. *URL:* http: // www.president.tj.

3.Солиев А.А. Модернизация системы продовольственного обеспечения региона и ее кластеризации / А.А. Солиев, И.С. Фасихов, // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - 2012, №2/2.- С. 3-9.

4.Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31.08.2018, №451.

5.Солеҳзода, А.А. Ҷабҳаҳои стратегии таъмини бехатарии озуқаворӣ дар Тоҷикистон [Текст] / А.А.Солеҳзода, И.С. Фасеҳзода // Паёми Донишгоҳи

миллии Тоҷикистон, дар шумораи илмҳои иқтисодию иҷтимоӣ ва умумӣ. Душанбе, 2018. №3.- С. 3-8.

6.Фасихов И.С. Иқтисодиёти агросаноатӣ ва муносибатҳои бозорӣ. Воситаи таълимӣ /И.С.Фасихов.-Душанбе: ДМИТ, 2015.-304 с.

7.Генералова С.В. Факторы конкурентоспособности сельскохозяйственных предприятий / Е.Н.Курбанова, Н.А.Джамалодинова // Проблемы и перспективы развития сельского хозяйства России: материалы Всероссийской научно-практической конференции, 2008 г., С.18-21

8 Бехатарии озуқаворӣ ва камбизоатӣ №4, 2021 с.16

9.Ҳифзи муҳити зист дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (маҷмӯаи оморӣ), 2017, С.14

10. Загайтов И.Б. Актуальные вопросы теории планирования / И.Б. Загайтов. - Воронеж: ФГОУ ВПО ВГАУ, 2008. - 224 с.

АСОСҲОИ ИЛМИИ РУШД ВА ТАШАКУЛЁБИИ ТУРИЗМ ДАР ШАРОИТИ БОЗОР

Қурбонова Шаҳноза Бобишоевна - *омӯзгори ДДМИТ.*

Дар мақола моҳияти туризм, пайдоиш ва тамоюли рушди он, мафҳумҳои туризм, саноати сайёҳӣ, иқтисодиёти сайёҳӣ ва хусусиятҳои хоси фаъолияти туризм муайян шудааст.

Қайд карда мешавад, ки сайёҳи таърихи тулонӣ дошта ҳамчун падидаи иҷтимоию иқтисодӣ ва фарҳангӣ то ҳол таърифи ягона пайдо накардааст. Моҳияти сайёҳӣ ва мафҳумҳои асосии он дар соҳаҳои муайяни иқтисодиёт, сотсиология, фарҳангшиносӣ ва ҷуғрофия таҳия шудаанд. Иқтисодшиносон туризмро аз рӯи саҳми он дар рушди иқтисодии миллӣ, талабот ва пешниҳод, тавозуни пардохт, нишондиҳандаҳои молиявию иқтисодӣ ва шуғл баррасӣ карданд.

Калидвожаҳо: *Туризм, муносибатҳои байналхалқии иқтисодӣ, захираҳои туристӣ, объекти туризм, истироҳат, реакреатсия, экотуризм, сиёсати иқтисодӣ, таҷрибаи хоҷагидорӣ ва иқтисодиёти туризм.*

НАУЧНЫЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ И ОРГАНИЗАЦИИ ТУРИЗМА В УСЛОВИЯХ РЫНКА

В статье определяется экономическая сущность туризма, его зарождение и тенденции развития, концепции туризма, туристическая отрасль, экономика туризма и специфика ее деятельности.

Отмечается, что туризм с многолетней историей еще не нашли единого определения как социально-экономического и культурного явления. Сущность туризма и его основные концепции разрабатываются в определенных областях экономики, социологии, культурологии и географии. Экономисты рассматривали туризм с точки зрения его вклада в национальное экономическое развитие, спрос и предложение, платежный баланс, финансовые и экономические показатели и занятость.

Ключевые слова: *Туризм, международные экономические отношения, туристические ресурсы, туризм, рекреация, отдых, экотуризм, экономическая политика, хозяйственная практика и экономика туризма.*

SCIENTIFIC BASES OF DEVELOPMENT AND ORGANIZATION OF TOURISM IN MARKET CONDITIONS

The article defines the economic essence of tourism, its origin and development trends, the concept of tourism, the tourism industry, the economics of tourism and the specifics of its activities.

It is noted that tourism with a long history has not yet found a single definition as a socio-economic and cultural phenomenon. The essence of tourism and its basic concepts are developed in certain areas of economics, sociology, cultural studies and geography.

Economists have looked at tourism in terms of its contribution to national economic development, supply and demand, balance of payments, financial and economic performance, and employment.

Key words: *Tourism, international economic relations, tourism resources, tourism, recreation, recreation, ecotourism, economic policy, economic practice and economics of tourism.*

Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки яке аз кишварҳои дорои захираҳои бойи табиии ва сайёҳи мебошад масъалаҳои рушди соҳаи туризм барои илми иқтисодӣ ва таҷрибаи хоҷагидории кишвар проблемаи аввалиндараҷа ба шумор меравад.

Тоҷикистон, ки дорои захираҳои бойи табиӣ, ҷойгиршавӣ мусоиди ҷуғрофӣ, манзараҳои гуногуни табиӣ, олами наботот ва ҳайвонот, оромии ҷомеа барои сайёҳон давлати ҷаззоб ба ҳисоб меравад. Аз ин лиҳоз, масъалаҳои ташаккули механизми ташкилию идоракунии рушди бахши сайёҳӣ ҳамчун қувваи ҳаракатдиҳандаи фаъолияти хоҷагидории кишвар аҳамияти махсус пайдо карда сайёҳони дохиливу хориҷиро дар кишвар афзоиш медиҳад.

Моҳияти сайёҳӣ ва мафҳумҳои асосии он дар соҳаҳои муайяни иқтисодиёт, сотсиология, фарҳангшиносӣ ва ҷуғрофия таҳия шудаанд. Иқтисодшиносон туризмро аз рӯи саҳми он дар рушди иқтисодии миллӣ, талабот ва пешниҳод, тавозуни пардохт, нишондиҳандаҳои молиявию иқтисодӣ ва шуғл баррасӣ карданд.

Ҷомеашиносон ва фарҳангшиносон сайёҳиро аз нуқтаи назари тарзи рафтори туристӣ (фардҳо ва гурӯҳҳо), тарзи зиндагӣ, урфу одатҳо омӯхтанд. Ҷуғрофиён аз руи ҷанбаҳои фазоии сайёҳӣ, самти ҷараёни туристӣ ва пароканда шудани онҳо дар қаламравҳо, истифодаи захираҳо ва инчунин тағирёбии муҳит сайёҳиро арзёбӣ кардаанд[7,8].

Таърифҳои гуногуни сайёҳӣ дар сарчашмаҳои гуногуни илмӣ, ва таълимӣ пайдо кардан мумкин мебошад. Дар асоси омузиши маълумотҳои гуногуни илмиву оморӣ ба хулосае омадан мумкин аст, ки истилоҳи сайёҳӣ аз ҳама истилоҳоти гуногунҷабҳа мебошад.

Масалан олими австралиягӣ Нил Лайпер се равиши таърифи сайёҳиро "иқтисодӣ", "техникӣ" ва "куллӣ" дар солҳои 60-70-ум муқаррар кардааст[6,392]. Таърифҳои иқтисодии сайёҳӣ ба зуҳуроти туризм ҳамчун соҳа ва тиҷорат иакя мекард. Тарифҳои техникӣ бошад хусусиятҳои консептуалии туризмро барои мақсадҳои оморӣ, ҳуқуқӣ ва соҳавӣ барассӣ намуд ва таърифҳои куллӣ (яъне мураккаб) бошад туризмро дар маҷмӯъ ҳамаҷониба ва мунтазам баррасӣ мекунад.

Баъзе олимони иқтисодӣ ва коршиносон бо мақсади пешгирӣ кардани ихтилофҳо ва баҳсҳои илмӣ дар атрофи мафҳуми сайёҳӣ пешниҳод мекунанд, ки мафҳуми маҷмӯии саёҳат ва сайёҳӣ ҳамчун синоним истифода бурда шавад.

Олимони дигар бошанд сайёҳат ва интиқолро баробар мешуморанд ва таъкид мекунанд, ки фаъолияти сайёҳи ба ҳамлу нақл мансубият дорад. Олимони дигар бошад мафҳуми сайёҳатро ба маънои фароғат шарҳ медиҳанд ва таъкид мекунанд, ки сайёҳат мақсади фароғатро дорад ва тиҷорату тиҷорат таҳсилот бошад ба соҳаи сайёҳи вобастагӣ надорад.

Бори аввал таърифи расмии байналмилалии истилоҳи сайёҳӣ аз ҷониби Лигаи Миллатҳо соли 1937 пешниҳод шуда буд. Истилоҳи сайёҳӣ маънои онро дошт, ки сайёҳ ҳамчун шахсе, ки ба муддати 24 соат ё бештар аз он ба кишвари дигаре сафар мекунад[7,8]. Яке аз камбудиҳои чунин мафҳум ин сарфи назар кардани сайёҳии ватанӣ ба ҳисоб мерафт.

Чӣ тавре, ки аз маълумотҳои имруза бармеояд дар зери мафҳуми сайёҳон инчунин сайёҳии дохили кишвар низ дохил мешавад ва ин намуди сайёҳи низ дар рушди фаъолияти хоҷагидории кишвар саҳми муҳимро доро мебошад. Қайд кардан зарур аст, ки имруз бо рушди муносибатҳои хоҷагии ҷаҳонӣ мафҳуми сайёҳӣ ҳамчун ҷузъи низоми иқтисодиву иҷтимоӣ хеле васеъ гашт.

Дар тавсияҳо оид ба омори сайёҳӣ аз соли 1994, СММ се шакли туризмро яъне дохилӣ, байналмилалӣ ва транзитӣ, тасниф мекунад.

Дар асоси консепсияи яке аз олимони барҷастаи амрикоӣ Нил Лейпер, сайёҳиро як ҷузъи ҷуғрофӣ муайян кардан мумкин аст, ки ҷузъҳои он инҳоянд:

1) минтақае, ки афзоиши сайёҳонро ба вуҷуд меорад, 2) минтақаи транзитӣ, 3) минтақаи макони сайёҳӣ, яъне минтақае, ки сайёҳонро қабул мекунад.

Олими дигар И. Игнатьева, қайд мекунад, ки мафҳуми "туризм" -ро танҳо дар сурати таҳлили маҷмӯъи ҳамаи категорияҳои асосии илми туризм пурратар ошкор кардан мумкин мебошад. Ба ақидаи И.Игнатева туризм ҳамзамон як намуди фаъолият, як шакли истироҳат ва шохаи бахши иқтисоди миллӣ ва роҳи сарф кардани вақт барои фароғат, санъат, илм ва тиҷорат ва монанди инҳо ба ҳисоб меравад[3,22].

Мувофиқи қонунгузорӣ ҶТ туризм **ин** шуғле, ки низоми ташкили усулҳои гузаронидани истироҳатро бо мақсадҳои солимгардонӣ, шиносоӣ, зиёрат (ба истиснои ҳаҷ), тиҷоратӣ, варзишӣ, касбию хизматӣ ва дигар мақсадҳо тавассути саёҳат (тур) ва будубоши муваққатии берун аз ҳудуди ҷои истиқомати доимӣ ба роҳ мемонад[4].

Ба ақидаи мо туризм мафҳуми васеъро доро буда ҳамзамон вазифаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ, гуманитарӣ ва монанди инҳо вазифаҳоро иҷро карда барои рушду нумӯъи кишвар хизмат мерасонад. Туризмро ҳамчун сайёҳати муваққатии шаҳрвандон, шаҳрвандони хориҷӣ аз ҷои истиқомати доимӣ бо мақсадҳои мухталиф яъне касбӣ, тиҷоратӣ, варзишӣ, динӣ, барои беҳбудии саломатӣ, дониш ва ғайра мекучанд, тавсиф кардан мумкин мебошад.

Дар бораи ташаккулёбии туризм сухан ронда мафҳуми рекреатсияро сарфи назар кардан аз нуқтаи назари тадқиқоти мо нодуруст арзёбӣ

мегардад. Дар баъзе сарчашмаҳои илмӣ туризм ва рекреатсия ҳар хел маънидод карда мешавад.

Тавре аз луғати энсиклопедии русӣ бармеояд рекреатсия (истироҳат) аз калимаи истироҳати лотинӣ гирифта шуда маънояш барқароршавӣ, барқароркунии қувваҳои инсонии дар раванди меҳнат сарфшуда мебошад[8,85].

Олими дигар А.М. Сазыкин чунин мешуморад, ки рекреатсия туризм, экскурсия ва истироҳатро дар бар мегирад. Ин олим туризмро муҳимтарин ҷузъи фароғат меҳисобад[1,122].

Дар асоси таҳлилҳои назариявию таҷрибавӣ ба хулосае омадан мумкин аст, ки рекреатсия (истироҳат) ва туризм мафҳумҳои якранг нестанд, балки ҳамдигарро пурра ва такмил медиҳанд. Рекреатсия ҳамчун барқарорсозии саломатии инсон фаҳмида мешавад, ва онро дар ҷои истиқомати, ё атрофи шаҳр амалӣ кардан мумкин аст. Туризм бошад маънои аз ҷои истиқомати доимӣ ба минтақа ва ё кишвари дигар сафар карданро дорад. Барои аксарияти давлатҳои дунё рекреатсия як намуди маъмули фаъолияти туристи ба шумор меравад.

Мувофиқи методологияи таснифоти байналхалқӣ туризм ба чанд намуди ҷудо мешавад:

- туризми дохилӣ бо ҷалби сайёҳон дар дохили кишвари худ;
- туризми воридотӣ, сайёҳоне, ки резидентҳои ин ё он кишвар нестанд, яъне шаҳрвандони хориҷӣ;
- туризми содиротӣ, сафари одамонро аз як кишвар ба кишвари дигар. Чунин намуди туризм ғайрифаъол аст, зеро асъор аз кишвар содир карда мешавад.
- туризм дар дохили кишвар, аз ҷумла ҳам туризми дохилӣ ва ҳам туризми воридотӣ;
- туризми миллӣ, ки ҳам сайёҳии дохилӣ ва ҳам туризми хориҷиро фаро мегирад;
- туризми байналмилалӣ, ки аз туризми воридотӣ ва хориҷӣ иборат мебошад [5,16].

Чи тавре, ки маълум мегардад туризм бағайр аз доро будани мафҳуми васеъ боз ба намудҳои зиёд ҷудо мешавад. Барои баъзеҳо, туризм бо километри тайшуда ва сафарҳо ба ҷойҳои таърихӣ, барои дигарон сайёҳат ба кишвари хориҷӣ ва монанди инҳо фаҳмида мешавад. Албатта соҳаи туризм бисёрҷабҳа буда аз ин нуқтаи назар ақидаи ҳамаашон қобили қабул шуморида мешавад.

Туризм чи тавре, ки аз таҳлилҳо бармеояд на фақат омили рушди иқтисодёти кишвар, балкӣ шарти муҳими такмилдиҳандаи соҳаи фарҳанг, ҳифзи муҳити зист ва дигар соҳаҳои ҳаёти ҷамъияти арзёбӣ мегардад.

Имрӯз мо туризмро ҳамчун падидаи азими асри XX, ҳамчун яке аз падидаҳои дурахшони замони мо, ки воқеан ба тамоми соҳаҳои ҳаёти мо ворид шуда, ҷаҳон ва манзараи атрофро тағир медиҳад, дарк мекунем.

Туризм ба яке аз омилҳои муҳими иқтисод табдил ёфтааст, ва бинобар ин мо онро на танҳо сафар, сайёҳат ё таътил медонем. Ин мафҳум хеле васеътар аст ва маҷмӯи муносибатҳо ва ваҳдати робитаҳо ва падидаҳоеро, ки одамро дар сафар ҳамроҳӣ мекунанд, ифода мекунад.

Суръати баланди рушди туризм, ҳаҷми зиёди даромадҳои асъорӣ ба соҳаҳои гуногуни иқтисод фаъолона таъсир мерасонад, ки ин ба ташаккули индустрияи сайёҳии худ мусоидат мекунад. Туризм аз ҳисоби тақрибан 6% маҷмӯи маҳсулоти миллии ҷаҳон, 7%-и сармоягузории ҷаҳонӣ, ҳар ҷои кории 16-ум, 11% -и хароҷоти ҷаҳонии истеъмолотро ташкил медиҳад[2].

Қайд кардан зарур аст, ки имруз дар шароити паҳн шудани пандемия туризм низ мисли дигар соҳаҳои муҳими иқтисодӣ тамоюли пастшавиро пайдо кардааст. Дар ин бобат сухан дар бораи он меравад, ки дар шароити пасопандемия ва барқарор шудани муносибатиҳои тиҷоративу иқтисодӣ ба соҳаи сайёҳи таваҷҷуҳи шаҳрвандон боз зиёд мешавад. Имруз барои барқарор намудани муносибатҳои дуҷонибаву бисёрҷониба тамоюлоти ҷаҳони муосирро аз ҷумла махсусияти рушди туризм ба инобат гирифтан лозим меояд.

Махсусияти рушди туризм дар шароити кунунӣ ба объектҳои кашфнашудаи табии, ба экотуризм, агротуризм, шикор, куҳнавардӣ, туризми илмӣ ва монанди инҳо алоқамандӣ пайдо кардааст. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки 93% қаламравро куҳҳо ташкил менамоянд ҳамаи намудҳои зикргардидаи соҳаи туризм мавҷуд мебошад. Ин ба мо имконият медиҳад, ки мо соҳаи туризмро ба яке аз қувваи ҳаракатдиҳандаи рушди иқтисодиёти миллӣ табдил намоем.

Барои ҷалби сайёҳон захираҳои туристиро дар кишвар аз он нуқтаи назар рушд додан лозим меояд, ки дидани онҳо мақсади асосии сайёҳон мебошанд. Маҳз ташаккулёбӣ ва мукаммал намудани соҳаи сайёҳи нишондиҳандаҳои иқтисодии туризмро аз қабили шумораи туристон ва хизматрасонии туристӣ муайян карда мешавад.

Қайд кардан муҳим аст, ки назария ин маҷмӯаи мантиқии таҷриба ба ҳисоб меравад. Назарияи туризм низ дар ин ҷо истисно намебошад. Таълимоти туризм ва ташакулёбии назариявии он дар тӯли тамоми марҳилаҳои рушд ба вуҷуд омада шудааст. Туризм дар шароити кунунӣ ҳамчун падидаи нави иҷтимоиву иқтисодӣ арзёбмегардад. Сайёҳате, ки дар асрҳои пеш сурат гирифт дар давраи муосир сифатҳои навро касб карда дар таълимоти муосир маънои васеъро пайдо мекунад.

Рушди оммавии туризм аз пайдоиш ва барқароршавии муносибатҳои ҷамъиятии капиталистӣ дар Аврупои Ғарбӣ оғоз меёбад. Аз ин рӯ аксари мутахассисони илмӣ бар он ақидаанд, ки сайёҳии муосир бо сохтор, заминаи моддӣ, усулҳои кор дар заминаи рушди туризми асрҳои пеш ташаккул ёфтааст. Бинобар ин, назарияи туризм бояд ҳамчун як низоми илмии мантиқан ва падидаи нав дар муносибатҳои байналхалқӣ дарк ва омӯхта шавад.

Ташаккули назарияи туризм бо раванди табдили туризм ба омили нави ташаккулёбии фаъолияти хоҷагидории ҷаҳонӣ ниёз дорад. Дар ин

бобат дарк кардан зарур аст, ки ташаккулёбии назарияи туризм натиҷаи корҳои олимон мебошад, ки барои фаъолияти таҷрибавии соҳа заминаи устувор гузошт.

Ҳамин тариқ таҳлили рушди туризмро дар марҳилаҳои гуногуни тараққиёти ҷомеъаи ҷаҳон омухта қайд кардан зарур мешуморем, ки туризми муосир ба аниқ намудани мафҳуму моҳияти ягонаи туризм ба воситаи методҳои нави тадқиқотӣ, ҷамъоварии донишҳои нав оиди туризм, ки моҳияти мантиқии онро ифода мекунад ниёз дорад.

Адабиёт:

1. Игнатьева. И.Ф. Организация туристической деятельности. И.Ф.Игнатьева - СПб.: Питер, 2015.-- С.21-22
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи туризм. №824 ш. Душанбе. 03.09.1999.
3. Левченко К.К. Организационно-экономические аспекты развития въездного туризма и его влияние на экономику территории (на примере Краснодарского края). К.К. Левченко. диссер. к.э.н. 08.00.05.Сочи-2017. С.16
4. Leiper N. The Framework of Tourism; Towards a Definition of Tourism, Tourist, and the Tourist Industry // Annals of Tourism Research. Volume 6, № 4, 1979. pp. 392—395.
5. Писаревского Е.Л.Основы туризма : учебник / коллектив авторов ; под ред. Е.Л. Писаревского. — М. : Федеральное агентство по туризму, Москва 2014. с.8
6. Российский энциклопедический словарь. Т.2. – М., 2001. – С.85.
7. Содиков М.С. Современные тенденции и перспективы развития интеграционных связей стран ШОС. М.С. Содиков., М. Донаева. Финансово-экономический вестник. № 3(19) 2019. Стр.139
8. Темный Ю.В., Темная Л.Р. Экономика туризма. - М.: Финансы и статистика , Инфра- М, 2010. – С.24.

ДАСТГИРИИ ДАВЛАТӢ ДАР ТАШКИЛИ ЗАМИНАҲОИ МЕЪЁРИИ ҲУҚУҚӢ, МОҲИЯТ ВА ПРИНСИПҲОИ ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Расулов Рустам Сайолидинович –*унвонҷӯи кафедраи таҳлили иқтисодии ДДМИТ.*

Дар мақола асоснок карда шудааст, ки дар шароити кунунии иқтисодӣ бо мақсади баланд бардоштани қобилияти харидории шир аз ҷониби аҳолӣ роҳандозӣ намудани кӯмакхарҷиҳо мувофиқи мақсад мебошад. Дар мақола самтҳои асосииислоҳоти комплекси агросаноатӣ ва принсипҳои дастгирии давлатии соҳаи истеҳсоли маҳсулоти ширӣ муайян карда шуда пешниҳод гардидааст, ки барои расидан ба ҳадафҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти таъмини рушди босуботи иқтисоди миллӣ Барномаҳои давлатии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат хоҳад намуд.

Калидвожа: *Соҳаи кишоварзӣ, шир, маҳсулоти ширӣ, дастгирии давлатӣ, комплекси агросаноатӣ, рушди босубот, бозори шир, бехатарии озуқаворӣ.*

ГОСУДАРСТВЕННАЯ ПОДДЕРЖКА В ОРГАНИЗАЦИИ НОРМАЛЬНОЙ ПРАВОВОЙ БАЗА, СУЩНОСТИ И ПРИНЦИПОВ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В статье обосновано, что в современных экономических условиях для повышения покупательной способности населения молоко целесообразно запустить субсидирование. В статье определены и предложены основные направления реформирования агропромышленного комплекса и принципы государственной поддержки производства молочной продукции, которые будут способствовать достижению целей Правительства Республики Таджикистан в направлении обеспечения устойчивого развития национальной экономики.

***Ключевые слова**: аграрный сектор, молоко, молочные продукты, государственная поддержка, агропромышленный комплекс, устойчивое развитие, рынок молока, продовольственная безопасность.*

STATE SUPPORT IN THE ORGANIZATION OF THE NORMAL LEGAL BASE, ESSENCE AND PRINCIPLES OF BUSINESS ACTIVITIES IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

***Abstract:** the article substantiates that in the current economic conditions, it is advisable to start subsidizing milk to increase the purchasing power of the population. The article defines and proposes the main directions of reforming the agro-industrial complex and the principles of state support for the production of dairy products, which will contribute to the achievement of the goals of the Government of the Republic of Tajikistan in the direction of ensuring the sustainable development of the national economy.*

***Keywords**: agricultural sector, milk, dairy products, state support, agro-industrial complex, sustainable development, milk market, food security.*

Ҳавасмандкунии иқтисодӣ омили асосии пешрафт дар бахши иқтисодӣ, аз ҷумла кишоварзӣ, ба ҳисоб меравад. Зарурати тақвияти ҳавасмандкунии давлатӣ дар танзими бозори ширро ҳам хусусиятҳои соҳавӣ ва ҳам минтақавии бахши кишоварзии иқтисод талаб мекунанд. Бояд қайд намуд, ки хусусияти маҳсулоти ширӣ (ҳатто дар шакли коркардшуда он ба нигоҳдории дарозмуддат вобаста набуда, муҳлати муайяни фурӯш ё коркардро талаб мекунад) бидуни чораҳои дахлдори танзимкунандаи давлат роҳандозии нархҳои дорои хусусияти монополии коркардкунандагонро ба вуҷуд меорад. Ғайр аз ин, барои такмили соҳаи мазкур моро зарур аст, ки бозори шир ва маҳсулоти ширии худро рушд дода, манфиатҳои қишрҳои ақибмондаи иҷтимоӣ (асосан табақаҳои камдаромад) ва истеҳсолкунандагони шири ватаниро муҳофизат намоем.

Танзим ҳамчун таъсири бошууронаву назаррас ба объекти танзимшаванда тавассути усулҳои мустақим ё ғайримустақим амалӣ карда мешавад. Яъне, танзими бозори шир ва маҳсулоти ширӣ ҳамчун таъсир ба бозор тавассути эҷоди низом ва шароити фаъолияти иқтисодӣ (усулҳои ғайримустақим) фаҳмида мешавад, ки дар он объекти танзимшаванда бо мақсади роҳандозии манфиатҳои худ (пеш аз ҳама иқтисодӣ) роҳи мустақилонаи рушди иқтисодиро интихоб мекунад. Дар баробари таъсири ғайримустақим, танзими он таъсири мустақимро низ пешбинӣ мекунад,

яъне давлат метавонад нархҳо, ҳиссаҳои истеҳсолиро муқаррар намуда, бо ин роҳ ба рушди шароити кунунии иқтисодӣ таъсири мусбат расонад.

Чуноне, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд намуданд мо бояд ба рушди бахши хусусӣ таваҷҷуҳи аввалиндараҷа зоҳир карда, заминаи ягонаи ҳуқуқиро барои ҳамаи иштирокчиёни фаъолияти иқтисодӣ, сарфи назар аз шакли моликияти онҳо, муҳайё созем.

Ҷиҳати ҳимояву дастгирии фаъолияти соҳибкорӣ ва ҷалби сармоя аз ҷониби Ҳукумати кишвар дар се соли охир дар соҳаҳои саноати сабук, кишоварзӣ, дорусозӣ, парандапарварӣ, чорводорӣ, сайёҳӣ ва дигар бахшҳои афзалиятнок иловатан 30 намуди имтиёзу сабукиҳо ҷорӣ карда шуданд [1., с.3].

Ба ақидаи олими рус В.В. Добринин танзими давлатӣ фарогири «... низоми фишангҳо ва ҳавасмандгардонии иқтисодӣ мебошад, ки тавассути он давлат ба рушди иқтисодӣ таъсир мерасонад. Барои идоракунии равандҳои дар ҷомеа рухдода институтҳои давлатиро ба вуҷуд меорад, ки фаъолияти бонизоми онҳо нигоҳ доштани тавозуни дурусти механизмҳои бозор ва вазифаҳои иқтисодии давлатро фаро мегирад» [4., с.402].

Чуноне, ки Солеҳзода А.А. ва Фасеҳзода И.С. қайд намудаанд бо мақсади расидан ба ҳадафҳои умумимиллӣ ва дастрасии аҳолӣ ба ғизо, кам кардани сатҳи камбизоатӣ ва рушди соҳаи кишоварзӣ Барномаи амнияти озуқаворӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2015 таҳия ва татбиқ карда шудааст, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2-юми феврали соли 2009, №72 тасдиқ гардидааст.

Ин аввалин барномаи давлатӣ дар самти ислоҳоти соҳаи кишоварзӣ ва мутобиқ ба Стратегияи рушди миллӣ барои давраи то соли 2015 ва Стратегияи паст кардани сатҳи камбизоатӣ барои солҳои 2007-2009 ба ҳисоб меравад [6., с.3].

Таҷрибаи кишварҳои пешрафтаи истеҳсолкунандаи шир нишон медиҳад, ки таҳия ва татбиқи стратегияи дақиқ ва дарозмуддат дар истеҳсоли шир муҳим ва зарур буда, бидуни чунин стратегия механизмҳои танзим ва қонунгузории он, фаъолияти муътадил ва рушди истеҳсол ва бозори шир ғайриимкон мебошад. Аз ин рӯ, стратегияи умумии танзими давлатии истеҳсоли шир дар кишвари мо муҳим арзёбӣ гардида, дар роҳандозии онҳо мадди назар гирифтани омилҳои зерин муҳим мебошад:

• вазъи иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва сиёсии минтақа;

• дараҷаи рушди дастгирии ҳуқуқии муносибатҳои бозорӣ ва институтҳои давлатӣ;

• мавҷудияти минтақаҳои ашёи хом (имкониятҳои истеҳсолӣ бо дарназардошти шароити табиӣ ва иқлимӣ дар заминаи минтақаҳо);

• мавҷудияти муҳити рақобат дар бозори шир, шумораи таъминкунандагон, нархҳо ва дараҷаи пур шудани бозор бо маҳсулоти воридотии ширӣ;

• нархҳо барои хизматрасонии нақлиётӣ, ашёи хом, тарифҳо барои интиқолдиҳандагони қувваи барқ;

• дараҷаи рушди соҳаҳои мошинсозӣ, ки барои истеҳсолкунандагон ва корхонаҳои саноати шир технологияҳои муосир истеҳсол мекунанд;

• сиёсати муҳофизатӣ нисбати истеҳсолкунандагони ватанӣ, яъне ҳиссаҳои воридот, тарифҳои гумрукӣ барои воридот ва ғайра;

• сиёсати андоз, молия, қарз ва сармоягузорӣ;

• дараҷаи огоҳии субъектҳо дар бораи вазъи амалкунандаи бозори шир ва маҳсулоти ширӣ;

• талаботи самараноки қисми зиёди аҳолӣ.

Дар шароити иқтисоди бозоргонӣ ҳар як минтақа, соҳа ва корхона танҳо ба ҳалли мушкилоти худ кӯшиш ба харҷ дода, дар ин маврид онҳо аксаран вазъи умумии кишвар ё минтақаро камтар ба инобат мегиранд. Байни ҳамаи иштирокчиёни бозор рақобат мавҷуд буда, миёни онҳо ва давлат ихтилоф вуҷуд дорад. Иқтисоди миллӣ чун танзимкунандаи асосии муносибатҳои иқтисодӣ бисёрзина ва сервазифа мебошад. Дар муҳити иқтисоди миллӣ соҳаҳо ва корхонаҳои гуногун хусусиятҳои хос касб намуда, дар ин раванд танҳо ба механизми бозор такя намудан ба манфиати кор мебошад, ки он ҳадафи умумии истеъмолкунандагонро ба вуҷуд меорад. Аз ин рӯ, барои ҳампайвандии фаъолияти соҳаҳо ва корхонаҳо, самти фаъолияти онҳо дар ҷараёни асосии рушди иқтисоди миллӣ танзими давлатӣ зарур аст.

Мақомоти давлатии ҷумҳурӣ барои рушди иқтисодии кишвар масъуланд. Мақомоти маҳаллӣ барои фаъолият ва рушди минтақаи муайяни худ мувазваф мебошанд. Корхонаҳое, ки дар ин минтақа ҷойгиранд, мушкилоти мавҷудаи худ ва ноил шудан ба ҳадафҳои дарпешгузошташуда, инчунин масъалаҳои дорои аҳамияти маҳаллиро мустақиман ё ғайримустақим ҳал мекунанд, мақомоти маҳаллӣ манфиатдоранд, ки самтҳои фаъолияти корхонаҳои барои минтақа заруриро бо дарназардошти хусусиятҳои рушди иҷтимоию иқтисодии он интихоб кунанд.

Дар асоси таҳлили вазъи кунунии бозори шир ва маҳсулоти ширӣ дар вилояти Хатлон, омӯхтани шаклҳо ва усулҳои танзими давлатӣ ва дастгирии иқтисодӣ, асосҳои назариявӣ оид ба мушкилоти фаъолият ва танзими ин бозор метавон хулосабарорӣ намуд, ки танзими давлатӣ ва дастгирии иқтисодии маҳсулоти ширӣ, бозори шир дар минтақаи омӯхташуда бояд бо дарназардошти омилҳои зерин амалӣ шавад:

– махсусгардонии минтақа ба истеҳсоли саноати кӯҳӣ, ҳиссаи баланди соҳаҳои камташаккулёфта: кишоварзӣ, саноати сабук ва хӯрокворӣ;

- шароити душвори табиӣ ва иқлимӣ, ки арзиши ширро зиёд мекунанд ва дар истеҳсоли он хавфҳо ба вуҷуд меоянд;

– бартарии истеҳсоли шир дар бозорҳои омӯхташуда;

– набудани миёнаравҳо дар соҳаи ҳамкории истеҳсолкунандагони шири кишоварзӣ ва истеъмолкунандагони маҳсулоти онҳо;

– аҳамияти иҷтимоии бозори шир ва маҳсулоти ширӣ аз нуқтаи назари истеъмолкунанда ва истеҳсолкунандагон [5., с.17].

Ҳангоми танзими бозор истифодаи усулҳои омехта мувофиқи мақсад аст. Фишангҳои асосии танзими давлатӣ буҷа, нархгузорӣ, қарз, сиёсати андоз ва ҳимояи истеҳсолкунандагони деҳот мебошанд.

Бо дастгирии ҳама шаклҳои фаъолияти иқтисодӣ дар минтақа, мақомоти маҳаллӣ то андозае вазъи мураккаби иҷтимоиро дар деҳот бартараф мекунанд. Барои аксарияти сокинони деҳот тавассути замини наздиҳавлгии худ қонеъ кардани ниёзҳои шахсӣ ба ғизо, аз ҷумла шир, вазифаи муҳим ва аввалиндараҷа мебошад. Аммо, рушди истеҳсолоти молӣ дар ин ҷода низ аҳамияти хоса дошта, он имкон медиҳад, ки то андозае мушкилоти даромади як оилаи деҳот ҳали худро ёбад. Афзоиши маҳсулоти ширӣ дар бозор масъулияти хоҷагиҳои деҳқониро дар такмили иқтидорҳои истеҳсолии корхонаҳои коркарди шир ба таври назаррас афзун намуда, ин омил дар навбати худ ба ташкили ҷойҳои нави корӣ дар марказҳои вилоят ва деҳот, афзоиши манбаи андоз ва дигар омилҳои фоидаовар замина ба вуҷуд меорад.

Чуноне, ки н.и.и., дотсент Фасеҳзода И.С. қайд намудааст бо вуҷуди он ки дар як қатор минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши асосиро дар истеҳсоли шир корхонаҳои кишоварзӣ бозӣ хоҳанд кард, хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) дар тақсимоти қувваи корӣ нақши босазоро касб накардаанд [3., с.111-112].

Онҳо вазифаҳои хоси худро на танҳо барои худтаъминкунии оилаҳо дар деҳот иҷро мекунанд, балки роҳандозӣ намудани икдомҳои самарабахши иқтисодӣ саҳм мегиранд. Аз ин рӯ, дар марҳилаи кунунӣ, дар шароити маблағгузории нокифояи соҳаи кишоварзӣ, ба андешаи мо, бояд чунин тақсимоти маблағҳои буҷетиро ташкил кард, ки ба афзоиши бозорёбии шир дар хонаводаҳои хусусии аҳолӣ ва афзоиши истеҳсоли шир дар корхонаҳои коллективии кишоварзӣ мусоидат кунанд.

Дар ин асос беҳтар намудани сифати шири фурӯшӣ додани кӯмакхарҷӣ барои истеҳсоли шири навъи якум ва дуввум ба мақсад мувофиқ аст. Чунин раванди муташаккилона на танҳо ба ҳавасмандгардонии беҳсозии сифати шири фурӯшӣ ва сарфаи маблағҳои буҷа, балки ба зарурати таъминоти ашёи хоми баландсифати шир барои саноати шир вобастагӣ дорад.

Таъсири назарраси ин ҳавасмандкуниҳо дар он амалӣ мегардад, ки мутахассисони соҳа дар раванди истеҳсолии корхонаҳои кишоварзӣ ва муайян кардани роҳҳо ва усулҳои мушаххаси коҳиш додани хароҷот кӯмаки бевосита расонанд. Масалан, хангоми ба чорводорон фаҳмонда додани роҳҳои кам кардани хароҷот ва талафи хӯроки чорво, сарфаи қувваи барқ ва ғайра роҳандозии ин иқдом саривақтӣ ва самарабахш мебошад. Ҳамаи коргарон бояд возеҳ дарк кунанд, ки самти стратегии коҳиш додани таносуби хароҷоти моддӣ баланд бардоштани маҳсулнокии модагов дар заминаи интенсификацияи истеҳсолот мебошад.

Умуман пешниҳод менамоям, ки дар баробари низоми самараноки ҳавасмандгардонӣ фаъолияти самарабахши роҳбарони хоҷагиҳо ҳаҷм ва самаранокии истеҳсоли ширро дар корхонаҳои кишоварзӣ зиёд мекунад. Тафовути нархҳо бошад вобаста ба сифат, ҳаҷми хароҷоти нақлиёт, шароити истеҳсолот, маҳдудиятҳои маъмурӣ, имтиёзҳо, хусусиятҳои фурӯшу истеъмол ва дигар омилҳои объективии нархгузорӣ барои субъектҳои бозори минтақавии шир ва мақомоти танзимкунандаи давлатӣ маълумоти муҳим ба ҳисоб меравfamiliar. Омӯзиши ин маълумот метавонад барои қабули қарорҳои объективӣ ва муассир дар самти муносибатҳои истеҳсолӣ ва фаъолияти мақомоти давлатӣ кумак кунад. Дар шароити ислоҳолоти иқтисодӣ, пеш аз ҳама, бояд он истеҳсолкунандагоне дастгирӣ карда шаванд, ки дар таъминоти бозор бо маҳсулоти ширӣ саҳмгузоранд ва ҳама намудҳои захираҳоро оқилона истифода мебаранд.

Дар маҷмӯъ, низоми танзими давлатии истеҳсоли шир ва бозори шир, инчунин маҳсулоти ширӣ дар минтақа бояд маҷмӯи ягонаи тадбирҳо аз фишангҳои нарх, амалиётҳои молиявӣ, қарзӣ, иҷтимоӣ, андозбандӣ иборат бошад, ки он ба рушди тамоми соҳаҳо ва зеркомплекси шир равона карда шудаанд.

Адабиёт:

1.Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии ҶТ аз 26.12.2019.

2.Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии ҶТ аз 22.12.2017.

3.Фасеҳзода И.С. Ҷанбаъҳои назаривӣ-методологии рушди хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)-и минтақаҳои кӯҳистони Ҷумҳурии Тоҷикистон // И.С.Фасеҳзода, С.Н.Ҳакимов / Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, дар шумораи илмҳои иқтисодию иҷтимоӣ ва ҷамъиятӣ, Душанбе– 2019, №8, С. 111-119, УДК 63:31 (575.3), ISSN 2413-5151

4.Добрынин В.А. Актуальные проблемы экономики и АПК. М.: Издательство МСХА, 1996.-402с.

5. Омори солонаи вилояти Хатлон дар солҳои 2014-2019, Хатлон 2020, 183 саҳ.

6.Солеҳзода, А.А. Ҷабҳаҳои стратегии таъмини бехатарии озуқаворӣ дар Тоҷикистон [Текст] / А.А.Солеҳзода, И.С. Фасеҳзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, дар шумораи илмҳои иқтисодию иҷтимоӣ ва умумӣ. Душанбе, 2018. №3.- С. 3-8.

ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТИИ ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРИИ ХУРДУ МИЁНА ВА НАҚШИ ДАР РУШДИ ИҶТИМОӢ ИҚТИСОДИИ МИНТАҚА

(дар мисоли рушди ҷамоатҳои шаҳрак ва деҳот)

Сайдалиев Хуршед Амирхонович, - *доктори фалсафа (PhD) дар иқтисодиёт, дотсент, ходими пешбари илмӣ-дотсенти Пажуҳишгоҳи идоракунии давлатӣ ва хизмати давлатии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.*

Мирзоев Фаёзиддин Салоҳиддинович, - *магистранти ихтисоси 1-260101-идоракунии давлатии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.*

Дар мақола қайд карда шудааст, ки фаъолияти соҳибкорӣ яке аз намудҳои фаъолияти иқтисодӣ, хоҷагидорӣ буда, ба таввакал асос ёфтааст ва барои мунтазам ба даст овардани фоида равона карда шудааст. Фаъолияти тиҷоратӣ ҳамчун намуди фаъолияти соҳибкорӣ, хоҷагидорӣ, иқтисодӣ ва савдо, муомилоти мол алоқаманд мебошад. Муаяйн карда шудааст, ки соҳибкорӣ дар ҳаёти ҳозираи иқтисодию иҷтимоӣ ҳақиқатан зуҳуроти беназир, мустақил, бисёрҷабҳа ва комплексӣ мебошад. Асоси онро фаъолияти эҷодкории инсон дар соҳаи иқтисод оиди кашфи имкониятҳои нави манбаи ба даст даровардани фоида ташкил медиҳад. Моҳияти онро дарки махсуси чунин имкониятҳо, пешбини карда тавонистани натиҷаи фаъолият ва тасаввур карда тавонистани тарзи ноил шудан ба он ташкил медиҳад.

Калидвожаҳо: *соҳибкорӣ, иқтисоди миллӣ, кишоварзӣ, рушди мунтазам, сиёсати давлатӣ, хоҷагии деҳқонӣ.*

ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ МАЛОГО И СРЕДНЕГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА И РОЛЬ В СОЦИАЛЬНОМ РАЗВИТИИ РЕГИОНА

(на примере развития городских и сельских сообществ)

В статье отмечается, что предпринимательская деятельность является одним из видов экономической, хозяйственной деятельности, основанной на риске и направленной на получение регулярной прибыли. Коммерческая деятельность как вид предпринимательской, хозяйственной, хозяйственной и торговой деятельности связана с оборотом товаров. Определено, что предпринимательство в современной экономической и социальной жизни представляет собой уникальное, самостоятельное, многогранное и сложное явление. Его основу составляет творческая деятельность человека в сфере экономики с целью открытия новых возможностей как источника получения прибыли. Суть его заключается в особом понимании таких возможностей, в умении предвидеть результат деятельности и в умении представлять, как его достичь.

Ключевые слова: *предпринимательство, народное хозяйство, сельское хозяйство, планомерное развитие, государственная политика, сельское хозяйство.*

STATE MANAGEMENT OF SMALL AND MEDIUM ENTERPRISES AND THE ROLE IN SOCIAL DEVELOPMENT OF THE REGION

(on the example of the development of urban and rural communities)

Abstract: *the article notes that entrepreneurial activity is one of the types of economic, economic activity based on risk and aimed at obtaining regular profits. Commercial activity as a type of entrepreneurial, economic, economic and trade activity is associated with the circulation of goods. It is determined that entrepreneurship in modern economic and social life is a unique, independent, multifaceted and complex phenomenon. It is based on the creative activity of a person in the field of the economy in order to open up new opportunities as a source of profit. Its essence lies in a special understanding of such opportunities, in the ability to foresee the result of activity and in the ability to imagine how to achieve it.*

Key words: *entrepreneurship, national economy, agriculture, planned development, state policy, agriculture.*

Соҳибкории хурду миёна қисми муҳими иқтисоди бозорӣ буда, бе фаъолияти он рушди мунтазам ва босуръати иқтисоди миллӣ, бахусус ҷамоатҳои шаҳрак ва деҳот имконнопазир мебошад. Соҳибкории хурду миёна аз бисёр ҷиҳат суръати рушди соҳаи кишоварзиро дар иқтисодиёт, сохт ва сифати маҷмӯи маҳсулоти миллиро муайян карда, яке аз муҳимтарин унсурҳои зерсохтори иқтисоди бозорӣ ба шумор меравад. Суръати баланди рушди соҳибкории хурду миёна муҳимтарин қисми таркибии модели муосири хоҷагии бозорӣ аст. Фаъолияти мазкур дар соҳаи кишоварзӣ барои дастгирии муҳити рақобатнок дар иқтисодиёт мусоидат карда, сохти нави иҷтимоиро дар ҷомеа ба вуҷуд меорад.

Соҳибкорон имрӯз намояндагони зуҳуроти нав дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд. Онҳо шахсоне мебошанд, ки бо сармояи худ ба хавф даст зада, дар эҳёи иқтисодиёти давлат саҳми арзанда мегузоранд. Соҳибкории хурду миёна дар соҳаи кишоварзӣ асоси иқтисодиёти мамлакат, минтақа, шаҳрак ва деҳотро ташкил менамояд. Маҳз соҳибкории истеҳсолӣ барои ташкили ҷойҳои нави корӣ, таҳия ва татбиқи технологияҳои нав мусоидат намуда, бо назардошти шароити маҳал ба соҳаҳое, ки барои корхонаҳои калон манфиатовар нест, ворид шуда, дар таъмини қисми даромади буҷет саҳми муносиб мегузорад.

Соҳибкории хурду миёна ин фаъолияте мебошад, ки дар шароити он соҳибкор бевосита бо иҷрои истеҳсоли маҳсулот, молу хизматҳо, ахборот, арзишҳои маънавӣ, ки минбаъд ба харидорон фурӯхта мешаванд, машғул аст. Аз нуқтаи назари хоҷаги халқӣ соҳибкории истеҳсолӣ намуди пешқадами соҳибкорӣ ба ҳисоб меравад, зеро дар он истеҳсоли маҳсулоти ба ҷамъият зарур ба амал бароварда мешавад. Ғайр аз ин соҳибкории истеҳсолӣ яке аз фаъолиятҳои таваккали баланддошта ба ҳисоб меравад. Ҳама намудҳои молу хизматҳо барои истеъмолкунандагони мушаххас (аҳолӣ, ташкилотҳои соҳибкорӣ, давлат) аз тарафи субъектони соҳибкории истеҳсолӣ истеҳсол карда мешаванд. [1. С-21]

Ба соҳибкории хурд фаъолияти навоварӣ, илмӣ-техникӣ, бевосита истеҳсоли молу хизматҳо, истеъмоли истеҳсолии он, инчунин фаъолияти ахборӣ дар ин соҳаҳо мансуб мешаванд. Аз ин рӯ, бобати рушди соҳибкории истеҳсолӣ марҳилаҳои гуногуни фаъолияти илмию амалӣ ва қобилияти ояндабинӣ мансуб аст.

Соҳибкории хурду миёна маҷмӯи корхонаҳои хурду миёнаи мустақил аст, ки ҳамчун субъектҳои бозор фаъолият менамояд. Онҳо ба ҳайати иттиҳодияҳои монополистӣ дохил нашуда, вале дар муносибатҳои хоҷагидорӣ бо онҳо дар вазъияти тобеӣ ва ё вобастагӣ қарор доранд. Шаклҳои асосии дастгирии соҳибкории истеҳсолӣ инҳоянд: паст намуди меъёри андозҳо, тарифҳо, кам кардани ҳаққи пардохт барои ашёи хом ва маводҳо, қувваи барқ ва об, иҷораи бино ва ё амвол.

Фаъолияти соҳибкорӣ дорои як қатор хусусиятҳои ба худ хос мебошад. Тағйироти хоҷагидориро тезонида, соҳибкорӣ дар нақши

«бедоркунанда» баромад карда, иқтисодиётро ба ҳолати нав мебарад. Маҳз дар фаъолияти соҳибкорӣ гардиши ҳаҷми асосии захираҳои миллӣ ташкил шуда, муҳити таъминкунандаи рушди иқтисодӣ мебошад. Омилҳое, ки аҳамияти калони иҷтимоӣ доштани соҳибкории хурд ва миёнаро инъикос менамоянд он аст, ки ин намуди фаъолият ба талабот ва манфиатҳои маҳаллӣ такя менамояд.

Сиёсати давлатӣ дар муносибат ба ин намуди фаъолият дар зери таъсири сахти вазъи макроиқтисодӣ, имкониятҳои буҷетӣ, ғояҳо ва ғайра қарор дорад. Бобати рушди соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ қабул ва мавриди татбиқ қарор гирифта шудааст. [7. С-45]

Мутобиқи санадҳои меъёрии қабулгардида дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ инҳо дохил шуда метавонанд:

- шахси воқеӣ, яъне шаҳрвандони Тоҷикистон, хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд;
- шахси ҳуқуқӣ - ташкилоти тиҷоратӣ ва ғайритиҷоратӣ, инчунин ташкилоти хориҷие, ки ба фаъолияти соҳибкорӣ машғуланд.

Ҳама гуна шаклҳои соҳибкории дар қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба фаъолияти соҳибкорӣ амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинигардида аз тарафи давлат эътироф карда ва иҷозат дода мешаванд. Фаъолияти соҳибкорӣ дар доираҳои муқаррарнамудаи қонунҳои амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо таври зайл амалӣ карда мешавад:

- бо истифодаи меҳнати кироя;
- бе истифодаи меҳнати кироя;
- бо таъсиси шахси ҳуқуқӣ;
- бе таъсиси шахси ҳуқуқӣ. [3]

Фаъолияти соҳибкорӣ метавонад дар шаклҳои зерин амалӣ шавад:

- соҳибкории инфиродӣ - фаъолияти мустақилонаи шахси воқеие мебошад, ки бе таъсиси шахси ҳуқуқӣ аз номи худ ва таваккалона бо масъулияти амволии худ, барои гирифтани фоида (даромад) равона карда шудааст;
- соҳибкории шахси ҳуқуқӣ - фаъолияти мустақили ба таваккали худ амалишавандаи ташкилотест, ки барои мунтазам ба даст даровардани фоида аз истифодаи молу мулк, фурӯши мол, истеҳсол, иҷрои кор ё хизматрасонӣ равона карда шудааст.

Ҳамаи субъектҳо дар амалӣ намудани фаъолияти соҳибкорӣ ҳуқуқи баробар доранд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияти соҳибкорӣ ба намудҳои зерин тақсим мешавад:

- соҳибкории хурд
- соҳибкории миёна
- соҳибкории калон.

Ба субъектҳои соҳибкории хурду миёна соҳибкорони инфиродӣ ва шахсони ҳуқуқие, ки ба фаъолиятҳои зерин машғул мебошанд, дохил карда намешаванд:

- истеҳсоли молҳои зераксизӣ;

- таҳвили алюминийи аввалия;

- фаъолият дар соҳаи истифодабарии қаъри замин;

- фаъолияти бонкӣ (ё барои машғул шудан бо намудҳои алоҳидаи амалиёти бонкӣ) ва суғуртавӣ;

- фаъолияти вобаста ба идоракунии фондҳои сармоягузорӣ;

- фаъолияти касбӣ дар бозори коғазҳои қиматнок. [3]

Яке аз шаклҳои соҳибкории хурд дар иқтисодиёт ин хоҷагиҳои деҳқонӣ баҳисоб меравbooand, ки бевосита ба истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ машғул мебошанд. Хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ) субъекти соҳибкорӣ, ки дар он истеҳсол, нигоҳдорӣ, коркард ва фурӯши маҳсулоти кишоварзӣ ба фаъолияти шахсии як нафар ё фаъолияти якҷояи гурӯҳи шахсони воқеӣ дар қитъаи замин ва молу мулки ба онҳо тааллуқдошта асос ёфтааст; Аъзои хоҷагии деҳқонӣ - шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба истиснои маҳдудиятҳое, ки қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар намудааст.

Хоҷагии деҳқонӣ бо таъсиси шахси ҳуқуқӣ метавонад фаъолияти худро аз лаҳзаи бақайдгирии давлатӣ ба сифати ширкат ё ҷамъияти хоҷагидорӣ, ки бо қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ гардидааст, бо сабт намудани калимаҳои "Хоҷагии деҳқонӣ" дар номи худ амалӣ намояд.

Хоҷагии деҳқонӣ сохтор, самти фаъолияти худ, ҳаҷми истеҳсол, нигоҳдорӣ, коркард ва фурӯши маҳсулот, инчунин ҳалли дигар масъалаҳоро вобаста ба пешбурди хоҷагӣ мустақилона муайян менамояд. Хоҷагии деҳқонӣ метавонад дар ташкилотҳои қарзӣ суратҳисоб кушояд ва муҳру бланкаҳои дорои номи худро дошта бошад. [6. С-74]

Дастгирии давлатии хоҷагии деҳқонӣ бо таъсиси шахси ҳуқуқи метавонад бо ҷойгиронии фармоиши давлатии истеҳсоли маҳсулоти кшповарзӣ, инчунин тибқи барномаҳои мақсаднок, ки аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикиетон қабул карда мешаванд, амалӣ гардад. Дастгирии давлатии хоҷагии деҳқонӣ аз ҷониби мақомоти ваколатдори давлатии муайяннамудаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, ба роҳ монда мешавад. [8. С-11]

Дастгирии давлатии хоҷагии деҳқонӣ бо роҳҳои зерин амалӣ карда мешавад:

- дастрасӣ ба техника ва технологияи муосири кишоварзӣ, хариди навъҳои тухмиҳои хушсифати зироатҳо ва намудҳои чорвои хушзот;

- татбиқи чораҳо оид ба ҳимояи бозори дохилии кишоварзӣ;

- ҷалби сармояи ватанию хориҷӣ ба истеҳсолоти кишоварзӣ;

-таҳия ва пешниҳоди дастуру тавсияҳо оид ба истифодаи технологияи кишоварзӣ, дастовардҳои таҷрибаи пешқадам ва инноватсионӣ;

-ташаккулдиҳии муносибатҳои иқтисодии бозорӣ ва ҷорӣ намудани механизми босамари дастгирии молиявӣ;

- таъмини иттилоот оид ба ҳаҷми истеҳсол ва нархҳои маҳсулоти кишоварзӣ дар бозорҳои дохилӣ ва беруна;

- дигар шаклҳои дастгирӣ, ки қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян намудааст. [2]

Дар ҳудуди заминҳои хоҷагии деҳқонӣ, ки дар онҳо иншооти объектҳои инфрасохторӣ, аз ҷумла роҳ, хатҳои барқ, обрасонӣ, алоқа ва шабакаҳои ирригатсионию мелиоративӣ мавҷуд нестанд, сохтмони онҳо аз тарафи давлат анҷом дода мешавад. Объектҳои мазкур тибқи муқаррароти санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон истифода бурда мешаванд.

Хусусияти имрӯзаи иқтисодиёти Тоҷикистон, бахусу шаҳрак ва деҳот дар он ифода меёбад, ки гузариш ба иқтисоди бозорӣ на аз иқтисодиёти сода, анъанавӣ, балки аз иқтисодиёти нақшавӣ, бюрократию фармонравои амалӣ, гардонида мешавад. Иқтисоди бозорӣ дар шароити ҳозира низоми ташкили хоҷагидорӣ дар ҳудуди мамлакат буда, ба муносибатҳои пулию молӣ, гуногуншаклии моликият, озодии фаъолияти иқтисодӣ, соҳибкорӣ ва рақобати субъектҳои хаҷагидорӣ дар соҳаи истеҳсолот ва фурӯши молу хизмат асос меёбад.

Фаъолияти пурра ва самарабахши соҳибкорӣ мавҷудияти шароитҳои заруриеро, ки ба иқтисодиёти солими бозоргонӣ хос аст, талаб менамояд. Пеш аз ҳама, инкишофи фаъолияти соҳибкорӣ шароити мусоид талаб менамояд, ки аз маҷмӯи шароитҳои аввалиндараҷа ва зарурӣ иборат аст.

Ба равнақи соҳибкорӣ ва дигаргуниҳои иқтисоди омилҳои сиёсӣ низ таъсир мерасонад. Устувории вазъи сиёсӣ дар мамлакат омили пешрафти иқтисодӣ ва демократӣ гардонидани аҳли ҷамъият мебошад. Дар ин ҷода таъмини устувории вазъи сиёсӣ, баланд шудани дараҷаи боварии халқ ба ҳукумат ва дигаргунсозҳои иқтисодӣ нақши муҳим дорад.

Адабиёт

1. Биншток Ф.И. Государственное регулирование предпринимательской деятельности: учебное пособие. - М.: ИНФРА-М, 2006. – 200с.

2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” 26.06.2014.

3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бақайдгирии давлатии шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродӣ” (Ахбори Маҷлиси Олии ҶТ, аз 14.05.2016с., № 1319)., Душанбе 2016с.

4. Организация предпринимательской деятельности: Учебное пособие. / Под общ. ред.Профессора А.С. Пелиха. -М.: МарТ, 2003.

5. Основы предпринимательской деятельности: Учебное пособие / Под рук.и ред.А.Г. Новицкого, В.В. Скрябина. – М.: Про-Пресс, 2000. Анискин Ю.П.

6. Сайдалиев Х.А. Современное состояние дехканских хозяйств и их роль в обеспечении продовольственной безопасности республики таджикистан// Х.А. Сайдалиев, Р. Малохатти. Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2018. № 3. С. 74-79.

7. Фаррух Р. Асосҳои соҳибкорӣ: Маводи таълимӣ. -Душанбе: Ирфон, 2009. -109 с.
8. Фасихов И.С. Альтернативные стратегии развития системы продовольственной безопасности [Текст] / И.С.Фасихов, Т.С.Дыйканбаева Журнала «Economics», № 8 (17), Россия-Москва 2016, с.5-12.

ВАЖНОСТЬ ПРИВЛЕЧЕНИЯ ПРЯМЫХ ИНОСТРАННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ В УПРАВЛЕНИЕ СОЦИАЛЬНО ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНАХ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Сайдалиев Хусрав Амирхонович - *докторант философии (PhD) Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.*

В статье представлены вопросы перехода Республики Таджикистан к отношениям рыночной экономики, что создает множество связанных друг с другом проблем, и одной из них является важнейшая проблема инвестирования. Отмечается, что без обеспечения условий мотивации возможных инвесторов к расширению объема инвестиций в экономику страны принципиально невозможно решить задачи формирования новых экономических отношений, развития производства, повышения уровня благосостояния населения.

В статье указано, что конечной и основной целью экономической политики каждого государства является развитие экономики, повышение уровня жизни и благосостояния населения путем обеспечения условий жизни и труда, позволяющих им увеличивать доходы (разумеется, реальный доход). Также экономическая политика государства направлена на снижение цен на товары и услуги и обеспечение социальной защиты населения.

Сделан вывод, что инвестиции являются одним из источников средств для развития страны, совершенствования производства новых товаров и продуктов, расширения сферы услуг, совершенствования технологии добычи и переработки полезных ископаемых.

***Ключевые слова**: прямые инвестиции, рыночные отношения, устойчивое экономическое развитие, привлечение инвестиций, государственные инвестиции, международные отношения, национальная экономика, источники финансирования, экономическая политика, государственные программы.*

THE IMPORTANCE OF ATTRACTING FOREIGN DIRECT INVESTMENT IN THE MANAGEMENT OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT IN THE REGIONS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article presents the issues of the transition of the Republic of Tajikistan to a market economy, which creates many interconnected problems, and one of them is the most important problem of investment. It is noted that without providing conditions for motivating potential investors to expand the volume of investments in the country's economy, it is fundamentally impossible to solve the problems of forming new economic relations, developing production, and improving the welfare of the population.

The article states that the ultimate and main goal of the economic policy of each state is to develop the economy, improve the standard of living and welfare of the population by providing living and working conditions that allow them to increase their income (of course, real income). Also, the economic policy of the state is aimed at reducing prices for goods and services and ensuring social protection of the population.

It is concluded that investments are one of the sources of funds for the development of the country, improving the production of new goods and products, expanding the service sector, improving the technology of mining and processing minerals.

***Key words:** direct investments, market relations, sustainable economic development, attraction of investments, public investments, international relations, national economy, sources of financing, economic policy, government programs.*

Республика Таджикистан является одной из развывающих постсоветских стран. Одним из преимуществ привлечения инвестиций в экономику Республики Таджикистан является наличие в стране большого количества энергоресурсов, недр, полезных ископаемых и благоприятных условий для развития обрабатывающих производств. Поэтому очень полезно привлекать инвестиции в экономику Республики Таджикистан, ведь экономика Республики Таджикистан может стать более стабильной за счет использования экспорта и усиления внешнеэкономической деятельности. Экономика Республики Таджикистан в современное время находится в стадии эволюционного развития, но заметно бурное развитие некоторых отраслей экономики страны. Это означает, что Республика Таджикистан должна быть готова к привлечению инвестиций, ведь основная цель инвесторов – получение прибыли и завоевание национального рынка.

О необходимости привлечения прямых иностранных инвестиций указывают в своих исследованиях Солехзода А.А. и Сафоев А.К. В частности Салехзода А.А. в отношении прямых иностранных инвестиций отметил: «Прямые иностранные инвестиции оказывают большое влияние на экономическое развитие принимающего государства. По сравнению с кредитами привлечение прямых иностранных инвестиций с учетом формы и движения способствует повышению степени прозрачности национальной экономики» [9.].

Экономика Республики Таджикистан занимает особое место в период перехода к рыночной экономике среди Содружества Независимых Государств. Главной особенностью привлечения инвестиций в экономику Республики Таджикистан является наличие в Таджикистане благоприятных условий для развития различных отраслей экономики. Для современного общества Республики Таджикистан экономическое развитие является одним из важнейших вопросов. По этой причине очень важно привлечение иностранных или отечественных инвестиций в экономику Республики Таджикистан.

Инвестиции играют главную роль в процессе обеспечения устойчивого развития экономики, они обеспечивают общее развитие отраслей экономики. В связи с этим, в целях поощрения инвестиций и создания благоприятной правовой базы в стране были приняты законы Республики Таджикистан «Об инвестициях», «О приватизации государственного имущества в Республике Таджикистан», «О соглашениях о разделе продукция», «О зонах экономической свободы», «О партнерстве государства и частного сектора» и «Об инвестиционном соглашении».

В результате принятия законов и предоставления льгот иностранным инвесторам в последние годы в республике увеличился объем инвестиций, что привело к увеличению производственных предприятий и количества продукции производства на внутреннем рынке.

Политика повышения инвестиционной привлекательности является одним из важных направлений экономических реформ любой страны.

Существуют различные причины увеличения или уменьшения иностранных инвестиций. В частности, отсутствие социальных условий для инвестирования, объективные трудности, заставляющие страну платить по внешнему долгу, субъективные причины (государственное вмешательство, слабость налоговых и финансовых институтов, неправильные методы регулирования и др.), слабая и неустойчивая (постоянно меняющаяся) нормативно-правовая база и т.п. препятствуют инвестиционной деятельности и заставляют их отказываться от инвестирования.

Исследователь Кадыров Ф.А. о значении инвестиций отмечает, что: «В условиях открытой экономики иностранные инвестиции оказывают существенное влияние на развитие экономических отношений в региональном аспекте, так как создаются новые формы сотрудничества между хозяйствующими субъектами и информационно-организационные структуры для региональных управление бизнесом и территориальное развитие создаются. Поэтому Таджикистану необходимо эффективно использовать сотрудничество с глобальными инвесторами и рынком товаров для получения максимальной выгоды от форм внешнеэкономических связей, особенно привлечения и использования иностранных инвестиций, и укреплять отношения в этом направлении» [4].

Мировой опыт привлечения иностранных инвестиций и его использования во многих странах мира показывает, что внешние инвестиции имеют ряд преимуществ для экономики принимающей страны по сравнению с другими формами экономического сотрудничества. Прежде всего, они выступают источником капитала для финансирования производства товаров и услуг. Во-вторых, прямые инвестиции, в отличие от внешнего долга, не отягощают внешний долг государства, наоборот, способствуют поиску средств для его выплаты. В-третьих, иностранные инвестиции способствуют относительно эффективной интеграции национальной экономики в мировое хозяйство и открывают путь к разнообразной производственной и научно-технической кооперации на внешних рынках через растущие внешнеэкономические связи.

В рамках указанного вопроса основными задачами экономической политики Республики Таджикистан являются, прежде всего, следующие:

- реконструкция производственных структур - старая экономика;
- устранение дисбаланса между различными секторами;
- развитие эффективных экономических направлений;
- стабилизация финансового положения;
- обеспечение рабочих мест, сокращение безработицы и ее социальных последствий;
- увеличение экспорта и недопущение импорта за счет организации экспортоориентированного отечественного производства и импорто-замещающих товаров.

Основные направления определения политики и перспектив привлечения прямых иностранных инвестиций должны соответствовать

потоку инвестиций и государственному плану реорганизации народного хозяйства.

Государственные органы должны иметь возможность контролировать деятельность иностранных инвестиций, чтобы максимизировать национальные интересы и минимизировать плату за обслуживание. С другой стороны, рынок иностранных инвестиций в мире является рынком продавца, и ограничения контроля, особенно в сочетании с политической и экономической нестабильностью, отпугивают иностранных инвесторов.

Переход к рыночной экономике Республики Таджикистан на мировую арену способствовал не только развитию международных отношений в направлении торговли, но и в направлении инвестиций. Иностранные инвесторы вкладывают свой капитал в экономику Республики Таджикистан преимущественно в форме прямых инвестиций путем создания совместных предприятий.

Улучшение прямых инвестиций в экономику Республики Таджикистан – благоприятная реальность. По сравнению с частичными инвестициями и другими инвестициями, имеющими возвратную и временную денежную оценку, прямые инвестиции тесно связаны с развитием реальных экономических структур, передовых технологий, использованием современных инструментов управления и маркетинга. При этом прямые иностранные инвестиции не приводят к увеличению внешнего долга Республики Таджикистан. Статистические отчеты показывают, что в последние годы увеличивается доля инвестиций в общем объеме, что приводит к увеличению внешнего долга Республики Таджикистан. Также незначителен удельный вес прямых иностранных инвестиций в экономику Таджикистана.

В современных условиях прямые иностранные инвестиции в мире в основном осуществляются многонациональными организациями, как малыми, так и крупными. Эти транснациональные организации в основном представлены крупнейшими инвесторами из стран Западной Европы, Северной Америки и Японии. Следует отметить увеличение числа многонациональных организаций из развивающихся стран Юго-Восточной Азии и Латинской Америки.

Мнение исследователя М.Н. Тошматова по данному вопросу интересен, в котором отмечал: «Реальным показателем инвестиционной привлекательности отдельных отраслей и всей экономики Республики Таджикистан является, прежде всего, вложение национального капитала. Однако на данном этапе развития нам также нужны иностранные инвестиции. Иностранные инвестиции необходимы для эффективного использования существующих производственных мощностей, перехода на энергосберегающие и высокомощные технологии, комплексной модернизации и создания новых производственных фондов, пополнения собственного капитала отечественных предприятий для долгосрочного развития» [11].

Отсюда можно сделать вывод, что иностранные инвестиции и прямые

иностранные инвестиции оказывают непосредственное влияние на развитие экономики Республики Таджикистан как теоретически, так и эмпирически. Как отметил в одном из своих выступлений Президент Республики Таджикистан, Основатель мира и национального единства, достопочтенный Эмомали Рахмон, экономический прогресс невозможно представить без связей с другими странами и привлечения иностранных инвестиций. С этой точки зрения Республике Таджикистан следует увеличить государственные программы по созданию инвестиционной среды и их привлечению, что может дать серьезный импульс развитию экономики страны [5].

Среди первых успехов в привлечении инвестиций есть и серьезные проблемы. Одна из важнейших проблем заключается в том, что нам необходимо изменить концепцию отношений с инвесторами. Каждый из нас должен помнить, что инвестор, который вносит свои деньги в нашу экономику, является нашим почетным гостем. Это также относится к нашим иностранным и отечественным инвесторам. Если им будут созданы все условия в Республике Таджикистан, они начнут инвестировать в новые проекты. Это также будет полезно для бюджета страны, новых рабочих мест и развития экономики страны.

Резюмируя вышеизложенное, необходимо отметить, что в условиях перехода к рыночной экономике, восстановления приоритетных отраслей народного хозяйства, поддержки малообеспеченных слоев населения, подъема экономики в целом, вклад международных финансовых организаций очень значителен. В этом случае необходимо, чтобы Правительство Республики Таджикистан и министерства и ведомства Республики Таджикистан установили прозрачный механизм рационального и эффективного использования кредитных средств, приняли выгодные меры по увеличению их возврата и тем самым найти источники внутренних инвестиций.

В результате привлечения и использования инвестиций Республика Таджикистан может превратиться в один из крупнейших энергетических центров регионального значения. В настоящее время Республика Таджикистан обладает большим гидроэнергетическим потенциалом, и грамотное управление, а также государственная инвестиционная политика могут вывести страну на высокий уровень экономического развития. Укрепление отношений и сотрудничества между государствами имеет особое значение как основа, которая может решить проблемы передачи электроэнергии между государствами, а также решение проблем между засухой и гидроэнергетикой, и, наконец, в центре Азии создание общего рынка на электричество, воду и услуги.

Литература:

1. Гитман, Лоренс Дж, Джонк, Майкл Д. Основы инвестирования // Пер. с англ. О.В. Буклемишева и др. – М.: «Дело», 1997. – 1008с.

2. Идрисов А.Б. и др. Стратегическое планирование и анализ эффективности инвестиции. – М.: ФИНИЛЬ, 1997. – 272с.

3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сармоягузориҳо»// Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, №3, с.2007.

4. Кодиров Ф.А. Экономическая безопасность малой открытой экономики Республики Таджикистан в условиях привлечения региональных форм иностранных инвестиций. Автор.дис. Душанбе,2010.

5. Паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон

6. Расулов Г.Р. Привлечения прямых иностранных инвестиций в экономике Республики Таджикистан, кандидатская диссертация, - Душанбе, НЦПИ, 2005.

7. Сайдалиев Х.А. Бехатарии озуқаворӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон: ҳолат ва тамоюлҳои рушд / ХА. Сайдалиев // Вестник Таджикского государственного Университета, – Душанбе, 2019. №9, – С. 86-96

8. Сайдалиев Х.А. Вазъи муосири хоҷагиҳои деҳқонӣ ва нақши онҳо дар таъмини амнияти озуқаворӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон / ХА. Сайдалиев, Р. Малохат // Вестник Таджикского государственного Университета, 2018. №3., – С. 74-79.

9. Солиев А.А. Теоретические и практические проблемы привлечения иностранных инвестиций в развитие малой открытой экономики (На примере Республики Таджикистан). Автор.дис. Душанбе, 2004.

10. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030.

11. Тошматов М.Н. Повышение инвестиционной привлекательности - стратегическая задача государства. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http:// www.mts.tj/ index.php? option= com_content&view=article&id=479%3A2013-12-09-05-19-27&catid= 106%3A 2013-05-27-06-16-28&Itemid=139&lang=ru

12. Фасехзода И.С. Роҳҳои такмили истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар рушди истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ / И.С.Фасехозда, ХА. Сайдалиев // Вестник Таджикского государственного Университета, 2018. №10,- С. 114.

НАЗАРИЯҲОИ АСОСИИ ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ ВА ТАЪСИРИ ОН БА СИФАТИ ЗИНДАГИИ АҲОЛИИ МИНТАҚА

Тиллоева Ситора Ҷалолиддиновна – *унвонҷӯи кафедраи таҳлили иқтисодии ДДМИТ*

Мирзоев Фаёзиддин Салоҳиддинович, *магистранти ихтисоси 1-260101- идоракунии давлатии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.*

Дар мақола оид ба сифати зиндагии аҳолии деҳот ва танзими давлатии рушди соҳаи кишоварзӣ дар таҳқиқотҳои назариявӣ ва амалӣ барои татбиқи барномаи миёнамуҳлатии рушди деҳот барои солҳои 2021-2025 сухан меравад. Масъалаҳои таъмини чандирияти сиёсати иқтисодӣ ва стратегияи рушди устувор, ки ба танзими давлатии соҳаи кишоварзӣ равона гардидааст маълумотҳои асосӣ дода шудааст ва нақши идораҳои давлатӣ муайян карда шудаанд, аз ҷумла марҳилаҳои нави рушд, рушди сифати зиндагӣ, истифодаи дурусти захираҳои замини ҷумҳурӣ ва афзалиятҳои кишвар дар истеҳсоли маҳсулоти кишоварзии органикӣ пешниҳод карда шудаанд.

Калидвожаҳо: *дастгирии давлатӣ, танзими давлатӣ, сифати зиндагии аҳолии деҳот, рушди хоҷагиҳои деҳқонӣ, марҳилаҳои сифат, рушди босуботи иқтисодиёт, стратегияи рушди устувор, сатҳи зиндагии аҳолӣ, танзими давлатии соҳаи кишоварзӣ, ҳаёти солим.*

ОСНОВНЫЕ ТЕОРИИ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ АКТИВНОСТИ И ЕЕ ВЛИЯНИЕ НА КАЧЕСТВО ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ РЕГИОНА

В статье рассматривается качество жизни сельского населения и государственное регулирование развития сельского хозяйства в теоретических и практических исследованиях по реализации среднесрочной программы развития села на 2021-2025 годы. Дается основная информация по вопросам обеспечения гибкости экономической политики и стратегии устойчивого развития, которая направлена на государственное регулирование аграрного сектора и определяется роль государственных органов, включая новые этапы развития, развития качество жизни, правильное использование земельных ресурсов страны, приоритеты страны в производстве, предлагается органическая сельскохозяйственная продукция.

Ключевые слова: *государственная поддержка, государственное регулирование, качество жизни сельского населения, развитие сельских хозяйств, этапы качества, устойчивое развитие экономики, стратегия устойчивого развития, уровень жизни населения, государственное регулирование аграрной отрасли, здоровый образ жизни.*

MAIN THEORIES OF ENTREPRENEURIAL ACTIVITY AND ITS IMPACT ON THE QUALITY OF LIFE OF THE REGIONAL POPULATION

Abstract: *the article discusses the quality of life of the rural population and state regulation of agricultural development in theoretical and practical research on the implementation of the medium-term rural development program for 2021-2025. Basic information is given on the issues of ensuring the flexibility of economic policy and the strategy of sustainable development, which is aimed at state regulation of the agricultural sector and determines the role of state bodies, including new stages of development, development of quality of life, proper use of the country's land resources, country's priorities in production, organic agricultural products.*

Key words: *state support, state regulation, quality of life of the rural population, development of agriculture, stages of quality, sustainable development of the economy, sustainable development strategy, standard of living of the population, state regulation of the agricultural sector, healthy lifestyle.*

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баъди ба даст овардани Истиқлолияти давлатӣ рушди иқтисодӣ, бахусус ташаккули он дар маҳалҳои алоҳида ҳамеша мадди назари давлат буда, беҳсозии сатҳи зиндагии аҳолӣ дар суханрониҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамеша ҷойгоҳи муҳимро касб менамояд. Аз таҳлили адабиёти илмии мавҷуда бармеояд, ки сиёсати иқтисодӣ дар ҳар як кишвар аз сатҳи зиндагии аҳолии он сахт вобастагӣ дошта, маҳз дар ҳамин замина мо ба дастовардҳои иқтисодӣ ноил мегардем.

Дар айни замон баъзе самтгириҳое мавҷуданд, ки барои бадастории онҳо ҳангоми омӯзиши масъалаи танзими давлатии рушди соҳаи кишоварзӣ кӯшиш бояд намуд:

- муайян намудани самти фаъолияти соҳаи кишоварзӣ вобаста ба иқтидори истеҳсолии бахшҳои алоҳидаи он. Таҷриба нишон медиҳад, ки баъзе давлатҳо бе назардошти вазъи иқтидорҳои мавҷуда дар назди худ вазифаҳои мураккабро мегузоранд, ки ба натиҷаҳои манфӣ оварда

мерасонад. Бинобар ин зарур аст, ки сиёсати санҷидашудаи фаъолияти самтҳои алоҳидаи бахшҳои кишоварзиро муайян намуда, натиҷаҳои ба нақша гирифташударо бо қобилияти иҷрои онҳо муқоиса намоем;

- тақсимоти корҳо. Дар ин самт бояд сохторҳои идоракунӣ муайян гардида, шӯъбаю бахшҳои алоҳида ташкил карда шаванд, ки барои расидан ба мақсади ниҳоӣ заруранд. Ин сохторҳо бояд фаъолияти пурсамарро барои беҳтар намудани натиҷаҳои фаъолияти бахши кишоварзӣ таъмин намоянд;

- муайян намудани ҳуқуқ ва уҳдориҳои иҷрокунандагон. Иҷрокунандагони мутасаддӣ бояд мавқеъ ва ҷойи худро дар ҳалли мушкилоти бамиёномада ҳамчун шахси инфиродӣ ва узви даста дарк намоянд. Бояд самтҳои таъсиррасонии онҳо ва функсияҳои зарурӣ барои расидан ба ҳадафи умумӣ муайян гарданд;

- ғайримарказонидани ҷараёни идоракунӣ. Функсияҳои идоракунӣ бояд ба худи субъектҳои хоҷагидорӣ барои ҳалли масъалаҳои мушаххас дода шаванд, то ки бо мақсади таъмини чандирияти низоми идоракунӣ зинаҳои нолозими идоракунӣ барҳам дода шаванд.

Таъмини чандирияти сиёсати иқтисодӣ ва стратегияи рушди устувор талаби асосиест, ки ба танзими давлатии бахши кишоварзӣ равона гардидааст, чунки амалисозии он бештар аз дараҷаи тахассусии кормандони идораҳои давлатӣ вобастагӣ дорад. Идоракунии илмӣ бояд ба таври мушаххас дар баъзе ҳолатҳо ба соҳибкорон гузаштҳоро пешниҳод намуда, дар ҳолати аз назорати иҷтимоӣ баромадани фаъолияти онҳо фишангҳои босамари таъсиррасониро истифода намоянд, то ки давлат ҳама вақт дар ҷараёни рушди иқтисодию иҷтимоии мамлакат ва бахшҳои алоҳидаи он бошад.

Сифати зиндагӣ мафҳуми иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва ҳам фалсафӣ мебошад, ки бо ҷаҳонбинии инсон алоқаманд мебошад. Ҳар кас ба сифати зиндагии худ ба тарзи гуногун баҳо медиҳад, аз ин рӯ ҳатто шахси нодор низ метавонад бо муносибати дақиқкорона ба ашё, нигоҳдории оқилонаи онҳо, баланд бардоштани сатҳи тахассуси худ, донистани ҳуқуқу уҳдадорӣ ва малакаҳои худ, барои худ сифати баландтари зиндагиро фароҳам орад, қувваи кории худро самаранок истифода намояд.

Аз нигоҳи фалсафӣ, мутафаккири машҳури юнонӣ Арасту яке аз аввалинҳо шуда мафҳуми «сифат» -ро баррасӣ кардааст. Ба ақидаи ӯ, он чизе, ки худ арзи ҳастӣ дорад, сифатро ташаккул медиҳад ва сифат пас аз моҳият дар ҷойи дуюм меистад.

Сифатро Арасту бо маъноҳои зерин баррасӣ мекунад:

- ҳамчун фарқияти мушаххаси ташкилот;
- ҳамчун хусусияти ҳолатҳои мавҷудбуда;
- ҳамчун хосияти ашё [10, с.27].

Дар асоси ин гуфтаҳо метавон хулосабарорӣ намуд, ки сифати зиндагӣ хусусияти ҷудонашавандаи мавҷудияти инсон мебошад, ки дараҷаи ҳастӣ (расидан ба камолот – баръакси он, маҳрумият аз камолот), сегонаи қудрати бунёдии умумии инсонро ифода мекунад:

– қобилият (саломатӣ),

– озодӣ,

– эҷодкорӣ.

Мафҳуми «сифати зиндагӣ» одатан бо истифода аз ду равиш баррасӣ карда мешавад: субъективӣ ва объективӣ. Агар равиши субъективӣ аз баррасии арзишҳо ва таҷриба иборат бошад, муносибати объективӣ аз баррасии ҷузъҳои ҳаётан муҳим, аз қабили гандум, манзил ё таҳсил иборат мебошад.

Дар ҳолати аввал, муносибати субъективӣ, унсурҳои сохтори сифати ҳаёт – некӯаҳволӣ, қаноатмандӣ, хушбахтӣ ё омезиши ин унсурҳо мебошанд. Дар ҳолати дуввум, бо муносибати объективӣ, сифати ҳаёт ҳамчун сифати иҷтимоӣ ва ҷисмонӣ муайян карда мешавад, зеро Арстотел сифати сунъиро ба маънои зерин баррасӣ мекунад:

- ҳамчун фарқияти мушаххаси моҳият;
- ҳамчун хусусияти ҳолатҳои мавҷудбуда;
- ҳамчун моҳияти ашё [10, с.12].

Нишондиҳандаҳои субъективии сифати зиндагӣ дар робита бо нишондиҳандаҳои объективӣ аз сабабҳои зерин бархӯрдоранд: аввалан, онҳо метавонанд фарқиятро дар тарзи тағйирёбандаҳои беруна акс намоянд, фарқият гузоштани онҳо аз ҷониби аҳолии гуногун, баъдан, тавассути он, ки суолҳои муҳим шояд хати аксуламали тартиботи муайян набошанд ва сеюм, шахсони алоҳида метавонанд вобаста ба арзишҳо, интизориҳо ва хоҳишҳо ба як шароит гуногун муносибат кунанд, бозгӯӣ мешаванд.

Дар консепсияи фалсафии Гегел лаҳзаҳои ибтидоии мавҷудияти сифат миқдор ва андоза мебошанд, сифат аз рӯйи консепсияи Гегел ҳамчун пояҳои маънавии аломатҳои ба ин чиз хос намудор гардида, аммо ин заминаи маънавӣ танҳо вақте пайдо мешавад, ки объект бо дигар ашёҳо алоқамандӣ пайдо кунад. Миқдори чунин аломатҳо барои ҳар як объект дар назария бепоён аст, зеро дар низоми алоқамандиҳои умумӣ теъдоди номаҳдуди онҳо имконпазир аст. Тафовутҳои аломатҳои ашё ва сифатҳои он ҳамеша нисбӣ мебошанд, зеро тибқи андешаи фалсафии Гегел, он чизе, ки дар як алоқамандиҳо аломат ба ҳисоб меравад, метавонад дар дигар муносибатҳо ҳамчун сифати он баромад намояд.

Ҳангоми таҳлили масъалаҳои ахлоқӣ ва фалсафӣ мафҳуми муайянсозиҳои сифатиро васеъ истифода бурдан мумкин мебошад. Мавҷудияти сифатро хусусиятҳое фароҳам меоранд, ки хосиятҳои худро тавассути муносибатҳои ахлоқӣ зоҳир мекунанд. Ҳамин тавр, фард фарқияти сифатии худро нисбат ба дигар арзишҳо фарқ карда, чунин намуди муносибатҳоро ба амал меорад: муносибат ба арзишҳои камтар, ба арзишҳои ҳамнавъи худ ва аз худ баландтар.

Мавзӯи сифат ва моҳияти он дар асарҳои олими шинохта Кодирзода Д.Б. ба таври васеъ ва муфассал бозгӯӣ шудааст. Олими мазкур қайд менамояд, ки ҷаҳони муосир ба одамони содиқ, иродаи қавии онҳо, донишмандон ва шахсони боистеъдод; ташкилотҳои қавӣ; кори

машаққатталаби сермаҳсул; маҳсулоти хушнавъ ва сифати баланди зиндагӣ ниёз дорад, ки ҳамаи ин омилҳо сатҳи баланди зиндагиро таъмин менамоянд. Шарти муҳим дар рушди босубот ба гуфтаи Д.Қодирзода доштани истеъдоди табиӣ ва маънавии халқ мебошад [5, с.176].

Фаҳмиши функсионалии сифат аз он иборат аст, ки тавсифоти сифатиро тавассути нишондиҳандаҳои миқдорӣ, ки бо равандҳои иқтисодӣ алоқамандии зич доранд, ифода кунад. Аз ин рӯ, тавре ки дар боло қайд кардем, мафҳуми «сифати зиндагӣ» як хусусияти мураккабест, ки на танҳо ҷанбаҳои фалсафӣ, балки ҷанбаҳои иқтисодӣ ва дар аксари ҳолатҳо ҷанбаҳои иҷтимоии ҳаёти одамонро дар бар мегирад.

Соли 1943 равоншинос А.Маслоу пешниҳод карда буд, ки одамон барои ҳавасмандии худ бояд ба панҷ намуди ниёзҳо такя кунанд. Ӯ чунин мешуморид, ки ниёзҳо як ҷараёни хосаро ташкил медиҳанд, ки дар он ягон фард пас аз гузаштан зинаи ҳокимият соҳибтаҷриба мешавад.

Олими мазкур ин равандро чунин тавсиф менамояд:

– ниёзҳои физиологӣ: ниёз ба гандум, об, хоб ва дигар чизҳои ҳаётан зарур барои таъмини зиндагӣ;

– ниёзҳои амниятӣ: ниёз ба амният, муҳофизат, тартибот, сулҳ;

– ниёзҳо ба муҳаббат: ниёз ба муҳаббат ва самимият;

– ниёз ба эҳтиром: мақом, эътибор, шуҳрат, муваффақият, таваҷҷуҳ;

– ниёз барои ифодаи мақсади худ: тарбияи оилавӣ, худшиносӣ.

Сифати зиндагӣ одатан ҳамчун шароити мавҷудияти инсон фаҳмида мешавад, ки онро дар омилҳои зерин метавон инъикос кард: таъмини манфиатҳои моддӣ (хӯрок, либос, манзил), бехатарӣ, дастрасии ёрии тиббӣ, имкониятҳои таҳсил ва рушди қобилиятҳо, вазъи муҳити табииву иҷтимоӣ, муносибатҳо дар ҷомеа, аз ҷумла озодии баён ва таъсири шаҳрвандон ба равандҳои сиёсӣ.

Дар асоси назарияи олими шинохта академики АИҶТ Назаров Т.Н. сифати зиндагӣ ин идеологияест, ки барои зинда мондани инсоният равона карда шудааст. Ин роҳест барои таъмини ояндаи бехатар ва шукуфон. Ин роҳи ҳалли мушкилиҳои рушди иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва муҳити зист дар маҷмӯъ, ҳамоҳанг карда шудааст. Мо бояд ба эҳёи иқтисодӣ, рушди иқтисодӣ ноил шавем ва ҳамзамон эҳтиёҷоти асосии мардумро қонеъ созем, сатҳи зиндагиро беҳтар намоем ва экосистемаро нигоҳ дорем» [7, с.36].

Дар фарҳанги тафсирии иқтисодӣ «сифати зиндагӣ»-ро чунин шарҳ додаанд: ин категорияи умумиҷамъиятии иқтисодӣ мебошад, ки он маҷмӯи мафҳуми «сатҳи зиндагӣ»-ро ифода намуда, на танҳо сатҳи истеъмоли неъматҳои моддӣ ва хидматҳоро дар бар мегирад, балки инчунин қонеъ кардани ниёзҳои маънавӣ, тандурустӣ, умри инсон, шароити муҳити атроф, фазои ахлоқиву равонӣ ва ғайраро фаро мегирад [4, с.299].

Оид ба роҳҳои рушди устувори экологӣ ва иқтисодии истеҳсолоти кишоварзӣ Ғаниев Т.Б., доктори илмҳои иқтисод, профессори тоҷик таҳқиқот бурда, иброз медорад, ки: «Сифати зиндагӣ» ин мӯътадилсозии вазъи захираҳои инсонӣ нест, балки ҷараёни тағйир додани онҳо мебошад,

ки тавозуни истеҳсоли маҳсулоти кишоварзиро бо назардошти оянда таъмин мекунад [3, с.18-20].

Ба андешаи муҳақиқ Р.Фатҳутддинов мафҳуми «сифати зиндагӣ натиҷаи ниҳоии фаъолияти мақомоти ҳокимият мебошад, ки он аз як тараф, аз дурнамо ва самаранокии қонунҳо, стратегияҳо ва ташкили рушди ҷомеа муайян карда мешавад ва аз тарафи дигар, бо қонеъ кардани ниёзҳои моддӣ, маънавӣ ва иҷтимоии инсон рабт дорад» [13, с.60].

Ба гуфтаи муаллифон Бабинсев В.П. ва А.А. Гармашев «сифати зиндагии мардум» - дараҷаи қонеъгардонии талаботи зиндагӣ бо захираҳои мавҷуда, инчунин стандартҳои ҳадди ақали иҷтимоиро инъикос мекунад [1, с.5-11].

Сиёсати давлатӣ дар соҳаи рушди устувори ҳудудҳои деҳот низомҳои чорабиниҳои ҳуқуқӣ, молиявию иқтисодӣ ва ташкилиро дар бар мегирад, ки фаъолияти мақомоти ҷумҳуриявӣ, худидораи ҳудудӣ ва маҳаллии онро муайян мекунад ва онҳо ба баланд бардоштани самаранокии иқтисоди деҳот, сатҳу сифати зиндагии аҳолии минтақаҳо, ҳамчунин, истифодаи сарфакорона ва азнавистеҳсолкунии иқтидорҳои табиию захиравии ҳудудҳои деҳот равона шудаанд.

Бинобар ин, гуфтан мумкин аст, ки сиёсати давлатӣ оид ба рушди устувори минтақаҳои ҷумҳурӣ дар ду сатҳи идора бояд амалӣ карда шаванд:

- ҷумҳуриявӣ;
- минтақавӣ.

Ҳамин тавр, давлати муосир бояд таъсири амиқи омилҳою фишангҳои гуногунро дарк намуда, барои интихоби сиёсати иқтисодии босамар замина муҳайё созад. Ин гуна сиёсати иқтисодӣ дар давраҳои гуногуни рушди иқтисоди миллӣ бояд бо назардошти авзои тағйирёбандаи иқтисоди ҷаҳонӣ амалӣ гардида, хусусиятҳои хоси рушди соҳаи кишоварзии Тоҷикистонро ба инобат гирад. Фақат интихоби дурусти азҳобу (механизму) фишангҳои танзими давлатии бахши кишоварзӣ метавонад барои расидан ба ҳадафҳои асосии мамлакат, аз ҷумла барои ҳалли вазифаи стратегии таъмини амнияти озуқаворӣ заминаҳои мусоид фароҳам орад.

Умуман, баъди ба даст овардани Истиқлолияти энергетикӣ, таъмини амнияти озуқаворӣ, баромадан аз бунбасти коммуникатсионӣ ва ба кишвари транзитӣ табдил ёфтан ва саноатикунонии босуръати кишвар яке аз вазифаҳои стратегии рушди иқтисодию-иҷтимоии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар шудааст.

Адабиёт:

1. Бабинцев В.П. Региональная программа улучшения качества жизни населения: технология разработки / В.П.Бабинцев, А.А. Гармашев // Технология качества жизни, 2003 г.: Т.3-№1, с.5-11.

2. Борисов А.Б. [Текст]. - М.: Книжный мир 2002 - с. 299.

3. Ганиев Т.Б. Пути устойчивого эколого-экономического развития аграрного производства Таджикистана. Душанбе, 1995.18-20с.

4. Консепсияи сиёсати аграрии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 декабри соли 2008, №658.

5. Қодирзода Д.Б. Таҷрибаи рушди хоҷагии қишлоқ дар асоси шарикии давлат ва бахши хусусӣ // Д.Б.Қодирзода, С.М. Собирзода / Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. №9, 2020 с., с. 176-182.

6. Исайнов Ҳ.Р. Иқтисоди миллӣ. Китоби дарсӣ. Душанбе: «Ирфон». 2018 сол., 255с.

7. Назаров Т.Н. Об идеологии развития Таджикистана. / Т.Н.Назаров // Материалы Семинара «Проблемы выживания и устойчивого развития Таджикистана».- Душанбе, 1996 г.- с. 35-37.

8. Нурализода А.Н. Роль частного сектора в развитии социальных услуг в сельской местности Республики Таджикистана / А.Н.Нурализода // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук.- №2/9 (218).,- 2016 г., с.182-184.

9. Нуриддин К. Экономическая безопасность Таджикистана: угрозы и их предотвращение /К.Нуриддин // Материалы научно-практической конференции «Угрозы экономической безопасности Республики Таджикистан».-Душанбе; 2007, - с.11-18.

10. Орлов Е.В. Аристотель об основаниях классификации / Е.В.Орлов // Философия науки. - 2006.-№ 2,- С. 3-31.

МАСЪАЛАҲОИ ҶАЛБИ САРМОЯГУЗОРИҲОИ ХОРИҶӢ ВА ДАСТГИРИИ ДАВЛАТӢ БА МИНТАҚАҲОИ ОЗОДИ ИҚТИСОДИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.

Фасеҳзода Ислом Саймирзо - *н.и.и., дотсент, директори Пажуҳишгоҳи идоракунии давлат ва хизмати давлатии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.*

Амирбекова Амрия Шамсовна - *магистранти курси 2-юми ихтисоси 260101-идораи давлатии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.*

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои ҷалби сармоягузории хориҷӣ ба минтақаҳои озоди иқтисодӣ ва дастгирии давлатӣ дар самти рушди соҳаи саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ гардидааст. Муайян карда шудааст, ки минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар рушди истеҳсолоти маҳсулоти саноатӣ ва содироти маҳсулот мусоидат хоҳад намуд.

Калидвожаҳо: *минтақаи озоди иқтисодӣ, сармоягузорӣ, истеҳсолот, рушди иқтисодиёт.*

ВОПРОСЫ ПРИВЛЕЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ И ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОДДЕРЖКИ В СВОБОДНЫЕ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ЗОНЫ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье рассматриваются вопросы привлечения иностранных инвестиций в свободные экономические зоны и государственной поддержки развития промышленности Республики Таджикистан. Определено, что свободные экономические зоны будут способствовать развитию промышленного производства и экспорта продукции.

Ключевые слова: *свободная экономическая зона, инвестиции, производство, экономическое развитие.*

ISSUES OF ATTRACTION OF FOREIGN INVESTMENTS AND STATE SUPPORT TO THE FREE ECONOMIC ZONES OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Annotation: *this article discusses the issues of attracting foreign investment in free economic zones and state support for the development of industry in the Republic of Tajikistan. It was determined that free economic zones will contribute to the development of industrial production and export of products.*

Key words: *free economic zone, investments, production, economic development.*

Минтақаҳои озоди иқтисодӣ сохтори иқтисодии байналмилалие мебошанд, ки ҳоло ба худ густариши ҷаҳонӣ гирифта, кишварҳои зиёди дунёро новобаста аз иқтидори иқтисодиашон - мамлакати имконияташон хуб ва ё камбизоат буданашон торафт бештар фаро мегиранд ва бо ин васила ҳамгироии давлатҳо ва ҳатто минтақаҳои калонтарини дунё ба низоми равобити ҷаҳонӣ ҷалб карда мешаванд.

Минтақаҳои озоди иқтисодӣ ифодакунандаи инкишофи робитаҳои тиҷоратию молиявӣ, истеҳсолию технологии давлатҳо буда, ба макони густаришёбии муносибатҳои бозорӣ, рушди соҳибкорӣ, такмили технологияҳои истеҳсолӣ ва санъати идоракунӣ мубаддал гаштаанд. Ингуна сохторҳои ҷаҳонӣ махсусан дар охирҳои асри XX ба омили назарраси рушди иқтисодӣ, бахусус рушди тиҷорати байналмилалӣ табдил гашта, нишондиҳандаҳои бемисли пешравиро соҳиб шуданд. Аз рӯйи баъзе маълумотҳои коршиносон дар аввали асри нав сеяки ҳаҷми гардиши молҳо дар ҷаҳон тавассути минтақаҳои озоди иқтисодӣ доир мегарданд.

Бо мақсади расидан ба афзалиятҳои миллӣ тавассути рушди минтақаҳои кишвар, барои баланд бардоштани иқтидори истеҳсолию содиротии мамлакат ва дар ин раванд барои ҷалби ҳарчи бештари сармояи хориҷӣ дар Тоҷикистон 5 минтақаи озоди иқтисодӣ, аз ҷумла МОИ “Суғд”, МОИ “Панҷ”, МОИ “Ишкошим”, МОИ “Данғара” ва МОИ “Кӯлоб” таъсис дода шудааст.

Минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар кишвар ҳамзамон бо мақсади таъмини шароити мусоид барои суръатбахшии рушди иқтисодии мамлакат, аз ҷумла таъмини аҳолӣ бо ҷойи кор, рушди бемайлони иқтисодиёт дар асоси технологияи инноватсионӣ, истифодаи таҷрибаи пешқадами хориҷӣ, муттаҳидсозӣ ва истифодаи маҷмӯии сармояи давлатӣ, тиҷоратӣ ва хориҷӣ, санҷиши усулҳои нави хоҷагидорӣ, ки ба омезиши шаклҳои гуногуни моликият асос ёфтаанд, дар иқтисодиёт ҷорӣ намудани ихтироот ва коркарди илмию техникии ватаниву хориҷӣ бо истифодаи минбаъдаи онҳо дар дигар ташкилотҳои ҷумҳуриявӣ, густариши истеҳсоли молҳои истеъмолӣ ва хизматрасониҳо, афзун намудани содироти маҳсулот ва ҳалли дигар масъалаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ таъсис дода шудаанд.

Барои таъсис ва рушди минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар ҷумҳурӣ, қабл аз ҳама, заминаи ҳуқуқии онҳо ба вуҷуд оварда шуд. Дар як муддати муайян санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, аз ҷумла Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи минтақаҳои озоди иқтисодӣ (25 марти соли 2011); қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таъсиси минтақаҳои озоди иқтисодии «Панҷ» ва «Суғд» (2 майи соли 2008); «Дар бораи таъсиси

минтақаҳои озоди иқтисодии «Ишкошим» ва «Данғара» (20 феврали соли 2009); «Дар бораи таъсиси минтақаи озоди иқтисодии «Кӯлоб» (1 марти соли 2019) таҳия ва қабул гардиданд. Ҳамзамон бо қарорҳои дахлдори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон низомномаҳои минтақаҳои озоди иқтисодии «Суғд» ва «Панҷ» (29 октябри соли 2008), минтақаҳои озоди иқтисодии «Ишкошим» ва «Данғара» (20 январи соли 2010) ва минтақаи озоди иқтисодии «Кӯлоб» (30 октябри соли 2019) тасдиқ карда шуданд.

Ҳамчунин барои мусоидат ба рушди минтақаҳои озоди иқтисодӣ ва ҳаллу фасли масъалаҳои пайдошаванда қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таъсиси Фонди ҷумҳуриявии рушди минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» (8 октябри соли 2012) ва «Дар бораи таъсиси Шӯрои нозирон оид ба масъалаҳои минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» (30 декабри соли 2014) қабул гардиданд.

Ҳамин тавр, тибқи банди 1 қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи чораҳои аввалиндараҷа оид ба ташкили минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон мақомоти ваколатдори давлатӣ оид ба масъалаҳои ташкил, идоракунӣ ва фаъолияти минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар шудааст.

Дар баробари ба фаъолият оғоз намудани минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар ҷумҳурӣ корҳои тарғиботӣ ва ҷалби сармоягузорони дохилию хориҷӣ ба ин минтақаҳо рӯ ба равнақ ниҳод. Иқдоми пешгирифта дар ин самт пурсамар гардида, шумораи субъектҳои бақайдгирифташуда дар минтақаҳои озоди иқтисодии кишвар руз ба руз меафзоянд.

Ҳамин тариқ ба ҳолати 1 январи соли 2022 дар минтақаҳои озоди иқтисодии ҷумҳурӣ 79 ширкати ватанию хориҷӣ ҳамчун субъект ба қайд гирифта шуданд, ки нисбат ба соли 2012 38 субъект ё 1,6 маротиба зиёд мебошад.

Ҷадвали 1.

Шумораи субъектҳои бақайдгирифташуда дар минтақаҳои озоди иқтисодии кишвар дар давоми солҳои 2012-2021

Номи минтақа	**2012**	**2017**	**2018**	**2019**	**2020**	**2021**
МОИ «Суғд»	16	23	24	29	30	30
МОИ «Данғара»	8	31	27	25	25	32
МОИ «Панҷ»	7	14	17	16	11	11
МОИ «Ишкошим»	0	0	3	5	5	5
МОИ «Кӯлоб»	0	0	0	0	1	1
Ҳамагӣ	31	68	71	75	72	79

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маълумоти Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Аз теъдоди умумии субъектҳои ба қайд гирифташуда айни замон 32 субъект, аз ҷумла дар МОИ “Суғд” – 17 дар МОИ “Данғара” – 13 ва МОИ

“Панҷ” – 2 субъект фаъолияти истеҳсолӣ, хизматрасонӣ ва содироту воридотро ба роҳ монда, ширкатҳои боқимонда дар марҳилаи оғоз намудани фаъолият ва ворид намудани таҷҳизоти технологӣ қарор доранд.

Дар маҷмӯъ заминҳои ба минтақаҳои озоди иқтисодӣ дахлдор 1771,8 гектарро ташкил намуда, (МОИ “Суғд” – 320 гектар, МОИ “Панҷ” – 401,6 гектар, МОИ “Данғара” – 541 гектар, МОИ “Ишкошим” – 200 гектар ва МОИ “Кӯлоб” – 309,2 гектар) масоҳати заминҳои азхудшуда то ин давра ба 198 гектар ё 11,2 фоиз расидааст, ки аз имкониятҳои васеи истифоданашуда ҷиҳати ҷалби сармоя, ташкили корхонаву коргоҳҳо ва таъсиси ҷойҳои нави корӣ шаҳодат медиҳад.

Дар баробари ин ҷалби сармоя ба минтақаҳои озоди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон сол аз сол зиёд шуда истодааст, ки аз ин рақамҳои ҷадвали тасдиқ менамоянд.

Ҷадвали 2.

Ҷалби сармоя ба минтқаҳои озоди иқтисодии кишвар дар давоми солҳои 2012-2021

Номи минтақа	2012	2017	2018	2019	2020	2021	Аз оғози фаъолият
МОИ «Суғд»	12,5	2,2	19,7	9,5	17	18,1	115,2
МОИ «Данғара»	2,1	91,3	37	129,2	24,3	98	1800,5
МОИ «Панҷ»	0,2	4	3,3	4	2,1	0,7	19,6
МОИ «Ишкошим»	0	0	0,2	3,7	0	-	3,9
МОИ «Кӯлоб»	-	-	-	0	0	5	5
Ҳамагӣ	15	97,4	60	146,3	43,3	121	1944

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маълумоти Агентии омори назди Президенти Чумҳурии Тоҷикистон

Самти асосии фаъолияти маъмурияти минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар марҳилаи аввал аз бунёди инфрасохтори он иборат мебошад. Аз оғози таъсисёбии минтақаҳои озоди иқтисодӣ то 1 январи соли 2022 аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои сохтмони инфрасохтори аввалиндараҷа ва нигаҳдорӣ беш аз 55,2 млн. сомонӣ ҷудо гардидааст.

Маблағҳои мазкур асосан барои иҷрои корҳои аввалиндараҷаи зерин: таҳияи лоиҳаҳои сметавӣ, гузаронидани хати қувваи барқ ва қубурҳои обгузаронӣ, сохтмони иншооти инҳисорӣ, сохтмони бинои дидбонгоҳи гумрукӣ ва ҷиҳозонидани он бо таҷҳизоти муҳандисию техникӣ, сохтмони бинои маъмурӣ, сохтмони роҳҳои автомобилгарди ҳудуди минтақа сарф гардидаанд.

Воридоти пардохтҳои андоз (андоз аз даромад ва андози иҷтимоӣ) ва гумрукӣ аз ҷониби минтақаҳои озоди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба буҷети давлатӣ дар солҳои 2011-2022 маблағи 190 млн. сомониро ташкил дод, ки ин аз маблағҳои аз буҷети давлатӣ ба инфрасохтори минтақаҳои озоди иқтисодӣ ҷудошуда тақрибан 4 маротиба зиёд аст.

Рушди фаъолияти минтақаҳои озоди иқтисодӣ ба таъмини шуғли аҳолӣ мусоидат намуда, теъдоди умумии ҷойҳои нави корӣ дар онҳо ба 1221 баробар гардида, дар баробари ин ҳазорҳо ҷойҳои кории мавсимӣ ташкил карда шудаанд.

Минтақаҳои озоди иқтисодӣ ба таҳкими иқтисоди содиротии кишвар ва татбиқи сиёсати воридотвазнамоӣ мусоидат намуда, то имруз дар онҳо ба маблағи беш аз 1214 млн. сомонӣ маҳсулоти саноатӣ, хизмтатрасонӣ ва фаъолияти содироту воридот, аз ҷумла дар МОИ "Суғд" 1087,3 млн. сомонӣ, МОИ "Данғара" 153,2 млн. сомонӣ, МОИ "Панҷ" 1,7 млн. сомонӣ ва МОИ "Ишкошим" 0,7 млн. сомонӣ истеҳсол гардидааст. Аз ҷумла, аз ҷониби субъектҳои МОИ дар соли 2021 ба маблағи қариб 200 млн. сомонӣ маҳсулоти гуногун (лулаҳо, қубурҳо ва зарфҳои пластикӣ, ноқилҳои барқӣ, профилҳои аллюминӣ барои дару тирезаҳо, рангубори сохтмонӣ, маҳсулоти металлопластикӣ, дару тирезаҳои чубин, маҳсулоти ороишии сохтмонӣ, мебел, маводҳои шустушӯӣ, металлоконструксия ва ғайра) истеҳсол ва дар бозорҳои дохилӣ ва берун аз кишвар ба фурӯш бароварда шудаанд.

Самтҳои афзалиятноки ҷалби сармоя ба минтақаҳои озоди иқтисодии кишвар коркарди саноатии маҳсулоти кишоварзӣ, истеҳсоли маҳсулоти ниҳоӣ аз пашму чарм, рангҳои гуногуни сунъӣ ва синтетикӣ, васлкунӣ ва истеҳсоли автомобилҳо, тракторҳо ва техникаи гуногунтамға барои соҳаи кишоварзӣ ва дигар соҳаҳо, қисмҳои эҳтиётӣ барои онҳо, таҷҳизот ва техникаю технологияи соҳаи коркард, хизматрасонӣ ва ниёзи мардум, истеҳсоли лулаҳои ғайриметаллӣ барои соҳаҳои гуногун, истеҳсоли маҳсулоти электротехникӣ, радиоэлектронӣ ва техникаи соҳаи маишӣ, тандурустӣ, истеҳсоли нуриҳои минералӣ ва биоиловагиҳо барои соҳаи кишоварзӣ, коркарди сангҳои ороишӣ ва нимқиматбаҳо, истеҳсоли масолеҳи сохтмонӣ ва ороишӣ (шиша, дару тиреза, хиштҳо ва панелҳои гарминигоҳдорандаи стандарти байналмилалӣ, истеҳсоли маҳсулоти фарматсевтӣ, фаъолият дар самти технологияи иттилоотӣ, тадқиқоти илмию техникӣ, фаъолияти инноватсионӣ, рушди нанотехнология, биотехнология ва дигарҳо маҳсуб меёбанд.

Яке аз ҳадафҳои асосии бунёд намудани минтақаҳои озоди иқтисодӣ ин бо роҳи пешниҳод ва ҷорӣ намудани низоми махсуси имтиёзноки андозию гумрукӣ ҷалб намудани шумораи бештари сармоягузорони дохилию хориҷӣ дар самти бунёди корхона ва коргоҳҳои нави саноатӣ, воридоти технологияи муосир, истеҳсоли маҳсулоти бо сифати рақобатпазири воридотивазкунанда ва ба содирот нигаронидашуда ба ҳисоб меравад.

Бо ин мақсад ҷиҳати ҷалби боз ҳам бештари сармоягузорӣ ба минтақаҳои озоди иқтисоди дар Кодекси нави андоз аз 1 январи соли 2020 меъёри андози иҷтимоӣ аз 25 то 20 фоиз, меъёри андоз аз даромад то 12 фоиз ва меъёри андоз арзиши иловашуда то 15% коҳиш дода шуд.

Дар баробари ин, номукаммалии низоми қонунгузории соҳа, мавҷудияти як қатор сарбориҳо ва қариб, ки намондани фарқият дар низоми пешниҳоди имтиёзҳо зимни фаъолияти соҳибкорону сармоягузорон дар дохил ва берун аз ҳудуди минтақаҳои озоди иқтисодӣ нигарониҳо мавҷуд аст, ки сади роҳи ҷалби сармояи дохилию хориҷӣ ба минтақаҳои озоди иқтисодӣ гардида истодааст.

Ҳамзамон бӯҳронҳои иқтисодии глобалӣ, ҷой доштани мушкилоти геосиёсӣ, низоъҳои тиҷоратӣ ва таҳримҳои иқтисодӣ байни кишварҳо, тағйирёбии ноустувори нархҳо дар бозорҳои ҷаҳонӣ, тағйирёбии иқлим ва паҳншавии пандемияи коронавирус ба иқтисодиёти кишвар, бахусус фаъолияти минтақаҳои озоди иқтисодӣ таъсири манфӣ расонида, боиси баланд шудани қурби асъори хориҷӣ нисбат ба асъори миллӣ, гарон шудани арзиши молу маҳсулот, коҳиш ёфтани равобити байни соҳибкорону сармоягузорони дохилию хориҷӣ, баста шудани сарҳадҳо, роҳҳои нақлиётию ҳавоӣ, мушкил гардидани воридоти воситаҳои техникӣ ва технологӣ аз хориҷи кишвар ва ба миён омадани дигар масъалаҳои мавҷуда гардида истодааст.

Мавҷудияти масъалаҳои болозикр ва коҳишёбии ҷолибияти сармоягузории минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар кишвар зарурияти такмили заминаи қонунгузории фаъолияти онҳо ба миён меоранд.

Таҷрибаи пешқадами байналмилалӣ нишон медиҳад, ки ҷиҳати таъмини ҷолибияти сармоягузории минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар кишварҳои гуногун барои фаъолият дар минтақаҳо имтиёзҳои назаррас пешниҳод карда мешаванд.

Масъалан, дар Ҳиндустон тибқи Қонун "Дар бораи минтақаҳои махсуси иқтисодӣ аз соли 2005" субъектҳо аз андоз аз даромад ба мӯҳлати 5 сол аз рӯзи гирифтани фоида, барои 5 соли дигар ба андозаи 50% бо тартиби соддакардашуда озод карда мешаванд [1., с.76].

Дар минтақаҳои озоди иқтисодии Арманистон субъектҳои МОИ аз пардохти андози даромад дар ҳаҷми даромаде, ки аз фаъолият дар минтақаи озоди иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Арманистон ба даст оварда шудааст, озод карда мешаванд (Кодекси андози Ҷумҳурии Арманистон, моддаи 126, қисми 7) [7].

Дар минтақаҳои озоди иқтисодии Эрон воридот бидуни боҷи содиротӣ барои истеҳсол дар асоси маҳсулоти алтернативӣ ва фурӯши онҳо дар минтақаи озоди иқтисодӣ пешбинӣ шудааст. Тибқи қоидаҳои андозбандӣ дар минтақаи озоди иқтисодии Эрон, ҳар як корхона, ки дар МОИ ба қайд гирифта шудааст, дар давоми 15 сол аз рӯзи бақайдгирӣ аз ҳама гуна андозҳо озод карда мешавад. Агар лоиҳаи сармоягузорӣ ҳамчун афзалияти рушди МОИ эътироф шуда бошад, мӯҳлати озодкунии андоз метавонад ба 10 сол ва баъдан ба 5 соли дигар дароз карда шавад. Танҳо миқдори пардохтҳоро маъмурияти минтақаи озоди иқтисодӣ муайян мекунад [2].

Дар Туркия ширкатҳо ҳуқуқ доранд, ки фоидаро аз фаъолият дар минтақаҳои озоди иқтисодӣ ба хориҷа бе мамнуният равона кунанд.[i]

Вобаста ба ин зарур аст, ки дар асоси омӯзиши таҷрибаи пешқадами байналмилалӣ ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи минтақаҳои озоди иқтисодӣ” ва Низомномаҳои минтақаҳои озоди иқтисодӣ ҷиҳати пешниҳоди имтиёзҳои маъмурию фискалӣ, кам намудани маблағи иҷораи замин барои субъектҳои минтақаҳои ҷолибияти сармоягузориашон паст ва навташкил, роҳандозии тартиби содакардашудаи пешниҳоди иҷозати корӣ ба сармоягузорони хориҷӣ – субъектҳои МОИ, роҳандозии низоми «Равзанаи ягона» барои хизматрасонии мустақим ба субъектҳои МОИ, ҷалби ширкати идоракунанда барои рушди инфрасохтори минтақаҳо, тақвияти иқтидори Фонди ҷумҳуриявии рушди МОИ ва дигар масъалаҳое, ки бевосита ба фаъолияти минтақаҳои озоди иқтисодӣ дахл доранд, тағйирот ворид карда шавад.

Айни замон, бо ин мақсад дар назди Вазорати рушди иқтисод ва савдо Гурӯҳи корӣ таъсис дода шуда, лоиҳаи тағйиру иловаҳо ба қонунгузории танзимкунандаи фаъолияти минтақаҳои озоди иқтисодиро таҳия карда истодаанд. Гурӯҳи корӣ тасмим дорад, ки масъалаи такмили қонунгузории танзимкунандаи фаъолияти Минтақаҳои озоди иқтисодии кишварро бо таҷрибаи дигар давлатҳои пешқадам, ки фаъолияти минтақаҳои озоди иқтисодии онҳо дар рушди иқтисодиёти кишварашон саҳми назаррас доранд, мутобиқ намуда, ҷолибияти сармоягузории МОИ-ро баланд бардоранд.

Адабиёт:

1. Бизнес-навигатор по особым экономическим зонам России – 2019 / И.В. Голубкин, М.М. Бухарова, Л.В. Данилов и др.; Ассоциация развития кластеров и технопарков России. – М.: АКИТ РФ, 2019. – 180 с.
2. Годовой обзор состояния экономики и основных направлений внешнеэкономической деятельности Исламской Республики Иран в 2017 году. Торговое представительство Российской Федерации в Исламской Республике Иран.
3. Ҳакимзода Абдураҳмон, Раҷабов Қаюмҷон Қудратуллоевич. Минтақаҳои озоди иқтисодӣ. Китоби таълимӣ барои донишҷӯёни мактабҳои олии самти иқтисод. - Душанбе: «Ирфон», 2010. - 491 саҳ.
4. Ҳабибов С.Ҳ., Ҷамшедов М.Ҷ. Тиҷорати байналмилалӣ: Китоби дарсӣ барои мактабҳои олии иқтисодӣ. – Душанбе: «Ирфон», 2007. - 447с.
5. Ҳакимзода А., Раҷабов Қ. Минтақаҳои озоди иқтисодӣ: таърихи пайдоиш ва муаммоҳои густариш. Паёми Донишгоҳи давлатии миллии Тоҷикистон (маҷаллаи илмӣ), 1(45). Бахши илмҳои иқтисодӣ (қисми1), 2008. - С. 43-53.
6. https://www.crpp.ru/userfiles/export/Armeniya.pdf

ТАШАККУЛ ВА РУШДИ СОҲИБКОРИИ ИННОВАТСИОНӢ

Халилова Умедаҷон Олимовна – *ассистенти кафедраи система ва технологияи иттилоотӣ дар иқтисодиёти ДДМИТ.*

Юсупова Ҳаҷабмо Ҳукуматовна – *ассистенти кафедраи система ва технологияи иттилоотӣ дар иқтисодиёти ДДМИТ.*

Дар мақола асосҳои назариявии рушди соҳибкории инноватсионӣ ва зарурияти он дар рушди иқтисоди миллӣ дида баромада шудааст. Дар асоси ақидаҳои олимони хориҷиву ватанӣ доир ба рушди соҳибкории инноватсионӣ муаллифон ақидаи худро пешниҳод намудаанд, инчунин, шаклҳо, навъҳо ва гуруҳбандии соҳибкории инноватсионӣ таҳия карда шудааст. Муаллиф қайд менамоянд, ки раванди ҳамкории байни сохторҳои инноватсионӣ бо тағйир ёфтани марҳилаҳои иқтисодиёти бозор таҳия ва ташаккул ёфтааст.

Калидвожаҳо: *иқтисодиёт, истеҳсолот, соҳибкорӣ, инноватсия, инфрасохтор, ҳамкорӣ, тиҷорат, ҳамгирой.*

ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ ИННОВАЦИОННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

В статье рассматриваются теоретические основы развития инновационного бизнеса и его необходимость в развитии национальной экономики. На основе мнений отечественных и зарубежных ученых о развитии инновационного предпринимательства представлено их мнение, а также разработаны формы, виды и классификация инновационного предпринимательства. Авторы отмечают, что процесс сотрудничества инновационных структур развивался и формировался с изменением этапов рыночной экономики.

Ключевые слова: *экономика, производство, предпринимательство, инновации, инфраструктура, кооперация, торговля, интеграция.*

FORMATION AND DEVELOPMENT OF INNOVATIVE ENTREPRENEURSHIP

The article discusses the theoretical foundations for the development of innovative business and its necessity in the development of the national economy. Based on the opinions of domestic and foreign scientists on the development of innovative entrepreneurship, their opinion is presented, and forms, types and classification of innovative entrepreneurship are developed. The authors note that the process of cooperation between innovative structures developed and took shape with the change in the stages of the market economy.

Keywords: *economy, production, entrepreneurship, innovation, infrastructure, cooperation, trade, integration.*

Дар шароити имрӯза дар сатҳи иқтисодиёти ҷаҳон ва ҳам дар сатҳи кишвари алоҳида, соҳибкории инноватсионӣ яке аз омилҳои асосии рушди иқтисодиёти миллии кишварҳо ба шумор меравад. Дар ин марҳила он ба чунин самтҳо, ба монанди татбиқи технологияҳои сарфракунандаи захираҳо, бепартов ва паст кардани хароҷоти истеҳсолӣ, инчунин, таъмини иқтисодиёти миллӣ бо рақобатпазирӣ нигаронида шудааст, ки самаранокии он аз он шаҳодат медиҳад. Барои рушди соҳа аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 апрели соли 2011, № 227 Барномаи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2020 тасдиқ шудааст. Мақсади асосии барнома ташаккули низоми самараноки инноватсионие мебошад, ки ба баланд бардоштани сатҳи технологӣ ва рақобатпазирии истеҳсолот, ба бозори дохиливу хориҷӣ баровардани маҳсулоти инноватсионӣ, афзоиши молҳо ба ивази молҳои воридотӣ, суръатбахшии рушди иҷтимоию иқтисодӣ ва ноилшави ба ҳадафҳои стратегии миллӣ мусоидат менамояд[3].

Раванди ҳамкории байни сохторҳои инноватсионӣ бо тағйир ёфтани марҳилаҳои иқтисодиёти бозор таҳия ва ташаккул ёфтааст. Дар шароити гузариш ба муносибатҳои бозор, ҷустуҷӯи андешаҳои нав ва истифодаи

амалии он яке аз вазифаҳои муҳимтарину афзалиятноки фаъолияти соҳибкорӣ мебошад[7]. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки дар ин қонунҳо аз соҳибкорон на танҳо малакаву қобилияти эҷодкоронаву мустақил фикр кардан, балки барои ҳалли дигар масъалаҳои гуногун, инчунин, дар бораи пешравии ояндаи ҷомеаро пешбинӣ намудан лозим аст.

Қайд кардан ба маврид аст, ки соҳибкории инноватсионӣ масъалаи рушди тиҷорати электрониро низ пеши худ мегузорад. Олимони соҳа низ доир ба рушди соҳибкорӣ ва соҳибкории инноватсионӣ, таҳавуллоти мафҳумҳои инноватсия корҳои илмӣ-тадқиқотии зиёдеро ба анҷом расонидаанд.Дар адабиётҳои муосири иқтисодӣ мафҳуми ин падида дар аксар мавридҳо бо ҳадафи фаъолияти соҳибкорӣ иваз карда шудааст. Қобили зикр аст, ки Азрилиян А. Н. дар «Луғати иқтисодии калон» тавсифи дуруст дорад: «Соҳибкорӣ ташаббуси мустақилонаи шаҳрвандонеро, ки барои ба даст даровардани фоида ва даромади хусусӣ равона шудааст, ва аз номи худ, бо масъулияти амволи худ ё дар доираи масъулияти қонунии шахси ҳуқуқӣ иҷро карда мешавад"[1].

Мувофиқи ақидаи Ж.Б.Сея, соҳибкорӣ худ комёбиҳои омехтаи омилҳои истеҳсолӣ дар як нуқтаи ҷудогонаи бозор мебошад ва соҳибкори инфиродӣ одамонро дар ҳайати истеҳсолот ташкил медиҳад. Соҳибкор дар маркази раванди истеҳсолот, тақсим ва мубодила ва асосҳои фаъолияти соҳибкорӣ, аз нуқтаи назари худ қобилияти ташкил ва истеҳсоли маҳсулот мебошад[12].

М. Вебер қайд менамояд, ки соҳибкорӣ: "... ин тасвири оқилона аст". Бо оқилӣ, ӯ ба самарабахшии фаъол, гирифтани фоидаи калон аз истифодаи маблағҳои пардохткардашуда ва талошҳо ва ғ. медонад. Ӯ таъкид менамояд, ки дар асоси соҳибкориро меъёрҳои протестантизми оқил сазовор мебошад ва вақте ба ҳаёт ва ахлоқ назар меафканӣ, таъсири муҳимро дар фаъолияти соҳибкор мушоҳида менамоӣ[5].

Оголева Л.Н. дар кори худ қайд менамояд, ки дар шароити имрӯза вазифаи асосии соҳибкор-навовар- ин ислоҳоти усулҳои истеҳсолот тавассути ташмил додани ихтирооти илмию техникӣ, инчунин, истифодаи имкониятҳои нави технологӣ барои истеҳсоли маҳсулоти молии навин мебошад[9]. Бозоров Ш.Ш. қайд менамояд, ки навовариҳо – ин натиҷаи тадқиқотҳои заминавӣ, дақиқ ва коркард дар ин ё он соҳаи фаъолият (дониши нав, усул, кашфиёт) мебошад[4]. Ашуров М.Н. қайд намудааст, ки дар шароити ҷаҳонишавӣ ва рушди босуръати равандҳои ҳамгироӣ, чи дар сатҳи минтақаҳои алоҳида ва чи дар сатҳи кишварҳои алоҳида, ки дар як манзараи ҷуғрофӣ ҷойгиранд, масъалаҳои таъмини инфрасохтори инноватсионӣ татбиқсозии самараноки иқтидори тиҷорати минтақавӣ ва рушди тиҷорати байниминтақавӣ дар заминаи беҳтарсозии инфрасохтори бозорӣ аҳамияти муҳим пайдо менамоянд[2]. Гуруҳи дигари олимон қайд менамоянд, ки навовариҳо дар соҳаи инфрасохтори минтақавӣ дар марҳилаи кунунии таҳқиқот як равиши ба низом даровардa мебошад, ки мувофиқи он соҳибкории инноватсионӣ қисми ҷудонашавандаи

инфрасохтори бозорӣ ҳисобида мешавад[10]. Гуруҳи дигари олимон қайд менамоянд, ки қадами асосӣ дар соҳибкорӣ – ин фаъолияти корбарии инноватсионӣ мебошад ва моликияти шахсӣ дар корхона омили асосӣ дар соҳаи соҳибкорӣ намебошад. Ҳар як шахс имконияти соҳибкор шуданро дорад, ки мувофиқатии омилҳои нави истеҳсолиро иҷро кунад: ба монандӣ корманди ширкатҳои саҳҳомӣ, шахси мансабдори дастгоҳи давлатӣ ва менеҷери ширкати ягон шакли моликият[6].

Дар шакли васеъ, зери фаҳмиши инноватсия ба вуҷуд овардани тағйиротро бо роҳи баровардани ягон маҳсулоти нав маънидод намудан мумкин аст. Дар доираи чунин муносибат мутахассисони соҳаҳои гуногунфаъолияткунанда навгониҳоро ҳамчун натиҷаи фаъолияти мақсадноки эҷодӣ ё ҳамчун барориши моли нав ба ҷои моли пештар мавҷудбуда, вале кӯҳнашуда маънидод менамоянд. Дар фаҳмиши маҳдуд, инноватсия ин ҷоринамоии нави техникиву технологие мебошад, ки дар амал ҷорӣ гардидааст.

Фаҳмиши истилоҳӣ ва мазмунии инноватсия, ки аз ҷониби тадқиқотчиёни гуногун муайян гардидааст, дар ҷадвал нишон дода шудааст (ҷадвали 1).

Асосгузори назарияи инноватсия Йозеф Шумпетер инноватсияро ҳамчун воситаи соҳибкорӣ барои гирифтани даромад арзёбӣ намудааст.Қайд кардан ба маврид аст, ки дар шароити иқтисодиёти бозаргонӣ, ҳар гуна фаъолияти инноватсиониро ба фаъолияти соҳибкорӣ дохил намудан мумкин аст, зеро он барои гирифтани натиҷа ва вазифаҳои гуногун асос ёфтанаш мумкин аст.

Инноватсияҳои технологӣ дар азхуднамоӣ ва истифодаи донишҳои нав барои ҳалли вазифаҳои нави технологию муҳандисӣ дар самти таъмини истифодабарии техника ва истеҳсолот дар корхона ҳамчун системаи ягона нигаронида шудаанд. Ба қатори онҳо тамоми тағйироти пешрафти (прогрессии) илмию техникиро муайянкунанда ва воситаю усулҳои ташкили истеҳсолот ва технологияро дарбаргиранда дохил мешаванд.

Ду намуди инноватсияҳои технологиро ҷудо менамоянд: самаранок ва равандӣ.

Инноватсияҳои самаранок ҷоринамоии маҳсулоти нав ёки мукаммалгардонии он (масалан, иваз намудани муҳаррики буғӣ ба муҳаррики дарунсӯз).

Инноватсияи равандӣ – ин азхудкунии технологияҳои нав ё мукаммалгардида, таҷҳизот, ташкили истеҳсолот барои барориши маҳсулоте, ки сатҳи нави сифати маҳсулот, сарфаи истеҳсолоти он ва шароити меҳнатро таъмин мекунад (масалан, ивази кафшери дастӣ бо усулҳои дигари механикӣ).

Аз рӯи аҳамият дар рушди иқтисодиёт инноватсияҳоро метавон ба инноватсияҳои заминавӣ, беҳтаршаванда ва (дигаргуншуда) модификатсионӣ ҷудо намуд. Дар пасманзари ин ҷудонамоӣ ду раванди гуногуни инноватсионӣ меистад: пешоҳангӣ ва баробаршаванда ба

пешрафта. Шакли пешоҳангӣ бо кӯшиш барои бартарият дар ҷаҳон (масалан ИМА) ифода мегардад. Шакли баробаршаванда ба пешрафта арзонтар буда, метавонад тез натиҷа орад.

Аз рӯи шакл навгониҳоро дар бозори инноватсия метавон чунин ҷудо намуд:

навгониҳои миқёси ҷаҳонӣ – дар ягон ҷо ҳамсон надорад, ин дар ҷаҳон якум тағйироти амалишуда мебошад;

навгониҳо дар миқёси мамлакат – хусусияти такрористеҳсолӣ мутобиқшавӣ дорад**:**

навгониҳо дар миқёси як соҳа, минтақа, корхона – дар дигар соҳа, минтақа ва корхонаҳо ҳамсон доранд, вале пештар дар соҳаи мазкур, минтақа ва корхона истифода нагардидааст.

Чун қоида, таҷрибаи шахсии ҳаёти тиҷоратӣ дар ҳама гуна шаклҳои он як унсури навоварӣ, масалан, истифодаи ташкилоти нав барои идоракунии раванди истеҳсолот, сифати маҳсулот ё ҷорӣ намудани усулҳои нави ташкили истеҳсолот ё технологияҳои навро дар бар мегирад.

Истеҳсол ё пешниҳоди моли анъанавӣ ба бозор бо истифода аз унсурҳои нав ё технологияи марбут ба ташкили истеҳсолот, унсурҳои техникии истеҳсолот ё тағйир додани хусусияти сифатии моли истеҳсолшуда амалӣ карда мешавад. Дар ин ҳолат истеҳсоли молҳои анъанавӣ бо роҳи истифодаи навовариҳои қисман нав амалӣ карда мешавад.

Дар шароити гузариш ба бозор, рушди соҳибкории инноватсионӣ аз талаботи истеъмолкунандагон барои маҳсулоти инноватсионӣ, мавҷудияти иқтидори пешрафтаи илмиву техникии иқтисодиёт, фаъолияти ширкатҳои венчурӣ ва сармоягузороне, ки фаъолияти инноватсиониро маблағгузорӣ мекунанд, вобаста аст[8]. Қайд кардан ба маврид аст, ки ба рушди соҳибкории инноватсионӣ асосан омилҳои иқтисодӣ-технологӣ, сиёсӣ, ҳуқуқӣ, ташкилӣ-идоракунӣ, иҷтимоӣ-психологӣ ва маданӣ мусоидат мекунанд.

Ҳар як омил хусусияти ба худ хосро дорад, ки онро ба таври муфассал чунин шарҳ додан мумкин аст.

Иқтисодӣ-технологӣ- мавҷудияти захираҳои молиявию моддӣ, техникӣ, технологияҳои пешсаф, инфрасохтори зарурии хоҷагидорӣ ва илмию техникӣ, барномаҳои ҳукуматӣ оид ба маблағгузории инноватсионӣ, ҳамчунин ҳавасмандкунии моддӣ барои фаъолияти инноватсионӣ.

Сиёсиву ҳуқуқӣ- тадбирҳои қонунгузорӣ оид ба такмили фаъолияти инноватсионӣ, дастгирии давлатии фаъолияти инноватсионӣ.

Ташкилӣ-идоракунӣ- сохторҳои ташкилӣ ва сатҳи он, услуби нави идора, афзоиши паҳншавии иттилооти уфуқӣ; худнақшакашӣ, танзимкунӣ; ғайри мутамарказонӣ, худмухторӣ, ташаккулёбии гурӯҳҳои мақсаднок, мушкилот, азнавсозӣ.

Иҷтимоӣ-психологӣ ва маданӣ- ҳавасмандкунии ахлоқӣ, эътирофи ҷомеа; истифодаи имкониятҳо, худамалкунӣ, озодкунӣ аз кори эҷодӣ. Фазои рӯҳии психологӣ дар қувваи корӣ. Чун қоида, дар асоси фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи истеҳсоли маҳсулот ё пешниҳоди хизматрасонӣ барои истеҳсол, ки ба таъсиси бозори нави мол мусоидат мекунанд, инчунин қонеъ гардонидани талаботи нав вуҷуд дорад ва ба он инноватсияи фаъол дохил мешавад.

Қосимов Ф. Дар кори худ қайд менамояд, ки дар шароити муосири хоҷагидорӣ, ҳам дар сатҳи иқтисодиёти ҷаҳонӣ ва ҳам дар сатҳи кишвари соҳибистиқлол соҳибкории инноватсионӣ яке аз омилҳои асосии на танҳо рушди баъзе соҳаҳои иқтисодиёт, балки тамоми иқтисодиёти миллӣ дар маҷмӯъ ба ҳисоб меравад. Дар ин марҳила он ба чунин самтҳо, ба монанди татбиқи технологияҳои захирасарфакунанда, бепартов ва паст кардани хароҷоти истеҳсолӣ, инчунин таъмини иқтисодиёти миллӣ бо рақобатпазирӣ нигаронида шудааст[8].

Дар қаламрави Тоҷикистон, аз оғози фаъолияти худ тиҷорати хурд ба маркази сиёсати давлатӣ табдил ёфтааст. То имрӯз инфрасохтори гуногуни дастгирии тиҷорати хурд ташаккул ёфтааст, аммо читавре, ки дар боло қайд гардид, тамоюли кам шудани ин соҳаи иқтисодиёт ба назар мерасанд.

Аз дигар паҳлӯ мушоҳида намоем, мо бояд дастгирии умумиро аз дастгирии тиҷорати хурд дур нигоҳ дорем ва дастгирии умумиро ҳамчун ҳадафи асосии худ гирем.

Дар марҳалаи кунунӣ, ки дар назди иқтисодиёт масъалаҳои гузариш ба роҳи инноватсионии рушд қарор дорад, чунин гурӯҳ метавонад ба тиҷорати хурди инноватсионӣ табдил ёбад. Муҳимтар аз он аст, ки иқтисодиёти он ҳамчун як воситаи тиҷоратикунонии ақидаҳои илмӣ ва платформаи пешбурди инноватсияҳои хатарнок дар Ҷумҳурии Тоҷикистон воқеан татбиқ карда намешавад.

Ҳамин тариқ барои рушди соҳа моро зарур аст, ки талаботи нави иқтисодиёти навин лозим аст, ки аз мо ташаккул додани системаи миллии инноватсиониро бо назардошти тағйироти механизми бозории ҷорӣ намудани инноватсия ва такмили технологияи муносибатҳои бозор талаб намояд. Инчунин, тағйир додани низомҳои илмию истеҳсолии кишвар ва дар ин замина истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазир ва дастрасӣ ба бозори ҷаҳонӣ таъмин карда шавад.

Адабиёт:

1. Азрилиян, А., Калашникова, Е., Азрилиян, О. Большой экономический словарь. 7-е изд., доп. /А. Азрилиян, Е. Калашникова Е., О. Азрилиян /Под ред. Азрилияна А.Н. - Издательство: Институт новой экономики, Омега-Л.- 2004. – С. 560-600.

2. Ашуров М.Н. Ҳолати муосир ва дурнамои рушди инфрасохтори дастгирии соҳибкории инноватсионӣ дар минтақа/М.Н.Ашуров, Б.Ҷ.Исвалиев// Паёми молия ва иқтисодт 2022 №3(32). С.130-138

3. Барномаи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2020

4. Бозоров Ш.Ш. Соҳибкории инноватсионӣ /Ш.Бозоров, Б.Сафаров, Б.Юнусов// (китоби дарсӣ барои донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ Душанбе-2020, 376 саҳ.

5. Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма /Вебер М. Избр. произв. -М.: Прогресс, 1990. - С. 88.

6. Инновационная экономика / под ред. А. А. Дынкина, Н.И. Ивановой. -М.: Наука, 2004.-352с/

7. Косимов Ф. Основы предпринимательской деятельности и организация инновационного процесса в Республике Таджикистан/Ф.Косимов// Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2019. № 7. С. 167-173

8. Косимов Ф. Особенности национальной инновационной системы в реализации инновационной политики государства/Ф.Косимов// Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2018. № 8. С. 172-177

9. Оголева Л.Н., Радиковский В.М., Сахаровская Т.Н. Инновационные системы в моделях национальной экономики: Учебное пособие. М.: Финансовая академия при Правительстве РФ, 2005. – С. 202

10. Руденко, Л. Г. / Проблемные аспекты и прогноз инновационной активности России / Л. Г. Руденко // Вестник Московского университета им. С.Ю. Витте. Серия 1: Экономика и управление. - 2013. - № 4 (6). - С. 26-32

УСТУВОРИИ МОЛИЯВИИ КОРХОНАҲОИ ХУРДУ МИЁНА ДАР МИНТАҚАИ КӮЛОБИ ВИЛОЯТИ ХАТЛОН

Убайдуллоев Фаридулло Каримович - *н.и.и., дотсенти кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, ш. Душанбе, 734067, кӯчаи Нахимов 64/14.*

Шамсов Сайидо Шоҳрухович - *докторанти (PhD) Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ.*

Гузариш ба иқтисоди бозорӣ дар ҷумҳуриҳои пасошӯравӣ, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон солҳои 90-уми асри гузашта сурат гирифт ва дар натиҷаи он ба устувории молиявии корхонаҳои тамоми минтақа, ки ҳамчун

яке аз омилҳои амнияти иқтисодии корхонаҳои хурду миёна ба шумор мерафт, зарбаи сахт ворид шуд. Бояд зикр кард, ки солҳои охир корхонаҳои хурду миёна қисми ҷудонашавандаи иқтисодиёти ҷумҳуриро ташкил медиҳанд.

Минтақаи Кӯлоб, гарчанде ки иқтидори бузург барои ҷалби корхонаҳои хурду миёнаро дорад, аммо, мутаассифона, нисбатан суст рушд кардааст. Барои бартараф кардани сатҳи камбизоатӣ ва афзоиши некӯаҳволии халқ, зиёд намудани ҷойҳои кории холӣ, вуруди барзиёди андозҳо ба сатҳи буҷетҳо, рақобатпазирии маҳсулоти маҳаллӣ ва таъмини ҳифзи иҷтимоии аҳолӣ мебояд шумораи корхонаҳои хурду миёнаро зиёд намуд. Бартарияти назарраси чунин корхонаҳо дар он аст, ки онҳо рақобати шадидро ба вуҷуд оварда, истеҳсолкунандагонро барои истеҳсоли маҳсулоти босифат ҳавасманд гардонида, талабот ва пешниҳоди бозорро ба инобат гирифта, ба истеҳсол шурӯъ мекунанд. Инчунин онҳо ба шароити тағйирёбандаи иқтисодиёт ва бозор нисбатан ҳассосанд ва дар давраи кӯтоҳмуддат метавонанд зудтар мутобиқ шаванд.

Зиёда аз 90%-и корхонаҳои дар дунё фаъолиятдошта ба категорияи корхонаҳои хурду миёна мансуб мешаванд ва ҳиссаи онҳо дар ММД-и ҷаҳонӣ ба 50% баробар аст, ки дар натиҷа онҳо 70%-и тамоми ҷойҳои кориро таъмин мекунанд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад, ҳиссаи корхонаҳои хурду миёна дар шуғли умумӣ дар соли 2020 35%-ро ташкил мекард. **[4]**. Ин гуфтаҳо далели он аст, ки корхонаҳои хурду миёна дар марҳилаи кунунии рушди иқтисоди ҷаҳонӣ иштирокчиёни калидӣ ба шумор мераванд.

Бояд дарҷ кард, ки таҷрибаи тамоми давлаҳои капиталистии дунё нишод дод, ки давлат дар иқтисоди бозоргонӣ касеро бо ҷойи кор таъмин нахоҳад кард, давлат танҳо шароит фароҳам меоварад, корхонаҳои хурду миёна бошад, шаҳрвандонро бо ҷойҳои кор ва музди меҳнат таъмин мекунанд. Дар айни замон бо чунин бартараиятҳои худ корхонаҳои хурду миёна дар сиёсати пешгирифтаи давлат натанҳо аҳамияти иқтисодӣ балки аҳамияти сиёсӣ ва иҷтимоиро низ дорад. Агар ба таҷрибаи кишварҳои пешрафтаи дунё назар афканем маълум мегардад, ки корхонаҳои хурду миёна дар ММД-ии кишвар нақши назаррасеро иҷро мекунанд. Масалан: Дар Россия дар 2021сол 25%, Англия-51%, Олмон-23%, Финландия-63% ва Голландия бошад 63%-и ММД-ро дар 2019 сол ва дар Тоҷикистон бошад ба ҳолати 1.06.2020 30%-и ММД-ро ҳиссаи корхонаҳои хурду миёна ташкил медиҳанд.[6, vol.2-2**]**.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳолати 01.06.2020 сол 19806 корхонаҳои хурду миёна ба қайд гирифта шудааст. Ин маънои онро дорад, ки иқтисоди ҷаҳони муосирро наметавон бе корхонаҳои хурду миёна тасаввур кард.

Инчунун набояд фаромӯш кард, ки корхонаҳои хурду миёна низ дорои як қатор камбудиҳо мебошанд. Аз гуфтаҳои боло саволе ба миён меояд,барои афзоиш додани чунин корхонаҳо чӣ бояд кард?

Таъмини устувории молиявӣ, дастрасии ҳамаҷониба ба манбаъҳои молиявӣ, ҷалби сармоягузории мустақим метавонад, як минтақаро ба истеҳсолкунандаи бузурги ҷумҳурӣ табдил диҳад. Худи мафҳуми устувории молиявии корхонаҳо дар адабиётҳои иқтисодӣ ҳаргуна шарҳ додашудааст. Масалан иқтисодчӣ А.Д.Шереметов дар китоби худ "Методикаи таҳлили молиявии фаъолияти ташкилотҳои тиҷоратӣ" мафҳуми устувории молиявиро дар мавҷудияти захираҳои молиявии озод дар корхона, ки метавонад кори пайдарпайеро анҷом диҳад ва инчунин тавозуни ҷараёнҳои молиявиро зиёд гардонад, шарҳ медиҳад. Рушди устувории корхонҳои хурд – ин ба даст овардани сифати нав ҳамчун сохтори хурду соҳибкорӣ, мустаҳкам намудани фаъолияти истеҳсолӣ, молиявӣ, иҷтимоӣ ва зерсистемаҳои он ки метавонад барои пешгири намудани пайдоиши буҳронҳои молиявӣ ва дигар хатарҳои молиявӣ дар як фосилаи вақти муайяни ҳаёт мебошад. **[5, с. 13].**

Устувории молиявии корхонаҳо на танҳо аз шароити буҳронҳои дохилии кишвар, балки аз шароити иқтисодии ҷаҳон низ вобаста аст. Барои ноил гаштан ба устувории молиявии корхонаҳои хурду миёна дастгирии ҳамаҷонибаи ҳукумат лозим аст, ки онро метавон тавассути сиёсати инвеститсионӣ, сиёсати буҷету андозӣ, фишангҳои ҳавасмандгардонӣ ба даст овард. Аз ин лиҳоз, ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои таъмини устувории молиявӣ ва устувории иқтисодии корҳонаҳои хурду миёна чораҳои зарурирo меандешад. Масалан, дар Паёми президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон "Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷӣ" дарҷ гардид, ки барои дастгирии ҳамаҷониба соҳибкорон шумораи андозҳои давлатӣ аз 10 то 7 номгӯй кам гардида, меъёрҳои якчанд намуди онҳо паст карда шуданд, ки чунин дастгирӣ ба устувории молиявӣ, пардохтпазирӣ, рақобатпазирӣ ва ҳаҷми истеҳсоли молу маҳсулоти корхонаҳои хурду миёна таъсири ҳалкунандае мебозад. **[6].** Инчунин барои афзоиши корхонаҳои хурду миёна ва ҷалби сармоягузорон минтақаҳоии озоди иқтисодии Кӯлоб ва Данғара ташкил додашуд, ки мувофиқӣ таҳлили коршиносон 30%-и тиҷорати ҷаҳонӣ тавассути минтақаҳои озодӣ иқтисодӣ амалӣ мегардад. **[1]**. Ин далолат ба он медиҳад, ки ҳангоме корхонаҳои хурду миёнаи минтақа ба устувории молиявӣ ноил мегарданд, онҳо Минтақаи Кӯлобро ҳамчун истеҳсолкунандаи бузурги кишвар, хусусан дар соҳаи саноати сабук, электроэнергетика, хӯрокворӣ, коркарди сангҳои қимматбаҳо, коркарди оҳан ва ғайра муаррифи хоҳад кард, ки дар натиҷа корхонаҳои хурду миёнаи минтақа дар саноаткунонии босуръати кишвар саҳми назаррасеро хоҳад гузошт.

Бояд қайд, ки таъмини устувории молиявиро танҳо бо такя ба давлат наметавон ба даст овард, барои фаъолияти дуру дарози корхонаҳо мебояд ба манбаъҳои молиявии беруна низ даст зад, хусусан ба лоиҳаҳои инвеститсионӣ. Инчунин набояд фаромӯш кард, ки корхонаҳои хурду миёнаи минтақа аслан тобовар нестанд, ҳангоми ба вуҷуд омадани

ҳодисаҳои иқтисодӣ, хусусан ҳангоми буҳронҳои молиявӣ устувории молиявии худро зуд аз даст медиҳанд, чунки қисмати зиёди корхонаҳои хурду миёнаи минтақа такя ба манбаҳои молиявии дохилӣ бунёд гаштаанд. Аз ин лиҳоз, корхонаҳои минтақа дар шароити тағйирёбандаи бозор ҳам ба рақобат тобовар нестанд ва ҳам ҳангоми шикаст устувории молиявии худро аввалиндарача аз даст медиҳанд. Ба ақидаи коршиносони ҳирфавии СММ барои дастгирии корхонаҳои хурду миёнаи давлатҳои рӯ ба инкишоф мебояд ҳамасола то 1 трлн.доллар сармоягузорӣ кард, то онҳо ҳангоми ба вуҷуд омади буҳронҳои молиявӣ устувории молиявии худро аз даст надиҳанд. [4]

Ба устувории молиявии корхонаҳои хурду миёна аслан чунин омилҳо таъсири манфӣ мерасонанд: буҳронҳои молиявии ҷаҳонӣ, сиёсати нодурусти буҷетӣ-андозӣ, гаронии сатҳи андозҳо нисбати даромаднокии корхонаҳо, монеаҳои сиёсӣ, сатҳи баланди рақобати дохилӣ-соҳавӣ, мавҷуд будани молополия, мавҷудияти мавқеи монополияи корхонаҳои бузург дар бозорҳои фурӯш. **[6]**

Хулоса, устувории молиявии корхонаҳои хурду миёна – ин таъмин будани корхона бо манбаҳои молиявии худ ва маблағгузори намудани фаъолияти худ, тарзи истифодабарӣ ва ҷобаҷо гузории манбаҳои молиявӣ, гум накардани қобилияти пардохтпазирӣ ҳангоми вазъҳои номусоиди иқтисодӣ мебошад. Дараҷаи устувории молиявии корхонаҳоро самаранокии истеҳсоли молу маҳсулот, маҳсулоти рақобтпазир ва фаъолияити ниҳоӣ нишон медиҳад. Набояд фаромӯш кард, ки сатҳи пасти истеҳсолот, фаъолияти зараровар, арзиши аслии баланди маҳсулот боиси нест шудани устувории молиявӣ мегардад**. [3].** Ҳангоме ки корхонаҳо ба устувории молиявӣ дастрасӣ пайдо кунанд, онҳо метавонанд, ба як минтақа чунин афзалиятҳоро пешниҳод кунанд:

пешниҳод намудани молу хизматрасониҳои нав бо нархи нисбатан паст;

ҷорӣ намудани ҷойҳои нави корӣ ва баланд бардошта амнияти иҷтимоии аҳолӣ;

вуруди технологияи пешқадами муосир ба истеҳсолот, ки қобиланд арзиши аслии маҳсулотро паст намоянд;

таъмини талаботи пурраи истеъмолкунандагон;

бавуҷуд овардани бозорҳои нав ва сегментатсия бозор.

Минтақаи Кӯлоб фазои хубӣ иқтисодӣ ва иқлими мусоид барои фаъолият кардани корхонаҳо хурду миёна дорад. Ҳарчанд ки таъмини устувории молиявии корхонаҳои хурду миёнаи минтақа нисбатан дар сатҳи паст қарор дорад, аммо метавон онро тавассути сиёсати ҳавасмандгардонӣ ва ҷалби инвеститсия дигаргун сохт. Агар дар оянда устувории корхонаҳои хурду миёнаи минтақа таъмин карда шавад, корхонаҳои минтақа, бешубҳа, истеҳсолкунандагони бузурги ватанӣ ва хориҷӣ мегарданд, инчунин ба коҳиши сатҳи камбизоатӣ ва афзоиши некуаҳволии халқ таъсири мусбӣ мерасонанд.

Адабиёт:

1. http://mfa.tj/tg/berlin/munosibatho/mintaqahoi-ozodi-iqtisodi
2. www.president.tj
3. Губина.О.В. Анализ финансово-хозяйственной деятельности. Практикум [текст]: учебное пособие/ О.В.Губина, В.Е.Губин.-2-е изд.,перераб. И доп.-М.:ИД "Форум": ИНФРА-М,2012.-192с.
4. Организация Объедененных Наций-Новости ООН. News.un.org [http://your.tj/mezdu-malym-i-bolshim-0-3-kotorye-ne-mogut-dvigat-jekonomiku-tadzhikistana/amp/]
5. Жанновна С.Л. Методы оценки финансовой устойчивости предприятий малого бизнеса и факторов, влияющих на нее, в условиях современной России. С.13
6. International Journal of Humanities and Natural Sciences, vol.2-2 (41),2020],[https://amp.rbc.ru/rbcnews/economics/31/10/2019/5db9abe99a794773c1fbd2e0][http://your.tj/mezdu-malym-i-bolshim-0-3-kotorye-ne-mogut-dvigat-jekonomiku-tadzhikistana/amp/]
7. International Journal of Humanities and Natural Sciences, vol.2-2 (41), 2020

ТАШКИЛИ ШАКЛҲОИ МОЛИКИЯТ ҲАМЧУН АСОСИ МУНОСИБАТҲОИ ИҶТИМОИЮ ИҚТИСОДИИ ОДАМОН.

Муртазоев Н.А. - н.*и.и., дотсенти кафедраи назарияи иқтисодии ДДМИТ*
Нуруллоев Н.Ф . - *унвоҷӯи кафедраи молияи ДДМИТ.*

Калимаи "иқтисод" аз ду калимаи юнонӣ гирифта шудааст, ойкос хона хоҷагидорӣ ва номос-"қонун", яъне фаҳмиш тибқи меъёр, қоида ва қонунҳои пеш бурдани хоҷагӣ истифода карда шудааст. (Ксенофонт)

Азбаски дар он замонҳо иқтисод ҳамчун хоҷагиҳои хонавода вуҷуд доштанд. Аз ин сабаб калимаи "ойкономия" дар вожаномаҳои иқтисодӣ ҳамчун "санъати пешбурдани (хоҷагиҳои) хонавода" шарҳ дода мешуд.

Дар тӯли ҳазорсолаҳо инсоният аз зинаи поёнӣ то ба зинаи болоӣ рушду камол ёфт. Дар ин асос, мазмуну мундариҷа, нақш ва мақоми хоҷагидорӣ вобаста ба гузаштани замону макон таъғир ёфт.

Бояд қайд, ки дар замони ҳозира калимаи иқтисод аҳамияти се тарафа дорад. [26]

Якӯм, иқтисод дар маънои васеъаш худи хоҷагидорӣ, яъне неъматҳои моддӣ ва маънавиро барои беҳтару афзун гардонидани талаботи худ истифода мебарад. Дар ин мазмун ҳамаи неъматҳои иқтисодӣ, дороиву санъат, воситаҳои подошу таъмини ҳаёт, кору фаъолият, шароити меҳнат , истироҳат ва ғайра, ки инсоният дар гузашта эҳё намуда, имрӯз истифода менамояд иқтисод аст.

Дуввум, иқтисод - илм аст, яъне маҷмӯи донишҳо оиди хоҷагидорӣ ва ба ин алоқаманд фаъолияти одамон оиди истифодабарии захираҳои маҳдуд

[26] Курс экономики: Учебник Под ред Б.А. Райзберга, М, 2004, стр 9

ба мақсади таъмин намудани талабобҳои одамон ва талаботҳои ҷамъият, оиди муносибатҳои байни одамон дар ҷараёни (рафтӣ) хоҷагидорӣ мебошад.

Севвум, иқтисодиёт ҳамчун муносибатҳое, ки дар байни одамон оиди истеҳсолот, тақсимот, мубодила ва истеъмоли неъматҳои моддӣ бавуҷуд меояд меомӯзад.

Ҳамин тариқ, иқтисодиёт дар умум хоҷагидорӣ, илм дар бораи хоҷагидорӣ ва муносибатҳои байни одамон дар рафти хоҷагидорӣ мебошад. Ба хоҷагидорӣ ҳаммаи он муносибатҳои одамон, ки ба гирифтан ва истифода намудани воситаҳои ҳайётгузаронӣ, қонеъ намудани талаботҳои чӣ имрӯза ва чӣ оянда нигаронида шудааст дохил карда мешавад.

Илми иқтисод хеле баъдтар нисбати худи иқтисод бавуҷуд омадааст. Дар давоми ҳазорсолаҳо одамон такя ба таҷрибаи наслҳо ҳоҷагидорӣ намудаанд. Дониш ба тасаввури онҳо хусусияти таҷрибавӣ (эмперикӣ) доштанд, ба як системаи томи илмӣ ҷамъбаст намуда буд. Пешгузаштагони илми иқтисод файласуфон ва сотсиологҳо ба ҳисоб мерафтанд.

Предмети иқтисод ҳамчун соҳаи мутақили дониш наздик 300 сол пеш бавуҷуд омадааст, бо номи иқтисодӣ сиёсӣ, ки баъдтар назарияи иқтисодӣ номида шудааст. Ба гузашти вақт, хусусан дар 150 соли охир нуқтаи назар оиди предмети илмӣ иқтисодӣ хеле таъғйир ёфтааст. Ба саволи: “иқтисодиёт ҳамчун илм чиро ифода менамояд?”- намояндагони илми иқтисод ҷавоби якхела надодаанд. Нуқтаи назари олимонро оиди предмети илмӣ иқтисодӣ ба се самт ҷудо кардан мумкин аст.

Дар аввал, илмӣ иқтисодӣ ҳамчун омӯзиши бунёд намудан ва истифода бурдани неъматҳои зиндагӣ ба ҳисоб мерафт, ҳисоб менамудаанд. Сарчашмаи чунин ақида ба классикони иқтисоди сиёсӣ А.Смит дода мешавад ва он дар чунин пешниҳоди иқтисодчии англис А. Маршалл ифода ёфтааст: ”Илми иқтисод ҳамон соҳаи фаъолияти инфиродӣ ва ҷамъиятиро меомӯзад, ки вай бо истеҳсол ва истифода намудани неъматҳои моддӣ, ки он асоси сатҳи зиндагониро таъмин менамояд алоқамандии зич дорад меомӯзад.” Баъди 100 сол маҳдудияти чунин нуқтаи назар аз нигоҳи олимони муосир муайян шуд, ки дар он аз соҳаи фаъолияти иқтисодӣ фаъолияти ғайриистеҳсолӣ дар намуди маънавӣ, фаъолиятӣ фикрӣ (зеҳнӣ), хизматрасонӣ ҷудо карда шудааст. Дар баробари ин мувофиқи ин пешниҳод илми иқтисодӣ ба соҳаи истеҳсолӣ мутобиқ гардида буд, аммо муомилот, фурӯши молҳо ба назар гирифта намешуд.

Дар солҳои охир тарзи дигари муайян намудани предмети назарияи иқтисодӣ ба амал омад, ки он ба истифодабарии мафҳуми “захираҳои маҳдуд” асос мегирад. Мувофиқи ин нуқтаи назар вазифаи асосии илми иқтисод дар таҳлил намудани имкониятҳои алтернативии тарзи истифодабарии захираҳои маҳдуди иқтисодӣ, ки барои комёб гардидан ба мақсади муайян, имконияти хуби истифодаи захираҳоро таъмин менамояд. Ба тарзи дигар гӯем, назарияи иқтисодӣ рафтори одамонро ва ба онҳо

маслиҳат медиҳад, ки дар ҳолати муқоиса намудани мақсад ва маҳдудияти захираҳо барои комёб шудан бо баҳисоб гирифтани имкониятҳои гуногун оиди истифодабарии ин воситаҳо чӣ тавр рафтор намояд.

Пуратар ифода намудани предмети илми иқтисодӣ ин тадқиқи фаъолияте ки бо истеҳсолот, тақсимот, мубодила ва истеъмоли молҳо ва хизматрасонӣ алоқаманд аст мебошад. Чи тавре иқтисодчии америкоӣ Самуэлсон П. қайд менамояд предмети фанни назарияи иқтисодӣ ин "танзим намудан, ба вуҷуд овардани истеъмолотӣ ва истеҳсолот", "намудҳои фаъолияте, ки ба мубодила ва хариду фурӯши пулли байни одамон мебошад ба ҳисоб меравад"[27]

Самуэлсон П. предмети фанни назарияи иқтисодиро чунин муайян намудааст:

1. Илм оиди фаъолиятест, ки ба мубодила ва хариду фуруши маблағҳои пулии байни одамон алоқаманд мебошад ба ҳисоб меравад.

2. Илм дар бораи истифодабарии захираҳои нодир маҳдуд (замин, меҳнат, молҳои таъминотӣ истеҳсолӣ) барои истеҳсолӣ молҳои гуногун ва тақсимоти он дар байни аъзоёни ҷамъият ба мақсади истеъмоли он мебошад.

3. Илм оиди кори ҳаррӯзаи ҳаётгузаронии одамон, гирифтани воситаҳо мебошад.

4. Илм оиди инсоният чи тавр бо вазифаҳои истеъмолот ва истеҳсолот мебарояд.

5. Илм дар бораи боигарӣ мебошад.

Ҳамаи ин тарафҳои муайян намудани илми назарияи иқтисодиро пайваст намуда, П. Самуэлсон чунин қайд менамояд: "Назарияи иқтисодӣ - ин илм дар бораи одамон ва ҷамъият чӣ тавр захираҳои камчин тарзи истифодабрии онро интихоб менамояд, ки таъиноти гуногунмақсад дорад, барои истеҳсоли молҳои гуногун ва тақсимоти он дар давраи ҳозира ва дар оянда барои истеъмоли шахсони инфиродӣ ва гурӯҳҳои ҷамият мебошад". Ин муайянкуни хеле васеъ, аммо пурра мебошад.

Илми иқтисодиро мухтасар чунин баён кардан мумкин аст ҳамчун омӯхтани ба кадом тарз захираҳои маҳдуди гуногун коркард шуда ба неъматҳои зарурии иқтисодӣ табдил дода шуда, чӣ тавр истеҳол, тақсим ва барои таъмини ҳаёти инсон мубодила карда мешавад, мебошад.

Инчунин, боз як шакли муайян намудани илми иқтисодӣ вуҷуд дорад. Мувофиқи ин илми иқтисодӣ ин маҷмӯи донишҳое, ки имконияти ҷавоб додан ба се гурӯҳи саволҳои бо ҳамдигар алоқаманд ба ҳисоб меравад:

1.Чӣ истеҳсол кардан лозим ва бо кадом миқдор?

2.Чӣ тавр молҳоро истеҳсол кардан лозим, ки бояд истеҳсол кунад, аз кадом захираҳо ва бо ёрии кадом технология истеҳсол бояд кард?

---

[27] Самуэльсон П Экономика: Вводной курс,-М, 1993, стр 21

3,Барои кӣ истеҳсол карда шавад, молҳо ва хизматҳои расонидашуда ба ки таъинот дорад, чӣ тавр байни истеъмолкунандагон тақсим карда мешавад?

Ҷавоб ба саволи якӯм таркиби истеҳсолот тавсиф карда мешавад, ҷавоб ба саволи дуввум, технологияи истеҳсолот ва ба ҷавоби севвум соҳаи истеъмоли маҳсулоти истеҳсолшударо дар бар мегирад.

Муҳимаш бояд фаҳмида шавад, ки илми иқтисодӣ бо ҳудуди дар аввал дода шуд маҳдуд карда намешавад, вай доимо майдони ҳаракати худро васеъ менамояд, ба соҳаҳои дигар, хусусан - ба иҷтимоиёт ба илмҳои гуманитарӣ дохил мегардад. Дар қатори объекти анъанавии худ (истеҳсолот, мубодила, истеъмоли молҳо) донишҳои иқтисодӣ ва ҳаммаи соҳаҳои иҷтимоиёт дохил гардида ба ҳамаи намудҳои муносибат дахл дорад ба оила, гурӯҳҳои иҷтимоӣ, коллекивҳои истеҳсолӣ, ба ҷамъият дахл менамояд. Иқтисодиёт бо филлософия, бо илми иҷтимоиёт, бо психология, бо информатика, бо математика, бо як қатор илмҳои табиатшиносӣ ва инчунин ба сиёсатшиносӣ, идоракунии ҷамъият зич алоқаманд мебошад.

Адабиёт:

1. Курс экономики: Учебник Под ред Б.А. Райзберга, М, 2004, стр 9
2. Самуэльсон П Экономика: Вводной курс,-М, 1993, стр 21

ОСНОВНЫЕ ЗАДАЧИ УПРАВЛЕНЧЕСКОГО УЧЕТА И КОНТРОЛЯ ОПЕРАЦИОННЫХ ДОХОДОВ И РАСХОДОВ НА ПРЕДПРИЯТИИ

Султонова Савсан Мохирхуджаевна - *старший преподаватель кафедры бухгалтерского учета. ТГФЭУ.*

Тилакмуродова Сурайё Давлатмуродовна - *ассистент кафедры бухгалтерского учета. ТГФЭУ.*

В статье авторы дают основные понятие базовых задач управленческого учета и контроля доходов и расходов по основной деятельности предприятия. При этом основным моментом в данной системе управленческого учета служит сопоставление затрат и доходов и наиболее важными для управленческого учета становятся операции управления затратами, управления доходами и управления результатами через влияние как на затраты, так и на доходы. Одна из особых аспектов управленческого учета операционных доходов и расходов, есть регулирование национальных стандарт учета, применяемых предприятиями. А также в условиях глобализации экономики возрастает роль международных стандартов финансового учета и отчетности (МСФО).

Ключевые слова: *Доход, расход, управленческий учет, бухгалтерский учет, контроль, выручка, продаж.*

ВАЗИФАҲОИ АСОСИИ БАҲИСОБГИРИИ ИДОРАКУНӢ ВА НАЗОРАТИ ДАРОМАД ВА ХАРОҶОТИ АМАЛИЁТӢ ДАР КОРХОНА

Дар мақола муаллифон мафҳуми асосии вазифаҳои асосии баҳисобгирии идоракунӣ ва назорати даромаду хароҷотро барои фаъолияти асосии корхона пешниҳод мекунанд. Дар баробари ин нуктаи асосӣ дар низоми баҳисобгирии идоракунӣ муқоисаи хароҷот ва даромад буда, барои баҳисобгирии идоракунӣ муҳимтаринаш амалиёти идоракунии хароҷот, идоракунии даромад ва идоракунии самаранокӣ тавассути таъсиррасонӣ ба хароҷот ва даромад мебошад. Яке аз ҷанбаҳои махсуси баҳисобгирии идоракунии даромад ва хароҷоти амалиётӣ танзими стандартҳои миллии баҳисобгирии муҳосибӣ мебошад, ки

корхонаҳо истифода мебаранд. Ва инчунин дар шароити ҷаҳонишавии иқтисод нақши стандартҳои байналмилалии баҳисобгирӣ ва ҳисоботи молиявӣ (СБҲМ) меафзояд.

Калидвожа: *Даромад, хароҷот, баҳисобгирии идоравӣ, баҳисобгирии муҳосибӣ, назорат, фоида, фурӯш.*

THE MAIN TASKS OF MANAGEMENT ACCOUNTING AND CONTROL OF OPERATING INCOME AND EXPENSES AT THE ENTERPRISE

Annotation. *In the article, the authors give the basic concept of the basic tasks of management accounting and control of income and expenses for the main activity of the enterprise. At the same time, the main point in this management accounting system is the comparison of costs and income, and the most important for management accounting are the operations of cost management, income management and performance management through the impact on both costs and income. One of the special aspects of management accounting for operating income and expenses is the regulation of national accounting standards applied by enterprises. And also in the context of the globalization of the economy, the role of international financial accounting and reporting standards (IFRS) is increasing.*

Key words: *Income, expense, management accounting, accounting, control, revenue, sales.*

В условиях перехода Республики Таджикистан к международной системе учета и отчетности, которая активно отражается и в изменении национальных форм и систем учета все большее значение приобретает такой вид учета как управленческий учет. В сфере изменения отношений собственности, которая произошла в нашей стране в последние десятилетия эффективное управление предприятиями (организациями и фирмами) невозможно без информации или совокупности данных о состоянии управляемой системы, управляющих действиях и внешней среде.

Экономическая информация выступает как основа процессов подготовки, принятия и реализации управленческих решений. В данное время управленческий учет посредством своих функций, выступает в качестве основного информационного фундамента управления внутренней деятельностью предприятия, его стратегией и тактикой. Основной его задачей является подготовка информации для принятия оперативных и прогнозных управленческих решений для предприятий [4, 58-63].

Например, если в системе бухгалтерского учета элементами учета являются хозяйственные средства, источники их образования, хозяйственные процессы и их результаты т.е. объекты финансового учета. А в системе управленческого учета элементы в основном те же самые, что и в бухгалтерском учете, но рассматриваются не с позиций констатации и анализа факта наличия и движения средств, источников их формирования, изменений под влиянием хозяйственных операций, а с позиций использования потребления ресурсов, соотношения затрат и полученных результатов. При этом основным моментом в данной системе управленческого учета служит сопоставление затрат и доходов и наиболее важными для управленческого учета становятся операции управления затратами, управления доходами и управления результатами через влияние как на затраты, так и на доходы. При этом операционные доходы и расходы их отражение в управленческом учете связаны с ведением основной деятельности предприятия, то есть той деятельности, которая

приносит предприятию основной объем доходов и отвечает за самые большие издержки деятельности.

Одна из особых аспектов управленческого учета операционных доходов и расходов, есть регулирование национальных стандарт учета, применяемых предприятиями. А также в условиях глобализации экономики возрастает роль международных стандартов финансового учета и отчетности (МСФО).

Операционные доходы обычно включают чистую выручку от продаж, проценты по кредитам и вкладам, поступление арендных платежей, комиссионные сборы и другие денежные поступления [5, 109-111].

Имеет место определенный классификационный подход к определению дохода. В управленческом учете доходы учитывают по их видам: от реализации продукции (товаров), от инвестиций в ценные бумаги и т. п.

Все основные процессы производственно-хозяйственной деятельности предприятия: снабжение, производство, сбыт и координирующая их функция управления — непосредственно связаны с расходованием трудовых, материальных и финансовых ресурсов. Поэтому в теории и практике бухгалтерского, налогового и управленческого учета одним из основополагающих элементов исследования и классификации следует признать понятие расходов. На сегодня в управленческом учете оправданным экономическим подходом к построению системы учета расходов считается подход, при котором выделяются типовые управленческие задачи. В соответствии с этим исследователи выделяют несколько направления классификации расходов, в основу которой положен принцип: различные расходы для различных целей.

Учет операционных расходов связан в бухгалтерском управленческом учете с расходами по элементам. Экономическим элементом принято называть первичный однородный вид затрат на производство и реализацию продукции, который на уровне предприятия невозможно разложить на составные части.

Оценивая классификационные признаки учета доходов и затрат в управленческом учете следует отметить, что важную роль приобретает оценка той системы управленческого учета, которая может быть применена на том или ином предприятии. Современный управленческий учет рассматривается чаще всего как интегрированная система сбора и интерпретации информации о деятельности компании, для которой присущи следующие характеристические особенности.

Следует отметить, что система интегрированного управленческого учета носит более сложный характер, чем процедура оценки операций на их соответствие инструкциям, стандартам бухгалтерского учета и другим нормативным актам. Но, несмотря на это все большее количество передовых предприятий и организаций переходят на интегрированный управленческий учет.

Как и операционные доходы, операционные расходы связаны с

понятием расходы периода. Особенности учета операционных доходов и затрат применительно к особенностям торговой и промышленной деятельности различаются видами затрат (у промышленной компании имеют место затраты прямого труда и остатки незавершенного производства). В управленческом учете периодические затраты или затраты периода это те издержки, которые нельзя инвентаризировать, так как их размер не зависит от объемов производства, а зависит от длительности периода. Таким образом, предлагается достаточно экономный и распространенный вариант автоматизации контроля операционных доходов и затрат предприятия с помощью создания табличных в формате программы MS Excel [6, 118-121].

В частности, созданы табличные формы для контроля операционных доходов предприятия по видам деятельности, в разрезе отдельного направления деятельности, рассмотрены варианты контроля операционных доходов в зависимости от контрагентов и видов перевозок (региональный аспект), предложены варианты контроля операционных доходов с учетом структуры доходов по плану и по факту, учтены различные варианты анализа для последующего контроля с временной точки зрения (месяцы, квартал, полугодие, год).

Для контроля операционных затрат все затраты по одному из видов деятельности предприятия разделены на постоянные и переменные, прямые и косвенные. Кроме того, распределение постоянных и переменных расходов увязано с суммой общей выручки по данному направлению и это позволит определять маржинальный доход и общий финансовый результат направления. При распределении затрат на прямые и косвенные также рассчитывается рентабельность направления, чистой прибыли.

Таким образом, для управляющих по различным направлениям должны быть созданы условия для контроля операционных доходов и затрат по различным критериям, что позволит оценить работу центров ответственности фирмы с точки зрения, какой из них является центром прибыли, инвестиций или затрат.

Литература:

1. Закон РТ «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности», №702 от 25.03.2011;

2. Дастурамал оид ба низоми пур кардани шаклҳои ҳисоботи молиявие, ки тибқи талаботи Стандартҳои миллӣ ва байналмилалии ҳисоботи молиявӣ тартиб дода шудааст. Фармоиши Вазорати молияи ҶТ, №42 аз 27.05. 2011,

3. Нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибии фаъолияти молиявӣ-хоҷагии субъектҳои хоҷагидорӣ ва нишондоди методӣ оиди татбиқи нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибии фаъолияти молиявӣ–хоҷагии субъектҳои хоҷагидорӣ бо Фармоиши Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27.05. 2011, №41.

4. Друри К. Введение в управленческий и производственный учет, М: Алерта.- 2006.- 652 с.

5. Низомов С.Ф., Управленческий учет и контроль в строительстве: теория, методология и практика. Душанбе, “Сохибкор”-2013, 272с.;

6. Низомов С.Ф., Организация учета и управления затратами в строительных организаций Душанбе. Душанбе, «ИРФОН», 2006г. 140 с.

7. Международные стандарты финансовой отчетности, том 1-2. Душанбе. Минфин РТ, 2009,186 с.+324с.

ХУСУСИЯТҲОИ ИДОРАКУНИИ МОЛИЯИ ДАВЛАТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Давлатов Ҳоким Ҷумъаевич - *мудири кафедраи баҳисобгирии бухгалтерӣ ва менеҷменти Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт.*

Дар мақола хусусиятҳои идоракунии молияи давлатӣ, механизми молиявӣ, низоми идоракунии молияи давлатӣ, идораи молиявӣ дар сиёсати молиявӣ, шакл ва усулҳои идоракунии молияи давлатӣ дар шароити муосир мавриди омӯзиш қарор гирифтааст.

***Калидвожаҳо**: Молияи давлатӣ, механизми молиявӣ, сиёсати молиявӣ, фишангҳои молиявӣ, таъминоти молиявӣ, устувории молиявӣ.*

ОСОБЕННОСТИ УПРАВЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННЫМИ ФИНАНСАМИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье исследуются особенности управления государственными финансами, финансовый механизм, система управления государственными финансами, финансовый менеджмент и финансовый политике, формы и методы управления государственными финансами в современных условиях.

***Ключевые слова**: Государственными финансы, финансовый механизм, финансовая политика, финансовый рычаг, финансовая обеспечения, финансовая стабильность.*

TEATURES OF PUBLIC FINANCE MANAGEMENT OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article examines the features of public finance management, the financial mechanism, the system of public finance management, finance management in financial policy, Forms and methods of public finance management in modern conditions.

***Key words**: public finance, financial mechanism, financial policy, financial leverage, financial support, financial stability.*

Идоракунӣ бо худ таъсири бошууронаро бо мақсади инкишоф ва такмил додани объект ифода менамояд. Аз ин рӯ, қариб дар ҳамаи кишварҳои ҷаҳон ба фаъолияти субъектҳои хоҷагидор тавассути сиёсати андоз, танзими бозори молиявӣ, ташаккули фонди амортизатсионӣ, низоми дастгирии давлатии корхонаҳо, тавассути дотатсия таъсири худро мерасонад, яъне давлат молияро идора намекунад, балки ба иктисодиёт ва соҳаи иҷтимоӣ ба воситаи молия, асосан ҳангоми татбики сиёсати молиявӣ таъсир мерасонад.

Алалхусус дар соҳаи идоракунии давлатӣ нақши асосиро молияи давлатӣ (ташаккули буҷети давлатӣ, фондҳои ғайрибуҷетӣ, молияи корхонаҳои давлатӣ) мебозад. Идоракунӣ тавассути татбиқи қонунгузории молиявӣ, тасдиқи буҷети давлатӣ ва ҳисобот оиди иҷроиши он, ҷорӣ намудан ё бекор кардани андозҳои алоҳида, тасдиқи ҳадди ниҳоии қарзи давлатӣ ва ғайра амалӣ карда мешавад.

Худи мафҳуми идоракунии молияи давлатиро метавон ҳамчун маҷмӯи тадбирҳо оид ба идоракунии самараноки ҷамъоварӣ, нигоҳдорӣ ва сарфи маблағҳои давлатӣ муайян кард, ки дар шакли идоракунии даромадҳо ва хароҷоти маблағҳо тибқи буҷети мураттабшуда ва қонунӣ тасдиқ гардида,

мониторинг ва идоракунии қарзи давлатӣ, аз он ҷумла идора ва ва нигоҳдории моликияти ҷамъиятӣ ифода шудааст.

Низоми идоракунии молияи давлатӣ ин ташкили муқаррарот, қонунҳо, тартиб ва равандҳои идоракунии дороиҳо ва ӯҳдадориҳои молиявии давлатӣ ва мониторинги вазъи молиявии корхонаҳои давлатӣ мебошад.

Нигоҳ доштани се вазифаи асосии идоракунии молияи давлатӣ, ки дар навбати аввал барои нигоҳ доштани интизоми умумии молиявӣ, таъмин намудани тақсимоти стратегии захираҳои молиявӣ ва дигар захираҳо ва таъмини фаъолияти самараноки тамоми мақомоти давлатӣ пешбинӣ шудаанд. Ҳамаи ин имкон медиҳад, ки байни онҳо даромад, хароҷот ва қарз назорат карда шавад, захираҳои молиявӣ ё дигар маблағҳоро мутобиқи стратегияҳои афзалиятноки Ҷумҳурии Тоҷикистон тақсим гарданд, инчунин хизматрасонии давлат оид ба истифодаи оқилонаи захираҳои молиявӣ самарнок расонида шавад.

Дар навбати худ бояд гуфт, ки объекти идоракунии молияи давлатӣ низоми молиявӣ ё маҷмуи муносибатхои пулӣ мебошанд, субъектхои идоракунии молияи давлатӣ бошад, институтҳои молиявӣ, хадамотҳо, шуъбаҳои молиявии ташкилотҳо ва ғайра мебошанд.

Идораи молиявӣ дар сиёсати молиявӣ дар маҷмӯи принсипҳои методологӣ, шаклҳои амалии ташкил ва усулҳои истифодаи молия ифода меёбад. Дар натиҷаи татбиқи сиёсати молиявӣ маҷмӯи ММД аз нав тақсим карда мешавад, ки он баробаркунии сатҳҳои рушди давлат, пайвастани манфиатҳои ҳамаи субъектҳои хоҷагидориро таъмин менамояд.

Механизми молиявӣ - низоми шаклҳо, намудҳо ва усулҳои ташкили муносибатҳои молиявие, ки давлат муқаррар намудааст (расми 1.)

Ҷузъи муҳими сиёсати молиявӣ ин таъсиси механизми молиявӣ мебошад, ки тавассути он тамоми фаъолияти давлат дар соҳаи молия амалӣ карда мешавад.

Унсурҳои механизми молиявӣ:

- шаклҳои захираҳои молиявӣ;
- усулҳои ташаккули онҳо;
- низоми меъёрҳои қонунгузорие, ки ҳангоми муайян намудани даромад ва хароҷоти давлатӣ истифода бурда мешаванд;
- ташкили низоми буҷетӣ, молияи корхонаҳо ва бозори қоғазҳои қимматнок.

Механизми молиявӣ иборат аст аз:

- усулҳои молиявӣ (таързи таъсири муносибатҳои молиявӣ ба раванди хоҷагидорӣ). Ба онҳо дохил мешаванд: банақшагирӣ, ояндабинӣ, сармоягузорӣ, қарз, ҳавасмандгардонии моддӣ ва ғайра;
- нишондиҳандаҳои молиявӣ (ҳолати низоми молиявие, ки то андозае аз ҷониби сиёсати молиявии давлатӣ танзим карда мешавад);
- таъминоти ҳуқуқӣ (қонунҳо, фармонҳои Президент, қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, оиномаи шахси ҳуқуқӣ ва ғайра);

- таъминоти меъёрӣ (меъёрҳо ва нормативҳо, дарстурҳои методӣ, дастурамалҳо оид ба ҳисоби нишондиҳандаҳои молиявӣ);

- таъминоти иттилоотӣ (баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи оморӣ ва дигар маълумот дар бораи вазъи низоми молиявӣ).

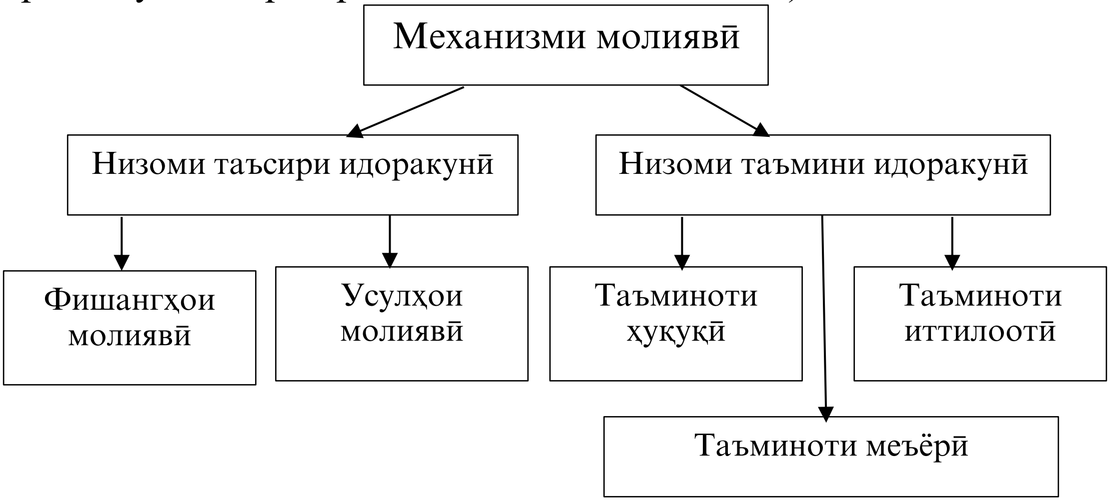

Расми 1. Механизми молиявӣ

Сарчашма: Аз ҷониби муаллиф тартиб дода шудааст

Дар асоси гуфтаҳои боло ҳадафҳои сиёсати молиявӣ инҳоянд:

1) таъмин намудани шароит барои ташаккули захирахои ҳадди аксари молиявӣ;

2) аз нуқтаи назари давлат муқаррар намудани тақсимоти оқилона ва истифода бурдани захираҳои молиявӣ;

3) бо усулҳои молиявӣ ташкили танзим ва ҳавасмандгардонии равандҳои иқтисодиву иҷтимоӣ;

4) таҳияи механизми молиявӣ ва рушди он мутобиқи ҳадафҳо ва вазифаҳои тағйирёбандаи стратегия;

5) таъсиси низоми самараноки идораи молияи давлатӣ.

Дар раванди татбиқи сиёсати молиявӣ махсусан муҳим аст, ки алоқамандии сиёсати молиявиро бо дигар қисмҳои таркибии сиёсати иқтисодӣ (сиёсати қарзӣ, сиёсати нархӣ, сиёсати пулӣ) таъмин карда шавад. Баҳодиҳии натичаҳои сиёсати молиявии давлат аз руи мувофиқат будани он ба манфиатҳои чамъият ва аксарияти гуруҳҳои иҷтимоии он, инчунин аз руи натичаҳои бадастомада, ки аз мақсаду вазифаҳои ба миён гузошташуда бармеоянд, асос меёбад.

Тамоми низоми идоракунии молия аз сиёсати молиявии давлат асос меёбад. Дар таҳияи сиёсати молиявӣ шохаҳои қонунгузор ва иҷроияи ҳокимияти давлатӣ иштирок мекунанд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон афзалияти рушди сиёсати молиявӣ ба Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тааллуқ дорад, ки дар Паёмҳои солонаи худ ба Парлумони Ҷумҳурии Тоҷикистон самтҳои асосии сиёсати молиявиро барои соли ҷорӣ ва барои оянда муайян менамояд. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистонро зарур аст, ки дар доираи ин Паём ҷиҳати амалӣ намудани самтҳои асосии рушди иқтисодӣ ва таъмини суботи иҷтимоӣ дар ҷомеа амал намояд.

Ҳамзамон Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун сохтори ҳокимияти иҷроия лоиҳаҳои қонунҳоеро, ки барои татбиқи сиёсати молиявӣ заруранд, таҳия намуда, барои баррасӣ ва қабул ба парлумон пешниҳод менамояд.

Агар Парлумон қонунро қабул накунад ё онро бо ислоҳоте, ки мазмуни асосии қонунро таҳриф ё тағйир медиҳад, қабул кунад, пас ин ба мақомоти иҷроияи ҳокимият имкон намедиҳад, ки сиёсати молиявиро ба самти пешбинишуда пеш барад.

Низоми идоракунии молияи давлатӣ дар расми 2. нишон дода шудааст.

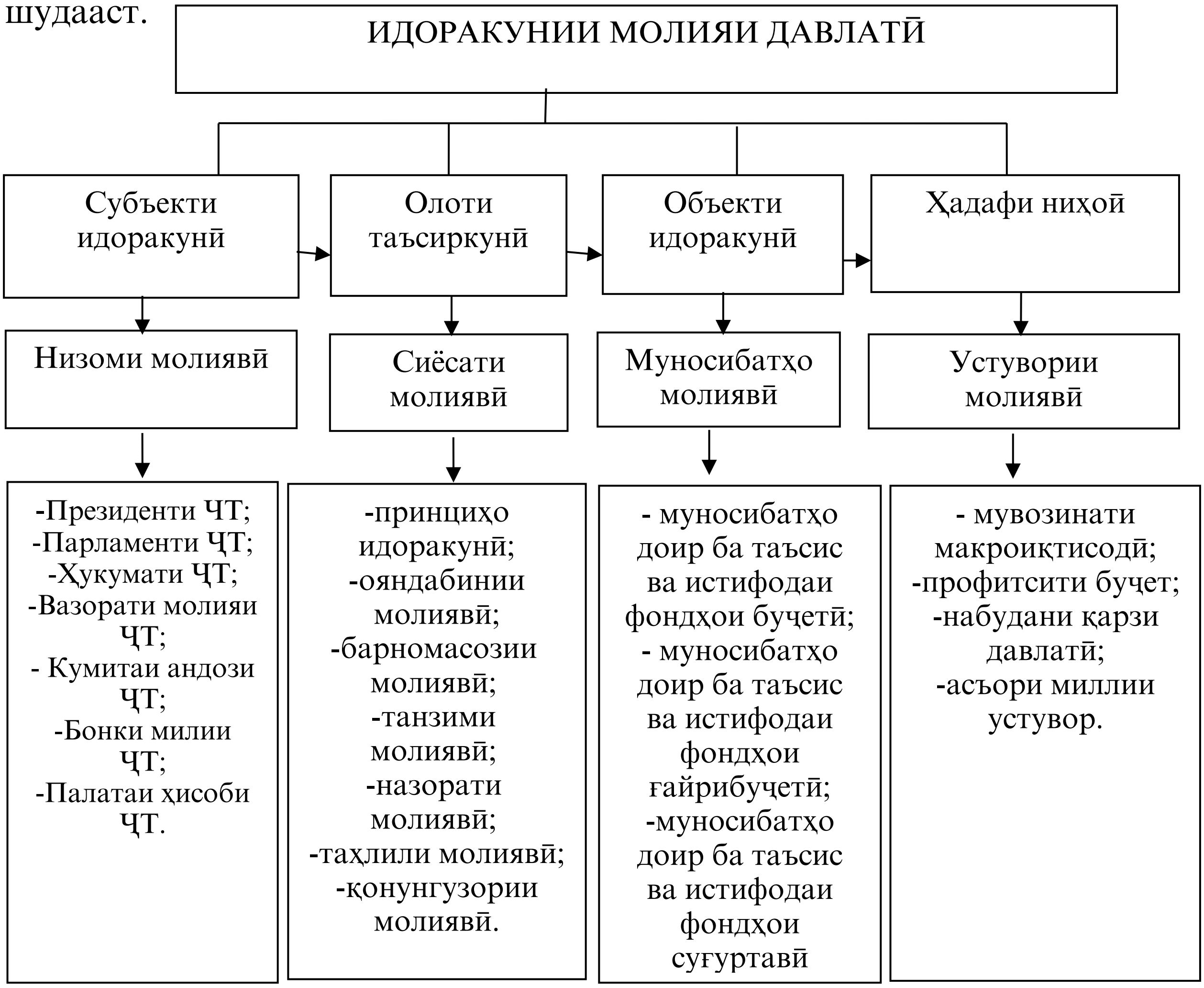

Расми 2. Низоми идоракунии молияи давлатии ҶТ

Сарчашма: таҳияи муаллиф.

Хусусияти фарқкунандаи низоми молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар он аст, ки низоми номбаршуда таҳти таъсири мақомоти олии ҳокимият ва идора амал мекунад. Ва пеш аз ҳама танзимгари ин низом Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, дурусттараш Дастгоҳи Президент аст, ки бо салоҳияти худ фаъолияти низоми молиявиро танзим мекунад ва аз ҳама муҳим нақшаи буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистонро ба имзо мерасонад.

Пас аз он нақши Парлумони Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки аз Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Маҷлиси намояндагони

Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон иборат аст. Ба салоҳияти Парлумони Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ намудани андозҳо, пардохтҳо, пардохтҳои ғайриандозӣ, тасдиқи буҷети давлатӣ, қабули санадҳои меъёрии ҳуқуқие, ки ба қонунгузории молиявӣ дохил мешаванд.

Дар идома, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон буҷети давлатиро маркази ягонаи идоракунии молияи давлатӣ медонад. Дар ин маврид макоми марказии амаликунандаи сиёсати молиявӣ Вазорати молияи Ҷумхурии Тоҷикистон мебошад. Ин Вазорат ягонагии сиёсати молиявӣ, пулӣ ва асъориро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъмин менамояд, аз он ҷумла фаъолияти дигар мақомоти ҳокимияти иҷроияро ҳамоҳанг месозад. Ба Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон супориш дода мешавад, ки иҷроиши Буҷети давлатиро ташкил намояд, чорабиниҳоеро ба сомон расонад, ки сарфи маблағҳои буҷетиро мувофиқи таъинот таъмин менамояд.

Дар идоракунии молияи давлатӣ низоми Бонки миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон (БМТ), ки мақомоти муҳими амалигардонии сиёсати пулию қарзӣ ва молиявӣ ба шумор меравад, нақши мухимеро мебозад. БМТ дар баробари хазинадории давлат иҷрои хазинавии буҷет ва фаъолияти дигар ташкилотҳои қарзиро назорат мекунад.

Боиси қайд аст, ки тамоми раванди идоракунии молияи давлатӣ таҳти назорати ҳатмӣ мебошад. Ва махсусан, бо ин мақсад дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, чун дар аксари кишварҳо, Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шудааст, ки ҳадафи асосии он назорат аз болои маблағҳои давлатӣ мебошад. Палатаи ҳисоб аз ҳукумат мустақил буда, ба Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳисобот медиҳад.

Субъектҳои идоракунӣ дар ҳар як соҳа ва дар ҳар як қисми муносибатҳои молиявӣ усулҳои мушаххаси таъсири ба молия мақсаднокро истифода мебаранд. Дар баробари ин онхо усулу услубҳои умумии хоҷагидорӣ низ доранд. Якчанд шаклу усулҳои идоракунии молияи давлатӣ мавчуданд. (расми 3.).

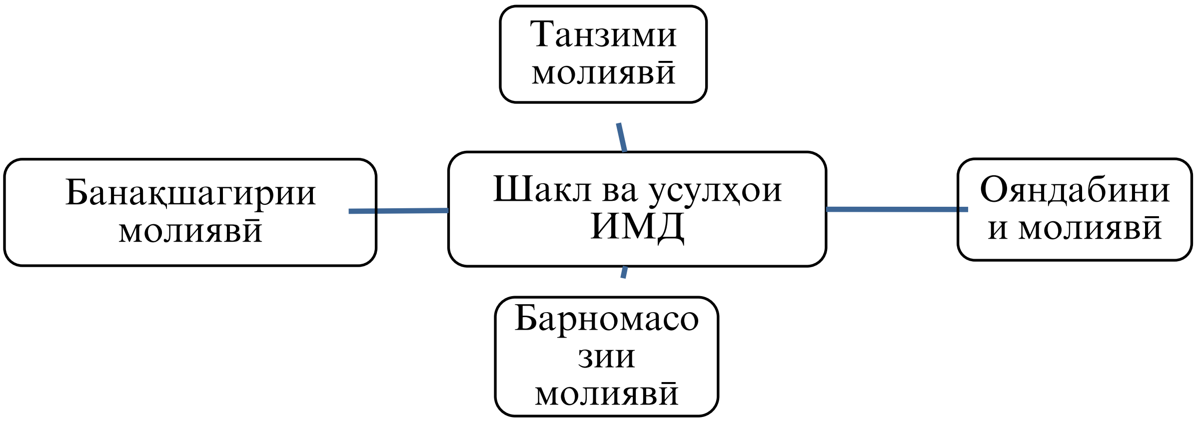

Расми 3. Шакл ва усулҳои идораи молияи давлатӣ

Сарчашма: Аз ҷониби муаллиф тартиб дода шудааст.

Банақшагирии молиявӣ дар низоми идоракунии молиявӣ мавқеи муҳимро ҷой гирифтааст. Маҳз дар рафти банақшагирӣ ҳар як субъекти хоҷагидорӣ вазъи молиявии худро ҳамаҷониба арзёбӣ намуда,

имкониятҳои зиёд кардани захираҳои молиявӣ ва самтҳои истифодаи самараноки онҳоро муайян менамояд. Қарорҳои идоракунӣ дар раванди банақшагирӣ дар асоси таҳлили иттилооти молиявӣ қабул карда мешаванд, ки дар ин робита бояд ба қадри кофӣ пурра ва боэътимод бошанд. Эътимоднокӣ ва саривақтии гирифтани иттилоот қабули қарорҳои асоснокро таъмин мекунад. Маълумоти молиявӣ бошад дар навбати худ аз ҳисоботи муҳосибӣ, оморӣ ва амалиётӣ асос ёфтааст.

Дар мавриди идоракунии молияи давлатӣ банақшагирии молиявӣ фаъолиятест, ки ба мувозинат ва мутаносибии захираҳои молиявӣ нигаронида шудааст. Мувозинат манои таносуби оқилонаи байни захираҳои молиявии дар ихтиёри давлат буда ва даромади дар дасти субъектҳои хоҷагидор боқӣ монданро дорад. Дурустшаклӣ ин таносуби окилонаи маблаға даромади пеш аз супоридани андоз ва баъди пардохти ба корхонаҳо, соҳаҳои ҳоҷагӣ, минтақаҳо, ва дигар субъектҳои давлатӣ мебошад. Давлат тавассути зиёд ё кам шудани ин таносуб метавонад рушди онҳоро ҳавасманд ё маҳдуд кунад.

Вазифаҳои мушаххаси банақшагирии молиявиро сиёсати молиявӣ муайян менамояд. Ин муайян кардани хаҷми маблағҳо ва манбаъҳои онҳо барои иҷрои супоришҳои пешбинишуда; ошкор намудани захираҳои афзоиши даромад, сарфаи хароҷот; муқаррар намудани таносуби оқилонаи тақсимоти маблағ дар байни фондҳои мутамарказ ва гайримарказонидашуда.

Банақшагирии молиявӣ яке аз воситаҳои муҳимтарини идоракунии молиявӣ мебошад. Як қатор хусусиятҳое мавҷуданд, ки ин фаъолиятро тавсиф мекунанд:

муайянӣ (раванди ба танзим даровардашуда);

алоқа бо коркарди иттилоот;

мақсади ноил шудан ба ҳадафҳои муайян;

хусусияти мувақатӣ

Ҳангоми банақшагирӣ, раванди таҳия ва қабули ҳадафҳои дорои хусусияти миқдорӣ ва сифатӣ ва муайян кардани роҳҳои самараноктарин ба даст овардани онҳоро фаҳмида мешавад. Натиҷаи банақшагирӣ нақша ё маҷмӯи нақшаҳо (низом) мебошад.

Нақша натиҷаи раванди ботартибест, ки нишонаҳои ноил шудан ба ҳадафҳо дар ояндаро муайян мекунад. Банақшагирӣ ҳамчун воситаи муоссир барои ноил шудан ба ҳадафҳои гузошташуда тавассути андешидани тадбирҳои ҳамоҳангшуда дар муҳити тағйирёбандаи беруна ва дохилӣ амал мекунад. Ҳадафи олии банақшагирӣ ин сари вақт муайян намудани воситаҳо ва дигар амалҳое «» мебошанд, ки таввакали қабули қарорҳои нодурустро паст намояд.

Дар низоми идоракунии молияи давлатӣ чунин нақшаҳои молиявиро ҷудо мекунанд:

- нақшаи буҷетӣ;
- сметаи даромад ва хароҷоти ташкилотҳои буҷетӣ;
- тавозуни умумии молиявии давлат;

- тавозуни даромад ва хароҷоти пулии аҳолии ҷумҳурӣ ва ғайра.

Пешгӯии молиявӣ ин пешгӯии вазъи эҳтимолии молиявии давлат буда, барои асосноккунии нишондиҳандаҳои нақшаҳои молиявӣ истифода мешавад. Дар назария ва амалия пешгуии молиявии миёнамӯҳлат (5-10 сол) ва дарозмуддат (зиёда аз 10 сол) ҷудо карда мешавад. Мисол «Барномаи миёнамуҳлати амал оид ба амалисозии Стратегияи идоракунии молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 дар солҳои 2021-2023»

Мақсади асосии пешгӯии молиявӣ муайян кардани ҳаҷми воқеии захираҳо ва талаботи онҳо дар давраи пешбинишаванда мебошад. Пешгӯиҳои молиявӣ унсури зарурӣ ва дар айни замон марҳилаи рушди сиёсати молиявӣ мебошанд.

Адабиёт:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи идоракунии молияи давлатӣ ва назорати дохилӣ дар бахши давлатӣ” ш. Душанбе, 21 июли соли 2010. № 626.

2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон” 17.05.2018 № 1535

3. Оймаҳмадов Г. “Молия” Душанбе 2009.

4. Иброҳимов И.Р., Мирбобоев Р.М., Мирзоева Е.Ш. Идораи молияи давлатӣ. Душанбе 2014.

5. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 Саҳ 89.

НАҚШИ САРМОЯИ МУСТАҚИМИ ХОРИҶӢ ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Хоҷазода Давронҷон Қурбоналӣ - *номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, декани факултети менеҷмент ва ҳуқуқи иқтисодии ДДМИТ.*

Шоев Исмоил Мехроҷидинович - *докторанти (PhD) соли 3-юми ихтисоси 6D050900-молияи ДДМИТ.*

Дар мақолаи мазкур тамоил ва сохтори ҷалби сармояи мустақими хориҷӣ ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Муаллифон дар мақола иброз медорад, ки солҳои охир ҷалби сармояи мустақими хориҷӣ ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон тамоюли болоравиро ба худ касб намудааст. Ин нишондиҳанда гувоҳӣ аз он медиҳад, ки воридшавии сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ ба иқтисодиёти кишвар таъсири мусбӣ гузошта, муҳити макроиқтисодиро беҳтар менамояд. Ҳамзамон дар мақола дарҷ гардидааст, ки ҳиссаи сармоягузориҳо ба иншооти истеҳсолӣ дар солҳои охир афзоиш ёфтааст. Ин асосан аз афзоиши сармоягузориҳо дар иншоотҳои саноатӣ, аз ҷумла корхонаҳои шаклҳои гуногуни дар соҳаҳои саноат, энергетика, кишоварзӣ, нақлиёт ва ғайра мебошад.

Бо вуҷуди ин, муаллифон қайд мекунанд, ки новобаста аз тамоюли умумии афзоиш, ҷалби сармояи мустақими хориҷӣ ба иқтисоди Тоҷикистон бо назардошти зарфиятҳои мавҷуда қонеъкунанда намебошад. Барои ҷалби сармояи мустақими хориҷӣ иқлими сармогузорӣ ҳанӯз рушд наёфтааст.

Дар қисмати хулосавии мақола муаллифон якчанд тадбирҳоро барои ҷалби сармояи мустақими хориҷӣ пешниҳод менамоянд,ки онҳо аз беҳбуд бахшидани фазои сармоягузории кишвар, такмил додани заминаи қонунгузорӣ, озодкунии тиҷорати хориҷӣ

ва дохилӣ, рушди инфрасохтори бозор, баланд бардоштани устувории низоми бонкии кишвар, тақвият бахшидани фаъолияти бозори коғазҳои қиматнок, таҳияи муҳити рақобатбахш ва ғайра иборат мебошанд.

Калидвожаҳо: *иқтисодиёт, сармоягузорӣ, сармояи мустақими хориҷӣ, фазои сармоягузорӣ, маҷмуъи маҳсулоти дохилӣ, ҷуғрофии сармоягузорӣ, бозори коғазҳои қиматнок, сармоягузорӣ дар соҳаҳои саноат, рақобат, инфрасохтори бозор, сармоягузории портфелӣ.*

Айни замон яке аз муҳимтарин самти рушди иқтисодиёти муосири ҷаҳониро равандҳои сармоягузорӣ ташкил медиҳад. Ин масъала барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун кишвари дорои иқтисоди хурди кушода ва эҳтиёҷдошта ба захираҳои пулию технологӣ низ хеле муҳим мебошад. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон иштирок дар лоиҳаҳои сармоягузорӣ ва ҷалби онҳо ба иқтисодиёти кишвар ҷиҳати мусоидат кардан ба рафъи тангнои бозори дохилӣ ва таҳкими мавқеиятҳои рақобатӣ дар тақсимоти байналмилалии меҳнат бисёр зарурӣ буда, танҳо бо ин роҳ иқтисодиёти онро барои ҷалби сармояҳои хориҷӣ имконпазир менамояд.

Бо дарназардошти воқеият, ки сармоягузории дохилӣ дар айни замон талаботи афзояндаи дохилиро ба захираҳои сармоягузорӣ қонеъ гардонида наметавонад, ҷалби сармояи хориҷӣ аҳамияти калон дорад. Ин аст, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии кишвар дар соли 2021 зарурати ҷалби сармояи хориҷиро иборз дошта, қайд намуданд, ки "…Беҳтар гардонидани фазои сармоягузориву соҳибкорӣ ва ҷалби сармояи мустақим барои таъмин намудани рушди устувори иқтисоди миллӣ яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати иқтисодии мо ба ҳисоб меравад" [4, с.5].

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар пасманзари бӯҳрони ҷаҳонии молиявӣ, ки дар соли 2020 вобаста ба бемории ҳамарофарогири COVID-19 бавуҷуд омад боиси коҳиши ҳаҷми сармоягузорӣ дар тамоми ҷаҳон гардид. Ҷумхурии Тоҷикистон, ки қисми ҷудонопазири ин равандҳо мебошад, бухрони бавуҷудомада дар самти ҷалби сармояи хориҷӣ ба иқтисодиёти мо низ таъсири мусбӣ расонид. Тибқи маълумоти Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон воридоти сармояи мустақими хориҷӣ дар соли 2020 ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон 162,5 млн.дол. ИМА ташкил додааст, ки нисбат ба ҳамин давраи соли 2019 (345,9 млн.дол. ИМА) 183,4 млн.дол. ИМА кам мебошад. Бояд гуфт, ки барои рафъи сабабҳои коҳиши воридоти сармояи мустақими хориҷӣ дар кишвар, сиёсати беҳбудбахшии фазои сармоягузорӣ андешида шуд, ки дар натиҷа соли 2021 ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон 342,5 млн.дол. ИМА сармояи мустақими хориҷӣ ворид гардида, нисбат ба ҳамин давраи соли 2020 (162,5 млн.дол. ИМА) 180 млн.дол. ИМА зиёд мебошад [3, с.1].

Бояд гуфт, ки хусусиятҳои хоси иқтисодиёти Ҷумхурии Тоҷикистон бештар ба сиёсати ҷалби сармояи хориҷӣ таъсир мерасонанд. Ба гуфтаи муҳаққиқони ватанӣ, иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба кишварҳое монанд аст, ки иқтисоди хурди кушод доранд, ва тағйироти фоизии онҳо ба

вориди сармояи хориҷӣ таъсир мерасонад. Дар ин ҷо ислоҳоти институтсионалӣ, устувории сиёсати андозӣ, низоми бонкӣ, беҳтар намудани фазои соҳибкорӣ ва ғайра муҳим аст. Махсусан ислоҳоти дар самти дастгирии соҳаи соҳибкорӣ ба ҷалби сармояи мустақими хориҷӣ дар Ҷумхурии Тоҷикистон таъсири мусбат расонидааст [5, с.31].

Ҳамин тариқ, тайи 10 соли охир ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба маблағи 7,9 миллиард доллари ИМА сармояи хориҷӣ ҷалб карда шудааст, ки аз он 3,5 миллиард долларашро сармоя мустақими хориҷӣ ташкил медиҳад. (ниг. ба Ҷадвали 1). Тавре аз ҷадвали 1 бар меояд, воридоти сармояи хориҷӣ ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар маҷмӯъ тамоюли афзоиш дорад, ки ин аз беҳтар шудани фазои сармоягузорӣ дар кишвар гувоҳӣ медиҳад. Аммо новобаста аз тамоюли умумии афзоиш, ҷалби сармояи мустақими хориҷӣ ба иқтисоди Тоҷикистон дар 10 соли охир бо назардошти зарфиятҳои мавҷуда қонеъкунанда намебошад.

Ҷадвали 1

Ҳаҷми воридоти сармояи хориҷӣ ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2012-2021 млн. долл. ИМА

Солҳо	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2021 нисбат ба 2012 бо %
Срмояи мустақими хориҷӣ	391,3	341,1	377,4	470,9	434,2	354,5	326,8	345,9	162,5	342,2	8,7 (коҳиш)
Сармоягузории портфелӣ	0,1	0,2	1,4	0,0	0,1	500,0	-	0,1	-	0,1	(бетаъғир)
Дигар намуди сармоягузориҳо	355,0	670,6	530,4	506,9	408,4	245,2	317,7	261,1	265,9	376,0	10,5 (рушд)
Ҳамагӣ	**746,4**	**1011,9**	**909,2**	**977,8**	**842,7**	**1100,4**	**644,5**	**607,1**	**428,4**	**718,3**	9,6 (коҳиш)

Сарчашма: Тоҷикистон: 30-соли Истиқолияти давлатӣ маҷмӯаи омории Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.-Душанбе, 2021 сол С.-371-372. Маълумоти омории кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (электронӣ санаи дархост 11.04.2022 сол) https://investcom.tj/tj/sarmoya/faolijati-sarmojaguzor/27-omori-sarmojaguzorii-hori.html

То давраи бӯҳронӣ ҳаҷми бештари воридоти сармояи мустақими хориҷӣ дар соли 2014 мушоҳида мешуд , ки дар ҳаҷми 470,9 миллион доллари ИМА-ро ташкил менамуд. Дар натиҷаи таъсири буҳрони бавуҷудомада соли 2020 вазъ ба куллӣ тағйир ёфта, якбора коҳиш воридоти сармояи мустақими хориҷӣ баназар расид. Дар соли 2020 воридоти сармояи мустақими хориҷӣ дар маҷмуъ 162,5 миллион доллари ИМА-ро ташкил дод, ки нисбат ба соли 2014, 308,4 миллион доллари ИМА кам мебошад.

Дар шароити иқтисодиёти хурди кушоди Ҷумҳурии Тоҷикистон афзоиш додани сармоягузорӣ ба соҳаи саноат дар низоми сармоягузории кишвар бояд дар оянда наздик мавқеъи марказиро бахуд касб намояд. Зеро ҳанӯз захираҳои зиёди истифоданашуда, ки иқтидори бузӯрг доранд дар кишварамон мавҷуд мебошанд. Бо вуҷуди ин, ба ҳамагон маълум аст, ки соҳаи истеҳсолот барои рушди иқтисодиёт, таъмини ҷойҳои нави корӣ, баланд шудани даромаднокии аҳолӣ ва боло бурдани сатҳи зиндагӣ мусоидаткунанда мебошад.

Дар ҷараёни ҷаҳонишавии иқтисодиёт сармояи хориҷӣ дар қатори тиҷорати байналмилалии молу хадамот дар рушди иқтисодиёт нақши муассир дорад. Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки дар шароити муосир рушди устувори иқтисодиро бе иштироки самаранок дар равандҳои сармоягузорӣ, аз ҷумла бе ҷалби самараноки сармояи мустақими хориҷӣ тассавур кардан ғайри имкон аст.

Дар гузориши UNCTAD (Созмони милали муттаҳида оид ба тиҷорат ва рушд) қайд шудааст, ки танҳо номуайянии сиёсати соҳавӣ, тағйирот дар сиёсати андозӣ, метавонад ба ҷараёни сармоягузории байналмиллалӣ таъсири ҷиддӣ расонад ва гардиши онро коҳиш диҳад [1, с.17]. Чунин тавсияҳои институтсионалӣ барои иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун иқтисодиёти хурди кушод, ки дар он ислоҳоти институтсионалӣ механизми асосии ҷалби сармояи мустақими хориҷӣ мебошад, комилан қобили қабул мебошанд.

Дар ҳоли ҳозир фазои сармоягузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар нигоҳи сармоягузоронит хориҷӣ бо он имкониятҳои бузурги табиию иқлимӣ, ки дар кишварамон мавҷуд аст, иқтидори воқеии сармоягузории кишварро нишон намедиҳад. Аз ин рӯ, таҳияи маҷмӯи тадбирҳое, ки бевосита ба мусоид шудани фазои сармоягузории кишвар алоқаманд бошад, ба мақсад мувофиқ аст. Талошҳои ниҳодҳои давлат, ки марбут ба ҷалби сармояи мустақими хориҷӣ мебошанд, бояд барои бартараф намудани монеъаҳои сунъӣ ва сохторӣ дар ин самт равона карда шаванд. Ҳамзамон коҳиш додани гаронии андоз, такмили санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ дар смти идоракунии корпаративӣ бо мақсади қавӣ намудани ҳимояи ҳуқуқи саҳмдорон низ дар ҷалби сармояи мустақими хориҷӣ муҳимияти хоса дорад.

Ҷойи қайд аст, ки ҳиссаи сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ ва дигар сармоягузориҳо ба иқтисодиёти кишвар дар тӯли 13 сол (2007-2020) мутаносибан 44,2 ва 51,1%-ро ташкил медиҳад. Таносуби сармоягузориҳои мустақим ва дигар намуди сармоягузориҳо яъне қарзӣ

хориҷӣ ба иқтисодиёти кишвар, ҷавобгӯи манфиатҳои миллӣ нест, зеро он ба зиёд шудани ҳаҷми қарзи берунаи давлатӣ оварда мерасонад. Дар муқоиса бо онҳо, ҳиссаи сармоягузориҳои портфелӣ дар ҳаҷми умумии сармоягузориҳои хориҷӣ дар ҳамин давра хеле кам буда - 3,2%,-ро ташкил медиҳад ва гувоҳӣ аз он аст, ки иқтисодиёти дохилии мо ҳоло бо бозорҳои молиявии ҷаҳонӣ, хусусан бо биржаҳои фондӣ робитаи мустаҳкам надорад [10, с.621].

Ҳамин тариқ, метавон қайд кард, ки мавқеи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар низоми гардиши байналмилалии сармоягузории мустақими хориҷӣ чандон зиёд нест. Аз ин рӯ, ҷиҳати баланд бардоштани мавқеи давлат дар гардиши байналмилалии сармоягузории мустақими хориҷӣ ва зиёд ҷалб намудани он ба иқтисодиёти кишвар, беҳсозии фазои сармоягузорӣ муҳим мебошад. Дар инҷо пеш аз ҳама, бояд кор дар самти рушди бозори такрории коғазҳои қиматнок ва беҳтар намудани фазои соҳибкорӣ вусъат дода шавад.

Диққати махсус зоҳир намудан ба рушди муҳити рақобат, ҷорӣ намудани низоми инноватсионии идоракунии истеҳсолот ва хизматрасонӣ муҳим мебошад. Иштирок дар лоиҳаҳои инфрасохтори байналмилалӣ ва минтақавии истеҳсолӣ ва такмили инфрасохтори иқтисоди бозорӣ яке аз механизми муҳими беҳсозии фазои сармоягузории кишвар мебошад. Ин ва дигар вазифаҳо бояд бо назардошти риояи манфиатҳои давлатҳо дар шароити ҳамгироии ҷаҳоншавии бозори захираҳои сармоягузорӣ ба амал бароварда шаванд.

Адабиёт:

1. Докладе о мировых инвестициях за 2020 год. Инвестиции и цифровая экономика (издание Организации Объединенных Наций, в продаже под № E.17.II.D.3)/https://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2020_overview_ru.pdf (дата обращения 11. 04. 2022)

2. Кандёрова Д.О., Ходжаев Д.К. Формирование инвестиционной модели развития Республики Таджикистан/ Кандёрова Д.О., Ходжаев Д.К.//Маҷмуаи маводҳои канференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ- Душанбе, 14-декабри 2018 с.) ДДМИТ -384С.

3. Маълумоти омории кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон / https://investcom.tj/tj/sarmoya/faolijati-sarmojaguzor/27-omori-sarmojaguzorii-hori.html (санаи дархост 11.04.2022 сол)

4. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» Душанбе 26.01.2021 С.-5

5. Рахимов Р.К. Некоторые вопросы инвестирования экономического роста// Экономика Таджикистана: стратегия развития. – 2003, №1, - С.31.

6. Сафаров Б.Г., Ходжаев Д.К. Формирование механизма привлечения прямых иностранных инвестиций в экономику Республики Таджикистан/ Сафаров Б.Г., Ходжаев, Д.К.,// Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон соҳаи илмҳои иқтисод ва бизнес.– Душанбе, 2019 № 2 (27). - С.70-78.

7. Солиев А.А. Источники финансового оздоровления экономики Республики Таджикистан// Материалы международной научно практической конференции на тему «Финансово-экономическая система: реалии и перспективы». – Бишкек, 2014, – С.14.

8. Стратегияи милии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, Душанбе-2016 С.-26

ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВИИ УСУЛҲОИ АРЗЁБИИ ИҚТИДОРИ АНДОЗИ МИНТАҚА

Баротов Амирхон Холмирзоевич - *ассистенти кафедраи андоз ва андозбандии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон.* ***Суроға:*** *734067, ш.Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14,* ***Телефон:*** *918-35-55-73. E-mail: A.Barotov@mail.ru,*

Файзуллоев Бахтовар Сайфуллоевич - *унвонҷӯйи кафедраи иқтисоди корхонаҳо ва соҳибкории Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, ш.Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14, Телефон: 918-26-88-04.*

Дар мақолаи мазкур ақидаҳои олимони ватанӣ ва хориҷӣ оид ба асосҳои назарияви ва методологии арзёбии иқтидори андози минтақа баррасӣ гардидааст. Барои арзёбии иқтидори андозии минтақаи Хатлон, фаъолнокии иқтисодии субъектҳои хоҷагидори минтақа мавриди таҳлил қарор дода шуд. Дар натиҷаи таҳлили муқоисавии усулҳои мавҷудаи арзёбии иқтидори андоз дар қисми ҷамъбастии мақола хулосаву тавсияҳои муфид оид ба арзёбии иқтидори андозии минтақа пешниҳод карда шудааст.

Калидвожаҳо: *низоми андоз, иқтидори андози минтақа, иқтидори иқтисодии минтақа, манбаи андоз, даромад, субъектҳои хоҷагидорӣ, таҳлили муқоисавии иқтидори андоз.*

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ МЕТОДОВ ОЦЕНКИ РЕГИОНАЛЬНОГО ПОТЕНЦИАЛА

В данной статье рассматриваются мнения отечественных и зарубежных ученых о теоретико-методологических основах оценки налогового потенциала региона. С целью оценки налогового потенциала Хатлонской области была проанализирована экономическая деятельность хозяйствующих субъектов региона. В результате сравнительного анализа существующих методов оценки налогового потенциала в заключительной части статьи представлены полезные выводы и рекомендации по оценке налогового потенциала региона.

Ключевые слова: *налоговая система, налоговый потенциал региона, экономический потенциал региона, источник налога, доход, хозяйствующие субъекты, сравнительный анализ налогового потенциала.*

COMPARATIVE ANALYSIS OF REGIONAL CAPACITY ASSESSMENT METHODS

This article discusses the opinions of domestic and foreign scientists on the theoretical and methodological bases of assessing the tax potential of the region. In order to assess the tax potential of the Khatlon region, the economic activity of the economic entities of the region was analyzed. As a result of the comparative analysis of the existing methods of assessment of

the tax capacity in the concluding part of the article, useful conclusions and recommendations on the assessment of the tax capacity of the region are presented.
Keywords: *tax system, tax potential of the region, economic potential of the region, tax source, income, economic entities, comparative analysis of tax potential.*

Дар шароити имрӯза арзёбии иқтидори андозии минтақа, пеш аз ҳама аз тафриқаи ҳадафҳои дар татбиқи он пешбинишуда муайян мегардад. Бинобар ин усулҳои гуногуни муайян кардани арзиши иқтидори андози субъектҳои хоҷагидор зарурат пайдо карда, ин масъала объекти махсуси коршиносон ва олимон башумор меравад.

Ба ақидаи Л.А. Мещерякова усулҳои алоҳида ва амалкунадаи арзёбии иқтидори андози минтақаро аз мавқеъи муттаҳидгардонӣ чунин тариқ тавсиф карда мешавад: ташкили низоми намояндагии нишондиҳандаҳои андоз, истифодаи нишондиҳандаҳои равиявӣ дар бахшҳои иқтисодӣ ва мавриди истифода қарор додани индекси иқтидори андозии субъектҳои хоҷагидорӣ дар кишвар [4, с.130]. Вобаста ба ин, бояд қайд намуд, ки ақидаи муаллиф усулҳои мутаҳидкунандаи нишондиҳандаҳоро дарбар мегирад, ки барои муқоиса равишҳои амалкунанда ҳисобкунии иқтидори андозро дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон ба роҳ монд, чунки аз рӯйи мантиқ усулҳои мазкур арзёбии арзишҳои нисбӣ ва ва истифода аз усули регрессиониро дар бар мегирад.

Тибқи ақидаи Л.Ҳ. Саидмуродов ва В.Д. Сабуров “ҳангоми муайян кардани иқтидори андози минтақа ҳамчун объекти идоракунӣ, ҳадди аққал ду варианти имконпазирро баҳисоб гирифтан лозим аст. Якум, аз манбаи андози мавҷуда, ки муносибатҳои мавҷудаи истеҳсолӣ, иқтисодӣ ва ташкилию ҳуқуқии байни субъектҳои хоҷагидори минтақаро инъикос менамояд. Дуюм, ҳангоми муайян кардани манбаи андоз бояд тағйироти муносибатҳои зикргардида оид ба истифодаи муфиди захираҳои минтақа, ки ки боиси афзудани интенсивии боигарии минтақа ва баланд шудани ҳосилнокии меҳнати минтақа мегардад” [5, с. 29].

Ба ақидаи мо оддӣ ва дастрас будани ин усул на танҳо бартарии асосии даромади ҳар нафар аҳолӣ, балки камбудии асосии он ҳам мебошад. Бинобар ҳамин дар андозагирии он мушкилот вуҷуд дорад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон омори расмӣ даромади воқеиро ба ҳар сари аҳолӣ аз сабаби тақсимоти гуногуни иқтисоди пинҳонӣ дар байни минтақаҳо инъикос намекунад. Илова бар ин, ҳангоми истифодаи ин нишондиҳанда қобилияти мақомоти минтақавӣ оид ба андозбандии захираҳои моликияти ғайрирезидентҳо ба назар гирифта намешавад. Ҳамзамон, агар дар минтақа сайёҳӣ инкишоф ёбад, он гоҳ барои зиёд шудани ҳаҷми даромадҳои андоз аз ҳисоби як қатор андозҳо ва пардохтҳо шароит фароҳам меорад. Мавҷудияти чунин манбаъҳои иловагии даромад дар буҷети минтақа ба даромади сокинони он, алалхусус даромади миёна ба ҳар нафар аҳолӣ таъсири назаррас намерасонад.

Усули ғайримустақими баҳодиҳии иқтидори андоз ҳангоми ҳисоб кардани нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ, ки ҷузъҳои даромади иқтисодии минтақаро тавсиф намуда, ҳамчун манбаи пардохтҳои эҳтимолии андоз баромад мекунад. Ташаккул ва фаъолгардонии иқтидори андоз аз рӯйи шумораи андозсупорандагон, сохтори онҳо, мутобиқат ба шароити институтсионалии иқтисоди миллӣ муайянкунанда мебошад [1, с.69]. Вобаста ба ин, бояд қайд намуд, ки иқтидори андози минтақавӣ нишондиҳандаҳоеро дар бар мегирад, ки дар он маҷмӯи иқтидори андози корхонаҳо ва иқтидори андози хонаводаҳо ифода меёбад. Ин дар навбати худ, фаъолнокии иқтисодии минтақаро ифода мекунад.

Дар мавриди эътимоднок ва шафоф будани даромадҳо, манбаи андозбандии минтақа низ, дасртас ва эътимоднок мебошад. Дар баробари афзоиши нисбии шумораи субъектҳои хоҷагидори фоидаовар ва бо тариқи мутлақ зиёд шудани маблағи фоидаи онҳо, манбаи андози фоида васеъ шуда, ин ба афзоиши воридшавии андози фоида ба буҷети минтақа ва ҷумҳуриявӣ оварда мерасонад. Чунин ҳолатҳо дар сатҳи минтақа ифодакунандаи фаъолнокии субъектҳои хоҷагидор буда, аз рӯйи нишондиҳандаҳои молиявӣ мавриди таҳлил ва омӯзиш қарор дода мешавад (ниг. ба ҷадв. 1).

Ҷадвали 1.

Таҳлили фаъолнокии миёнаи иқтисодии субъектҳои хоҷагидори вилояти Хатлон дар солҳои 2018-2021

	Шумораи корхонаҳо дар низоми умуми (шахсони ҳукуки)				Ҷамъи фоида, млн. сомонӣ.			
	2018	**2019**	**2020**	**2021**	**2018**	**2019**	**2020**	**2021**
Ҷумҳурии Тоҷикистон	4519	4997	5122	4551	7354,8	8380,9	8364,7	13055,2
Вилояти Хатлон	797	922	864	822	223,2	452,1	409,1	522,7
Ҳиссаи фаъолнокии иқтсиодии вилояти Хатлон, %	17,6	18,5	16,9	18,1	3,0	5,4	4,9	4,0

Сарчашма. Таҳия ва ҳисоби муаллифон аз рӯйи: Ҳисоботи ҷамъбастии Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон.-Душанбе, 2022; Омори солонаи вилояти Хатлон дар солҳои 1991 – 2021. –Бохтар, 2022. – С.14

Чӣ тавре аз маълумоти таҳлилии ҷадвали 1. бар меояд, фаъолнокии иқтисодии субъектҳои хоҷагидор дар сатҳи ҷумҳурӣ ва вилояти Хатлон бо тариқи тафриқавӣ майли дигаргуншавиро гирифтаанд. Бодарназардошти ташаккул ёфтани маълумотҳои эътимоднок ва шафоф будани даромадҳои умумӣ, маълум мегардад, ки манбаи андозбандии минтақа низ, эътимоднок мебошад. Дар баробари ҷой доштани тамоили мусбати умумиҷумҳуриявӣ оид ба фаъолнокии иқтисодӣ, нишондиҳандаи мазкур дар сатҳи минтақавӣ аҳамияти калон дошта,

дарҷаи он дар вилояти Хатлон аз 17,6 то 18,1 банди фоизӣ тағйир ёфтааст, ки мавқеи вилоятро дар робита ба татбиқ намудани сиёсати устувори минтақавӣ аз нигоҳи чорабиниҳои умумидавлатӣ дар бар мегирад. Ҳамзамон, нишондиҳандаҳои молиявии ифодакунандаи фаъолнокии иқтисодӣ дар давраи таҳлилӣ аз 3 то 4% -ро ташкил додааст. Афзоиш ёфтани шумораи субъектҳои хоҷагидори фоидаовар ва бо тариқи мутлақ зиёд шудани маблағи фоидаи онҳо, мантиқан маълум мегардад, ки иқтидори молиявӣ аз ҳисоби воридшавии андозҳо дар сатҳи ҷумҳурӣ ва минтақа майли устуворӣ дорад. Муқоиса нишон медиҳад, ки гарчанде лапишнокии теъдоди субъектҳои хоҷагидор дар вилояти Хатлон нисбатан бештар бошад ҳам, натиҷаи фоидаовар будани онҳо майли афзоишро дорад. Ин маънои онро мегирад, ки фаъолнокии иқтисодии субъектҳои хоҷагидори вилоят нисбатан хубтар мебошад.

Дар натиҷаи омӯзиши нишондиҳандаҳои усули бавоситаи баҳодиҳии иқтидори андоз, чунин хулосаҳо баровардан мумкин аст, ки ҳолатҳои зерин баэътибор гирифта шаванд:

1. Ҳамаи ин нишондиҳандаҳои омухташаванда бояд ҳолатҳои гуногунро фарогир бошанд, зеро ин ё он нишондиҳандаҳо ифодакунандаи хусусиятҳои ин ё он минтақа мебошанд.

2. Дар доираи усули бавосита ҳисобкунӣ бе назардошти хусусиятҳои манбаи андоз ва меъёрҳои андоз, ки носаҳеҳ будани арзиши иқтидори андозро пешакӣ муайян мекунад, сурат мегирад.

Усулҳои оддитарини баҳодиҳии иқтидори андози минтақа вобаста ба мавҷудияти маълумот аз мақомоти андоз ин даромадҳои воқеан ҷамъовардашудаи андоз дар минтақа, инчунин даромади миёнаи ҳар сари аҳолӣ мебошад.

Ҳамин тариқ, камбудии асосии арзёбии иқтидори андоз аз рӯйи нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ табиати тахминии он мебошад. Ба ақидаи мо, ин ё он нишондиҳанда танҳо маҷмӯи муайяни андозҳоро дар бар мегирад ва аз ин рӯ эътимоднокии пешгӯӣ дар асоси як омили заминаи пешбинишаванда хеле паст боқӣ мемонад.

Таҳлили муқоисавии усулҳои мавҷудаи арзёбии иқтидори андози минтақа ба мо имкон дод, ки меъёрҳои методологияи оптималии арзёбӣ муайян карда шаванд:

- ташаккули иттилооти боэътимод дар бораи ҷараёнҳои молиявӣ дар минтақаҳо;
- мавҷудияти нишондиҳандаҳои иттилоотии рушди минтақавӣ;
- робитаи натиҷаҳои баҳодиҳӣ бо нерӯи захиравии минтақа ва самтҳои рушди стратегии он;
- истифодаи ҳисоби соддакардашуда;
- истифодаи нишондиҳандаҳои иттилоотии аниқ оид ба рушди иқтисодии минтақа;

- натиҷаҳои методология бояд бартариҳои рақобатии рушди минтақаро инъикос намуда, муқоисаи арзёбиҳоро барои як қатор минтақаҳо имкон диҳад.

Ҳамин тариқ, ба андешаи мо баҳодиҳии объективии иқтидори андоз аз сабаби то ҳол нокифоя будани сатҳи иттилоотию таъминоти кадрӣ, нобаробарии идоравии ҳокимияти маҳаллӣ мушкил мебошад. Таҳияи усулҳои баҳодиҳии иқтидори андоз дар асоси муайян кардани дараҷаи муфиднокии вобастагии байни нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ ва иқтидори андоз имконпазир аст. Бинобар ин, арзёбии иқтидори андоз субъективӣ буда, усули ҳисобкунии умумӣ вуҷуд надорад ва барои ҳар як ҳадафи мушаххас усули мувофиқтаринро интихоб кардан лозим аст. Вобаста ба ин бо дарназардошти заминаҳои меъёрию ҳуқуқии характери фискалидошта, таҳияи муалифии методикаи арзёбии иқтидори андозии минтақа пешниҳод гардонида шуд.

Адабиёт:

1. Воҳидов У.М. Баротов А.Х. Равияҳои илмӣ-методии баҳодиҳии иқтидори андозии сатҳи минтақавӣ / У.М. Воҳидов, А.Х. Баротов // Паёми молия ва иқтисод. Маҷаллаи илмӣ. -2022.- №4.- С. 67-76.
2. Богачева О.В. Налоговый потенциал и региональные счёта // Финансы. -2000. - № 2 .- С . 21-24.
3. Коломиец А.Л., Мельник А.Д. О понятиях налогового и финансового потенциалов региона // Налоговый вестник. - 2000. - № 1. - С. 3-5.
4. Мещерякова Л.А. Оценка потенциальных возможностей региона в увеличении налоговых доходов бюджета// Региональная экономика: теория и практика. - 2008. - № 7 (64).- С.127-135.
5. Омори солонаи вилояти Хатлон дар солҳои 1991 – 2021. –Бохтар, 2022. – 269с.
6. Саидмуродов Л.Х., Сабуров В.Д. Налоговый потенциал региона и региональная система налогового администрирования: механизмы и инструменты управления: монография / Л.Ҳ. Саидмуродов, В.Д. Сабуров. – Душанбе, «Матбуоти Уротеппа», 2020. – 250с.

ОБ ҲАМЧУН ЗАХИРАИ ТАБИӢ ВА АҲАМИЯТИ ТОЗАКУНИИ ОН ДАР ИҚТИСОДИЁТ

Улуғов Одилҷон Пардаалиевич - *номзади илмҳои кишоварзӣ, дотсент, мудири кафедраи фанҳои табиатшиносии ДДМИТ*

Улуғов Оқилҷон Пардалиевич - *мудири кафедраи табиӣ-риёзии Коллеҷи тибби шаҳри Ҳисор*

Якубов Рустам Шарафович - *ассистенти кафедраи фанҳои табиатшиносии ДДМИТ*

Дар мақолаи мазкур оид ба об ҳамчун захираи табиӣ ва аҳамияти тозакунии он дар иқтисодиёт оварда шудааст. Муаллифон дар натиҷаи таҳқиқотҳои илмӣ муайян намудаанд, ки тараққиёти босуръати саноат

аз сифати об вобастагии калон дорад. Сифатнокӣ гуфта, таркиби маъданӣ, мазза, бӯй, ранг, зангзанӣ ва тира будани об фаҳмида мешавад. Гарчанде ки ин хосиятҳоро тағйир додан мумкин аст, аммо миқдори зиёди сарфи об, ин боиси афзоиши бемайлони хароҷот мегардад. Бинобар ин интихоби манбаъҳои обтаъминкуниро вазифаи муҳимми истеҳсолӣ-иқтисодӣ ҳисобидан лозим аст.

Калимаҳои асосӣ: *об, захира, табиӣ, аҳамият, тозакунӣ, иқтисодиёт, сифатнокӣ, саноат, обёрӣ.*

Об бузургтарин неъмат барои мавҷудоти зинда буда, яке аз омилҳои муҳимми экологӣ барои организмҳо мебошад. Об барои нигоҳдории фаъолияти муътадили ҳуҷайраҳо, бофтаҳо ва организм зарур буда, ҳамчун ҳалкунанда аҳамияти калон дорад. Муҳимтарин равандҳои ҳаётан зарури биологии организмҳо бо иштироки об ба амал меоянд. Мувофиқи маълумоти физиологҳо аз 3/2 ҳиссаи вазни одам ва аз 40 то 90% таркиби ҳуҷайраи аксарияти организмҳои зиндаро об ташкил менамоянд.

Захираҳои умумии оби Замин 1,3 миллиард километри мукааб арзёбӣ мегардад, аммо танҳо 1,7% аз ин миқдор оби тоза ва танҳо 0,5% тамоми захираҳои обии обҳои ширин дар ҳолати буғӣ ё моегӣ қарор доранд. Обҳои боқимонда дар қуллаҳои кӯҳӣ ва қутбҳо яхбандӣ шудаанд. Ҳоло ба ҳар як сокини сайёраи мо то 6 ҳазор метри мукааб оби тоза рост меояд, ки ин чунин ба назар мерасад, ки гӯё он басанда аст. [1,2].

Аммо ду омил вуҷуд дорад, ки моро водор менамояд, ки дар бораи захираҳои об на дар маҷмуъ, балки дар доираи соҳаҳои мушаххас ҳарф занем. Омили якум нобаробар тақсим шудани оби тоза мебошад. Омили дуюм рушди босуръати саноат, шаҳрнишинӣ ва афзоиши аҳолӣ мебошад, ки одамон ва истеҳсолотро дар минтақаҳои хурд мутамарказ мекунанд.

Захираҳои об дар минтақаҳои муайян аз рӯи ҳаҷми об-ҳаҷми обе, ки аз майдони ин минтақа дар як сол ҷорӣ мешавад ва ҳамаи ташнагонро ғизо медиҳад, ҳисоб карда мешавад. Намудҳои гуногуни обистифадабариро фарқ мекунанд: обгиранда, оби равон ва ё ҷорӣ ва дигар навъҳои истеъмоли об мавҷуданд. Об ба саноат, хоҷагии коммуналӣ, обёрӣ, шабакаҳои гармидиҳӣ, биноҳои истиқоматӣ таъмин карда мешавад. Вақте ки об кори турбинаҳои шабакаҳои электрикии обӣ, чуқурии зарурии маъбар (фарватер) ё хӯлаи чӯбиро таъмин мекунад, сухан дар бораи истифодаи оби равон меравад. Ин чунин обро дар бар мегирад, ки он бо ифлосӣ омехта шудааст. Намуди дигари истифодабарии об-ин нигоҳдории обанборҳои оби тоза, ки барои истироҳат, сайёҳӣ ва моҳидорӣ муҷаҳҳаз шудааст, мебошад. [5,4].

То соли 2000-ум сохтори зерини истифодабарии оби тоза ба ҳисоби миёна дар кишварҳои ҷаҳон (ба ҳисоби фоизи истеъмоли умумӣ) муайян карда шуд: обёрӣ-37,4; таъминоти оби коммуналӣ-3,2; саноат-9,1; обҳои қубурӣ- 48,1; дигар эҳтиёҷот - 2.2. [7,3].

Дар ин сохтор таносуби обе, ки барои об кардани партовҳои ифлос истифода мешавад, хеле зиёд аст, шаҳодат медиҳад. Бояд тазаккур дод, ки тоза кардани обанборҳо на танҳо барои нигоҳ доштани фаъолияти ҳаётии корхонаҳои саноатии ифлоскунанда зарур аст, балки худи онҳо наметавонанд аз оби пастсифат истифода баранд. Вақте ки маблағи коркард ва кам кардани партовҳо ба объектҳои об ба хароҷоти бевосита илова карда мешавад, ин ба самаранокии қарорҳои лоиҳавӣ таъсир мерасонад. Миқдори зарурии об барои истеҳсолот дар вақти банақшагирӣ баробари маҳдудиятҳои муқаррарӣ, мавҷуд будани ашёи хом, қувваи корӣ, нақлиёт таъсири бағоят бузург дорад. Ҳаҷми истеъмоли об ҳангоми ҷойгир кардани иқтидорҳои нави истеҳсолӣ ё васеъ кардани корхонаҳои мавҷуда омили маҳдудкунанда мегардад. Махсусан ба соҳаҳои серталаби об ин-саноатҳои химия ва нефтухимиявӣ, саноати истеҳсоли коғаз, металлургияи сиёҳ, истеҳсоли энергия дохил мешаванд. Ҳамчунин миқдори зиёди обро корхонаҳои саноати хӯрокворӣ ва бофандагӣ истеъмол мекунанд. Бештари об ҳангоми хунуккунӣ дар чунин равандҳои истеҳсолӣ, ки лозим аст, сарф мешавад. Масалан, дар ИМА аз ҳаҷми умумии обе, ки саноат сарф мекунад, 62 фоизаш барои хунуккунӣ, 28 фоизаш бевосита дар раванди истеҳсолот ва 1-10 фоизаш дар равандҳои ёрирасон сарф мешавад. Аз ҳаҷми умумии обе, ки дар истеҳсоли алюминий сарф мешавад, 93 фоизаш ба хунуккунӣ, дар нефттозакунӣ 82 фоизи оби сарфшуда барои хунуккунӣ, ба пӯлодгудозӣ -65 фоиз об сарф мешавад. [3,2].

Нишондиҳандаи муҳиме, ки обро ҳамчун захираи истеҳсолӣ тавсиф менамоянд-ин миқдори об барои як воҳиди маҳсулот сарфшуда мебошад. Ҳамин тариқ, барои истеҳсоли 1 тонна коғази аз чӯб тайёршаванда то 136 метри мукааб, шабакаҳои гармидиҳӣ барои тавлиди 1 кВт нерӯи барқ 15 метри мукааб об сарф мекунанд. Дар саноати домнагӣ ва пӯлодгудозӣ барои истеҳсоли 1 тонна пӯлод ва тайёр кардани мадсулоти ибтидоӣ, барои хунук кардан ва тоза кардани гази домна то 150 метри мукааб об сарф мешавад. Заводи металлургӣ, ки иқтидори бароришаш 2 миллион тонна чӯян мебошад, дар як шабонарӯз 1 миллион метри мукааб об сарф мекунад. Агар фарз кунем, ки як сокини шаҳр ва ё ноҳия дар як шабонарӯз ба ҳисоби миёна 150 литр об истеъмол кунад, пас миқдори оби дар боло дарҷгардида ба истеъмоли оби як шаҳри чандинмиллионнафара рост меояд.

Барои маҳдуд кардани истеъмоли об аз манбаъҳои обтаъминкунӣ, обтаъминкунии такрорӣ ҷорӣ карда мешавад, ки ба шарофати он танҳо ҳамон қадар оби тоза ба таври иловагӣ гирифта мешавад, ки дар натиҷаи ифлосшавӣ, бухоршавӣ, талафоти ҷуброннашавандаи истеъмоли об дар ҷараёни истеҳсолот аз система хориҷ карда мешавад. Технологияҳои муосир имкон медиҳанд, ки об дар гардиш ба ҳисоби миёна то 25 маротиба истифода шавад. Дар саноати домна ва пӯлодгудозӣ ин имконият медиҳад, ки ба ҳар як тонна маҳсулот 28 метри мукааб гирифтани обӣ иловагӣ кам карда шавад.

Саноат ба сифати об талаботҳои гуногун дорад. Сифатнокӣ дар ин ҷо ба маънои таркиби маъданӣ, мазза, бӯй, ранг, зангзанӣ ва тира будани об фаҳмида мешавад. Гарчанде ки ин хосиятҳоро тағйир додан мумкин аст, аммо миқдори зиёди сарфи об, ин боиси афзоиши бемайлони хароҷот мегардад. Бинобар ин интихоби манбаъҳои обтаъминкуниро вазифаи муҳимми истеҳсолӣ-иқтисодӣ ҳисобидан лозим аст. Аз ин рӯ, об дар яхдонҳо бояд то ҳадди имкон нарм бошад, вагарна ҳангоми пайдоиши қабати тунуки ифлосӣ дар онҳо, иваз кардани қубурҳо ва системаҳои хунуккуниро талаб менамояд. Илова бар ин, об набояд дорои моддаҳои органикӣ бошад, ки онҳо зангзании обҳоро зиёд мекунанд. Аз рӯи сифатнокӣ чунин об бояд дар дегҳои гардишкунандаи буғӣ вуҷуд дошта бошанд. [8,5].

Дар саноати пивопазӣ, дар истеҳсоли нӯшокиҳои хунуккунанда ва умуман дар саноати хӯрокворӣ ба сифати об бештар аҳамият дода мешавад. Масалан, яке аз сабабҳои сифати баланд ва таъми хуш доштани обҳои ташнашиканӣ хунуккунанда, дар таркиби маҳсулот аз мавҷуд будани оби тоза шаҳодат медиҳад ва он имконият фароҳам меорад, ки иқтисодиёти корхона рушд кунад.

Обе, ки дар саноати аксбардорӣ, кинематография ва коғазбарорӣ истифода мешавад, набояд дар таркиби худ манган ва оҳанро дошта бошад, чунки ингуна об сифати маҳсулотро хеле паст мекунад. Чунин талабот дар саноати бофандагӣ низ вуҷуд дорад. Масалан, дар Британияи Кабир дар наздикии шаҳрҳои Бедфорд ва Лидс, ки маҷрои дарё регӣ мебошад ва обаш нарму тоза аст, майдони асосии коркарди пашм ба вуҷуд омадааст. Ин дар ҳолест ки дар дигар минтақаҳои саноатӣ обҳои оҳакдору лойолуд барои тоза кардан мувофиқ нестанд ва тозакунии пашм ва рангуборкунӣ низ дар онҷо дида намешавад.

Маҳсулнокии истеҳсолоти ҷамъиятӣ талаботро ба сифат ва микдори об зиёд мекунад. Намудҳои нави саноат нисбат ба сифати об, хусусан дар саноати химия ва металлургия хеле серталабанд. Дар оянда об муҳимтарин омили ҷойгир кардани корхонаҳои нави саноатӣ ва шаҳрҳо мегардад. [6,4].

Дар давоми ҳазорсолаҳо одамон аз неъматҳои табиат истифода бурда, дар бораи тамом шудан, миқдор ва ҳатто аз ин ҳам бештар дар бораи такрористеҳхсолкунии сунъии онҳо фикр намекарданд. Ин имтиёзҳо ба мо ҳамчун «туҳфа» буданд. Аммо ҳоло миқдори афзояндаи об на танҳо аз сарчашмаҳои табиӣ гирифта мешавад, балки аз ҷониби одамон аз нав тақсим ва омода карда мешавад. Оби дарёҳо иншоотҳои басо мураккаб буда, агар хароҷоти қубурҳо, энергия ва истифодаи онро ба назар гирем, маълум мешавад, ки оби дарёҳо ба ҳеҷ ваҷҳ захираи табиии «ройгон» нестанд.

Пармакунӣ ва таҷҳизоте, ки ҳатто барои як чоҳи наонқадар чуқур барои таъмини об истифода бурда мешавад маблағи калон сарф мешавад. Мо торафт бештар бо оби тоза ва тозаи «сунъӣ» сарукор дорем, ки дар натиҷаи тоза кардани оби бахр ба даст меояд. [3,4].

Дар шаҳрҳо барпо кардан ва ба кор андохтани хати обгузар ва канализатсия гарон меафтад. Дар натиҷа обе, ки ҳамеша ва дар ҳама ҷо мавҷуд буд, мисли моли муфт «аз осмон меафтад» ба объекти мавриди таваҷҷуҳи махсус (хоҷагии об) ва ба моле мубаддал мегардад, ки нархи он аз маблағгузориву хароҷот вобаста аст. Таҳлили хароҷот, масалан, барои сохтмони сарбандҳо дар ИМА нишон медиҳад, ки барои дар обанборҳои калон нигоҳ доштани 1 километри мукааб об ба ҳисоби миёна то 120 миллион доллар сарф мешавад. Таъмини кафолатноки обин натиҷаи тадқиқот ва ҳисобу китобҳо, танзими қубурҳо тавассути иншоотҳои гидротехникӣ, сохтмони хатҳои обгузар ва обгирандаҳо, баланд бардоштани сифати об, инчунин арзиши коркарди оби партов мебошад. Ҳамин тариқ, об ҳамчун захира хароҷоти қаблиро ҷамъбаст мекунад. Маълум аст, ки об дар қонеъ гардонидани ниёзҳои мо мисли дигар сарватҳои табиӣ арзиши бузург дорад. Бо назардошти ҳамаи гуфтаҳои боло маълум аст, ки он ба ҷойгиршавии корхона, ҷараёни дарё, сифати об, маҳдудияти сарфи об ва дигар омилҳо вобаста хоҳад буд.

Яке аз камбудиҳои иқтисодии обистифодабарӣ, ин сиёсати нодурусти тарифӣ ба шумор меравад. Масалан, дар ҳама ҷо аз 1 январи соли 1982 дар собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ барои обе, ки корхонаҳои саноатӣ истифода мебурданд, маблағ ситонида шуд. Тарифҳои муқарраршуда манфиате надоданд, танҳо хароҷоти ҳақиқии истифодабарии системаҳо ва хароҷоти давлатро барои беҳтар намудан, баҳо додан ва ҳифзи захираҳои обро пӯшонда буданд. [1,3].

Пардохти об дар корхонаҳо ба арзиши аслии маҳсулот ворид карда мешавад, сарфи беҳудаи он метавонад ба самараи иқтисодии истеҳсолот таъсир расонад. Ҷорӣ намудани музди комилан мувофиқ барои таъмини корхонаҳои саноатӣ бо об, ин ибтидои оқилона истифода бурдани об хоҳад шуд. Ин музд дар доираи васеи истеъмолкунандагон ва манбаъҳои обӣ дода мешавад, ки он ба инкишофи худмаблағгузорӣ дар системаи хоҷагии об мусоидат мекунад.

Иқтисодиёти обистфодабарӣ талаб менамояд, ки механизми иқтисодие ба вуҷуд оварда шавад, ки сарфи обро дар хоҷагии қишлоқ, махсусан дар зироаткории обӣ танзим намояд. Дар саросари ҷаҳон то 260 миллион гектар замин обёрӣ мешавад ва аз 70 то 80% захираи оби ҷаҳон ба обёрӣ рост меояд. Дар баъзе кишварҳо ин рақам ба 90% ва дар ИМА каме камтар аз 40% мерасад. Мувофиқи ҳисобҳои гуногун дар системаҳои ирригатсионӣ аз 30 то 50 фоизи об беҳуда сарф мешавад. Ба ин талафот полоиш (филтратсия)-и ҷӯйборҳо, обмонии аз меъёр зиёд, бухоршавии бесамар, таровиши аз ҳад зиёд дохил мешаванд. Аз ҳад зиёд ва ё нодуруст об додан низ боиси тағйироти манфии замин, аз ҷумла шӯр шудани он, тағйир ёфтани сохтор ва паст шудани ҳосилхезии замин мегардад, ки дар натиҷа самараи иқтисодии хоҷагии қишлоқ паст мешавад.

Тараққиёти минбаъдаи системаҳои ирригатсиониро бе шабакаи автоматиконидашудаи ченкунии чунин нишондиҳандаҳои муҳим, ба монанди намии хок ва боришоти ҷоришаванда, ҳаҷм ва муҳлати обёриро

бо назардошти ин маълумотҳо барои ҳар як киштзор ва зироати муайян самаранок истифода бурдани об мумкин нест. Аз ин рӯ, таҳлили мушаххасу иқтисодии обёрӣ ба мо имкон медиҳад, ки самараи иқтисодии хоҷагиҳоро муайян намоем. [4,1].

Барои ифлосшавии об чораҳои мукаммалгардонӣ ва муҷозотҳои иқтисодӣ талаб карда мешавад. Дар ин ҷо ҳам таҳлили мушаххаси иқтисодӣ лозим аст, зеро ин муҷозотҳо ҳанӯз бесамар хоҳанд монд, то даме, ки маблағи ҷарима ба намуд, сифат ва миқдори моддаҳои ифлоскунанда муайян карда нашаванд ва ин моддаҳои ифлоскунанда аз ҳисоби маблағҳои давлатӣ пардохт карда мешаванд на аз маблағҳои худи муассиса.

Самти муҳими рушди иқтисодиёти истеъмоли об баланд бардоштани самаранокии истифодаи об дар ҳаёти ҳаррӯза мебошад. Тадқиқотҳое, ки дар як қатор мамлакатҳо гузаронда шудаанд, нишон медиҳанд, ки талафоти об дар хатҳои магистралӣ то 64 фоиз ва дар шохаҳои хати обгузарии магистралӣ ва хизматҳои маишӣ 33 фоизро ташкил медиҳад.

Ҳамин тавр, об муҳимтарин манбаи иқтисодӣ буда, бевосита ба такрористеҳсоли қувваи асосии истеҳсолкунандаи ҷомеа ба шумор меравад.

Падидаҳои буҳронӣ дар иқтисодиёт, нарасидани захираҳои энергетикӣ ва озуқаворӣ, сарфаҷӯӣ, тақсимоти дурусти захираҳо, аз ҷумла яке аз захираҳои серистеъмол-обро дар мадди аввали тафаккури иқтисодии тамоми ҷаҳон қарор доданд.

Тадбирҳои техникӣ-иқтисодӣ, ки ба сарфаи об ва зиёд кардани самараи истифодаи он дар саноат, хоҷагии қишлоқ ва ҳаёти ҳаррӯза мусоидат мекунанд, талаби таъхирнопазири замони мо мебошанд.

Тараққиёти минбаъдаи онҳо метавонад сарфи обро ҳам дар мамлакатҳои алоҳида ва ҳам дар тамоми ҷаҳон хеле кам кунад.

Адабиёт:

1. Александр, Бураков Мембранная очистка воды / Бураков Александр, Ирина Романцова и Анастасия Кучерова.-М.: LAP Lambert Academic Publishing, 2014. -**908** с.

2. Алексеев, Е. В. Основы технологии очистки сточных вод флотацией / Е.В. Алексеев. - М.: АСВ, **2016**. -**407**с.

3. Алексеев, Е.В. Основы технологии очистки сточных вод флотацией. Монография, научное издание/Е.В. Алексеев.-М.: Ассоциация строительных вузов (АСВ), 2014.-786с.

4. Алексей, Орлов Методы предварительной, финишной и глубокой очистки воды: моногр./Орлов Алексей, Сергей Образцов и Сергей Тимченко.-М.: LAP Lambert Academic Publishing, 2015.-220 с.

5. Бобылев С. Н. Эффективность использования природно-сырьевых ресурсов АПК. - М.: Издательство Московского ун-та, 1997.-231 с

6. Байрамова, Айтен Интенсификация флотационной очистки сточных вод/Айтен Байрамова.-М.: LAP Lambert Academic Publishing, 2014.-132 с.

7. Воронов, Ю. В. Водоотведение и очистка сточных вод/Ю.В. Воронов.-М.: Издательство Ассоциации строительных вузов, 2013.-704 с.
8. Гавриленков, А.М. Оборудование для очистки воздушных выбросов и сточных вод пищевых предприятий. Учебное пособие. Гриф УМО МО РФ/А.М. Гавриленков.-М.: Гиорд, 2015.-497с

МАСЪАЛАҲОИ НАЗАРИЯ ВА МЕТОДОЛОГИЯИ БАҲИСОБГИРӢ ВА ОМОРИ ИСТИФОДАБАРИИ ЗАХИРАҲОИ ОБ

Маъдиев С.,- *н.и.и.,дотсенти кафедраи Омор*

Сафарбарии захираҳои об аз руи таъинот хусусияти хоси худро дорад. Масалан, соҳаи кишоварзӣ яке аз истифодабарандагони асосии захираҳои об буда, ҳамзамон, қисми асосии маҳсулотро аз заминҳои обӣ ба даст меорад. Дар ин замина масъалаи баҳисобгирӣ ва омори истифодабарии захираҳои обӣ аз ҳамоҳангӣ ба замин ва риояи чорабиниҳои фарҳанги муносибат ба захираҳои табиӣ вобастагии зич дорад. Ин раванд дар маҷмуъ шароити баланд бардоштани истифодабарии захираҳои табииро дар фаъолияти субъектҳои гуногуни иқтисодиёти кишвар ва сатҳи зиндагиро ташкил медиҳанд. Ҳамзамон, таҳқиқи омории оқилона истифодабарии захираҳои табиӣ аз ҷумла об дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҳамоҳангӣ бо иҷрои вазифаҳои мушаххас доир ба истифодаи самараноки захираҳои ҷойдошта таъсирбахш баромад мекунад. Алалхусус ба кор андохтани иқтидорҳои нав,фаъол гардонидани иқтидорҳои амалкунанда, тақвияти ҷалби сармояи ватаниву хориҷӣ шароит ва омили таъмини афзоиши маҷмӯи маҳсулоти дохилиро ташкил дода, дар ҳалли проблемаҳои рӯзмарраи мардуми кишвар заминаи моддии ташакулёфтани иттилооти таҳлилӣ мебошад.

Аз инҷо, истифода аз усулҳои оморию эконометрикӣ аз тариқи татбиқи моделҳои функсионалӣ барои ҳалли проблемаҳои истифодаи обу замин дар заминаи маблағгузорӣ, бо риояи – сарфаи хароҷотҳо дар таъмини ин ё он соҳа, алалхусус кишоварзӣ ва саноат бо арзёбӣ намудани таъсири умумии омилҳои техникию технологии замони муосир аҳамияти калон мегирад. Бинобар ҳамин механизме дар ин ҷода бояд ба кор дарояд,ки натиҷагирӣ дар пешрафти ин ё он соҳа дар робита бо ҷалби захираҳои табиӣ,алалхусус хоҷагии қишлоқ ва рушди босуръати саноатикунонӣ аз мавқеи шаклҳои нави идоракунии хоҷагидорӣ, рушди соҳибкорӣ ва дар робита ба ташаккулдиҳии заминаи иттилоотии обу замин фаъолтар гардад. Ҳамин тавр,захираҳо,тарзу воситаҳои истифодабарии онҳо бо гирифтани натиҷаҳои муфид мазмуни хоҷагидории замони муосирро дар бар мегирад. Аз нигоҳи стратегӣ, баробари дигар ресурсҳо истифода аз захираҳои табиӣ аз қабили захираҳои обу замини Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз омилҳои таъсиррасон барои таъмини рушди устувор мебошанд. Имрузҳо истифодаи об дар соҳаҳои иқтисодиёт (тибқи таснифоти байналхалқии

намуди фаъолияти иқтисодӣ) дараҷа ва динамикаи хосро дар бар мегирад (ниг. ба расми 1).

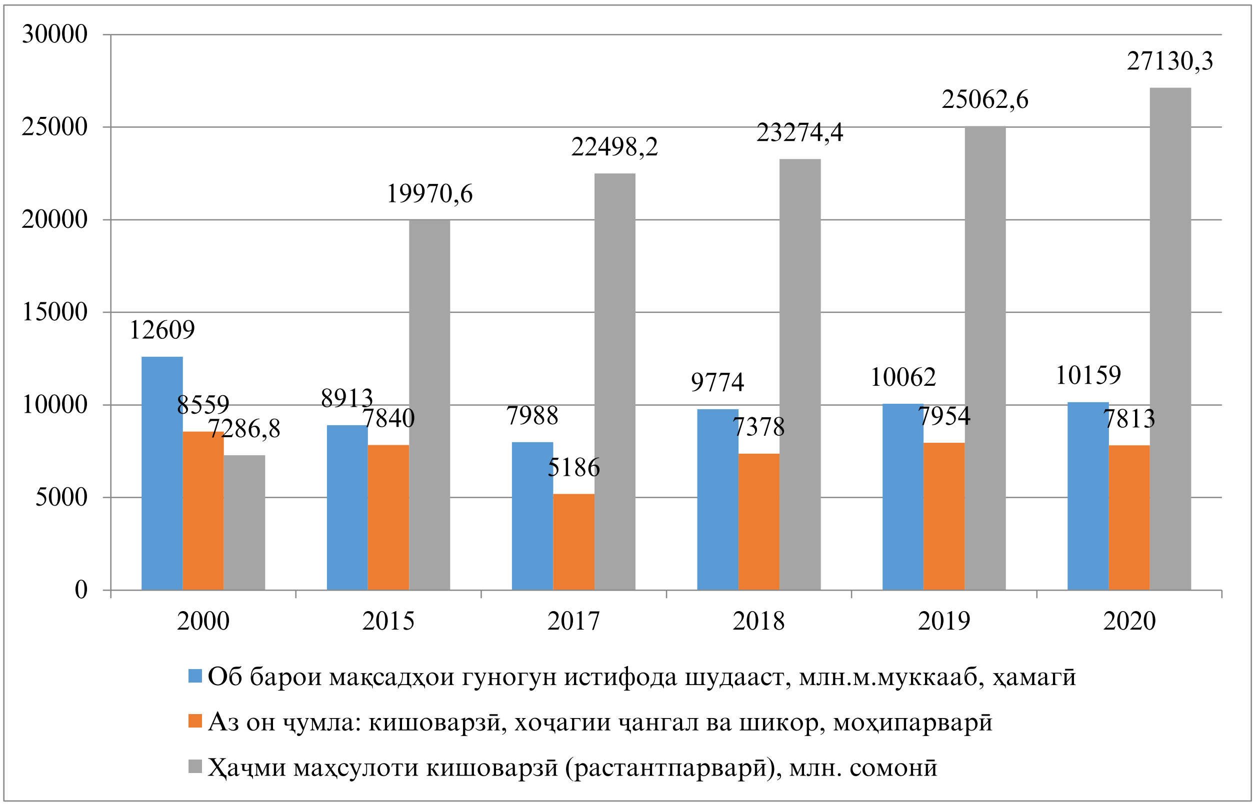

Расми 1. Истифодаи об дар соҳаҳои иқтисодиёт (тибқи таснифоти байналхалқии намуди фаъолияти иқтисодӣ) дар солҳои 2000-2020

Манбаъ: Таҳияи муаллиф дар асоси: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон/Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.-Душанбе, 2022.- С. 274.; Ҳифзи муҳити зист дар Ҷумҳурии Тоҷикистон/Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.-Душанбе, 2022.- .С-19.

Чи тавре аз маълумотҳои расми 1 бар меояд, ҳаҷми маҳсулоти кишоварзӣ (растанипарварӣ) суръати баланд дошта, дар робита ба истифодабарии захираҳои обу замин тавсифи сифатиро дар худ мегирад. Истифода аз техника ва технологияи нави обёрикунонии заминҳо дар ин замина муайянкунанда мебошад. Маҳз ҳамин ҳолат таъминкунандаи суръати баланди фаъолияти кишоварзӣ мебошад. Дар маҷмуъ истифодаи об барои мақсадҳои гуногуни иқтисодиёти миллии чумҳурӣ тамоили тағйирёбанда дошта,дар соли 2020 истифодаи умумии об нисбати соли 2000 майли камшавӣ пайдо кардааст. Чунин майл асосан аз ҳисоби дар кишоварзӣ,хоҷагии ҷангал ва шикор, моҳипарварӣ бо кам гардидани масоҳати майдонҳои заминҳои шудгори обёришаванда арзёбӣ кардан мумкин аст. Дар баробари ин, зиёд шудани сохтмони манзили истиқоматӣ,бунёди иншооти иҷтимоӣ, роҳҳо, сохтани корхонаҳои саноатӣ, ҷудо кардани заминҳо низ аз омилҳои таъсиркунанда ҳисобида мешавад. Инчунин бояд қайд намуд, ки баробари зиёд шудани хонаводаҳо, шумораи истеъмолкунандагони об дар хонаҳои баланд ошёна ва сарфи об мантиқан меафзояд. Бинобар ҳамин, дар ин самт харҷӣ бештар риоя намудани талаботҳои маърифатӣ

шарти зарурӣ мебошад. Яъне пурра риоя гардидани талаботҳои сарфаю сариштакорӣ оид ба истифода кардани захираҳои табиӣ, махсусан захираҳи об шарти муҳимтарини таъсисёбии платформаи иттилооти таҳлилӣ аст. Аз инҷо зарурате дар пеш меистад,ки бо тақвияти ҳисобдорӣ ва истифодаи шаклҳои мухтсари ҳисоботи муҳосибӣ, имкониятҳои мушоҳидавӣ ва арзёбии омории истифодабарии захираҳои об мавқеи устувор гиранд.

Умуман,дар маҷмуъ истифодаи захираҳои обу замин аз шаклҳои нави идоракунӣ ва муносибатҳои нави иҳтисодӣ,хусусан рақамикунонии ин равандҳо вобастагии зич дорад. Дар раванди гузариш ба иқтисодиёти бозоргонӣ, баамал омадани хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ва кооперативҳои истеҳсолӣ самаранокии истифодаи захираҳои обу заминро нисбатан беҳтар мегардонад. Пеш аз ҳама, бо дарназардошти талаботҳои нави муносибати иқтисоди бозорӣ ва мувофиқан дигаргуншавии ташкилию сохторӣ, ки дар ин бахш хоҷагиҳои деҳқонӣ муносибати ташкил ва пешбурди фаъолиятро дар робита ба захираҳои обу замин ба куллӣ тағйир медиҳанд. Аз аввал, шабакаҳои обёрикунонии дохилихоҷагӣ ба шабакаҳои байни хоҷагӣ табдил ёфтанд,ки ин ҳолат дар низоми амалкунандаи истифодаи обу замин,махсусан ба инфрасохтори хоҷагиҳо таъсир расонид. Ҳамаи ин объекти махсуси бо таври нав ба роҳ мондани бақайдгирӣ ва ҳисоби омориро ба миён овард. Чунки бо авҷ гирифтани корношоямии иншоотҳои обёрӣ, дастгоҳҳои обкаш ва пур шудани ҷуйбору,заҳбуру заҳкашҳо аз ҳар гуна моддаҳои табиию ғайритабиӣ зарурати идоракунии ин равандҳоро бештар мегардад. Яъне бо таври нисбатан нав пешгирифтани механизми идоракунии захираҳои обу замин, сари вақтӣ ва бо пуррагӣ бароҳ мондани бақайдгирӣ,мушоҳидаронӣ ва таҳлилу омузиши омориро тақозо менамояд. Фишангҳои мазкур номувозинатии муносибатҳои субъектҳоро муайян намуда, барои бартараф намудани ноҷурии манфиатҳои экологию иқтисодӣ ва қабули қарорҳои муфид замина фароҳам меорад. Чунки баъзеи хоҷагиҳои навтаъсис ба норасоии об дучор гардида, қисми дигари онҳо аз бад шудани ҳолати мелиоративии заминҳо танқисӣ мекашид. Ҳамаи ин дар ниҳояти кор ба дараҷа ва сатҳи истифодаи захираҳои обу замин бе таъсир намонд. Дар натиҷа зарурати саривақтӣ ва бо пурагӣ бақайд гирифтани ҳолатҳои баамаломадаро ба миён овард, алалхусус мавриди бақайдгирии масрафи барзиёди об ва камшавии самаранокии заминҳои кишоварзӣ, ки ин барои қабули қарорҳои муфид дар самти таъмини ҳадафҳои стратегии таъмини самаранокистифодабарии захираҳои обу замин муҳим баромад мекунад. Ҳамин аст,ки дар ин самт фаъол гардонидани дараҷаи ташкили кор ва фаъолияти баҳисобгирию омории соҳаи кишоварзиро аз ҳисоби шакҳли нави идоракунии ба амал овард.Бинобар ҳамин,истифода аз имкониятҳои Ассотсиатсияҳои истифодабарандагони об хело муҳим арзёбӣ мегардад.

Тибқи маълумоти Агентии беҳдошти замин ва обёрии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон айни замон дар ҷумҳурӣ 359 АИО созмон дода шуда, хизмати обрасонии онҳо бештар аз 400 ҳазор га заминҳои обёришавандаро фаро гирифт. Чунин тарзи идоракунӣ дар робита ба дуруст сафарарбар намудани захираҳои табиӣ,аз ҷумла дар байни истифодабарандагони обу замин шакли нисбатан нави ҳавасмадӣ ва ҳисоббаробаркунии молиявиро баамал овард. Имрузҳо бештари шаҳру ноҳияҳои бо истифода аз фишангҳои муносибатҳои бозорӣ амал карда, тарзи нави корбарӣ ва идоракунии фаъолиятро бо истифода аз имкониятҳои рақамикунонӣ пеш гирифтаанд. Бо тадбиқ намудани талаботҳои барномавӣ ва дигар санадҳои меъёрию ҳуқуқии ислоҳоти сохтори соҳаи об ва механизми идоракунии тақсим ва истифодабарии захираҳои оби кишвар, мақоми сифатан нав гирифт. Фаъолияти Ассотсиатсияҳои истифодабарандагони об барои васеъ пеш гирифтани корҳои таҳлилию назоратӣ бобати таъмини самаранокии идоракунии истифодаи обу замин муайянкунанда баромад мекунад. Хусусан дар шароити гузариш ба стандартҳои байналмилалии ҳисоботҳои молиявӣ ва низоми маблағгузории электронӣ, ки ҳаққӣ хизмати обрасонӣ ва аъзоҳаққии Ассосотсиатсияҳои истифодабарандагони обро бо механизми нави ҳамкории байни субъектҳоро баамал овард. Ҳамин тавр шакли муносибат ба замин ва истифодабарии захираҳои об ба куллӣ дигаргун шуда, масъулият ба захираҳои табиӣ ва рушди фаъолияти хоҷагидорӣ бештар гардонид. Низоме баамал омад, ки бо дарназардошти таъсисёбии ахборт ва коркарди он эътимоднокии қарорҳои идоравиро дар самти истифодабарии захираҳои обу замин беҳтар кард. Ин имконияти бештари хоҷагиҳоҳоро бобати арзёбии вазъи мелиоративии заминҳо ва самаранок истифодабарии захираҳои об, риояи бехатарии вазъи муҳити табиӣ ва тавозуни иқтисодию экологии ҳавзаҳо мебошад. Ин характери фаврӣ ва пуррагӣ пайдо карда дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт аҳамияти калон пайдо менамояд. Масалан дар раванди ташаккулёбии маблағи хаққи хизмати обрасонӣ ва аъзоҳаққии истифодабарандаи об. интихоби намуди зироат, масоҳати замини кишт ба роҳ мондани шакли нави ҳисоббаробаркуниҳо аз тариқи барномаҳои электронӣ фаро гирифта мешаванд. Дар ин раванд пардохти маблағҳо дар асоси хизматрасониҳои нави бонкӣ амалӣ гардида, заминаи муфиди иттилоотиро дар самти баҳисобгирӣ ва таҳлили омории истифодаи обу замин фароҳам меорад. Чунин барномаҳо дар доираи ташаккули маблағҳои воридгардида аломатҳои муҳими омузиши алоқамандиҳоро аз ҳисоби ташаккулёбии ҳиссаи маблағҳои ҳаққи хизмати обрасонӣ ва аъзоҳаққи таъиноти муфиди таҳлилӣ мегиранд. Мунтазам баэътибор гирифтани чунин заминаҳои иттилоотӣ, имкониятҳои зиёди идоракуни захираҳои обу замин дар минтақаҳоро ба амал оварда, бо мушоҳида ва баэътибор гирифтани маълумотҳоро оид ба пардохти ҳаққи хизмати обрасонӣ ва дараҷаи риоя намудани интизоми молиявӣ дар робита ба ташаккулёбии муносибатҳои

нави истифодаи захираҳои обу замин дар ноҳияҳо устувор мегардонад. Яъне бо истифода аз маълумотҳои ҷамъбастгардидаи электронӣ доир ба ҳаҷми оби гирифташуда,пардохти ҳаққи хизматрасонӣ, сатҳи иҷрои уҳдадорихои пардохтшаванда аз руи таркиби хоҷагиҳо мавриди идоракунӣ муфид дар ҳудуди зерҳавзаҳо қарор дода мешавад.Ҳамин тавр, низоми электронии пардохти ғайринақдии ҳаққи хизматрасонии обӣ бартариятҳои зиёди дуруст бароҳ мондани идоракунии захираҳои обу замини ноҳияҳо мувофиқ ба талаботҳои рузмараи истифодабарандагони захираҳои обу замин мебошад. Холати дастрасӣ ба раванди истифодабарии об шароити муҳими таъмини идоракунии истифодабарии захираҳои табиӣ дар ноҳияҳо ва умуман Ҷумҳурӣ мебошад. Шаффофияти ташаккул ёфтани пардохти маблағҳо боварии субъектҳои истифодабарандагони обро афзун ва майлу рағбати онҳоро дар муносибат ба самаранок бароҳ мондани захираҳои обу замин бештар мегардонад. Ва ин ҳама платформаи иттилоотӣ барои дар сатҳи нав пешбурдани ҳисобот,таҳлил ва назорат барои беҳтаргардонии вазъи молиявии субъектҳои хоҷагӣ ҳамчун истифодабарандагони об аз мавқеи заминагузории иттилоотӣ ва қабули қарорҳои муфиди истифодабарии захираҳои обу замин дар кишвар бапромад мекунанд.

Бо беҳтар гардидани вазъи молиявии Ассотсиатсияҳои истифодабарандагони об дар натиҷаи саривақтӣ ва бо пуррагӣ пардохт намудани аъзоҳаққи аз ҷониби истифодабарандагони обу замин ба хоҷагиҳои бо шакли нав таъсисёфта имконияте фароҳам меоранд,ки интихоб ва ҷобаҷогузории сармояҳои захиравии худро аз мавқеи ташкилию ҳуқуқӣ, иқтисодию иҷтимоӣ барои самаранок истифодабарии захираҳои обу замин равона созанд.

Адабиёт:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Ассотсиатсияи истифодабарандагони об” ш. Душанбе 2 январи соли 2020

2. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030года//Утверждено Постановлением Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 1декабря 2016 года, №636.-Душанбе,2016.-104с.

3. Маълумотҳои Агентии беҳдошти замин ва обёрии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон.Душанбе – солҳои 2019-2020.

4. Тоҷикистон: 30 соли истиқлолияти давлатӣ.Маҷмуаи оморӣ. Агентии омори назди президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе –соли 2021.

5. Маҷмӯаи оморӣ, ҳифзи муҳити зист дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон 2018 с.19,2021 с.-19.

УДК: 328.185(575.3)

ТАТБИҚИ СИЁСАТИ ЗИДДИКОРРУПСИОНИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Мираков Қудратулло Мирмуҳаммадович – *номзади илмҳои техникӣ,дотсенти кафедраи фаъолияти гумрукии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734041, ш. Душанбе, кӯчаи Б.Гафуров 48/1, ҳуҷраи 42.Тел. моб. 918941220. E-mail: mirakov54@mail.ru*

Собирзода Абдуқодир – *магистранти курси дуюми таҳсилоти шабонаи соли таҳсили 2021-2023, ихтисоси 1-260101 – идораи давлатӣ; суроға: Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикисто. Суроға: 734003, шаҳри Душанбе, кучаи Саид Носир, 33; телефон: +992 902021025.*

Муаллифон дар мақола нақш ва саҳми Пешвои миллатро дар бунёди сиёсати зиддикоррупсионӣ, аз ҷумла ташкили заминаҳои ҳуқуқӣ ва субъектони муқовиматбаранда бо коррупсия бо истифодаи усули хронологӣ тадқиқ намудаанд, ки барои пешгирӣ ва коҳиш додани сатҳи коррупсия дар мамлакат саҳми муҳим ва бузург гузоштааст. Ҳамчунин, дар мақола ташаббусҳои Пешвои миллат дар самти мубориза бо коррупсия мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Калидвожаҳо: *коррупсия, таъсири амалҳои коррупсионӣ, пешгирии коррупсия, қонунгузорӣ дар самти коррупсия, муқовимат бо коррупсия, сиёсати зиддикоррупсионӣ, субъектони бо коррупсия муқовиматкунанда.*

РЕАЛИЗАЦИЯ АНТИКОРРУПЦИОННОЙ ПОЛИТИКИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В статье авторы исследовали роль и вклад Лидера нации в создание антикоррупционной политики, в том числе создание правовых основ и субъектов противодействия коррупции хронологическим методом, внесший важный и большой вклад предотвращению и снижению уровня коррупции в стране. Также были обсуждены национальные и международные инициативы Лидера нации в борьбе с коррупцией.

Ключевые слова: *коррупция, влияние коррупционных действий, предупреждение коррупции, законодательство направленное против коррупции, противодействие коррупции, антикоррупционная политика, субъекты борьбы с коррупцией.*

REALIZATION OF ANTI-CORRUPTION POLICY IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

In the article, the authors explored the role and contribution of the Leader of the Nation in the creation of anti-corruption policy, including the creation of legal foundations and subjects for combating corruption by the chronological method, which made an important and great contribution to the prevention and reduction of corruption in the country. National and international initiatives of the Leader of the Nation in the fight against corruption were also discussed.

Keywords: *corruption, influence of corrupt actions, prevention of corruption, legislation directed against corruption, counteraction to corruption, anti-corruption policy, anti-corruption subjects.*

Ҷумҳурии Тоҷикистон мисли дигар давлатҳои мутараққии замони муосир дар раванди ҷаҳонишавии фарҳангҳои гуногун қарор дорад ва ҷомеаи ҷаҳониро муаммоҳои зиёде, аз ҷумлаи терроризм, экстремизм, хариду фурӯши одамон ва ба инҳо монанд, ки дар байни онҳо коррупсия мавқеи махсусро ишғол менамояд, қарор гирифтаанд. Коррупсия дар қатори дигар падидаву омилҳои номатлуб зуҳуроти барои ҷомеа ва

давлат хатарнок дониста шуда, яке аз масъалаҳои доғи рӯзи тамоми мамлакатҳои ҷаҳон, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯзҳои нахустини ба даст овардани Истиқлолияти давлатӣ мубориза бо коррупсияро ҳамчун самти афзалиятноки сиёсати давлатӣ қарор дода, ба ташаккули заминаҳои ҳуқуқиву сохторӣ ва таҳкими ҳамкориҳои байналмилалӣ дар ин самт оғоз намудааст.

Хотиррасон мекунем, ки тибқи Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 10 январи соли 2007, №143 бо мақсади вусъат додани мубориза бар зидди ҳуқуқвайронкуниҳо ва ҷиноятҳои хусусияти коррупсионидошта, бартараф намудани такроркунии уҳдадориҳо ва ваколатҳои мақомоти идоракунии давлатӣ, таъмини шаффофият ва такмили фаъолияти назоративу ревизионӣ, Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун мақоми махсусгардонидашуда ва ҳамоҳангсози мубориза бар зидди коррупсия таъсис дода шудааст.

Пешвои муаззами миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таъкид менамоянд, ки: "*Мубориза бо ҷиноятко̄рӣ на танҳо аз дастгир ва ба маҳкама кашидани ҷиноятко̄р, балки дар ҷараёни он таблиғи ахлоқи ҳамида, тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандон ва пешгирии ҷиноят низ иборат мебошад.*"[28] [8, Саҳ. 4]. Инчунин, Пешвои миллат изҳор менамоянд, ки: "*Бовар дорам, ки кишвари мо бо амалӣ намудани чорабиниҳои дорои хусусияти фаҳмондадиҳӣ, огоҳкуниву пешгирикунанда ва ҳамзамон бо ин, баланд бардоштани маърифати ҳуқуқии шаҳрвандон ва ҷалби ҷомеаи шаҳрвандӣ дар муқовимат ба коррупсия, инчунин, иҷрои талабоит қонуну қарорҳо ва стратегияву барномаҳои давлатӣ дар самти мубориза бо коррупсия ба натиҷаҳои дилхоҳ ноил мегардад.*"[29] [2]

Аз ин лиҳоз, сифат ва самаранокии муқовимат ба коррупсия аз иштироки фаъоли тамоми шохаҳои ҳокимияти давлатӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ дар раванди амалигардонии он вобастагии зич дорад.

Дар мубориза бо коррупсия, бояд, пеш аз ҳама, ба рафъи сабабу омилҳо ва шароити ба пайдоиш ва густариши он мусоидаткунанда таваҷҷуҳ зоҳир карда шавад. Дар баробари ин, бояд мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва сохторҳои низомии кишвар тавассути муттаҳид кардани кӯшишҳои муштарак дар пешгириву мубориза бар зидди таҳдиду хатарҳои ҷаҳони муосир фаъолияти худро пурзӯр намоянд.[30] [3]

Ташкилотҳои ҷамъиятие амал мекунанд, ки дар ҳамкорӣ бо субъектони муқовиматбаранда ба коррупсия, ҷиҳати амалӣ намудани чораҳои тарғиботиву ташвиқотии зиддикоррупсионӣ дар самти омӯзиш

---

[28] Ниг: Шарифхӯҷа Ҳ. Коррупсия: масоили иқтисодӣ, сиёсӣ, ташкилӣ ва ҳуқуқӣ. -Душанбе: "ЭР-граф", 2014 С-4;

[29] Ниг: Эмомалӣ Раҳмон. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат. Ҷилди 17. -Душанбе: "Ирфон", 2018, С-162.

[30] Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» аз 23 декабри соли 2010 [Манбаи электронӣ] – URL: http://www.president.tj/node/29823 (санаи муроҷиат: 16.04.2023).

ва баҳогузории масоили коррупсия дар байни ҷомеаи шаҳрвандӣ саҳми худро гузошта истодаанд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки аксари ҷиноятҳои коррупсионии бақайдгирифташуда, ки дар онҳо яке аз тарафҳо шаҳрвандон мебошанд, аз надонистани қонунгузории зиддикоррупсионӣ содир карда шудаанд. Аз ин рӯ, баргузор намудани вохӯриҳои дастаҷамъонаи мақомоти ҳифзи ҳуқуқ бо шаҳрвандон ва ташкилоту идораҳои давлатӣ ва хусусӣ бо мақсади решакан кардани кирдорҳои зиддикоррупсионӣ яке аз роҳҳои ҳалли ин муаммо мебошад. Бинобар ин, ба шаҳрвандон бояд нишонаҳои ҳуқуқвайронкунии коррупсионӣ, тарзу роҳҳои ҳуқуқии муқовимати мардум ба амалҳои коррупсионӣ, кирдорҳои коррупсионии шахсони масъули мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, алалхусус, дар соҳаи маориф, тандурустӣ, хизматрасонии андоз ва гумрукӣ, ҳуқуқвайронкуниҳои кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ҳангоми гузаронидани санҷиш, таҳқиқ ва тафтишот, ки айни замон боиси ташвиши шаҳрвандони кишвар шудааст, фаҳмонида шавад.[31] [4]

Чӣ тавре ки Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд намуданд: "*Чунин як падидаи манфӣ ҳамчун коррупсия дар пешрафти ҷомеаи мо, яке аз монеаҳои хеле ҷиддӣ мебошад. Мо бояд тамоми омилҳо ва сабабҳои зуҳури коррупсияро ҳамаҷониба омӯхта, таҳлил намоем ва тамоми қувваҳои солими ҷомеаро барои пешгирии ин зуҳур ва поён овардани шиддати он сафарбар намоем".*[32] [5, С.1-4]

Дар баъзе ҳолатҳо коррупсия боиси нобоварии халқ ба давлат мегардад. Дар робита ба ин масъала низ Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон 10 январи соли 2017 дар суханрониашон ба муносибати 10-умин солгарди таъсисёбии Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсия чунин баён намуданд: "*Коррупсия зуҳуроте номатлубест, ки эътимоди мардумро ба давлат коста гардонида, обрӯву эътибори онро коҳиш медиҳад, барои рушди иқтисодиёти пинҳонӣ ва истифодаи ғайримақсадноки маблағҳои давлативу ҷамъиятӣ шароит фароҳам меорад ва дар маҷмуъ, боиси поймолшавии ҳуқуқи инсон ва заиф шудани пояҳои ахлоқии ҷомеа мегардад.*" [3]

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар самти мубориза бо коррупсия масъалаҳои зерин таҳти таваҷҷуҳи ҷиддӣ бояд қарор дода шаванд:

- таъмини истифодаи мақсадноки маблағҳои буҷетӣ тавассути ба роҳ мондани назорати қатъии давлатии молиявӣ;

- ба роҳ мондани ҳамкории судманд миёни мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар масъалаи мубориза бар зидди ҷиноятҳои коррупсионӣ;

- таъмини шаффофияти фаъолияти мақомоти давлатӣ;

---

[31] Стратегияи давлатии муқовимат ба коррупсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. (Захираи интернетӣ)//http.www.prezident.tj. (санаи омӯзиш 03.11.2022).

[32] Ниг: Эмомалӣ Раҳмон. Бахри волоияти қонун, манфиатҳои давлат ва ҳуқуқи шаҳрвандон. Маърӯза дар ҷамъомади кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ бахшида ба 80-солагии мақомоти Прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон//"Народная газета", 2005, №1;

- таҳдиди назар намудан дар масъалаи ҳуқуқи дахлнопазирии шахсони мансабдор, ки баъзан боиси суиистифода аз ваколатҳои мансабӣ мегардад;

- бо мақсади аз тариқи қонунгузорӣ пешгирӣ намудани омилҳои коррупсионӣ тавассути гузаронидани экспертизаи зиддикоррупсионии қонунҳо, баланд бардоштани сифати қонунҳо ва татбиқи самарабахши онҳо;

Дар аксари кишварҳои рӯ ба тараққӣ сатҳи баланди коррупсия ба таври қатъӣ самаранокии сохторҳои асосии соҳаи ҷомеаро поён мебарад. Бояд қайд намоем, ки Хадамоти гумрук дар ин самт истисно нест, бархе аз вазифаҳои анҷомдиҳандаи онҳо ба коррупсия таъсирпазир мебошанд.

Сабабҳо ва шароитҳои асосие, ки ба хавфи пайдоиши коррупсия дар мақомоти гумрук мавҷуданд чунинанд (Расми 1):

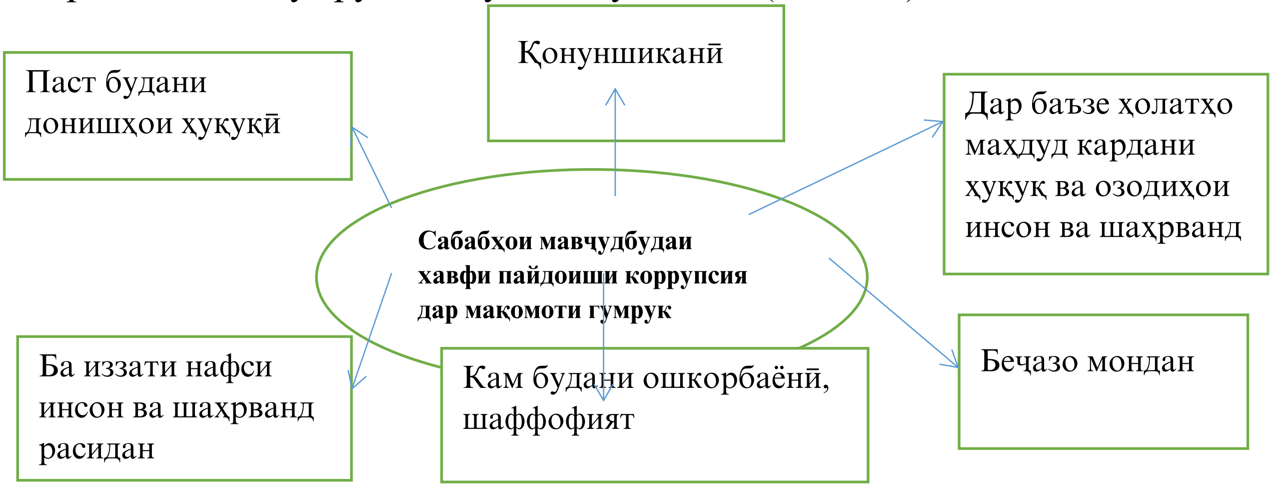

Расми 1. Сабабҳои мавҷудбудаи хавфи пайдоиши коррупсия дар мақомоти гумрук

Таҷриба нишон медиҳад, ки асоси пешбурди фаъолияти мақомоти гумрук заминаҳои ҳуқуқии муосир мебошад. Вобаста бо хусусиятҳо ва оқибатҳои қонуншикании содиршуда, муносибати ғайриахлоқию «коррупсионӣ»-и кормандони мақомоти гумрук метавонанд ё мавриди ҷазои интизомӣ ё ҷазои маъмурӣ ва ё кофтукови ҷиноятӣ қарор бигиранд. Аз ин рӯ мубориза бо коррупсия дар Тоҷикистон яке аз вазифаҳои муҳимми имрӯзу фардо мебошад.

Қобили қайд аст, ки афзалиятҳои асосӣ барои мақомоти гумрук дар самти мубориза бар зидди коррупсия чунин мебошанд (расми 2):

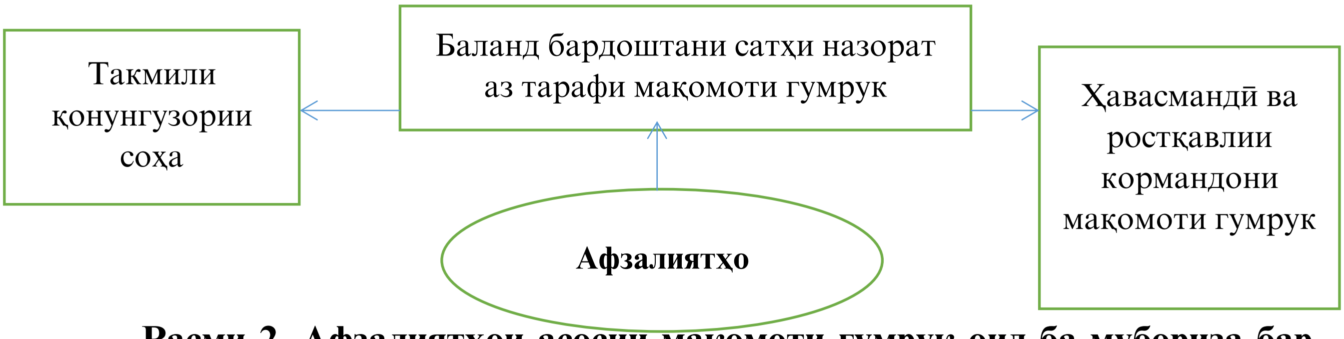

Расми 2. Афзалиятҳои асосии мақомоти гумрук оид ба мубориза бар зидди коррупсия

Мақомоти гумрук бояд арзёбии хавфҳои мансабӣ ва хизматиро гузаронанд ва сари вақт кормандони соҳаро аз хатарҳои амали коррупсионидошта огоҳ созад ва муҳофизат кунад.

Бо дарназардошти таҳлилҳои дар боло зикргардида чунин хулосабардорӣ кардан мумкин аст:

таҷрибаи байналмилалӣ ва пешрафта, инчунин тавсияҳо бояд бо назардошти шароитҳои миллӣ, ҷанбаҳои фарҳангӣ ва расму русум, сатҳҳои сохтории мақомоти гумрук ҳамроҳ бо ислоҳоти умумии низоми гумрукӣ ва фаъолияти соҳа оид ба мукаммалгардонии он дар амал татбиқ гардад.

барои дар амал татбиқ гардидани таҷрибаи байналмилалӣ ва пешрафта ба таври муассир мебояд як силсила амалҳо ва тадбирҳои дақиқу воқеӣ дар чаҳорчӯбаи идораи гумрукӣ гузаронида шавад.

Барои ба талаботи санадҳои меъёрии ҳуқуқии соҳавӣ комилан мувофиқ будан ба фикри мо, ба ҳар як корманди мақомоти гумрук зарур аст:

Вазифаҳои худро бо диққат, бо муносибати дақиқ, касбият ва бовиҷдонона иҷро намояд.

Барои расидан ба баландтарин меъёрҳои ахлоқӣ корманди соҳа саъю кӯшиш намояд, то ки одитарин талаботи асосии ҳуқуқиро иҷро кунад.

Тавре муомила намояд, ки шухрат ва некномии соҳаи мақомоти гумрукро нигоҳ дорад ё онро баланд бардорад.

Инчунин, роҳбарони воҳидҳои сохтории мақомоти гумрук нақши бахусус муҳимро иҷро кунанд ва бояд омода бошанд, ки:

барои тобеъони худ намуна бошанд;

- кормандонро дар мавриди номувофиқатии кор бо қонунгузориҳои зарурӣ, меъёрҳои хукуки, бо тартибот ва дастурҳои идорӣ ошно созанд.

Адабиёт:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30.04.2001 [манбаи электронӣ]. URL: http://president.tj/node/13739.
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: Шарқи озод, 2010. -46 с.
3. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: Шарқи озод, 2018. - 67 с.
4. Стратегияи давлатии муқовимат ба коррупсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. (Захираи интернетӣ)//http.www.prezident.tj. (санаи омӯзиш 03.11.2022).
5. Эмомалӣ Раҳмон. Бахри волоияти қонун, манфиатҳои давлат ва ҳуқуқи шаҳрвандон. Маърӯза дар ҷамъомади кормандони мақомотҳои ҳифзи ҳуқуқ бахшида ба 80-солагии мақомоти Прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон //"Народная газета". –Душанбе: 2005, №1. – С.1-4.

6. Эмомалӣ Раҳмон. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат. Ҷилди 17. -Душанбе: Нашриёти “Ирфон”, 2018. С-162.

7. Аҳдномаи Шӯро оид ба ҳамкории гумрукӣ дар мавриди идораи дурусти гумрук ва мубориза бо коррупсия дар гумрук – Аҳдномаи навтаҳияи Аруш аз соли 1993.

8. Шарифхӯҷа Ҳ. Коррупсия: масоили иқтисодӣ, сиёсӣ, ташкилӣ ва ҳуқуқӣ. -Душанбе: “ЭР-граф”, 2014. С-4.

9. Дастурамали техники оид ба амалисозии Аҳдномаи Созмони Милали Муттаҳид бар зидди коррупсия, СММ аз соли 2010.

10. Таҷрибаи беҳтарини мубориза бо коррупсия - САҲА, соли 2004.

11. Усулҳои маҷмӯии идора намудани сарҳадот дар ҳамкориҳои хориҷӣ бо Комиссияи Аврупоӣ, КА аз соли 2009.

12. Лоиҳаи гумруки Иттиҳоди Аврупо, Комиссияи Аврупоӣ аз соли 2007.

13. Кодекси одоби касбии корманди хадамоти гумрук.-Душанбе: Нашриёти «Матбаа»-и Хадамоти гумрукӣ назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2008. – 76 с.

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ МАЛОГО И СРЕДНЕГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

Муллоев П.Н. - *ст. преподаватель кафедры экономического, финансового и антикоррупционного права ТГФЭУ*

Аннотация: *Основной целью настоящей статьи является анализ социально-экономического значения малого и среднего предпринимательства в развитии государства. Значение малого и среднего предпринимательства в социально-экономическом развитии страны невозможно переоценить. Развитие малого и среднего предпринимательства сглаживает структурную перестройку экономики, снижает социальную напряжённость, обеспечивает новые рабочие места, развивает экономику регионов. Основным социальным фактором малого и среднего предпринимательства является организация рабочих мест, а экономическое значение заключается в росте валового внутреннего продукта, развитии конкуренции, увеличении налоговых поступлений в бюджет.*

Ключевые слова: *малое и среднее предпринимательство, социальное значение, экономическое значение, развитие, трудоустройство, факторы, отрасли экономики.*

АҲАМИЯТИ ИҶТИМОИ-ИҚТИСОДИИ СОҲИБКОРИИ ХУРДУ МИЁНА

Анотатсия: *Мақсади асосии ин мақола таҳлили аҳамияти иҷтимоию иқтисодии соҳибкории хурду миёна дар рушди давлат мебошад. Аҳамияти тиҷорати хурду миёна дар рушди иҷтимоию иқтисодии кишварро аз ҳад зиёд арзёбӣ кардан нгомункин аст. Рушди соҳибкории хурду миёна таҷдиди сохтори иқтисодиётро осон ва шиддати манфии иҷтимоиро коҳиш медиҳад, ҷойҳои нави кориро таъмин мекунад ва иқтисодиёти минтақаҳоро инкишоф медиҳад. Омили асосии иҷтимоии соҳибкории хурду миёна ташкили ҷойҳои корӣ буда, аҳамияти иқтисодӣ дар афзоиши маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ, рушди рақобат ва афзоиши даромади андоз ба буҷет мебошад.*

Калидвожаҳо: *сохибкори хурди миёна, танзими давлатӣ, дастгири давлатӣ, шарики, фароҳам овардани шароит, ҳамкорӣ.*

SOCIO-ECONOMIC IMPORTANCE OF SMALL AND MEDIUM ENTREPRENEURSHIP

Annotation: *The main purpose of this article is to analyze the socio-economic significance of small and medium-sized businesses in the development of the state. The importance of small and medium-sized businesses in the socio-economic development of the country cannot be overestimated. The development of small and medium-sized businesses smooths out the restructuring of the economy, reduces social tension, provides new jobs, and develops the economy of the regions. The main social factor of small and medium-sized businesses is the organization of jobs, and the economic significance lies in the growth of gross domestic product, the development of competition, and the increase in tax revenues to the budget.*

Key words: *small and medium-sized businesses, social significance, economic significance, development, employment, factors, sectors of the economy.*

Рост малых и средних форм хозяйствования имеет стратегическое значение для каждого государства, стремящегося создавать конкурентоспособную экономику. Рынок и эффективное развитие рыночных отношений невозможны без развития предпринимательских отношений, где предприниматель занимает центральное место в развитии экономики, так как развивать экономику без развитой предпринимательской деятельности невозможно. Только у предпринимательства имеется ряд особенностей, которые позволяют, ускоряя экономику, переводить его в новое состояние и тем самым развивать его. Также, малое и среднее предпринимательство играет существенную роль в экономике, выступая в качестве катализатора экономического роста и развития рынка труда, тем самым способствуя инновационному развитию и увеличивая потенциал роста занятости населения.

Как отмечает П. Качура, «…самые разнообразные функции малых предприятий в экономике работают на общую задачу становления рынка. Малое предпринимательство может помочь не только выходу из нынешней трудной экономической ситуации, но и решать в дальнейшем такие глобальные задачи, как общая гармонизация и рационализация общественного производства и его структуры, изменение характера монополий и её место в общественном производстве, дать качественный скачок научно-техническому прогрессу, изменение качества и структуры рабочей силы».

Также характерной чертой малого и среднего предпринимательства является то, что из-за мобильности, гибкости и меньших затрат они способны удовлетворить самые разные потребности потребителей в предоставлении тех товаров и услуг, где крупному бизнесу просто невыгодно заниматься в данных направлениях. Эти особенности, делают малые и средние формы хозяйствования более ценными в реализации обеспечения конкуренции и снижения уровня монополии, и как следствие – укрепляют экономическую стабильность за счёт образования новых рабочих мест, вследствие чего, малое и среднее предпринимательство все больше признается как созидательная сила в формировании среднего класса и снижении социальной напряжённости.

Значение малого и среднего предпринимательства в социально-экономической жизни страны можно рассматривать по двум непосредственным позициям:

Первое, конкретно для каждого отдельного человека;

Второе, напрямую для экономики.

В первую очередь определим значимость малого и среднего предпринимательства конкретно для каждого отдельного человека:

- шанс увеличения своего благосостояния, организовав собственное дело. Каждый решившийся заниматься предпринимательством, конечно же, в первую очередь рискует своим имуществом, но в случае достижения успеха у человека повышается доход, и как следствие – чувство собственного достоинства;

- занятие той ниши, в которой отсутствуют крупные компании. Крупные компании, как правило, не занимаются мелкомасштабными проектами, предприниматели могут быть задействованы в тех сферах, в которых свободно можно предоставлять свои товары и услуги, удовлетворяя желания потребителей;

- организация новых рабочих мест. Вне зависимости от того, что организатор бизнеса будет исполнять основные хозяйственные функции самостоятельно, будет оставаться ряд дел, в которых будут нужны дополнительные люди для их исполнения. В большинстве случаев вне зависимости от специфики деятельности, предприниматель будет нуждаться как минимум в нескольких квалифицированных работниках, а по мере возрастания бизнеса количество работников будет увеличиваться.

Касательно значения малого и среднего предпринимательства для экономики, то оно заключается в следующем:

- увеличение налоговых поступлений в бюджет. Предприниматель в своей деятельности вне зависимости от исхода проведённых деловых операций, т.е. независимо от того, получает прибыль или нет, должен платить налоги от совершаемых им деловых сделок, а также от имеющихся объектов, находящихся на его балансе, или от заработной платы своих сотрудников.

- нарастание конкуренции на рынке. Каждый новый субъект предпринимательства, в какой бы сфере он ни находился, входя на рынок, ужесточает борьбу за клиента. В процессе борьбы с конкурентами предприниматели благотворно влияют на процесс повышения качества предлагаемых товаров и услуг, а также снижения цен.

- экономическое преобразование. Как нами было указано выше, нарастание конкуренции становится фактором использования нововведений с целью повышения конкурентоспособности. Инновации, используемые предпринимателями, снижают экономический риск, и параллельно также преобразуется экономика.

- рост валового внутреннего продукта. Предприниматели, организуя бизнес и реализуя свои идеи, одновременно обеспечивают также рост ВВП

страны. Чем больше успешно развивающихся предпринимателей, тем больше их вклад в непосредственный рост экономики государства.

Значение малого и среднего предпринимательства в социально-экономическом развитии страны невозможно переоценить. Развитие малого и среднего предпринимательства сглаживает структурную перестройку экономики, снижает социальную напряжённость, обеспечивает новые рабочие места, развивает экономику регионов.

Социальная роль малого и среднего предпринимательства	Экономическая роль малого и среднего предпринимательства
1) Приводит к созданию новых рабочих мест на рынке труда, так как ослабляет безработицу путём создания новых рабочих мест. 2) Учитывает экономические, географические, национальные особенности разных регионов Республики Таджикистан. 3) Способствует образованию дополнительных доходов семьи и повышению уровня жизни собственников. 4) Поставляет услуги и товары на местный рынок.	1) Создание новых рабочих мест; 2) Внедрение новых товаров и услуг; 3) Удовлетворение нужд крупных корпораций; 4) Демонополизация экономики, развитие конкуренции; 5) Приватизация и создание гибких производственных структур разнообразных форм собственности, развитие хозяйственной инициативы; 6) Обеспечение специализированными товарами и услугами; 7) Рост экономической независимости и платёжеспособного спроса населения.

Источник: Составлено автором

Рисунок 1. - Социально-экономическая роль малого и среднего предпринимательства

Основным социальным фактором малого и среднего предпринимательства является организация рабочих мест, что соответственно приводит к снижению уровня безработицы. К примеру, организация рабочих мест для менее защищённых слоёв населения, способствуют реализации и других социальных функций, таких как борьба с негативными социальными явлениями через сокращение преступности, алкоголизма, наркомании, возможность для самореализации людей с особой инициативой и предприимчивостью, внося тем самым вклад в обеспечение социальной стабильности. Только малым и средним компаниям присуще использование наёмного труда из категорий учащейся молодёжи, пожилых людей, надомных работников и инвалидов.

Н.М. Ахмадбекова рассматривая вопросы развития малого и среднего предпринимательства отмечает, что: «…интенсивность развития малого и среднего бизнеса в равной мере зависит от двух условий: во-первых, зависит от объективных экономических факторов. В их ряд можно включить полную рыночную вместимость, географическое расположение, процесс развития инфраорганизованности и другие. Во-вторых, зависит от активности субъектов малого и среднего бизнеса, и поддержки предпринимателей со стороны правительства».

Соглашаясь с предложенным выводом, отметим, что принятые Правительством Республики Таджикистан в целях развития малого и

среднего предпринимательства такие документы, как НСР до 2030 года, концепция развития предпринимательства, стратегия развития частного сектора и другие, рассчитаны на улучшение делового климата в стране. Создание благоприятного делового климата будет благотворно влиять на развитие предпринимательства, особенно малого и среднего, притоку иностранных инвестиций, а также созданию новых рабочих мест и сокращению бедности населения в стране.

Усилия Правительства Республики Таджикистан направленные на развитие малого и среднего предпринимательства дополняются поддержкой ряда международных организаций, деятельность которых, направлена на исследование процессов развития предпринимательства, а также, оказание технического содействия, предоставление финансовых ресурсов для предпринимательской деятельности, вовлечение представителей частного сектора в процесс принятия решений.

По данным, предложенным со стороны ООН, количество работников, занятых в малом и среднем предпринимательстве в разных странах в зависимости от социально-экономического развития государств насчитывает от 1 до 100 человек. Это является свидетельством того, что в малом и среднем предпринимательстве сфокусирована основная масса трудоспособного населения, обеспечивающего как себя, так и других работой, так как именно малым и средним компаниям присуща черта выполнения разномасштабных задач эффективнее, чем крупным.

Со стороны таких международных организаций, как ОЭСР, Всемирный банк, и др. также в результате попытки гармонизации определения малого и среднего предпринимательства, к сегменту микро, малого и среднего предпринимательства отнесены компании, где численность сотрудников достигает от 1 до 249 человек. Количество занятых в малом и среднем предпринимательстве является показателем того, что, наряду с крупными компаниями, малые и средние формы предпринимательства имеют довольно высокие показатели в обеспечении занятости населения.

Ниже в таблице 1. – нами приведены показатели оборота малых и средних компаний, а также количества сотрудников в соответствии принятым международными организациями стандартам.

Таблица 1.

Показатели количества оборота и сотрудников согласно принятым стандартам международных организаций

Оборот, тыс. долл.			
	Минимум – малый бизнес	**Максимум – малый бизнес**	**Максимум – средний бизнес**
Всемирный банк	100	3000	15000
Численность сотрудников			
Всемирный банк	10	50	300
ОЭСР	10	50	250

Источник: Составлено по данным The World Bank. SMEs for Job Creation in the World.

Как мы можем наблюдать из вышеприведённой таблицы, к микро-предприятиям ВБ относит компании с численностью сотрудников до 10 человек и оборотом до 100 тыс. долларов США. Под малым предпринимательством понимаются компании с численностью сотрудников от 10 до 50 человек с общим годовым объёмом от 100 тыс. до 3 млн. долларов США. К средним предприятиям относятся компании с численностью сотрудников от 50 до 300 человек с совокупным объёмом активов или годовым объёмом продаж от 3 до 15 млн. долларов США. Нужно учитывать и тот факт, что по мере роста бизнеса увеличивается и количество сотрудников.

Функциональность и гибкость, присущая малым и средним компаниям, позволяет им даже во время кризисных явлений оставаться в качестве социального резервуара. Малому и среднему предпринимательству присуща и то, что он обеспечивает занятость трудоспособного населения, оставшегося вне поля действующего единого механизма крупных компаний из-за остановки производственного цикла или другого экономического процесса, разглаживая и устраняя, таким образом, возникающую социальную депрессию.

Необходимо отметить, что малые и средние компании могут эффективно функционировать практически во всех отраслях экономики. Ниже на рисунке 2. нами приведены примеры, где малые и средние формы предпринимательской деятельности могут быт наиболее эффективными в плане хозяйственной деятельности в отраслях экономики.

Рисунок 2. – Наиболее эффективные направления хозяйственной деятельности МСП в отраслях экономики

Источник: Составлено автором.

В соответствии с вышеприведённым рисунком, следует остановиться более подробно на каждом из приведённых пунктов.

1. Производство товаров народного потребления и продукции промышленного применения также означает, что экономической основой малых форм хозяйствования являются быстрота и гибкость в удовлетворении спроса, как мы выше отметили на примере отдельных отраслей лёгкой промышленности. В результате снижения потерь и рационального использования имеющихся ресурсов можно снизить производственные затраты.

2. Производство необходимой продукции и оказание услуг для крупных предприятий означает также то, что малые и средние компании могут быстро сориентироваться и перестроиться для нужд крупного бизнеса. В данном случае производство необходимых видов продукции из числа станков, научных и лабораторных приборов, а также технических деталей и механизмов, производство которых эффективнее осуществлять в малых и средних предприятиях, может вывести их на более значимое сотрудничество с крупными компаниями.

3. Мелкосерийное производство продукции для местных нужд. Важной экономической основой малых и средних компаний является эффект специализации на более мелкосерийную продукцию. Крупным компаниям в силу своего масштаба зачастую невыгодно производить продукцию ограниченного количества или нечасто используемую в производстве. Такая ниша будет в самый раз для его заполнения малыми и средними производственными предприятиями.

4. Использование ограниченных локальных источников сырьевых материалов, которое связано с использованием промышленных строительных материалов, а также с переработкой сельскохозяйственной продукции. Например, создание цехов и предприятий, нацеленных на производство продукции в отдалённых или сельских районах с неразвитой дорожной инфраструктурой, где главным фактором их деятельности также будет направленность на решение социальных проблем и развитие регионов.

5. Инновационное направление предполагает разработку, ускоренное применение и широкий охват научно-технических разработок по созданию инновационной продукции. Малые и средние компании могут создаваться в качестве лабораторий и инкубаторов, направляющих свои усилия на разработку и создание новых научно-технических инновационных разработок и их последующую реализацию.

6. Сферы обслуживания. Направления в сфере обслуживания по оказанию услуг населению – развлечения и отдых, туристические услуги, сервис доставки, услуги аренды и транспорта, образовательные и информационные услуги, медико-санитарные услуги, бытовые услуги, а также общественное питание имеют особое значение в развитии небольших и крупных городов. Во многих из перечисленных сфер могут быть задействованы малые и средние формы хозяйствования, а ориентирование

малого и среднего предпринимательства в данные сферы могут взять на себя ассоциация малого и среднего предпринимательства.

7. Оптовая и розничная торговля. Развитие малого и среднего предпринимательства в оптово-розничной торговле имеет не последнее значение в создании и налаживании механизма рынка. Малое и среднее предпринимательство может сыграть ключевую роль в решении мелкооптового обеспечения товарами первичной необходимости населения, а также заметно расширить горизонты и увеличить количество точек розничной торговли и тем самым одновременно способствовать оздоровлению конкуренции.

Вместе с тем малое и среднее предпринимательство может развиваться и за пределами перечисленных выше основных направлений, где социальные факторы превалируют над чисто экономическими. В малых городах и отдалённых районах, а также сельских местностях, находящихся в трудном экономическом положении из-за большого оттока трудоспособного населения, развитие социального предпринимательства может способствовать увеличению рабочих мест и стать необходимым элементом повышения благосостояния населения, а также фактором оздоровления экономики региона. Например, развитие малого и среднего предпринимательства в целях создания рабочих мест для категории людей пенсионного возраста, имеющих инвалидность, а также домохозяек, большинство из которых имеют низкий уровень дохода, т.е. для тех категорий уязвимых людей, которые составляют основную часть жителей регионов.

Необходимость развития малого и среднего предпринимательства и всесторонняя его поддержка является для нашего молодого государства, идущего по начальному пути стадии формирования малого и среднего предпринимательства, одной из важнейших задач. Для скорейшего его развития количество субъектов малого и среднего предпринимательства должно неуклонно расти, и оно должно играть существенную роль в социально-экономической жизни государства. Будущее страны, её экономическое и социальное благополучие непосредственно зависят от состояния развития предпринимательства.

Литература:

1. Холостова Е.И. Социальная политика и социальная работа. – М.: Дашков и Ко, 2006. – С. 11.

2. Качура П. Малые предприятия: сущность и трудности становления // Вопросы экономики. – М., 1991. – № 8. – С. 68 - 79.

3. Петров М.Н. Основы экономики и предпринимательства: учебник. – Москва – Санкт-Петербург: Издательский дом Герда, 2002. – С. 322.

4. Попов Н.А. Особенности развития малого предпринимательства в переходной экономике Республики Таджикистан: автореф. дис… канд. экон. наук. – Душанбе, 2009. – С. 134.

5. Ахмадбекова Н.М. Формирование и становление малого и среднего бизнеса в переходной экономике Республики Таджикистан // Фундаментальные исследования. – 2016. – № 1-1. – С. 99-103.

6. Буянкина, А.Н. Государственное регулирование малого бизнеса в России: / дис. … доктор экон. наук: 08.00.05 / Бунякина Анна Николаевна. – Москва, 1998. – С. 357.

7. Малый и средний бизнес как фактор экономического роста России / Ин-т экон. политики им. Е.Т. Гайдара. – М.: Изд-во Ин-та Гайдара, 2019.– С. 62.

МАҚОМИ МУҲОҶИРАТИ МЕҲНАТӢ ДАР РУШДИ ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ

Умарзода Навруз, н.и.и., дотсенти ДДМИТ

Аннотация: *Дар мақола фаъолияти соҳибкорӣ дар вобастагӣ ба танзими раванди муҳоҷирати меҳнатӣ ва истифода аз таҷрибаи кишварҳои тарақққикарда барои рушди иқтисоди миллӣ мавриди баррасӣ қарор дода мешавад. Дар он муаллиф кушиш намудааст, ки иқтидори маблағҳои муҳоҷиратро бо роҳи танзим ва татбиқи онҳо мавриди истифода қарор диҳад. Ба ақидаи муаллиф дар кишвар бо таҳқиқи ин масъала имкониятҳои зиёди маблаггузорӣ барои таъмини рушд ва ҳалли масъалаҳои иҷтимоб равона карда мешаванд. Чунки ҷалби маблағҳои муҳоҷирати меҳнатӣ дар баробари қонеъгардонии ҷорӣ, хонаводаҳо бо механизми фаъолияти соҳибкорӣ боиси он мегардад, ки таъмини шуғл аз ҳисоби танзими муҳоҷират барои пешрафти иқтисодиёти миллӣ равона карда шаванд.*

Калимаҳои асосӣ: *фаъолияти соҳибкорӣ, танзими муҳоҷирати меҳнатӣ, иқтидори маблағҳои муҳоҷирати меҳнатӣ, ҷалби маблағҳои муҳоҷирати меҳнатӣ , механизми фаъолияти соҳибкорӣ, таъмини шуғл ва танзими муҳоҷират, муҳоҷирати содиршаванда, ҳаракати қувваи корӣ, нобаробарӣ дар сатҳи музди меҳнат, сармояи инсонӣ, ташаккули шахсияти муҳоҷир, сарчашмаҳои сармоявӣ.*

МЕСТО ТРУДОВОЙ МИГРАЦИИ В РАЗВИТИИ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация: *В статье рассматривается предпринимательская деятельность в отношении регулирования процесса трудовой миграции и использования опыта развитых стран для развития национальной экономики. В ней автор попытался использовать потенциал миграционных фондов, регулируя и реализуя их. По мнению автора, при изучении этого вопроса в стране многие возможности финансирования будут направлены на обеспечение развития и решение социальных проблем. Потому что привлечение средств трудовой миграции наряду с текущей удовлетворенностью домохозяйств механизмом предпринимательской деятельности приводит к обеспечению занятости за счет регулирования миграции для развития национальной экономики.*

Ключевые слова: *предпринимательская деятельность, регулирование трудовой миграции, поненциал фондов трудовой миграции, привлечение средств трудовой миграции, механизм предпринимательской деятельности, обеспечение занятости и регулирование миграции, экспортная миграция, движение рабочей силы, неравенство в уровне оплаты труда, человеческий капитал, формирование личности мигранта, источники капитала.*

Рушди фаъолияти соҳибкорӣ аз механизми танзими раванди муҳоҷирати меҳнатӣ вобаста буда, тибқи таҷрибаи кишварҳои тарақққикарда барои рушди иқтисоди худ иқтидори маблағҳои

муҳоҷиратро бо роҳи танзим ва татбиқи онҳо мавриди истифода қарор медиҳанд. Бинобар ҳамин дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо таҳқиқи ин масъала имкониятҳои зиёди маблағгузорӣ барои таъмини рушд ва ҳалли муаммохои иҷтимоӣ сафарбар намоем. Ҷалби маблағҳои муҳоҷирати меҳнатӣ дар баробари қонеъгардонии ҷорӣ хонаводаҳо бо механизми фаъолияти соҳибкорӣ шароити таъмини шуғли самаранок ва барои пешрафти иқтисодиёти миллӣ шароити мусоид фарҳам меорад.

Умуман ҳалли масоили ҳаракати ҳудудии аҳолӣ ҷиҳатҳои хоси худро дорад.Ба ақидаи Э.Г. Равенштейн " муҳоҷират тобеъи қонунҳои муайян мебошад, масалан, ҳар қадаре, ки масофаи байни нуқтаи омадурафти муҳоҷир дур бошад, ҳамон қадар маркази савдо ва саноат калонтар аст; барои занон, бештар муҳоҷирати дохилӣ хос аст, барои мардон - хориҷӣ; дар муҳоҷират аҳолии деҳот назар ба сокинони шаҳр фаъолтаранд. Сабабҳои асосии муҳоҷират иқтисодӣ мебошанд[33].

Омилҳои муҳиме, ки ба муҳоҷирати содиршаванда ва пеш аз ҳама ба иқтисодиёт таъсир мерасонад ин майли рушд аст. Сабаб асосии ҳаракати қувваи корӣ бо нобаробарӣ дар сатҳи музди меҳнат буда,ҳалли ин масъала ба даромадҳои аҳоли алоқаманд ҳисобида мешавад. Бо таври васеътар омӯзиши муҳоҷират аз нуқтаи назари Л.А. Сҷаастад байни хароҷотҳои пулӣ ва ғайримонитарӣ фарқ мегузорад ва нақши асосиро ба ғайримонитарӣ мебахшад[34]. Раванди муҳоҷират инчунин ҳамчун ҳалли масъалаҳои сармоягузорӣ дар микросатҳ ба назар гирифта шуда, дар таҳлил, хусусиятҳои инфиродии муҳоҷирон ва сохтори бозори меҳнат нигаронида мешавад. Ба ақидаи Б. Чисвик се омили асосӣ муайян карда шудааст, ки ба қабули қарор дар бораи муҳоҷират таъсир мерасонанд: (1) шароити шуғл дар кишвари пайдоиш ва пайдоиши иқтидори кишвари қабулкунанда, (2) синну сол дар вақти қабули қарор оид ба муҳоҷират ва (3) хароҷоти кӯчидан[35]. Бинобар ҳамин дар заминаи ташаккул ёфтани шахсият ҳамчун муҳоҷир , бо дарназардошти хусусиятхои он имкониятеро фарҳам меорад,ки азӣ ҳисоби ҷалби маблағҳои муҳоҷират сарчашмаҳои молиявӣ баамал омада ба фаъолияте сафарбар бар карда шаванд. Сохибкор дар заминаи ташаккули сармоявӣ минбаъд такмил ва рушд ёфта, ҳамчун хароҷоти созандагӣ ва навоварӣ ба коре истифода шаванд.

Аз инҷо, мақоми муҳоҷирати меҳнатӣ дар рушди фаъолияти соҳибкорӣ аз он бар меояд,ки хароҷотҳои муҳоҷир ба рушди инсон таъсир мерасонад. Ин аслан ба равандҳои муҳоҷират аз ҳисоби ҷалби ҷавонон вобастагӣ мегирад. Коргарони баландихтисос эҳтимоли зиёдтар ба он кишварҳое мераванд, ки дар он ҷо дараҷаи нобаробарии даромад байни шаҳрвандон баландтар аст. Коргарони дорои тахассусӣ пастар ба

---

[33] См.: Ravenstein E.G. The Laws of Migration / E.G. Ravenstein // Journal of the Statistical Society of London. June, 1885. V. 48. - №2. - P. 167-235.
[34] См.: Sjaastad L.A. The costs and returns of Human Migration/ L.A. Sjaastad // Journal of political Economy. 1962, V.70 Is.5 Part 2. - P. 80-93.

кишварҳое, ки даромад байни шаҳрвандон баробар тақсим карда мешаванд муҳоҷиратро ташкил медиҳанд. Аз натиҷаи таҳқиқотҳои Ҷон Гибсон ва Дэвид МакКензи,ҳануз аз соли 2010 дар панҷ кишвари рӯ ба тараққӣ ошкор карданд, ки донишҷӯёни соҳибмаълумот ва боистеъдод ҳангоми кӯчидан ба мамлакати пешрафта, даромади худро аз 40 000$ то 60 000$ зиёд мекунанд, тибқи арзёбии Р.Г. Эренбергва Р.С. Смит, қариб 13% ҷавонон қарор дар бораи муҳоҷиратро дар сини аз 20 то 24 солагӣ қабул мекунанд[36].

Дар ин замина, мунтазам тавaҷҷӯҳи иқтисодчиён ба фарқиятҳои иҷтимоию иқтисодии байни кишварҳои рушдкарда ва рӯ ба тараққӣ ҷалб шуда, равиши сохторӣ-таърихӣ рушд гирифт. Ҳамин тавр консепсияи рушди вобастагӣ ва назарияи системаҳои муҳоҷирати ҷаҳонӣ, нобаробарӣ дар байни кишварҳо аз ҳисоби иштироки кишварҳои рушдкарда ва камтар рушдкарда ба раванди муҳоҷират суръати бештар илова намуд. Муҳоҷирати қувваи корӣ бозистии кишварҳои камбағалро шиддат мебахшад, ба рушди иқтисодии онҳо халал мерасонад ва сохтори муқарраршудаи ҷомеаҳои анъанавиро бо сабаби ҷаҳонишавии иқтисоди ҷаҳонӣ хароб мекунад[37].

Дар охири солҳои 1970-ум назарияи сегментшудаи бозори меҳнат маъруф гашт, ки дар кишварҳои пешрафта талаботи сохторӣ ба қувваи кории хориҷӣ бо сабаби тақсимоти бозори меҳнат ба "аввалиндараҷа" сегменти сармояталаб асос ёфтааст, ки қисми асосии қувваи кориро коргарони миллӣ (худӣ) бо музди меҳнати баланд ташкил медиҳанд ва"дқюмдараҷа" сегменти меҳнатталабе, ки ниёз ба меҳнати хориҷӣ дорад ва ба коргарони миллӣ аз сабаби паст будани музди меҳнат ва номусоидии шароити меҳнат ҷолиб нест[38]. Аз оғози солҳои 80-ум муносибати нави иқтисодӣ ба омӯзиши муҳоҷират таҳия карда шуд.Акнун, ҳамчун воҳиди таҳлил хонавода баромад мекунад, на шахси алоҳида мебошад. Қабули қарор оид муҳоҷират на танҳо бо афзоиши даромади пешбинишуда алоқаманд аст, балки бо кам кардани тавакале, ки бо хоҷагидорӣ алоқаманд аст. Диққати тамаркузонидашудаи ин назария ба интиқоли маблағҳои муҳоҷирон равона шуда аст[39].

---

[36] См.: Ehrenberg R.G., SmithR.S. Modern Labor Economics: Theory and Public Policy. / R.G. Ehrenberg R.S. Smith// 5th ed. N.Y.: Harper Collins College Publishers, 1994. – P. 56.

[37] См.: Wallerstein I. The Modern World System I. Capitalist Agriculture and the Origins of the European World Economy in the Sixteenth Century / I.Wallerstein // New York: Academic Press. 1974; Frank A.G. The Development of Underdevelopment / A.G. Frank (Ed. by J.D. Cockcroft, A. G. Frank, D. Johnson) // Dependence and Underdevelopment/ New York : Anchor Books, 1972; Стокер П. Работа иностранцев: Обзор международной миграции рабочей силы./ П. Стокер. М.: Academia, 1996. – P. 123.

[38] См.: Piore M.J. Birds of Passage: Migrant Labor and Industrial Society / M. J. Piore // Cambridge: Cambridge University Press. 1979; Portes A. The Economic Sociology of Immigration / A. Portes // New York: Russell Sage. 1995. – P. 78.

[39] См.: Stark O. The Migration of Labor / O.Stark // Cambridge; Oxford Basil Blackwell. 1991; Stark O., Bloom D.E. The New Economics of Labor Migration / O.Stark, D.E. Bloom // American Economic Review. 1985. - №75. - P. 173-178.

Аз ҳолатҳои қайдгардида, чунин бар меояд,ки чараёни муҳоҷират дар асоси назарияи интихоби оқилона шарҳ дода мешавад. Бинобар ҳамин ташаккулёбии маблағҳои муҳоҷирати меҳнатӣ дар ҳама ҳолат ҷой дошта чи аз тарафи шахсони алоҳида ва чӣ хонавода манфиати сармоявӣ дошта ҳамчун омили рушд баромад мекунад. Асос ҳамин,ки барои муҳоҷират субъектҳо интихоби оқилона карда, бурду бохтро муқоиса намуда, барои ба даст овардани фоида мамлакат ва муҳоҷиратеро интихоб мекунанд,ки заминаи бештари сармояви ва рушди соҳибкориро дошта бошад.

Бо дар назардошти ҳамкории давлат ва бахши хусусӣ,сафарбар намудани маблағҳои муҳоҷират дар ташаккул додани фаъолияти бахши воқеии иқтисодиёт истифодаи самараноки захираҳои иқтисодӣ аз руи сарчашмаҳои сармояҳои мухталиф аз ҷумла сарчашмаҳои бахши хусусӣ ва ва дар ихтиёри давлат буда, муайянкунандаи дурнамои рушд дар робита ба тадбиқи барномаҳои давлатӣ ва ҳадафҳои стратегӣ баромад мекунанд.

Қайд кардан ба маврид аст,ки муҳоҷират ва хусусиятҳои он дар кишвари мо аз тамоюлҳои ҷаҳонӣ фарқ доранд. Дар шароити рушди иқтисодиёти мо қоида ва талаботҳои иҷтимоӣ бештар мебошанд.Ҳамзамон нисбат ба солҳои қаблӣ мушкилотҳои раванди муҳоҷират камтар гардиаданд.Алалхусус аз ҳисоби андешидани чорабиниҳои ташкилию ҳуқуқӣ,ҳавасмандгардонӣ ва дастгирии фаъолияти соҳибкорӣ,беҳтар гардидани сатҳи барасмиятдароварии раванди муҳоҷирати меҳнатӣ. Ҳамаи ин дар ниҳояти кор заминаҳои рушди бозориро тақвият дода, майли муҳоҷирати меҳнатӣ мувофиқан тағйир ёфт.

Аз назари мо дар ин самт ҷараёни муҳоҷират бояд қисми умумии стратегияҳои иқтисодии беруна ва дохилии иқтисоди миллиро дар бар гирад. Инчунин рушди иттиҳодияҳои ҳамгироӣ дар раванди муҳоҷират, татбиқи механизми муфиди муносибатҳо бо дарназардошти манфиатҳои иқтисодии кишварҳо зарурaтеро тақозо менамояд,ки қувваҳои кории барзиёд ба рушди сармояи инсонӣ аз ҳисоби фароҳам овардани шароити мусоид барои қувваи корӣ ва мутахассисони баландихтисос барои рушд сафарбар карда шаванд.

Барои баланд бардоштани мақоми муҳоҷирати меҳнатӣ дар рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар баробари дарёфти роҳҳои такмилдихии механизми танзими ин раванд, омузиши рушди соҳибкорӣ ҳамчун ҷузъи таркибии бозори меҳнати дохилӣ, рушди захираҳои меҳнатии кишвар, инчунин ба буҷети давлатӣ ва сатҳи рушди иқтисодии кишварҳо, донорҳо хело зарур мебошад. Муҳоҷирати меҳнатӣ ҳамчун як ҳаракати фазоии меҳнатӣ дар дохил ва байни кишварҳо бамал меояд.Аз ҳар ҷиҳат, муҳоҷирати меҳнатӣ омили муҳими рушди иқтисодиёти миллӣ мебошад. Ин раванд ба истифодаи самараноки омилҳои истеҳсолотӣ таъсири мусбат мерасонад. Шаарти зарурии рушди иқтисодӣ дар равандҳои муҳоҷират ин танзими сохтори қувваи корӣ ва танзими

давлатии муҳоҷирати меҳнатӣ ба дастгирии фаъоли давлат ва пеш аз ҳама, аз ташкилотҳои тиҷоратӣ, яъне фароҳам овардани фаъолияти соҳибкорӣ вобастагии зич дорад. Дар ин замина, ҷалби захираҳои молиявии муҳоҷирони меҳнатӣ ҳамчун неруи рушди иқтисод ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолӣ кишвар мебошад,чунки ин яке аз омили асосии рушди иқтидори сармоягузорӣ мебошад. Ҳамин тавр аз назари мо сиёсати дурусти муҳоҷирати меҳнатии дохилӣ ва берунӣ бо ҷалби захираҳои инвеститсионии натанҳо сармоягузории мустақим, балки бо маблағгузориҳои муҳоҷирати меҳнатӣ алоқамандии калон дорад. Алалхусус аз мавқеи рушди устувори иқтисоди миллӣ, ташаккули стратегияи рушди бахши воқеии иқтисодиёт, ки дар ин бахш тақвиятишуғли пурмаҳсул аҳамиятнок мебошад. Бо ин қайд карданием,ки фароҳам овардани шароити танзимкунонии фаъолияти соҳибкорӣ ва муҳоҷирати меҳнатӣ асоси пешгирии таҳдидҳои эҳтимолии молиявию иқтисодии дар таъмини рушди устувори иҷтимоию иқтисодии кишвар мебошад. Дар асоси такмили санадҳои меъёрию ҳуқуқии танзимкунандаи равандҳои муҳоҷират, бастани шартномаҳо ва таҷдиди назари шартҳои муайян барои шуғли расмии байни ноҳиявӣ ва кишварҳо,имкониятҳои зиёди ташаккули қувваи корӣ баамал омада,дар заминаи даромадҳо аз ҳисоби муҳоҷирати меҳнатӣ ташаккулёфтани иқтидори сармогузори баамал меояд. Бо ин мақсад аз назари мо ба ҳисоб гирифтани таносуби маҷмӯи воридоти пули нақд ба буҷа аз муҳоҷирати меҳнатӣ муайянкунанда мебошад.

Имрузҳо механизми институтсионалии ҳаракати муҳоҷирати меҳнатӣ ниҳодҳои зиёдеро фаро мегирад. Дар ин раванд адозҳо ва пардохтҳои ҳатмие,ки агентиҳои шуғли хусусӣ, марказҳои киро, андозҳои маҷмӯии эҳтимолӣ аз даромади шахсони воқеӣ, инчунинки пардохти муҳоҷирон иқтидори калони сарчашмавӣ барои маблағгузорӣ мебошад. Бо ҷалби ҳамингуна сарчашмаҳо низоми муайяни танзими соҳибкорӣ ва ҳаракати муҳоҷирати меҳнатӣ ба шумор меравад. Дар доираи рақамигардонии ин раванҳо шаффофияти молиявию инвеститсионӣ баамал омада, мавқеи соҳибкорӣ дар рушди иқтисоди миллӣ дараҷаи нисбатан нави сармояи инсонӣ мегирад.

Ҳамин тавр, бо танзим фаро гирифтани раванди муҳоҷират зарурати идоракунии фаъолияти соҳибкориро низ дар бар мегирад.Масъала аз он бар меояд,ки чунин низоми маҷмуӣ, баланд бардоштани самара ва кам кардани хароҷотҳои иҷтимоиро мегирад. Таҳия ва ба кор даровардани системаи нишондиҳандаҳои фаъолияти соҳибкорӣ аз ҳисоби омили даромадҳои муҳоҷирати меҳнатӣ асоси сафарбар намудани имкониятҳои дохилӣ баромад карда , фарогирии ҷабҳаҳои гуногун мегирад. Бинобар ҳамин, механизми танзими раванди муҳоҷирати меҳнатӣ дар робита ба рушди соҳибкорӣ ва арзёбӣ намудани вазъи ҷараёни муҳоҷирати меҳнатӣ сабабҳои иҷтимоию иқтисодии муҳоҷирати меҳнатиро дар кишвар ҳамчун шароити рушд мариди идоракунӣ қарор медиҳад. Яъне имконияте ба амал меояд,ки

низоми танзими муҳоҷират дар алоқамандӣ бо ҷиҳатҳои институтсионалии таъмини шуғл, ҳалли масъалаҳои иҷтимоиро дар кишвар таъмин менамояд.

Танзими муҳоҷирати меҳнатӣ бо арзёбии раванди соҳаҳои гуногуни иқтисодиёти ва рушди фаъолияти соҳибкорӣ макоми махсус мегирад. Яъне вазъи муҳоҷирати меҳнатӣ дар робита ба аҳолии қобили меҳнат ва дар робита ба рушди фаъолияти истеҳсолию хизматрасонӣ бояд ба эътибор гирифта шавад. Бинобар ҳамин, дар раванди такмили танзими муҳоҷират баҳисоб гирифтани сабабҳои водоркунандаи муҳоҷират ва истифодаи даромадҳо барои рушди соҳибкорӣ хело муҳим мебошад. Махсусан дар мавриди суръат гирифтани муҳоҷират,ки оқибатҳои он бар раванди солимии хонаводаҳо омили таъсиркунанда мебошад.

Яъне механизми муҳоҷирати замони муосир аз назари мо бештар хусусиятҳои созандагӣ бояд дошта бошад.Бо ин қайд карданием,ки муҳоҷираи барои таъмини рушд бо роҳи тарбия ва ба воя расонидани фаъолияти соҳибкорӣ бо танзим мавриди истифода қарор дода шавад.

Дар шароити рақамигардонии иқтисодиёт раванди муҳоҷирати меҳнатӣ дар робита ба тиҷорати электронӣ имкониятҳоеро фароҳам меорад,ки истифодаи воситаҳои танзими давлатии муҳоҷират дар робита ба фаъолияти соҳибкорӣ барои таъмини рушди иқтисоди миллӣ нигаронида мешавад.Муҳим онки шумораи бекорон кам, ҷойҳои кории баамалоянда барои рушд сафарбар карда мешаванд.

Адабиёт:

Умаров Н.Н. Ҷанбаҳои мусбӣ ва манфии муҳоҷирати меҳнатии берунӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ/ Умаров Н.Н. Вестник Таджикского национального унверситета. Душанбе: 2019, - №7. - С.48-54.

2. Маъдиев С.Умарзода Н.Вопросы теории и практики миграционного поведения в контексте устойчивого развития пространственной экономики/Финансовая экономика. Всероссийский научно-аналитический журнал,№4.2022. - С.383-385.

3. Таджикистан: 30 лет государственной независимости/статистический сборник.-Душанбе, 2021.-С. 335-336.

4. Умаров Н.Н. Приоритетные направления обеспечения продуктивной занятости в эканомике Республики Таджикистан/ Кадыров Д.Б., Умаров Н.Н.// Вестник “Таджикистан и современный мир” Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан. – Душанбе: 2019. - №2 (65). 1,0 п.л. – С. 12-26.

5. Умаров Н.Н. Ҷанбаҳои мусбӣ ва манфии муҳоҷирати меҳнатии берунӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ/ Умаров Н.Н. Вестник Таджикского национального унверситета. Душанбе: 2019, - №7. - С.48-54.

ТАМОЮЛИ САРМОЯГУЗОРИИ ХОРИҶӢ БА ИҚТИСОДИЁТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Набиева Парвина Наҷмуддиновна–*унвонҷуи соли аввали кафедраи таҳлили иқтисодии ДДМИТ*

Дар тӯли солҳои ба даст овардани истиқлолияти Тоҷикистон ба Ҳукумати кишвар муяссар гардид, ки ҷиҳати эҳё ва рушди иқтисоди кишвар корҳои зиёдеро анҷом диҳад. Заминаи асосии қонунгузорӣ ва меъёрӣ қабул карда шуд, ки ба ташаккули механизмҳои бозории идоракунӣ мусоидат мекунад.

Аз соли 2002 то имрӯз дар Тоҷикистон дар сатҳи қонунгузорӣ ислоҳоти зиёде сурат гирифта ва идома дорад, ки мақсади фароҳам овардани фазои мусоиди сармоягузорӣ дар бахшҳои афзалиятноки иқтисодиёт мебошад.

Нуктаи асосӣ қабули Қонуни нави Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сармоягузорӣ» мебошад, ки аз ҷиҳати танзими ҳуқуқии худ ҷойи Қонуни кӯҳнашудаи Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сармоягузории хориҷӣ»-ро гирифт.

Хусусияти фарққунандаи Қонуни нв «Дар бораи сармоягузорӣ» дар он буд, ки он сармоягузоронро на танҳо сармоягузори хориҷӣ, балки сармоягузори ватанӣ низ мефаҳмад ва ба ин васила барои рушди сармоягузории ватанӣ ҳавасмандӣ мебахшад.

Илова бар ин, дар сатҳи ҷумҳурӣ бо мақсади ҳавасмандгардонии воридоти сармоягузорӣ ва фароҳам овардани фазои мусоиди сармоягузорӣ қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хусусигардонии амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Дар бораи созишномаҳои тақсими маҳсулот», «Дар бораи консессияҳо», «Дар бораи минтақаҳои озоди иқтисодӣ», «Дар бораи таърихи қарз», «Дар бораи шарикии давлат ва бахши хусусӣ». Илова бар ин, бо дарназардошти воқеияти имрӯза қонуни хеле муҳим «Дар бораи созишномаҳои сармоягузорӣ» барои беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ дар кишвар қабул гардид.

Пас аз эълони ҳадафи фароҳам овардани фазои мусоиди сармоягузорӣ дар кишвар ислоҳот ҷиҳати соддагардонии тартиби бақайдгирии давлатии шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродӣ, низоми иҷозатномадиҳӣ, расмиёти гумрукӣ, гирифтани иҷозатнома барои сохтмон ва ғайра амалӣ карда шуд. Танҳо дар чанд соли охир Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати таҳкими заминаи ҳуқуқии фаъолияти сармоягузорӣ, рафъи монеаҳои маъмурӣ ҷиҳати соддагардонии фаъолияти соҳибкорӣ ва сармоягузорӣ, ки ба нишондиҳандаҳои фаъолияти соҳибкорӣ таъсири назаррас расонидаанд, як қатор тадбирҳои муҳим андешида шуданд.

Ҷорӣ намудани принсипи «равзанаи ягона» барои бақайдгирии соҳибкорӣ, кам кардани миқдори зарурии иҷозатномаҳо ва ҳама намуди иҷозатномаҳо, кам кардани шумораи хизматрасониҳои санҷишӣ ва

танзими санҷишҳо, такмил додани расмиёти муфлисшавӣ ва ҳимояи саҳҳомони ақаллият аз ҷумлаи ислоҳоти беҳтар кардани муҳити соҳибкорӣ мебошад, ки баҳои байналмилалӣ гирифтаанд. Дар гузориши солонаи Бонки Ҷаҳонӣ "Пешбурди тиҷорат" барои солҳои 2010 ва 2011 Тоҷикистон ба "даҳгонаи беҳтарин"-и кишварҳои ислоҳотгар шомил шудааст

Фаъолиятҳо дар соҳаи беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ тавассути Шӯрои машваратии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ, ки ҳам намояндагони ҳукумат ва ҳам намояндагони бахши хусусиро дар бар мегиранд, дастгирӣ карда мешавад.

Дар қонунгузории кишвар низоми кафолатҳо ба сармоягузорон ва фаъолияти сармоягузорӣ муқаррар карда шуда, барои сармоягузорони миллӣ ва хориҷӣ низоми ягона таъсис дода шудааст, озодии интиқоли фоида ва дигар шаклҳои даромад аз фаъолияти сармоягузорӣ ва ғайра кафолат дода шудааст. Дар қонунгузорӣ низоми имтиёзҳои андоз ва гумрук пешбинӣ шудааст. Барои сармоягузороне, ки дар бахшҳои афзалиятноки иқтисоди кишвар, масалан, дар сохтмони нерӯгоҳҳои барқи обӣ ва корхонаҳое, ки ба сикли пурраи коркарди нахи пахта машғуланд, имтиёзҳои махсус пешбинӣ шудааст.

Дар сатҳи ҳуқуқии байналмилалӣ санадҳои ҳавасмандгардонии сармоягузорӣ, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ ва эътироф кардаанд, Созишнома оид ба пешгирии андозбандии дукарата бо 25 кишвари дунё ва Созишнома дар бораи ҳавасмандӣ ва ҳифзи мутақобилаи сармоягузорӣ бо 18 кишвари ҷаҳон мебошанд.

Дар соли 2012 ворид шудани Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Конвенсияи Созмони Милали Муттаҳид дар бораи эътироф ва иҷрои қарорҳои арбитражҳои хориҷӣ аз 10 июни соли 1958 омили муҳими беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ ва баланд бардоштани фаъолияти соҳибкорӣ дар кишвар бебошад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон узви чунин созмонҳои байналмилалӣ, аз қабили Созмони Милали Муттаҳид (СММ), Созмони Конфронси Исломӣ (СИК), Созмони ҳамкории иқтисодӣ (ЭКО), Бонки аврупоии таҷдид ва рушд (БАТР) Хазинаи Пул (ХБА), Бонки Ҷаҳонӣ (БҶ) ва Корпоратсияи Байналмилалии Молиявӣ (IFC), Бонки Рушди Осиё (БОР), Бонки Исломии Рушд (БИР), Ассотсиатсияи Байналмилалии Рушд (IDA), Ассотсиатсияи байналмилалии кафолати сармоягузорӣ (MIGA), Созмони Милали Муттаҳид оид ба рушди саноат (UNIDO), Хазинаи Байналмилалии Рушди Кишоварзӣ (IFAD), Комиссияи иқтисодии ИА барои Аврупо ва созмонҳои байнидавлатӣ, аз қабили Иттиҳоди иқтисодии АвруОсиё (ЕврАзЭС), Созмони ҳамкории Шанхай (СҲШ).

Зикр бояд кард, ки тайи бист соли охир ба кишвар беш аз 152 миллиард сомонӣ сармояи хориҷӣ, аз ҷумла 60 миллиард сомонӣ сармояи мустақим ҷалб карда шудааст.

Аз маблағи зикршудаи сармояи мустақим зиёда аз 36 миллиард сомонии он танҳо барои рушди соҳаи саноат ҷалб гардидааст.

Дар панҷ соли охир ба соҳаҳои мухталифи иқтисоди миллӣ беш аз 15 миллиард сомонӣ сармояи мустақими хориҷӣ ҷалб карда шудааст, вале ин нишондиҳанда ҳанӯз ба талаботи рушди иқтисодиёт ҷавобгӯй нест.

То соли 2025 дар кишвар татбиқи беш аз 200 лоиҳаи сармоягузории давлатӣ пешбинӣ гардида, танҳо ба бахши воқеӣ ва инфрасохтор зиёда аз 82 миллиард сомонӣ сармоягузорӣ карда мешавад.

Ҷадвали 1.

Суръати рушди ММД ва сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ дар давоми солҳои 2010-2020 бо % нисбат ба солҳои гузашта

Наименование показателей	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Суръати рушди ММД, %	7,9	3,4	6,5	7,4	6,7	6,0	6,9	7,1	7,6	7,4	4,5
Суръати рушди сармоягузорӣ ба ба сармояи асосӣ (аз ҳисоби ҳамаи сарчашмаҳо), %	1,2	1,1	0,9	1,3	1,3	1,3	1,14	1,01	1,17	0,93	0,94
Ҳиссаи сармоягузорӣ ба корҳои сохтмонӣ дар ММД %	7,2	7,9	8,4	10,2	11,9	11,1	11,2				

Яке аз вижагиҳои асосии иқтисоди Тоҷикистон нақши назарраси маблағҳои давлатӣ дар сарчашмаҳои маблағгузорӣ мебошад.

Дар баробари ин, афзоиши бештари сармоягузориҳо ба соҳаҳои зерини «иқтисоди воқеӣ» рост меояд: Энергетика (65,2 фоиз), истихроҷи металлҳои қиматбаҳо ва ранга (15,4 фоиз), саноати сабук (15,1 фоиз). Бояд гуфт, ки агар ҳиссаи сармоягузорӣ дар ду соҳаи охир нисбат ба соли гузашта мутаносибан 5 фоиз ва 6,8 фоиз зиёд шуда бошад, ҳиссаи бахши Энергетика 13,4 фоиз кам шудааст.

Воридоти сармояи мустақими хориҷӣ дар солҳои 2007 - 2020 асосан ба соҳаҳои энергетика - 596,8 млн. долл. ИМА, алоқа - 527,9 млн. долл. ИМА, сохтмон – 392,5 млн. долл. ИМА, хизматрасонии молиявӣ – 424,1 млн. долл. ИМА, омӯзиши геологӣ ва истихроҷи канданиҳои фоиданок – 1462,7 млн. долл. ИМА, саноат – 717,8 млн. долл. ИМА, савдо – 35,9 млн. долл. ИМА, саноати хурока – 10,9 млн. долл. ИМА, сохтмони роҳҳо – 11,3 млн. долл. ИМА, тандурустӣ – 5 млн. долл. ИМА, кишоварзӣ – 101,1 млн. долл. ИМА, сайёҳӣ – 21,6 млн. долл. ИМА, маориф – 46,1 млн. долл. ИМА, наклиёт – 2,5 млн. долл. ИМА, саноати сохтмонӣ – 14,8 млн. долл. ИМА, ва дигар соҳаҳо – 129,4 млн. долл. ИМА равона шудааст.

Тибқи маълумоти Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон воридоти умумии сармоягузории хориҷӣ дар соли 2021 718,3 млн. доллари амрикоиро ташкил додааст, ки аз он 342,2 млн. доллари амрикоӣ сармояҳои мустақим, 0,1 млн. доллари амрикоӣ сармояҳои ҷомадонӣ ва 376,0 млн. доллари амрикоӣ дигар намуди сармояҳо мебошанд.

Ҷадвали 2.

Сармояи ба Ҷумҳурии Тоҷикистон воридгардида дар давоми солҳои 2012-2021 (млн.доллари ИМА)

Сол	Ҷалби сармоя			Ҳамагӣ млн. доллари ИМА
	Мустақим	Дигар намуди сармоягузорӣ	Сармоягузории портфелӣ	
2012	391,3	355,0	0,1	**746,4**
2013	341,3	670,6	0,2	**1011,9**
2014	377,4	530,4	1,4	**909,2**
2015	470,9	506,9	0,0	**977,8**
2016	434,2	408,4	0,1	**842,7**
2017	354,5	245,9	500,0	**1100,4**
2018	326,8	317,7	0	**644,5**
2019	345,9	261,1	0,1	**607,8**
2020	162,5	-	-	**428,5**
2021	342,2	376,0	0,1	**718,3**
Ҳамагӣ	**3547,0**	**3672,0**	**502**	**7987,5**

Ҳисоботи муаллиф аз манбаъҳои: Тоҷикистон: 30-соли истиқлолияти давлатӣ, маҷмӯаи оморӣ.Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2021-с-372-373

Дар солҳои 2007-2021 ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон беш аз 65 давлати ҷаҳон сармояи хориҷӣ ворид намудаанд, ки бештар онҳо аз ҷониби Ҷумҳурии Халқии Хитой – 3 млд. 252 млн. доллари амрикоӣ ё 29,5% (алоқа, сохтмон хизматрасонии молиявӣ, омӯзиши геологӣ ва истихроҷ, монтажи таҷҳизоти технологӣ, саноат, сохтмон ва дигар намуди хизматрасониҳо), Федератсияи Россия- 1 млд. 647,9 млн. доллари амрикоӣ ё 15,0% (сохтмон, алоқа, омӯзиши геологӣ, хизматрасонии молиявӣ, тандурустӣ, саноат сохтмон, савдо энергетика, туризм ва дигар намуди хизматрасонӣ), Иёлоти Мутаҳидаи Амрико – 712,8 млн. доллари амрикоӣ ё 6,5% (алоқа, хизматрасонии молиявӣ, маориф, кишоварзӣ, тандурустӣ, обтаъминкунӣ ва соҳилмустаҳкамкунӣ сохтмон, омӯзиши геологӣ ва истихроҷ, саноат), Британия Кабир – 714,6 млн. доллари амрикоӣ ё 6,5% (омӯзиши геологӣистихроҷ, сохтмон, хизматрасонии молиявӣ, истихроҷи ангишт, саноат ва савдо), Қазоқистон 585,7 млн. доллари амрикоӣ ё 5,3% (хизматрасонии молиявӣ, омӯзиши геологӣ ва истихроҷ, саноат, савдо), Филиппин – 581,7 млн. доллари амрикоӣ ё 5,3% (кишоварзӣ, сохтмони роҳ, хизматрасонӣ, монтажи таҷҳизоти технологӣ, хизматрасонии молиявӣ, идоракунии давлатӣ, тандурустӣ,маориф), Люксембург – 461,8 млн. доллари амрикоӣ ё 4,2% (хизматрасонии молиявӣ), Эрон – 314,4 млн. доллари амрикоӣ ё 2,9% (саноат, сохтмон, хизматрасонии молиявӣ, савдо), Озарбойҷон – 242,0 млн. доллари амрикоӣ ё 2,3% (хизматрасонии молиявӣ), Австрия – 254,8 млн. доллари амрикоӣ ё 2,3% (хизматрасонии молиявӣ, монтажи таҷҳизоти технологӣ), Кипр – 237,8 млн. доллари амрикоӣ ё 2,2% (сохтмон, туризм, савдо), Арабистони Саудӣ - 288 млн. доллари амрикоӣ ё 2,6% (хизматрасонии молиявӣ, саноат, савдо), Аморати Мутаҳидаи Араб - 204,5 млн. доллари амрикоӣ ё 1,9% (хизматрасонии молиявӣ, омӯзиши геологӣ ва истихроҷ,

саноат, савдо), Туркия – 221,7 млн. доллари амрикоӣ ё 2% (хизматрасонии молиявӣ, саноат, савдо), Олмон – 197,2 млн. доллари амрикоӣ ё 1,8% (хизматрасонии молиявӣ), Швейтсария – 204,5 млн. доллари амрикоӣ ё 1,9% (хизматрасонии молиявӣ), Фаронса – 125,8 млн. доллари амрикоӣ ё 1,1% (хизматрасонии молиявӣ, саноат, савдо) ва дигар давлатҳо – 765,2 млн. доллари амрикоӣ ё 6,9% мебошанд.

Адабиёт:

Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмӯаи оморӣ/Агентии омори назди Президенти ҶТ: Раёсати табъу нашри таъҷилии Муассисаи давлатии МКҲ-и Агентии омори назди Президенти ҶТ, 2019. - 478 с;

Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмӯаи оморӣ/Агентии омори назди Президенти ҶТ: Раёсати табъу нашри таъҷилии Муассисаи давлатии МКҲ-и Агентии омори назди Президенти ҶТ, 2020. - 495 с;

Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23.12.2022с. Манбаи электронӣ http://www.prezident.tj;

Саидмуродов Л.Ҳ., Мирбобоев Р.М., Сафаров Б.Г. ва дигарон. Иқтисодиёти ҷаҳон ва муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ. Душанбе-2021. 271-с;

Тоҷикистон: 30-соли истиқлолияти давлатӣ, маҷмӯаи оморӣ. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурииии Тоҷикистон, 2021.-702-с;

Ҳисоботи сармоягузориҳои хориҷӣ. Сомонаи расмии Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон: http:// www.gki.tj (Санаи мурочиат:

ДАСГИРИИ ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ ДАР ТАҲРИРИ НАВИ КОДЕКСИ АНДОЗИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.

н.и.и., дотсент Алишоев Х.Ҳ.-ДБССТ

Муҳимтарин унсури иқтисоди бозорӣ низоми андоз ба ҳисоб меравад. Андозҳо пардохтҳои ҳатмӣ мебошанд, ки давлат аз субъектҳои соҳибкорӣ ва шаҳрвандон аз рӯи меъёрҳои муқаррарнамудаи қонун ситонида метавонад. Онҳо дар ибтидои тамаддуни башарӣ пайдо шуданд, ки ин ба пайдоиши ниёзҳои аввалини иҷтимоӣ вобаста буд. Инкишоф ва тағйирёбии шаклҳои идоракунии давлат ҳамеша бо тағйирёбии низоми андоз вобастагӣ дорад.

Дар ҷомеаи муосир андозҳо манбаи асосии даромади давлат ба ҳисоб мераванд. Маҳз андозҳо қисми даромади буҷетҳои ҷумҳуриявӣ ва маҳаллии мамлакати моро ташкил медиҳанд. Онҳо барои таъминоти артиш, хизмати давлатӣ, додани нафақа, ёрдампулӣ ва ғайра истифода мешаванд.

Андозҳо яке аз омилҳои иқтисодии идоракунӣ ба ҳисоб рафта, бо ёрии он робитаи мутақобилаи манфиатҳои умумидавлатӣ бо манфиатҳои соҳибкорон таъмин карда мешавад. Бо ёрии андозҳо муносибатҳои

соҳибкорон, корхонаҳои дорои тамоми намуди моликият бо буҷетҳои давлатӣ ва маҳаллӣ, бонкҳо, инчунин бо ташкилотҳои болоӣ танзим карда мешаванд. Фаъолияти иқтисодии хориҷӣ ба танзим даровардa шуда, сармоягузории хориҷӣ ҷалб карда мешавад. Андозҳо аз воситаҳои асосии танзими давлатӣ буда, бо ёрии онҳо буҷети давлатӣ ғанӣ гардонида мешавад ва фаъолияти давлатро таъмин менамояд.

Яке аз омилҳои муҳими рушди иқтисодии кишвар аз низоми самараноки андоз вобастагӣ дорад. Давлат тавассути андоз ба низоми иктисодии кишвар таъсир расонида маблағи дахлдори пардохтҳои андозиро мегирад ва ба воситаи он самаранокии иқтисодиётро таъмин менамояд. Дар ин робита афзоиши ҳаҷми истеҳсолот, афзоиши маблағгузориҳо ва меъёри зиёди фоида таъмин карда мешавад. Дар сохтори даромадҳои буҷети Ҷумҳурии Тоҷикистон андозҳо аз рӯи ҳисобҳои гуногун аз 70 то 75 фоизро ташкил медиҳанд.

Низоми андоз яке аз унсурҳои асосии иқтисоди бозорӣ ба ҳисоб меравад. Он ҳамчун воситаи муҳимтарини таъсири давлат ба рушди фаъолияти соҳибкорӣ, муайян намудани афзалиятҳои рушди иҷтимоию иқтисодии кишвар амал мекунад. Дар баробари ин низоми андоз дар асоси сиёсати андози давлат ташаккул меёбад.

Давлат бо ёрии сиёсати андоз фаъолияти субъектҳои хоҷагидориро танзим намуда, ба афзоиши босуръати соҳаҳои афзалиятноки иқтисодиёт мусоидат мекунад. Суръати афзоиши иқтисодиёт ва ҳалли проблемаҳои иҷтимоии ҷамъият бештар ба самаранокии такмили механизми андоз вобаста аст. Ҳамин тариқ, сиёсати андоз дар рушди фаъолияти соҳибкорӣ нақши муҳим мебозад.

Афзалиятҳои сиёсати андози давлат пайваста ислоҳ карда мешаванд, усулҳои ноил шудан ба ҳадафҳои ниҳоӣ мушаххас карда мешаванд. Аз ин рӯ, ҳамасола ба қонунгузории андоз тағйиротҳои зиёди бунёдӣ ворид карда мешаванд. Дар шароити муосир масъалаҳои баланд бардоштани самаранокии сиёсати андоз аҳамияти хоса дошта, дар ин росто нақши андозҳо дар дастгирӣ ва рушди фаъолияти соҳибкорӣ, ки қувваи асосии пешбарандаи иқтисодиёти муосир ба ҳисоб меравад, меафзояд.

Сохтор ва сатҳи андозбандӣ бояд барои рушди фаъолияти соҳибкорӣ ва фаъолияти инноватсионии соҳибкорӣ шароити мусоид фароҳам оварад.

Такмили низоми андозбандии фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз масъалаҳои мубрами рӯз ба ҳисоб рафта барои рушди минбаъдаи фаъолияти соҳибкорӣ заминаи асосӣ мегузорад. Барои рушди соҳибкории ватанӣ сиёсати аз ҷиҳати илмӣ асоснок ва дуруст асосёфтаи андози давлат доштан зарур аст. Дар шароити муосир такмил ва татбиқи низомҳои нави андозбандӣ, ҷамъбасти танқидии таҷрибаи ватанӣ ва хориҷӣ, баҳодиҳии объективона ва оқилона такмил додани тамоми механизми андозбандӣ, такмили амалияи назорати андоз аҳамияти аввалиндараҷа дорад.

Бояд гуфт, ки фаъолияти пурҷӯшу хурӯши сохторҳои соҳибкории хурду миёна омили муҳими баланд бардоштани чандирии низоми иқтисодии давлат мебошад. Дар маҷмӯъ, қобилияти вокуниши кофии иқтисодиёти давлатӣ ва зуд мутобиқ шудан ба муҳити тағйирёбандаи иқтисодии берунӣ аз сатҳи рушди фаъолияти соҳибкорӣ вобаста аст, ки дар шароити бӯҳрони иқтисодии ҷаҳонӣ махсусан муҳим аст. Рушди фаъолияти соҳибкорӣ инҳоро таъмин менамояд: баланд бардоштани ҳаракати иқтисодиёти давлатӣ, афзоиши шуғли аҳолӣ, суръати баланди тағйироти инноватсионӣ ва технологӣ, рушди босуръати соҳаи хизматрасонӣ, афзоиши рақобат ва афзоиши даромадҳои андоз ба системаи буҷети давлатӣ. Ҳамин тариқ, рушди фаъолияти соҳибкорӣ муҳимтарин вазифаи сиёсати иқтисодии давлат, аз ҷумла сиёсати андоз мебошад.

Яке аз масъалаҳои муҳими иқтисодиёти имрӯзаи мамлакат дараҷаи пасти таҷҳизоти техникӣ ва дар натиҷа паст будани ҳосилнокии тамоми иқтисодиёт мебошад. Дар робита ба ин, яке аз вазифаҳои асосии сиёсати андози Ҷумҳурӣ дар марҳилаи кунунӣ ҳавасмандгардонии афзоиши фаъолияти сармоягузорӣ дар навсозии воситаҳои асосӣ мебошад. Самараи калонтаринро дар ҳалли ин масъала тавассути системаи ҳавасмандгардонии андоз аз сармоягузорӣ, аз ҷумла тавассути ҷорӣ накардан ё кам кардани меъёри андоз аз андоз аз фоида, аз фоидае, ки ба фондҳои асосии ширкат гузошта шудааст, ба даст овардан мумкин аст.

Сиёсати андози давлат бояд на танҳо доираҳои тиҷоратро барои тавсеа ва зиёд кардани маблағгузорӣ барои барномаҳои тадқиқотӣ ҳавасманд гардонад, балки ба оғози навоварӣ ҳавасманд гардонад.

Бояд гуфт, ки имкони саркашӣ аз андоз тавассути истифодаи имтиёзҳои пешниҳодшуда бояд тавассути танзими босифати онҳо ва назорати муассир аз ҷониби мақомоти андоз ҳадди ақалл кам карда шавад.

Баррасӣ намудани андозбандӣ ҳамчун воситаи танзими фаъолияти соҳибкорӣ баррасии бештари унсурҳои низоми андозро тақозо мекунад, то таносуби байни манфиатҳои давлат ва соҳибкорӣ пайдо шавад.

Масъалаҳои ҳамкории мутақобилаи низоми андози давлат ва соҳибкорӣ масъалаи муҳими замони имрӯза ба ҳисоб меравад, зеро ки дар айни замон масъалаи саркашӣ аз андоз яке аз масъалаҳои доғи рӯз ба ҳисоб меравад.

Дар шароити тезу тунд шудани муносибатҳои бозорӣ ва раванди ҷаҳонишавии иқтисодиёт пешбурди фаъолияти соҳибкорӣ, хусусан соҳибкории инфиродӣ ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ ва рушди истеҳсолоти мамлакат нақши калидӣ дорад. Аз ин лиҳоз кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳрири нав, ки аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод карда шуд роҷеъ ба рушди раванди истеҳсолот дар мамлакат ва дастгирии фаъолияти соҳибкорон, аз ҷумла соҳибкорони инфиродӣ мавқеи хос дошта якчанд намуди сабукиҳоро пешкаш менамояд. Ба андешаи ман, вобаста ба дастгирӣ намудани

соҳибкорон ва сармоягузорон чунин сабукиҳо дар кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳрири нав оварда шудааст.

Мусаллам аст, ки нақши андозҳо дар ғанӣ гардонидани буҷети давлат бениҳоят назаррас буда ба рушди иқтисодӣ, устувории рушд, инфрасохтори иқтисодӣ, дигаргуниҳои иқтисодиёт, сифати зиндагӣ ва дараҷаи некӯаҳволии аҳолӣ таъсир мерасонанд.

Вазифаҳои муҳими ҳар як давлат таъсиси сохтори оптималии андозбандӣ, ноил шудан ба самаранокии баланди тамоми вазифаҳои андоз, риояи адолат дар андозбандӣ ва то ҳадди имкон бартараф кардани оқибатҳои таҳрифкунандаи андозҳо мебошад.

Дар байни фишангҳои зиёди иқтисодие, ки давлат бо онҳо ба иқтисоди бозорӣ таъсир мерасонад, андозҳо ҷои муҳимро ишғол мекунанд. Дар шароити муносибатҳои бозорӣ низоми андоз яке аз муҳимтарин танзимгарони иқтисодиёт, механизми молиявию кредитии танзими давлатии иқтисодиёт ба ҳисоб меравад. Давлат сиёсати андозро ҳамчун танзимгари муайяни таъсир ба падидаҳои манфии бозор васеъ истифода мебарад. Андозҳо ҳамчун тамоми системаи андоз воситаи тавонои идоракунии иқтисодиёт дар шароити бозор мебошанд. Фаъолияти самарабахши тамоми хоҷагии халқ ба он вобаста аст, ки низоми андозбандӣ то чи андоза дуруст ба роҳ монда мешавад.

Ҳамин тариқ, барои ҳавасмандгардонии рушди фаъолияти соҳибкорӣ тавассути сиёсати андози давлат зарур аст, ки имтиёзҳои андози пешниҳодшуда ба меъёрҳои муайян, аз ҷумла бетараф будан нисбат ба самтҳои сармоягузории асосӣ, намудҳои фаъолияти иқтисодӣ, категорияҳои андозсупорандагон ба роҳ монда шавад. Фоидаҳо бояд ба ҳавасмандгардонии марҳалаҳои ибтидоии процесси такрористехсолкунӣ — аз маблағгузориҳои асосӣ ба тадқиқоти асосӣ то маблағгузорӣ ба истеҳсолоти мавҷуда равона карда шаванд.

Вобаста ба гуфтаҳои боло ба андешаи ман кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳрири нав нисбат ба таҳрирҳои пешина куллан фарқ намуда барои рушди иқтисодии мамлакат ва махсусан ба соҳибкорон дастгирии хуб арзёбӣ мегардад.

Мувофиқи назария ва амалияи андозбандӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон андозҳоро ба 2 гурӯҳ ҷудо мекунанд:

1. Андозҳои умумидавлатӣ
2. Андозҳои маҳаллӣ

Аз соли 2012 то соли 2021 дар кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон 10 номгуи андозҳопешниҳод шуда буданд , ки онҳо:

- андоз аз даромад;
- андоз аз фоида;
- андоз аз арзиши иловашуда;
-аксизҳо;
-андози иҷтимоӣ;
-андозҳо барои захираҳои табиӣ;
-андоз аз истифодабарандагони роҳҳои автомобилгард;

- андоз аз фурӯши нахи пахта ва алюминийи аввалия.
- андоз аз воситаҳои нақлиёт;
- андозҳо аз молу мулки ғайриманқул.

Дар таҳрири нави кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки аз 01.01.22 мавриди истифода қарор дода шуд, шумораи андозҳо аз 10 номгуй ба 7 номгуй кам карда шуд, ки нисбат ба солҳои қабли барои шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ сабукӣ овард. Шахсони воқеие, ки тибқи патент то соли 2021 фаъолият мекарданд наметавонистанд даромаде, ки дар муддати 12 моҳи тақвимӣ ба даст оранд зиёда аз 100 000 сомонро ташкил диҳад, вале дар таҳрири нави кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ин намуд фаъолияти соҳибкорӣ имтиёзро дар даромади солонаи онҳо аз 100 000 сомон ба 200 000 сомон зиёд карда шуд, ки барои пешрафти фаъолияти соҳибкорӣ такони ҷиддӣ ба ҳисоб меравад. Ин метавонад омиле бошад, ки барои рушди соҳибкорӣ ва пешбурди он заминаи асосӣ гузошта дар оянда рушди минбаъдаи соҳаро таъмин намояд.

Дар низоми андозбандӣ соҳибкороне ки дар асоси шаҳодатнома фаъолият менамоянд дар таҳрири нави кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон меъёри андоз барои соҳибкороне, ки ба истеҳсоли молу маҳсулот машғуланд 5% муқарар карда шуда буд, аммо дар таҳрири нави кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон ин меъёр ба 6% расонида шудааст. Ин ва дигар имтиёзҳо, ки дар дар таҳрири нави кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди баҳрабардорӣ қарор дода шудааст метавонад барои рушди иқтисоди кишвар ва пешрафти сатҳи зиндагии аҳолӣ саҳмгузор бошад.

Дар фарҷоми сухан, қайд намудан ба маврид аст, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамасола барои рушди соҳибкорӣ дар тамоми соҳаҳои дахлдор қарорҳои махсус қабул намуда имтиёзҳои бебаҳоро пешниҳод менамояд. Соҳибкоронро зарур аст, ки аз имтиёзҳои пешниҳод намудаи Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар сохторҳои дахлдорро истифода намуда фаъолияти худро дар соҳаҳои гуногун ҷоннок намуда баҳри таъмини талаботи аҳолӣ бо молҳои сифатнок ва рақобатпазир саҳмгузор бошанд.

Руйхати адабиёт:

1. Налоги и налогообложение / Под ред. М. Романовского, О. Врублевской. - СПб.: Питер, 2015. - 16 с.

2. Налоги и налогообложение. Палитра современных проблем. Монография / Под ред. И.А. Майбурова, Ю.Б. Иванова. - М.: Юнити, 2016. - 200 с.

3. Акинин, П.В. Единый социальный налог и налогообложение малого бизнеса / П.В. Акинин. - М.: Финансы и статистика, 2005. - 96 с.

4. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳрири нав. Душанбе 2022.

РОЛЬ ПРОГРАММЫ СУДЕБНО-ПРАВОВОЙ РЕФОРМЫ 2007 ГОДА В РАЗВИТИИ ПРОЦЕССУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА НА ПРИМЕРЕ УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА

Табаров Неъмон Амонович кандидат юридических наук, доцент кафедры экономического, финансового и антикоррупционного права Таджикский государственный финансово – экономический университет 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимов, 64/14 тел.: 907-97-65-12, e-mail: nemon.tabarov.65@mail.ru

Аннотация

В статьи рассматривается роль Программы судебно-правовой рефермы 2007 года в развитии процессуального законодательства на примере уголовно-процессуального законодательства Республики Таджикистан. Отмечается, что на основании Послания Президента Республики Таджикистан к Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 20 апреля 2006 года впервые был принять Программа судебно-правовой реформы, который был утвержден Указом Президента Республики Таджикистан от 23 июня 2007 года № 271. В соответствии с данной Программой 3 декабря 2009 г. Президентом Республики Таджикстан быль подписан Уголовно-процессуальный кодекс Республики Таджикистан в новой редакции.

Ключевые слова: *процессуальное законодательство, уголовно-процессуальное законодательство, программа судебно-правовой реформы, Конституция Республика Таджикистан, суд.*

НАҚШИ БАРНОМАИ ИСЛОҲОТИ СУДӢ- ҲУҚУҚИИ СОЛИ 2007 ДАР ИНКИШОФИ ҚОНУНГУЗОРИИ МУРОФИАВӢ ДАР МИСОЛИ ҚОНУНГУЗОРИИ МУРОФИАВИИ ҶИНОЯТӢ

Табаров Неъмон Амонович - номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсенти кафедраи ҳуқуқи тиҷоратӣ ва зиддикоррупсионӣ Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон 734061, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Деҳотӣ ½ тел.: 907-97-65-12, e-mail: nemon.tabarov.65@mail.ru

Аннотатсия. Дар мақола нақши Барномаи ислоҳоти судӣ-ҳуқуқии соли 2007 дар инкишофи қонунгузории мурофиавӣ дар мисоли қонунгузории мурофиавии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ шудааст. Қайд карда мешавад, ки дар асоси Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 20 апрели соли 2006 бори нахуст Барномаи ислоҳоти судӣ-ҳуқуқӣ қабул гардид, ки бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 июни соли 2007 № 271 тасдиқ гардид. Мувофиқи Барномаи мазкур 3 декабри соли 2009 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Кодекси мурофиавии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар таҳрири нав ба имзо расонд.

Калидвожаҳо: қонунгузории мурофиавӣ, қонунгузории мурофиавии ҷиноятӣ, барномаи ислоҳоти судӣ-ҳуқуқӣ, Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, суд.

THE ROLE OF THE PROGRAM OF JUDICIAL LEGAL REFORM OF 2007 IN THE DEVELOPMENT OF PROCEDURAL LEGISLATION ON THE EXAMPLE OF CRIMINAL PROCEDURAL LEGISLATION

Tabarov Nemon Amonovich candidate of legal Sciences, assistant Professor of the Department of commercial and anti-corruption law
Tajik State University of Commers 734061, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Dehoti ½ tel.: 907-97-65-12, e-mail: nemon.tabarov.65@mail.ru

Annotation. The article discusses the role of the Program of Judicial-Legal Referral of 2007 in the development of procedural legislation on the example of the criminal procedural legislation of the Republic of Tajikistan. It is noted that on the basis of the Message of the President of the Republic of Tajikistan

to the Majlisi Oli of the Republic of Tajikistan dated April 20, 2006, for the first time, the Program of Judicial and Legal Reform was adopted, which was approved by the Decree of the President of the Republic of Tajikistan dated June 23, 2007 No. 271. In accordance with this Program, on December 3, 2009, the President of the Republic of Tajikistan signed the Code of Criminal Procedure of the Republic of Tajikistan in a new edition.

Key words: procedural legislation, criminal procedure legislation, program of judicial and legal reform, Constitution of the Republic of Tajikistan, court.

Следует отметить, что в суверенной Республики Таджикистан проделана большая работа в создании и упрочении судебной власти. В частности, в Конститутции Республики Таджикистан суд признан в качестве отдельной самостоятельной власти, отдельная глава Конституции (гл. 8) посвящена суду, которая включает основные принципы деятельности судебной власти, в частности принципы равенства всех перед законом и судом, состязательность и равенства сторон, независимость и беспристрастность судей, их подчинение только Конституции и закону. На основании данных конституционных норм приняты ряд законов, в том числе Конституционные законы Республики Таджикистан «О судах Республики Таджикистан», уголовный, гражданский, семейный, трудовые кодексы и другие нормативно-правовые акты в которых заложены основы организационной и правовой деятельности органов судебной власти.

Внесенные в 1999, 2003 годы изменения и дополнения в Конституции Республики Таджикистан так же касались и судебной власти.

Суверенный Таджикистан находится на стадии перехода из одного общественного строя в другой и это требует обеспечения развития и роста всех сторон общественной жизни в условиях данного перехода.

В виду этого на основании Послания Президента Республики Таджикистан к Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 20 апреля 2006 года и идеи радикальных изменений уголовного процесса, его принципов, форм в сторону демократизации и гуманизации впервые был принять Программа судебно-правовой реформы, который был утвержден Указом Президента Республики Таджикистан от 23 июня 2007 года № 271.

В данном Указе Президента Республики Таджикистан указывалось, что данная Программа утвержденно с целью дальнейшего укрепления судебной власти, повышения ее роли и статуса в обществе, защиты прав и свобод человека и гражданина, интересов государства, организаций и учреждений, всестороннего обеспечения законности и справедливости.

Основной целью данной Программы является укрепление судебной власти и судебной системы, повышение роли суда в защите прав, свобод и законных интересов граждан, государства, организаций и учреждений, обеспечения гарантий судебной защиты новый общественных

отношений, усиления требований в отношении судебных кадров, повышения их знаний, опыта и ответственности.

Для достижения этих целей в частности были поставлены следующие задачи: дальнейшая демократизация судебного процесса и обеспечение равенства прав участников на всех судебных инстанциях; ограничение основных конституционных прав граждан, в частности дача санкций на арест, должна осуществляться в судебном порядке; усовершенствовать применительно к современным условиям законодательство о судебной власти, устранить противоречия между нормами законов и принять в новой редакции уголовно-процессуальный, гражданско-процессуальный, хозяйственно-процессуальный кодексы, кодекс об административных правонарушениях и другие соответствующие нормативные правовые акты.

Для осуществления данной Программы предлагалось в новой редакции Уголовного-процессуального кодекса должны быть предусмотрены в том числе следующие вопросы: 1) обеспечение равенства прав участников судебного разбирательства на всех судебных инстанциях; 2) дачу санкции на арест человка, обыск жилища, прослушивания телефонных переговоров и тому подобное передать в полномочию суда; 3) предоставить сторонам право ознакомления с материалами прекращенного дела либо отказного материала; 4) не считать признание вины в ходе следствия либо суда в качестве доказательства, подтверждающего виновность; 5) расширить права сторон в части собирания и приобщения доказательств; 6) возложить на органы дознания только проведение на начальном этапе безотлагательных действий, ограниченные временем; 7) принять эффективные меры защиты в отношении лиц содействующих органам предварительного следствия и суда.

Уголовный процесс должен быть построен на началах состязательности. Это означает разделение и персонификацию функций обвинения, защиты и разрешения дела, равноправие сторон обвинения и защиты в состязательном судебном разбирательстве.

В числе ключевых положений судебно-правовой реформы предлагалось: дифференциация форм уголовного судопроизводства; судебный контроль за законностью и обоснованностью производства на ранних стадиях процесса; развития принципа состязательности на досудебных стадиях процесса и в судебном разбирательстве.

В юридической литературе [2, С. 34-38] отмечается, что судебную реформу как одно из направлений формирования правового государства нельзя понимать узко, как относящуюся только к положению и деятельности суда или к отдельным частным поправкам и дополнениям действующего законодательства. Это коренное преобразование всей организации государственных органов, ведущих уголовный процесс, это существенные изменения в принципах и порядке судопроизводства, положении личности в уголовном процессе.

Усиление судебного контроля за соблюдением конституционных прав и свобод граждан на предварительном следствии означает, что только по судебному акту должны быть возможны арест, заключение под стражу, обыск, выемка почтово-телеграфной корреспонденции, прослушивание телефонных разговоров.

Судебно-правовой реформы была положена в основу разработки Уголовно-процессуального кодекса, принятого Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан 14 октября 2009 г., одобренного Маджлиси милли Маджлиси Оли Республики Таджикистан 19 ноября 2009 г. и подписанного Президентом 3 декабря 2009 г. В нем воплощаются принципы судопроизводства, изложенные в Конституции Республики Таджикистан и международно-правовых документах, в том числе усиление судебного контроля за законностью действий и решений, принятых в ходе предварительного расследования, обеспечение прав и свобод человека и гражданина, особенно в досудебных стадиях, равноправие и состязательность сторон в суде. Кодекс введен в действие с 1 апреля 2010 г. [1] Проект нового Уголовно-процессуального кодекса Республики Таджикистан было представлено Президентом Республики Таджикистан к рассмотрению Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан правом законодательной инициативе в соответствии со ст. 58 Конституции Республики Таджикистан.

Кодекс состоит из три части: «Общая часть», «Особенная часть», «Судебное производство», 12 разделов, 50 глав, 486 статей.

Характеризуя Уголовно-процессуального кодекса Республики Таджикистан, следует выделить принципиально новые черты уголовного судопроизводства.

1. В Уголовно-процессуальном кодексе Республики Таджикистан определены принципы уголовного судопроизводства (гл. 2). Выделение в Уголовно-процессуального кодекса Республики Таджикистан специальной главы «Законодательные принципы уголовного процесса» подчеркивает, какие именно нормы Уголовно-процессуального кодекса Республики Таджикистан, основанные на Конституции Республики Таджикистан, определяют положение человека и гражданина в уголовном судопроизводстве, обеспечивают его конституционные права и свободы. В новом Уголовно-процессуальном кодексе Республики Таджикистан воплощены положения Конституции Республики Таджикистан о презумпции невиновности, об обеспечении права на защиту каждого гражданина, о судебном порядке применения наиболее строгих мер пресечения, о производстве ряда следственных действий только с разрешения суда, ведение судебного разбирательства на началах равенства сторон и состязательности.

2. В Уголовно-процессуальном кодексе Республики Таджикистан проведено четкое и последовательное разделение процессуальных функций. В разделе II «Участники уголовного судопроизводства» определены полномочия суда (гл. 4), полномочия государственных органов и должностных лиц и права граждан - участников уголовного

судопроизводства со стороны обвинения (гл. 5) и со стороны защиты (гл. 6). Это разделение полномочий суда и сторон проведено последовательно через весь УПК и особенно ярко выражено в правилах, процедуре судебного разбирательства.

3. Функции обвинения, защиты и разрешения уголовного дела отделены друг от друга и не могут быть возложены на одного и того же субъекта. Суд занимает в процессе особое место как орган судебной власти, на который возложена обязанность разрешения дела, не выступая при этом на стороне обвинения или защиты.

4. Значительно расширены диспозитивные права граждан, поскольку ряд решений зависит от их желания и согласия (например, возбуждение дела частного обвинения и его прекращение, прекращение дел публичного обвинения (небольшой и средней тяжести) за примирением сторон, вследствие деятельного раскаяния и возмещения вреда подозреваемым или обвиняемым).

5. Дифференциация процедуры судопроизводства предусмотрена и по отдельным категориям дел: это производство по делам о преступлениях несовершеннолетних (гл. 44); производство по делам о применении принудительных мер медицинского характера (гл. 45).

6. Впервые в УПК имеется специальная глава, регулирующий особенности ускоренного производства по уголовным делам (гл. 46). Здесь речь идет о том, что при наличии признаков преступлений, перечисленных в ч. 1 ст. 453, в случаях, когда факт преступления очевиден, известно лицо, подозреваемое в совершении преступления, и оно не отрицает своей причастности к совершению преступления, орган дознания немедленно приступает к ускоренному производству. Орган дознания при ускоренном производстве до возбуждения уголовного дела в течение семи суток получает объяснения от лица, совершившего преступление, очевидцев и других лиц об обстоятельствах совершенного преступления, истребует справку о наличии или отсутствии судимости у лица, совершившего преступление, характеризующие данные о личности и другие материалы, имеющие значение для рассмотрения дела в судебном заседании.

7. Новый (XII) раздел УПК посвящен порядку взаимодействия судов, прокуроров, следователей и органов дознания с соответствующими органами и должностными лицами иностранных государств по уголовным делам.

Изложенная выше краткая характеристика содержания УПК свидетельствует о том, что он представляет собой кодифицированный акт, в котором на основе Конституции Республики Таджикистан определены общие положения, относящиеся ко всему судопроизводству, и конкретизирован порядок производства в каждой из стадий процесса производства отдельных действий и принятие решений как по делу в целом, так и по отдельным вопросам.

Судебное разбирательство основывается на принципе равенства сторон и состязательности, где стороны обвинения и защиты обладают

равными правами на предоставление доказательств, участие в их исследовании, заявление ходатайств суду и др.

Отмечая различие в правилах досудебного и судебного производства, следует подчеркнуть, что одной из существенных черт нового УПК является реализация конституционных норм о защите прав и свобод человека и гражданина, в результате чего меры пресечения и иные меры принуждения, существенно ограничивающие права и свободы, на досудебном производстве могут применяться только по решению суда, что дает существенные гарантии законности их применения. Домашний арест, заключение под стражу возможны только по судебному акту (ст. ст. 35, 110, 111 УПК).

Кроме того, действия (бездействие) и решения должностных лиц на досудебном производстве могут быть обжалованы в суд. Таким образом, по УПК суд и на досудебном производстве выступает гарантом прав и свобод граждан - участников процесса.

За время действия Уголовно-процессуального кодекса Республики Тажикистан в него внесены многочисленные поправки, вызванные необходимостью уточнить или изменить те или иные нормы в соответствии с постановлениями Конституционного Суда Республики Таджикистан, изменениями, внесенными в Уголовный кодекс Республики Таджикистан и другие законы, а также в связи с принятием новых законов.

В конечном счете судебно-правовая реформа призвана обеспечить создание сильной и независимой судебной власти, превращение прокурора в объективный орган обвинительной власти, повышение роли адвокатуры, создание надежных гарантий прав личности в улоговном судопроизводстве.

Литература

1. Уголовно-процессуального кодекса Республики Таджикистан // Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан, 2009 год, №12, ст. 815, ст. 816.

2. Уголовно-процессуальное право Российской Федерации: учеб. для студентов вузов, обучающихся по спец. "Юриспруденция" / Отв. ред. П.А. Лупинская - М.: Юристъ, 2009. – С. 34-38.

МУНДАРИҶА / СОДЕРЖАНИЕ

р/т №	Муаллиф ва номи мақола / Автор и названия статьи	Сах/ Стр
1	САРСУХАН	3
2	**Абдуалимзода Ҳ.А., Шодиев.К.Қ.** Тамоюлҳои муосири рушди соҳибкории хурду миёна дар хоҷагии қишлоқ	4
3	**Патласов О. Ю.,** Дидгоҳи алтернативӣ: ҷойгоҳи соҳибкории хурд дар иқтисод ва ғайрисамаранокии он	12
4	**Ғафуров Ғ. С., .Сафаров Б. Г.** Ҷанбаҳои назариявии фаъолияти соҳибкори дар шароити муосир	29
5	**Шодиев К.Қ., Ботуралиев Х., Нурмаҳмадова Р.,** Нақш ва аҳамияти соҳибкории хурду миёна дар хоҷагии қишлоқ	34
6	**Урунбоев А., Урунбаева Н.А.** Масъалаҳои назариявии шуғли аҳолӣ ва фаъолияти соҳибкорӣ .	41
7	**Забирзода Н.** Дастгирии давлатии фаъолияти соҳибкори дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	45
8	**Ҷумъабоев Х.Қ., Кабирзода Ш.Ғ.** Заминаҳои методӣ ва амалии арзёбии талафоти андоз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	52
9	**Мирзоева Е.Ш., Фатҳуллоева Ш.С.** Нақши сармоягузорӣ дар рушди иқтисоди инноватсионӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон	56
10	**Насриддинов Ф.Б., Абдуҷабборзода С.** Қонунҳо ва қонуниятҳои иқтисодӣ дар назарияи иқтисодӣ	61
11	**Сафоев А.К.** Татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар доираи барномаи сармоягузориҳои давлатӣ барои солҳои 2016-2020	66
12	**Ҳакимов С.Н.** Сармоягузории инсонӣ -ҳамчун омили рушди соҳибкорӣ	70
13	**Бобомуродов Б.Э., Қурбонова Т.** Роҳҳои такмилдиҳии баҳисобгирии муҳосибӣ дар муассисаҳои таълимии ғайридавлатӣ	75
14	**Муслихова Т.Т., Ҷулиев М. Ҳ.** Заминаҳои назариявӣ ва методологии рушди низоми бонкӣ дар фаъолияти соҳибкорӣ	79
15	**Мирзоев С.А., Эраҷи М., Фарзонаи А.** Танзими конститутсионӣ ҳуқуқии фаъолияти соҳибкорӣ	85
16	**Ҳомидов Р.А.** Механизми ҳуқуқии танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	90
17	**Амиров М.С., Бобошерова Ф.Г.** Арзёбии таъсири хавфҳои молиявӣ ба захираҳои молиявии корхонаҳо	94
18	**Акимов С М.** Фарҳанги ташкилӣ омили муҳимтарини баланд бардоштани рақобатпазирии фаъолияти соҳибкории корхонаҳои КАС	99
19	**Абдулхайров Ф.М.** Моҳият ва хусусияти хоси низоми идоракунии корпоративӣ дар шароити муосир	103
20	**Акобирзода А.М.** Арзёбии ҳолати воридотивазкунӣ дар маҳсулотҳои хоҷагии қишлоқи Ҷумҳурии Тоҷикистон	108
21	**Ақдодова Н.** Арзёбии хавфи бизнеси нави саёҳии Тоҷикистон ба истеъмолкунанадагони Европой	113
22	**Аҳадов И.Қ., Саёраева Ш.** Роҳҳои ҷалби сармояи иловагӣ дар ташкилотҳои қарзӣ	119
23	**Изатуллоев М.Н.** Таҳлили ретроспективии фаъолияти соҳибкорӣ - саноатӣ дар рушди иқтисодиёти миллӣ	124
24	**Якубова К.Г., Ҳакимов М.А.** Хусусиятҳои иқтисодии ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ ҳамчун шакли соҳибкории иҷтимоӣ	130

25	**Мирзоева Е.Ш., Фатхуллоева Ш.С.** Ҷалби сармоягузорӣ ба фаъолияти инноватсионии корхонаҳои саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон	135
26	**Шарбатов С., Мирзоев Ҳ.Ҳ.** Таснифбандии намудҳои фаъолияти соҳибкорӣ: ҷанбаҳои консептуалӣ	140
27	**Давлатзода Д.Ш.** Таъсири сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ ба иқтисоди миллӣ: ҷанбаҳои назариявӣ ва амалӣ	147
28	**Иброҳимов Т.Р., Иброхимова Г.Т.** Дастгирии фаъолияти соҳибкории истеҳсолӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	152
29	**Зияева М.Д., Қурбонов Г.А.** Муҳиммияти механизмҳои молиявӣ-буҷетӣ дар раванди таъмини воридотивазкунии маҳсулоти хӯрокворӣ	155
30	**Убайдуллозода Ф.У., Намозализода Ш.Н.** Усулҳои таҳлил ва баҳодиҳии ҳолати молиявии корхона	162
31	**Латипова Г.С.** Қарздиҳӣ ҳамчун омили таъмини талаботи муваққатии хоҷагиҳои кишоварзӣ дар шароити муосир	166
32	**Мамадбекова Н.А.** Ҳамкорӣ дар татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар системаи гумрук	172
33	**Элмуродов Х.З.** Определение стоимости земли - основной механизм дифференциация единого налога на сельскохозяйственных предприятиях	179
34	**Набиев И.И., Раҳимов Ш.Ҳ.** Таҳаввулоти ташкилӣ - истеҳсолии корхонаҳои кишоварзӣ омили асосии рушди иқтисодиёти КАС	184
35	**Наимов Б.Қ.**, Рушди фаъолияти соҳибкории хурд ва миёна дар соҳаи кишоварзии вилояти Хатлон	190
36	**Нуряблоева М.М.** Основные направления формирования и развития кластеров пищевой промышленности Согдийской области РТ	197
37	**Бобомуродов П.Х., Раҷабов С.Р.** Мукаммалгардонии шаклҳои ташкилӣ - ҳуқуқии фаъолияти соҳибкории хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)	201
38	**Ормоновой М.М., Хусайнов М.С.** Организация системы социального страхования в зарубежных странах	205
39	**Пирова М.А.,Фирӯзаи Ҳ.** Нақши соҳибкории истеҳсолӣ дар раванди навҷорисозии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон	212
40	**Юнусзода Х.К., Сафаров И. Н.** Зависимость экспорта товаров и услуг республики таджикистан от внешних факторов	215
41	**Шукуров С.М., Шодиев Ф.Т.** Опыт налоговой системы сша в налоговом стимулировании инновационной деятельности	220
42	**Султонова С.М., Шарифова Р.Н.** Низоми нишондиҳандаҳои молиявӣ ва ғайримолиявии баҳодиҳии сегменти бизнес дар идоракунии корхонаҳо	232
43	**Тилабов Ё.Э.** Хусусиятҳои аудити низоми андозбандии субъектҳои иқтисодӣ	236
44	**Насриддинов Ф.Б., Абдуҷабборзода С**. Дастгирии давлатии рушди содирот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	241
45	**Одинаев А.С., Давлатёрова Б.Ҷ. Низомова Д.,** Тадқиқоти иқтисодӣ - омории пасандозҳои аҳолӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.	247
46	**Джабаров Г.Н.** Малый и средней бизнес и проблемы его развития в Республике Таджикистан	251
47	**Ҳамроев М.И.** Кластерҳо ҳамчун омили ҷалби сармояи хориҷӣ ва рушди фаъолияти соҳибкорӣ	255
48	**Буриева М.Ч., Қурбонзода О.Р.** Принсипҳои ташаккулёбии портфели лоиҳаҳои сармоягузорӣ.	259
49	**Назаров М.С., Талбаков Л.Қ.** Моҳияти иқтидори захиравии соҳаи кишоварзи ва маҳсулоти он дар шароити тағирёбии бозор	269
50	**Қудратова Ф.Р., Гандимова Н**. Сармоягузорӣ дар корхонаҳои кишоварзии	276

	ҷумҳурии тоҷикистон	
51	**Тохиров В.С., Давлатова Н.** Развитие национальной экономики: позиция малого бизнеса	281
52	**Ҳомидова М.М.** Нақши соҳибкории инноватсионӣ дар рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон	287
53	**Хоҷахонова Г.К.** Арзёбии иқтисодии инфрасохтори бозори озуқаворӣ вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон	295
54	**Мирбобоев Р.М., Абдусаторзода С.А.** Гурӯҳбандии хароҷоти трансаксионӣ дар шароити муосир	301
55	**Хушвахтов Д.С.** Сиёсати зиддитаваррумӣ ва усулҳои назорати таваррум дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон	307
56	**Хаитов С.П.** Налогово-правовой механизм, его структура и составные элементы как факторы, реализующие финансовую политику государства	315
57	**Ҳакимов С. Н., Саидзода А.** Асосҳои назариявию методологии ташаккул ва рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	326
58	**Чориева Ф.М.** Низоми пулӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва марҳилаҳои рушди он	331
59	**Алиева З., Ҷураева З.Б.** Гузаронидани аудити маблағгузориҳо ва баруйхатгирии молу амвол дар муассисаҳои буҷетӣ	340
60	**Воҳидов У М., Абдуназаров Р А., Муҳиддинова Р.,** Арзёбӣ ва дурнамои даромади давлатӣ ва андозию ғайриандозӣ бо истифода аз моделҳои эконометрикӣ	344
61	**Шарифзода Г.М.** Омӯхтани амалиёти ҷудогонаи бонк ва усулҳои муайян намудани қобилияти қарзадокунии муштарии бузург дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.	348
62	**Шарифова Р.Н., Бобомуродов П.Х.** Шарҳу тавзеҳи ҳисоботи молиявӣ дар бонкҳои тиҷоратӣ	351
63	**Шералиев Э. Н., Бахтиер С.** Такмили низоми маъмурикунонии андоз дар рушди соҳибкории хурду миёна	356
64	**Эмомов М.Д., Давлатова Н.** Ҷанбаҳои назариявии гузаронидани аудити маблағгузориҳо дар фаъолияти молиявӣ –хоҷагидории корхона	361
65	**Рахимова А.В.** Направления и формы развития кредитных отношений	364
66	**Маҳмадкаримов Х.Ш.** Таҷрибаи байналмилалии қарздиҳӣ ба соҳаи кишоварзӣ	372
67	**Пирова М.А., Фирӯзаи Ҳ.** Нақши соҳибкории истеҳсолӣ дар раванди навҷорисозии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон	378
68	**Маҳмадкаримов Х.Ш.,** Масъалаҳои ҳавасмандгардонии қарздиҳии давлатӣ ба соҳаи кишоварзӣ	382
69	**Каюмова С.Р., Саидмахмадова С.М.** Муаммоҳои ташаккул ва рушди иқтисоди рақами	387
70	**Умарова М.С.** Основные направления и использования финансовых ресурсов предпринимательской деятельности Республики Таджикистан	393
71	**Азизов С. А.** Оценка макропруденциального регулирования банковской системы Республики Таджикистан	398
72	**Нусратзода М. Н., Тилакмуродова С., Иброҳимов Д.** Татбиқи инноватсияҳо дар туризм бо истифода аз технологияҳои иттилоотӣ	402
73	**Саидов К.Н.** Рушди инфрасохтори соҳибкории инноватсионӣ	409
74	**Ҳомидова М.М.** Нақши соҳибкории инноватсионӣ дар рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон	414
75	**Гулсунбии М., Юсупова Ҳ.Ҳ.** - Ташаккулёбии хукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	421

76	**Амирбекова А.Ш., Маҳмадов Р.С.** Сармоягузориҳои хориҷӣ ва таъсири он ба рушди соҳаи саноати кишвар	425
77	**Зарифзода Н.Н., Доутова А.Р.** Ҳолати фаъолияти хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ва нақши он дар рушди соҳаи кишоварзӣ	429
78	**Қурбонова Ш.Б.** Асосҳои илмии рушд ва ташакулёбии туризм дар шароити бозорӣ	434
79	**Расулов Р.С.** Дастгирии давлатӣ дар ташкили заминаҳои меъёрии ҳуқуқӣ, моҳият ва принсипҳои фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	440
80	**Сайдалиев Х.А., Мирзоев Ф.С.** Идоракунии давлатии фаъолияти соҳибкории хурду миёна ва нақши дар рушди иҷтимоӣ иқтисодии минтақа (дар мисоли рушди ҷамоатҳои шаҳрак ва деҳот)	445
81	**Сайдалиев Х.А.** Важность привлечения прямых иностранных инвестиций в управление социально экономического развития регионах Республики Таджикистан	450
82	**Тиллоева С.Ҷ., Мирзоев Ф.С.** Назарияҳои асосии фаъолияти соҳибкорӣ ва таъсири он ба сифати зиндагии аҳолии минтақа	456
83	**Фасеҳзода И.С., Амирбекова А.Ш.** Масъалаҳои ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ ва дастгирии давлатӣ ба минтақаҳои озоди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон	461
84	**Халилова У.О., Юсупова Ҳ.Ҳ.** Ташаккул ва рушди соҳибкории инноватсионӣ	468
85	**Убайдуллоев Ф.К., Шамсов С.Ш.** Устувории молиявии корхонаҳои хурду миёна дар минтақаи кӯлоби вилояти Хатлон	474
86	**Муртазоев Н.А., Нуруллоев Н.Ф.** Ташкили шаклҳои моликият ҳамчун асоси муносибатҳои иҷтимоию иқтисодии одамон	478
87	**Султонова С.М., Тилакмуродова С.Д.** Основные задачи управленческого учета и контроля операционных доходов и расходов на предприятии	481
88	**Давлатов Ҳ.Ҷ.,** Хусусиятҳои идоракунии молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон	485
89	**Хоҷазода Д.Қ., Шоев И.** Нақши сармояи мустақими хориҷӣ дар рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон	491
90	**Баротов А.Х., Файзуллоев Б.С.** Таҳлили муқоисавии усулҳои арзёбии иқтидори андози минтақа	497
91	**Улуғов Одилҷон Пардаалиевич., Улуғов Оқилҷон Пардалиевич., Якубов Рустам Шарафович.** Об ҳамчун захираи табиӣ ва аҳамияти тозакунии он дар иқтисодиёт	501
92	**Маъдиев С.,-** Масъалаҳои назария ва методологияи баҳисобгирӣ ва омори истифодабарии захираҳои об	507
93	**Мираков Қ.М., Собирзода А.** Татбиқи сиёсати зиддикоррупсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон	512
94	**Муллоев П.Н.** - Социально-экономическое значение малого и среднего предпринимательства	517
95	**Умарзода Н.** Мақоми муҳоҷирати меҳнатӣ дар рушди фаъолияти соҳибкорӣ	525
96	**Набиева Н.Н.** Тамоюли сармоягузории хориҷӣ ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон	531
97	**Алишоев Х.Ҳ.** Дасгирии фаъолияти соҳибкорӣ дар таҳрири нави кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон.	534
98	**Табаров Н.А.** Роль программы судебно-правовой реформы 2007 года в развитии процессуального законодательства на примере уголовно-процессуального законодательства	539